

http://www.turansam.com

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi: p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal: p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041; WEB: http://www.TURANSAM.com

Main cover page for TURAN journal, Volume 13, Issue 52, Autumn 2021. Includes title, ISSN information, and submission guidelines in Turkish, Azerbaijani, and English.

Back cover page for TURAN journal, Volume 13, Issue 52, Autumn 2021. Includes the journal logo, ISSN information, and a list of authors and their affiliations.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

İÇİNDEKİLER

(1)

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

**BEHLÜL DANENDE FIKRALARININ MODERN MİZAH TEORİLERİNE GÖRE
TAHLİLİ**
*ANALYZING BEHLÜL DANENDE JOKES ACCORDING TO MODERN THEORIES
OF HUMOR*

SAYFA 11

(2)

Prof. Dr. Hasan LATİF; Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN
AKILLI TELEFON KULLANIMI ve UYKU İLİŞKİSİ
SMART PHONE USE and SLEEP RELATIONSHIP

SAYFA 17

(3)

Prof. Dr. Hasan TOSUN
**YÜKSEKÖĞRETİM SİSTEMİNDE ÖĞRETİM YAPISI ve DEVLET ARAŞTIRMA
ÜNİVERSİTELERİNİN GÖSTERGELERİ**
*TEACHING STRUCTURE ON HIGHER EDUCATION SYSTEM IN TURKEY and
STATE RESEARCH UNIVERSITIES*

SAYFA 22

(4)

Prof. Dr. Hasan TOSUN
**VAKIF ÜNİVERSİTELERİNİN ÖĞRETİM YAPILARI ÜZERİNE BİR
MÜKAYESELİ ANALİZ**
*COMPARATIVE STUDY ON TEACHING STRUCTURE FOR FOUNDATION
UNIVERSITIES IN TURKEY*

SAYFA 29

(5)

Prof. Dr. Hasan TOSUN
**YÜKSEKÖĞRETİMDE ULUSLARARASILAŞMANIN ANLAMI ve TÜRKİYE
ÖRNEĞİ**
INTERNATIONALIZATION ON HIGHER EDUCATION and THE CASE OF TURKEY

SAYFA 36

(6)

Prof. Dr. Hüseyin ÜNAL; Doç. Dr. Salih Hakan YETGİN
**RULMANLI YATAK UYGULAMALARINDA KULLANMAK İÇİN CAM ELYAF
TAKVİYELİ POLİAMİT-6 KOMPOZİTLERİN MEKANİK ve TRİBOLOJİK
PERFORMANSLARININ BELİRLENMESİ**

***DETERMINATION OF MECHANICAL and TRIBOLOGICAL PERFORMANCES OF
GLASS FIBER REINFORCED POLYAMIDE-6 COMPOSITES FOR USE IN
BEARING APPLICATIONS***

SAYFA 43

(7)

**Prof. Dr. Damla BULUT; Müz. Öğrt. Betül ÜNAL; Prof. Dr. Ilgım KILIÇ TAPU
MÜZİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ UYGULAMA OKULLARININ
FİZİKSEL ŞARTLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ
VIEWS OF MUSIC TEACHER CANDIDATES ON PHYSICAL CONDITIONS OF
PRACTICE SCHOOLS**

SAYFA 48

(8)

**Prof. Dr. Faruk Önder AYTEKİN
AKUT PANKREATİT' İN TETİKLEDİĞİ PULMONER HASARA GANODERMA
LUCIDUM' UN ETKİSİ
EFFECT OF GANODERMA LUCIDUM ON PULMONARY INJURY INDUCED BY AN
ACUTE PANCREATITIS**

SAYFA 54

(9)

**Prof. Dr. Faruk Önder AYTEKİN
GANODERMA LUCIDUM' UN İSKEMİ REPERFÜZYON HASARI ETKİSİNDEKİ
KOLON ANASTOMOZU İYİLEŞMESİNE ETKİSİ
THE EFFECT OF GANODERMA LUCIDUM ON THE HEALING OF COLON
ANASTOMOSIS AFFECTED BY ICHEMIA REPERFUSION DAMAGE**

SAYFA 59

(10)

**Prof. Dr. Faruk Önder AYTEKİN
İŞ KAZALARINA ACİL YAKLAŞIM: DEMİR-ÇELİK SEKTÖRÜNDE YAŞANAN
PENETRAN YARALANMA
EMERGENCY APPROACH TO OCCUPATIONAL ACCIDENTS: PENETRATING
INJURY IN THE IRON-STEEL INDUSTRY**

SAYFA 64

(11)

**Prof. İlgar İMAMVERDİYEV
AZERBAYCAN MÜZİK KÜLTÜRÜNDE AT KONUSU
HORSE TOPIC IN AZERBAIJAN MUSIC CULTURE**

SAYFA 67

(12)

**Prof. Dr. Ramazan BİÇER
İSLAM DÜNYASINDA EĞİTİM EKSİKLİĞİNİN TEZAHÜRLERİ: DİN
İSTİSMARI ve TERÖRİZM (TÜRKİYE ÖRNEĞİ)**

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

***REFLECTION of LACK OF EDUCATION in THE ISLAMIC WORLD: RELIGIOUS
ABUSE and TERRORISM (TURKEY CASE)***

SAYFA 110

(13)

Prof. Dr. Ramazan BİÇER

**YENİ ÇAĞ DİNİ AKIMLAR BİR DİNİ HAREKET MİDİR? TÜRKİYE ÖRNEĞİ
ARE NEW AGE RELIGIOUS TRENDS A RELIGIOUS MOVEMENT? TURKEY**

EXAMPLE

SAYFA 118

(14)

Prof. Dr. Rüştü ILGAR

**TRUVA TARİHİ MİLLİ PARKI COĞRAFI ÖZELLİKLERİ ve ZİYARETÇİ
GÖRÜŞLERİNE GÖRE EKOTURİZM FAALİYETLERİ
ECOTOURISM ACTIVITIES ACCORDING TO THE GEOGRAPHICAL FEATURES and
VISITOR OPINIONS OF THE HISTORICAL NATIONAL PARK OF TROY**

SAYFA 126

(15)

**Doç. Dr. Aysen ŞİMŞEK KANDEMİR; Doç. Dr. Seher UÇKUN; Prof. Dr. Hasan
LATİF**

**YENİLİKÇİ GİRİŞİMLER İLE İŞ SÜRECİ YENİLİK TÜRLERİ İLİŞKİSİ
THE RELATIONSHIP OF INNOVATIVE INITIATIVES AND BUSINESS PROCESS
INNOVATION TYPES**

SAYFA 143

(16)

Birkan ÖZTÜRK; Prof. Dr. Ferit BULUT

**1998-2018 YILLARI ARASINDA UYGULANAN MÜZİK ÖĞRETMENLİĞİ LİSANS
PROGRAMLARINDAKİ MESLEK BİLGİSİ DERSLERİNE YÖNELİK BİR
İNCELEME**

**APPLIED BETWEEN 1998-2018 IN MUSIC TEACHING UNDERGRADUATE
PROGRAMS A REVIEW OF VOCATIONAL COURSES**

SAYFA 150

(17)

Doç. Dr. Elif Hatun KILIÇBEYLİ

**SOVYET DÖNEMİ ERMENİSTAN'A YÖNELİK SOSYO-POLİTİK BASKI:
ALKOLÜN AZALTILMASINA YÖNELİK ÇALIŞMALAR
SOCIO-POLITICAL PRESSURE ON SOVIET-ERA ARMENIA: EFFORTS TO
REDUCE ALCOHOL CONSUMPTION**

SAYFA 156

(18)

Doç. Dr. Neşide YILDIRIM

YÜKSEKÖĞRETİM SİSTEMİ ve SOSYAL HİZMET

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

HIGHER EDUCATION SYSTEM and SOCIAL WORK

SAYFA 170

(19)

Doç. Dr. Recep ÖNAL

İMAM MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE İSLAM'DA AİLE'NİN YERİ VE ÖNEMİ
THE PLACE AND IMPORTANCE OF THE FAMILY INSTITUTION IN ISLAM
ACCORDING TO IMAM MATURIDI

SAYFA 179

(20)

Doç. Dr. Recep ÖNAL

MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ'NİN BELÂ VE MUSİBETLER BAĞLAMINDA
ÖLÜME YAKLAŞIMI
MAWLÂNÂ JALÂL AL-DÎN RÛMÎ'S APPROACH TO DEATH IN THE CONTEXT OF
TROUBLE AND TRIALS

SAYFA 184

(21)

Doç. Dr. Sibel DEMİRARSLAN

DOĞANIN İNSANLIĞA HEDİYESİ AĞAÇTAN AHŞABA: İNŞAAT SEKTÖRÜ
ÖRNEĞİ
NATURE'S GIFT TO HUMANITY FROM TREE TO WOOD: CONSTRUCTION
INDUSTRY CASE

SAYFA 190

(22)

Doç. Dr. Sibel DEMİRARSLAN

MİMARLIKTA KONFOR ALGISI ve TASARIM
COMFORT PERCEPTION and DESIGN IN ARCHITECTURE

SAYFA 195

(23)

Doç. Dr. Bünyamin ÇALIK

TAŞIYICI ANNELİK veya İSLAM HUKUKUNDA KİRALANAN RAHİM
SURROUNDING MATERIALS OR RENTED WERE IN ISLAMIC LAW

SAYFA 200

(24)

Doç. Dr. Zeynep Müjde SAKAR

KAÇAKÇILIK İLE MÜCADELE UYGULAMALARINA SUÇ İKTİSADI
AÇISINDAN GENEL BAKIŞ
OVERVIEW OF FIGHTING SMUGGLING IN TERMS OF CRIME ECONOMICS

SAYFA 208

(25)

Doç. Dr. Zeynep Müjde SAKAR

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

**ADLI BİLİŞİM KAVRAMIYLA BİLİŞİM SUÇLARI ve UYGULAMALARI
İSTATİSTİKLERİNE GENEL BAKIŞ**

***OVERVIEW OF INFORMATION CRIMES and ITS APPLICATIONS STATISTICS
WITH THE CONCEPT OF FORENSIC INFORMATION***

SAYFA 218

(26)

Dr. Öğr. Üyesi Emin USLU; Doç. Dr. Salih Hakan YETGİN

**A360 ALÜMİNYUM DÖKÜM ALAŞIMININ KUM KALIBA DÖKÜMÜNDE
MEKANİK TİTREŞİM, EĞİMLİ SOĞUTMA PLAKASI ve TANE İNCELTİCİNİN
ETKİSİNİN İNCELENMESİ**

***INVESTIGATION OF THE EFFECT OF MECHANICAL VIBRATION, COOLING
PLATE and GRAIN REFINEMENT IN SAND MOLDING OF A360 ALUMINUM
CASTING ALLOY***

SAYFA 228

(27)

Dr. Öğr. Üyesi Recep YILDIRGAN

***INTERACTIVE TECHNOLOGIES AND TOURIST GUIDANCE IN MUSEUMS
MÜZELERDE İNTERAKTİF TEKNOLOJİLER VE TURİST REHBERLİĞİ***

SAYFA 235

(28)

Dr. Öğr. Üyesi S. Hilal ARPACIOĞLU

**SA'Dİ ŞİRAZİ'NİN DUBLİN CHESTER BEATTY KÜTÜPHANESİ, P.119'A
KAYITLI GÜLİSTAN MİNYATÜRLERİ
*A MANUSCRIPT TITLED ROSE GARDEN (GULISTAN) BY SA'Dİ SHIRAZI AT THE
DUBLIN CHESTER BEATTY LIBRARY P. 119***

SAYFA 245

(29)

Dr. Ahmet ŐANVERDİ

***BATI KONSEPTİNDE SİVİL TOPLUM
CIVIL SOCIETY IN THE WESTERN CONCEPT***

SAYFA 257

(30)

Dr. Hasan YAKUT

**İSLÂM SORUMLULUK HUKUKUNA GÖRE SÜRÜCÜDEN KAYNAKLI
ZARARLARIN TESPİTİNE İLİŞKİN GENEL HÜKÜMLER
*GENERAL PROVISIONS ON THE DETERMINATION OF DAMAGES ARISING
FROM DRIVER ACCORDING TO ISLAMIC LIABILITY LAW***

SAYFA 262

(31)

Dr. Sinan ARI; Doç. Dr. Murat ÇALIŐOĐLU

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

21. YÜZYIL BECERİLERİ ve 4. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI

21st CENTURY SKILLS and GRADE 4th CLASS SOCIAL STUDIES CURRICULUM

SAYFA 278

(32)

Arş. Gör. Dr. Muhammed Kürşad DURSUN; Dr. Öğr. Üyesi Özgür DOĞAN
ÜNİVERSİTELERDE ETİK İLKELERE YÖNETİCİLERİN UYUM DÜZEYİ
KONUSUNDA AKADEMİK ÇALIŞANLARIN ALGISI ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA: ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ
*A RESEARCH ON THE PERCEPTION OF ACADEMIC STAFF ABOUT THE
COMPLIANCE LEVEL OF ETHICAL PRINCIPLES ADMINISTRATORS AT
UNIVERSITIES: ARTVIN CORUH UNIVERSITY EXAMPLE*

SAYFA 285

(33)

Dr. Vidadi ORUJOV

*SOME PROBLEMS OF HUMANITARIAN EDUCATION IN AZERBAIJAN
AZERBAIJAN'DA İNSANİ EĞİTİMİN BAZI SORUNLARI*

SAYFA 295

(34)

Öğr. Gör. Emre YÜCELAND

MÜZİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ EĞİTİM FELSEFESİ EĞİLİMLERİNİN
İNCELENMESİ (MALATYA – VAN – AĞRI İLLERİ ÖRNEĞİ)
*EXAMINATION OF EDUCATIONAL PHILOSOPHY TENDENCIES OF MUSIC
TEACHER CANDIDATES (MALATYA - VAN - AGRI PROVINCE EXAMPLE)*

SAYFA 301

(35)

Öğr. Gör. Dr. Seçkin ÖZCAN

AYDINLATMADA FLORESAN LAMBA ve LED TÜP LAMBALARIN
KARŞILAŞTIRILMASI ve MALİYET ANALİZİ
*COMPARISON and COST ANALYSIS OF FLUORESCENT and LED TUBE LIGHTS
IN LIGHTING*

SAYFA 309

(36)

Öğr. Gör. Yusuf YİĞİT; Öğr. Gör. Emine AY YİĞİT
TÜRK MUTFAĞINDA SOĞAN
ONION IN THE TURKISH KITCHEN

SAYFA 316

(37)

Alim MAMMADOV

*NEO-REALİST KURAM PERSPEKTİFİNDE AZERBAIJAN DIŞ
POLİTİKASINDA DENGE ANLAYIŞI*

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

**BALANCED APPROACH IN AZERBAIJAN'S FOREIGN POLICY IN THE
PERSPECTIVE OF NEO-REALIST THEORY**

SAYFA 322

(38)

Basiru CAMARA

**IMPACT OF REMITTANCES ON THE ECONOMY OF THE GAMBIA
HAVALELERİN GAMBİYA EKONOMİSİNE ETKİSİ**

SAYFA 326

(39)

Bilal DURSUN

**SEDD-İ ZERÂİ'NİN İBADETLERDEKİ ETKİSİ: NAMAZIN DIŞINDAKİ
FARZLARA ETKİSİ**

**THE EFFECT OF SEDD-İ ZERÂİ ON WORSHIP: EFFECT ON FARZS OUTSIDE OF
NAMAZ**

SAYFA 336

(40)

Hatice Kübra ALGIN

**TÜRKLERİN YABANCI DİL OLARAK ARAPÇA ÖĞRENİRKEN SES VE YAZI
İLE İLGİLİ KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
THE PROBLEMS ENCOUNTERED BY TURKS WITH SOUND AND TEXT WHILE
LEARNING ARABIC AS A FOREIGN LANGUAGE AND SOLUTION SUGGESTIONS**

SAYFA 346

(41)

Öğr. Gör. Dr. Seçkin ÖZCAN, Öğr. Gör. Dr. Ulaş ÇINAR

**İŞ GÜVENLİĞİ UZMANI OLMA YOLUNDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ
LİSANS BÖLÜMLERİNİN DURUMU**

**THE STATUS OF OCCUPATIONAL HEALTH and SAFETY UNDERGRADUATE
DEPARTMENTS FOR OCCUPATIONAL SAFETY SPECIALIZATION**

SAYFA 358

(42)

İbrahim Etem KÖSE

**PERSLER ve SATRAPLIK SİSTEMİ
PERSIANS and SATRAPY SYSTEM**

SAYFA 364

(43)

Dr. Mehmet CAN

**ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN ENERJİ KAYNAKLARI
ÜZERİNDE KÜRESEL GÜÇ ÇATIŞMALARI
THE PLANS OF GLOBAL POWERS ON THE ENERGY RESOURCES OF THE
TURKISH REPUBLICS OF CENTRAL ASIA**

SAYFA 370

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(44)

Serhat BİLEK

**ULUSLARARASI ENERJİ AJANSI VERİLERİ KAPSAMINDA ÇİN'İN ORTA
ASYA ENERJİ POLİTİKASINI ANLAMAK**
*UNDERSTANDING CHINA'S CENTRAL ASIAN ENERGY POLICY WITHIN THE
DATA OF THE INTERNATIONAL ENERGY AGENCY*

SAYFA 375

(45)

Sevil İREVANLI

SUOMI'DEKİ/FİNLANDİYA URAL-ALTAY ÇALIŞMALARINDA BİLİM ETİĞİ
SCIENTIFIC ETHICS IN URAL-ALTAI STUDIES IN SUOMI/FINLAND

SAYFA 382

(46)

Ass. Prof. Dr. Sherkhan AFGHAN

**THE ROLE OF PRESS FREEDOM and MEDIA IN AFGHANISTAN'S
DEMOCRATIZATION: FROM 9/11 TO THE FALL OF KABUL IN 2021**
**AFGANİSTAN'IN DEMOKRATİZASYONUNDA BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ ve
MEDYANIN ROLÜ: 11 EYLÜL'DEN 2021'DE KABİL'İN DÜŞÜŞÜNE**

SAYFA 392

(47)

Şəbnəm MƏMMƏDOVA

FİKRƏT ƏMİROVUN "VAQİF" TAMAŞASINA YAZDIĞI MUSİQİ
MUSIC WRITTEN BY FIKRAT AMIROV TO THE PERFORMANCE "VAGIF"

SAYFA 402

(48)

Vasee SWARAY

**ON NONGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS (NGOS) THE CASE OF
LEADERSHIP DECISION MAKING**
**SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI (STK) ÜZERİNE LİDERLİK KARAR VERME
ÖRNEĞİ**

SAYFA 407

(49)

КАРТОВА З.К.

**ЖАЛОВАННЫЕ ЯРЛЫКИ КАЗАХСКИХ ХАНОВ ТАВАКУЛА и ТУРСУН
МУХАММАДА: ПЕРСПЕКТИВЫ ИЗУЧЕНИЯ**
**KAZAK HANS TAVAKUL ve TURSUN MUHAMMAD'IN ARANAN ETİKETLERİ:
ÇALIŞMA PERSPEKTİFLERİ**

**LETTERS PATENT OF KAZAKH KHANS TAVAKUL and TURSUN MUHAMMAD:
STUDY PERSPECTIVES**

SAYFA 419

(50)

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Leyla MURADZADƏ

**AZERBAIJAN'DAKİ İLK NEOFOLKLORİZM ÖRNEKLERİ A CAPELLA KORO
MÜZİĞİ**

***THE FIRST PIECES OF NEOFOLKLORISM IN AZERBAIJAN A CAPELLA CHORUS
MUSIC***

SAYFA 433

(51)

Kubra VALIYEVA

***COMPARATIVE ANALYSIS OF LEXICO-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF
MEDICAL TERMS RELATED TO PHARMACY IN AZERBAIJANI and ARABIC***

**İLAÇ BİLİMİ İLE İLGİLİ TIBBİ TERİMLERİN AZERBAIJAN ve ARAP
DİLLERİNDE SÖZCÜKSEL VE SEMANTİK ÖZELLİKLERİNİN**

KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

SAYFA 439

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(1)

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN**

BEHLÜL DANENDE FIKRALARININ MODERN MİZAH TEORİLERİNE GÖRE TAHLİLİ*
ANALYZING BEHLÜL DANENDE JOKES ACCORDING TO MODERN THEORIES OF HUMOR

ÖZ

Halk edebiyatı türlerinden fıkrada insanlar üzerinde gülme gibi etki yaptığı için mizah teorileri, fıkralarla da ilgilenmeye ve fıkralardaki gülme olgusunu ele almaya başlamışlardır. Toplum hayatında önemli bir yeri olan ve anlatıldıkları zaman insanları gülmeye sevk eden bu edebiyat ürünleri, bu teoriler sayesinde daha iyi anlaşılmağa başlanmıştır. Halk edebiyatı araştırmacıların fıkralarda sezdiği ve tam olarak izah edemediği gülme durumları, mizah teorileri sayesinde daha kolay açıklanmıştır. Bu makalede Behlül Danende fıkraları modern mizah teorilerine göre incelenmiş ve fıkralardaki gülme durumlarının hangi mizah teorisine göre açıklanabileceği hususunda sonuçlar elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Gülme, fıkrada, Behlül Danende, mizah teorisi.

ABSTRACT

Since anecdote, which is one of the folk literature genres, has an effect on people like laughing, humor theories have started to deal with jokes and to deal with the phenomenon of laughter in jokes. These literary products, which have an important place in social life and make people laugh when they are told, have begun to be better understood thanks to these theories. Laughter situations, which folk literature researchers sense in anecdotes and cannot fully explain, are explained more easily thanks to humor theories. In this article, Behlül Danende jokes are analyzed according to modern humor theories and results are obtained on which humor theory can explain the laughing situations in jokes.

Keywords: Laughing, joke, Behlül Danende, humor theory.

** Prof. Dr. Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, hsahin@balikesir.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3914-4779, JEL CODE: Z00

* Bu makale, Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine V. Uluslararası Folklor Konferansı'nda (Bakü 2007) sunulan bildiri esasında hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Gülme, insana ait bir olgudur. İnsanlık, tarihin erken dönemlerindeki çalışmalarda dahi gülmenin ne olduğunu ve insanların niçin güldüğünü açıklamaya çalışmıştır. Ancak, pek çok olgu gibi gülme de devirlere, coğrafyalara, medeniyetlere göre farklı şekillerde izah edilmiştir. Bu nedenle de gülme konusunda değişik açıklamalar öne sürülmüş, bu da gülmeyi tartışan ve sebebini araştıran pek çok gülme teorisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mevcut gülme teorilerine rağmen, gülmeyi tam anlamıyla açıklayabilen bir teori de şu ana kadar ortaya çıkmamıştır (Türkmen 2002: 367, Ekici 2000). Bunun normal bir durum olduğunu, gülme durumlarındaki çeşitliliği göz önüne aldığımızda kolaylıkla anlayabiliriz. Gülmeye ilişkin teorilerin her biri gülmenin farklı bir boyutuna işaret etmektedir, bu bakımdan da mevcut teoriler son derece önemlidir. İnsanoğlu birçok farklı duruma, örneğin gıdıklamaya, azot oksit solumaya, yapılan taklitlere ve düşen birisine gülebilmektedir (Morreall 1997: 4).

Bu makalede Behlül Danende fıkralarındaki komiği, gülmeyi, yani mizahı oluşturan yapı, mizah teorileriyle ortaya konacaktır. Behlül Danende fıkralarına insanlar neden gülmektedir? Behlül Danende fıkralarındaki gülme olgusunu hangi mizah teorisiyle açıklayabiliriz? Gülme açısından Behlül Danende fıkralarının ve tipinin diğer fıkralardan ve fıkra tiplerinden ayrılan bir tarafı var mıdır? gibi sorulara çeşitli mizah teorileriyle cevap aranacaktır. Çalışmanın sonunda mizah teorilerine göre Behlül Danende tipi ve fıkraları hakkında bazı sonuçlara ulaşılabilecektir.

1. Behlül Danende Tipi ve Fıkraları

Arap kültürüne ait tarihî bir şahsiyet olduğu söylenen Behlül Danende'ye bağılı olarak Azerbaycan'da pek çok fıkra (latife) anlatılmaktadır. Abbasiler döneminde Harun Reşit'le çağdaş, hatta kardeş olduğu hem tarihî kaynaklarda hem de fıkralarında yer almaktadır. Bununla birlikte Behlül Danende, Azerbaycan'da tıpkı Nasreddin Hoca gibi sevilen bir fıkra tipi haline gelmiştir. Behlül Danende, fıkralardaki bilgilerden hareketle deli divane birisi olarak özellikle vaktiyle halifelik yapmış olan Harun Reşit'in yanlışlarını hiç çekinmeden eleştiren, toplum içinde aksaklıkları dile getiren ve haksızlıklar karşısında her zaman haklının yanında yer alan bir bilgedir. Halk arasında "Divane Behlül" olarak adlandırılan Behlül Danende, deliliği, sıra dışılığı, aykırılığı ile ünlü bir fıkra tipidir. Onda aptal görünen âlim görüntüsü vardır (Türkmen 2000: 60). Bu dünyanın fani olduğunu, insanların mal mülk sevdasına kapılmamalarını, yöneticilerin her zaman adaletli ve çalışkan olmaları gerektiğini bir mutasavvıf edasıyla telkin eder (İvgin 2005: 9-14, Gasımlı 2005: 5-6). Behlül Danende bazen Nasreddin Hoca'nın "Ye kürküm ye" fıkrasında olduğu gibi insanların görünüşe aldandıklarını dile getirirken, bazen de Bektaşi edasıyla insanları cennet ve cehennemle korkutan bir vaizi eleştirir. Bu bakımdan Behlül Danende tipi toplum yaşamının aksayan yanlarını ister yönetici olsun isterse sıradan bir insan olsun deliliğin verdiği özgürlük içinde rahatça dile getiren bir tipe karşılık gelmektedir.

Celal Beydili, Behlül'ün Arap halk kültürü bağlantılı tarihi bir kişilik olduğunu söylediği gibi Behlül tipinin oluşumunda Tasavvufun önemli bir yerinin olduğunu belirtir. Beydili'nin naklettiklerine göre Behlül, Tanrı sevgisi nedeniyle deli divane olmuş sufi ve meczup kişilere verilen bir addır. Daha önceleri her türlü fazilet ve iyiliği bünyesinde toplayan seçilmiş kişilere "Behlül" denmektedir. Yine inanışa göre "Behlül" adı verilen insanlar, Tanrıdan kalplerine gelen ışık nedeniyle akıllarını yitirmişlerdir. Onlar, görünmeyen âlemlerden, başkalarının bilmedikleri gerçeklerden ve olacıklardan haber verebilirler. Ayrıca bu tipler yalnızlığı sever, harabelik yerlerde ve mezarlıklarda yaşarlar. Görünüşleri perişan, giysileri eski ve yırtık, dalgın ve şaşkın halde gezerler (Beydili 2005: 99-100).

Behlül Danende'nin bir fıkra tipi olmasında deliliğinin önemli bir yeri vardır. Normal şartlarda Behlül'e ait olarak anlatılan fıkralar, başka bir fıkra tipine bağılı olarak anlatılsaydı bu kadar ilgi görmeyebilirdi. Behlül Danende'nin bu denli meşhur olmasında ve fıkralarının uzun yıllardan beri aktarılmasında deliliğinin önemli bir rolü vardır. Bu noktada bu fıkra tipini ele alırken delilik ve mizah ilişkisi üzerinde yoğunlaşmak gerekir. Mizahın ve deliliğin pek çok ortak yanının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Deli sıfatıyla nitelenen birisinden herhangi bir kurala uyması veya akılcı düşünmesi beklenemez. Yani delilikte kural anlayışı yoktur, hatta mevcut kuralları sarsma, yargılama ve eleştirme söz konusudur. Mizahta da aynı şekilde bir uyumsuzluk vardır. Normal bir şekilde akıp giden yaşamda aksi tutumu ile mizah da tıpkı deli tipi gibi farklı bir konuma yükselir. Eleştirir, denetler ve bazen de düzeltir. Deliliğin

bariz vasıflarından olan beklenmedik zamanlarda, beklenmedik tavırlar sergileme tutumu, mizahın karakterinde de vardır. Öyle olduğu için insanlara farklı gelmekte ve eleştiri fonksiyonunu yerine getirmektedir.

Behlül Danende, deli veya divane olarak bilinmesine rağmen kendisinden beklenmeyen düşünceler ileri sürmektedir. Belki de Behlül Danende fıkralarının en ilgi çekici tarafı buradadır. Kural anlayışı olmayan, görünüşüyle ve yaşam tarzıyla diğer insanlardan ayrılan, toplumun itibar ettiklerine dönüp bakmayan, farklı değerlere sahip çıkan Behlül'den hiç beklemedik anlarda akıllı denilen insanların bile kolaylıkla söyleyemeyeceği sözler işitmek mümkündür. Bu beklenmezlik ve rahatlık Behlül Danende fıkralarına olan ilgiyi arttırmıştır. Bütün bunların yanında Behlül tipinde doğunun mistik insan tipinin pek çok özelliğinin bulunduğunu ve bu özellikler de onun sevilen bir fıkra tipi olmasına katkı yapmış olduğunu da söylemek gerekir.

Azerbaycan fıkralarının dikkate değer bir kısmını oluşturan Behlül Danende fıkraları, diğer fıkralardan bazı yönlerden ayrılırlar. Bu fıkraların hacmi diğer fıkralara nazaran daha geniştir. Hatta bazı fıkraları küçük bir hikâyeyi andırmaktadır. Ayrıca Behlül Danende fıkraları, didaktik karakteriyle ön plana çıkmakta ve güldürmekten daha çok düşündürmeyi amaçlamaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen bu anlatılarda fıkra niteliği de bulunmaktadır.

Behlül Danende fıkralarında genellikle Behlül ve Harun Reşit bulunmaktadır. Bu ikili arasında geçen münakaşalarda mutlaka Behlül Danende üstün gelir (Türkmen 2000: 59). Bu iki tipin dışında gündelik hayatta görülebilecek bazı tipler de bu fıkralarda yer almaktadır.

2. Mizah Teorileri

a. Üstünlük Teorisi

Üstünlük teorisinin özünü, insanın kendisini başkalarıyla mukayese etmesi oluşturmaktadır. Toplum içinde bireylerin çeşitli vesilelerle bir araya gelmeleri, bir birleriyle etkileşime girmeleri söz konusudur. Bu teoriye göre gülen birisi, kendi durumunu diğerleriyle karşılaştırdığında kendini üstün görmektedir. Diğer insanlarda bulunan kötü durumlar veya küçültücü şartlar kendisinde yoktur, çünkü o diğerlerinden daha güçlüdür ve şanslıdır. Kendine gülen bir kişi için de açıklama yapan üstünlük kuramı, insanda gülen benlikten başka ayrı bir benliğin olduğunu, insanın bu ikinci benliğe güldüğünü ileri sürmüştür (Türkmen 1999: 24). Üstünlük kuramına yöneltilen eleştiriler, bu kuramın gülmenin bir yönünü izah ettiği, ancak bütün gülme durumlarını açıklamaya yetecek bir kuram olmadığı yönündedir.

b. Uyumsuzluk Teorisi

Uyumsuzluk teorisi, gülmenin daha çok bilişsel yanı ile ilgilidir. Bu teoriye göre, dünyadaki nesnelere ve bu nesnelere özellikleri, olaylar vb. arasında belli kurallar (kalıplar) vardır, bu kurallar sayesinde insanlar düzenli bir hayatta yaşamaktadırlar. İnsanlığın beklentileri arasında bulunan kalıplara uymayan bir durumun varlığı gülmeye neden olur. Bu uyumsuzluklar, bazen bir unsurun eksilmesi, bezen sıranın değişmesi, beklenen şeylerin olmayışı şeklinde ortaya çıkabilir. Pascal bunu “*kişiyi, umduğuyla bulduğu arasındaki şaşkırtıcı orantısızlıktan başka hiçbir şey daha fazla güldürmez.*” şeklinde ifade eder (Morreall 1997: 24-25, Türkmen 2002: 372). Örneğin yolda yürüyen bir adamın düşmesi, gülmeye neden olabilir. Uyumsuzluk teorisine göre burada gülmeye neden olan beklentilerin aksinde gerçekleşen bir harekettir, yani uyumsuzluktur. Yolda yürüyen bir insanın düşmesi, insan düşüncesini, insanın birikimlerini alt üst eder. Çünkü normal olan, insanın yürümesidir, o insanın düşmesi ise bu olayı gören kişinin tüm tecrübelerini, bilgilerini tersine çevirmekte ve bir uyumsuzluk meydana getirmektedir. Böyle bir uyumsuzluk da gülmeye kaynaklık etmektedir.

c. Rahatlama Teorisi

Gülmenin fizyolojik boyutu üzerinde yoğunlaşan rahatlama teorisi, psikoanalitik kuram olarak da bilinmektedir. Bastırılmış ve biriktirilmiş enerjinin aniden ortaya çıkması ile gülmenin gerçekleştiği fikrini savunan bu kuram, gülmenin rahatlatıcı etkisini ön plana çıkarmaktadır (Türkmen 2002: 373). Sosyal hayattaki pek çok kısıtlayıcı, yasaklayıcı tutum, insan üzerinde ister istemez baskı oluşturmakta ve bu baskıda

belli ölçüde enerji birikimine sebep olmaktadır. Cinsellikle ilgili yasaklar, günlük hayatta bireylerin istemeseler de yapmak zorunda oldukları davranışlar, uymak zorunda kaldıkları kurallar vb. daha pek çok husus, insanda tepkiyi ifade eden bir enerji birikimine yol açmaktadır. Uygun şartların oluşması neticesinde ortaya çıkan bu enerji de gülme sonucunu doğurmaktadır (Morreall 1997: 34).

3. Mizah Teorileri ve Behlül Danende Fıkraları

1. Fıkra

“Bir gün Behlül, Harun Reşit’in yanına gidiyormuş. Yolda onunla karşılaşan vezirlerden birisi Behlül’le alay etmek için şöyle der:

- Ey Behlül müjdemî isterim. Halife, seni öküzlere, eşeklere başkomutan tayin etti.

Behlül hiç bozulmadan:

- Madem öyle, o zaman beni dinle, emrimi yerine getir, çünkü sen de benim askerlerimdensin, der” (Gasımlı 2005: 13).

Bu fıkrada Behlül ve yönetici kesiminden bir vezir bulunmaktadır. Behlül’ün halifeye ve dolayısı ile yönetime karşı sert eleştirilerini bilen vezir, yaptığı espri ile onu küçük düşürmek istemiştir. Ancak Behlül de vezirin ummadığı bir zekâ kıvraklığı ile cevap vererek vezirin planlarını boşa çıkarmıştır. Bu fıkra, mizah teorilerinden üstünlük ve rahatlama ile izah edilebilir. Vezir, Behlül’ün öküzlere ve eşeklere komutan olduğunu söyleyerek onu küçük düşürerek ve hatta aşağılayarak ona üstün gelmeyi amaçlamıştır. Behlül’ün cevabı dışındaki kısımlarda vezir üstündür, ancak Behlül, verdiği cevapla üstünlüğü ele geçirmiştir. Behlül, kendisinin hayvanlara komutan olduğunu iddia eden veziri askerleri arasına katarak onu hayvan seviyesine indirmiş ve böylece ona galip gelmiştir. Ayrıca vezirin söyledikleri karşısında gerilen Behlül, verdiği cevapla içindeki enerjiyi de dışarı atmış ve rahatlamıştır. Bu rahatlık da fıkrada gülme etkisi yaratmaktadır.

2. Fıkra

“Harun Reşit, halk arasında kendini övüyormuş:

- Gece gündüz bana dua etmelisiniz, çünkü benim dönemimde ülkede veba gibi tehlikeli bir hastalık baş göstermedi.

Behlül güler ve der:

- Ey halife, Allah bir ülkeye iki belayı birden verecek kadar da insafsız değil. Seni bu ülkeye halife göndermiş, bu yeterli değil mi?” (Gasımlı 2005: 18)

Bergson, “Gülme her şeyden önce bir düzeltmedir. Utandırmak için var olduğuna göre kendisine gülünen kişi üzerinde üzücü bir izlenim bırakmalıdır.” der (Bergson 1996: 99). Burada Behlül, halifeyi düzeltmiştir, kendisini övmesine bir son vermiştir. Halife ile Behlül’ün karşı karşıya geldiği tipik fıkralardan birisidir. Bu fıkrada uyumsuzluk ve üstünlük kuramları ile açıklanabilecek bir mizah vardır. İnsanlar toplumda ve doğada bir düzen çerçevesinde hareket ettikleri için düzensizliklere tepki göstermişlerdir. Bu tepki bazen sinirlenme, bazen üzülmeye ve bazen de gülme şeklinde olabilmektedir. Bu fıkradaki uyumsuzluğa halife kızarak bir tepki gösterse bile dinleyenlerin tepkisinin gülmek olacağını söylemek abartı olmayacaktır. Belki Behlül’ün söylediklerini toplum tarafından dengeli ve tutarlı olarak tanınan birisi söyleseydi, belki dinleyenlere buz kestirecekti. Ancak deliliği ile ün yapmış ve halifeyi dahi rahat bir şekilde eleştirebilen biri tarafından söylendiği için komiktir, gülmeye değerdir. Normal şartlarda sıradan bir insan, halifenin ülkenin başına gelmiş bir felaket olduğunu dile getiremez, getirmesi de beklenmez. Behlül’ün cevabı sıra dışı olduğu gibi beklentileri yıkmakta ve bir uyumsuzluk doğurmaktadır.

Fıkraya üstünlük kuramı açısından baktığımızda ise, önce halifenin üstün gelme çabalarını, daha sonra ise verdiği cevapla Behlül’ün üstün geldiğini söyleyebiliriz. Behlül, halifenin asıl bela olduğunu ve bu nedenle de Allah’ın başka bir bela vermeyeceğini söyleyerek onu küçük düşürmekte, kendisi de her zamanki galip gelmektedir.

3. Fıkra

“Behlül Danende avcı değildi. Ama bir keresinde avcılığını dostlarına göstermek için ava gider. Bir karga vurup eve döner. Yolda dostlarına göstererek der:

- Kaz vurdum.

Dostları ona gülerek:

- Bu kaz değil, kargadır, derler.

Behlül Danende bu doğru sözden rahatsızlık duymaksızın:

- Yoksa bu kuşa ad konurken orada mıydınız?" (Gasımlı 2005: 93)

Genel olarak üstünlük, kısmen de rahatlama kuramları ile tahlil edilebilecek bu fıkrada Behlül, haksız ve küçük düşmek üzere olduğu bir durumdan kurtulmuştur. Ancak bu fıkrada diğer fıkralara nazaran farklı bir durum vardır. Behlül'ün sürekli olarak üstün geldiği ve karşısındakileri gülünç duruma düşürdüğü fıkralarının yanında bu fıkrada gülünç duruma düşmekten tam anlamıyla kurtulamamıştır. Bütün bunlara rağmen fıkranın Behlül'ün galibiyeti bittiğini söyleyebiliriz. Çünkü kargaya adın ne zaman ve kimler tarafından verildiğini hiç kimse cevaplayamayacağı için Behlül doğal olarak onları çaresiz bırakmaktadır.

4. Fıkra

"Bir gün Harun Reşit'in karısı, beyine şöyle der:

"Allah'a hamd olsun ki bu dünyada saraylarda rahat ve mutluluk içinde yaşıyoruz. Rabbimiz bize ahirette de böyle hatta daha iyi şartlarda yaşamayı nasip etse keşke! Cennet nasip olsa keşke."

Harun Reşit de:

"İnşallah hanım kim istemez ahiret mutluluğunu?" diyerek karısının sözlerini onaylar.

Bu konuşmalara Behlül şahit olur.

Birkaç gün sonra Harun Reşit dışarı çıkıp dolaşırken Behlül'ün yeri kazdığını görür ve takılmadan edemez:

"Hayırdır Behlül, yine ne işler çeviriyorsun?"

Behlül:

"Cennet arıyorum" der.

Halife Behlül'ün deliliğine güler:

"Yapma Behlül! Burada cennet aranır mı?"

Behlül de taşı gediğine koyar:

"Sen sıcak yatağında hanımının yanında cennet arıyorsun oluyor da şurada neden olmasın?" (İvgin 2005: 160).

Bu fıkra da Behlül'ün deliliğinin ön plana çıkarıldığı bir fıkra olması ile dikkat çekmektedir. Behlül, yine normal bir insanın yapmayacağı veya başvurmayacağı bir yöntemle halifeye cevap vermektedir. Buradaki Behlül tipi aslında toprağın altında cennet aranmayacağını, bunun boş bir uğraş olduğunu bilmektedir, ancak halifenin dikkatini çekebilmek için bu yola başvurmuştur. Bu şekilde halife tarafından fark edilen Behlül için eleştiri yapabileceği, halifeye galip gelebileceği bir ortam oluşmuştur. Behlül, halifenin yatağında cennet araması ne kadar mantıklı ise toprağın altında cennet aramanın da o kadar mantıklı olduğunu çarpıcı bir şekilde belirtmektedir. Sonuçta da Behlül, yine her zaman olduğu gibi ona üstün gelmektedir.

SONUÇ

1. Yapılan değerlendirmelerin sonucunda Behlül Danende tipinin fıkralarda çoğunlukla üstün geldiği görülmektedir. Bir diğer ifade ile Behlül Danende, fıkralarda gülünen değil, gülünç duruma düşüren bir fıkra tipidir. Toplum içinde "deli", "divane" olarak tanınmasına rağmen kendisinden beklenmeyecek derecede akıllı mantıklı cevaplar vermesi, onu genellikle üstün konuma yükseltmektedir. Eksikleri olan bir tip görünümünde olmasına rağmen zekâsını kullanarak dinleyenler üzerinde beklenmedik bir etki bırakmaktadır. Behlül Danende'nin bu özellikleri nedeniyle fıkraların analizinde "üstünlük" kuramının izah edebileceği durum daha çoktur.

2. Fıkralar, gülmenin yanı sıra toplum içinde eleştiri işlevine de sahiptirler. Bu yönüyle fıkralar, çoğunlukla adaletsiz, haksız, zalim vb. kişileri eleştirdikleri ve onları komik durumlara düşürdükleri için sevilen halk edebiyatı ürünleri arasındadırlar. Behlül Danende fıkralarında bu eleştiri boyutu çok ağır basmaktadır. Hatta Behlül Danende fıkralarında gülmeden daha önde eleştiri ve uyarı vardır. Behlül'ün

özellikle halife ve vezirlerle karşı karşıya geldiği fıkralarda çok sert eleştiriler bulunmaktadır. Behlül, adeta yönetilen kesimin yönetime söyleyemediklerini, deliliğinin vermiş olduğu serbestlik ile dile getirmektedir.

3. Fıkra tipleri genellikle sıra dışı insanlardır. Bazı fıkra tipleri hazırcevaplıkları ile gülmeye neden olurken bazıları da hal ve hareketleri ile komiği yakalamaktadır. Behlül Danende hazırcevap bir tip olmasıyla mizahı sağlamaktadır, yani onun komiği hareket komiğinden daha ziyade söz komiğine dayanmaktadır.

4. Tasavvuf düşüncesinin şekillendirdiği ve derviş görünüşlü Behlül Danende fıkralarında günümüz fıkra araştırmalarında en fazla kullanılan “üstünlük”, “uyumsuzluk” ve “rahatlama” kuramlarının öne sürdüğü mizah durumlarını görmek mümkündür. Ancak üstünlük ve uyumsuzluk kuramlarının Behlül Danende fıkralarındaki komiği tahlil etmede daha başarılı sonuçlar vereceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

1. BERGSON, Henri (1996). Gülme Komiğın Anlamı Üstüne Deneme, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
2. BEYDİLİ, Celal (2005). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
3. EKİCİ, Metin (2000). “Gülme, Mizah ve Mahalli Bir Fıkranın Kültürel ve Edebi Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, II. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu 31 Mayıs-2 Haziran.
4. FERZELİYEV, Tehmasib (1982). Şerg Halglarının Letifeleri, Bakı: Yazıçı.
5. GASIMLI, Meherrem (2005). Behlül Danende Letifeleri, Bakı: Altun Kitap.
6. İVGİN, Hayrettin (2005). Deli Görünüşlü Akıllı Behlül Dâneninde, Yurt Kitap-Yayın.
7. MORREALL, John (1997). Gülmeyi Ciddiye Almak, çev.: Kubilay Aysevener-Şenay Soyer, İstanbul: İris Yayıncılık.
8. ROSENTHAL, Franz (1997). Erken İslâm’da Mizah, çev.: Ahmet Arslan, İstanbul: İris Yayıncılık.
9. SAKAOĞLU, Saim (1992). Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
10. TÜRKMEN, Fikret (1996). “Mizah Teorileri ve Nasrettin Hoca Fıkraları”, V. Uluslararası Türk Halk Kültürü Kongresi Seksiyon Bildirileri, Ankara, 263-270.
11. TÜRKMEN, Fikret (1997). “Günümüzde Mizah Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları”, Türk Yurdu Dergisi, 114, Şubat 1997, 21-24.
12. TÜRKMEN, Fikret (1999). Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi (Burhaniye Tercümesi), İzmir: Akademi Kitabevi.
13. TÜRKMEN, Fikret (2000). “Anadolu Mizahında Bazı İran ve Arap Kökenli Mizah Tipleri”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1997, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 55-60.
14. TÜRKMEN, Fikret (2002). “Gülme Teorileri ve Bursa Yöresi Yörük Fıkralarının Analizi”, Bursa Halk Kültürü I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı, Cilt 2, Bursa.
15. YILDIRIM, Dursun (1999). Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları, Ankara: Akçağ Yayınları.

(2)

Prof. Dr. Hasan LATİF¹; Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN²
AKILLI TELEFON KULLANIMI ve UYKU İLİŞKİSİ
SMART PHONE USE and SLEEP RELATIONSHIP

ÖZ

Bu makalede, bilişim teknolojilerinin çok sayıda ilginç unsurunu (internet, görüntülü konuşma, sosyal medya, kısa mesajlaşma, oyunlar vd.) birlikte barındıran akıllı telefonun uykuya ayrılan zamana dahil olması ve uyku öncesinde kullanımıyla kendini gösteren, uykuyu geciktiren ve uyku süresini kısaltan davranışları konu alan önemli araştırmalara yer verilmiştir. Araştırmalar, genç insanların ekseriyetinin uyku öncesinde akıllı telefon kullandıklarını, uyku zamanına akıllı telefonlarını dahil ettiklerini, bunun neticesinde muhtelif uyku sorunlarının (geç uyuma, uyku süresinin azalması, uyku sırasında uyanma, geç uyanma, gün içinde yorgunluk ve iş görme isteğinin azalması, beden direncinin düşmesi, ataletin artması vs.) var olduğunu göstermektedir. Öneriler sonuç bölümünde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zaman yönetimi, Uyku, Uyku zamanı, Akıllı telefon kullanımı, Uykusuzluk.

ABSTRACT

In this article, researches on the relationship between smart phone use and sleep are included. Researches have shown that the majority of young people use smartphones before going to sleep and include their smartphones in bedtime, as a result of which various sleep problems (late sleep, decrease in sleep time, wake up during sleep, wake up late, fatigue during the day and lack of motivation, body resistance decreases, inertia increases, etc.) The recommendations are discussed in the conclusion section.

Keywords: Time management, Sleep, bedtime, smartphone use, Insomnia.

¹ Kocaeli Üniv. Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO, hasanlatif@kocaeli.edu.tr

² Kocaeli Üniv. Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO, gazi.uckun@kocaeli.edu.tr

GİRİŞ

Uykuya ayrılan zamanda akıllı telefon kullanımı son yılların en önemli sorunlarından biri olmalı ki, araştırmacıların bu konuya ilgisi giderek artmaktadır. Diğer taraftan, geleneksel soyutlayıcı zaman yönetimi düşüncesine sahip olan kimseler, başarıya ulaşmanın önemli koşulu olarak genç insanlara az uyumayı tavsiye ediyorlar ve başarılı yöneticileri örnek gösteriyorlar.

Tepe yöneticilerinin ve hatta yöneticilerin çok çalıştığını herkes iyi bilir. Günde dört saat uyuduğundan övünerek söz eden bir yöneticiden genç bir insan bir hayli etkilenebilir, ama onun uykusuzluğa nasıl/neden katlandığını pek sorgulamaz.

Yöneticilerin maruz kaldıkları baskı ve stresi (Albrecht, 1979, s.134), onların yoğun faaliyetlerini ve az uyuduklarını bir arada değerlendirdiğimizde bunun sürdürülebilir olmadığını düşünebiliriz. Yüksek maaş/gelirleri belli ölçüde bunu karşılayabilir ama yöneticilerin koşullarının çok sağlıklı olmadığını söylemek zor değildir.

Bu makalede, bilişim teknolojilerinin çok sayıda ilginç unsurunu (internet, görüntülü konuşma, sosyal medya, kısa mesajlaşma, oyunlar vd.) birlikte barındıran akıllı telefonun uykuya ayrılan zamana dahil olması ve uyku öncesinde kullanımıyla kendini gösteren, uykuyu geciktiren ve uyku süresini kısaltan davranışları konu alan önemli araştırmalara yer verilmiştir.

Makalede, belli bir zaman ve yerde akıllı telefon kullanımı, akıllı telefon kullanımı/uyku/sağlık ilişkisi üzerinde durulmuştur. Zaman, somut olarak, gece vakti yatak odasına çekildikten sonra başlayan, uykuya kadar geçen zaman dilimidir. Yer ise, yatak odasıdır.

Akıllı telefon kullanımı/uyku/sağlık ilişkisiyle ilgili araştırmalar

Kaliforniya Devlet Üniversitesi lisans öğrencilerinin katıldığı bir araştırma, teknolojiyle ilgili uyku sorunlarını ve teknoloji kullanımı nedeniyle uykunun yer/zaman değiştirmesinin genç insanlarda uyku sorunlarına, gece uyanmalarına yol açtığını ortaya koymuştur (Rosen, Carrier, Miller, Rokkum & Ruiz, 2016).

Bir araştırma, elektronik medya kullanımıyla uyku ilişkisi ve akıllı telefon kullanımıyla uyku ilişkisi konularını ayırmış ve akıllı telefonunun, genç yetişkinlerin uyku sürelerine etkisini incelemiştir. Araştırma, bir akıllı telefona sahip olmanın uyku bozukluğuna yol açabileceğini, akıllı telefonların gençlerin uyku süresi üzerinde önemli bir etkisi olduğu göstermiştir (Schweizer, Berchtold, Barrense-Dias, Akre & Suris, 2016).

Kore’de yapılan bir araştırma, cep telefonu bağımlılığının düşük uyku kalitesi riskini artırdığı, fakat uyku süresini düşürmediğini tespit etmiştir (Lee vd., 2017).

Kanada’da ebeveynlerin katıldığı bir araştırma, çocukların gece vakti akıllı telefon kullanımını, kısa uyku süresi, aşırı vücut ağırlığı, daha düşük beslenme kalitesi ve daha düşük fiziksel aktivite seviyeleri ile istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ilişkilendirmiştir (Chahal, Fung, Kuhle & Veugelers, 2012).

Hysing ve diğerlerinin (2016) bulguları, uyku öncesinde akıllı telefon kullanımı ile uyku arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Wolniczak ve diğerleri (2013) Facebook bağımlılığı ile düşük uyku kalitesi arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Orzech, Grander, Roane ve Carskadon (2016)’nın bulguları, üniversite öğrencileri arasında yatmadan önce dijital medya kullanımının yaygın olduğunu, internette sörf ve bilgisayarda çalışmanın dışında uyku üzerinde en çok olumsuz etkiye müzik dinlemenin yol açtığını ortaya koymuştur.

Carter, Rees, Hale, Bhattacharjee ve Paradkar (2016)’ın medya araçlarının uyku üzerindeki etkilerini konu alan ilk meta analitik çalışma, yatmadan önce medya cihazlarının kullanımıyla, yetersiz uyku miktarı ve düşük uyku kalitesi, gündüz aşırı uyku hali arasında güçlü ve tutarlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Thomé, Eklöf, Gustafsson, Nilsson ve Hagberg (2007), İsveçte yaptıkları öngörülse (projective) araştırmada, erkeklerde çok sayıda cep telefonu görüşmesi ve kısa mesajlaşmanın uykuya dalmayı zorlaştırdığını tespit etmiştir.

Tan, Chen Lu ve Li (2016) çalışmalarında, problemlerli internet kullanımı, depresyon ve uyku bozukluğu arasında önemli bir ilişki saptamıştır.

Murdock araştırmasında (2013), kısa mesajlaşma ile uyku arasında doğrudan bir ilişki olmadığını, kısa mesajlaşmanın yol açtığı stres ile uyku arasında ilişki olabileceğini açıklamıştır.

Garett, Liu ve Young (2016), kolej öğrencilerinin tweetlerinden yola çıkarak, sosyal medya kullanımıyla öğrencilerin uyku kalitesi arasında ilişki olduğunu göstermiştir.

Xanidis ve Brignell (2016), sosyal ağ sitelerine bağımlılığın artmasının, uyku kalitesinin düşmesi ve günlük bilişsel başarısızlıkların artmasıyla ilişkili olduğunu saptamıştır.

Hughes ve Burke (2018), yatak odasına akıllı telefon olmadan gitmenin uyku kalitesini ve mutluluğu artırdığını göstermiştir.

Ferraro, Holfeld, Frankl, Frye ve Halvorson (2015), düşük uyku kalitesine sahip üniversite öğrencilerinin mesaj ve ipod bağımlısı olduğunu saptamış ve düşük uyku kalitesinin, olumsuz sosyal sonuçları olabileceğini açıklamıştır.

Li, Lepp ve Barkley (2015), içsel kontrol odaklı üniversite öğrencilerinin, dışsal kontrol odaklı olanlara göre, uyku saatinde cep telefonlarını kullanma olasılığının daha düşük olduğunu saptamıştır.

Exelmans ve Bulck (2016a), 18-94 yaş arası yetişkinlerin yarısının akıllı telefonlarını yatak odasına götürdüklerini, ışıklar söndükten sonra kısa mesaj alışı ve telefon görüşmesi yaptıklarını, bunların da uyku sonuçlarıyla negatif ilişkili olduğunu göstermiştir. Exelmans ve Bulck (2016b), bu yetişkinlerin bir kısmının medyayı uykuya yardım olarak kullandığını tespit etmiştir.

Beyens ve Nathanson (2019), okul öncesi çocuklar arasında hem genel olarak hem de akşamları yaygın olan televizyon ve tablet kullanımının, yatma ve uyanma zamanlarıyla ilişkili olduğunu, ancak daha az uyku süresiyle ilişkili olmadığını göstermiştir.

Nathanson ve Beyens (2018), okul öncesi çocukların mobil elektronik cihazlarının (MEC) kullanımı ile uyku bozuklukları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bu araştırmada katılımcılar ağırlıklı olarak üniversite mezunu annelerden oluşmuştur. Bulgular, akşam saatlerinde ve günlük tablet kullanımının (ve bir dereceye kadar akıllı telefon kullanımı) uyku bozuklukları ile ilişkili olduğunu ortaya koydu. MEC kullanımının diğer biçimleri ile uyku bozuklukları arasında tutarlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Buna ek olarak, yatmadan önce MEC'lerde oyun oynamak, uyku süresinin uzamasıyla ilişkili olduğu, ancak yatmadan önce MEC kullanımının diğer biçimleri uyku sonuçlarıyla ilişkili olmadığı saptanmıştır.

He, Tu, Xiao, Su ve Tang'ın (2020) Çin'de yaptıkları araştırma dört hafta boyunca yatmadan önce cep telefonu kullanımının kısıtlanmasının; uyku gecikmesini azaltmada, uyku süresini artırmada, uyku kalitesini iyileştirmede, uyku öncesi uyarılmayı azaltmada ve çalışma belleğini iyileştirmede olumlu etkisini ortaya koymuştur.

SONUÇ

Bu makalede akıllı telefon kullanımıyla uyku ilişkisini değişik boyutlarda inceleyen bazı araştırmalar takdim edilmiştir. Araştırmalardan elde edilen ortak sonuç, genç insanların ekseriyetinin uyku öncesinde akıllı telefon kullandıklarını, uyku zamanına akıllı telefonlarını dahil ettiklerini, bunun neticesinde muhtelif uyku sorunlarının (geç uyuma, uyku süresinin azalması, uyku sırasında uyanma, geç uyanma, gün içinde yorgunluk ve iş görme isteğinin azalması, beden direncinin düşmesi, ataletin artması vs.) var olduğunu göstermektedir.

Uykuya ayrılan zamanda akıllı telefon kullanımının yarattığı sorunları çözebilmek için bir kaç tavsiyemiz olacaktır: 1- Çocuklar, ergenler, genç yetişkinler ve ebeveynler akıllı telefon kullanımının uyku ve sağlık üzerindeki olası sonuçları hakkında bilgilendirilmelidir. 2- TV ve İnternet erişimiyle ilgili kısıtlamaların akıllı telefon kullanımını da kapsayacak biçimde genişletilmesi ve uykunun teşvik edilmesi gerektiği ebeveynlere anlatılmalıdır. 3- Ebeveynler, uyku öncesinde akıllı telefon kullanımını düzenleyen bir politika oluşturabilirler.

Son olarak; doğayla birlikte hareket edilmesi gerektiği bilinci çok önemli, bu bilinç yerleştirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır. Doğanın kendiliğinden işlerliğe sahip doğal ritmi, doğal biyolojik bir varlık olan insanın yaşam sekanslarının nasıl olması gerektiği ve insanın doğayla uyumlu yaşamı hususunda ipuçları barındırır. Doğanın ritmine ters düşen biyolojik-psikolojik-sosyal ritim; uykuya dalmayı ve sabah erken saatlerde uyanmayı güçleştirir ve uyku süresinin azalmasına yol açar, böylece insanın gün içinde uyanık ve dinç kalmasının ve kendisini iyi hissetmesinin önüne geçer.

KAYNAKÇA

1. Albrecht, K. (1979). *Stress and the Manager*. New York: Simon & Schuster.
2. Beyens, I., & Nathanson, A. I. (2019). Electronic Media Use and Sleep Among Preschoolers: Evidence for Time-Shifted and Less Consolidated Sleep. *Health Communication, 34*(5), 537–544.
3. Carter, B., Rees, P., Hale, L., Bhattacharjee, D., & Paradkar, M. (2016). A meta-analysis of the effect of media devices on sleep outcomes. *JAMA Pediatrics, 170*(12), 1202–1208.
4. Chahal, H., Fung, C., Kuhle, S., & Veugelers, P. J. (2013). Availability and night-time use of electronic entertainment and communication devices are associated with short sleep duration and obesity among Canadian children. *Pediatric Obesity, 8*(1), 42–51.
5. Exelmans, L., & Van den Bulck, J. (2016a). Bedtime mobile phone use and sleep in adults. *Social Science & Medicine, 148*(January), 93–101.
6. Exelmans, L., & Van den Bulck, J. (2016b). The Use of Media as a Sleep Aid in Adults. *Behavioral Sleep Medicine, 14*(2), 121–133.
7. Ferraro, F. R., Holfeld, B., Frankl, S., Frye, N., & Halvorson, N. (2015). Texting/iPod dependence, executive function and sleep quality in college students. *Computers in Human Behavior, 49*, 44–49.
8. Garrett, R., Liu, S., & Young, S. D. (2018). The Relationship Between Social Media Use and Sleep Quality among Undergraduate Students. *Information Communication and Society, 21*(2), 163–173.
9. He, J., Tu, Z., Xiao, L., Su, T. and Tang, Y. (2020), “Effect of restricting bedtime mobile phone use on sleep, arousal, mood, and working memory: A randomized pilot trial”, *PLOS ONE*, Public Library of Science, Vol. 15 No. 2.
10. Hughes, N., & Burke, J. (2018). Sleeping with the frenemy: How restricting ‘bedroom use’ of smartphones impacts happiness and wellbeing. *Computers in Human Behavior, 85*, 236–244.
11. Hysing, M., Pallesen, S., Stormark, K. M., Jakobsen, R., Lundervold, A. J., & Sivertsen, B. (2015). Sleep and use of electronic devices in adolescence: Results from a large population-based study. *BMJ Open, 5*(1), e006748.
12. Lack, L., & R Wright, H. (2007). Chronobiology of sleep in humans. *Cellular and Molecular Life Sciences, 64*(10), 1205–1215.
13. Lee, J. E., Jang, S. I., Ju, Y. J., Kim, W., Lee, H. J., & Park, E. C. (2017). Relationship between Mobile Phone Addiction and the Incidence of Poor and Short Sleep among Korean Adolescents: A Longitudinal Study of the Korean Children & Youth Panel Survey. *Journal of Korean Medical Science, 32*(7), 1166–1172.
14. Li, J., Lepp, A., & Barkley, J. E. (2015). Locus of control and cell phone use: Implications for sleep quality, academic performance, and subjective well-being. *Computers in Human Behavior, 52*, 450–457.
15. Murdock, K. K. (2013). Texting while stressed: Implications for students’ burnout, sleep, and well-being. *Psychology of Popular Media Culture, 2*(4), 207–221.
16. Nathanson, A. I., & Beyens, I. (2018). The Relation Between Use of Mobile Electronic Devices and Bedtime Resistance, Sleep Duration, and Daytime Sleepiness Among Preschoolers. *Behavioral Sleep Medicine, 16*(2), 202–219.
17. Orzech, K. M., Grandner, M. A., Roane, B. M., & Carskadon, M. A. (February). Digital media use in the 2 h before bedtime is associated with sleep variables in university students. *Computers in Human Behavior, 55*, 43–50.
18. Rosen, L., Carrier, L. M., Miller, A., Rökkum, J., & Ruiz, A. (2016). Sleeping with technology: Cognitive, affective, and technology usage predictors of sleep problems among college students. *Sleep Health, 2*(1), 49–56.
19. Schweizer, A., Berchtold, A., Barrense-Dias, Y., Akre, C., & Suris, J.-C. (2017). Adolescents with a smartphone sleep less than their peers. *European Journal of Pediatrics, 176*(1), 131–136.

20. Tan, Y., Chen, Y., Lu, Y., & Li, L. (2016). Exploring Associations between Problematic Internet Use, Depressive Symptoms and Sleep Disturbance among Southern Chinese Adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 13(3), 313.
21. Thomée, S., Eklöf, M., Gustafsson, E., Nilsson, R., & Hagberg, M. (2007). Prevalence of perceived stress, symptoms of depression and sleep disturbances in relation to information and communication technology (ICT) use among young adults – an explorative prospective study. *Computers in Human Behavior*, 23(3), 1300–1321.
22. Wolniczak, I., Cáceres-DelAgUILA, J. A., Palma-Ardiles, G., Arroyo, K. J., Solís-Visscher, R., Paredes-Yauri, S., ... Bernabe-Ortiz, A. (2013). Association between Facebook dependence and poor sleep quality: A study in a sample of undergraduate students in Peru. *PloS One*, 8(3), e59087.
23. Xanidis, N., & Brignell, C. M. (2016). The association between the use of social network sites, sleep quality and cognitive function during the day. *Computers in Human Behavior*, 55(Part A), 121–126.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(3)

Prof. Dr. Hasan TOSUN³

**YÜKSEKÖĞRETİM SİSTEMİNDE ÖĞRETİM YAPISI ve DEVLET ARAŞTIRMA
ÜNİVERSİTELERİNİN GÖSTERGELERİ
TEACHING STRUCTURE ON HIGHER EDUCATION SYSTEM IN TURKEY and STATE
RESEARCH UNIVERSITIES**

ÖZ

Gelişmiş ülkelerde yükseköğretim kurumlarının yapısı, genelde sahip oldukları öğrenci profili ile tanımlanır. Bu amaçla; önlisans, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrenci sayıları önem arz etmekte ve bu sayıların oransal büyüklüklerine göre üniversitelerin öğretim yapıları tanımlanmaktadır. Bu çalışmada, 2018 yılında Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından açıklanan 10 (on) asıl araştırma üniversitesi ve 5 (beş) aday araştırma üniversitesinin, uluslararası literatürde anlam ifade eden parametreler kullanılarak, öğretim yapıları incelenmiş ve bu alanda üniversiteler arasında bir sıralama yapılmıştır. Çalışma sonuçları göstermiştir ki; öğretim yapısı yönünden seçilen üniversiteler arasında büyük farklar bulunmaktadır ve bir aday araştırma üniversitesinin asıl üniversitelerin bazılarında daha uygun öğretim yapısına sahip olduğu görülmüştür. Son dönemde bazı üniversitelerde (İstanbul, Ankara, Gazi gibi) gerçekleştirilen bölünmeler, ilgili üniversitelerin öğretim yapılarına olumlu etkilerin oluşmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Araştırma Üniversitesi, Öğretim kalitesi, Yükseköğretim.

ABSTRACT

The structure of higher education institutions in developed countries is usually defined by the student profile they have. For this purpose, the number of pre-bachelor's, bachelor's, master's and doctoral students is important and the teaching structures of universities are defined according to the proportional sizes of these numbers. In this study, the teaching structures of 10 (ten) main research universities and 5 (five) candidate research universities announced by the Council of Higher Education (YÖK) in 2018 were examined using parameters that make sense in the international literature and a ranking was made between the universities in this field. The results of the study have shown that there are considerable differences between the selected universities in terms of teaching structure and it has been seen that a candidate research university has a more appropriate teaching structure than some of the main universities. Recent re-organization in some universities (such as Istanbul, Ankara, Gazi) have led to positive effects on the teaching structures of the relevant universities.

Keywords: Teaching Structure, Higher Education, Performance Assessment, Research University.

³ Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Batı Meşelik, Eskişehir, eposta: htosun@ogu.edu.tr

GİRİŞ

Üniversite; toplumu aydınlatan, toplumu her alanda şekillendirecek insanların öğretimi ile ilgili önemli bir fonksiyona sahip bir yükseköğretim kurumudur. Bu kurumlar, aynı zamanda günümüzde bilgi üreten ve bu bilgiyi topluma aktararak toplumsal fayda sağlayan bir yapıya dönüşmüştür. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerde üniversitelerin sevk ve idaresi, bir kamusal kurum veya bir özel şirkete göre daha farklıdır ve malzemesinin insan olması nedeniyle denetiminde temel bazı zorluklar yaşanmaktadır. O nedenledir ki; üniversitelerin performansları periyodik zaman dilimi için temel bazı kriterler esasında değerlendirilmekte ve donanımlı kişilerce yönetilmesine özen gösterilmektedir.

Bugün dünyada üniversite sisteminin değerlendirilmesi ile ilgili çok sayıda performans değerlendirme sistemi mevcuttur. Bunlardan öne çıkanlar; ARWU, LEIDEN, QS, SCImago, TIMES, URAP gibi üniversite sıralama sistemleridir. Bu denetleme sistemlerinin; bazı alanlarda farklılık olmasına rağmen, ağırlıklı olarak öğretim kalitesi, öğretim yapısı, proje üretimi, yayın ve fikri mülkiyet verimi, girişimcilik ve yenilikçilik anlayışı, öğrenci memnuniyeti ve mezun imkânları gibi alanlarda özgün kriterler ihtiva ettiği bilinmekte ve bu kriterlere göre farklı yöntemler kullanılarak üniversitelerin performansı değerlendirilmektedir. Bu kriterlerden en temel olanı, üniversitenin öğretim yapısıdır ki; bu kriterle üniversitenin hangi öğretim profiline sahip olduğu ortaya çıkmakta ve üniversitenin misyonu belirlenmektedir. Bir başka deyişle, hedef kitlesi ile bu kitleden beklentiler şekillenmektedir.

Ülkemizde 2018 yılında Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından 10 asıl ve 5 aday olmak üzere 15 adet üniversite “araştırma üniversitesi” olarak tanımlanmıştır. Bu üniversitelerin, bugüne değin değişik şekilde performansları değerlendirilmiş ve bazılarının değişik yıllarda uluslararası listelerde yer aldığı görülmüştür. Yazar, bu alanda çok sayıda çalışma yapmış olup özellikle devlet üniversitelerin performansı ile ilgili bildiri ve makaleleri yayımlanmıştır (Tosun, 2011;; 2019a; 2020a; 2020b; 2020c; 2020d; 2020e; 2020f; 2020g). Ayrıca bu alanda basılmış kitapları mevcuttur (Tosun, Tosun, 2004; 2006; 2015; 2016). Yazarın, araştırma üniversitelerinin ve bir üniversite birliğinin TUBİTAK tarafından yönetilen Yenilikçi-Girişimci Üniversite Endeksi (YGÜE) ile ilgili yakın zamanda makaleleri yayımlanmıştır (Tosun, 2021a; 2021b). Bu çalışmada da, ülkemizdeki tüm üniversitelerin performansı ile ilgili olarak yürüttüğü bir projenin bir bölümünü teşkil eden ve “araştırma ve aday araştırma üniversitesi” olarak tanımlanan onbeş (15) yükseköğretim kurumunun öğretim yapısı ile sonuçlarına değinilmiştir.

MALZEME ve METODOLOJİ

Kurumların performansının değerlendirilmesiyle ilgili genelde iki ayrı yöntem mevcuttur. Bunlardan birinci yalnızca geçmiş performansa odaklanan konvansiyonel yöntemlerdir ki; bunlar sıralama, grafik derecelendirme, kritik ve anlatı deneme yöntemleri olarak sınıflanmaktadır (Bracken vd, 2001; Jafari, vd, 2009; Dessler, 2011; Aggarwal ve Thakur, 2013). Konvansiyonel yöntemlerin geliştirilmesi ortaya çıkan modern yöntemlerde, önyargı ve öznellik gibi eski yöntemlerin eksikliklerini göz önünde bulundurulmuştur. Genelde bu yöntemlerde, nesne oluşumu, yürütme süreci performans geri bildirim kademeleri ile değişken bileşenlerin etkisi dikkate alınmaktadır (Mondy, 2008; Jafari vd, 2009; Shaoutand and Yousef, 2014). Son yıllarda, bu iki ana yönteme ilave olarak hibrit teknikler de geliştirilmiştir.

Üniversitelerinin performansı belirleyen yöntemlerde de, küçük farklılıklar olmasına rağmen öğretim yapısı önemle dikkate alınan bir kriterdir. Önlisans eğitimi ağırlıklı bir yükseköğretim kurumundan araştırma üniversitesi olması beklenmemelidir. Dolayısıyla üniversitenin öğretim yapısının, hangi esaslar üzerine kurulduğunun rasyonel değerlendirilebilmesi için önemli bir kriterdir. Yazar, ülkemizdeki devlet üniversitelerinin performansı ile ilgili uzun yıllardan bu yana çalışmalar yapmakta olup Merkezi bütçeden ödenek tahsisi de dahil olmak üzere YÖK sisteminin isleyişinde radikal değişiklikler önermiştir. Ayrıca farklı dönemlerde kurulan üniversitelerin performansı ile ilgili değerlendirmeler yapmıştır. Yazarın önerdiği yöntemde, üniversite performansları yedi parametreye (öğretim yapısı, öğretim kalitesi, Öğretim geliri, proje verimi, yayın üretimi, Yenilikçi-Girişimci Üniversite Endeksi ve Öğrenci memnuniyeti) bağlı olarak bir değerlendirme yapılmakta ve üniversiteler, her alanda performanslarına göre göreceli olarak sıralanmaktadır. Bu makalede, bu parametrelerden biri olan öğretim yapısı değerlendirilmekte ve ülkemizdeki asıl ve aday araştırma üniversitelerinin bu alandaki konumları sunulmaktadır. İlgili parametrelerinin değerlendirilmesinde

aşağıda sunulan 4 ayrı oransal büyüklük dikkate alınmıştır:

- Önlisans öğrenci sayısı-toplam öğrenci sayısı oranı
- Lisans öğrenci sayısı- toplam öğrenci sayısı
- Lisansüstü (yüksek lisans+doktora) öğrenci sayısı-toplam öğrenci sayısı oranı
- Doktora öğrenci sayısı-yüksek lisans öğrenci sayısı oranı

Bu çalışmada dikkate alınan tüm üniversiteler için öğrenci sayıları 2021-2022 öğretim yılı (Kasım 2021) için YÖK sitesinden alınmıştır. Kullanılan veriler, günceldir ve güvenilir bir kaynaktan alınmıştır (YÖK; 2021). İlgili veriler, tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. Asıl ve aday araştırma üniversitelerinin öğrenci sayıları

	Üniversite Adı	Kuruluş yılı	Kuruluş Yeri	Öğrenci Sayısı				
				Önlisans	Lisans	Y.Lisans	Doktora	Toplam
1	Ankara	1946	Ankara	5 995	42 783	6 520	6 207	61 505
2	Boğaziçi	1971	İstanbul	0	12 766	2 168	1 045	15 979
3	Erciyes	1978	Kayseri	2 233	41 543	6 174	2 218	52 168
4	Gazi	1982	Ankara	3 373	28 321	6 141	3 606	41 441
5	Gebze Teknik	1992	Kocaeli	0	5 418	2 097	746	8 261
6	Hacettepe	1967	Ankara	5 484	37 004	5 960	4 292	52 740
7	İstanbul	1933	İstanbul	813	45 587	9 367	5 908	61 675
8	İstanbul Teknik	1944	İstanbul	0	25 645	8 082	3 881	37 608
9	İzmir Y. Teknoloji	1992	İzmir	0	4 795	967	449	6 211
10	Orta Doğu Teknik	1954	Ankara	11	22 203	5 255	3 281	30 750
11	Çukurova*	1973	Adana	11 947	32 494	3 237	1 615	49 293
12	Ege*	1955	İzmir	13 775	35 820	5 210	3 003	57 808
13	Selçuk*	1975	Konya	17 394	39 275	5 656	1 779	64 104
14	Uludağ*	1975	Bursa	18 901	41 358	4 614	2 164	67 037
15	Yıldız Teknik*	1982	İstanbul	82	26 804	6 654	2 626	36 166
Toplam				80 008	441 816	78 102	42 820	642 746
Oran (%)				12.45	68.74	12.15	6.66	100

ANALİZLER

Bu makale kapsamında, ülkemizde “araştırma üniversitesi” (Ankara, Boğaziçi, Erciyes, Gazi, Gebze Teknik, Hacettepe, İstanbul, İstanbul Teknik, İzmir Yüksek Teknoloji, Orta Doğu Teknik) ile “aday araştırma üniversitesi” (Çukurova, Ege, Selçuk, Uludağ ve Yıldız Teknik) olarak tanımlanan 15 yükseköğretim kurumunun öğretim yapısı incelenmiş ve mukayeseli bir analiz gerçekleştirilerek uluslararası kriterlere uygunluğu değerlendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında dikkate alınan 15 ayrı yükseköğretim kurumunda 2021 yılı verilerine göre 642 765 öğrenci öğretim görmekte olup bunların 80 008’i (%12.45) önlisans, 441 816’sı (% 68.74) lisans seviyesindedir. Toplam lisansüstü öğrenci sayısı 120 920 olup bunların sırasıyla % 12.15 ve 6.66’sı yüksek lisans ve doktora yapmaktadır. Bu üniversitelerde 78 192 öğrenci yüksek lisans ve 42 820 öğrenci doktora yapmaktadır.

Çalışmada dikkate alınan yükseköğretim kurumları içinde en kalabalık üniversiteler sırasıyla Uludağ, Selçuk, İstanbul, Ankara ve Ege Üniversiteleridir. Bu üniversitelerde öğrenci sayıları 60 000’e çok yakın ya da üzerindedir. En az öğrenci sayısı ise, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze Teknik, Boğaziçi, Orta

Doğu Teknik ve Yıldız Teknik üniversitelerindedir. Bu üniversitelerin İstanbul Teknik Üniversitesi ile birlikte önlisans seviyesindeki öğrenci sayısı yoktur ya da çok azdır. En yüksek yüksek lisans öğrencisi, sırasıyla İstanbul, İstanbul Teknik, Yıldız Teknik ve Ankara üniversitelerinde, en yüksek doktora öğrencisi sayısı ise sırasıyla Ankara, İstanbul, Hacettepe, İstanbul Teknik ve Gazi üniversitelerine aittir. En düşük lisansüstü öğrenci sayısı ise sırasıyla İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze Teknik ve Boğaziçi üniversitelerine aittir.

Aslında yukarıda verilen veriler, üniversitelerin sahip olduğu mevcut toplam kapasiteleri ile ilgili konularını ortaya koymaktadır. Öğretim yapısı ise Malzeme ve Metodoloji bölümünde değinilen dört ayrı oransal büyüklükle ilgilidir. Bunlar için özellikle önlisans öğrenci sayısı-toplam öğrenci sayısı oranı ($\frac{\text{Ö}_{\text{ÖL}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$), lisansüstü öğrenci sayısı-toplam öğrenci sayısı oranı ($\frac{\text{Ö}_{\text{LÜ}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$) ve doktora öğrenci sayısı-yüksek lisans öğrenci sayısı oranı ($\frac{\text{Ö}_{\text{D}}}{\text{Ö}_{\text{YL}}}$) önem arz etmektedir. Her bir üniversite için hesaplanan bu oransal büyüklükler, Tablo 2’de sunulmaktadır. İlgili tabloda parantez içinde verilen değerler, dikkate alınan üniversiteler arasında nispi sıralamayı ifade etmektedir. Parantez içinde bu değerlerin en küçüğü, ilgili alandaki en uygun üniversiteyi, en büyüğü ise en uygunsuz üniversiteyi temsil etmektedir.

Tablo 2. Öğretim yapısı ile ilgili oransal büyüklük değerleri ve nispi sıralar.

	Üniversite Adı	Oransal Büyüklükler**			
		$\frac{\text{Ö}_{\text{ÖL}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$	$\frac{\text{Ö}_{\text{L}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$	$\frac{\text{Ö}_{\text{LÜ}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$	$\frac{\text{Ö}_{\text{D}}}{\text{Ö}_{\text{YL}}}$
1	Ankara	0.097 (10)	0.696	0.207 (8)	0.912 (1)
2	Boğaziçi	0.000 (1)	0.799	0.201 (9)	0.482 (7)
3	Erciyes	0.043 (8)	0.796	0.161 (11)	0.359 (13)
4	Gazi	0.081 (9)	0.684	0.235 (6)	0.587 (5)
5	Gebze Teknik	0.000 (2)	0.656	0.344 (1)	0.356 (14)
6	Hacettepe	0.104 (11)	0.702	0.194 (10)	0.720 (2)
7	İstanbul	0.013 (7)	0.739	0.248 (5)	0.631 (3)
8	İstanbul Teknik	0.000 (3)	0.682	0.318 (2)	0.480 (8)
9	İzmir Y. Teknoloji	0.000 (4)	0.772	0.228 (7)	0.464 (11)
10	Orta Doğu Teknik	0.000 (5)	0.722	0.278 (3)	0.624 (4)
11	Çukurova*	0.242 (13)	0.659	0.099 (15)	0.499 (9)
12	Ege*	0.238 (12)	0.620	0.142 (12)	0.576 (6)
13	Selçuk*	0.271 (14)	0.613	0.116 (13)	0.315 (15)
14	Uludağ*	0.282 (15)	0.617	0.101 (14)	0.469 (10)
15	Yıldız Teknik*	0.002 (6)	0.741	0.257 (4)	0.395 (12)
Ortalama Oran		0.111	0.771	0.118	0.189

(*) Aday Araştırma Üniversitesi

(**) $\frac{\text{Ö}_{\text{ÖL}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$ = Önlisans öğrenci sayısı; $\frac{\text{Ö}_{\text{L}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$ = Lisans öğrenci sayısı; $\frac{\text{Ö}_{\text{LÜ}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$ = Lisansüstü öğrenci sayısı; $\frac{\text{Ö}_{\text{D}}}{\text{Ö}_{\text{YL}}}$ = Doktora öğrenci sayısı; $\frac{\text{Ö}_{\text{YL}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$ = Yüksek lisans öğrenci sayısı; $\frac{\text{Ö}_{\text{T}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$ = Toplam öğrenci sayısı

TARTIŞMA

Bu çalışmada, ülkemizde araştırma ve aday araştırma üniversitesi olarak tanımlanan 15 yükseköğretim kurumunun öğretim yapıları incelenmiş ve bu doğrultuda ilgili üniversiteler tanımlanmış temel bazı kriterler esasında kategorize edilmiştir (Tablo 3). Üniversitelerin bu alanda temel değerlendirme kriterlerinden biri, önlisans öğrenci sayısı-toplam öğrenci sayısı oranıdır ($\frac{\text{Ö}_{\text{ÖL}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$). Bu oran dâhilinde ilk beş (birinci dilim) yükseköğretim kurumunu; Boğaziçi, Gebze Teknik, İstanbul Teknik ve Orta Doğu Teknik Üniversiteleri ile İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü oluşturmaktadır. Bu üniversitelerin, önlisans öğrencileri bulunmamakta veya çok az sayıda öğrencileri mevcuttur (Orta Doğu Teknik Üniversitesi 11 öğrenci). Bu oransal büyük esasında ikinci dilimi; Yıldız Teknik, İstanbul, Erciyes, Gazi ve Ankara Üniversiteleri oluşturmaktadır. Yıldız Teknik Üniversitesinin, “aday araştırma üniversitesi” statüsünde olmasına rağmen, birinci dilime yakın bir vasfa sahip olduğu görülmektedir. Bu oransal büyüklük esasında üçüncü dilimi, Hacettepe, Ege, Çukurova, Selçuk ve Uludağ Üniversiteleri oluşturmaktadır. Hacettepe Üniversitesinin, “Araştırma üniversitesi” statüsüne sahip olmasına rağmen, yüksek bir oransal büyüklüğe sahip olması nedeniyle son dilim içinde yer alması düşündürücüdür.

Tablo 3. Oransal Büyüklükler yönden üniversitelerin mükayeseli analizi

Oran *	Oransal aralığı	Büyüklük	Üniversite sayısı	Üniversiteler
Ö _{ÖL} /Ö _T	0.000-0.001		5	Boğaziçi, Gebze Teknik, İstanbul Teknik, İzmir Yüksek Teknoloji, Orta Doğu Teknik
	0.002-0.097		5	Yıldız Teknik, İstanbul, Erciyes, Gazi, Ankara
	0.098-0.282		5	Hacettepe, Ege, Çukurova, Selçuk, Uludağ,
Ö _{LÜ} /Ö _T	0.344-0.248		5	Gebze Teknik, İstanbul Teknik, Orta Doğu Teknik, Yıldız Teknik, İstanbul
	0.247-0.194		5	Gazi, İzmir Yüksek Teknoloji, Ankara, Boğaziçi, Hacettepe,
	0.220-0.100		5	Erciyes, Ege, Selçuk, Uludağ, Çukurova,
Ö _D /Ö _{YL}	0.912-0.587		5	Ankara, Hacettepe, İstanbul, Orta Doğu Teknik, Gazi
	0.586-0.469		5	Ege, Boğaziçi, İstanbul Teknik, Çukurova, Uludağ,
	0.468-0.315		5	İzmir Yüksek Teknoloji, Yıldız Teknik, Erciyes, Gebze Teknik, Selçuk
(*) Önlisans öğrenci sayısı; Ö _L = Lisans öğrenci sayısı; Ö _{LÜ} = Lisansüstü öğrenci sayısı; Ö _D = Doktora öğrenci sayısı; Ö _{YL} = Yüksek lisans öğrenci sayısı; Ö _T = Toplam öğrenci sayısı				

Bu araştırmada dikkate alınan diğer bir kriter ise, lisansüstü-toplam öğrenci sayısı oranıdır (Ö_{LÜ}/Ö_T). Bu oran dâhilinde ilk dilimi; Gebze Teknik, İstanbul Teknik, Orta Doğu Teknik, Yıldız Teknik ile İstanbul Üniversiteleri oluşturmaktadır. Yıldız Teknik Üniversitesi “aday araştırma üniversitesi” statüsüne sahip olmasına rağmen, ilk beş üniversite içinde yer almaktadır. İkinci dilimde ise, İzmir Yüksek Teknoloji, Gazi, Ankara, Boğaziçi ve Hacettepe Üniversiteleri bulunmaktadır. Erciyes, Ege, Selçuk, Uludağ ve Çukurova Üniversiteleri ise, bu kriter esasında üçüncü dilimi oluşturmaktadır. Bu dilim içinde yer alan dört üniversite, “aday araştırma üniversitesi” statüsüne sahipken, bir yükseköğretim kurumu (Erciyes Üniversitesi) “araştırma üniversitesi” statüsündedir.

Bu çalışmada üçüncü kriter, “doktora öğrenci sayısı-yüksek lisans öğrenci sayısı oranı (ÖD/ÖYL)” olarak dikkate alınmıştır. Bu esasta eski üniversiteler ön plana çıkmakta olup bu yükseköğretim kurumlarını; Ankara, Hacettepe, İstanbul, Orta Doğu Teknik ve Gazi Üniversiteleri oluşturmaktadır. İlgili kriter esasında ikinci dilimde ise, Ege, Boğaziçi, İstanbul Teknik, Çukurova ve Uludağ Üniversiteleri yer almaktadır. Üçüncü dilimde ise İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü ile Yıldız Teknik, Erciyes, Gebze Teknik ve Selçuk Üniversiteleri bulunmaktadır. Araştırma üniversitesi statüsünde yer alan İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü ile Erciyes ve Gebze Teknik Üniversitelerinin bu dilim içinde yer alması, üniversitelerin kendi iç denetimi açısından sorgulanması gereken bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Gelişmiş ülkelerde araştırma üniversitelerinin, esas itibarıyla kaliteli bilgi üretiminin sağlanması amacıyla yeterli donanımları sağlanmıştır. Bu üniversitelerde, sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için büyüme ve mükemmellik kavramalarının ön plana çıkartıldığı bir öğretim sistemi ile disiplinli ve özverili insanlar yetiştirilir. İlgili kurumlar, ekol sahibi (iç ve dış uyumu olan) sağlıklı bu insanlarla düşüncelerinin farklı ortamlara aktarılmasını sağlarlar. Ancak bunu hedefleyen kurumların, öncelikli olarak bu makalede sorgulanan öğretim yapılarının düzgün olması gerekir.

Bu çalışma sonuçları göstermiştir ki; ülkemizde 2018 yılında “araştırma üniversitesi” olarak önerilen yükseköğretim kurumlarının gelişmiş ülkelerdeki yapılarla mukayese edilirse, bu alanda hala çok sayıda eksikliklerinin olduğu görülmektedir. Bu çalışmada da gösterildiği gibi, Boğaziçi, Gebze Teknik, İstanbul Teknik, Orta Doğu Teknik Üniversiteleri ile İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü uygun öğretim yapılarına sahiptir. Ancak bu ilk beş yükseköğretim kurumu içinde yer alan Gebze Teknik ve İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nin düşük doktora öğrenci sayısına sahip olması düşündürücüdür. Aslında bu üniversiteler, ülkemizde bilim insanı yetiştirme projesinin lokomotif yükseköğretim kurumları olmalıdır.

Araştırma üniversiteleri içinde yer alan Ankara, Gazi ve İstanbul üniversitelerde son dönemde görülen kurumsal bölünmeler, ilgili üniversiteleri “araştırma üniversitesi” kavramı yönünden daha olumlu hale getirmiştir. Ancak bu üniversiteler için hala öğretim yapıları yönünden iyileştirmeye ihtiyaç vardır. Hacettepe üniversitesinin, diğer alanlardaki bazı parıldayan vasıflarına rağmen, çok daha fazla iyileşmeye ihtiyacı vardır.

Aday araştırma üniversitelerinin (bir kurumumuz hariç) hiçbiri, araştırma üniversitesi olma vasfına sahip değildir. Bu üniversiteler, yüksek toplam öğrenci sayıları, oransal olarak düşük yüksek lisans öğrenci sayıları ve yüksek önlisans öğrenci sayıları ile “kitle üniversitesi” özelliği taşımaktadır. Ancak Yıldız Teknik Üniversitesi, bu alanda diğer dört aday araştırma üniversitesinden çok farklı bir konuma sahiptir. Bu üniversite; uygun toplam öğrenci sayısı, düşük önlisans öğrenci sayısı ve yüksek lisansüstü öğrenci sayısı ile çoğu araştırma üniversitesinden daha yeterli vasıflara sahiptir.

KAYNAKÇA

1. Aggarwal, A., & Thakur, G. S. M. (2013). Techniques of performance appraisal—A review. *International Journal of Engineering and Advanced Technology*, 2(3), 617-621.
2. Bracken, D. W., Timmreck, C. W., & Church, A. H. (2001). *Handbook of multisource feedback* (1st ed.). San Francisco: Jossey Bass Inc.
3. Dessler, G. (2011). *Human resource management* (10th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
4. Jafari M., Bourouni A., & Amiri H. A. (2009). A new framework for selection of the best performance appraisal method. *European Journal of Social Sciences*, 7(3), 92-100.
5. Mondy, W. D. (2008). *Human resource management* (10th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
6. Shaout, A., & Yousif, M. K. (2014). Performance evaluation-methods and techniques survey. *International Journal of Computer and Information Technology*, 3(5), 966-979.

7. Tosun, H. (2004) Yükseköğretimde Mevcut Durum: Performans Değerlendirme ve Yeniden Yapılanma: Ankara Ticaret Odası, ISBN 975-512-840-9, Ankara, 94 sayfa.
8. Tosun, H. (2006) Güncel Verilerle Üniversitelerin Performans Değerlendirmesi ve Yeniden Yapılanma Modeli: Köyçoy Yayınları Serisi: 1, ISBN 978-9444-0782-0-7, Ankara, 171 sayfa.
9. Tosun, H. (2011) “Üniversite Performansı ve Devlet Finansman kaynaklarının Dağılımı” Uluslararası Yükseköğretim Kongresi, 27-29 Mayıs, İstanbul, 1183-1190.
10. Tosun, H. (2015) “Devlet Üniversiteleri: Performans Değerlendirme Finansman Modeli ve Yeniden Yapılanma” 2.Baskı, ISBN 978-9444-0782-5-2, Ankara, 373 sayfa.
11. Tosun, H. (2016) “15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Sonrasında Yükseköğretim Sistemini Yeniden Yapılandırması” Üniversite(m) Yayınları, ISBN 978-9444-0782-6-9, Eskişehir, 120s.
12. Tosun, H. (2017) “A Performance Study for the Universities Founded before 1973, Turkey” The Online Journal of Quality in Higher Education, V.5, I.2, 12-17.
13. Tosun, H. (2019a) “Yükseköğretime Dair Notlar” İlahiyat Yayınları. ISBN 978-605-7579-34-8, Ankara, 120 s.
14. Tosun, H. (2019b) “A Performance Assessment Model Recommended for Higher Education System in Turkey and a Case Study” Psychology Research, October, Vol. 9, No. 10, 420-431, Doi:10.17265/2159-5542/2019.10.003.
15. Tosun, H. (2020a) “Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi Bağlamında Vakıf Üniversiteleri/Foundation Universities in the Context of Entrepreneurial and Innovative University Index” TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; Month: September; Volume: 12/summer, Issue: 47 DOI:<http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>
16. Tosun, H. (2020b) “Türk Yükseköğretim Sistemi ve Yapısal Değişim Yönünde Yeni Öneriler/ Turkish Higher Education System And New Proposals For Structural Transformation” TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; Month: September; Volume: 12/Summer, Issue: 47 DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>
17. Tosun, H. (2020c) “Financial Resources of State Universities in Turkey” 10th International Science and Technology Conference, September 3-4, Nicosia, p.366-371.
18. Tosun, H. (2020d) “A Research Study on Student Numbers of State Universities in Turkey” 10th International Science and Technology Conference, September 3-4, Nicosia, p.13-19.
19. Tosun, H. (2020e) “Accredited Project Efficiency of State Universities in Turkey” 10th International Science and Technology Conference, September 3-4, Nicosia, p.25-30.
20. Tosun, H. (2020f) “A Quantitative Assessment Method Recommended for the Performance of State Universities in Turkey” 10th International Science and Technology Conference, September 3-4, Nicosia, p.8-12.
21. Tosun, H. (2020g) “Adım Üniversitelerinin 2010-2014 Yılları Arası Performans Değerleri” 10th International Science and Technology Conference, September 3-4, Nicosia, p.31-37.
22. Tosun, H. (2021a) “Devlet Araştırma Üniversitelerinin Girişimci-Yenilikçi Üniversite Endeksi Esasındaki Performansları/ The Performance of State Research Universities in the Context of Entrepreneurial and Innovative University Index” TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal, V.13, I. 50, 42-50.
23. Tosun, H. (2021b) “ADİM Üniversitelerinin Yenilikçilik-Girişimçilik Anlayışı Esasında Performansları/Performances Of ADİM Universities Union on Innovation-Entrepreneurship Item” TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal, V.13, I. 51, 22-28.
24. YÖK, (2021) “Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi” <https://istatistik.yok.gov.tr/>

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(4)

Prof. Dr. Hasan TOSUN⁴

VAKIF ÜNİVERSİTELERİNİN ÖĞRETİM YAPILARI ÜZERİNE BİR MÜKAYESELİ ANALİZ COMPARATIVE STUDY ON TEACHING STRUCTURE FOR FONDATION UNIVERSITIES IN TURKEY

ÖZ

Ülkemizde yükseköğretim sisteminin en önemli bölümünü devlet üniversiteleri oluşturmaktadır. Ancak özellikle 2000'li yıllardan sonra Vakıf üniversiteleri de sistemde takdire değer bir paya ulaşmıştır. Halen ülkemizde 32 vakıf üniversitesi yer almakta olup, bunların öğrenci bazında sistemdeki payı % 10 civarındadır. Bu üniversiteler, kamuoyunda değişik konularda haklı-haksız eleştirilmekte ve konuyla ilgili değerlendirmeler çok geniş bir aralıkta yer almaktadır. Bu çalışmada kuruluş üzerinden 10 yıl geçen Vakıf üniversiteleri, öğrenci profilleri esasında değerlendirmekte ve değerlendirme bir mukayeseli analiz şeklinde sunulmaktadır. Çalışma sonuçları göstermiştir ki; değerlendirmeye alınan 20 üniversitenin %20'si ülkemizde 2018 yılında tanımlanan araştırma üniversitelerinin seviyesinde hatta bazı üniversiteler çok daha iyi konumdadır. Bu kapsamda değerlendirilen üniversitelerin yaklaşık %20'de önlisans esaslı bir öğretim yapısına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Öğretim Yapısı, Yükseköğretim, Performans Değerlendirme, Vakıf Üniversitesi.

ABSTRACT

State universities constitute the most important part of the higher education system in our country. However, especially after the 2000s, Foundation (non-profit private) universities have also reached an considerable share in the system. Currently, there are 32 foundation universities in our country, and their share in the system on a student-by-student basis is about 10%. These universities are rightly and unfairly criticized on various issues in the public opinion, and assessments on the topic are included in a very wide range. In this study, the Foundation universities that have passed 10 years since the establishment are evaluated on the basis of their student profiles and the evaluation is presented in the form of a comparative analysis. The results of the study have shown that 20% of the 20 universities evaluated are at the level of research universities defined in 2018 in our country, and even some universities are in a much better position. In this context, 20% of the universities evaluated have an associate degree-based teaching structure.

Keywords: Teaching Structure, Higher Education, Performance Assessment, Foundation University.

⁴ Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Batı Meşelik, Eskişehir, eposta: htosun@ogu.edu.tr

GİRİŞ

Gelişmiş dünyadaki yükseköğretim sisteminde, toplumsal faydanın üst seviyeye çıkartılması amacıyla, her türlü imkân seferber edilmekte ve bu sistem içinde yer alan kurumsal yapıların temel özgürlükleri sağlanarak yetişmiş insan potansiyelinin doğru kullanılması ve bireysel yeteneklerden yararlanılması yolu tercih edilmektedir. Bu amaçla, devlet ve özel sektör üniversiteleri belli esaslar dâhilinde desteklenmekte ve özellikle üniversitelerin kendi öz kaynaklarını oluşturarak kendi kendini yönetmesi yönünde uygulamalar yapılmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde, yükseköğretim kurumlarının devlet ya da özel olmasının çok büyük farkı yoktur. Ancak tüm kurumların, esnek bir denetleme sistemi ile belirlenen ilkeler esasında çalışması istenir ve verimliliğin sağlanabilmesi doğrultusunda, gerektiğinde bazı yaptırımlar hayata geçirir. Yaptırımların, özellikle akademik ve mali özerkliğin zedelenmemesi yönünde olmasına özen gösterilir. Özellikle öğretim çıktıları ile bilimsel performansları değerlendirilerek yükseköğretim kurumları göreceli olarak sıralanır. Tüm bu çalışmalara rağmen, ilgili ülkelerde başarısı sorgulanan yükseköğretim kurumları da mevcuttur. Hatta dinsel esasta (Katolik, Ortodoks gibi) örgütlenen kurumsal yapılar da sıkça görülmektedir. Ancak bu ülkelerde devlet, ilgili kurumların sisteme uyumunun sağlanması doğrultusunda her türlü çalışmayı yapmaktadır. Özellikle ilgili yükseköğretim yapılarının öğretim yapılarının düzgün olmasına ve öğretim kalitesinin asgari şartları sağlamasına özen gösterilir.

Ülkemizde 2021 yılı sonu itibariyle, 129'u devlet ve 78'si vakıf olmak üzere toplam 205 yükseköğretim kurumu mevcuttur. Bu çalışmada, gelir getirici özellik arz etmeyen ve özel kanunla kurulan vakıf üniversitelerinin öğretim yapıları incelenecektir. Ülkemizdeki ilk vakıf üniversitesi (Bilkent İhsan Doğramacı) Ankara'da 1984 yılında kurulmuştur. Bu üniversiteyi, 1992 yılında İstanbul'da kurulan Koç Üniversitesi ve 1993 yılında Ankara'da kurulan Başkent Üniversitesi izlemiştir. Halen İstanbul'da 47, Ankara'da 13, İzmir'de 4, Antalya'da 3, Gaziantep, Konya ve Mersin'de 2, Kayseri, Kocaeli, Nevşehir ve Trabzon'da 1'er adet olmak üzere 77 vakıf üniversitesi bulunmaktadır. Vakıf üniversitelerin, Türkiye'nin yükseköğretim sistemi içindeki payı, yaklaşık yüzde 10 civarındadır.

MALZEME ve YÖNTEM

Performans değerlendirilmesi, genelde konvansiyonel ve modern yöntemler olmak üzere iki ayrı yöntemle yapılır (Bracken vd,2001; Dessler, 2011; Aggarwal & Thakur, 2013; Mondy, 2008; Jafari vd, 2009). Son yıllarda, bu iki yönteme ilave olarak hibrit teknikler de geliştirilmiştir (Shaoutand and Yousi, 2014). Bu değerlendirme yöntemleri esasında, üniversitelerin performansı için farklı sıralama yöntemleri geliştirilmiştir (ARWU, LEIDEN, QS, SCImago, TIMES, URAP gibi). Bu değerlendirme sistemlerinde ağırlıklı olarak öğretim kalitesi, öğretim yapısı, proje üretimi, yayın ve fikri mülkiyet verimi, girişimcilik ve yenilikçilik anlayışı, öğrenci memnuniyeti, mezun imkânları gibi kriterler dikkate alınmaktadır (IHEP, 2007). Bu kriterlerden en temel olanı, üniversitenin öğretim yapısıdır ki; bu kriterle üniversitenin hangi öğretim profiline sahip olduğu ve üniversitenin misyonunun çerçevesi ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, hedef kitlesi ile bu kitleden beklentileri şekillenmektedir.

Yazar, ülkemizdeki üniversitelerinin performansı ile ilgili çok sayıda çalışma yapmıştır. (Tosun, 2004; 2006; 2011; 2015; 2019a; 2020a). Ayrıca farklı dönemlerde kurulan üniversitelerin performansı ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur (Tosun, 2017; 2019b, 2021b). Yazarın önerdiği yöntemde, üniversite performansları yedi parametreye (öğretim yapısı, öğretim kalitesi, Öğretim geliri, proje verimi, yayın üretimi, Yenilikçi-Girişimci Üniversite Endeksi ve Öğrenci memnuniyeti) bağlı olarak bir değerlendirme yapılmakta ve üniversiteler, her alanda performanslarına göre göreceli olarak değerlendirilmektedir. Yazar, bu çalışmada dikkate alınan vakıf üniversitelerinin yenilikçilik-girişimcilik performansı ile ilgili detaylı bir çalışma yapmıştır (Tosun, 2020b).

Bu makalede, kuruluşunun üzerinden 10 yıl ya da daha fazla süre geçen vakıf üniversitelerinin öğretim yapısı değerlendirilmektedir. Ancak sonradan kapatılan 11 Üniversite (Bursa Orhangazi, Fatih, Gediz, İpek, İzmir, Melikşah, Süleyman Şah, Şehir, Şifa, Turgut Özal ve Zirve) değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu esasta dört ayrı oransal büyüklük dikkate alınmıştır: (1) Önlisans öğrenci sayısı-toplam öğrenci sayısı oranı, (2) Lisans öğrenci sayısı- toplam öğrenci sayısı, (3) Lisansüstü (yüksek lisans+doktora) öğrenci sayısı-toplam

öğrenci sayısı oranı ve (4) Doktora öğrenci sayısı-yüksek lisans öğrenci sayısı oranı.

Bu çalışmada dikkate alınan tüm üniversiteler için öğrenci sayıları 2021-2022 öğretim yılı (Kasım 2021) için YÖK sitesinden alınmıştır. Kullanılan veriler, günceldir ve güvenilir bir kaynaktan alınmıştır (YÖK; 2021a). İlgili veriler, tablo 1’de verilmektedir. Ayrıca Yükseköğretim Kurulu, Vakıf üniversiteleri ile ilgili her yıl bir envanter hazırlamaktadır. Bu çalışma için son güncel verilere bu çalışmadan ulaşılmıştır (YÖK, 2021b).

Tablo 1. Çalışmada dikkate alınan üniversitelerin kuruluş bilgileri ve öğrenci sayıları.

	Üniversite Adı	Kuruluş yılı	Kuruluş Yeri	Öğrenci Sayısı				
				Önlisans	Lisans	Y.Lisans	Doktora	Toplam
1	Acıbadem	2007	İstanbul	1 714	2 646	278	144	4 782
2	Atılım	1996	Ankara	69	8 368	899	189	9 525
3	Bahçeşehir	1998	İstanbul	1 486	19 830	5 410	496	27 222
4	Başkent	1994	Ankara	2 760	12 457	1 679	546	17 442
5	Çankaya	1997	Ankara	205	5 908	695	68	6 876
6	Hasan Kalyoncu	2008	Gaziantep	626	5 323	870	288	7 107
7	Işık	1996	İstanbul	1 370	5 182	939	93	7 584
8	İ. Doğramacı Bilkent	1984	Ankara	0	10 655	813	438	11 906
9	İstanbul Bilgi	1994	İstanbul	4 388	15 891	1 420	115	21 814
10	İstanbul Medipol	2009	İstanbul	12 301	22 958	1 162	674	37 095
11	İzmir Ekonomi	2001	İzmir	1 844	7 449	584	88	9 965
12	Kadir Has	1997	İstanbul	127	5 035	513	241	5 916
13	Koç	1992	İstanbul	0	7 305	851	753	8 909
14	Okan	1999	İstanbul	3 802	9 822	2 360	447	16 431
15	Özyeğin	2007	İstanbul	0	7 455	707	205	8 367
16	Sabancı	1994	İstanbul	0	4 156	777	381	5 314
17	TOBB E.ve Ticaret	2003	Ankara	0	5 159	535	133	5 827
18	Türk Hava Kurumu	2011	Ankara	673	2 277	7	29	2 986
19	Yaşar	2001	İzmir	1 240	6 529	511	174	8 454
20	Yeditepe	1996	İstanbul	279	18 178	2 176	1 133	21 766
Toplam				32 884	182 583	23 186	6 635	245 288
Oran (%)				13.41	74.44	9.45	2.70	100

ANALİZLER ve SONUÇLAR

Bu çalışmada ülkemizdeki kuruluşunun üzerinden en az 10 yıl geçen 20 vakıf üniversitesinin (Acıbadem, Atılım, Bahçeşehir, Başkent, Çankaya, Hasan Kalyoncu, Işık, İhsan Doğramacı Bilkent, İstanbul Bilgi, İstanbul Medipol, İzmir Ekonomi, Kadir Has, Koç, Okan, Özyeğin, Sabancı, TOBB Ekonomi, Kadir Has, Koç, Okan, Özyeğin, Sabancı, TOBB Ekonomi, ve Ticaret, Türk Hava Kurumu, Yaşar, Yeditepe) öğretim yapısı değerlendirilmiştir. Bu çalışmada dikkate alınan 20 ayrı vakıf üniversitesinde 2021 yılı verilerine göre toplam 245 288 öğrenci öğretim görmekte olup bunların 32 844’i (%13.41) önlisans, 182 583’i (% 74.44) lisans seviyesindedir. Bu üniversitelerde 23 186 öğrenci yüksek lisans ve 6 635 öğrenci doktora yapmaktadır. Bir başka ifade ile toplam lisansüstü öğrenci sayısı 29 821 olup bunların toplam öğrencilere oranı sırasıyla % 9.45 ve 2.79’u yüksek lisans ve doktora eğitimi yapmaktadır.

Çalışmada dikkate alınan yükseköğretim kurumları içinde en kalabalık üniversiteler sırasıyla İstanbul Medipol, Bahçeşehir, İstanbul Bilgi, Yaşar, Başkent ve Okan Üniversiteleridir. Bu üniversitelerin çoğunda öğrenci sayıları 20 000’e çok yakın ya da üzerindedir. En az öğrenci sayısı ise, Türk Hava Kurumu, Acıbadem, Sabancı ile TOBB Ekonomi ve Ticaret üniversitelerine aittir. İhsan Doğramacı Bilkent, Koç, Özyeğin, Sabancı ve TOBB Ekonomi ve Ticaret üniversitelerinde önlisans seviyesindeki öğrenci yoktur. Atılım, Çankaya, Kadir Has ve Yeditepe Üniversitelerinde çok azdır (69-279). En yüksek lisans öğrencisi sayısı, sırasıyla İstanbul Medipol, Bahçeşehir, Yeditepe ve Başkent üniversitelerine aittir. En yüksek yüksek lisans öğrencisi, sırasıyla Bahçeşehir, Okan, Yeditepe, İstanbul Bilgi ve İstanbul Medipol Üniversitelerinde

bulunmaktadır. En yüksek doktora öğrencisi sayısı ise sırasıyla Yeditepe, Koç ve İstanbul Medipol üniversitelerine aittir. En düşük lisansüstü öğrenci sayısı ise sırasıyla Türk Hava Kurumu ve Acıbadem üniversitelerinde bulunmaktadır.

TARTIşMA

Tablo 1’de değinilen veriler, üniversitelerin sahip olduğu mevcut toplam kapasitelerini ortaya koymaktadır. Bir yükseköğretim kurumunun öğretim yapısının değerlendirilmesinde, Malzeme ve Metodoloji bölümünde değinilen dört ayrı oransal büyüklük dikkate alınır. Bunlar içinde özellikle önlisans öğrenci sayısı-toplam öğrenci sayısı oranı ($\frac{\text{Ö}_{\text{ÖL}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$), lisansüstü öğrenci sayısı-toplam öğrenci sayısı oranı ($\frac{\text{Ö}_{\text{LÜ}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$) ve doktora öğrenci sayısı-yüksek lisans öğrenci sayısı oranı ($\frac{\text{Ö}_{\text{D}}}{\text{Ö}_{\text{YL}}}$) önem arz etmektedir. Her bir üniversite için hesaplanan bu oransal büyüklükler, Tablo 2’de sunulmaktadır. İlgili tabloda parantez içinde verilen değerler, dikkate alınan üniversiteler arasında nispi sırayı ifade etmektedir. Parantez içinde bu değerlerin en küçüğü, ilgili alandaki en uygun üniversiteyi, en büyüğü ise en uygunsuz üniversiteyi temsil etmektedir.

Tablo 2. Öğretim yapısı ile ilgili oransal büyüklük değerleri ve nispi sıralar

	Üniversite Adı	Oransal Büyüklükler*			
		$\frac{\text{Ö}_{\text{ÖL}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$	$\frac{\text{Ö}_{\text{L}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$	$\frac{\text{Ö}_{\text{LÜ}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$	$\frac{\text{Ö}_{\text{D}}}{\text{Ö}_{\text{YL}}}$
1	Acıbadem	0.358 (20)	0.553	0.089 (15)	0.518 (5)
2	Atılım	0.007 (6)	0.879	0.114 (11)	0.210 (13)
3	Bahçeşehir	0.055 (9)	0.728	0.217 (2)	0.092 (18)
4	Başkent	0.158 (13)	0.714	0.128 (8)	0.325 (10)
5	Çankaya	0.030 (10)	0.859	0.111 (12)	0.098 (17)
6	Hasan Kalyoncu	0.088 (11)	0.749	0.163 (5)	0.331 (9)
7	Işık	0.181 (14)	0.683	0.136 (7)	0.099 (16)
8	İ. Doğramacı Bilkent	0.000 (1)	0.895	0.105 (13)	0.539 (3)
9	İstanbul Bilgi	0.201 (16)	0.729	0.070 (17)	0.080 (19)
10	İstanbul Medipol	0.331 (19)	0.619	0.050 (19)	0.580 (2)
11	İzmir Ekonomi	0.185 (15)	0.748	0.067 (18)	0.151 (15)
12	Kadir Has	0.022 (8)	0.851	0.127 (9)	0.470 (7)
13	Koç	0.000 (2)	0.820	0.180 (3)	0.885 (1)
14	Okan	0.231 (18)	0.598	0.171 (4)	0.189 (14)
15	Özyeğin	0.000 (3)	0.891	0.109 (14)	0.290 (11)
16	Sabancı	0.000 (4)	0.782	0.218 (1)	0.490 (6)
17	TOBB Ekonomi ve Ticaret	0.000 (5)	0.885	0.115 (10)	0.249 (12)
18	Türk Hava Kurumu	0.225 (17)	0.763	0.012 (20)	4.140 (?)
19	Yaşar	0.147 (12)	0.772	0.081 (16)	0.341 (8)
20	Yeditepe	0.013 (7)	0.885	0.152 (6)	0.521 (4)
Ortalama Oran ()		0.111	0.771	0.118	0.189

(*) $\frac{\text{Ö}_{\text{ÖL}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$ = Önlisans öğrenci sayısı; $\frac{\text{Ö}_{\text{L}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$ = Lisans öğrenci sayısı; $\frac{\text{Ö}_{\text{LÜ}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$ = Lisansüstü öğrenci sayısı; $\frac{\text{Ö}_{\text{D}}}{\text{Ö}_{\text{YL}}}$ = Doktora öğrenci sayısı; $\frac{\text{Ö}_{\text{YL}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$ = Yüksek lisans öğrenci sayısı; $\frac{\text{Ö}_{\text{T}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$ = Toplam öğrenci sayısı

Üniversitelerin öğretim yapılarının değerlendirilmesinde dikkate alınan temel değerlendirme kriterlerinden biri, önlisans öğrenci sayısı-toplam öğrenci sayısı oranıdır ($\frac{\text{Ö}_{\text{ÖL}}}{\text{Ö}_{\text{T}}}$). Bu oran dâhilinde ilk beş (birinci dilim) yükseköğretim kurumunu, İhsan Doğramacı Bilkent, Koç, Özyeğin, Sabancı, TOBB Ekonomi ve Ticaret Üniversiteleri oluşturmaktadır. Bu üniversitelerin, önlisans öğrencileri bulunmamaktadır. Bu oransal büyük esasında ikinci dilimde; Atılım, Yeditepe, Kadir Has, Bahçeşehir, Çankaya yer almaktadır. Bu çalışmada dikkate alınan diğer 10 üniversite ise, üçüncü ve dördüncü dilim yükseköğretim kurumlarını oluşturmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Oransal büyüklükler esasında vakıf üniversitelerin sınıflandırılması

Oran (*)	Oransal büyüklük aralığı	Üniversite sayısı	Üniversiteler
Ö _{ÖL} /Ö _T	0.000-0.001	5	İhsan Doğramacı Bilkent, Koç, Özyeğin, Sabancı, TOBB Ekonomi ve Ticaret
	0.002-0.030	5	Atılım, Yeditepe, Kadir Has, Bahçeşehir, Çankaya
	0.031-0.185	5	Hasan Kalyoncu, Yaşar, Başkent, Işık, İzmir Ekonomi
	0.186-0.358	5	İstanbul Bilgi, Türk Hava Kurumu, Okan, İstanbul Medipol, Acıbadem
Ö _{LÜ} /Ö _T	0.218-0.163	5	Sabancı, Bahçeşehir, Koç, Okan, Hasan Kalyoncu
	0.162-0.115	5	Yeditepe, Işık, Başkent, Kadir Has, TOBB Ekonomi ve Ticaret
	0.114-0.089	5	Atılım, Çankaya, İ.Doğramacı Bilkent, Özyeğin, Acıbadem
	0.088-0.012	5	Yaşar, İstanbul Bilgi, İzmir Ekonomi, İstanbul Medipol, Türk Hava Kurumu
Ö _D /Ö _{YL}	0.885-0.518	5	Koç, İstanbul Medipol, İ.Doğramacı Bilkent, Yeditepe, Acıbadem
	0.517-0.325	5	Sabancı, Kadir Has, Yaşar, Hasan Kalyoncu, Başkent
	0.324-0.151	5	Özyeğin, TOBB Ekonomi ve Ticaret, Atılım, Okan, İzmir Ekonomi
	0.150-0.080	5	Işık, Çankaya, Bahçeşehir, İstanbul Bilgi

Ö_{ÖL} = Önlisans öğrenci sayısı; Ö_L = Lisans öğrenci sayısı; Ö_{LÜ} = Lisansüstü öğrenci sayısı;
Ö_D = Doktora öğrenci sayısı; Ö_{YL} = Yüksek lisans öğrenci sayısı; Ö_T = Toplam öğrenci sayısı

Üniversitelerin öğretim yapılarının değerlendirilmesinde dikkate alınan ikinci kriter ise, lisansüstü-toplam öğrenci sayısı oranıdır (Ö_{LÜ}/Ö_T). Bu oran dâhilinde ilk dilimi; Sabancı, Bahçeşehir, Koç, Okan, Hasan Kalyoncu üniversiteleri oluşturmaktadır. İkinci dilimde ise, Yeditepe, Işık, Başkent, Kadir Has ve TOBB Ekonomi ve Ticaret üniversiteleri yer almaktadır. Diğer üniversiteler ise, üçüncü ve dördüncü dilim üniversiteleri oluşturmaktadır. Her alanda iyi bir performans ortaya koyan İhsan Doğramacı Bilkent üniversitesinin, üçüncü dilim için de yer alması ilginçtir. İlgili üniversitenin bu alanda biraz daha tutucu davranış sergilediği söylenebilir.

Bu alanda dikkate alınan üçüncü önemli kriter ise, ‘doktora öğrenci sayısı-yüksek lisans öğrenci sayısı oranı’dır (Ö_D/Ö_{YL}). Bu esasta üniversiteler farklı davranış göstermektedir. Bu kriter esasında ilk dilimi; Koç, İstanbul Medipol, İ.Doğramacı Bilkent, Yeditepe ve Acıbadem Üniversiteleri oluşturmaktadır. İlgili kriter esasında ikinci dilimde ise, Sabancı, Kadir Has, Yaşar, Hasan Kalyoncu, Başkent Üniversiteleri yer almaktadır. Üçüncü ve dördüncü dilimde ise diğer 10 üniversite bulunmaktadır. Özyeğin ile TOBB Ekonomi ve Ticaret üniversitelerinin üçüncü dilim içinde olmasını ise, ilginçtir. Yazar, bu durumu ilgili üniversiteler için sorgulanması gereken önemli bir husus olduğunu ifade etmektedir. Bu alanda, Türk Hava Kurumu Üniversitesinin çok yüksek bir orana sahip olduğu belirtilmemiştir. Bu durum, bir yükseköğretim kurumu için normal değildir. Bu nedenle ilgili alanda bu üniversite değerlendirme dışı bırakılmıştır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, kuruluşunun üzerinden 10 yıldan daha fazla süre geçen 20 vakıf üniversitesi öğretim yapıları yönünden değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonuçları göstermiştir ki; öğretim yapıları açısından İhsan Doğramacı Bilkent, Koç ve Sabancı üniversiteleri öne çıkmaktadır. TOBB Ekonomi ve Ticaret ile Özyeğin üniversiteleri de bu alanda uygun değerlere sahiptir. Bu üniversiteler, ülkemizde araştırma

üniversitesi olarak tanımlanan ilk beş üniversite ile benzer öğretim yapısına sahiptir. Yeni bir anlayışla gelişmiş ülkelerde olduğu gibi bu vakıf üniversitelerinin de “araştırma üniversitesi” kapsamına alınması ve uygun projelerle desteklenmesi gerekir. Atılım ve Yeditepe üniversiteleri de bu alanda küçük iyileştirme çalışmaları ile öğretim yapıları açısından yukarıda bahsi geçen ilk beş üniversite ile benzer öğretim yapısına sahip olabilir. Bu çalışmada dikkate alınan İstanbul Medipol, Bahçeşehir, İstanbul Bilgi ve Başkent Üniversitelerinin öğretim yapıları yönünden “kitle üniversitesi” tanımlanmasına daha uygundur.

KAYNAKÇA

1. Aggarwal, A., & Thakur, G. S. M. (2013). Techniques of performance appraisal—A review. *International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT)*, 2(3), 617-621.
2. Bracken, D. W., Timmreck, C. W., & Church, A. H. (2001). *Handbook of multisource feedback* (1st ed.). San Francisco: Jossey Bass Inc.
3. Dessler, G. (2011). *Human resource management* (10th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
4. Institute for Higher Education Policy (IHEP). (2007). *University ranking systems—Global perspective and American challenges*. Washington D.C.: IHEP.
5. Jafari M., Bourouni A., & Amiri H. A. (2009). A new framework for selection of the best performance appraisal method. *European Journal of Social Sciences*, 7(3), 92-100.
6. Mondy, W. D. (2008). *Human resource management* (10th ed.). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
7. Shaout, A., & Yousif, M. K. (2014). Performance evaluation-methods and techniques survey. *International Journal of Computer and Information Technology*, 3(5), 966-979.
8. Tosun, H. (2004) Yükseköğretimde Mevcut Durum: Performans Değerlendirme ve Yeniden Yapılanma: Ankara Ticaret Odası, ISBN 975-512-840-9, Ankara, 94 sayfa.
9. Tosun, H. (2006) Güncel Verilerle Üniversitelerin Performans Değerlendirmesi ve Yeniden Yapılanma Modeli: Köyçoy Yayınları Serisi: 1, ISBN 978-9444-0782-0-7, Ankara, 171 sayfa.
10. Tosun, H. (2011) “Üniversite Performansı ve Devlet Finansman kaynaklarının Dağılımı” Uluslararası Yükseköğretim Kongresi, 27-29 Mayıs, İstanbul, 1183-1190.
11. Tosun, H. (2015) “Devlet Üniversiteleri: Performans Değerlendirme Finansman Modeli ve Yeniden Yapılanma” 2.Baskı, ISBN 978-9444-0782-5-2, Ankara, 373 sayfa.
12. Tosun, H. (2016) “15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Sonrasında Yükseköğretim Sistemini Yeniden Yapılandırması” Üniversite(m) Yayınları, ISBN 978-9444-0782-6-9, Eskişehir, 120s.
13. Tosun, H. (2017) “A Performance Study for the Universities Founded before 1973, Turkey” *The Online Journal of Quality in Higher Education*, V.5, I.2, 12-17.
14. Tosun, H. (2019a) “Yükseköğretime Dair Notlar” İlahiyat Yayınları. ISBN 978-605-7579-34-8, Ankara, 120 s.
15. Tosun, H. (2019b) “A Performance Assessment Model Recommended for Higher Education System in Turkey and a Case Study” *Psychology Research*, October, Vol. 9, No. 10, 420-431, Doi:10.17265/2159-5542/2019.10.003.
16. Tosun, H. (2020a) “Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi Bağlamında Vakıf Üniversiteleri/Foundation Universities in the Context of Entrepreneurial and Innovative University Index” TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; Month: September; Volume: 12/summer, Issue: 47 DOI:<http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>
17. Tosun, H. (2020b) “Türk Yükseköğretim Sistemi ve Yapısal Değişim Yönünde Yeni Öneriler/Turkish Higher Education System And New Proposals For Structural Transformation” TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; Month: September; Volume: 12/Summer, Issue: 47 DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>
18. Tosun, H. (2021a) “Devlet Araştırma Üniversitelerinin Girişimci-Yenilikçi Üniversite Endeksi Esasındaki Performansları/ The Performance of State Research Universities in the Context of Entrepreneurial

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

and Innovative University Index” *TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal*, V.13, I. 50, 42-50.

19. Tosun, H. (2021b) “ADIM Üniversitelerinin Yenilikçilik-Girişimçilik Anlayışı Esasında Performansları/Performances Of ADIM Universities Union on Innovation-Entrepreneurship Item” *TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal*, V.13, I. 51, 22-28.

20. YÖK, (2007) “Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi” Yükseköğretim Kurulu, Ankara.

21. YÖK, (2021a) “Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi” <https://istatistik.yok.gov.tr/>

22. YÖK, (2021b) “Vakıf Yükseköğretim Kurumları 2021” YÖK, <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2021/vakif-yuksekogretim-kurumlari-raporu-2021.pdf>

(5)

Prof. Dr. Hasan TOSUN⁵

YÜKSEKÖĞRETİMDE ULUSLARARASILAŞMANIN ANLAMI ve TÜRKİYE ÖRNEĞİ INTERNATIONALIZATION ON HIGHER EDUCATION and THE CASE OF TURKEY

ÖZ

Uluslararasılaşma, gelişmiş dünyada yükseköğretim sistemlerinin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu alan ile yükseköğretim kurumlarının öğretim kalitesinde artış sağlanmakta ve entelektüel kültürünün oluşması ve yaygınlaşmada yeni fırsatlar ortaya çıkmaktadır. Ancak bunun tek başına öğrenci sayılarındaki artış ile sağlanamadığı bilinmektedir. Bu amaçla, ortak araştırma merkezlerinin oluşturulması, ortak yayınların yapılması ve öğrenci ile öğretim üyesi hareketliliğinin sağlanması gibi temel unsurlarının bulunduğu bilinmektedir. Ancak hepsinden önemlisi, bir ülkedeki uluslararasılaşmadaki en temel faktörün, yetkin teknik altyapıya sahip olunması ve kurumsal yapıların doğru işlemesidir. Ülkemizde son yıllarda yükseköğretim sistemi içinde yabancı öğrenci sayısında önemli oranda artış olduğu izlenmekte, ancak uluslararasılaşmanın diğer temel unsurlarında takdire değer bir gelişmenin olmadığı görülmektedir. Bu makalede, yükseköğretim sisteminde uluslararasılaşmanın temel unsurlarına değinilmekte, dünya örnekleri üzerinde durulmakta ve yeni oluşan bölgesel fırsatlar açısından yükseköğretim sisteminde uluslararasılaşma alanında nelerin yapılabileceği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Performans değerlendirme, uluslararasılaşma, üniversite, yükseköğretim.

ABSTRACT

Internationalization has become one of the most important elements of higher education systems in the developed countries. With this field, the quality of teaching of higher education institutions is improved and new opportunities arise for the formation and dissemination of intellectual culture. However, it is known that this cannot be achieved by an increase in the number of students alone. For this purpose, it is known that there are basic elements such as the creation of joint research centers, joint publications and ensuring student and faculty mobility. But most of all, it should be noted that the most fundamental factor in internationalization in a country is the possession of competent technical infrastructure and the correct functioning of corporate structures. It is observed that there has been a significant increase in the number of foreign students in the higher education system in Turkey in recent years, but it seems that there has been no considerable improvement in other basic elements of internationalization. In this article, the basic elements of internationalization in the higher education system are mentioned, world examples are focused on and what can be done in the field of internationalization in the higher education system in terms of newly formed regional opportunities is discussed.

Keywords: Internalization, higher education, performance assessment, university.

⁵ Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Batı Meşelik, Eskişehir, eposta: htosun@ogu.edu.tr

GİRİŞ

Üniversite; esas itibariyle ortaöğretimden sonra zorunlu olmayan ancak esasları belli olan öğretimin yapıldığı bir kurumsal yapı olarak tanımlanmaktadır. Ancak günümüzde üniversite; araştırma çalışmalarının yürütüldüğü, bilginin üretildiği, üretilen bilginin toplumsal fayda amacıyla bileşenlerle paylaşıldığı, değişik seviyelerde akademik derecelerin verilebildiği yükseköğretim sisteminin önemli bir kurumsal yapısı şekline dönüşmüştür. **Orta Çağda üniversite gerçeği göksel kutsiyet içinde ararken, 20.yüzyılın ilk yıllarından itibaren Humboldt üniversite modeli doğayı keşfetmeyi benimsemiştir. İkinci dünya savaşından sonra Kuzey Amerika, özellikle ABD üniversiteleri; Humboldt modeliyle birlikte özgün değerlerini koruyarak daha verimli ve etkin bir üniversite modeline ulaşmışlardır. İlgili ülkelerde geniş kampüslü çok sayıda üniversite inşa edilerek, gerekli teknik ve sosyal alt yapı donanımı sağlanarak, güçlü bir toplum yetiştirme hedefi esas alınmış ve bu dönüşüm süreci kamusal alan tarafından ciddiyle desteklenmiştir. Bu üniversitelerde o dönemde lisansüstü öğretime önem verilmiş, sanayi, tarım, sivil toplum ve kamu işbirliği önemle hayata geçirilerek toplum ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir (Leslie, 1993; Meyerson, 1998; Noll, 1998; Rowley and Sherman,2001). Ülkemizde de konuyla ilgili çalışmalar yapılmış ve raporlar hazırlanmıştır (DEİK, 2013; YÖK, 2014; 2016; 2016)**

ABD'deki üniversitelerde, Humboldt modelinde benimsenen “**özgürlük-yalnızlık**” kavramı yerine “**özgürlük-işbirliği**” anlayışı ön plana çıkartılmıştır. Kuzey Amerika üniversite modelinde, doğayı keşfetmekten ziyade “**değer yaratma**” ya yönelik bir anlayış hâkim olmuştur. **Bu üniversitelerde disiplinler arası yöntemlerle bilgi üretilmesine özen gösterilmiş ve bilim insanından daha çok girişimci kimlikli insan yetiştirilmesi hedeflenmiştir ve küresel bir anlayışla profesyonel bir idare tarzı benimsenmektedir. Tüm bu çalışmalar yapılırken, sistem; hedef kitleyi genişletmiş, özellikle geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerdeki öğrenci potansiyelini de kapsayacak şekilde yeni bir modelin oluşmasına fırsat sağlamıştır. İşgücü olarak da, yukarıda bahsi geçen ülkelerdeki yetişmiş insan kaynakları sisteme dâhil edilmiştir. Özetle, Kuzey Amerika modelinde, “uluslararasılaşma” sistemin en temel unsuru olarak dikkate alınmıştır.**

Ülkemizde 1980’li yılların başında 2547 sayılı kanunla düzenlenen yükseköğretim sistemi, esas itibariyle Kuzey Amerika Yükseköğretim modeli ile benzerlik taşımaktadır. Elbette bazı farklılıklar da mevcuttur. Özellikle ülkemizde yasal alt yapıda iyi niyetle yapılan düzenlemeler mevzuatı ağırlaştırmış ve işleyişle ilgili temel bazı engellerin oluşmasına neden olmuştur. Son dönemde Kuzey Amerika üniversite sisteminde toplumsal faydadan çok bireysel fayda ön plana çıkmışken, ülkemizde ise hala toplumsal faydanın çok daha etkili olduğu durum söz konusudur. Yazar; bu durumun ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili olduğunu ifade ederek son yıllarda, ülkemiz için konjonktürel olarak önemli bir avantaj oluşturduğunu uzun yıllardan beri ifade etmekte ve sistemin uluslararasılaştırılması gerektiğinin altını ısrarla çizmektedir (Tosun, 2020a; 2020b; 2020c; 2020d; 2021a; 2021b). Ancak yazarın önerdiği uluslararasılaşma muhtevası, bugün uygulanandan çok farklıdır. Bu çalışmada, yükseköğretim sisteminde uluslararasılaşmanın temel esaslarına değinilecek, ülkemizdeki mevcut durum dikkate alınarak ve mukayeseli bir analiz yapılarak yükseköğretim sistemimiz için öneriler getirilmektedir.

GELİŞMİŞ DÜNYADAKİ YÜKSEKÖĞRETİM SİSTEMİNDE ULUSLARARASILAŞMA

Bir ülkenin yükseköğretim sistemi için Uluslararası öğrenci ve öğretim elemanları, o ülkenin prestijidir ve uzun vadeli olarak ülke menfaatleri açısından çoklu fırsatlar sunar. Bu durum, öğretim kalitesi üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bugün dünyada beş milyonun üzerinde uluslararası öğrenci dolaşımı söz konusudur ve bu durum ilgili ülkeler için çok önemli bir ekonomik gelir kalemini oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütüncü (UNESCO) yayımlanan raporda 2018 yılı verilerine göre, dünyadaki toplam 5 milyon 571 bin 402 uluslararası öğrenciden 987 bin 314’ü Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) eğitim görmektedir. Bu ülkeyi 452 079 ve 452 079 öğrenci sayısı ile sırasıyla İngiltere ve Avustralya takip etmektedir. Sonra 300 000-220 000 bandında Almanya, Rusya, Fransa ve Kanada gibi ülkeler yer almaktadır. Ortalama 200 000 öğrenci ile Japonya ve Çin ise sekizinci ve dokuzuncu sırada bulunmaktadır. Onuncu sırada ise 125 bin 138 öğrenci sayısı ile Türkiye yer almaktadır (Tablo 1).

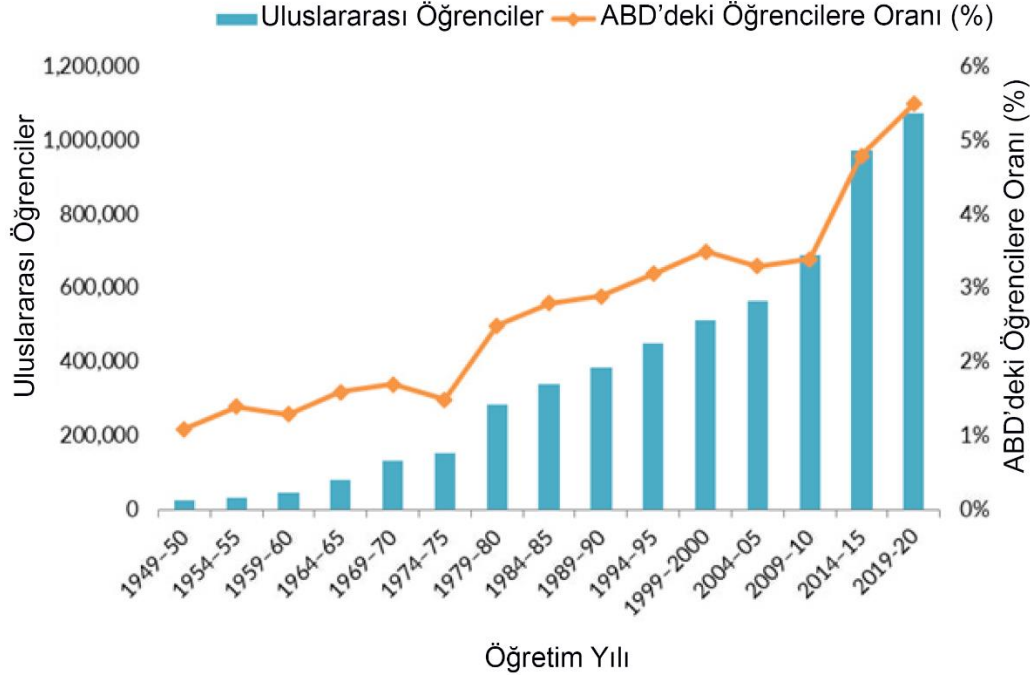
Tablo 1. Uluslararası öğrenci sayısı bakımından ülkelerin sıralaması (YÖK,2020)

Sıra	Ülke	Öğrenci Sayısı
1	ABD	987 314
2	İngiltere	452 079
3	Avustralya	444 514
4	Almanya	311 738
5	Rusya	262 416
6	Fransa	229 623
7	Kanada	224 548
8	Japonya	182 748
9	Çin	178 271
10	Türkiye	125 138

Uluslararası öğrenci sayısı yönünden ABD, Tablo 1’de görüldüğü gibi 900 bin üzerinde bir rakamla birinci sırada yer almaktadır. Bugün bu sayı 1.2 milyona yaklaşmıştır. Bu da ülke için çok uluslu yapıya uygun bir öğrenci profilinin, önemli bir ekonomik sektörün ve ülkedeki üniversiteler ile reel sektör için değerli bir insan kaynağının oluşmasını sağlamaktadır. Aslında bu durum, ikinci dünya savaşı sonrasında uygulama geçirilmeye çalışılan yükseköğretim politikasının bir parçasıdır. Şekil 1’de ABD’deki yabancı öğrenci sayılarının ve bunların ülkedeki tüm öğrencileri oranı sunulmaktadır. Şekilden de görülebileceği gibi 1949-50 yılında yabancı öğrenci sayısının toplam öğrenci sayısına oranı, yalnızca % 0.15 iken, 1979-80 öğretim yılında % 2.8, 2009-10 öğretim yılında % 3.3 ve 2019-20 öğretim yılında da % 5.4 olmuştur. Bugün bu oranın % 6.0’a yaklaştığı ve ülkedeki yabancı uyruklu öğrencilerin sayısının 1.2 milyona dayandığı tahmin edilmektedir.

ABD’de yabancı öğrencilerin ülkelere göre değişimi de ilginç sonuçlar sunmaktadır. 2018-19 öğretim yılı verilerine göre bu ülkede 369 548 Çin, 202 014 Hindistan ve 52 250 Güney Kore uyruklu öğrenci öğretim görmektedir. Bu ülkede yalnızca Çin, Hindistan ve Güney Kore’den gelen öğrenci sayısı, toplam yabancı uyruklu öğrenci sayısının % 57’sini oluşturmaktadır. Bu ülkelerle birlikte diğer bazı Güneydoğu Asya ülkelerinden (Tayvan, Vietnam ve Japonya) gelen öğrencilerin oranı % 63’e ulaşmaktadır. ABD’nin önde gelen araştırma üniversitelerinde de yabancı öğrenci sayısı, önemli bir orana sahiptir. Örneğin MIT, Harvard ve Stanford Üniversitelerinde yabancı öğrenci sayısı toplam öğrencilerin % 25’ini oluşturmaktadır. Ancak bu ülkedeki yabancı öğrencilerin nitelik yönünden yeterli olduğu ve öğrenciler aöısından ciddi asgari sağlanması gereken şartların olduğu belirtilmektedir. Bir başka ifade ile bu ülkedeki üniversiteler, nitelikli yabancı uyruklu öğrencileri tercih etmektedir.

ABD’de üniversitelerdeki yabancı öğretim elemanı sayıları da yüksektir. Özellikle araştırma üniversitelerinde yabancı öğretim elemanı sayıları oldukça üst seviyedir ve bunun yazılı olmayan ancak ulusal yükseköğretim stratejisinin en temel ilkelerinden biri olduğu bilinmektedir. Örneğin MIT, Harvard Stanford üniversitelerinin bu oran, % 47 ile 56 arasında değişmektedir. Bir başka ifade bu üniversitelerde ortalama 2 öğretim üyesinden biri yabancı uyrukludur.

Şekil 1. Yıllara göre ABD'deki yabancı öğrenci sayısı ve bunların toplam öğrenci sayısına oranları (kaynak: <https://www.migrationpolicy.org/article/international-students-united-states-2020>).

ÜLKEMİZDE YÜKSEKÖĞRETİM SİSTEMİNDE ULUSLARARASILAŞMA

Ülkemizde resmi makamlara ve açıklamalara göre, 2018 yılı verileri esasında 125 138 yabancı uyruklu öğrencinin bulunmaktadır ve yükseköğretim sistemi içinde yer alan uluslararası öğrenci sayısının 2014'de toplam öğrencilerin % 1,7'sini oluşturduğunu ve 2018'de ise bu oranın % 2,24 ulaştığı belirtilmektedir (YÖK, 2019, 2020; 2021a). Bu çalışma kapsamında ülkemizdeki yabancı öğrenci sayıları, 4 öğretim yılı için (2013-2021 yılları arası) öğretim kurumu tipi (devlet ya da vakıf) esasında değerlendirilmiş ve her öğretim yılı için yabancı uyruklu öğrenci sayıları ve toplam öğrenci sayılarına göre oransal büyüklükleri tablo 2'de sunulmuştur. Bu çalışmada kullanılan veriler, YÖK'ün sitesinden temin edilmiştir (YÖK, 2021b). İlgili tablodan görülebileceği, toplam öğrenci esasında oran 2013-2014 öğretim yılında % 0,56 iken, 2020-2021 öğretim yılında % 2,72 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2. Yabancı uyruklu öğrenci sayıları ve toplam öğrenci esasında oransal büyüklükler

Öğretim Yılı	Toplam Öğrenci Sayısı	Yabancı Uyruklu Öğrenci Sayısı	Toplam Öğrenci Esasında Oran (%)
2020-2021	8 240 997	223 952	2,72
2018-2019	7 740 502	154 446	2,00
2016-2017	7 198 987	107 942	1,50
2013-2014	5 619 079	48 169	0,56

Bu çalışma kapsamında, yabancı uyruklu öğrenci sayıları ve toplam öğrenci sayısına göre oransal büyüklükler; üniversite statüsü (Devlet veya vakıf) esasında ayrıca incelenmiştir. Bu esasla yapılan çalışma sonuçları, özet halinde Tablo 3'de sunulmaktadır. Bu verilere göre devlet üniversitelerinde yabancı öğrenci sayıları, 2013-2014 öğretim yılında 38 386 iken 2020-2021 öğretim yılında 173 070'e yükselmiştir. Yabancı uyruklu öğrenci sayısının toplam öğrenciye oran da % 0,56'dan % 2,72'e ulaştığı görülmektedir. Vakıf üniversitesinde ilgili öğretim yıllarında öğrenci sayıları, nispi olarak az iken oransal büyüklükler çarpıcı olarak büyüktür. Bu üniversitelerde yabancı öğrencilerin toplam öğrenci sayısına oranı, 2013-2014 öğretim yılında % 2,27 iken 2020-2021 yılında % 7,89 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Devlet ve Vakıf üniversiteleri için yabancı uyruklu öğrenci sayıları ve toplam öğrenci esasında oransal büyüklükler

Öğretim Yılı	Toplam Öğrenci Sayısı		Yabancı Uyruklu Öğrenci Sayısı			
	Devlet	Vakıf	Devlet	Oran (%)	Vakıf	Oran (%)
2020-2021	7 595 918	645 079	173 070	2.28	50 882	7.89
2018-2019	7 134 674	605 828	123 772	1.73	30 674	5.06
2016-2017	6 629 961	569 026	89 312	1.35	18 635	3.28
2013-2014	5 180 524	430 555	38 386	0.74	9 783	2.27

Ülkemizde yabancı uyruklu öğrencinin toplam öğrenci sayısına oranı esasında vakıf üniversitelerinin çok daha başarılı olduğu görülmektedir. Tablo 3’de verilere göre her öğretim yılı için oransal büyüklükler, devlet üniversitelerin ilgili değerlerinden ortalama üç kat daha büyüktür. Bu çerçevede vakıf üniversitelerinin hangi merkezde yabancı öğrenci topladığı hususu irdelenmiştir. Tablo 4’de 2020-2021 öğretim yılı için seçilmiş bazı üniversitelerin İstanbul merkezli olarak öğrenci oranları sunulmaktadır. Vakıf Üniversitelerin, bu öğretim yılında İstanbul’daki öğrenci sayısı 45 955 olup bu öğretim yılındaki vakıf üniversitelerinde okuyan öğrencilerin (50 897) % 90.3’ünü oluşturmaktadır.

Tablo 4. 2020-2021 öğretim yılı için İstanbul’daki seçilmiş bazı üniversitelerin yabancı uyruklu öğrenci sayısı ve oranları

Üniversite	Toplam yabancı uyruklu öğrenci sayısı	Üniversite yabancı uyruklu öğrenci sayısı	Oran (%)
Acıbadem	45 955	105	0.23
Bahçeşehir		5 200	11.3
İstanbul Medipol		2 504	5.45
Koç		400	0.87
Özyeğin		733	1.60
Sabancı		545	1.19
Yeditepe		415	0.90

MUKAYESELİ ANALİZ ve TARTIŞMA

Bir üniversitenin uluslararası alanda söz sahibi olabilmesi için diğer bazı faktörlerle birlikte yabancı öğrenci sayısı önem arz etmektedir. Gelişmiş batılı ülkelerde üniversite iç ve dış performans değerlendirmelerinde bu husus önemle dikkate alınmaktadır. Ancak ülkemizde yükseköğretim kurumlarındaki yabancı öğrenci niteliğinin ne seviyede olduğu konusunda şüpheler mevcuttur. Yazar, lisans öğretimini yaptığı yıllarda (1975-1980) ODTÜ’de en başarılı öğrencilerin Pakistan, Afganistan, Bangladeş’ten hatta İran’dan gelen öğrenciler içinden çıktığını ifade etmektedir. Çünkü bu ülkelerin en seçkin öğrencileri ilgili üniversiteye gelmekteydi. Ancak bugün Anadolu üniversitelerindeki yabancı öğrenciler değerlendirildiğinde durumun böyle olmadığı görülebilir. Bunun, muhtemelen yabancı ülkelerdeki öğrenci seçim yönteminden kaynaklandığı söylenebilir. Bu husus, 2016 yılı öncesinde çok istismar edilmiştir. Yabancı öğrenci seçiminin zor bir süreç olduğu belirtilmelidir. Ancak bu seçimde mutlaka öğrenci niteliğini dikkate alan genel kriterlerin olması gerektiğinin altı çizilmelidir.

Yükseköğretim sistemindeki uluslararasılaşmanın toplam ekonomi içindeki payının katma değer olarak ne olduğu ve bu öğrencilerin kaçta kaçının ülkemizde istihdam edildiği hususu anlam ifade etmektedir. ABD’de bu alanda yılda ortalama 50 milyar dolardan fazla para dönmekte ve mezunların takdire değer bir oranı reel sektörde çalışmaktadır. Ayrıca Kuzey Amerika Üniversitelerinde öğretim elemanların çok önemli

bir bölümü; Ortadoğu, Güney Asya ve Orta Amerika ülkelerinden gelen öğrencilerden seçilmektedir. Bu öğretim elemanları, aynı zamanda reel sektör ile ilişkilendirilerek ve katma değer sağlayarak toplumsal fayda işlevini yerine getirmektedir. Ülkemizdeki vakıf üniversitelerin bu alanda ekonomiye katkısı, devlet üniversitelerine göre çok daha fazladır.

Ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarımızdaki yabancı öğretim elemanı sayısı çok düşük (% 1'in altında) ve yetiştirdiğimiz öğrencilerinin de üniversitemize çok faydası yok veya çok az seviyededir. Yabancı öğretim eleman sayısının yüksek olduğu yeni kurumsal yapılara ihtiyacımız vardır. Bu alanda İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü ve Gebze Teknik Üniversitesi gibi yükseköğretim kurumları öncelikli olarak yeniden düzenlenebilir. Diğer bazı yükseköğretim kurumları da bu amaçla dönüştürülebilir. İlgili alanlardaki kamu kurumlarını da içine alacak alt yapısı yeterli, uluslararası kadrosu güçlü, rekabet gücü yüksek, bilgi üreten ve ürettiği bilgiyi transfer edebilecek reflekslere sahip üniversiteler veya enstitülerin kurulması gereklidir. Örneğin bu tip kurumlar için “öğretim elemanı kadrosunun % 10, öğrenci sayısının % 30 yabancı olmalı” gibi bir sınırlama getirilebilir. Bu üniversite ve enstitüler; özerk yönetimlere sahip olmalı, kendi kaynaklarını yaratma hususunda esneklikleri bulunmalı ve bugün gelişmiş ülkelerdeki gibi özgün bir programla (sorgulayıcı, araştırmacı ve yaratıcı) öğrencilerini kucaklamalıdır. İlgili üniversitelerde başarılı öğrenciler için burs verilmeli ve diğerleri için bir öğretim harcı konulmalıdır.

Dünya üniversiteleri; her yıl bilimsel verim, proje üretimi, öğretim yapısı, öğretim kalitesi, sosyal iletişim ve öğrenci memnuniyeti gibi farklı alanlarda değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeleri yapan, profesyonel kuruluşlar mevcuttur. Değerlendirme kuruluşu URAP (University Ranking by Academic Performance); 2016 yılı için dünya üniversite sıralaması yapan 10 kurumun 5'inde yer alan 17 üniversitemizin olduğunu ifade ederek bu Üniversitelerin dünya sıralamasındaki yerlerini vermiştir. Bu değerlendirmeye göre ilk 250 içinde hiçbir Türk üniversitesi mevcut değildir. Genelde üniversitelerimizin dünya sıralamasındaki yeri 500'den büyüktür. Elbette tüm üniversitelerimizden bu tabloda yer almalarını beklemek insafsızlık olur. Ancak ülke olarak ilk 100 içinde en azından bir kaç üniversitemizin yer almasını beklemek hakkımızdır. Bu durum gerçekleşmiyorsa, bunun bugüne kadar **yükseköğretim sistemimizin yönetiminde yapılan hatalardan kaynaklandığını görmek gerekir.**

SONUÇ ve ÖNERİLER

Gerçeği doğanın yapısındaki keşiflerde aramak, bulduklarını dolaylı ya da doğrudan topluma aktarmak ve toplumların ihtiyaçlarına cevap verebilecek **aydınlanma hizmetini yapmak**, entelektüel çevrenin taşınması gereken çok önemli sorumluluklardan birkaçıdır. Gelişmiş ülkelerde bu sorumluluklar, **üniversiteler tarafından** yerine getirilmektedir. Kısa vadede sistemin iyileştirip Kuzey Amerika üniversitelerinin ulaştığı **araştırmacı/yenilikçi ve teknoloji üreten üniversite** yapısına ve uzun vadede de **özgün yükseköğretim modeline ulaşılması gerekir.** Bunu yapabilmesi için ülkemizdeki yükseköğretim sisteminin yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç vardır. Uluslararasılaşma, bu anlamda en önemli unsurlardan biridir. Bu anlamda yapılacak değişim; **hem fiziki yapıyı, hem öğretim alanını ve hem de yasal altyapıyı** ihtiva etmelidir. Bugüne kadar özellikle son 10 yılda yükseköğretim sistemiyle ilgili doğru uygulamalar yapılmamış ve üzülmeye sebep olmak gerekir ki geçişte eleştirdiğimiz çoğu husus aranır hale gelmiştir. Özellikle de sistem, genişleme ile ilgili olarak siyasallaşma etkisine açık hale getirilmiştir. Yükseköğretimde yerleşmenin etkisi en az seviyeye indirilerek ve uluslararasılaşmada uygun politikalar izlenerek, sistem yeniden düzenlenebilir. Yükseköğretimde uluslararasılaşma tek başına öğrenci sayısındaki artış değildir. Bugün geline nokta göstermektedir ki; ülkemizdeki yükseköğretim sistemini yöneten üst akıl yeterli değildir. Bu yönde yetkin ve ortak akılı kullanan yeni bir arayışa gerek vardır.

KAYNAKÇA

1. Leslie, S. W. (1993). The Cold War and American Science: The Military-Industrial-Academic Complex at MIT and Stanford. New York: Columbia University Press. pp. 11–12. ISBN 9780231079587.
2. Meyerson, J.W. (editor) (1998) New Thinking on Higher Education-Creating Context for Change: Anker Publishing Co. Bolton, MA, 185p.

3. Noll, R.G (editor) (1998) "Challenges to Research Universities: Brooking Institution Press, Washington D.C. 217p
4. Rowley, D.J and Sherman, H. (2001), From Strategy to Change-Implementing the Plan in Higher Education: Jossey-Brass Inc. 350p.
5. DEİK (2013) "Uluslararası Yükseköğretim ve Türkiye'nin konumu", İstanbul.
6. Tosun, H. (2004) Yükseköğretimde Mevcut Durum: Performans Değerlendirme ve Yeniden Yapılanma: Ankara Ticaret Odası, ISBN 975-512-840-9, Ankara, 94 sayfa.
7. Tosun, H. (2006) Güncel Verilerle Üniversitelerin Performans Değerlendirmesi ve Yeniden Yapılanma Modeli: Köyçoy Yayınları Serisi: 1, ISBN 978-9444-0782-0-7, Ankara, 171 sayfa.
8. Tosun, H. (2015) "Devlet Üniversiteleri: Performans Değerlendirme Finansman Modeli ve Yeniden Yapılanma" 2.Baskı, ISBN 978-9444-0782-5-2, Ankara, 373 sayfa.
9. Tosun, H. (2017) "A Performance Study for the Universities Founded before 1973, Turkey" The Online Journal of Quality in Higher Education, V.5, I.2, 12-17.
10. Tosun, H. (2019) "A Performance Assessment Model Recommended for Higher Education System in Turkey and a Case Study" Psychology Research, October, Vol. 9, No. 10, 420-431, Doi:10.17265/2159-5542/2019.10.003.
11. Tosun, H. (2020a) "Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi Bağlamında Vakıf Üniversiteleri/Foundation Universities in the Context of Entrepreneurial and Innovative University Index" TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; Month: September; Volume: 12/summer, Issue: 47 DOI:<http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>
12. Tosun, H. (2020b) "Türk Yükseköğretim Sistemi ve Yapısal Değişim Yönünde Yeni Öneriler/Turkish Higher Education System And New Proposals For Structural Transformation" TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; Month: September; Volume: 12/Summer, Issue: 47 DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>
13. Tosun, H. (2020c) "A Research Study on Student Numbers of State Universities in Turkey" 10th International Science and Technology Conference, September 3-4, Nicosia, p.13-19.
14. Tosun, H. (2020d) "A Quantitative Assessment Method Recommended for the Performance of State Universities in Turkey" 10th International Science and Technology Conference, September 3-4, Nicosia, p.8-12.
15. Tosun, H. (2021a) "Devlet Araştırma Üniversitelerinin Girişimci-Yenilikçi Üniversite Endeksi Esasındaki Performansları/ The Performance of State Research Universities in the Context of Entrepreneurial and Innovative University Index" TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal, V.13, I. 50, 42-50.
16. Tosun, H. (2021b) "ADIM Üniversitelerinin Yenilikçilik-Girişimçilik Anlayışı Esasında Performansları/Performances Of ADIM Universities Union on Innovation-Entrepreneurship Item" TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal, V.13, I. 51, 22-28.
17. YÖK, (2014) "Büyüme, Kalite ve Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi için Bir Yol Haritası" YÖK Yayın No.:2014/2, Mayıs 2014, s. 141.
18. YÖK (2016) "Türkiye'de Yükseköğretim ve Uluslararasılaşma" YÖK Yayını
19. YÖK, (2017) *Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi (2018-2022)*. Ankara, 30 Haziran 2017
20. YÖK, 2019, Türk Yükseköğretiminin uluslararasılaştırılması çalışmayı <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2019/turk-yuksekogretiminin-uluslararasilasmasi-firsatlar-ve-tehditler-calistayi.aspx>
21. YÖK, 2020, Hedef Odaklı Uluslararasılaşma: <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/hedef-odakli-uluslararasilasma.aspx>
22. YÖK, 2021a, Yükseköğretimde Uluslararasılaşma: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-yuksekogretimde-uluslararasilasma/2233368>
23. YÖK, 2021b, Yükseköğretimde Bilgi Yönetim Sistemi: <https://istatistik.yok.gov.tr/>

(6)

Prof. Dr. Hüseyin ÜNAL⁶; Doç. Dr. Salih Hakan YETGİN⁷

**RULMANLI YATAK UYGULAMALARINDA KULLANMAK İÇİN CAM ELYAF TAKVİYELİ
POLİAMİT-6 KOMPOZİTLERİN MEKANİK ve TRİBOLOJİK PERFORMANSLARININ
BELİRLENMESİ**

**DETERMINATION OF MECHANICAL and TRIBOLOGICAL PERFORMANCES OF GLASS FIBER
REINFORCED POLYAMIDE-6 COMPOSITES FOR USE IN BEARING APPLICATIONS**

ÖZ

Poliamit ve poliamit esaslı kompozit malzemeler düşük maliyet, kolay üretilebilirlik, güzel görünüm, iyi mukavemet ve aşınma direnci gibi özellikleri ile yatak uygulamaları için önemli rol oynamaktadır. Yatak uygulamalarında son yıllarda sıklıkla kullanılan bu polimerik malzemelerden hem yüksek mekanik değerler hem de yüksek aşınma direnci özellikleri beklenmektedir. Bu çalışmada, ağırlık olarak %20 ve %30 cam elyaf takviyeli poliamid 6 kompozitleri önce ikiz vidalı ekstruderde granül formda üretilmiştir. Sonra ise enjeksiyon makinasında mekanik ve triboloji test numuneleri basılmıştır. Deneylerde, çekme, darbe ve sertlik gibi mekanik testler ile pim-disk aşınma deneyleri yapılmıştır. Poliamit-6 ana matris bünyesindeki cam elyaf oranının artması ile çekme mukavemeti, elastiklik modülü, sertlik ve aşınma direnci artmıştır. Tribolojik deneylerde farklı kayma hızı ve yükler kullanılmıştır. Yükün ve hızın artması ile cam elyaf takviyeli PA-6 kompozitlerin aşınma hacmi artarken sürtünme katsayısı değerleri azalmıştır.

Anahtar Kelimeler: PA6, Mekanik özellikler, Aşınma, Sürtünme.

ABSTRACT

Polyamide and polyamide-based composite materials play an important role in bearing applications with their low cost, easy manufacturability, good appearance, good strength and wear resistance. Both high mechanical values and high wear resistance properties are expected from these polymeric materials, which are frequently used in bearing applications in recent years. In this study, 20% and 30% by weight glass fiber reinforced polyamide-6 composites were first produced in granular form in a twin screw extruder. Then mechanical and tribological test samples were produced on the injection machine. In the experiments, mechanical tests such as tensile, impact, hardness and pin-disc wear tests were carried out. The tensile strength, tensile modulus, hardness and wear resistance increased with the increase of glass fiber ratio in the PA-6 matrix. Different sliding speed and applied loads were used in tribological experiments. The wear volume increased while the friction coefficient decreased with the increase in load and speed

Keywords: PA6, Mechanical properties, Wear, Friction.

⁶ Prof. Dr. Hüseyin ÜNAL, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Teknoloji Fakültesi, Metalurji ve Malzeme Mühendisliği Bölümü, Sakarya, e-posta: unal@sakarya.edu.tr ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0521-6647>

⁷ Tarsus Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Makine Mühendisliği Bölümü, Tarsus/Mersin, e-posta: shakanyetgin@tarsus.edu.tr ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6068-9204>

1. GİRİŞ

Poliamid 6 (PA6) polimeri, yüksek dayanım/ağırlık oranı, kendinden yağlamalı özelliği, UV ve gama ışınlarına dayanım, mükemmel korozyon direnci ve oldukça basit ve ekonomik üretim prosesi nedenleriyle havacılık, otomotiv, elektronik ve kimya endüstrilerinde geniş bir şekilde kullanılan yarı-kristal bir polimer türüdür. Ancak, mekanik özelliklerdeki sınırlama, yüksek nem tutma, düşük ölçü kararlılığı, düşük ısı sapma sıcaklığı, düşük sıcaklıklarda düşük darbe dayanımı ve kuru kayma şartları altında yüksek aşınma direnci gibi özellikler PA6 polimerinin daha geniş uygulamalarda kullanımını sınırlamaktadır (Aparna, 2018; Li, 2013; Zaldua, 2019). PA6 polimerinin mekanik, fiziksel, termal ve tribolojik özelliklerini geliştirmenin en etkili yöntemi elyaf (cam, karbon, aramit) gibi takviye malzemelerinin kullanılmasıdır. Bunların içerisinde, düşük maliyet, yüksek çekme dayanımı, yüksek rijitlik, mükemmel korozyon direnci ve yalıtım özellikleri ile cam elyaf (GF), polimer matrisin özelliklerini geliştirmek için geniş bir şekilde kullanılan takviye malzemelerinden en önemlisidir. Günümüzde elyaf takviyeli polimer kompozitler popülerlik kazanmakta ve bu polimer kompozitler, yatak malzemesi, kamlar, silindripler, dişliler, tekerlekler, piston halkaları, mekanik salmastralar, debriyajlar gibi çok çeşitli endüstriyel uygulamalar için giderek artan bir kullanım bulmaktadır (Ekşi, 2017; Sathishkumar, 2014; Hassan, 2011; Nuruzzaman, 2016).

Son yıllarda, farklı elyaf türleri katkı PA6 esaslı kompozitlerin mekanik ve tribolojik özelliklerini anlayabilmek için çalışmalar yapılmıştır. Karşlı ve Aytaç (2013) % 0, 2, 4, 6, 8 ve 20 oranlarında karbon elyaf katkı PA6 kompozitlerin mekanik ve termo-mekanik özelliklerin incelemişlerdir. Artan karbon elyaf miktarı ile çekme dayanımı, modülü ve sertlik artarken kopma uzaması azalmıştır. Camsı geçiş ve ergime sıcaklıkları değişmez iken kristallenme oranı azalmıştır. Termo-mekanik testler sonucunda artan karbon elyaf miktarına bağlı olarak depolama modülü ve kayıp modülü artmıştır. Zaldua ve arkadaşları (2019) karbon elyaf ve cam elyaf katkı PA6 kompozitlerin mekanik ve termal özelliklerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda PA6 polimerine ilave edilen cam elyaf ve karbon elyafın çekme dayanımı ve elastiklik modülünü önemli oranda artırdığı belirlenmiştir. Kumar ve Panneerselvam (2016) %10-30 oranlarında cam elyaf katkı PA6 kompozitleri hazırlamışlar ve çekme dayanımı ile Shore D sertlik değerinin artan elyaf miktarına bağlı olarak sırasıyla %67.7 ve %15.9 oranlarında arttığını belirtmişlerdir. Kusaseh ve arkadaşları (2018) %5-20 oranlarında cam elyaf ilave ettikleri PA6/PP karışımın eğme ve darbe dayanımlarını incelemiştir. Çalışma sonucunda, eğme ve darbe özelliklerinin cam elyaf miktarından etkilendiği belirtilmiştir. Artan cam elyaf miktarına bağlı olarak eğme dayanımının arttığı darbe dayanımının ise cam elyaf miktarına bağlı olarak değiştiği belirtilmiştir. Nuruzzaman ve arkadaşları (2016) eneksiyon kalıplama yöntemi ile ürettikleri %5-20 oranlarındaki cam elyaf katkı PA6 kompozitlerinin mekanik özelliklerini incelemişlerdir. Artan cam elyaf miktarı ile çekme dayanımı, elastiklik modülü, akma dayanımı artarken kopma uzaması azalmıştır. En yüksek darbe dayanımı %15 cam elyaf katkı PA6 kompozitinde elde edilmiştir. Hassan ve arkadaşları (2011) eneksiyon kalıplama yöntemi ile ürettikleri hacimsel olarak %8 ve %16 oranlarında cam elyaf takviyeli PA66 kompozitlerin termal, mekanik ve termo-mekanik özelliklerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda ergime sıcaklığı değişmezken kristallenme oranı azalmıştır. Artan cam elyaf miktarına bağlı olarak çekme dayanımı ve elastiklik modülünün arttığı belirlenmiştir. Das ve arkadaşları (2019) cam elyaf katkı kompozitlerin mekanik ve tribolojik özelliklerini incelemişlerdir. You ve arkadaşları (2016) %0-25 oranlarında cam elyaf katkı PA6 polimerinin tribolojik özelliklerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda %15 cam elyaf içeriğinde aşınma oranı ve sürtünme katsayısının sırasıyla %92 ve %95 oranlarında azaldığını belirtmişlerdir. Kumar ve Panneerselvam (2016) yaptıkları çalışmada ise cam elyaf katkı PA6 kompozitlerin farklı yükler altında abrasif aşınma özelliklerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, artan cam elyaf miktarı ile aşınma oranı azalmış ve %30 cam elyaf içeriğinde en düşük değere ulaşmıştır. Artan yük ile birlikte ağırlık kaybının arttığı belirtilmiştir.

Bu çalışmada ise ekstrüzyon ve eneksiyon kalıplama yöntemleri ile üretilen %20 ve %30 oranlarında cam elyaf katkı PA6 kompozitlerin mekanik ve tribolojik özellikleri incelenmiştir. Cam elyaf oranı, kayma hızı ve yük aralıklarında rulmanlı yatak uygulamaları için uygun malzeme çifti belirlenmeye çalışılmıştır.

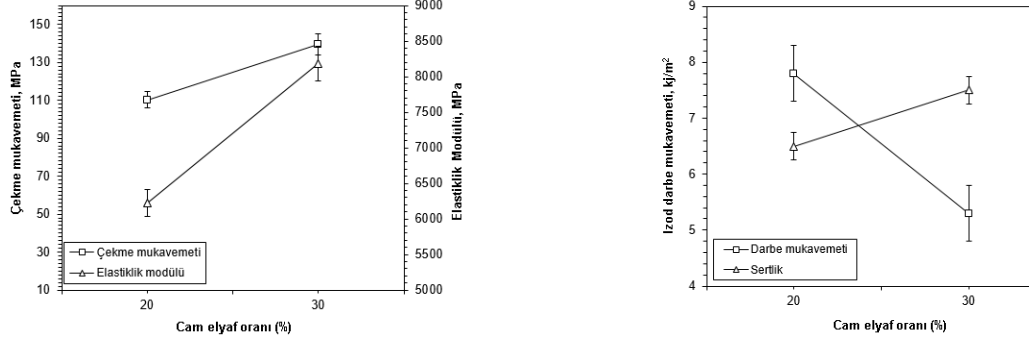

2. DENEYSEL ÇALIşMALAR

Bu çalışmada polimer matris malzeme olarak poliamid-6 mühendislik polimeri kullanılmıştır. Domamid PA-6 ticari kodu ile satılan poliamid-6 polimeri, Domopolimer (Belçika) firmasından temin edilmiştir. Cam elyaf katkısı ise 10,5µm çapında 6 mm uzunluğunda PA2 tip olup Şişecam Cam elyaf Sanayi Çayırova-İstanbul'dan temin edilmiştir. Ağırlıkça %20 ve %30 oranında cam elyaf katkılı PA6 (20GF/PA6 ve 30GF/PA6) kompozitlerin üretiminde ekstrüzyon prosesi ve enjeksiyon kalıplama yöntemleri kullanılmıştır. Enjeksiyon kalıplama yöntemi ile standartlara uygun çekme, darbe ve aşınma numuneleri üretilmiştir. Ekstrüzyon ile üretimlerde, besleme hunisi ve kalıp arasındaki ısıtıcı sıcaklık dağılımı 175°C-250°C olarak ayarlanmıştır. Vida dönme hızı 120dev/dak. olarak seçilmiştir. Ekstrude edilen cam elyaf/PA6 polimer kompozit granüller kurutulduktan sonra enjeksiyon kalıplama yöntemi ile çekme, darbe ve aşınma numuneleri üretilmiştir. Besleme hunisi ve enjeksiyon kalıbı arasındaki ısıtıcı sıcaklık dağılımı 220°C-250°C olarak ayarlanmıştır. Çekme deney numuneleri ASTM D638 standardına uygun olarak hazırlanmıştır. Deneyler 23°C oda sıcaklığında Zwick Z020 marka test cihazında ve 5mm/dakika çekme hızında gerçekleştirilmiştir. Darbe deneyleri ise ASTM D256 standardına uygun olarak Zwick B5113 darbe makinesinde yapılmıştır. Deneylerde her bir malzeme kompozisyonu için en az beş test yapılmış ve ortalama değerler verilmiştir. Aşınma deneyleri, ASTM G99 standardına uygun olarak pim-disk aşınma cihazında ve kuru ortam şartlarında gerçekleştirilmiştir. 6mm çapa ve 50mm uzunluğa sahip silindirik pim numuneleri 1040 çeliğine karşı test edilmiştir. Deneylerde kayma hızı 1.0, 2.0 ve 3.0 m/s ve uygulanan yük 75N ve 100N olarak belirlenmiştir.

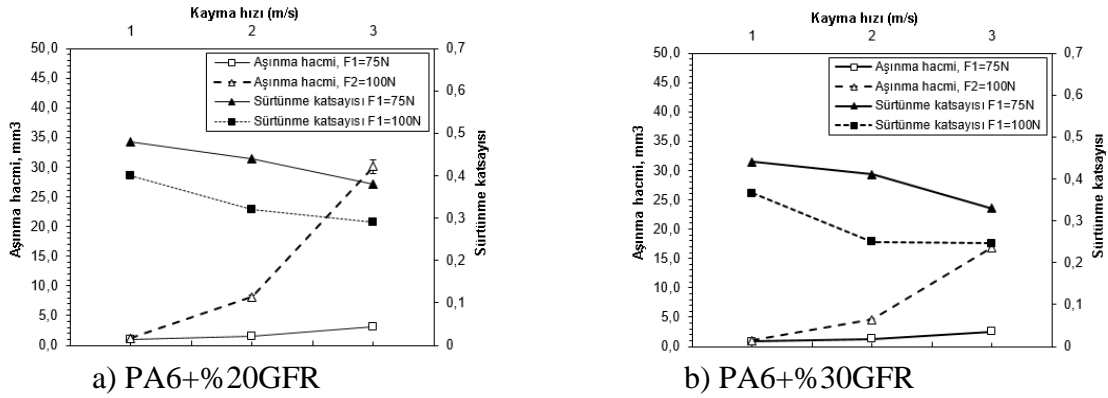
3. DENEY SONUÇLARI

Şekil 1-a'da ağırlıkça %20 ve %30 cam elyaf katkılı PA6 kompozitlerin çekme mukavemeti ve elastiklik modülü sonuçları verilmiştir. Şekilde görüldüğü gibi cam elyaf oranının %20'den %30'a artırılması ile hem çekme mukavemeti hem de elastiklik modülü değerleri artmıştır. 20GF/PA6 kompozitinin 110,2 MPa olan çekme dayanımı cam elyaf oranının artması ile yaklaşık %26 oranında artarak 139,4 MPa elde edilmiştir. Bilindiği gibi cam elyaf miktarı arttıkça, polimer ve elyaf arasındaki iyi bir arayüzey bağının sonucu olarak daha yüksek dayanımlar elde edilmektedir. Benzer şekilde cam elyaf miktarına bağlı olarak elastiklik modülü değeri %31,5 oranında artmıştır. Elastiklik modülü katı malzemelerin rijitliğinin bir göstergesidir ve bu elastiklik modülü değeri malzemenin çekme kuvveti altında elastik olarak deforme olacak direncini ölçmektedir (Nuruzzaman, 2016). Artan cam elyaf miktarı nedeniyle deformasyona karşı daha yüksek direnç elde edilmiş ve uygulanan yük altında cam elyaf katkılı PA6 kompozitlerinin rijitliği artmıştır (Kusaseh, 2018; Nuruzzaman, 2016). Şekil 1-b'de ise cam elyaf miktarına bağlı olarak izod darbe mukavemeti ve Shore D sertlik sonuçları verilmiştir. Şekilde görüldüğü gibi artan cam elyaf miktarına bağlı olarak darbe dayanımı yaklaşık %32 oranında azalırken Shore D sertlik değeri yaklaşık %2.5 oranında artmıştır. PA6 kompozitlerin sertliğindeki artışın sebebi Suresha ve arkadaşları (2010) tarafından şu şekilde açıklanmıştır. Kompozit malzemeye kuvvet uygulandığında termoplastik faz ile fiber fazının eş zamanlı olarak sıkıştırıldığını ve birbirlerine temas ederek direncin arttığı belirtilmiştir. Bu davranış nedeniyle matris ve fiberler arasında zayıf bir bağ olsa dahi uygulanan kuvvet arayüzeyde çok daha etkili bir şekilde transfer edilecektir (Suresha, 2010). 20GF/PA6 kompozitinin 7,8 kJ/m² olan darbe mukavemeti %32 oranında azalmış ve 30GF/PA6 kompozitin darbe mukavemeti 5,3 kJ/m² elde edilmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda da cam elyaf miktarının %15'ten %20'ye artırılması ile darbe dayanımının azaldığı, bunun sebebinin ise polimer kompozitin darbe tokluğunun azalması ile sonuçlanan süneklikten gevrekliğe geçişin olduğu belirtilmiştir (Nuruzzaman, 2016).

a) Çekme dayanımı-Elastiklik modülü değişimi b) Darbe dayanımı-sertlik değişimi

Şekil 1. Cam elyaf miktarına bağlı olarak mekanik özelliklerdeki değişim

Şekil 2. Cam elyaf miktarına bağlı olarak aşınma ve sürtünme özelliklerindeki değişim

Şekil 2 a ve b’de sırasıyla 20GFR/PA6 ve 30GFR/PA6 kompozitlerinin farklı yük ve kayma hızlarında elde edilen aşınma hacmi ve sürtünme katsayısı sonuçları verilmiştir. Şekillerde görüldüğü gibi kayma hızının artması ile sürtünme katsayısı azalırken aşınma hacmi artmıştır. Yüksek kayma hızlarında aşınma hacminin şiddetli bir şekilde arttığı belirlenmiştir. Uygulanan yükün etkisi incelendiğinde ise yükün 75N’den 100N’a artırılması ile sürtünme katsayısı azalırken aşınma hacmi artmıştır. Bilindiği gibi, aşınma prosesi, kırılma, tribokimyasal etki ve plastik akış kısımlarından meydana gelmektedir. Yükün artması, matris ve fiber arasındaki bağın zayıflamasına sebep olarak kırılma mekanizmasının gerçekleşmesi ile aşınma oranı artmaktadır (Ünal, 2006). Artan cam elyaf miktarına bağlı olarak sürtünme katsayısı ve yüksek kayma hızlarında aşınma hacminin azaldığı belirlenmiştir. Fiber ilave edilmesi ile PA6 matrisi ile fiber arasındaki arayüzeyin dayanımının artması elastiklik modülü artırmıştır. Bu durum sürtünme katsayısındaki azalmayı açıklamaktadır. Yumuşak polimer matristeki sert elyaf fazı uygulanan yük altında karşı disk ile gerçek temas alanını azaltır. Sonuç olarak temas eden iki parça arasındaki adhezyonun ve pulluklanmanın azalmasında önemli rol oynar (Li, 2010).

4. SONUÇLAR

PA6 polimerine ilave edilen farklı oranlardaki cam elyaf mekanik ve tribolojik özelliklerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Artan cam elyaf miktarına bağlı olarak PA-6 kompozitinin yaklaşık çekme mukavemeti %26, elastiklik modülü %31, Shore D sertliği %2.5 ve aşınma direnci ise 2 kat artarken Izod darbe dayanımı %32 ve sürtünme katsayısı değerleri yaklaşık %8 oranında azalmıştır. Uygulanan yük ve kayma hızı aralıklarında en düşük aşınma hacmi ve sürtünme katsayısı değerleri %30 oranında cam elyaf takviyeli PA-6 kompozitinde elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

- [1]. Aparna, S., Purnima, D., Adusumalli, R.B. Effect of Compatibilizer on the Properties of Polyamide 6 Blend Based Carbon Fiber Reinforced Composites, Fibers and Polymers, 19(6), 1335-1346, 2018.
- [2]. Das, D., Om, P.D., Milind, S., Ramesh, K.N., Chandrika, S. Mechanical properties and abrasion behaviour of glass fiber reinforced polymer composites – A case study, Materials Today: Proceedings, 19, 506–511, 2019.
- [3]. Ekşi, S., Genel, K., Comparison of Mechanical Properties of Unidirectional and Woven Carbon, Glass and Aramid Fiber Reinforced Epoxy Composites, Acta Physica Polonica A, 132, No:3-II, 879-882, 2017.
- [4]. Hassan, A., Noordini, M.S., Rosiyah, Y., Sheikh, M.R.K. Fiber length, thermal, mechanical, and dynamic mechanical properties of injection-molded glass-fiber/polyamide 6,6: plasticization effect, Journal of Reinforced Plastics and Composites, 30, 488-498, 2011.
- [5]. Karşlı, N.G., Ayşe, A. Tensile and thermomechanical properties of short carbon fiber reinforced polyamide 6 composites, Composites: Part B, 51, 270-275, 2013.
- [6]. Kumar, S., Panneerselvam, K. Two-body Abrasive Wear Behavior of Nylon 6 and Glass Fiber Reinforced (GFR) Nylon 6 Composite, Procedia Technology, 25, 1129-36, 2016.
- [7]. Kusaseh, N.M., Nuruzzaman, D.M., Ismail, N.M., Hamedon, Z., Azhari, A., Iqbal, A.K.M.A. Flexure and impact properties of glass fiber reinforced nylon 6-polypropylene composites, IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering 319, 012045, 2018.
- [8]. Li, D., Ying, X., Wenjuan, L., Yilan, Y., Xin, D. Tribological and Mechanical Behaviors of Polyamide 6/Glass Fiber Composite Filled with Various Solid Lubricants, Hindawi Publishing Corporation The Scientific World Journal, 320837, 2013.
- [9]. Li, J., Xia, Y.C. The Friction and Wear Properties of Thermoplastic PA6 Composites Filled with Carbon Fiber, Journal of Thermoplastic Composite Materials, 23, 337-349, 2010.
- [10]. Nuruzzaman, D.M., Asif Iqbal, A.K.M., Oumer, A.N., Ismail, N.M., Basri, S. Experimental investigation on the mechanical properties of glass fiber reinforced nylon, IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering 114, 012118, 2016.
- [11]. Sathishkumar, T.P., Sathishkumar, S., Jesuarockiam, N., Glass fiber-reinforced polymer composites - A review, Journal of Reinforced Plastics and Composites 33(13), 1258-1275, 2014.
- [12]. Suresha, B., Ravi Kumar, B.N., Venkataramareddy, M., Jayaraju, T. Role of micro/nano fillers on mechanical and tribological properties of polyamide66/polypropylene composites. Materials Design, 31,1993–2000, 2010.
- [13]. Unal, H., Mimaroglu A., Serdar, V. Dry sliding performance of thermoplastics against reinforced unsaturated polyester (BMC): In use in electrical contact breakers components, Wear, 841-847, 2006.
- [14]. You, Y.L., Du-Xin, L., Gao-Jie, S., Ruo, Yun, L., Xin, D., Improvement in the tribological properties of polyamide 6: Talc, glass fiber, graphite, and ultrahigh-molecular-weight polyethylene, Journal of Thermoplastic Composite, 29(4), 494-507, 2016.
- [15]. Zaldua, N., Jon, M., Amaia de la, C., Sonia, G.A., Cristina, E., Isabel, H., Agnieszka, T., Alejandro, J.M., Nucleation and Crystallization of PA6 Composites Prepared by T-RTM: Effects of Carbon and Glass Fiber Loading, Polymers, 11, 1680, 2019.

(7)

Prof. Dr. Damla BULUT⁸; Müz. Öğrt. Betül ÜNAL⁹; Prof. Dr. Ilgım KILIÇ TAPU¹⁰

**MÜZİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ UYGULAMA OKULLARININ
FİZİKSEL ŞARTLARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ**

**VIEWS OF MUSIC TEACHER CANDIDATES ON PHYSICAL CONDITIONS OF PRACTICE
SCHOOLS**

ÖZ

Araştırmanın amacı, müzik öğretmeni adaylarının Okul Deneyimi ve Öğretmenlik Uygulaması dersleri kapsamında buldukları uygulama okullarının fiziksel şartlarına ilişkin görüşlerinin incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu 2010-2020 eğitim öğretim yılları arasında Ondokuzmayıs ile Niğde Ömer Halisdemir Üniversitelerinin Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dallarının son sınıfında öğrenim gören 132 müzik öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Çalışma grubunda bulunan öğretmen adaylarına dönem sonlarında uygulama okullarının fiziksel şartlarına yönelik gözlem ve deneyimlerini yansıtmaları için açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Öğretmen adaylarının bu sorulara verdikleri yazılı cevaplar nitel araştırma teknikleri kullanılarak çözümlenmiştir. Bu nedenle araştırma betimsel nitelikte nitel bir alan araştırmasıdır. Araştırma sonuçları doğrultusunda müzik öğretmeni adaylarının okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması dersleri kapsamında buldukları uygulama okullarının fiziksel şartlarına yönelik olarak çoğunlukla “Müzik odasının olmaması” şeklinde olumsuz, “Yeterli büyüklükte okul bahçesinin olması” şeklinde olumlu görüşlerinin olduğu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Müzik Öğretmeni, Öğretmenlik Uygulaması, Okul Deneyimi, Uygulama Okulu.

ABSTRACT

The aim of the research is to examine the opinions of music teacher candidates about the physical conditions of the practice schools they attend within the scope of School Experience and Teaching Practice courses. The study group of the research consists of 132 music teacher candidates studying in the last year of the Music Education Departments of the Education Faculty of Ondokuz Mayıs and Niğde Ömer Halisdemir Universities between the 2010-2020 academic years. At the end of the semester, open-ended questions were asked to the study group in order to reflect their views on the observations and experiences they had at school. The written answers given by the pre-service teachers to these questions were analyzed using qualitative research techniques. Therefore, the research is a descriptive qualitative field research. In line with the results of the research, it has been revealed that the music teacher candidates have mostly negative opinions such as "There is no music room" and positive opinions such as "Having a sufficiently large school garden" regarding the physical conditions of the practice schools within the scope of School Experience and Teaching Practice courses.

Keywords: Music Teacher, Teaching Practice, School Experience, Practice School.

⁸Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fak. GSEB Müzik Eğitimi ABD, damla.bulut@omu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8346-8159>

⁹MEB, Van Borsa-İstanbul Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, betul_unal@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-4835-6060>

¹⁰ İzmir Demokrasi Üniv. GSF Müzik Bölümü, ilgimkilig@mail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6566-026X>

1. GİRİŞ

Öğretmen bireylerin yetişmesinde büyük önemi olan eğitim ve öğretim sürecinin temel yapı taşıdır. Söz konusu sürecin etkili ve verimli olabilmesinin en önemli dayanağı ise öğretmenin niteliği ve kişiliğidir. Çünkü öğretmenin, öğretime yön verme, öğrencilerin yaşantılarını düzenleyerek davranış değişiklikleri oluşturma ve böylece, öğrenmeyi sağlarken (Binbaşıoğlu, 1994: 272) örnek de olma gibi önemli görevleri bulunmaktadır. 1973'te çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda "Öğretmenlik, Devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleğidir. Öğretmenler bu görevlerini Türk Milli Eğitiminin amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak yapmak ve yerine getirmekle yükümlüdür." Bu yasa öğretmenliği yüksek öğrenim gerektiren bir ihtisas mesleği olmasını sağlamıştır (Uçan, 2001: 65).

Ülkemizde öğretmenlik mesleğinin eğitimi lisans öğrenimi kapsamında genel kültür, meslek bilgisi ve alan eğitimi derslerinin bileşkesi şeklinde düzenlenmiştir. Belirtilen derslerden meslek bilgisi dersleri, müzik öğretmeni adaylarının pedagojik olarak öğretmenlik mesleğinin gerekliliklerini tam olarak yerine getirebilmeleri için nasıl bir yöntem kullanmaları gerektiği, öğrencilere yaklaşımlarının nasıl olması gerektiği, öğrencilerle iletişim kurma becerileri ve müzik derslerini müfredat doğrultusunda öğrencilerine nasıl aktarabilecekleri gibi unsurları içermektedir. Bu bağlamda ilgili dersler içerisinde bulunan ve öğretmen adaylarının hizmet öncesinde deneyim kazanmalarını hedefleyen Okul Deneyimi ile Öğretmenlik Uygulaması derslerinin önemi büyüktür. Çünkü bu dersler ile öğretmen adayları söz konusu deneyimi en verimli şekilde, öğrendiği bilgileri uygulama okullarındaki öğrencilere aktararak kazanacaktır (Dündar, 2003: 60). Bu doğrultuda öğretmenleşme eylemini gerçekleştirmek adına ülkemizde yer alan ve eğitim fakültelerinde olan her disiplinde fakülte-okul iş birliği doğrultusunda öğretmen adaylarının hizmet öncesi eğitimlerine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Söz konusu amaç çerçevesinde eğitim fakültesi-uygulama okulu iş birliği, öğretmen adaylarının öğretmenlik yeterliklerini kazanması için düzenlenen bir uygulama sürecidir. Bu uygulama tarafların ortaklaşa sorumluluğu altında yürütülmektedir.

Öğretmen adaylarının gerek Okul Deneyimi gerekse Öğretmenlik Uygulaması için gerekli fiziksel şartları tam olarak sağlayan okullarda deneyim kazanmaları ise hizmet öncesinde kazanılacak deneyimin niteliği açısından önem arz etmektedir. Bu bilgiler ışığında araştırma, Ondokuz Mayıs ile Niğde Ömer Halisdemir Üniversitelerinin Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dallarının son sınıfında öğrenim gören müzik öğretmeni adaylarının Okul Deneyimi ve Öğretmenlik Uygulaması dersleri kapsamında buldukları okullarda elde ettikleri gözlem ve deneyimlerine yönelik görüşlerini belirlemeyi amaçlamıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda araştırmanın problem cümlesi "Müzik Öğretmeni Adaylarının Uygulama Okullarının Fiziksel Şartlarına İlişkin Görüşleri Nelerdir?" şeklinde oluşturulmuştur. İlgili problem cümlesinin çözümüne yardımcı olacak alt problemleri ise;

- 1- Müzik öğretmeni adaylarının uygulama okulundaki fiziksel şartlara ilişkin olumsuz görüşleri nelerdir?
- 2- Müzik öğretmeni adaylarının uygulama okulundaki fiziksel şartlara ilişkin olumlu görüşleri nelerdir? şeklinde belirlenmiştir.

2. YÖNTEM

Araştırma, betimsel nitelikte nitel bir alan araştırmasıdır. Araştırmanın çalışma grubunu 2010-2020 eğitim öğretim yılları arasında Ondokuzmayıs ile Niğde Ömer Halisdemir Üniversitelerinin Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dallarının son sınıfında öğrenim gören 132 müzik öğretmeni adayı oluşturmaktadır. İlgili verileri toplamak için dönem sonlarında müzik öğretmeni adaylarına buldukları okulların fiziksel şartlarına ilişkin olumsuz-olumlu görüşlerini yansıtmaları için açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Öğretmen adayların bu sorulara verdikleri yazılı cevaplar nitel araştırma tekniklerinden içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir.

3. BULGULAR ve YORUM

Bu bölümde araştırma bulguları tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Tablo 1. Müzik Öğretmeni Adaylarının Uygulama Okulundaki Fiziksel Şartlara Yönelik Olumsuz Olarak Belirttikleri Görüşler

Tema	Alt Temalar	İfade Eden Öğretmen Adayları	f	%
	Müzik odasının olmaması	Ö03, Ö06, Ö13, Ö16, Ö19, Ö24, Ö25, Ö28, Ö30, Ö37, Ö44, Ö49, Ö54, Ö55, Ö59, Ö71, Ö75, Ö76, Ö92, Ö95, Ö100, Ö104, Ö107, Ö108, Ö111, Ö112, Ö115, Ö117, Ö123, Ö125, Ö127, Ö131	32	24,24
	Sınıf mevcutlarına göre sınıfların küçük olması	Ö01, Ö03, Ö13, Ö15, Ö19, Ö30, Ö31, Ö49, Ö54, Ö56, Ö73, Ö81, Ö87, Ö89, Ö97, Ö103, Ö104, Ö111, Ö113, Ö120, Ö122, Ö130	22	16,66
	Okulun yeterince temiz olmaması	Ö10, Ö12, Ö16, Ö18, Ö21, Ö27, Ö34, Ö36, Ö42, Ö46, Ö52, Ö63, Ö65, Ö71, Ö77, Ö79, Ö85, Ö112, Ö116, Ö124, Ö129, Ö130	22	16,66
	Müzik araç-gereçlerinin olmaması	Ö02, Ö03, Ö06, Ö13, Ö24, Ö28, Ö31, Ö37, Ö55, Ö92, Ö96, Ö100, Ö112, Ö117, Ö119, Ö121, Ö123, Ö125, Ö127	19	14,39
	Ulaşımının zor olması	Ö15, Ö34, Ö39, Ö61, Ö77, Ö97, Ö104, Ö109, Ö113, Ö121, Ö122, Ö123, Ö128, Ö132	14	10,60
	Sınıf malzemelerinin eski ve yetersiz ve işlevsiz olması	Ö01, Ö12, Ö15, Ö39, Ö48, Ö63, Ö72, Ö73, Ö81, Ö89, Ö97, Ö113, Ö125	13	9,84
	Kantinin küçük olması ya da yetersizliği	Ö04, Ö21, Ö39, Ö56, Ö61, Ö69, Ö94, Ö97, Ö101, Ö123, Ö130	11	8,33
	Okul bahçesinin yeterli gelmemesi	Ö06, Ö15, Ö18, Ö39, Ö56, Ö72, Ö81, Ö83, Ö89, Ö91, Ö128	11	8,33
	Isıtma sisteminin iyi olmaması	Ö08, Ö10, Ö19, Ö21, Ö46, Ö69, Ö77, Ö85, Ö120, Ö131	10	7,57
	Yeşil alanın bulunmaması	Ö39, Ö61, Ö92, Ö97, Ö100, Ö115, Ö119, Ö125, Ö127	9	6,81
	Binanın çok eski olması	Ö30, Ö46, Ö49, Ö83, Ö112, Ö115, Ö116, Ö127	8	6,06
	Kantinin okul dışında olması	Ö06, Ö99, Ö100, Ö103, Ö107, Ö115, Ö123	7	5,30
	Sınıfların okul içinde karmaşık yerleştirilmesi	Ö25, Ö37, Ö55, Ö103, Ö122, Ö126	6	4,54
	Okulun gürültülü bir çevrede bulunması	Ö30, Ö54, Ö108, Ö109, Ö119, Ö132	6	4,54
	Spor salonunun olmaması	Ö100, Ö108, Ö127, Ö128	4	3,03
	Kütüphanede kitap eksikliğinin çok olması	Ö100, Ö115, Ö117	3	2,27
	(Kazalara karşı) güvenlik önlemlerinin alınmamış olması	Ö77, Ö93, Ö125	3	2,27
	Okul güvenliğinin zayıf olması	Ö27, Ö93, Ö121	3	2,27
	Aydınlatmanın yeterli olmaması	Ö65, Ö116, Ö127	3	2,27
	Kütüphanenin olmaması	Ö130, Ö131	2	1,51
	Öğretmenler odasının yetersiz olması	Ö65, Ö105	2	1,51
	Nem dolayısıyla sınıf zemin ve duvarlarının zarar görmesi	Ö119	1	0,75
	Engelli öğrenci ve çalışanlar için donanımın bulunmaması	Ö88	1	0,75
	Yalıtımın olmaması	Ö32	1	0,75
	Resim atölyesinin olmaması	Ö49	1	0,75
	Tuvalet sayısının mevcuda göre az olması	Ö105	1	0,75
	Güvenlik personelinin olmaması	Ö27	1	0,75

Tablo 1.'de müzik öğretmeni adaylarının uygulama okulundaki fiziksel şartlara yönelik olumsuz olarak belirttikleri görüşleri görülmektedir. Bu görüşler incelendiğinde ilgili görüşlerin çoğunlukla “Müzik odasının olmaması” alt temasına yönelik olduğu (%24,24) söylenebilir. Bu alt temaya yönelik örnek ifadeler aşağıdaki gibidir:

Ö095; “Uygulama öğretmenimiz müzik sınıfı olmamasından dolayı araç gereçlerini getirememekten, dersini etkili ve verimli işleyememekten şikayet ediyor. Bu öğrencilerin çoğu enstrümanı tanıyamamasına yol açıyor, sadece kağıt üzerinden görüp tanımaya çalışıyorlar. Ayrıca daha da önemlisi öğrenciler yeteri kadar müzik dersine adapte olamıyorlar”.

Tablo 2. Müzik Öğretmeni Adaylarının Uygulama Okulundaki Fiziksel Şartlara Yönelik Olumlu Olarak Belirttikleri Görüşler

Tema	Alt Temalar	İfade Eden Öğretmen Adayları	f	%
Uygulama Okulundaki İdareciler Açısından Karşılaşılan Olumlu Durumlar	Yeterli büyüklükte okul bahçesinin olması	Ö07, Ö15, Ö18, Ö20, Ö23, Ö29, Ö33, Ö35, Ö36, Ö39, Ö45, Ö47, Ö51, Ö53, Ö58, Ö60, Ö63, Ö68, Ö70, Ö76, Ö80, Ö81, Ö83, Ö86, Ö89, Ö90, Ö94, Ö100, Ö102, Ö105, Ö110, Ö113, Ö115, Ö121, Ö123	35	26,51
	Sınıf araç-gereçlerinin yeterli ve yeni olması	Ö01, Ö07, Ö09, Ö12, Ö18, Ö20, Ö22, Ö32, Ö33, Ö36, Ö39, Ö42, Ö43, Ö45, Ö51, Ö56, Ö59, Ö60, Ö68, Ö76, Ö80, Ö81, Ö84, Ö89, Ö90, Ö97, Ö103, Ö105, Ö107, Ö113, Ö115, Ö117, Ö121, Ö123, Ö125	35	26,51
	Okulun temiz olması	Ö09, Ö29, Ö32, Ö36, Ö40, Ö47, Ö60, Ö63, Ö67, Ö71, Ö73, Ö86, Ö87, Ö98, Ö102, Ö105, Ö107, Ö110, Ö118	19	14,39
	İhtiyacı karşılayan kantin bulunması	Ö07, Ö24, Ö33, Ö36, Ö45, Ö51, Ö58, Ö60, Ö68, Ö70, Ö71, Ö81, Ö87, Ö102, Ö105, Ö107, Ö112	17	12,87
	Isıtma sisteminin iyi çalışması	Ö09, Ö24, Ö32, Ö35, Ö42, Ö54, Ö56, Ö62, Ö66, Ö68, Ö74, Ö76, Ö90, Ö97, Ö99	15	11,36
	Ulaşımın rahat ve kolay olması	Ö02, Ö12, Ö33, Ö45, Ö47, Ö54, Ö71, Ö82, Ö84, Ö90, Ö95, Ö100, Ö115, Ö117, Ö125	15	11,36
	Yeterli derslik sayısı	Ö07, Ö28, Ö33, Ö36, Ö41, Ö70, Ö78, Ö82, Ö90, Ö91, Ö94, Ö99, Ö107, Ö110	14	10,60
	Müzik sınıfının olması	Ö07, Ö14, Ö22, Ö23, Ö26, Ö29, Ö32, Ö38, Ö40, Ö41, Ö57, Ö64, Ö72, Ö94	14	10,60
	Spor salonunun bulunması	Ö06, Ö17, Ö58, Ö60, Ö70, Ö92, Ö105, Ö106, Ö110, Ö123	10	7,57
	Kütüphanesinin bulunması	Ö09, Ö32, Ö92, Ö100, Ö108, Ö115, Ö117, Ö121, Ö123, Ö127	10	7,57
	Okul panolarının etkin kullanılması	Ö16, Ö45, Ö47, Ö48, Ö66, Ö78, Ö92, Ö102, Ö108, Ö115	10	7,57
	Müzik sınıfında araç-gereçlerin bulunması	Ö14, Ö17, Ö22, Ö26, Ö32, Ö38, Ö57, Ö62, Ö64, Ö72	10	7,57
	Konferans salonunun olması	Ö22, Ö32, Ö40, Ö58, Ö70, Ö106, Ö111, Ö114, Ö123, Ö127	10	7,57
	Sınıfların ferah ve aydınlık olması	Ö09, Ö17, Ö20, Ö29, Ö48, Ö51, Ö56, Ö73, Ö97	9	6,81
	Okul güvenliğinin bulunması	Ö07, Ö20, Ö27, Ö35, Ö51, Ö60, Ö80, Ö108	8	6,06
	Donanımlı bir öğretmenler odasının olması	Ö16, Ö28, Ö33, Ö45, Ö47	5	3,78
	Aydınlatmanın yeterli olması	Ö09, Ö24, Ö33, Ö97	4	3,03
	Sınıf yerleşimlerinin planlı olması	Ö39, Ö68	2	1,51
	Kazalara karşı güvenlik önlemlerinin alınmış olması	Ö68, Ö108	2	1,51
	Çalışma salonunun olması	Ö17	1	0,75

Tablo 2.'de müzik öğretmeni adaylarının uygulama okulundaki fiziksel şartlara yönelik olumlu olarak belirttikleri görüşleri görülmektedir. Bu görüşler incelendiğinde ilgili görüşlerin çoğunlukla “Yeterli

büyükte okul bahçesinin olması” alt temasına yönelik olduğu (%25,51) söylenebilir. Bu alt temaya yönelik örnek ifadeler aşağıdaki gibidir:

Ö033; “Okul iki ayrı bloktan oluşuyor. Öğrenci mevcudu çok olmasına rağmen okul bahçeleri öğrenciler için çok uygun. Oldukça büyük iki bahçe var. Hatta bahçelerden birisi daha da büyük”.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırma bulguları doğrultusunda müzik öğretmeni adaylarının;

- Uygulama okullarının fiziksel şartlarına yönelik; Müzik odasının olmaması (%24,24), Sınıf mevcutlarına göre sınıfların küçük olması (%16,66), Okulun yeterince temiz olmaması (%16,66), Müzik araç-gereçlerinin olmaması (%14,39), Ulaşımının zor olması (%10,60), Sınıf malzemelerinin eski ve yetersiz ve işlevsiz olması (%9,84), Kantinin küçük olması ya da yetersizliği (%8,33), Okul bahçesinin yeterli gelmemesi (%8,33), Isıtma sisteminin iyi olmaması (%7,57), Yeşil alanın bulunmaması (%6,81), Binanın çok eski olması (%6,06), Kantinin okul dışında olması (%5,30), Sınıfların okul içinde karmaşık yerleştirilmesi (%4,54), Okulun gürültülü bir çevrede bulunması (%4,54), Spor salonunun olmaması (%3,03), Kütüphanede kitap eksikliğinin çok olması (%2,27), (Kazalara karşı) güvenlik önlemlerinin alınmamış olması (%2,27), Okul güvenliğinin zayıf olması (%2,27), Aydınlatmanın yeterli olmaması (%2,27), Kütüphanenin olmaması (%1,51), Öğretmenler odasının yetersiz olması (%1,51), Nem dolayısıyla sınıf zemin ve duvarlarının zarar görmesi (%0,75), Engelli öğrenci ve çalışanlar için donanımın bulunmaması (%0,75), Yalıtımın olmaması (%0,75), Resim atölyesinin olmaması (%0,75), Tuvalet sayısının mevcuda göre az olması (%0,75), Güvenlik personelinin olmaması (%0,75), şeklinde olumsuz görüşlerinin olduğu,

- Uygulama okullarının fiziksel şartlarına yönelik; Yeterli büyüklükte okul bahçesinin olması (%26,51), Sınıf araç-gereçlerinin yeterli ve yeni olması (%26,51), Okulun temiz olması (%14,39), İhtiyacı karşılayan kantin bulunması (%12,87), Isıtma sisteminin iyi çalışması (%11,36), Isıtma sisteminin iyi çalışması (%11,36), Ulaşımın rahat ve kolay olması (%11,36), Yeterli derslik sayısı (%10,60), Müzik sınıfının olması (%10,60), Spor salonunun bulunması (%7,57), Kütüphanesinin bulunması (%7,57), Okul panolarının etkin kullanılması (%7,57), Müzik sınıfında araç-gereçlerin bulunması (%7,57), Konferans salonunun olması (%7,57), Sınıfların ferah ve aydınlık olması (%6,81), Okul güvenliğinin bulunması (%6,06), Donanımlı bir öğretmenler odasının olması (%3,78), Aydınlatmanın yeterli olması (%3,03), Sınıf yerleşimlerinin planlı olması (%1,51), Kazalara karşı güvenlik önlemlerinin alınmış olması (%1,51), Çalışma salonunun olması (%0,75) şeklinde olumlu görüşlerinin olduğu, sonuçlarına ulaşılmıştır.

Araştırma sonuçları doğrultusunda;

- Araştırma kapsamında tespit edilen olumsuzluklara yönelik iyileştirilme ve geliştirme çalışmalarının yapılması,
- Belirlenen olumsuzlukların giderilmesinin önemini ortaya koyan çalışmalar yapılarak iyileştirme çalışmalarının gereğinin ve öneminin vurgulanması,
- Söz konusu iyileştirme çalışmalarının gerekliliğine yönelik olarak ilgililerin bilgilendirmelerine yönelik çalışmalar yapılması,
- Araştırma kapsamının genişletilerek aynı araştırmanın daha büyük bir örnekleme yapılması ve böylelikle mevcut duruma yönelik daha geniş kapsamlı bilgi edinilmesinin sağlanması,
- Söz konusu durumun tespit edilebilmesine yönelik farklı yöntemler kullanan benzer araştırmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Binbaşıoğlu, C. (1994). *Genel Öğretim Bilgisi*. Ankara: Kadioğlu Matbaası
2. Dündar, M. (2003). Müzik Öğretmeni Yetiştirmede Alanda Eğitim. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Eğitim Dergisi*, 23(1), (59-67).

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

3. MEB. (2017). Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri. Öğretmen Yetiştirme Ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. Ankara (2017).
4. Uçan, A. (2001). *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitiminde Kalite Paneli (22 Kasım 2000)*. Ankara

(8)

Prof. Dr. Faruk Önder AYTEKİN¹¹

AKUT PANKREATİT' İN TETİKLEDİĞİ PULMONER HASARA GANODERMA LUCIDUM' UN ETKİSİ

EFFECT OF GANODERMA LUCIDUM ON PULMONARY INJURY INDUCED BY AN ACUTE PANCREATITIS

ÖZ

Akut pankreatit modelinde gelişen akciğer hasarına karşı Ganoderma Lucidum'un etkisi araştırıldı. 18 adet rat üç gruba ayrıldı. (n=6) Grup I (Kontrol grubu): Laparotomi ve bilio-pankreatik kanal prepare edildi. Grup II (Akut pankreatit grubu): Bilio-pankreatik kanal bağlanarak akut pankreatit ve akciğer hasarı oluşturuldu. Grup III (Tedavi grubu): Bilio-pankreatik kanal bağlandı ve Ganoderma Lucidum'un standartlaştırılmış ekstraktı verilerek akciğer dokusunun ıslak/kuru ağırlık oranı ve miyeloperoksidaz aktivitesindeki değişimler ölçüldü. Grup II ve III de miyeloperoksidaz aktivitesi ve ıslak/kuru ağırlık oranındaki artış kontrol grubuna göre anlamlı derecede yüksek saptandı (p<0.0001). Grup III de miyeloperoksidaz ve ıslak/kuru oranında azalma görüldü. Fakat bu değişim istatistiksel olarak anlamlı bulunmadı. Çalışmamızda Ganoderma lucidumun oluşturulan pankreatite bağlı gelişen akciğer hasarını kısmen azalttığı, fakat bu etkinin antikanser, antiinflamatuvar, antimikrobiyal ve sepsis modellerine göre çok daha sınırlı kaldığı görülmektedir. Deneysel modelimizde oluşturulan akciğer hasarının oluşum mekanizmasında etkili başka faktörlerin olabileceği gibi, işleyen kaskatlarda Ganoderma lucidum bileşenlerinin etkisinin anıldığı kadar etkili olmadığı sonucu da çıkartılabilir.

Anahtar Kelimeler: Ganoderma Lucidum, Akut Pankreatit, Akciğer Hasarı.

ABSTRACT

The effect of Ganoderma Lucidum against lung injury in the acute pancreatitis model was investigated. Eighteen rats were divided into three groups. (n=6). Group I (Control group): Laparotomy and bilio-pancreatic duct were prepared. Group II (Acute pancreatitis group): Acute pancreatitis and lung injury were created by ligating the bilio-pancreatic duct. Group III (Treatment group): Bilio-pancreatic duct was ligated and standardized extract of Ganoderma Lucidum was given to measure the changes in wet/dry weight ratio and myeloperoxidase activity of lung tissue. The increase in myeloperoxidase activity and wet/dry weight ratio was significantly higher in Groups II and III compared to the control group (p<0.0001). A decrease in myeloperoxidase and wet/dry ratio was observed in Group III. However, this change was not statistically significant. In our study, it was observed that Ganoderma lucidum partially reduced the lung damage caused by pancreatitis, but this effect was much more limited compared to anticancer, anti-inflammatory, antimicrobial and sepsis models. It can be concluded that the effect of Ganoderma lucidum components in functioning cascades is not as effective as mentioned, as there may be other factors effective in the formation mechanism of lung damage created in our experimental model.

Keywords: Ganoderma Lucidum, Acute Pancreatitis, Lung Injury.

¹¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Tıp Fakültesi Genel Cerrahi ABD. Çanakkale, Türkiye
e-posta: aytekinfaruk@yahoo.com

GİRİŞ

Geleneksel Çin Tıbbında sağlıklı ve uzun yaşamının sırlarından biri olarak kullanıla gelen Reishi mantarı (*Ganoderma lucidum*) (GL), modern tıbbi araştırmalara da ilham kaynağı olmuştur.(1,2) Reishi mantarından elde edilen GL bileşenlerinin iskemi-reperfüzyon (İR) hasarının önlenmesinde ve sepsis modelleri üzerinde olumlu etkileri gösterilmiştir.(3,4,5,6,7)

Günümüz tıbbının geldiği noktada akut pankreatit (AP) mortalite ve morbidite kaynağı olarak önemini halen korumaktadır. Akut pankreatitin kendisi kadar yol açtığı uzak organ komplikasyonlarının tedavisinde de kesin etkin yöntemler ortaya konulamamıştır. Halen AP’te organ yetmezlikleri ve ağır metabolik bozukluklar gibi ciddi komplikasyonlar vakaların %20 sinde ortaya çıkmakta ve bunların morbidite ve mortalitesi % 40 gibi yüksek oranlara ulaşmaktadır.(8,9,10,11) AP in uzak organ komplikasyonlarından olan adult respiratuar distress sendromu (ARDS) , ilk hafta içindeki mortalitenin %60'ından sorumludur. (12)

GL un standardize özü (GLSÖ) nün sepsis ve İR hasarında TNF- α , IL-1 α ve IL-6 gibi inflamatuvar faktörleri azalttığı gösterilmiştir. (3,4,5,6,7) Çalışmamızda benzer kaskatların rol aldığı düşünölen AP de akciğer hasarı oluşumu üzerine GLSÖ nin etkileri araştırıldı.

Gereç ve Yöntem

Bu çalışmada ağırlıkları 290-320 gram arasında değişen 18 adet Wistar Albino cinsi erkek rat kullanılmıştır. Deneysel çalışmalarda Wistar Albino cinsi ratlar oldukça fazla kullanılmaktadır. (13) Çalışmaya alınan hayvanlar üç gruba ayrılmıştır. Tüm gruplarda anestezi için ketamine (Ketalar® Eczacıbaşı İstanbul-Türkiye) 50 mg/kg dozunda intramüsküler, xylazine (Rompun® Bayer- Türk İstanbul-Türkiye) 10 mg/kg dozunda intramüsküler olarak kullanıldı. Povidone iodine solüsyonuyla batın boyanarak, steril şartlar altında 4 cm'lik orta hat kesisiyle girildi. Kontrol grubunda (n=6) duodenum mobilize edilerek bilio-pankreatik kanal bulundu, askıya alındı ama bağlanmadı. Pankreatit grubunda (n=6) duodenum mobilize edilerek bilio-pankreatik kanal bulunup, kanalın duodenuma giriş yeri 4/0 ipek ile bağlandı. Tedavi grubunda (n=6) bilio-pankreatik kanal, duodenuma giriş yerinden bağlandı. Tüm gruplarda kanama kontrolü yapılarak fasya 3/0 devamlı sütürlerle, cilt 3/0 tek tek sütürlerle kapatıldı. Her üç gruba operasyon sonrası 2 x 10 ml Ringer's laktat solüsyonu cilt altına verildi. Tedavi grubuna (Grup III) ratlar uyandıktan sonra GLSE (ReishiMax GLp®, Pharmanex, Inc. Provo-UTAH. US.) 250 mg/kg dozunda 2cc serum fizyolojik içerisinde çözönmüş olarak orogastrik gavaj yardımı ile verildi. Tedavi grubunda 24 saat sonra da GLSE 250 mg/kg dozunda orogastrik yolla tekrarlandı.

Örneklerin Alınması

Hayvanlar 48 saat sonra anestezi altında tekrar ameliyata alındı. Göğüs boşluğu açılarak akciğerler çıkartıldı ve hayvanlar sakrifiye edildi.

Akciğer Ödemi

Yaş/kuru ağırlık oranı kullanılarak akciğer ödemi değerlendirildi. Akciğer sol lobu bu ölçüm için kullanıldı. Sol lob tartılarak yaş ağırlık olarak kaydedildi. Daha sonra bu dokuların fırında 90°C de 24 saat kuruması beklendi. Daha fazla ağırlık değişiminin olmadığı tespit edilince dokular tekrar tartılarak kuru ağırlık sonuçları elde edildi.

Akciğer Miyeloperoksidaz (MPO) Aktivitesi

Lökosit aktivasyonun göstergesi olarak doku MPO aktivitesi ölçümünden yararlanıldı. Akciğer sağ lobu MPO aktivitesi ölçmek için kullanıldı. Akciğer dokusunda MPO aktivitesi Koike K. ve ark.'nın tanımladığı metotla ölçüldü.(14)

İstatistiksel Analiz

İstatistiksel analizler için yöntemler literatürdeki çalışmalara incelenerek belirlendi. (15) Ölçümler ortalama ve \pm sapma olarak bildirildi. Gruplar arasındaki farklılıklar Kruskal-Wallis tek yönlü varyans analizi

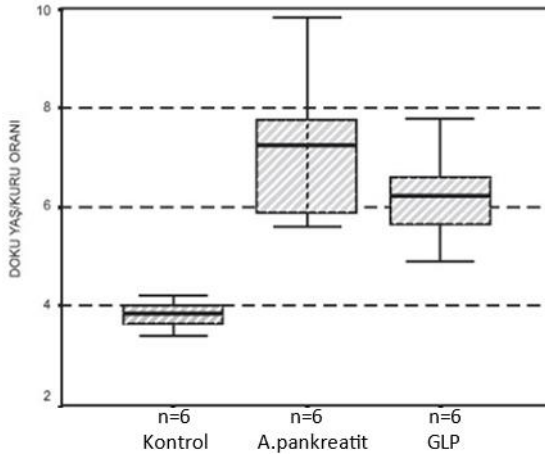

testiyle karşılaştırıldı. İkili gruplar arası kıyaslamalar Mann-Whitney U testi ile yapıldı. $p < 0,05$ olduğunda sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı kabul edildi. Tüm analizler SPSS 20.0 sürümüyle yapıldı.

Bulgular

Akciğer dokusu yaş/kuru ağırlık oranı

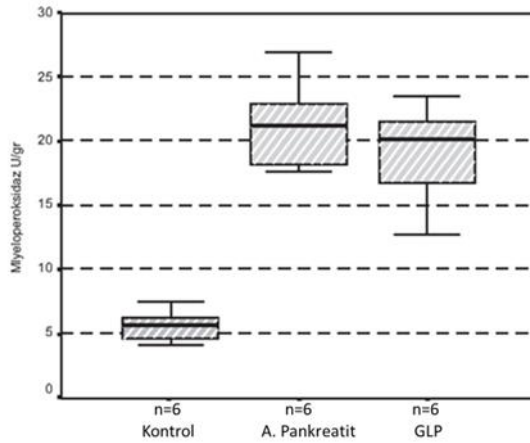
Grup arasında akciğer dokusu yaş/kuru oranı değerleri açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulundu ($X=19,21$, 2d.f. $p < 0.0001$). AP geliştirilen grupla (Grup II) kontrol grubu kıyaslandığında, yaş/kuru ağırlık oranında istatistiksel olarak anlamlı artış saptandı [6,82 (5,45-10,15), 3,86 (3,38-4,55), $p < 0,0001$]. Grup II vc Grup III karşılaştırıldığında Grup III de ödemde azalma saptanmasına rağmen [6,38 (4,95-8,48)] istatistiksel olarak grup II den farklılık yoklu ($p=0,098$) (Şekil I).

Şekil I

Akciğer dokusu MPO analizi

Her üç grup arasında MPO seviyeleri arasında istatistiksel farklılık bulundu ($X^2=19,68$ 2d.f. $p < 0,0001$). Grup I ve Grup II kıyaslandığında [4,95 U/gr (3,78-7,90), 22,16 U/gr (16,46-27,49)] Grup II de anlamlı istatistiksel artış vardı ($P < 0.0001$). Grup III de (tedavi grubu) doku MPO aktivitesinde azalma vardı [17,88 U/gr (11,67-24,56)]. Fakat bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı değildi ($p=0,079$) (Şekil II).

Şekil II

Tartışma

Sağlık ve yaşam beklentisi üzerindeki olumlu etkileri nedeniyle doğu tıbbında kullanıla gelen Ganoderma lucidum (Reishi Mantarı), günümüz araştırmalarda da popüler bir tıbbi mantardır. (1,2,16,17) GL bağışıklık sistemini uyarıcı, antitümör, antimikrobiyal, antiinflamatuvar, antioksidan, IR hasarını azaltıcı ve asetilkolinesteraz inhibitör aktivite gösteren yüksek dereceli biyolojik aktiviteye sahip çeşitli bileşikler içerir.

Bu maddelerin birçoğu triterpenoidler ve polisakkaritler sınıflarına aittir. Ayrıca yapısında proteinler, lipidler, fenoller ve steroller de mevcuttur.(1,2,3,4,5,16,17)

Akut pankreatit, pankreasın yaygın bir hastalığıdır. Hastaneye yatışların en sık görülen gastrointestinal hastalıklardan biridir ve hastane içi ölümlerin önde gelen nedenlerindedir. (8,9,10,11) Akut pankreatit yol açtığı uzak organ hasarları sebebiyle mortalite ve morbidite kaynağı olmaktadır. (10, 18, 19) AP de en erken bulgu asiner hücre hasarıdır. (18, 20) Akut pankreatitte erken asiner hücre hasarı lokal bir inflamatuvar reaksiyona yol açar. Endotoksinler, serbest oksijen radikalleri, sitokinler ve çeşitli inflamatuvar mediatörler olaya dahil olur. Bu inflamatuvar reaksiyon şiddetlenirse, sistemik bir inflamatuvar yanıt sendromuna yol açar. Sistemik inflamatuvar yanıt, uzak organ hasarına ve çoklu organ disfonksiyon sendromuna sebep olur. Sepsisin eşlik ettiği AP vakalarında hipoksemi, mikrosirkülasyon bozukluğu, abdominal kompartman sendromu ve hipovolemi klinik tabloya eşlik etmektedir. Böbrekler, kardiyovasküler sistem , gastrointestinal sistem zarar görebilecek hedef uzak organlardır. En önemli uzak organ hasarları akciğerde gelişmektedir. Akciğer hasarı özellikle erken dönem mortalitelerinden sorumlu olmaktadır. (8,9,18,19,20)

Uzak organ hasarından sorumlu mekanizmalar, İR hasarı, sepsis ve oksidatif hasar mekanizmalarıyla benzerlik göstermektedir. Literatürde GL un içerisinde bulunan aktif bileşenlerin adı geçen hasar mekanizmalarına karşı etkili olduğu bildirilmektedir. GL ile yapılan bazı çalışmalarda, serebral iskemi-reperfüzyon hasarında (3), renal iskemi-reperfüzyon hasarında (4), kardiyak iskemi-reperfüzyon hasarında (5,21) etkili olduğu gösterilmiştir.

GL un farelerde sepsis modellerinde IL-6 ve TNF- α üretimini baskılayarak inflamatuvar cevabı inhibe ettiği gösterilmiştir. NF- κ B en yaygın kullanılan transkripsiyon faktörlerinden birisidir. Hücreler inflamatuvar yanıtları, proliferasyonu ve hücre adhezyonu ile ilgili genleri düzenler. GL proinflamatuvar sitokinlerin üretimini, NF- κ B transkripsiyon yolunu inhibe ederek baskılamaktadır (6).

Çalışmamızda AP geliştirilen grupta ilgili kaskatların aktive edilerek akciğer hasarı geliştiği görülmektedir. Akciğerlerde vasküler geçirgenlik artarak dokunun yaş ağırlığı artmıştır. Pulmoner hasarın önemli sebeplerinden olan aktive lökositlerin göstergesi olarak MPO aktivitesi artmış olarak tesbit edilmiştir. (Grup II ve Grup III). Bu farklılık kontrol grubuna göre anlamlıydı. (p<0.0001). Grup III de miyeloperoksidaz ve ıslak/kuru oranında azalma görüldü. Fakat bu değişim istatistiksel olarak anlamlı bulunmadı. GL un pulmoner hasarda rol alan mekanizmalarda istenilen önleyici etkiyi gösteremediği saptanmıştır.

Ganoderma lucidumun ana bileşenleri; polisakkarit, triterpen ve peptidoglikanlardır. Ganoderma lucidum içerisinde etkin immünmodülatörler, antioksidanlar ve aynı zamanda kemopreventif ve tümörisidal özelliklere sahip, izole edilmiş 100'den fazla molekül bulunduğu bildirilmiştir (16,17,22). Görüldüğü üzere etken maddemiz tek bir maddeden oluşmadığı gibi bilinen çok fazla bileşeni de vardır. Kaldı ki bu bileşim çevreden çevreye mantardan mantara değişmektedir. Üzerinde fikir birliği oluşmuş kullanım dozu ve yolu da yoktur.

Bu sebepten GL un içerdiği aktif maddelerden hangi ya da hangilerinin etkili olduğu, ne dozlarda ve hangi yolla kullanımının gerektiği gibi soruları cevaplamak için daha ileri çalışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

1. Kim, JW., Kim, HI., Kim, JH., Kwon, OC., Son, ES., Lee, CS., Park YJ., 2016. "Effects of Ganodermanondiol, a New Melanogenesis Inhibitor from the Medicinal Mushroom Ganoderma lucidum,". Int J Mol Sci, vol. 27, no.17, 1798-1811.
2. Zheng, DS., Chen, LS., 2017. "Triterpenoids from Ganoderma lucidum inhibit the activation of EBV antigens as telomerase inhibitors," Exp Ther Med, vol.14, no. 4, 3273-3278.
3. Zhou, ZY., Tang, YP., Xiang, J., Wua, P., Jin, HM., Wang, Z., Mori, M., Cai, DF., 2010. "Neuroprotective effects of water-soluble Ganoderma lucidum polysaccharides on cerebral ischemic injury in rats," J Ethnopharmacol, vol.19, no. 1, 154-164.
4. Zhong, D., Liu, M., Li, X., Huang, M., Zhou, H., Lin, S., Lin, Z., Yang, B., 2015. "Ganoderma lucidum polysaccharide peptide prevents renal ischemia reperfusion injury via counteracting oxidative stress," Sci Rep, vol. 25, no.5, 16910-16921.

5. Lasukova, TV., Maslov, LN., Arbuzov, AG., Burkova, VN., Inisheva, LI., 2015." Cardioprotective Activity of Ganoderma lucidum Extract during Total Ischemia and Reperfusion of Isolated Heart," Bull Exp Biol Med, vol. 158, no. 6, 739-741.
6. Liang, CJ., Lee, CW., Sung, HC., Chen, YH., Chiang, YC., Hsu, HY., Tseng, YC., Li, CY., Wang, SH., Chen, YL., 2014. " Ganoderma lucidum Polysaccharides Reduce Lipopolysaccharide-Induced Interleukin-1 β Expression in Cultured Smooth Muscle Cells and in Thoracic Aortas in Mice," Evid Based Complement Alternat Med, vol. 2014, 305149.
7. Zhong, D., Wang, H., Liu, M., Li, X., Huang, M., Zhou, H., Lin, S., Lin, Z., Yang, B., 2015. "Ganoderma lucidum polysaccharide peptide prevents renal ischemia reperfusion injury via counteracting oxidative stress," Sci Rep, vol. 25, no. 5, 16910.
8. Paul, GL., Minoti A., Peter, AB.,2015." Acute pancreatitis," Lancet, vol. 386, no. 9988, 85-96.
9. Lee, PJ., Papachristou, GI., 2014."New insights into acute pancreatitis," Nat Rev Gastroenterol Hepatol, vol.16, no. 8, 479-496.
10. Garg, PK., Singh, VP., 2019. "Organ Failure Due to Systemic Injury in Acute Pancreatitis," Gastroenterology, vol.156, no. 7, 2008-2023.
11. Wang, GJ., Gao, CF., Wei, D., Wang, C., Ding, SQ., 2009. " Acute pancreatitis: etiology and common pathogenesis," World J Gastroenterol, vol. 28, no. 15, 1427-1430.
12. Renner, I., Savage, W., Pantoja, J., 1985." Death due to acute pancreatitis: a retrospective analysis of 405 autopsy cases," Dig Dis Sci, vol. 30,10 1005-18.
13. Kanbur, S., Sağır, D., 2021. "Effect of High Sound Wave on Ovarian Tissue: An Experimental Study," Biotechnology & Biotechnological Equipment 35 (1), 704-710.
14. Koike, K., Moore, E., Moore, F.,1994. "Gut ischemia/reperfusion produces lung injury independent of endotoxin," Crit Care Med vol.22, 1438-1444.
15. Kanbur, S., Barışık, T., Çınar, U., 2021. "Covid-19 Pandemisi Sürecinde Çalışanların Çevrimiçi Haberlerin İçeriği ve Güvenilirliği Konusundaki Algısı," TURANSAM, cilt.13, sayı. 49, 300-307.
16. Gao, Y., Tank, W., Gao, H., Lan, J., Zhou, S., 2004. "Chemopreventive and tumoricidal properties of ling zhi mushroom ganoderma lucidum. Part I. Preclinical and clinical studies (review)," International Journal of Medicinal Mushrooms, vol.6, 885,893.
17. Gao, J-J., Min, B-S., Ahn, E-M., Nakamura, N., Lee, H-K., Hattori, M., 2002. " New triterpene aldehydes, lucialdehydes ac, from ganoderma lucidum and their cytotoxicity against murine and human tumor cells," Chemical and pharmaceutical bulletin, vol.50, 837-840.
18. Zyromski, N., Murr, MM.,2003." Evolving concepts in the pathophysiology of acute pancreatitis," Surgery, vol. 133, 235-237.
19. Petejova, N., Martinek, A., 2012. "Acute kidney injury following acute pancreatitis: A review," Biomed Pap Med Fac Univ Palacky Olomouc Czech Repub, vol 157, no. 2, 105-113.
20. Bhatia, M., Wong, FL., Cao, Y., Lau, HY., Huang, J., Puneet P., Chevali, L., 2005. "Pathophysiology of acute pancreatitis," Pancreatology, vol.5 no.2 132-144.
21. Meng, J., Yang, B., 2019. "Protective Effect of Ganoderma (Lingzhi) on Cardiovascular System," Adv Exp Med Biol, vol. 1182, 181-199.
22. Zhu, M., Chang, QI., Wong, LK., Chong, FS., Li RC., 1999. "Triterpene antioxidants from ganoderma lucidum," Phytotherapy Research, vol. 13, 529-531.

(9)

Prof. Dr. Faruk Önder AYTEKİN¹²

GANODERMA LUCIDUM' UN İSKEMİ REPERFÜZYON HASARI ETKİSİNDEKİ KOLON ANASTOMOZU İYİLEŞMESİNE ETKİSİ
THE EFFECT OF GANODERMA LUCIDUM ON THE HEALING OF COLON ANASTOMOSIS AFFECTED BY ICHEMIA REPERFUSION DAMAGE

ÖZ

İskemi reperfüzyon hasarının kolon anastomozu üzerine olan olumsuz etkilerinin Ganoderma lucidum eksteresi ile önlenip önlenemeyeceğinin araştırılması amaçlanmıştır. 24 adet rat üç gruba ayrıldı. (n=8) Grup I (Kontrol grubu): Kolon anastomozu yapılan grup. Grup II (İskemi reperfüzyon grubu): Mezenterik oklüzyon oluşturulan grup. A. mezenterika superior klampe edilerek 30 dakikalık sıcak iskemi oluşturularak kolon anastomozu yapılan grup. Grup III (Tedavi grubu): Grup II ye ek olarak Ganoderma lucidum ekstratı verilen grup. Grup II de hidroksiprolin düzeyi ve anastomoz patlama basıncı diğer iki gruba göre anlamlı derecede düşük bulundu. (p<0.05). Grup III de hidroksiprolin düzeyinde artış ve anastomoz patlama basıncında iyileşme saptandı. Ganoderma Lucidum'un iskemi reperfüzyon hasarına maruz kalan çeşitli organlardaki olumlu etkileri çok sayıda deneysel modelde gösterilmiştir. Çalışmamızda Ganoderma lucidumun iskemi reperfüzyondan olumsuz etkilenen kolonik anastomoz iyileşmesi üzerine olumlu etkileri saptanmıştır. Fakat iskemi reperfüzyon hasarının etkileri tam olarak önlenememiştir. İlgili mekanizmaların ortaya konulması için ileri çalışmalara ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Ganoderma Lucidum, İskemi Reperfüzyon Hasarı, Kolon Anastomozu.

ABSTRACT

To investigate whether the negative effects of ischemia-reperfusion injury on colon anastomosis can be prevented with Ganoderma lucidum extract. 24 rats were divided into three groups. (n=8) Group I (Control group): The group that underwent colon anastomosis. Group II (Ischemia-reperfusion group): The group in which mesenteric occlusion was created. The group that underwent colon anastomosis by clamping A. mesenterica superior. Group III (Treatment group): Ganoderma lucidum extract was given to the group who underwent colon anastomosis by clamping A. mesenterica superior. Hydroxyproline level and anastomotic burst pressure were found to be significantly lower in Group II compared to the other two groups. (p<0.05). In Group III, an increase in hydroxyproline level and an improvement in anastomotic burst pressure were detected. The positive effects of Ganoderma Lucidum on various organs exposed to ischemia-reperfusion injury have been demonstrated in many experimental models. In our study, positive effects of Ganoderma lucidum on the healing of colonic anastomosis, which were negatively affected by ischemia-reperfusion, were determined. However, the effects of ischemia-reperfusion injury have not been fully prevented. Further studies are needed to reveal the relevant mechanisms.

Keywords: Ganoderma Lucidum, Ischemia Reperfusion Injury, Colonic Anastomosis.

¹² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Tıp Fakültesi Genel Cerrahi ABD. Çanakkale, Türkiye
e-posta: aytekinfaruk@yahoo.com

GİRİŞ

Hastane çalışma ortamında karşılaşılan pek çok kötü klinik durumlardan ve ölümlerden iskemi-reperfüzyon (İR) hasarının sorumlu olduğu anlaşılmıştır. İR hasarı sadece iskemik organda değil, uzak organlarda da hasara yol açarak mortalite ve morbiditeye yol açmaktadır.(1) İR hasarının bilinen olumsuz etkilerinden birisi de yara iyileşmesine olan olumsuz etkileridir. (2) Temelinde yara iyileşmesi yatan anastomoz iyileşmesi en önemli klinik yara iyileşmesi süreçlerinden birisini oluşturur. Zira anastomozun iyileşmeyerek kaçırması hayatı tehdit eden peritonit, abse yada fistül gibi komplikasyonlara yol açabilecektir. (3)

Ganoderma lucidum (GL) mantarının sepsis ve İR hasarında TNF- α , IL-1 α ve IL-6 gibi inflamatuvar faktörleri azalttığı gösterilmiştir. (4,5,6,7,8) Bu mediatörlerin yara iyileşmesinin çeşitli basamaklarında da rol aldığı gösterilmiştir. Çalışmamızda ortak süreçlerin işletildiği anastomoz iyileşmesi üzerine İR ortamında GL un etkileri araştırıldı.

Gereç ve Yöntem

Bu çalışmada ağırlıkları 280-320 gram arasında değişen 24 adet Wistar Albino cinsi erkek rat kullanılmıştır. Deneysel çalışmalarda Wistar Albino cinsi ratlar oldukça fazla kullanılmaktadır. (9) Çalışmaya alınan hayvanlar üç gruba ayrılmıştır. Tüm gruplarda anestezi için ketamine (Ketalar® Eczacıbaşı İstanbul-Türkiye) 50 mg/kg dozunda intramüsküler, xylazine (Rompun® Bayer- Türk İstanbul-Türkiye) 10 mg/kg dozunda intramüsküler olarak kullanıldı. Povidone iodine solüsyonuyla batin boyanarak, steril şartlar altında 4 cm'lik orta hat kesisiyle girildi. Sol kolon peritoneal kenarın 2-3 cm üstünden enlemesine tam kat kesildi. 5/0 prolene sütürlerle tek tek anastomoz edildi. Her üç gruba da kolon anastomozu bu şekilde yapıldı. Grup I de A. mezenterika sup. aorttan çıkış yerine atravmatik damar klemp konulacak şekilde hazırlandı. Fakat klemp konulmadı. (Kontrol grubu). Grup II de A. mezenterika sup. kökünden atravmatik pens ile sıkıştırıldı. Arteriyel akımın tamamen durduğu mezoda pulsasyonların sona ermesiyle teyit edildi. (İR grubu) Grup III de de A. mezenkerika sup. Grup II gibi klempe edildi. Her üç grupta karın kesisi buharlaşmayı engelleyici steril örtü ile kapatıldı. 30 dakika beklendi. Grup II ve Grup III de klamplere kaldırıldı. Mezoda akımın tekrar başladığı gözlemlendi. Batın kesileri 3/0 ipek ile dikildi. Her üç gruba 10 ml Ringer laktat enseden cilt altına verildi. Tedavi grubuna (Grup III) ratlar uyandıktan sonra GL (ReishiMax GLp®, Pharmanex, Inc. Provo-UTAH. US.) 250 mg/kg dozunda 2cc serum fizyolojik içerisinde çözünmüş olarak orogastrik gavaj yardımı ile verildi. Tedavi Grup III e altı gün süre ile GL 250 mg/kg/gün dozunda orogastrik yolla tek seferde verilerek tekrarlandı. Operasyon sonrası altıncı günde ratlar uyutularak karın dikişleri alınarak açıldı. Anüsten bir kateter anastomozun 2 cm altına kadar ilerletildi. Barsak segmenti anastomoz hattının 2 cm üstünden ve kateteri de içine alacak şekilde 2 cm altından bağlandı. Barsak segmenti kateter yoluyla bir infüzyon pompası (Vial medical-program 1, Beckton Dickinson, France) yardımı ile 4 ml/dak hızında şişirilmeye başlandı. Bu işlem basınç algılayıcı bir kit (Abbott Monitoring Kit, Transpac II; Abbott Ireland, Sligo, Ireland) ve dijital kaydedici ile kaydedildi. (Hewlett Packard GmbH, 78354C, Germany)

Ölçümler anastomoz hiç ellenmeden gerçek ortamda (invivo) yapıldı. Grafikte basıncın ani olarak düştüğü nokta patlama noktası olarak kabul edildi.

Ölçüm sonrası hayvanlar feda edilerek yaklaşık 1 cm lik anastomoz hattını içeren barsak segmenti hidroksprolin (HP) düzeyi ölçümü için alındı. Doku HP düzeyi spektrometrik olarak Bergman and Loxley' in metoduyla çalışılmıştır. Sonuçlar miligram dokuda mikrogram HP olarak elde edilmiştir.(10)

İstatistiksel Analiz

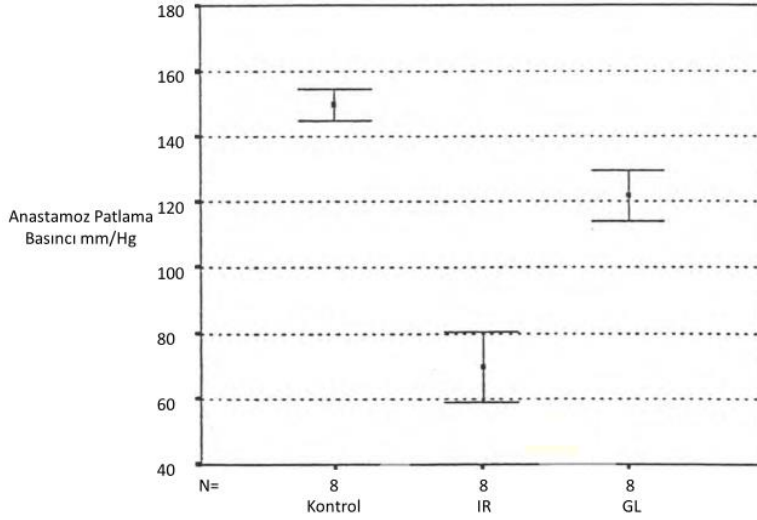
İstatistiksel analizler için yöntemler literatürdeki çalışmalar incelenerek belirlendi. (11) Ölçümler ortalama ve \pm sapma olarak bildirildi. Gruplar arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi testiyle(ANOVA) karşılaştırıldı. İkili gruplar arası kıyaslamalar posthoc testi (Tukey's HSD test) ile yapıldı. $p < 0,05$ olduğunda sonuçlar istatistiksel olarak anlamlı kabul edildi. Tüm analizler SPSS 20.0 sürümüyle yapıldı.

Bulgular

Anastomoz patlama basıncı

Tüm patlamaların anastomoz hattından olduğu görüldü. Grup I ve Grup III'ün ortalama patlama basıncı Grup II e göre anlamlı derecede yüksekti. ($P < 0.05$) GL ile tedavi edilen grupta İR hasarı azalmış olarak saptandı. (Şekil I)

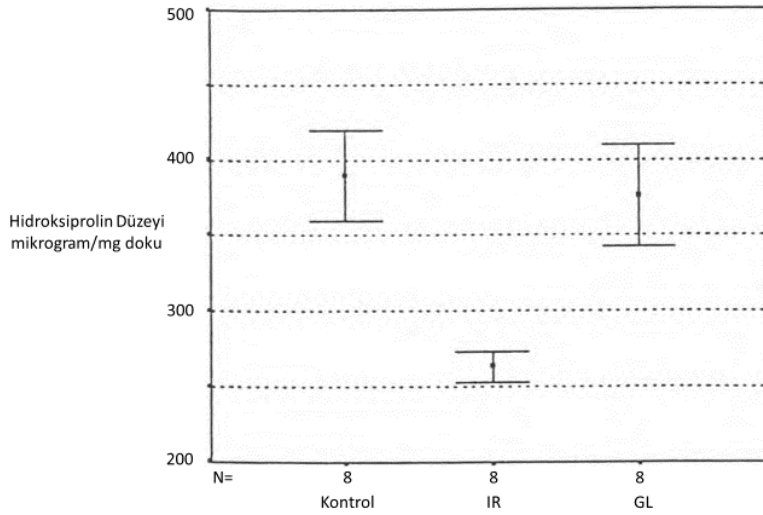

Şekil I

Anastomoz dokusunda HP düzeyi

Ortalama HP düzeyi Grup II de diğer gruplara göre anlamlı derecede düşük saptandı. ($P < 0.05$).

(Şekil II)

Şekil II

Tartışma

Klinik pratikte anastomoz kaçığı ciddi bir problemdir. (3) İR hasarı anastomoz iyileşmesini olumsuz yönde etkileyen ve gündelik pratikte karşılaşılabilen bir klinik tablodur. İR hasarının yara iyileşmesi üzerine zararlı etkileri gösterilmiştir. (2,3)

Lokal olarak kan dolaşımının durması (Anjiyografi, kardiyak by-pass, organ nakilleri vb) yada herhangi bir sebeple oluşan çok miktarda kan kaybının yerine konularak düzeltilmesi (yaralanmalar) durumunda İR hasarı oluşmaktadır. Hücrelerin dolaşımının durmasıyla birinci basamak hasar oluşurken, kan akımının tekrar sağlanmasıyla 2. bir hasar mekanizması devreye girmektedir. Sistemik olarak reperfüzyon hasarı kemotaksis, edotelial yapışma ile aktive olan nötrofillerle, CD4 T lenfositler ve dolaşımdaki trombositlerle başlamaktadır.

(1)

Hücreyel düzeyde mitokondriyi etkileyerek adenozin trifosfat (ATP) seviyesini azaltmaktadır. Bu durumda Na^+/K^+ pompası ve membran depolarizasyonu bozulacak, hücre içi Ca^{+2} depolanması artacaktır. Anaerobik metabolizma sonrası laktik asidoz artacak bu durum proteazların, lipazların fosfolipazların ve ATPazların aktivitesini arttırmak yoluyla hücre hasarını arttıracaktır. Tüm bu gelişmeler apoptozisi tetikleyecektir. Reperfüzyon fazı artmış hücre içi Ca^{+2} ile birlikte. Bu durum pek çok mekanizma ile serbest oksijen radikallerin (SOR) oluşumunu arttırır. (12,13)

Nötrofiller SOR oluşumunu arttırmaktadır. TNF alfa ve lokal inflamatuvar mediatörler doku hasarının attırmaktadır. CD4 Lenfositler, Makrofaj Uyarıcı faktör, gama interferon, TNF beta salgırlar. TNF beta lokal makofaj aktivasyonunu ve sitokin salınımını arttırır. (1,12,13)

Tekrar oksijenlenme SOR ni daha da arttırır. Süperoksit anyonları zarar görmüş mitokondrilerden, endotel hücrelerinden, aktive, nötrofillerden ve parankimal hücrelerden salgılanır. Bu durum SOR ve dengesiz organik ve inorganik moleküllerin toplanmasıyla ve dokuya zarar vermesiyle sonuçlanır. Dolaşımdaki SOR ve proinflamatuvar faktörler uzak organlardaki oksidatif stresi ve endoleliyal adezyon moleküllerini arttırırlar. Ayrıca nitrik oksit miktarı (NO) azalır. Endotelin 1 ile NO arasındaki denge bozulur ve vazokonstriksiyon artar. Bu durum adezyon moleküllerini arttırır ve vasküler yapılara nötrofillerin ve trombositlerin yapışmasını arttırır. Böylece mikro dolaşım daha da bozularak iskemi ve nekrozu arttırır. Bu durum kısır döngü şeklinde makrofaj aktivasyonunu, SOR üretimini ve inflamatuvar sitokinlerin üretimini arttırır. Tüm bu mekanizmalar hedef uzak organlarda doku hasarı ve yara iyileşmesinin bozulmasıyla sonuçlanacaktır. (14,15)

Tıbbi mantarlardan olaran Reishi mantarı (Ganoderma Lucidum(GL) içerdiği pek çok aktif madde ile popüler bir mantar türüdür. GL bileşenleri antitümör, antimikrobiyal, antienflamatuvar, antioksidan ve İR hasarını azaltıcı etkiye sahiptirler. (15,16,17,18,19)

GL ile yapılan bazı çalışmalarda, GL ekstersinin cerebral iskemi-reperfüzyon hasarında (4), renal iskemi-reperfüzyon hasarında (5), kardiyak iskemi-reperfüzyon hasarında (6,20) etkili olduğu gösterilmiştir.

GL un farelerde sepsis modellerinde IL-6 ve TNF- α üretimini baskılayarak inflamatuvar cevabı inhibe ettiği gösterilmiştir. Bu etkiye NF- κ B transkripsiyon faktörünü inhibe ederek yapmıştır. (7).

Çalışmamızda İR grubunda anastomoz patlama basınçlarında kontrol grubuna göre anlamlı düşüş saptandı. Bu düşüş HP düzeyi seviyelerinde de gözlemlendi. Başka bir deyişle anastomoz iyileşmesi İR grubunda kontrol grubuna göre anlamlı derecede bozuldu. Bu sonuç literatür çalışmaları ile uyumludur. İR grubundaki anastomoz iyileşmesindeki bozulmalar GL ile tedavi edilen grupta anlamlı derecede düzelmiş olarak saptandı. Fakat düzelme kontrol seviyesine ulaşmadı.

İR hasarının uzak organ etkilerinden sorumlu mekanizmaları önlemede GL un etkili olduğu görülmüştür. Ama bu etki değerleri kontrol grubu seviyesine ulaştıramamıştır. İR hasarında açıklanmaya muhtaç mekanizmaların olduğu ve GL bileşenlerinin tam olarak hangi basamaklarda etkili olduğunun anlaşılmasına yönelik ileri çalışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

1. Kalogeris, T., Baines, C., Krenz, Mi, Korthuis, R., 2017. "Ischemia/Reperfusion," Compr Physiol. vol. 7,113,170.
2. Al-Qattan, MM., Al-Kattan, WM., 2004. "Can Skin wound healing, ischemia-reperfusion injury and nerve regeneration: Similarities in the sequential events and molecular basis," J Plast Surg. vol.12, no.3, 131-133.
3. Guyton, KL., Hyman, NH., Alverdy JC., 2017. "Prevention of Perioperative Anastomotic Healing Complications: Anastomotic Stricture and Anastomotic Leak," Adv Surg, vol. 50, no. 1, 129–141.
4. Zhou, ZY., Tang, YP., Xiang, J., Wua, P., Jin, HM., Wang, Z., Mori, M., Cai, DF., 2010. "Neuroprotective effects of water-soluble Ganoderma lucidum polysaccharides on cerebral ischemic injury in rats," J Ethnopharmacol, vol.19, no. 1, 154-164.

5. Zhong, D., Liu, M., Li, X., Huang, M., Zhou, H., Lin, S., Lin, Z., Yang, B., 2015. "Ganoderma lucidum polysaccharide peptide prevents renal ischemia reperfusion injury via counteracting oxidative stress," *Sci Rep*, vol. 25, no.5, 16910-16921.
6. Lasukova, TV., Maslov, LN., Arbuzov, AG., Burkova, VN., Inisheva, LI., 2015." Cardioprotective Activity of Ganoderma lucidum Extract during Total Ischemia and Reperfusion of Isolated Heart," *Bull Exp Biol Med*, vol. 158, no. 6, 739-741.
7. Liang, CJ., Lee, CW., Sung, HC., Chen, YH., Chiang, YC., Hsu, HY., Tseng, YC., Li, CY., Wang, SH., Chen, YL., 2014. " Ganoderma lucidum Polysaccharides Reduce Lipopolysaccharide-Induced Interleukin-1 β Expression in Cultured Smooth Muscle Cells and in Thoracic Aortas in Mice," *Evid Based Complement Alternat Med*, vol. 20, 305-311.
8. Zhong, D., Wang, H., Liu, M., Li, X., Huang, M., Zhou, H., Lin, S., Lin, Z., Yang, B., 2015. "Ganoderma lucidum polysaccharide peptide prevents renal ischemia reperfusion injury via counteracting oxidative stress," *Sci Rep*, vol. 25, no. 5, 169-176.
9. Kanbur, S., Onger, M.E., 2021. "Investigation of the Effect of Electromagnetic Field Exposure in the Working Environment on Ovarian Follicles," *Fresenius Environmental Bulletin*, vol.30, no.4A, 4613-4619.
10. Bergman I., Loxley R., 1970. "The determination of hydroxyproline in urine hydrolysates," *Clin Chim Acta*, vol.27, 347-349.
11. Kanbur, S., Cinar, U., 2020. "Investigation of the Effect of Noisy Environment on Employees' Visual Attention," *Fresenius Environmental Bulletin*, vol. 29, no. 10, 8950-8953.
12. Jeffrey, S., Isenberg, I., David D., 2020. "The Role of CD47 in Pathogenesis and Treatment of Renal Ischemia Reperfusion Injury," *Pediatr Nephrol*, vol.34, no.12, 2479–2494.
13. Ricardo, OS., Daniele M., Maria C., Évora, P., Silva C., 2019. "Ischemia/Reperfusion Injury Revisited: An Overview of the Latest Pharmacological Strategies," *Int J Mol Sci*, vol.20, no.20, 5034-45.
14. Nastos C., Kalimeris K., Papoutsidakis N., Tasoulis MK., Lykoudis PM., Theodoraki K., Nastou D., Smyrniotis V., Arkadopoulos N., " Global Consequences of Liver Ischemia/Reperfusion Injury," 2014. *Oxidative Med Cell Longev*, vol. 20, 14-22.
15. Kim, JW., Kim, HI., Kim, JH., Kwon, OC., Son, ES., Lee, CS., Park YJ., 2016. "Effects of Ganodermanondiol, a New Melanogenesis Inhibitor from the Medicinal Mushroom Ganoderma lucidum,". *Int J Mol Sci*, vol. 27, no.17, 1798-1811.
16. Zheng, DS., Chen, LS., 2017."Triterpenoids from Ganoderma lucidum inhibit the activation of EBV antigens as telomerase inhibitors," *Exp Ther Med*, vol.14, no. 4, 3273-3278.
17. Gao, Y., Tank, W., Gao, H., Lan, J., Zhou, S., 2004. "Chemopreventive and tumoricidal properties of ling zhi mushroom ganoderma lucidum. Part I. Preclinical and clinical studies (review)," *International Journal of Medicinal Mushrooms*, vol.6, 885-893.
18. Gao, J-J., Min, B-S., Ahn, E-M., Nakamura, N., Lee, H-K., Hattori, M., 2002. "New triterpene aldehydes, lucialdehydes ac, from ganoderma lucidum and their cytotoxicity against murine and human tumor cells," *Chemical and pharmaceutical bulletin*, vol.50, 837-40.
19. Zhu, M., Chang, QI., Wong, LK., Chong, FS., Li RC., 1999. "Triterpene antioxidants from ganoderma lucidum," *Phytotherapy Research*, vol. 13, 529-531.
20. Meng, J., Yang, B., 2019. "Protective Effect of Ganoderma (Lingzhi) on Cardiovascular System," *Adv Exp Med Biol*, vol. 1182, 181-199.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(10)

Prof. Dr. Faruk Önder AYTEKİN¹³

İŞ KAZALARINA ACİL YAKLAŞIM: DEMİR-ÇELİK SEKTÖRÜNDE YAŞANAN PENETRAN YARALANMA

EMERGENCY APPROACH TO OCCUPATIONAL ACCIDENTS: PENETRATING INJURY IN THE IRON-STEEL INDUSTRY

ÖZ

Acil müdahale gereken iş kazalarında zaman kaybının engellenmesi için yapılabilecek çalışmaları belirlemek bu çalışmanın temel amacıdır. Demir-çelik sektöründe gerçekleşen batına nazif iş kazasında yaşanan zaman kaybı benzer iş kazası olmayan vakalara göre fazla bulunmuştur. Yaşanan bu gecikmenin sebepleri araştırılarak öneriler eşliğinde tartışıldı. Alınan önlemlere rağmen gelişebilen iş kazalarına en hızlı ve en uygun müdahalelerin yapılması amacıyla çalışanlarla birlikte iş sağlığı ve güvenliği ekibine meslek içi eğitimi ve acil müdahale ve ilk yardım eğitiminin düzenli bir şekilde verilmesinin gerekliliği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş Kazası, Acil Müdahale, Demir-Çelik Sektörü.

ABSTRACT

To determine the work that can be done in order to prevent time loss in occupational accidents that require urgent intervention. The loss of time in the work accident that occurred in the iron and steel industry was found to be higher than the cases without similar work accidents. The reasons for this delay were investigated and discussed with suggestions. It is thought that it is necessary to regularly give in-service training and emergency response and first aid training to the occupational health and safety team together with the employees in order to make the fastest and most appropriate interventions to work accidents that may develop despite the precautions taken.

Keywords: Occupational Accidents, Emergency Aid, Iron and Steel Industry.

¹³ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Tıp Fakültesi Genel Cerrahi ABD. Çanakkale, Türkiye
e-posta: aytekinfaruk@yahoo.com

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz yüzyılda iş sağlığı ve güvenliği kavramı oldukça önem kazanmış ve bu konuyla ilgili yüksek güvenlik önlemleri alınmaya başlanmıştır.(1) Maden ve metal sektörü en fazla ölümlü veya ağır yaralanmalı iş kazalarının gerçekleştiği sektörlerin başında gelmektedir.(2) İş kazalarını kaynağında oluşmadan önlemek amaçlı iş güvenliği uzmanları ve iş yeri hekimleri görev yapmaktadır. İş kazalarının olayın kaynağında ve olay gerçekleşmeden önlemek esastır. Alınan sıkı önlemlere rağmen hatalardan ya da koşullardan dolayı iş kazaları gerçekleşmektedir. Bu durumda iş kazalarına hızlı ve uygun müdahale ön plana çıkmaktadır. Uygun ve hızlı müdahale ölümleri azaltabileceği gibi sakatlıkları da azaltabilmektedir. (3)

Vaka

Olay demir-çelik üretim sektöründe gerçekleşmiştir. İnşaat demiri üreten fabrikada taşıyıcı bant yanında çalışan işçi, inşaat demirinin konveyör banttan çıkarak kendisine saplanması ile yaralanmıştır.

Olay sabah sekiz sıralarında gerçekleşmiştir. Taşıyıcı bantan dışarı çıkan inşaat demiri 24 yaşındaki işçinin sağ leğen kemiğini kırarak pelvise ulaşmış ve kalın barsağın son bölümü olan rektumu arka duvardan delmiştir. Aynı zamanda presakral ve intrapelvik damarlara zarar vermiştir. Yaralı bir saat kadar sonra 30 km uzaktaki ilçe devlet hastanesine ulaştırılmıştır. Saat 14:30 da ilçe devlet hastanesindeki sorumlu hekim üniversite hastanesi genel cerrahi nöbetçi doktorunu arayarak “ İş kazası geçirmiş ve rektumdan kanaması olan bir hastayı göndermek istediğini” bildirmiştir. Yaklaşık 100 km uzaktaki ilçeden yollanan hasta 15:50 de üniversite hastanesi acil servisine ulaşmıştır. Hastanın acil servis muayenesinde bilincinin açık fakat uykuya meyilli olduğu görüldü. Arteriyel tansiyonu (TA): 100/70 mmHg Nabız: 120/ dk Solunum Sayısı 30/ dk İdi. Hasta aşırı soluktu. Cilt terliydi. Hızlıca anamnez alındı. Şikayet olarak yara yerindeki acıyı ve makattan kan gelmesi olduğunu söyledi. Yara yeri muayene edilince iliak kanadın kırık olduğu ve yaranın pelvis boşluğuna doğru uzandığı görüldü. Yaradan ve rektal tuşede rektumdan aktif kanamasının olduğu görüldü. Hastanın ameliyata giriş hemoglobini 11gr/dl idi. Hasta süratle ameliyata alındı. Hastanın ameliyat masasında TA 6/4 mmHg ya düştü. Nabız 150/dk dan fazla idi. Anestezinin sıvı ve ilaç resültasyonu ile 2Ü Tam Kan ve 4Ü Eritrosit süspansiyonu infüzyonuna rağmen hastanın ameliyat başı hemoglobini (HB) 6gr/dl idi. Orta hat kesisi ile batına girildi. Gözlemede batın boşluğunda kan yoktu. Fakat rektum kanla doluydu. Rektum arka duvarının perfore olduğu düşünüldü. Rektum mobilize edildi. Rektum kaldırılınca pelvik ve presakral damarlardan şiddetli kanamanın olduğu görüldü. İnternal iliak arterler bağlandı. Kanama azaldı fakat tam olarak durdurulamadı. Hastanın hemodinamik olarak riskli durumda olması sebebiyle batın kompresleriyle kanama kontrol altına alındı. Perfore rektum rezeke edilerek Hartmann Prosedürü uygulandı. Pelvise uzun sargı bezi açılarak kompres olarak yerleştirildi. Çekmek için ucu dışarı alındı. Operasyon sonlandırıldı. Hasta yoğun bakıma alındı. 3. Günden itibaren rulo kompres çekilerek birkaç günde tamamen çıkartıldı. Kanama olmadı. Hasta taburcu edildi. 6 ay sonra kolostomisi kapatıldı.

Tartışma

Demir çelik sektörü iş kazası oluşması açısından riskli iş kollarındandır. Bu sektörde iş kazalarını önlemeye yönelik ciddi çalışmalar yapılmaktadır.(4, 5) Bu iş kazasının yazıya konu olmasındaki amaç; hastanın kurumumuza, benzer yaralanmalara yol açabilecek bıçaklanma, kurşunlanma ya da trafik kazası gibi vakalardan çok daha geç ulaştırılmış olmasıdır. Hasta gecikmeli olarak 30 km ters yöndeki hastaneye yönlendirilmiştir. Hasta bu hastanede girişim uygulanmadan 5-6 saat geçirmiştir. Üniversite hastanesine 100 km uzaktan tekrar sevk edilmiştir. Bu süre zarfında hastaya kaza sonrası takılan 500 cc lik fizyolojik serum dışında başka sıvı replasmanı yapılmamıştır. Hasta genç olması sebebiyle hemorajik şoktan kurtulmuş ve hayata tutunmuştur.

Bu hastanın hızlıca damar yolu açılıp, idrar sondası takılarak ameliyatının gerçekleştirileceği merkeze ulaştırılması en hızlı yoldur. Bu bağlamda iş yeri hekimlerinin acil uzmanı gibi insiyatif alarak gerekli müdahaleyi yapmaları ve ameliyat edilebilecek bir merkeze en hızlı biçimde sevk etmeleri uygun olurdu.

Elbette iş sağlığı ve güvenliği disiplini altında kazanın kaynağında önlenmesi esastır. Ama bir şekilde oluşan yaralanmalara da seri ve algoritmik açıdan müdahale edilmesi gerekmektedir. İş yeri hekimleri ve sağlık çalışanları zaman içerisinde acil hasta görmekten uzaklaşmaktadırlar. İster istemez acil vaka

karşısındaki refleksleri de yavaşlamaktadır.(6) Meslek içi acil servis rotasyonu ile bu reflekslerin hızlandırılması uygun bir yol olabileceği kanısındayız.

KAYNAKÇA

1. Kanbur, S., Cinar, U., 2020. "Investigation of the Effect of Noisy Environment on Employees' Visual Attention," Fresenius Environmental Bulletin, vol. 29, no. 10, 8950-8953.
2. Cinar, U., Cebi, S., 2020. "A Hybrid Risk Assessment Method for Mining Sector Based on QFD, Fuzzy Inference System, and AHP," Journal of Intelligent and Fuzzy Systems, vol. 39, no. 5, pp. 6047-6058.
3. Bilir, N., Yıldız, AN. "İş Sağlığı ve Güvenliği," 2015. Halk Sağlığı Temel Bilgiler Hacettepe Üniversitesi Yayınları 1070-1103.
4. Bingöl S., 2010. "Nilüfer Organize Sanayi Bölgesindeki Metal Sanayi İş Koluna Ait İşyerlerinde İş Kazası Sıklığı ve Etkileyen Bazı Etmenler," Uludağ Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Uzmanlık Tezi, Bursa.
5. Beceren, G., zcan, B., 2020."Demir elik Sektöründe İş Kazalarının eşitli Faktörlere Göre Analizi," Karaelmas Journal of Occupational Health and Safety, Vol. 4, no 1, 1-12.
6. Turan. M., 2009. "Major travmalı hastalara hastane öncesi yaklaşımda acil hekimliği sertifika programı temel modülünün etkisi," Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Acil Tıp Anabilim Dalı, Uzmanlık Tezi, Bursa.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(11)

Prof. İlgar İMAMVERDİYEV
AZERBAIJAN MÜZİK KÜLTÜRÜNDE AT KONUSU
HORSE TOPIC IN AZERBAIJAN MUSIC CULTURE

ÖZ

“Azerbaycan Müzik Kültüründe At Konusu” isimli makalede, Türk Dünyasının ortak maddi ve manevi değere sahip, halkın bin yıllar boyu geleneğinde, kültür mirasında yer alan atın önemi, insanlık âleminin yaşam tarzında atın rolü, görevi, olumlu hizmetlerinin değerlendirilmesinin yanısıra, Azerbaycan sözlü ve yazılı edebiyatında bu konuda olan eserler dikkata alınmakla, Azerbaycan halk musikisinde, Azerbaycan âşık havalarında ve Azerbaycan bestekârlarının at konusundaki bestelerinde, hatta Azerbaycan sinema müziklerinde atın koşuşunu yansıtan ayak seslerinin ritmik açıdan hızlı temposuna ve sedasına dikkat çekilir. Aynı zamanda atla ilgili tabirlere, ata sözlerine, at ismi geçen mânilerdeki örnekler ile , en nihayet Şark dünyasını kapsayan Türksoylu milletlerin bazı halk müzik enstrümanlarında atla ilgili vazgeçilmez önemli malzemelerin olması gibi birçok problemlere ışık tutarak kıymetli bulgular araştırılır.

Anahtar Kelimeler: At, Azerbaycan Halk Türküsü, Âşık havaları, Bestekâr, Şair ve Yazar, Sinema, Enstrüman.

ABSTRACT

In the article titled “Horse Topic in the Azerbaijan Music Culture” the importance of the horse, which has common material and spiritual value of Turkish world and has been included in the tradition, cultural heritage of the people for thousands of years, the role of horse in the life style of humanity, besides the evaluation of the positive services, paid attention to work about this subject in Azerbaijan oral and written literature in Azerbaijan folk musics, Azerbaijan Ashik songs and compositions of Azerbaijan composers about horse subject, even attention is paid to the rhythmic speed of the footsteps reflecting the running of the horse in in Azerbaijan cinema musics.

At the same time, valuable findings are explored by shedding light on idioms ,proverb and written axamples about horses, and finally on problems related to the horse the existence of important materials in some folk music instruments of Turks including the Oriental world.

Keywords: Horse, Azerbaijan folk songs, Ashik musics, composer, poet and writer, cinema, instrument.

GİRİŞ

Yüce Rabbim dünya gezegenini altı günde yaratması nedeni ile mahlukat ve canlılar âleminin beslenebilmesi için önemli yaşam malzemelerini de oluşturarak güneşi, ayı zengin minerallerle donatılmış toprağı, temiz oksijeni, saf suyu, siyahlı-beyazlı bulutları, sağanaklı-sağanaksız yağmurları, karı, ateşi, çeşit çeşit bitkileri, farklı görünümlü ağaç türlerini, hoş kokulu gülleri, çiçekleri, yeşil ormanları, göz okşayan çimenleri, sefalı, güzel manzaralı yaylaları, pınarları, şır-şır akan coşkun dereleri, sakın gölleri, insana ilham veren yüce dağları, kısacası tabiat âlemini de komple olarak onlara ikram etti. Eşref-i mahlukatla birlikte binbir türlü böcekler, kuşlar, sürüngenler, sudaki, karadaki canlılar, vahşi hayvanlar da yaşayıp neslini sürdürebilmesi için bu gezegenin lütufta bulunduğu tabii gıdalara ortak olup, her türlü doğal yiyeceklerle, besinlerle beslenmekle bin yıllar boyu dünyamızı nakışlayıp süslemiş, tabi ki bir çokları da tarih sahnesinden silinerek sadece adı kalmıştır. Bir çeşit türleri ise halen günümüzdek kendi ömrünü yaşatabilmişlerdir. İnsanlık âlemi ile iç içe yaşamak zorunda kalan çok sayıda vahşi hayvan türleri ise iki ayaklı mahlukatın zekası, fikri, düşüncesi, gücü, kudreti, bir takım farklı yöntemli provaları sayesinde yüz yıllarca ahlileştirilerek¹⁴ sonuçta evcil hayvanlara dönüştürülebildi. İnsanlık âleminin ilkin ve en büyük başarısı da kendini bu olağanüstü becerisi ile göstermekle, bu alandaki uğurunu kanıtlamış oldu. Bu nedenle de insan âlemini "**Hayvan Islahı**"nın kurucuları adlandırabiliriz. Evcilleştirilmiş hayvan türlerinin başında Deve, Sığır, Boğa, İnek, Manda, Kaz, Hindi, Horoz, Tavuk, Koç, Koyun, Keçi, Eşek, At gelmektedir. Bir kaynakta şöyle yazar: "*İnsanoğlunun arkadaşlık kurduğu üç hayvan vardır: Kedi, Köpek ve At*".¹⁵ Tabi ki Kedi ve Köpekler istisna olmakla insanlık hilkatı¹⁶ kendi ihtiyaçlarını bir kadar karşılayarak beslenebilmeleri için asırlarca bu evcil hayvanların etinden, sütünden, tüyünden, yumurtasından, derisinden, hatta kemiğinden bile faydalanabılmışler. Aynı zamanda onların kuvvetinden, becerisinden yararlanarak kendisi için gerekli yaşam ihtiyaçlarına neden olan günlük problemlerini çözmeye çalışmışlardır.

Toprağın işlenmesi için insan gücüne yardımcı güç aranmasında ilk akla gelen sığır veya boğa olmuştur. Boğaların gücünden yararlanan insanoğlu ilkbahar mevsiminde toprakları iyice şumlayarak, buğdayları serpererek yaz aylarında olgunlaşmış ürünlerini toplamaya başlamışlar. Dünya halklarında tesbit ettiğimiz böyle bir tabir halen Azerbaycan'da günümüzde yine kullanılmaktadır. "*Derler, dünya Boğa boynuzu üzerinde bergerar*"¹⁷ olup". (Bkz: Şekil № 1)

Şekil № 1. Boğa boynuzu üzerinde dayanan dünya¹⁸

Gedebey'li üstat Âşık Miskinli Veli Bayramov (Bkz: Şekil № 2) bu tabire şöyle bir orjinal açıklama getirmiştir: "*Boğa yer şumlayan, onun gücü ile toprak sürüldüğü (insanlık âleminin en şahane vazgeçilmez*

¹⁴ Ehlileştirmek - evcilleştirmek

¹⁵ Bkz: Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, I. "At ve İnsan", "Yoldaşımız at", YKY yayınları, İstanbul 2002, S.15

¹⁶ Hilkat – yaradılış

¹⁷ Bergerar – kurulmuş.

¹⁸ Bkz: <https://akademik.adu.edu.tr/myo/cine/webfolders/File/ders%20notlari/Buyukbas%20Hayvan%20Yetistiri%20ciligi.pdf>

gıdası buğday serpiildiği için, kısacası güc, kuvvet sembolü olduğu için, bu nedenle de, dünya Boğa boynuzu üzerinde dayanmıştır”.

Şekil № 2. Miskinli Aşık Veli Bayramov (1894-1995)

1. TÜRK DÜNYASI KÜLTÜRÜNDE ATIN YERİ VE ÖNEMİ

İnsanlık âleminin evcilleştirdiği hayvan türlerinden, en önemlilerinden biri de dünya halkları arasında daha çok sevilen ve yaygın olan attır. Atla ilgili Türk dünyasında birçok bilim adamları kapsamlı araştırmaları ile mükemmel eserler ortaya koymuşlar. Atla ilgili farklı kaynaklarda şöyle bilgi elde ederiz: “At – Binek, yük ve koşmak için kullanılan dört ayaklı ehli hayvan”¹⁹

Dünya halklarında atla ilgili çok sayıda hikayeler ve efsaneler bulunmaktadır.²⁰ Kudret Amiroğlu makalesinin birinde atın hizmetlerini şöyle anlatmıştır: “Tarihte At Türkün dostu, barışta vefalı, savaşta cefa çeken yoldaştır. Asyanın bozkırlarında tabii hürriyetini yaşayan, hudut tanımayan at, Türkün elinde edindiği medeni hürriyetiyle bölgelerin, kıtaların, ufuklarını aşmış, Çin Denizi’nden Atlaslara kadar, Altaylardan Ummanlara kadar uzanan engin ülkelerde Türkün kahramanlık destanını yazmıştır”.²¹

Türklerin göçebe hayat şartları tabii ki atların katılımı ile gerçekleşmiştir. Bu bakımdan yük taşınmacılığı işleri atların sayesinde mümkün olmuştur. Bu konu ile ilgili bir kaynakta şöyle yazar: “Tarihin eski zamanlarında insan toplumlarının ulaşım ve savaş vasıtalarından olan at, sürüler halinde beslenmiş, günün şartlarına göre eğitilmiş, savaş zamanlarında savaş vasıtası, sülh zamanlarında da ulaşım ve cirit oyunlarında eğlence vasıtası olmuştur.”²²

Bir çok halklar eski zamanlarda olduğu üzere günümüzde bile bu atların gücünden binik aracı gibi kullanılmaktadırlar. Türkdilli halklar arasında Kazaklar, Kırgızlar halen “Kımız”²³ adlı atın sütünden, etinden ve derisinden bile yararlanmakta devam etmektedirler.

Bazı halklar da vardır ki, tarihi dönemlerdeki savaşlarda, süvari isimli askerler ellerinde kılıç, kalkan, yay ok olmakla, ram²⁴ ettikleri atların sırtında düşmana karşı kahramancasına savaşmışlardır. Hali hazırda bazı batı ülkeleri özellikle de İngiliz polisleri Londra’da, Türk polisleri ise İstanbul’da veya Anadolu’nun diğer başka şehirlerinde her türlü modern silahlarla donatılarak teknik araçlarla (araba, motor vs) yanı sıra, yüzlerce eğitilmiş özel atlar üzerinde gece gündüz yaşam sürdürdüğü şehrin kontrolünü, huzurunu sağlamaktadırlar. (Bkz: Şekil № 3, Şekil № 4)

¹⁹ Seyfettin Altaylı “Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü”, 1. cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2468, İstanbul 1994, S. 61.

²⁰ Bkz: <https://www.mynet.com/tarihten-unlu-10-atin-hikayesi-190101089357>

²¹ Bkz: Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, “Yoldaşımız at”, YKY yayınları, İstanbul - 2002, S.131

²² Bkz: Nihat Gezder, Geleneksel Sporlarımızdan Atasporu Cirit, Erzurum 1998. s. 3.

²³ Kımız - kısrak sütünün fermente edilmesiyle elde edilen geleneksel içecek. Orta Asya bozkırlarında yaşayan Kırgız, Başkurt, Kazak, Yakut ve Özbek gibi Türk halkları ve Moğollar arasında bugün de önemli bir içecektir. Süt şekerince zengin olan kısrak sütünden imâl edilen kımız, beyazımsı bir sıvıdır. Bkz:<https://www.google.com/search?q=k%C4%B1m%C4%B1z+nedir&oq=k%C4%B1m%C4%B1z&aqs=chrome.1.69i57j0l5.7175j1j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

²⁴ Ram – Tâbi, evcilleştirmek

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Şekil № 3. İngiliz atlı polisleri

Şekil № 4. Türk atlı polisleri

Moğolistan'da “Takhi”²⁵ adlanan atlar çok önemli bir yere sahip olmakla yanısıra sayıları da oldukça fazladır. At yetiştiriciliği, at üretimi alanında Orta Asya türkleri arasında Moğolistan tabi ki ilk sırada yerini almaktadır. Yüksek sıcakta ve soğukta uzun mesafeleri kısa sürede geçen dayanıklı at türü olarak bilinen “Moğol atları”²⁶ (Bkz: Şekil № 5), yük taşımacılığında da dirençlidirler.

Şekil № 5. Moğol Atları

Dünya çapında tanınmış en ünlü gaçış atları denildiğinde ilk önce Türkmenler'in “Ahal Teke atları” (Bkz: Şekil № 6), sonra İsmi Arap yarımadası'ndan almış “Arap atları”²⁷ (Bkz: Şekil № 7) en nihayet “İngiliz atları” (Bkz: Şekil № 8) anılır.

Şekil № 6. Türkmenistan'ın ünlü Ahal Teke atı

Şekil № 7. Arap atı

²⁵ Bkz: <https://tr.euronews.com/2018/03/14/soyu-tukendi-denilen-atlar-mogolistan-bozk-rlar-na-geri-dondu>

²⁶ Bkz: <https://www.at.gen.tr/mogol-ati.html>

²⁷ Bkz: <https://mangubitig.com/arap-atlari/>

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Şekil № 8. İngiliz atı

Ahal Teke atları konusunda bir kaynakta şöyle yazar: “Ahal Teke bir Türkmen atıdır. Bilim insanları Ahal Tekeyi, üç bin yıl önce insanlar tarafından ilk evcilleştirilmiş at türü olarak görürler. Orta Asya’da Türk halkları arasında özellikle Türkmenistan’da yaygındır.”²⁸

Türkmen halkının ata olan sonsuz sevgisinin, muhabbetinin, büyük ilgisinin ve kururunun sonucudur ki, devlet armasının yüzünde Ahal Teke atının sembolik resmi de yer almaktadır. (Bkz: Şekil № 9)

Şekil № 9. Türkmenistan devlet arması

Belirtmemiz gerekir ki Türkmenistan’ın eğitilmiş ünlü Ahal Teke atlarını uzun yıllardır sirk gösterisinde de görmekteyiz. Bu gruptan oluşan atlara “Sirk atları” denir. Belirtmemiz gerekir ki Ahal Teke atlarının sirk gösterilerinde yer alması, bu ünlü atları dünya çapında reklam etmek amacı taşımaktadır.

Şekil № 9. Türkmenistan Devlet Sirkinde ünlü Ahal Teke atlarının gösterisi

Türk dünyasında atların rolü, görevleri, fonksiyonları ve faydaları

Türk dünyasında, aynı zamanda Azerbaycan’da ata olan simpatinin, hayranlığın tarihi çok eski zamanlara dayanır. Halkımızın genel yaşam tarzında atın değerli hizmetlerinin olduğu kaçınılmaz bir gerçek.

²⁸Bkz: <https://www.google.com/search?q=axalt%C9%99k%C9%99+at%C4%B1&oq=axalt%C9%99k%C9%99+&aqs=chrome.1.69i57j0.14294j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

Tarımsal işletmeciliğinde, halkımızın sosyal hayat ve yaşam tarzında ağaç, odun, su, ot, duz, tahıl, yük taşımacılığında, toprağın sürülmesinde atların rolü, hizmeti çok büyüktür. Harmanda sümbülün kılçıklarının denden ayrılması için, velin ata birleştirilerek daire şeklinde çekilmesi süreci, toplanmış tahılın çuvallara doldurulduktan sonra ata yüklenerek evlere getirilmesi, öğütmek için değirmene buğday taşınması işleri tabii ki atın imkanları ve gücü ile gerçekleşmiştir. Tarihi kaynaklardan biliriz ki bir memleketten diğer memlekete gidebilmek için, uzak yolu az bir zamanda yakınlaştırabilmek amacı ile en uygun binek aracı genellikle Deve ve At olmuştur. Hatta tarihin ayrı ayrı dönemlerdeki savaşlarda zafer elde edebilmek için atların fiziki gücünden, kıvraklığından daha çok istifade edilmiştir. Bu nedenle de özel olarak süvari birlikleri oluşturulmuştur. Ünlü komutanlar da bu süvari çetelerine profesyonel askeri bir şahıs olmak üzere başkanlık görevinde bir takım hayati öneme sahip zaferlere imza atmışlar.

Bir zamanlar posta taşımacılığı da atların sayesinde mümkün olmuştur. O dönemlerde bir ülke başkanının diğer komşu ülke başkanına resmi olarak heber veya evrak gönderen, atla mektup ulaştıran, bu görevde bulunan şahıslara Azerbaycan’da “Ğasid”²⁹ denildiğini bilmektedir. Geçmişte acil durumlarda haber veya talimat götürüp - getiren bu görevleri hızlıca yerine getiren atlı kişiye ise “Çapar”³⁰ aynı zamanda “Yamçı” derlerdi.

Tüm bunlar halkımızın ata olan büyük ihtiyacından ileri geliyordu. Bu nedenle de halkımız arasında yaygın olan: “At yiğidin kardeşidir” tabirini aşıklarımızın destan söylediklerini her zaman duymuşuz. Bu deyim diğer versiyonda Türk dünyasının ortak manevi değeri olan, ünlü âşık-şair Karacaoğlan’ın “Gamlanma Gönül”³¹ isimli şiirinin 3. kıtasının ilk beytinde şöyledir:

“Yiğit yigidin yoldaşı,
At yigidin öz kardeşi”.

Gerçekten de halk arasında ünlü bir kahraman namert kurşununa tuş gelip toprağa düştüğü zaman, sadakatlı atının sahibinin yanından uzaklaşmadığını, onu bir an da olsa terk edip gitmediğini birçok kaynaklardan öğrenip bu vefadarlık sembolünün karşısında duygulanıp, kövrelip etkilenmişiz. Hatta Köroğlu destanından öğreniriz ki, düşmanlar dört bir yanı sardığı zaman birazcık dinlenmek için uyuyan Köroğlu’nu, “şaha kalkıp”³² kişneyerek heyecanlı sesleri ile ayak çırparak sahibini oyatması, atın asil ve itibarlı dost olduğunu teşhir etmektedir. Bu nedenle de birçok dünya ülkelerinin heykeltıraşları tarihte ün kazanmış halkın kahraman şahsiyetlerini genellikle at üzerinde mağrur dayanmış durumda heykelini yapmayı tercih ettiler. Biz bu heykelleri daha çok Türksoylu devletlerin farklı şehirlerinde, halk kahramanı Köroğlu (Bkz: Şekil № 30 a, 30 b) için konulmuş anıtlarda da görüyoruz.

Şekil № 30 a Bakü’de yüceltilmiş Köroğlu heykeli Şekil № 30 b. Türkiye’nin Bolu şehrinde Köroğlu heykeli

²⁹ Gasid – Haber veya mektup götürüp getiren adam, posta, elçi, çapar. Bkz: Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 3. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S. 69

³⁰ Bkz: Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 1. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S. 444

³¹ Bkz: <https://www.sarkisozleri.bbs.tr/sarki/6594/gamlanma-gonul>

³² Şaha kalkmak - atın iki arka ayakları üste kalkıp kısa sürede durması. Bkz: Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 4. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S.182

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Hatta Türk cumhuriyetinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün (Bkz: Şekil № 31)

Şekil № 31. Atatürk'ün at üzerinde heykeli

Anadolu'nun farklı şehirlerinde dikilmiş birçok heykelleri at üzerinde yapılmıştır. Bu da halkın kahramanına verdiği en önemli değer bir kanıtıdır diyebiliriz. Getirdiğimiz delillerden anlaşılır ki halk kendi kahramanının yiğitliğini atla birlikte kabul etmiştir. Çünkü kuvvet, kudret, şucaet sembolü olarak at savaşlarda her zaman cesur, mert, kahraman sahibinin yanında gözükmüş, hizmetinde bulunmuştur.

Heykel konusunda onu belirtmemiz gerekir ki Kars yöresinde bulunmuş mezar üzerinde taştan yontulmuş sadece at heykeline³³ (Bkz: Şekil № 33) de rastlanır. Bu kıymetli örnek Türkün ata olan sevgisinin, hayranlığının ve saygısının büyük sevgisinin daha bir nişanesidir.

Şekil № 32. Kars müzesinde saklanılan at mezartaşı

Genellikle Türk dünyasının özellikle de Anadolu'nun ve Azerbaycan'ın düğün törenlerinde eski zamanlarda gelinin damat evine At veya Deve üzerinde getirilmesi bu iki evcilleştirilmiş hayvanlara verilen değer olup, bin bereketin, bolluğun simgesi olarak kabul edilmiştir. (Bkz: Şekil № 33)

Şekil № 33. At üzerinde gelinin damat evine getirilmesi

³³ Bkz: <https://www.mustafaaksoy.com/calismalar-4-Mezar%20Ta%C5%9Flar%C4%B1>

Bir an düşündüğümüz zaman net anlaşılır ki halkın mutlu gününün örf-adetinin simgesi olan düğün geleneğinde gelinin eşek veya katır üzerinde getirilmesini bugüne dek ne kimse duymuş, ne de bir kimse görmemiştir. Böyle bir olay gelinin şerefi ile oynamak, çok kötü bir anlama geliyor.

İnsanlar için atın dikkatçekici bir hayvan olduğunu kanıtlayan tarihi delillerden biri de ülke başlıklarının diğer ülke başlıkların saygı belirtisi olarak en kıymetli at hediye etme geleneğidir. Birçok ülke başlıklarının Peygamber Efendimize at hediye etmeleri dini kaynaklardan öğreniyoruz. Çağdaş günümüzde Türkmenistan Cumhurbaşkanı'nın bir çok ülke prezidentlerine ünlü Ahal Teke atlarını hediye etmesi, dünya çapında atın değerini anlatan dikkatçekici olaylardır.

Dünya halklarının ata büyük ilgisinin ve saygısının sonucudur ki satranç oyununun keşif edilmesinden buyana diğer figürlerle yanısıra, genellikle siyah ve beyaz olmak üzere iki çift "At figürü" (Bkz: Şekil № 34) da mevcuttur.

Şekil № 34. Satrançta at figürü

FARKLI KAYNAKLARDA AT İSİMLERİ

Birçok kaynaklarda farklı at isimleri dikkatimizi çekmektedir. Bu at isimlerini genellikle iki grupta tasnif edebiliriz.

a. Türk dünyasının bazı destanlarında olan at isimleri

Manas destanında olan at isimleri şöyledir.

1. Kül Tiğinin "Boz at", "Ak at", Manas'ın "Ak boz"u, kahraman Manas'ın atının adı ise "Ak Kula" olduğunu da not etmemiz gerekir.

2. Kalmık halkının "Cangar" adlı destanında halk kahramanı Cangar'ın olağanüstü yetenekleri bulunan, çok hızlı ve zeki atının isminin "Aranzal Zerde"³⁴ olduğu bilinir.

3. Türk dünyasının ortak manevi değeri olan Köroğlu destanında halk kahramanı Köroğlu'nun "Gırat"ının, "Dürat"ının, hatta Gizirolu Mustafa Bey'in ise "Alapaça" isimli atlarının olduğu bilinmektedir. Anadolu'nun Kars, Erzurum yöresinin ozanlarının Köroğlu'nun şiirine klasik saz havası ile söylediği sözün bir kıtasında "Alapaça"nın adı şöyle geçmektedir.

Bir atı var "Alapaça"³⁵

Mecal³⁶ vermez "Gırat" gaça³⁷

Az kaldı ortamdan biç

Aşam kim...³⁸

Hatta Azerbaycan'ın ve Anadolu'nun Köroğlu destanında "Gırat"la ilgili iki varyantta şiir mısrası da bulunmaktadır:

³⁴Bkz: <https://www.google.com/search?q=cangar%C4%B1n+at%C4%B1n%C4%B1n+ad%C4%B1+oq=cangar%C4%B1n+at%C4%B1n%C4%B1n+ad%C4%B1+&aqs=chrome..69i57.34828j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

³⁵ Ala paça – Ela rengli bacak

³⁶ Macal-İmkan, fırsat, vakit

³⁷ Gaça- koşa, koşmak

³⁸ Bkz: http://turkulerimiz.biz/turku_sozleri-1022-KiZiROgLU-MUSTAFA-BEY-sozleri.html#.XM3m6zAzbiU

a. Azerbaycan versiyonu: “Elma gözlü, kız birçekli”³⁹, Gırat gel”.

b. Anadolu versiyonu: “Kız yelekli, elma gözlü Gıratım.”⁴⁰

Yeri gelmişken onu da belirtmemiz gerekir ki Erzurum yöresinde “Köroğlu” destanında ismi geçen “Gırat”la ilgili anonim halk şairlerinin çok sayıda mânileri de bulunmaktadır:

*“Gırat kapıda kişner,
Altın gemini dişler.
Kurban olim yarime,
Gapısı gür işler.*

*Bizim gapı ganatlı,
Geldi geçdi onatlı.
Ben yârimi tanıram,
Orta boylu Gıratlı.*

*Gıratı siyah golan,
Sevdası gızda olan.
Nasıl askere gider?
Taze nişanlı oğlan.*

*Gırat damda kişniyor,
Dert yürekten işliyor.
Şimdi kömür gözlü yar,
Nereelerde gışlıyor?*

*Karşıda kalaycılar,
Gırat belin kamçılar.
Dediler yarin gelir,
Haniya yalancılar.*

*Gırat çelmalı gezer,
Guyruk belinde gezer.
Kurban olim o köye,
Yarım içinde gezer.”⁴¹*

*Ayvan altı yay altı,
Ağam binmiş Gıratı.
Neriye goymuş gidirsen?
Bu nazlı emaneti.*

*Yigid gerek atlana,
Atın bine, atlana.
Mert odur ki dövüşte,
Her yaraya katlana.”⁴²*

4. “Korkut Ata” destanında da “Ağbozat”⁴³, Bamsı Beyre’ğin “Boz Aygır” adında iki ata rastlanır.

5. Firdevsî’nin “Şehname” eserinde Zaloğlu Rüstem pehlivanın atının isminin “Rahş”⁴⁴ olduğu bilinmektedir.

6. Azerbaycan’ın kahraman evladı Kaçak Nebi’nin yigidliğini, mertliğini terennüm eden “Kaçak Nebi” destanında ise “Bozat”⁴⁵ isimli atın adı geçmektedir.

b. Türk Mitolojisinde at ve hayatta mevcut olmuş efsanevi at isimleri

Türk Mitolojisinde önemli bir yere sahip, kanatlı atın isminin “Tulpar” (Bkz: Şekil № 10) olup, Yunan Mitolojisindeki karşılığı ise “Pegasus”tur.

³⁹ Birçek-kâkül, zülûf

⁴⁰ Bkz: Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, “Yoldaşımız at”, YKY yayınları, İstanbul - 2002, S. 137.

⁴¹ Bkz: Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, “Yoldaşımız at”, YKY yayınları, İstanbul - 2002, S. 132.

⁴² Azerbaycan Bayatileri, XXI Yeni Neşirler Evi, Bakü - 2004, S.24.

⁴³ Bkz: <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3597-published.pdf>

⁴⁴ Bkz: Bülent Kaya, “Divan Şiirinde At ve Şiirlerde İşleniş”, Yıl: 2017, Cilt:10, Sayı: 3, S.87

⁴⁵ Bozat – gri renkli at

Şekil № 10. Mitolojide ismi Kanatlı at olan “Tulpar”

Efsanevi atların adlarına dini kaynaklarda rast geliriz:

1. Hz. Muhammed’in Hz. Ali’ye hediye ettiği atının isminin “Düldül”, Miraç gecesi bindiği efsanevi atın adının “Burak”⁴⁶, Miraç gecesi “Burak’tan indikten sonra bindiği yeşil renkli atın isminin “Refref”⁴⁷ olduğu bilinmektedir.

Birçok dini kaynaklarda ise Muhammed Peygamber Aleyhüsselamın gerçek 26 atından 24’nün isimleri şöyledir: “Sekb”⁴⁸, “Lizaz”⁴⁹, “Zarib”⁵⁰, “Murteciz”⁵¹, “Lahif”⁵², “Mulavih”⁵³, “Verd”⁵⁴, “Sebhe”, “Mendub”, “Eblek”, “Zü'l Ukkal”, “Bahr”, “Zars”, “Mürteci”, “Zü'l Lemme”, “Elye'sub”, “Edhem”, “Sirhan”, “Şeha”, “Mirvah”, “Secl”, “Necib”, “Tirf”, “Ele'yub” vs.⁵⁵

2. Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu ve kağanı Cengiz Han’ın (Bkz: Şekil № 11),

Şekil № 11. Cengiz Han

ok anlamına gelen atının isminin “Cebe”⁵⁶ olduğu bilinmektedir.

3. Büyük İskender’in atının ismi “Bukefalos”⁵⁷ olmuştur.

4. Kral Suddharna’nın oğlu Prenss Siddharta’nın atının ismi “Kanthaka” idi.

5. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Bey’in (Bkz: Şekil № 12), babası olan Ertuğrul Gazi’nin (Bkz: Şekil № 13), “Aktolgalı”⁵⁸ adında atı olmuştur.

⁴⁶ Burak - Katırdan küçük, merkepten büyük, beyaz bir hayvandır. Bir uçan at, bazen de bir şahmerandır. İşte Hz. Muhammed’i Miraç gecesi yaptığı yolculukta taşıyan Burak, bu sözlerle anlatılır. O peygamberleri Allah katına çıkaracak güce, hıza, güzelliğe sahip bir taşıttır. Hz. Muhammed’in atı deyince, akla önce Burak gelir. Bkz: <https://dunyalilar.org/tarihi-tasiyan-8-efsane-at.html/>

⁴⁷ Bkz: Bkz: Bülent “Divan Şiirinde At ve Şiirlerde İşleniş”, Yıl: 2017, Cilt:10, Sayı: 3, S. 91

⁴⁸ Sekb - Hz. Peygamber’in Uhud Savaşı’nda bindiği atın adı.

⁴⁹ Lizaz - Hz. Peygamber’in atları arasında en hızlı koşan. Bkz: <https://dunyalilar.org/tarihi-tasiyan-8-efsane-at.html/>

⁵⁰ Hz. Peygamber’in gücüyle tanınan atının ismi “Zarib”. Bkz: <https://dunyalilar.org/tarihi-tasiyan-8-efsane-at.html/>

⁵¹ Hz. Peygamber’in ahenkle kişneyen atının ismi “Mürteciz”, Bkz: <https://dunyalilar.org/tarihi-tasiyan-8-efsane-at.html/>

⁵² Hz. Peygamber’in bindiği uzun kuyruklu atın ismi “Lahif” idi. Bkz: <https://dunyalilar.org/tarihi-tasiyan-8-efsane-at.html/>

⁵³ Hz. Peygamber’in yel gibi koşan yarış atının ismi “Müravi” idi. Bkz: <https://dunyalilar.org/tarihi-tasiyan-8-efsane-at.html/>

⁵⁴ Hz. Peygamber’in Hz. Ömer’e hediye ettiği atın ismi “Verd” idi. Bkz: <https://dunyalilar.org/tarihi-tasiyan-8-efsane-at.html/>

⁵⁵ Bkz: <http://www.alemlererahmet.net/gozlerin-nuru-efendimiz/19/peygamber-efendimiz-savin-binek-hayvanlari.html>

⁵⁶ Bkz: <https://onedio.com/haber/cengiz-kagan-hakkinda-az-bilinen-sey-441066>

⁵⁷ Bkz: <https://dunyalilar.org/tarihi-tasiyan-8-efsane-at.html/>

⁵⁸ Bkz: <https://eodev.com/gorev/6805367>

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Şekil № 12. Osman Gazi (1258-1326) Şekil № 13. Ertuğrul Gazi (1188-1281)

6. Şah İsmail'in (Bkz: Şekil № 14), atının isminin "Kemertay"⁵⁹ idi.

Şekil № 14. Şah İsmayıl (1487-1524)

7. Sultan 2. Osman'ın (Genç Osman) (Bkz: Şekil № 15), atının isminin "Sisli Kır"⁶⁰ olduğu da bilinmektedir.

Şekil № 15. Genc Osman (1604-1622)

8. Fransa'ya imparatorluk yapmış, ünlü komutan Napolyon Bonapart'ın (Bkz: Şekil №

Şekil № 16. Napolyon Bonapart (1769-1821)

16), savaşlarda bindiği, uzak harbi saferlere çıktığı ünlü atının ismi "Marengo"⁶¹ olmuştur.

⁵⁹ Bkz: <https://www.evvelcevap.com/sah-ismail-destani/>

⁶⁰ Sisli kır – Benekli kır. Atın tüylerindeki küçük alaca beneklere "sis" denir. "Kır" ise beyzla az miktarda siyah karışımından oluşan renk yani gridir. Üzerinde lekeler bulunan, boz renkli bir hayvam olduğu için ona bu ismi takmışlar. Bkz: <https://turkcetarih.com/yazi/bir-at-mezari-sisli-kir>

⁶¹ Bkz: <https://dunyalilar.org/tarihi-tasiyan-8-efsane-at.html/>

9. III. Selim'in (Bkz: Şekil № 17), Napolyon Bonapart'a (Bkz: Şekil № 16), armağan

Şekil № 17. Sultan III. Selim (1761-1808)
ettiği atın ismi "Vizir"⁶² idi.

10. Abdülmecit Han'ın (Bkz: Şekil № 18), kır Arap atının ismi "Hayam" idi.

Şekil № 18. Abdülmecit Han (1839 – 1861)

11. Enver Paşa'nın (Bkz: Şekil № 19), atının ismi "Derviş" idi.

Şekil № 19. Enver Paşa (1881-1922)

12. Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün (Bkz: Şekil № 20),

Şekil № 20. Mustafa Kemal Atatürk'ün (1881 - 1938)

⁶² Bkz: <https://dunyalilar.org/tarihi-tasiyan-8-efsane-at.html/>

iki atından birinin adı “Sakarya”⁶³, diğersinin ise “Çankaya”⁶⁴ idi.

A. Çeşitli türlerine göre Türk halk ifadelerinde at isimleri

Türleri ile ilgili bir kaynakta at konusunda net olarak şöyle yazar:

“At, insanlara hizmet eden hayvanların en kabiliyetlisi ve kıymetlisidir. İnsanların eski harp meydanlarındaki yardımcısı, yük taşımada hizmetçisi; yarış, cirit, çit atlama ve av sporlarında neşe ve zevk ortağıdır. Silah gürültüsüne ve bando sesine rahatlıkla alışır. Erkek olanına **aygır**, yük çekenlere **beygir**, dışisine **kısırak**, yavrusuna **tay**, yeni doğmuş yavruya **kulun**, operasyon sonunda testisleri alınanlara (burulmuş erkek at) **iğdiş**, başıboş gezenlere **hergele**, koşum atlarının erkeğine **beygir**, dışisine bazı yörelerde **gölük** denir. Türkler atlarına ayrıca şu isimleri de vermişlerdir; **ılgar atı** (önemli haberleri getiren hızlı ve dayanıklı), **menzil atı** (posta atı), **cenk atı** (akıncı atı), **koşu atı** (yarışlarda kullanılan), **av atı**, **semer atı** (yük atları), **alay atı** (merasimlerde komutan atı), **araba atı**, **yedek atı** (süvari yedeklerine verilen atlar), **aşı atı** (aygır olarak kullanılanlar) gibi.”⁶⁵

Araştırmacı bilim insanları fonksiyonlarına göre atları 3 sınıfa ayırmışlar. Bir kaynakta şu konu ile ilgili şöyle yazar: “Atlar kendi aralarında bir çok cins ve gruba ayrılan hayvanlardır. Örneğin, geçmişte kullanılan atlar; “**savaş atı**”, “**binek atı**”, “**yolculuk atı**” gibi sıralanmaktadır.”⁶⁶

B. Yaşına ve cinsiyetine göre atla ilgili ifadeler

Azerbaycan dilinde atların cinsiyetine yaşına vs. türüne göre erkek ata “Beygir”, iki yaşındaki erkek ata “Day”⁶⁷ veya “Tay”, bir yaşındaki at yavrusuna “Dayça”⁶⁸, yanında tayı olan ata, yani yavrusu olan ata “Dayçalı”⁶⁹, damızlık erkek ata veya kısırlandırılmamış erkek ata “Aygır”⁷⁰, yeni doğmuş küçük at yavrusuna “Ğulanca”⁷¹, 3 yaşındaki dişi ata “Kulun”⁷² veya “Ğulan”⁷³, 3 – 4 yaşınadək yetişkin dişi at cinsine “Kısırak”⁷⁴, 3 yaşından büyük olan dişi ata “Madyan”⁷⁵, iyi besili ata ise “Köhlen”⁷⁶ denir. Azerbaycan’da sağlıklı, koşuşturan, “Köhlen at”a aynı zamanda “Bedöv” veya “Bedöy”⁷⁷ at da denir. “Bedöy” atla ilgili iki halk mânisinde şöyle der:

Ben aşık Alı dayı,
Söz diyor Alı dayı.
Gönlü bedöy isteyen,

⁶³ Bkz: <https://www.haberturk.com/30-bin-tlden-satista-1849107>

⁶⁴ Bkz: <https://eodev.com/gorev/12055865>

⁶⁵ Bkz: <http://www.dumanlarhorseriding.com/atlar-hakkinda-bilgiler/>

⁶⁶ Bkz: <https://www.at.gen.tr/at-ozellikleri.html>

⁶⁷ Bkz: Day, Tay – Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkcesi Sözlüğü 1. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2468, İstanbul 1994, S.241

⁶⁸ Bkz: Dayça-Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkcesi Sözlüğü, 1. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2468, İstanbul 1994, S.242

⁶⁹ Bkz: Dayçalı - Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkcesi Sözlüğü 1. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2468, İstanbul 1994, S.242

⁷⁰ Bkz: https://www.google.com/search?ei=tMPEXPWyMcaImwXsmpfICA&q=ayg%C4%B1r+nedir&oq=ayg%C4%B1r+nedir&gs_l=psy-ab.1.0.0j0i7i3013j0i7i10i30j0i7i30j0i30j0i7i5i3013.95542.102142..105604...0.0..0.230.1697.0j10j1.....0.....1..gws-wiz.....0i5i10i30j0i67.M_kqf5g-Vks

⁷¹ Bkz: Ğulanca - Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkcesi Sözlüğü, 1. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2468, İstanbul-1994, S.571

⁷² Bkz: <https://www.google.com/search?q=kulun+ne+demek&oq=kulun+&aqs=chrome.2.69i57j015.8084j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

⁷³ Bkz: Ğulan - Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkcesi Sözlüğü, 1. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2468, İstanbul 1994, S.571

⁷⁴ Kısırak - yetişkin bir dişi at. Bkz: <https://www.google.com/search?q=k%C4%B1srak+nedir&oq=k%C4%B1srak&aqs=chrome.1.69i57j015.4548j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

⁷⁵ Madyan - Dişi at. Bkz: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkcesi Sözlüğü, 2. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2618, İstanbul - 1994, S.571

⁷⁶ Köhlen – küheylan

⁷⁷ Bedöy - Bkz: Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 1. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S. 267.

Vaktinde⁷⁸ alı dayı.⁷⁹ Bkz: 80

“Yâr gelir⁸¹ bedöy atta,
Arkalığı gey⁸², katda.
Yigid oğul bed⁸³ günde,
Ya atta, ya yer alta.”⁸⁴

“Köroğlu” destanında da bedöv at kelimesi kullanılmıştır.

“Goyun⁸⁵ bedöyler kişnesin,
Misri kılıçlar işlesin.”⁸⁶

C. Azerbaycan’da ve Türkiye’de rengine göre atlarla ilgili farklı tabirler

Azerbaycan’da renklerine göre atların farklı isimleri bellidir. Bu açıdan da tüyleri parlak sarı-kırmızı renkte olan ata “Küren at”⁸⁷, Altun renkle gri⁸⁸ renk arasında özel bir renkli görünümü olan ata “Semend atı”⁸⁹, beyaz renkli ata “Ak at”, açık kestane renkli ata ise “Keher at”⁹⁰ denir. Azerbaycan’da “Keher at”la ilgili bir mâninin sözleri şöyledir:

“Keherin sine bendi,
Avcının bine bendi.
Ben dertten kaçak oldum,
Dert bende binelendi.”⁹¹

Anadolu’da atların vücudunu örten kılların, yelenin ve kuyruğun rengine “don” denir. Kelime olarak Osmanlıca sözlüğünde karayağız erkek ata “Edhem”⁹², beyaz, kır renkli ata “Eşheb”⁹³ denir. Her iki atlar renkleri dolayısıyla gece ve gündüzün sembolü olmuşlardır. “Edhem” renk bakımından akşamı, “Eşheb” ise gündüzü sembolize etmektedir.⁹⁴ “Kümeyt” çeşitli anlamlara gelir. İlki, koyu renkli “doru”⁹⁵ at; ikincisi kırmızı veya koyu renkli siyah “şarap”tır. Bazı kaynaklarda genellikle beyaz ve kır at şeklinde tanımlanan “Hink”⁹⁶ ile ilgili farklı bilgiler vardır.

“Alaca at”⁹⁷ konusunda şöyle yazılır: “Alaca at rengi Türkçede çok sık geçer. Alaca at ile gece gündüzün art arda gelmesi ve atın siyah ve beyaz benekleri arasında benzerlik kurulmuştur.”⁹⁸

⁷⁸ Vaktinde – zamanında, zamanı geldiğinde

⁷⁹ Day - tay

⁸⁰ Bkz: Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 1. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S. 267.

⁸¹ Gelir- geliyor

⁸² Gey - giy

⁸³ Bed - kötü

⁸⁴ Azerbaycan Bayatileri, XXI Yeni Neşirler Evi”, Bakü – 2004, 24 s.

⁸⁵ Goyun – izninizle

⁸⁶ Bkz: Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 1. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S. 267.

⁸⁷ Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 2. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S. 782

⁸⁸ Gri renge Azerbaycan’da boz reng denir.

⁸⁹ Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 4. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S. 81.

⁹⁰ Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 2. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S. 667

⁹¹ Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 2. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S. 667

⁹² Bkz: <https://www.osmanice.com/osmanlica-6394-nedir-ne-demek.html>

⁹³ Bkz: <https://www.osmanice.com/osmanlica-7413-nedir-ne-demek.html>

⁹⁴ Bkz: Bülent “Divan Şiirinde At ve Şiirlerde İşleniş”, Yıl: 2017, Cilt:10, Sayı: 3, S. 95

⁹⁵ Doru – Doru atlar diğer atlardan daha heybetli, daha kaslı ve güçlüdür. Doru atlara daha çok güçlü ve savaşçı biniciler biner.

Bkz: <https://www.haber46.com.tr/kendi-dusen-aglamaz/doru-atlarda-hakim-renk-hangisidir-h225660.html>

⁹⁶ Bkz: Bülent “Divan Şiirinde At ve Şiirlerde İşleniş”, Yıl: 2017, Cilt:10, Sayı: 3, S. 93

⁹⁷ Alaca at - Vücudunun büyük bir kısmında, sırtında, karnında, bacaklarında beyaz büyük lekeler olan atlara Alaca denir. Bkz:

<https://www.haber46.com.tr/kendi-dusen-aglamaz/doru-atlarda-hakim-renk-hangisidir-h225660.html>

⁹⁸ Bkz: Bülent “Divan Şiirinde At ve Şiirlerde İşleniş”, Yıl: 2017, Cilt:10, Sayı: 3, S. 93

Ç. Azerbaycan halkında atla ilgili ifadeler.

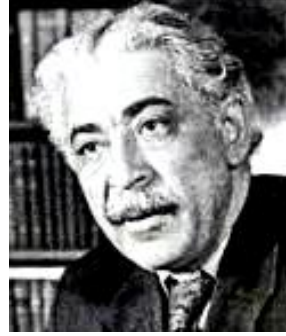
Azerbaycan halk ifadelerinde atlarla ilgili çok sayıda farklı tabirler ve terimler mevcuttur: Örneğin.

1. “At” – Binek, yük ve koşmak için kullanılan dört ayaklı ehli hayvan.
2. “At çapmağ” – atı koşturmak, atla yarış etmek.
3. “Cıdır atı” – at yarışlarında koşturmak, yarışmak için beslenen at.
4. “Minik atı” - “Binek atı”, sadece binmek için beslenen at.
5. “Orta atı” – Arabada ortaya koşulan at.
6. “Yan atı” – Arabada vs. de daima yan tarafa koşulan at.
7. “Yêdek atı” – ihtiyaten, yedek olarak beraber götürülen at.
8. “Tımar” – atın üzerinin temizlenmesine, kirlerinin giderilmesine denir.
9. “İlhı” – At sürüsü, yılmı⁹⁹
10. “At oynatmak” – At sahibinin at üzerinde gösteri yapması, maharetini sergilemesi.
11. “At kişnemesi” – ata özgün çıkardığı ses. At kişnemesi tabiri ile ilgili üstat Âşık Alesker (Bkz:

Şekil № 21) “Dağlar”¹⁰⁰ radifli şiirinde ve Halk Şairi Samet Vurgun (Bkz:

Şekil № 21. Âşık Alesker (1821 – 1926)

Şekil № 22. Samet Vurgun (1906-1956)

Şekil № 22) “Muğan”¹⁰¹ poemasının bir mısrasında şöyle derler:

Meleşir sürüler, kişneşir atlar,
Niye¹⁰² perişandır¹⁰³ halların¹⁰⁴ dağlar. (Âşık Alesker)

Muğan’da sayrışır bağlar – bağatlar,¹⁰⁵
Oynaşır ilhılar, kişneşir¹⁰⁶ atlar. (Samet Vurgun)

12. Azerbaycan’da at yarışlarının yapıldığı meydana-hipodroma “Cıdır” denir. Bu nedenle de koşturmak için özel seçilmiş “Cıdır”¹⁰⁷ atlarına Anadolu’da “Cirit atları” denmektedir. Yeri gelmişken belirtmemiz gerekir ki Azerbaycan’ın Şuşa şehri yakınlarında olan tabiatın özel ve güzel bir mekânında tarihsel olarak cirit yarışlarının geçirildiği uygun bir yerin ismi “Cıdır düzü” adlanmaktadır. (Bkz: Şekil № 23)

⁹⁹ Bkz: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 2. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2618, İstanbul - 1994, S.689

¹⁰⁰ Bkz: Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti 2. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, s. 715

¹⁰¹ Bkz: Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti 2. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, s. 715

¹⁰² Niye – neden, niçin?

¹⁰³ Perişan - toplu, düzenli bir durumda olmayan, dağılmış bir durumda bulunan, zavallı, karmakarışık.

¹⁰⁴ Hal – durum.

¹⁰⁵ Bağlar - bahçeler

¹⁰⁶ Kişneme - atın kendine özgü bir biçimde ses çıkarması, bağırması.

¹⁰⁷ Cıdır – 1. at yarışı, cıdır çapmağ, at yarışına katılmak, at yarıştırmak, 2. at yarışlarının yapıldığı meydan, hipodrom. Bkz: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 1. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2468, İstanbul - 1994, S.176

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Şekil № 23. Şuşa şehri yakınlığında tarihen at yarışlarının keçirildiği “Cıdır düzü”

13. Hatta yük taşımacılığında istifade edilen atlara “Yük atları”¹⁰⁸ (Bkz: Şekil № 24), Azerbaycan tabiri ile koşuşturulan “yarış atları”na¹⁰⁹ “Cıdır atı” (Bkz: Şekil № 25) denir.

Şekil № 24. Yük atları

Şekil № 25. Yarış atı, Cıdır atı

Azerbaycan’da “Cıdır”, “Çövkan”, Anadolu’da ise “Cirit”, “Çöğen” isimli, terefleri karşılıklı oyun prensibine dayanan, kadim atlı sporu günümüzde yine geçirilmektedir. Beyge, Kökböri ise Altay kavimlerinin evlilik yapma münasebetiyle yapılan düğün törenlerinin başta gelen eğlenceleriydi.

Atın özel bir yöntemle farklı yerleş türüne Azerbaycan’da “Yorga at”¹¹⁰, “Revan at”, Anadolu’da ise “Rehvan at” denilir. “Rehvan at” konusunda şöyle yazar: “*Koşarken bir yandaki iki bacağını aynı anda atan binek hayvanlarının biniciyi sarsmayan en yavaş koşma biçimi*”¹¹¹

Azerbaycan’da atı hızlı koşurmaya, “atı çapmak” denir. “Atı seğırtmek” – atı dörtlale koşurtmak anlamındadır.

Atın farklı yöntemlerle yürümesi ve koşması ile ilgili spesifik ifadelerle Türk kaynaklarının birinde rast geliyoruz. Hatta bilim insanları atın 4 usulde yürüşünü tespit etmekle her birini farklı ifadelerle adlandırmışlardır: “*Atların çeşitli yürüme ve koşma çeşitleri vardır. Bunların hepsi at yürüşü olarak adlandırılır. Birçok at ırkı doğuştan gelen yetenek ile adeta, “tırıs”, “rahvan”, “kenter” ve “dörtнал” olarak adlandırılan farklı yürüş çeşitlerine sahiptir. Adeta yürüş çeşidinde atın dört ayağı da yere arkaya, sıra ile tek tek basar. Ayakların basma sırası art sol, ön sol, art sağve ön sağ şeklindedir.*

Tırıs iki vuruşlu bir yürüş çeşidi olmasına rağmen çarpaz ayaklar yere aynı anda basar.

Rahvan yürüyüş, tırıstan hızlı amadörtaldan daha yavaştır. Bir taraftaki iki ayak aynı anda havaya kalktığı anda, diğer taraftaki iki ayağın yere bastığı bir yürüyüş çeşididir.

Kenterde bir ön ayak yere bastıktan sonra diğer ön ayakla aynı anda çarpaz arka ayak yere basar, son olarak diğer art ayak bağımsız olarak yere basar.

¹⁰⁸ Yük atları - Yük çekme ve taşıma atları, kalın bacaklı, iri cüsselidir. Bkz: <http://www.istanbulbinicilik.com/atlar-hakkında/at-cinsleri/>

¹⁰⁹ Yarış atları - Binek ve yarış atları ince uzun bacaklıdır.

¹¹⁰ Yorga – Bu yerleşte at sıra ile önce sağ terefteki ayaklarını, sonra ise sol terefteki ayaklarını aynı anda ileri atar. Bu yerleş prensibi ile yürüyen atlara Azerbaycan’da “Yorga at”, Anadolu’da “Rehvan at” denir. Bkz: Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 4. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S.614

¹¹¹ Bkz: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=RAHVAN

Dörtal yürüş üçvuruşlu bir yürüyüştür. Ayakların basış sırası ön sol, art sağ, art sol ve ön sağ şeklindedir ama ön sol çokkısı bir ara ile ön sağdan sonra yere basar. Sadece bazı ırklara özgün yürüyüş çeşitleri de bulunmaktadır¹¹²

Azerbaycan tabiri ile huysuz, çok yaramaz, haşarı ata “Deli at”, sahibini sınırlandıran ata “Çerdeymiş”, her şeyden irkilen, korkuya kapılana “Ürkek at”, hızlı koşabilen ata “Kanatlı at”, bazen de “Yüyreğ at” demişlerdir. Azerbaycan ata sözünde “Yüyreğ at”la ilgili şöyle bir tabir vardır: “Yüyreğ at” kendine “gamçı”¹¹³ vurduramaz”.

Azerbaycan’da zayıf, sıksa, güçsüz, gösterişsiz, yakışsız, düzensiz, tembel ata ise “Yabı at”¹¹⁴, bitkin ve yorgun düşmüş, ölmüş ata ise “Loş at”¹¹⁵ denildiği bizlere malumdur. Yeri gelmişken belirtmemiz gerekir ki Rus halkında erkek ata “Kon” (kiril alfabesi ile: конь), dişi atlara ise “Loşad” denir. Rus halkının asırlarla, günümüzde de ata “Loşad” demesinden anlaşılır ki hiç kuşkusuz bu kelime bizim halkımızın tabiriden rus diline intigal etmiştir. Azerbaycan’da “Yabı” ile ilgili bir tabir de bulunmaktadır: “Derviş yabısı her bir evin yolunu tanır”¹¹⁶ Şairler atın gözüne “Elma gözlü”, boyun kısmındaki saçlara, yani Azerbaycan tabiri ile “yalman”ına¹¹⁷ ise “Kız birçekli”¹¹⁸ demekle atı methetmiş, övgü yağdırmışlar. Azerbaycan’ın ünlü halk şairi Samet Vurgun (Bkz: Şekil № 22) şiirlerinin bir mısrasında yalman kelimesini şöyle kullanmıştır.¹¹⁹

Bin Kazah’da¹²⁰ köhlen ata¹²¹,
Yalmanına¹²² yata yata.¹²³

D. Türk, Arap ve Fars kaynaklarında atın farklı isimleri.

Bülent Kaya isimli araştırmacının “Divan Şiirinde At ve Şiirlerde İşlenişi”¹²⁴ isimli makalesinin 88. sayfasında “Divan şiirinde at isimleri”ne yer verilmiştir:

“Divan şiirinde Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli birçok at ismi ve sıfatı kullanılmıştır: **Yügrük** (at), **kula** (at), **kısrak**, **tay** (atın yavrusu), **ahrec** (kır at), **aşkar** (koyu kırmızı renkli at), **cenîbet** (yedek at), **kütel** (yedek at), **ciyâd** (iyi ve eşkin giden at), **devâb** (binek hayvanı), **eblak/ablak** (alaca at), **edhem** (karayağız at), **eşheb** (beyaz renkli at), **feres** (at), **harûn** (terbiye görmemiş, huysuz at), **hayl** (at sürüsü, yulka), **hink / hunk / hing** (beyaz, kır at), **kûhayl / küheylân**, **mâdiyan** (kısrak), **matıyye** (binek hayvanı), **mudammer** (koşu atı), **bârgîr** (yük hayvanı, beygir), **bedrâm** (sert at), **esb** (at), **hargele** (huysuz at), **küreng** (al renkli at), **rahş**, **rehvâr** (sarsmadan yürüyen at), **semend** (çevik ve güzel at), **şebdîz** (karayağız at), **tekâver** (koşucu at), **tevsen** (sert başlı at), **yekrân** (soyu temiz, sarı ile kırmızı arasındaki at), **Aşkar**, **Burak**, **Düldül**, **Gülgün**, **Rahş**, **Refref**, **Şebdîz**”

E. Azerbaycan örf adetlerinde yer alan ve eski geleneğe dayalı atla ilgili bir örnek

Azerbaycan’ın kadim örf adetlerinden anlaşılır ki bilerekten kıymetli bir atın kuyruk veya boyun tüylerinin gizlice kesilip kısaltılması halk arasında tanınmış şahsın - sahibinin şerefi ile oynamak, namusuna leke sürmek, iffetine kastla dokunmak maksadı taşır. Gerçekleşmiş bu kötü olaydan sonra atın sahibinin sadece iki yolu kalır. Birincisi bunu yapan şerefsizi bulup katletmeli, ikincisi ise atını kurşuna dizip

¹¹² Orhan Yılmaz ve Mehmet Ertuğrul, “Atlarda Yürüş Çeşitleri ve Kusurları”, Akademik Ziraat Dergisi, 2 (1), 2013, S. 43-54

¹¹³ Gamçı - kırbaç

¹¹⁴ Bkz: Yabı - Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkcesi Sözlüğü, 2. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2618, İstanbul 1994, S. 1208

¹¹⁵ Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 3. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S. 269

¹¹⁶ Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 4. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S. 498

¹¹⁷ Yalman - atların boynun kısmında olan uzun, saçlar, tüyler, kıllar.

¹¹⁸ Birçek - Saç, kâkül, zülûf.

¹¹⁹ Bkz: Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (sözlüğü) 4. Cilt, “Şark-Garp” yayınevi, Bakü – 2006, S.515

¹²⁰ Kazah – Azerbaycan’da rayon

¹²¹ Köhlen at – küheylan at

¹²² Yalman - yelek

¹²³ Yata –yata - eğilerek

¹²⁴ Bkz: Bülent “Divan Şiirinde At ve Şiirlerde İşlenişi”, (Divan şiirinde at isimleri adlı başlıklı bölüm) Yıl: 2017, Cilt:10, Sayı: 3, Sayfa: 88

öldürmekle namusunu temizler. Böyle bir kötü olayı Azerbaycan'ın Halk Yazarı İsmail Şihli (Bkz: Şekil № 80) kendi eseri olan "Deli Kür" romanında güzelce anlatabilmiştir.

Bu arada Azerbaycan'ın bir ata sözünde şöyle denir: "İte, ata ve avrata itibar yoktur", Diğer bir ata sözünde ise şöyle denir "Avrat ile at – yiğidin bahtına"¹²⁵

Anadolu'da ve Azerbaycan'da "Beygir gücü", "At gücü"

Dünya çapında arabanın motorunun gücünü hesaplamak için saniyede 75 kg - metre beraber olan ölçüye Azerbaycan'da "At gücü", Anadolu'da "Beygir gücü" tabiri kullanılmaktadır. Bazı kaynaklarda bu konu ile ilgili şöyle yazılır: "Metrik Beygir Gücü: At gücü, genellikle otomobil ve elektrik motorlarının güçlerinin belirlenmesi için kullanılan güç birimi."¹²⁶ Görüldüğü üzere atın gücü teknik kuvvenin tabiri ve simgesi olarak kabul edilmiştir.

Azerbaycan'ın "Dilbaz"¹²⁷ - "Dilboz" ve "Karabağ" atları

Azerbaycan'ın Kazah diyarında yerel at cinslerinden olan "Dilbaz atları"¹²⁸ (Bkz: Şekil № 26), Karabağ mahalında "Karabağ atları"¹²⁹ (Bkz: Şekil № 27), Şirvanşahlar

Şekil № 26. Kazah beldesinin ünlü "Dilbaz" atı.

Şekil № 27. "Karabağ atı"

döneminde ise "Şirvan atları" gibi tanınan "Şirga" cinsli atların Azerbaycan'da ünlü olmasının, halkımızın bu sadakat sembolü olan telli-kâküllü canlıya özel dikkatinin sonucudur ki dünya çapında gerçekleştirilen uluslararası at yarışmalarında ülkemizi uğurla temsil etmektedir. Burada "Diliboz" atı konusunda şöyle bilgi elde ederiz: "Deliboz bir Azerbaycan hafif sürme atı cinsidir. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde yirminci yüzyılda seçici olarak yetiştirilen eski bir ırktır. Azerbaycan'da bulunan dört at türünden biridir, diğerleri Karabağ, Guba ve Shirvan'dır. Aynı zamanda Daliboz veya Dilbaz olarak da adlandırılabilir. Dilbaz atı (aynı zamanda Deliboz, Dilboz ve ya Kazah atı) — XVIII asrın sonu, XIX asrın evvelerinde Azerbaycan'da yetiştirilmiş at cinsi."¹²⁹

Azerbaycan'ın ünlü şairi Osman Sarıvelli (Bkz: Şekil № 28), "Dilboz" atların şöhretini

¹²⁵ Bkz: file:///C:/Users/ILGAR/Searches/Downloads/0070-Ata-babalar_sozleri_-vehid_gerusli_(100d).pdf

¹²⁶ Bkz: https://www.google.com/search?ei=YsDEXLyjMOasmwX_zpKwDQ&q=beygir+nedir&oq=beygir+nedir&gs_l=psy-ab.1.0.35i39j0i7i30l9.306152.309939..312404...0.0..0.273.1574.0j7j2.....0....1.gws-wiz.....0i71j0i67j0j35i304i39j0i7i30i19.CqMSHa7WpUY

¹²⁷ Dilbaz - Azerbaycan' da atıcılığın gelişiminde Kazah'ın Hanlıklar köyünde olan ünlü Dilbazlar neslinin rolü büyük olduğu için, Kazah ve Arap atlarının çarpazlaştırılmasından elde edilen, bu yeni at cinsi hemin neslin adını taşımaktadır. Bkz: <http://www.qazax.net/az/horses.htm>

¹²⁸ Dilbaz (Dilboz) atına bir zamanlar "Sarılar tipi (cinsi)" de denirmiş

¹²⁹ Bkz: https://www.google.com/search?q=dilboz+atları&source=lnms&sa=X&ved=0ahUKewil-dufkvPh AhWI GBQKHZSSCNEQ_AUICSgA&biw=1366&bih=657&dpr=1

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Şekil № 28. Osman Sarıvelli (1905-1990)

“Bu yerler”¹³⁰ radifli şiirinin bir kıtasında şöyle ebedileştirmiştir:

Kim	binir	Kazah’ın	“Dilboz”	atını,
Götürür	toyların	131	şal ¹³²	halatını...
Şiirin,		sanatın		mükâfatını,
Her zaman, her yerde aldı bu yerler.				

Not etmemiz gerekir ki rüyasında at gören şahısların rüyasının anlamını anlatan şahıslar, bu türden olan rüyaları her zaman olumlu yorumlamışlar. Bu nedenle de halkımız bu tür rüyalara kısaca olarak şöyle açıklama getirmişler: “*At murattır*”. “*Rüyasında at gören kişi için makam mevki ve yolculuk müjdelendir*”, “*Rüyada at görmek izzü şerif ve devlete delâlet eder*”, “*Düşmânive rakibi yenmeğe de işaretir*”¹³³

Rüyada atın görülmesi hayıra yorumlandığı gibi, gerçek hayatta at nalının kapı üzerinden asılması da o eve şans getirmesi inancını da yaratmıştır. Bu konuda şöyle bilgi elde ederiz: “*At nalı, kapının tam üzerinde ve uçları bakacak şekilde olmalı. Bunun sebebi şansın uclarından süzülüp aşağı gitmemesine olan inançtır. Aynı zamanda at nalını, kabus görmemek için yatak odalarına asanlar da vardır*”¹³⁴ (Bkz: Şekil № 29)

Şekil № 29. At nalı

Hatta on iki hayvanlı Türk takvimine ve Çin astrolojisine göre bürclerden birinin adının At olduğu bilinmektedir.

2. TÜRK DÜNYASININ BAZI MÜZİK ALETLERİNDE ATIN İZLERİ

Atın insanlık âleminin, daha çok Türk halklarının genel yaşam tarzında önemli rol oynamasının sonucudur ki kadim dönemlerden günümüzedek bir çok musiki aletlerinde özellikle de atın kuyruk kısmının, tel uzunluğunu bir metreden fazla olması nedeni ile (Bkz: Şekil № 35), (doğal ve net ses verdiği için) bu tür kıldardan kullanılmak üzere enstrümanın tellerini oluşturmuş, sapı üzerinde kıldan imal edilmiş perdeler yapılmış, aynı zamanda ayrıca kemanelerin yay adlanan çubuğuna monte edilmiştir. (Bkz: Şekil № 36, № 37)

Şekil № 35. Atın kuyruk kısmı

Şekil № 36. Atın kuyruk kısmından yapılmış kemane teli.

¹³⁰ Bkz: <http://goyezen.az/iqtisadiyyat/115-kim-minir-qazaxn-dilboz-atn.html>

¹³¹ Toy - düğün

¹³² Şal – yün kumaş

¹³³ Bkz: <http://www.haber7.com/yasam/haber/2543780-ruyada-at-gormek-ne-anlama-gelir-ruyada-at-gormenin-en-anlasilir-tabiri>

¹³⁴ Bkz: <https://www.neoldu.com/at-nali-neden-sans-getirir-16300h.htm>

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Şekil № 37. Atın siyah renkli kuyruk kılından yapılmış yay

Ünlü araştırmacı bilim insanı müzikoloğ Mahmut Ragıb Gazimihal (Bkz: Şekil № 38) ,

Şekil № 38. Mahmut Ragıb Gazimihal (1900-1961)

“Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız” adlı kitabının 83. sayfasında at kılı ili ilgili şöyle yazar: *“Saplı telli sazlarımızın eski çağlarda her halde at kültü ile ilgili bir merhalesi bulunmuşluğunu, o arada tellerinin de surf at kılı tutamlarından gerildiğini geçen kitabımda söylemiştim. Kaşgarlı Mahmut “kıl” kelimesini insan ve hayvan kılı diye şimdiki geniş anlamıyla vermişse de, Uygur Türkçesine ve hattâ Moğolcaya daha yakın kalan İbn Mühenna, sadece at kuyruğu anlamıyla kıl’a yer vermiştir.”*¹³⁵

Bir zamanlar kadim enstrümanlarının bazılarını perdelerin örülmüş at kılından yapılmasına dair bilgini yine M. R. Gazimihal’ın “Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız” adlı kıymetli kitabında, 1406 yılında yazılmış “Cenkname” adlı eserin 84. sayfasında elde edebiliriz:

*“Ağaçtan saz ipek kıllar dakılmış,
Deriden üstüne yaku yakılmış.
Örülmüş at kılından perdesi var,
Çalar her nağmede yüz hurdesi var.”*¹³⁶

Dikkat ettiğimizde anlaşılır ki Özbek halk musiki medeniyetinde yer almış “Ğıcağ”, Azerbaycan milli musikisinde aparıcı aletlerden biri olan “Kamañça”, Anadolu kültüründe önemli yere sahip “Kabak kemane”, Trabzon yöresine aid “Kemençe” aynı zamanda “Klasik kemençe” adlı müzik enstrümanının telleri at kılından yapılmış yay vasıtasıyla icra olunmaktadır.

Bunula böyle tarihi kaynaklardan dünya müzik kültüründe at kılından yapılmış yaylarla (Bkz: Şekil № 39) çalınan enstrümanlarla, senfoni orkestralar eşliğinde seslerini duyura

Şekil № 39. At kılından yapılmış Keman yayı

bilmiş, dünya bestecilerinin eserlerini Keman, Viola, Çello (Violensel), Kontrabas isimli avrupa aletleriyle icra ede bilmişlerdir.

Prof. Dr. Gözde Çolakoğlu Sarı (Bkz: Şekil № 40) at kılı ile ilgili şöyle yazar:

¹³⁵ Mahmut Ragıb Gazimihal, “Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız”, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, S. 83

¹³⁶ Mahmut Ragıb Gazimihal, “Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız”, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, S. 84

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Şekil № 40. Gözde Çolakoğlu

“Orta Asya’nın pek çok bölgesinde var olmakla birlikte yaygın olarak Kazakistan ve Kırgızistan’da çalınan ve at kılından yapılmış 2 teli olan kıl kopuz ya da kıyak ise mızrapla çalınan kopuzun oklu (yay) çalınan şekli olarak icat edilmiş, oklu kopuz ve kıl kopuz adlarıyla anılmıştır”¹³⁷ (Bkz: Şekil № 41)

Şekil № 41. Kıl Kopuz (Ögel, 2000; 300; Güner Özkan Arşivi)

Kazakistan müzik kültüründe “Oklu kopuz”, “Yalı kopuz” veya “Kıl kopuz” aleti önemli yere sahiptir. Ünlü araştırmacı bilim insanı Prof. Dr. Bahaeddin Ögel (Bkz: Şekil № 42) “Türk Kültür Tarihine Giriş” adlı eserinin 242. sayfasında bu üç adla

isimli çalgı
Ögel (Bkz: Şekil №

Şekil № 42. Bahaeddin Ögel (1923-1989)

bilinen enstrümanlar konusunda şöyle yazar: “Burulmamış at kılından telleri yapılır: Telleri, özellikle, yayları bir demet veya bir tutam kıl gibi, görünürler. Aşağıdan deri kayışlarla bağlanmışlardır: (Vertkov, Atlas, s. 132). Belyayev’in gördüğü bazı kopuzlar da ise, yalnızca, “iki kalın at kılı” germiştir: (a. eser, s. 84). Din adamları ile destancılar, ozanlar, mırıltılı, boğuk ve sihirli bir ses vermek için, çeşitli kıl bağlamaları kullanmışlardır.”¹³⁸

¹³⁷ Gözde Çolakoğlu Sarı “Asya’dan Avrupa’ya Yaylı Çağlılar, Tel Üzerinde Ses Elde Etme Tekniğine Göre Sınıflandırma”, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2219> Number: 25-I , p. 35-50, Summer I 2014 S. 4

¹³⁸ Bahaeddin Ögel, “Türk Kültür Tarihine Giriş”, 9. Cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991, 242 s.

Moğol, Kırgız, Başkurt, Kazak, Yakut ve Özbek halkının ata olan münasebeti birçok farklı yönleri ile dikkati çeker. Malumdur ki Türk halkları çeşitli amaçlarla, at beslemekle, at binmekle, kısacası genel yaşamında her türlü işleri atın yardımı ile faydalanmakla yanısıra, tarihi dönemlerde olduğu gibi hali hazırda bu hayvanın “kımız” adlı sütünü içmekte, özellikle de Kazak halkının yemek kültüründe ise at etinden daha çok istifade etmektedirler. Bu yüzden de şayet bir kazak ailesine tesadüfen 5–6 kişiden oluşan misafir gelse konukların gelişi şerefine ev sahibi at keser. Kazak halkının tabirinde “Jılkı”¹³⁹ denilen at etinden bir kaç yöresel yemekler, özellikle de “Beşparmak”, “Mumbar”, “Şırdan” vs hazırlanır. Atın kellesini ise suda ayrıca haşladıktan sonra ise büyük tepsi içerisine süfreye getirilerek meclisin en ihtiyar aksakal kişinin, yaşlı şahısın veya misafirlerin başkanının önüne konular. Geleneğe göre “Baş konuk” atın kelle kısmındaki etten büyük bir parçanı bıçakla kesib götürdükten sonra konukların sayısına göre bir kaç küçük parçalara bölerek onlara ikram eder. Böylece her kes bu etten tadar sonunda ise atdan yapılmış diğer yiyeceklere geçerler.

İran’ın Belucistan eyaletinde kuru at kafatasına benzer (Bkz: Şekil № 43) aynı

Şekil № 43. Atın kafatası

zamanda at kılından imal edilmiş yayla çalınan ve geleneksel kadim telli bir enstrüman vardır ki ismi “Ğıcak”¹⁴⁰ adlanır. (Bkz: Şekil № 44)

Şekil № 44. İran’ın Belucistan bölgesinde yayla çalınan “Ğıcak” adlı geleneksel müzik enstrümanı

Bu enstrüman Türk ve Şark dünyasındaki at kültürünün zaman içerisinde müzik kültürümüze yansımalarının sonucu olarak en kıymetli kanıtıdır.

Azerbaycan, Anadolu kemançasının, Özbek Ğıcagının¹⁴¹, aynı zamanda batı enstrümanlarından Viola, Violonsel sesine ve tınna çok benzerliği ile dikkati çeken klasik İran müziğinin en önemli enstrümanlarından biri olan bu orijinal çalgı aletinin bir kaç isimleri (*Hindistan ve Nepal, geychek, gichak, ghaychak ve hatta bazen sarinda veya yanlış sarangi gibi farklı isimlerle benzer enstrümanlar bulabilirsiniz.*¹⁴²) vardır. Geleneksel olarak bu dört burğulu, dört telli enstrümanın icracılarına İran’ın Belucistan yöresinde “kalenderi”¹⁴³ (Bkz: Şekil № 45) denildiği bazı kaynaklardan bilinmektedir.

¹³⁹ Jılkı – Yılkı Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=hbSjuwPOJQY>

¹⁴⁰ Bkz: <https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=rm#inbox?projector=1>

¹⁴¹ Ğıcak – Mutar Aşrefi adına Özbekistan Devlet Konservatuvarının öğretim üyesi Prof. Dr. Taşmuhamedov Ğıcak enstrümanı ile ilgili şöyle der: Ğıcak - “XI. ve XV. yüzyıllar arasında Güney Rusya bozkırlarında, Ural Dağları’yla Volga Irmağı yöresinde göçebe bir yaşam sürmüş bir Türk boyu. Kıpçağın adını yaşatır”.

¹⁴² Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=FY-aJc2yRA>

¹⁴³ Bkz: <https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=rm#inbox?projector=1>

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Şekil № 45. Belucistan yöresinde Kılıçak icracısı “Kalenderi”

Fransız araştırmacı Jan Düring¹⁴⁴ 1999 yılında Üzeyir Hacıbeyli adına Bakü Müzik Akademisinde sunduğu bir haftalık “Beluc âşık sanatı” isimli seminerinde görünüm olarak at kafasına benzeyen bu eski halk yaylı enstrümanını kendisi seslendirdiğini ilk kez müşahade ettik. (Bkz: Şekil № 46)

Şekil № 46. Jan Dyuring Kılıçak çalırken

Tuva halkının **Igil**¹⁴⁵ adı ile çaldığı, telleri at kılından olan, yaylı aletin, burgular olan kısımdan yukarı bölümde at kafasının figürünün yer alması (Bkz: Şekil № 47), bu halkın kadimden beri ata olan sevgisinden, saygısından ileri gelir.

Şekil № 47. Igi (Musique du Monde, 1996; 28)

¹⁴⁴ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=-MbfoKGubak>

¹⁴⁵ Bkz: https://www.jasstudies.com/Makaleler/357074322_3-Do%C3%A7.%20Dr.%20G%C3%B6zde%20C3%87OLAKO%C4%9ELU%20SARI.pdf

Prof. Dr. Gözde Çolakoğlu Sarı (Bkz: Şekil № 39) bu konuda şöyle yazar: “Moğolistan’da tiyatro ve drama gibi sanatlara, sözlü ve enstrümantal repertuara eşlik eden ve günlük hayatın her dilimindeki performansın yegane çalgısı olan morin khurrun telleri at kılından yapılmakta ve burguluk kısmında da at başı figürü bulunmaktadır. Çalgı tellerine tırnak ya da tırnak içi ile dokunmak suretiyle çalınmaktadır”¹⁴⁶ (Bkz: Şekil № 48) Göçebe yaşam içerisinde atın ulaşımı sağlayan önemli araç olması, pek çok şarkı ve şiirin at üzerindeyken oluşturulması, at üzerinde çalgı icra edilmesi ve diğer inançsal öğeler sebebiyle, çalgının baş kısmında at kafası bulunmakta, teller ve yayın kılları da at kılından yapılmaktadır.

Şekil № 48. Moğolların halk yaylı enstrümânî “Morin Khuur”

3. AZERBAIJAN EDEBİYATINDA ve MUSİKİSİNDE AT KONUSU

Azerbaycan ve Türk Ata Sözlerinde At ve Atla İlgili Tabirler.

Geçmişden günümüzedek Türkdili halkların yaşamını sürdürdüğü hayat tarzında atın evezolunmaz¹⁴⁷ rolü ve önemi büyük katkıda olduğu için zamanla hem Azerbaycan aynı zamanda Anadolu ata sözlerinde atla ilgili onlarla deyimler, tabirler yaranmıştır.

Azerbaycan atasözlerinde onlarla sayıda örnekler bulunmaktadır: “At ayağı yürek, ozan dili çevik olar”, “At çalındıktan sonra ahır neye gerek?¹⁴⁸”, “At olmayan yerde eşek de attır”, “Ata bindin özünü¹⁴⁹ unutma, atdan düştün¹⁵⁰ - atını”, “Ata dost gibi bak, düşmen gibi bin”, “Ata - eyheri, dilençiye¹⁵¹ - torba ağırlık etmez”, “Ata biner atasın¹⁵² danar¹⁵³, attan iner atın danar”, “Ata bindi, atasını tanımadı, attan endi, atını tanımadı”, “At aylığın¹⁵⁴, deve yillığın düşünür”, “At binenindir, ev konanıdır, don¹⁵⁵ giyenindir”, “At arığ¹⁵⁶, yollar uzak”, “At görende aksar, su görende susar”, “At beslenirken, kız istenirken”, “At olmazsa, yol olamaz, dil olmazsa, el olamaz”, “Attan düş¹⁵⁷, addan yok”, “Attan düşüp, eyerini burakmır”, “Atı olmayan, arpa ne gezer, atı olmayan ayakla¹⁵⁸ gezer”, “Atı, yoluyla tanı, eli diliyken¹⁵⁹ tanı”, “Atın

¹⁴⁶ Bkz: https://www.youtube.com/watch?v=0hRKQiL4hU8&list=RD0hRKQiL4hU8&start_radio=1

¹⁴⁷ Evezolunmaz- vazgeçilmez

¹⁴⁸ Neye gerek – kime lazım

¹⁴⁹ Özünü – kendini

¹⁵⁰ Düştün - endin

¹⁵¹ Dilenci – 1. Dilenerek hayatını, geçimini temin eden adam. 2. Çok fakir, hiçbir şeyi olmayan adam. Bkz: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 1. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2468, İstanbul - 1994, S. 283

¹⁵² Ata - baba

¹⁵³ Danar – tanımaz, inkar eder.

¹⁵⁴ Aylık – maaş, hücret

¹⁵⁵ Don – etek

¹⁵⁶ Arığ – zayıf, cılız, sıska. Bkz: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 1. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2468, İstanbul - 1994, S. 53

¹⁵⁷ Düş - en

¹⁵⁸ Ayakla - yaya

¹⁵⁹ Diliyken – dili ile

ayağına bak, itin kuyruğuna”, “Atın gücü yerışı, merdin erliğı¹⁶⁰ işi (sayılır)”, “Atın garnı¹⁶¹ itin burnu vardı”, “Atın sırrın gözünden, merdin sırrın sözünden”, “Atına acıyan¹⁶², eyherin taşır”, “Atla kadın, tımarsız kalamaz”, “At - er¹⁶³ altında, er - kayret altında”, “At vermeyin ne, "yavaş¹⁶⁴ git" dediğin ne?”, “At gücünü kervanda gör, mert gücünü meydanda”, “Atı atın yanına bağlarsın hemrenk¹⁶⁵ olmasa da, hem hasiyyet¹⁶⁶ olur”, “Asta giden atın tepiyi¹⁶⁷ berk¹⁶⁸ dokunur”, “İşlek¹⁶⁹ at arpasını artırır¹⁷⁰”, “Avradı akıl gözü ile, atı - cahil gözüyle¹⁷¹”, “Atı kamçı¹⁷² aparmaz¹⁷³, arpa aparır¹⁷⁴”, “Bir çivi bir nalı, bir nal bir atı, bir at bir yiğidi, bir yiğid bir eli¹⁷⁵ kurtarar¹⁷⁶”, “Yahşi¹⁷⁷ at nalı gözler¹⁷⁸, yahşi yiğid dalı¹⁷⁹”, “Atı atası ile tanıdılar, Katırı anası ile”, “At ölüp, itlerin bayramıdır”, “Bey veren¹⁸⁰ atın dişine bakmazlar”, “Atın izi, itin izine karışamaz”, “Yağız atlar kişnedi, meşin kırbaç şakladı¹⁸¹ Türklerde şöyle bir tabir daha vardır: “At avrat dahi emanet¹⁸² edilmez¹⁸³”, “Attı, avratı, silahdı”.

“At ölür nalı kalır,
Yiğit ölür namı kalır”.

“Yiğit odur attan düşe¹⁸⁴ atlana,
Yiğit odur her yaraya katlana”.¹⁸⁵

Diğer bir versiyonda şöyle denir:

“Yiğit odur her azaba katlana,
Yiğit odur attan düşe, atlana.”¹⁸⁶

¹⁶⁰ Erliğı - kişiliğı

¹⁶¹ Garnı - midesi

¹⁶² Acıma - Başka bir kimsenin veya canlının mutsuzluğuna, acısına karşı duyulan üzüntü veya merhamet. Bkz: <https://www.turcebilgi.com/ac%C4%B1ma>

¹⁶³ Er - erkek

¹⁶⁴ Yavaş - asta

¹⁶⁵ Hemreng- aynı renk,

¹⁶⁶ hasiyyet- karakter

¹⁶⁷ Tepik - tekme

¹⁶⁸ Berk- sert

¹⁶⁹ İşlek - çalışkan

¹⁷⁰ Bkz: https://az.wikiquote.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_atalar_s%C3%B6z%C9%99ri/%C4%B0

¹⁷¹ Bkz: https://az.wikiquote.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_atalar_s%C3%B6z%C9%99ri/%C4%B0

¹⁷² Kamçı - kırbaç

¹⁷³ Aparamaz - götüremez

¹⁷⁴ Aparır - götürür

¹⁷⁵ El - halk

¹⁷⁶ Kurtarar – hilas eder.

¹⁷⁷ Yahşi - iyi

¹⁷⁸ Gözler – dikkat eder

¹⁷⁹ Dalı – arkayı

¹⁸⁰ Verdiği – hediye ettiği

¹⁸¹ Bkz: https://www.google.com.tr/search?ei=Xk3pXJmRM8ef6AT_gb6gBQ&q=ki%C5%9Fnemek+tdk&oq=ki%C5%9Fnemek&gs_l=psy-ab.1.1.0i7114.0.0..349787...0.0.0.0.....0.....gws-wiz.pl1eBneRMU08

¹⁸² Emanet – birine inanarak, güvenerak, bir şeyi geçici olarak bırakma, verme.

¹⁸³ Bkz: <http://www.mynet.com/cevaplar/sorular-cevaplar/birgun-cengiz-hanin-yanina-gelen-cinli-elci-cengiz-handan-ati-ister-ve-verin-benim-atimi-elciye-ama-yaninda-bulunan-vezir-kadilar-vs-karsi-cikarlar-ama-cengiz-han-at-bana-aitse-sizler-karismayin-ve-e/6052990>

¹⁸⁴ Düşe – ine, inmek

¹⁸⁵ Bkz: https://az.wikiquote.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_atalar_s%C3%B6z%C9%99ri/%C4%B0

¹⁸⁶ Bkz: “Büyük dayak (dayanak, destek)” filmi. <https://www.youtube.com/watch?v=IWcnAepaKe4> Saat: 1:09:06 - 1:09:14

Atla ilgili başka bir kaynakta şu ata sölerine rastlanır: “Arkadaşına at verme, verdinse ”yavaş git” deme”, “Er altında at olur, gayret altında er olur”, “İyi ata bir kamçı, yaman¹⁸⁷ ata - bin kırbaç”, “eyer at sırtında, hep kalmaz”, “Eyerin ağır yüngülün, at bilir”, “Yêmsiz¹⁸⁸ torba, at getirmez”¹⁸⁹

Türk kaynaklarında¹⁹⁰ atla ilgili atasözlerine de rastlanır. Örneğin: “At, adımına göre değil, adamına göre yürür”, “At arıklıkla, yiğit gariplikle”, “At at oluncaya kadar sahibi mat olur”, “At beslenirken, kız istenirken”, “At binenin kılıç kuşananın”, “At binicisine göre eşinir”, “At binicisini tanır”, “At görür aksar, su görür susar”, “At olur meydan olmaz, meydan olur at olmaz”, “At ölür, itlere bayram olur”, “At ölür meydan (nalı) kalır, yiğit ölür şanı (namı) kalır”, “At yedi günde, it yediği günde”, “At yiğidin yoldaşdır”, “Ata arpa, yiğide pilav”, “Ata binen nalını mihnini arar”, “Ata binersen Allah’ı, attan inersen atı unutma”, “Ata da soy gerek, ite de”, “Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli”, “Ata eyer gerek, eyere er

gerek”, “Atı atasıyla, katırı anasıyla”, “Atım tepmez, itim kapmaz deme”, “Atın bahtsızına araba düşer”, “Atın dorusu, yiğidin delisi”, “Atın iyisine doru, yiğidin iyisine deli derler”¹⁹¹, “Atın ürkeği, yiğidin korkağı”, “Atın varken yol tanı, ağın varken el tanı”, “Atına bakan ardına bakmaz”, “Atlar nallanırken kurbağalar ayak uzatmaz”, “Atlar tepişir, arada eşekler ezilir”, “Atta, avratla uğur vardır”, “Atta karın (alın), yiğitte burun”, “Attan düşene yorgan döşek, eşekten düşene kazma kürek”, “Atlıya saat olmaz”, “At sahibine göre kişner”¹⁹²

Türk kaynaklarında¹⁹³ atla ilgili tabirler de mevcuttur. Örneğin: “At çalındıktan sora ahırın kapısını kapamak”, “At elin, it elin, bize ne”, “At gibi”, “At hırsız gibi”, “At izi it izine karışmak”, “At koşturmak”, “At oynatmak”, “Ata binmeden ayakları sallamak”, “Ata et, ite ot vermek”, “Atı alan Üsküdar’ı geçti”, “Atı eşkin, kılıcı keskin”, “Atın ölümü arpadan olsun”, “Atın yürükse bin de kaç”, “Atına eşek mi dedik?”, “Atla arpayı dövüştürmek”, “Atla deve değil ya!”, “Atlar anası”, “Attan inip eşeğe binmek”, Atıl kovalamak”, “Atlıya attan, yaylıyı yoldan çevirmek”.

Hatta bir bulmacanın atla ilgili olduğunu da internet sayfasından tespit ediyoruz:

Dörttir onun ayacı,

Demir mıhlı¹⁹⁴ tayağı.

Menzilge yapıştırır,

Taştan gattı tuyağı. (At)¹⁹⁵

Atla İlgili Azerbaycan Halk Mânileri.

Maddi ve manevi kültürümüzün temel üsürlerinden olan atla ilgili eski çağlardan beri, hatta günümüzde çok sayıda halk bayatlarına, mânilere rast geliriz. Araştırmacı bilim

insanı Ordinaryus, Prof. Dr. Behlul Abdulla’nın (Bkz: Şekil № 49) “Bayatilerde At Tiplemesi”¹⁹⁶ adlı makaledeki Atla ilgili birkaç örneği gösterebiliriz:

¹⁸⁷ Yaman - kötü

¹⁸⁸ Yem - hayvanlara verilen yiyecek. Bkz: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 2. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2618, İstanbul - 1994, S. 1242

¹⁸⁹ Bkz: <https://www.testbook.az/proverb/proverbtype/66/heyvanlar-haqqinda-atalar-sozleri>

¹⁹⁰ Bkz: <https://www.lafsozluk.com/2011/03/at-ile-ilgili-atasozleri-ve-anlamlari.html>

¹⁹¹ Bkz: <https://www.haber46.com.tr/kendi-dusen-aglamaz/doru-atlarda-hakim-renk-hangisidir-h225660.html>

¹⁹² Orhan Yılmaz ve Mehmet Ertuğrul, “Atlarda Yürüş Çeşitleri ve Kusurları”, Akademik Ziraat Dergisi, 2 (1), 2013, S. 44

¹⁹³ Bkz: <https://www.lafsozluk.com/2011/03/at-ile-ilgili-deyimler-ve-anlamlari.html>

¹⁹⁴ Mıh – çivi

¹⁹⁵ <https://docplayer.biz.tr/28842883-Tapmacalar-munderice.html>

¹⁹⁶ Tiplemesi – Temâs

Şekil № 48. Behlul Abdulla (1940-2011)

“Yigidin bir atıdır,
Bir de temiz zatıdır.
Köroğlu'da koçaklık,¹⁹⁷
Onun ihtiyatıdır.¹⁹⁸”

“Kara atı bağlarım,
Kol¹⁹⁹ dibinde saklarım,
Özüm deyen olmasa,
Gece-günüüz ağlarım.

“Eziziyem yahşi at,
Nişan kötür, yahşi at,
Merdin başın uçaldar,
Yahşi avrat, yahşi at.”

“Men âşık ata mindim,
Atlandım, ata mindim,
Bala hesretli canım,
Tezeden²⁰¹ ata mindim.”

“Men aşığam çek gelsin,
Terezini çek, gelsin,
Gardaşa elçi kedir,
Bedöy atı çek gelsin.”

“Men âşık çıdır olsun,
At kelsin çıdır olsun,
Bu kim kelin kelecek,
Önünde çıdır olsun.”

“Men âşikem gezene,
Düşmen bağrın ezene,
Hagafil²⁰³ ölen oğlun,

“Ben âşık üste elmas,
Yzüğün üste elmas,
Yigidin bedöy atı,
Namerdi üste almaz”.

“Men âşık at gelipdi,
Eceb barat gelipdi,
Açın gapı- bacanı,
Hilasa at gelipdi.”

Kara atın nalhıym,
Kara kaşın halhıym²⁰⁰,
Çekme cefasını oğlan,
Men özgenin malhıym.

“Ezizinem at mine,
At oynadıb, at mine,
Şükr ederem o küne,
Balam da bir at mine”

“Deyirmanın ilerlensin,
Bednezerler²⁰² çerlensin,
Kelini ketirmeye,
Ağ atlar yekedensin.”

“Men âşık cenki çaldı,
Kim oynadı kim çaldı,
Gabag gelen atlının
Nemerı tirme şaldı”

“Men âşık, olmaz toyun,
Gara gey, ağı soyun.
İkidi Mezarına

¹⁹⁷ Koçaklık - yigitlik

¹⁹⁸ İhtiyat – tedbirli

¹⁹⁹ Kol – çalı

²⁰⁰ Hal - ben

²⁰¹ Tezeden - yeniden

²⁰² Bednezer – kötü gözler

²⁰³ Nagafil – aniden

Ağ atı da bezene.”

Atıyla birke goyun.”

“Boz atın niye getti?
Ne dedik niye getti?
Evden bir arha geder,
İkisi niye getti?”

“Teze doğulan gelir,
Suda boğulan gelir,
Gız, gözün aydın olsun,
Ağ atlı oğlan gelir.”

Men âşık dağlar gördüm,
Saralmış bağlar gördüm,
Şehid olmuş igidin,
Atını ağlar gördüm.

“Heybesi dolu oğlan,
Boşalıp dolu oğlan.
Atımş yadlar²⁰⁴ miner,
Kül rengin solu oğlan.”

Yağılar aşdı gaşı,
Yandırdı dağı, taşı,
Sahibi ölmüş at da,
Ağlar, töker köz yaşı.”

“Der külü at igide,
Varın var, sat igide,
Berk günde, berk ayakda
Arkadı at igide.”

“Men âşık üzer ağlar,
Derdlere dözer ağlar,
Şehid ikidin atı
Serkerden kezer ağlar”.

“Bulud gelir gathagat,
Bir birine çathaçat
İgidi darda goymoz
Menzil kesen bedöy at”

“Gün battı, akşam oldu,
Bağçada güller soldu,
Meydanda atsız galdın
Üstünü düşmen aldı.”
“Ağ at, yalın gurusun,
Hettü - halın gurusun,
Apardın²⁰⁵, getirmedin,
Görüm nalın gurusun.”

Yigidin bir atıdır,
Bir de temiz zatıdır.
Koroğluda goçaklık,
Onun ihtiyatıdır. S. 29.
Gül güle gat a bağlar,
Dert gamı at, a bağlar.
Yahşi at binen yigit,
Ümidin ata bağlar.

Dağlara salma hayı,
Gaçar maraldın tayı,
Könlü bedöy isteyen,
Vahtında alar dayı.”

“Okşasın dilim seni,
Böyütsün elim seni,
Meydanda at oynadan,
Bir ikid²⁰⁶ bilim seni.”

“Gızılgül bağın olsun,
Bağlar oylağın olsun,
Tanrıdan arzum budu,
At binen çağın olsun.”

Keher at nalı neyler,
Ağ buhag halı neyler.
Yarı güzel olanın,
Dünyada malın neyler.

Aktardın yol beledi,
Sür atın, yol beledi.
Dostlar ilgarlı²⁰⁷ olsa,

Gitmerem otağınnan,
Gül sınar butağınnan.
Yigid atın seğirder,²⁰⁸

²⁰⁴ Yad - yabancı

²⁰⁵ Apardın - götürdün

²⁰⁶ İgid - yigit

²⁰⁷ İlgarlı – verdiği sözü tutan

²⁰⁸ Seğirtmek – atı dörtmala koşurtmak. Azerbaycan’da atı hızlı koşturmaya, “atı çapmak” denir.

Ne gerek yol beledi.²⁰⁹

Düşmenin yatağınnan.

Ay zamane zamane,
Oku koydun kemane.
Eşekler arpa yiyer,
At hasrettir samana.

Azerbaycan Edebiyatında At Konusu

Türk dünyasında atla ilgili çok sayıda şiirler bulunmaktadır. “*Atlar için yazılmış övgü dolu kasidelere “rahşiyeye” ad verilir ve at için rahşiyeye yazan tek millet Türklerdir.*”²¹⁰ Azerbaycan edebiyatında at konusunda yazılmış roman, povest²¹¹ ve farklı şiirsel örnekler de mevcuttur. Araştırmamız sürecinde birçok ünlü şairlerimizin (*Karacaoğlan, Âşık Alesker, Mikayıl Müşfik, Samet Vurgun, Osman Sarıvelli, Zeynal Cabbarzade, Hafız Bahış, Hüseyin Arif, Geray Fezli*) atla ilgili şiir numunelerine de rast gelinir, hatta birçok şiir mısralarında at isimi geçmektedir. Azerbaycan’ın tanınmış yazarı Süleyman Rahimov (Bkz: Şekil № 74) “Kesilmeyen kişnerti”²¹² adlı povestini atla ilgili olduğu için örnek gösterebiliriz.

Ünlü şairimiz Mikail Müşfik’in (Bkz: Şekil № 50) çocuklar ve gençler için yazdığı “At” şiirinin sözleri şöyledir:

Şekil № 50. Mikayıl Müşfik (1908–1938)

Bu uzun yollarda çıkan cövlana,
Şairler benzedir seni ceylana.
Havanın bağrını yardığın zaman,
Bulutlar çekinir kişneyişinden!

Nakarat

*Sen benim köhlenim oynak atımsan,
Menim yaman günde ehtiyatımsan.
Goymaram²¹³ başına açsınlar kelek,²¹⁴
Duruşun buludur, yerişin külek!*

Hatırında var mı boranlı çağlar?

²⁰⁹ Yola beled – yolu tanımak

²¹⁰ Orhan Yılmaz ve Mehmet Ertuğrul, “Atlarda Yürüş Çeşitleri ve Kusurları”, Akademik Ziraat Dergisi, 2 (1), 2013, S. 43-54

²¹¹ Povest – kısa roman, uzun hikaye. Bkz: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 2. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2618, İstanbul - 1994, S.977.

²¹² Süleyman Rahimov “Seçilmiş Eserleri” 1. Cilt., “Şark-Garb”, 2005, S.11. Bkz: http://anl.az/el/r/rs_se2_1.pdf

²¹³ Goymaram – izin vermem

²¹⁴ Kelek – oyunbozanlık etmek

Bürümüştü bizi zalim kaçaklar.
Yalnız ümidimi bağladım sana,
Dedim: - “Ey, köhlenim, kanatlansana!”

Çattırıp kavgada kızıl askeri,
Sivri bir ok gibi süzüp ileri.
Yağarken yollara gülle, toz duman,
Gerek kurtarasın onu ölümden!

I. Azerbaycan Klasik Halk Mahnılarında²¹⁵ Atla İlgili Musikiler

1. Azerbaycan halk musikisinde atla ilgili çok sayıda şiirlerin olduğu bilinmektedir. Bu şiirleri müeyyen musikiler üstünde ses sanatçıları zaman zaman ifa etmiş, bugün de ifa olmaktadır. Saz - söz üstatlarının büyük hevesle “Derbendi” adı ile ifa ettikleri, Azerbaycan’ın Halk Kahramanı Kaçak Nebi’nin (Bkz: Şekil № 51) yigitliğine şücaetine,

Şekil № 51. Kaçak Nebi (1854-1896)

mertliğine, cengaverliğine, kısacası şenine, vafına ve tarifine adanmış, halkımızın çok sevdiği “Bozat” seni ser²¹⁶ tövlede baęlaram²¹⁷ mısrası ile başlayan “Nebi”²¹⁸ isimli halk türküsünün sözü, milletimizin ata olan muhabbetinin bariz ifadesi olup, Kuzeyli-Güneyli Azerbaycan’ımızda bir asır yarımından fazla zaman kesiminde geniş alanda, düğünlerimizde, farklı meramla keçirilen şenliklerimizde seslendirilmektedir.

“Bozat” seni ser tövlede bağlaram,
And içirem sene mehmer²¹⁹ çullaram,
ay Bozat çullaram, ay Bozat çullaram.
Eęer²²⁰ meni bu davadan gurtarsan,
Gızıldan²²¹, gümüşden seni nallaram,
ay Bozat nallaram.

Gün gelipdir günortanın yerine,

²¹⁵ Mahnı - türkü

²¹⁶ Ser (farsca) - baş

²¹⁷ Bağlaram - kapatırım

²¹⁸ Rafık Sayad oğlu Babayev, “Min bir mahnı” 4. neşir, “Min bir mahnı” yayınevi 2007, Bakü, 380 s.

²¹⁹ Mehmer- kadife

²²⁰ Eğer - Şart anlamını güçlendirmek için şartlı cümlelerin başına getirilen kelime, şayet. Bkz: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_karistirilan&view=karistirilan&kategori=krs_akan&kelimez=34

²²¹ Gızıl - altın

Hacer²²² hanım çıkdı²²³ atın beline.²²⁴
Eşref-i, mirvari düzüb teline,
Goy sene disinler, ay Kaçak Nebi,
Hacer'i özünden²²⁵ ay goçak Nebi.

Nebi'nin bığları²²⁶ eşme-eşmedi,
Papağı gülledendeşme-deşmedi.
Nebi'nin atını heç at²²⁷ geçmedi.
Goy sene desinler ay Kaçak Nebi,
Hacer'i özündenay goçak Nebi.²²⁸

İnamla diyelim ki âşıklarımızın repertuarından hanendelerimizin repertuarına intikal etmiş bu halk mahnisinin tanınmış ifaçıları Azerbaycan'ın Halk Artisti Han Şuşinski (Bkz: Şekil № 52) ve Ağabala Abdullayev (Bkz: Şekil № 53) olmuştur.

Şekil № 52. Han Şuşinski (1901-1979)
(1910-1976)

Şekil № 53. Ağabala Abdullayev

2. “Bozat” ismi “Bülbüller okur”²²⁹ adlı Azerbaycan halk türküsünde de kendini gösterir. Bu türküde “Bozat” kelimesi 3. kıtada şu sözlerle geçmektedir.

Altında “Bozat”,
Çiyinde²³⁰ tüfeng,
Belinde²³¹ katari²³². (Bkz: Şekil № 51)
Ay oğlan, sen Tanrı,
Dolan gel bize sarı,
Gelersen kadan allam,
Gidersen yola sallam.²³³

3. Azerbaycan halk mahnılarına dikkat getirdiğimizde ses sanatçıları olan hanendelerimizin ve müğennilerimizin²³⁴ söyledikleri birçok şiirlerin belirli mısralarında atın isminin çekildiğine tanık oluruz. Bu

²²² Hacer hanım – halk kahramanı Kaçak Nebi'nin eşi.

²²³ Çıkdı - kalktı

²²⁴ Beline - sırtına

²²⁵ Özünden - kendinden

²²⁶ Bığ, bığları – bıyık, bıyıkları

²²⁷ Heç at – heç bir at

²²⁸ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=scD87hxc2Q4>

²²⁹ Rafik Sayad oğlu Babayev, “Min bir mahnı” 4. neşir, “Min bir mahnı” yayınevi 2007, Bakü, 112 s.

²³⁰ Çiyin - omuz

²³¹ Bel - sırt

²³² Katar – kurşun konulan fişeklik

²³³ Yola sallam – yolculuk etmek, uğurlamak.

²³⁴ Müğenni – halk ses sanatçısı

bakış açısından bir el bayatısı ile söylenen “Menim nazlı ceyranım”²³⁵ ve “Gel yârim”²³⁶ adlı Azerbaycan halk türküsüne nazar saldığımızda “Keher at”la ilgili tabire ilk mısradada tanık oluyoruz.

Keher at nalı neyler?
Ağ buhak halı ²³⁷ neyler?
Yarı güzel olanın,
Devleti malı neyler. ²³⁸

4. “Bene bak”²³⁹ isimli Azerbaycan halk türküsünün ilk kıtasında atın ismi şu mısradada şöyle geçer:

Gence’den fayton²⁴⁰ gelir²⁴¹
Bene bak, bene bak.
Atları yorgun²⁴² gelir, Gülbadam.
Dedim: payız gelir,
Bene bak, bene bak.
Kar gelir, duman²⁴³ gelir, Gülbadam.

5. “Giderim akı”²⁴⁴ isimli kadim Azerbaycan halk türküsünün nakarat kısmının ilk mısrasında atın ismi şu sözlerle geçer:

Atlarımız yeherlidir, ²⁴⁵
Kızıl²⁴⁶, gümüş kemerlidir.
Ana, benden arhayın ol, ²⁴⁷
Senin oğlun hünerlidir.

6. “Nar, ey nar”²⁴⁸ isimli kadim Azerbaycan halk türküsünün ikinci kısmının 3. mısrasında atın ismi şu sözlerle geçer:

Suyun bendine²⁴⁹ kurban, hey nar, ey nar,
Yârim kendine²⁵⁰ kurban, gül ey reyhan.
Heyetde²⁵¹ **at yeherler**, ²⁵² hey nar, ey nar, Sinebendine²⁵³ kurban, gül ey reyhan.

7. Azerbaycan’ın şair evladı Zeynal Cabbarzade’nin (Bkz: Şekil № 54) “Köroğlu”(1961)

²³⁵ Ceyran - ceylan

²³⁶ Rafik Sayad oğlu Babayev, “Min bir mahnı” 4. neşir, “Min bir mahnı” yayınevi 2007, Bakü, 189 s.

²³⁷ Hal - ben

²³⁸ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=eIM4c1kFjro>

²³⁹ Rafik Sayad oğlu Babayev, “Min bir mahnı” 4. neşir, “Min bir mahnı” yayınevi 2007, Bakü, 348 s.

²⁴⁰ Fayton - tek körüklü, dört tekerlekli, bir çift at tarafından çekilen binek arabası.

²⁴¹ Gelir – geliyor.

²⁴² Yorgun - bitkin

²⁴³ Duman - sis

²⁴⁴ Rafik Sayad oğlu Babayev, “Min bir mahnı” 4. neşir, “Min bir mahnı” yayınevi 2007, Bakü, 182 s.

²⁴⁵ Yeherlidir - eyerlidir

²⁴⁶ Kızıl - altun

²⁴⁷ Arhayın ol – nigarana kalma. Arhayın - rahat, kaygısız, sakin, emin, müsterih

²⁴⁸ Rafik Sayad oğlu Babayev, “Min bir mahnı” 4. neşir, “Min bir mahnı” yayınevi 2007, Bakü, 364 s.

²⁴⁹ Bend- set, baraj

²⁵⁰ Kendine - köyüne

²⁵¹ Heyet – Genelde evin önünde etrafı çit veya duvarla örülen saha, bahçe. // Herhangi bir binanın etrafındaki açık saha

²⁵² At yeherler – atı eyerler.

²⁵³ Sinebend – Eğeri tuturmak için atın boynundan göğüsüne doğru indirilip bağlanılan kayış. Bkz: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 2. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2618, İstanbul - 1994, S.1047

Şekil № 54. Zeynal Cabbarzade (1920-1977)

filminde “Deli Hasan” için yazdığı “Hasan mahnısı”nın²⁵⁴ nakarat kısmında at ismi şu sözlerle geçer.

Bana-bana gel,

Gaçma²⁵⁵ güzel.

Nerde²⁵⁶ olsam,

Atı çaparam²⁵⁷ yâr,

Seni taparam,²⁵⁸

Gel güzelim gel, yosma.²⁵⁹

8. Aliekber Tağıyev’in (Bkz: Şekil № 55) Hafız Bakış’ın (Bkz: Şekil № 56)

Şekil № 55. Aliekber Tağıyev (1924-1981)

Şekil № 56. Hafız Bakış (1932-

1989)

“Dünyada”²⁶⁰ radifli şiirine yazdığı müziğin ilk kıtasının 4. mısrasında at kelimesi bu sözlerle geçmektedir:

Ey dostum!

Benem-benem deme²⁶¹ dünyada,

Ahret gününü herden sal yada,²⁶²

Öyle at oynat ki, yıkılında²⁶³ da,

Sene rişhend²⁶⁴ edip, gülen olmaya.

²⁵⁴ Rafik Sayad oğlu Babayev, “Min bir mahnı” 4. neşir, “Min bir mahnı” yayınevi 2007, Bakü, 244 s.

²⁵⁵ Gaçma - koşma

²⁵⁶ Nerde - nerede

²⁵⁷ Atı çaparam – atı koştururum

²⁵⁸ Taparam - bularam

²⁵⁹ Yosma - genç ve güzel, şen, baştan çıkarıcı (kadın). Bkz: https://www.google.com/search?biw=1280 &bih=689&ei=H0PVXK3rHI_D6ATwhYxg&q=yosma+ne+demek&og=yosma&gs_l=psy-ab.1.0.35i39i70i249_j019.554788.558037..560248...1.0.3.183.2152.0j16.....0....1..gws-wiz.....6..35i39j0i22i30j0i131.WSpV4bxyDDE

²⁶⁰ Rafik Sayad oğlu Babayev, “Min bir mahnı” 4. neşir, “Min bir mahnı” yayınevi 2007, Bakü, 156 s.

²⁶¹ Deme - konuşma

²⁶² herden sal yada – bazen an, bazen düşün.

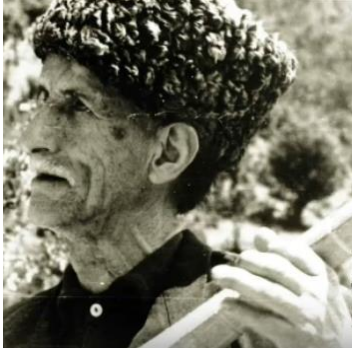
²⁶³ Yıkılmak - düşmek

²⁶⁴ Rişhend – dalğa geçme, alay etme. Bkz: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkcesi Sözlüğü, 2. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2618, İstanbul - 1994, 998 s.

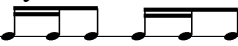
II. Azerbaycan Âşık Musikisinde At Konusu

Azerbaycan aşık müzik repertuarında birkaç incilerimiz vardır ki, üstat sanatkarlarımız atın adını söylemeleri ile günümüzde yaşatmaktadır. “Atlı Köroğlu”, “Atüstü Köroğlu”, “Atüstü Karabağı”, “Atüstü bayatı”, “Atüstü Kerem” bu tür havalardandır. Bu havaların adı tabii ki, atın yürüyüşünü, karakterik yerişini, temposunu saz musikisinin ritmi ve hızı ile kendini gösterir. Bu açıdan da Azerbaycan’ın üstat sanatkarı Dede Şemşir Kurban oğlu Gocayev’in (Bkz: Şekil № 57) icrasında “Atüstü Kerem”²⁶⁵ isimli klasik saz havasını

Şekil № 57. Dede Şemşir (1893-1980)

dinlediğimizde melodinin küçük bir makamında atlara özgü ayak vuruşunun şu ritmini enstrümantal bölümde duyuruz. Belirtmemiz gerekir ki bu ritim “Ürfani” adlı klasik saz havasında da mevcuttur.

“Karabağ şikestesi” ve “Osmanlı divanı” adlı klasik saz havasının bazı makamlarında atın kendine has ayak vuruşu ile seciyelenen²⁶⁶, at koşusunun “dörtnala” isimli farklı bir ritimlerini yansıtan küçük bir parça, nota örneğinde kendini şöyle belirtir. Yeri gelmişken Kazak halkının “Dombra”²⁶⁷ adlı milli enstrümanında halk ezgileri geleneksel olarak parmakla çalındığı zaman icra sırasında atların “Dörtnala” hızlı koşusu sürecinde çıkardıkları özgün ayak seslerinin ritmini hatırladır. “Küy Köroğlu”²⁶⁸ isimli Köroğlu ezgisini “Dombra” enstrümanında dinlediğimiz zaman atın ayak ritmlerinin sedasına tanık oluyoruz.

Tanınmış bestekâr Üzeyir Hacıbeyli’nin (Bkz: Şekil № 58) 1937 yılında Habib İsmailov (Bkz: Şekil № 59) ve Memmed Said Ordubadi’nin (Bkz: Şekil № 60) librettosu²⁶⁹ esasında

Şekil № 58. Üzeyir Hacıbeyli
(1885-1948)

Şekil № 59. Habib İsmailov
(1906-1966)

Şekil № 60. Memmed Said
(1872-1950)

²⁶⁵ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=DvvObho39Xo>

²⁶⁶ Seciyelenmek – kendine has özellikleriyle diğerinden ayrılmak

²⁶⁷ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=Ugj8bBsu5hA>

²⁶⁸ Bkz: https://www.youtube.com/results?search_query=kuy+k%C3%B6ro%C4%9Flu

²⁶⁹ Libretto- opera metni, opera, operet, oratoryo, bale, müzikal gibi sahne eserlerinin yazılı metinlerine verilen ad. Bkz: <https://www.turkcebilgi.com/libretto>

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

bestelediği ünlü operası “Koroğlu”unun sehne tecessümünden geçen yıllar arzında, gerçekten atın, canlı olarak tyatro sehnesinde oyunçularla birlikte yer alması dünya opera tarihinde belki de bir ilk hadise olmuştur. (Bkz: Şekil № 61)

Şekil № 61. Koroğlu operasının bir makamında sahnede yer alan canlı at - “Kırat”

Azerbaycan’ın Halk Şairi Hüseyin Arif’in (Bkz: Şekil № 62) geçen asrın 70. yıllarının

Şekil № 62. Hüseyin Arif (1924-1992)

ortalarında yazdığı “Meşebeyi”²⁷⁰ isimli giraylısı²⁷¹ o dönemlerde Azerbaycan aşıklarının dikkatini çekmiş, bu şiiri oynak ruhlu şen ehvali - ruhiyeli saz havası ile icra etmekle halkımızın beğenisini kazanmıştır. Zamanla bu aşık havası ses sanatçıların da repertuarına intikal etmiş, her zaman düğün törenlerimizde çalınıp söylenilmektedir. Belirtmemiz gerekir ki bu şiirin ilk kıtasında at kelimesi şu mısralarla kullanılmıştır:

Keyf üstünde keyfimizi,
Gelip sordu meşebeyi.
-Buyur! – didik, attan inip,
Bağdaş gurdu meşebeyi.²⁷²

Türk kaynaklarında “At havası” adında musikinin olduğunu tesbit etmiştik. Bu konu ile ilgili şöyle yazılır: “At havası” atların birbirleriyle yarıştırmaları sırasında davul-zurna ile çalınan havalara verilen isim // Muş - Yönetken 1966”²⁷³

III. Azerbaycan Bestekâr Yaratıcılığında At Konusu

Getirdiğimiz bu örnekler tabii ki, Azerbaycan şiirine ve musikisine sirayet etmeliydi ve etti de. Ona göre de atla ilgili çok sayıda şiirler, birçok besteler şairlerimiz ve bestekârlarımız tarafından halkımıza armağan oldu. 700 makalenin 48 kitabın yazarı olan Felsefe ilimleri doktoru, profesör Babek Kurbanov’un (Bkz: Şekil № 63) fortepiano için besdelediği bir

²⁷⁰ Meşebeyi – orman memuru. Bkz: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 2. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2618, İstanbul - 1994, S. 859

²⁷¹ Giraylı – sekiz hicali Azerbaycan aşık şiir türünün ismi

²⁷² Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=zLPbxCaGUNA> Saat: 0:46, Bkz: <http://zardab.cls.az/front/files/libraries/2482/books/868158196.pdf> S. 7

²⁷³ Bkz: Melih Duygulu “Türk halk Müziği Sözlüğü”, Pan Yayıncılık, İstanbul 2014, S. 55

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Şekil № 63. Babek Kurbanov (1939-2019)

musiki işte atın koşusunu melodik dille icracının parmaklarının klavyenin dillerine dokunduğu zaman yansıtır. *Skertso (Eserin ilk versiyonundaki adı "At koşuşu" idi İ.İ.)* adlanan bu musikini dinlediğimiz zaman sanki atın kaçış²⁷⁴ sırasında seslenen ayak vuruşlarının spesifik ritmik çeld temosu ve orijinal sedaları biranda gözümüzün önünde canlanır.

Azərbaycan'ın çocuk mahnılarına²⁷⁵ yazılmış besteler arasında Mikayil Müşfikin atla ilgili şiiri de yer alır. Azərbaycan'ın Halk Artisti, Profesör Elnare Dadaşova (Bkz: Şekil № 64) işte bu şiire güzel bir musiki de bestelemiştir.²⁷⁶ Sanki at yarışını hatırlatan, marş karakterli, orta tempolu bu musiki çocuklarımız için değerli armağandır.

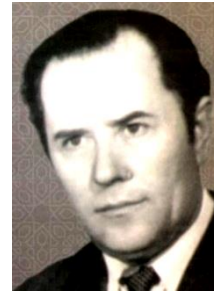
Şekil № 64. Elnare Dadaşova

Azərbaycan'ın Devlet Sanatçısı Efser Cavanşirov'un (Bkz: Şekil № 65) şair Fezli'nin (Bkz: Şekil № 66) "Keherim"²⁷⁷ adlı şiirine bestelediği çocuk şarkısının

Geray

Şekil № 65. Efser Cavanşirov (1930-2006)

Şekil № 66. Geray Fezli (1925-1995)

²⁷⁴ Kaçış - koşuş

²⁷⁵ Mahnı – şarkı

²⁷⁶ Bkz: http://mk.musigi-dunya.az/mahni_e_dadashova.html

²⁷⁷ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=B0fP2WGXdDo>

müziği ritmik bakış açısından marş karakterli olup, atın orta tempoda hatırlanan koşuğu, Allegro hızındadır."Benövşe"²⁷⁸ çocuk korosunun eşliği ile genç solist Nezrin Aslanbeyli'nin (Bkz: Şekil № 67) söylediği bestenin sözlerine bir daha nazar salalım:

Şekil № 67. Nezrin Aslanbeyli "Keherim" adlı çocuk Şarkısının "Benövşe" çocuk korosunun eşliği ile söylerken

Benim bir keherim var, keherim var.
Gızıl²⁷⁹ taş yeherim²⁸⁰ var, yeherim var.
O, keçende dağ yalından,
Alev kalkar nalından, nalından.

Nakarar:

*Kaşkasında halı var
İpek gibi yalı var (hey).
Dağlar bükmez, dağlar bükmez dizini
Taşlar sahlar izini, izini.*

Başı gökle elleřer²⁸¹, gökle elleşer,
Tırnağıyla yer eşer, yer eşer.
Men her kalkanda beline
Döner seher yeline, yeline.

IV. Azerbaycan Bestekârlarının Bazı Sinema Musikileri İçin Yazdığı Eserlerde Atın Ayak Çırpıntılarının Sedası

1. Hüseyin Seyitzade'nin (Bkz: Şekil № 68) prodüserliği esasında Azerbaycan'ın Halk Yazarı Sabit Rahman'ın (Bkz: Şekil № 69) senaryosu ile 1960 yılında filme alınmış "Köroğlu" sinemasının müziğini Azerbaycan'ın Devlet sanatçısı Cahangir Cahangirov (Bkz: Şekil № 70)

²⁷⁸ Benövşe - menekşe

²⁷⁹ Gızıl - altun

²⁸⁰ Yeher - eyer

²⁸¹ Elleşer - uğraşar

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Şekil № 68. Hüseyin Seyitzade
Cahangirov
(1910-1979)

Şekil № 69. Sabit Rahman
(1910-1970)

Şekil № 70. Cahangir
Cahangirov
(1921-1992)

bestelemiştir. Bu sinemanın giriş kısmında senfoni orkestranın eşliği ile seslenen müziğin ritmi, atların koşarken çıkardığı mahsusi ayak seslerinin ritmi () üzerinde bestelenmiştir.²⁸²

2. Gilman Musayev'in (Bkz: Şekil № 71) müellifliği ve senaryosu esasında 1965.

Şekil № 71. Gilman Musayev (1914-2009)

yılında filme alınmış “Yenilmez Batalyon” adlı sinemanın bestekârı olan Azerbaycan'ın Halk Artisti Cahangir Cahangirov'un (Bkz: Şekil № 70), eserin kahramânı Teymur (Bkz: Şekil № 72) için yazdığı “Teymur'un mahnısı”²⁸³ adlı musikini Anatollu Ganiyev (Bkz: Şekil № 73)

Şekil № 72. “Yenilmez Batalyon” sinemasından tiyatro oyuncusu Teymur

Şekil № 73. Anatollu Ganiyev (1931-1985)

²⁸² <https://www.youtube.com/watch?v=I5oHmbKiFXE> Bkz: saat: 0:11 – 1:43

²⁸³ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=N1yBV-l2A3Y>

söylemiştir. Bu musikide arabayı hızlı çeken cifte atın ayak seslerinin ritmik vuruşları mahnının melodisinde kendi yansımasını bulmuştur. Mahnının sözleri şöyledir:

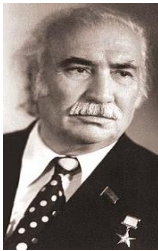
{Yel eser, dağıdar²⁸⁴ dağda dumanı } 2
Anamın gözleri yoldadır, kalmış birce gümanı.
Birce mene kalmış gümanı.
Gidim görüm aziz anamı, a garlı dağlar.

Bulut kes aranı,
goy²⁸⁵ arabanı,
kende²⁸⁶ çatsın, ee ey
Dağda yele²⁸⁷ döneke,
Düzde sele döneke,
Gözler anam.

{Dereler, dağlar, aşım, yine men } 2
Kanatlı atlarım kuş gibi²⁸⁸ bu düzlerde şığıyar.²⁸⁹
Mehribanım boz at keherim.
Çok uzak değil benim seferim, köhlen atlarım

Bulut kes aranı,
Goy arabamı.
Kende çatsın, eey
Dağda yele döneke,
Düzde sele döneke, gözler anam,
A garlı dağlar.

3. Azerbaycan'ın ünlü yazarı Süleyman Rahimov'un (Bkz: Şekil № 74) "Mehman" povestinin motifleri esasında, Muhtar Dadaşov'un (Bkz: Şekil № 75) 1968 yılında filme aldığı "Kanun Namine"²⁹⁰ adlı sinemasının müziğini Azerbaycanın Halk Artisti profesör Ferec Karayev (Bkz: Şekil № 76) bestelemiştir.

Şekil № 74. Süleyman Rahimov

(1900-1983)

Şekil № 75. Muhtar Dadaşov

(1913-1998)

Şekil № 76. Ferec

(1943 -

Karayev

)

²⁸⁴ Dağıdar - dağdır

²⁸⁵ Goy – izin ver

²⁸⁶ Kende - köye

²⁸⁷ Yel – rüzgar

²⁸⁸ Kimi – gibi

²⁸⁹ Şığıyar -süzer

²⁹⁰ Namine – uğruna

Bu sinemanın bir makamında koşarken (Bkz: Şekil № 77) atların ayaklarının çıkardığı (nota örneğinde olduğu gibi () özgün ritmik seslerini²⁹¹ heyecan içeren müzik dili ile, senfoni orkestra eşliğinde profesyonelce yansıda bilmiştir.

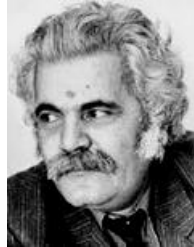

Şekil № 77. “Kanun namine²⁹²” sinemasından atların koşmasından bir görünüm

4. Azerbaycan’ın Halk Artisti Arif Melikov’un (Bkz: Şekil № 78), yazar Ferman Kerimzade’nin (Bkz: Şekil № 79) senaryosu ve Kamil Rüstembeyov’un (Bkz: Şekil № 80) yönetmenliği esasında 1971 yılında çektiği “Ahırncı²⁹³ aşırım²⁹⁴” filmi için bestelediği musikinin bir parçasında atların kişnemesi ve koşarken çıkardıkları karmaşık ayak seslerine uygun, seyircileri heyecandıran melodi, onların çoksesli bileşik ayak vuruşlarını senfoni orkestrada yer alan farklı enstrümanların karmaşık ve hızlı seslenmesi yüksek profesyonel, bestekârlık tekniğinin olanakları ile çok güzel ifadesini yansıtabilmiştir.²⁹⁵

Şekil № 78. Arif Melikov
(1933-2019)

Şekil № 79. Ferman Kerimzade
(1937 - 1989)

Şekil № 80. Kamil Rüstembeyov
(1924-1991)

5. Azerbaycan’ın Halk Artisti Cahangir Cahangirov’un (Bkz: Şekil № 70), Halk Yazarı İsmayıl Şıhlı’nın (Bkz: Şekil № 81) senaryosu ve Hüseyin Seyitzade’nin (Bkz: Şekil № 68) yönetmenliği esasında 1969 yılında filme aldığı “Deli Kür” sineması için bestelediği musikinin dramatik bir sahnesinde eserin kahramanı Cahandar Ağa rolünün tiyatro sanatçısı Alaaddin Abbasov’un (Bkz: Şekil № 82) gam içinde ağır hızla sürdüğü atın adımlarını musikinin ritmik akarında profesyonelce icra edebilmiştir.²⁹⁶ Bu gam motifli melodi bir kadar sonra olacak kötü olayın, gorkunc facienin haberçisi gibi seslenmektedir.

²⁹¹ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=LMr5zPVRNhQ> Saat : 1.28:43 – 1.29:10

²⁹² Namine - uğruna

²⁹³ Ahırncı - sonuncu

²⁹⁴ Aşırım - geçit

²⁹⁵ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=febh1qKQHaw> 1. 15:30 – 1.16:16

²⁹⁶ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=zNtf0E3ROF0> 1. 02:15 - 1. 03:06

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Şekil № 81. İsmayıl Şihli (1919-1995)

Şekil № 82. Alaaddin Abbasov (1922-

2014)

6. Azerbaycan'ın Halk Şairi Samet Vurgun'un (Bkz: Şekil № 22) "Komsomol poeması"nın motifleri üzere Yusif Samedoğlu'nun (Bkz: Şekil № 83) yazdığı senryosu esasında, kuruluşçu prodüser Tofik Tağızade'nin (Bkz: Şekil № 84) filme aldığı "Yedi oğul isterem" filminin musikisini Azerbaycan'ın Halk artisti Heyyam Mirzezade (Bkz: Şekil № 85) bestelemiştir.

Şekil № 83. Vagif Samedoğlu

Mirzezade

(1939-2014)

Şekil № 84. Tofik Tağızade

(1919-1998)

Şekil № 85. Heyyam

(1935-2018)

Filmin giriş kısmında bestekâr atların sabırla, ağır ağır yerisine uygun tempoda bestelediği müzik, litavranın meğrurcasına²⁹⁷ ritmik vuruşları ve nefesli alet olan trubaların çağırış sadaları eşliğine, gerçekleşecek olayın, facienin habercisi gibi seslenib seyirçileri etkisine salır.²⁹⁸

Filmin diğer bir bölümünde ise koşan atların hızına uygun olarak senfoni orkestrde musikinin cenk sedaları eşliği ile ritim birarada harmonik vahdette atların ayak vuruşlarının temposuna, hızına uygun dramatik karakterini mükemmel bir tarzda yaradır.²⁹⁹

SONUÇ

Atın Türk dünyası kültürüne yansması ozanların sazlarında, şair ve yazarların eserlerinde, gösterebilmiştir. Birçok tabirlerimizde, Ata sözlerimizde, özellikle bir kıtalık mânilerimizde hatta atla ilgili daha fazla şiir örneklerine rast geliriz. Bu konuda bestekârların bestelerinin de olduğunu belirtmemiz gerekir.

Dünya çapında kemanlı enstrümanların yaylarının kılı net ses verdiği için bu doğal malzemeden yapılmış ve günümüzde senfoni orkestralarda daha çok seslenmektedir. At kültürünün yaygınlaşması sonucudur ki gıcak isminde bir zamanlar milli enstrümanların telleri sonralar ise yay kılları at tüyünden yapılab seslendirilmiş bazıları günümüzde halen seslendirilmektedir. Hatta bazı enstrümanların görünümü kuru at kafasına benzetilmiş, bazı halk yaylı aletlerinin burgular kısmının yukarı bölümünde ise at başının figürü yerini bulmuştur. Ata olan saygının sonucudur ki halk kahramanlarının heykelleri genellikle at üzerinde yapılmış, Türkmenlerin devlet armasının yüzerinde Ahal Teke atının sembolik resmi de yar almaktadır.

²⁹⁷ Meğrurcasına-gururla, vekarla, mağruru bir şekilde Bkz: Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 2. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2618, İstanbul - 1994, S.843

²⁹⁸ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=q2DzgQQ9XV0> 0:08 - 2: 26

²⁹⁹ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=q2DzgQQ9XV0> 33:31 - 35: 33

At yarışının çıkardığı özgün ritmik sesler tabiidir ki birçok Türksoylu halkların melodilerinde ritminde bile kendini net göstere bilmiştir. Azerbaycan'ın bazı klasik aşık havalarının isimlerine dikkat ettiğimizde at isminin olduğunu görüyoruz. Azerbaycan'ın bazı sinemalarına baktığımız zaman atların yürüş temposunu besteciler senfoni orkestra eşliğinde nice de uygun seslendirebilmesine nail olduğuna hayret etmekteyiz. Bir çok besteciler özellikle at yarışını yansıdan eserler de bestelemişler. Hatta Azerbaycan'ın kadim halk türkülerinin şiir metnlerinde ata övgü dolu şiirsel örneklerin söylendiğini bilmekteyiz. Azerbaycan'ın halk türkeleri arasında bazı örnekler vardır ki direk atla ilgilidir. Bu konuda bir sıra besteler de vardır ki bestekârlar tarafından çocuklara armağan olmuştur.

Türk dünyasının kültüründe ve müziklerinde at konusu geniş araştırma talep eden çok yönlü ve kapsamlı tez konusudur. Bu konuyu ele alıp incelenmesi için atla ilgili "Türk Dünyasının Ortak At Enstitüsü" isimli bilimsel araştırma merkezinin, kurumunun açılmasına büyük ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

1. Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti³⁰⁰, 1. Cilt, "Şark-Garp" yayınevi, Bakü – 2006, 744 s
2. Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, 2. Cilt, "Şark-Garp" yayınevi, Bakü – 2006, 792 s
3. Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti 3. Cilt, "Şark-Garp" yayınevi, Bakü – 2006, 672 s.
4. Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, 4. Cilt, "Şark-Garp" yayınevi, Bakü – 2006, 712 s.
5. Gözde Çolakoğlu Sarı "Asya'dan Avrupa'ya Yaylı Çağlılar, Tel Üzerinde Ses Elde Etme Tekniğine Göre Sınıflandırma, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science Doi number:<http://dh.doi.org/10.9761/JASSS2219> Number: 25-I, p. 35-50, Summer I, 2014
6. Melih Duygulu "Türk halk Müziği Sözlüğü", Pan Yayıncılık, İstanbul 2014, 515 s.
7. Rafik Sayad oğlu Babayev, "Min bir mahnı" 4. neşir, "Min bir mahnı" yayınevi 2007, Bakü, 624 s.
8. Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, "Yoldaşımız at", YKY yayınları, İstanbul - 2002
9. Nihat Gezder, Geleneksel Sporlarımızdan Atasporu Cirit, Erzurum -1998
10. Bülent Kaya, "Divan Şiirinde At ve Şiirlerde İşlenişi", Yıl: 2017, Cilt: 10, Sayı: 3, Sayfa: 86-99
11. Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkcesi Sözlüğü, 1. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2468, İstanbul - 1994, 622 s.
12. Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkcesi Sözlüğü, 2. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2618, İstanbul - 1994, 1292 s.
13. Azerbaycan Bayatileri, XXI Yeni Neşirler Evi", Bakü – 2004, 304 s.
14. Mahmut Ragıp Gazimihal, "Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli sazlarımız", Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara – 1975, 192 s.
15. Bahaeddin Ögel, "Türk Kültür Tarihine Giriş", 9. Cilt, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991, 486 s.

İnternet kaynakları

https://az.wikiquote.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_atalar_s%C3%B6zl%C9%99ri

Atla ilgili atasözleri

<https://www.lafsozluk.com/2011/03/at-ile-ilgili-atasozleri-ve-anlamlari.html>

³⁰⁰ Lüğet - sözlük

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(12)

Prof. Dr. Ramazan BİÇER³⁰¹

**İSLAM DÜNYASINDA EĞİTİM EKSİKLİĞİNİN TEZAHÜRLERİ: DİN İSTİSMARI ve
TERÖRİZM (TÜRKİYE ÖRNEĞİ)**

**REFLECTION of LACK OF EDUCATION in THE ISLAMIC WORLD: RELIGIOUS ABUSE and
TERRORISM (TURKEY CASE)**

ÖZ

Terörizm, bir insanlık suçudur. Bu nedenle insani değerlere sahip bütün insanlar tarafından reddedilir. Terör bir şiddet eylemi olup, herkese zarar vermektedir. Bu durum da insanları, terör sorunlarına çözüm bulma yollarını araştırmaya sevk etmiştir. Bunlar arasındaki en etkili metodun öncelikle eğitim, ardından da gelir düzeyinin iyileştirilmesi olduğu kabul edilmektedir. Eğitimin amacı, bireysel ve toplumsal alanda insani değerlerle bezenmiş fertler yetiştirmektir. Eğitimin en öncül hedefleri de bireysel girişimlere açık olan bir özgüvene sahip, ahlaki değerleri benimsemiş kaliteli insan tipi yaratmaktır. Bu ise aynı zamanda terörün en başat engelleridir. Bu nitelikler aynı zamanda dini değerler olmasına rağmen, dini motifli terör de bir vakıdır. Ancak, dini istismar eden terör eylemlerinin gerçekleştirenlerin ezici çoğunluğunun, dini eğitim ve öğretime sahip olmadıkları, dini ve ahlaki değerlerden uzak oldukları anlaşılmaktadır. Eğitim, terörizmin en etkin ilacıdır. Buna rağmen terör olaylarına katılanlar arasında üniversite öğrencilerinin de bulunması, özellikle yükseköğrenimin sorgulanmasını gerekli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Dünyası, Din İstismarı, Terör, Eğitim, Teoloji.

JEL Kodu: Z12.

ABSTRACT

Terrorism is a crime against humanity. For this reason, it is rejected by all people who have human values. Terror is a violent act, everybody is harming. Consequently, people are beginning to investigate ways to solve terrorism problems. It is considered that the most effective method among these solutions is to improve education and income level. The purpose of the educating is to train qualified person in the social field. The most important goal of education is to create an individual type of entrepreneur, self-confident and moral people. These are the most opposed to religious abuse and terrorism. It is seen that most of the militants of terrorist acts of religious abuse do not have religious education and moral training. They are far from religious and moral values. Education is the most effective remedy of terrorism. Nevertheless, university students are among those involved to the participating in terrorist attacks. This situation makes to necessary to interrogate the Higher education.

Key Words: Muslim Word, Exploitation of Religion, Terror, Education, Theology.

JEL Code: Z12.

³⁰¹ Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, rbicer@sakarya.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-1501-2103

GİRİŞ

Terör olaylarında belirli amaçları bulunmaktadır. Bu amaçlar, zaman ve zemine göre değişebilmektedir. Bu doğrultuda terörü tetikleyen etkenler dikkate alınmadan, soruna gerçekçi yaklaşamaz. Her ne kadar masumiyet kazandırmaya da terör eylemlerinin gerekçeleri dikkate alınmalıdır. Bunlar, eylemleri gerçekleştirenler tarafından birer mazeret ve haklılık gerekçesi olarak sunulabilmektedir. Ancak kapsamlı bir bakış ile bu ileri sürülen ‘gerekçeler’ genele uygulanamaz. Nitekim Güneydoğu Anadolu’da PKK’ya katılan kimselerle, aynı yörede aynı şartlarda yetişen, büyüyen ve aynı kültüre sahip olan başka terör eylemlerine katılan ve terörü desteklemeyen bireyler de bulunmaktadır. Hatta terör gerekçeleri olarak ileri sürülebilen sosyo-ekonomik şartlar, Karadeniz gibi, o bölgenin dışındaki yerlerde de bulunmasına rağmen, ikinci alandan pek terörist çıkmamaktadır. O nedenle aşağıda sıralanan şartlar, her zaman ve herkesim için geçerli olmayabilir.

- a. Ekonomik nedenler: Fakirlik, gelir eşitsizliği ve hetorejenlik gibi.
- b. Sosyo-kültürel gerekçeler: Kimlik, asimilasyon, toplumsal gelişme, medya, şehirleşme gibi.
- c. Devlet otoritesi gibi eğemen gücün baskıcı tavrı sonucu, bireylerin insani nitelikli genel geçer özgürlüklerinin ciddi anlamda kısıtlanması.
- d. Eğitimle bağlantılı şartlar.

Bu sıralama statik değil, dinamiktir. Dolayısıyla zaman ve mekâna göre değişebilir, önem ve öncelik sırası farklılaşabilir.

TERÖR EĞİTİM İLİŞKİSİ

Türkiye’de gerçekleşen terör olaylarının çoğu dış kaynaklı olduğu kabul edilmekle birlikte, terör örgütlerine katılan elemanların bir kısmı, Türkiye’de doğmuştur. Yüzde 90’ı Müslüman olan Türkiye Cumhuriyeti, idari sistem açısından laikdir. Ülkede yaşayan ve terör örgütlerine katılan kimselerin belli bir kısmının Türkiye okullarında okudukları anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda terör örgütlerine katılan kimselerin eğitim düzeyleri ile aldıkları eğitim seviyesi arasındaki ilişkiyi anlama bakımından eğitim kavramı üzerinde durmak gerekmektedir.

Eğitimin temel nitelikleri arasında eğitim sürecinin, kapsamlı, çok boyutlu, sürekli, dinamik, bilimsel araştırma ve bulgulara dayalı, ulusal olan ama uluslararası araştırma ve incelemelerden yararlanan, deney dayalı, insana özgü, amaca ve olumluya yönelik, bütünleyici, zaman yönünden sınırlı, mekân açısından geniş, ulusal kalkınma ile doğrudan ilişkili, kültürü oluşturan ve kültürden etkilenen bir uyum sürecine sahip olması gereklidir (Varış, 1991:28-29).

Daha da önemlisi, eğitimin küreselleşmeye paralel olarak, liberal bir dinamikle bireylerin ve yerel grupların bireysel veya bölgesel girişimlerine yol açabilecek bir şekilde, özel girişimlere imkân sağlayabilmelidir (Ziguras, 2002).

Eğitimin amaçları genelde hedef kitle ve yer aldığı ortam doğrultusunda değişkenlik göstermekle birlikte, ana hatlarıyla şu şekilde tespit edilebilir:

Eğitimin, kişiliklerin biçimlendirilmesi, zekânın geliştirilmesi, kültürün aktarılması, korunması, geliştirilmesi ve yenilenmesine yönelik amaçları olabilmelidir (Bilhan, 1991:97).

Yine eğitim, toplum koşullarına ve gereksinimlerine yanıt verme, bireylerini temel ihtiyaçlarını karşılayacak yönde olma, demokratik ideallere, düşüncelere uyarlanabilecek bir yapıda bulunma, kendi içinde tutarlı olma, istenen davranış değişikliğini açıklayacak şekilde formüle edilebilme niteliğine sahip olmalıdır (Tezcan, 1985:50-51).

Bu veriler doğrultusunda eğitim, “Geniş anlamda bireyin toplumun standartlarını inançlarını ve yaşama yollarını kazanmasında etkili olan tüm sosyal süreçlerdir” veya “kişinin yaşadığı toplumun değeri olan yetenek, tutum ve diğer davranış biçimlerini geliştirdiğı süreçlerin tümüdür” (Fidan, 1998:8) şeklinde tanımlanmaktadır.

Eğitim, öncelikle ailede başlar, sosyal çevre ve okullarda devam eder. Bu nedenle her birey örgün ve yaygın eğitim kurumlarında yetişmektedir. Siyasi partiler, sivil örgüt, kurum ve kuruluşlar, medya, vakıf, dernek gibi kurumlar, eğitimin bir boyutu olarak değerlendirilmektedir. Eğitim, sonuç itibarıyla insanın yetişmesini hedeflemektedir. O nedenle eğitim zorunlu olarak kabul edilmiştir. Dünyanın pek çok ülkesinde bu zorunluluk, resmi okullar aracılığıyla yürütülmektedir. Türkiye şartlarında sivil dernek, vakıf ve organizasyonlar, Batı ülkelerdeki konuma ulaşamamakla birlikte, önemli bir mesafe almıştır. Günümüzde bu tür oluşumlar, resmî kurumlar ile hareket ederek, kitlelerin eğitim ve öğretimiyle meşgul olmaktadır (Yavuz, 2008).

Öte yandan eğitimin, kişileri daha makul bir düzeye ulaştırmakta, olaylara yorum ve yaklaşımında daha isabetli kılacağı kabul edilmiştir (Çalışkan ve Meçik, 2010:46). Eğitimin bir başka önemi ise, bireylerin her şeyin sebep ve sonucu arasındaki ilişkiyi görmesini sağlamasıdır (Yalçın, 1969:246-248).

İnsanoğlunun sınır tanımayan düşünme ve yaratma potansiyelinin bireysel temelde erdem kavramıyla da eşgüdüm içinde olması önemlidir. Gelişmeler ve yenilikler, olumlu yönde ortaya çıkar ve insanlık yararına kullanılırsa, önem arzeder. Ancak söz konusu gelişme ve yenilikler, insanlık aleyhine olumsuz yönde kullanıldığında, insanlık zararına olabilir. Bu potansiyelin olumlu yönde insanın kendisine ve topluma hizmet şeklinde kullanılması, insan ile eğitim ve erdem ilişkisini gündeme getirmiştir. Burada en belirgin yansıma, 'ben' bilinci yerine, 'biz' bilincine ulaşma vardır. Bu erdem ancak eğitim ile şekillenebilir. Zira eğitim, erdemsiz olmayacağı gibi, erdem de eğitimsiz gerçekleşemez (Aydın, 2004:77, 79).

Erdem-eğitim ilişkisi doğrudan ahlak eğitimiyle bağlantılıdır. Sonradan elde edilebilen kazanımlar şeklinde ahlakı değerlendirirsek, eğitimin doğrudan ahlak ile bezenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Zira ahlak bireyin kendisini eğitmesinin sağlamanın yanında, toplum ahlakına da uygun hareket etmeyi önermektedir. Kendisi dışındakilere karşı duyarlı olma şeklinde özetlenebilecek ahlak eğitimi, bireyin şahsının erdemlerle bezenmesi yanında, eğitim yoluyla toplumda da bu niteliklerin yaygınlaştırılması, temel hedef olmaktadır (Hesapçıoğlu ve Akdağ, 2008). Erdem eğitimi, sevgi ve ilgi gösterme ve/veya sürekli ya da ciddi bir şekilde ödüllendirme ile gerçekleşebilir. Bu yönlü bir eğitim almış olan birey hem kendisi hem de toplum için iyi şeyler üretmeye namzet olur.

Eğitimin hedeflerinden biri de ruh sağlığı yerinde insanlar yetiştirmektir. Ruh sağlığı yerinde olan bireylerin ortak özelliklerini kapsayan bazı temel kavramlar ve kabuller vardır. Hayattan zevk alma, üretken olma, dolu dolu yaşama, çalışmaktan zevk alma, ruh sağlığının en temel nüvelerini oluşturmaktadır. Burada en önemli etken ise, bireyin kendisini gerçekleştirmesidir (Aydın, 2004:84). Bu ise, eğitim ile olumlu hedeflere yönelik bir yapıya bürünür.

Eğitim, her şeyden önce bireyin kendisi ve toplumla barışık yaşamasını salık vermektedir. Bu temel eğitimin ardından diğer etkenler gündeme gelir. Zira bireyin kendini eğittiği ölçüde, toplumsal uyum da gerçekleşir. Resmi ve sivil bütün eğitim ve öğretim kurumları bu amaç doğrultusunda hareket ederler. Eğitim ve öğretimin bireyi daha çok hayata hazırlayıcı bir niteliği olmazsa, bu eğitim açısından bir başarı sayılmaz. Gerek temel ve ortaöğretimde gerekse yükseköğretimde olsun belki de en önemli problem, eğitim ve öğretimin hayatı ve toplumsal ihtiyaçlardan kopuk olması, okulun kendisini hayattan soyutlayarak öğrenciyi hayata hazırlayıcı özelliğini kaybetmesidir. Benzer tespitlerde bulunan bazı araştırmacılara göre, özellikle yükseköğretimde öğrenilenler, hayatla ilgili olmayan, idealist bilgilerdir. Öğrenim, günlük hayatla olan bağı kaybetmiştir. Okulda öğrenilenler ya geçmişe ait şeylerdir ya da bugünle ilgisi çok dolaylıdır. Bu doğrultuda birçok üniversite mezunu, kendi alanlarında çalışmamaktadır (Oğuz, 2004:94). Söz konusu bu problem, eğitim sorununun bir parçası olarak görülmektedir. Şöyle ki, üniversite gençliği, kendilerinin bir meslek alanında hayata hazırlandığı düşüncesinden uzak kalarak, memleketin kaderini ilgilendiren konularda kendilerini bunlarda sorumlu tutan bir algılamaya da sahiptirler. Bu nedenle siyasi gelişmeleri takip ederek, kendilerini bu sistemin bir parçası olarak görmektedirler. Bunun farklı bir yansımasını da buldukları okullarda göstererek, üniversite idaresinde temsil edilmek ve yönetimde söz sahibi olmak istemektedirler (Yalçın, 1969:238:241).

Okulda, hayata yönelik verileri bulamadığını ileri süren bir kısım üniversite gençliği, aynı zamanda eğitimin en öncül sonuçlarından birisi olan hoşgörüden mahrum kalmışsa, olumsuz gelişme ve etkilere açık

olacağı aşikardır. Bireyin kendisi ve kendi dışındakilerle uyumlu olmasını sonuç veren hoşgörü, bir erdemdir. Eğitim ise, gerçek anlamda amacına ermesi için erdemlerle bezenmelidir.

Hoşgörünün, eğitimin önemli bir unsuru olduğu görülmektedir. Nitekim bu konuda yapılan araştırmalar eğitimin, hoşgörüyü zorunlu olarak doğurduğudur. Zira hoşgörü, eğitimin doğasında vardır (Afdal, 2006:130-133). Eğitim bilimcilerinin çoğuna göre eğitim ile hoşgörü arasında ciddi bir ilişki söz konusudur (Haakedal, 2007:169; Karlsson, 2005). Bu tür bir ilişki, ruhsal sorunu bulunmayan ve sağlıklı toplumsal ilişkiler kurabilen kimseler için söz konusudur. Hoşgörü, temeline saygıyı oturtur. Saygı da karşısındaki görüş ve davranışlarını bir şekilde anlamaya çalışır. Buna göre hoşgörü, saygısızlık ve şiddetin karşıtıdır (Haakedal, 2007:132).

Eğitim-şiddet, eğitim-terör ilişkisi tam bir netlik kazanmamıştır. Daha yalın bir anlatımla, eğitim-suç ilişkisi arasındaki bağlantı, kesin bir hüküm verecek şekilde konumlandırılmamıştır. Nitekim eğitim düzeyi yüksek ülkelerdeki suç işleme oranı ile, eğitim düzeyi düşük memleketlerdeki suç oranında bir yükselmenin olduğu konusunda farklı değerlendirmeler bulunmaktadır (Chakrabarty ve Preston 2008).

Yukarıdaki bu iki veri arasında bir çelişki düşünülebilir. Ancak eğitim-şiddet arasındaki ilinti, yöneticilerinden daha çok, eylemleri gerçekleştirenler bazında değerlendirildiğinde, eğitim-terör ilişkisi daha belirgin olmaktadır. Zira terör eylemlerinin üst yönetimde yer alanlar ile eylemleri gerçekleştirenlerin, eğitim düzeylerinin farklı düzeyde olduğu görülmektedir (Ekici, Sözer ve Atak, 2001:46, 52).

EĞİTİM, DİNDARLIK ve TERÖR

Eğitimin boyutları arasında, din eğitimi bulunmaktadır. Dini eğitim ve öğretim ile, birey ve toplumun dini algısı teşekkül eder. Dini eğitimin, kişinin dindarlaşması ile bağlantı ve orantısı, eğitim-kişilik arasındaki ilişki bağlamındadır. Din, genel anlamda insanlığın saadeti için var olmuş iken, bazı din mensupları dini argümanlar ve gerekçeler kullanarak, din adına terör eylemlerinde bulunmaktadırlar. Bu doğrultuda tarihsel süreçte hep dini istismar eden terör var olmuştur. Terör eylemlerini gerçekleştiren bu kesimin anlayışı, genelgeçer dindarlık algılayışlarıyla temelden bağlantılı değildir (Erdoğan-Kartaloğlu, 2019). Nitekim İslamiyet'te bu tür eylemleri gerçekleştirenler, apokrif ve dalalet fırkaları olarak değerlendirilmiştir.

Dini şiddeti yeğleyen örgüt mensupları, "din adına mücadele" ettiklerini ileri sürmekle birlikte, kendi dindaşlarının ezici çoğunluğu tarafından ekstremist olarak tanımlanmaktadırlar. Öte yandan, Hizbullah örneğinde olduğu gibi, örgüt üyelerinin bizzat kendi dindarlıklarını zayıf olarak tanımlamaları da dikkat çekicidir. Nitekim Hizbullah örgütünün silahlı kanadı üyelerinin %46'sının kendilerini örgüte katılmadan önce 'hiç dindar olarak görmedikleri', ancak %5'inin kendilerini 'çok dindar' olarak tanımladıkları görülmüştür. Yine aynı örgüt üyelerinin %95'i kendilerinin dini bilinçle yaşamadıklarını itiraf etmişlerdir (Özeren, Sözer ve Demirci, 2010:161-162). Buradaki veri, bu örgüte katılmanın, dini kaygılardan kaynaklanan bir aktivite değil, sonradan tanıştığı ve aralarına katıldığı kimselerin propagandalarının etkisiyle eylem gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Benzer değerlendirmeler el-Kaide elemanları için de düşünülmektedir. Nitekim Türkiye dâhil birçok ülkede terör eylemlerini gerçekleştiren el-Kaide hücrelerine baskın yapıldığında dini değerlerle çelişen içki şişeleri ve porno kasetleri bulunmuştur (Atasoy, 2012).

Sebepler açısından ters orantılı olarak nitelendirilebilecek böyle bir ilişkinin arkaplanında, bireyin yeterli/doğru dini bilgiler edinmesinin imkânı söz konusudur. Bu doğrultuda yeterli/doğru dini bilgileri edinmeyen ama kendi algılayış biçimleri doğrultusunda dini tema oluşturan kimselerin oluşturduğu bir örgütün oluşumunda yer alanların elbette din eğitiminin yeterliliğinden bahsedilemez (USAID, 2003).

Nitekim İslam dünyasında dini eğitim ve öğretim veren okullarda (medrese) okuyan öğrencilerin büyük çoğunluğunun teröre prim vermedikleri, şiddet ve terörden nefret ettikleri bilinmektedir. Bununla birlikte azınlıkta olan Taliban medreseleri benzeri eğitim veren okulların, İslam dünyasında azınlıkta kaldığı ve marjinalleştiği görülmektedir (USAID 2003; Akyol, 2001).

Öte yandan halkının büyük bir kısmı Müslüman olan ülkelerde çoğunlukla seküler eğitim sistemi bulunmaktadır. Türkiye örneğinde olduğu gibi, terör örgütlerine katılmış kimselerin çoğu, Türkiye'nin seküler yapıdaki resmi okullarında okumuş ve buralarda yeterli din eğitimini alamadıkları düşünülmektedir. Zira bu örgüt mensuplarının büyük kısmı, okuryazar olmayan/olan veya zorunlu olan ilköğretim döneminden daha ileri gidememiş kişilerdir. Bu doğrultuda da yeterli din eğitimi alamamışlardır. Zira ilköğretim

okullarındaki din öğretiminin yetersiz olduğu şeklindeki tezler, ciddi dayanaklara sahiptir (Çapçioğlu, 2006:6) Bu eleştirilerin ana odağını, doktriner din öğretimine yönelik olması ve bunun da önemli bir bölümü laiklik ilkesi ve sekülerleşme temel alınarak yapılmasıdır (Batuhan, 1998:151).

Bu bağlamda, yeterli bir din öğretimi doğrultusunda, dindarlık seviyesi ile dini bilinçli yaşama bulguları birlikte değerlendirildiğinde, dini alana yönelik formel mekanizmaların güçlendirilmesi durumunda, bireylerin örgütün ağına düşme ihtimallerinin azalabileceği öngörülmektedir (Köksal, 2002). Ancak bunun başarılması, formel mekanizmaların etkin ve alana yayılmış faaliyetleriyle olanaklıdır. Diğer bir ifadeyle devletin, örgütlerin eleman kazanma sürecinde kullandığı benzer mekanizmaları harekete geçirmek, okul, aile, sosyal yaşamaları, bireyin mikro düzeydeki sosyal çevresine yönelik uygulamalara ağırlık vermesi önemli görülmüştür (Özeren, Sözer ve Demirci, 2010:167).

Terör örgütlerine mensup olan ailelerin eğitim, kültür ve sosyo-ekonomik durumu, önemli bir unsur olarak kabul edilmiştir. Bu kanı doğrultusunda söz konusu olguların düşük değerde olması, örgütler için en önemli bir fırsattır. Buna göre olumlu, iyi ve yüksek değerdeki aileler, örgütlerin çekindiği bir yapıya sahiptir (Alkan, 2009:39-58). Buna göre terör gerekçeleri arasında değerlendirilen göç olgusunda, en önemli etkenin aile ve eğitim olduğu görülmektedir. Nitekim önemli göç alan merkezlerden olan Mersin’de göçmen mahallerinde çocuklar, denetimsiz bir şekilde sokakta vakit geçirmekte, böylece istismara açık ve birçok riski içeren koşullarda sosyal hayatı yaşadıkları görülmektedir. Genellikle yüksekokullara gitmeyen/gidemeyen bu çocuklar, aile eğitiminde de uzak kalmaktadır (Erjem ve Gödelek, 2010).

Şiddetin doruk noktasını ifade eden terör eylemlerini gerçekleştirenlerin eğitim düzeyleri de dikkat çekicidir. Bu konuyla ilgili üç alan araştırması üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır. İlk iki araştırma Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu’nda sunulmuştur. Mehmet Tan ve Hasan Saçıkara tarafından sunulan “Gelir ve Eğitim Düzeyinin Şiddet-Terör Üzerindeki Etkileri” adlı tebliğ bir alan araştırması olup, Kahramanmaraş ve civarında yapılmıştır. Anket, ailede ve toplumda şiddete başvurma en önemli nedeni olarak, yoksulluk ilk sırayı alırken, yetersiz eğitim ikinci sıraya yerleşmiştir. Bu doğrultuda şiddet ve terör eylemlerinin sonlandırılması veya en aza indirgenmesi için, birinci tavsiye, yoksulluğun çözülmesi, ikincisi ise, eğitim düzeyinin yükseltilmesi gelmektedir. Yazarlar, alan araştırması sonucunda, insanların gelir ve eğitim durumlarının gerilemesine paralel olarak şiddetin arttığı sonucuna ulaştıklarını (Tan ve Saçıkara, 2002:634-635).

Konuyla ilgili yine Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu’nda Atıcı ve Gümüş tarafından sunulan “Bireylerin Terör Hareketlerine Katılım Durumları ile Eğitim Düzeyleri Arasındaki İlişki” başlıklı tebliğde, PKK terör örgütüne katılan 6158 kişinin %13’ünün cahil (okuma yazma bilmez), %9’unun okur yazar, %38’inin ilkökul, %10’unun ortaokul, %18’inin lise ve %12’sinin de üniversiteye gittikleri ortaya çıkmıştır (Atıcı ve Gümüş, 2002).

Sol terör örgütlerine mensup toplam 826 kişiye yönelik öğrenim durumu oranları, %2 okuma yazma bilmez (cahil), %30 ilkökul, %14 ortaokul, %34 lise ve %20 üniversite öğrenimine sahip görünmektedir (Atıcı ve Gümüş, 2002).

Öte yandan dini istismar eden terör örgütü mensuplarının ise, %4’ü okur yazar, %19’u ilkökul, %14’ü ortaokul, %40,5’i lise ve %22’si üniversite öğrenimine sahiptirler (Atıcı ve Gümüş, 2002) Hizbullah terör örgütü üyelerinin %4’ü cahil, %3’ü okur yazar, %24’ü ilkökul, %12’si ortaokul, %36’sı lise ve %21’i üniversiteli olarak karşımıza çıkmaktadır (Atıcı ve Gümüş, 2011).

Bu verilere göre eğitim ve öğretim düzeyi düşük olan örgütler, bölücü terör mensuplarıdır. Tahsil oranın yüksek olan kesim ise, sol terör örgütleridir. Ardından dini istismar eden örgüt görülmektedir.

Terör-eğitim ilişkisiyle ilgili yapılan bir başka alan araştırmasına göre, terörün sebepleri arasında eğitimsizliğin yüzdelik oranı 20,7, ekonominin ise %28,7’dir. Aynı çalışmada teröre çözüm önerisi olarak yaygın eğitimi ve eğitimle aydınlatma savı ileri sürülmüştür (Akşen ve Koç, 2010:208-209).

Atıcı ve Gümüş’ün yapmış olduğu araştırma verilerine göre (Atıcı ve Gümüş, 2002) üniversiteden mezun olmuş veya uzaklaştırılmış terör örgüt elemanlarının büyük çoğunluğunu, ‘Dini istismar eden terör örgütü’ olduğu görülmektedir. İlk ve ortaokul olarak ilköğretim mezunu elemanlara sahip olan terör örgütünün PKK olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yine Atıcı ve Gümüş'ün araştırmasına göre bölücü terör örgütü PKK mensuplarının en büyük grubunu ilköğretim mezunlarının oluşturduğu görülmektedir. Üniversite mezunu ise en düşük grubu oluşturmaktadır. Bu durum, PKK örgütüne katılanların ciddi anlamda eğitim ve öğretimi alamamış/almamış kimseler olduğunu göstermektedir (Atıcı ve Gümüş, 2002).

Aynı yazarların söz konusu araştırmalarına göre, dini temalı terör örgütlerinden Hizbullah içerisinde eğitim ve öğretim düzeyi ilköğretim olan kesim, %36'lık bir oranla en geniş kitleyi temsil etmektedir. Aynı oran lise mezunları için de geçerlidir. Bununla birlikte üniversite okuyanların, %21 oranı ile ortaya çıkması, bu düzeyin de ciddi anlamda sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu sonuç, çalışmamızın ilk bölümünde ileri sürülen tezi desteklemektedir.

Özeren, Sözer ve Demirci tarafından yapılan çalışmada ise, Hizbullah terör örgütü içerisinde en büyük kesimin ilköğretim grubu olduğunu göstermektedir. Bu çalışma ile yukarıdaki araştırma arasındaki farklılık, daha çok yıllar açısından değerlendirilebilir.

Terör örgütlerine katılan bireylerin eğitim düzeyleri düşüktür. Özellikle Hizbullah gibi dini istismar eden terör örgütü ile PKK bölücü örgütünün elemanlarının eğitim düzeyleri, sol örgütlere göre daha alt seviyededir. Bu veriler, resmi okullardaki eğitim ve öğretim düzeyine göre belirlenmiştir. Örgüt üyelerinin yetiştikleri ortamlar dikkate alındığında çevre kültürünün çok düşük olduğu da anlaşılmaktadır (Gömleksiz, 2002).

Her üç kesimde ilköğretim ve lise mezunlarının ağırlıkta olması, genelde vasıflı/nitelikli bir iş sahibi olamayıp, alanında yetişmiş bir yapıya sahip olamadığı ve bu nedenle de çoğunlukla iş sahibi olamayan kimselerden oluştuğu sonucunu vermektedir. Bu doğrultuda terör gruplarının katılmada, ekonominin önemli bir payı vardır. Ancak her ekonomik durumu iyi olamayan kesimin terör örgütlerine katılmadığı malumdur. Bu doğrultuda vakıanın tespitine yönelik araştırmada, yeterli eğitimi de alamayan kimselerin, bu tür grupların önemli bir kesitini oluşturmaktadır.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Türkiye'de faaliyette bulunan terör örgütleri temelde, bölücü, sol ve dini istismar eden olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Her üç kesimin temel yapısında şiddet ve terör vardır. Bu örgütlere katılanlar üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda benzer değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı da sorunların çözümünde benzer tavsiyelerde bulunulmuştur. Eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve ekonomik durumun iyileştirilmesi şeklinde özetlenebilecek bu çözüm önerileri, ne kadar çözüm getirici niteliğe sahiptir?

Eğitim düzeyinin yükseltilmesine yönelik öneri, özellikle sol örgütlerde üniversite mezunlarının bulunması nedeniyle, güçlülüğünü kaybettirmektedir. Hatta son dönemlerde terör eylemlerine katılan kimselerin başarılı eğitim aldıkları kabul edilmektedir (Benmelech ve Berrebi, 2007:224) Öte yandan ekonomik durumun düzeltilmesi ise, yine güçlü görünmemektedir. Öncelikle fakirlik oranının yüksek olduğu Orta ve Batı Anadolu'daki yerleşim yerlerinde, örgüt mensubu yok denecek kadar az bulunmaktadır. İstanbul, İzmir gibi metropollerini göz ardı edecek olursak, birçok Anadolu kent, kasaba ve köylerde, yoksulluk ve fakirlik düzeyindeki yurttaşların ezici çoğunluğu, terör örgütlerine pirim vermemektedirler. Yine şiddet ve terör eylemlerini yönlendiren mafya türü oluşumların üst kademesinin genellikle ekonomik düzeyi yüksek lüks bir yaşama sahip oldukları bilinmektedir.

Öte yandan ekonomik ve eğitim düzeyi yüksek olan Batı ülkelerinde de benzer terör örgütleri bulunabilmektedir. Buna göre eğitim düzeyi ve ekonomik seviyenin düşüklüğü ile terör arasında doğrudan bir ilişki vardır savı, sorunlu görünmektedir. Zira bugün üniversitelerde terör eylemlerini gerçekleştirenler mevcutsa, bu soruya bigane kalamayız. Bu durumda yüksek öğrenimin öğretim metotlarının da sorgulanması gerektiği yönündeki tezler (Oğuz, 2004) ciddiye alınmalıdır.

Bu bağlamda örgüte katılan bireylerin doğum ve büyüme bölgelerinin (sosyal çevre kültürü) dikkate alınması zorunlu görünmektedir. Mesela İslam dünyasında terör olaylarının öncüllerinden olan Vahhabilik, Muhammed b. Abdülvahhab'ın doğum bölgesi ile yakından alakalı olduğu görülmektedir. Çöl hayatı ve kültürünün etkin olduğu bu yöreye Necd bölgesi denmektedir. Benzer bir özelliği Haşşaşın terör örgütünün banisi olan Hasan Sabbah'ın yaşadığı alanda da bulabilmekteyiz. Nitekim o da medeniyetten uzak, sosyal hayatın algılanış düzeyi çok düşük, çok dar lokal bir kültürün hakim olduğu bir ortamda yaşamıştır.

Bu doğrultuda eğitimin, terör olaylarının önlenmesinde en önemli paya sahip olduğu düşüncesi ciddiye kazanmaktadır. Buradaki eğitim, sadece okullara indirgenmemelidir. Benzer derecede ekonomik durum da önemlidir. Burada önemliliğin sıralaması değişebilir. Bu da görecelidir. Zaman ve mekana göre öncelik kazanabilir. Ancak terör olaylarının en aza indirgenmesi, terörist gruplara katılımların düşük düzeyde seyretmesi için, eğitim ve ekonominin de ötesinde etkenleri de değerlendirmek durumundayız.

Eğitim, terör olaylarının önlenmesinde en önemli paya sahiptir. Benzer derecede ekonomik durum da önemlidir. Bu doğrultuda önemliliğin sıralaması değişebilir. Bu da göreceli olup, zaman ve mekana göre öncelik kazanabilir.

Öte yandan genel-geçer kabuller doğrultusunda işlenen dini eğitim ve öğretimi da yine terör örgütleri için tehlikeli görülmektedir. Bu bağlamda dini boyuta sahip olan Hizbullah örgüt elemanlarının ezici çoğunluğunun dini eğitim ve öğretimden yoksun kişilerden oluştuğunu da hatırlatmak gerekir (Yurtseven, 2006) Ana tema itibarıyla şiddet ve teröre karşı olan İslam dini, bunu hem Müslümanlar hem de diğer kimseler için en tehlikeli unsur olarak değerlendirmiş ve bu konuda hem Müslümanları hem de diğerlerini ikaz etmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim genelde insanların özeldi ise Müslümanların kaçınması gerektiği en büyük tehlikenin fitne olduğunu birçok ayette ısrarla vurgulamıştır. Taşkınlık, azgınlık, özgürlüklerin kısıtlanması, işkence ve sindirme gibi anlamlara gelen fitne, Kur'an'da Müslümanların kendi içerisinde ve de kendi dışındaki varlıklara kullanılmasının kesinlikle yasaklandığı bir eylem biçimidir (Erdal, 2005)

Eğitimin öncül amaçlarından birisi olan özgür irade ve özgüven terörizmin temel çözümleri arasındadır. Buna göre çocukların eğitimi, kendi iradeleri doğrultusunda düşünen ve hareket edebilen, özgür bireyler olarak temellendirilmelidir. Bütün bu verilerden terör hareketlerinin temelinde pek çok sosyal, psikolojik, siyasal ve ekonomik faktörlerin etkili olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda terör örgütleriyle mücadele, silahlı mücadelenin zorunluluğu yanında, örgütün eleman ve taban kazanma süreci ile de etkin mücadeleyi zorunlu kılmaktadır. Bu konuda, resmi idareler ve STK'ların devlet kurumları tarafından yönlendirilmesiyle aile eğitimi ve yasal statüde din öğretiminin önemli bir yeri bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Afdal, G. *Tolerance and Curriculum: Religious Diversity and Education in Europe*. ed. Bakker, C. H. G. Heimbrock and R. Jackson. (New York: Waxmann, 2000).
2. Akşen, H. ve Koç, B. Terör Olaylarına Karışanların Sosyo-Ekonomik ve Eğitim Durumları ile Bazı Demografik Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. *Terörün Sosyal Psikolojisi*. ed. M. Sever, H. Cinoğlu, O. Başbüyük. (Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2010).
3. Akyol, T. Taliban ve İslamiyet. *Milliyet Gazetesi* (12 Ekim 2001).
4. Alkan, N. *Psikolojik Harekât, Terörizm ve Polis*. (Ankara: TEMÜH Dairesi Başkanlığı Yayınları 2000).
5. Alkan, N. *Söz Bitmeden: Terörle Mücadelede Önleme Stratejileri*. (Ankara: USAK Yayınları 2009).
6. Atasoy, S. el-Kaide'nin Pornosu. K-Haber (Kriminal Haber Portalı 2012). www.khaber.com.
7. Atıcı, B. ve Gümüş, Ç. Bireylerin Terör Hareketlerine Katılım Durumları ile Eğitim Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu* ed. O. Kılıç ve M. Çevik. (Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları 2002).
8. Aydın, B. Bireysel Özgürlük ve Erdem. *21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi*, ed. O. Oğuz, A., Oktay ve H. Ayhan, (İstanbul: Dem Yayınları 2004).
9. Başaran, İ. E. *Eğitime Giriş*. (Ankara: Sevinç Matbaası 1987).
10. Batuhan, H. *Din, Bilim ve Eğitim Üzerine Düşünceler*. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 1988).
11. Benmelech, E. and Berrebi, C. Human Capital and Productivity of Suicide Bombers. *Journal of Economic Perspectives*. (2007, Vol. 21, No. 3).
12. Bilhan, S. *Eğitim Felsefesi*. (Ankara: Ankara Üniversitesi 1991).

13. Chakrabarty, N. and Preston, J. Posturing Fear in a World of Performed Evil: Terrorists, Teachers and Evil Neo-Liberals. *Perspectives on Evil and Human Wickedness*. (Oxford Inter-Disciplinary Press 2009).
14. Çalışkan Ş. ve Meçik, O. Sosyal Sermayenin Oluşumunda ve Radikalleşmenin Önlenmesinde Eğitimin Rolü. *Terörün Sosyal Psikolojisi*, ed. M. Sever, H. Cinoğlu ve O. Başbüyük (Ankara: Polis Akademisi Yayınları 2010).
15. Çapçioğlu, F. *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar Çerçevesinde İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Din Eğitimi Anabilim Dalı. Ankara 2010)
16. Ekici, N. M. Sözer, Atak, A. S. İdeoloji ve Örgütsel Yapının Örgüte Eleman Kazanma Üzerindeki Etkisi Türkiye’de DHKP/C ve HİZBULLAH Örneği. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*. (2010, 1/1), 34-57.
17. Erdinç, Ziya-Kartaloğlu, Habib (2019). Akâid-i Adûdiyye’nin Türkçe Bir Şerhi Olarak Harputlu İshak Efendi’nin Es’ile-i Kelâmîyye Adlı Eseri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12(62) 1765-1771.
18. Erjem, Y ve Gödelek, E. Türkiye’de İç Göçler ve Kentleşme Bağlamında Terörizmin Sosyo-Psikolojik Zemini. *Terörün Sosyal Psikolojisi*, ed. M. Sever, H. Cinoğlu ve O. Başbüyük (Ankara: Polis Akademisi Yayınları (2010).
19. Fidan, N. *Eğitime Giriş*. (İstanbul: Alkım Yayınevi 1998).
20. Gömleksiz, M. N. Eğitimin Kültürel Bütünleşmeye Etkisi. *Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu*, ed. O. Kılıç ve M. Çevik, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları 2002).
21. Haakedal, E, Does Public Religious Education Imply Symbolic Violence? *Peace or Violence: The Ends of Religion and Education?* ed. J. Astley, L. J. Francis and Mandy Robbins, (Cardiff: University of Wales Press 2007).
22. Hesapçioğlu, Akdağ, M. ve B. *Eğitimin Felsefi Temelleri. Eğitim Bilimine Giriş*, (ed. M. Gürsel ve M. Hesapçioğlu, (Konya: Eğitim Akademi 2008)
23. Karlsson, I. *Din, Terör ve Hoşgörü*, trc. T. Kayaoğlu, (İstanbul: Homer Kitabevi 2005).

(13)

Prof. Dr. Ramazan BİÇER³⁰²

YENİ ÇAĞ DİNİ AKIMLAR BİR DİNİ HAREKET MİDİR? TÜRKİYE ÖRNEĞİ
ARE NEW AGE RELIGIOUS TRENDS A RELIGIOUS MOVEMENT? TURKEY EXAMPLE

ÖZ

Din ve dinî olanın sorgulanması, küreselleşmenin getirdiği bir ivme sonucu bütün dinleri etki alanına almıştır. Bu veri, Müslümanların da bu kapsama alanına girdiğinin göstergesidir. Dolayısıyla küreselleşmenin dinî alana getirmiş olduğu fırtınalı hareketlilik, öncelikle İbrahimî/Semavî dinler olmak üzere bütün dinlerde dalgalanmalara yol açmıştır. Dinler kıyısına farklı boylarda çarpan küreselleşme dalgası, öncelikle inançlar çapında kendisini göstermektedir. Küreselleşmenin temel nedenleri arasında kabul edilen makineleşme, Aydınlanma düşüncesi ve modernleşme, başlangıçlarından itibaren birçok değere farklı bir ivme kazandırmanın yanında, dinî algılamının da belli oranlarda değişime uğramasına yol açmıştır. Aklileşme, modernleşme ve post-modernleşme gibi gelişmeler, birbirlerini tetiklediği gibi, sekülerleşmeyi ve onun belli uzantılarını doğurmuştur. Her türlü değer ve olguları biçimlendiren küreselleşmenin etki alanında kalan dindeki dönüşüm sürecinin olumlu veya olumsuz boyutları bulunabilir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Çağ Dini Akımlar, Küreselleşme, Sekülerleşme, Türkiye.

JEL Kodu: Z12.

ABSTRACT

The questioning of religion and the religious has taken all religions under its influence as a result of the acceleration brought by globalization. This data is an indication that Muslims are also included in this scope. Therefore, the stormy activity that globalization has brought to the religious field has led to fluctuations in all religions, primarily Abrahamic / Heavenly religions. The wave of globalization, which hits the shores of religions in different sizes, first manifests itself in the context of beliefs. Mechanization, Enlightenment thought and modernization, which are accepted as the main causes of globalization, have caused a change in religious perception as well as giving a different impetus to many values since their beginnings. Developments such as rationalization, modernization and post-modernization not only triggered each other, but also gave birth to secularization and its certain extensions. There may be positive or negative dimensions of the transformation process in religion, which is under the influence of globalization, which shapes all kinds of values and phenomena.

Keywords: New Age Religious Movement, Globalization, secularization, Turkey.

JEL Code: Z12.

³⁰² Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, rbicer@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1501-2103

GİRİŞ

Aydınlanma ve sekülerleşmenin yönlendirmesiyle geleneksel dinî algılamada çökmeler oluşmuştur. Bu ise dinî alanda değişimlere, algılama biçiminde başkalaşmalara, dinin kültürel alandaki otoritesinin aşınmasına ve bireysel alana sıkışmasına yol açmıştır. Buna rağmen bazı Aydınlanma düşüncesi savunucularının öngörülerinin aksine din tamamen kaybolmamıştır. İnsanın ruhsal boyutunun hava deliklerini oluşturan manevî alan, ruhun teneffüsü için bir ihtiyaçtır. İnsan bedeni bir şekilde bu ihtiyacı karşılama çabasına geçecektir. Eğer meşru zemin dediğimiz geleneksel dinlerden bu gereksinim karşılanmazsa, başka menfezlerin açılmaya çalışılması zorunlu görünmektedir. Böyle bir devrede dinin zamana göre yeniden ifade edilme tarzı devreye sokulmaktadır. Ancak bu geleneksel dinî anlayışın yeniden biçimlenmesi şeklinde olacağından, birçok zorluklarla karşılaşabilmektedir. Böyle bir girişim ilk etapta apokrif ve bid'at olarak değerlendirilebileceğinden ciddi bir iç savunma ile karşılaşmaktadır. Üstelik böyle bir değişim zaman almaktadır. Buna mukabil daha güçlü olarak, davet edilenlere hiç de yabancı gelmeyen yerel kültürel formlardan da beslenen, yeni dinî hareketlerin zuhur etmesi daha kolay görünmektedir. (Biçer, 2007)

Küreselleşmenin, dinler arasında çatışmadan daha çok kaynaşma ve doğal bir etkileşime aracı olduğu iddia edilmektedir. Dinler bu karşılaşma ile ister istemez tarihsel olarak bağladıkları kabuklarından sıyrılmak zorunda kalırlar. Bu, dinler için bir tür öze dönüş hareketi niteliğine sahip olmak anlamına da gelebilir. Bütün dinlerin özünde bir ortak evrensel ahlakın olduğu muhakkaktır. Bu ahlak ilkelerinden kabul gören temel söylemlerini oluşturan 'İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'dir. Bu etkileşimin ahlak ile kalmayıp teolojiye de uzandığı görülmektedir. Etkileşimin temel nedeni bilgi, yönü ise rasyonelleşmedir. Dolayısıyla globalleşmenin başlattığı süreç ile dinler, karşılaştıkları dinlerin rasyonel karakterlerinden etkilenmektedirler. Ancak, rasyonel ile rasyonel olmayan kesin çizgiler halinde olmadığı için, bazen rasyonel dinler, rasyonel olmayan dinlerin kimi rasyonel taraflarından da etkilenmektedirler. Bu etkileşim sonucunda ortaya bütün dinlerden izler taşıyan ama hiçbir dinin aynısı olmayan kimi dinî anlayışların çıkmasına aracı olmuştur. Dünyanın küresel bir köy haline almasıyla birlikte mevcut dinlerin değişmesi ve bunlardan yeri bazı dinlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. (Çevik 2003, 177) Bu tarz dinî nitelikli spirüel akımlara daha çok Yeniçağ Dinî Akımlar "New Age Religious Movement/NRMs" denmektedir.

Yeni Çağ Dini Hareketlerin Kaynağı

Bu hareketler daha çok yerel bir kaynaktan beslenmekle birlikte, küresel bir yapıya bürünmüştür. Bunun önemli bir nedeni ise, yerel kültürün küresel etkilerle canlanması olarak gösterilmektedir. Mesela Çin, küresel ekonomi ile birleştikçe, 'Konfüçyüsçü Tüccar' gibi yeni melezleşmelere tanık olmaktadır. Yine Hindistan'ın çıkardığı çok etkili dinî hareketler, Sai Baba ve Hare Krişna; Japon kökenli Soka Gakki, Tayvan'daki Budacı Rönesans gibi hareketler, küreselleşmeye uzanmayı amaçlayan, farklı alternatif hareketler olarak dikkati çekmektedir. (Bilgin 2003, 206) Buna dengeleme tutumu, küreselleşme ile yerleşme denmektedir. Küresel kültür, önemli yerel değişikliklerle kabul edilmektedir.

İslam dünyasında ise bu süreç benzer boyutta kendisini göstermiştir. Nitekim Türkiye ve İslam dünyasının her yanında ortaya çıkan İslamcı hareketlerin hedefi, alternatif bir modernlik yaratmak olduğu gözlemlenmektedir. Bunların modernliği reddetmek değil, ekonomik ve siyasal olarak küresel sisteme katılan, fakat enerjisini bilinçli bir şekilde İslam kültüründen alan bir 'İslam modernliği' oluşturmak çabasında oldukları anlaşılmaktadır. Bu tür bir yol almayı gerekli hatta zorunlu kılan etkenler vardır. Öncelikle iletişim araçları gibi çağın gerektirdiği teknolojik ve bilimsel malzemelerin kullanılma zorunluluğu ve bilgi iletişimi en öncül amillerdendir. İslam dünyasındaki farklı görüş ve değişik akımların ortaya çıkması ve bunların, teknolojinin nimetleri aracılığıyla birbirleriyle haberleşme ve bilgilenme imkânına sahip olmalarıdır. Böylece dinî cemaat kendilerine yönelik eleştirilerin sonucunda bir tür iç sorgulamaya başlamaktadırlar. Ayrıca dinî liderlerin yaşadıkları zaman ve zeminin farkında olmasıyla, orta çağ kitaplarını kullanmakla birlikte, yaşadığı çağın muhataplarına yönelik davette bulunmalarıdır. Böylece din önderi, geçmiş dönemlerin dinî eser, literatür ve yorumlarını öğretmekle birlikte, çağın imkanlarından uzak kalmamaktadır. Elbette bu gelişmelerin bir genellemesi yapılamaz ancak, etkin dinî güçlerin bu minvalde olduğu kabul edilebilir. Bu tür bir iç ve dış sorgulama, Batı dünyasında Aydınlanma düşüncesi ve sekülerlik anlayışının da etkisiyle daha ciddi ve acımasız boyutlarda Hıristiyanlık için yapılmış ve yapılmaktadır.

Geleneksel dinlerin toplum iradesindeki düşüşü sonucu kültürler ortaya çıkmaktadır. Kurumsal dinler, başta entelektüel tabaka olmak üzere halkın manevî ihtiyaçlarını karşılamadıkları zaman, bireyler ruhsal ihtiyaçlarını başka kaynaklarda aramaya başlarlar. Sürekli cezalandıran tanrı anlayışı gibi psikolojik baskı, çağın insanına hitap edemeyen bir metotla yapılan dinî davet, din önderlerinin sömürge ve maddî çıkar peşinde koşmaları gibi hususlar, insanların kurumsal dinden uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Tabiatın boşluk kabul etmeyeceği prensibinden hareketle, bireyler ruhsal ihtiyaçlarını gidermek amacıyla başka kaynaklara başvurumaktadırlar. Bazı yöresel ve geleneksel öğretilerin de etkisiyle burada kültürler daha çabuk ve kolay ulaşılabilecek bir yakınlıktadır.

Kültürler, resmî dinler tarafından öncelikli öğreti olarak ileri sürülmemen, hatta karşı çıkılan ezoterik bilgileri sunma çabasıdadırlar. Kültürlerde, gizemli bilgilere sahip oldukları ileri sürülen ruhanî lider, insanların kendi iç dünyalarında bilkuvve bulunan güçleri, bilfiile çevirme iddiasındadır. Aynı zamanda onlar, gizemliliklerin tanrısal güçlerle desteklendiği hatta kendilerinin görevlendirildiği anlayışını işleyerek, sıra dışı bir mahiyet kazanmaktadırlar. Burada, Hıristiyanlık dinî öğretilerine sahip olan Batı insanları için önemli, heyecan verici ve de seküler zihniyetlerine uygunluk arz eden, politik karmaşalardan uzak kalan, sade bir ruhsal ihtiyaç karşılamaya yönelik pratikler sunan kültürler ilgi odağı olmaktadır. Kanaatimize göre Batı Avrupa’da Budist öğretilerin ileri boyutta benimsenmesinde de bu gerekçeler yatmaktadır.

Bu gelişim bir anlamda siyaset alanıyla ilintili olan dinlere bir tür tepkiyi de doğurmuştur. Mesela Katolik kilisesinin dünya ile meşguliyeti, doğrudandır ve Katolikliğin küresel planda öne çıkması, küreselleşme süreci ile kolaylaşmıştır. Ortadoğu ve ABD’de bazı fundamentalist hareketler, küresellik fikrine politik yollarla karşı koymuşlardır. Birleşik Devletler’in bazı güney eyaletlerinde fundamentalist Hıristiyanların başlattığı adli olaylarda, tek dünyacılık (one-worldism) fikrine karşı itirazlar, genel eğitimin seküler hümanizmine karşı direnişin temelini oluşturdu. Küresel yönelişli dinî ya da dinî nitelikli hareketler şeklinde adlandırılan, dünya ile doğrudan bir bütün olarak ilgilenen hareketler, kendi farklı metotlarıyla az ya da çok açıkça dünya düzeni problemlerine yönelmektedirler. Katolik kilisesi ve onun gevşek organizasyonlu rakibi liberalizmden farklı olarak burada Birleşme Kilisesi ‘Unification Church’ ve ‘Soka Gakkai’ gibi hareketler, tüm somut dünyaya ve onun kozmik bağlamına bir anlam vermeye çalışırlar. Bunu yaparken dinin küresel fakat rekabetçi bir yapı kazanmasını sağlayan metotlardan faydalanırlar ve dini kullanırlar. Açıkça küresel yöneliş olmayan birçok başka hareket gibi ulusal devletin ve uluslararası ilişkilerin gerçekleriyle yüzleşmek zorunda oldukları için, kaçınılmaz olarak politiktirler. (Robertson 2003b, 367) Bu veriler bize neden son zamanlar New Age Religious Movement hareketlerin ABD ve Batı Avrupa’da yaygınlaştığı ile ilgili ipuçları vermektedir.

Bu akımın Batı’da yaygınlaşmasının bir başka nedeni de Bruinsma’ya göre 1960’larda ve belki de 1970’lerde, tarihte daha önce hiç olmadığı kadar Doğu ve Batı mistisizminin sentezinin yaşanmasıdır. Buna göre Hinduizm, Zen Budizmi ve Çin Taoizmi Batı mistisizminin radikal esrarengizliğiyle karıştırıldı. Hümanizmin iyi aşılınmış ifadelerine bakılırsa, mistisizmin temel öğretileri Batı kültüründe ve hatta dünyada güçlü bir şekilde kök salmıştır. Ona göre bu bir New Age Hareketi’dir. (Brunisma 2007)

Dünya, son elli yıldır NRM patlamasına şahitlik etmektedir. Ülkelerdeki demokratik liberalleşme bunları bir dinî pazar (religious market) haline getirmiştir. Böylece Yeni Çağ Dinî Akımları ülke sınırlarında teşkilatlanmaya başlamıştır. New Age dini/tarikatı, UFO kültürü, UFO dini, UFO tarikatı ve Uzay dini/tarikatı gibi terimlerle ifade edilen akım, bütün dünyada, giderek bir sektör haline dönüşmektedir. Genel anlamda tarikat olarak nitelendirilmekle birlikte, bu tür akımın üyeleri, kendilerini ‘dinî’ hatta felsefî olarak nitelendirmekte ve özellikle benimsediği metodu tarikat olarak kabul etmemektedir. Bununla birlikte temel niteliğinin dinin kuralsızlaştırılması, serbestleştirilmesi “deregulation of religion” olduğu kabul edilmektedir. (Pereira 2008, 8)

Bu akımların dinî mi yoksa spritualist bir akım mı olduğu tartışma konusudur. Yeni Çağ geniş bir kavram olmakla birlikte, dinî boyutu da bulunmaktadır. Bu yönüyle literatürde yaygın şekliyle ‘dinî’ olarak adlandırmakla birlikte, spritualist bir yaklaşım içerisindedir. Bu yapısıyla dinin temel unsurların içermekle birlikte, spritualist anlayışlara da sahip olmaktadır. Bu nedenle her iki ekolün sürecini içermekle birlikte, genel olarak dinî olduğu kabul edilmektedir.

Yeni Çağ Dini Hareketlerin büyük kısmı, Başta Amerika olmak üzere Batı'dan çıkmakla birlikte, Asya kökenli spritualist/dinî yapıların etkisi büyüktür. Her iki yakanın düşünce hamuruyla yoğrulmuş algılama hareketi, zamanla çoğulcu ruhçu akımlar haline dönüştü. Bu nedenle, 'cult' veya 'sect' olarak da anılmaya başlandı. Sect, Türkçe'ye tarikat veya mezhep olarak çevirebileceğimiz, geleneksel dinî anlayışın (Erdoğan-Kartaloğlu, 2019) dışında teşekkül eden, kendi inanç ve uygulama şekilleri olan dinî ve spritüel oluşumlar olarak adlandırılmaktadır. Cult ise, sıradışı inanç ve pratik sistemi olan dinî organizasyonlara verilen ad olmuştur. Kültü, tarikattan (sect) ayıran en önemli özellik, karizmatik bir liderin sultanı altında kurallara boyun eğmektir. Bir anlamda totaliter bir organizasyon ve ideolojidir. Bununla birlikte yaygın olarak Yeni Çağ Dini Akımları için sect ve cult terimleri aynı bağlamda kullanılmaktadır. (Stark-Bainbridge 1987, 124; Van Driel-Richardson 1988, 177)

Bunların büyük kısmı Asya kökenli anlayışların Batı sürümünü oluşturmaktadır. Transcendental Meditation, Divine Light Mission, International Society for Krishna Consciousness, Rajneesh Foundation/Osho Foundation, Nichiren Shoshu/Soka Gakkai, Vajradhatu/Shambhala gibi felsefi anlayışı olan, büyü içerikli (magic) ve lidere kayıtsız teslimiyete dayalı akımlar ortaya çıktı. (Köse 2006, 167–225) Öte yandan, insan potansiyelinin harekete geçirilmesi iddiasıyla hareket eden Erhard Seminar Training, Scientology, Psychosynthesis, Silva Mind-Control, 'New Acropolis', Türkiye'deki versiyonuyla "Yeni Yüksektepe Kültür Derneği" türü akımlar da bu dinî hareketlerin bir bölümünü oluşturmaktadır. (Arman 2007a, 2007b)

Bir kült olarak kabul edilen New Acropolis, 1957 yılında Arjantin'de Jorge Angel Livraga Rizzi (1930–1991) tarafından kurulmuştur. Teozofik bir düşünce akımı olarak kabul edilen New Acropolis akımı, 1970'li yıllarda Avrupa'ya yayılmıştır. Yakın yıllarda merkezini Brüksel'e taşıyan New Acropolis, temel felsefe itibarıyla farklı dünya dinleri ve ezoterik gelenekleri birleştirdiği iddiasındadır. Pisagor ve Eflatun eksenli Yunan felsefesi temelli Batı ezoterisi üzerine bina edilmiş olan akım, daha çok 1875 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin New York kentinde H. P. Blavatsky, Henry Steel Olcott ve William Quan Judge tarafından kurulmuş olan "Theosophical Society" ile paralel bir görünüm arz etmektedir. Dernek daha sonraları kendi arasında bölünmüş ve farklı adlarda devam etmiştir.

Bir New Age kültü ve tarikatı olarak kabul edilen New Acropolis, üyeler arasındaki olumsuzluklar, düşüncedeki çarpıklıklar nedeniyle Batıda zararlı ve tehlikeli kültler arasında değerlendirilmekte ve faşist, Nazist ve ırkçı bir organizasyon olarak nitelendirilmektedir. (Introigne 1999)

İnsan potansiyelinin harekete geçirilmesi teziyle ortaya çıkan bir kısım Yeni Çağ Dinî akımların hareket ivmesini, post-Freudcu bir psikoloji oluşturmaktadır. Temel felsefesi ise, "Sen, evrenin ağaç ve yıldızlardan farkı olmayan bir parçasısın. Var olmayı onlar ne kadar hak etmiş ise sen de öylesin. Nasıl algılırsan algıla, Tanrı ve kendin ile barışık olmalısın. Herşeye rağmen dünya yaşamaya değer" şeklinde özetlenebilecek bir inanç sistemine sahiptir. (Taylor 2000, 479)

New Age Dinî akımının bir başka boyutunun temsilcileri ise, klasik okült değerlerin yeniden canlandırılması teziyle ortaya çıkmıştır. Gerald Brosseau Gardner'ın öncülüğünü yaptığı Wicca dini ile Feraferia ve Church of Satan gibi hareketleri bu grupta değerlendirebiliriz.

Yukarıda tasnif etmeye çalıştığımız dini akımların birbirleriyle yakın ilişkileri bulunmaktadır. Bu nedenle bir kategoride yer alan kültü, bir başka bölümde de değerlendirmek mümkündür. Bundan dolayı kesin çizgileri belli bir sınıflandırma zor görünmektedir. Ancak genel anlamda hepsi, Yeni Çağ Dinî Akımlar içerisinde yer almaktadır. Bunların bir kısmı Hıristiyanlık içerisinde doğup, onun karşısında alternatif bir din oluşturma gayesi gütmektedir. Nebraska-Tilden doğumlu L. Ron Hubbard'ın (1911–1986) 1952'de kurduğu Scientology (<http://www.scientology.org>), 1966 yılında A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada tarafından oluşturulan Krishna Consciousness (ISKCON)/Hare Krishna ve Unification Church (Moonism) gibi. Burada Soka Gakki hareketi neo-Budist olarak nitelendirilmektedir. (Pereira 2008, 8–9) Unification Church, Jehova's Witness, Mormonizm hareketlerini tamamen Hıristiyanlık içerisinde ele almak daha doğru olur. Yeni Çağ Din hareketlerinin hemen hemen hepsi senkretik bir yapıya sahiptir. Mesela Scientology hareketi Amerika'da ortaya çıkmasına ve bir Hıristiyan toplum içerisinde yeşermesine rağmen, Hinduizm ve Budizm dinlerinin öğretilerini, çoğunluğu Hıristiyan olan Amerikan insanının yapı ve anlayışına uygun bir şekilde sunmuştur. (Hubbard 1998, 3–4; Atack 1999, 11, 374, 380; Lambert 1999, 314; Valdeck 2005, 10)

Charles Taze Russell'in (1852–1916) 1881'lerde oluşturduğu Yahova Şahitleri, daha çok Yahudi-Hıristiyan karışımından oluşmuş yeni bir dinî sunum olarak görünmektedir. The Watch Tower Bible Society ve Tract Society of Pennsylvania şeklindeki kuruluşlarla ortaya çıkan tarikat/din, dünyada Jehovah's Witnesses veya The Witnesses of Jehovah (Yehova Şahitleri) adıyla bilinmektedir.

Moonculuk (Unification Church), İncil metinlerini, lider Sun Myung Moon, kendisine geldiğini kabul ettiği vahiy doğrultusunda, Kore kültürü arka planı içerisinde, Konfüçyüslük ve Şaman verileri doğrultusunda yeniden yorumlamış ve sunmuştur. Bu anlamda Yeni Çağ Dinî Hareketleri belli kategoriler altında sınıflandırmak çok zor görünmektedir. Zira genel olarak bu hareketler, Yahudi-Hıristiyan geleneği yanında Hinduizm, Şintoizm, Budizm, İslam ve pagan geleneklerini de barındırmaktadır.

Öte yandan diğerlerinde olduğu gibi Scientology mensuplarınca örgüt, din olarak kabul edilmemektedir. Bununla birlikte daha çok Budizm'in yeni bir versiyonu görünümünde olup, moral nitelikler ağır basmaktadır. Temel anlayışları, reenkarnasyon ve insan ruhunun bedenine esaretten kurtulmasına yönelik eylemler olarak özetlenen Scientology, yaşam tarzı ve ahlakî standartları ön plana çıkarmaktadır. Bilinen anlamda bir ibadet şekillerinin olmadığı gibi, belirli bir tanrısı olmayan din görünümündedir. Scientology daha çok Hinayana (Therevada) Budizminin etkisi altındadır. (Petersen 1975, 109, 112) Scientology tarikatı, din ve terapi karışımından oluşan bir akım olarak sunulmuştur. Ancak bunun psikiyatrik bir tedavi olmadığını vurgularlar. Scientology tarikatının kurucusu Hubbard'a göre insanlar dünyaya ait olmayıp, Venüs gezegeninden gelen ölümsüz bir ruhun reenkarnasyonudur. (Methvin 1980, 138–140, 144–148)

Yeni Çağ Dinî anlayışı, tek yönde yol almamış, alternatif olarak veya farklı boyutta ortaya çıkan hareketleri de oluşturmuştur. Bunların da diğerlerinden çok da farklı olmadığı görülmektedir. Bu hareketlerden birisi New Thought Movement veya Science Religion'dur. New Thought'un belirli bir ibadet şekli ve dogmaları yoktur. 1830'larda Transcendentalizm düşüncesinden doğan akım, Ralph Waldo Emerson (1803–1882) tarafından kurulmuştur. Ancak akımın babası olarak, Phineas P Quimby (1802–1866) tanınmaktadır. Akım Neo-Platonizm ve Hıristiyan düşüncesinin bir karışımından ibarettir. (Sanders 1973, 166) Christian Science, Divine Science, Religious Science, Unity ve New Thought gibi tanımlar genelde "Science Religious" olarak adlandırılır. Görüş ve prensipleri "International New Thought Alliance 2000" adıyla yayımlanmıştır. 1950'li yıllar itibarıyla 60'tan fazla lideri olduğu gözlemlenen bu akım, daha çok mistik bir karakter taşımaktadır. (Holmes 1991)

Her ne kadar New Thought Movement/Science Religion akımı Yeni Çağ akımlarının alternatifi olarak görünse de birçok araştırmacı tarafından metot itibarıyla bu aynı kategoride değerlendirilmektedir. (Barker 1995)

Küreselleşmenin, yerel kültür ve alanlara farklı şekillerde etkili olduğu bilinmektedir. Küreselliğe karşı, yerelliği canlandırma sembolü olarak ortaya çıkan bazı dinî akımlar, doğal yapısı gereği küresel bir zihniyette olup, global metotlarla yerelliğe ulaşmaya çalışmaktadırlar. Mesela Brezilya'daki Zen Budizm için, Japon mu Brezilyalı mı tartışması yapılmıştır. Bu akım, Brezilya'ya tahsis kılınmış ve yerel bir melezleşmeye maruz kalmıştır. Küresel bir yapıda olan Budizm'in Brezilya sürümü, glokalleşen dinî bir yapı konumundadır. Bu tür bir anlayış ise "The Global/Local Electronic Communications Network of Faith Communities and Non Governmental Organizations" gibi grupların ortaya çıkmasına yol açmıştır. (Brodeur 2004, 196)

SONUÇ

Yaygın dinlerde durum böyle olunca, Yeni Çağ Dinî Akımlarının sayısı hakkında kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Zira aynı gruptan ayrılarak başka bir hareket oluşturan kişi ve kesimler göz ardı edilemeyecek kadar çoktur. Benzer düşüncelerle hareket etmelerine rağmen, kendilerinin daha iyi ve gerçek olduğu teziyle hareket eden tarikat odaklarından ilk akla gelen Mahikari dinidir. Kendilerini "Supra religion" olarak tanımlayan ve Japon kaynaklı olan bu Yeni Çağ dini hareketinin kurucusu ve fikir babası, Okada Totama'dır. (1901–1974) Tuttukları yolun "New New Religion" olduğunu ileri süren Totama'ya göre Tanrı kendisine "artık cennet hayatının zamanı gelmiştir. Ayağa kalk. Senin adın Kotama olsun. Kendini arındırma sanatını uygula. Dünyada birkaç defa çatışma çıkacak" şeklinde uyarmıştır.

Okada, önceleri Church of World Messianity'nin bir üyesi iken, kendi öğretisini oluşturmuştur. Atalar kültürü ve reenkarnasyon inancına sahip olan Mahikari dini, Budizm, Taoizm, Konfüçyüslük, İslam ve Hıristiyanlık dinlerin öğretilerinin bir karmasıdır. (Smith, 2008b:12–13)

Kaynakların farklılığı ve senkretik oluşumu nedeniyle de Yeni Çağ Dini Hareketler adıyla nitelendirilebileceğimiz, dünyanın farklı yerlerinde bulunan 2500 den fazla grup ortaya çıkmıştır. Zamanla bunlara yeni katılımlar ya da ayrılma ve bölünmeler nedeniyle yeni ortakların eklenmesi de söz konusudur. (Kemp 2004, 144–176)

Yeni Çağ dinî hareketler, daha çok ekonomik ve siyasi çalkantı veya hızlı sosyal değişimler döneminde ortaya çıkmıştır. Bireysel ve toplumsal sıkıntılar, sorunlara “burada ve şimdi” türünden acil çözüm arayış düşünceleri bu akımların hızlı bir şekilde mantar gibi yeşermelerine neden olmaktadır. Bunlara eklenebilecek diğer faktörler arasında, şehirleşme ve göçün getirmiş olduğu sıkıntılardan kaçma düşüncesidir. Bu nedenle Yeni Çağ Dinî hareketler, ‘ahiret’, ‘öteki dünya’ gibi uzak gelecekle ilgilenmezler. Bu türlü kavramlar onlar için yine bu dünyada ve yakın bir gelecektedir. Bunun en önemli göstergesi ise, kutsal kitaplarda yer alan ‘kıyamet’, ‘cennet’, ‘cehennem’ ve ‘ebedi yaşam’ gibi kavramlara yükledikleri anlamlardır. (Smith 2008a, 3; Höllinger 2004, 290)

Yeniçağ felsefesi de bu konulara ilgi duymakta ve çözüme yönelik görüşler ileri sürmektedir. Elbette ki ruhsal tecrübeler tamamen yok sayılamaz. Özellikle Uzak Doğu ve mistisizm kanalıyla anlatılan ama ifade edilemeyen birçok bilgi ve tecrübe, Yeniçağ Felsefesi ile izah edilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle bu tür akımlara yönelik kişilerin birçoğu, daha çok dinî/ruhsal tecrübeleri yaşamak isteyenler ve konuyla ilgili anlatılanlara açıklama bulamayanlardır. Bu konularla ilgili meraklarına cevap ararken, bilinçsizce etki altına girerler.

Batı’da durgunluk aşamasına gelen ruhçu akımların uzantısı olarak, son yıllarda ülkemizde ruh pazarları ve mistik grupların sayısında bir artış gözlemlenmektedir. Üstelik bu yolla çok da kazanç elde edilmektedir. Batı toplumlarında, “büyüklük hezeyanına neden olmak”, “aile yapısına zarar vermek”, “bireylerin beynini yıkamak”, “insanları maddi ve manevi sömürmek”, gibi nedenlerden dolayı “zararlı akımlar/yıkıcı gruplar” statüsünde değerlendirilmiştir. (Gross 2008)

Yeni Çağ Dini Hareketlerin karakteristik özelliklerini anlama bakımında Türkiye merkezli Bülent Çorak, Dünya Kardeşlik Birliği (DKB) felsefesi üzerinde durmak gerekir. Kurucusu Çorak, Türkiye’de Dr. Bedri Ruhselman tarafından başlatılan ruhçuluğun bir devamı olduğunu ileri sürmekte ise de bu Ruhselman tarafından kurulan “Metapsişik Tedkikler ve İlmi Araştırmalar Derneği” süreli yayını olan Ruh ve Madde dergilerindeki yazılarda kesinlikle reddedilmiştir. DKB, öz itibarıyla dünyadaki Ufo tarikatlarının bir uzantısıdır. Yeniçağ dini akımlarının en belirgin özelliklerinin, beyin yıkama eylemi olduğu bilinmektedir. Bu işlem sonucu üye/mürit, pasif bir hale getirilerek kendi iradesiyle iş yapamaz hale gelmektedir. (Zimbardo-Ebbesen-Masloch 1977, 197) Bu ise Dünya Kardeşlik Birliği içerisinde bulunan ve ayrılan üyeler tarafından özenle vurgulanmaktadır. Ufo tarikatlarının temel özelliklerinde birisi olan, tek yüce yanından hiyerarşik bir tanrısal düzeneğin bulunması, “uzaylı yardımcıları” olması ve bunların tanrısal ifade ve isimlerle sunulması, Bilgi Kitabı’nda açıkça görülmektedir. (Balch 1998, 4–6) Bilgi Kitabı’nda yer alan altın çağın kurulması ve göksel otoritelerden alınan mesajların insanlara iletilmesi, tanrı anlamında birçok göksel yücelerin bulunması, kitap yazarının son görevli olması, kitabın insanlığın kurtarıcısı olması, bütün dinlerin ve kutsal kitapların özünü oluşturması gibi hususlarda, Raelyanların görüşleri ile paralellik arz etmektedir. (Rael 1998, 22; 1986, 6–9) Aynı zamanda bu yurt dışında bulunan bütün Ufo tarikatlarının temel düşüncesinde yer almaktadır ki, bu da Bilgi Kitabı felsefesinin orijinal olmadığının göstergesidir.

Çorak, kendi düşünce sistemini ve tarikatını kurarken, başta Müslümanların dinlerine anlamadıkları, onlar şartlanmış oldukları için, basmakalıp öğrendikleri dini kuralları maddi çıkar ve menfaat için uyguladıkları, bu nedenle de kılınan namaz gibi ibadetlerin anlamsız olduğu vurgular. Ortaçağ ürünü olan Müslümanlığın terk edilmesi lazım geldiği, kendisine tabi olanların namaz, oruç gibi dini yükümlülüklerden arındığını ileri süren Bülent Çorak, bağınazlık olarak nitelendirdiği ibadetlerden uzaklaşarak, müritlerinin Kur’an’a ihtiyaçları kalmadığını savunmuştur. Zira kendisine göre Kur’an dejenere olmuş/bozulmuş/tahrif edilmiştir. Kible’nin artık Kabe olmadığını, kendi mekanı olan Anadolu’nun merkez ve kible olduğunu

düşünen Bülent Çorak, “Kitabın içinde bugünkü Düzen de yoktur” diyerek, kendisinin Hz. Musa, İsa ve Muhammed’den daha üstün olduğunu iddia etmektedir.

Allah’ın katı bir madde olduğunu, insan gibi bedenlendiğini ileri süren Çorak, bu düşüncesiyle Semavi dinler olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet’teki Allah inancına tamamen aykırı bir düşünce ileri sürmek suretiyle, inananları da cehaletle suçlayarak onları rencide etmektedir. Önceki peygamberleri “ışık dostu” olarak nitelendiren Bülent Çorak, Atatürk’ün de “ışık dostu” ve “Allah tarafından görevlendirilen bir elçi” olduğunu ileri sürmüştür. Atatürk’ün 6000 yıl önce hazırlanan bir programın “Planetinizin İlk Evrensel Işığını yakmak için, Göklerden gönderilen bir Işık Dostu” olduğunu vurgulayan Çorak, ardından “ışık dostları” olan peygamberler döneminin kapandığını ısrarla bildirmektedir. “kozmetik bilinç, evrensel kardeşlik, Galaksi federasyonu, uzaylı otoriteler, dinlerin sonu, peygamber ötesi lider”, “insanlığın kurtarıcısı” gibi genelde Ufo tarikatlarının bütün özelliklerini, (Levis 18–19; Denzler 2001, xiv, xvi, 100–104, 149–150) Türkiye şartları içerisinde biraz farklı söylemlerle de olsa yansıtan *Bilgi Kitabı*, Batı kökenli Uzay tarikatlarının bir uzantısı görünümündedir. Bülent Çorak’a göre yegâne hakikat ve gerçek *Bilgi Kitabı*’dır. Tek ilahi kitap budur. Çünkü “bu kitap, Rabbin, bütünün ve Tüm Bilgilerin kitabıdır. Dünyada ki herkes tek kitabın dağıtım görevlisidir” (Çorak 1996, 786) Buna göre, din kendi inancı merkezli tekelleştirilmekte, herkesin bu yeni dine mensup olması gerekli görülmektedir. Bunu yapmadıkları takdirde de dünyada ceza anlamına gelen reenkarneye tabi olacaklarını belirten Çorak’a göre *Bilgi Kitabı* çatısı altına girenler, kitabın ifadesiyle “seçilmiş”, “korunma ortamına alınmış” ve aynı zamanda “kurtuluşa” hak kazanmışlardır. Bu kabul ile hareket eden üye/müritler, kendi dışındaki herkesi aşağı görmekte, yalnızca kendilerinin uyanmış olduğunu kabul etmektedirler. Nitekim her bir üye “insanlığın kurtarıcısı” olduğunu sanmaktadır. Bu ise uzmanlarına göre bir “büyüklük hezeyanıdır”. (Biçer, 2007) Öte yandan inanç ilkeleri ve düşünce felsefeleri dini kavramlarla ifade edilmesine ve Tanrı merkezli olmasına rağmen, kendilerinin dini bir oluşum olmadığının ileri sürülmesi de kendi içerisinde bir tutarsızlıktır.

KAYNAKÇA

1. Arman, Burcu (2007a), “Türk Sokrates Halkasında Tarikat İzi”, *Yeni Aktüel*, XC, 36–43
2. Arman, Burcu (2007b), “Evet, Felsefe Okulundan Fazlası Var”, *Yeni Aktüel*, XCII, 36–43.
3. Atack, Jon (1999), *A Piece of Blue Sky: Scientology, Dianetics and L. Ron Hubbard Exposed*, Lyle Stuart.
4. Balch, Robert W (1998), “The Ewolution of a New Age Cult”, *Sects, Cults and Spiritual Communities: A Sociological Analysis*, ed. Zellner, W. William-Petrowsky, Marc, USA: Praeger Publish.
5. Barker, Eileen (1995), “The Scientific Study of Religion? You Must Be Joking!” *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 34, No. 3, 287-310.
6. Biçer, Ramazan (2007). “Kutsal Kitaplarüstü Apokrif Kutsal: “Bilgi Kitabı”, *Kelam Araştırmaları* 5(2), ss.15-40.
7. Bilgin, Beyza (2003), “Küreselleşme Din ve Eğitim”, *Dinî Araştırmalar*, ed. Mustafa Erdem, VI/17, 203–214.
8. Brodeur, Patrice C (2004), “From Postmodernism to Glocalism”, *Globalization and the Muslim World*, ed. B. Schaebler-L. Stenberg, New York: Syracuse University Press, 188–205.
9. Bruinsma, Wilbur (2007), “The New Age Movement and Entertainment”, http://www.rsglh.org/new_age_movement.htm (10/01/2009).
10. Çevik, Mustafa (2003), “Global Köyde Dinlerin Sonu mu?”, *Dinî Araştırmalar*, Sayı:17, Cilt:6, 163–177.
11. Çorak, Vedia Bülent Önsü (1996), *Bilgi Kitabı*, İstanbul: Dünya Kardeşlik Birliği Mevlana Yüce Vakfı.
12. Denzler, Brenda (2001), *The Lure of the Edge: Scientific Passions, Religious Beliefs and the Pursuit of the UFO’s*, Berkeley: University of California Press, 2001, xiv, xvi, 100–104, 149–150.

13. Erdinç, Ziya-Kartaloğlu, Habib (2019). Akâid-i Adûdiyye'nin Türkçe Bir Şerhi Olarak Harputlu İşhak Efendi'nin Es'ile-i Kelâmîyye Adlı Eseri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12(62) 1765-1771.
14. Gross, Werner (1999), "Tarikat ve İbadet Gruplarının Yıkıcı Olma Niteliklerini Değerlendirici Psikolojik Kriterler", trc. Rana Sey Uluç, *Türk Psikoloji Bülteni*, IV/9, 103–106.
15. Holmes, E (1991), *A Dictionary of New Thought Terms*, CA: Marina Del Rey: DeVorss & Co.
16. Höllinger, Franz (2004), Does the Counter-Cultural Character of New Age Persist? Investigating Social and Political Attitudes of New Age Followers", *Journal of Contemporary Religion*, vol. 19, no. 3289-309.
17. Introvigne, Massimo (1999), "Defectors, Ordinary Leavetakers and Apostates: A Quantitative Study of Former Members of New Acropolis in France", *Nova Religio* 3, <http://www.cesnur.org/testi/Acropolis.htm>
18. Kemp, Karen (2004), *New Age: A Guide*, Edinburg University Press.
19. Köse, Ali (2001), "Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar", *Günümüz İnanç Problemleri: İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Sempozyumu*, Erzurum, 203–216 Lambert 1999
20. Lewis, Bernard (1992), *İslam'ın Siyasal Dili*, çev. F. Taşar, İstanbul: Rey Yayınları.
21. Methvin, E. H. (1980), "La Scientologie: Anatomie d'une Secte Redoutable", *Sélection du Reader's Digest*, No. 400, 135-149.
22. Pereira, Ronan Alves (2008), "A Japanese new Religion in the Age of Globalisation", *IIAS, News Letter*, ed. A. Yeadeli, Apeldorn, XVIII, 8-9.
23. Petersen, V J (1975), *Those Curious New Cults*, New Canaan CT: Keats Publish.
24. Rael (1998), *The Final Message*. London: The Tagman Pres.
25. Robertson, Roland (2003a), "Globalleşme Politika ve Din", çev. H. Karaşahin-Ş. Gürsoy, *Dinî Araştırmalar*, c. 6, sy. 17, 361–372.
26. Smith, Wendy (2008a), "Asian New Religious Movement as Global Organisations", *IIAS, News Letter*, ed. A. Yeadeli, Apeldorn, XVIII, 3-5.
27. Smith, Wendy (2008b), "A Global MRM Based on Miracles", *IIAS, News Letter*, ed. A. Yeadeli, Apeldorn, XVIII, 12-13.
28. Stark, Rodney-BAINBRIDGE, William Sims (1996), *A Theory of Religion*, New York: Rutgers University Press.
29. Taylor, Charles (2000), *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Cambridge: Harvard University Press.
30. Van Driel, Barend-James T. Richardson (1988), "Categorization of New Religious Movements in American Print Media", *Sociological Analysis*, Vol. 49, No. 2, 171–183.
31. Waldeck, Val (2005), *Scientology: What to they Believe?* SA: Pilgrim Publications.
32. Zimbardo, Phillip-Ebbe Ebbesen-Christian Masloch (1977), *Influencing Attitudes and Changing Behaviors*, Reading, M. A.:Addison-Wesley.

(14)

Prof. Dr. Rüştü ILGAR³⁰³

**TRUVA TARİHİ MİLLİ PARKI COĞRAFI ÖZELLİKLERİ ve ZİYARETÇİ GÖRÜŞLERİNE GÖRE
EKOTURİZM FAALİYETLERİ³⁰⁴**

***ECOTOURISM ACTIVITIES ACCORDING TO THE GEOGRAPHICAL FEATURES and VISITOR
OPINIONS OF THE HISTORICAL NATIONAL PARK OF TROY***

ÖZ

13.350 hektarlık bir alanı kaplayan ve 1996 yılında Milli Park ilan edilmiş Truva Tarihi Milli Parkının tamamı Çanakkale ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Ana teması hem İlyada, hem de Odssea da yer alan Truva Savaşı ve bu savaşta yer alan insanlarla ilgili söylenceleri dile getiren, koşukla oluşmuştur. Milli park alanı belirtilen destanlar ve tarihi kayıtlarda yaklaşık 10 yıl kadar süren Truva Savaşlarına sahne olmuş antik bir kenti kapsamaktadır. Çanakkale'nin Tefikiye Köyü yakınlarında bulunan Truva 1996 yılında milli park olarak ilan edilmiştir. Truva 1998 yılında da UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası listesine girmiştir.

Bu çalışmada Tarihi Truva Milli Parkı'nın yerel halk ve ziyaretçilerin Tarihi Truva Milli Parkı'na dair görüşlerini belirlemek amacıyla 200 kişiyle anket uygulanmıştır. Anketin giriş bölümü, deneklerin kişisel bilgilerini öğrenmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Yerel halk, yerli ve yabancı turist olmak üzere iki farklı gruba farklı soru içeriklerine sahip anketler uygulanmıştır. Yerel halka uygulanan anket toplam 18, yerli ve yabancı turistlere uygulanan anketler ise toplam 21 sorudan oluşturulmuştur. Yapılan anketlerle; ziyaretçilerin milli park kavramı konusunda yeterli bilinç düzeyine sahip olmadıkları, yerel halkın ekonomik beklentilerinin gerçekleşmediği ve bu alanların korunmasına yönelik tedbirlerin yetersiz görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Yerel halkın; % 64'ü milli parkın bölgeyi olumsuz etkilediğini, % 71'i gelen turist sayısının yetersiz olduğunu, % 78'i turistlerin bölgeye ekonomik katkı sağlamadıklarını düşünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Ekoturizm, Milli Park, Truva, Ziyaretçi.

ABSTRACT

The Troy Historical National Park, which covers an area of 13.350 hectares and was declared a National Park in 1996, is located within the of Çanakkale province. The main theme came from ancient Troy War (10 years period) in both Ilios and Odssea epic paper and the rumors about the people involved in this war are written events. The national park area covers an ancient city that has been the scene of the Troy Wars, which lasted in epics and historical records. Troy, located near the Tefikiye Village of Çanakkale, was declared as a National Park in 1996. Troy was also included in UNESCO's World Heritage List in 1998.

In this study, in order to determine the importance of the Historical National Park of Troy and the opinions of local people and visitors on the Historical National Park of Troy, 200 people were surveyed. Surveys with different question contents were applied to two different groups, local residents, domestic and foreign tourists. The questionnaire applied to the locals was composed of a total of 18 questions, while the questionnaires applied to the domestic and foreign tourists were composed of 21 questions. It is inferred from the surveys that visitors do not have enough consciousness level about the concept of national park, that the economic expectations of local people have not actualized and that the measures are inadequate to protect these areas. 64% of the local people think that the national park has a negative effect on the region, 71% of them think that the number of arriving tourists is insufficient, 78% of them think that tourists do not make any economic contribution to the region.

Keywords: Tourism, Ecotourism, National Park, Troy, Visitors.

³⁰³ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Anabilimdalı, ilgarr.(@)mail.com, ORCID: 0000-0002-4981-7324

³⁰⁴ Bu çalışma 30 Ekim - 01 Kasım 2018, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Sempozyumunda, "Truva Tarihi Milli Parkı'na Yönelik Ziyaretçi Görüşlerine Göre Ekoturizm Yarar Analizi" adlı sözlü bildiri olarak sunulan çalışmanın geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

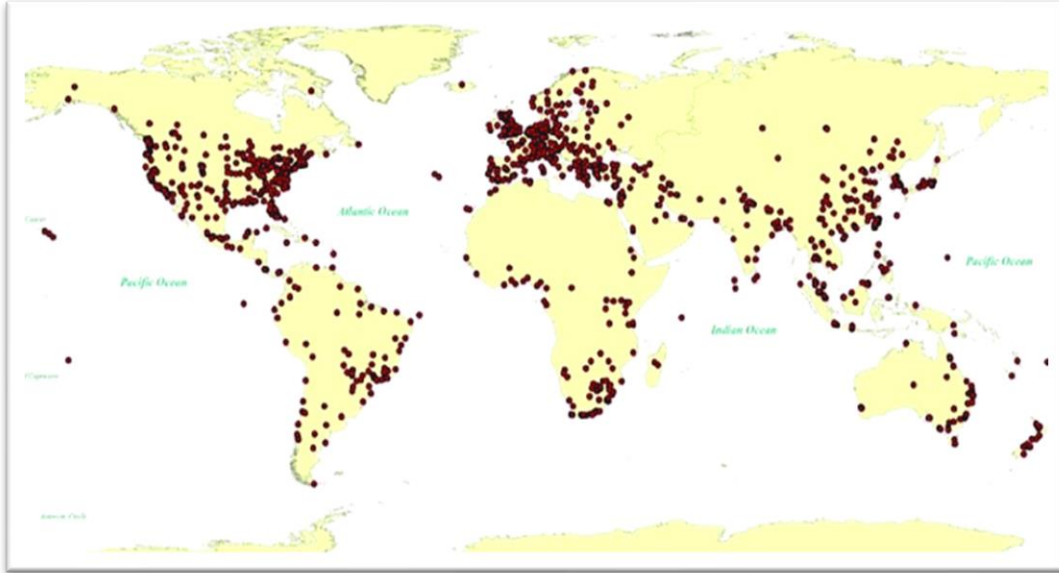
<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

1. GİRİŞ

Turizm, çevre unsurlarının korunması ve geliştirilmesinde etkili, ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmalarına yardımcı olan önemli bir hizmet sektörü olarak gelişmekte, ancak fiziksel çevreyi kirleten bir boyutu da bulunmaktadır (Polat ve Önder, 2006). Hızlı nüfus artışı ve göç paralelinde plansız olarak ortaya çıkan çarpık kentleşme olgusu kentlerin kuşatılmasına, merkezde var olan dokunun zedelenmesine, turizmin ham maddesi olan tarihi, kültürel ve doğal değerlerin yok olmasına neden olmaktadır (Kurter, 2007). Dünyadaki hızlı ekonomik, siyasal, teknolojik gelişmeler ve değişimlere paralel olarak, turizm tüketim kalıplarında da son yıllarda önemli değişimler gözlenmektedir. Lüks turizm hareketlerine katılım azalmakta, alışılmış turizm merkezlerinden az da olsa uzaklaşma yönünde bir eğilim yaşanmaktadır. Dolayısıyla hem turist profilindeki hem de tüketim alışkanlıklarındaki değişiklikler doğal, kültürel çevrenin koruma, kullanma dengesi içinde kullanımını öngören 'Eko-Turizm' gibi yeni kavramların oluşmasına neden olmaktadır (Avcıkurt, 2003). Turizm ve çevrenin birbirinin aleyhine olmayacak bir biçimde bir arada karşılıklı ilişki içerisinde olması ve bunların karşılıklı birbirinden yararlanmasını içeren kavramlar olarak 'sürdürülebilir turizm', 'yumuşak turizm', 'ekoturizm' dünyadaki turizmle ilgili literatürde en çok kullanılan kavramlar olmuştur (Doğaner, 1994).

Bilindiği gibi ekoturizm, ilk kez 1992'de Rio Çevre Zirvesinde ortaya koyulmuştur. Ancak daha sonra 2002 yılının Mayıs ayında, Kanada'nın Quebec kentinde, 133 ülkeden gelen 1100 delegenin katılımıyla yapılan Dünya Ekoturizm Zirvesinde, tüm ülkelerin benimsediği ortak bir tanımı belirlenmiştir. Buna göre ekoturizm "yeryüzünün doğal kaynaklarının sürdürülebilirliğini güvence altına alan, bunun yansısı yerel halkların ekonomik kalkınmasına destek olurken, sosyal ve kültürel bütünlüklerini koruyup gözetilen bir yaklaşım ya da tavır" olarak benimsenmiştir (Ekoturizm ve Sürdürülebilir Turizm Derneği, 2019). Bu ölçütlerde dünyadaki ekoturizm bölgeleri şu şekilde belirtilmektedir.

Şekil 1. Dünyadaki Ekoturizm Bölgeleri (Liu and Li2020).

Ekoturizm belirli kriterlere göre gruplandırılmıştır. Bunlar turizmde kullanılan araçlar (bisiklet, balon, rafting), gidilen yerin doğası (dağ, yayla, mağara), yapılan etkinliğin özelliği (akarsu, av, bilim, terekking) gibi çeşitlilik gösterir (Akpınar ve Bulut, 2010). Dünyadaki turizm faaliyetlerini yönlendiren, destekleyen ve işbirliğini sağlayan uluslararası örgüt Dünya Turizm Örgütü'dür. 2002 yılı Dünya Turizm Örgütü (WTO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından "Ekoturizm ve Dağlar Yılı" olarak ilan edilmiştir. Turizmin sosyo- kültürel ve doğal hayata olan olumsuz etkilerinin en aza indirilmesini, doğal ve kültürel kaynakların yoğunlaştığı bölgelere ekonomik katkı sağlanarak o yörenin kalkınmasını ve bilinçlendirilmesini sağlamak gibi amaçlar güdülenerek hazırlanmıştır (Yücel, 2002). 2002 yılının Dünya Ekoturizm Yılı olarak ilan edilmesinde; ekoturizmin büyük oranda ekonomik gelişme potansiyeline sahip alanlarda giderek artan bir önem kazanması etkili olmuştur. Aynı zamanda da ekoturizmin iyi planlandığı, geliştirildiği ve idare edildiği takdirde doğal çevrenin korunması için güçlü bir araç olma özelliği arz etmesi nedenleri önemli bir rol oynamıştır (Erdoğan, 2003).

Kırsal kesimde halkın gelirlerinin arttırılması ve sonuçta kırsal-kent arası gelir farklılığının azaltılması, kırsal alanlardan kente göçün önlenmesini ve kırsal alandaki insanların hayat koşullarının iyileştirilmesi için ekoturizm yeni bir yaklaşım olarak düşünülmeye başlanmıştır (Campbell, 1999). Ekoturizmin uzun dönemdeki etkileri; doğal çevreyi koruma ve koruma bilincini geliştirme, yöre halkının bir taraftan tarıma dayalı faaliyetlerini koruma öte yandan onlara ilave bir gelir sağlayarak sürdürülebilir olmasını sağlamaktır. Ekoturizm, yöre topluluğunu kapsaması, çevresel eğitimi teşvik etmesi ve gelir oluşturması bakımından doğal alanları korumaktadır (Demir ve Çevirgen, 2006). Kırsal alanda; doğal ve tarihi çekiciliklerin belli bir ölçüde bulunduğu yörelerde ana ekonomik uğraşısı tarım olan nüfusun, tarımsal faaliyetlerini sürdürmekle birlikte ziyaretçi konaklayabilecek şekilde yönlendirilerek küçük turizm işletmeciliği yapması sağlanarak alternatif turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Akşit, 2007; Yürük, 2003). Nitekim belirli bir bölgede uygulanmakta olan ekoturizm etkinliğinin hem bulunduğu bölgede bitki çeşitliliğini, bölgenin özelliklerini ve kültürel mirasını korurken hem de bölgedeki yerel halkın sosyo-ekonomik koşullarını sürdürülebilirliğini sağlamaya çalışan bir turizm anlayışını da temsil ettiği söylenebilir (Türker ve Aydın, 2010).

2. Yöntem

Araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Betimsel araştırma yöntemlerinde en önemli amaç incelenen durumu genişçe tanımlamak ve açıklamaktır. Tarama yöntemi sosyal bilimlerde oldukça yaygın olarak kullanılan yöntemlerden bir tanesidir. Bu teknik, geniş bir alanda kullanılan ve deneysel olmayan bir tekniktir. Bir topluluktan onu temsil eden örneklemin görüşünün alınması şeklinde gerçekleşir.

Çalışma 2017 yılı bahar aylarında Çanakkale'de bulunan random ziyaretçi gruplar ile yapılmıştır. Ankete farklı yaş grubundan insan kadın ve erkek olarak katılmıştır. Anket eğitim bilimcilerin görüşleri de alınarak hazırlanmış olup yine anket çalışmaları ile ilgili geniş bilgiye sahip uzman görüşleri doğrultusunda 200 kişiye uygulanmakla yeterli kalmıştır. Yerel halka uygulanan anket toplam 18, yerli ve yabancı turistlere uygulanan anketler ise toplam 21 sorudan oluşturulmuştur. Anket soruları karşılıklı görüşmeler şeklinde, birebir yapılarak yanıtlar alınmıştır. Standart formlar aracılığıyla uygulanan anketler SPSS 11.0 programı ile değerlendirilmiştir.

Araştırmanın problem cümlesi "Truva Tarihi Milli Parkı'na yönelik ziyaretçi görüşleri nedir, Truva ve ekoturizme olan ilgileri ve beklentileri nedir" olarak belirlenmiştir. Araştırmada Ziyaretçilerin Truva kavramına yönelik görüşü, eko turizmden yararlanma biçimi, Truva turizmindeki eksiklikler ve Truva'ya ait görüşler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır, aşağıda yer alan sorular seçenekli olan sorular arasındadır:

Şekil 2. Truva Tarihi Milli Parkı Lokasyon Haritası

Milli parkın ve çevresinin tabiat tarihi ile ilgili en önemli özelliği, jeolojik özelliğidir. Milli park alanı içerisinde öncelikli olarak görülebilecek yerlerin başında Troia kenti gelmektedir. Ayrıca Çanakkale Boğazı kıyıları sunduğu görsel peyzaj değerleri ile ziyaretçilerin rekreatif gereksinimlerini karşılayacak düzeydedir (Turizm Bakanlığı, 2002:774). Troia Antik Kenti ve çevresi 07.11.1996 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı ile Milli Park olarak ilan edilmiştir. Milli Park'ta, arkeolojik yöre merkez olarak alınmıştır. Sınırlar batıda Ege Denizi, Kuzeyde Çanakkale Boğazı, Doğuda devlet karayolu, Güneyde ise önerilen parkur yolu ile tespit edilmiştir. Bu sınırlar içinde kalan Troia Milli Parkı'nın sınırları 13 350 ha'dır (Özel, 2004:89-90).

3. Truva Tarihi Milli Parkının Coğrafi Özellikleri

İklim

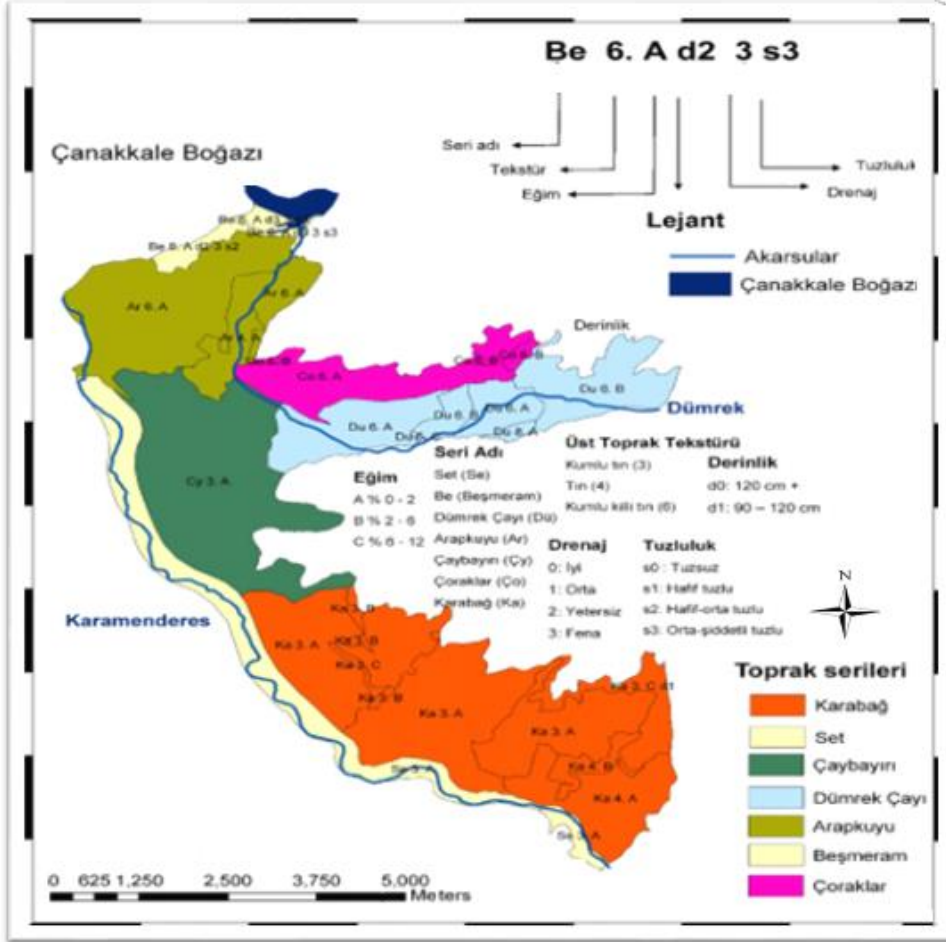
Truva bulunduğu coğrafi konum itibarıyla geçiş iklimi özelliklerine sahiptir. Sıcaklık değerleri açısından Ocak ve Şubat ayları en soğuk, Temmuz ve Ağustos en sıcak aylar olma özelliğine sahiptir. Minimum sıcaklık 11,2°C ile Şubat ayında, maksimum sıcaklık 39,0°C ile Temmuz ayında ölçülmüştür. Yıllık sıcaklık ortalaması 15,1°C'dir.

Tablo 1. Truva'ya Ait Mevsim Normalleri

CANAKKALE istasyonu baz alınmıştır	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmu	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
Ortalama Sıcaklık (°C)	6.2	6.6	8.3	12.5	17.5	22.2	25.0	24.9	20.9	16.0	11.8	8.3
Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	9.5	10.1	12.3	17.2	22.6	27.6	30.6	30.5	26.2	20.7	15.9	11.6
Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	3.1	3.3	4.6	8.2	12.6	16.5	19.2	19.4	15.8	12.0	8.4	5.1
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	3.2	4.2	5.3	7.3	9.3	11.1	12.6	11.2	9.0	6.3	4.3	3.2
Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	12.3	10.4	9.7	7.9	5.6	3.9	1.7	1.3	3.2	6.4	8.7	12.5
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (m)	91.0	71.6	66.8	45.4	30.2	23.7	10.9	6.5	22.9	53.8	86.9	106.5

Truva çevresindeki jeolojik yapı beş ana kaya grubundan oluşmaktadır. Metamorfik kristalin şist ve mermer alanın temel kayalarını oluşturmaktadır. Temel kayaları ultramafik ve plütonik kayalar uyumsuz olarak üstlenmektedir. Volkanik kayalar ise inceleme alanında yüzlek mostra veren plütonik ve ultramafik kayaları da uyumsuz bir şekilde üstlenmektedir. Volkanik kayalar; bazalt, dasit, riyolit, riyodasit, andezit ve piroklastik malzemeleri içermektedir (Everest ve Özcan, 2015). Bu temel kaya grubunu ise kireçtaşı, kum, kil gibi sedimanter kökenli materyal örtmektedir.

Şekil 4. Truva'nın jeolojisi (Kayan'a atfen Everest ve Özcan, 2015)

Bitki Örtüsü ve Hayvan Varlığı

Milli parkın kurulmuş olduğu lokasyon alüvyal tabanlı bir dolgu sahasıdır. Bu nedenle bu topraklar büyük ölçüde tarım arazisi şeklinde değerlendirilerek ekilmektedir. Domates, mısır, biber, patlıcan, buğday, yonca gibi tek yıllık bitkiler arazi yüzeyindeki tarım bitkilerinin büyük bölümünü oluşturmaktadır. Meşe, kızılçam, zeytin, çınar, kavak, pırnal meşesi, karaçalı gibi ağaç ve çalılar arazideki yerli bitki formasyonunu teşkil etmektedir. Milli park alanında farklı bilim adamları tarafından yapılan flora çalışmalarında 318 ana tür teşhis edilmiş olup bunların 111'i Akdeniz, 6'sı Avrupa-Sibirya ve ikisi İran-Turan fito coğrafyası elemanı olup; 7 tür ise endemiktir. Ayrıca 200 kadar böcek türü belirlenmiştir. Milli park florası ile ilgili çalışmalar sonucunda Kumkale köyü batı bölümünde tehlike altında ve korunması gereken step bitki örtüsü hassas bölge ilan edilmiştir (Özkan ve ark., 2007).

Truva Milli Parkı ile çevresi de birtakım yerli ve göçmen kuşları bünyesinde barındırdığı için kuş gözlemciliği açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Doğaseverler özellikle ilkbahar aylarında daha iyi gözlem yapabileme imkânı bulmaktadır. Çamurcun, kızkuşu, uzun bacak, karatavuk, üveyik vb. gibi kuş türleri bölgede yaşamaktadır. Yerel halka ait sakız, dağlıç, tahirova gibi küçükbaş hayvanlar ile saanen keçiler ve büyükbaş hayvanlar da bölgenin hayvan varlığına örnek verilebilir.

Su Kaynakları

Truva tarihi milli parkının bulunduğu lokasyon su kaynaklarına yakınlığı ile dikkat çekmektedir. Geçmişte liman kenti olan Truva zamanla Karamenderes Çayı'nın yaptığı biriktirme faaliyetlerinin bağlı olarak kara içinde kalmıştır. Çalışma alanında Karamenderes Çayı, Dümrek Çayı, Civler Göleti, Pınarbaşı Göleti ise milli park yakınlarındaki tatlı su kaynakları yer almaktadır. Tatlı su kaynaklarından göletler tarım arazilerinin sulanmasında önemli rol oynamaktadır. Yeraltı suyuna kolay erişim mümkündür.

Nüfus ve Yerleşme

Truva yalnız Çanakkale'nin değil, dünyanın en önemli yerlerinden biridir. 1873 yılında ilk kez gün ışığına çıkarılmaya başlanmıştır. Antik kent Çanakkale'den 32 km uzaklıkta Dümrek Kara Menderes Çayı'nın karıştığı yerde, Çanakkale Boğazı'na egemen Hisarlıktepe'de yer alır. Milli Parkın ana kaynak değerini, Troialılar ile Akaların 10 yıl süren savaşlarındaki kahraman savaşçıların efsanevi hikâyeleri ile uluslararası bir üne sahip olması oluşturmaktadır.

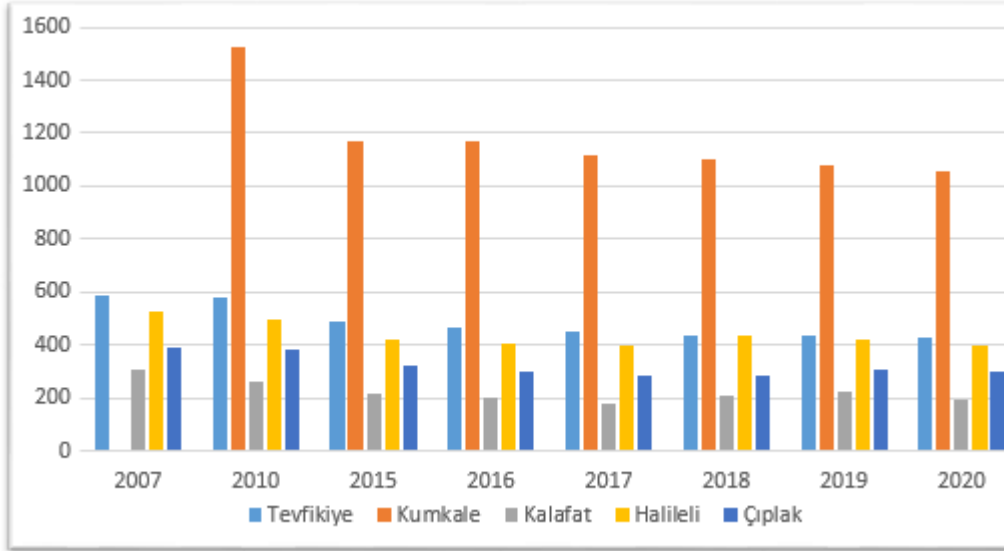
M.Ö. 3000 yılında kurulan dokuz kez yeniden yıkılıp kurulan, I. Truva, M.Ö. 2500 yıllarında bir depremle yıkılmıştır. Bundan önce de yörede eski yerleşmelerin bulunduğu bilinmektedir. Dardanos kentinin I. Truva'dan önce kurulduğu düşünülmektedir. Kuruluş önceliği 100-150 yıl kadardır. M.Ö. 1200'lerde kuzeyden gelen deniz kavimlerinin göçü ile bölgede ve Anadolu'da yazılı tarih açısından karanlık dönem başlamıştır. Bölge, M.Ö. 7. yüzyılda Batı Anadolu'da büyük bir güç haline gelen Lydia Krallığı'nın egemenliğine girmiş, M.Ö. 5. yüzyılda Perslerin gelmesiyle, Pers etkisi artmaya başlamış, M.Ö. 386 yılında Persler ve Spartalûar arasında yapılan "Kral Barışı" ile bölgede kesin olarak Pers egemenliği sağlanmıştır. M.Ö. 334'te Makedonya Kralı Büyük İskender'in Pers ordusunu Biga Çayı (Granikos) yakınlarında bozguna uğratmasıyla Anadolu'da Pers hakimiyeti gerilemeye başlamıştır. İskender'in ölümünden sonra İskender'in komutanları bölgede iktidar mücadelesine girişmişlerdir. Bergama Krallığı'nın hakimiyeti ve Galat istilaları döneminden sonra, Roma'nın bölgedeki hakimiyet kurma çabaları sırasında Diktatör Sulla, Gelibolu'ya kadar gelmiştir. Bölge, Roma ve Bizans dönemlerinde limanlarıyla da önem kazanmıştır. Osmanlıların Akdeniz'de egemenlik kurma istekleri, onları Balkan Yarımadası'ndaki fetihlere, Gelibolu ve yöresinden başlamaya yöneltmiştir. Gelibolu'da bir tersanenin kurulmasıyla birlikte Çanakkale'deki Osmanlı egemenliği daha da artmıştır. Boğazın önemi Çanakkale Savaşları'nda (1. Dünya Savaşı'nda) bir kez daha gündeme gelmiş ve düşman donanması 18 Mart 1915 tarihinde bozguna uğratılmıştır.

Truva'nın yer aldığı alan (Çanakkale ili) ülkemizde seyrek nüfuslu alanların içinde yer almaktadır. Truva Tarihi Milli Parkı'nın bulunduğu saha da seyrek nüfusludur. Çanakkale ili nüfusu 2017 yılı itibariyle yaklaşık 520 bin kişiden oluşmaktadır. Milli park yakınlarında bulunan üç köy en yakın yerleşme birimlerini oluşturmaktadır. Bunlar Kumkale, Tevfikiye, Kalafat, Halileli ve Çıplak köyleridir. Lokal olarak 2374 civarında toplam nüfusa sahiptir.

Tablo 2. Truva Milli Parkındaki Yerleşmelerin Nüfus Değişimleri

Yerleşme Adı	2007	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Tevfikiye	589	581	487	466	453	439	438	430
Kumkale		1525	1171	1166	1113	1100	1075	1053
Kalafat	306	259	215	199	182	207	220	195
Halileli	528	499	418	409	396	433	417	397
Çıplak	393	386	321	302	287	284	304	299

Yukarıda belirtilen köylerin yıllar bazında nüfusları sürekli azalma eğilimindedir. Genç nüfusun Çanakkale merkez tercihleri bu azalmada önemli rol oynamaktadır.

Şekil 5. Truva Milli Parkında Çevresindeki Köylerin Nüfus Değişim Grafiği

Ekonomik Faaliyetler

Kara Menderes ve Dümrek Çayının bulunduğu saha genelde yumuşak kumlu materyal içermektedir. Ana akarsuyun denizde döküldüğü sahada tuzluluk fazla olduğu için delta ağzında tuzcul bitkilere rastlanmaktadır. Jeolojik olarak tarıma elverişlilik bulunmasına bağlı olarak arazi genelinde tarımsal faaliyetler gerçekleştirilir. Tarım Truva'daki temel ekonomik etkinliktir. Tarla tarımı, sebzeçilik, meyvecilik, bağcılık ve zeytincilik başlıca tarımsal faaliyetlerdir. Tefikiye Ovası ve Kumkale Ovası tarımsal faaliyetlerin merkezi konumundadır. Milli park çevresinde yetiştirile başlıca tarım ürünleri; buğday, mısır, yonca, domates, salçalık biber, bakla ve zeytin oluşturmaktadır. Hayvancılık, halkın önemli geçim kaynaklarından birisi ve tarım sektöründe ikincil bir yere sahiptir. Hayvancılık, zirai faaliyetlerin yanında ikinci alternatif yapılan temel geçim kaynağıdır. Sığır, koyun, keçi ve tavuk yetiştirilen başlıca hayvanlardır. Sanayi açısından ise milli park yakınlarında süt ve süt üretimi yapan fabrikalar ve zeytinyağı fabrikaları bulunmaktadır. Troya milli parkı içinde yer alan köylerin koruma açısından olumsuz etki yaratacakları belirtilse de aynı zamanda bunların turizm için potansiyel oluşturduğu ve kırsal kalkınmayı destekleyeceği göz ardı edilmemeli ve kültürel değeri olan köy yaşantısının korunması için bir çerçeve geliştirilmelidir (Özkan ve ark., 2007).

Truva milli parkı çevresinde yer alan yerleşmelerde geçim kaynağı olarak tarım ve hayvancılık faaliyetleri yürütülmektedir. Truva milli parkının en temel ekonomik fonksiyonu ise turizmdir. 1998 yılında milli park statüsü kazanan antik kent her yıl yurt içi ve yurt dışından çok sayıda turist ağırlamaktadır. Truva milli parkını yılda yaklaşık 500 bin kişi ziyaret etmektedir (<https://www.canakkaletravel.com/haber/troya-milli-parkina-ziyaretci-akini.html>). Milli parkın sadece antik kent destinasyon noktası olmayıp aynı zamanda çok sayıda ekoturizm kapsamında değerlendirilebilecek yönleri de bulunmaktadır. 2018 yılının Truva yılı ilan edilmesi kapsamında bölgenin tanıtımına ve önemine ilişkin yeni çalışmalar başlatılmıştır. Bu yıl 90.000 m²'lik büyüklüğe sahip Troya Müzesinin inşasına başlanılmış ve 2018 yılı Ekim ayında açılmıştır. Resmi açılışı ise "Çanakkale Arkeoloji Müzesi" içindeki tüm eserler taşınmış olup "Troya Müzesi" olarak; 18.03.2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bir yıl sonrası Müze Forumu (EMF) tarafından en saygın müzecilik ödülllerinden olana "2020 Yılı Avrupa Yılın Müzesi Özel Ödülü" nün sahibi oldu. Dünyanın en ünlü antik kentlerden biri olan Truva'nın 5 bin yıllık tarihe ışık tutan müze turist çeken önemli bir destinasyon noktası halini almıştır.

4. Truva Milli Parkı Ekoturizm Potansiyeli

Truva Milli Parkında Ekoturizm kapsamında yer alan ve de yer alması uygun olan başlıca turistik faaliyetler: Doğal değerler (sahiller, sahil kayalıkları, kumullar, dağlar, ormanlar, korunmuş izole olmuş alanlar, şelaleler, göller, nehirler, mağaralar, yaban hayatı, deniz canlıları, iklim ve diğerleri) bulunmaktadır.

2018 yılı Truva'nın UNESCO'nun dünya kültür mirası listesine girişinin 20. yıldönümü olması sebebiyle 2018 yılı Türkiye'de "Uluslararası Troia Yılı" ilan edilmiştir. 2018 yılının ülkemizde "Troia Yılı" ilan edilmesiyle milli parkın prestiji artmıştır. Çevresinde bulunan köy yerleşmelerinde temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan milli park yerel ekonomiye dolaylı yoldan katkı sağlamaktadır. Çevresinde tarım ve hayvancılığa bağlı olarak konserve, zeytinyağı, süt ve süt ürünleri üzerine işletmeler kurulmuştur. Sanayi atıkları ile suların kirlenmesi, toprak kirliliği ve evsel atıklar önemli çevre sorunları olarak göze çarpmaktadır. Mevcut ekonomik verimlilikler ekoturizm için olumluluk olarak karışımıza çıkmaktadır. Olası ekoturizm etkinlikleri şunlar olabilir:

Kuş Gözlemciliği (Ornitoloji) Turizmi: Truva birçok göçmen kuşun göç yolları üzerinde yer almaktadır. Yakınındaki Kumkale, Tuzla, Biga Ovaları ve boğazın her iki yakasındaki dere ağzlarında, özellikle Truva Tarihi Milli Parkı içinde yer alan Menderes Deltası ve Sarıgöl, çok sayıda su kuşuna ev sahipliği yapmaktadır. Raptor kuşları Kaz Dağları'nda yaygındır (Çanakkale Valiliği 2004: 134).

Truva Milli Parkı ekoturizme açık Tarihi Milli Parkı'nın en yakın etkileşimde bulunduğu Çardak Lagünü ile Suvla Lagün çevresi göçmen kuşların uğrak alanıdır. Bu alanlarda gözlem amaçlı aktiviteler yapılabilir. Yine Truva Milli Parkı yakınlarında bulunan Kara Menderes Çayı kaynağını Kazdağları'ndan alarak Çanakkale Boğazı'nın ağzına dökülmektedir. Bu alan kuş gözlemciliği için ideal alan olarak ön plana çıkmaktadır. Truva Milli Parkı ile çevresi de birtakım yerli ve göçmen kuşları bünyesinde barındırdığı için kuş gözlemciliği açısından potansiyele sahiptir. Doğaseverler özellikle ilkbahar aylarında daha iyi gözlem yapabilme imkânı bulmaktadır. Çamurcun, kızkuşu, keklik, uzun bacak, üveyik, karatavuk, bıldırcın, çeşitli ördek türleri vb. gibi kuş türleri alanda yaşamaktadır. Truva Tarihi Milli Parkı'nda, kuş türleri sayısı 86'dır. Araplar Boğazı'nda, bu türlerin 51'inin alanda kuluçkaya yattığı, 35'inin ise göçmen türler olduğu belirtilmiştir (Gerner ve Serez 2006).

Foto safari: Truva Milli Parkı'nda birçok tarihi kalıntı, doğal güzellik mevcut olduğundan bölgede fotoğrafçılık için çok uygun manzaralar yer almaktadır. Truva' da antik kent kalıntılarının yanı sıra etrafındaki manzara da görülmeye değerdir. Buna örnek olarak Kemerdere mevkiindeki su kemerleri verilebilir.

Yaban Hayatı Gözlemciliği:

Truva ve çevresi Ege ve Karadeniz'i birbirine bağlayan Çanakkale Boğazının yakınında kurulduğundan sucul ortam türleri açısından oldukça zengindir. İl sınırları içerisinde bulunan Kalkım Han ve Gökçeada'da av hayvanlarının korunması ve üretimine yönelik pilot çalışmalar yapılıyor. Ayrıca Bayramiç ve Yenice ilçeleri ile Çanakkale-Gürece, Çanakkale-Gökçeada ve Gelibolu Korudağ bölgelerinin belirli bölgelerinde "Yaban Hayatı Koruma Alanı" belirlenmiştir. (Çanakkale Belediyesi ve Yerel Gündem 21 Çanakkale 2004: 108-109). Yaban hayatı gözlemciliğine konu olabilecek Truva Milli Parkı ve Kazdağı çevresinde yaşayan türleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Karaca (*Capreolus capreolus*): Genel olarak genç ağaçlardan oluşan, sık ve zengin dokulu yerleri seven karacalara, kuru tipi orman dokusuna sahip alanlarda da rastlanabilmektedir. Sahanın dik yamaçlı derin vadilere sahip alanları dışındaki hemen her yerde görülebilmektedirler. Bununla beraber yaşam alanlarının en uygun olduğu alanlar 400-900 m'ler arasındaki meşe, kestane, alıç, ahlat, yaban eriği gibi ağaçların bolca bulunduğu alanlardır. Sonbaharda tohum zamanı kayın meşcereleri de sık uğradıkları alanlardır.

Yaban Domuzu (*Sus scrofa*): Yaban domuzu, Kazdağları'nın en geniş yayılımına sahip memeli türlerinden biridir. Sarp bölgeler dışında hemen her yerde yaşam alanı bulabilmektedir. Az avlanması, hızlı üremesi gibi nedenlerle popülasyonun normalden daha fazla oluşmasına sebep olmaktadır. Yaban domuzu, geniş yapraklı orman ağaçlarının bulunduğu alanlarda daha fazla görülmektedir. Alan içinde dere içlerinin yakınındaki sık bitki örtüsü gizlenmelerine uygun ortam hazırlamaktadır. Genel olarak doğu ve güneydoğu kesimler yaban domuzunun daha sık buldukları yerlerdir.

Ayı (*Ursus arctos*): Kazdağı'nda yaşayan en büyük memeli hayvanlardır. Sahanın insan etkisinden uzak olan kuzey ve kuzeydoğu kısımlarında görülmektedir. Kazdağı'nda yapılan araştırmalara göre bütün Kazdağı'nda popülasyonun 50 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ayı gibi büyük yırtıcı bir memeli ancak bütün koşulların doğal ve optimum olduğu alanlarda bu sayıya ulaşabilir. Ancak mevsimlik yiyecek dağılımını göz önüne alınırsa, tohum, meyve, böcek larvası, bal, kuşlar ve küçük memeli hayvanların bolca bulunduğu yerlere inmesi oldukça muhtemeldir. Daha çok gece özellikle ay ışığında faaldirler.

Sırtlan (*Hyaena hyaena*): Kazdağları'nda 30 yıl öncesine kadar yapılan araştırmalarda yaşadığı bilinmektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalarda ise alanın en ıssız yerlerinde yaşayabileceği göz önüne alınarak populasyon varlığı saptanabilir.

Yaban Kedisi (*Felis sylvestris*): Yaban kedisi alan içinde daha çok yapraklı ağaçların bulunduğu kesimlerde yaşamaktadır. Meşelikler, açık alanlar, insan yerleşimlerine yakın güney ve doğu kesimler, yaban kedisine rastlanılan alanlardır. Yaban kedileri dönem dönem ağaç tohumlarının büyük bir kısmını yiyerek ormana zarar verebilen orman fareleri üzerinde etkili bir predasyon sağladığı için ekolojik yönden oldukça öneme sahiptir. Yaban kedileri ekolojik işlevleri nedeniyle Kazdağı'nın tümünde koruma altına alınması gereken önemli türlerdendir.

Vaşak (*Lynx lynx*): İnsan etkisinden uzak yerlerde yaşayabilen Vaşak için Kazdağı'nın 300 m'den yüksek kesimleri Vaşak için uygun yaşama alanları oluşturmaktadır. Yırtıcı hayvanların zehirlenerek öldürülmesi ile sayılarının oldukça azaldığı düşünülmektedir.

Karakulak (*Felis caracal*): Vaşağın yakın akrabası olan Karakulak, Vaşağa göre daha açıklık alanları tercih etmektedir. Sayıları hakkında kesin bilgi henüz oluşmamıştır.

Kurt (*Canis lupus*): Bütün Kazdağı'nda az sayıda bulunan bir türdür. Genellikle Karacanın barındığı ormanlarda yaşamaktadır. Orman dokusunun doğal, arazi eğiminin fazla olmadığı yerlerde daha sık görülmektedir.

Çakal (*Canis aureus*): Araştırma alanında Kurta göre daha fazla sayıda bulunmaktadır ve alanın hemen her yerinde rastlanabilmektedir. Normal koşullarda etobur bir hayvan olmakla beraber gerektiğinde sebze, meyve ve leş yediği için rekabet şansı daha fazladır.

Tilki (*Vulpes vulpes*): Kazdağı'nın tamamında tilki yaşam alanı bulabilmektedir. Çok geniş bir besin yelpazesi olmasının yanında daha çok fareler ve böcek larvaları ile beslendiği için ekosistem için oldukça önemlidir. Sayılarının fazla olmadığı bilinmektedir.

Porsuk (*Meles meles*): Alanın geniş yapraklılardan oluşan ormanlarında seyrek bir yayılış gösterir. Başlıca gıdasını kemiriciler ve böcek larvaları oluşturmaktadır.

Kaya Sansarı (*Martes foina*): Alan içerisinde orman dokusunun seyrek olduğu yerlerde, orman içi açıklıklarda, Kazdağı'nın zirvesini oluşturan kesimlerdeki otluk ve kayalık alanlarda seyrek bir yayılış göstermektedir.

Ağaç Sansarı (*Martes martes*): Kazdağı'nın kıyı kesimleri dışında kalan orman alanlarında az sayıda bulunmaktadır.

Gelincik (*Mustela nivalis*): Alanın ormanlık alanlarla, çayırılık, kayalık alanların birleştiği orta ve doğu kesimlerinde yaşamaktadır. Kemiriciler ile beslenmektedir.

Tavşan (*Lepus europeus*): Orman içi alanlar ile daha çok da orman içi açıklıkları tercih eden Tavşan, kıyıya yakın kesimlerde ve tarım alanlarına yakın yerlerde sıkça görülebilmektedir. Üreme kabiliyeti yüksek olduğundan hızla çoğalabilirler. Araştırma alanındaki etobur memeliler ile bir kısım yırtıcı kuşların başlıca gıdasını oluşturmaktadır.

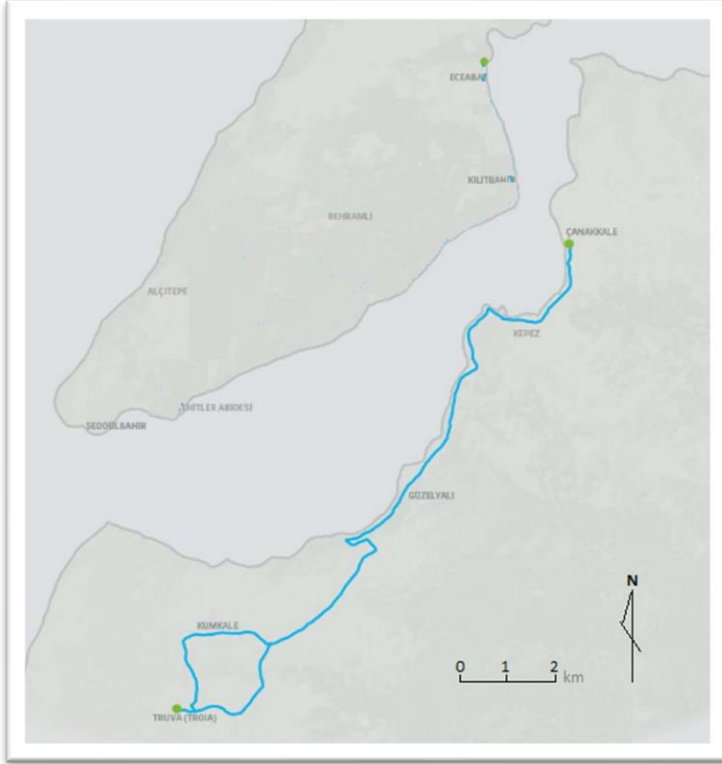
Sincap (*Sciurus vulgaris*): Ağaçsız alanlar dışında alanın her yerinde bulunur. Ancak beslenme biçimine bağlı olarak ceviz, kestane ve diğer yabani meyve ağaçlarının bulunduğu yerlerde daha çok görülürler. Kazdağı'ndaki memeli hayvan faunası içinde ağaçta ve yerde en hızlı hareket eden elemanıdır. Yuvalarını ağaçların üst kısımlarına yaparlar. Düşmanlarının çokluğuna karşılık hızlı oluşları, yuvalarını emniyetli yerlere yapmaları sayesinde populasyonlarını koruyabilmektedirler. Diğer memeli hayvanların aksine gündüz faal oldukları için insanlar tarafından da kolayca görülebilmektedirler.

Trekking (dağcılık): Doğa yürüyüşleri fiziksel birer etkinlik oldukları kadar, kişinin kendisini ruhsal bir disiplin altına almasını da gerektirir (Aydingün, 1997). Tarihi eserler bazında trekking yapılabilecek çok doğal unsur yanında çok sayıda tarihi unsur da bulunmaktadır. Milli Park konumu itibarıyla bakılacak olduğunda hem kültürel hem de doğal yönden değerli oluşum ve mirasların yakınında yer almaktadır. Treking amaçlı yakınlarda bulunan Neandrea, Papaz Plajı (Yeniköy), Kazdağı Milli Parkı, Araplar Boğazı, gerek sahip oldukları doğal yapı gerekse tarihi ve kültürel özellikler bakımından Çanakkale'ye değer katan trekking amaçlı diğer önemli miraslardır.

Bu unsurlar yanında müze ziyaretleri de ekoturizm faaliyetlerine dahil edilebilir.

Bisiklet turizmi: Bisiklet kullanmak açık hava etkinliği sayıldığı hem de ulaşımına imkân sağladığı için önemli bir spor etkinliği olarak öne çıkmaktadır. Bireye kendini özgür hissettiren rahatlatan bireye doğayı tanıma imkânı sunan sağlıklı bir spor ve ekoturizm faaliyeti olarak uygun lokasyonlar bulundurmaktadır. Bisiklet kullanmak açık hava etkinliği sayıldığı hem de ulaşımına imkân sağladığı için önemli bir spor etkinliği olarak öne çıkmaktadır. Bireye kendini özgür hissettiren rahatlatan bireye doğayı tanıma imkânı sunan sağlıklı bir spor ve ekoturizm faaliyeti olarak milli parkların çoğunda yapılan bisiklet turları Truva'da Milli Parkı'nda da yapılabilir. Yakın çevrede bulunan doğal ve tarihi güzellikler ziyaretçi ve sporcuların bisikletleriyle bu alanları gezmeleri için elverişli sahalardır. Çanakkale merkezden hareketle Güzelyalı-Kumkale-Truva-Çanakkale arası gidiş geliş yapılabilir en önemli parkurdur.

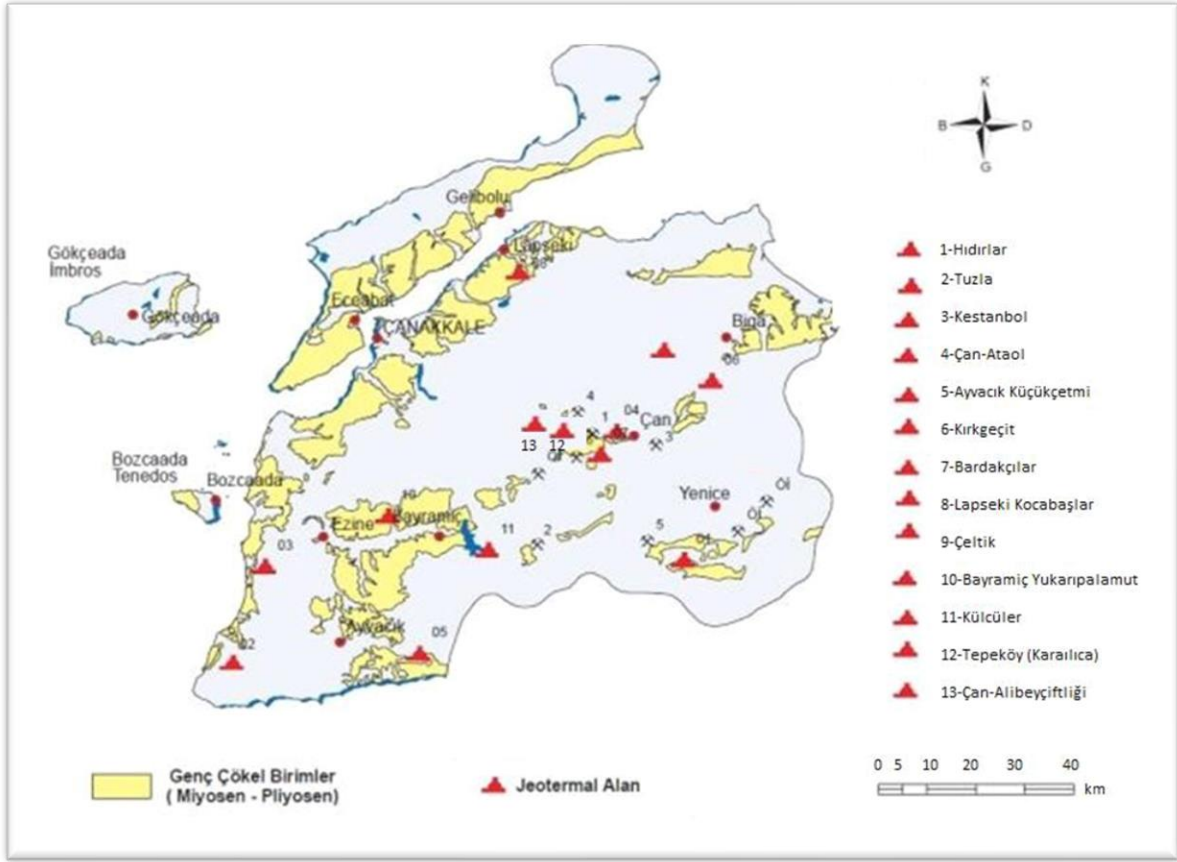

Şekil 6. Bisiklet tur güzergahı

Bunun yanında Truva bağlantılı Araplar Boğazı, Papaz Plajı, Yeniköy Plajı, Kemerdere Mevkii önemli potansiyeli olan parkurlardır.

Kaplıca turizmi:

Türkiye'de çok az termal merkezde bulunan kıyı alanında termal su potansiyeli Çanakkale ilinde mevcuttur. Çanakkale'de jeotermal alanlar Gelibolu yarımadası hariç hemen hemen ilin her ilçesinde mevcuttur.

Şekil 7. Çanakkale Kaplıca Kaynaklar Dağılımı (ılgar ve Takashi, 2019)

Truva milli parkı yakınındaki Kestanbol Kaplıcası sahadaki en önemli kaplıca varlığıdır. “Ölü Dirilten Su” olarak bilinen kaplıca 19 yüzyıldan sonra tamamen kendi kaderine terk edilmiştir. Kaplıcanın 73 °C sıcaklığındaki suyu olan tarihi Kestanbol Kaplıcalarının toplam mineralizasyon değeri 21508 mg/litredir. Bileşenleri itibariyle yoğun klor, sodyum, demir, flor ve radyoaktif, radon 2650 picocuri/litre içeren aynı zamanda pH değeri 5,9 civarında olan, Antik çağ, Bizans ve Osmanlı dönemi boyunca işlevini ve önemini koruyan bir şifa kaynağıdır. Farklı kürler ile faydalanabilen Kestanbol kaplıcasının, enfeksiyona bağlı jinekolojik hastalıklar, romatizma hastalıkları, kireçlenme, bazı kemik tüberkülozları, küçük çocuklardaki lenf adenopati, üst solunum yolları ve akciğer hastalıklarında etkili olduğu kanıtlanmıştır (Demirsoy et all, 2018).

Çadırli Kampçılık: Arazi kampçılık için oldukça elverişli bir lokasyona sahiptir. Plato ve düzlük olması kampçılığı elverişli hale getirmektedir. Akarsu kıyılarında sivrisinek kısıtlayıcı olabilmektedir. Ancak genel itibariyle olumluluk daha baskındır. Bilindiği yaban hayvanları, geceleri su kaynaklarını ve besin alanlarında besin aramak için ziyaret ederler. Bu canlılarla karşılaşmanız işten bile değildir. Onun için bu alana kurulan kampın yakınlarda yer alanın Kuzey ve kuzey doğu, Güneybatıdan Kumkale, Tefikiye, Kalafat, Halileli ve Çıplak köyleri ile güney ve Güneydoğudan Çanakkale Boğazı ile çevrili olması bu riski ortadan kaldırır veya en aza indirir. Güney kısmında yer alan ovalık alanda tarımsal faaliyet yapılıyor olması yılan sokmalarına karşı bir güvenlik unsuru olarak ön plana çıkar. Kampçılığın temel ihtiyaçlarını giderme şansında yakındaki köylerin varlığı nedeniyle bir diğer olumluluktur.

Diğer: Çevrede yürütülen ekonomik faaliyetler içerisinde tarım sektörleri göze çarpmaktadır. Bu nedenle, ilin sanayi yapısı da büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Tarla tarımı, sebzeçilik, meyvecilik, bağcılık ve zeytincilik başlıca tarımsal faaliyetlerdir. Hayvancılık, halkın önemli geçim kaynaklarından birisi ve tarım sektöründe ikincil bir yere sahiptir. Hayvancılık, bitkisel üretime elverişli olmayan alanlarda temel geçim kaynağıdır. Sığır, koyun, keçi ve tavuk ilde yetiştirilen başlıca hayvanlardır (Kelkit, 2003). İki deniz ve bir boğaza kıyı olması balıkçılık faaliyetlerini önemli kılmaktadır. Ekotruzim kapsamınca çiftlik ve örnek köy aktiviteleri yapılabilmektedir. Örneğin Bayramiç Yeniköy keçi ve koyun sağılıp, peynir ve yoğurt

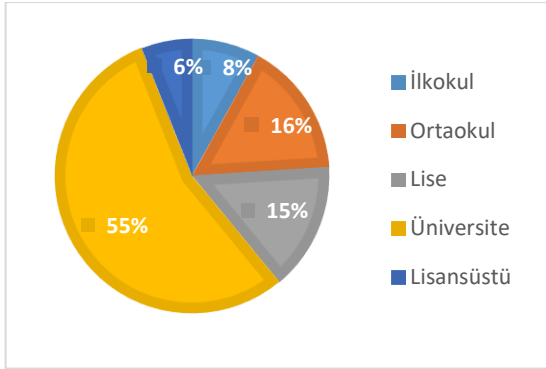
mayalanabilmektedir. Tavukların doğal yumurtaları toplanıp, bahçede yetiştirilen domatesler toplanıp kahvaltı hazırlanmaktadır. Şiddetsiz iletişim gerçekleştirilebilmektedir (NVC). Ayrıca yoga, boya atölyesi, saman balyası oluşturma, sıva inşaat işi, gıda üretimi şeklinde ekoturizm faaliyetlerinin yapılabilirliği bulunmaktadır. Köy hayırları teşvik edilerek etkin katılım ile turizmde kullanılabilir.

Şekil 8. Köy Hayırlarından Görünüm, Keşkek Kazanları

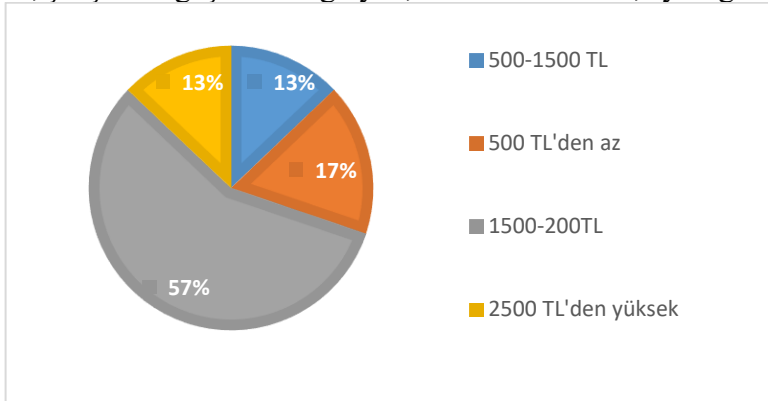
5. Sonuç ve Öneriler

- ✓ Anket uygulanan ziyaretçilerin cinsiyet dağılımına baktığımızda ankete katılanların %60'ı erkek, %40'ı kadındır.
- ✓ Ziyaretçilerin %55'i üniversite, %16'sı ortaokul, %15'i lise, %8'i ilkokul, %6'ü lisansüstü eğitim mevzunudur.

Şekil 9. Ziyaretçilerin Eğitim Durumu

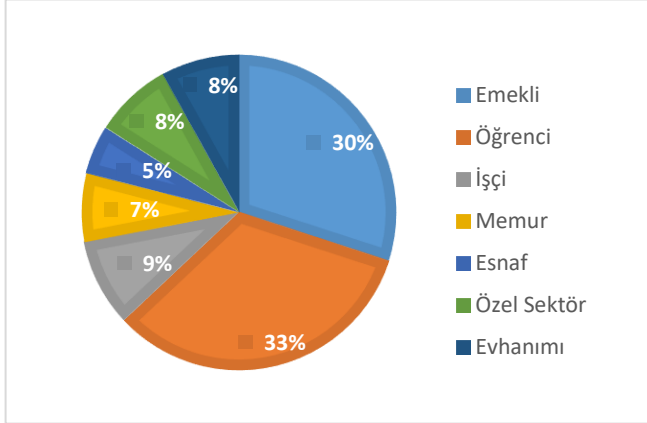
- ✓ Sonuç olarak bakıldığında; ağırlıklı olarak yerel halk erkek cinsiyetin çoğunlukta, orta yaş grubunda, çiftçilikle geçimini sağlayan, ilkokul mevzunu, aylık geliri 1500 tl'den az bireylerden oluşmaktadır.

Şekil 10. Ziyaretçilerin Ekonomik Gelir Düzeyleri

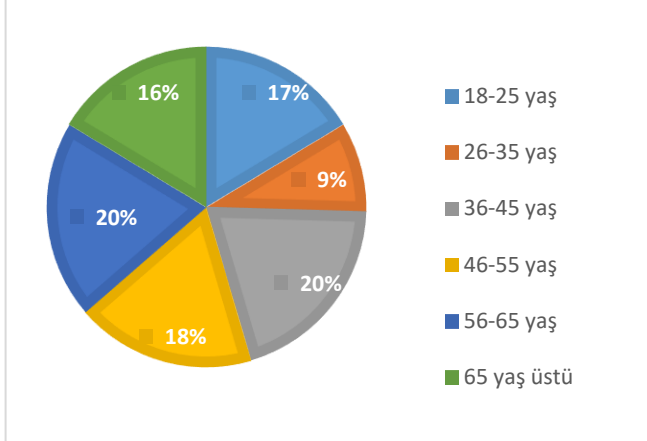

✓ Ziyaretçilerin meslek dağılımına bakıldığında %30'unun emekli, %33'ünün öğrenci, %9'unun işçi, %7'sinin memur, %5'inin esnaf, %8'inin özel sektör çalışanı ve %8'unun ev hanımı meslek gruplarına dahil olduğu görülmüştür.

Şekil 11. Ziyaretçilerin meslek grupları

✓ Ziyaretçilerin yaş gruplarına bakacak olursak; %18'i 18-25 yaş, %10'i 26-35 yaş, %22'i 36-45 yaş, %20'ü 46-55 yaş, %22'ü 56-65 yaş ve %18'si 65 yaş ve üstü gruba girmektedir.

Şekil 12. Ziyaretçileri cinsiyet dağılımı

✓ Milli Park'a gelen ziyaretçilerin %40'ı Marmara Bölgesi'nden, %18'i Akdeniz Bölgesi'nden, %14'ü Ege Bölgesi'nden, %7'si Doğu Anadolu Bölgesi'nden, %5'i İç Anadolu Bölgesi'nden, %4'ü Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nden, %7'i Karadeniz Bölgesi'nden, %5'i yurtdışından gelmektedir.

✓ Katılımcıların %43'ü Troya Tarihi Milli Parkı'na ilk kez geldiklerini belirtmişlerdir. %57'si ise daha önce geldiklerini ifade etmişlerdir.

✓ Milli Park'a daha önce ziyaret ettiklerini belirten %57'lik kesime geliş sıklıkları sorulmuştur ve %66'sının çok ender, %25'inin arada sırada, %9'unun ise sık sık geldikleri sonucuna ulaşılmıştır.

✓ Ankete katılan ziyaretçilerden %9'u toplu taşıma araçları ile, %16'sı özel araçları ile, %75'i tur vasıtaları ile ulaşımını sağlamışlardır.

✓ Turlarla gelen %45, okulla gelen %33, arkadaşlarıyla gelenler %16 ve aileleriyle gelenler de %6'luk kısımları oluşturmaktadırlar.

✓ Turistlerin %93'ü günübirlik gelmiştir. %6'sı bir günlüğüne ve %1'i birkaç günlüğüne alana gelmişlerdir.

✓ Alandaki aktivite eksikliği buraya daha sık gelinmesi ve daha uzun süre burada kalınmasını engelleyen nedenlerin %16'sını oluştururken, ulaşım güçlüğü %12, konaklamanın olmaması %10 ve ekonomik sebepler %10'luk kısmı oluşturmaktadır. %52'lik kısım ise alana uzak yerlerden geldiklerini ve bu nedenle daha sık gelmenin mümkün olmadığını belirtmişlerdir.

✓ Tarihi ve arkeolojik özellikler ankete katılan ziyaretçilerin %81' i tarafından en cezbedici özellik olarak görülmüştür. Katılımcıların %9'u doğal özellikleri, %2'si folklorik özellikleri, %8'lik bir kısım ise her üç özelliği de aynı derecede cezbedici bulmuştur.

Gelen ziyaretçilerin daha çok yakın çevreden, günübirlik, turlar vasıtasıyla geldiği anlaşılmıştır. Alanda kalmalarını sağlayacak uygun fiyatlı konaklama, yemek ve sosyal aktiviteler olmalıdır. Çünkü gelenlerin % 75'i tur aracılığı ile gelmiştir. Aslında bu durum çok daha kolay olarak turizme katkı sunulabilir. Dolayısıyla tur operatörleri ile anlaşmalı olarak çok farklı ekoturizm sunumları yapılabilir. Başlıca önerilerde bulunmak mümkündür. Gelen misafirlerin sabahleyin kalktığında çevrede kendi topladıkları yumurtalar ile köy peyniri, domates ve yöresel lezzetler eşliğinde kahvaltı alınarak diğer aktivitelere yönlendirilebilir. Tarihi sit alanları ve kültürel varlıklar arası koordinasyon eşliğinde faaliyetler (Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı, Alexandra Troas, Assos, Neandria, adalar vb), kaplıcalardan daha etkin yararlanma (Terzalan, Bardakçılar, Çan, Hıdırlar, Karalıca, Kırkgeçit, Kocabaşlar, Külcüler, Kestanbol, Tuzla) sağlanabilir. Truva'nın marka değeri ile Çanakkale ilinin sunduğu ekolojik, kültürel ve turistik değerlerin bilinirliğinin artırılması için daha etkin çalışılması gerekmektedir. Doğada yaban hayatı ve av hayvanları aleyhine bozulan denge mevcut olup bu türlerin korunması gerekmektedir (İlgar, 2002).

KAYNAKÇA

1. Aksit, S., 2007. Doğal Ortam Duyarlılığı Açısından Sürdürülebilir Turizm, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erciyes Üniversitesi, Sayı:23, s 441-460.
2. Avcıkurt, C., 2003. Turizm Sosyolojisi, Detay Yayıncılık, Balıkesir.
3. Campbell, L., 1999. Ecotourism in Rural Developing Countries, Annals of Tourism Research, Vol:26
4. Demir, C., Çevirgen, A., 2006. Ekoturizm Yönetimi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
5. Demirsoy, N., Basaran, C., Sandalcı, S. 2018. Historical Kestanbol Hot Springs: "The Water That Resurrects"- Tarihi Kestanbol Kaplıcaları: "Ölü Dirilten Su", Lokman Hekim Dergisi, 8 (1): 23-32
6. Everest T., Özcan H. 2015. Karamenderes Ovası, Truva Bölgesi Sağ Sahil Topraklarının Sınıflandırılması/ Toprak Su Dergisi 4(2) 21-29
7. İlgar R., Takahashi M. 2019. Kanagawa- Jp ve Çanakkale –Tr Jeotermal Alan Kullanım Eğitimi, İkinci Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi, Eskişehir, Türkiye, 3 - 05 Ekim 2019, ss.1
8. Kayan, İ. 1996. Troya'da Son 6000 Yılda Doğal Çevre Değişimleri. Yerleşim ve Çevre Sorunları: Çanakkale İli. Dokuz Eylül Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Basımı, İzmir
9. Kuter, N., 2007. "Çankırı Kenti ve Çevresinin Turizm Açısından Değerlendirilmesi", ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 9, 11
10. Liu S. and Li W.Y 2020. Ecotourism Research Progress: A Bibliometric Analysis During 1990-2016, SAGE Open, vol. 10(2), pages 21582440209, May
11. Özel, A.E., 2004. Çanakkale İli Doğal ve Kültürel Potansiyelinin Turizm ve Rekreasyonel Kullanım Yönünden İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
12. Özkan, S., Akten, S., Günay, B., Acar, E., Barlas, A., Gürün, B.A., Canaran, C., 2007. Troya Müzesi Ön Çalışmaları. Kale Grubu-INNOCENT Teknoloji Tasarım Geliştirme Merkezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
13. Polat, A. T., Önder, S., 2006. Karapınar İlçesi ve Yakın Çevresi Peyzaj Özelliklerinin Ekoturizm Kullanımları Yönünden Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 20 (40). s.53-64.
14. T.C Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2014. Çanakkale Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Çanakkale İli Temiz Hava Eylem Planı*, ss 20
15. Turizm Bakanlığı 2002. Turizm Bakanlığı Verileri: 774
16. Türker, M. F., Aydın, İ. Z., 2010. Ekoturizmin Orman Köyleri Kalkınmaları Üzerindeki Sosyoekonomik Etkilerinin Ölçümü (Camili Biyosfer Alanı Örneği), III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi 20-22 Mayıs 2010 Cilt: I, s.115-129.

17. Yürük, E.Ö., 2002. Turizmin Geleceği: Ekoturizm, Ankara Üniversitesi, Çankırı Meslek Yüksekokulu Yayınları
18. <http://www.ekoturizmdernegi.org/tr.asp?say>
19. <https://www.canakkaletravel.com/haber/troya-milli-parkina-ziyaretci-akini.html>

20. EKLER:

ANKET NO:

TARİH:

ANKET FORMU (Ziyaretçi)

Bu anket, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda yapılan bilimsel bir araştırma için hazırlanmıştır. Göstereceğiniz ilgi ve yardımlarınıza şimdiden teşekkür ederiz.

- Yaşınız:** () 18-25 () 26-35 () 36-45 () 46-55 () 56-65 () 66 ve üstü
Eğitim Durumunuz: () İlkokul () Ortaokul () Lise () Üniversite () Master-Doktora
Mesleğiniz: () Memur () Özel Sektör () Akademisyen () Serbest meslek sahibi () İşçi
() Emekli () Öğrenci () Ev Hanımı () Diğer.....
Cinsiyetiniz: () Kadın () Erkek
Gelir düzeyiniz: () 500 TL'den az () 500-1500 TL () 1500-2500 TL () 2500 TL ve üzeri

1. Troya Tarihi Milli Parkı'na nereden geldiniz?.....
2. Troya Tarihi Milli Parkı'na ilk kez mi geliyorsunuz? () Evet () Hayır
3. Cevabınız "Hayır" ise geliş sıklığınız nedir?
() Çok ender () Arada Sırada () Sık Sık
4. Troya Tarihi Milli Parkı'na ulaşımınızı ne şekilde sağladınız?
() Yaya () Toplu Taşıım Araçları () Özel Araç () Tur Aracı
5. Troya Tarihi Milli Parkı'na kimlerle geldiniz?
() Yalnız () Arkadaşlarla () Turlarla () Aileyle () Okulla
6. Troya Tarihi Milli Parkı'nda kalma süreniz?
() Günübirlik () Bir gün () Birkaç gün () Daha fazla
7. Daha sık gelmenizi ve daha uzun kalmanızı engelleyen nedenler nelerdir?
() Aktivite eksikliği () Konaklama olanağının olmaması
() Ulaşım güçlüğü () Ekonomik () Diğer
8. Troya Tarihi Milli Parkı'nın sizi en çok cezbeden özelliği nedir?
() Tarihi ve arkeolojik özellikleri () Folklorik özellikleri () Doğal özellikleri () Hepsi
9. Troya Tarihi Milli Parkı'nda zamanınızı ne şekilde değerlendiriyorsunuz? Lütfen şıkları derecelendiriniz.

	EN AZ	AZ	ORTA	ÇOK	EN ÇOK		
Tarihi ve Arkeolojik Alanları İncelemek		1		2	3	4	5
Doğayı incelemek (bitki ve hayvan)		1		2	3	4	5
Uzun Mesafe Doğa Yürüyüşü (trekking)		1		2	3	4	5
Su Aktiviteleri (Denize girme, balık tutma)		1		2	3	4	5
Piknik yapma		1	2	3	4	5	
Dinlenme		1	2	3	4	5	
Diğer.....							

10. Troya Tarihi Milli Parkı'nda gördüğünüz eksiklikler nelerdir? Lütfen şıkları derecelendiriniz.

	YETERSİZ	YETERLİ				
Çevre düzeni		1	2	3	4	5

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Rekreasyonel ve turistik tesisler	1	2	3	4	5
Konaklama	1	2	3	4	5
Oturma-dinlenme mekanları	1	2	3	4	5
Yürüyüş-bisiklet güzergahları	1	2	3	4	5
Plaj organizasyonu	1	2	3	4	5
Kamp ve piknik alanı	1	2	3	4	5
Yol ve otopark	1	2	3	4	5
Ulaşım	1	2	3	4	5
Diğer.....					

Ekleme istediğiniz olumlu-olumsuz düşünce ve önerileriniz var mı?

(15)

Doç. Dr. Aysen ŞİMŞEK KANDEMİR³⁰⁵; Doç. Dr. Seher UŐKUN³⁰⁶; Prof. Dr. Hasan LATİF³⁰⁷
YENİLİKÇİ GİRİŞİMLER İLE İŞ SÜRECİ YENİLİK TÜRLEĞİ İLİŐKİŐİ
THE RELATIONSHIP OF INNOVATIVE INITIATIVES AND BUSINESS PROCESS INNOVATION
TYPES

ÖZ

Yenilikçi girişimciler pazar payını artırmak ve büyümek için tüm süreçlerde yenilikçi davranmalıdır. İş süreci yenilikleri yedi başlık altında toplanmıştır. Bunlar; mal üretme veya hizmet sağlama yöntemleri (mal veya hizmet geliştirme yöntemleri dahil), lojistik, teslimat ve dağıtım yöntemleri, bilgi işlem veya iletişim yöntemleri, muhasebe veya diğer idari işlemler için yöntemler, prosedürleri veya dış ilişkileri düzenlemek için iş uygulamaları, iş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemleri ve tutundurma, ambalajlama, fiyatlama, ürün yerleştirme veya satış sonrası hizmetler için pazarlama yöntemleridir.

Bu çalışmada amaç yenilikçi girişimlerin hangi yenilik türlerini uyguladıkları ve “iş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemleri” iş süreci yeniliğini hem ekonomik faaliyetler içinde hem de 10 kişiden fazla çalışan sayısına sahip olan girişimler içindeki yerini görebilmektir. Bu amaçla TÜİK 2020 verileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimci, Yenilik, İş süreci, TÜİK.

JEL Kodları: M13, O13, L21.

ABSTRACT

Innovative entrepreneurs must act innovatively in all processes in order to increase their market share and grow. Business process innovations are grouped under seven headings. These; methods of producing goods or providing services (including methods of developing goods or services), logistics, delivery and distribution methods, information processing or communication methods, methods for accounting or other administrative operations, business practices to regulate procedures or external relations, methods of organizing business responsibility, decision-making, or human resource management and marketing methods for promotion, packaging, pricing, product placement or after-sales services.

In this study, it was examined which innovation types innovative enterprises use. The usage rate of “methods of organizing work responsibility, decision both in economic activities and enterprises with 10 employees or more were examined. When Turkstat 2020 datas used.

Keywords: Entrepreneur, Innovation, Business process, TurkStat.

JEL Codes: M13, O13, L21.

³⁰⁵ Doç.Dr. Kocaeli Üniversitesi, aysens@kocaeli.edu.tr

³⁰⁶ Doç.Dr. Kocaeli Üniversitesi, uckun@kocaeli.edu.tr

³⁰⁷ Prof. Dr. Kocaeli Üniversitesi, hasanlatif@kocaeli.edu.tr

GİRİŞ

İnsanların ihtiyaçlarını gidermek için mal veya hizmet üreten ve ekonomik faaliyete bulunan işletmelerin kuruluşunu sağlayan girişimciler, sürekli değişim içerisinde dinamik bir şekilde faaliyetlerine devam etmektedirler. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle beraber girişimcilerde bilgiyi ön planda tutan yenilikçi bir anlayışa sahip olmuşlardır. Rekabetin artmasıyla beraber girişimciler, ekonomik büyüme ve kalkınmanın en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Girişimcilerin piyasa koşullarında rekabet şansını artırabilmesi için yenilik yapabilme yeteneğine sahip olmaları gerekmektedir. Çalışmada TÜİK tarafından toplanan iş süreci yenilikçisi girişimlerin iş süreci yeniliği türleri 7 başlık altında kullanılmıştır. Bu türler girişimci ve yenilik kavramı başlığı altında sunulmuştur. İşletmelerin yenilik süreçlerinde başarılı olmasında özellikle insan kaynakları yönetiminin önemi ön plana çıkmaktadır. Bundan dolayı çalışmada iş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemleri analiz edilmiştir.

GİRİŞİMCİ ve YENİLİK KAVRAMI

Üretim faktörlerinden birisi olan girişimci riski kendisine ait olan ve işletmeyi kuran kişidir. Girişimcilik ve girişimci ile ilgili birçok tanıma rastlamak mümkündür. Bir tanıma göre girişimci, yaratıcı yeni fikirlerle yeni şeyleri tasarlayarak onları insanlığın hizmetine sunan kişidir (İrmiş,Özdemir,2011:139). Joseph Schumpeter'e göre girişimci, bilgi ve teknolojiyi kullanarak yeniliklere öncülük eden yani yenilikçi kişidir.(Sönmez,Toksoy20214:43). Yeni tüketim malları ve üretim yöntemlerin ortaya konulması, yeni piyasaların, arz ve talebin yaratılması ve yeni organizasyonel yöntemlerin uygulanması yenilik faaliyetlerini kapsar (Oğuztürk,2003:255).

Oslo kılavuzuna (2005) göre; yenilik, yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet) veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin işletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde gerçekleştirilmesidir.

Yenilik, yaratıcı fikirleri olan insanların ortaya koyduğu yeni süreçlerle maliyeti azaltmak, tüketici hizmetlerini geliştirmek gibi işletmenin karını artırmaya yönelik çalışmaları içerir (Duran,Saraçoğlu,2009:60).

Genel kabul gören 4 yenilik türü vardır. Bunlar; Ürün (mal veya hizmet) yeniliği, süreç yeniliği, pazarlama yeniliği ve organizasyonel yenilik olarak belirtmek mümkündür(Suriçi,2019:65).

Ürün yeniliği; yeni ürün ve hizmeti ya da mevcut ürünleri önemli ölçüde geliştirerek, iyileştirerek pazara sunulmasıdır(Esmer, vd.2019:179). Pazarda tüketicilere yüksek performansa sahip yeni ürün oluşturulması ya da mevcut üründe farklılaşma sağlayarak ürününün ticari hale getirilmesidir. (Zerenler,Karakuş,2017:309).

Pazarlama yeniliği; işletmelerin mevcut ürün ya da hizmetlerini, pazar payını artırmak için pazarlama stratejilerine (ürün ambalajı, ürün yerleştirme, ürün fiyatlandırma, vb.) yönelik yapılan yeni pazarlama yöntemlerinin uygulanmasıdır.(Şahbaz,2017:24).

Organizasyonel yenilik; organizasyonda iş modelleri, yönetim teknikleri ve yönetim stratejileri ile inovatif süreçlerle yeni organizasyon yöntemlerin uygulanmasıdır (Aksel,2010:40). Yönetim kademeleri yenilik sürecini desteklerse organizasyonlar sürdürülebilir rekabet avantajı kazanır (Yavuz,2010:147).

Süreç yeniliği, belirli teknik ve prosedürlerin uygulanmasıyla yeni süreçlerin ortaya çıkması sonucu maliyetleri düşürmesi, üretim ve kaliteyi artırması (Oğuztürk,2011:49) ve mal ve hizmetlerin üretilmesiyle ilgili organizasyondaki mevcut süreçlerin değerlendirilmesi ve yeni teknik ve yöntemlerin uygulanmasıdır (Demir, 2016:148). TÜİK tarafından özetlenen İş süreci yenilikleri;

“Mal üretme veya hizmet sağlama yöntemleri (geliştirme yöntemleri dahil)”, “Lojistik, teslimat ve dağıtım yöntemleri”, “Bilgi işlem veya iletişim yöntemleri”, “Muhasebe veya diğer idari işlemler için yöntemler”, “Prosedürleri veya dış ilişkileri düzenlemek için iş uygulamaları”, “İş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemleri”, “Tutundurma, ambalajlama, fiyatlama, ürün yerleştirme veya satış sonrası hizmetler için pazarlama yöntemleri”.

İş süreci yenilik çalışmaları yeni veya pazarda var olan müşterilere değer yaratma için yapılır. Yenilik süreçlerinin sonuçları sadece fiziksel ürünler değil aynı zamanda müşteri memnuniyeti gibi faaliyetlerde de karşımıza çıkmaktadır.

YÖNTEM

Yapılan araştırmada TÜİK 2020 yenilik araştırması verileri kullanılmıştır. Ekonomik faaliyet (NACE Rev-2) ve çalışan sayısına göre büyüklük grupları dikkate alınarak iş süreci yeniliği türlerinden iş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimi organize etme yöntemleri olarak alınmıştır. Çalışan sayısına göre 3 tabakaya ayrılan girişimlerden 250’den fazla çalışanı olan girişimler dışındakilere basit rassal örnekleme yöntemi ile veri toplanmıştır. Öncelikle ekonomik faaliyet türlerine göre girişimlerin iş süreci yeniliği türlerine ait 2020 yılına ait yüzdeler Tablo 1’de, yenilik türlerinden olan iş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etmeye yönelik yüzdeleri ise Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 1 incelendiğinde ekonomik faaliyet türlerinde; “sanayi”, “imalat sanayi”, “mimarlık ve mühendislik faaliyetleri ile teknik test ve analiz faaliyetleri” ve “bilimsel araştırma ve geliştirme” faaliyetlerinde en yüksek oranlarda kullanılan iş süreci yeniliği “mal üretme veya hizmet sağlama” olarak ortaya çıkmıştır sırasıyla (%83.4, %84.0, %69.2 ve %88,0). “Madencilik ve taş ocakçılığı”, “hizmet”, “toptan ticaret” ve “ulaştırma ve depolama” ekonomik faaliyetlerinde ise en yüksek oranda görülen iş süreci yeniliği ise “muhasabe veya diğer idari işlemler için yöntemler” olarak belirlenmiştir sırasıyla(%77.9, %74.3, %78.9 ve %73.9). “Elektrik, gaz, buhar iklimlendirme üretimi ve dağıtım”, su temini, kanalizasyon, atık su yönetimi ve iyileştirme”, “bilgi ve iletişim”, “finans ve sigorta” ve “reklamcılık ve piyasa araştırması” ekonomik faaliyetinde ise en yüksek oranda görülen iş süreci yeniliği “bilgi işlem veya iletişim yöntemleri” olarak görülmüştür sırasıyla (%88.4, %71.3, %88.6, %84.3 ve %81,6). İş süreçleri yeniliği türleri içinde yer alan, “lojistik, teslimat ve dağıtım yöntemleri”, “prosedürleri veya dış ilişkileri düzenlemek için iş uygulamaları”, “iş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemleri” ve tutundurma, ambalajlama, fiyatlandırma, ürün yerleştirme / satış sonrası hizmetler için pazarlama yöntemleri” nin daha az uygulandığı belirlenmiştir.

Tablo 1. Ekonomik Faaliyetlere Göre İş Süreci Yenilikçisi Girişimler ve İş Süreci Yeniliği Türleri

Ekonomik Faaliyet (NACE-Rev.2)	Mal üretme veya hizmet sağlama yöntemleri	Lojistik, teslimat ve dağıtım yöntemleri	Bilgi işlem veya iletişim yöntemleri	Muhasabe veya diğer idari işlemler için yöntemler	Prosedürleri veya dış ilişkileri düzenlemek için iş uygulamaları	İş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemleri	Tutundurma, ambalajlama, fiyatlandırma, ürün yerleştirme/ satış sonrası hizmetler için pazarlama yöntemleri
Sanayi	83,4	52,7	67,7	74,4	58,3	68,3	67,4
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	70,4	56,0	63,1	77,9	55,4	62,0	43,5
İmalat Sanayi	84,0	52,9	67,6	74,7	58,3	68,4	68,4
Elektrik, Gaz, Buhar İklimlendirme Üretimi ve Dağıtım	57,6	34,0	88,4	68,7	72,5	81,0	32,9
Su Temini, kanalizasyon, Atık Su Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri	69,2	52,3	71,3	69,9	54,0	63,3	45,8
Hizmet	68,4	52,8	70,5	74,3	50,4	61,0	51,7
Toptan Ticaret	71,3	60,5	69,3	78,9	50,9	62,0	65,9
Ulaştırma ve Depolama	51,2	66,4	60,3	73,9	40,8	54,4	31,3
Bilgi ve İletişim	79,1	31,5	88,6	63,5	59,4	67,6	40,1
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	63,1	23,2	84,3	73,7	61,1	65,4	46,7
Mimarlık ve Mühendislik Faaliyetleri, Teknik Test ve Analiz Faaliyetleri	69,2	20,1	63,9	64,5	48,1	56,4	24,0
Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri	88,0	35,4	71,9	66,0	69,7	70,8	48,2
Reklamcılık ve Piyasa Araştırması	74,4	46,3	81,6	68,1	49,8	60,3	49,0

İş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemlerine ait iş süreci yeniliğinin hem girişimler hem personel için çok önemli bir yeri olmasına rağmen diğer yenilik türlerinin

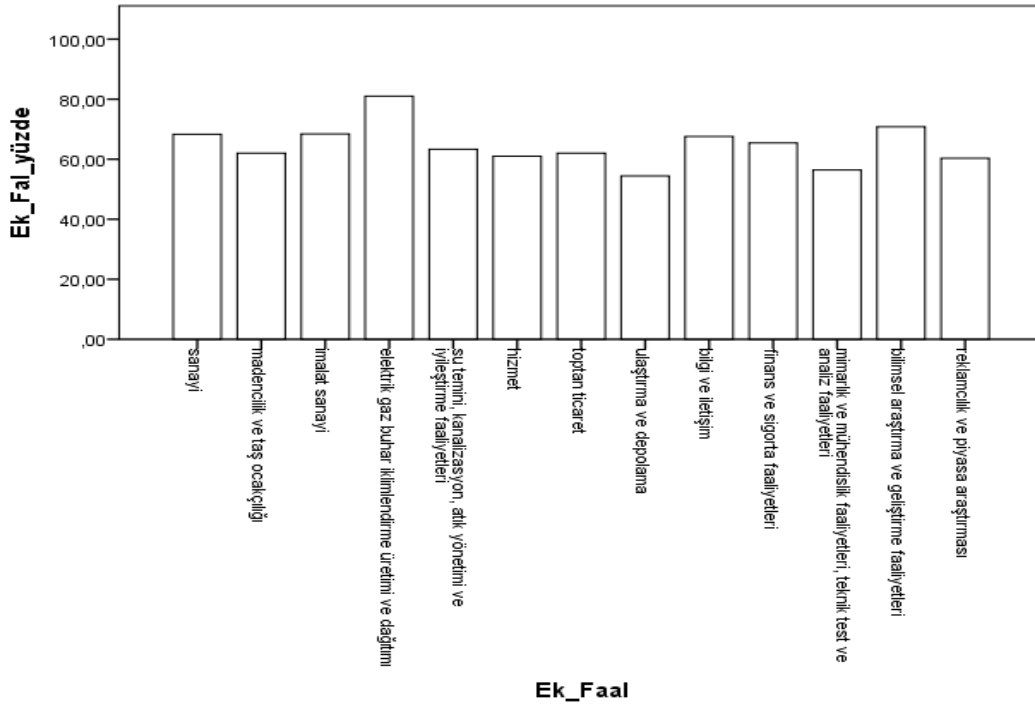
gerisinde kalmış olması, dikkate değer bulunduğu için gerek ekonomik faaliyetler gerekse çalışan sayılarına göre verilen büyüklükler içindeki incelenmeye değer bulunmuştur.

Tablo 2. Ekonomik Faaliyet Türlerine Göre Girişimlerin İş Süreci Yeniliği Türlerinden İş Sorumluluğu, Karar Verme veya İnsan Kaynakları Yönetimini Organize Etme Yöntemleri

Ekonomik Faaliyet (NACE -Rev.2)	İş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemleri
Sanayi	68,3
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	62,0
İmalat Sanayi	68,4
Elektrik, Gaz, Buhar İklimlendirme Üretimi ve Dağıtım	81,0
Su Temini, kanalizasyon, Atık Su Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri	63,3
Hizmet	61,0
Toptan Ticaret	62,0
Ulaştırma ve Depolama	54,4
Bilgi ve İletişim	67,6
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	65,4
Mimarlık ve Mühendislik Faaliyetleri, Teknik Test ve Analiz Faaliyetleri	56,4
Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri	70,8
Reklamcılık ve Piyasa Araştırması	60,3

Tablo 2 de ekonomik faaliyet türlerine göre girişimlerin iş süreci yeniliği türlerinden iş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemleri incelendiğinde %81 ile en fazla oranın “elektrik gaz, buhar, iklimlendirme üretim ve dağıtımına yönelik iş gören girişimlerde, %54,40 ile en az oranın ise “ulaştırma ve depolama” ya yönelik iş gören girişimlerde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2’ye ait bilgilerin grafiği Şekil1 de sunulmuştur.

Şekil 1. Ekonomik Faaliyet Türlerine Göre Girişimlerin İş Süreci Yeniliği Türlerinden İş Sorumluluğu, Karar Verme veya İnsan Kaynakları Yönetimini Organize Etme Yöntemleri

İlgili çalışmada ekonomik faaliyet tiplerinin yanı sıra 10 kişiden fazla çalışan sayısına göre gruplandırılmış girişimlerin uyguladıkları iş yeniliği türlerinin yüzdeler dağılımları Tablo 3’de sunulmuştur. İlgili tablo incelendiğinde, çalışan sayısına göre gruplandırılan tüm iş süreci yenilikçisi girişimlerde (%76,3, %80,5 ve %87,0) ile en yüksek oran “mal üretme veya hizmet sağlamada”, iş sürecinde ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo 3. Çalışan Sayısına Göre Büyüklük Grupları Verilen İş Süreci Yenilikçisi Girişimler ve İş Süreci Yeniliği Türleri

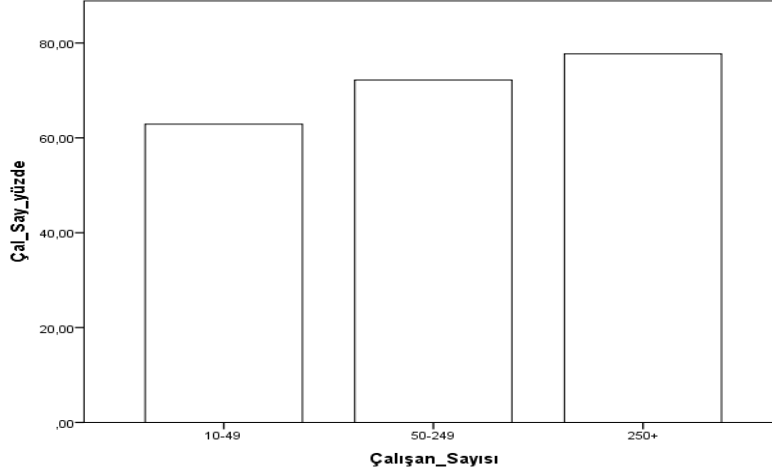
Çalışan Sayısı	Mal üretme veya hizmet sağlama yöntemler	Lojistik, teslimat ve dağıtım yöntemleri	Bilgi işlem veya iletişim yöntemleri	Muhasebe veya diğer idari işlemler için yöntemler	Prosedürleri veya dış ilişkileri düzenlemek için iş uygulamaları	İş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemleri	Tutundurma, ambalajlama, fiyatlama, ürün yerleştirme/ satış sonrası hizmetler için pazarlama yöntemleri
10-49	76,3	52,7	65,9	75,6	51,8	62,9	59,9
50-249	80,5	51,0	74,9	71,6	64,2	72,2	66,3
250+	87,0	59,9	85,2	71,4	71,2	77,7	66,2

Çalışan sayısına göre iş süreci yenilikçisi girişimlerin, “iş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemleri” iş süreci uygulama dağılımları Tablo 4 de incelenmiş ve bilgilere ait sütun diyagramı şekil 2 de sunulmuştur.

Tablo 4. Çalışan Sayısı Büyüklük Grupları Verilen İş Süreci Yenilikçisi Girişimlere Göre İş Sorumluluğu, Karar Verme veya İnsan Kaynakları Yönetimini Organize Etme Yöntemleri

Çalışan Sayısı	İş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemleri
10-49	62,9
50-249	72,2
250+	77,7

Tablo 4’e göre 10 kişiden fazla çalışanı olan ve çalışan sayısına göre girişimlerin iş süreci yeniliği türlerinden iş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemleri incelendiğinde %77,70 ile en fazla oranın 250’den fazla çalışanı olan girişimlerde %62,90 ile en az oranın ise “10-49 arasında çalışana sahip girişimlerde olduğu tespit edilmiştir. Sunulan bilgilere ait sütun diyagramı şekil 2 de sunulmuştur.

Şekil 1. Çalışan Sayısına Göre Büyüklük Grupları Verilen Girislerin İş Süreci Yeniliği Türlerinden İş Sorumluluğu, Karar Verme veya İnsan Kaynakları Yönetimini Organize Etme Yöntemleri

SONUÇ

İş süreci yenilikleri mal üretme veya hizmet sağlama yöntemleri (mal veya hizmet geliştirme yöntemleri dahil), lojistik, teslimat ve dağıtım yöntemleri, bilgi işlem veya iletişim yöntemleri, muhasebe veya diğer idari işlemler için yöntemler, prosedürleri veya dış ilişkileri düzenlemek için iş uygulamaları, iş sorumluluğu, karar verme veya insan kaynakları yönetimini organize etme yöntemleri ve tutundurma, ambalajlama, fiyatlama, ürün yerleştirme veya satış sonrası hizmetler için pazarlama yöntemleridir. Organizasyonlarda yenilik süreçlerinin başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için tüm çalışanların yani insan kaynaklarının iyi yönetilmesi gerekmektedir. Hem yöneticiler (karar alıcılar) hem de iş sorumluluğu (alt kademede çalışanlar) olanlar sürecin başarılı bir şekilde uygulanmasından sorumludur. Diğer yenilik süreçlerinin başarısı insan kaynaklarını organize etme yöntemlerinin başarısına bağlıdır.

Yapılan analizlerde yenilikçi girişimlerin en fazla kullandığı yenilik türleri “mal üretme veya hizmet sağlama”, “muhasebe veya diğer idari işlemler için yöntemler” ve “bilgi işlem veya iletişim yöntemleri” olarak ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

1. Aksel,İ.(2010). İşletmelerde İnovasyon Ve İnovasyonu Destekleyen Örgüt Kültürünün Belirleyicileri ve Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi
2. Demir,F.(2016).Avrupa’da Kamu Sektöründe İnovasyon ve Yenilikçi Yöntemler,Yönetim Bilimleri Dergisi, 14(27).143-170.
3. Duran,C. Saraçoğlu,M.(2009) Yeniliğin Yaratıcılıkla Olan İlişkisi ve Yeniliği Geliştirme Süreci, Yönetim ve Ekonomi,Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. 16(1), 57-71.
4. Esmer,Y., Yüksel,M., Şaylan,O.(2019). Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Yerel Yönetimlerde İnovasyon Uygulamalarına Yönelik Bir Değerlendirme, 11(2),175-189.
5. İrmiş,A., Özdemir,L.(2011). Girişimcilik ve Yenilik İlişkisi, Yönetim Bilimleri Dergisi, 9(1),137-161.
6. Suriçi,A.(2019). Entelektüel Sermayede İnsan Sermayesinin Yenilikçilik Üzerindeki Rolü: Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, İstanbul.
7. Sönmez,A. Toksoy,A.(2014).Türkiye’de Girişimcilik ve Türk Girişimci Profili Üzerine Bir Analiz, Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., 21(2),41-58.
8. Şahbaz,A.(2017). İnovasyon ve Girişimcilik Kavramlarının Karşılıklı Etkileşimi, Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 1(1):20-38.

9. Oğuztürk, A. S. (2003). Yenilik Kavramı ve Teorik Temelleri . Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (2) ,253-273.
10. Oğuztürk,B.S.(2011).Güney Kore'nin Kalkınmasında İnovasyonun Rolü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi, 3(5).48-53.
11. Oslo M.,(2005). İnovasyon verilerinin toplanması ve yorumlanması için ilkeler. OECD Avrupa Birliği İstatistik Ofisi. 3.Baskı.
12. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=bilgi-teknolojileri-ve-bilgi-toplumu-102&dil=1>(erişim tarihi 25.10.2021).
13. Yavuz, Ç.(2010). İşletmelerde İnovasyon-Performans İlişkisinin İncelenmesine Dönük Bir Çalışma, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,5(2), 143-173.
14. Zerenler, M. Karakuş,G. (2017). Ürün Ve Süreç Yeniliğinin İşletme Performansına Etkisi: Bir Vaka Çalışması, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(2), 305-331.

(16)

Birkan ÖZTÜRK³⁰⁸; Prof. Dr. Ferit BULUT³⁰⁹

**1998-2018 YILLARI ARASINDA UYGULANAN MÜZİK ÖĞRETMENLİĞİ LİSANS PROGRAMLARINDAKİ MESLEK BİLGİSİ DERSLERİNE YÖNELİK BİR İNCELEME
APPLIED BETWEEN 1998-2018 IN MUSIC TEACHING UNDERGRADUATE PROGRAMS A
REVIEW OF VOCATIONAL COURSES**

ÖZ

Araştırmanın amacı 1998-2018 yılları arasında uygulanan müzik öğretmenliği lisans programlarında bulunan meslek bilgisi derslerinin karşılaştırılmalı analizinin yapılmasıdır. Belirtilen amaç doğrultusunda ilgili programların meslek bilgisi ders adlarının neler olduğu; ders saatlerinin uygulamalı-teorik dağılımı, ders kredileri ve derslerin dönemsel değişimi açılarından benzerlik ve farklılıkları tespit edilmiştir. Araştırmada tarama modeli kullanılmış, verilerin analizi içerik ve betimsel analiz yöntemleriyle yapılmıştır. Araştırma sonucunda söz konusu programların ders sayıları, ders saatleri ve teorik-uygulamalı dersler bakımından farklılaştığı, her programla daha da teorik içeriğin arttığı ve uygulamadan uzaklaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Müzik Eğitimi, Müzik Öğretmenliği, Müzik Eğitimi Lisans Programı.
Jel Kodu: I21.

ABSTRACT

The aim of the research is to make a comparative analysis of the vocational knowledge courses in the music teaching undergraduate programs implemented between 1998-2018. In line with the stated purpose, what are the vocational knowledge course names of the related programs; Similarities and differences were determined in terms of applied-theoretical distribution of course hours, course credits and periodic changes of courses. The survey model was used in the research, and the analysis of the data was made with content and descriptive analysis methods. As a result of the research, it has been determined that the programs in question differ in terms of the number of courses, course hours and theoretical-applied courses, and the theoretical content increases with each program and moves away from the application.

Keywords: Music, Music Education, Music Teaching, Music Education Undergraduate Program.
Jel Code: I2.

³⁰⁸ Yüksek Lisans Öğrencisi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi, Müzik Eğitimi ABD. ORCID: 0000-0002-9360-6030

³⁰⁹ Prof. Dr. Öğretim Üyesi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi, Müzik Eğitimi ABD. ORCID: 0000-0003-3016-7592

GİRİŞ

İnsanlığın gelişmesinde rol oynayan birçok unsurun temeli eğitimden gelmektedir. “Eğitim bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.” (Ertürk, 2017:13) Bu davranış kazandırma şeklinin bilinçli olarak meydana gelmesi için önceden belirlenmiş ve planlanmış programlar kullanılır. “Bir eğitim kurumunun, çocuklar, gençler ve yetişkinler için sağladığı, milli eğitimin ve kurumun amaçlarının gerçekleşmesine dönük tüm faaliyetleri kapsar.” (Varış, 1978:13). Eğitim programları ve programların planlama yaklaşımları eğitimin düzeyini, yönünü, niteliğini, işlevini, kazanımlarını, süresini belirler. Dolayısıyla eğitim programının niteliği ile eğitimin niteliği büyük oranda birbirleriyle ilişkilidir.

Bu bağlamda müzik eğitimi incelendiğinde gelişmiş medeniyetlerde sanat eğitiminin her zaman en önde gelen alanlarından biri olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. “Müzik eğitimi temelde, bir müziksel davranış kazandırma, bir müziksel davranış değiştirme veya bir müziksel davranış değişikliği oluşturma, bir müziksel davranış dönüştürme, geliştirme ve yetkinleştirme sürecidir” (Uçan, 2018:11). Bu sürecin niteliği ülke kültürünün korunmasını ve gelişmesini etkileyeceği için en önemli etkenlerin başında müzik eğitimi veren kişi olan müzik öğretmenin yeterliği gelir. Öğretmenin yeterliğini belirleyen baş etken ise yetiştiği lisans programlarının niteliğidir. Bu bağlamda öğretmen adaylarına ilgili yeterliklerin kazandırılabilmesi için uygulanan lisans programlarında öğretmen adaylarına alan bilgisi, genel kültür ve meslek bilgisi olmak üzere üç tür içerik kategorisinde bilgi verilir. Bu kategoriler içerisinde meslek bilgisinin amacı öğretmen adaylarına öğretmenlik mesleği ile ilgili bilgi ve beceriyi kazandırmaktır. Bu amaç; öğretmen yeterlikleri mesleki beceri kapsamında öğretmenin sınıf içi ve sınıf dışı uygulamalarıyla ilgili eğitim öğretimi planlaması, öğretim ortamları oluşturma, öğrenme ile öğretme sürecini izleme ve değerlendirme yeterliklerini de kapsamaktadır (MEB, 2017).

Bilim ve teknolojinin gelişmesi, yeni tekniklerin keşfedilmesi veya var olan tekniklerin geliştirilmesi, eğitimdeki öncelikleri belirler. Bu durum eğitim sistemine bir güncelleme getirilmesini gerektirir. Bu değişimin sebebi modern ve çağdaş hayata uyum sağlamak, güncelliğini yitirmemek, daha verimli ve daha iyi hazırlanacak bir şekilde programın ve dolayısıyla geleceğin yeniden tasarlanmak istenmesidir. Müzik öğretmenliği lisans programı da zaman içinde bu amaçlarla güncellenmiştir.

Ülkemizde uygulanan müzik öğretmeni yetiştirme programları incelendiğinde müzik öğretmeni yetiştirme uygulamasına ilk olarak 1924 tarihinde Musiki Muallim Mektebi ile başladığı, süreç içerisinde program öncelikle 1931 yılında güncellendiği, bu güncellemeyi 1936, 1944, 1946, 1947, 1955, 1969 ve 1978 yıllarındaki güncellemelerin izlediği görülmektedir. İlgili güncellemelerden sonra öğretmenlik mesleğinin genel standartlarının, amaçlarının ve ders kategorilerinin düzeni ile ağırlığını belirlemek üzere 8-11 Haziran 1982 tarihinde “XI. Millî Eğitim Şûrası” toplandığı, bu toplantıda;

1. Öğretmenlik Türk Millî Eğitiminin amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak görevlerini yerine getirmek için çeşitli dallarda özel yeterlilik ve kazanım sahibi olan bir ihtisas mesleğidir.

2. Öğretmen olacak bir kişi öğretmenlik meslek bilgisi, alan bilgisi ve genel kültür olmak üzere üç niteliğe sahip olmalıdır (MEB, 1982) kararlarının alındığı görülmektedir. Bu kararlardan sonra 1982 yılında öğretmen yetiştirme bölümleri eğitim fakültelerine bağlanmış ve 4 yıllık lisans programları YÖK tarafından hazırlanmaya başlanmıştır. 1997 yılında öğretmen yetiştirmede yeniden yapılanmaya gidilmiş ve YÖK öğretmen yetiştirme konusunda kapsamlı bir düzenleme gerçekleştirmiştir (YÖK, 2007). Son olarak yapılan güncelleme ise 2018 yılında yapılmış ve alan eğitimi, meslek bilgisi ve genel kültür dersleri şeklinde ilgili program şekillenmiştir. Bu doğrultuda meslek bilgisi derslerinin ayrı bir ders kategorisi olarak gösterildiği ilk lisans programı olan 1998 lisans programından 2018 yılına kadar yürürlüğe giren müzik eğitimi lisans programları meslek bilgisi dersleri, araştırmada karşılaştırılmış ve belirli yönlerden analiz edilmiştir.

Problem Durumu

Bu araştırmanın problem cümlesi “1998-2018 yılları arasında uygulanan müzik öğretmenliği lisans programlarındaki meslek bilgisi derslerinin benzerlik ve farklılıkları nelerdir?” olarak belirlenmiştir. Belirtilen problem cümlesinin çözümüne ışık tutacak alt problemler ise;

- Müzik öğretmenliği lisans programlarında yer alan meslek bilgisi ders adları nelerdir?
- Müzik öğretmenliği lisans programlarında yer alan meslek bilgisi ders saatleri nasıldır?
- Müzik öğretmenliği lisans programında yer alan meslek bilgisi derslerinin kredi değişimi nasıldır? olarak oluşturulmuştur.

Yöntem

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2000). Araştırma verilerinin elde edilmesinde ise nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. İncelenen konuyla ilgili olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesiyle veri sağlanmasına doküman incelemesi denilmektedir. Araştırma yapılan alanla ilgili pek çok bilgi görüşme ve gözlem yapmaya gerek kalmaksızın belge inceleme yoluyla elde edilebilir. (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 188). Araştırmanın evrenini 1998-2018 arasında uygulanan müzik öğretmenliği lisans programlarındaki dersler oluşturmaktadır. Amaçsal örnekleme göre seçilen örnekleme ise 1998-2018 arasında uygulanan müzik eğitimi lisans programlarının meslek bilgisi dersleri oluşturmaktadır.

Amaç

Araştırmanın amacı 1998-2018 yılları arasında planlanan ve uygulanan müzik öğretmenliği lisans programlarında bulunan meslek bilgisi derslerinin karşılaştırılmalı analizinin yapılmasıdır. Belirtilen amaç doğrultusunda ilgili programların meslek bilgisi derslerinin neler olduğu; bu derslerin nicel olarak nasıl değiştiği, ders saatlerinin, teorik ve uygulamalı dağılımı ve değişimi açılarından benzerlik ve farklılıkları ve ders kredilerindeki değişimler tespit edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Araştırma bulguları aşağıda yer alan tablolarda karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

1998				2006				2018			
Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K
Öğretmenlik Mesleğine Giriş	3	0	3	Eğitim Bilimine Giriş	3	0	3	Eğitime Giriş	2	0	2

Tablo 1. I. Yarıyıl Meslek Bilgisi Ders Adları, Ders Saatleri ve Ders Kredileri

Tablo 1.'e göre I. yarıyıl meslek bilgisi derslerinin 2018 programında ders yükü ve ders saati bakımından azaltıldığı ayrıca dersin isminde yapılan değişiklik doğrultusunda ders içeriğinin kapsamının genişletildiği yorumu yapılabilir.

1998				2006				2018			
Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K
Okul Deneyimi I	1	4	3	Eğitim Psikolojisi	3	0	3	Eğitim Felsefesi	2	0	2
								Eğitim Sosyolojisi	2	0	2

Tablo 2. II. Yarıyıl Meslek Bilgisi Ders Adları, Ders Saatleri ve Ders Kredileri

Tablo 2.'ye göre II. yarıyıl derslerinin meslek bilgisi derslerinin ders saatlerinin kademeli olarak azaltıldığı söylenebilir. Derslerin kredi yükünün ve ders saatlerinin 2018 programında 1 yerine 2 derse dağıtıldığı, 1998 programının uygulamaya dönük, 2006 ve 2018 programlarının da tamamen teorik olmasının dikkat çekici olduğu söylenebilir.

1998				2006				2018			
Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K
Gelişim ve Öğrenme	3	2	3	Öğretim İlke ve Yöntemleri	3	0	3	Öğretim İlke ve Yöntemleri	2	0	2
								Türk Eğitim Tarihi	2	0	2
								Seçmeli 1	2	0	2

Tablo 3. III. Yarıyıl Meslek Bilgisi Ders Adları, Ders Saatleri ve Ders Kredileri

Tablo 3.'e göre III. yarıyıl meslek bilgisi derslerinde uygulamalı ders saatlerine sahip tek program yine 1998 programıdır. 1998 yılından sonraki programların daha teorik bir yapıda geliştirildiği dikkat çekmektedir. 2018 programında ders sayısının 3 katına çıktığı ve toplam ders kredilerine göre ders yükünün en ağır olduğu programın 2018 programı olduğu söylenebilir.

1998			2006			2018					
Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K
Öğretimde Planlama ve Değerlendirme	3	2	4	Rehberlik	3	0	3	Öğretim Teknolojileri	2	0	2
								Eğitimde Araştırma Yöntemleri	2	0	2
								Seçmeli 2	2	0	2

Tablo 4. IV. Yarıyıl Meslek Bilgisi Ders Adları, Ders Saatleri ve Ders Kredileri

Tablo 4.'e göre IV. yarıyıl meslek bilgisi derslerine bakıldığında yine 1998 programı haricinde uygulamalı ders mevcut değildir. Önceki dönemlerin bulguları da göz önüne alındığında 2006 ve 2018 programlarında ilk IV yarıyıl tamamen teorik derslerden oluşmaktadır. Öğretmenlik mesleğinin doğası düşünüldüğünde öğretmenlik programının bu kadar teorik yapıda olmasının olumsuz olduğu düşünülmektedir. Ders kredilerinin kademeli olarak azaltıldığı, 2018 programında ise ders sayısının artırıldığı ve toplam kredinin 3 derse eşit olarak dağıtıldığı söylenebilir.

1998			2006			2018					
Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K
Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme	2	2	3	Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı	2	2	3	Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi	2	0	2
								Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme	2	0	2
								Seçmeli 3	2	0	2

Tablo 5. V. Yarıyıl Meslek Bilgisi Ders Adları, Ders Saatleri ve Ders Kredileri

Tablo 5'e göre V. yarıyıl meslek bilgisi derslerinin 1998 ve 2006 programlarında değişmediği ve aynı kaldığı görülmektedir. 2018 programında ise programda bulunan uygulamalı ders saatlerinin teorik ders saatleri ile değiştirildiği, programın gittikçe pratikten uzaklaştığı söylenebilir. 2018 programında ders sayısının arttığı görülmektedir. Bu durumun programdaki meslek bilgisi derslerinin niceliği açısından olumlu olduğu düşünülmektedir. Ancak programın ders saatlerinin azalmasının ve ağırlıklı teorik derslere sahip olmasının olumsuz olduğu söylenebilir.

1998			2006			2018					
Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K
Sınıf Yönetimi	2	2	3	Sınıf Yönetimi	2	0	2	Eğitimde Ahlâk ve Etik	2	0	2
Özel Öğretim Yöntemleri I	2	2	3	Özel Öğretim Yöntemleri I	2	2	3	Seçmeli 4	2	0	2

Tablo 6. VI. Yarıyıl Meslek Bilgisi Ders Adları, Ders Saatleri ve Ders Kredileri

Tablo 6.'ya göre VI. yarıyıl meslek bilgisi derslerinin 1998 ve 2006 yılları arasında neredeyse aynı olduğu görülmektedir. 2006 programında yapılan tek değişiklik Sınıf Yönetimi dersinin uygulamalı ders saatlerinin programdan çıkarılmasıdır. Ayrıca bu durumun sonucunda dersin kredisi de azalmıştır. 2018 programında yine tamamen teorik dersler bulunmaktadır ve ders saatlerinde de azalma görülmektedir. VI. yarıyıla bakıldığında derslerin kademeli olarak teorik yapıya kaydığı ve ders saatlerinin de kademeli olarak azaldığı söylenebilir.

1998			2006			2018					
Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K

Özel Öğretim Yöntemleri II	2	2	3	Özel Öğretim Yöntemleri II	2	2	3	Öğretmenlik Uygulaması	2	6	5
Okul Deneyimi II	1	4	3	Okul Deneyimi	1	4	3	Okullarda Rehberlik	2	0	2
				Rehberlik	3	0	3	Seçmeli 5	2	0	2

Tablo 7. VII. Yarıyıl Meslek Bilgisi Ders Adları, Ders Saatleri ve Ders Kredileri

Tablo 7'ye göre VII. yarıyıl meslek bilgisi derslerinin uygulamalı ağırlıkta olduğu görülmektedir. Daha önceki yarıyıllara bakıldığında 2018 programında VII. yarıyıla kadar uygulamalı ders olmaması dikkat çekicidir. Ayrıca bu yarıyıldan önceki programlarda mevcut olan Okul Deneyimi dersinin kaldırılmasının ve direkt olarak uygulamaya geçilmesinin öğrencilerin tecrübesizlikleri düşünüldüğünde olumsuz olduğu söylenebilir. 1998 programından sonra ders sayısının artırıldığı görülmektedir.

1998			2006			2018					
Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K	Ders Adı	T	U	K
Öğretmenlik Uygulaması II	2	6	5	Öğretmenlik Uygulaması	2	6	5	Öğretmenlik Uygulaması 2	2	6	5
Rehberlik	3	0	3	Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi	2	0	2	Özel Eğitim ve Kaynaştırma	2	0	2
				Özel Eğitim	2	0	2	Seçmeli 6	2	0	2

Tablo 8. VIII. Yarıyıl Meslek Bilgisi Ders Adları, Ders Saatleri ve Ders Kredileri

Tablo 8'e göre VIII. yarıyıl meslek bilgisi derslerinin teorik ve uygulamalı olarak dengeli bir yapıda olduğu söylenebilir. Ders sayılarının 1998 programından sonra arttırıldığı görülmüştür. Bu yarıyıldan programların nicel olarak çok farklı olmadıkları söylenebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırma bulguları doğrultusunda üç program karşılaştırıldığında 1998 ve 2006 programlarının benzer meslek bilgisi derslerine ağırlık verdiği, 2018 programında seçmeli derslere de ağırlık verilerek meslek bilgisi derslerinin kapsamının genişletildiği; meslek bilgisi derslerinin ders sayısı ve ders saatleri bakımından benzer olan 1998 ve 2006 programlarının 2018 programında güncellendiği; ders sayılarının ve ders saatlerinin arttırıldığı; ayrıca 2018'den önceki programlarda ders kredilerinin yüksek, ders sayısının düşük olduğu görülmüştür. 2018 programında ders kredilerinin, dolayısıyla ders yükünün birden fazla derse bölünmesinden dolayı derslerin çeşitliliğinin arttığı ancak derinliğinin azaldığı söylenebilir. Bunların yanında Öğretmenlik Uygulaması dersi haricinde 2018 programının tamamının teorik bir program olduğu ve yine bu ders haricinde tüm derslerin iki ders saatine sabitlendiği; üç programın da meslek bilgisi ders saatlerine bakıldığında derslerin büyük çoğunlukla teorik dersler olduğu; 1998 ve 2006 yıllarında programda bulunan Okul Deneyimi dersinin de 2018 yılında programdan kaldırıldığı görülmektedir. Sınıf Yönetimi dersinin de tamamen teorik olarak güncellenmesi ve Okul Deneyimi dersinin de 2018 programından kaldırılmasının öğretmen adaylarını için olumsuz olabileceği düşünülmektedir.

Öneriler

Öğretmenlik mesleğinin uygulamaya dayalı bir meslek olduğu göz önünde bulundurularak, üç programda da büyük oranda teorik ders saatlerine sahip olan meslek bilgisi derslerinin, uygulama ve teorik olarak dengelenmesi; mevcut programda tüm meslek bilgisi derslerinin iki saat olmasının, bazı dersler açısından olumsuz olduğu ve önceki programlardaki gibi gerekli görülen derslerin ders saatinin arttırılması; Sınıf Yönetimi dersinin uygulama ağırlıklı olarak güncellenmesi ve Okul Deneyimi dersinin programa tekrar eklenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Ertürk, S. (2017) Eğitimde "Program" Geliştirme 2. Baskı. Ankara: Edge Akademi Yayınları.
2. Karasar, N. (2000), Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayınları.

3. MEB. (1982). Onbirinci Milli Eğitim Şurası 8-11 Haziran 1982. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
4. MEB. (2017). Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri. Ankara: Öğretmen Yetiştirme Ve Geliştirme Genel Müdürlüğü.
5. Uçan, A. (2018) "Müzik Eğitimi Temel Kavramlar-İlkeler-Yaklaşımlar ve Türkiye'deki Durum." Ankara: Arkadaş Yayınevi.
6. Varış, F. (1978). Eğitimde Program Geliştirme "Teori ve Teknikler" 3. Baskı. Ankara: Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No: 75.
7. Yıldırım ve Şimşek (2008). "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri" 6. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
8. YÖK (1998) Eğitim Fakültesi Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/egitim-fakultesi-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari-mart-1998.pdf> (Erişim Tarihi: 08.12.2020)
9. YÖK (2007) Eğitim Fakültesi Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/egitim-fakultesi-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari.pdf> (Erişim Tarihi: 02.05.2020)
10. YÖK. (2007). Öğretmen yetiştirme ve eğitim fakülteleri (Öğretmenin üniversitede yetiştirilmesinin değerlendirilmesi) (1982-2007). Ankara: Yükseköğretim kurulu yayını.
11. YÖK (2018) Eğitim Fakültesi Öğretmen Yetiştirme Lisans Programları https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Yeni-Ogretmen-Yetistirme-Lisans-Programlari/Muzik_Ogretmenligi_Lisans_Programi.pdf (Erişim Tarihi: 03.09.2020)

(17)

Doç. Dr. Elif Hatun KILIÇBEYLİ³¹⁰

**SOVYET DÖNEMİ ERMENİSTAN'A YÖNELİK SOSYO-POLİTİK BASKI: ALKOLÜN
AZALTI MASINA YÖNELİK ÇALIŞMALAR**
**SOCIO-POLITICAL PRESSURE ON SOVIET-ERA ARMENIA: EFFORTS TO REDUCE ALCOHOL
CONSUMPTION**

ÖZ

Sovyetler Birliği, planlama üzerine kurulmuş Merkezi sistem yönetimine bağlı birlik yönetim birimlerinden oluşmuş bir devlet yapısındadır. Sovyetler Birliği sınırları dahilinde eksik veya fazla ekonomik, sosyal, toplumsal duruma göre planlama yeniden yapılarak, optimizasyon hedefli yeni uygulamalara geçilen bir sistem amaçlamıştır. Sovyetler'de alkol kullanımının aşırılığı fark edildiğinde, aşırılığın törpülenmesi için tespit edilen birlik üyelerine yönelik çalışmalara başlanmıştır. Sovyetler Birliği'nde kimi zaman gerçekleştirilen kampanyalar gerekli görüldüğü zaman kamuoyunun dikkatlerini çekecek şekilde planlanarak, olumsuz algı üzerinden etki oluşturulmuştur. Ermenistan'da alkol tüketiminde fazla olması tespiti üzerine alkol'e karşı yönelik kamuoyunda olumsuz algı meydana getirilmeye ve bu algı üzerinden de önce Ermenistan'da ve dolayısıyla Sovyetler Birliği'nde alkol tüketiminin azaltılmasına çalışılmıştır. Bu aşamada Sovyetler Birliği'nin bir üyesi olarak Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (ESSC) Ermeni halkının alkol tüketimini azaltmak amacıyla posterler üzerinden alkol karşıtı propaganda gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ESSC'de alkol tüketimine karşı hazırlanan posterler, alkol tüketimine karşı verilen mesajlar üzerinden Danimarkalı dilbilimci Louis Hjelmslev'in (1899-1965) göstergebilim kavramları kullanılarak incelenmiştir. İncelenen posterlerde ESSC'de alkol tüketimine karşı kamuoyunu oluşturan görsel ve yazılı göstergelerin açıklanması amaçlanmıştır. Çalışmada elde edilen bulgularda, posterler üzerinden genel olarak alkol tüketimiyle trafik kazalarının ilişkilendirilerek alkol tüketimine yönelik olumsuz algının oluşturulmaya çalışıldığı ortaya konulmuştur. Bu süreçte posterlerde kullanılan görsel ve yazılı kodlarda, alkol tüketiminin insanların ölümüne ve sakatlanmasına yol açtığına yönelik algıların meydana getirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Kampanya, Ermenistan, Alkol Bağımlılığı, Sovyetler Birliği.

ABSTRACT

The Soviet Union is a state structure consisting of union management units under Central System Management based on planning. It aimed for a system within the borders of the Soviet Union, where planning according to the incomplete or excessive economic, social, social situation was reorganized and new applications were switched to optimization. When the extremism of alcohol use was noticed in the Soviets, work began on the members of the Union who were identified to rasp the extremism. Campaigns sometimes carried out in the Soviet Union were planned in such a way as to attract the attention of the public when it was deemed necessary, and influence was created through negative perception. After determining the excess alcohol consumption in Armenia, it was attempted to create a negative public perception of alcohol and to reduce alcohol consumption in Armenia and therefore in the Soviet Union. At this stage, anti-alcohol propaganda was carried out through posters in the Armenian Soviet Socialist Republic (ESSC), as a member of the Soviet Union, in order to reduce the alcohol consumption of the Armenian people. In the study, posters prepared against alcohol consumption in ASSR were examined using the semiotic concepts of Danish linguist Louis Hjelmslev (1899-1965) through the messages given against alcohol consumption. In the posters examined, it was aimed to explain the visual and written indicators that formed the public opinion against alcohol consumption in the ASSR. In the findings obtained in the study, it was revealed that the negative perception of alcohol consumption was tried to be formed by associating alcohol consumption with traffic accidents through posters. In this process, it was concluded that the visual and written codes used in the posters formed the perception that alcohol consumption causes death and disability of people.

Keywords: Health, Campaign, Armenia, Alcohol Addiction, Soviet Union.

³¹⁰ Assoc. Prof. Dr., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, PSF, International Relations Department elifhatun001@gmail.com ORCID:0000-0001-8263-2009

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin 1917 yılından 1991 yılına kadar alkol tüketimine karşı dikkatli bir politika izlenmiştir. Bu politikayı izlemesinin ideolojik ve ekonomik boyutları yanında, toplumsal ve sosyo-politik etkileri açısından önemliydi. Sovyetler Birliği sınırları dahilinde ekonomik, sosyal, toplumsal duruma göre kalkınma planları yeniden yapılarak, optimizasyon hedefli yeni uygulamalara geçilen bir sistem amaçlanmıştır. Sovyetler'de alkol kullanımının aşırılığı fark edildiğinde, aşırılığın törpülenmesi için tespit edilen birlik üyelerine yönelik çalışmalara başlanmıştır. Sovyetler Birliği'nde kimi zaman gerçekleştirilen kampanyalar gerekli görüldüğü zaman kamuoyunun dikkatlerini çekecek şekilde planlanarak, olumsuz algı üzerinden etki oluşturulmuştur. Sovyetler Birliği'nde çeşitli dönemlerde alkol karşıtı kampanyalar hazırlanmış ve hazırlanan bu kampanyalarda alkol tüketiminin zararları kitlelere anlatılmaya çalışılmıştır. Alkol karşıtı kampanyalarda alkol bağımlılığın ve alkol tüketiminin azaltılması amaçlanmıştır. Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (ESSC) de hazırlanan propaganda posterleri üzerinden alkol karşıtı mesajlar verilmiş ve ülkede alkol tüketiminin azaltılmasına çalışılmıştır. Bu aşamada Sovyetler Birliği'nin alkol karşıtı politikası, doğrudan ESSC'de etkisini göstermiş ve ülkede alkol karşıtı kamuoyunun güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Sovyetler Birliği'nde alkol konusunu çeşitli başlıklar üzerinden inceleyen akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde: Field, Sovyet toplumunda alkolizm ve suç³¹¹; Efron, Sovyetler Birliği'nde alkol tüketimi ve alkolizmi³¹²; Efron, alkolizme Sovyet yaklaşımını³¹³; Anderson ve Hibbs, Wortis, Sovyetler Birliği'nde alkolizmi³¹⁴; Connor, alkol ve Sovyet toplumunu³¹⁵; Treml, Sovyetler Birliği'nde alkolü³¹⁶; Sytinsky, Sovyetler Birliği'nde alkol kontrol politikasını³¹⁷; Powell, Sovyet alkol sorunu ve Gorbaçov'un "Çözümü"nü³¹⁸; Weissman, Sovyetler Birliği'nde alkol yasağı ve kontrolünü³¹⁹; Snow, Sovyetler Birliği'nde alkol ve alkolizmi³²⁰; Tarschys, 1985-88 yılları arasında Gorbaçov'un alkol politikasını³²¹; Korolenko vd., Sovyetler Birliği'nde alkolün siyasallaşmasını³²²; Transchel, 1928-1932 yılları arasında Sovyet alkol karşıtı kampanyayı³²³; Reitan, Sovyetler Birliği'nin son alkol karşıtı kampanyasını³²⁴ ve Gathmann ve Welisch, Gorbaçov'un alkol karşıtı kampanyasını³²⁵ incelemiştir.

Çalışmada Sovyetler Birliği'nin alkol karşıtı politikasının ESSC'deki yansımaları incelenmiştir. Bu açıdan çalışmada ESSC'de alkol karşıtı hazırlanan propaganda posterlerinde alkolün zararlarının görsel ve

³¹¹ Mark G. Field, "Alcoholism, Crime, and Delinquency in Soviet Society," *Social Problems* 3, no. 2, (1955): 100-109.

³¹² Vera Efron, "Alcohol Consumption and Alcoholism in the Soviet Union," *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 19, no. 4, (1958): 668-670.

³¹³ Vera Efron, "The Soviet Approach to Alcoholism," *Social Problems* 7, no. 4, (1960): 307-315.

³¹⁴ Sandra C. Anderson, & Valerie K. Hibbs, "Alcoholism in the Soviet Union," *International Social Work* 35, no. 4, (1992): 441-453; Joseph Wortis, "Alcoholism in the Soviet Union: Public Health and Social Aspects," *American Journal of Public Health and the Nations Health* 53, no. 10, (1963): 1644-1655.

³¹⁵ Walter D. Connor, "Alcohol and Soviet Society," *Slavic Review* 30, no. 3, (1971): 570-588.

³¹⁶ Vladimir G. Treml, "Alcohol in the USSR: A Fiscal Dilemma," *Soviet Studies* 27, no. 2, (1975): 161-177.

³¹⁷ I. A. Sytinsky, "Alcohol Control Policy in the USSR," in *Prevention of Alcohol Abuse*, ed. Peter M. Miller & Ted D. Nirenberg (Boston, MA: Springer, 1984): 245-251.

³¹⁸ David E. Powell, "The Soviet Alcohol Problem and Gorbachev's 'Solution'," *The Washington Quarterly* 8, no. 4, (1985): 5-15.

³¹⁹ Neil Weissman, "Prohibition and Alcohol Control in the USSR: The 1920s Campaign against Illegal Spirits," *Soviet Studies* 38, no. 3, (1986): 349-368.

³²⁰ George E. Snow, "Change and Continuity: Alcohol and Alcoholism in Russia and the Soviet Union," *The Social History of Alcohol Review* 17, no. 1, (1988): 7-15.

³²¹ Daniel Tarschys, "The Success of a Failure: Gorbachev's Alcohol Policy, 1985-88," *Europe-Asia Studies* 45, no. 1, (1993): 7-25.

³²² Caesar Korolenko, Vladimir Minevich & Bernard Segal, "The Politicization of Alcohol in the USSR and Its Impact on the Study and Treatment of Alcoholism," *International Journal of the Addictions* 29, no. 10, (1994): 1269-1285.

³²³ Kate Transchel, "Staggering Towards Socialism: the Soviet Anti-Alcohol Campaign, 1928-1932," *The Soviet and Post-Soviet Review* 23, no. 1, (1996): 191-202.

³²⁴ Therese C. Reitan, "The Operation Failed, But the Patient Survived. Varying Assessments of the Soviet Union's Last Anti-Alcohol Campaign," *Communist and Post-Communist Studies* 34 no. 2, (2001): 241-260.

³²⁵ Christina Gathmann & Marijke Welisch, "The Gorbachev Anti-Alcohol Campaign and Russia's Mortality Crisis," *CESifo DICE Report* 10, no. 4, (2012): 62-68.

yazılı olarak ne şekilde aktarıldığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada belirlenen propaganda posterleri, göstergibilim yöntemi kullanılarak incelenmiş, elde edilen bulgular ışığında ESSC’de alkol tüketiminin ne şekilde yansıtıldığı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu aşamada çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- ESSC’de hazırlanan propaganda posterlerinde alkol karşıtı hangi mesajlar verilmiştir?
- ESSC’de hazırlanan propaganda posterlerinde alkol karşıtı hangi konu/lar ön plana çıkarılmıştır?
- ESSC’de hazırlanan propaganda posterlerinde alkol tüketen kişiler ne şekilde sunulmuştur?
- ESSC’de hazırlanan propaganda posterlerinde alkol karşıtı mesajlar hangi duygu çekicilikleri ön plana çıkarılarak verilmiştir?

Çalışmada elde edilen bulgular, ESSC’deki alkol karşıtı kampanyalar hakkında bilgi vermesi ve Sovyetler Birliği’nin alkol karşıtı politikasının ESSC’deki yansımaya ışık tutması bakımından önem taşımaktadır. Bu açıdan çalışmanın, Ermenistan özelinde tarih, iletişim ve siyaset bilimi alanında çalışma yapan araştırmacılar için kaynak teşkil etmesi amaçlanmaktadır.

1. Sovyetler Birliği’nde Alkol Politikası ve Alkol Karşıtı Kampanyalar

Alkol tüketiminin kontrolü, alkolün yasal statüsü ve aşırı tüketimi tehlikesi nedeniyle karmaşıklaşan çok yönlü bir konudur. Çoğu hükümet, tüketici davranışlarını kontrol etmeye, alkollü içeceklerin vergilendirmesini yönetmeye ve kalitelerini izlemeye yönelik çeşitli politikalara sahiptir³²⁶. Bu politikalar, kimi zaman alkol karşıtı kampanyaların gerçekleştirilmesi ve hatta doğrudan alkolün yasaklanması şeklinde olabilmektedir. Sovyetler Birliği’nin kimi dönemlerinde de alkol politikasında alkol karşıtı kampanyalar ve yasakçı tutumlar hâkim olmuştur. Bu şekilde Sovyetler Birliği halkının alkol tüketiminin azaltılmasına çalışılmıştır.

Çarlık Rusya’nın son yıllarında alkole yönelik yasak getirilmiş ve imparatorluk sınırları içerisinde alkol tüketimi sınırlandırılmaya çalışılmıştır. 1917 Ekim Devrimi’nden sonra da ülkede alkol yasağı, belirli bir süre daha devam etmiştir. Ancak 1920’li yıllarda Yeni Ekonomi Politikası (Новая экономическая политика) döneminde, tüketiminin büyük miktarda gelir getirdiğinin ortaya çıkmasıyla alkol satış yasağı kaldırılmıştır. Diğer yandan 1929 yılında bira ve bira tezgâhları yasaklanmış ve dergiler alkolün neden olduğu zararlar hakkında makaleler yayınlamaya başlamıştır. Buna karşılık yine yetkililer, politikanın ekonomiye verdiği zararı kısa sürede kavramış ve 1934 yılında bira üretimine yeniden başlanmış ve hatta yeni markalar ortaya çıkmıştır³²⁷.

Sovyetler Birliği, alkol karşıtı politikaların dışında nüfus içerisinde alkol tüketimini azaltmak amacıyla bir dizi alkol karşıtı kampanya da gerçekleştirilmiştir. Sovyetler Birliği’nde alkol karşıtı üç büyük kampanya düzenlenmiştir. Bu kampanyaların ilki 1958 yılında Nikita Kruşçev, ikincisi 1972 yılında Leonid Brejnev döneminde başlatılmıştır. Son büyük kampanya ise Mihail Gorbaçov döneminde 1985 yılında, sarhoşluk ve alkolizme karşı olarak büyük bir gösterişle başlatılmıştır. Devletin alkollü içki üretimi kısa sürede yarı yarıya düşürülmüş, fiyatlar önemli ölçüde artırılmış ve dağıtım düşürülmüştür. Diğer yandan mevzuata uyumu sağlamak için kolluk kuvvetleri yoğunlaştırılmıştır³²⁸. Sovyetler Birliği’nin alkol karşıtı kampanyalarında propaganda amaçlı posterler hazırlanmış, hazırlanan propaganda posterleri üzerinden insanların zihinlerinde alkol tüketiminin yol açabileceği olumsuz sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde Sovyetler Birliği vatandaşlarının alkolden uzak durmaları sağlanarak, alkol tüketiminin azaltılması amaçlanmıştır.

2. Sovyetler Birliği’nde Posterlerin Toplumsal Etki Amaçlı Kullanımı

Propaganda, belirli bir fikrin, düşüncenin veya ideolojinin kitlelere benimsetilmesi amacıyla kitle iletişim araçlarından yararlanılarak gerçekleştirilen ikna odaklı bir iletişim türünü ifade etmektedir. Propaganda faaliyetlerinde geçmişten günümüze çeşitli kitle iletişim araçlarından yararlanılmıştır. Bu araçlardan biri de posterler olmuştur. Özellikle 20. yüzyılda posterler, önde gelen propaganda araçlarından

³²⁶ Marya Levintova, “Russian Alcohol Policy in the Making,” *Alcohol & Alcoholism* 42, no. 5, (2007): 500.

³²⁷ “SSCB Alkolizmle Nasıl Savaştı,” RBTH, erişim 11 Haziran 2021. <https://www.rbth.com/history/331061-ussr-alcoholism>.

³²⁸ Juha Partanen, “Failures in Alcohol Policy: Lessons from Russia, Kenya, Truk and History,” *Addiction* 88, (1993): 129-130.

biri olarak hizmet etmiştir. Bu dönemde Nazi Almanya'sından Mussolini İtalya'sına, Çin Halk Cumhuriyeti'nden ABD'ye kadar pek çok ülke posterlerden propaganda amaçlı yararlanmıştır. Posterler, kuruluşundan dağılışına kadar geçen süre zarfında Sovyetler Birliği'nin propaganda faaliyetlerinde de etkin bir şekilde kullanılmıştır.

Sovyetler Birliği'nde posterlerden ekonomi, siyaset, eğitim ve spor gibi pek çok alanda propaganda amaçlı yararlanılmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nde posterler, siyasi amaçlı etkin bir şekilde kullanılmıştır. 1917 yılında gerçekleştirilen Ekim Devrimi'nden sonra Komünist Parti'nin ve Komünizm ideolojisinin kitleler nezdinde meşrulaştırılmasında posterler propaganda amaçlı ön plana çıkmıştır. Diğer yandan Ekim Devrimi'nin lideri Vladimir Lenin'in kişilik kültürünün inşasında da posterler, propaganda amaçlı hizmet etmiştir. Hazırlanan propaganda posterlerinde Lenin, Sovyetler Birliği halkının kurtarıcısı olarak gösterilmiş, ayrıca Lenin ismi Komünizm ideolojisiyle özdeşleştirilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde Sovyetler Birliği halkının Lenin'in fikirlerini benimsemesi amaçlanmıştır.

16 Aralık 1919 tarihinde Rusya'da başlatılan okuryazarlık kampanyası sürecinde de posterler eğitim odaklı propaganda amaçlı kullanılmıştır. Bu dönemde hazırlanan propaganda posterlerinde halkın okuryazar olması ve kitap okuması teşvik edilmiştir. Eğitim dışında sporun teşvik edilmesinde de propaganda posterlerinden etkin bir şekilde yararlanılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nda da Sovyetler Birliği'nde propaganda posterleri üzerinden Sovyetler Birliği halkının savaş çabalarına seferber edilmesine çalışılmıştır. Savaş sırasında hazırlanan propaganda posterlerinde Alman ordularına yönelik olumsuz bir algı meydana getirilirken, aynı zamanda Joseph Stalin'in liderliğinde Kızıl Ordu'nun savaşı kazanacağına yönelik de mesaj verilmiştir. Benzer şekilde Sovyetler Birliği'nde casusluk karşıtı faaliyetlerde³²⁹ ve partizanların Alman ordularına karşına mücadelesini teşvik etmede de propaganda posterlerinden yararlanılmıştır.

Sovyetler Birliği'nde posterler, İkinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Soğuk Savaş döneminde de siyasi amaçlı etkin bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği, Batı Blok'u ülkelerine karşı mücadelesinde posterlerden propaganda amaçlı yararlanmıştır. Bu süreçte Sovyetler Birliği'nin hedefinde ABD yönetimi olmuş ve propaganda posterleri üzerinden Sovyetler Birliği kamuoyunda ABD karşıtı algı meydana getirilmeye çalışılmıştır.

Sovyetler Birliği'nde alkol karşıtı kampanyalarda da posterlerden propaganda amaçlı yararlanılmıştır. Bu aşamada propaganda posterlerinde yer alan görsel ve yazılı göstergeler üzerinden Sovyetler Birliği'nde alkol karşıtı güçlü bir kamuoyunun oluşturulmasına çalışılmıştır. Çalışmada ESSC'de kullanılan propaganda posterleri üzerinden Sovyetler Birliği'ndeki alkol karşıtı kamuoyunun inşasına ışık tutulması amaçlanmıştır.

3. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden göstergebilim yöntemi kullanılmıştır. Posterler, Danimarkalı dilbilimci Louis Hjelmslev'in (1899-1965) göstergebilim kavramları üzerinden analiz edilmiştir. Göstergebilim, insanlar tarafından göstergelere atfedilen anlamları açıklamayı amaçlayan bir bilim dalıdır. 20. yüzyılın ilk yarısında dilbilimi alanında gerçekleştirilen çalışmalarla göstergebilim ortaya çıkmış, zamanla dilbilimi dışında pek çok farklı alanda kullanılan bir araştırma yöntemi olmuştur. Göstergebilim alanındaki ilk çalışmalar Charles Sanders Peirce ve Ferdinand de Saussure tarafından gerçekleştirilmiş³³⁰, buna karşılık zaman içerisinde Roland Barthes³³¹, Karl Bühler³³², Roman Jakobson ve Claude Lévi-Strauss gibi uzmanlar göstergebilim alanına yeni kavram ve modeller kazandırarak alanın gelişmesini sağlamıştır. Hjelmslev de göstergebilim modeli üzerinden göstergebilim çözümlemelerine farklı bir boyut sunmuştur. Çalışmanın Hjelmslev'in göstergebilim modeli özelinde incelenmesinin temel nedeni, Hjelmslev'in göstergebilim

³²⁹ Mehmet Ozan Gülada, "İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'nin Casusluk Karşıtı Propagandasının Posterlerdeki Sunumu," *Medeniyet ve Toplum Dergisi* 3, no. 1, (2019): 51.

³³⁰ Çetin Murat Hazar, Özkan Avcı, *Disiplinlerarası İletişim Kuram ve Yaklaşımları*. (Ankara: Gazi Kitabevi, 2021): 20.

³³¹ Elif Hatun Kılıçbeyli, "Red Army Propaganda In The Armenian Soviet Socialist Republic: An Investigation On Posters", *Review of Armenian Studies*, Issue 43 (2021): 109-140.

³³² Tuğba Baytimur, Caner Çakı ve Ferit Arda Arıca, "The Propaganda In Armenia Of The Five-Year Development Plans Implemented In The Soviet Union," *Review of Armenian Studies*, no. 42, (2020): 89.

kavramları üzerinden propaganda posterlerinde yer alan yazılı ve görsel göstergelerin detaylı olarak açıklanabileceği düşüncesidir. Hjelmslev, göstergebilim modelinde göstergeleri, anlatımın tözü, anlatımın biçimi, içeriğin tözü ve içeriğin biçimi olmak üzere toplam dört başlık altında ele almıştır. Anlatımın tözü, göstergeler üzerinden belirli bir anlamın ortaya konulmandan önceki halini açıklamaktadır. Anlatımın biçiminde ise göstergeler, belirli bir anlam meydana getirmek için bir araya getirilmektedir. İçeriğin tözü, doğrudan göstergelerin ne anlamda kullanıldığı açıklamaktadır. Son olarak içeriğin biçiminde ise göstergelerin bilinçli bir şekilde belirli bir anlam ya da anlamlar meydana getirmek amacıyla bir araya getirilmesi ifade edilmektedir.

Çalışmada incelenecek posterler, ESSC'deki posterler üzerine kapsamlı bir arşive sahip olan UCLA Kütüphanesi'nden (UCLA Library) seçilmiştir. UCLA Kütüphanesi üzerinden ESSC'de kullanılan toplam 616 postere ulaşılmış³³³, ulaşılan posterler içerisinden amaçlı örneklem metodu kullanılarak, alkol karşıtı kampanyayı konu alan 7 poster belirlenmiştir. Belirlenen posterlerin tümü çalışma kapsamında incelenmiştir.

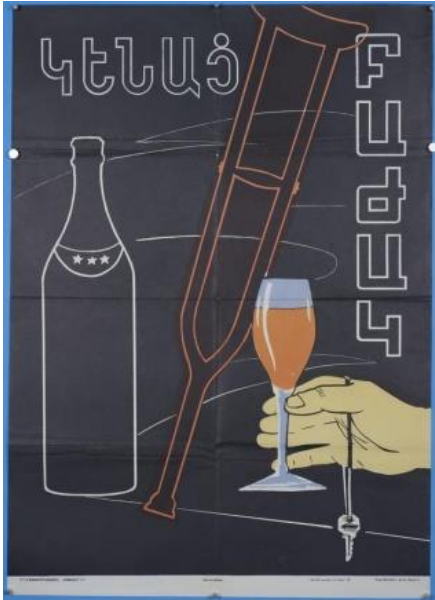
Çalışmada propaganda posterleri, Hjelmslev'in dört göstergebilim boyutu ışığında analiz edilmiştir. Diğer yandan propaganda posterlerindeki yazılı ve görsel göstergelerin daha kapsamlı açıklanabilmesi için propaganda posterleri, metonimi, metafor, sinekdoş, mit ve metalepsis boyutlarında da incelenmiştir.

4. Analiz ve Bulgular

Çalışmanın bu kısmında “Koltuk Değneği”, “Mercek”, “İskelet”, “Bardak”, “Şişe”, “Damla” ve “Kuru Kafa” konulu yedi propaganda posterini göstergebilim yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir.

4.1. “Koltuk Değneği” Konulu Propaganda Posterini

“Koltuk Değneği” konulu propaganda posterini, 1946 yılında ESSC Ulaştırma Bakanlığı Teknik Güvenlik Komitesi (ՀԱՍՏՆԱԿԱՆԱՍՄԱՆՈՒՄԻ ԱՐԿԱՆՈՒՄԻ ԱՆՎՈՒՄՆԵՐԻ ԿՈՄԻՏԵ) tarafından hazırlanmıştır. Posterde “ԿԵՆԱՉՅ՝ (Kadeh Kaldırma)” ve “ԲԱԺԱԿ (Kadeh)” yazısı yer almaktadır. Anlatımın tözü boyutunda incelendiğinde posterde içki şişesi, koltuk değneği, kadeh ve anahtar bulunmaktadır. Anlatımın biçimi üzerinden ele alındığında da posterde içki şişesi ve koltuk değneğinin yanında bir elin kadeh ve anahtar tutması aktarılmaktadır. Posterde siyah bir fon kullanılmaktadır.

Şekil 1. “Koltuk Değneği” Konulu Propaganda Posterini³³⁴

³³³ “Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ndeki Posterler,” UCLA, erişim 5 Haziran 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/collection=Soviet+Armenian+Posters>

³³⁴ “Koltuk Değneği Konulu Propaganda Posterini,” IDEP, erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:85>

İçeriğin tözü boyutunda incelendiğinde posterde alkollü araç kullanımı ve sakatlık mesajları verilmektedir. İçeriğin biçimi üzerinden ele alındığında da posterde alkollü araç kullanımının insanları sakatlayabileceği aktarılmaktadır. Propaganda posterindeki içki şişesi ve kadeh alkolizmi, koltuk değneği ise sakatlanmayı simgelemektedir. Posterdeki elin tuttuğu anahtar ise alkollü araç kullanımının bir alışkanlığı olarak gösterilmektedir. Posterde alkolizm, sakatlık metaforu olarak ön plana çıkarılmaktadır. Diğer yandan posterde kadehi tutan el de alkollü olarak araç kullanan Ermenilerin metonimi olarak kullanılmaktadır. Bu aşamada alkollü araç kullanımının sakatlığa yol açtığına yönelik mesaj verilmektedir. Posterin siyah fonda kullanılması, alkolün yol açtığı zararı temsil etmektedir. Poster üzerinden alkollü araç kullanımının trafik kazasına ve neticede sakatlığa neden olabileceği mesajı verilmektedir. Bu açıdan posterde korku çekiciliği tekniği kullanılarak, Ermeni halkının alkol tüketiminin sınırlandırılması amaçlanmıştır.

Anlatımın Tözü	İçki şişesi, koltuk değneği, kadeh, anahtar
Anlatımın Biçimi	İçki şişesi ve koltuk değneğinin yanında bir elin kadeh ve anahtar tutması
İçeriğin Tözü	Alkollü araç kullanımı, sakatlık
İçeriğin Biçimi	Alkollü araç kullanımının insanları sakatlayabileceği

Tablo 1. “Koltuk Değneği” Konulu Propaganda Poster

4. 2. “Mercek” Konulu Propaganda Poster

“Mercek” konulu propaganda poster, 1946 yılında ESSC Karayolu Taşımacılığı Bakanlığı (ՀԻՍՀ ավտոմոբիլային տրանսպորտի միջխտրություն) tarafından hazırlanmıştır. Posterde “Suçlu izi açığa çıkarır (ՀԱՆՑԱԳՈՐԾԻՆ ՀԵՏՔՆ Է ՄԵՐԿՎԱՑՆՈՒՄ)” yazısı yer almaktadır. Anlatımın tözü üzerinden ele alındığında posterde şişe, mercek ve tekerlek izleri bulunmaktadır. Anlatımın biçimi boyutunda incelendiğinde de posterde merceğin içki şişesi şeklindeki tekerlek izlerini göstermesi aktarılmaktadır.

Şekil 2. “Mercek” Konulu Propaganda Poster³³⁵

İçeriğin tözü üzerinden ele alındığında posterde alkollü araç kullanımı ve trafik kazası mesajları verilmektedir. İçeriğin biçimi boyutunda incelendiğinde de posterde alkollü araç kullanımının trafik kazasına yol açabileceği aktarılmaktadır. Propaganda posterinde yer alan içki şişesi şeklindeki tekerlek izleri, alkollü araç kullanan kişinin yaşadığı trafik kazasının sinekdoşu olarak ön plana çıkmaktadır. Posterdeki mercek, trafik kazasının ardında yatan nedenin alkollü araç kullanımı olduğuna vurgu yapmaktadır. Diğer yandan

³³⁵ “Mercek Konulu Propaganda Poster,” IDEP, erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:88>

posterdeki yazılı ve görsel göstergeler bir bütün olarak ele alındığında da alkollü araç kullanımının trafik kazasının sorumlusu olduğu mesajı verilmektedir. Posterde korku çekiciliği tekniği kullanılarak, alkollü araç kullanımının trafik kazasına yol açabileceği aktarılmaktadır. Buna karşılık posterde trafik kazasının neticesinde ölüm veya sakatlanmaya ilişkin bir mesaj verilmemektedir.

Anlatımın Tözü	Şişe, mercek, tekerlek izleri
Anlatımın Biçimi	Merceğin içki şişesi şeklindeki tekerlek izlerini göstermesi
İçeriğin Tözü	Alkollü araç kullanımı, trafik kazası
İçeriğin Biçimi	Alkollü araç kullanımının trafik kazasına yol açabileceği

Tablo 2. “Mercek” Konulu Propaganda Posterleri

4. 3. “İskelet” Konulu Propaganda Posterleri

“İskelet” konulu propaganda posterleri, 1955 yılında Sergei Aveti Arutchyan tarafından hazırlanmıştır. Posterde “ԵՐԲ ՄԱՀՆ Է ՎԱՐՈՒՄ (Ölüm sürerken)” yazısı yer almaktadır. Anlatımın tözü boyutunda incelendiğinde posterde içki şişesi, insan iskeleti ve tırpan bulunmaktadır. Anlatımın biçimi üzerinden ele alındığında da posterde tırpan tutan iskeletin, içki şişesi tutan adama bir yönü işaret etmesi aktarılmaktadır. Tırpanın altında, alkollü araç kullanan erkeğin cebindeki içki şişesini gösteren ok işareti bulunmaktadır.

Şekil 3. “İskelet” Konulu Propaganda Posterleri³³⁶

İçeriğin tözü boyutunda incelendiğinde posterde alkollü araç kullanımı ve ölüm mesajları verilmektedir. İçeriğin biçimi üzerinden ele alındığında da posterde alkollü araç kullanımının ölüme yol açabileceği aktarılmaktadır. Propaganda posterinde yer alan erkek görseli, alkollü araç kullanan Ermenilerin metonimi olarak kullanılmaktadır. Posterdeki görsel göstergeler üzerinden, alkollü araç kullanan kişinin araç hâkimiyetini kaybettiğine ve bitkin bir halde olduğuna yönelik algı oluşturulmaktadır. Bu aşamada poster üzerinden “alkollü araç kullanan kişi direksiyon hâkimiyetini kaybeder” şeklinde mit inşa edilmektedir. Tırpan taşıyan iskelet, posterde doğrudan ölüm metaforu olarak kullanılmaktadır. Nitekim posterdeki yazılı göstergeler de iskeletin ölüm metaforu olarak kullanıldığı algısını güçlendirmektedir. İskeletin, sağ eliyle alkollü araç kullanan erkeğe bir yönü işaret etmesi, erkeğin araç hâkimiyetini kaybederek ölüme doğru gittiği mesajını vermektedir. Posterde tırpanın altındaki içki şişesini gösteren ok işareti de meydana gelebilecek trafik

³³⁶ “İskelet Konulu Propaganda Posterleri,” IDEP, erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:36>

kazasının sorumlu olarak alkollü araç kullanımını belirtmektedir. “İskelet” konulu propaganda posterinde de diğer iki posterde olduğu gibi korku çekiciği tekniği kullanılmaktadır. Buna karşılık bu posterde alkollü araç kullanımının yol açacağı trafik kazasının ölümle sonuçlanabileceğine yönelik mesaj verilmektedir.

Anlatımın Tözü	İçki şişesi, insan iskeleti, tırpan
Anlatımın Biçimi	Tırpan tutan iskeletin, içki şişesi tutan adama bir yönü işaret etmesi
İçeriğin Tözü	Alkollü araç kullanımı, ölüm
İçeriğin Biçimi	Alkollü araç kullanımının ölümüne yol açabileceği

Tablo 3. “İskelet” Konulu Propaganda Posterini

4. 4. “Bardak” Konulu Propaganda Posterini

“Bardak” konulu propaganda posterini, 1957 yılında SSCB Kızıl Haç Derneği Merkez Komitesi (ՀԱՍՏԻՍԱԿԱՆ ԻՐԱՆԻ ԲԱՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ) tarafından hazırlanmıştır. Posterde “İşte sonuç (ԱՂՁ ՀԵՏԱՄԵՐԸ)” yazısı yer almaktadır. Anlatımın tözü üzerinden ele alındığında posterde kadeh, araç ve koltuk değneği bulunmaktadır. Anlatımın biçimi boyutunda incelendiğinde de posterde kadehin arkasında koltuk değnekli bir erkek, altında ise kaza yapmış bir araç aktarılmaktadır. Posterde kadeh ve koltuk değnekli erkeğin bulunduğu kısımda siyah fon kullanılmaktadır.

Şekil 4. “Bardak” Konulu Propaganda Posterini³³⁷

İçeriğin tözü üzerinden ele alındığında posterde alkollü araç kullanımı ve trafik kazası mesajları verilmektedir. İçeriğin biçimi boyutunda incelendiğinde de posterde alkollü araç kullanımının sakatlanmaya yol açabileceği aktarılmaktadır. Propaganda posterinde yer alan erkek görseli, alkollü araç kullanan Ermenilerin metonimi olarak ön plana çıkarılmaktadır. Posterdeki kadehten ise alkollü araç kullanımının sinekdoşu olarak yararlanılmaktadır. Posterde siyah fonun kullanılmasıyla alkollü araç kullanımının yol açtığı zarara vurgu yapılmaktadır. Posterin altındaki kaza yapmış araç, alkollü araç kullanımı sonrasında meydana gelen trafik kazasını aktarmaktadır. Posterdeki erkeğin koltuk değneği taşıması, meydana gelen trafik kazası sonucunda sakatlandığı mesajını vermektedir. Posterdeki yazılı göstergeler trafik kazasının sorumlusu olarak doğrudan alkollü araç kullanımını aktarmaktadır. Posterde alkollü araç kullanımının trafik kazasına ve

³³⁷ “Bardak Konulu Propaganda Posterini,” IDEP, erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:72>

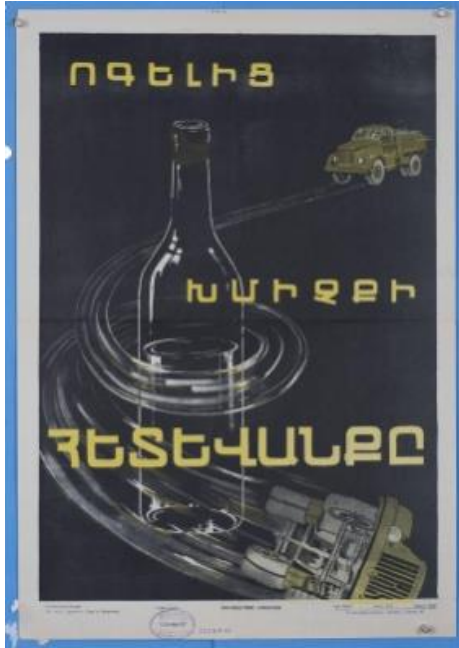
neticede sakatlanmaya yol açtığı belirtilerek, posterde korku çekiciliği tekniği kullanılarak Ermeni halkı nezdinde alkol karşıtı bir algı meydana getirilmeye çalışılmaktadır.

Anlatımın Tözü	Kadeh, araç, koltuk değneği
Anlatımın Biçimi	Kadehin arkasında koltuk değnekli bir erkek, altında ise kaza yapmış bir araç olması
İçeriğin Tözü	Alkollü araç kullanımı, trafik kazası
İçeriğin Biçimi	Alkollü araç kullanımının sakatlanmaya yol açabileceği

Tablo 4. “Bardak” Konulu Propaganda Posterleri

4. 5. “Şişe” Konulu Propaganda Posterleri

“Şişe” konulu propaganda posterleri, 1957 yılında hazırlanmıştır. Posterde “ՈՂԵԼԻՑ ԽՄԻՉՔԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔԸ (ALKOLLÜ İÇECEK SONUÇLARI)” yazısı yer almaktadır. Anlatımın tözü boyutunda incelendiğinde posterde içki şişesi ve kamyon bulunmaktadır. Anlatımın biçimi üzerinden ele alındığında da posterde içki şişesinin etrafında dönen ve kaza yapan kamyon aktarılmaktadır.

Şekil 5. “Şişe” Konulu Propaganda Posterleri³³⁸

İçeriğin tözü boyutunda incelendiğinde posterde alkollü araç kullanımı ve trafik kazası mesajları verilmektedir. İçeriğin biçimi üzerinden ele alındığında da posterde alkollü araç kullanımının trafik kazasına yol açabileceği aktarılmaktadır. Propaganda posterinde alkol şişesi, alkollü araç kullanımının sonucu meydana gelen trafik kazasının sinekdoşu olarak ön plana çıkarılmaktadır. Posterin siyah fonda kullanılmasıyla alkollü araç kullanımının neden olduğu zarara vurgu yapılmaktadır. Posterdeki kamyonun içki şişesinin etrafında dönerek kaza yapmasıyla trafik kazasının sorumlusunun alkollü araç kullanımının olduğu mesajı verilmektedir. Posterdeki yazılı göstergelerde trafik kazasının sorumluluğu alkollü araç kullanımına atfedilmektedir. Bu açıdan posterde yine korku çekiciliği tekniği kullanılarak alkol karşıtı algının oluşturulmaya çalışıldığı ortaya çıkmaktadır.

³³⁸ “Şişe Konulu Propaganda Posterleri,” IDEP, erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:24>

Anlatımın Tözü	İçki şişesi, kamyon
Anlatımın Biçimi	İçki şişesinin etrafında dönen ve kaza yapan kamyon
İçeriğin Tözü	Alkollü araç kullanımı, trafik kazası
İçeriğin Biçimi	Alkollü araç kullanımının trafik kazasına yol açabileceği

Tablo 5. “Şişe” Konulu Propaganda Posterleri

4. 6. “Damla” Konulu Propaganda Posterleri

“Damla” konulu propaganda posterleri, 1965 yılında Sergei Aveti Arutchyan tarafından hazırlanmıştır. Anlatımın tözü üzerinden ele alındığında posterde içki şişesi ve gözyaşı bulunmaktadır. Anlatımın biçimi boyutunda incelendiğinde de posterde içki şişesindeki damlayı yutan bir adam ve gözyaşı döken bir çocuk aktarılmaktadır. Posterde içki şişesindeki damlayı yutan adamın bulunduğu kısımda siyah fon kullanılmıştır.

Şekil 6. “Damla” Konulu Propaganda Posterleri³³⁹

İçeriğin tözü üzerinden ele alındığında posterde alkol tüketimi ve mutsuzluk mesajları verilmektedir. İçeriğin biçimi boyutunda incelendiğinde de posterde alkol tüketiminin çocukları olumsuz etkileyebileceği aktarılmaktadır. Propaganda posterinde içki şişesinden damlayı yutan erkek alkol tüketen Ermenilerin, gözünden yaş damlayan çocuk ise alkol tüketen yakınına üzülen Ermenilerin metonimi olarak kullanılmaktadır. Alkol damlasını yutan adamın bulunduğu fonun siyah olmasıyla alkol tüketimine yönelik olumsuz bir algı meydana getirilmeye çalışılmaktadır. Poster üzerinden alkol tüketiminin, alkol tüketen bireylerin yakınlarına da zarar verebileceği mesajı verilmektedir. Bu aşamada bireyin tükettiği bir damla alkolün, başka bir bireyde bir damla gözyaşına dönüşebileceğine yönelik algı oluşturulmaktadır. Bu açıdan posterde “alkol tüketimi, insanları mutsuz eder” şeklinde mit inşa edilmektedir. Posterde, çalışma kapsamında incelenen ilk beş posterden farklı olarak hüznün çekiciliği tekniği kullanılarak ESSC’de alkol tüketiminin azaltılmaya çalışıldığı ortaya çıkmaktadır.

³³⁹ “Damla Konulu Propaganda Posterleri,” IDEP, erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:25>

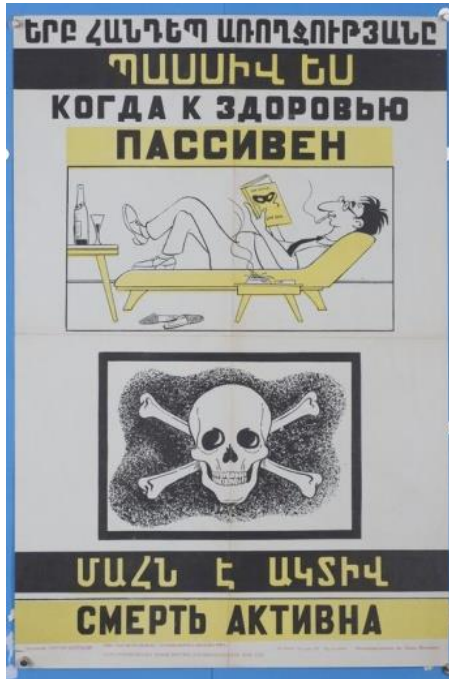

Anlatımın Tözü	İçki şişesi, gözyaşı
Anlatımın Biçimi	İçki şişesindeki damlayı içen bir adam ve gözyaşı döken bir çocuk
İçeriğin Tözü	Alkol tüketimi, mutsuzluk
İçeriğin Biçimi	Alkol tüketiminin çocukları olumsuz etkileyebileceği

Tablo 6. “Damla” Konulu Propaganda Posterleri

4. 7. “Kuru Kafa” Konulu Propaganda Posterleri

“Kuru Kafa” konulu propaganda posterleri, 1966 yılında Sergei Aveti Arutchyan tarafından hazırlanmıştır. Posterde “Sağlık konusunda pasif olduğunuzda, ölüm aktiftir (ԵՐԲ ԱՌՈՂՁՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆԴԵՊ ՊԱՍԻՎ ԵՍ, ՄԱՀՆ Է ԱԿՏԻՎ)” yazısı yer almaktadır. Anlatımın tözü boyutunda incelendiğinde posterde içki şişesi, kadeh, kemikler ve kuru kafa bulunmaktadır. Anlatımın biçimi üzerinden ele alındığında da posterde içki şişesi ve kadehin yanında bir adam, adamın altında ise kemikler ve kuru kafa aktarılmaktadır.

Şekil 7. “Kuru Kafa” Konulu Propaganda Posterleri³⁴⁰

İçeriğin tözü boyutunda incelendiğinde posterde alkol tüketimi ve ölüm mesajları verilmektedir. İçeriğin biçimi üzerinden ele alındığında da posterde alkolün ölüme yol açabileceği aktarılmaktadır. Propaganda posterinde yer alan erkek görseli, alkol tüketen Ermenilerin metonimi olarak kullanılmaktadır. Posterin altında yer alan kemikler ve kuru kafa da ölüm metaforu olarak ön plana çıkarılmaktadır. Bu aşamada alkol ve ölüm arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Diğer yandan posterdeki yazılı göstergelerde, alkolün sağlığa zararlılığı olduğuna yönelik mesaj verilmektedir. Poster üzerinden “alkol tüketimi, ölüme neden olur”

³⁴⁰ “Kuru Kafa Konulu Propaganda Posterleri,” IDEP, erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:28>

şeklinde mit inşa edilmektedir. Bu şekilde posterde korku çekiciliği tekniği kullanılarak Ermeni halkının içki tüketiminin azaltılması amaçlanmaktadır.

Anlatımın Tözü	İçki şişesi, kadeh, kemikler ve kuru kafa
Anlatımın Biçimi	İçki şişesi ve kadehin yanında bir adam, adamın altında ise kemikler ve kuru kafanın bulunması
İçeriğin Tözü	Alkol tüketimi, ölüm
İçeriğin Biçimi	Alkolün ölüme yol açabileceği

Tablo 7. “Kuru Kafa” Konulu Propaganda Posterleri

SONUÇ

Sovyetler Birliği'ne bağlı bir cumhuriyet olan Ermenistan'da alkol tüketimi konusunda dikkat etmesine yönelik Sovyetler merkezi tarafından planlanmış alkol karşıtı kampanya, sosyo-politik bir etki yaratmak amacıyla hazırlanmıştır. Merkez olarak Moskova Duma ve parti karar organları ile alınmış bir dizi içerdiği bilinmelidir. Rahatsızlık ve farklı olumsuz etkiler içeren alkol tüketiminin, alkol bağımlılığı olup olmadığı eldeki bulgulardan net olarak anlaşılabilir. Toplumsal ve ekonomik olumsuzlukların önüne geçmek amacıyla hazırlanan bu kampanya posterlerinde genel olarak alkol karşıtı mesajlar, trafik kazalarıyla ilişkilendirilerek verildiği ortaya çıkarılmıştır. Bu aşamada posterlerde alkollü araç kullanımının trafik kazalarına neden olduğu ve meydana gelen trafik kazalarında da insanların sakatlandığı veya yaşamını yitirdiği aktarılmıştır. Posterlerde alkol kullanan kişiler, bitkin bir şekilde ya da trafik kazası sonucunda sakatlanmış şekilde yansıtılmıştır. Propaganda posterlerinde alkol tüketiminin azaltılmasının sağlanması amacıyla genel olarak korku çekiciliği tekniğinden yararlanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Bu aşamada alkollü araç kullanımının yol açacağı trafik kazası üzerinden Ermeni halkı nezdinde korku oluşturulması, oluşturulan korku duygusu üzerinden de Ermeni halkının alkolden uzak durması amaçlanmıştır.

Posterlerde alkolün, yalnızca alkol kullanan bireylere değil aynı zamanda çevrelerindeki insanlara da zarar verdiği mesajı aktarılmaktadır. Bu nedenle posterler üzerinden alkol tüketiminin toplumsal bir sorun olarak yansıtıldığı ortaya çıkarılmıştır. Posterlerde, alkol, ölümle ilişkilendirilerek insanlar üzerinde korku duygusu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu aşamada alkol tüketiminin insanların sağlığını tehdit ettiğine yönelik mesaj verilmiş ve insanların sağlığını korumalarını için alkolden uzak durmaları önerilmiştir. Genel olarak posterler üzerinden verilmek istenen mesajlar değerlendirildiğinde, çalışma kapsamında incelenen posterlerin çoğunda alkolün doğrudan değil dolaylı yollarda insanlar üzerinde yol açtığı zararlara vurgu yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. Bu aşamada posterlerde özellikle insanların alkollü araç kullanımının önüne geçilmesi amaçlanmış ve alkollü araç kullanımı sonucunda insanların başına gelebilecek kazaların olası neticeleri aktarılmaya çalışılmıştır. Yine posterde alkol tüketen kişilerin başlarına gelebilecek olumsuz senaryolar posterlerdeki görsel göstergeler üzerinden dolaylı olarak aktarılmıştır.

Çalışma kapsamında ESSC'de alkol karşıtı posterlerde verilmek istenen mesajlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ermenistan'ın alkol kullanma alışkanlığına karşın topluma ve ekonomik kazanımlara zarar vermesini engellemeye çalışılan bu durumun Sovyetler Birliği için de bir sorun teşkil ettiği kabul edilmelidir. Her ne kadar Sovyet sonrası dönemde olsak dâhi, Sovyetler Birliği'ni oluşturan diğer cumhuriyetler, özerk yönetimlerin içinde Ermenistan'da yaşayan vatandaşlara yönelik Ermenice ve Rusça olarak afişlerin hazırlanmış olması ve günümüzde dijital olarak tüm ilgili internet okuyucuları tarafından ulaşılabilir olması manidardır. Gelecek çalışmalarda ise Sovyetler Birliği'ni oluşturan farklı sosyalist cumhuriyetlerde Sovyetler Birliği'nin bireyin ve toplumun sağlığını korumak, ekonomik kayıpların azaltılması, verimliliğin artırılması konularında yaptığı kampanyalarının ele alınması konunun daha kapsamlı ortaya konulması sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Birinci Kaynaklar

1. IDEP. “Koltuk Değneği Konulu Propaganda Posterleri.” Erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:85>
2. IDEP. “Mercek Konulu Propaganda Posterleri.” Erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:88>
3. IDEP. “İskelet Konulu Propaganda Posterleri.” Erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:36>
4. IDEP. “Bardak Konulu Propaganda Posterleri.” Erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:72>
5. IDEP. “Şişe Konulu Propaganda Posterleri.” Erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:24>
6. IDEP. “Damla Konulu Propaganda Posterleri.” Erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:25>
7. IDEP. “Kuru Kafa Konulu Propaganda Posterleri.” Erişim 31 Mayıs 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/document/armeniaposters:28>
8. RBTH. “SSCB Alkolizmle Nasıl Savaştı.” Erişim 11 Haziran 2021.
<https://www.rbth.com/history/331061-ussr-alcoholism>
9. UCLA. “Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ndeki Posterler.” Erişim 5 Haziran 2021.
<https://idep.library.ucla.edu/search#!/collection=Soviet+Armenian+Posters>

Telif Eserler

10. Anderson, Sandra C., & Hibbs, Valerie K. “Alcoholism in the Soviet Union.” *International Social Work* 35, no. 4 (1992): 441-453.
11. Baytimur, Tuğba, Çakı, Caner ve Arıca, Ferit Arda. “The Propaganda In Armenia Of The Five-Year Development Plans Implemented In The Soviet Union.” *Review of Armenian Studies*, no. 42 (2020): 81-102.
12. Connor, Walter D. “Alcohol and Soviet Society.” *Slavic Review* 30, no. 3 (1971): 570-588.
13. Efron, Vera. “Alcohol Consumption and Alcoholism in the Soviet Union.” *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 19, no. 4 (1958): 668-670.
14. Efron, Vera. “The Soviet Approach to Alcoholism.” *Social Problems* 7, no. 4 (1960): 307-315.
15. Field, Mark G. “Alcoholism, Crime, and Delinquency in Soviet Society.” *Social Problems* 3, no. 2 (1955): 100-109.
16. Gathmann, Christina, & Welisch, Marijke. “The Gorbachev Anti-Alcohol Campaign and Russia’s Mortality Crisis.” *CESifo DICE Report* 10, no. 4 (2012): 62-68.
17. Gülada, Mehmet Ozan. “İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyetler Birliği’nin Casusluk Karşıtı Propagandasının Posterlerdeki Sunumu.” *Medeniyet ve Toplum Dergisi* 3, no. 1 (2019): 49-68.
18. Hazar Çetin Murat, Özkan Avcı, *Disiplinlerarası İletişim Kuram ve Yaklaşımları* .(Ankara: Gazi Kitabevi, 2021): 20.
19. Kılıçbeyli Elif Hatun , “Red Army Propaganda In The Armenian Soviet Socialist Republic: An Investigation On Posters”, *Review of Armenian Studies*, Issue 43 (2021): 109-140.
20. Korolenko, Caesar, Minevich, Vladimir, & Segal, Bernard. “The Politicization of Alcohol in the USSR and Its Impact on the Study and Treatment of Alcoholism.” *International Journal of the Addictions* 29, no. 10 (1994): 1269-1285.
21. Levintova, Marya. “Russian Alcohol Policy in the Making.” *Alcohol & Alcoholism* 42, no. 5 (2007): 500-505.
22. Partaken, Juha. “Failures in Alcohol Policy: Lessons from Russia, Kenya, Truk and History.” *Addiction* 88, (1993): 129-134.
23. Powell, David E. “The Soviet Alcohol Problem and Gorbachev's ‘Solution’.” *The Washington Quarterly* 8, no. 4 (1985): 5-15.
24. Reitan, Therese C. “The Operation Failed, But the Patient Survived. Varying Assessments of the Soviet Union's Last Anti-Alcohol Campaign.” *Communist and Post-Communist Studies* 34 no. 2 (2001): 241-260.

25. Snow, George E. "Change and Continuity: Alcohol and Alcoholism in Russia and the Soviet Union." *The Social History of Alcohol Review* 17, no. 1 (1988): 7-15.
26. Sytinsky, I. A. "Alcohol Control Policy in the USSR." In *Prevention of Alcohol Abuse*, edited by Peter M. Miller & Ted D. Nirenberg, 245-251. Boston, MA: Springer, 1984.
27. Tarschys, Daniel. "The Success of a Failure: Gorbachev's Alcohol Policy, 1985–88." *Europe-Asia Studies* 45, no. 1 (1993): 7-25.
28. Transchel, Kate. "Staggering Towards Socialism: the Soviet Anti-Alcohol Campaign, 1928-1932." *The Soviet and Post-Soviet Review* 23, no. 1 (1996): 191-202.
29. Treml, Vladimir G. "Alcohol in the USSR: A Fiscal Dilemma." *Soviet Studies* 27, no. 2 (1975): 161-177.
30. Weissman, Neil. "Prohibition and Alcohol Control in the USSR: The 1920s Campaign against Illegal Spirits." *Soviet Studies* 38, no. 3 (1986): 349-368.
31. Wortis, Joseph. "Alcoholism in the Soviet Union: Public Health and Social Aspects." *American Journal of Public Health and the Nations Health* 53, no. 10 (1963): 1644-1655.

(18)

Doç. Dr. Neşide YILDIRIM³⁴¹
YÜKSEKÖĞRETİM SİSTEMİ ve SOSYAL HİZMET*
HIGHER EDUCATION SYSTEM and SOCIAL WORK

ÖZ

Sosyal hizmet bireyleri, grupları ve toplulukları güçlendiren, özgürleştiren, iyilik hallerini geliştiren, onları dinamik unsur olarak değerlendiren, insan davranışı ve sosyal sistemler teorisinden yararlanan bir disiplindir. Disiplin haline gelinceye kadar tarihte çeşitli toplumlarda yardım şeklinde; geleneksel ve dini kaynaklı olarak sürmüştür. Orhun Abidelerinde devlet eliyle yapılan yardımlardan söz edilir. Devletin kültürel yoksunluğu, otorite boşluğu dolayısıyla milletin dağılıp yoksullaştığı; aç ve çıplak kaldığı; bu sıkıntıları nasıl giderdikleri ve milleti nasıl refaha kavuşturdukları hem Bilge Kağan hem de Kül Tiğın anıtında anlatılır. Devlet başkanının halkın huzuru, mutluluğu ve refahı için çalıştığı ve hizmet ettiği belirtilir.

Türkiye’de profesyonel sosyal hizmet eğitimi 1961’de Ankara’da, Sosyal Hizmetler Akademisinde başlamış ve bu amaçla sosyal hizmet alanında dünyaca tanınmış uzmanlardan yararlanılmıştır. Akademi, 1982 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bölümü ile birleştirilerek Sosyal Hizmetler Yüksekokuluna dönüştürülmüş, daha sonra da “Sosyal Hizmet Bölümü” adını almıştır. 2006’dan itibaren Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümüyle birlikte diğer üniversitelerin bünyesindeki açılışlar takip etmiştir. Bu makalede amaç, Türkiye’deki sosyal hizmet bölümlerinin gelişimini kaynaklara dayalı olarak ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Yüksek Öğrenim, Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmet Bölümü, Eğitim.

ABSTRACT

Social work is a discipline that empowers individuals, groups and communities, liberates them, improves their well-being, evaluates them as dynamic elements, and utilizes the theory of human behavior and social systems. Until it became a discipline, it continued in the form of aid in various societies in history; traditionally and religiously. In the Orkhon Monuments, State aids are mentioned. The nation was dispersed and impoverished; starving and naked due to the state's cultural deprivation and authority gap; how they overcame these troubles and how they brought the nation to prosperity is told in the monuments of both Bilge Kagan and Kul Tigin. It is explained that the head of state works and serves for the peace, happiness, and welfare of the people.

Professional social work education in Turkey started in 1961 in Ankara, at Social Services Academy, and for this purpose, world-renowned experts in the field of social work were used. The Academy was merged with the Social Work and Social Services Department of Hacettepe University in 1982 and transformed into the School of Social Services, and later it renamed the "Social Work Department". Since 2006, Sakarya University Faculty of Arts and Sciences, Social Work Department, and other universities' openings have followed. The paper is intended to address the development of social work departments in Turkey based on resources.

Keywords: Higher Education, Social Work, Social Work Department, Education.

³⁴¹ Sakarya Üniversitesi; Fen Edebiyat Fakültesi; Sosyal Hizmet Bölümü, nyildirim@sakarya.edu.tr

* Bu makale “Yükseköğretim Sisteminde Sosyal Hizmet ve Bölümleri” başlığı altında 13-18 Temmuz 2021 tarihinde Ankara’da, Türk Eğitim Sendikası tarafından düzenlenen II. Maarif Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Birlikte yaşamak zorunda kalan insanların, yaşantıları gereği birbirleriyle oluşturdukları iletişimin, kendilerine yükledikleri iyilik ve güzellikler kadar problemleri de vardır. Medeniyet, kültür, bilgi, bilim, yerleşim düzeni (köy, şehir), eğitim, toplum değerleri ve düzeni, devletlerin kuruluşu, güvenlik içerisinde yaşama vb. insanların bir arada yaşamasından kaynaklanan iyilik ve güzellik halleri yani olumlu ilişkilerdir. Savaşlar, kavgalar, çatışmalar, şiddet olguları; ihmaller, istismarlar, aile içi problemler, evden-okuldan kaçmalar, dezavantajlı gruplara (çocuk, genç, kadın, yaşlı, engelli) yapılan işkenceler, baskılar, zulümler, dışlamalar, ötekileştirmeler vb. ise, birlikte yaşamının problemleri yani olumsuz ilişkileridir. Problemleri; *kişisel, ailevi ve toplumsal* olarak sınıflandırabiliriz. Problemlerin özellikleri ve yapısı dönemine göre değişir. Sosyal hizmet, insan ve toplum kaynaklı olumsuzlukların nelerden, hangi sebeplerden kaynaklanmış olduğunu/olabileceğini, nasıl önleneceğini/önlenebileceğini ve yaşanmaması için nelerin yapılması gerektiğini araştıran ve uygulayan bilim dalı ve meslektir. “**Değiştirici-geliştirici**”, “**koruyucu -önleyici**” ve “**iyileştirici-tedavi edici**” amacına yönelik eğitim sunar ve hizmet yürütür. *Bireyleri, grupları ve toplulukları güçlendiren, özgürleştiren, iyilik hallerini geliştiren, onları dinamik unsur olarak değerlendiren, insan davranışı ve sosyal sistemler teorisinden yararlanan bir disiplindir.* Her toplum yaşanan problemlerle ilgili tedbirler alır ve düzenini sağlar.

Tarihi açıdan bakınca Orhun Abidelerinde Türk devletinin kültürel yoksunluğu, otorite boşluğu dolayısıyla milletin dağılıp yoksullaştığı; aç ve çıplak kaldığı anlatılarak bu problemleri nasıl giderdikleri ve milleti nasıl refaha kavuşturdukları hem Bilge Kağan hem de Kül Tiğın anıtında anlatılır. *Devlet başkanının halkın huzuru, mutluluğu ve refahı için çalıştığı ve hizmet ettiği yazılır* (Yıldırım, 2018). Selçuklu İmparatorluğu döneminde *ahilik teşkilatı* gibi mesleki dayanışma örgütleri ile *vakıflar sosyal hizmet alanında öncü rol oynamışlardır.* Aynı geleneğin Osmanlı döneminde de devam ettiğini ve sosyal yardım konusunda faaliyet yürüten *vakıflar ve külliyeler* gibi sosyal kuruluşların, sosyal hizmetle ilgili ihtiyaçları karşıladığı görülür.

1960'lı yıllardan itibaren şehirleşme sonucu yeni değerler ve ihtiyaçlar ortaya çıkarken, bireyler, gruplar, uluslararası ilişkiler ve hayat düzeninde de değişiklikler meydana gelmiştir. Bireyler arası iletişim kısa ve menfaate dayalı olmaya başlamıştır. Sosyal ilişkiler zayıflamış, gruptaki köken hissi gittikçe değersizleşmiştir. Aile hayatı, sosyal ve meslek görelili baskılardan etkilenmiştir. Başarı takibi, ailenin ilk amaçlarını dikkate alarak sevgi değerleriyle uzun süreli ters düşerek, mutluluk ve bireyselleştirme üzerindeki vurguyu arttırmaktadır. Toplumlar tarafından üretilen birçok baskı, o anda veya başka zamanda herkes tarafından yaşanmaktadır. Bu amaçla insanlar herhangi bir zamanda profesyonel birisinin veya saygı duyulan arkadaşın belli başlı yardımlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Stres ve onun işlemeyen fonksiyonlarının doğurduğu sonuçlarıyla, profesyonel yardımı araştırıp bulmak, sıkıntılı durumlarda aileler ve bireyler için ne sıra dışı bir işlem ne de zayıflık işaretidir. Dolayısıyla bireylerle (mikro), ailelerle ve gruplarla (mezzo) ve toplumla (makro) çalışmak, sosyal hizmetin uygulama alanlarıdır. Sosyal hizmet, insanı ve toplumu konu alan meslek ve disiplindir. Mesleği, diğer sosyal ve beşerî bilimlerden ayıran özellik, uygulamalı olmasıdır. Ortaya koyduğu sonuçlar ve projeler hizmete dönüşmektedir. Bu amaçla aileler, çocuklar (korunmaya muhtaç çocuklar, sokakta çalışan/yaşayan çocuklar, suça sürüklenen çocuklar), gençler, yaşlılar, yoksullar, engelliler, zor durumdaki kadınlar, sığınmacı ve göçmenlere programlar sunmaktadır. Ayrıca tıbbi ve psikiyatrik yönden yardıma muhtaç hastalar, sosyal sapma gösteren gruplar (alkolikler, madde bağımlıları, HIV, kanser, lösemi hastaları vb.) suçlular, gibi birey ve gruplar ile yerel düzeydeki toplumların gelişme ve değişmesi yönünde hizmet ve yardım programlarını içermektedir.

Türkiye’de “Sosyal Hizmetler Akademisi” 1961 yılında kurulmuş, bunu iki binli yıllardan itibaren diğer üniversitelerin bünyesindeki açılışlar takip etmiştir. Kuruluşu Sağlık Bakanlığına bağlı “akademi” olarak gerçekleştirilen okul, 1982’de fakülte, 2006’dan itibaren de “Bölüm” olarak eğitim öğretimi vermektedir.

Sosyal hizmet interdisipliner bir bilimdir. Başta felsefe, psikoloji, psikolojik danışmanlık ve rehberlik verileri olmak üzere eğitim bilimi, sosyoloji, hukuk, ilahiyat ve diğer sosyal bilimlerle ilişkisi vardır. Ancak yine de kendine has sosyal problem temelli ve çözüm odaklı yayın yapması zorunludur. Bu amaçla mesela ABD ve Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde, özellikle İkinci Dünya Savaşının getirdiği sıkıntılı sonuçların da

etkisiyle, 1950’li yıllardan itibaren aile danışmanlığı, aile terapi merkezleri çoğalırken bu konuda uzmanlaşmış profesyonel elaman yetiştirmek için sosyal hizmet okullarına yeni programlar ekleme gereği duyulmuştur. Dolayısıyla bu alanda yayınlar da çoğalmıştır. Türkiye’de de, benzer gelişmeler şehir hayatına hızla geçişle birlikte yaşanmıştır. 1960’lı ve özellikle 1980’li yıllardan bu yana aile içi şiddet, aile içi problemler konusunda (zaman zaman isminde değişiklikler yapılmakla birlikte) “Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı” kurulmuştur. “Aile Araştırma Kurumu”, “Aile Danışma Merkezi”, “Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü”, “Kadın Konuk Evleri”, “Yaşlı Bakım Evleri”, “Rehabilitasyon Merkezleri”, “Engelli, Kimsesiz veya Problemlili Aile Çocukları”na vb. yönelik eğitim merkezleri, kurum ve kuruluşlar çoğaltılmış, hastanelerin bünyesinde madde bağımlılığı tedavi üniteleri açılmıştır. Şüphesiz ki burada görev yapanların bilgi ve deneyim birikimleri, yazılı raporları, gözlem ve hatıraları, ileriki yıllarda araştırmacılar için önemli malzemeler oluşturacaktır.

1. Amacı

Sosyal hizmet, insanların mutluluk ve refahını hedeflemiş bir meslek ve disiplindir. Mutluluk ve refahı engelleyen problemlerin yaşanmaması için bireyi, aileyi, grup ve toplumu *değiştirme-geliştirme; koruma-önleme; tedavi ve rehabilite etmeyi* hedefler. Bu açıdan bilim ve meslek, problem odaklıdır ve çözüme yönelik hizmetler üretir. Amaçlara ulaşmada, ortaya çıkan veya çıkması muhtemel problemlerin nelerden ve hangi çevre şartlarından kaynaklanmış bulunduğunu, genel ve özel sebeplerin neler olduğunu veya olabileceğini tartışır ve bunlara yönelik çözüm önerileri sunar. İnsanlar niçin problemlidirler? Problem meydana getirmek bakımından kimler risk oluşturur? Risk oluşturan insanların özellikleri nelerdir? Riskli insanlar, gruplar, aileler kimlerdir, kimlerden oluşabilir? Riskler nelerden kaynaklanır? Bu ve benzeri sorulara cevap aramaktadır (Ambrosino ve diğ., 2001; Zastrow, 2017; Barker, 1995).

İnsanın sosyal ve kişilik yapısı; özgürlüğünün engellenmesi, kendisine gereken değer verilmemesi ve bulunduğu ortamdaki kişilerle sağlıklı ilişkiler kuramamasından etkilenir. Belirtilen üç özellik (özgürlüğün engellenmesi, gereken değer verilmemesi ve sağlıklı ilişkiler kuramama), insanda problemlerin temel kaynağını oluşturur ve yaşadığı olumsuzluklar, kişiliğinde anti sosyal bir yapı meydana getirir (Yıldırım, 2004). Bu da çalışma ve uyumda; fonksiyon, kapasite ve kaynaklarını yeterince kullanamamasına iter. Bu tip insan veya gruplar, diğerlerine göre “dezavantajlıdır”. Kadınların erkekler karşısındaki; çocuk, genç, engelli, hasta veya yaşlı insanların sağlıklı insanlara göre; azınlığın çoğunluk karşısındaki, yoksul insanın zengin insana veya yoksul toplumun zengin toplum karşısındaki dezavantajlı durumu buna örnek gösterilebilir. Profesyonel yardım almadan “*dezavantajlıların*” bir kısmının, normal hayatlarını sürdürebilmeleri çok kolay değildir. İşte bu problemleri gidermek ve insanı tam kapasite ile uyumlu hale getirmek, sosyal hizmetin hedefidir. İnsanın mutluluğu, onun sosyal olmasıyla mümkündür. *Dünyaya, topluma, işine küsmüş; karamsar, içine kapanık, hayatı önemsemeyen bir insanın kapasitesini tam anlamıyla kullanması beklenemez. İşlevselliğini kaybeden bu tip insanlar, uyumsuz olur; kendisi, çevresi, grubu ve toplumu için risk oluştururlar* (Yıldırım ve Yıldırım, 2008).

Sosyal hizmet bilim olarak bu problemlerin kaynağına inmek için çabalar. Problem kaynakları; *biyolojik, psikolojik, sosyolojik, ekonomik veya kültürel olabilir*. Biyolojik olanlar doğuştan veya sonradan engelli durumuna düşmüş, yaşlanmış veya ömür boyu süregelen hastalığa yakalanmış olanlardır. Psikolojik olanlar, küçük yaştan itibaren bulunduğu ortamdan veya biyolojik yapısından ileri gelebilir. Mesela sevgi, nefret, şefkat, adalet ve vicdan duygularının gelişmesi bununla ilgilidir (Yıldırım, 2005). Sosyolojik veya sosyal problemler ise, adaletsizlik, ön yargı, ayrımcılık şeklinde kendini gösterebilir. Ekonomik problemler içerisinde, yoksulluk, evsizlik, gelir adaletsizliği ön plana çıkmıştır. Kültürel problemler dil, örf-adet, gelenek-görenek gibi uyum güclüğü şeklinde kendini gösterir. Problemler, sosyal yönden kişilerin uyumsuz olmasına yol açar. Uyumsuzluklar giderilmeden mutluluk, refah ve huzurun olması imkânsızlaşır. Problemlerin giderilmesi, profesyonel yardımı gerektirebilir ki, bunu da ancak insan problemlerini ve çözümlerini kendine meslek edinmiş, bu konuda eğitim almış uzman kişiler yapabilir. Bu meslek sosyal çalışma (sosyal hizmet) mesleğidir. Çünkü meslek, hedeflerine ulaşabilmek için, engellerin neler olduğunu, nelerden kaynaklanmış bulunduğunu, meydana gelmemesi veya gelmiş ise, bilimsel olarak ne yapılması gerektiğini araştırmak ve tartışmak zorundadır (Yıldırım ve Yıldırım 2008). Bilim ve meslek olarak üç ana problem üzerinde yoğunlaşır.

Birincisi uyumsuzluk ve anti sosyal kişiliklerin nelerden kaynaklanmış olduğunun tespiti ve bunların giderilmesi; ikincisi, normal olmayan sosyal yapı ve çevrelerin varlığı ve düzeltilmesi; üçüncüsü de birey, grup, aile ve toplum için risk oluşturan faktörlerin tespiti ve giderilmesi için tedbir alınmasıdır. Bu üç ana problem insanların huzurlu, mutlu ve refahlı yaşayabilmesi için çözümlenmelidir.

2. Sosyal Hizmet ve Sosyal Hizmetler

Sosyal hizmet (social work) ve sosyal hizmetler (social services), kavram olarak farklılık arz eder. **Sosyal hizmet;** birey, aile, topluluk veya grubun görevlerini başarıyla yerine getirebilmeleri için, kendi iradesi veya iradesi dışında meydana gelebilecek her türlü problemlerini gidermede bilimsel faaliyet ve yardımı ifade eder. *Disiplin ve mesleğin adıdır.* Kişi, grup veya ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ve sosyal yoksunluklarının giderilmesine, ihtiyaçlarının karşılanmasına, problemlerinin önlenmesi ve çözümlenmesine yönelik *bilimsel ve profesyonel yaklaşımdır;* lisans ve lisansüstü eğitim gerektirir. Lisans eğitimini tamamlamış, sosyal çalışma mesleğini yürüten diplomalı meslek elemanına da “sosyal çalışmacı (sosyal hizmet uzmanı)” (social worker) denir. Sosyal çalışmacı, insanın ve toplumun gelişmesine, yaşam kalitelerinin yükseltilmesine, toplumsal etkileşim mekanizmalarını harekete geçirerek bilimsel yaklaşım, yöntem ve tekniklerle yardımcı olan; insanın ve toplumun kendi yaşamı ve kaynakları üzerinde denetim sahibi olmasını ve karar vermesini destekleyen, üretkenliğini ve yaratıcılığını harekete geçirecek hayat şartlarının gelişmesini sağlayan, mesleki ve bilimsel etik ilke ve sorumluluklara göre uygulamalar gerçekleştiren kişidir. Sosyal çalışmacı sosyal çalışma mesleğinin başta gelen temel unsurudur. *Sosyal hizmetler ile sosyal çalışmanın ilk ilişkisi hizmetin meslekleşmesiyle başlamıştır* (Kut, 1988: 84).

Sosyal hizmetin küresel tanımında; sosyal adalet, insan hak ve özgürlükleri, farklılıklara saygı ve hoşgörü, sosyal değişme ve gelişme, toplumsal sorumluluk, sosyal refah gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Uygulamaya dayalı bir meslek ve disiplin olarak sosyal çalışma, insanların özgürlüğünü ve güçlendirilmesini, sosyal uyumunu ve sosyal katılımını desteklemekle birlikte sosyal değişme ve gelişmeyi teşvik edici yönleriyle tanımlanır. Yalnız başına veya gruplar içinde bulunan bireylerin sosyal etkinliklerini geliştirmeye yöneltilmiş olup, bunu gerçekleştirmek için birey ile çevresi arasında devamlı bir ilişki kurulması demek olan sosyal ilişki çalışmaları üzerinde durmaktadır (Boehm, 1960; Akt: Friedlander, 1966, 7).

Sosyal hizmetler ise; “birey, grup ve toplulukların bünye ve çevrelerinin koşullarından doğan veya kendi kontrolleri dışında olan yoksunluk ve eşitsizlikleri gidermek; toplumun değişen koşullarından ortaya çıkan sorunları önlemek ve insan kaynaklarını geliştirmek; birey, aile ve toplum refahını sağlamak amacıyla düzenlenen hizmet ve programlarını kapsayan alandır. Bu alan örneğin, sosyal yardım hizmetleri, çocuk ve aile refahı hizmetleri, sosyal fiziksel ve ruhsal engelliler için yapılan hizmetler, ıslah hizmetleri, sosyal güvenlik, aile planlaması, konut sorunları ve toplum kalkınması gibi hizmet ve programları kapsar” (III. Milli Sosyal Hizmetler Konferansı, Çalışma Grupları Ön Raporları, 1968).

Sosyal hizmetler, onurlu bir hayat standardının kamu eliyle bütün vatandaşlara eşit ve adil olarak sağlandığı hizmetleri belirtir. Refahlı bir hayat standardının, devlet tarafından bütün vatandaşlara hiçbir ayırım gözetmeksizin sağlanması için yapılan hizmetler bütünüdür (Yıldırım ve Yıldırım, 2008). Meslek yükseköğretim kurumlarının (Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu gibi) bünyesinde oluşturulan “*Sosyal Hizmetler*”³⁴² bölüm/programları bu amaca hizmet için kurulmuşlardır. Buralardan mezun olanlar sosyal hizmet alanlarında ara eleman olarak görev yapmaktadırlar. Bu bakımdan *sosyal çalışmacı (sosyal hizmet uzmanı)* ile *sosyal hizmetler* kavram ve amaç itibarıyla farklılık arz etmektedir. **Sosyal hizmet**, bilim ve meslek amacına yönelik olarak profesyonel bilimsel çalışmaları ve bu çalışmaların gerektirdiği uygulamaları ifade eder. Mesela aileler, yaşlılar, sokak çocukları, aykırı guruplar, alkoliklerle vb. çalışmalar sosyal hizmet alanını ilgilendirmektedir. **Sosyal hizmetler** ise bilimsel veriler ışığında hizmet etme amacına yöneliktir.

³⁴² Otuz altısı devlet, yirmi biri vakıf olmak üzere toplam altmış bir (bazı üniversitelerde iki tane) Meslek Yüksek Okulu veya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulunda ön lisans eğitimi verilmektedir (<https://www.basarisiralamalari.com/sosyal-hizmetler-2-yillik-2020-taban-puanlari-ve-basari-siralamalari/>, e.t: 8 Temmuz 2021).

Hizmeti, *sosyal hizmet ara elemanları* yürütür. Devletin sağladığı, standardı yüksek kaliteli can ve mal güvenliği, kaliteli eğitim ve sağlık hizmeti, kaliteli ve onurlu ekonomik yaşam tarzı, kaliteli sosyal güvenlik ve onurlu hayat standardı sosyal hizmet ara elemanları tarafından yürütülür. Bu açıdan denilebilir ki insanların hayat standartlarının iyileştirilmesini, yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünü profesyonel çalışmayı gerektiren hizmetlerini, bilimsel anlamda sosyal çalışmacılar (hizmet uzmanları), fakat yardımcı hizmetlerini ise sosyal hizmet ara elemanları sağlamaktadır.

3. Tarihi Açısından Yapılan Hizmet ve Eğitim

Türkler bu hizmetleri uzun süre vakıf yoluyla gerçekleştirmişlerdir. Külliye olarak oluşturdukları yapılarla, yoksul, düşkün, yaşlı, hasta ve engelli insanlara değişik şekillerde hizmet götürmüşlerdir. 18. yüzyılda, bu anlayış Darülaceze'lerin oluşmasını, sonraki yıllarda da Hilal-i Ahmer Derneklerinin kurulmasını ve nihayet Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun (SHÇEK) oluşmasını sağlamıştır. Dünyanın hiçbir ülkesinde sosyal hizmetle ilgili yapılan çalışmaların tamamı bir günde veya bir anda oluşmamıştır. Tarih boyunca ihtiyaç gereği yapılmış ve gittikçe daha düzenli bir hale gelmiştir. Başlangıçta dini çevrelerde, cami ve kilise etrafında oluşturulan vakıflar vasıtasıyla yürütülmüş, zamanla profesyonel ve bilimsel bir şekil almıştır.

Sanayileşme sonrası oluşan toplum düzeninde, ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara cevap vermek üzere gelişen bir disiplin olmuş ve 19-20. Yüzyılın gerçeği olarak karşımıza çıkmıştır. Meslekler arasında sosyal hizmetin öne çıkması, milyarlarca dolar insanlık hizmet sistemini idare etmek için eğitilmiş uzmana olan ihtiyaçtır. İnsanlara sosyal ve kişisel problemlerinde yardım etme, profesyonel yeterlilikle ele alınmalı ve ciddi sorumluluk testlerine tabi tutulmalıdır. İlk kurumlar/acenteler kendi elemanlarını “genel teoriler ve maddi-manevi yardım temelli hayır uygulamaları” alanında eğitmişlerdir. İlk sosyal hizmet okulu, acentelerden gelen kalifiye personel istek ve baskı sonucunda, kurumların/acentelerin kendileri tarafından desteklenmiştir. Sosyal hizmet eğitiminin amaçları; ehliyetli ve etkin meslek elemanları yetiştirmek, sosyal hizmet bilgisini geliştirmek ve hizmet götürme sistemlerinde liderlik sağlamaktır. Mesleğin tarihçesi, amaçları ve felsefesi üzerine oturtulmuş; beden bilgisi, değerler ve beceriler üzerine temellendirilmiştir.

4. Türkiye’de Sosyal Hizmet Eğitiminin Gelişimi

Türkiye’de sosyal hizmet eğitimi, profesyonel anlamda ilk defa 1961 yılında Ankara’da, 7355 sayılı Sosyal Hizmetler Enstitüsü Kuruluşuna Dair Kanun’un 1. maddesi uyarınca dört yıllık bir yükseköğretim kurumu kapsamında “Sosyal Hizmetler Akademisi” adıyla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na bağlı olarak açılan Akademiye yapılmaya başlanmıştır. Akademi, 1965 yılında programının standarda uygunluğu onaylanarak Uluslararası Sosyal Hizmet Okulları Birliği’ne üye kabul edilmiştir. Sosyal Hizmetler Akademisi, 1982 yılında, Yükseköğretim Kanunu ile 1967’de Hacettepe Üniversitesi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi bünyesinde kurulmuş bulunan Sosyal Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bölümü’nün de kendisine katılmasıyla, Sosyal Hizmetler Yüksekokuluna dönüşmüştür; 2006’da bu Yüksekokul, aynı üniversitenin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’ne bağlanarak “Sosyal Hizmet Bölümü” adını almıştır (Yıldırım, 2014).

İkincisi, 2002–2003 öğretim yılında Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesine bağlı kurulan Sosyal Hizmetler Bölümüdür. 2006 tarihinden itibaren Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Selçuk ve Sakarya Üniversitelerinin bünyesinde yeni bölümler hizmete girmiş ve 2006–2007 öğretim yılında Süleyman Demirel Üniversitesi hariç adı geçen diğer üç üniversite öğrenci olarak lisans faaliyetlerine başlamışlardır. 2007–2008 öğretim yılında Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi bünyesinde açılan bölüm hizmete girmiştir. 2021 yılı itibarıyla lisans eğitimi sağlayan sosyal hizmet bölümlerinin sayısı devlet ve vakıf üniversitelerinde artmıştır (Tablo 1-2).

Tablo 1. Türkiye’de Devlet Üniversitelerinde Bulunan Sosyal Hizmet Bölümleri

ÜNİVERSİTE	BAĞLI BULUNDUĞU FAKÜLTE	KURULUŞ
Akdeniz Üniversitesi	Manavgat Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak.	2018
Anadolu Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakültesi	2015
Ankara Üni. (Uzaktan Öğretim)	Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi	

Ankara Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2007
Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2013
Atatürk Üniversitesi	Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakóltesi	2011
Aydın Adnan Menderes Üni.	Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi	2006
Bandırma Onyediy Eylül Üni.	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	
Bilecik Şeyh Edebali Üni.	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2016
Bingöl Üniversitesi	Fen-Edebiyat Fakóltesi	2012
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üni.	İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi	2016
Çankırı Karatekin Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2020
Düzce Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2007
Erzincan Binali Yıldırım Üni.	İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi	2012
Fırat Üniversitesi	İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi	2008
Gazi Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2017
Gümüşhane Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2010
Hacettepe Üniversitesi	İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi	1961-1982-2006
İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2017
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2010
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2011
Kafkas Üniversitesi	İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi	2020
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni.	İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi	2018
Karabük Üniversitesi	İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi	2011
Kırıkkale Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2015
Kocaeli Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2010
Manisa Celâl Bayar Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2013
Munzur Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2016
Necmettin Erbakan Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2016
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2013
Osmaniye Korkut Ata Üni.	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2017
Recep Tayyip Erdoğan Üni.	İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi	2017
Sağlık Bilimleri Üni. (Ankara)	Gülhane Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2017
Sağlık Bilimleri Üniversitesi	Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2017
Sakarya Üniversitesi	Fen-Edebiyat Fakóltesi	2006
Selçuk Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2006
Siirt Üniversitesi	İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi	2012
Sinop Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2014
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Edebiyat Fakóltesi	2010
Süleyman Demirel Üniversitesi	İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi	2006
Şırnak Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2016
Uşak Üniversitesi	İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi	2016
Yalova Üniversitesi	İnsan ve Toplum Bilimleri Fakóltesi	2007
Zonguldak Bülent Ecevit Üni.	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2016

Kaynak: <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10193>, e.t: 04 Temmuz, 2021.

Tablo 2. Vakıf ve Kıbrıs Üniversitelerinin Bölümleri

ÜNİVERSİTE	BAğLI BULUNDUğU FAKÖLTE	KURULUŞ
Avrasya Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2016
Başkent Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2002
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi	İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi	2016
İstanbul Aydın Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2016
İstanbul Esenyurt Üni.	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2016
İstanbul Kent Üniversitesi	İnsan ve Toplum Bilimleri Fakóltesi	2016
İstanbul Medipol Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakóltesi	2016

İstanbul Sabahattin Zaim Üni.	Sağlık Bilimleri Fakültesi	2016
İstinye Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakültesi	2016
KTO Karatay Üniversitesi	Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi	2016
Maltepe Üniversitesi	İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi	2009
Nişantaşı Üniversitesi	İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fak.	2016
Üsküdar Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakültesi	2016
Lefke Avrupa Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakültesi	2016
Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakültesi	2010
Yakın Doğu Üniversitesi	Sağlık Bilimleri Fakültesi	2016

Kaynak: <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10193>, e.t: 04 Temmuz 2021.

Tablolara göre kırk dördü devlet on altısı vakıf olmak üzere toplamda altmış üniversitede sosyal hizmet bölümü kurulmuştur. Bölüm resmen kurulmasına rağmen öğrenci almayan bölümler de vardır.

Türkiye’de sosyal hizmet eğitimi üniversitelerin farklı fakültelerinde açılmıştır. Tablo 3’e bakıldığında *sekiz ayrı fakültenin* bünyesinde yer almış olması sosyal hizmet eğitimi açısından olumlu bir durum olmadığı kanaatini pekiştirmektedir.

Tablo 3. Sosyal Hizmet Bölümlerinin Bağlı Bulunduğu Fakülteler

FAKÜLTE	BÖLÜM SAYISI
Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi	1
Edebiyat Fakültesi	1
Fen-Edebiyat Fakültesi	2
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	13
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi	1
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi	3
Sağlık Bilimleri Fakültesi	36
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi	3
Toplam	60

5. Sosyal Hizmet Eğitim Programları

Sosyal hizmet programları öğrencilere planlama, değer biçme, müdahale ve araştırmayı etkileyebilecek grup içi ve gruplar arası farklılıkları tanımayı öğretir. Öğrenciler, farklı geçmişleri olan kişilerle etkili uygulama stratejilerini nasıl tanımlayacaklarını, tasarlayacaklarını ve tamamlayacaklarını öğrenirler. Eğitim deneyimleri öğrencileri kişisel değerlerden haberdar etme imkânları sunar; mesleğin değerlerini geliştirme, gösterme ve öne çıkarma, etik ikilemleri ve bu ikilemlerin uygulama, hizmet ve müracaatçıları etkileme yollarını analiz eder. Bireylerle, ailelerle, gruplarla, organizasyonlarla ve topluluklarla çalışma bilgi ve becerisini öğrenirler. Deneysel bilgi ve teknolojik gelişmeleri kullanarak program çıktılarını ve uygulama etkililiğini değerlendirerek, hizmet için liderlik yaparak, geliştirme, analiz ve savunuculuk yaparak sosyal ve ekonomik adaleti öne çıkarmaya çalışırlar.

Sosyal hizmet eğitim programları risk altındaki grupları, grubu etkileyen faktörleri inceler ve tanıtır. Öğrencilere, grup üyeliğinin kaynaklara ulaşmayı nasıl etkilediğini tanımayı öğretir, bu tür risk faktörlerinin dinamikleri üzerinde durur ve bu faktörleri önlemek için sorumlu, doğru ve kalıcı stratejiler geliştirmelerine yardımcı olur. Programlar, adalet anlayışına dayalı içeriklerle, sosyal ve ekonomik refahı, insan ve sivil hakları, işkencenin küresel etkilerine yer verir. Ayrımcılıkla, zulümle ve ekonomik ihtiyaçlarla mücadele etmek, ekonomik ve sosyal adaleti öne çıkarmak için etkili stratejilerle ilgili içeriklerle donatılırlar. Öğrencileri ayrımcılık olmayan sosyal ve ekonomik sistemleri savunmaya hazırlar. İnsan davranışı ve sosyal çevre arasında karşılıklı ilişkiler üzerinde durur. Sistemin sağlık ve refaha ulaşmada veya bunları elde etmede öne çıkardığı yolların neler oldukları üzerine odaklanır. Sosyal refah hizmetlerinin tarihi yapısını, hizmet götürme politikasındaki rolünü, bireysel ve toplumsal sosyal refah elde etmeyi, sosyal hizmet dağıtımında organizasyona dayalı milli ve milletlerarası müzakereleri analiz etmesine imkân tanır.

Çeşitli üniversitelerde ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesinde, hem birinci öğretim hem de ikinci öğretim şeklinde örgün ve yaygın eğitim- öğretim verilmektedir.

Amacına uygun olarak yürütülen eğitim programları farklılık arz etmektedir. Konu hakkında sınırlı bilgi sahibi olanlar genel olarak “Sosyal Hizmet” (Social work) ve “Sosyal Hizmetler” (social services) eğitimiyle sağlanan imkânın özelliklerini, farklılıklarını ve ayrıntılarını gözden kaçırmaktadırlar. Uzun yıllar tek bir üniversite bünyesinde “sınırlı” sayıda lisans ve lisansüstü eğitim öğretim veren bölüm, 2006 yılından itibaren değişik üniversitelerin bünyesinde fakat fakültelerde açılmıştır. Lisans programlarının bulunduğu çoğu üniversitelerde lisansüstü eğitim programları da açılmıştır. Buna paralel olarak önce Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi bünyesinde açılmış bulunan “*Sosyal Hizmetler*” ön lisans programı, diğer üniversitelerin meslek yüksekokulu bünyelerinde de açılmaya başlanmış ve bu alanda ihtiyaç duyulan ara insan kaynağı süratle giderilmeye çalışılmıştır. Böylece *sosyal hizmet disiplin ve mesleği ile sosyal hizmetleri gerektiren servis hizmetleri* akademik düzeyde bilimsel olarak karşılanmaya başlanmış ve toplumun ihtiyacı olarak hızlı bir ivme kazanmıştır. Lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyindeki bilimsel çalışmalar, sempozyum ve kongre türü bilimsel toplantılar, ulusal ve uluslararası süreli yayınlar ve akademik düzeyde yazılmış farklı çalışmalar, raporlar, sosyal hizmet disiplin ve mesleğinin anlayışında ve algılanmasında ciddi katkılar sağlamış ve sağlamaya da devam etmektedir.

SONUÇ

İnsan, her türlü varlığın yapısını, amacını ve gayesini tespit ederek bilgi ortaya koyar. Elde ettiği bilgilerden teknolojiler üretir, en kolay cevapla hayatını kolaylaştırır. İnsan düşündükçe, düşüncesini pratik hayata uyguladıkça bu durumun devam etmesi beklenir. Bir yandan varlık ve onun örttüğü sır, diğer yandan bilgi, onun şartları, metotları ve ayrıca kendisinin yapıp ettiklerini anlamlandırmaya çalışır. İnsanların birlikte hayat geçirmek zorunda kaldığı bireylerin çok sayıda problemleri vardır ve tarihin her döneminde de var olmuştur. Problemlerin şiddeti her dönemde aynı değildir. Pek çok problemin kaynağında ise can ve mal güvenliği, sağlık ve refahın ihlali ve her türlü özgürlüğün kısıtlanması vardır. Bu eksiklikler profesyonel sosyal hizmet eğitimini gerektirmiştir.

1982 yılında üniversitelerin yeniden yapılanmasıyla Türkiye’de çoğu akademiler, fakülte veya yüksekokula dönüştürülmüştür. Mesela Ticari İlimler Akademisi, Güzel Sanatlar Akademisi, Mühendislik-Mimarlık Akademisi, Spor Akademisi gibi. Bu akademiler, 2809 sayılı Kanun (Resmi Gazete, 1983) ile İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Spor Yüksekokulu-Spor Bilimleri Fakültesine dönüştürülmüştür. “Sosyal Hizmetler Akademisi” de bu yapıya uygun olarak “Sosyal Hizmetler Yüksekokulu”na dönüştürülerek Hacettepe Üniversitesine bağlanmıştır. Ancak sonraki yıllarda “bölümlere” dönüştürülerek kendi adını taşımayan değişik fakültelere bağlanmış ve küçülmüştür.

Türkiye’de kuruluşundan bugüne küçülerek ters istikamette varlığını devam ettiren sosyal hizmet; önce akademi, sonra dört yıllık yüksekokul ve daha sonra da değişik fakültelerin bünyesinde bölümlere dönüşmüştür. Bu durum meslek ve disiplinin öneminin henüz tam anlamıyla kavranmadığı/kavranamadığı sonucunu getirmiştir. Alanı ve konuları geniş olan sosyal hizmetin kendi ismini taşıyan fakültesi ile bölüm ve anabilim dalları ile gelişme göstermesi zorunluluk arz etmektedir. Dünyanın gelişmiş ülkelerine paralel olarak sosyal hizmetin bölüm olarak yer alacağı fakülteler, kendi ismini taşımalıdır; “Sosyal Çalışma Fakültesi” veya “Sosyal Hizmet Fakültesi” gibi adlar taşıyan fakültelere dönüştürülmelidir. Bu fakültelerin bünyesinde bölüm ve anabilim dalları açılarak teşkilatlanması ve mevcut durumun karmaşıklıktan kurtulması ve alanıyla ilgili daha bağımsız ve daha çok bilim üretmesi gerekir (Yıldırım, 2014).

KAYNAKÇA

1. Ambrosino Rosalia, Hefferman Joseps, Shuttlesworth Guy ve Ambrosino Robert, (2001), Social Work and Social Welfare. ISBN-10: 0495095125.
2. Barker, Robert L., (1995), The Social Work Dictionary, 3rd. Ed. Washington, D.C.: NASW Press., U.S.A.

3. Friedlander, A. W. (1966). Sosyal Refah Hizmetlerine Başlangıç. Çev. Resan Taşçıoğlu. SSBYB, SHGM, Ankara.
4. Kut, Sema, (1988). Sosyal Hizmet Mesleği. Ankara.
5. Milli Sosyal Hizmetler Konferansı III, (1968). Çalışma Grupları Ön Raporları, Ankara.
6. Resmi Gazete 30.03.1983 tarih ve 18003 sayı
7. Yıldırım, Neşide, (2004), “Eğitimde Kullanılan Fiziksel şiddetin Boyutları”, Fen Edebiyat Dergisi, Sakarya Üniversitesi Yayını, Sakarya.
8. Yıldırım, Neşide, (2005) “Eğitimde Başarıyı Etkileyen Sosyal Faktörler,” Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi, C.7, Sa:2, 125-135.
9. Yıldırım, Neşide, (2014), Ana Bilim Dalları İtibarıyla Sosyal Hizmet, 12. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 30 Ağustos-06 Eylül, 2014, Kazan/Tataristan-Rusya Federasyonu.
10. Yıldırım, Neşide, Kazım Yıldırım, (2008), Sosyal hizmete Giriş. Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
11. Yıldırım, Neşide, (2018), Orhun Abidelerinde Sosyal Hizmet Unsurları, Orhun Abidelerinde Sosyal Hizmet Unsurları, TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2018; Aralık, C: 10/SONBAHAR, Sayı: 40. (156-164), DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>. http://www.turansam.org/TURAN-SAM_40.pdf.
12. Zastrow, Charles, (2017), Sosyal hizmete Giriş. Nika Yay., Ankara. ISBN-10: 6058646315
13. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10193>, e.t: 04 Temmuz 2021.
14. <https://www.basarisiralamalari.com/sosyal-hizmetler-2-yillik-2020-taban-puanlari-ve-basari-siralamalari/>, e.t: 8 Temmuz 2021

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(19)

Doç. Dr. Recep ÖNAL*

İMAM MÂTÜRİDÎ'YE GÖRE İSLAM'DA AİLE'NİN YERİ VE ÖNEMİ
THE PLACE AND IMPORTANCE OF THE FAMILY INSTITUTION IN ISLAM ACCORDING TO
İMAM MATURIDI

ÖZ

Bu makalede İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) perspektifinden İslam'da aile kurumunun yeri ve önemi ele alınacaktır. Bu çerçevede bireye ve topluma kazandırdığı birçok olumlu katkılara rağmen günümüzde siyasî, ideolojik, sosyal ve ekonomik sebepler yüzünden yıpratılmaya çalışılan aile kurumunun önemi üzerinde durularak, fert ve toplum hayatı açısından işlev ve fonksiyonları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Kur'an, Toplum, Aile, Mâtürîdî,

JEL Kodu: Z12.

ABSTRACT

In this article, the place and importance of the family institution in Islam will be discussed from the perspective of Imam Maturidi (d. 333/944). In this context, the importance of the family institution, which is tried to be destroyed due to political, ideological, social and economic reasons, will be emphasized, and its functions and functions will be tried to be determined in terms of individual and social life.

Keywords: Islam, Qur'an, society, family, Maturidi.

JEL Code: Z12.

GİRİŞ

İslam dininde insanların hem bu dünyada hem de ahirette mutlu ve huzurlu olabilmeleri için toplumun temelini ve çekirdeğini oluşturan aile gerekli görülmektedir. Bu bağlamda ailenin temel özelliklerine, fert ve topluma yönelik işlev ve fonksiyonlarına dikkat çekilerek, insanlar evlenip aile kurmaya teşvik edilmektedir (Tuncer, 2017: s. 57 vd.). Çünkü gerek bireyin dünya ve ahirette gerçek mutluluğa ulaşması gerekse toplum içinde güven ve huzurun temin edilmesi aile kurumunun sağlam temeller üzerine kurulmasına ve korunmasına bağlıdır. Bu çerçevede Mâtürîdî de eserlerinde ailede huzur ve mutluluğun sağlanabilmesi ve toplum için sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi için aile bireylerinin yerine getirmesi gereken temel hak ve sorumlulukları üzerinde durarak aile kurumunun birey ve toplum için hayati bir öneme sahip olduğuna dikkatimizi çekmektedir.

1. AİLE İNSAN NESLİNİN ÇOĞALMASINI ve DEVAMINI SAĞLAR

Mâtürîdî'ye göre aile kurumunun ilk örneğini âdemoğlunun atası kabul edilen Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva temsil etmektedir. Bütün insanlık bu aileden çoğalıp türemiştir. Nitekim Kur'an'da Hz. Havva'yı ısırıp kaynaşmaları, mutlu olmaları, ünsiyet kurmaları ve nesillerini çoğaltmaları için Hz. Âdem'in kendi türünden ona eş olarak yaratıldığı ifade edilmekte (Rûm 30/21); "Ey Âdemoğulları..." (el-A'râf 7/27, 31) şeklinde buyrulur da tüm insanlık Hz. Âdem'e ve eşine nispet edilmektedir (Mâtürîdî, 2005-2010: 3/8; 6/137-139; 11/170; 14/76-77). Ayrıca Âl-i İmrân 3/34'te insan neslinden bahsedilmekte, bu neslin de Hz. Âdem'den gelen soy, sonra Hz. Nûh'tan gelen nesil, sonra da Hz. İbrahim'den gelen kuşaklar vasıtasıyla devam ettiği bildirilmektedir (Mâtürîdî, 2005-2010: 2/290). Bu açıdan aileyi bizler için önemli kılan hususlardan biri, sağlıklı nesiller yetiştirmek suretiyle insan türünün devamı ve nesebinin muhafazasının sağlanmasıdır. Öte yandan Allah insanların bünyesine, âlemin devamı için helal kılınan şeylerden yararlanmayı sağlayan şehvî arzular ve ihtiyaçlar yerleştirmiştir. Allah'ın insanlara bunu şehvî arzuları tatmin için değil insan neslinin çoğalması ve devamı için helal kılmıştır. Bu bakımdan insanın sadece şehvî arzuları tatmin etmek için evlenip aile kurması, aklen ve dinen çirkin ve haramdır. Çünkü bu tür evliliklerde âlemin ve insan neslinin devamı ve bekâsı gibi bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla sırf şehvet için evlenip aile kurmak aklen çirkin ve haramdır (Mâtürîdî, 2005-2010: 5/414; a.mlf., 2015-2019: 5/441). Ayrıca Şuarâ 26/165-166. ayetlerini de bu kapsamda yorumlamak gerekir. Ayette geçen "Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da..." ifadesini, "Neslin devamı için Allah'ın yapılmasını istediği şeyi bırakıyorsunuz." şeklinde anlamalıdır. Çünkü Allah kadınları, sadece erkeklerin cinsel arzularını tatmin için değil, insan neslinin bekasını ve devamını sağlamak için erkeklere eş olarak yaratmıştır. Ayrıca bunun sağlanabilmesi için de insanın fitratına şehvet duygusunu yerleştirmiştir. Yani insan neslinin devamının ve bekasının sağlanabilmesini bu güçlü şehvet duygunun giderilmesine bağlamıştır. Bu itibarla Yüce Allah, bu duygu sayesinde insanları soylarını devam ettirmeye teşvik etmektedir. Şayet böyle yapmasaydı, yani üreme yolu aynı zamanda şehvetin giderilmesi yolu olmasaydı o takdirde insanlar üreme için zorluğa katlanmaya ve bunun için gerekli olan külfeti üstlenmeye yanaşmayabilirdi (Mâtürîdî, 2005-2010: 10/330; a.mlf., 2015-2019: 10/383).

2. AİLE, DÜNYA ve AHİRET MUTLULUĞUNUN KAZANILMASINI SAĞLAR

Mâtürîdî'ye göre aile kurumunu önemli kılan bir diğer husus da insanın hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaşmasında ailesinin kendisine yardımcı olmasıdır. Bu anlamda ideal aile, kadın ve erkeğin fizikî güzelliklerinin bir araya geldiği ya da cinsel ihtiyacın giderildiği bir durumun ötesinde bir anlam ve değeri ifade etmektedir. Bu da ailenin kişiye hem dünyevî hem de uhrevî konularda yardımcı olması ve onu gerçek mutluluğa ulaştırması şeklinde tezahür etmektedir. Ancak ailenin bu anlam ve önemi, mümin kimse için söz konusudur. Çünkü inanan kimse, cinsel tatmin ya da beşerî hazları gidermek için değil, uhrevî işlerinde kendisine yardımcı olması için evlenip, ailesini kurar. Ailesinin bu yardımı sayesinde sevinçli ve mutlu olur, geçici dünyevî zevkler peşinden koşarak ahiretini unutmaz. Kâfir kimse ise beşerî hazları gidermek için evlenir, onun verdiği neşe ve sevince aldanarak ahiretini unuttur, ahiret için çabalamaı terk edip, dünyevî zevkler peşinden koşar ve neticede ebedî azabı hak eder. Kur'an'da "Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız." (el-İsrâ 17/18) buyrulur da bu duruma dikkat çekilmiştir. Bu

ayete göre hepimiz peşin olanı yani dünyayı istemekteyiz ve bu dünya bizler için de zorunlu bir yerdir. Ancak insanları cehenneme götürecek davranış, dünyanın, âhireti unutturacak şekilde istenmesidir. Bu nedenle ailesine değer veren ve onunla sevinç duyan kimse de bu sevinci yüzünden cehenneme girmez, ailesini âhireti unutturacak şekilde sevmesi yüzünden girer. Yoksa her evli olan kişi illâ ki ailesi ile sevinç duyacaktır ve bu normal bir duygudur. Önemli olan bu duyguya aldanarak ahireti unutmamaktır (Mâtürîdî, 2005-2010: 17/129; a.mlf., 2015-2019: 17/145).

Öte yandan “*Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir fitnedir.*” (Tegâbun, 64/15) ayetini delil gösteren Mâtürîdî, mal ve çocukların bazı durumlarda kişiyi günaha sokup, ahiret hazırlığından alıkoyabileceğine dikkat çeker. Ona göre ayette geçen “fitne” kelimesi “meftûn” manasına gelir. Meftûn ise “bir şeye delicesine tutkun ve âşık” kimse için kullanılır. Bu anlamda fitneye uğramış kişi için “bir şeye delicesine tutkun ve âşık” denilir. Buna göre Yüce Allah sanki şöyle buyurmaktadır: “*Mallarınız ve çocuklarınız, sizin âşık olduğunuz şeylerdir. Onlara yönelik sevginiz Allah katındaki büyük mükâfatı elde etme isteğinizi terk etmenize sevk etmesin.*” Bu yüzden Yüce Allah, eşleri ve çocukları bizim için boş yere değil, onlarla bizi imtihan etmek için yaratmıştır. Eş ve çocuk sevgisinin yanında emrettiği ve yasakladığı şeyler konusunda kendisine karşı nasıl hareket edeceğimizi görmek için denemektedir (Mâtürîdî, 2005-2010: 15/204; a.mlf., 2015-2019: a.mlf., 15/209). Yine Yüce Allah, “*Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır.*” (el-Münâfikûn 63/9) buyurarak müminleri mal ve çocuk sevgisinden sakınmaları hususunda ikaz etmiştir. Çünkü aşırı mal ve çocuk sevgisi insanları, Allah’ın vahdaniyetini, peygamberlere imanı ve öldükten sonra dirilmeyi unutmaya sevk edebilir. İşte bu anlamda ayette müminlere sanki şöyle tavsiyede bulunmaktadır: “Mal ve evlat kâfirleri oyaladığı gibi sizi de oyalamasın!” Buna göre ayet müminleri, mal ve evlat sevgisi yüzünden helake düşmekten sakındırmaktadır. “*Kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının!*” (Âl-i İmrân, 3/131) ayetini de bu anlamda yorumlamak gerekir. Çünkü burada da müminlere, kâfirler için hazırlanmış olan ateşe götürecek olan sebeplerden sakınmaları emredilmektedir (Mâtürîdî, 2005-2010: 15/184; a.mlf., 2015-2019: 15/188). Buna ilaveten Yüce Allah; “*Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam! demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcadın.*” (el-Münâfikûn 63/10) buyurarak müminleri “mal ve çocuklarınızın sizi Allah yolunda harcamaktan alıkoymasın” şeklinde uyarmaktadır. Bu durumda ayette mala ve çocuklara karşı aşırı sevgi ve düşkünlüğün kişiyi infak etmekten alıkoyacağına, kişinin Allah rızası için harcama yapmaktan çekinmesi durumunda mal ve evlat sevgisinin artacağına bunun da onun Allah’a ve resulüne itaati terk etmesine sebep olacağına dikkat çekilmektedir (el-Münâfikûn 63/10). Buna ilaveten Mâtürîdî, Tegâbun 64/14’ü de bu manada yorumlar. Ona göre ayette zikredilen “*Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının.*” ifadesini, biri “hakiki düşmanlık” diğeri de “düşmanlık fiili” olmak üzere iki farklı şekilde yorumlamak mümkündür: (i) Şayet hakiki düşmanlık diye yorumlanırsa, bu durumda “açık bir düşmanlık”, yani “şirk” ve “küfür” düşmanlığı kastedilmiş olur. Bu tür düşmanlık ise bir adamın Müslüman olup karısının ve çocuğunun kâfir kaldığı zamanda gerçekleşir. İşte böyle bir durumla karşılaştıklarında müminlerin nasıl davranmaları gerektiği, aileleri ve çocukları ile beraber nasıl yaşayacaklarını Yüce Allah bu ayette açıklanmaktadır. Açıklanan bu husus da müminlerin eşleri veya çocukları tarafından küfre ve şirke çağrıldıklarında onlara uymamaları, bununla birlikte işledikleri kusurları yüzünden onlara karşı kötü muamele yapmayı, müsamaha göstermeleri ve onları affetmeleridir. (ii) Şayet aynı ayet, hakiki düşmanlık değil de “düşmanlık fiili” olarak yorumlanırsa; bu durumda ayet “eş ve çocuklar, babalarını cimriliğe ve başkalarına yardım etmemeye çağırması” şeklinde bir anlama gelir. Çünkü babalarının başka insanlara iyilik ve ikramda bulunması onlara ağır gelir ve onlar bunu istemezler. İşte bu, dış görünüşüyle bir düşmanlık fiilidir. Ayrıca bu tür tutum ve davranışlar, hayatın alışılmış seyrinde bizlerin de şahit olduğu bir durumdur. Buna göre denilebilir ki; Yüce Allah mezkûr ayette onlara, düşmanlık fiilini izhar eden eşlerine ve çocuklarına nasıl davranması gerektiğini öğretmeyi dilemiş ve insanlara ihsan ve ikramda bulunmaktan vazgeçmek konusundaki isteklerinden sakınmalarını emretmiştir (Mâtürîdî, 2005-2010: 15/203-204; a.mlf., 2015-2019: 15/207-209).

3. AİLE DİNİ ve AHLAKİ DEĞERLERİ GELECEK NESİLLERE AKTARIR

Mâtürîdî'ye göre aile kurumunu, önemli kılan bir başka husus da insanın ebedî saadete ulaşmasını sağlayacak ilke ve kuralları ilk olarak aile ortamında öğrenmesidir. Bu anlamda bireyin dinî ve ahlakî gelişiminde ve dinî hayatının devamını sağlamasında ailenin önemli rol oynadığı söylenebilir (Mâtürîdî, 2005-2010: 2/68-69; a.mlf., 2015-2019: 2/86). Bilindiği üzere hemen hemen her insan oğlu, doğumundan ölümüne kadar bir ailenin bireyi olarak çeşitli görev ve sorumlulukları üstlenip yaşamını sürdürmekte; bu anlamda dünyaya geldiği andan itibaren ailenin etkisi altında kalmaktadır. Dolayısıyla bireyin ahlakî, kişiliği, karakteri, huyu, dinî ve ahlakî değer ve yargıları ilk olarak aile içerisinde şekillenmekte ve gelişmektedir. Kur'an'da "Ey inananlar! Nefislerinizi (kendinizi) ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun." (et-Tahrîm 66/6) buyrulurken ailenin bu işlev ve fonksiyonuna işaret edilmiştir. Buna göre mümin bir kişi, kendisini ahirette kurtuluşa ulaştıracak yolları önce kendisi öğrenmeli, daha sonra diğer aile fertlerine öğretmeli ve onlara bu konuda örnek davranışlarıyla rol model olmalıdır. Zira ayette zikredilen "koruma işi", sâlih amel ile mümkündür. Ameller, ise sahibini "cennete götüren amel" ve "cehenneme götüren amel" olmak üzere iki kısma ayrılır. Dolayısıyla ayetteki koruma fiilinin amellere yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan bu koruma işi, biri bireyin kendisine ve diğeri de diğer aile fertlerine yönelik olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Buna göre ayette geçen "nefsinizi koruyun" ifadesi, bireyin kendisi için söz konusu olup, "hüsrana ve helâke uğramaktan kurtaracak sebeplere sarılarak kendinizi kurtarın" anlamına gelir. "Ailenizi koruyun" beyanı da, "kendilerini cehennemden kurtaracak olan yolları öğreterek onları koruyun" demek olur. Bu açıdan denilebilir ki; bu ayette Yüce Allah, lütfu ve keremiyle bizlere cehennemden korunma yollarının neler olduğunu açıklamıştır. Çünkü bizler kendi kuvvetimiz ve çarelerimizle maksadımıza ulaşamayız, yani sadece aklımızı kullanarak cehennemden kurtuluş yolunu bulamayız (Mâtürîdî, 2005-2010: 15/265-266; 2015-2019: 15/269).

Öte yandan Mâtürîdî'ye göre Kur'an'da sembolik bir anlatımla eşlerin birbiri için elbise konumunda olduğunu ifade eden "Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbise gibisiniz." (Bakara 2/187) ayetini de bu kapsamda yorumlamak gerekir. Çünkü burada da ailenin temel unsuru olan eşlerin birbirini haram ve günah işlemekten koruma hususuna bir kalkan görevi göreceklere dikkat çekilmiştir. Yani eşler, helal olmayan şeylere karşı birbirine birer perde ve engel olmakta, böylece erkek eşiyile kadın da kocasıyla iffetini korumakta, haram ve günahlardan sakınmaktadır. Ayrıca eşler karşılıklı olarak sükûnet ve huzur vesilesi olmakta, erkek hanımıyla, kadın da eşiyile sükûnet ve huzur bulmaktadır. Dolayısıyla gecenin sükûn vesilesi olması, insanı bürüyen bir elbise benzetmesinde olduğu gibi eşlerin birbirleri için "elbise" olduğu benzetmesinde de birbirleri için huzur kaynağı oldukları vurgulanmıştır. Bu anlamda eşlerin, huzur ve sükûn vesilesi olarak birbirlerinin geceleri ve elbiseleri olduğuna işaret edilmiştir. Bu itibarla aile olmak, dinin emir ve yasaklarını öğrenme, bunlara riayet etme, haram ve günahları işlemekten sakınma bakımından hayati derecede bir önem arz etmektedir (Mâtürîdî, 2005-2010: 1/364; 2/31; a.mlf., 2015-2019: 1/394-395; 2/45). Ailenin bu önemli işlevine dikkat çeken bir diğer ayet ise şöyledir: "Kendiniz için önceden hazırlık yapın." (el-Bakara 2/223) Bu ilahî beyanı da "kendiniz için önceden iyi evlat yetiştirin ve onu gereksiz davranışlardan koruyarak eğitin." şeklinde anlamak gerekir ki; bu durum yine çocuğun dinî ve ahlakî gelişiminin şekillenmesinde ailenin fonksiyonunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Mâtürîdî, 2005-2010: 2/49; a.mlf., 2015-2019: 2/64). Dolayısıyla anne-baba çocuğa küçüklükten itibaren din eğitimi vermeyi ihmal etmemeli, hatta ibadetlere ve iyi ahlâka güç yetirme çağına geldiğinde onlara alışkanlık kazanması ve bu konuda zorlanmaması için bazı sözlü yaptırımlar dahi uygulamalıdır (Mâtürîdî, 2003: 168-169; a.mlf., 2002:138).

4. AİLE BİREYİN SOSYALLEŞMESİNİ ve PSİKO-SOSYAL YÖNDEN MUTLU OLMASINI SAĞLAR

Mâtürîdî'ye göre aile, toplumun dinî, manevî ve millî değerlerin çocuklara öğretilmeye başlandığı ilköğrenim yeri olduğu için bireylerin sosyalleşmesinde de önemli rol oynamaktadır. Çünkü aile, çocuğa sevgi, saygı, güven, fedakârlık, iş bölümü, paylaşma ve yardımlaşma vb. dinî ve ahlakî değer ve davranışları öğretmek suretiyle yaşadığı topluma uyum sağlamada ve sosyal ilişkiler kurmada yardımcı olmaktadır. Bu anlamda aile birey ile toplum arasında bir bağ kurup köprü vazifesi görmekte, insanları birbirine bağlayan bir kurum olarak da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, "İnsanların en kötüsü tek başına yiyecek ve"

tek başına içendir” buyurarak bu duruma dikkat çekmiş, çocuğun sosyalleşmesinin güzel ahlaka sahip olmasında kendisine olumlu katkı sağlayacağına, buna mukabil insanlardan uzak durup anti-sosyal bir hayat sürmesinin ise kötü ahlaka ve alışkanlıklara sahip olmasına neden olacağına işaret etmiştir. Bu bakımdan aile, çocuğun sosyalleşmesi ve güzel ahlaka sahip olmasında ve sosyal çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurabilmesinde, dolayısıyla toplum içinde psiko-sosyal yönden huzurlu ve mutlu olabilmesinde önemli rol oynamaktadır (Mâtürîdî, 2005-2010: 2/27; a.mlf., 2015-2019: 2/40-41). Buna göre denilebilir ki toplumda düzen, huzur ve mutluluğun hâkim olması ailenin toplum için faydalı ve güzel ahlaka sahip bireyleri yetiştirmesine bağlıdır. Çünkü toplumun en küçük kurumunu ve temelini aileler oluşturmakta ve şekillenmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Bu bakımdan ailenin sağlıklı ve sağlam temeller üzerine tesis edilip toplum için faydalı bireylerin yetiştirilmesi, toplumun geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Mutlu ve huzurlu ailelere sahip olan toplumlar her zaman huzurlu ve mutlu olarak varlıklarını devam ettireceklerdir.

SONUÇ

Mâtürîdî’ye göre İslam’da aile kurumuna fert ve toplumsal hayata yönelik işlev ve fonksiyonlarından dolayı büyük değer atfedilmiştir. Bunların en başında ise (i) ailenin insan neslinin çoğalmasını ve devamını sağlaması; (ii) dünya ve ahiret mutluluğunun kazanılmasını vesile olması; (iii) dinî ve ahlakî değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında önemli rol oynaması; bireyin sosyalleşmesini ve psiko-sosyal yönden mutlu olmasını sağlaması gelmektedir. Öte yandan Mâtürîdî, ailenin bu önemli işlevlerinden dolayı aile kurmada arzu edilen hedeflere ulaşılabilmesi ve aile kurumunun fonksiyonlarını doğru bir biçimde gerçekleştirebilmesi için ailenin meşru yolla yapılan evlilik (nikâh akdi) esası üzerine kurulması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu itibarla Mâtürîdî’ye göre İslam dini, bizlere bir yandan neslin devamı ve çoğalması için meşru yolla (nikâh akdi) aile kurmak teşvik ederken diğer yandan aile yuvasının korunması, sağlamlığı ve devamı için birtakım tedbirler de ön görmüştür. Çünkü bireysel ve toplumsal huzurun temini ancak ailenin sağlam temeller üzerine kurulması ve sağlıklı bir biçimde devam etmesine bağlıdır. Bu yüzden ailenin korunması oldukça önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Mâtürîdî, Ebû Mansûr. (2005-2010). Te’vîlâtü’l-Kur’an. Bekir Topaloğlu (ed.), İstanbul: Dâru’l-Mizan.
2. Mâtürîdî, Ebû Mansûr. (2015-2019). Te’vîlâtü’l-Kur’an Tercümesi. Yusuf Şevki Yavuz (ed.), İstanbul: Ensar Neşriyat.
3. Mâtürîdî, Ebû Mansûr. (2003). Kitâbü’t-tevhîd, Bekir Topaloğlu & Muhammed Aruçi (thk.), Ankara: TDV Yay.
4. Mâtürîdî, Ebû Mansûr. (2002), Kitâbü’t-Tevhîd Tercümesi. Bekir Topaloğlu (çev.), Ankara: TDV Yay.
5. Tuncer, M. (2017). “İslam Dininin Kadına ve Aileye Bakışı”, Kadın ve Aile Hayatı. N. Elmas (ed.), Ankara: Pegem Akademi.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(20)

Doç. Dr. Recep ÖNAL*

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-İ RÛMÎ'NİN BELÂ VE MUSİBETLER BAĞLAMINDA ÖLÜME
YAKLAŞIMI
MAWLÂNĀ JALĀL AL-DĪN RŪMĪ'S APPROACH TO DEATH IN THE CONTEXT OF TROUBLE
AND TRIALS

ÖZ

Kur'an'da dünyanın imtihan, ahiretin ise ceza ve mükâfat yurdu olduğu, bu anlamda insanın Allah'a kulluk etmek üzere yaratıldığı ve bu konuda hesaba çekileceği bildirilmektedir (Enbiyâ 21/16; Zâriyât 51/56; Mülk 67/2). İmtihanın bir gereği olarak insanoğlunun çeşitli belâ ve musibetlere maruz kalabileceğine dikkat çekilmekte, bu tür zor zamanlarla nasıl baş edileceği hususunda sabır, tevekkül, şükür vb. dinî değerlerin önemi belirtilmektedir (Bakara 2/155; Ankebût 29/57-59). Çünkü din, bireye günlük hayatta karşılaştığı olayların yorumu için referans çerçevesi sunarak, onun elem ve ıstıraplarını hafifletme, ona teselli ve ümit verme gibi psikolojik destek sağlamaktadır. İslam düşüne tarihinde seçkin bir konuma sahip olan Mevlânâ (ö. 672/1273) da Kur'an'ın bu bakış açısından hareket etmekte, insanların çaresiz ve aciz kaldıkları zor durumlarla başa çıkmada dinî değerlerin insan üzerindeki olumlu etkisine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda özellikle ölüm gerçeği üzerinde durmakta, ölümü nasıl anlamlandırmak ve ölüm karşısında nasıl bir tutum içinde olmak gerektiğine dair tavsiyelerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Mevlânâ, musibet, ölüm, sabır, tevekkül.

JEL Kodu: Z12.

ABSTRACT

In the Qur'an, it is stated that the world is a place of test and the hereafter is a place of punishment and reward, and in this sense, the man was created to serve Allah, and he will be held to account in this regard (al-Anbiyâ' 21/16; al-Mulk 67/2). It is pointed out that human beings can be exposed to various troubles and calamities as a test requirement, and patience, trust, gratitude, etc., the importance of religious values is emphasized (al-Baqara 2/155; al-'Ankabût 29/57-59). Mawlânâ (d. 672/1273), also acts from this perspective of the Qur'an and draws attention to the positive effect of religious values on human psychology in coping with difficult situations in which people are helpless and helpless. In this context, he primarily focuses on the reality of death and advises on how to make sense of death and behave in the face of death.

Keywords: Islam, Mawlânâ, tribulation, death, patience, tawakkul.

JEL Code: Z12.

GİRİŞ

İnsanlık tarih boyunca deprem, sel, kasırga, açlık, kıtlık, kuraklık, hastalık, evlat, mal ve can kaybı gibi çeşitli afet ve felaketlere maruz kalmıştır. Bu tür musibetler insanın anlam duygusunu bozabilmektedir. Böylesi zor zamanlarda insan, fitratı gereği bozulan bu düzeni ve anlamı geri kazanmak için mücadele eder. Çünkü insanın temel gayesi, yaşamını anlamlı kılma ya da yaşadıklarına bir anlam bulma arayışıdır. İnsanı diğer canlılardan ayıran en temel özelliği de onun bu çabasıdır (Frankl, 2018: s. 113; Fromm, 1994: s. 67, 69). İnsanın zihinsel, sosyal ve duygusal dünyasında mutlu ve huzurlu olabilmesi de hayata kattığı “anlam” ölçüsünde mümkün olmaktadır. Anlamsız olarak algıladığı bir dünyada insanın, sağlıklı bir yaşam sürmesi ise mümkün görünmemektedir (Şentürk & Yakut, 2014: s. 49). Nitekim insanoğlu musibetlere maruz kaldığı zamanlarda fitratı gereği endişe ve korkuya kapılabilmekte, kendini güçsüz, aciz ve çaresiz hissederek güven duygusunu kaybedebilmektedir. Böylesi bir durumda insan bir an önce iç dünyasında hissettiği elemi, üzüntüyü ve kederi hafifletecek, kendisini teselli edecek, kendine güven verecek kudretli, güçlü, aşkın ve yüce bir varlığa sığınma ihtiyacı duymaktadır (Hökelekli, 1998: s. 87). İnsan hayatının her safhasında yer alan din ve dinî değerler de inanan kişinin bu ihtiyacını karşılamada büyük bir önem taşımaktadır. Dinin bu fonksiyonu özellikle insanın başına gelen musibetleri anlamlandırması ve açıklamasında kendini göstermektedir (Frankl, 2018: s. 113; Fromm, 1994: s. 67). Çünkü din insanlara günlük hayatta maruz kaldığı musibetleri anlamlı ve değerli kılarak olumlu bir referans çerçevesi sunar, onlarla başa çıkmada, çekilen elem ve ıstırapları hafifletmede yardımcı olur, teselli ve ümit verir (Pazarlı, 1982: s. 39). Bu açıdan dinin insanın içsel huzura kavuşması ve yaşam sürecini sağlıklı bir şekilde tamamlaması açısından büyük önem arz ettiği söylenebilir.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) de dinin bu işlevine dikkat çekmekte, insanların özellikle çaresiz ve aciz kaldığı zor durumlarla başa çıkmada dinî değerlerin üzerinde durmaktadır. Bu çerçevede onun eserlerine bakıldığında üzerinde durduğu en önemli hususların başında bu dünyanın imtihan, ahiretin ise imtihan yurdu olduğu; bunun bir gereği olarak belâ ve musibetlere maruz kalmadan bir hayat sürmenin mümkün olmadığı gerçeği gelmektedir (Mevlânâ, 1995: 1/179; 2/99; 6/7; a. mlf., 1994: s. 45). Bu tür zor zamanlarda insanların yaşadıkları korkuların en başında ise ölüm kaygısının geldiği söylenebilir. Çünkü ölüm insanın fitratında var olan yaşama arzusu ve ölümsüzlük duygusunu tehdit eden ama çaresi olmayan ve önü alınamayan bir olgudur. Her ne kadar insanlar, böyle bir gerçeği kabul etseler de ölüm tehlikesiyle karşılaştıklarında onunla baş etmede birbirinden farklı eğilim ve tutumlar sergilemektedirler. Ölüm karşısında farklı tutumların sergilenmesinde rol oynayan temel unsur ise dünyayı algılama biçimi veya benimsenen yaşam felsefesidir. Günümüzde ölüme karşı dört çeşit tutum geliştirildiği müşahade olunmaktadır: (i) Ölümü inkâr etme, (ii) ölüme meydan okuma, (iii) ölümü isteme ve (iv) ölümü kabullenme (Hökelekli, 1998: s. 98). Psikologlar ölüm karşısında hissedilen çaresizliğin ve acizliğin kişide uyandırdığı endişe ve korkunun yatıştırılmasında dinin önemli rol oynadığını, büyük destek ve yardım ettiğini söylemektedirler. Onlara göre özellikle “öte dünya” inancına sahip olan dinlerin, ahiretle ilgili açıklamaları şüphesiz ki, ölümün aşılabilirliği karşısında bocalayan ve uyum arayışı içerisinde bulunan insan için bir teselli ve tatmin kaynağı oluşturmaktadır (Hökelekli, 1998: s. 97).

Öte yandan dindar olmayan kişiler, ölümü hayatın tabii bir sonucu olarak görmekte ve tüm dikkatlerini bu dünyadaki hayata, dünyevî zevk ve uğraşlara yöneltmektedirler. Böylece, ölüm gerçeği karşısında bir savunma tepkisi ortaya koymaktadırlar. Buna mukabil dindar insanlar, ahiret hayatını bir teselli kaynağı olarak görmekte, ölümü şuurlarında çok canlı tutmakta ve ölüm gerçeği ile yüzyüze gelmekten kaçınmamaktadırlar (Hökelekli, 1998: s. 100). Araştırmalar da ölümden sonra hayatın devam ettiğine inanan bireylerin, ölüm kaygısı düzeylerinin baş edilebilir sınırlarda kaldığını, ölüm ötesi hayata inanmayan bireylerin ise ölümden sonra yok olma düşüncesi sebebiyle psikolojik bozukluk risklerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Karataşa & Baloğlu, 2019: s. 112). Mevlânâ da eserlerinde, ölüm gerçeğini açıklarken bu dünyanın fani, ahiret yurdunun ise ebedî oluşuna, bu nedenle musibetler karşısında ölüm korkusuna kapılmanın yersiz olduğuna dikkat çekmekte, ölüm korkusuyla nasıl baş edileceğine dair bizlere tavsiyelerde bulunmaktadır.

1. İMTİHAN YURDU OLARAK DÜNYA

Mevlânâ, eserlerinde devamlı suretle dünyanın olumsuzluğuna vurgu yapar (Mevlânâ, 1995: 1/42, 79; a.mlf., 1957: 1/19; a.mlf., 1992: 4/74). Bu anlamda dünyanın aldatıcı yönüne dikkat çekip, onu altın kaplamalı

kıymetsiz bir paraya benzetir. Ona göre, dünyanın aldatıcı dış görünümünün altında insan için yaratılmış ve nefesine hoş kılınmış insanın felaketini hazırlayan maddî unsurların olduğu, bunlara önem verilmemesi gerektiği unutulmamalıdır (Mevlânâ, 1994: s. 12-13; a.mlf., 1995: 1/2). Buradan hareketle Mevlânâ, dünyayı ahiret ile kıyaslayarak dünya hayatının faniliğine ve değersizliğine, ahiretin ise bâkî ve değerli olduğuna bu nedenle insanların dünyayı değil ahireti tercih etmeleri gerektiğine dikkatlerimizi çeker (Mevlânâ, 1995: 1/179; 2/99; 4/252; 5/52; 6/7; a.mlf., 1992: 4/229).

Mevlânâ'nın dünyanın olumsuzlukları üzerinde ısrarla durmasındaki temel gayesi ise insanın bu dünyada imtihan için yaratıldığı gerçeğidir. Nitekim Mevlânâ dünyanın imtihan, ahiretin ise mükâfat ve ceza yurdu olduğunu beyitlerinde açıkça ifade etmektedir (Mevlânâ, 1995: 2/75). Bu anlamda dünyanın insanların faydalanmaları için yaratıldığını ifade eden Mevlânâ, bu durumu insanın sınava tabi tutulmasının nedenleri arasında sayar. Nasıl ki yeryüzü insana hizmet için yaratılmışsa, insan da Allah'a kulluk etmekle sorumlu kılınmıştır. İşte bu anlamda, kâinat nimet ve külfetleriyle, insanı ya Allah'a yaklaştıracak ya da O'ndan uzaklaştıracaktır (Mevlânâ, 1995: 4/242-243; 3/238, 343; a.mlf., 1994: s. 17-18). Bu çerçevede dünya ile insan arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini gemi ile deniz arasındaki ilişki metaforu üzerinden açıklamaya çalışır. Bu temsilde gemiyi insana, denizi de dünyaya benzeten Mevlânâ bu durumu şöyle tasvir eder: “*Suyun gemi içinde olması geminin helakidir. Gemi altındaki su ise gemiye; geminin yürümesine yardımcıdır. Mal, mülk sevgisini gönülden söküp çıkardığındandır ki Hz. Süleyman, ancak yoksul adını takındı.*” (Mevlânâ, 1995: 1/79). Buna göre bir insan gönlünü ve ruhunu dünya sevgisinden ve gamından arındırmalıdır. Dünyanın ne gamı ve kederi ne de sevgisi kişinin ruhuna işlememelidir. Dünyevî olan duyguların insanın kalbinde yer etmesi, geminin içine su sızması gibidir. Oysa su geminin dışında olursa gemiyi kaldırır, ancak içinde olursa gemiyi batırır. Dolayısıyla bu iki unsurdan her biri diğerini tamamlayan gerekli bir unsurdur. Bunlardan biri olmaz ise beklenen fayda elde edilemez. Bu açıdan geminin yoluna devam edip menziline ulaşması, fonksiyonunu gerçekleştirmesi nasıl üzerinde bulunduğu suya bağlıysa, insan için de dünya böyle bir hayatî öneme ve fonksiyona sahiptir. Bununla birlikte geminin menziline güvenli bir biçimde ulaşabilmesi suyun üstünde olması, hiçbir şekilde içine gemiye suyun sızmaması gibi hususlara bağlıdır. Aksi halde gemiyi yüzdüren ve onu menziline ulaştıran su; bir yolunu bulur da içeri sızar ve geminin içine girerse bu sefer onu batırır ve onun helakine neden olur. İşte tıpkı bunun gibi dünya da insan için böyledir. Bu sebeple insan da gönül teknesine dünya deryasından onu helake sürükleyecek bir sızıntı sokmamalı, dünyevi olan her şeyi, meşruiyet ilkesini zedelemeyen araç olarak kullanmalı, hiçbir zaman amaç haline getirmemelidir (Aydın, 2014: s. 484; Kuşlu, 2006: s. 174).

2. İMTİHANIN BİR GEREĞİ OLARAK BELÂ ve MUSİBETLER

İnsanın yaratılış amacının imtihan olduğunu birçok beyitinde vurgulayan Mevlânâ, imtihanın temel konusunun ise insanın Rabbini bilmesi ve O'na olan kulluk etmesi olduğuna söyler (Mevlânâ, 1995: 2/134; 3/238; a.mlf., 1994: s. 17-18). Mevlânâ için bu kulluk görevi, sadece ibadetlerden müteşekkil değildir. Bunların yanı sıra insanın açlık, kıtlık, yoksunluk, bolluk, barış, savaş, korku, üzüntü, malların azlığı, ölüm, hastalık gibi çeşitli belâ ve musibetlerle denenmesi de bu görevin bir kısmını oluşturmaktadır. Buna göre imtihan olgusu ibadetlerin yanı sıra musibetlere karşı gösterilen tutum ve davranışları da kapsamaktadır. Mevlânâ, ister Allah'tan ister kuldan gelsin musibetler arasında herhangi bir ayırım yapmaz. Bütün belâ ve musibetleri imtihanın bir gereği olarak değerlendirir. Dünyanın yaratıldığından beri çeşitli belâ ve musibetlerle çevrildiğine; insanın belâ, sıkıntı, dert, keder ve musibetler arasına sıkıştırılmış bir hayat sürmesinin kaçınılmaz olduğuna dikkatimizi çeker (Mevlânâ, 1995: 1/382; 2/45-46, 277; 6/148; a.mlf., 1957: 2/171; 4/24; a.mlf., Mektuplar, 1965: s. 168). Mevlânâ'ya göre bu imtihanda başarılı olmak, maruz kalınan belâ ve musibetlere karşı sabır, Allah'a olan gönülden bağlılık, O'nun takdirine razı olma, verdiği nimetlere karşı şükretme vb. davranışlara bağlıdır (Mevlânâ, 1957: 1/98; 5/447; a.mlf., 1995: 2/227; 6/114; a.mlf., 1965: s. 178).

Bu açıklamalarına bakıldığında Mevlânâ'nın musibetlere karşı daima iyimser bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, “her olanda bir hayır vardır” ilkesinden hareketle, zahirde şer gibi görünün musibetlerin hakikatte insanların fayda ve menfaatlerine yönelik birtakım hikmetlerinin olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede musibetlerin bir kısmını imtihan (Mevlânâ, 1995: 4/8-9; a.mlf., 1957: 1/255;

a.mlf., 1994: s. 22), bir kısmını Allah'a yaklaşma vesilesi, bir kısmını da insanın manevî olarak olgunlaşmasını sağlayan bir vasıta olarak yorumlamaktadır (Mevlânâ, 1957: 1/13, 182; 4/122; 5/189; 1995: 2/173; 6/141-142; a.mlf, 1965: s. 168). Bu yüzden Mevlânâ, musibetler bahane edilerek Allah'a karşı gelinmesi ve kulluk görevinin ihmal edilmemesini önemle vurgular. Bu anlamda bizlere bunlar karşısında aceleci davranıp kendimizi üzere hayata kötümser bakmak yerine daima iyimser bakmamız gerektiğini, dinin tavsiye ettiği dua, sabır, tevekkül ve şükrü elden bırakmamamızı tavsiye eder. Çünkü bu hasletlerin kişiyi musibetlere karşı metanetli ve dirençli kılacağını belirtir. Ona göre şayet insanlar musibetleri bu şekilde anlamlandırabilirse üzülme kendilerini kurtarmış, bu sayede içinde bulunduğu imtihan dünyasını da başarılı bir şekilde tamamlamış olacaklardır (Mevlânâ, 1957: 1/98, 194; 5/447; a.mlf., 1995: 3/341; 5/297; 6/114; a.mlf., 1965: s. 178).

3. MEVLÂNÂ'YA GÖRE ÖLÜM GERÇEĞİ

Mevlânâ, ölümü, kendisinden kaçınılmayacak bir realite olarak kabul eder ve kâinattaki düzen ve nizamın devamı için gerekli görür. Ayrıca fani dünyanın elem, ıstırap ve kederlerinden de kurtulma vesile olarak kabul eder (Mevlânâ, 1995: 5/146). Öte yandan Mevlânâ, devası ve çaresi olmayan tek hususun kaderde yazılı olan ölüm gerçeği olduğuna dikkatimizi çeker. Bu anlamda bazı hastalıkların tedavisi olmadığına, bu yüzden bunları ölümün habercisi ya da vesilesi ve sebebi olarak değerlendirmek gerektiğine dikkat çeker (Mevlânâ, 1995: 1/184-185; 3/237). Ölüm karşısında doktorların aciz ve çaresiz kaldıklarını ifade eden Mevlânâ onların bu tür hastalıkları tedavi etmede ancak bir dereceye kadar faydalı olacaklarını, fakat mukadder olan ölüme çare bulamayacaklarını önemle vurgular (Mevlânâ, 1992: 5/141-142). Mevlânâ'ya göre her ne kadar kulun kaderinde ne zaman öleceği yazıldığı için bundan kurtulmak mümkün değilse de kul, bunu bilmediğinden dolayı her halükarda hastalığının şifasını bulmak ve derdine derman aramak zorundadır. Bu nedenle kul, her türlü çareye, sebeplere ve vesilelere başvurmadan Allah katında sorumludur (Mevlânâ, 1995: 2/ 52-53; 1992: 5/30).

Mevlânâ, ölüm olgusunu iki kısımda değerlendirmektedir. İlki doğal/tabii ölüm olup, kişinin isteği dışında gerçekleşen ölümdür. Mevlânâ, bununla ruhun bedeni terk edip Rabbine ve ebedî yurduna kavuşmasını kasteder. Diğer ise iradî ölüm olup, kişinin kendi isteği ve iradesiyle zühd hayatı yaşamayı tercih edip şehvî arzu ve isteklerine karşı mücadele ederek nefsin terbiye etmesi, ölmeden önce ölmesidir (Mevlânâ, 1992: 3/167; 5/53; 6/61-62). Mevlânâ nefsin ölümü olarak nitelendirdiği bu çeşit ölümü şöyle dile getirmektedir: “*Riyazette tenin ölümü diriliktir. Bu bedenin eziyet çekmesi ruha ebedilik verir.*” (Mevlânâ, 1995: 3/274); “*Dirilik istersen dostum, ölmeden önce öl. İdris, böyle ölümle öldü de bizce cennetlik oldu.*” (Mevlânâ, 1995: 6/60-61).

Mevlânâ'ya göre iradî ölüm, doğal ölüm için bir hazırlık ve bir başlangıç iken, doğal ölüm, ölümsüz hayat için bir başlangıç ve bir köprü konumundadır. Bu anlamda gerek iradî gerekse doğal ölüm, ölümsüz hayat için bir başlangıç ve geçiş olarak değerlendirilmelidir. İnsan, doğal ölümü yaşamadan önce iradî ölümle olgunlaşmalı ve sevgiliye kavuşma anını beklemelidir. Ruhlarını iradî ölüm sayesinde manevî tekâmülle olgunlaştıranlar gerçek ve ölümsüz varlığa tam anlamıyla kavuşacaklardır. Bu anlamda ölmek, ebedî yaşamak ve ebedî sevgiliye kavuşmak anlamına gelmektedir. Asıl ölüm ölmemektir. Hayatın anlamını idrak etmeden yaşamak, yaşamadan ölmek demektir. Bu anlamda ölüm, bir tekâmül ve sonsuza uçup Hakk ile hakk olmaktır (Yazoğlu & İmamoğlu, 2007: 9, 18). Mevlânâ, bu düşüncesini şöyle açıklar: “*Ölümden önce ölmek, azaptan kurtuluştur. Ey yiğit, ölümden önce ölüm emniyettir... (Mevlânâ, 1995: 4/183); “Peygamber, ‘Kim ölür, bedenini terk ederse, öldüğünden, göçtüğünden dolayı hasrete düşmez. Ancak taksiratından, fırsatı fevt ettiğinden hasrete düşer. Ölen, keşke maksadına bundan önce erişseydim diye diler. Kötüye, önce ölseydi kötülüğü daha az olurdu. İyiyse, iyilik yurduna daha önce gelirdi. Kötü, haberim yokmuş, ben anbean önümdeki perdeleri arttırıp duruyormuşum. Bundan önce buraya göçseydim bu perdem, daha az olurdu der’ buyurmuştur.*” (Mevlânâ, 1995: 5/53).

Mevlânâ'ya göre gerçek varlık görünür âlem değil, bütün güzellik ve manevî zevklerin kaynağı olan ahiret hayatıdır (Mevlânâ, 1995: 2/53; 4/256; 5/59; a. mlf., 1992: 4/316). Bu nedenle ölüm, hayatın son bulması değil ebedî hayata kavuşmanın bir başlangıcıdır; yok oluş değil, yeniden bir doğuştur. Mevlânâ; “*Bu hayattan kurtuldum mu ebediyete erişeceğim. Ey inanılacak, güvenilecek kişiler, beni öldürün. Öldürülmemde*

hayat içinde hayat var.” (Mevlânâ, 1995: 3/314) ifadeleriyle buna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ölümü dünyevî sıkıntı ve kederlerden kurtulup, huzur ve mutluluğaulaşma ve ruhun bedeninden kurtulup ebedî hayata ve Rabbine kavuşma anı olarak yorumlayan Mevlânâ, ölümün güzel karşılanması gerektiğini söylemektedir (Mevlânâ, 1995: 3/287). Yine Mevlânâ, ölümden korkulmaması gerektiğini, çünkü bu sayede insanın Rabbine kavuşacağını, bu sebeple ölüm karşısında kişinin mutlu ve neşeli olması, hatta onu arzu etmesi gerektiğini söyler (Mevlânâ, 1957: 1/309).

Mevlânâ'nın ölümle ilgili bu yaklaşımı inançlı insanlar için geçerlidir. İnanlar ölümü bu şekilde karşılamalı ve arzu etmelidirler. Çünkü ölüm sadece onlar için güzeldir. Nitekim Mevlânâ, ölümün Allah dostlarına hoş ve güzel; O'ndan gafil olan inançsızlara ise kötü ve ateş gibi yakıcı geleceğine şu beyitlerinde dikkat çeker: “Tövbesiz ömür, baştanbaşa can çekişmedir. Hazır olan, kaçınılmayan ölüm, Tanrı'dan gafil olmaktadır. Hakla olunca ömür de, ölüm de... İkisi de hoştur. Fakat Tanrısız âb-ı hayat bile ateştir.” (Mevlânâ, 1995: 5/65-66); “Âşıklara ölüm yok ki yas gamma dalalım.” (Mevlânâ, 1992: 4/22). Yine bu bağlamda ölümü aynaya benzeten Mevlânâ, ölümün acı ve çirkin ya da tatlı ve güzel oluşunun kişinin bu dünyadaki yaşantısına ve amellerine göre belirleneceğini söyler (Mevlânâ, 1957: 1/309). Buna göre kötü veya iyi olan ölümün kendisi değil kişinin yaptıkları amellerdir. Zira ölümün iyi ya da kötü olması amellerin iyi ya da kötü olmasına bağlıdır. Yine bu anlamda Mevlânâ, herkesin ölümünün, kendi rengine göre şekilleneceğini yani iyi ya da kötü olmasını kişinin kendi amellerinin belirleyeceğini, ameli güzel olanın ölümden korkmayıp onu güzel karşılayacağını, kötü olanın ise ölümü çirkin görüp ondan korkacağını şöyle dile getirir: “Ölüm, kimin nazarında tehlikeyse ‘tehlikeye atılmayın’ emri de onadır. Fakat birisinin nazarında ölüm hakikat kapısının açılışından ibaret olursa ona ‘haydin, çabuk olun’ hitabı gelir. Ey ölümü görenler, uzaklaşın, Ey haşri, dirilmeyi görenler, çabuk olun! Ey lütf görenler ferahlanın, sevinin... Ey kahir görenler, bu bir beladır, gamlanın! Ölümü, bir Yûsuf gören, canını feda eder, kurt olarak görense yolunu sapıtır! Oğul, herkesin ölümü, kendi rengindedir. Düşmana düşmandır, dosta dost!” (Mevlânâ, 1995: 3/280). Çünkü ona göre imtihan yurdu olan bu dünyada insanlar iyilik ya da kötülük adına her ne yapmışlar ise bunların karşılığını ölümden sonra göreceklerdir. Amelleri iyi olanlar mutlu ve huzurlu bir hayata kavuşurken, kötü olanlar hüsrana uğrayacaklardır (Mevlânâ, 1995: 5/87, 148- 150). Mevlânâ hesap gününün hak olduğunu ispat etmek için uykuyu ve uykudan sonra uyanmayı ölüme ve ölümden sonraki tekrar dirilmeye benzetir. Ona göre bizim uyumamız küçük ölüme, uyanmamız küçük haşre; ruhun bedeni terk etmesi büyük ölüme, mahşerde tekrar dirilmemiz de büyük haşre karşılık gelmektedir. Bu anlamda uyku, ölüm ile kıyamet günü arasında geçen zamanı temsil ederken, uykudan sonra uyanmak mahşerde toplanıp hesap vermek için tekrar dirilmeye karşılık gelmektedir (Mevlânâ, 1995: 4/245; a.mlf., 1995: 5/148). Mevlânâ, ölüm gerçeğine nasıl bakılması gerektiğine dair bu açıklamalarının yanı sıra bizlere ölüm anında nasıl davranmamız gerektiği hususunda tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu bağlamda kendisinin öleceği zamana atıfta bulunarak, akraba ve dostlarına ağlama, sızlanma ve üzülme gibi davranışlarda bulunmamaları gerektiğini, ölümünün bir ayrılık değil kavuşma, yok oluş değil yeniden doğuş olduğunu söyler (Mevlânâ, 1995: 1/313).

SONUÇ

Mevlânâ'nın yukarıda açıklamaya çalıştığımız ölüme yönelik bakış açısı günümüzde sıklıkla gerçekleşen salgın hastalıklar, deprem, kasırga ve sel felaketleri vb. musibetler ve bunlar neticesinde yaşanan ölüm korkusu, çaresizlik ve acizlik gibi insanları depresyona sokan duygulardan kurtulmada bizlere yol göstermenin yanı sıra olaylara suret gözüyle değil mana gözüyle bakmak gerektiği hususunda da yardımcı olacaktır.

Mevlânâ'ya göre bu tür zor zamanlarda insanların manevi olarak sarılmaları gereken en önemli unsurun başında sabır, tevekkül ve şükür gibi dinî değerler ile bu dünyanın fani ahiretin ise bakî olduğu inancı gelmektedir. Çünkü böylesi dinî değerlere ve inanca sahip olan insan, her şeyin sahibinin ve yaratıcısının Allah olduğunu, bu dünyanın faniliğini, ahiret yurdundan ebediliğini bilir; ölümden sonra yok olma korku ve endişesinden kurtulur. Ölümü yok olmak değil Allah'a ve ebedî yurda kavuşma vesilesi kabul eder. İşte böylesi bir inanç insana, kendini güvende hissetme duygusu verir, zorluklarla baş etmede güvenli bir sığınak ve dayanak noktası olur; manevî bakımdan bir rahatlama, huzura kavuşma; tüm dert, sıkıntı, keder, endişe, korku ve kederlerden kurtulma imkânı sunarak psikolojik destek sağlar. Bu açıdan insan şayet yaşamın

zorlukları ve musibetleri karşısında sabredip, üzerine düşen görevleri yerine getirdikten sonra Allah'a teslim olur, O'nun kaderine ve takdirine rıza gösterirse, bu sayede ruhi bunalım ve sıkıntılardan emin bir şahsiyete ve güçlü bir iradeye sahip olur. Bu suretle ebedî mutluluğa ve kurtuluşa erer.

KAYNAKÇA

1. Aydın, H. (2014). "Bir İslam Mütefekkeri Olarak Mevlana'nın Çevreye Bakışı", Türk Dünyası Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı. B. Sayılır (ed.), Eskişehir: EOÜ Yayınevi, ss. 483-499.
2. Frankl, E. V. (2018). İnsan Anlam Arayışı. Çev. Selçuk Budak. İstanbul: Okyanus Yayınları.
3. Fromm, E. (1994). Erdem ve Mutluluk. Çev. Ayda Yörük. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
4. Hökelekli, H. (1998). Din Psikolojisi. Ankara: TDV Yayınları.
5. Karataşa, K. & Baloğlu, M. (2019). "Tevekkülün Psikolojik Yansımaları", ÇÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19/1: 110-118.
6. Kuşlu, A. (2006). Mevlana'nın Mesnevî'sinde İnsan-Âlem İlişkisi Çerçevesinde Dünya Hayatı. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: SÜSBE.
7. Mevlânâ, C. Rûmî. (1957). Dîvân-ı Kebîr. Haz. A. Gölpınarlı. İstanbul: Remzi Kitapevi.
8. Mevlânâ, C. Rûmî. (1965). Mektuplar. Çev. A. Gölpınarlı. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
9. Mevlânâ, C. Rûmî. (1992). Dîvân-ı Kebîr. Haz. A. Gölpınarlı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
10. Mevlânâ, C. Rûmî. (1994). Fîhi Mâ Fîh. Çev. A. A. Konuk. Haz. S. Eraydın, İstanbul: İz Yayınları.
11. Mevlânâ, C. Rûmî. (1995). Mesnevî. Çev. V. İzbudak, sad. A. Gölpınarlı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
12. Pazarlı, O. (1982). Din Psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitapevi.
13. Şentürk, H. & Yakut, S. (2014). "Hayatın Anlamı ve Din", SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2/33: 45-60.
14. Yazoğlu, R. & İmamoğlu, T. (2007). "Mevlânâ Düşüncesinde Bir Ölümsüzlük Tecrübesi Olarak İradî ve Doğal Ölüm", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 34: 133-139.

(21)

Doç. Dr. Sibel DEMİRARSLAN³⁴³

DOĞANIN İNSANLIĞA HEDİYESİ AĞAÇTAN AHŞABA: İNŞAAT SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ NATURE'S GIFT TO HUMANITY FROM TREE TO WOOD: CONSTRUCTION INDUSTRY CASE

ÖZ

Ağaç, doğanın insanlığa sunduğu sayısız avantajı olan bir malzeme hammaddesidir. İlk insandan bu yana ihtiyaçlarını gidermekte kullanılagelen bir malzeme olarak ahşaba günümüzde teknolojinin sağladığı olanaklarla yeni özellikler kazandırılmaktadır. Ağaçtan elde edilen ahşap, insanların dünya üzerinde ilk eriştikleri iki malzemeden birisidir, diğeri ise taşdır. Hemen etraflarında bulunan ağaçları malzeme olarak kullanan insanlar, diğeryandan da onları gözlemleyerek ve inceleyerek strüktür oluşturmuşlardır. Ağaç parçalarını yakarak ısınmışlar, yemek pişirmeyi geliştirmişlerdir. Bu çalışmada uygarlık yolunda önemli bir yeri olan ahşap malzemenin genel özellikleri ile birlikte inşaat sektörü, mimarlık ve iç mimarlık alanında kullanım şekilleri ele alınacak ve doğaya, ağaçlara sahip çıkabilmenin sürdürülebilirliğe ve doğa ile gelecekte de hediyeleşmeye imkân sağlayacağı vurgusu yapılacaktır. Doğayı acımasızca tüketmeden, bitirmeden önce kıymetini fark etmek önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ağaç, Yapı, Konstrüksiyon, Yapı Elemanı, Mobilya.

JEL Kodları: Q18, Q23, I14.

ABSTRACT

Wood is a material raw material with numerous advantages that nature offers to humanity. As a material that has been used to meet the needs of the first human being, wood is gaining new features with the opportunities provided by technology today. Wood obtained from wood is one of the two materials that people first accessed on earth, the other is stone. People using the trees around them as materials, on the other hand, created structures by observing and examining them. They warmed by burning wood chips and improved cooking. In this study, the general characteristics of wood material, which has an important place on the path of civilization, as well as its use in the construction sector, architecture and interior architecture will be discussed, and it will be emphasized that protecting nature and trees will enable sustainability and gifting with nature in the future. It is important to realize the value of nature before we end it without ruthlessly consuming it.

Keywords: Wood, Structure, Construction, Structural Element, Furniture.

JEL Codes: Q18, Q23, I14.

³⁴³ Kocaeli Üniversitesi KMYO İnşaat Bölümü sdarslan@kocaeli.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-6979-5150

1. GİRİŞ

Malzeme, bir tasarımın öncülüdür. Sahip olduğu özellikleri doğrultusunda kullanım alanı bulacaktır. Bu bakış açısıyla ele alındıklarında bazı malzemelerin geniş kullanım alanına sahip oldukları görülmektedir. Farklı iş ve işlevlerde farklı detay, farklı malzemelerle bir arada kullanılabilirler. Bu malzemelerin başında doğal, yöresel oluşu, kolay bulunabilirliği ile birlikte ilk insanların mekân ihtiyacı ile kullanımına başlayan eski, tanıdık bir malzeme olan ahşap gelmektedir. Ahşap doğanın hediyesi, sürdürülebilir, doğayla/çevreyle dost, kolay işlenebilir, teknoloji katkısı ile zayıf noktaları giderilebilir ve böylece daha mukavemetli yeni özellikler kazandırılabilir, kompozit kullanılabilir özelliğine sahip, atıklarının değerlendirilme imkânı olan ve geniş bir kullanım alanına sahip sürdürülebilir bir malzeme olarak her zaman göz önünde olmaktadır.

2. AĞAÇTAN AHŞABA: MALZEME OLARAK AHŞAP

Ahşap insanlar tarafından malzeme özelliklerinden dolayı her zaman beğenilmekte, kullanım için tercih edilmektedir. Farklı ağaç çeşitlerinden elde edilen ahşap malzemeler farklı sertlik oranına, mukavemete, dokuya, renge sahip olmasıyla büyük bir beğeni yelpazesi oluşturmaktadır. Doğal malzemeler insanlara algısal olarak sıcak gelmektedirler, her işleve cevap verebilir nitelikte olması ahşabı hep kullanılır kılmıştır. İlk insanlar doğayı gözlemleyerek ve hemen yanlarında buldukları ağaç dallarını, avladıkları hayvan postlarını kemiklerini kullanarak yaptıkları barınaklar ile teknolojide ilk adımları atmışlardır.

Şekil 1. Tarih öncesi insanlar, barınaklar sayesinde korunabildiler (bilimvegelecek.com.tr/).

Şekil 2. İlk barınaklar: Ağaç+Post+Mamut Kemikleri (kimnezamanicatetti.com/)

“İnsan milyonlarca yıl barınma ihtiyacını mağara, kaya sığınağı, kovuk gibi doğada hazır bulunan yerlerde karşılamıştır. İlk zamanlarda doğada hazır bulunan ortamlarda barınan insan, zaman içinde basit dal ve sazlardan hazırladığı mekânlara sığınmış, büyük hayvan kemikleriyle oluşturulan bir iskeletin üzerine derilerle kaplayarak basit barınaklar inşa etmiştir. Bu yapılara ilişkin örneklerin, günümüzden yaklaşık 40 bin yıl öncesinde Orta ve Doğu Avrupa’da olduğu bilinmektedir” (bugday.org/).

3. İNŞAAT SEKTÖRÜNDE AHŞABIN YERİ

Ahşap organik, anizotrop, lifli, ısı-ses yalıtımı sağlayabilen, kuru halde elektrik iletmeyen, geri dönüştürülebilir, yenilenebilir, üretiminde-imalatında az enerji ile çok verim alınabilen, basit detaylar ile çözümler üretilen, boyutlandırılabilen, estetik, ekonomik, temelden çatıya, mutfak gerecine ve sabit ve hareketli tefriş elemanlarına kadar geniş bir kullanım alanına sahip doğal bir malzemedir. Mukavemetli olduğu yönlerin cazibesıyla yaygın kullanım alanına sahiptir. Avantajlarının yanında zayıf yönleri de olmakla birlikte gelişen teknoloji ile kontrol altına alınabilen özelliktedirler. Nemden-sudan etkilenilme, böcek-kurt vb. zararlılar, dış koşullar ahşabı bozmaya çalışan unsurlar arasında yer alırlar. Ağaçtan elde edildiği için eleman boyutları ahşabın değerlendirilebilecek kısımlarından dolayı sınırlıdır.

Yangına karşı dayanımlıdır. “Evet, kereste yanıcı bir malzemedir ancak yavaş, tahmin edilebilir ve ölçülebilir bir şekilde yanar. Bu faktörler, ahşabın diğer malzemelerle karşılaştırıldığında yangın olaylarında gerçekten güçlü bir performans sergilediği anlamına gelir” (hyne.com.au/) ve özellikle kesit ölçüsüne bağlı olarak insanlara zaman tanıyabilir. Günümüz teknolojisi ile bütün olumsuz yönleri ile başa çıkmak, kontrol edebilmek mümkündür. Günümüzde ahşaba yapılan müdahalelerle büyük açıklık geçebilen ahşap strüktürler oluşturulabilmekte, ahşaptan üretilen yapay ahşap malzemeler pazarda yer bulabilmektedirler.

Günümüz dünyası çevre sorunları ile mücadele etmektedir. “İnşaat ve yapı endüstrisi dünyadaki karbon emisyonlarının üçte birinden fazlasına neden oluyor” (ntv.com.tr/) haberleri durumun ciddiyetini gözler önüne sermektedir. Bu durumda yeni yapı ve yapıları çevre girişimlerinde ‘çevreci’ ürünlere yönelmek

gerektiği fark edilmektedir. Ahşap, doğal, çevreci olmak konusunda başı çeken malzemelerdendir. “Enerji ve ulaşım gibi operasyonel süreçlerin ötesinde, sektörde kullanılan yapı malzemelerindeki somut karbon emisyonlarını dikkate almak giderek daha önemli hale” (makeitwood.org/benefits/) gelmektedir. Ahşap sektörde yer alan malzemeler arasında üretim, elde etme, yenilenebilme, işlenebilme, detaylandırma, geri dönüşüm konularında kolaylık sağlamakta ve diğer malzemelere göre genel olarak daha az enerji gerektirmektedir. “Sorumlu bir şekilde elde edilen ahşap, mevcut tek yenilenebilir yapı malzemesidir; doğal olarak yetişir ve atmosferden CO₂'yi uzaklaştırır. Odun ürünleri daha sonra büyüyen ağaçların havadan aldığı karbonu depolar (ahşabın kuru ağırlığının yaklaşık %50'si karbondur)” (makeitwood.org/benefits/). Ahşap, bünyesinin özelliği gereği nemle ilişki içerisindedir. Fazlası yapısal özelliklerini bozmaya neden olabilir, ancak çözüm her zaman bulunmuştur. Doğal ortamda kurutmanın yanı sıra günümüz teknolojileri ile nem oranının istenilen düzeye çekilebilmesi mümkündür. Ancak bu özelliği iç mekânda kullanıcılara ideale yakın nem sağlamak, bina nefes alma özelliği ile konfor ortamı sağlayabilmektedir. Ahşabı farklı ele alış biçimlerine göre sınıflandırmak mümkündür. Sertlik-yumuşaklık, renk-doku, elde edilmiş biçimleri (Tablo 1) ya da ağaç cinslerine göre iğne yapraklı-geniş yapraklı ağaçlar olmak üzere gibi çeşitlilik gösterir.

Tablo 1. Ahşap Sınıflandırması

Ahşap		
Yapay		Doğal
Kompozit -Kontrplak -Sunta -Kontrtable-MDF -Yongalevha -Çimentolu yonga levha vd	İşlem görmüş/Mukavetlendirilmiş	Sert ağaç Orta sert Yumuşak

İnsanlar ahşabı görmekten, dokunmaktan, hissetmekten mutluluk duymaktadırlar. Konforlu, nem dengeleyici, hava aldirabilir, fiziki ve görsel sıcaklığa sahip olması, biçim verilebilirliği, farklı yerlerde kullanılabilme esnekliği, tasarım olanakları, estetik görüntüsü, ahşabın cinsine bağlı olarak renk-doku, sertlik-yumuşaklık çeşitliliği gibi olumlu özellikleri ile öylesine beğenilmektedir ki ahşap görüntüye sahip pek çok farklı malzeme de üretilmektedir. Ahşap görüntülü PVC; seramik, kauçuk rulo ya da alüminyum kompozit paneller örnek olarak verilebilir.

“Her türlü ahşabı en kırılğan bile olsa kimyasal ve mekanik yollarla istenilen form ve eğrilere bükün” (Michael Thonet, thonet.com.au/)

Şekil 3. Thonet Atölye (thonet.com.au/) Şekil 4. Michael Thonet A18 Bentwood Chair (gusikowski-christiansen-and-veum1472.myshopify.com/). Şekil 5. Uşak Evleri (Sayan 1997:93) Şekil 6. Ahşap Konut (baneva.com.tr/) Şekil 7. Geleneksel Türk Evlerinde tavan Süslemesi-Uşak Evleri (Sayan 1997:73)

Ahşap malzeme, ısı ile birlikte biçimlendirilebilmektedir. Bu ayırt edici bir özelliktir. Michael Thonet³⁴⁴ tarafından 1840’larda başlayan geliştirme ve bilinme süreci “1856’da masif kayın ağacının ısıyla bükülmesini eğrisel biçimlerde mükemmelleştirme” (britannica.com/) uygulamaları ile kendi adıyla anılmanın yolunu oluşturmuştur.

³⁴⁴ Michael Thonet, (2 Temmuz 1796, Boppard, Trier [Almanya] - 3 Mart 1871, Viyana), Alman-Avusturyalı mobilya imalatının sanayileşmesinin öncüsü, bükümlü ahşap mobilya üretimindeki deneyleri hem çağdaş hem de modern stiller ve fonksiyonel ve zarif tasarımlı sandalyeler hala üretilmektedir. (britannica.com/)

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Şekil 8. Odunpazarı Modern Müze - Kengo Kuma ve Associates (KKA) tarafından tasarlanmıştır (muzeler.org/) Şekil 9. Dünyanın En Uzun-Süreklili Ahşap Heykeli (weyerhaeuser.com/) Şekil 10. Ahşap iskelet (rize.gov.tr/) Şekil 11. Çivisiz Camii/Tarihi Görçeli Camii (carsamba.bel.tr/)

Ahşap sadece konstrüktif olarak değil, cephe kaplamaları, tavan-duvar-döşeme süsleme-bezeme işlerinde kullanılmakta, biçim verilebilirliği, işlenebilirliği ile sanata uygunluğu görülmektedir. Bu nedenle tavan, duvar süslemelerinin yanı sıra heykel yapımında, aksesuar, aydınlatma elemanı ve hatta yat, otomotiv sektörü gibi diğer alanlarda da tercih edilen malzemeler arasında yer almaktadır. Endüstrileşme ile birlikte işleme ve atık değerlendirme yöntemleri de çeşitlenmektedir. Ahşabın nem ile birlikte genişleme-büzülmesi, lifli yapısı nedeniyle mukavemet yönünün değişkenliği gibi önlem alınması gerekli hususlar dikkate alınarak ahşap menşeli kompozit malzemeler üretilmektedir. Kontrplak, kontratabla, sunta, mdf, hdf gibi ürünlerde uygulanan teknikler birtakım kullanım avantajları sağlamaya yöneliktir. Bu maksatla üretilen ‘Glulam’ yani yapıştırılmış lamine ahşap ise binalarda taşıyıcı yapı elemanlarında kullanılmak için üretilmektedirler.

Şekil 12, 13. Mukavemetlendirilmiş Ahşap – Glulam Taşıyıcı Sistem Ürünü (jowat.com/) Şekil 14. Ahşap Kazık Temel (kupildoma.ru/)

Tablo 2. Ahşabın Kullanım Yerleri

AHŞAP															
KABA YAPI					İNCE YAPI			ÇEVRE VE PEYZAJ DÜZENLEMESİ			TESİSAT GEREÇİ	KAĞIT	BIÇIMLENDİRİLEBİLME		
YIĞMA SİSTEMİ	ISKELET SİSTEMİ	PREFABRİK SİSTEM	TEMEL KAZIK TEMEL	ÇATI VE KATMANLARI	MERDİVEN TAŞIYICI SİSTEMİ	HATIL LENTO	KALIP ISKELE	KAPLAMA + ALTLIK KATMANLARI	İÇ-DIŞ DUVAR ASMA TAVAN	DOĞRAMA PENCERE KAPI KAPAK-PANJUR	SÜPÜRGELİK DENİZLİK KORKULUK KÜPEŞTE	YOL PATİKA GEÇİTLER	ÜST ÖRTÜ ÇARDAK BARIYER	KENT MOBİLYALARI BANK MASA ÇİÇEKLIK	AYDINLATMA DİREKELERİ EKİPMANLAR GEREÇLER

Tablo 2’de görüldüğü üzere ahşap malzemenin inşaat sektörü bağlamında pek çok yerde kullanımı söz konusudur. Kaba yapıda taşıyıcı veya taşıyıcı olmayan sistem elemanı olarak kullanılmaktadır. Yığma, karkas ve prefabrikte sistemde kullanımı gerçekleştirilmektedir. İnce yapıda döşeme, tavan, iç duvar, dış cephe kaplaması olarak, detaylandırmada altlık malzemeleri, doğrama, kapak-panjur-stor, asma tavan, eşik, denizlik gibi uygulamalarda yer almaktadır.

4. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Ahşap, özel, beğenilen, işlevsel, üzerinde çalışılabilen, boyutlandırılabilen, basit ve yalın bir şekilde detaylandırılabilen, kolaylıkla bulunabilen, sürekliliği olan, çevreci, sürdürülebilir, geri dönüştürülebilir

ekolojik, yenilenebilir, dış etkenlere dayanımlı, yalıtım özelliği bulunan, mukavemetli, estetik ve ekonomik bir malzemedir. İnsanlığın var oluşundan bu yana işlevsel bulunmuş, kullanılmıştır. Ağaçların dünyanın ciğerleri olduğu fark edildiği günümüzde malzemenin yaşam döngüsünün sağlanması bilinciyle talaşlarının dahi kullanıldığı bir duyarlılık hâkim olmaktadır. Yeniden işlevlendirilebilen, ömrünün sonunda yakılarak yine bir enerji eldesi ile bertaraf edilebilen çevreci bir malzemedir. Yenilenebilir olması, ağaçlandırmaya dünya üzerinde önem vermek gerekliliğinin vurgulanması önemlidir. Kompozit üretim yöntemi ile daha mukavemetli ahşaplar ile mekânsal ölçekte büyük açıklıklar geçme imkânı sağlanmaktadır. Birbirine basit detaylar ve bağlantı elemanları ile eklenebilme özelliği boylarını uzatabilme ve farklı yerlerde kullanabilme imkânı oluşturmaktadır. Rengi, dokusu, kokusu, algısı, dokununca oluşturduğu sıcak his ile kullanıcılar tarafından sevilen, estetik bulunan bir malzemedir. Bu nedenle doku görselinin adapte edildiği diğer ürünler de sektörel kullanımda tercih edilmektedirler. Konvansiyonel sistemlerde kullanıldığı gibi prefabrik sistemlerde de kullanılan ahşap, çevre düzenlemesinden ev aksesuarına kadar yaygın kullanıma sahip bir malzemedir. İnşaat sektöründe peyzaj düzenlemesi, kent mobilyası gibi kullanımların yanında yapısal taşıyıcı malzeme olarak da kıymetlidir. Dünya var oldukça ahşabın kullanılmaya devam edeceği öngörüsüyle ağaçlandırmaya önem verilmesi gerekliliği, böylece hem ürün yetiştirme hem de erozyonu önlemeye katkısı bağlamında sürdürülebilirlik sorumluluğunun karşılanabileceği vurgulanmalıdır. Doğanın insanlığa ikramı olan ağaç ve sonuç ürünü olan ahşap için duyarlı ve bilinçli davranmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Sayan, Y. (1997) Uşak Evleri, ISBN 975-17-1811-2, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
2. <https://www.baneva.com.tr/>
3. <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2019/10/07/insanin-evrimindeki-temel-asamalar-nelerdir-insan-dunyaya-nasil-yayildi/>
4. <https://www.britannica.com/biography/Michael-Thonet>
5. https://www.bugday.org/portal/haber_detay.php?hid=184
6. <https://www.carsamba.bel.tr/icerik/tarihi-gogceli-camii>
7. <https://gusikowski-christiansen-and-veum1472.myshopify.com/products/michael-thonet-a18-bentwood-chair>
8. <https://www.hyne.com.au/why-timber/benefits-of-wood>
9. <https://www.jowat.com/tr-TR/uygulamalar/ahap-sektoerue/masif-ahap-ileme/glulam/>
10. <https://www.kimnezamanicatetti.com/barinak/>
11. <https://kupildoma.ru/tr/the-foundation/a-wooden-pier-how-to-build-a-dock/>
12. <https://makeitwood.org/benefits>
13. <https://muzeler.org/odunpazari-modern-muze>
14. https://www.ntv.com.tr/dunya/insaat-ve-yapi-endustrisi-dunyadaki-karbon-emisyonlarinin-ucte-birinden-fazlasina-neden-oluyor,Z_R8Oi4poEG2H4_d_qUSTg
15. <http://www.rize.gov.tr/tas-ve-ahsap-yapilar>
16. <https://www.weyerhaeuser.com/>

(22)

Doç. Dr. Sibel DEMİRARSLAN³⁴⁵

MİMARLIKTA KONFOR ALGISI ve TASARIM
COMFORT PERCEPTION and DESIGN IN ARCHITECTURE

ÖZ

İnsanın dünya üzerindeki varlığı ile birlikte temel ihtiyaçların giderilmesi yolunda oluşan bilim, teknik, teknolojik ve insanı anlamaya yönelik ilerlemeler, günümüzde yarın neler yapılabileceğinin öngörülleri ile yorumlanmaktadır. İnsanın yaşamını sağlıklı, huzurlu ve konforlu ortamlarda sürdürmesi günümüz çalışmalarının temel konuları arasında başlarda gelmektedir. Mimarlık alanında; çevre, yapı, bina, iç mekân birleşiminde günümüz insanının beklentileri bilinmek zorundadır. Herkes için yaşanabilir çevre kriterleri çerçevesinde engelsiz, sürdürülebilir, estetik vb. yapılı çevre tasarım sürecinde ön planda tutulması gereken konu insanların işleve yönelik eylemlerini gerçekleştirirken zorlanmamaları, sağlık ve huzurlu bir şekilde hayata dâhil olabilmeleridir. Bunların karşılığı ise sağlanması gereken 'konfor' koşullarında gizlidir. Yaşanılan zaman dilimi ve coğrafyaya bağlı olarak var olan iklim, topoğrafya benzeri koşullar ile yöreye, topluma, topluluğa, zümre ya da gruba ait kültürel unsurlar konfor kavramını gerçekleştirmekte, somut ve soyut tanımlanabilir unsurlar haline dönüştürmektedirler. Mimarlık ve inşaat sektöründe yer alan paydaş disiplinler konfor sunucuları olarak önemli bir konumdadırlar. Bu çalışmada olması gereken koşulların sağlanması sonucunda ortaya çıkan konfor kavramı ele alınacak ve mimarlık disiplininin sorumluluğu vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Konfor, Mimarlık, Çevre, Yaşam, Ergonomi.

JEL Kodlar: I0, I19, M11, M14, Z0, Z19.

ABSTRACT

The advances in science, technique, technology and understanding of human, which have occurred in the way of meeting the basic needs with the existence of human on the world, are interpreted with the predictions of what can be done tomorrow. Living in a healthy, peaceful and comfortable environment is one of the main subjects of today's studies. In the field of architecture; the expectations of today's people in the combination of environment, building, building and interior must be known. Unhindered, sustainable, aesthetic etc. within the framework of livable environment criteria for everyone. The issue that should be kept in the foreground in the design process of the built environment is that people do not have any difficulties while performing their function-oriented actions, and they can be included in life in a healthy and peaceful way. The reward for these is hidden in the conditions of 'comfort' that must be provided. The climate, topography-like conditions and cultural elements belonging to the region, society, community, group or group that exist depending on the time period and geography lived in, realize the concept of comfort and transform them into tangible and abstract definable elements. Stakeholder disciplines in the architecture and construction industry are in an important position as comfort providers. In this study, the concept of comfort, which emerges as a result of providing the necessary conditions, will be discussed and the responsibility of the architectural discipline will be emphasized.

Keywords: Comfort, Architecture, Environment, Life, Ergonomics

JEL Codes: I0, I19, M11, M14, Z0, Z19.

³⁴⁵ Kocaeli Üniversitesi KMYO İnşaat Bölümü sdarslan@kocaeli.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-6979-5150

1. GİRİŞ

İnsan dünyada var olduğundan itibaren hayatını sürdürebilme çabasında olmuştur. Öncelikle temel ihtiyaçların giderildiği insanlığın ilk dönemleri sonraları daha üst ihtiyaçları ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bu süreçte 'Endüstri Devrimi'nin oluşturduğu kıvılcım bütün dengeleri değiştirmiştir. Kır-kent nüfus yoğunluğu farklılıkları, mega kent oluşumları, robotlarla yapılan üretimler, yapay zekanın yapabilirlikleri, akıllı teknolojiler, nano teknolojilerin tümü insanın rahatı içindir. Bütün bu rahatlık arayışı içerisinde doğaya, çevreye verilen zarar fark edildiğinde ise sürdürülebilirlik, çevre koruma, ekolojik yaklaşım gibi başka kavramlar konuşulmaya başlanmıştır. Ancak, kendi rahatlıklarını düşünüp, beklentilerine cevap ararken doğanın yok sayıldığı ve dünyanın yarınlarının tehlikede olduğunu fark eden insanın konfor anlayışı da değişmeye başlamıştır. İnsanın tekil ölçekteki konforunu ilgilendiren unsurlar dünya üzerindeki varlığı ile birlikte ele alındığında günümüz için dünyanın sürdürülebilirliği ile sağlanabilecek bir konfor farkındalığının hissedildiği zaman dilimi içerisinde bulunduğu görülmektedir.

2. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Kavramsal analiz ile birlikte literatür taraması yapılarak, mimarlıkta konforun tasarıma etkisi ve etki edebilecek unsurlar belirlenecektir. Çalışmanın temeli insan ve ihtiyaçlarıdır. Bağlam ise dünyadır. Dünyanın koşullarının insan için konfor oluşturduğunun farkındalığı önemlidir. Bu bilinçle çevre ile dost, sürdürülebilir, ekolojik ve yeşil tasarım kavramlarının aslında insanın endüstrileşme ile birlikte unuttuğu kavramları hatırlaması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Dünyayı yok saymayan bir yaşam kurgusu ile konforu yeniden elde edebileceği unutulmamalıdır. Aksi takdirde dünya üzerinde yaşanmakta olan 'Covid 19 Pandemisi'nin öğrettiği gibi konfor sınırları daralmaktadır.

3. KONFOR KAVRAMI

Konfor "günlük yaşamı kolaylaştıran maddi rahatlık" (sozluk.gov.tr/) olarak tanımlanmaktadır. Algi kavramı ise "Bir şeye dikkati yönelterek o şeyin bilincine varma, idrak" ifadeleri ile açıklanmaktadır. Konfor; rahatlık, bilişsel boyutta huzurlu, mutlu hissediş, işleyen bir sistem varlığı, akıcılık aracılığıyla varlığını fark ettirmektedir. Konfor kavramı çok boyutlu ve görece değişken bir kavramdır. Konformizm kavramı ise "Yerleşmiş gelenek, âdet, inanç ve düşüncelere itiraz etmeden, eleştirmeden uyma, uymacılık" (lugatim.com/) ifadeleri ile uyumdan gelen bir rahatlıktan söz etmektedir. Kabul etme, bütüne ait olma içeriği ile Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki 2. ve 3.basamaklarda yer alan güven ve aidiyet duygularının tatminleri ile eşleşmektedir.

Şekil 1. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Piramidi

Değişen yaşam koşulları ve günlük hayata dâhil olan pek çok yenilik beklentileri değiştirmektedir. İhtiyaç ve istek ayrımının esnediği ve yeni ihtiyaçların yaşam içersine dâhil olduğu görülmektedir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine bu bağlamda yeni ilaveler olmaktadır. Bunlar;

- **"Bilişsel ihtiyaçlar:** bilgi birikimi ve kavrama, merak, keşif, anlam arayışı ve öngörülebilirlik.

➤ **Estetik ihtiyaçlar:** *güzellik arayışı ve değerini bilme, denge, biçim vb.*

➤ **Üstünlük ihtiyaçları:** *birey kendi özbenliğinin ötesindeki değerler tarafından güdülenir (mistik deneyimler ve doğayla ilişkili belirli deneyimler, estetik deneyimler, cinsel deneyimler, başkalarına hizmet, bilim uğraşı, dini inanç vb)*” (McLeod 2018, gorgondergisi.com/) dir.

4. MİMARLIK-KONFOR-TASARIM

Mimarlık, dünya üzerinde tüm değişkenleri göz önünde bulundurarak yapı tasarlama/geliştirme/yenileme teknik ve sanattır. Mimarlığın içerisinde kültür, anlayış, empati, bilgi, bilim, malzeme, uyum, ihtiyaç, istek, beğeni, teknoloji, hesap, ölçü, sınır, ekonomi, kullanışlılık, süreklilik, sürdürülebilirlik, öznellik, işlerlik, ergonomi, herkes için yaşanabilirlik kriterlerini sağlayan gibi pek çok anahtar kelime yer almaktadır. Her yerin, yörenin, iklimin, coğrafyanın anahtar kelime karşılıkları farklıdır, konfor bütün bu anahtar kelimelerin giderilmesi içerisinde gizlidir. Tasarım “Zihinde canlandırılan biçim, tasavvur; Bir sanat eserinin, yapının veya teknik ürünün ilk taslağı, tasar çizim, dizayn; Bir araştırma sürecinin çeşitli dönemlerinde izlenecek yol ve işlemleri tasarlayan çerçeve, tasar çizim, dizayn; Daha önce algılanmış olan bir nesne veya olayın bilinçte sonradan ortaya çıkan kopyası” (sozluk.gov.tr/) olarak tanımlanmaktadır. Farklı tanımları olan kavramın mimarlıktaki karşılığı bilim, teknik, teknoloji, yapılaşma koşulları, ilgili mevzuat, işlev, boyutsal veriler, kültürel unsurların ve kullanıcı olan bireylerin özel durumları göz önünde bulundurularak ortaya çıkarılacak tasarım sonucu nihai ürün olarak yapıyı çevre elemanlarıdır. Bu bir bina olabildiği gibi peyzaj unsuru veya mobilya da olabilmektedir. İşleve rahat bir şekilde cevap verebilme aslında tasarımın temel sorunsalıdır. Örneğin; rıhtı yüksek olan bir merdiven tasarımında konfordan söz etmek mümkün değildir aynı şekilde doğru yere konumlanmamış pencere doğramaları veya coğrafi bölgeye uygun olmayan çatı eğimi konforsuz bir kullanım sunacaktır. Çalışmada konforu etkileyen temel bileşenler olarak ergonomi, kültür ve kalite-standardizasyon ön plana çekilmektedir.

4.1. Kültür

Kültür, geniş içeriğe sahip ve farklı disiplinler tarafından ayrı özellikleri ile tanımlanan zengin bir tanım arşivine sahiptir. Güvenç *İnsan ve Kültür* (1991:96) isimli eserinde Marx’ın kültür tanımına yer vermekte “Kültür, Doğa’nın yarattıklarına karşılık, İnsanoğlu’nun yarattığı her şeydir” ifadesinde bu çoklu olasılıklara dikkat çekildiği görülmektedir. Aynı eserde kültürün ihtiyaçları gidermesi ve doyum sağlaması özelliğinin konforla ilgisi açıktır. “Kültür, temel biyolojik ihtiyaçları, çoğu zaman ve önemli ölçüde karşılar. Kültürel kurumlar ve ilkeler, başarısı denenmiş çözüm yollarıdır” (Güvenç 1991:102-103).

Kültür, doğal çevre verilerinden etkilenmektedir, kültürel öğeler olarak bir toplumun müziği, folkloru, yemeği çevresel unsurlardan etkilendiği gibi yapılaşma özellikleri de etkilenmektedir. İnsan kültürü doğayla uyumlu olmak zorundadır. Uyumluluk sağlandığı zaman yaşamda doğallık ve sürdürülebilirlik sağlanabilir. Bu nedenle yapay çevrenin oluşturulmasında mimarlık ve paydaş tüm disiplinlerin de dikkat etmesi gereken konu doğal çevre ile bütünleşen tasarımlar gerçekleştirmeleridir.

4.2. Ergonomi

İş ve insan uyumu çıkış noktasına sahip kavram “köken olarak Yunancadan gelir; Yunancada ‘ergon’ iş, çalışma anlamındadır, ‘nomos’ ise yasa anlamındadır” (ienstitu.com/). Bir başka tanımda ise “Ergonomi; insanın fiziksel ve psikolojik özelliklerini inceleyerek insanın makine ve çevre ile olan uyumunu doğal ve teknik olarak araştırma ve geliştirme çalışmaları topluluğudur” (gelisenbeyin.net/) denmekte ve insana daha yakından bakıldığı görülmektedir. Günümüzde ergonomi kavramı, kullanıcı-insan ölçüleri/duyuları/algıları ile uyum sağlanması içeriğine yaklaşmıştır yani içerik genişlemektedir. İşleve uygun olmayan aydınlatma koşulları, rahatsızlık verici ses şiddeti, ya da su yalıtımsız dış cephe ergonomik olmayan unsurlardır ve ‘konforsuz’luk boyutundadırlar. Bu kullanım, ergonomi ve aslında kısaca çalışmanın konusu olan ‘Konfor’ koşulları mevzuatlarda da konu edilmektedirler. Örneğin; ‘Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği’ (*Resmî Gazete Tarihi: 04.06.2010 Resmî Gazete Sayısı: 27601.md.1*) “çevresel gürültüye maruz kalınması sonucu kişilerin huzur ve sükûnunun, beden ve ruh sağlığının bozulmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamak ...” ifadelerine yer vermekte ve insanın

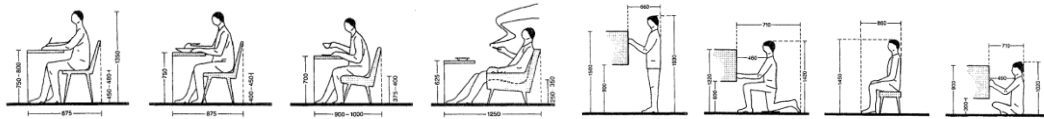

konforunun sağlanması boyutlarını belirlemektedir. Huzur farkındalığı ile beden ve ruh sağlığının konforun koşulları olduğu anlaşılmaktadır. ‘Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği’ 29. maddede ise her müstakil konutta en az bulunması gerekli piyes/bölümler en az kenar ölçüsü ve alanları ile birlikte verilmektedir (Tablo 1). Bu veriler de minimum konfor koşullarını işaret etmektedirler.

Tablo 1. Her müstakil konutta en az bulunması gereken piyesler işlev/kenar ölçüsü/alan (Resmi Gazete: 3 Temmuz 2017/ Sayı : 30113)

Piyes	Dar Kenarı	Net Alanı
1 oturma odası	3.00 metre	12.00 m ²
1 yatak odası	2.50 metre	9.00 m ²
1 mutfak veya yemek pişirme yeri	1.50 metre	3.30 m ²
1 banyo veya yıkanma yeri	1.50 metre	3.00 m ²
1 tuvalet	1.00 metre	1.20 m ²

Yerleşim yerinin dünya üzerindeki konumundan başlayarak ergonominin sağlanması hedefi ile sürdürülebilir, enerji tasarruflu, çevreyle dost yapılı çevreleri oluşturmak mümkün olacaktır. Güneşin hangi mevsimde hangi açıyla o binaya, o parka vb. mekânlara geldiğinin bilinmesi atılacak adımların planlamasında yol göstericidir. Sonuç çevreye zarar vermeyen, az enerji karşılık daha fazla hizmet imkânı sağlayan, giderlerin minimuma indirildiği sağlıklı binalar sunabilmek veya sunamamak / başarısız olmak şeklinde olumlu ya da olumsuz sonuçlanacaktır. Konfor olumlu sonucun çıktısıdır. Az enerji ile doğru bir iç mekan iklimlendirmesi, doğru havalandırılmış, işleve uygun doğal ve aydınlatmanın gerçekleştirildiği binalar insanların fiziksel, ruhsal ve sosyal sağlıklarını sürdürülebilir kılacaktır. Doğru konumlandırılmış bir yeşil alan, o yöreye ait bitki- ağaç kombinasyonu ile sağlıklı bir çevre sunumunu destekleyecek ve temiz hava oluşumuna katkısı ile sürdürülebilir çevre koşullarının konfor hedeflerini yerine getirmiş olacaktır.

Şekil 2. Farklı Eylemlere Göre İnsan-Masa-Oturma Elemanı İlişkileri (Neufert :29) Şekil 3. Dolap/Raf - İnsan İlişkisi (Neufert :29)

4.3. Kalite-Standardizasyon

Günümüz seri üretimin gereği standardizasyon, hedefi ise kalitedir. “Kalite, ürün veya hizmetin belirlenmiş veya olabilecek ihtiyaçları karşılama kabiliyetine cevap verebilen özelliklerin tamamına denir. Daha kısa ve anlaşılır bir tabirle kalite kullanıma uygunluktur, verimlilik, yaşam tarzıdır” (isonedir.com/). Standardizasyon ise “Mevcut ve potansiyel problemler dikkate alınarak, belirli bir konuda ortak ve tekrar eden kullanımlar için en uygun seviyede düzenin elde edilmesi amacıyla gerekli hükümlerin oluşturulması faaliyetidir” (tse.org.tr/). Bu kapsamda yapılacak hizmet ve üretimlerde sıfır hata ve müşteri/kullanıcı vd. memnuniyeti hedeflenmektedir. Bunun için antropometrik ölçülerin dikkate alındığı, yapım sistemi, kaba ve ince yapı elemanları ile ilgili gerekli tüm beklenti, işlev ve ölçülerinin önceden istatistikî manada standartlaştırılmaya yönelik çalışılmış olduğu, kalite ölçütleri dâhilinde projelendirme, detaylandırma, imalat ve/veya inşaatın gerçekleştirildiği durumlarda sonuç rahat kullanılabilir, sorunsuz, güvenli, uzun ömürlü olarak başarıya ve konfora yansıyacaktır.

5. SONUÇ

Dünya nüfusu artmakta ve nüfus yoğunluğu kentlerde yer almaktadır. Endüstrileşme ile başlayan kır ve kent arası nüfusun yer değiştirme hareketliliği devam etmektedir. Küreselleşmenin bilimsel, ticari, toplumsal boyutları ile dijitalleşmenin etkisi sonucu insanlar tüm dünyadan haberdar, bilgi sahibi ve erişebilir olabilmektedirler. Bir hizmet ya da ürünün temin veya pazarlanmasında tüm dünya ile alışveriş imkanı sağlanabilmektedir. Kültürel temas sonucu kültürel değişme, etkilenme iyileşme veya yozlaşma sonuçları da

görülebilmektedir. Oysa ki konfor bütünsel bir yaklaşımla ilintilidir. Dünya üzerindeki yeni bir teknolojiyi transfer etmek kolayca gerçekleştirilebilecek bir durumdur. Bu nedenle konforu besleyen yeni elektronik vd. ürünler ile birlikte yapay zekânın insanı rahatlatmaya yönelik gelişmeleri de ilgiyle ve sahadan takip edilmektedir. Robotların iş yapıyor olması insanın enerjisini ve zamanını başka şekilde kullanma imkânı sağlamaktadır. Diğer yandan, bireylerin ait oldukları kültürü yaşamak istemeleri bilinç boyutunda gerçekleşmektedir. Aidiyet duygusu, kabul görme duygusu gibi farklı sosyo-psikolojik istemler konforun bir parçasıdır.

Bu süreçte mimarlar ve inşaat sektörü paydaş disiplinleri hızlı ve geleceğe yönelik doğru kararları tasarımlarında uygulamak zorundadırlar. Bir yanda dünyada yaşanan çevre problemleri bağlamında, çözüm üretici olmak böylece hem bugünün hem de geleceğin insanların doğal çevresel konforunu sağlamak ve sürdürülebilir kılmak, diğer yandan hızla gelişen değişen olguları takip ederek bugünü değil geleceği planlamak önemlidir. Konfor, işlev, düzen, kültürel uyum, ergonomik oluş, kalite, standardında üretim başta olmak üzere memnuniyet verici uygulamaların sonucunda ortaya çıkabilecektir.

KAYNAKÇA

1. Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği *Resmî Gazete Tarihi: 04.06.2010 Resmî Gazete Sayısı: 27601*
2. Güvenç, B. (1991) İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, ISBN: 975-14-0289-1, İstanbul
3. McLeod, S. (2018) Çeviri: İpek Türel, Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi, 1 Mart 2018,
4. Neufert, E. (2012) Yapı Tasarım Bilgisi, Beta Yayınevi, İstanbul
5. <https://gorgondergisi.com/maslowun-ihtiyaclar-hiyerarşisi/>
6. <https://www.gelisenbeyin.net/>
7. <https://www.isonedir.com/kalite-nedir/>
8. Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği, Resmi Gazete: 3 Temmuz 2017/ Sayı : 30113
9. <https://www.iienstitu.com/>
10. <http://www.lugatim.com/s/konformizm>
11. <https://sozluk.gov.tr/>
12. <https://www.tse.org.tr/IcerikDetay?ID=2900>

Doç. Dr. Bünyamin ÇALIK
TAŞIYICI ANNELİK veya İSLAM HUKUKUNDA KİRALANAN RAHİM
SURROUNDING MATERIALS OR RENTED WERE IN ISLAMIC LAW

ÖZ

Annelik, Cenab-ı Hakk'ın kadın ruhunda yarattığı güçlü insani bir duygudur. Onu bu duygunun meyvelerinden mahrum bırakmak, onun için şiddetli bir psikolojik eziyet yaratır. Onu aşırı sıkıntı ve sıkıntıya iter, bu da ona acı ve zarar verir. Psikolojik sıkıntı bazen finansal zarardan daha derin, hatta daha fazla zarar verebilir. Allah'ın insana verdiği nimetlerden biri de ona bahsettiği zürriyettir. Üreme her evliliğin amacı olduğundan, her eş için meşru bir ihtiyaç ve ulaşılmaması gereken bir hedeftir. Dolayısıyla evlilik hayatına sıcaklık ve mutluluk getiren çocuklardır. Bu nedenle, bir kişinin mümkün olan her meşru yolla talep etme hakkı vardır. Bu nedenle çocuk sahibi olmaktan mahrum kalan bir kadın -bir umut ışığı gördüğünde- çocuk sahibi olabilmek için korkunç sınavlara girmeye hazır olduğunu görecektir. Yumurtalarını büyütle almak için ameliyat olmayı kabul eder ve ardından taşıyıcı annenin bebeği vermeyi reddedebileceğini ve onu gasp edebileceğini bilmesine rağmen bu yumurtaları taşıyacak bir kadın bulmaya çalışır. Bu kadın, anneliğe olan susuzluğunu gidermek için çocuk sahibi olma ihtiyacını gerçekten hissetmiş olmalı. Normal ve yasal seyrinde çocuk sahibi olma sürecinin çiftin üreme organlarının buluşmasıyla başlayacağı konusunda insanlar hemfikirlerdir. Daha sonra kocanın spermi, rahimde sağlam bir yerde karısının yumurtasına yapışır. Bu, ceninin, Allah'ın izniyle hamilelik doğuncaya ve içine ruh üfleninceye kadar farklı aşamalarda büyümesi içindir. Son zamanlarda, üreme bilimi ve teknolojileri kısırlığın tedavisinde hızlı adımlar atmaya başladı. Öyle ki kadınlar doğal olmayan yollarla doğum yapabilirler. Çocuk sahibi olmanın yeni yollarını ortaya çıkaran yeni bir dönem başladı. Bu yöntemlerden biri de bazı kısırlık problemlerini çözmek için kullanılan "kiralık veya bedelli/taşıyıcı annelik" yöntemidir. Bu yöntem çocuk sahibi olmaya yeni bir alternatif haline geldi. Bilim adamları, Batı'da evlat edinilmeye uygun çocukların sayısı azaldıktan sonra taşıyıcı annelik buldular.

Taşıyıcı annelik şudur: Bir kadının yumurtasından oluşan döllenmiş bir yumurtayı (döllenmiş yumurta) bir erkeğin spermiyle taşımak için başka bir kadının rahmini kullanmaktır. Genellikle bu adam ve kadın karı koca olurlar. Diğer kadın cenini taşır ve doğurur, bundan sonra ilgili karı koca çocuğa bakar ve çocuk kanunen onların olur. Bu işleme, iki taraf arasındaki bir sözleşme yoluyla gerçekleştirilir. Böyle bir doğum yönteminin ortaya çıkmasından sonra, "Dünyada ilk kez bir anne çocuğunu doğurmadı" denilebilir. Batı'daki taşıyıcı annelik sorunu, "son, araçları haklı çıkarır" ilkesine dayanmaktadır. Ancak İslam'da amaç gibi araçların da yüce olması gerekir. Bilhassa soy saflığı, münasebetlerin eşlerle sınırlı olması ve kanuni nikâh akdinde ruhlarla ilgili hususlar Batılılar tarafından önemsenmese de biz Müslümanları ilgilendiren hususlardır. Bu çemberin dışındaki her şey değersizdir ve destekçileri konumlarını haklı çıkarmak için insani iddiaların arkasına saklansalar bile hiçbir meşruiyeti yoktur.

ABSTRACT

Motherhood is a strong human emotion that God Almighty created in a woman's soul. Depriving him of the fruits of this feeling creates for him severe psychological torment. It pushes him into extreme distress and distress, which causes him pain and harm. Psychological distress can sometimes be deeper, or even more harmful, than financial damage. Among the blessings that God has given to man is the offspring that He has bestowed upon him. Because procreation is the goal of every marriage, it is a legitimate need and a goal that must be achieved for each of the spouses. Hence, children are the ones who bring warmth and happiness to married life. Therefore, a person has the right to demand it by any legitimate means possible. This is why a woman who is deprived of having a child - when she sees a glimmer of hope - will see that she is ready to undergo frightening trials in order to have a child. He agrees to have surgery to remove his eggs through a magnifying glass and then strives to find a woman who will carry these eggs, although he knows that the surrogate may refuse to give the baby and extort him. This woman must have really felt the great need to have children to quench her thirst for motherhood.

People agree that the process of having a child in its normal and legal course will begin with the meeting of the sexual organs of the couple. Then the husband's sperm sticks to the wife's egg in a solid place in the uterus. This is in order for the fetus to grow in different stages until the pregnancy is born, God willing, and the soul is breathed into it. Recently, reproductive science and technologies have been able to make rapid strides in treating infertility. So much so that women can give birth in unnatural ways. A new era has begun revealing new ways of having children. One of these methods is "womb for rent or cost / surrogate", which is used to solve some infertility problems. This method has become a new alternative to having children. Scientists found surrogacy after fewer children qualified for adoption in the West. Surrogacy, or pay, is: Using another woman's uterus to carry a fertilized egg (fertilized egg) formed from a woman's egg with a man's sperm. Usually this man and woman become husband and wife. The other woman carries the fetus and gives birth to it, after which the husband and wife concerned take care of the child and the child becomes theirs by law. This processing is carried out through a contract between the two parties. After the appearance of such a method of childbirth, it can now be said: "For the first time in the world, a mother did not give birth to her child."

The problem of surrogacy in the West is based on the principle that "the end justifies the means." However, in Islam, it is necessary that the means, like the end, be sublime. In particular, the purity of lineage, the fact that intercourse is restricted to spouses, and issues regarding spirits in a legal marriage contract are matters of concern to us Muslims, although they are not considered important by Westerners. Everything outside this circle has no value or legitimacy, even if its supporters hide behind humanitarian claims to justify their position. And we will clarify in this research the legal ruling on this medical issue in terms of halal and haram and related literature in terms of the absence of clear religious texts that can be referenced on the subject. Therefore, problems with surrogacy are among the issues of diligence not addressed by specific evidence. Because this is one of the newly emerging events and problems; It is the product of scientific progress and modern inventions. In such problems, research findings remain the field of study and study. For this reason we will try to find the provisions of this problem from the general texts or extract them from the general rules. While explaining religious rulings here, we need to be careful not to be swayed by sentimentality, on the grounds that "everyone has the right to have children." Because there is more harm in this than the law. For this reason, we must sacrifice individual interests when they run counter to the general rules of religion, and human sentiments must not lead us to the detriment of religious judgment.

Keywords: surrogacy; surrogate mother; contemporary jurisprudence; childbearing.

الأم البديلة أو الرحم المستأجر في الشريعة الإسلامية * د. بنيامين جالق

ملخص:

الأمومة هي عاطفة إنسانية قوية خلقها الله عز وجل في روح المرأة. إن حرمانه من ثمار هذا الشعور يخلق له عذاباً نفسياً صعباً. يدفعه إلى الضيق والضييق الشديد، مما يسبب له الألم والأذى. يمكن أن تكون الضائقة النفسية في بعض الأحيان أعمق، أو حتى أكثر ضرراً، من الضرر المالي. ومن النعم التي أعطاها الله للإنسان النسل الذي رزقه به. لأن الإنجاب هو هدف كل زوج، فهو حاجة مشروعة وهدف يجب تحقيقه لكل من الزوجين. ومن ثم فإن الأطفال هم الذين يجلبون الدفء والسعادة للحياة الزوجية. لذلك يحق للإنسان أن يطالب بها بأي وسيلة مشروعة ممكنة. هذا هو السبب في أن المرأة المحرومة من إنجاب طفل - عندما ترى بصيص أمل - سترى أنها مستعدة للخضوع للتجارب المخيفة من أجل إنجاب طفل. يوافق على إجراء عملية جراحية لإزالة بويضاته من خلال عدسة مكبرة، ثم يسعى جاهداً للعثور على امرأة تحمل هذه البويضات، رغم أنه يعلم أن الأم البديلة قد ترفض إعطاء الطفل وتبتزعه. يجب أن تكون هذه المرأة قد شعرت حقاً بالحاجة الكبيرة إلى إنجاب الأطفال لإرواء عطشها للأمومة. يتفق الناس على أن عملية إنجاب طفل في مسارها الطبيعي والقانوني ستبدأ باجتماع الأعضاء التناسلية للزوجين. وبعد ذلك يتمسك نطفة الزوج ببويضة الزوجة في مكان صلب في الرحم. وذلك لكي ينمو الجنين بمراحل مختلفة حتى يولد الحمل بإذن الله وينفخ الروح فيه. في الآونة الأخيرة، تمكنت العلوم والتقنيات الإنجابية من اتخاذ خطوات سريعة في علاج العقم. لدرجة أن المرأة يمكن أن تلد بطرق غير طبيعية. بدأت حقبة جديدة في الكشف عن طرق جديدة لإنجاب الأطفال. إحدى هذه الطرق هي "الرحم للإيجار أو التكلفة / الأم البديلة"، والتي تستخدم لحل بعض مشاكل العقم. أصبحت هذه الطريقة بديلاً جديداً لإنجاب الأطفال. وجد العلماء تأجير الأرحام بعد انخفاض عدد الأطفال المؤهلين للتبني في الغرب.

الأم البديلة، أو الأجر، هي: استخدام رحم امرأة أخرى لحمل بيضة مخصبة (بيضة مخصبة) تكونت من بويضة امرأة مع حيوان منوي للرجل. عادة ما يصبح هذا الرجل والمرأة زوجاً وزوجة. تحمل المرأة الأخرى الجنين وتلده، وبعد ذلك يعتني الزوج والزوجة المعنيان بالطفل ويصبح الطفل لهما بموجب القانون. تتم هذه المعالجة من خلال عقد بين الطرفين. بعد ظهور مثل هذه الطريقة في الولادة، يمكن القول الآن: "لأول مرة في العالم، لم تنجب الأم طفلها". مشكلة الأم البديلة في الغرب تقوم على مبدأ أن "الغاية تبرر الوسيلة". ومع ذلك، في الإسلام، من الضروري أن تكون الوسيلة، مثل الغاية، سامية. على وجه الخصوص، نقاء النسب، وحقيقة أن الجماع يقتصر على الأزواج، والقضايا المتعلقة بالأرواح في عقد الزواج القانوني هي أمور نهتم بها نحن المسلمين، على الرغم من أنها لا تعتبر مهمة من قبل الغربيين. كل شيء خارج هذه الدائرة لا قيمة له ولا شرعية له، حتى لو اختبأ مؤيدوها وراء ادعاءات إنسانية لتبرير موقفهم.

وسنوضح في هذا البحث الحكم الشرعي في هذه المسألة الطبية من حيث الحلال والحرام وما يتصل بهما من مؤلفات من حيث عدم وجود نصوص دينية واضحة يمكن الرجوع إليها في الموضوع. لذلك، فإن المشاكل مع الأم البديلة هي من بين قضايا الاجتهاد التي لا تتناولها أدلة محددة. لأن هذا هو أحد الأحداث والمشاكل الناشئة حديثاً؛ إنه نتاج التقدم العلمي والاختراعات الحديثة. في مثل هذه المشاكل، تظل نتائج البحث مجال الدراسة والدراسة. لهذا السبب سنحاول إيجاد أحكام هذه المشكلة من النصوص العامة أو استخلاصها من القواعد العامة. أثناء شرح الأحكام الدينية هنا، نحتاج إلى توخي الحذر حتى لا ننتأثر بالعاطفة، على أساس أن "لكل شخص الحق في إنجاب الأطفال". لأن في هذا الأمر ضرر أعظم من غير الشرع. لهذا السبب، يجب أن نضحي بالمصالح الفردية عندما تتعارض مع القواعد العامة للدين، ويجب ألا تفقدنا المشاعر الإنسانية إلى الإضرار بالحكم الديني.

الكلمات المفتاحية: إجارة الأرحام؛ الأم البديلة؛ الفقه المعاصر؛ الإنجاب.

ماهية تأجير الأرحام

الإجارة لغة: بكسر الهمزة مصدر أجره يأجره أجراً وإجارة، فهو مأجور. هذا المشهور. وحكي عن الأخفش والمبرد: أجره بالمد فهو مؤجر، فأما اسم الأجرة نفسها، فأجارة بكسر الهمزة وضمها وفتحها، حكى الثلاثة ابن سيده في "المحکم" واشتقاق الإجارة من الأجر، وهو: العوض، ومنه سمي الثواب أجراً؛ لأن الله تعالى يعوض العبد على طاعته ويصبره على مصيبته. ويقال: أجزت الأجير وأجزته بالقصر والمد: أعطيته أجرته، وكذا أجره الله تعالى، وأجره: إذا أتاه. 346

وإصطلاحاً: عرفها الحنفية بأنها: عقد على المنافع يعوض. وعرّفها الشافعية بأنها: تملك منفعة بعوض بشروط معلومة. وعرّفها المالكية بأنها: تملك منفعة غير معلومة زمنياً معلوماً بعوض معلوم. وعرّفها الحنابلة بأنها: عقد على منفعة مباحة معلومة تؤخذ شيئاً فشيئاً مدة معلومة من عين معلومة أو موصوفة في الذمة أو عمل معلوم بعوض معلوم. 347

الرَّحْمُ لُغَةً: مَوْضِعُ تَكْوِينِ الْوَلَدِ، وَمِنْ الْمَجَازِ: الرَّحْمُ: الْقَرَابَةُ تَجْمَعُ بَنِي أَبِي، وَبَيْنَهُمَا رَحِمٌ أَيْ: قَرَابَةٌ قَرِيبَةٌ، فَذَوُو الرَّحِمِ هُمُ الْأَقْرَابُ، وَيَقَعُ عَلَى كُلِّ مَنْ يَجْمَعُ بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ نَسَبٌ. 348

الرَّحِمُ فِي الْإِصْطِلَاحِ نَوْعَانِ: رَحِمٌ مَحْرَمٌ: وَهِيَ الَّتِي يَكُونُ فِيهَا الرَّحِمُ قَرِيبًا حَرَمٌ نِكَاحُهُ أَبَدًا؛ فَالرَّحِمُ عِبَارَةٌ عَنِ الْقَرَابَةِ، وَالْمَحْرَمُ عِبَارَةٌ عَنِ حُرْمَةِ التَّنَاقُحِ، وَضَابِطُهُ: كُلُّ شَخْصَيْنِ بَيْنَهُمَا قَرَابَةٌ لَوْ فُرِضَ أَحَدُهُمَا ذَكَرًا وَالْآخَرُ أُنْثَى لَمْ يَحِلَّ لِهَٰمَا أَنْ يَتَنَاقَحَا؛ كَالْأَبَاءِ وَالْأُمَّهَاتِ، وَالْإِخْوَةِ وَالْأَخَوَاتِ، وَالْأَجْدَادِ وَالْجَدَّاتِ وَإِنْ عَلَوَا، وَالْأَوْلَادِ وَأَوْلَادِهِمْ وَإِنْ نَزَلُوا، وَالْأَعْمَامَ وَالْعَمَّاتِ، وَالْأَخْوَالَ وَالْخَالَاتِ. 349

وَرَحِمٌ غَيْرُ مَحْرَمٍ: وَهَمُّ مِنْ عَدَا الرَّحِمِ الْمَحْرَمِ مِنَ الْأَرْحَامِ؛ كِبْنَاتِ الْأَعْمَامِ وَبَنَاتِ الْعَمَّاتِ، وَبَنَاتِ الْأَخْوَالَ وَبَنَاتِ الْخَالَاتِ. 350

ويطلق على تأجير الرحم أسماء مختلفة، وإن كان المعنى واحد منها: الحاضنة، والرحم المستأجرة، والأم بالوكالة والبطن المستأجرة، والرحم الظنر، والمضيقة، والأم الكاذبة، وشتل الجنين، والأم المستأجرة، والرحم المستعار، والأم بالإتابة. أما الأم البديلة والرحم المستأجر فهي الأكثر شيوعاً، والرحم المستأجر أطلق من باب التغليب؛ لأن الأغلب في مثل هذه العمليات أن تكون بعوض. ويعرف تأجير الرحم باستخدام رحم امرأة أخرى لحمل لقيحة، مكونة من نطفة رجل وبويضة امرأة، وغالباً ما يكونان زوجين، وتحمل الجنين وتضعه، وبعد ذلك يتولى الزوجان رعاية المولود ويكون ولدا قانونياً لهما.

بدأت تقنية إجارة الأرحام في عالم الحيوان، والتي استعملت بهدف زيادة إنتاج الحيوانات ذات صفات ممتازة، فيؤخذ عدد من البويضات من أنثى حيوان ذات الصفات الممتازة، وتخصب مختبرياً ثم تزرع الأجنة في أرحام عدد من الحيوانات الأخرى العادية، وكان الأطباء البيطريون يستأجرون أرحام تلك الأبقار العادية لتنمية الأجنة المحسنة داخلها.

ومن ثم انتشرت عمليات الرحم المستأجر بين البشر في أوروبا وأمريكا في ثمانينيات القرن الماضي، حتى أصبحت لها شركات ووكالات خاصة للترويج لتأجير الأرحام والمساعدة في إبرام تلك العقود، ويمكن ملاحظة الانتشار الواسع لتلك الوكالات عند تصفح شبكة الإنترنت، حتى بدأت تلك الأفكار تغزو الشرق وخاصة الهند، حيث تستغل النساء في عمليات الرحم المستأجر، وذلك لرخص الأجرة المدفوعة إذا ما قورنت بالدول الغربية.

وتشير الإحصاءات إلى وجود أكثر من 15 مركزاً في الولايات المتحدة وحدها خاص باستئجار الأرحام، والعدد في تزايد ويصل معدل الأجرة إلى 17 ألف دولار، وقد أنتجت الوكالات مئات المواليد بهذه الطريقة، وهكذا تصبح أرحام الفقيرات في أمريكا وأحاء العالم الثالث بضاعة للبيع والإيجار، يستغلها الأثرياء والأغنياء، ويريدون الحصول بذلك على أبناء دون عناء وما يتبعها من مشاق وآلام. 351

وقد ورد ذكر الرحم في القرآن الكريم والسنة النبوية 352. أما ما ورد في قوله تعالى:

1. {هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.} 353
2. { يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَيْعِ فَأِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقَرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِنَبْلُوَكُمْ أَتَدْبَرُونَ أَمْ تُنْكِرُونَ } 354

346.11 / 1 / 1، المصباح المنير: 572 / 2، فتح القدير: 581 / 5 المبسوط للسرخسي: 74 / 15، مجمع الأنهر: 368 / 2، مغني المحتاج: 332 / 2، الإقناع: 70 / 2، مواهب الجليل: 389 / 5، شرح الخرشني: 347 / 2، أسهل المدارج: 321 / 2، كشاف القناع: 546 / 3، الإنصاف: 6 / 3. (2) أخرجه ابن ماجه من حديث عبد الله بن عمر رضي الله عنهما في السنن 2 / 817، كتاب الرهون (16)، باب أجر الأجراء (4)، الحديث (2443)، وروي عن أبي هريرة رضي الله عنه، أخرجه البيهقي في السنن الكبرى 6 / 121، كتاب الإجارة، باب إنم من منع الأجير أجره، وعزاه لآني يعلى الموصلي الهيثمي في مجمع الزوائد 4 / 97، كتاب البيوع، باب إعطاء الأجير والعامل، وعن جابر رضي الله عنه: عزاه الهيثمي في المصدر نفسه للطبراني في "المعجم الأوسط".

348. تهذيب اللغة، للأزهري، 34/5؛ لسان العرب، لابن منظور، 233/12؛ المصباح المنير، للفيومي، 223/1؛ تاج العروس، للزبيدي 229/32. 349. الفتاوى، الهندية، 8/2؛ الفروق، للقرافي، 147/1. 350. الفتاوى، الهندية، 2/350. 351. https://www.lahaonline.com/articles/view/45814.htm

352. تأجير الأرحام وأثره في نظر الشريعة - والطب - والقانون، ساجدة طه محمود، ص. 5-6. 353. سورة آل عمران / 6.

الشكل الرابعة: و هي الشكل المعكوسة للصورة الثالثة فالسليم هنا هو الزوج ، و لذلك يتم تلقيح نطفة مأخوذة من الزوج، وبويضة مأخوذة من امرأة ليست زوجته لعقم الزوجة ، ثم تزرع اللقيحة في رحم المرأة المستأجرة.
الشكل الخامسة: وهي أن تؤخذ لقيحة مجمدة للزوجين أثناء علاقة زوجية صحيحة وقائمة وقتها . ويتم زراعة اللقيحة في رحم امرأة أخرى مستأجرة و لكن بعد وفاة أحد الزوجين.
الشكل السادسة: يتم في هذه الشكل كل شيء خارج نطاق العلاقة الزوجية تماما ، فلعقم الزوجين و عدم قدرتهم على الأنجاب و لرغبتهم في الحصول على طفل، يلجئون لأخذ لقيحة من شخصين مختلفين من بنك أجنة و زراعتها في رحم امرأة أخرى نظير مبلغ مادي . و من المحتمل أن تكون المرأة صاحبة الرحم هي صاحبة البويضة.³⁶⁵

حكم تأجير الأرحام في الفقه الإسلامية

اختلف العلماء المعاصرين في حكم تأجير الأرحام إلى رأيين:

1. ذهب إلى القول بالتحريم.
2. ذهب إلى القول بالإباحة.

الرأي الأول: ذهب إلى القول بالتحريم:

أكثر العلماء المعاصرين رأي واحد في أن طرق استئجار الرحم حرام. ومن أمثلة الفتاوى عن تأجير الأرحام اليوم:
1. قال عبد الله بن عبد الرحمن الجبرين بقوله: " نقول إن هذا شيء مبتدع ومنكر ولم يتكلم فيه العلماء سابقاً ولم يذكر عن أحد من علماء الأمة وأئمتها أنه أجاز ذلك أو خطر بباله أو عرض عنه شيء يدل عليه مع وجود الأسباب والدوافع التي يمكن أن تدعو على مثله وهذا حدث في زمن قريب أي منذ سنوات قليلة ، حيث زين لبعض هؤلاء تأجير الأرحام وقالوا إنه لا مانع منه وأن فيه وأن فيه ... ولا شك أن هذا محرّم أولاً لأن الله تعالى أمر بحفظ الفروج في قوله تعالى: {والذين هم لفروجهم حافظون إلا على أزواجهم أو ما ملكت أيمانهم فإنهم غير ملومين} ³⁶⁶ فمنع الحق جل وعلا استباحة الفروج إلا الزوجات والمملوكات أي وطنهن بملك اليمين.
ثانياً: أخبر الله تعالى بأن الإنسان مأمور بأن يحفظ نسبه ويحفظ أولاده ، ولا شك أن هذا التأجير يحصل به اختلاط الأنساب والتداخل فيها ويكون في ذلك شبهة وفي ذلك تداخل في النسب بحيث يتنازع على الولد الزوجة الأصلية والمؤجرة ولا يدرى لأيتهما يلحق ولو ألحق بإحدهما فإن ذلك ليس بيقين ، لذلك ننصح الأم أن تتبعد عن مثل هذا . ولا شك أيضاً أنه يستدعي الإطلاع على العورات ويستدعي النظر إلى الفروج المحرمة ويستدعي أيضاً "الاستدرار" وإخراج البويضات وإدخالها في أرحام أخرى وكل هذا لا يبيحه الشرع ، بل يدخل في قوله تعالى: {قل للمؤمنين يغضوا من أبصارهم ويحفظوا فروجهم} ³⁶⁷ ، والمراد حفظها بالستر حتى لا ينظر أحد إلى عورة أحد وهذا هو الذي ندين به ولا عبرة بهؤلاء الذين شذوا وخالفوا في ذلك وأباحوا هذه الاستعارة أو التأجير الذي تكون وبلا شك عاقبته وخيمة " انتهى . "
وتأجير الأرحام بدعة من بدع الحضارة الغربية وهو حضارة مادية صرفة لا تقيم للمبادئ والقيم الأخلاقية وزناً والواقع أن عملية تأجير الأرحام الوراثية أو اختلاط الأنساب ، الحكم الشرعي غير محتاج إليه فسواء ترتب عليه تأثر وراثي ولم يترتب وسواء ترتب عليه اختلاط أنساب أو لم يترتب لأن الحكم الشرعي في تحريم هذه البدعة له سند آخر هو أن الرحم تابع لبضع المرأة والبضع لا يحل إلا بعقد شرعي كامل الشروط والأركان ، فالرحم إذن وقف على الزوج العاقد على المرأة عقداً صحيحاً ولا يحل لغيره أن يشغله بحمل دخيل . أما إذا كانت المؤجرة لرحمها غير ذات الزوج فإنها تكون قد أباحت بضعها ورحمها لرجل أجنبي لم تحل له ولم يحل لها وهذا وإن لم يكن زناً كاملاً فهو حرام قطعاً لتمكين الرجل الأجنبي عنها في وضع مانه التناسلي فيه والجنين يتغذى ويتأثر بالرحم وبالبيئة المحيطة به وربما سلوك عادات ضارة من قبل الأم الحاضنة ، إلى تشوهات الجنين مثل التدخين وتناول الكحول مثلاً ، ثم ماذا لو اكتشف الطبيب تشوهات خلقية بالجنين قبل ولادته وقد حاول علاجها بالتدخل الجراحي هل تسمح بذلك الأم الحاضنة وهل ستعرض حياتها لخطر الموت من أجل وليد لا تملكه بالإضافة لذلك هنالك بعض النساء تحدث لهن أمراض ناتجة عن الحمل مثل الارتفاع المفاجئ في نسبة السكر وارتفاع ضغط الدم وتسمم الحمل وبعضها قد تؤدي بحياة الحامل ولابد من تدخل الطبيب للنصح بالجنين وإنهاء الحمل حفاظاً على حياة الحامل فكيف تتفاعل الأم الحاضنة مع الأم الأصلية وكيف سنتصرف في المشاكل الأخلاقية والقانونية والاجتماعية والنفسية المترتبة على ذلك ؟ لذا لا بد من الانتهاء إلى أن الأم الحاضنة لا بد أن تكون الأم الأصلية وأن ينسب الطفل للفراش وأن تكون قد حملت وغذت جنينها وولده ، والقول بأن تأجير الأرحام شبيه بظاهرة الأمهات المرضعات لا أساس له من الصحة لأن المرضع ترضع طفلاً معروفاً بالنسب ومن الممكن أن تتوقف عن إرضاعه بناء على طلبها أو طلب الأم الأصلية عند شعورها بأي خطر بالإضافة لذلك فإن علاقة الزوج بالزوجة لا تسمح بدخول طرف ثالث بينهما مهما كان ، لا رحم مؤجر ولا نقل حيوانات منوية ولا نقل بويضات ولقد حدثت بسبب ذلك مشاكل لا حصر لها في الدول الغربية ، ففي بريطانيا تقدمت الأم الأصلية بمبلغ عشرين ألف جنيه استرليني للأم البديلة مقابل تأجير رحمها لمدة تسعة أشهر وبعد انتهاء المدة اشترطت الأم البديلة على الأم الأصلية ضعف المبلغ مقابل التنازل عن ملكية المولود وبالتالي لو فتح هذا الباب ستدخل إلينا مشاكل قانونية واجتماعية لا حصر لها.³⁶⁸

استئجار الأرحام كنوع جديد من الإتجار بالبشر بين الشرعية والتجريم في ظل أحكام الشريعة الإسلامية والاتفاقيات الدولية، فاطمة محمد عبدالله، جامعة الأمير 365
الصفحة 109 سلطان، المملكة العربية السعودية، مقال منشور في مجلة جيل الأبحاث القانونية المعقدة العدد 40

سورة المؤمنون: 5-6. 366

سورة النور/30. 367

فتاوى الإسلام سؤال وجواب، محمد صالح المنجد، ص. 2324. 368

2. قال حسام الدين بن موسى محمد بن عفانة: هذه المسألة من نتائج الحضارة الغربية غير الأخلاقية وتسمى مسألة تأجير الأرحام واتفق فقهاء العصر على تحريمها إلا من شد فأرى جوازها قياساً على الرضاع أو غير ذلك من الشبهات الزائفة وقد بحثت هذه المسألة من المجمع العلمية والفقهية المعتبرة وكذا بحثها عدد كبير من العلماء المعاصرين وصدرت قرارات وفتاوى عديدة بتحريمها فمن ذلك قرار مجمع الفقه الإسلامي التابع لمنظمة المؤتمر الإسلامي حيث جاء في قراره ما يلي: بعد استعراضه لموضوع التلقيح الصناعي "أطفال الأنابيب" وذلك بالإطلاع على البحوث المقدمة والاستماع لشرح الخبراء والأطباء وبعد التداول تبين للمجلس: أن طرق التلقيح الصناعي المعروفة في هذه الأيام هي سبع:

الأولى: أن يجري تلقيح بين نطفة مأخوذة من زوج وببيضة مأخوذة من امرأة ليست زوجته ثم تزرع اللقيحة في رحم زوجته.
الثانية: أن يجري التلقيح بين نطفة رجل غير الزوج وببيضة الزوجة ثم تزرع تلك اللقيحة في رحم الزوجة.
الثالثة: أن يجري تلقيح خارجي بين بذرتي زوجين ثم تزرع اللقيحة في رحم امرأة متطوعة بحملها.
الرابعة: أن يجري تلقيح خارجي بين بذرتي رجل أجنبي وببيضة امرأة أجنبية وتزرع اللقيحة في رحم الزوجة الخامسة: أن يجري تلقيح خارجي بين بذرتي زوجين ثم تزرع اللقيحة في رحم الزوجة الأخرى.

السادسة: أن تؤخذ نطفة من زوج وببيضة من زوجته ويتم التلقيح خارجياً ثم تزرع اللقيحة في رحم الزوجة. السابعة: أن تؤخذ بذرة الزوج وتحقن في الموضع المناسب من مهبل زوجته أو رحمها تلقيحاً داخلياً. وقرر: أن الطرق الخمسة الأولى كلها محرمة شرعاً وممنوعة منعاً باتاً لذاتها أو لما يترتب عليها من اختلاط الأنساب وضياع الأمومة وغير ذلك من المحاذير الشرعية. أما الطريقتان السادسة والسابع فقد رأى مجلس المجمع أنه لا حرج من اللجوء إليهما عند الحاجة مع التأكيد على ضرورة أخذ كل الاحتياطات اللازمة.³⁶⁹ إذا تقرر ذلك فإن تأجير الأرحام من المحرمات لما يترتب عليه من اختلاط الأنساب ولأن المرأة الحاضنة أدخلت إلى بدنها بويضة ملقحة من مني أجنبي عليها وهذا محرم ويمكن تشبيه هذا العمل بالزنا وإن لم يكن زنا حقيقة فهو حرام لا شك فيه وينسب الولد في هذه الحالة للمرأة التي حملت به (المرأة الحاضنة) هذا إذا كانت المرأة الحاضنة غير ذات زوج وأما إن كانت ذات زوج فينسب الولد إلى زوج المرأة الحاضنة ويدل على ذلك ما ورد في الحديث عن عائشة رضي الله عنها قالت كان عتبة بن أبي وقاص عهد إلى أخيه سعد بن أبي وقاص أن ابن وليدة زمعة مني فأقبضه قالت فلما كان عام الفتح أخذ سعد بن أبي وقاص وقال ابن أخي قد عهد إليّ فيه فقام عبد بن زمعة فقال أخي وابن وليدة أبي ولد على فراشه فتساوقا - أي اختصما - إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال سعد يا رسول الله ابن أخي كان قد عهد إليّ فيه فقال عبد بن زمعة أخي وابن وليدة أبي ولد على فراشه فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم هو لك يا عبد بن زمعة ثم قال النبي صلى الله عليه وسلم الولد للفراش وللعاهر الحجر ثم قال لسودة بنت زمعة زوج النبي صلى الله عليه وسلم احتجبي منه لما رأى من شبهه بعتبة فما رآها حتى لقي الله) رواه البخاري ومسلم، قال الإمام النووي: قوله صلى الله عليه وسلم: الولد للفراش وللعاهر الحجر قال العلماء: العاهر الزاني وعهر زنى وعهزت زنت والعهر الزنا، ومعنى الحجر أي له الخيبة ولا حق له في الولد... وأما قوله صلى الله عليه وسلم: (الولد للفراش) فمعناه أنه إذا كان للرجل زوجة أو مملوكة صارت فراشاً له فأتت بولد لمدة الإمكان منه لحقه الولد وصار ولداً يجري بينهما التوارث وغيره من أحكام الولادة، سواء كان موافقاً له في الشبه أم مخالفاً.³⁷⁰ وقال الحافظ ابن عبد البر: [فكانت دعوى سعد سبب البيان من الله عز وجل على لسان رسوله صلى الله عليه وسلم في أن العاهر لا يلحق به في الإسلام ولد يديه من الزنا وأن الولد للفراش على كل حال والفراش النكاح أو ملك اليمين لا غير... أجمع العلماء - لا خلاف بينهم فيما علمته - أنه لا يلحق بأحد ولد يستلحقه إلا من نكاح أو ملك يمين فإذا كان نكاح أو ملك فالولد للفراش على كل حال.³⁷¹ ولا يجوز أن ينسب الولد للرجل صاحب المني ما دام أن المرأة الحاضنة ذات زوج وأما إذا كانت المرأة الحاضنة لا زوج لها فيصح إلحاق الولد بالرجل صاحب المني إن أقر به وأدعاه على قول جماعة من أهل العلم. وأما إجهاض هذا الجنين بعد أن صار عمره خمسة أشهر فهو من المحرمات لأن الأصل هو تحريم الإجهاض بعد مضي مئة وعشرين يوماً على الحمل باتفاق أهل العلم لأن الروح تنفخ في الجنين عند مرور تلك المدة على رأي كثير من العلماء لما ثبت في حديث عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال حدثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو الصادق المصدوق قال: إن أحدكم يجمع خلقه في بطن أمه أربعين يوماً، ثم يكون مثل ذلك، ثم يكون مضغاً مثل ذلك، ثم يبعث الله ملكاً فيامر بأربع: برزقه وأجله وعمله وشقي أو سعيد ثم ينفخ فيه الروح.³⁷² ويستثنى من هذا الحكم حالة واحدة فقط، وهي إذا ثبت بتقرير لجنة من الأطباء الثقات أهل الاختصاص أن استمرار الحمل يشكل خطراً مؤكداً على حياة الأم فحينئذ يجوز إسقاط الحمل. وقد جاء في قرار المجمع الفقهي الإسلامي لرابطة العالم الإسلامي بمكة المكرمة ما يلي: إذا كان الحمل قد بلغ مائة وعشرين يوماً لا يجوز إسقاطه ولو كان التشخيص الطبي يفيد أنه مشوه الخلقة إلا إذا ثبت بتقرير لجنة طبية من الأطباء المختصين أن بقاء الحمل فيه خطر مؤكداً على حياة الأم فعندئذ يجوز إسقاطه سواء كان مشوهاً أم لا دفعاً لأعظم الضررين.³⁷³ وجاء في فتوى اللجنة الدائمة للبحوث العلمية والإفتاء بالسعودية ما يلي: من الضروريات الخمس التي دلت عليها نصوص الكتاب والسنة دلالة قاطعة على وجوب المحافظة عليها وأجمعت الأمة على لزوم مراعاتها حفظ نفس الإنسان وهو في المرتبة الثانية بعد حفظ الدين سواء كانت النفس حاملاً قد نفخ فيه الروح أم كانت مولودة... فلا يجوز الاعتداء عليها بإجهاض إن كانت حاملاً قد نفخ فيه الروح أو بإعطائها أدوية تقضي على حياتها وتجهز عليها، طلباً لراحتها أو راحة من يعولها أو تخليصاً للمجتمع من أرباب الآفات والعاهات والمشوهين والعاطلين، أو غير ذلك مما يدفع بالناس إلى التخلص لعموم قوله تعالى: {وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ} وذلك لأن الجنين بعد نفخ الروح أصبح نفساً، يجب صيانتها والمحافظة عليها. وخلاصة

أنظر؛ مجلة مجمع الفقه الإسلامي عدد 3 ج 1 ص 516-515. وكذلك صدر قرار عن المجمع الفقهي الإسلامي لرابطة العالم الإسلامي بتحريم الصورة المذكورة في 369 السؤال في دورته المنعقدة عام 1405 هـ.

370 شرح النووي على صحيح مسلم 31/4.

الاستدكار 168-167/2.

رواه البخاري. 372.

373 قرارات المجمع الفقهي الإسلامي ص 123.

الأمر أن تأجير الأرحام من المحرمات وأنه شبيه بالزنا وأن الولد ينسب للمرأة الحاضنة إن لم تكن ذات زوج فإن كانت ذات زوج فينسب إلى زوجها فإن ادّعاها الرجل صاحب النطفة ولم ينازع أحد في ذلك ألحق به.³⁷⁴

الرأي الثاني: ذهب إلى القول بالإباحة:

بهذا أفتى بعض علماء الباحثين المعاصرين وهو القول المجمع عليه عند الأمامية.

أدلة القائلين بالإباحة ومناقشتها:

قالوا: إن الأصل في الأشياء الإباحة، ولا تحريم إلا بنص قطعي. ويرد على هذا الاستدلال: إن فيه نظراً، لأن الصحيح إن الأصل في الأشياء بعد ورود الشرع هو الحل في المنافع والتحرير في المضار، لا الإباحة المطلقة. ولو سلمناها، فهي مقيدة بقاعدة أخرى، وهي إن الأصل في الإيضاح التحريم. أما القول بأنه لا تحريم إلا بنص قطعي، فإنه أريد قطعي الثبوت لم يسلم لأن خبر الواحد ظني الثبوت، ويثبت التعبد به مع قصوره عن إفادة العلم وإن أريد به قطعي الدلالة: فلا يسلم أيضاً فالكتاب والسنة المتواترة منها ما هو ظني الدلالة إلا أنه يحتج به. واستدلوا بقياس الرحم على الثدي بجامع التغذية في كل فمما تتم التغذية عن طريق الفم في حالة الإرضاع، تتم في الرحم بمواد مستخلصة من الطعام المهضوم في أحشاء الأم بواسطة الحبل السري، فهي مصدر الغذاء الضروري لاستبقاء الجنين في كل منهما، وقال بعضهم: إن الجامع الاستتجار في كل فهذه تؤجر رحمها وتلك تؤجر ثديها.

وقد نوقش هذا الدليل أيضاً: بأن قياس الرحم على الثدي بجامع منفعة التغذية في كل لا يصح؛ لأن شرط العلة أن تكون وصفاً ظاهراً منضبطاً، والمنفعة وإن كانت وصفاً ظاهراً إلا إنها ليست منضبطة؛ لأن معنى الانضباط الوارد في تعريف العلة هو أن تلزم العلة حالة واحدة، فلا تكون مضطربة أي لا تتغير بتغير الأشخاص والأزمان. والمنفعة وصف مضطرب؛ لاختلافها باختلاف الأشخاص والأزمان؛ فرب منفعة لشخص هي مضرّة لشخص آخر، ورب منفعة في زمن هي مضرّة في زمن آخر، فلا تصلح أن تكون إلا في القياس. فإن قيل: إن العلة ليست مطلق المنفعة بل خصوص التغذية وعدم انضباطها؛ فتغذية الجنين من الأم الحاضنة قد تكون منفعة ومصلحة إذا كانت الأم سليمة، ولم تتعاط أية أدوية مؤثرة على صحة الجنين ولم يطأ ر عليها مرض، وقد تكون مضرّة للجنين إذا وجد شيء من ذلك. واما أن يكون الجامع الاستتجار فلا يصح ذلك، لأمرين:

أولهما: إن العلة وصف ظاهر منضبط، يلزم من وجوده وجود الحكم ويلزم من عدمه عدم الحكم، والإجارة ليست كذلك؛ إذ تنعدم ولا تنعدم إباحة الرضاع؛ لإمكان تبرع المرضعة به.

والثاني: قيام الفارق بين المقيس والمقيس عليه؛ لأن تأجير الثدي المأرأة قد أبيع للضرورة وهي: المحافظة على حياة الرضيع، بخلاف تأجير الأرحام فهو لإنشاء حياة جديدة، ولا ضرورة فيه، وما جاز للضرورة لا يقاس على غيره.

وجود حالة الحاجة الشرعية، حيث يلجأ لهذه الطريقة عند وجود أسباب طبية غالباً ما تمنع المأرأة من الحمل، كأن تولد بلا رحم، أو تكون مصابة بتشوّهات أو مرض يجعل الحمل مستحيلاً أو عند إرادة الوفاة من انتقال بعض الأم المرضة عن طريق الأم البيولوجية. والرغبة في تحصيل الولد حاجة لا تنكر، والحاجة تنزل منزلة الضرورة.

ونوقش هذا الدليل: بعدم التسليم بتوافر حالة الحاجة التي تنزل منزلة الضرورة، فإن دفع الحاجة إلى التمتع بالولد لمن حرم منه عن طريق استتجار الأرحام، وإن كان مصلحة، إلا إن المفاسد المترتبة على وسيلة دفع الحاجة أرجح منها، فإن هذه الطريقة تؤدي إلى التنازع بين الناس مع ما فيه من شبهة الاختلاط في الأنساب.³⁷⁵

الخاتمة

نحن نرى أن "الأمومة البديلة" أي وضع الجنين الذي يتكون من إخصاب البويضة المأخوذة من الأم والحيوانات المنوية المأخوذة من الأب في رحم امرأة أخرى، لا يجوز. لذا: في مثل هذه الممارسة، ليس فقط احتمال تعرض كل من المرأة والطفل المولود لصدمات نفسية بعدة طرق، وبالتالي ستدهور صحتهم العقلية والجسدية، ولكنها أيضاً نتيجة ملموسة يمكن ملاحظتها بسبب لأمتثلة من ذوي الخبرة. الادعاء بالملكية والأولية على الطفل مع الشعور بالأمومة، وهما مرتكبنا الحادث. إن كونك عالماً بين أمتين، وعدم معرفة من تتصل بالأم، وبالتالي تعاني من الانقسام النفسي والوقوع تحت ضغط المسؤولية الضميرية، فإن ذلك سيؤذي الطفل بشدة. الرجل كائن محترم. لا يمكن أن تتضرر هذه الكرامة لمجرد الملذات الدنيوية أو الإشباع الشخصي. لا يمكن تقديم مادة وموضوع الطلبات الطبية للأسباب نفسها. لا ينبغي اعتبار مسألة تأجير الأرحام فعلاً مباشراً للزنا. والمقصود هنا هو أن ممارسة تأجير الأرحام تشبه إنجاب طفل في اتحاد القانون العام. لأنه هنا، يتم نقل البويضة الملقحة إلى امرأة أجنبية وتلد هذه المرأة الأجنبية. ومن الحقائق المعروفة أن دين الإسلام، الذي يولي أهمية كبيرة لأمن النسب، لا يتبنى أبداً شراكات خالية من الزواج وإنجاب أطفال من هذا الاتحاد. كما لا يجوز الحمل بالحيوانات المنوية المأخوذة من رجل أجنبي غير زوجها باستخدام طريقة "بنك الحيوانات المنوية" لضمان حمل المرأة، لأنها "تسيء إلى المشاعر الإنسانية وتحمل مقومات الزنا". في الحالات التي يكون فيها الحمل غير ممكن بسبب عيب في المرأة أو الرجل، فلا ضرر في الإخصاب في المختبر. ومع ذلك، هذا له شروط معينة يجب أن تنتمي البويضة والحيوانات المنوية المخصبة إلى الزوجين ويجب أن تتطور البويضة الملقحة في رحم الأم وليس في رحم امرأة أخرى. بالإضافة إلى ذلك، هذه العملية، كلا الوالدين؛ يجب أن يثبت طبيياً أنه لن يكون له تأثير سلبي على الصحة المادية والروحية والعقلية للطفل المراد ولادته.

³⁷⁴ فتاوى د حسام عفانة، حسام الدين بن موسى محمد بن عفانة، 53/15.

³⁷⁵ استتجار الأرحام والآثار المترتبة عليه، كريمة عبود جبر، مجلة أبحاث كلية التربية الأساسية، المجلد، 9، العدد، 3؛ ص. 248-249.

المراجع

- ابن قدامة،
البار،
البرزنجي،
لبنان : مؤسسة الرسالة ، 2001 .
- موفق الدين ، المحقق: عبد الله بن عبد المحسن التركي – عبد الفتاح الحلو، المغنى، دار هجر ، 1416.
محمد، طفل الأنبوب و التلقيح الاصطناعي، مصر : دار المنار ، ط 1 ، 1407.
منذر طيب و شاعر غنى العدلي ، عمليات أطفال الأنابيب و الاستنساخ البشرى في منظور الشريعة الإسلامية،
حسن، عائشة أحمد، الأحكام المتصلة بالحمل في الفقه الإسلامي، بيروت : مجد المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر ، 1429.
عرفان، بن سليم، التلقيح الاصطناعي وأطفال الأنابيب، بيروت : المكتبة العصرية، 1426.
الرزقا ، أحمد، شرح القواعد الفقهية، دمشق: دار القلم ، 1996.
حسين، عبد الكريم، التناسل الاصطناعي الحيواني، الجزء الأول، مصر : بدون دار نشر ، 1987.
الشاطبي، الموافقات، بيروت : دار المعرفة ، بدون عام .
الشربيني، مغنى المحتاج ، بيروت ، لبنان : دار احياء التراث العربي ، 2001.
شوقي، زكريا، التلقيح الصناعي بين الشريعة الإسلامية والقوانين الوضعية مصر: دار النهضة، 1402.
شوقي زكريا، الرحم المستأجرة وبنوك الأجنة، مصر : دار نشر العلم و الايمان ، 2005.
محمد، طاهر، مقاصد الشريعة الإسلامية، تونس: الدار التونسية للتوزيع والنشر ، 1988.
عبد الدايم ، عقد اجارة الأرحام بين الحظر و الإباحة الأسكندرية ، مصر : دار الفكر الجامعي، 2006.
عبد الرحيم ، الأحكام الشرعية والقانونية للتدخل في عوامل الوراثة والتكاثر، دبي : ندوة الثقافة و العلوم ، 2005.
عبد السلام، فكرة العقود المدنية الناشئة عن الإنجاب الصناعي، مصر: دار الفكر العربي، 2000.
محمد ، أحكام الأم البديلة بين الشريعة الإسلامية و القانون، دراسة تحليلية ، مصر : دار النهضة العربية، 1416.
مصباح، عبد الهادي، الاستنساخ بين العلم و الدين، مصر : الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1998.
لجنة، الموسوعة العربية العالمية ، الرياض ، مؤسسة أعمال المؤسسة ، 1996.
محمد بن يحيى ، الإنجاب الصناعي بين التحليل والتحرير ، دراسة فقهية مقارنة، الرياض : العبيكان،
النسفي، عمر بن محمد بن أحمد أبو حفص . طلبية الطلبة في الاصطلاحات الفقهية على ألفاظ كتب الحنفية- كتاب الأجازات ،
بغداد : دار الطباعة العامة ، 1311.
يوسف، القرضاوي، الإسلام حضارة الغد، مكتبة وهبة ، 1995.

(24)

Doç. Dr. Zeynep Müjde SAKAR³⁷⁶

KAÇAKÇILIK İLE MÜCADELE UYGULAMALARINA SUÇ İKTİSADI AÇISINDAN GENEL BAKIŞ

OVERVIEW OF FIGHTING SMUGGLING IN TERMS OF CRIME ECONOMICS

ÖZ

Kaçakçılık suçları, doğası nedeniyle doğrudan sınır ihlali yapılmak suretiyle ya da gümrük işlemlerinde usulsüzlük veya yanıltıcı işlemler ile gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte bazı ürün ve eşyaların ülkemizde üretilmiş olsa bile 5607 sayılı yasadaki şartları taşımaması halinde de kaçak olarak tanımlanmaktadır. Sınır güvenliğinin sağlanması, gümrük kapılarındaki kontroller ve ticari ürünlerin yer aldığı yasal piyasadaki idari denetimler suçla mücadelede büyük önem arz etmektedir. Kaçakçılıkla mücadelede fazla miktarda kaçak eşya yakalanmasından daha çok kaçak eşyayı/ürünü ülkeye sokan, üreten, depolayan, nakleden ve satışa arz eden şeklinde rolleri bulunan kaçakçılık örgütlerinin/gruplarının suç faaliyetlerinin tüm yönleriyle ortaya çıkarılması ve yasadışı faaliyetleri sürdürmelerine kaynak teşkil eden suçtan elde ettikleri gelirlere el konulması önemli bir konudur. Gelişen dünya şartlarında halkın değişkenlik gösteren ihtiyaçları, arz talep dengeleri, vergi oranlarının değişkenliği, suça konu ürünlerin kaynak ve satışa sunulduğu pazar bilgilerinin takibi, en az suçu işleyen grup, örgüt ve organizasyonların takibi kadar önemlidir.

Bu çalışmada Kaçakçılık Suçları ile mücadelede gerçekleşen uygulamalar ve bu uygulamaların ekonomik yansımalarının üzerinde durularak değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık ve Organize Suçlar Daire Başkanlığından alınan bilgi ve belgelere dayalı olarak Türkiye’de kaçakçılık suçlarının 2012-2014 yıllarına ait verileri baz alınarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kaçakçılık, Suç. İktisat, Organize.

ABSTRACT

Due to their nature, smuggling crimes are carried out by direct border violation or by irregularities or misleading transactions in customs procedures. However, even if some products and goods are produced in our country, they are defined as contraband if they do not meet the requirements of the law numbered 5607. Ensuring border security, controls at customs gates and administrative inspections in the legal market of commercial products are of great importance in the fight against crime. In the fight against smuggling, smuggling organizations/groups that have roles such as importing, producing, storing, transporting and selling smuggled goods/products more than catching large amounts of smuggled goods, reveal all aspects of their criminal activities and their income from crime, which is the source of their illegal activities, is confiscated. should be focused on. In the developing world conditions, the changing needs of the people, the supply-demand balances, the variability of tax rates, the follow-up of the source and market information of the products subject to the crime are as important as the follow-up of the groups, organizations and organizations that commit the crime.

In this study, the practices in the fight against Smuggling Crimes and the economic reflections of these practices were evaluated by emphasizing. These evaluations have been prepared on the basis of the data and documents obtained from the Department of Smuggling and Organized Crimes of the Ministry of Interior, General Directorate of Security, based on the data of smuggling crimes in Turkey for the years 2012-2014.

Keywords: Smuggling, Crime. Economics, Organized.

³⁷⁶ Doç. Dr. Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü; Orcid: 0000-0001-6939-0009

GİRİŞ

Kaçakçılıkla³⁷⁷ mücadelede fazla miktarda kaçak eşya yakalanmasından daha çok kaçak eşyayı/ürünü ülkeye sokan, üreten, depolayan, nakleden ve satışa arz eden şekilde rolleri bulunan kaçakçılık örgütlerinin/gruplarının suç faaliyetlerinin tüm yönleriyle ortaya çıkarılması ve yasadışı faaliyetleri sürdürmelerine kaynak teşkil eden suçtan elde ettikleri gelirlere el konulması önemli bir durumdur.

Gelişen dünya şartlarında halkın değişkenlik gösteren ihtiyaçları, arz talep dengeleri, vergi oranlarının değişkenliği, suça konu ürünlerin kaynak ve satışa sunulduğu pazar bilgilerinin takibi, en az suçu işleyen grup, örgüt ve organizasyonların takibi kadar önemlidir.

İthalat ve ihracat hacminin artması, hudut güvenliğinin sağlanması, etkili sınır kontrol mekanizmasının oluşturulması, kolluk birimlerinin etkin mücadele çalışmaları suç örgütlerini/gruplarını yeni savunma mekanizmaları üretmeye ve yeni yöntemler geliştirmeye sevk etmektedir.

Suç ve terör örgütlerinin önemli finans kaynakları arasında yer alan tütün mamulleri ve alkollü içki kaçakçılığı toplum sağlığını tehdit ettiği gibi ülkemiz ekonomisinde de olumsuz etkileri vardır. Bu durum ülkemizin vergi kaybı yaşamasına ve yasal ticaretin yapıldığı piyasada haksız rekabete yol açmaktadır. Ülkemize verdiği birçok zarar göz önüne alındığında bu alandaki kaçakçılıkla mücadelenin etkin, sürdürülebilir ve çok yönlü olması gerekmektedir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarla suç örgütlerinin/gruplarının deşifre edilmesine yönelik planlı operasyonlar icra edilmiştir.

Akaryakıt sektörü devletin vergi gelirleri arasında önemli paya sahiptir. Bu alanda yapılan kaçakçılık faaliyetleri vergi gelirlerinin azalmasına neden olarak ekonomiye zarar vermektedir. Ülkemiz, dünyada satışa sunulan akaryakıt fiyatlarının en düşük olduğu petrol üreten ülkelere coğrafik konum olarak yakınlığından dolayı ülkemiz ile söz konusu ülkelerdeki akaryakıt fiyatları arasında doğal bir fiyat farkı oluşmaktadır. Bu durum ülkemizdeki kaçakçılık suç örgütleri/gruplarının, akaryakıt piyasasına eğilim göstermelerini sağlamaktadır. Ayrıca standart dışı kaçak akaryakıtın kükürt oranının yüksek olması nedeniyle hava kirliliğine neden olarak canlı yaşamını tehdit etmektedir.

Ülkemiz coğrafi konumu, tarihsel geçmişi ve topraklarında barındırdığı eski medeniyetlerden dolayı kültür varlıkları açısından dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. Kültür varlıklarının tarihsel ve kültürel önemini yanı sıra aynı zamanda maddi değer taşıması, ekonomik koşullara bağlı olarak tarihi eser kaçakçılığı suçunu ortaya çıkarmaktadır. Buna göre kültür varlıkları kaçakçılığı, geçmişten başlayarak günümüze kadar devam etmekte ve yurt içi veya yurt dışından gelen arz-talebe göre hareketlilik kazanmaktadır.

SUÇ EĞİLİMLERİ

Akaryakıt Kaçakçılığı

Akaryakıt³⁷⁸ kaçakçılığı ile mücadele çalışmaları kapsamında, 2012 yılında toplam 2.001 adet operasyonel çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu operasyonlar neticesinde 4.016 şüpheli yakalanmıştır. 2013 yılında toplam 3.691 adet operasyonel çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu operasyonlar neticesinde 6.082 şüpheli yakalanmıştır. 2014 yılında ise toplam 4.901 adet operasyonel çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu operasyonlar neticesinde 7.182 şüpheli yakalanmıştır.

Tablo 1. Yıllara Göre Akaryakıt Kaçakçılığı Şüpheli ve Olay Sayıları

	2012	2013	2014
Olay sayısı	2.001	3.691	4.901
Şüpheli sayısı	4.016	6.082	7.182

Kaynak: KOM Raporları 2012-2014

³⁷⁷ Kaçakçılık kavramı olarak bir devletin yasalarına karşı gelerek yapılan ticaret anlamına gelir: Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 1254

³⁷⁸ Akaryakıt: Benzin, gaz yağı, mazot vb. sıvı yakıtlara verilen isimdir, Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 60

Tablo 2. Yıllara Göre Ele Geçirilen Kaçak Akaryakıt Miktarları (litre)

	2012	2013	2014
Kaçak Akaryakıt Miktarları (litre)	16.411.404	17.422.557	13.701.101

Tablo 3.Yıllara Göre Ele Geçirilen Kaçak Akaryakıt Türleri ve Miktarları (litre)

	2012	2013	2014
MOTORİN	5.783.696	7.924.632	8.651.333
BENZİN	66.988	27.427	13.817
FUEL-OİL	1.146.221	82.898	80.768
SOLVENT	924.393	60.876	17.150
BIO-DİZEL	30.916	15.000	0
KATKILI AKARYAKIT	4.525.607	3.933.143	2.773.746
HAM PETROL	357.074	283.923	208.605
MADENİ YAĞ	1.800.387	2.128.417	1.544.460
LPG	57.855	247.262	72.319
GAZYAGI	326.217	112.320	290.089
JET YAKITI	1.392.050	2.606.659	48.814
TOPLAM	16.411.404	17.422.557	13.701.101

Sınırlarımızdan kaçak akaryakıt girişinin azalmasına bağlı olarak kaçakçılık konusunda faaliyet gösteren suç örgütlerinin, ÖTV iadesi alınabilen akaryakıt/akaryakıt harici petrol ürünleri ile birlikte madeni/bitkisel atık yağların toplanıp akaryakıtta dönüşümüne eğilim gösterdikleri görülmektedir.

Öne çıkan suç trendleri arasında;

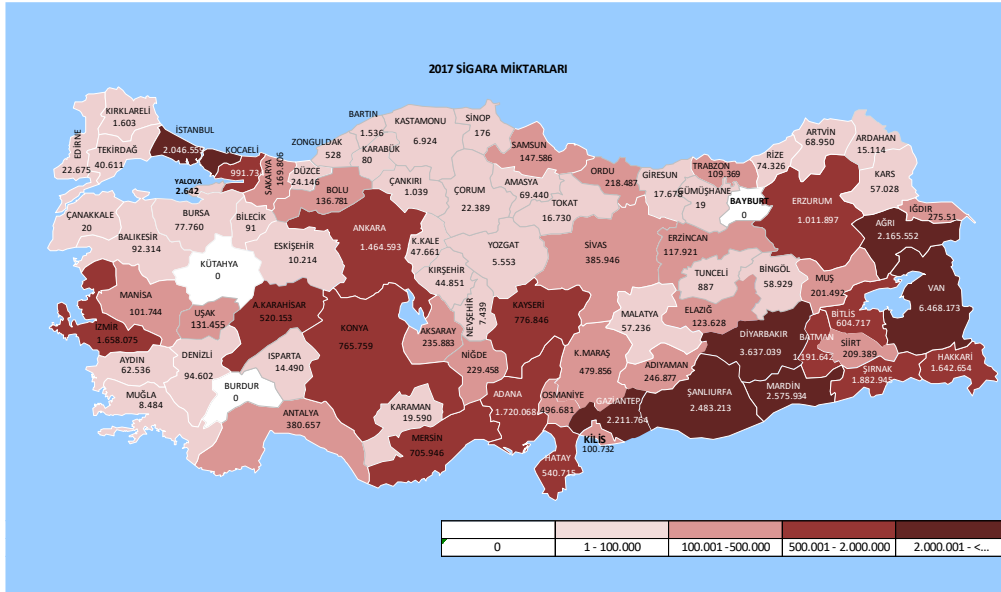
- ✓ Bitkisel yağ ve bu tür yağ atıklarının toplanıp basit bir süzme işlemi sonucu direk, inceltici kimyasal maddeler ile karışımı neticesinde motorin yoğunluğuna indirilerek veya motorinle belirli oranlarda karıştırılarak kaçak yollarla piyasaya sürüldüğü,
- ✓ Yurt dışından ithal edilen motorinin asfalt üretiminde kullanılarak asfaltın ihraç edilmiş gibi gösterilerek faturasız olarak piyasaya sürüldüğü, hayali ihracat yoluyla ÖTV, KDV iadesi aldığı ve piyasaya sürülen motorinin petrol istasyonlarından kayıt dışı satılarak vergi kaçakçılığı yapıldığı,
- ✓ Sınır kapılarımızdan giriş yapan araçların yolcu muafiyeti kapsamında getirdiği kullanım amaçlı akaryakıtın veya gümrük kapıları dışından kaçak olarak sırtçılık yöntemiyle getirilen akaryakıtın yurt içinde depolanarak tekrar satışa çıkarıldığı,
- ✓ Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa, Osmaniye illerimizden geçen petrol boru hatlarının kelepçe marifetiyle delinmesi sonucunda çalınan ham petrolün yasadışı olarak kurulan rafineride işlenerek veya doğrudan piyasaya sürüldüğü,

✓ Bölgemizde gemi sökümü ve geri dönüşümü işlemleri konusunda önde gelen ülkelerden biri olmamız nedeniyle kuru yük ve yolcu gemilerinin sökümü esnasında yakıt depolarında kalan birikinti halindeki akaryakıtın toplanarak hem gemi sökümünde yararlanılan araçlarda kullanıldığı hem de piyasaya sürüldüğü tespit edilmiştir.

Tütün Mamulleri Kaçakçılığı

Harita-1: 2017 Yılında Ele Geçirilen Kaçak Sigaraların İllere Göre Miktarları (Paket)

Tablo 4. Kaçak Sigara Yakalama Miktarları (Paket)

2012	2013	2014
99.100.151	108.243.473	106.431.665

Grafikte ve tabloda görüldüğü gibi Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Van, Ağrı illerinde kaçak sigara yakalama miktarı 2012 yılında 99.100.151 iken 2013 yılında 108.243.473 ve 2014 yılında 106.43.665 olarak yer almaktadır.

Alkollü İçki Kaçakçılığı ve Sahteciliği

Alkollü içki kaçakçılığı; gümrüksüz satış mağazalarında satışa sunulan ürünlerin yolcu muafiyetinin suiistimal edilmesi, yasal ithalatı yapılan ürünler içerisine gizleme ve transit rejimi kapsamında başka bir ülkeye sevk edilmesi gereken ürünlerin iç piyasaya sürülmesi yöntemleriyle gerçekleştirilmektedir.

Bununla birlikte, yasal olarak temin edilen bandrollerin usulsüz kullanılması, çeşitli yöntemlerle yurdumuza girişi sağlanan veya sahtesi üretilen alkollü içkilerin iç piyasaya sunulmasını kolaylaştırmaktadır.

Sahte alkollü içkilerin üretildikten sonra sahte yada taklit bandrol ile piyasaya sürülmesi toplumun sağlığı açısından büyük bir tehlike oluşturmaktadır.

Tablo 5. Kaçak Alkollü İçki Yakalama Miktarları (Şişe)

2012	2013	2014
244.158	135.191	143.628

Tabloda görüldüğü gibi 2012 yılında kaçak Alkollü içki yakalama miktarı 244.158 ,2013 yılında 135.191 şişe ve 2014 yılında 143.628 şişe olduğu anlaşılmaktadır.

Eşya (Emtia) Kaçakçılığı

Emtia³⁷⁹ kaçakçılığı, ülkemiz ekonomisini olumsuz etkilemesi bakımından mücadelesi önem arz eden bir suç türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaçak eşyaların ekonomik etkilerinin yanında toplum sağlığına da büyük zararlar verdiği bilinmektedir. Özellikle sağlıklı olmayan ortamlarda ve denetimlerden uzak bir şekilde taşınan, depolanan, paketlenen ve piyasaya sürülen kaçak ürünler (gıda, ilaç, kozmetik ürünleri vb.) insan hayatını tehlikeye sokmaktadır. Bu nedenle emtia kaçakçılığıyla mücadele, insan sağlığının korunması açısından da büyük önem arz etmektedir.

Mevsimsel ve gelişen teknoloji ile insan ihtiyaçlarındaki değişiklikler, ülkeler arasındaki vergi oranlarındaki farklılıklar ve tüketicilerin piyasa koşullarına göre daha ucuz olan eşyaya yönelmesi, emtia kaçakçılığı türlerindeki dönemsel eğilimleri belirlemektedir.

Emtia kaçakçılığına konu olan ürünler, genellikle toplumda sıklıkla kullanılan/tüketilen ve yurtdışı satın alma fiyatı iç piyasadaki satın alma fiyatına oranla ucuz olan ürünlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla emtia fiyatlarındaki farklılıklar ile tüketici talebinin büyüklüğü, emtia kaçakçılığının artış ve azalışını belirleyen önemli etkenler arasında yer almaktadır.

Ülkemizde emtia kaçakçılığı konusunda yaşanan artış ve azalış ile oluşacak yeni trendleri belirleyen faktörler yukarıda da izah edildiği üzere fazlaca değişiklik arz etmektedir. Göz ardı edilmemesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkan son dönemdeki yerel ve bölgesel riskler bu faktörlerin arasından belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır.

Eşya (Emtia) kaçakçılığı suçlarına yönelik 2012 yılında gerçekleştirilen 3.155 operasyonda 5.522 şüpheli yakalanarak yasal işlem yapılmıştır.2013 yılında gerçekleştirilen 3.921 operasyonda 6.428 şüpheli yakalanmış ve 2014 yılında 2.900 operasyonda 4.430 şüpheli yakalanarak yasal işlem uygulanmıştır. Üç yıl kıyaslandığında 2013 yılındaki olay ve şüpheli sayısının 2012 yılına göre arttığını ancak 2014 yılında 2013 yılına göre azalma olduğunu görülmektedir.

Tablo 6. Yıllara Göre Emtia Kaçakçılığı Şüpheli ve Olay Sayıları

	2012	2013	2014
Olay Sayıları	3.155	3.921	2.900
Şüpheli Sayısı	5.522	6.428	4.430

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü 2017 KOM Raporları

Ürün yelpazesi oldukça geniş olan eşya (emtia) kaçakçılığının alt suç başlıkları aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır.³⁸⁰

1. Elektronik Eşya Kaçakçılığı (cep telefonu, saat, tıbbi cihaz vb.)
2. Gıda Ürünleri Kaçakçılığı (çay, şeker, kırmızı et, badem, ceviz vb.)
3. Kişisel Kullanım Ürünleri Kaçakçılığı (ilaç, kozmetik ürünler, gözlük, çakmak vb.)
4. Muhtelif Emtia Ürünleri Kaçakçılığı (tekstil ve ev ürünleri, altın, hırdavat, vb.)
5. Oto Kaçakçılığı (otolar, oto yedek parçaları vb.)
6. Canlı Hayvan Kaçakçılığı (büyükbaş hayvan, küçükbaş hayvan vb.)

³⁷⁹ Emtia: Satılacak mal ve alelhusus kumaş vesaire kıymetli eşya tüccar malı, Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki, Ankara, 2015, s. 794

³⁸⁰ Mehmet Kahveci, Organize Suçların, Ülke Ekonomisine Etkilerinin İstatiksel Analiz, ve Kontitatif Açından Değerlendirilmesi, YYLT, İstanbul, 2014, s. 82

7. İthalat-İhracat Kaçakçılığı

8. İnternet Üzerinden İşlenen Kaçakçılık (Dropshipping)

Canlı Hayvan ve Et Kaçakçılığı

Yurtdışındaki et fiyatlarının ülkemize nazaran düşük olması insan sağlığını tehdit eden kaçak ete olan talebi arttırdığı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte iç piyasada hayvancılığı meslek edinen kişilerin korunmasına yönelik ithal ete uygulanan vergi politikaları ile ülke içinde dönemsel olarak meydana gelen canlı hayvan sayısındaki azalmaya bağlı kırmızı et fiyatlarında oluşan artış, kaçak canlı hayvan ve et kaçakçılığına olan yönelimi arttırmaktadır. Canlı hayvan ve et kaçakçılığı oranlarındaki artışın bir diğer nedeni ise ülkemizde kayıt altına alınmayan fazla sayıda canlı hayvan olmasıdır. Kayıt altında bulunmayan hayvanların kırmızı et olarak iç piyasaya sürülmesi hane halkı tüketim miktarını arttırmakta, böylelikle kayıtlara yansımayan bir üretim miktarı ortaya çıkmaktadır. Bu durum üretim ve tüketim arasında farkın büyümesine neden olmakta ve dolayısıyla kaçakçılığın boyutunda büyüme gerçekleştiği algısını oluşturmaktadır.

Oto ve Oto Yedek Parça Kaçakçılığı

Ülkemizde oto kaçakçılığı, bedeli ödenerek, kiralanarak, çalınarak veya turistik kolaylıklardan faydalanılarak geçici ithalatla yurtdışından getirilen araçların çeşitli yasadışı yöntemler kullanılarak trafiğe tescil ve kayıt ettirilmesi neticesi legal olarak ülkemiz içerisinde dolaşıma sokulması şeklinde karakterize olmaktadır. Oto kaçakçılığına yönelik gerçekleştirilen operasyonlara bakıldığında aşağıda sıralanan yöntemlerin sıkça kullanıldığı anlaşılmaktadır:

- Ülkemize geçici olarak yasal yollardan giren araçların ithal işlemleri yapılmadan sahte belgeler ile tescillerinin yapılarak satılması,
- Yurtdışından temin edilen araçların sahte belgeler kullanılarak ithal işlemlerinin gerçekleştirilmesi,
- Kullanılmış/eski araçların sahte belgelerle yeni gibi gösterilerek ithal edilmesi,
- İstiap haddi yüksek binek oto olarak kullanılan araçların ticari araç olarak kabul edilmesi ve düşük ÖTV ödenmesi,
- Yurtdışından satın alınan araca çift fatura düzenlenilerek gümrüğe düşük kıymet beyanında bulunulması,
- Araçların mevcut donanımlarının eksik ya da farklı gösterilerek ithal edilmesi.

2014 yılı ilk çeyreğinde gerçekleştirilen operasyonlarda; başta Almanya olmak üzere yurtdışında tescil görmüş araçların sahte belgeler veya düşük kıymetli faturalar kullanılarak sıfır araç gibi gösterilmek suretiyle ülkemize ithal edildiği ve bu haliyle piyasaya sürüldüğü anlaşılmıştır.

Cep Telefonu Kaçakçılığı

Kaynağı Uzakdoğu ülkeleri (genellikle Çin) olan kaçak cep telefonları, önemli oranda İran, Irak, Suriye, Gürcistan, Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden ülkemize getirilmektedir. Bununla birlikte yine Çin, Dubai, ABD ve Hong Kong'dan hava yolu ile yolcu beraberinde, kargoyla ya da drop shipping (stoksuz alışveriş) yöntemiyle doğrudan ülkemize kaçak cep telefonu girişi gerçekleşmektedir. Ayrıca, farklı beyanda bulunularak vergisi düşük ürünler ithal ediliyormuş gibi gösterilmek suretiyle Çin'den deniz yolu ile gelen konteynerler içerisinde ülkemize yüksek miktarlarda cep telefonu getirildiği anlaşılmaktadır.

İlaç/Hap Kaçakçılığı

Kaynağı Çin olan kaçak ilaçlar (cinsel içerikli hap, zayıflama hapi, jel, damla vb.) İran, Irak ve Suriye üzerinden ülkemize getirilmektedir. Bununla birlikte yine Çin'den hava yolu ile yolcu beraberinde, kargoyla ya da drop shipping (stoksuz alışveriş) yöntemiyle doğrudan ülkemize kaçak ilaç/hap getirildiği de görülmektedir.

Muhtelif Gıda Kaçakçılığı

Ele geçirilen gıdaların ağırlıklı olarak ceviz, bal ve şeker gibi ürünler olduğu görülmektedir. İran, Irak, Suriye, Bulgaristan ve Gürcistan'dan temin edilen gıda ürünlerinin, yolcu ve yük taşımacılığında kullanılan araçlar vasıtasıyla ülkemize kaçak olarak girişi gerçekleştirilmektedir.

Muhtelif Emtia Kaçakçılığı

Ele geçirilen muhtelif emtiaların içeriğini ağırlıklı olarak Çin menşeli elektronik emtialar (saat, fotoğraf makinesi, kamera, bilgisayar ve aparatları, dedektör vb.) ile yine kaynağı Çin olan kişisel kullanım ürünlerinin (çakmak, gözlük, oyuncak, tekstil ürünü, kozmetik malzemeleri ve cep telefonu aksesuarları) oluşturduğu görülmektedir. Söz konusu ürünler genellikle İran, Irak, Suriye ve Gürcistan'dan temin edilerek yolcu ve yük taşımacılığında kullanılan araçlar vasıtasıyla ve yolcu beraberinde ülkemize kaçak olarak getirilmektedir.

Tablo 7: 2012-2014 Yıllarına ait Muhtelif Emtia Kaçakçılığı Oranları

Kaçakçılık	2013	2014
Cep Telefonu (Adet)	397.490	264.433
Çay (kğ)	361.102	521.878
Şeker (kğ)	1.783.090	436.521
Kaçak et (kğ)	88.630	290.285
Muhtelif Gıda (kg)	600.466	261.222
İlaç/Hap (adet)	9.260.002	7.266.715
Elektronik Emtia (adet)	516.729	142.609
Muhtelif Emtia (adet)	5.012.335	3.894.894

Kültür ve Tabiat Varlıkları Kaçakçılığı

Kültür ve Tabiat varlıkları kaçakçılığı, herhangi bir ülkenin kültür varlıklarının izinsiz ve gizli olarak, menfaat karşılığı alınıp satılması veya yurt dışına çıkarılması olarak tanımlanmaktadır. Ülkemiz, kültürel varlıklar açısından dünyanın en önemli ülkeleri arasında yer aldığından öteden beri sürekli tarihi eser kaçakçılığına maruz kalmaktadır.

Kanuna göre, tarihi eser bulanlar en kısa süre içerisinde müze müdürlüklerine teslim ederek takdirî kıymet komisyonlarınca belirlenecek fiyat üzerinden parasını isteyebilir veya bağış yapabilirler. Ancak, bulunan tarihi eserlerin ilgili Müze Müdürlüklerine teslim edilmeden önce uluslar arası bağlantılı tarihi eser kaçakçıları tarafından satın alınarak, bazı Avrupa ülkelerinde faaliyet gösteren ünlü müzayede evleri ve galerilerde yüksek fiyatlarla satışa sunulması, suçun uluslararası bağlantılı örgütlü bir şekilde işlenmesine yol açmaktadır. Şöyle ki, ören yerleri ve sit alanlarından kaçak kazı sonucu elde edilen tarihi eserler "Toplayıcı" gruplar vasıtasıyla İstanbul, Mersin, Muğla, İzmir ve Antalya gibi liman kentlerinde toplanmakta, daha sonra da "Pazarlamacı" gruplar tarafından nakliye firmaları ve gemiler vasıtasıyla yurt dışına kaçırılmaktadır. Diğer yandan, münferit olarak yurt içerisinde de yasa dışı bir şekilde tarihi eser alınıp satılmaktadır.

Tablo 8.Yıllara Göre Kültür ve Tabiat Varlıkları Kaçakçılığı Şüpheli ve Olay Sayısı

	2012	2013	2014
Olay sayıları	470	484	418
Şüpheli sayıları	1.032	1.129	859

Göçmen Kaçakçılığı

Sınırlarımızın hemen ötesinde yaşanan iç karışıklıklar, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle ülkemiz, yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığı ile mücadelede çok yönlü bir strateji izlemek zorunda kalmaktadır.

Ülkemize tamamen insani nedenlerle gelmek zorunda kalan Suriye uyruklu göçmenler, göçmen kaçakçılığı suçuna hem organizatör hem de yasadışı göçmen olarak konu olmaktadır.

Göçmen kaçakçılığı ile mücadele çalışmalarında uluslararası işbirliğine büyük önem verilmekte, birçok ülke ile işbirliği gerçekleştirilmektedir. Göçmen kaçakçılığı suç yöntemlerine bakıldığında;

- Adana, Hatay ve Mersin illerimizden küçük balıkçı tekneleri ile açıkta bekleyen ve ekonomik ömrünü tamamlamış ayrıca gözden çıkarılmış olan büyük yük gemilerine ülkemiz kıyılarından düzensiz göçmen taşınması suretiyle göçmen kaçakçılığı faaliyetlerinin gerçekleştirildiği,

-Yabancı uyruklu şahısların, organizatörler aracılığıyla ülkemize yasal yollardan getirilerek, pasaportlarını kayıp ettikleri gerekçesiyle ilgili ülke temsilciliklerinden geçici seyahat belgesi aldırıldığı ve kaybedildiği beyan edilen pasaportların içeriğinde tahrifat yapılmak suretiyle, ülkemizdeki göçmenlerin yasadışı olarak, hava yolu ve kara yoluyla ülkemiz dışına çıkışlarının sağlandığı,

- Organizatörler aracılığıyla, yasal yollardan ülkemiz dışına çıkarılan şahıslara, götürüldükleri transit ülkelerde, kendilerine hedef ülkeye ulaşabilmek için gerekli olan kısmen veya tamamen sahte olarak düzenlenmiş seyahat belgeleri temin edilmek suretiyle göçmen kaçakçılığı faaliyetleri gerçekleştirildiği,

- Ülkemizin doğu ve güney sınırlarından karayolu ile yasal veya yasadışı olarak giriş yapan göçmen şahısların, Yunanistan ve Bulgaristan ile ülkemiz arasında bulunan kara sınırlarından yaya olarak veya çeşitli araçlarla yasadışı çıkış yaptırıldığı,

- Ülkemizin batı ve güney sahil hattının kullanılarak deniz yoluyla küçük bot ve balıkçı tekneleri aracılığıyla ülkemize çok yakın noktada bulunan Yunan adalarına yasadışı çıkışların olduğu gözlemlenmektedir.

İnsan Ticareti

İnsan ticareti, tüm insanlığı etkileyen ağır bir suç türü ve insan hakları ihlalidir. Tehdit, baskı, hile veya şiddet kullanılarak insanların esarete tabi kılındığı, zorla çalıştırıldığı, hizmet ettirildiği, zorla suç işletildiği, vücut organlarının alındığı, bireyin özgür iradesinin ortadan kalktığı, insan onurunun hiçe sayılarak temel hak ve hürriyetlerinin çiğnendiği bir eylem olan insan ticaretinde, insanlar üzerinde bir emtia gibi tasarrufta bulunulması söz konusudur. Çağımızda en önemli insan hakları ihlali olan köleliğin yok edildiği düşünülürken “modern kölelik” olarak adlandırılan insan ticareti, 21.yüzyılda dünyanın çeşitli yerlerinde ve ülkemizde gözlemlenen bir suç türüdür. Ulusal ve uluslararası alanda faaliyet gösteren organize suç örgütlerince, insanların içinde buldukları çaresizliklerinden faydalanmak suretiyle gerçekleştirilen insan ticareti suç faaliyetleri, ülkemizde çoğunlukla zorla fuhuş yaptırma ve zorla çalıştırma şeklinde görülmektedir.

Organ ve Doku Ticareti

Ülkemizde son yıllarda sağlık sektöründe kaydedilen ilerlemeler ile hastanelerimizde gerçekleştirilen başarılı organ nakli ameliyatlarına paralel olarak, organ-doku ticareti suçunun işlenme riskinin de arttığı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, organ ve doku ticareti suçu, yerel düzeyde çeşitli yöntemlerle işlenebilen bir suç türü olmakla birlikte, uluslararası düzeyde organize olmuş profesyonel suç örgütlerince de işlenmektedir. Organ ve doku ticaretinde yüksek meblağlarda para hareketi olması suçun cazibesini artırmakta ve suç örgütlerinin bu suça yönelmesine neden olmaktadır. Organize ve doku ticareti suç yöntemlerine bakıldığında;

- Eski Doğu Bloğu ülkeleri ve Türki Cumhuriyetler ile ülkemizde yaşayan ve ekonomik sıkıntılar içinde bulunan şahısların, suç şebekeleri aracılığıyla, donör ile organ alıcısı arasında sahte belgelerle akrabalık bağı kurulmak suretiyle yasadışı organ ve doku nakline tabi tutulduğu,

- Özellikle maddi durumu iyi olan yabancı uyruklu şahısların, kendi ülkeleri ve ülkemizde bulunan suç örgütlerinin uzantıları ile irtibat kurmak suretiyle organ ve doku nakli için “etik kurulları” tarafından istenen belgelerin maddi menfaat karşılığında temin ettirilmesi suretiyle yasadışı olarak ülkemizde bulunan sağlık kuruluşlarında organ ve doku nakli yaptırıldıkları,

- Ayrıca, internette bulunan sosyal paylaşım platformlarında, ekonomik zorluk içinde bulunan şahısların organlarını satışa çıkardığı şeklinde ilanlara yer verildiği gözlemlenmektedir.

Tablo 9.Yıllara Göre Göçmen Kaçakçılığı İstatistikleri

	2012	2013	2014
Göçmen	2.438	3.210	4.897
Organizatör	1.036	918	819
Olay	312	335	353

Göçmen kaçakçılığına yönelik 2014 yılında gerçekleştirilen soruşturmalar neticesinde olay ve yakalanan düzensiz göçmen sayılarında 2013 yılına göre artış gözlemlenmiştir.

Tablo 10.Yıllara Göre İnsan Ticareti Suçu İstatistikleri

	2012	2013	2014
Magdur	55	116	132
Tacir	140	89	91
Olay	24	17	35

İnsan ticareti suçuna yönelik 2014 yılında gerçekleştirilen soruşturmalar neticesinde 2013 yılına göre artış gözlemlenmiştir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Örgütlü suç kavramı, bünyesinde onlarca farklı suç türünü barındırabilen, son derece geniş yelpazeli ciddi bir güvenlik problemine işaret etmektedir. Bireylerdeki güven duygusunu zedeleyen, toplum yapısını tehdit eden ve yönetim mekanizmalarını kullanılamaz hale getiren bir suç türüdür. Dolayısıyla, diğer suçlara göre sayıca daha az olsa da örgütlü suçların toplumsal yapıya verdiği zarar ve ortaya çıkardığı riskler daha büyüktür. Kaçakçılık suçları vergi kaybına ve ülkenin ekonomik dezenformasyona neden olmanın yanında vatandaşlarımızı da doğrudan tehdit etmektedir.

Gerek ekonomik açıdan gerekse adli ve idari süreçlerde yaşanan gelişmelere paralel olarak akaryakıt kaçakçılığında da dönemsel değişiklikler meydana gelmekte, bu durum kaçakçılık trendlerini de etkilemektedir. Örneğin, akaryakıt harici ürünlerden (solvent ve madeni yağ türevleri) elde edilen karışımli akaryakıtın piyasaya sürülmesi yöntemi önceki dönemlerde sıklıkla kullanılmakta iken ithalat prosedürleri ve vergilendirme ile ilgili olarak yapılan değişikliklerle akaryakıt harici ürünlerin (solvent ve madeni yağ türevlerinin karışımı) iç piyasada alternatif yakıt olarak kullanılmasında azalma meydana gelmiştir.

Ayrıca son dönemlerde deniz taşıtlarında kullanılmak üzere rafinerilerden alınan motorin cinsi akaryakıtın, akaryakıt bayilerine usulsüz yollardan boşaltıldığı ve kara taşıtlarına satışının yapıldığı değerlendirilmektedir.

Yurt dışına kaçırılan tarihi eserlerimizin iadesine yönelik diğer mücadeleci politikalarla birimlerle toplantılar yapılarak ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilen “Kültür Varlığı Kaçakçılığının Önlenmesi” konulu çalıştay ve seminerlerin düzenlenmesine önem gösterilmelidir.

Göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti suçuyla mücadelede etkinliği artırmak amacıyla ulusal ve uluslararası alanda işbirliği faaliyetlerine olan önem artırılmalıdır. Göçmen kaçakçılığı suç organizasyonlarının deşifre edilmesine yönelik ulusal ve uluslararası koordinasyonun sağlanması ve karşılıklı bilgi alışverişinde bulunulması amacıyla operasyonel toplantılar düzenlenmelidir. Ayrıca göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti suçu kapsamında kaynak ve hedef ülkelerle işbirliğinin geliştirilmesi, etkin ve hızlı bilgi alışverişinin sağlanması amacıyla düzenlenen uluslararası toplantılara katılımlar sağlanmalıdır.

Kaçakçılığı tetikleyen ve kolaylaştıran etkenlerin azaltılmasına yönelik çözüm önerilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Kaçakçılık faaliyetlerinde bulunan şahısların, risk-kazanç dengesinde kazanç faktörünü ön planda tutmalarını engelleyecek gerekli mevzuat düzenlemelerine gidilmesi,
- Kaçakçılık suçlarıyla mücadelede etkisi yadsınamaz düzeyde olan gümrük kontrol sisteminin, suçluların her geçen gün yeni yöntemler arayışında oldukları gerçeği göz önünde bulundurularak günün imkân ve şartları ölçüsünde modernize edilmesi,
- Kaçakçılık ile mücadelede sınır güvenliği konusunda yürütülen devlet politikalarının kararlılıkla sürdürülmesi,
- Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizde kaçakçılığın suç değil bir meslek olarak görülmesi yönündeki algının değiştirilmesine yönelik toplumu bilinçlendirici faaliyetlere ağırlık verilmesi,
- Ülkemize giren kaçak ürünlerin iç piyasada rahatça dolaşımının engellenerek kolayca satışının önüne geçilebilmesi ve bu hususta caydırıcılık algısının oluşturulabilmesi amacıyla kaçakçılıkla mücadeleci kurumlarla eş güdümlü hareket edilerek etkin piyasa denetimlerinin oluşturulması,
- Ülkemizin hedef veya kaynak konumunda bulunduğu kaçakçılık olaylarının derinlemesine analizinin yapılarak, mücadele çalışmalarına katkı sağlayıcı vergi politikalarının belirlenmesi ve hayata geçirilmesi,
- Emtia kaçakçılığına konu bazı ürünlerin düzenlenen sahte belgelerle (fatura, sevk irsaliyesi vb.)yasal bir görünüme kavuşturularak piyasaya sürüldüğü gerçeğinden hareketle, kullanılan bu suç yönteminin denetlenebilirliğini sağlayacak kontrol mekanizmasının kurulması amacıyla mücadeleci kurumlar ile diğer kamu kurumları arasındaki işbirliği faaliyetlerine ağırlık verilmesi.

KAYNAKÇA

1. İktisat Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 294.
2. KOM Raporu 2012-2014
3. Kahveci, Mehmet, Organize Suçların, Ülke Ekonomisine Etkilerinin İstatiksel Analiz, ve Kontitatif Açından Değerlendirilmesi, YYLT, İstanbul, 2014.
4. On Birinci Kalkınma Planı (2029-2023), Fikri Haklar, Özel İhtisas Komisyonu Raporu T.C Kalkınma Bakanlığı, Ankara, 2018.
5. Resmi Gazete, Tarih: 19/11/1996, Sayı: 22822
6. Resmi Gazete, Tarih: 19/11/1996, Sayı: 22822
7. Türk Ceza Kanunu, Kanun No: 5237, Kabul Tarihi, 26/9/2004, s. 9013.
8. Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
9. Sami, Şemseddin, Kamus-ı Türki, Ankara, 2015.

(25)

Doç. Dr. Zeynep Müjde SAKAR³⁸¹

ADLI BİLİŞİM KAVRAMIYLA BİLİŞİM SUÇLARI ve UYGULAMALARI İSTATİSTİKLERİNE GENEL BAKIŞ

OVERVIEW OF INFORMATION CRIMES and ITS APPLICATIONS STATISTICS WITH THE CONCEPT OF FORENSIC INFORMATION

ÖZ

Günümüzde güvenlik güçlerinin karşılaştığı birçok suç türünün, bilgisayar ve internet imkânlarıyla işlendiği bilinen bir gerçektir. Banka soymak isteyen bir şahıs artık silah, maske gibi araçlar edinmeden de banka soygunu yapabilmektedir. Bilgisayar ve internet aracılığıyla çok kısa sürede, bir banka milyonlarca TL zarara uğratabilmektedir. Özellikle çıkar amaçlı işlenen suçlarda suçlular, bilişim sistemlerinin sağladığı imkânlardan en üst düzeyde yararlanmaktadır. Adli Bilişim, Suçun ortaya çıkarılması için bilimsel yöntemler kullanılarak, çeşitli türdeki dijital medyalar üzerinde bulunan suçla ilgili dijital delillerin bütünlüğü bozulmadan anlaşılabilir bir şekilde delillendirilmesini sağlayan delil inceleme sürecinin bütünüdür. Bilişim sistemleri, bilişim suçlarının işlenişinde araç olduğu gibi, diğer bütün suç türlerinin işlenmesinde de kullanılmaktadır. Hakaret, müstehcenlik, rüşvet, dolandırıcılık, kumar oynatmak, uyuşturucu madde kaçakçılığı, terör suçları propagandası gibi birçok suç türü, bilişim sistemleri aracılığıyla da işlenebilmektedir. Teknolojinin hızlı gelişimine paralel olarak, hayatımızın vazgeçilmez parçası haline gelen bilgisayar, cep telefonu, hafıza kartları, CD, DVD gibi elektronik cihazlar aynı zamanda birçok suçun işlenmesinde araç haline gelmiştir. Tüm dünyada suç olgusunda teknolojik imkanların yaygın kullanımına paralel olarak, ciddi bir değişim yaşanmaktadır. Bu doğrultuda güvenlik kuvvetlerimizin suçla mücadele ve suçun aydınlatılmasında yeni metotlar geliştirmesi zorunlu olmuştur.

Bu çalışma ile örgütlü suç türlerinden; bilişim suçları ve bilişim suçları ile mücadele uygulamalarının ekonomik yansımalarının üzerinde durularak değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğünden edinilen bilgi ve belgelere dayalı olarak Türkiye’de Bilişim suçlarının 2007-2011 yıllarına ait verileri baz alınarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adli Bilişim Kavramı, Bilişim Suçları, İstatistik Bilgiler.

ABSTRACT

It is a known fact that many types of crimes faced by security forces today are committed with computer and internet facilities. A person who wants to rob a bank can now rob a bank without acquiring tools such as weapons or masks. A bank can incur millions of TL in a very short time via computers and the internet. Especially in crimes committed for profit, criminals benefit from the opportunities provided by information systems at the highest level. Forensic Informatics is the whole of the evidence examination process that provides an understandable proof of digital evidence on various types of digital media without destroying the integrity of the crime, by using scientific methods to reveal the crime. Information systems are used in the processing of all other types of crimes, as well as being a tool in the processing of computer crimes. Many types of crimes such as insult, obscenity, bribery, fraud, gambling, drug smuggling, terrorist propaganda can also be committed through information systems. In parallel with the rapid development of technology, electronic devices such as computers, mobile phones, memory cards, CDs, DVDs, which have become an indispensable part of our lives, have also become tools in the commission of many crimes. Parallel to the widespread use of technological opportunities, there is a serious change in the phenomenon of crime all over the world. In this direction, it has been necessary for our security forces to develop new methods for combating and illuminating crime.

With this study, from organized crime types; In this study, evaluations were made by emphasizing the economic reflections of cybercrimes and the practices of combating cybercrimes. These evaluations have been prepared based on the information and documents obtained from the Ministry of Interior General Directorate of Security, based on the data of 2007-2011 about IT crimes in Turkey.

Keywords: Concept of Forensic Informatics, Information Crimes, Statistical Information.

³⁸¹ Doç. Dr. Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü; Orcid: 0000-0001-6939-0009

GİRİŞ

Mevzuatımızda adli bilişim, Ceza Muhakemesi Kanunu'nun (CMK) 134. Maddesinde "Bilgisayarlarda, bilgisayar programlarında ve kütüklerinde arama, kopyalama ve elkoyma" başlığı ile düzenlenmiştir. Buna göre, bir suç nedeniyle yapılan soruşturmada başka suretle delil elde etme imkanının bulunmaması şartı aranarak, Cumhuriyet Savcısının istemi ile şüpheliye ait bilişim sistemleri üzerinde, kanunda belirtilen usullerin uygulanmasına hâkim tarafından karar verilebilecektir.

Adli dijital delil incelemelerinde en önemli husus, delil bütünlüğünün korunmasıdır. Olay yerinden veya şüpheliden elde edilecek delil hükmündeki veri taşıma yeteneğine sahip aygıtın diğer sistem ünitelerinden ayrılmasında, taşınmasında, adli bilişim kopyasının alınmasında, muhafaza edilmesinde, incelenmesinde, rapor hazırlanmasında ve teslim edilmesinde; uzun inceleme ve araştırmalar sonucu belirlenen uluslararası adli bilişim standartları uygulanmaktadır.

Adli Bilişim Uygulamaları Adli bilişim aşamalarının mevzuata ve adli bilişim kriterlerine uygun yürütülebilmesi ciddi yatırımlar gerektirmektedir. Hizmetin en verimli şekilde yürütülebilmesi için ülkenin 2003 yılından itibaren profesyonel bir yapılanma süreci başlamıştır. Bu doğrultuda ülke genelinde, illerin potansiyeli, nüfusu, suç yoğunluğu, personel istihdamı, bölgenin fiziki şartları gibi birçok kıstas göz önünde bulundurularak 1 Merkez ve merkeze bağlı 15 olmak üzere toplam 16 adet Adli Bilişim Bölge Merkezi kurulmuş ve kurulan birimler adli delil inceleme konusunda hizmet vermeye başlamıştır. Adli Bilişim Bölge Merkezlerine personel planlaması yapılırken personelin eğilimleri ve teknoloji konusundaki motivasyonları dikkate alınmakta ve adli bilişim temel ve uzmanlık eğitimlerine tabi tutulmaktadır. Uzmanlaşan personelin gelişen teknolojiyi takip edebilmesi amacıyla belirli aralıklarla da eğitimleri devam ettirilmektedir. Bununla beraber, beklenen hizmetin eksiksiz olarak sağlanabilmesi amacıyla gereken donanımlar ve yazılımlar temin edilmiş ve bütün Bölge Merkezlerinde aynı standartta hizmet vermelerini sağlayacak ölçüde kullanımlara sunulması önemli bir adım olarak görülmektedir.

Adli bilişim uygulama aşamaları konusunda bağlı kalınan prensipler;

- 1- Mevzuata uygunluk,
- 2- Delil bütünlüğünün korunması
- 3- Uluslararası standartlara uygunluk; olarak sayılmaktadır.

Adli bilişim konusunda uluslararası standartları yakalamakla kalmayıp dünyada bu alanda gelişen yenilikleri de takip etmektedir. Bu alanda ulusal ve uluslararası platformlarda düzenlenen seminer, eğitim, kurs gibi faaliyetlere aktif katılım sağlanmakta; araştırma-geliştirme faaliyetleri sürdürülmekte; bunun sonucu olarak adli bilişim merkezlerinde görevli personelin bilgilerini güncel tutmaya yönelik faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Adli bilişim konusunda yapılan çalışmalar birçok ülkenin güvenlik kuvvetleri tarafından dikkatle izlenmektedir.

Son dönemlerde bilişim sistemlerinin kullanımının birçok alanda artış göstermesi bilişim suçlarını da 21. Yüzyılın en hızlı artan suç türlerinden biri haline getirmiştir. Gelişen teknolojiye paralel olarak sürekli değişim sürecinde olan bilişim suçları, işleniş yöntem ve metotları açısından 2011 yılı içerisinde de farklılık ve çeşitlilik göstermiştir. Bu değişimler, bilişim suçları ile mücadele eden birimlerin kendilerini yenilemelerinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Ayrıca, bilişim suçlarının işleniş yöntemlerinin ve siber saldırıların sınır aşan boyutu, bu suçlarla mücadelede uluslar arası işbirliğinin önemini daha da artırmıştır.

2011 yılında bilişim suçları alanında telefon ve tablet pc gibi mobil cihazların suç işlemek amacıyla kullanımının yaygınlaşması bu alanda görülen önemli gelişmelerdendir. Ayrıca, interaktif bankacılık hizmeti veren bankalar, ülkemizde kullanımı zorunlu olan SMS onayı gibi hizmetler sunmaya başlamalarına rağmen, bilişim suçlarının zararlı yazılımlar vasıtasıyla bu önlemleri aştıkları gözlenmiştir. 2011 yılında yaşanan bir diğer gelişme ise, (kamu ve özel sektör tarafından yürütülen bazı hizmetleri) protesto etmek amacıyla kamu kurumlarının ve şirketlerin internet sitelerine yönelik gerçekleştirilen saldırılar olmuştur. Bu kapsamda bilişim suçlarının tespiti ve faillerinin yakalanmasına yönelik olarak bir dizi operasyonel çalışma yürütülmüştür.

Diğer taraftan, bilişim suçları ile ilgili olarak trendleri belirlemek, yeni yöntemleri paylaşmak ve sorunları mercek altına almak amacıyla 2011 yılı içerisinde Ulusal ve uluslararası işbirliğini geliştirmeye yönelik olarak da proje çalışmaları yapılmıştır

BİLİŞİM SUÇLARINDA GÖRÜLEN TRENDLER

1. Uluslararası Durum ve Trendler

Bilişim suçları uluslararası alanda her geçen gün yeni yöntemlerle işlenmektedir. 2011 yılında bilişim suçlarının işlenmesinde yaygın olarak kullanılan zararlı yazılımların bölgesel hedefler için özelleştirilmeye başlandığı gözlenmiştir. Ayrıca akıllı telefonların ve mobil uygulamaların bankacılık gibi işlemlerde artan bir şekilde kullanılmasıyla bu tür uygulamalar da hedef olmaya başlamıştır. Hacktivizm adı verilen ve doğru eğilimlerin bilişim suçlarıyla işlenerek yapılması eylemi de yine 2011 yılı içerisinde göze çarpan hususlardan olmuştur.

- Zararlı Yazılımlardaki Değişim ve Gelişim

Truva atı ve benzeri zararlı yazılımlardan korunmaya yönelik olarak güvenlik yazılımı firmaları tarafından çalışmalar yapılmaktadır. Ancak zararlı yazılımları üreten şahıslar da bu güvenlik duvarlarını aşmak için çeşitli yöntemler geliştirmektedirler. 2011 yılında bu tür yazılımların sadece belli bir bölgedeki hedeflere yönelik hazırlandığı görülmüştür. Rusya’da bulunan bankaları hedef alarak hazırlanan Shiz isimli Truva Atı buna örnek olarak verilebilir. Zararlı yazılımların paylaşıldığı alanlarda truva atı türünden yazılımların önceki yıllara oranla daha düşük fiyatlara temin edilebildikleri tespit edilmiştir. Bu durum, bilişim suçlarını işlemeye yönelik yeni suçluların işini kolaylaştırmakta ve hedeflerine daha kolay ulaşabilmelerini sağlamaktadır. Akıllı telefonlar zararlı yazılım kullanımında bir diğer araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Akıllı telefonlar, klasik telefon özellikleri ile birlikte kişisel bilgisayarlar aracılığı ile yapılabilecek işlemleri de gerçekleştirebilen mobil işletim sistemleri bulunduran cihazlardır. Akıllı telefonların “taşınabilir bilgisayar” halini almaları, bu tür cihazların suç işlemek amacıyla kullanılmasını yaygınlaştırmıştır. Ne var ki bilgisayarlardaki zararlı yazılımlara karşı oluşan bilinç, akıllı telefonlar veya tablet bilgisayarların kullanımında henüz yeteri kadar oluşmamıştır. Bu durum, suçlularının bu alanda daha kolay hareket etmelerine olanak sağlamaktadır.

- Yeni Nesil Aktivizm: Hacktivizm

Hacktivizm, toplumsal veya siyasi olarak değişiklik amacıyla yapılan aktivist eylemlerin bilişim alanındaki ifadesidir. Hacktivizmin temel amacı, belirli bir politik veya sosyal gündeme dikkat çekmek amacıyla korku, tehdit veya rencide edici bir ortam oluşturmaktır. 2011 yılında birçok örneği yaşanmıştır. Örneğin, dünya çapında destekçileri bulunan büyük aktivist gruplar, ülkemizde bulunan bazı kamu kurumları da dâhil olmak üzere, birçok ülkedeki kamu kurumlarına veya özel şirketlere ait web sitelerinin DDOS türü saldırılar aracılığı ile ulaşılamaz hale gelmesine sebep olmuş, bu sitelerden hizmet alınmasını engellenmişlerdir. Bu tür saldırıların aynı anda ve farklı ülkeden gerçekleştiriliyor olması, bu suçla mücadelede uluslararası işbirliğinin hızlı ve etkili olmasını gerektirmektedir.

2. Ulusal Durum ve Trendler

Bilişim suçları alanında ulusal durum değerlendirildiğinde özellikle banka ve kredi kartlarının kötüye kullanılması amacıyla el terminallerinin manipüle edilmesi yaygın olarak başvurulan bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır. ATM’leri manipüle eden düzeneklerin kullanılması 2011 yılında değişkenlik arz etmeye başlamıştır.

Ayrıca mobil ödeme sistemleri, işlem kolaylığı ve kendini gizleme motivasyonlarından dolayı suçlular tarafından tercih edilen bir yöntemdir. Klasik bir teknik olan oltalama yönteminin bazı kamu kurumlarının isimleri kullanılarak yapıldığı da yine 2011 yılı içerisinde gözlemlenen eğilimlerdenidir. Ayrıca bilginin paraya çevrilebildiği günümüzde bu gerçeğin suçluları da motive ettiği ve bazı sosyal medya sitelerinde profil ele geçirme suçlarını tetiklediği gözlenmiştir.

- Bankamatik Düzeneklerindeki Değişim

Kart bilgilerinin kopyalanması amacıyla suçlular tarafından kullanılan yöntemlerden biri olan ATM cihazlarına düzenek yerleştirilmesi ile ilgili olarak 2011 yılında yeni gelişmeler meydana gelmiştir. Suçlular tarafından yerleştirilen düzeneklerin ilk örnekleri dışarıdan fark edilebilecek özelliklerde ve boyutlarda iken günümüzde hazırlanan düzeneklerin çok daha profesyonel ve boyut olarak fark edilmeyecek kadar küçük hale geldiği görülmüştür. Daha önceden kart şifrelerinin kaydedilmesi amacıyla kullanılan kameraların çok daha profesyonelleri ile değiştiği, tek parça üzerinde hem kart bilgilerini kopyalayan hem de kart şifresi için görüntü kaydeden düzeneklerin bir arada olacak şekilde hazırlandığı görülmüştür. Ayrıca düzeneklerin, ATM cihazlarının güvenlik sistemlerini de devre dışı bırakacak şekilde yeni teknik özelliklerle donatılmış örnekleri de tespit edilmiştir.

- Bankacılık Hizmetlerinde Kullanılan Kısa Mesajların Yönlendirilmesi

İnteraktif bankacılık işlemleri için tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de kullanımı yaygınlaşan SMS mesajı ile onaylama işlemlerinin yapılması, bu alandaki dolandırıcılık ve mağduriyet oranlarının azalmasını sağlamıştır. Ancak geliştirilen bu güvenlik önlemi ve kullanımının yaygınlaşmasına karşılık, SMS mesajlarının yönlendirilmesini sağlayan truva atı türevi zararlı yazılımlarda da büyük bir artış meydana gelmiştir. Bilgisayarlara yönelik olarak hazırlanmış olan truva atı türevi birçok zararlı yazılım modifiye edilerek akıllı telefonların etkilenmesini sağlayacak hale getirilmiştir. Bu zararlı yazılımın suçlular tarafından kullanım süreci bilgisayar kullanıcılarına bankadan gelen izlenimi verilmiş e-postalar gönderilmesiyle başlamaktadır.

- Mobil Ödeme Sistemlerinin Kullanımı

Mobil ödeme sistemi kısaca, yapılan alışverişin veya alınan hizmetin karşılığının onay mekanizmaları kullanılarak, GSM abonesinden tahsil edilmesidir. Bu sistem ile firmalar, verilen hizmet veya ürün karşılığındaki ödenmesi gereken miktarı, müşterinin sadece cep telefonu numarasını alarak müşteri onay prosedürünü tamamladıktan sonra tahsil edebilmektedir. Bu sistemin, birçok alanda kolaylıklar getirmesi ve kullanımının yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte yeterli bilincin oluşmaması, dolandırıcılık amaçlı kullanımını da beraberinde getirmektedir. Suçluların, sosyal paylaşım sitelerindeki kullanıcılara ait hesapları ele geçirerek bu yöntemi kullandıkları tespit edilmiştir.

-Oltalama Yöntemlerinin Gelişimi

Bilişim sistemlerinde uygulanan güvenlik sistemlerinin açıklarından faydalanabilme çoğu zaman üst düzeyde teknik bilgi gerektirmektedir. Bu zorluğun farkında olan bilişim suçluları, sosyal medya, sohbet ve bankacılık gibi hizmetler ile ilgili olarak kullanıcıların giriş bilgilerini elde edebilmek amacıyla genellikle kullanıcı dalgınlıklarından ve tedbirsizliklerinden faydalanmaktadırlar. Bu amaçla, 2011 yılında oltalama yöntemiyle, kamu kurum ve kuruluşlarının isim, logo gibi bilgileri kullanılarak kullanıcıların bilgileri toplanmaya çalışılmıştır. Örneğin, kolluk kuvvetlerinin logo ve bilgileri kullanılarak bazı sosyal paylaşım sitelerine ait profillerin güvenlik altına alınacağı şeklinde oluşturulan oltalama siteleri 2011 yılında tespit edilen yeni yöntemler arasındadır.

BİLİŞİM SUÇLARI İLE MÜCADELE UYGULAMALARI

Bilişim teknolojilerinin ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte bu alanda işlenen suç oranlarında da artış olmuş, buna paralel olarak bilişim suçlarıyla etkin mücadele edebilmek için çalışmalar artırılarak suçu en aza indirme hedeflenmiştir. 2011 yılı içerisinde Bilişim Suçlarıyla Mücadele kapsamında; 16 ilde toplam 43 planlı operasyon gerçekleştirilmiş, bu operasyonlarda 577 şahıs yakalanmış, 308 şahıs da tutuklanmıştır.

Tablo 1: 2011 Yılı Olay-Şüpheli Sayıları

Suç Türü	Olay sayısı	Şüpheli sayısı
----------	-------------	----------------

Banka ve Kredi Kartı Dolandırıcılığı	1.819	1.503
İnteraktif Banka Dolandırıcılığı	148	348
Bilişim Sistemlerine Karşı İşlenen Suçlar	1.791	1.898
İnternet Aracılığıyla Nitelikli Dolandırıcılık	112	285
Diğer	31	123
Toplam	3.901	4.157

Kaynak: Emniyet Genel Müdürlüğü(KOM)

Tablo 1’de görüldüğü üzere, yıl içerisinde toplam 3.901 olay meydana gelmiş, 4.157 şüpheli şahıs hakkında işlem yapılmıştır.

Tablo 2. Bilişim Suçları Alanındaki İlk 10 İl

İller	İstanbul	İzmir	İstanbul	Ankara	Kocaeli	Mersin	Antalya	Aydın	Akşehir	Çanakkale
Olay sayısı	2.001	2.99	2.46	2.75	2.1	2.58	2.32	2.18	2.08	2.9

Kaynak: Emniyet Genel Müdürlüğü (KOM)

Tablo 2’de sıralanan bilişim suçları alanındaki ilk 10 il incelendiğinde ise bu suçun nüfus Yoğunluğu fazla olan ve ekonomik anlamda gelişmiş illerimizde daha yoğun işlendiği gözlenmektedir.

Tablo 3. Bilişim Suçları Olay ve Şüpheli Sayıları

	2007	2008	2009	2010	2011
Olay sayısı	1.743	2.724	2.871	2.357	3.901
Şüpheli sayısı	2.992	4.363	4.670	2.905	4.157

Kaynak: Emniyet Genel Müdürlüğü (KOM)

Tablo 3’de gösterilen son 5 yıla ait olay ve şüpheli istatistikleri incelendiğinde; 2009 yılına kadar bu alandaki suçlarda artış olduğu gözlenmiştir. 2010 yılındaki düşüşten sonra, trend, 2011 yılında yeniden yükselişe geçmiştir.

Tablo 4. 2011 Yılında Ele Geçirilen Suç Unsurları

Madde cinsi	Adet
Pos Cihazı	73
CD-DVD-Disket	1.441
Decoder - Encoder	7
Kredi Kartı - Banka Kartı	643

Bilgisayar -Laptop -Hard Disk	398
Manyetik Şeritli Kart	1.153
Sim Kart	245
Flash Disk	64
Hafıza Kartı	76
Cep Telefonu	188
Slip - Dekont	619
Sahte Kredi K -Sahte Banka K.	115
Imei no değiştirilmiş cep tel.	61

Kaynak: Emniyet Genel Müdürlüğü (KOM)

Bilişim suçları alanında yapılan tahkikatlar ve gerçekleştirilen operasyonlarda ele geçirilen deliller genellikle elektronik ve dijital olmaktadır. Bu delillere ilişkin 2011 yılına ait istatistikler Tablo 4’de verilmiştir.

Banka ve Kredi Kartı Dolandırıcılığı

Tablo 5. Banka ve Kredi Kartı Dolandırıcılığı Olay-Şüpheli Sayıları

	2007	2008	2009	2010	2011
<i>Olay sayısı</i>	594	830	1.511	1.132	1.819
<i>Şüpheli sayısı</i>	907	991	2.176	1.005	1.503

Kaynak: Emniyet Genel Müdürlüğü (KOM)

Ülkemizde banka ve kredi kartı kullanımı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere paralel olarak son yıllarda oldukça yaygınlaşmıştır. Bankalar arası Kart Merkezi’nden (BKM) alınan bilgilere göre, 2003 yılında 19.863.167 olan kredi kartı sayısı 2007 yılında 37.335.179 olmuş, son dört yılda %36 oranında artarak 2011 yılında ise 50.781.602 sayısına ulaşmıştır.³⁸²

Hızla artan kredi kartı kullanımı beraberinde yeni suç türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kredi kartı bilgilerini elde etmek amacıyla suçlular, işyerleri ve ATM cihazları gibi kart sahibinin kartını kullandığı yerlere çeşitli düzenekler kurarak kart bilgilerini elde etme yoluna gitmişlerdir. Banka ve kredi kartı kullanımının artmasıyla birlikte son yıllarda bu alanda işlenen suç oranlarında da büyük artışlar yaşanmıştır.

Bankalar arası Kart Merkezi 2007 Kasım ayı itibarıyla, ülkemizde kullanılan toplam kredi kartı sayısını 36.321.934 adet; banka kartı sayısını ise 55.658.473 adet olarak açıklamıştır. Bu kartlarla toplam 242.517 milyon YTL tutarında işlem yapılmıştır. Banka ve kredi kartları ile yapılan işlem hacimlerinin artmasına paralel olarak kredi kartlarının kötüye kullanılmasında da artışlar olmaktadır.³⁸³

Tablo 5 incelendiğinde, 2007 yılında 594 olan suç sayısının, 2011 yılında % 226 artarak 1819’a çıktığı görülmektedir. İlgili kuruluşlarla yapılan çalışmalarla bu tür düzeneklerin kurulmasına karşın yeni tedbirler geliştirilmeye çalışılmakta ve vatandaşlarında daha dikkatli olmaları hususunda bilinçlendirme faaliyetleri düzenlenmektedir.

İnteraktif Banka Dolandırıcılığı

Tablo 6. İnteraktif Banka Dolandırıcılığı Olay-Şüpheli Sayıları

³⁸² Emniyet Genel Müdürlüğü KOM daire Başkanlığı.

³⁸³ Emniyet Genel Müdürlüğü KOM daire Başkanlığı

	2007	2008	2009	2010	2011
<i>Olay sayısı</i>	642	1.177	550	151	148
<i>Şüpheli sayısı</i>	1.187	2.114	1.113	300	348

Kaynak: Emniyet Genel Müdürlüğü (KOM)

İnternet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte ülkemizde e-ticaret işlemlerinde ve interaktif bankacılık hizmetlerinin kullanımında büyük artışlar yaşanmıştır. BKM'den alınan bilgilere göre, mektup ve telefonla sipariş ve e-ticaret işlemlerinde 2008 yılında 15,7 milyar TL olan işlem hacmi, 2011 yılında %124 oranında artarak 35,3 milyar TL'ye ulaşmıştır.³⁸⁴Kullanıcılara yönelik geliştirilen güvenlik tedbirleri (interaktif bankacılık hizmeti veren kuruluşların cep şifre ve SMS şifre gibi uygulamaları) ve bu alandaki bilinçlendirme faaliyetleri sayesinde 2007 yılında 642 olan suç sayısının 2011 yılında %77 azalarak 148'e düştüğü görülmektedir.

Bankalar Birliği tarafından 2007 yılı Eylül ayında verilen son istatistiklerde; internet bankacılığı hizmetlerini kullanmak üzere sistemde kayıtlı olan ve en az bir kez girişi yapan toplam bireysel müşteri sayısı 8.558.033 olarak bildirilmiştir. Bu rakam son bir yılda ise 5.426.713 olarak gerçekleşmiştir. Temmuz-Eylül 2007 döneminde 3.551.347 bireysel müşteri tarafından en az bir kez internet bankacılığı işlemi yapılmıştır. Bu miktar, toplam kayıtlı bireysel müşteri sayısının yüzde 41'ini oluşturmaktadır. Temmuz-Eylül 2007 döneminde, aktif bireysel müşteri sayısında bir önceki döneme göre 864.650 adet, bir önceki üç aylık döneme göre ise 395.068 adet artış olmuştur. Bu kadar yaygın kullanılan bir uygulamanın kötü niyetli kişiler tarafından suistimal edilmesi olasılığı yüksektir. Suçun işleniş yöntemlerine bakıldığında, bu suçların banka sistemlerinden daha çok bilinçsiz kullanıcılardan kaynaklandığı görülmektedir. İnteraktif bankacılık dolandırıcılığı suçlarının işleyen şahısların kullandığı yöntemler zamana göre farklılık göstermesine rağmen; temelde kullanıcıyı aldatmaya yönelik olanlar ön plana çıkmaktadır. Bu yöntemler; bankaların internet sayfalarının taklit edilmesi (phising), sahte eposta bildirimleri, cep telefonlarına gönderilen mesajlar (smishing) ya da banka operatörü (vishing) gibi müşterileri arayan dolandırıcıların bankacılık işlemleri için gereken kişisel bilgiler ile hesap ve kredi kartlarına ait bilgilerin çalınması biçiminde karşımıza çıkmaktadır. İnteraktif banka dolandırıcılığıyla elde edilen haksız kazançlar, banka ve kredi kartlarına veya sahte açılan hesaplara transfer edilmek suretiyle nakde çevrilmektedir.

Bilişim Sistemlerine Karşı İşlenen Suçlar

Tablo 7. Bilişim Sistemlerine Karşı İşlenen Suçlara Ait Olay-Şüpheli Sayıları

	2007	2008	2009	2010	2011
<i>Olay sayısı</i>	210	161	353	975	1.791
<i>Şüpheli sayısı</i>	325	224	534	1.351	1.398

Kaynak: Emniyet Genel Müdürlüğü (KOM)

Sanal ortamın, yürütülen iş ve hizmetlerde, eğlence sektöründe ve iletişimdeki payı gün geçtikçe artmaktadır. 2000 yılında Ülkemizde yaklaşık 2 milyon kullanıcı sayısı ile nüfusun yaklaşık % 3'ü internet kullanırken, 2011 yılında bu oran % 45'lere çıkarak yaklaşık 35 milyona ulaşmıştır. İnternet kullanıcı sayısındaki artışla beraber bilişim sistemlerine girme, engelleme, bozma, verileri yok etme ve değiştirme suçlarındaki artış 2011 yılında da devam etmiştir. Yıllar içerisinde kamu kurumlarının internet sitelerine ve özel şirketlerin internet üzerindeki bilişim sistemlerine yetkisiz erişim, verileri ele geçirme, bozma suçlarının,

³⁸⁴ Emniyet Müdürlüğü KOM Daire Başkanlığı

protesto ve şantaj gibi amaçlarla da işlendiği tespit edilmiştir. İnternetin kullanıcı sayısındaki artışa paralel olarak Ülkemizde sosyal paylaşım sitelerinin kullanıcı sayısında da yüksek artış meydana gelmektedir. Ülkemizdeki kullanıcı sayısı 2009'da 16 milyon, 2010'da 24 milyon iken 2011 yılı itibariyle 30 milyonu aşmıştır.³⁸⁵ Sosyal paylaşım sitelerini kullananların güvenlik tedbirleri konusunda dikkatli hareket etmemeleri sonucu kişisel bilgilerin ve hesapların çalınması, bu alanda işlenen suçlardaki artışı tetikleyen bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

OPERASYONEL ÇALIŞMALAR

2008 yılı içerisinde ülkede başarılı operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan gerek mağdur sayısı açısından, gerekse verdiği mali zararın boyutu açısından önem arz eden planlı operasyonlardan bazıları şunlardır;

3.1. Kontör Yolla

Ülkenin çeşitli bölgelerinde tespit edilen şebeke üyelerinin; telefonla aradıkları kişilere kendilerini toplumda nüfuz sahibi kişiler olarak tanıtmak suretiyle (komiser, başkomiser vs) korkutarak ve kişilerin bu korku durumundan istifade ederek yüklü miktarlarda cep telefonu kontörü talep ettikleri tespit edilmiştir.

Aynı şebekenin diğer bir kolu tarafından yurt dışından kaçak yollarla Ülkemize cep telefonu getirdikleri ve il ve ilçelerde bulunan cep telefonu bayileriyle iş birliği içerisinde yasal IMEI numaralarını kaçak telefonlara yazdıkları tespit edilmiştir.

Şebekenin elde ettiği kontörleri hazırladıkları cep telefonlarına yükleyerek piyasaya sürdükleri tespit edilmiş; bütün bu tespitlerin ardından ise operasyon aşamasına geçilmiştir.

İl ve ilçelerde “Telsiz Kanununa Muhalefet, Kaçak Yollarla Yurda Kaçak Cep Telefonu Sokmak, Bilişim Sistemine Girme, Verileri Değiştirme, Nitelikli Dolandırıcılık, Resmi Evrakta Sahtecilik” suçlarını işledikleri tespit edilen suç örgütüne yönelik Nisan 2008 tarihinde yapılan “KONTÖR YOLLA” (K) adlı planlı operasyonda, toplam 85 şahıs hakkında adli işlem başlatılmıştır.

Chao Operasyonu

Son zamanlarda sahte ATM düzenekleri ve değiştirilmiş POS terminallerinin Ülkemizde de ortaya çıkmasıyla bu alanda bir çalışma yapılması ihtiyacı hissedilmiştir. Bu kapsamda sahte düzenekleri hazırlayan şebekeye ulaşılmış, şebeke üyelerinin faaliyet ve kimlik tespit işlemlerine başlanılmıştır.

Devam eden çalışma sürecinde şebekenin yurt dışı irtibat ve eylemlerinin de olması nedeniyle suç şebekesini çökertmeye yönelik çalışmalar derinleştirilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucu yöneticiliğini bir Türk vatandaşının yaptığı tespit edilen suç şebekesinin, birden fazla bilişim suçu alanında faaliyet gösterdiği anlaşılmıştır.

Şebeke yöneticisinin internette yayın yapan ve mağdurlara ait kredi kartı bilgilerinin paylaşıldığı sunucu sistemlerinin (Darkmarket) yöneticisi olduğu bilgisi edinilmiştir. Darkmarket sunucuları, şebeke üyelerinin suça konu eylemlerini ve haberleşmelerini kriptolu olarak internet üzerinden sağlayan bir sistemdir. Şüpheliler, Darkmarket sunucuları üzerinden mağdurlarına ait haksız yollarla elde ettikleri banka ve kredi kartı bilgilerini paylaşmaktadırlar

Tespit edilen suç şebekesinin dünyadaki kredi kartı şebekelerini besleyebilecek kapasitede skimmer cihazı (kredi kartı bilgilerini kopyalamaya yarayan cihaz), dolandırıcılıkta kullanılmaya hazır ATM cihaz klavyeleri ve giriş haznelerini fabrika kapasitesinde üreten bir teçhizata sahip olduğu ve ürettikleri skimmer cihazlarının kaçak olarak dünyanın dört bir yanına gönderildiği bilgisine ulaşılmıştır.

Sanal Deprem

Real Unix IRC (Internet Relay Chat) sunucuları birbirlerine bağlı çok sayıda sunucu bilgisayarın oluşturduğu bir sohbet ortamıdır. Sisteme dahil olan her bir sunucunun yerel bir sahibi / en yetkili yöneticisi

³⁸⁵ EMNİYET GENEL Müdürlüğü KOM Daire başkanlığı

(admin), sunucu yöneticileri (IRC OP) olabilmektedir. Fakat bağlanılan ana sunucunun yöneticisi ve/veya yöneticileri local olarak değil tüm ağ üzerinde yetkili olmaktadır.

Ülkede başlatılan çalışmada kredi kartı dolandırıcılığı ile ilgili faaliyet gösteren bir suç şebekesinin varlığı ve bu şebekenin örgüt içi haberleşmesini IRC sunucuları aracılığıyla yürüttüğü tespit edilmiştir. Uzun teknik takip çalışması sonucunda İstanbul, Şanlıurfa, Muğla, Kastamonu, Sivas, Diyarbakır, Hatay, Mersin, Kocaeli, İzmir, Çorum, Yozgat ve Ankara illerini kapsayan çalışma operasyona dönüştürülmüştür. Yapılan operasyonlar sonucunda, 29 şahısla birlikte çok sayıda hard disk, boş ve dolu manyetik şeritli kredi kartı, bilgisayar, encoder cihazı (banka ve kredi kartı kopyalamaya yarayan cihaz), tapu senedi ve yüksek miktarda nakit para ele geçirilmiştir.

Sanal Tuzak

İllerde kredi kartı dolandırıcılığı alanında faaliyet gösteren bir suç şebekesinin varlığı tespit edilmiştir. Şahısların İngiltere’de iken mağdurlara ait kredi kartlarını kopyalamak ve bu suretle haksız kazanç elde etmek üzere şebeke kurdukları, illere gelerek mağdurlara ait kredi kartı bilgilerini kopyalayacak cihazlarını yerleştirmek amacıyla işyeri aradıkları bilgilerine ulaşılmıştır.

Şebekeyi çökertmeye yönelik çalışmalar esnasında şebeke içerisinde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan vatandaşı şahısların olduğu tespit edilmiş; çalışmalar devam ederken şebeke üyesi üç kişi İstanbul ilinde sahte kredi kartlarını kullanmak üzere iken yakalanmıştır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Teknolojinin hızla gelişmesi ile ülkemizde de kullanılması ve teknolojiye insanların adapte olması hızlanmıştır. Fakat gelişen teknoloji ile teknolojinin yerinde ve güvenli kullanılması tam olarak gerçekleşmemektedir. Google istatistiklerine göre köleleştirilmiş (zombi) bilgisayar sayısı sıralamasında, Türkiye dünya çapında ön sıralarda yer almaktadır. Dolayısıyla bilişim suçlarını işleyen şahıslar sistemlerle uğraşmak yerine; kullanıcı zafiyetlerinden ve hatalarından faydalanarak kolayca suç işleyebilmektedir. Bir bilişim sistemini çökertmek ya da sistemden bilgi çalmak (kredi kartı ve hesap bilgisi, kişisel bilgiler vs.) internet ve bilgisayar teknolojisine hakim ve uzman olmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla suçlular zor olanı değil kolay olanı tercih edip, daha çok kullanıcılara yönelik tuzaklar hazırlamaktadırlar.

Türkiye’de internet kullanma oranlarının günden güne artmakta olduğu “Dünya ve Türkiye internet Raporu 2007”de açıkça görülmektedir. Rapora göre; Türkiye etkin internet kullanıcı sayısı açısından dünya sıralamasında 16.000.000 kullanıcı ile 16. sırada yer almaktadır. Hayatın vazgeçilmez unsuru haline gelen internet kullanımı, servis sağlayıcı şirketlerin cazip kampanyaları sayesinde toplumun her kesiminde yaygınlaşmaktadır.

Teknolojinin gelişimine paralel olarak; bilgisayar ve internet kullanıcılarının sayısı artmıştır. Devletin vatandaşlarına sunduğu hizmetlerle birlikte bankacılık, , ticaret, araştırma, iletişim gibi bir çok hizmet internet üzerinden verilir hale gelmiştir. Bu durum kullanıcılara zaman, kaynak ve emek tasarrufu sağlamaktadır. Bu denli geniş bir internet altyapısı ve bilişim teknolojisine sahip olmak; kullandığımız sistemleri verimli, güvenli, hızlı ve ne şekilde kullanabileceğimiz konusunda bilgi sahibi olmamızı zorunlu kılmaktadır.

Kullanıcıların teknolojinin getirdiği kolaylıklardan faydalanma noktasında gösterdikleri ilgi ve çaba; ne yazık ki teknolojinin güvenli bir şekilde kullanılması ve kendi güvenliklerinin sağlanması konusunda gösterilmemektedir. Güvenli kullanım; “Bilinçli Kullanıcı” kavramını karşımıza çıkarmaktadır. Kullanıcıların kişisel olarak alabilecekleri tedbirlere ilişkin olarak şunları söyleyebiliriz:

Yazılımsal Tedbirler;

1. Kullanıcıların, sistemler üzerinde yüklü bulunan işletim sistemi, anti-virüs ve sistem güvenlik yazılımlarının lisanslı ve güncel sürümlerini kullanmaları,
2. Kullanılan sistemler üzerindeki işlevleri tam olarak bilinmeyen yazılım veya uygulamaların yüklenmemesi ve çalıştırılmaması,

3. Üreticisi her kim olursa olsun kurulması düşünölen yazılımların virüs taramasından geçirilmesi sağlanmalıdır.

Donanımsal Tedbirler;

1-Kablosuz ağ kullanımlarında gerekli güvenlik tedbirleri alınmalı, üçüncü şahıslara ait umuma açık kablosuz ağlar üzerinden internet kullanımı ve özellikle de bankacılık işlemleri yapılmamalı,

2-Ortak internet kullanımından faydalanılıyor ise sistemin güvenli olduğundan emin olunmalı, umuma açık yerlerde yapılan işlemlere dikkat edilmeli,

3-ATM cihazlarının kullanımında dikkat elden bırakılmamalı ve cihaza sonradan müdahale ve eklentilerin yapılması olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Kişisel Tedbirler

1-internet üzerinden sunulan hizmetlerden faydalanırken bizden istenen bilgilerin alınan hizmet karşısında gerçekten gerekli olup olmadığı değerlendirilmelidir. Kullanıcılar arkadaşlık sitelerine genellikle istenen bütün bilgileri doğru olarak girmekte ve farkında olmadan kötü niyetli kişilere güncel ve doğru kaynak olmaktadır.

2-Güvenilirliği bilinen sistemler ve internet firmalar dışında, yapılacak her türlü alışverişte şüpheli davranılmalıdır.

3- Kolay tahmin edilen şifreler yerine daha karmaşık filtreler seçilmelidir.

4-Şifreler unuttuğumuz zaman hatırlamak amacıyla kolay ulaşılacak yerlere not edilmemelidir.

5-Günlük hayatımızda yaptığımız alışverişlerde, katıldığımız anketlerde, kimlik sureti verdiğimiz işyerlerinde daha dikkatli olunmalı; bu bilgilerin ilerleyen süreç içerisinde şifrelerinde tahmin edilmesinde ve bu bilgiler kullanarak gerçek kişiymiş gibi işlemlerin yapılmasında kullanılabilmesi unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

1-İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğünden edinilen bilgi ve belgelere dayalı olarak Türkiye’de Bilişim suçlarının 2007-2011 yıllarına ait verileri

2-Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

3-Hüseyin Akaslan, Bilişim Suçları, İstanbul, 2015.

4-Ahmet Gül, Bilişim Suçları, İstanbul, 2015.

5- Cengiz Apaydın, Bilişim Suçları ve Bilişim Ceza Hukuku, 2017.

6- Ramazan Doğan, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanununda Bilişim Suçları, Ankara, 2014.

(26)

Dr. Öğr. Üyesi Emin USLU³⁸⁶; Doç. Dr. Salih Hakan YETGİN³⁸⁷

A360 ALÜMİNYUM DÖKÜM ALAŞIMININ KUM KALIBA DÖKÜMÜNDE MEKANİK TİTREŞİM, EĞİMLİ SOĞUTMA PLAKASI ve TANE İNCELTİCİNİN ETKİSİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF MECHANICAL VIBRATION, COOLING PLATE and GRAIN REFINEMENT IN SAND MOLDING OF A360 ALUMINUM CASTING ALLOY

ÖZ

Alüminyum esaslı döküm alaşımlarında katılaşma süresince ortaya çıkan yapı; mekanik özellikleri etkiler ve istenilen özellikleri elde etmek için ilave işlemlere gerek duyulabilir. Özellikle, tane boyutu ve şekli, katılaşma ile kontrol edilebilir. Alüminyum alaşımlarının dökümünde dentiritik olmayan ve ince taneli yapının sağlanması ile akışkanlığın arttığı, daha iyi besleme ve daha gözeneksiz bir yapı oluştuğu, mekanik özelliklerin iyileştiği, yorulma direnci ve sızdırmazlık direnci değerlerinin arttığı bilinmektedir. Bu sebeple alüminyum alaşımlarının dökümünde ince taneli yapı elde etmek için alaşıma tane inceltici (Ti ve B esaslı) mastır alaşımı ilavesi, mekanik titreşim altında döküm ve eğimli soğutma plakasında döküm gibi bazı yöntemler uygulanmaktadır. Bu çalışmada; A360 standardı alüminyum döküm alaşımı farklı katılaşma zamanı oluşturacak şekilde tasarlanmış ve merdiven şeklinde model ile hazırlanmış kum kalıplara döküm yapılmıştır. Deneylerde katılaşma zamanının yanı sıra tane inceltici ilavesi, mekanik titreşim altında katılaşma ve eğimli soğutma plakasında dökümün mikro yapıya etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: A360 alüminyum döküm, katılaşma zamanı, mekanik titreşim, tane inceltme, eğimli plakada döküm, mikro yapı.

ABSTRACT

The structure that emerges during solidification in aluminum-based casting alloys; It affects the mechanical properties and additional processes may be required to obtain the desired properties. In particular, grain size and shape can be controlled by solidification. It is known that by providing a non-dendritic and fine-grained structure in the casting of aluminum alloys, fluidity increases, better feeding and a more non-porous structure are formed, mechanical properties are improved, fatigue resistance and sealing resistance values increase. For this reason, some methods such as the addition of grain refiner (Ti and B based) master alloy to the alloy, casting under mechanical vibration and casting on cooling plate are applied to obtain fine grain structure in the casting of aluminum alloys. In this study; A360 standard Aluminum casting alloy is cast into sand molds prepared with a progressive model designed to create different solidification times. In the experiments, besides the solidification time, the addition of grain refiner, the solidification under mechanical vibration and the effect of casting on the cooling plate on the microstructure were investigated.

Keywords: A360, aluminum casting, solidification time, mechanical vibration, grain refinement, cooling plate, microstructure.

³⁸⁶ Dr. Öğr. Üyesi Emin USLU, Bayburt Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, BAYBURT, e-posta: euslu@bayburt.edu.tr ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3538-6022>

³⁸⁷ Doç. Dr. Salih Hakan YETGİN, Tarsus Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Makine Mühendisliği Bölümü, Tarsus/MERSİN, e-posta: shakanyetgin@tarsus.edu.tr ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6068-9204>

1. GİRİŞ

Alüminyum alaşımlarının özelliklerini geliştirmek için dökümhane pratikleri arasında tane inceltme, mekanik karıştırma, elektromanyetik karıştırma yöntemi, eğimli soğutma plakasında döküm ve titreşim altında katılaştırma yöntemleri uygulandığı bilinmektedir. Alüminyumda tane inceltme uygulamaları, sıvı metale bir miktar titanyum ve bor ilavesi ile gerçekleştirilir. Böylece döküm tane yapısında önemli ölçüde küçülme sağlanarak, alaşımın dökülebilirliği, mukavemeti, sızdırmazlık ve döküm kalitesi artırılabilir (Çolak, 2009a; Kayıkcı, 2009; Sigworth, 2007; Çolak, 2018). Tane inceltici olarak kabul gören titanyum (Ti) ve bor (B) elementleri az miktarlarda bile alüminyuma ilave edildiğinde hızlı bir şekilde ve önemli derecede tane inceltme etkisi göstermektedir (Ibarra, 1999; Wang, 2015). Dökümhane pratikleri arasında tane inceltme işleminin yanı sıra modifikasyon çalışmaları da yaygınca uygulama alanı bulmaktadır (Çolak, 2019; Çatar, 2018; Çolak, 2014). Sıvı alüminyum alaşımlarına genellikle ergitme potasında mastır alaşımları şeklinde katılan tane incelticiler, ergiyik içerisinde TiB₂ ve Al₃Ti gibi intermetalik bileşikler ile heterojen çekirdeklenme merkezleri oluşturarak yapının daha ince taneli olmasında rol oynamaktadır (Cooper, 2003; Çolak, 2013). Titanyumun tane inceltme etkisini nasıl gösterdiği konusunda en yaygın görüş; ilave ile TiAl₃ bileşiği oluşturarak bu bileşiklerin sıvı alüminyumda heterojen çekirdeklenme noktaları oluşturduğu şeklindedir. %0,15 Ti ilavesi ile sıvı içerisinde TiAl₃ bileşikler oluşmakta ve saf alüminyumda ergime derecesi 660°C'den 665°C'ye yükseltmektedir. Böylece soğuma sürecinde her hangi bir aşırı soğumaya (ΔT) gerek kalmaksızın alüminyum TiAl₃ bileşiği üzerinde heterojen çekirdeklenme mekanizması ile çekirdeklenmekte ve ince taneli yapı kendiliğinden oluşmaktadır (Sigworth, 1984). Tane inceltici ilavesinin etkisinin Etial 160 alaşımının dökümünde zamanla değişimi üzerine yapılan bir çalışmada; alaşımın dökümünde bekletme süresinin tane boyutunu etkileyen önemli bir parametre olduğu belirlenmiştir. Tane boyutunun TiB ilavesinden sonra hemen etki ederek yaklaşık 20-25 dakika içinde minimum seviyelerine kadar azaldığı ve daha sonra zaman artışıyla ölçülen tane boyutunun da arttığı gözlenmiştir (Çolak, 2009b). Tane inceltici ilavesi ışığında dökümlerin katılaşmasında tane boyutu üzerinde etkili olan parametrelerden biri de katılaşma zamanıdır. Kum kalıba dökümlerde katılaşma zamanı döküm parçanın hacminin (V) yüzey alanına (A) oranlanan Chvorinov bağıntısı ile hesaplanabilir. Bu yaklaşımı gösteren eşitlik $t=k(V/A)^2$ şeklindedir. Eşitlikte yer alan t dakika cinsinden katılaşma süresi, k döküm alaşımı ve kalıp malzemesine bağlı olarak değişen eşitlik sabitidir (Chvorinov, 1940).

Eğimli soğutma plakası ile döküm yönteminde; ergiyik haldeki alaşımın su ile soğutulan eğimli bir yüzey üzerinden dökülmesi suretiyle gerçekleştirilir. Katı çekirdekler ergiyik ve eğimli plaka arasındaki temasta hızlı ısı transferinden dolayı şekillenmektedir. Bu çekirdekler uygulanan kayma gerilmesi ve metal akışının bir sonucu olarak yüzeyden ayrılır. Sonuç olarak, soğutulan plakanın yüzeyinde katılaşma başlar, çekirdeklenen taneler büyür ve sıvı hareketi ile plaka yüzeyinden ayrılarak kalıbı doldururken dentiritleri bozunmuş bir yapı oluşturur. Bu yöntemde soğutulmuş yüzey üzerinden dökülecek sıvı alaşımın sıcaklığı da, yüzeyden akarken katılaşmanın başlamasını sağlayacak şekilde düşük olmalıdır (Salarfar, 2004; Haga, 2002; Taghayi, 2009).

Bu çalışmada farklı katılaşma zamanı oluşturacak şekilde tasarlanmış merdiven şeklinde model ile hazırlanmış kum kalıplara, tane inceltici (Al₅Ti₃B) ilaveli olarak, eğimli soğutma plakasında ve mekanik titreşim düzeneğinde dökümler yapılmıştır. Alaşım olarak A360 standardı malzeme kullanılmıştır. Deneylerde merdiven modeli geometrisine bağlı olarak farklı katılaşma zamanlarının mikro yapıya etkisi incelenmiştir.

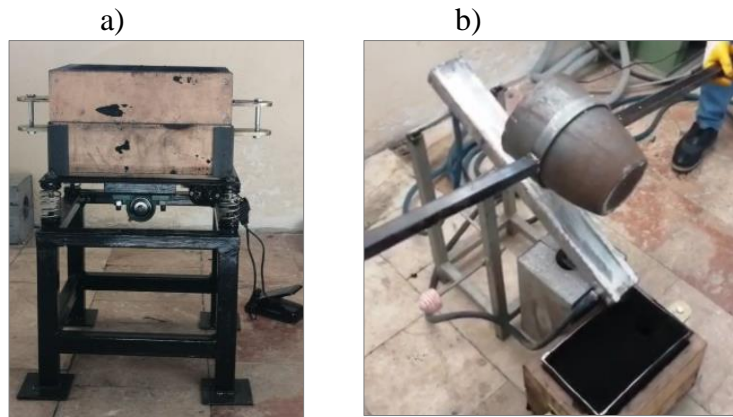
2. DENEYSEL ÇALIŞMALAR

Model farklı katılaşma zamanı içerecek şekilde kesit kalınlıklarına sahip merdiven şeklinde tasarlanmıştır. Model ölçüleri ve modele ait fotoğraf görüntüsü Şekil 1'de verilmiştir.

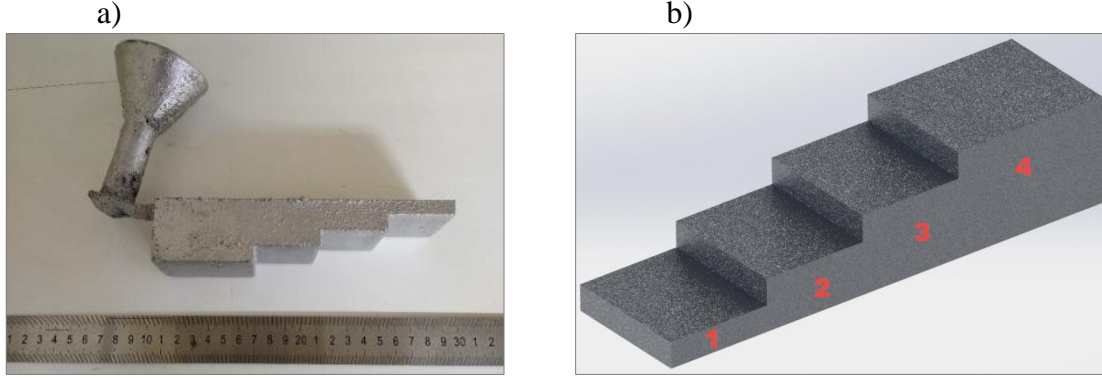

Şekil 1. Döküm modeli ölçüleri ve fotoğraf görüntüsü

Kum kalıba döküm yönteminde kalıbın hazırlanması için serbest model kullanılmıştır. Ergitme işlemleri 10 kW gücünde, 8 kg alüminyum ergitme kapasitesine sahip çan tipi bir elektrik direnç ocağı ve SiC pota kullanımı ile gerçekleştirilmiştir. Dökümler; primer külçe kullanarak deney parametrelerine uygun hazırlanan sıvı metal azotla temizleme, cüruf alma sonrası ocaktan alınarak kalıba dökülmüştür. Hazırlanan kalıplara A360 alaşımı ile dökümler yapılmıştır. Alaşım ilavesiz döküm normal kum kalıplara dökülmüş, ayrıca mekanik titreşim düzeneği altında ve eğimli soğutma plakasında dökümler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca normal kalıplarda tane inceltici ilaveli dökümler yapılmıştır. Tane inceltici ilaveli dökümlerde alaşıma %0,2 Ti etki edecek şekilde Al5Ti1B alaşımı ilavesi gerçekleştirilmiştir. Dökümler alaşım ilavesinden 10 dakika sonra gerçekleştirilmiştir. Mekanik titreşim altında döküm deneyleri için Şekil 2a'da verilen düzenek hazırlanmış ve kalıplar düzenek üstüne yerleştirilmiştir. Düzenek ergitilmiş sıvı metalin kalıba doldurulması ile birlikte başlatılmış ve katılaşmanın tamamlanması ile sonlandırılmıştır. Kum kalıbın bulunduğu derece, L şeklinde profiller ile birlikte sac plaka üzerine sabitlenmiştir. Bu plaka yaylar ile elektrik motorunun bağlı olduğu bir plakaya bağlanmıştır. Deneylerde 130 W ve 7000 devir /dakika özelliklerinde bir alternatif akım elektrik motoru kullanılmıştır. Elektrik motorunun titreşim oluşturması için motorun rotor kısmına 50gr ağırlığında cisim konulmuştur. Böylece cismin ağırlığının değişimine bağlı olarak titreşim altında katılaşma oluşturulmuştur. Eğimli soğutma plakasında döküm deneyleri için Şekil 2b'de verilen düzenek altına yerleştirilen kalıplara döküm yapılmıştır. Dökümlerde plaka açısı 60° ve plaka uzunluğu 400mm olarak belirlenmiştir. Döküm sonrası, her bir numune yolluklarından ayrıldıktan sonra, her bir kademesinden kesilmiştir. Kesme işlemi sonrası incelenecek yüzeyi metalografik açıdan hazır hale getirmek için kaba ve ince zımparalama işlemi gerçekleştirilmiş ve dağlama işlemi yapılmıştır. Yüzeyleri hazırlanan numuneler mikro yapı incelemelerine tabi tutulmuştur. Mikroskopik incelemeler ve tane boyutu ölçümleri Nikon L150A ışık mikroskobu ve buna bağlı çalışan bir Clemex dijital kamera ile alınan görüntüler üzerinden Clemex Vision Lite görüntü analiz programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

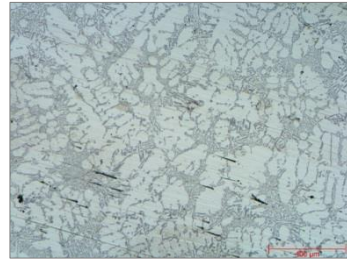
Şekil 2. a) mekanik titreşim altında katılaşma için kullanılan deney düzeneği, b) eğimli soğutma plakası deney düzeneği

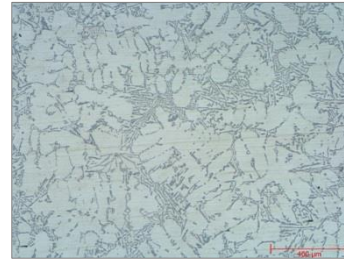
Şekil 3. a) Döküm numunelere ait örnek görüntü ve b) Döküm numunesinin incelenmek üzere bölge kodlarının gösterimi

3. DENEY SONUÇLARI

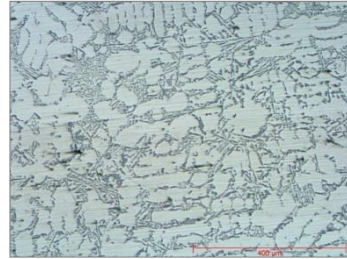
Döküm numuneler kalıptan çıkarılıp yolluklarından ayrıldıktan sonra merdiven modelinin her bir kademesi incelenmek üzere kesilmiş ve en ince kesitli kısım 1. bölge olacak biçimde Şekil 3b’de verildiği gibi 1’den 4’e kadar kodlanmıştır. A360 alaşımından yapılan döküm deneylerinin katılma zamanı kesit kalınlığına göre farklı zamanlarda gerçekleşmiştir. Şekil 4’te kum kalıba alaşım ilavesiz ve normal olarak dökümü gerçekleştirilen deneyden elde edilen numuneye ait mikro yapı görüntüleri verilmiştir. Şekil 5’te tane inceltici ilaveli, Şekil 6’da mekanik titreşim altında katılan kum kalıptan çıkan numune ve Şekil 7’de ise eğimli soğutma plakasında yapılan dökümden elde edilen numuneye ait mikro yapı görüntüleri verilmiştir.

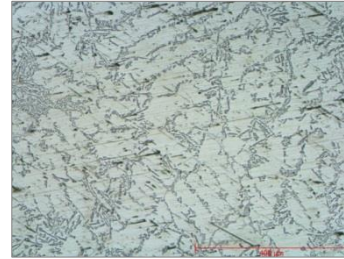
1 numaralı bölge

2 numaralı bölge

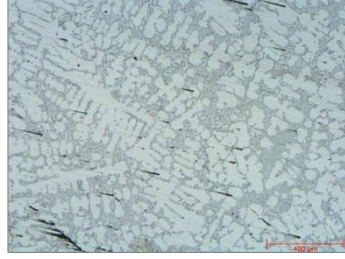
3 numaralı bölge

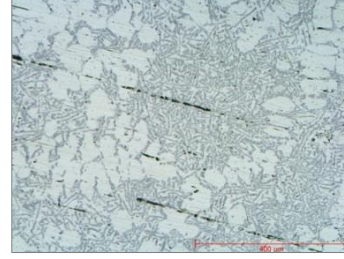
4 numaralı bölge

Şekil 4. A360 alaşımı ile kum kalıba ilavesiz olarak yapılan normal döküm görüntüleri

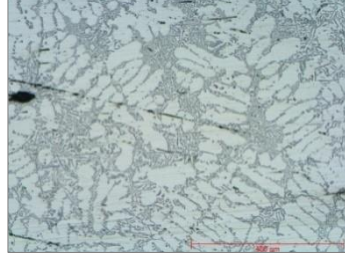
Şekillerdeki mikro yapı görüntüleri incelendiğinde her bir döküm şartlarında da dikkat çeken bir husus katılma zamanının mikro yapı üzerindeki etkisi olmuştur. Bütün deneylerde merdiven modelinin katılma zamanına bağlı olarak 1. bölgeden 4. bölgeye doğru katılma zamanının artması ile birlikte döküm mikro yapılarının tane boyutlarında büyüme olduğu açıkça görülmektedir. Alaşım ilavesiz olarak normal şartlarda yapılan döküm ile diğer döküm deneyleri karşılaştırıldığında dentritik yapının büyük ölçüde bozunmaya başladığı, dentrit kollarının kırılmasını ve nispeten daha eş eksenli morfolojilerde α -Al tanecikleri şeklinde katılmasını sağladığı tespit edilmiştir.

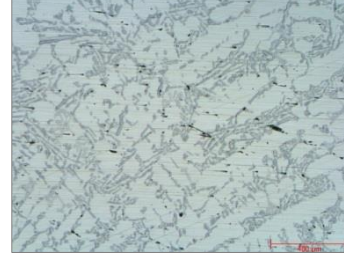
1 numaralı bölge

2 numaralı bölge

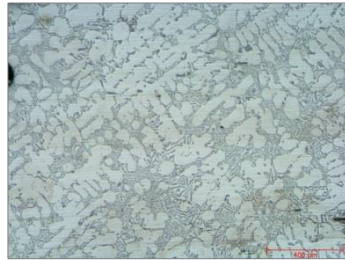
3 numaralı bölge

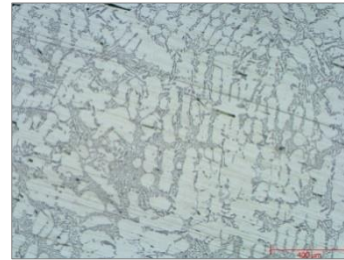
4 numaralı bölge

Şekil 5. A360 alaşımı ile kum kalıba tane inceltici ilaveli döküm mikro yapı görüntüleri

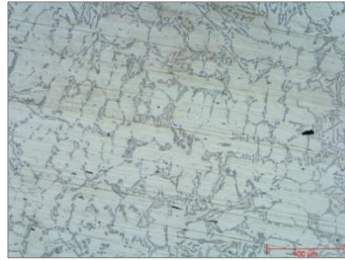
Mekanik titreşim altında katılaşma esnasında titreşime bağlı olarak α -Al tanelerinin giderek eş ekstenli morfoloji kazandıkları, dentrit kollarının sadece kırılmakla kalmayıp, karıştırmanın etkisiyle dağıttığı anlaşılmaktadır. Tane inceltici ilavesinde alaşımda oluşan heterojen çekirdek merkezlerinin etkisi eğimli soğutma plakasında doğal yoldan plaka üzerinde oluşan kat parçacıklar ile sağlanması mümkün olduğundan mikro yapılarda olumlu yönde gelişme tespit edilmiştir.

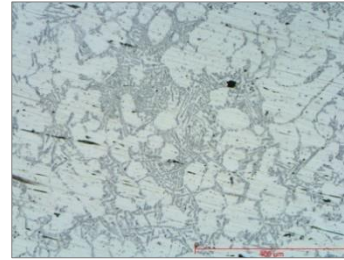
1 numaralı bölge

2 numaralı bölge

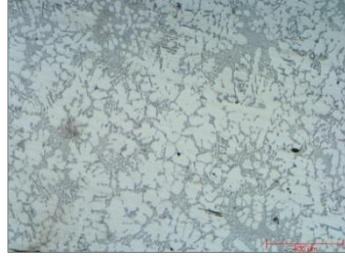
3 numaralı bölge

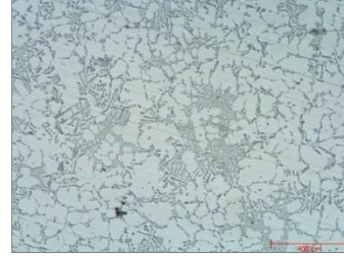
4 numaralı bölge

Şekil 6. A360 alaşımı ile mekanik titreşim altında katılaştırılan döküm mikro yapı görüntüleri

Sonuçların sayısal olarak tespit edilmesi ve yöntemlerin birbiri ile daha somut bir şekilde karışılaştırılabilmesi açısından ilgili deney numuneleri ile imaj analiz yöntemi ile mikro yapı resimleri üzerinde dentrit kol aralığı ölçümleri de yapılmıştır.

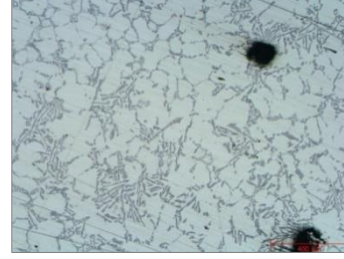
1 numaralı bölge

2 numaralı bölge

3 numaralı bölge

4 numaralı bölge

Şekil 7. A360 alaşımının eğimli soğutma plakası ile kum kalıba yapılan döküm resimleri

Tablo 1’de dentrit kol aralığı ve ikincil dentrit kol aralık ölçümüne dair sonuçlar verilmiştir. Ölçüm sonuçları incelendiğinde mikro yapı resimlerindeki verilerin sayısal olarak karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. İlavesiz olarak normal olarak yapılan dökümlere nazaran çalışma kapsamında yapılan tüm dökümlerin daha iyi sonuçlar verdiği tespit edilmiştir. Diğer yöntemlerde ölçülen sonuçların birbirine yakın değerlerde olduğu anlaşılmış, ancak en iyi yöntemin eğimli soğutma plakasında ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Ancak eğimli soğutma plakasında yapılan döküm numune içyapısında yapılan incelemelerde (Şekil 7’de de görüleceği gibi) mikro gözenekler söz konusudur. Bu durumun döküm esnasında eğimli plakada katılaşmaya başlayan partiküllerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Yöntemler arasında yapılan karşılaştırmada tüm yöntemlerin alüminyum alaşımlarının özelliklerini geliştirilmesinde olumlu yönde etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 1. Dentrit kol aralığı ölçümü sonuçları

Deney Şartları	Ölçüm yapılan bölge kodu							
	Dentrit kol aralığı				İkincil dentrit kol aralığı			
	1 (µm)	2 (µm)	3 (µm)	4 (µm)	1 (µm)	2 (µm)	3 (µm)	4 (µm)
Normal Döküm	407	432	468	521	37,52	40,12	43,51	48,07
Tane İnceltici ilaveli	325	361	383	403	25,15	32,12	36,24	42,61
Mekanik Titreşim	330	368	388	394	27,57	30,29	35,45	43,67
Eğimli Soğutma Plakası	301	344	366	389	24,05	28,65	35,54	41,23

4. SONUÇLAR

Kesit kalınlığına bağlı olarak katılaşma zamanının farklı olduğu ve buna bağlı olarak mikro yapılarında değişiklik olmaktadır. Kesit kalınlığı arttıkça mikro yapıda daha büyük dentrit kol aralıkları ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Tane inceltici ilavesi ile mekanik titreşim altında katılaşma ve eğimli soğutma plakasında döküm yöntemlerinde daha ince taneli yapılar ortaya çıkarmıştır. Deneyler kapsamında yapılan çalışmalarda en iyi sonuçlar eğimli soğutma plakasına döküm yönteminde karşımıza çıkmaktadır. Dentrit kol mesafeleri ölçümünde ilavesiz normal dökümde 4. bölgede 520µm’ye varan değerler elde edilirken soğutma plakasına dökümde 300µm civarında elde edildiği belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

1. Chvorinov, N., Theory of Solidification of Castings, Giesserei, 27, 177-225, 1940.
2. Cooper, P., Hardman, A., Boot, B., Burhop, E., Characterisation of new generation of grain refiners for the foundry industry, 132. Annual Meeting & Exhibition, 2003.
3. Çatar R., Çolak, M., Tane İnceltici (TIB) Ve Modifiye Edici (Sr) İlavesinin Etial 177 Alüminyum Döküm Alaşımının Korozyon Direncine Etkisinin İncelenmesi, XVth International Corrosion Symposium (KORSEM 2018), 113-120, 26-28 Eylül 2018, Hatay, Türkiye.
4. Çolak, M., Kayıkçı, R., Alüminyum Dökümlerinde Tane İnceltme, SAÜ Fen Bilimleri Dergisi, 13(1), 11-17, 2009a.
5. Çolak, M., Kayıkçı, R., AlTiB Master Alaşımı İlavesinin Etial160 Döküm Alaşımı Üzerinde Tane İnceltme Etkisinin İncelenmesi, 5. Uluslararası İleri Teknolojiler Semp.(IATS'09), 13-15 Mayıs 2009b.
6. Çolak, M., Kocaman, E., Sırın, S., Kayıkçı, R., Etial 160 ve Etial 220 Döküm Alaşımında Al Ti B ve Al B ile Tane İnceltme Uygulamaları. 7th International Advanced Technologies Symposium (IATS'13), 1-6, 30 Ekim - 1 Kasım 2013.
7. Çolak, M., Sırın S., Kocaman, E., Kayıkçı, R., Investigation and modelling of the effects of solidification time and grain refinement on the grain size of a sand cast Al4Cu alloy, 4th International Congress in Advances in Applied Physics and Materials Science (APMAS), 24-27 Nisan 2014.
8. Çolak, M., Arslan, I., Investigation of Wear Properties of Grain Refined and Modified A319 Aluminum Alloy Produced with Sand and Permanent Mold, International Journal of Science and Engineering Investigations, 7(83), 134-137, 2018.
9. Çolak, M., Modification of eutectic Al-Si alloys by Sr and CuSn5. Materials Research Express, 6(10), 10652, 2019.
10. Haga, T., Kapranos, P., Billetless Simple Thixoforming Process, Journal of Materials Processing Technology, 130-131, 581-586, 2002.
11. Ibarra, D.G., Control of Grain Refinement of Aluminum-Silicon Alloys by Thermal Analysis, Department of Mining and Metallurgical Engineering McGill University, Montreal Canada, 1-38, 1999.
12. Kayıkçı, R., Çolak, M., Kuma Dökülen Etial160 Alüminyum Alaşımında Tane İnceltmenin Beslenebilirlik Üzerine Etkisinin İncelenmesi, 5. Uluslararası İleri Teknolojiler Sempozyumu (IATS'09), 13-15 Mayıs 2009, Karabük, Türkiye.
13. Salarfar, S., Akhlaghi F., Nili-Ahmadabadi, M., Influence of Pouring Conditions in the Inclined Plate Process and Reheating on the Microstructure of the Semi-solid A356 Aluminum Alloy, Proceedings of the 8th International Conference on the Processing of Semi-solid Alloys and Composites, 2004.
14. Sigworth, G.K., The Grain Refining of Aluminum and Phase Relationships in the Al-Ti-B System, Metallurgical Transactions, 15A, 277-282, 1984.
15. Sigworth, G.K., Kuhn, T.A., Refinement of Aluminium casting Alloys, AFS Transactions, 115, 1-12, 2007.
16. Taghavi, F., Ghassemi, A., Study on the effects of the length and angle of inclined plate on the thixotropic microstructure of A356 aluminum alloy, Materials and Design, 30, 1762-1767, 2009.
17. Wang, X., Liu, Z., Dai, W., Han, Q., On the Understanding of Aluminum Grain Refinement by Al-Ti-B Type Master Alloys, Metallurgical and Materials Transactions B, 46, 1620-1625, 2015.

(27)

Dr. Öğr. Üyesi Recep YILDIRGAN³⁸⁸

INTERACTIVE TECHNOLOGIES AND TOURIST GUIDANCE IN MUSEUMS MÜZELERDE İNTERAKTİF TEKNOLOJİLER VE TURİST REHBERLİĞİ

ABSTRACT

Today, digitalization is used extensively in all sectors and is developing in all areas of human life. The use of interactive technologies during service production provides various benefits for producers and consumers.

In the study, a literature review on interactive technologies and tourist guiding in museums was made, and conceptual explanations and interactive technology applications used in tourist guiding in museums today were emphasized. As a result, it is understood that interactive technologies are not used sufficiently in museums to provide experience for visitors, both in the world and in Turkey, but the digital applications used are constantly increasing. As a result of the study, suggestions are made about which digital technologies to use during the museum experience of tourists will be beneficial for both visitors and tourist guides.

Keywords: Digitalization, Interactive Technologies, Museums, Museum Guidance.

ÖZ

Günümüzde tüm sektörlerde dijitalleşme yoğun bir şekilde kullanılmakta ve insan yaşamının her alanında gelişmektedir. Hizmet üretimi esnasında interaktif teknolojilerin kullanılması üretici ve tüketici açısından çeşitli faydalar sağlamaktadır.

Çalışmada interaktif teknolojiler ve müzelerde turist rehberliği konusunda literatür incelemesi yapılarak, kavramsal açıklamalar ile günümüzde müzelerde turist rehberliği konusunda kullanılan interaktif teknoloji uygulamaları üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak gerek dünyada ve gerekse Türkiye’de interaktif teknolojilerin müzelerde ziyaretçilerin deneyim sağlamasında yeterli şekilde kullanılmadığı fakat kullanılan dijital uygulamaların sürekli arttığı anlaşılmaktadır. Çalışma sonucunda turistlerin müze deneyimleri sırasında hangi dijital teknolojilerin kullanılmasının gerek ziyaretçi ve gerekse turist rehberleri açısından yararlı olacağı konusunda öneriler getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, İnteraktif Teknolojiler, Müzeler, Müze Rehberliği.

³⁸⁸ Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Sapanca Turizm Meslek Yüksekokulu, Sakarya, e-posta: recep@subu.edu.tr ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-9887-3883>

INTRODUCTION

The humankind has gone through tremendous changes throughout its history. However, the changes that have occurred within the last five centuries have significant effects on our present and future. During the second half of the twentieth century, particularly after World War II, science was given much more importance; thus, technology developed rapidly and globalization gained momentum. The advances in technology have moved almost all our activities to internet-based platforms and digital environments, changing traditional production factors. Knowledge has always been an indispensable element across all fields. This rapid development of technology has made all sectors dependent, particularly the service sector. Today, the continuous development of technology and inventions change the work, life, and communication styles of societies. The internet of things, big data, artificial intelligence, and fast data networks enable the development of smart applications. Smart tourism applications, called Tourism 4.0, allow tourism enterprises and supply elements to make strong presentations via information and communication technologies.

Museums provide information to visitors about the historical, cultural, and natural characteristics of a destination and enrich their experiences. The understanding of museums is as old as humankind itself. In ancient times, people used to collect and keep various items in temples to dedicate them to gods. Ancient societies have first practiced museology by making collections. These collections have created a need for classification, documentation, and protection. The museology in its modern sense was first realized with the expropriation of collections in western countries in the 18th century. Museology really began to develop in the twentieth century. Museums contain significant artefacts and are very important for education. Therefore, the educational needs of visitors need to be satisfied by specialists. These guides need to have a certain expertise to serve in museums. Besides the educational function of these artifacts, their protection is also key. This requires taking all the necessary measures for protecting these collections and transferring them to future generations. Along with these expert guides, all other employees should be informed about the importance of the artifacts and the sensitivities required for their protection.

Guides providing education services in museums should have a solid knowledge of philosophy, sociology, archeology, communication skills, educational theories, educational psychology, and educational practices. Lacking in any one of these fields will inevitable impact service quality negatively. Also, museum guides need to follow technological developments and show due diligence in their implementation. Because, the advances in information and communication technologies within Tourism 4.0 now allow artifacts in museums to be exhibited more interactively and enable higher quality education and information processes. Digitalization practices not only provide interaction in education but also bring better opportunities for preservation.

This article presents a literature review on the communication between industrial revolutions and tourist guidance in museums. We define concepts of tourist guidance in museums, one of the application areas of Tourism 4.0, which emerged with Industry 4.0, and some important issues associated with smart museum management. This article includes information about applications like augmented reality, virtual reality, and robot technologies in smart museum management and their effect on service quality. The benefits and difficulties of digital applications for guidance in museums are also stated.

1. Tourist Guidance

There has been many definitions of tourist guidance from past to present. According to the more internationally accepted definition set by the World Federation of Tourist Guide Associations (WFTGA) in the Dunblane convention 2013, a tourist guide is someone who guides visitors in their language of choice, interprets the cultural and natural heritage of a region, and is recognized by a competent authority (Werther at al, 2015).

Tourist guides have for centuries been an integral part of travel and tourism activities. Emphasizing the role of tourist guides in the development and maintenance of local economies has become indispensable both locally and nationally (Topsakal at al, 2018). As a profession, guidance has gone through many stages throughout history. In this regard, we can say that the profession of guide has continued to develop since ancient times (Çolak, 2006).

The humankind has always felt the need to relocate for various reasons since its existence. They have traveled to survive, to protect themselves from attacks, because of their faith, and sometimes because of their curiosity and there have been people who guided them and gave them advice. These early guides could be considered the first examples of the phenomenon of guidance, planting the first seeds for an important profession.

A tourist guide protects a region's resources and encourages positive relationships between locals and tourists (Karaman & Sayın, (2019). Because, the origins of a modern tourist guide are the wayfinder and the mentor. These are the precursors of leadership and mediation in the guide's role (Dönmezoğlu, 2013). A tourist guide can direct the actions of the group under their leadership and even change their perceptions. In this sense, the attitudes and behaviors of tourists and their perceptions of a place and the locals are largely associated with the practices of the tourist guide. A tourist's satisfaction with a tour, their enjoyment from their vacation, their positive feelings about the country, and the way they reflect this to others are largely related to the attitudes and behaviors of the tourist guide (Tsapatori, et al. (2003). Also, tourist guides have some detailed responsibilities, like a tour operator, a travel agency, or a business that offers tourism service to meet the needs of guests and locals (Karadayı, et al. (2015).

Having a good travel experience is the dream of many people and like a key source of their satisfaction (Abdüsselam, (2020). In tourism, the purpose of travel is to reach a new, extraordinary, different, and therefore exciting life expectation, unlike everyday life (Kaleci, et al. (2016). Tourist guides have key roles and tasks in making these dreams or expectations come true. The demands asked of tourist guides during tours are very diverse, often differing based on certain groups¹⁰. In fact, the roles of tourist guides are quite complex and varied.

Considering the literature in this context, tourist guides have been attributed many different roles and functions, including information provider, social facilitator, cultural host, motivator of preservation, interpreter of a natural and cultural environment, teacher or educator, security guard, ambassador, public relations representative or company representative, showman, problem solver, confidant, and consultant (Hacıoğlu, 2017; Özdipçiner, 2010; Arat & Baltacıoğlu, 2016).

The tourist guide is the practitioner and representative of package tours prepared by travel agencies or tour operators through long efforts, thus the last and most important link of the chain for the success of these tours (Altınpulluk, 2015). As they fulfill this duty, tourist guides can be affected by their professional knowledge, personality traits, leadership qualities, communication skills, and many other environmental factors. In this sense, one of the characteristics of this profession is being dependent on external factors.

While away from their homes and residing in a different region, tourists may need all kinds of information from food to accommodation, shopping, entertainment, and attitudes and behaviors. While most tourists do make the necessary research from guidebooks, brochures, and the internet before traveling, there are still many who need the information and help of a real tourist guide (anahtar.sanayi.gov.tr). Hence, no matter what shape the tourist guide profession takes in the future, tourists may still desire to see a real, live guide in front of them.

2. Museum Guidance

Museums are the main places where the cultural heritage of a country can be transferred to tourists most accurately. Museums are an indispensable element of cultural tours. Visits to museums and archaeological sites are important and sensitive tour activities for preserving cultural heritage and transferring it to future generations (Somyürek, 2014).

Technological advances affect tourism as well as many other sectors. Today, there are many changes, differences, and applications in tourist guidance for various reasons, particularly through technological advances. By these advances, some museums and archaeological sites now use portable audio presentation devices instead of tourist guides, providing information about artifacts and making audio or video presentations to tourists about these artefacts (Coşkun, 2017). Since tourism is a labor-based sector, human-to-human interaction determines its characteristic features. Despite the many areas using technology in

tourism, the human element still maintains its key place. In tour programs, the guide-tourist interaction manifests itself at this point (Cankül et al. 2018).

It should not be forgotten that museums are places that can provide opportunities for learning, experiencing, raising awareness, and aking a spiritual journey, rather than just places where historical artifacts are collected and exhibited (Karasar, 2014). The impact of museums on visitors can be enhanced by tourist guides, for example by drawing attention to some interesting or overlooked points. Besides, museums are sensitive environments, requiring considerate attitudes and behaviors. These environments have their own rules. Tourist guides have important functions in complying with these rules, not damaging historical artifacts, and not disturbing other people. Because, some tourists may not know or care about these rules. Here, the guide needs to act both as an educator and a security guard.

3. Interactive Museums and Digitalization

Technological innovations form the basis of new approaches and models in tourism. Computer Reservation Systems (CRS) created in the 1970s, Global Distribution Systems (GDS) emerging at the end of the 1980s, the use of the internet in the 1990s and mobile technologies in the 2000s are some of the important technological innovations in tourism (Durmaz et al. 2018). Today, the development of data mining, big data analysis, internet of things, cloud computing, smart technologies, and artificial intelligence have led to radical innovations in tourism. Considering the advances in recent years, we can safely say that it is inevitable to enter the era of Tourism 4.0 within the next five years with the adaptation of technologies like cloud computing, mobile applications, robots, artificial intelligence, autonomous vehicles, and 3D printing.

New generation technologies determine the skills that the personnel need in the future of the tourism sector (+eğitim, 2016). The development and widespread use of computer and communication technologies have led cultural institutions to use these technologies. Only for documentation at first, these technological tools later began to be used for tracking artefacts and exhibition (Eğilmez & Koca, 2018). The most important indicator of this differentiation in museums is interactive museology applications. The concept 'interactive' here constitutes interaction by communication. With the help of new technology applications and devices with which visitors can communicate directly, it is possible to better explain and transfer museum artifacts to tourist guides. In 1994, the Imperial War Museum London has become the first mesumen to use interactive touch systems. Touch screens, QR code applications, 3D images, digital photo archives, virtual reality displays, moving boards, and simulators are some of the digital technology applications used by museums (Mil & Dirican, 2018).

The use of technology in interactive museology continues to evolve; today, virtual museums, archaeological excavation and matching games, land information systems, interactive surface systems, e-catalogues, virtual assistants, transparent LCD showcase applications, virtual objects, video mapping, augmented reality, and virtual reality are used in museology applications. Web-based technology systems including data entry, access, and query modules and 360-degree panoramic virtual tours are some other technologies (Alkan, 2016). The quality of service in a museum is crucial for ensuring the cultural interaction and sustainability of the tourism sector. Therefore, the concept of Tourism 4.0 has emerged as an equivalent to Industry 4.0.

By the nature of the industry, it is inevitable for travelers, employees, service providers, public authorities, transportation providers, and agencies in the tourism industry to follow and make use of the advances in digital technologies. In this context, it is unthinkable for museums to not follow these technologies either, since they are one of the most important stakeholders in the industry. The manual and troublesome systems used in museums before are being replaced by more technological, easier, and more effective infrastructures. Digitalization enables participants who show demand for tourism to benefit from museum services in a more comfortable and healthier way. The technological innovations offered by interactive museum applications create opportunities and competitive advantages in the tourism sector. With the opportunities provided by digital transformation, services are provided to visiting tourists in line with their expectations and wishes, and they are made to feel special. The services offered by interactive technologies

in museums are key for getting the chance to approach and appeal to the masses who follow and adopt technological developments.

While using digital technologies as an exhibition technique in museums, some difficulties are seen like efficiently creating 3D works and virtual exhibitions based on these models (Adalı, 2017). Interactive technologies are used in various techniques in museums exhibiting cultural heritage elements. Some museums may choose to exhibit their collections by digital applications because they are lacking the space or resources. Also, some cultural artifacts need be exhibited by interactive technologies due to various inconveniences caused by their public exhibition. Tourists normally cannot interact with the artifacts during their visits to museums, not being able to see them from every angle, which can be considered a disadvantage. This is turned into an advantage by exhibiting these artifacts using interactive technologies.

3.1 Augmented Reality in Museums

In simpler terms, the concept of augmented reality is a method of changing and transferring reality by computer technologies (Kızılırmak, 2019). Augmented reality is an information processing that is used to directly or indirectly display digital objects created by computers and then to add other contents like audio, video, graphics, or location information to these objects in virtual environments, increasing the meaning of the environment for the experiencing individual. Augmented reality is chosen for the following reasons (Yıldız, 2019):

- Less costs
- Increased user motivation
- Visualization of abstract concepts
- Convenient for users
- Attracting more interest
- Enhanced individual experiences
- Facilitated learning
- Time-saving
- Creating new interaction environments

Augmented reality is used to support real life on many platforms like smartphones, computers, or tablets, where cameras and image processing features are included, for the purpose of education, promotion, and entertainment. Thus, augmented reality varies according to the purpose of use. These include (Dinçer & Demirdelen, 2019):

- Projection-Based Augmented Reality
- Recognition-Based Augmented Reality
- Location-Based Augmented Reality
- Marker-Based Augmented Reality
- Multimedia-Based Fully Positioned Augmented Reality

Augmented reality creates a display that combines the real view of the user and a virtual computer-generated scene that augments the picture with additional information, supporting interpretation or entertainment (Tatar et al. 2018). This real-world data is enriched by computer-assisted sounds, images, and effects (Hu & Wall 2012). Today, augmented reality is applied in different ways in the travel industry. Virtual tours with various technological devices, virtual tours of museums or archaeological sites (Cohen, 1985), taking orders using hologram menus in restaurants, and introducing food (Şahin & Balta, 2007) are some of the applications. It is reported that the virtual information added to the physical world in augmented reality is mostly visual and auditory, but may include senses of smell, taste, and touch (Weiler & Ham, 2002).

One of the aims is to include GPS information in museums to enable visitors to experience cultural heritage values with a more impressive and realistic feeling. Augmented reality can allow anything to be positioned and functionalized in the real world via mobile devices or computer cameras. Using this technology, all kinds of information like 2D or 3D drawings, photographs, texts, sound, etc. can be created and operated (Ak et al. 2019). Augmented reality is applied in museums in two ways: optical-based and video-based applications. The obvious difference between the two is about the environment where the real and virtual images are displayed. In the optical-based system, the image is displayed through glasses, while the video-based system displays images through other devices like mobile devices, smart phones, computers, or tablets (İpar & Özbek, 2019).

For the first time, in an exhibition held at the Washington Green Fine Art gallery in 2016, oil painting works were unlocked using an augmented reality application on smartphones, allowing to see layers that could not be seen with the naked eye. Augmented reality is used in art museums to convey the formation process of works in the minds of the artists to the audience or to make more impressive presentations in works focused on social problems (Chang, 2006).

3.2 Virtual Reality in Museums

Basically, augmented reality and virtual reality are similar in content. However, augmented reality contains a harmony of the real environment and virtual objects, while virtual reality is a simulation of the real environment (Lovrenjev, 2015). With their similar contents, augmented reality and virtual reality applications have significant contributions to the tourism sector. In virtual reality, individuals interact with the environment, getting the opportunity to feel the freedom of being in the environment (Holloway, 1981). The widespread use of virtual reality has allowed the tourism industry to become aware of this technology. Virtual reality applications come to the fore by providing an experience during service purchases and replacing the lack of pre-experience. Tourism businesses that use this technology provide added value and attain a competitive advantage. This added value comes from the pre-experience provided by virtual reality on increased demand and the effect of this demand on reservation and marketing (Zhang & Chow, 2004).

As an important application of information communication technologies, virtual reality is suitable for use in many areas like design, entertainment, and education. Since the tourism sector is an area of service, it can make use of virtual reality in many different ways. Virtual reality can be used in management, entertainment, education, planning, and marketing in tourism. This technology is expected to face even more demand for use in the future. New technological advances will make it possible to visit hotels and museums using virtual reality, allowing to feel these places, thanks to the fact that they can appeal to and stimulate the five senses of tourists.

Virtual museum technology is used to protect and sustain cultural heritage. Methods for creating virtual environments or displaying museum exhibitions from a distance are used in the exhibition of cultural heritage in museums. For museums containing science-based works, virtual reality can provide the opportunity to experience the development process in various fields, like health, science, and astronomy. Being able to examine artifacts in archeology and ethnography museums on a website by virtual reality systems is significant for using such museums in schools as educational material (Black & Weiler, 2005). Virtual reality can be used extensively in museums with historical and cultural values. Virtual reality in museums provides tourists more information and fulfills the experience function using interactive presentations.

With the increased interest and demand of museum visitors in interactive technologies in recent years, museums around the world have started to present their displays with technology applications. Making presentations with interactive technologies enriches the experience of the visitors and makes them feel a sense of belonging to the place and history related to the works. In a real museum environment, VR glasses and wearable tactile skeleton systems are used to display and examine some works that visitors can experience without touching. This virtual application creates some kind of tactile and visual memory in visitors.

3.3 Robot Technology in Museums

Industry 4.0 refers to a wide range of technologies for the development of production chains, including reducing manufacturing times and increasing operating performance without compromising product quality. It consists of the series of values formed by connecting physical devices with various electronic contents using internet or network channels. Today, where information exchange and interaction takes place both among humans, between humans and machines, and among machines (Robotic, 2010), robot technology continues to have an impact on different industries. Robot technology continues to affect and develop the tourism sector, as well as others like social sciences, economy, finance, and business. As the labor-based tourism sector benefits from new technological advances and robot technology as much as possible, these technologies are expected to be used even more intensively in the future (wfta.org).

As developing technology affects communication possibilities, robots have started to be used in all sectors. The concept of robot emerged in 1995, also known as intelligent robot. Robots are systems that work in coordination with people by interacting with them in the business environment (Yenipınar & Zorkirişçi, 2013). Used in many fields, from factories to service production areas, robotic systems are machines based on artificial intelligence that can act and behave like humans. Intelligent robots can be defined as computers with artificial intelligence; thanks to their ability to think and act like humans (Köroğlu, 2012). Although technological advances can provide efficiency and profitability with less personnel, their negative effects should also be considered, like high costs, problems caused by untrained personnel, and tourists who cannot keep up with technology (Eser et al. 2019).

Along with technological developments, there have also been innovations in information systems in museums. Besides the interactive systems, robots can provide explanations to visiting tourists about parts of the museum and the exhibits in the desired language, like professional tourist guides. A robot museum guide was first used in Deutsches Museum, Germany in 1997 and then in a history museum in the USA in 1998. Examples of robot tourist guides around the world include the United States with twelve robots, Japan with six, Germany with four, Spain with two, and Australia, France, England, Italy, India, Korea, Taiwan, and Greece with one robot each (Çelikbaş & Özbek, 2021).

4. CONCLUSIONS and RECOMMENDATIONS

Tourism businesses that have the infrastructure to follow and use technological developments can perform their functions more easily and efficiently. Seamless coordination of business processes, fast and high-quality service production and applications that improve service are significant results of new technologies. Interactive applications have yet to reach their full capacity in the tourism sector. While some tourism enterprises are reluctant to use technological applications due to safety concerns and high costs, they are expected to make use of these technologies in the future due to their time- and cost-efficient nature.

Recently, stakeholders like governments, local governments, and private businesses have been working to support and use these interactive applications. Today, technology is used effectively in many fields, particularly education. Preparing and presenting interesting and satisfactory content to potential visitors, especially in museums, will make significant contributions to visitor experiences. The advantages that interactive technologies bring in learning the expectations of museum visitors and making presentations accordingly helps increase functionality and forms strong bonds with visitors.

The use of interactive technologies for the in-service training of personnel in museum presentations supports the training of qualified personnel. Service production performed by qualified personnel with an awareness for social responsibility will be very beneficial for the development of the sector. The advances in information and communication technologies have moved the tourism sector to an important period. This period offers new technologies that combine physical and digital worlds to the tourism sector, as well as to all sectors. Museums and tourism enterprises can thus acquire new data strategies, prepare their infrastructure, collect and analyze data, and make the right decisions using these technologies, which can have a positive impact on the number of visitors and revenues.

Technological innovations provide benefits in many areas, including providing perfect satisfaction from a customer perspective and effective use of resources, and they are significant in creating both a

competitive advantage and difference of experience. Today, museums that can keep up with information technologies will be able to attract more visitors and create a potential visitor demand. Like all tourism stakeholders, museum managers can show a desire to obtain detailed information about their visitors and to follow their wishes and needs closely.

With the rapid development of technology, tourists who participate in tourism activities are having even more interest in technology compared to the past. By this interest, people are getting more connected to each other, which makes it easier to reach a wide information pool online. In our time, digital transformation continues to evolve unstoppably. Visitors can use digital applications to quickly learn about the experiences of previous visitors in order to obtain more information and evaluate the museums. Experiences that are shared on interactive environments can positively or negatively affect the demands of potential visitors.

The use of service robots in museums, the integration of professional service robots, and supporting the development of museums through added value can be considered among possible technological developments. Technological advances enable museums to exhibit their collections more interactively. Using robot guides with a system that pays great attention to convey the information that visitors prefer to hear is a key development. Another important gain for museum visitors is that robot guides can transfer these works in various languages according to visitor preferences. Although robot guides are not very common today, they are likely to replace real museum guides in the future. The technological developments in museums help guides do their work more easily and with higher quality. Information kiosks with maps, slide shows, gaming tools, and 3D printers allow guides to make their presentations more permanent and effective. One of the most effective promotional methods here is that museum visitors complete their service procurement with satisfaction and share with others their positive experiences.

REFERENCES

1. +artı Eğitim Dergisi, (2016), Artı Eğitim Yayınları, Ankara, 139; 135.
2. ABDÜSSELAM, S, M. (2020). Artırılmış Gerçeklik Tarayıcılarına İlişkin Kullanıcı Deneyimleri ve Görüşleri, Educational Technology Theory and Practice, 10(1);117-134.
3. ADALI, A.,(2017),Yapay Zeka, İnsanlaşan Makinalar, İTÜ Vakfı Dergisi, 8-14.
4. AK, S., Kargiglioğlu, Ş. Bayram, G.E. (2019). Turist Rehberliği Mesleği. Ed. Burhanettin Zengin, Gül E. Erkol ve Orhan Batman, *Turist rehberliği Mesleği (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Ankara: Detay Yayıncılık.
5. ALKAN, M.A.,(2016),Robotlar: Endüstri 4.0 Robotları, Türkiye'nin Endüstri 4.0 Platformu, <http://www.endustri40.com/cobotlar-endutri-4-0-robotlari/>.(Erişim: 06.06.2021).
6. ALTINPULLUK, H.(2015),Artırılmış Gerçekliği Anlamak: Kavramlar ve Uygulamalar, Kitap tanıtımı: Understanding Augmented Reality: Concepts and Applications by A.B. Craig. AUAd, 1(4); 123-131.
7. ARAT, T. & Baltacıoğlu, S.(2016),Sanal Gerçeklik ve Turizm. Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 19(1); 103-118.
8. BLACK, R, Weiler, B. (2005). Quality Assurance and Regulatory Mechanisms in the Tour Guiding
9. CANKÜL, D., Doğan, E., Sönmez, B.,(2018),Yiyecek-İçecek İşletmelerinde İnovasyon ve Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları, işletme Araştırmaları Dergisi, 10(3); 576-596.
10. CHANG, J. C. (2006). Customer satisfaction with Tour Leaders' Performance A Study of Taiwan's Package Tours. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 1 (1).
11. COHEN, E. (1985). The tourist guide: The origins, structure and dynamics of a role, *Annals of Tourism Research*, 12(1);5-29.
12. COŞKUN, C., (2017), Bir Sergileme Yöntemi Olarak Artırılmış Gerçeklik, STD, Aralık, (20); 61-75.
13. ÇELİKBAŞ, Ö.E., Özbek, Ö. (2021). Sanat ve Terapi Bağlamında Müzelerde Turist Rehberliği İle İlgili Kavramsal Bir Değerlendirme. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 95-109.

14. ÇOLAK, C. (2006), Sanal Müzeler, İnet-Tr'06-XI."Türkiye'de İnternet" Konferansı Bildirileri, 21-23 Aralık 2006 TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara.
15. DİNÇER, M. Z, Demirdelen, D. (2019). Turist Rehberliğinin Tarihsel Gelişimi. Ed. Burhanettin Zengin, Gül E. Erkol ve Orhan Batman, *Turist rehberliği Mesleği (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Ankara: Detay Yayıncılık.
16. DÖNMEZOĞLU, D.,(2013),Günümüz Müzeciliğinde Sergileme Tekniklerinin Sanal Teknolojiler ile Desteklenmesi ve Uygulama Örnekleri. Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler genel Müdürlüğü, Ankara.
17. DURMAZ, C., Bulut, Y., Tankuş, E., (2018), Sanal Gerçekliğin Turizme Entegrasyonu: Samsun'daki Beş Yıldızlı Otellerde Uygulama, *Turkish Journal Marketing*, 3(1); 32-49
18. EĞİLMEZ, Ö., Koca, G., (2018),Gelişmekte Olan Ekonomilerde Sürdürülebilir Tedarik Zinciri İçin Endüstri 4,0 Girişimlerine Yönelik Güçlüklerin Değerlendirilmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.23, Endüstri 4,0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı, 1522.
19. ESER, S., Çakıcı, A.C., Babat, D. ve Kızılırmak , İ. (2019). Turlarda Teknoloji Kullanımı: turistler ve Turist Rehberleri Gözüyle bir Değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(41);465-480.
20. HACIOĞLU, N., (2017),Endüstri 4.0, Turizm Sektörünün Neresinde? İçerik ve Swot Analizi Yöntemi ile Bir Değerlendirme. The First International Congress on Future of Tourism; İnovation, Entrepreneurship and Sustainability, September 28-30, Mersin.
21. HOLLOWAY, J.C. (1981). The Guided Tour: A Sociological Approach; *Annals of Tourism Research*; (12);377-402.
22. <https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/artirilmis-gerceklik-ar-uygulamalarindaki-gelismeler-gunluk-hayatta-kulanimi-1/1910>. (Erişim tarihi: 05.06.2021).
23. <https://wftga.org/about-us/what-is-a-tourist-guide/> e.t. 13.06.2021.
24. HU, W., Wall, G., (2012), Interpretative Guiding and Sustainable Development: A Framework, *Tourism Management Perspective*, 4, Elsevier.
Industry: A systematic review; *Journal of Tourism Studies*; 16(1);24-36.
25. İÇTEN, T., Bal, G., (2017),Artırılmış Gerçeklik Üzerine Son Gelişmelerin ve Uygulamaların İncelenmesi, *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, Part C: Tasarım ve Teknoloji*, 5(2);111-136.
26. İPAR, M. S. Özbek, Ö. (2019). Turist Rehberlerinin Seyahat İşletmeleri, Tur Personeli ve Diğer İşletmeler İle İlişkileri. Ed. Burhanettin Zengin, Gül E. Erkol ve Orhan Batman, *Turist rehberliği Mesleği (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Ankara: Detay Yayıncılık.
27. KALECİ, D., Demircioğlu, T., Akkuş, İ.,(2016), Örnek Bir Artırılmış Gerçeklik Uygulaması Tasarımı. XVIII. Akademik Bilişim Konferansı, Aydın, Türkiye.
28. KARADAYI, Taşkıran, A., Koral. E., Bozkurt, A., (2015). Artırılmış Gerçeklik Uygulamasının Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılması. *Akademik Bilişim*, 462-467.Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
29. KARAMAN, A.& Sayın, K.(2019). Dijital Turizm, Eğitim Yayınevi, Konya.
30. KARASAR, S., (2004), Eğitimde Yeni İletişim Teknolojileri İnternet ve Sanal Yüksek Eğitim, *The Turkish Online Journal of Educational Technology-Tojet* ISSN:1303-6528, 15.
31. KIZILIRMAK, İ.(2019). Endüstri 4.0'ın Otelcilik Sektöründe Kullanılması: Yotel Örneği. The Third International Congress on Future Tourism: İnovation, Entrepreneurship and Sustainability Futourism. 26-28 760-766.
32. KÖROĞLU, Ö. (2012). İçsel ve Dışsal İş Doyum Düzeyleri İle Genel İş Doyum Düzeyi Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Turist Rehberleri Üzerinde Bir Araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2); 275-289.
33. LOVRENJEV, S. (2015). Education of Tourist Guides: Case of Croita, 2nd Global Conference on Business, Economics, Management and Tourism 30-31 October 2014, Prag, Czech Republik. *Prodecia Economics and Finance*, 555-562.
34. MİL, B., Dirican, C.,(2018),Endüstri 4.0 teknolojileri ve Turizme Etkileri, *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism* 1(3);1.

35. ÖZDİPÇİNER, N., (2010), Electronic Marketing in Tourism Sector. *Journal of İnternet Applications and Management*, 1(1);5-22.
36. ROBOTİC, B. (2010). Tourist Guides in Contemporary Tourism, *International Conference On Tourism And Environment*, Philip Noel-Baker University, Sarajevo, Bosnia & Herzegovina, 353-364.
37. SOMYÜREK, S.(2014). Öğrenme Sürecinde Z Kuşağının Dikkatini Çekme: Artırılmış Gerçeklik. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*. 4(1); 63-80.
38. ŞAHİN, Y. G., Balta, S. (2007). Distance Education techniques to Assist skills of tourist Guides. *Educational Technology & Society*, 10 (2); 213-224.
39. TATAR, C-F., Herman, G.V. Gozner, M. (2018). Tourist Guides' Contribution to Sustainability in Romania, *GeoJournal of Tourism and Geosites*, Year XI, no. 1(21);282-287.
40. TOPSAKAL, Y., Yüzbaşıoğlu, N., Çelik, P., Bahar, M.,(2018), Turizm 4.0 - Turist 5.0: İnsan Devriminin Neden Endüstri Devrimlerinden Bir Numara Önde Olduğuna İlişkin Bakış, *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 1(2); 1-11.
41. TSAPATORİ, M. (2003). ORION Research Roadmap for the European Archaeological Museums Sector
42. WEİLER, B. Ham, S.H. (2002). Tour Guide Training: A Model for Sustainable Capacity Building in Developing Countries, *Journal of Sustainable Tourism*, 10 (1);52-69.
43. WERTHER, H., Koo, C., Gretzel, U., Lamsfus, C., (2015), Special Issue On Smart Tourism Systems; Convergence Of İnformation Technologies, Business Models, and Experiences. *Computers in Human Behaviour*, 50, 556-557.
44. YENİPİNAR, U. Zorkirişçi, A. (2013). Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Turist Rehberliği Eğitimi. *Cag University Journal of Social Sciences*, 10(2).
45. YILDIZ, S. (2019). Turist Rehberliği Mesleğinde Robot Rehberlerin Yükselişİ. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(23):164-177.
46. ZHANG, Q.H, Chow, I. (2004). Application of importance-performance model in tour guides' performance: evidence from mainland Chinese outbound visitors in Hong Kong; *Tourism Management*; 25(1);81-91.

(28)

Dr. Öğr. Üyesi S. Hilal ARPACIOĞLU³⁸⁹

**SA`Dİ ŞİRAZİ`NİN DUBLİN CHESTER BEATTY KÜTÜPHANESİ, P.119`A KAYITLI
GÜLİSTAN MİNYATÜRLERİ**

***A MANUSCRIPT TITLED ROSE GARDEN (GULISTAN) BY SA`Dİ SHIRAZI AT THE DUBLIN
CHESTER BEATTY LIBRARY P. 119***

ÖZ

Kadim bir tarihe dayanan minyatür sanatı içinde birçok kültür, ulus ve üslup barındırmakta, bunlardan biri de Timur Devri Minyatürleri olarak anılmaktadır. Timur Devri kitap sanatları içinde de önemli bir yeri olan Baysungur Sanat Akademisi`nde meydana gelen ve Dublin Chester Beatty Kütüphanesi, P.119`a kayıtlı Sa`di Şirazi`nin Gülistan eseri, minyatürleri bakımından dönem üslubuna ışık tutacak nitelikte bir yazmadır. Gülistan, Sa`di Şirazi tarafından 1258 yılında kaleme alınmış, sekiz bölümden oluşan, içinde eğitici ve bilgilendirici hikâye konuları barındıran, kendi türleri içinde nadide yeri olan bir eserdir. Baysungur Mirza`nın kütüphanesi için yapılmış olan eser, içinde sekiz adet minyatür barındırmaktadır. Bu araştırmada bu sekiz adet minyatürün, Sa`di`nin Gülistan eserindeki hikâyeler ile karşılaştırılması yapılmış, hikâyenin hangi anının minyatürleştirildiği bulunmuş ve dönemin üslup anlayışı irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Timur, Minyatür, Gülistan, Herat, Sa`di Şirazi.

ABSTRACT

Miniature Art is based on ancient history and contains various cultures, nations and styles, one of which is known as the Timurid Period Miniatures. It is a period that contains rare works within the Herat school. Moreover, among the Timur Period book arts, a manuscript titled Rose Garden (Gulistan) by Sa`di Shirazi, which came into existence at the Baysunghur Art Academy and is registered at the Dublin Chester Beatty Library P. 119, sheds light on the style of the era in terms of its miniatures. Rose Garden (Gulistan) is a work written by Sa`di Shirazi in 1258. It consists of eight chapters, contains educational and informative story subjects, and has a rare place in its genre. The manuscript made for Baysunghur Mirza's library contains eight miniatures. In this research, these eight miniatures were compared with the stories in Sa`di's Rose Garden (Gulistan).

Keywords: Timurid, Miniatures, Rose Garden (Gulistan), Herat, Sa`di Shirazi.

³⁸⁹ *Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü; Üsküdar İstanbul, sharpacioglu@fsm.edu.tr , <https://orcid.org/0000-0001-5489-6437>

GİRİŞ

İslam minyatür sanatlarında özel bir yeri olan Timur devri minyatürlü yazmaları 1370-1500 yılları arasında daha ziyade Şiraz ve Herat bölgelerinde yoğun bir üretim faaliyeti ile oluşturulan nadide eserlerdir. Özellikle 1397-1433 yılları arası Emir Timur'un torunu Baysungur Mirza'nın Herat'da kurduğu sanat akademisi birçok üslup etkileşimi ile beraber kendine has bir sanat anlayışını da barındıran Herat resim okulunun 15. yüzyıl özelliklerini barındıran yazmalar olarak tarihte yerlerini almışlardır. Bu dönemde birçok klasik eser kopyalanmış, süslenmiş ve resimlenmiştir. Sa'di Şirazi'nin Gülistan'ı da bu nadide eserlerden birisidir. Yaşadığı dönemde halkın takdirini kazanmış bir sanatçı olan Sa'di Şirazi, Şiraz'da doğmuş, doğum tarihi ile alakalı farklı rivayetler nakledilmekle birlikte doğum yılının 1213-1218 yılları arası olduğu tahmin edilmektedir. Fars edebiyatının en büyük şairlerinden olmasına rağmen hayatına dair bilgiler sınırlıdır. Sa'di'nin manzum ve mensur eserleri "külliyyat" adı altında toplanmış, en bilinenleri de Gülistan ve Bostan'dır (Çiçekler, 2008; 405,406). Gülistan eseri Sangurlu hanedanından Ebu Bekir b. Zengi adına 1258'de kaleme alınmıştır. Gerek kendi türü gerek sanat değeri bakımından taklit edilemeyen eser, münacat, na't ve yazılış sebebinin anlatan önsözden sonra padişahların hal ve hareketlerini, dervişlerin ahlakını, kanaatin faziletlerini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet adabını konu alan sekiz bölüm halinde düzenlenmiştir (Yazıcı, 1996; 240,241). Bugün Sa'di Şirazi'nin Gülistan eserinin dünya kütüphanelerinde birçok minyatürlü nüshası bulunmaktadır.

Araştırmaya konu olan nüsha, Dublin Chester Beatty Kütüphanesi, P.119'a kayıtlı, özellikle minyatürlerinde yoğun Herat etkisi gözlemlenen, Baysungur devrinde Herat'ta Baysungur'un himayesi altındaki sanatçı topluluğu tarafından yapıldığı bilinen nadide bir örnektir. Yazma kırmızı bir deri cilt ile ahurlı ince kâğıt üzerine 25,2x15,9 cm boyutlarında, 1,7 cm kalınlığında 48 yapraktan oluşmaktadır. Baysungur kütüphanesinin başında bulunan Tebrizli Câfer (Câfer el Baysunguri) eserin hattatı olup, metin Farsça ve nestâlik hattı ile yazılmıştır Her sayfa 23 satır nestâlik hattı yerleşecek şekilde tasarlanmış, yazıya siyah renk mürekkep hâkim olmakla beraber aralarda mavi ve altın mürekkep de kullanılmıştır. Eserin cetvellerinde renkli iplik kullanılmamış, karşılıklı altın cetvel ve en dışı mavi renkte tezhipte kuzu diye adlandırılan çizgi çekilmiştir.

1427 tarihli eserin zahriyesi 1r, madalyon şeklinde tasarlanmış, altın tezhip bezemeli alana beyaz mürekkep ile Timurlu Prensi Gıyâseddin al -din Baysungur'un kütüphanesi için yapıldığı yazmaktadır (Arberry vd. 1959; 38). Eserde 8 adet minyatürlü sayfa bulunmaktadır. Eserin Baysungur kütüphanesindeki sanatçılar tarafından yapıldığı varak 1r de geçmekle beraber, 1427 Temmuz tarihli Tebrizli Câfer'in Arz'ında eser yapımında adı geçen belli sanatçılar da bulunmaktadır. Bu Arz'a göre eserin levhaları Hâce Atâ tarafından yapılmıştır. Eserin minyatürlerinde çalışan nakkaşlar Emir Halil ve Gıyâs el-Din olarak geçmektedir. Eserin tezhiplerini ise Mevlâna Şıhab'ın yaptığı kayıt altına alınmıştır (Özergin, 1974-1975; 483-486). Araştırmaya konu olan eserde bulunan 8 adet minyatürün hikâyeleri metin içinde bulunmuş, tasarım, renk ve işçilik bakımından irdelenmiş, dönemin minyatürlü yazmaları içindeki yeri tartışılmıştır.

Minyatürler

V3b- 14,4x9,7 cm minyatürlü alanı bulunmaktadır. Sayfada yazı alanı minyatürün üst kısmında yatay bir şekilde 1/7'lik bir alanı kaplar. Nestâlik hattı ile 3 sıra yazı yazılmış, yazının baş kısmında karşılıklı dörtgen koltuk süslemeleri vardır. Siyah ve mavi mürekkep kullanılmıştır. Mavi mürekkepli yazıda "beyit" ibaresi bulunmaktadır. Eserde beyit, hikâye ve şiir kısımları mavi ya da altın mürekkep ile yazılarak belli edilmiştir. Sa'di, Gülistan'ın hikâye bölümlerine geçmeden önce giriş kısmında, bir arkadaşı ile bahçede gecelediğinden, bu bahçenin hoş, canlı ve ağaçlarla iç içe bir yer olduğundan ve bu bahçede sekiz bölümlük bir kitap olan Gülistan'ın ortaya çıktığından bahseder (Karaismailoğlu, 2004; 17-21). Bahçeyi, soğuk ve tatlı bir su akan, büyük ağaçların olduğu, ağaçlarda ve bahçe zemininde rengarenk çiçeklerin bulunduğu, ağaç altlarında bukalemun renkli halıların olduğu bir görüntü olarak tasvir eder (Bilge, 1980; 318). Sa'di'nin Gülistan'da tasvir ettiği bahçe ile Varak 3b'de resmedilen bahçe ufak detaylar dışında benzer özelliklerde tasvir edilmiştir. Minyatürde halının sağ tarafında oturun sakallı figür Sa'di'dir. Sa'di burada yaşlı bir halde tasvir edilmiştir. Minyatürün arka planı Celayir üslubunu anımsatacak detayda ağaç ve ot kümelerinden oluşmaktadır. Celayir Devri 1396 tarihli, Londra British Library, Add. Ms. 18113'e kayıtlı Hacı Kirmani Hamsesi'nin doğa

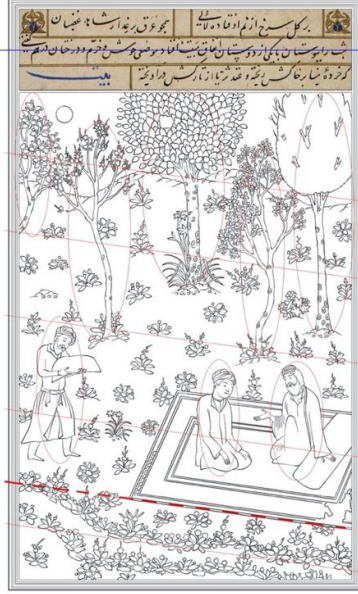

tasvirindeki ince işçilik, detaylar ve ağaç yapıları bu minyatürde de benzer özellikler göstermektedir. Gece tasviri de yine Timur Devri Herat Okulu'nda sıkça karşımıza çıkan lacivert üzerine altın ile işlenmiş yıldızlardan oluşmaktadır. Timur devrinde sıkça karşımıza çıkan dere tasvirleri de yine bu sayfada bulunmaktadır.

DCBL, P.119, v3b

Resim 1

Çizim 1

Gece tasviri yapılan minyatürde ilk bakışta ağaçlar, ot kümeleri, dağlar ve insanlar yazı ile paralel bir şekilde sıralanmış gibi gözükse de sağ alt kısımda bulunan halının eğimi referans alındığında kompozisyonun eğimli bir kurgu ile düzenlendiği görülür (Çizim 1). Bu eğim mekâna derinlik hissi katmaktadır. Ağaç ve bitkiler ile halının cetvele dayanan kısımlarda yarım şekilde çizilmesi alana genişlik hissi katmış, minyatürde kullanılan bütün öğeler zemine homojen bir şekilde dağılmıştır. Bu dağılım renk seçimleri ile desteklenerek gözü yormayan, kalabalık olmasına rağmen her objenin müstakil olarak algılandığı rahat okunan bir tasarım oluşturmuştur. Minyatürde bu kadar yoğun öğe kullanımına rağmen okunabilir olmasının en önemli sebebi, her bir öğeye kendi oranı kadar boş alan bırakılması ve diğer öğenin bu boşluk mesafesi sonrasında çizilmesidir.

V9a- Minyatürde marj hizasından yukarı ve sola doğru taşma yapılmış, 20x13,7cm'lik bir kısım minyatüre ayrılmıştır. Nestâlik hattı ile 8 satır yazılan yazı, minyatürün içine geçmiş vaziyette görülür. Siyah ve mavi mürekkeple yazılan yazının son üç satırında karşılıklı dörtgen koltuk süslemesi yapılmıştır. Mavi mürekkep ile üst kısımda “hikâye” alt kısımda “beyit” ibaresi vardır. Bir derviş ile padişah arasında geçen hikâye konu alınmıştır. Hikâye geç vakitlere kadar eğlenen padişahın kapısına gelen çıplak bir dervişin padişaha “üzüntünüzün olmadığını varsayalım, bizim üzüntümüz de mi yok” demesi ile başlar. Bu söz padişahın hoşuna gider ve pencereden dışarı bin altınlık bir kese uzatıp, “Ey Derviş! Eteğini kaldır.” der. Derviş, “Elbisem yok, eteği nereden kaldırayım” deyince padişahın acıması artar ve altın kesesinin yanına bir de kaftan ekleyip dervişe iletir. Fakat derviş kısa sürede parayı yiyip dağıtır ve saraya geri gelir (Karaismailoğlu, 2004; 34,35). Tekrar saraya dönen derviş, padişahın yoğun olduğu bir zamana denk gelir. Mabeyinciler, dervişin gelişini padişaha haber ederler. Münasip bir zaman gözetmeyerek kapıya dayanan derviş, padişah tarafından hoş karşılanmaz. Bu kadar kısa sürede, o kadar parayı telef etmesi sebebi ile derviş kovmalarını emreder. Bunun üzerine padişahın veziri böyle insanların nafakalarını günü gününe vermenin doğru olacağını, bu sayede parayı bir anda telef edemeyeceklerini, fakat onları terbiye için dahi olsa kovmanın

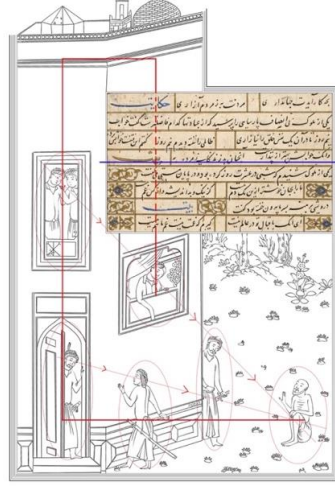

ve bir daha bir şey vermemenin muvafık olmayacağını söyler. Sa' di hikâyenin sonunda, insanların ya lütuf ve ihsan kapısını açmamasını, açtıysa da huşunet ile kapamamasını öğütler (Bilge, 1980; 337,338).

DCBL, P.119, v9a

Resim 2

Çizim 2

Kızıl tuğladan yapılmış bina saray olarak resmedilmiştir. Timur Devri Herat Okulu'nda mimari yapı resimlerinde kızıl tuğla sıkça karşımıza çıkmaktadır. Sarayın üst kısmında lacivert kuşak üzerine altın ile “Ey defteri firuze zerkar gülserhan cevanmerd ya rüzetul darulgera. (Ey yıldızlı sarayın yüksekteki firuzeli kubbesi, seni can bağışlayan bahçe mi adlandırayım? yoksa ebedi mesken bahçesi mi?)” yazmaktadır. Alt kısımda kapı üzerinde lacivert zemin üzerine beyaz mürekkep ile yazılan yazı okunamamaktadır. Minyatürde dervişin ikinci gelişini padişaha haber eden mabeyinciler sahnesinin resmedildiği düşünülmektedir.

Derviş, sayfanın sağ alt kısmına konumlandırılmıştır. Tasarımda figürlerin bir kısmı dervişe bakmakta, bir kısmı da yine dervişin bakış hizasında saraya doğru ilerlemektedir (Çizim 2). Bu hareket hali, dervişin gelişini haberdar etme sahnesi olma ihtimalini desteklemektedir.

Sayfanın sol yarısı tamamen saraya ayrılırken, sağ yarısı daha sade kurgulanmış ve figür olarak bir tek derviş kullanılmıştır. Derviş ve saray arasında geçen hikâyede nakkaşlar iki ayrı kesimi bize renk ve tasarım yoğunluğu farkı ile de ifade etmektedir. Kırmızı tonların çokça kullanıldığı sol tarafı dengelemek maksatlı sağ üste de kırmızı bir bitki yerleştiren nakkaşlar, genel kompozisyonu renk olarak aykırı düşürmemek için asimetrik bir renk dengesi uygulamışlardır.

V14a- Minyatürde marj hizasından yukarı ve sola doğru taşma yapılmış, 20x10,4cm'lik bir kısım minyatüre ayrılmıştır. Bir pehlivanın güreş tutma hikâyesini anlatan minyatürde 360 ağır oyun bilen, her gün bu oyunlardan birini oynayan ve pehlivanlıkta birincilik kazanmış birisinden bahseder. Bu kişi çıraklarından birisini çok sevmiş ve ona bildiği 360 oyunun 359'unu öğretmiştir. Kalan bir oyunu da öğrenmek isteyen çırağı, usta pehlivan geçiştirir. Sanat ve kuvvette son dereceyi bulan çırağın karşısına artık kimse çıkamaz hale gelmiştir (Bilge, 1980; 355). Çıracık bir müddet sonra padişahın huzurunda şöyle demeye başlar, “üstadın bana olan fazileti büyüklüğünden ve beni yetiştirme hakkından dolaydır. Yoksa kuvvette ondan aşağı değilim, sanatta onunla eşitim.” (Karaismailoğlu, 2004; 48,49). Bu söz padişahın hoşuna gitmez ve “ustan ile güreşmelisin” emrini verir. Geniş bir meydan tayin eder, devlet erkani, saltanat ayarı ve meşhur pehlivanlar bu meydana toplanır. Çıracık, meydana sarhoş bir fil gibi, dehşetle, karşısında demir dağ olsa yerinden koparacak şekilde gelir. Usta anlar ki genç çıracık kuvvetçe ondan üstündür. Ondak sakladığı ve ona öğretmediği oyun ile ona saldırıp iki eli ile kaldırıp başından yukarıya götürür ve çırağı yere vurur. Kazanan ustaya bir hilat giydirip bahşış veren padişah, çırağı da azarlar. “Seni yetiştiren ustana vefasızlık ettin, onu yenmeye kalkıştın ama başaramadın” diyen padişaha çıracık cevap olarak “Padişahım, ustam beni zor ve kuvvet ile yıkmadı. Belki benden esirgemiş olduğu bir oyun ile yıktı” der. Ustası cevap verir. “Evet o oyunu böyle

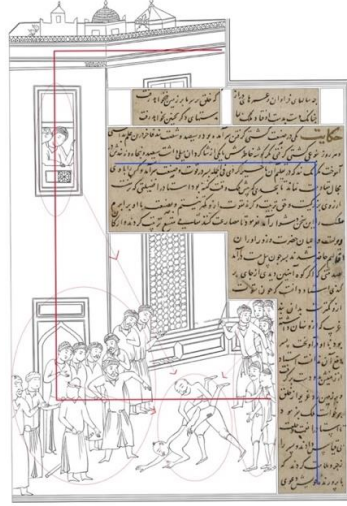

bir gün için saklıyordum. Demişler ki, dostuna o kadar kuvvet verme ki sana düşman olacak olursa seni mağlup etmesin.” Hikâyenin sonunu Sa’di, şu şekilde bitirir. “Kendi beslediği kimseden cefa gören adamın ne dediğini duymadın mı? Vefa denilen şey ya esasen bu alemde yoktur. Kuru bir adı vardır. Yahut bu zamanlarda vefa kimsede yoktur. Benden ok atmayı öğrenen bir kimse yoktur ki sonunda beni nişan almasın.” (Bilge, 1980; 355,356).

DCBL, P.119, v14a

Resim 3

Çizim 3

Minyatürde kızıl tuğladan yapılmış bir yapı saray olarak resmedilmiştir. Sarayın üst kısmında mavi bordürde beyaz yazı bulunmaktadır. Burada “Eğer sarayın mezar taşlarından yapıldı ise, bin yıl sonra şad olasın ve yaşıyasın”, sarayın kapı üstünde de yine mavi zemin üzerine beyaz mürekkep ile “Yüce Padişah” yazmaktadır (Lentz, 1985; 321). Minyatürde ustanın çırağı iki eliyle başından üzerine kaldırarak yere vurma sahnesi resmedilmiştir. Güreş tutan usta ve çırağın sağ ve solundaki kalabalık da Sa’di’nin hikâyede bahsettiği devlet adamları ve meşhur pehlivanlarıdır. Yenme sahnesinde, ustanın çırağı yendiği vakit izleyicilerin bağırışları resmedilmiş, sağ ve sol tarafta bulunan figürlerin el ve kol hareketlerinin çeşitliliği halkın durağan bir şekilde olmadığı ve heyecanla güreşi izledikleri izlenimini bize vermektedir. Minyatürde figürlerin hemen hemen hepsi bakışını güreşen usta ve çırağına yöneltmiştir (Çizim 3). Minyatürün alt orta kısmına konumlandırılan güreş tutanların iki yanına çizilen topluluğun daha da kalabalık olduğunu hissettirmek amaçlı nakkaşlar cetvel kısmına denk gelen figürleri yarım çizmiştir. Bu kurgulama düzeni, tasarım prensiplerinde devamlılık ilkesi olarak geçmektedir.

Sayfada yazı, sağ üst ve sağ yandan tasarlanırken, minyatür de sol alt ve sol yana tasarlanmış böylece yazı ve minyatür arasında asimetrik bir yerleşim oluşturulmuştur. Sol üstten sağa doğru devam eden minyatürle birlikte yazı minyatürün içine girmiştir. 23 satırdan oluşan yazının ilk iki satırında karşılıklı dörtgen koltuk süslemeleri bulunmakta, üçüncü satırda da altın mürekkep ile “hikâye” ibaresi yer almaktadır. Meydanın saray önünde olduğu düşünülmektedir. Nakkaşların bir önceki minyatürde saray önü olarak resmettikleri bina ile bu minyatürde bulunan bina hem renk hem tasarım bakımından birbirine benzemektedir. Güreşen figürlerin rengi zemin ile aynı tonlarda tutulmuş olsa da ayakkabılarındaki kırmızı, güreşen kişilerin etrafında oluşturulan boşluk ve bu kişilerin sayfanın merkezine konumlandırılması, minyatüre ilk bakışta bu iki figürü fark etmemizi sağlamaktadır. Minyatürün geneline hâkim olan canlı renkler sadece orta merkezde yoktur. Bu da dikkati zıtlık prensibi ile yine bu alana çekmektedir.

V 15b- Sayfada minyatür 20,4x13,4cm’lik alana sahiptir. Yine marjlardan yukarı doğru kayalar ve sağa doğru deniz ile taşma yapılmıştır. Yazı, minyatürle iç içe geçmiş ve üst kısımda 3 satır olarak yer almaktadır. Minyatürün konusu batan bir kayıktan kurtarılmaya çalışılan iki kişinin hikâyesidir

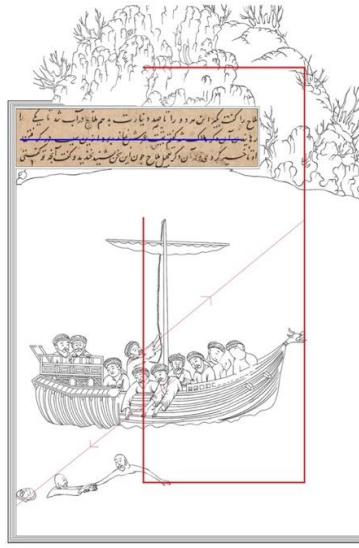

Hikâyede, Sa'di de geminin içinde bulunduğundan bahseder. Büyük bir topluluk gemide ilerlerken arkada bir kayık batmıştır. Batan gemide bulunan iki kardeş girdaba düşerken diğer gemideki büyüklerden biri gemiciye her ikisini kurtarmasını ve bunun karşılığında da her biri için elli dinar vereceğini söyler. Gemici suya atlar ve birini kurtarır, diğeri helak olur (Karaismailoğlu, 2004; 53). Bu hali gören Sa'di, "Zavallının ömrü kalmamış ondan dolayı evvela ötekini kurtarmakla onu kurtarmayı geciktirdiniz." der. Gemici güler ve "sözün doğrudur fakat benim gönlüm ilk önce bunu kurtarmak istedi, çünkü bir zaman çölde kalmıştım bu beni deveye bindirdi. Halbuki ötekinden kamçı yemiştım." der. Bunun üzerine Sa'di "Cenâb-ı Hak ne kadar doğru söylüyor" der ve ekler "İyilik eden de kötülük eden de kendisi için yapmış olur." (Bilge, 1980; 361,362).

DCBL, P.119, v15b

Resim 4

Çizim 4

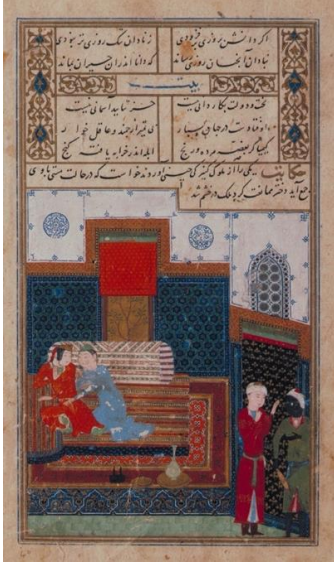
Sa'di bu minyatürün hikâyesinde kendisini de hikâyenin içinde bir karakter olarak yazmıştır. Resim 1'de de Sa'di minyatürün içinde resmedilen beyaz saçlı bir figür olarak tasvir edilmiştir. Bu minyatürde de gemi içinde tek beyaz saçlı figür, açık mor kaftanlı figürdür. Bunun Sa'di olduğu düşünülmektedir. Gümüş ile boyanmış deniz tasviri olan minyatürde gemi direği sayfayı tam ortadan bölmektedir. Direkteki yelkeni çeken figür ile sağ çaprazında denizdekilere el uzatan figürün bakış yönleri asimetrik bir denge oluşturmaktadır (Çizim 4). Kurtarılamayan figürün sol tarafta cetvele dayanmış ve yarım çizilmiş hali figürün kafasının gemiden uzaklaşıyor hissiyatını vermiştir. Dağlar, deniz ve gemiden oluşan minyatürün üst kısmındaki yazı alanı bir önceki minyatürde olduğu gibi resim alanı ile iç içe geçmiş olarak kurgulanmıştır. Minyatürde gemicinin, sandalı batan iki kişiden birini kurtarma anı resmedilmiştir.

VI6b- Sayfada minyatür 12x9cm'lik alana sahiptir. Üst kısımda 8 satırlık yazı alanı bulunmakta, kenar bordürlerde dörtgen bezemeler yer almaktadır. Siyah mürekkep ile yazılan alanın orta kısmında mavi mürekkep ile "Şiir" ibaresi yer alıp, bu alanın iki tarafına da dörtgen formda koltuk süslemesi uygulanmıştır. Yazı alanının 7. satırının başında da altın mürekkep ile "hikâye" yazılmıştır. Minyatürde Çinli bir cariyenin hikâyesi resmedilmektedir. Padişahlardan birine Çinli bir cariyeye getirirler. Sarhoşluk halinde onunla beraber olmak isteyen padişaha, cariyeye karşı koyar. Buna sinirlenen padişah cariyeyi siyah bir köleye bağışlar. Köle cariyeye ile birlikte olur. Sabah vakti cariyeyi arayıp bulamayan padişaha durumu anlatırlar. Buna sinirlenen padişah, köle ve cariyenin sağlam bir şekilde bağlanıp köşkün damından hendeğin dibine atılmasını emreder. İyi davranışlı vezirlerden biri, Padişaha "Zavallı siyahi kölenin bunda bir hatası yoktur. Çünkü bütün köleleriniz ve hizmetkarlarınız efendimizin iltifatına alışkındır." der. Padişah, "Onunla bir araya gelmeyi bir gece erteleyeydi, ne olurdu. Ben ona cariyenin değerinden fazlasını ihsan ederdim." der. Vezir şöyle cevap verir, "Yanmış susuz kişi, berrak pınara varınca, sen sanma ki kükreyen filden endişe eder. Aç olan inançsızın

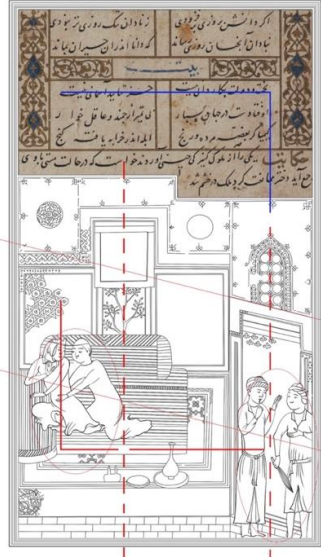
boş evde sofrada başında ramazanı düşüneceği akıl almaz.” Bu sözler padişahın hoşuna gider ve “Siyahi köleyi sana bağışladım, cariyeyi ne yapayım?” der. Vezir de “Cariyeyi, siyahi köleye bağışla zira onun artığı, ona yaraşır.” der.

Sa'di hikâyenin sonunu şöyle bitirir. “Beğenilmeyen yere giden kişiyi asla dostluğa uygun görme. Susuzun gönlü kokan ağzının artığı berrak suyu istemez” (Karaismailoğlu, 2004; 55,56).

DCBL, P.119, 16b

Resim 5

Çizim 5

Hikâyede resmedilen an, padişahın Çinli cariyeye yanaşması ve cariyenin padişahı reddetme sahnesidir. İç mekân tasviri yapılan minyatürde mekânda iki ayrı duvar resmedilmiş ve her duvar kendi alanında simetrik tasarlanmıştır. Duvarların açıları mekâna perspektif vermiştir. Sağ duvarın eğimi ile padişah-carıye ve siyahi köle-vezir konumu birbirine paraleldir (Çizim 5). Cariyenin, padişahı istememe hali, cariyenin el hareketi dışında oturulan alanın en uç soluna doğru çizilmesi ile de pekiştirilmiştir. İç mekân tasviri Timur Devri Herat minyatür üslubunu yansıtmaktadır. Duvar süslemeleri, yuvarlak formda pencereler ve lacivert duvar karoları bu dönemde hemen hemen bütün minyatürlerde karşımıza çıkan bir iç mekân tasarımıdır. Herat Okulu'nun en önemli özelliklerinden biri de resim sanatında sürekli surette özellikle iç mekânlarda ince işçilikli motif kullanımı yaygınlığıdır. Timurlu Hanedanlığındaki ressamlar bu süsleme unsurlarını bir nevi dekorasyon olarak kullanmış bu da Herat Resim Okulu'nu özellikle iç mekânlarda diğer Fars resim okullarından ayırmaktadır (Zoghi vd. 2018; 65-68).

V29b- Sayfada minyatür 18,7x12,4cm'lik alana sahiptir. Minyatürle yazı alanı iç içe geçmiştir. Sol üstte 4 satırlık yazı alanı bulunmaktadır. Hikâyede, bir genç babasına “Rızkın taksim edilen bir şey olsa da elde etmenin yollarına tutunmanın şart; bela taktir edilmiş olsa da belaya girme kapılarından girmenin sakınılmasının da vacip olduğunu” söyler. Doğru olanın yolculuk yapmasını çünkü daha fazla yoksulluğa dayanmadığını ekler ve babasına veda edip, himmet dileyip yola çıkar. Bir su kıyasına varır. Su şiddetinden taş taş çarpmakta, gürültülü bir fersaha gitmektedir. Her biri, bir akçeye geçit gemisine binmiş ve yolculuğa hazırlanmış bir grup insan görür. Gencin parası yoktur ve övgü dilini açar. Ne kadar yakardıysa da yardım etmezler ve münasebetsiz gemici gülerek “Altının yok, denizde zorla gidilmez, on kişinin gücü ne olur, bir kişilik altın getir” der. Genç giden geminin arkasından seslenerek, “Giydiğim şu elbise ile yetinirsen esef yoktur” der. Gemici de bunu kabul edip, gemiyi geri çevirir (Karaismailoğlu, 2004; 100,101). Gemicinin tamah edip genci gemiye alması ile ilgili Sa'di şöyle der, “Tamah akıllı insanın gözünü görmek eder. Tamah kuşları ve balıkları tuzağa çeker.” Gemiye binen genç gemicinin sakalını, yakasını ele geçirir geçirmez kendine doğru çekip iyice döver. Gemicinin arkadaşları gemiciye yardım etmek için gitseler de onlar da aciz

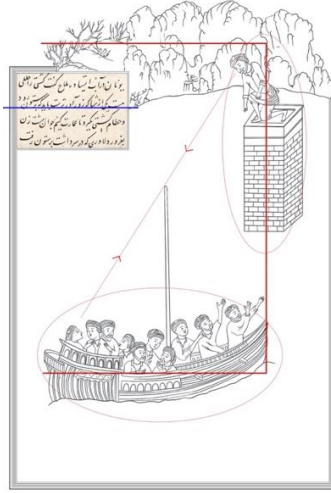

kalıp gemiye geri kaçarlar. Gençten korkan gemiciler gençten özür dileyerek onu gemiye alıp açılırlar. Gemi gide gide bir direğe rastlar. Bu direk (sütun) Yunan asarından olup, su içine dikilmiştir. Gemiciler “geminin bir bozukluğu var, içinizde gözü pek, en birinci babayiğit kimse şu direğe kadar gitsin, şu sütuna çıkarak geminin palamarını tutsun, biz de gemiyi tamir edelim” der. Genç yiğitlik gururu ile “ben çıkarırım” der, fakat bu arada incinmiş düşmanın halini düşünmez. Genç geminin palamarını bileğine dolayıp sütunun üstüne çıkınca gemici palamarı keser ve gemiyi yürütür. Genç şaşakalmış bir şekilde orada kalır (Bilge, 1980; 426,427).

DCBL, P.119, v29b

Resim 6

Çizim 6

Hikâyenin devamında gencin farklı yerlere gitmesi ve farklı diyaloglara girmesi mevcuttur fakat v29b’de bulunan minyatürde nakkaşlar gencin gemiyi tamire yardım etmek için iple sütuna çıktıktan sonra gemicinin ipi kesip gemiyi hareket ettirerek genci o sütunda bırakıp gittiği anı resmetmiştir. Resim 4’te bulunan minyatürdeki gemi kompozisyonuna benzer bir kompozisyon tasarlanmış, geminin direği sayfanın merkezine denk gelecek şekilde konumlanmıştır. Geminin en solunda duran kişinin bakışı sütun üzerindeki gence doğru çizilmiştir (Çizim 6). Bu tasarımda altın oran kurgusu mevcut olmakta, yazı alanı da diğer minyatürlerde olduğu gibi minyatürün içine geçecek şekilde yerleşmektedir. Sütun üzerindeki genç hikâyenin ana karakteri olup sayfada altın orana denk gelen yerlerden birine konumlandırılmıştır.

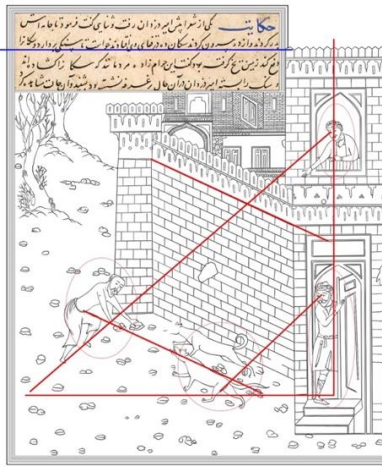
V32b- Sayfada minyatür 14,7x13,4cm’lik alana sahiptir. Yazılı alan minyatürün üst kısmında yer alıp 4 satırdan oluşmaktadır. Yazının başlangıcında mavi mürekkep ile hikâye yazmaktadır. V32b’de bulunan minyatür köyden kovulan bir şairi konu almaktadır.

Sa’di hikâyede, şairlerden birinin bir hırsız çetesinin reisine gidip, onu methi etmesinden bahseder. Bunun üzerine çete reisi hırsızlara şairi soymalarını, elbiselerini almalarını ve köyden kovmalarını emreder. Zavallı şair köyden çıkarken köpekler üzerine hücum eder. O sırada yerden bir taş almak isteyen şair, yerin buz tuttuğunu fark eder ve taşı alamaz. Bunun üzerine “Bunlar nasıl hamamzade insanlar, köpekleri bırakıp taşları bağlamışlar.” der. Pencerede şairin dediklerini işiten çete reisi güler ve “ey hikmetşinas şair, dile benden ne dilerse.” der. Şair cevap olarak “Eğer ihsan buyurursanız elbiselerimi dilerim.” der. Çete reisi ona acır ve elbiselerini vermelerini emreder. Bununla beraber bir kaftan da hediye edip biraz para verir.

DCBL, P.119, v32b

Resim 7

Çizim 7

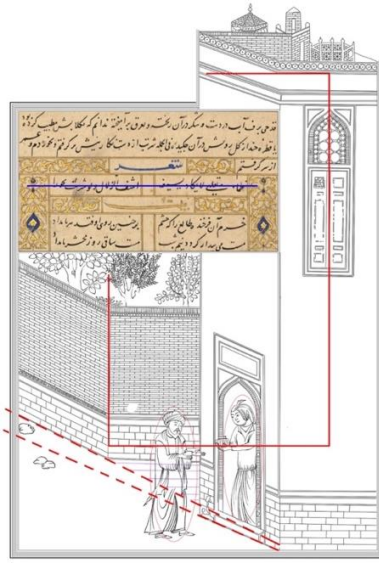
Sa'di bu hikâyede şairin sadece elbiselerini istemesi kısmında “İnsanlar, insanlardan iyilik umar, bana gelirse senden iyilik umudum yoktur, kötülük etme.” demiştir (Bilge, 1980; 436).

Minyatürde peş peşe gelen hikâye akışı aynı anda resmedilmiştir. Sol tarafta köpekler tarafından kovalanan şair yerden köpeklere fırlatmak için taş almaya çalışırken, sağ tarafta ise pencereden mavi elbiseli bir figür bakmaktadır. Bu figür hikâyede adı geçen çete reisi olabilir. Figür elini üstü çıplak şaire doğru uzatmış ona seslenir vaziyettedir. Mavi figürün hemen altında kapıdan biri bakmaktadır. Şairin sözü üzerine çete reisi adamlarına seslenir ve şaire kıyafet getirmelerini emreder. Bu figür de çete reisinin adamlarından birisidir.

Minyatürlü sayfada bulunan yeşil yapının eğimi ile şairin köpeklerle beraber dizilim düzlemleri aynı açı ile tasarlanmıştır. Yeşil yapının kapısında da yeşil üzerine beyaz mürekkep ile “Yâ müfettihü'l-ebvâb (Ey, kapıları açan.)” yazmaktadır. Surlarda bulunan perspektif de göz ardı edilmemelidir (Çizim 7). Yazı alanı minyatürde üst kısma bırakılırken yeşil mimari yapının detayları iri, arka planda konumlanan pembe yapının detayları ufaktır. Bu da yine kompozisyona derinlik katan öğelerdendir.

V36b- Sayfada minyatür 19.9x13.1cm'lik alana sahiptir. Yazılı alan minyatürün içine yedirilmiş üst kısımda 7 satırdan oluşmaktadır. Yazılı alanın alt 5 satırı karşılıklı dörtgen formda süslemeler ile bezenmiş, orta kısımda mavi mürekkep ile “şiiir”, hemen altında da altın mürekkep ile “beyit” yazmaktadır. V36b'de bulunan minyatür, Sa'di'nin Gülistanı'nda Sa'di'nin kendi hatırası olarak geçen hikâyenin tasviridir.

Sa'di hikâyede “hatırımdadır...” diyerek başlayıp gençlik zamanlarında bir mahalleye yolunun düştüğünden bahseder. Temmuz ayında ağız içindeki suyu kurutacak kızgın rüzgârın kemiklerinin içindeki ilikleri kaynatacak bir sıcağın söz eder. Bu denli sıcağa dayanamayan Sa'di, bir duvarın gölgesine sığınır. Gözleri soğuk su verecek, temmuz hararetini söndürecek birini aramaya başlar. Derken karşısında bir evin kapısı açılır. Bir güzel kapıdan çıkar. Bu kişinin güzelliği hakkında uzunca bir betimleme yapan Sa'di, şerbeti eline alıp içtiğinde ömrünün tazelendiğini söyler (Bilge, 1980; 436).

DCBL, P.119, v36b

Resim 8

Çizim 8

Bu sayfa eserin minyatürlü son sayfasıdır. Yazı alanı sol üstte konumlanmış, yedi satır olarak tasarlanmış, son beş satırda karşılıklı dörtgen koltuk tasarımı tezhip süslemeleri vardır. Üçüncü satırda mavi mürekkep ile “şiiir”, beşinci satırda da altın mürekkep ile “beyit” ibaresi yer almaktadır. Minyatür marj dışına çıkmıştır. Hikâyede Sa'di'nin gençlik yıllarına ait bir hatırası konu edilmiş, minyatürde de Sa'di'nin gençlik hali resmedilmiştir. Sa'di sayfanın soluna, genç kadın da sağına konumlandırılmış, figürler karşılıklı olarak birbirlerine bakmaktadır. Mimari yapının sol üste doğru çapraz eğimi bina ve bina duvarına derinlik katmıştır (Çizim 8).

Minyatürde binanın üst kuşak kısmında lacivert zemin üzerine beyaz mürekkep ile “Senin yüce sarayın o kadar yüksek olsun ki, Hüma'dan başka kuş uçup gölge yapmasın.”, kapının üstünde de lacivert zemin üzerine beyaz mürekkep ile kufi yazı çeşidinde “El mülkü lillah (Mülk Allah'ındır)” yazmaktadır. Hikâyede kapı açıldığı an yansıyan beyaz nurdan bahseder, buna uygun olarak kadın figürünün arkası beyaz ile boyanmıştır.

SONUÇ

Dublin Chester Beatty Kütüphanesi, P.119'a kayıtlı ve içinde 8 adet minyatür barındıran Gulistan eseri üslup açısından yoğunlukla Timur Dönemi Herat Resim Okulu özelliklerini yansıtmaktadır.

V3b

V15b

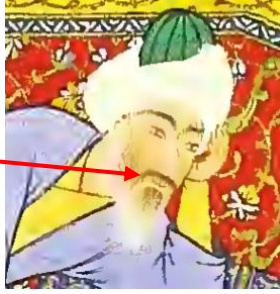
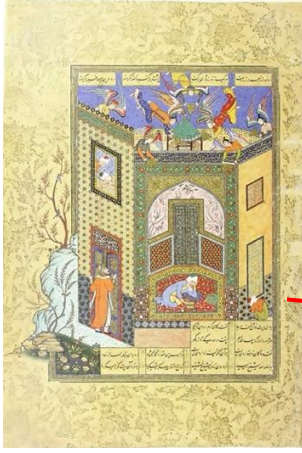

V36b

Minyatürlerde karşımıza çıkan arka plan bitki süslemeleri Celayirli Okulu etkisinin Herat okulu yorumu olarak adlandırabileceğimiz niteliktedir. Sekiz ayrı bölümden meydana gelen Gulistan eserinin bu nüshasında, “Dervişlerin ahlakı” isimli bölüme ait minyatürlenmiş sahne bulunmamaktadır. Nakkaşların resmettiği 8 ayrı sahne bulunmakta, bu sahnelerin üçünde Sa'di Şirazi'nin kendi tasviri yer almaktadır. Bunlar V3b'de yaşlı, V15b'de orta yaşlı ve V36b'de de gençlik halidir. Nakkaşlar bu üç hali resmederken benzer ağız, çene, göz formları, yüz hatları ile el hitaplarını yakın formlarda kullanmıştır.

Bununla birlikte 16. Yüzyıl Safevi döneminde Sultan İbrahim Mirza için yapılan, Washington, D. C.'de Freer Sanat Galerisi, F1946.12 Numaraya kayıtlı Molla Cami'nin Heft Evreng isimli minyatürlü nüshasında, v147a 'da bulunan Sa'di Şirazi'nin bir hikâyesinin minyatürlendiği sahnede 16. Yüzyıl Safevi nakkaşları da Sa'di Şirazi'nin bir tasvirini yapmıştır (Resim 9). Bu tasvir de Sa'di'nin yaşlı hali olup, Gülistan minyatürlerinde beyaz saçlı tasvir edilen Sa'di'nin yüz yapısı gibi ince uzun bir yüz şekline sahiptir (Simpson, 1997; 25).

Resim 9

W.D.C Freer Sanat Galerisi, F1946.12, V.147a

Gece tasvirleri Herat Resim Okulu'nda sıkça karşımıza çıkan lacivert zemin üzerine altın ile uygulanmış ay ve yıldızlardan oluşmaktadır. Gökyüzü alanları minyatürlerin çoğunda boş bırakılmış, gökyüzü tasviri olan sayfalarda da bulut motifi kullanılmamıştır. Eserde bulunan minyatürlerden v15b ve v29b minyatürlerini Musavvir Emir Halil'in yaptığı Tebrizli Câfer'in Arzı'nda belirtilmiştir (Özergin, 1976; 486). Bu iki sayfanın kompozisyon ve renk seçimleri ile işçiliklerine bakıldığında görülen benzerlik de bu iki sayfanın aynı nakkaş tarafından yapıldığını bize göstermektedir. Bununla beraber v32b ile v36b minyatürlerinin kurgu mantıklarının birbirine yakın olması bu iki sayfanın da başka bir nakkaş tarafından yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Eser, Timur Devri Baysungur Sanat Akademisi'nin üslup özelliklerinden olan; detaylı ve ince işçilikli arka plan bitki örtüleri, detaylı mimari iç mekân tasvirleri, jest ve mimiklere sahip figürleri barındıran doygun ve uyumlu renkler ile renklendirilmiş minyatürler içermektedir. Araştırmaya konu olan yazmanın minyatürlerinde tam sayfa resim yerine, üst sağ, üst sol ya da tam sağ kısımlara yerleştirilen yazılar bulunmaktadır. Yazı konumlarına göre tasarlanan minyatürlerde doğa, iç mekân, mimari yapı ve figür çeşitliliği çokça karşımıza çıkmakta, dönemin minyatür üslubunu bize yansıtmaktadır. Resim 7'de tek bir görselde iki ayrı zaman dilimi işlenmiştir. Birden fazla zaman dilimini tek bir resim ile anlatma mantığı minyatür sanatında sıkça karşımıza çıkmakta, bu dönemde de benzer özellikte minyatürlü sayfalar bulunmaktadır. Araştırmaya konu olan yazma işçilik bakımından oldukça kaliteli olmakla beraber, zengin renk kullanımını da barındırmaktadır. Timur Devri Herat Okulu'nun özellikle Celayirli üslubundan feyz alarak geliştirdiği bu üslup, kendine has yorumlaması ile nadide eserlerin meydana geldiği bir dönem olmakla beraber, bahsi geçen bu yazma da dönem özelliklerini bize yansıtır nitelikte bir eserdir.

KAYNAKÇA

1. Arberry A,J, M. Minovi and the late E.Bloch. The Chester Beatty Library, *A Catalogue of the Persian Manuscripts and Miniatures*, Volume 1. Dublin: Hodges Figgis and Co. Ltd, 1959
2. Çiçekler, Mustafa. "Sa'di-i Şirazi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 35. Cilt. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2008
3. Karaismailoğlu Adnan. *Gülistan*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004

4. Lentz Thomas W. “Timur and the Princely Vision Persian Art and Culture in the Fifteenth Century”, *Los Angeles, Country Museum of Art*: August 13-November 5, 1989
5. Özergin M.Kemal. ““Temürlü Sanatına Ait Eski Bir Belge Tebrizli Câfer’in Bir Arzı” *Sanat tarihi yıllığı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1974-1975
6. Simpson Marianna Shreve ve Massumeh Farhad. *Haft Awrang: A Princely Manuscript from Sixteenth Century Iran*. London: Yale University Press, 1997
7. Şeyh Sa`di-i Şirazi, *Bostan Gülistan*. Tercüme: Kilisli Rıfat Bilge. İstanbul: Meral Yayınevi, 1980
8. Yazıcı Tahsin. *Gülistan, TDV İslam Ansiklopedisi*, 14. Cilt. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1996
9. Zoghi Neda, Mohd Roslan Mohd Nor and Faisal, Ahmad Faisal Abdul Hamid. *İslamic Patterns in Persian’s Herat School of Painting: A Study on Baysonghori Shahnameh. Online Journal Research in Islamic Studies*, vol.5 no.3, 2018

(29)

Dr. Ahmet ŞANVERDİ³⁹⁰

**BATI KONSEPTİNDE SİVİL TOPLUM
CIVIL SOCIETY IN THE WESTERN CONCEPT**

ÖZ

Batıda sivil toplum algılamasının genel hatlarıyla incelendiği bu makale bir taraftan sivil toplum olgusu üzerine garbi memleketlerde yapılan entelektüel tartışmaları incelerken diğer taraftan sivil toplum oluşumlarının günümüzde ve batılı olmayan toplumlarda nasıl anlamlandırıldıklarını incelemeye çalışmıştır. Batılı toplumlarda anlaşıldığı ve uygulandığı haliyle sivil toplum demokrasinin olmazsa olmaz şartı olmakla beraber batılı olmayan toplumlarda aynı görevi ifa ettiği söylenemez. Bunun böyle olması aslında son derece tabiidir. Zira batılı toplumların yaşadığı tarihi tecrübeler ile batılı olmayanların geçirdikleri tarihi tecrübeler ve halende yaşıyor oldukları sosyal, siyasal ve ekonomik transformasyon batılılarınkinden tamamen farklıdır.

Öyleyse ikisi arasında ki sivil toplum algılaması da farklı olacaktır. Sivil toplum üzerine fikirler zerd etmiş Marx, Hegel, Paine, Gellner, Keane ve Wood gibi batılı aydınlar sivil toplumun oluşum süreci ve toplumsal işlevi konularında farklı düşüncelerde sivil toplumun demokratikleşme sürecinde gerekliliği noktasında birleştikleri görülür ki bugün gelinen noktada sivil toplumsuz bir demokrasiden bahsetmek absurd hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşu (STK), Devlet, Sivil Toplum, Sivil hukuk.

ABSTRACT

Although studies on the state and its relations with civil society have recently become popular in the western and eastern world alike history of the debates can be traced back to Cicero. What made discussions about civil society so favorable within the social sciences and in public life in general was, according to Keane, “the sense of an end of an era, the unacceptability of tyranny, the disenchantment with etatism, the desirability of certain types of liberty.” (Keane, 1996:10) Hegel, Marx, Paine, Gellner and many other western thinkers have one think in common which is the necessity of civil society for a democratic state despite their differences in its historical evolution.

Many think that civil society is just the opposite of a “military society”. However, the meaning of the concept is related to “city life and culture”. It represents “rights and responsibilities” emerging with the rise of free societies and democratic states. Thus there are obvious disparities between advanced and non-advanced democracies and the degree and existence of civil society in these democracies.

Keywords: Civil Society, Non-Governmental Organization (NGO), Consultative, Despotism, Etatism.

³⁹⁰ University of North London, European Research Centre, Uluslararası İlişkiler, Asanverdi@hotmail.com

GİRİŞ

Bu makalede Batıda sivil toplum algılamasını genel hatlarıyla inceleyeceğiz. Günlük uygulamalardan ziyade, sivil toplum olgusu teoride incelenecek ve konu üzerine yapılan ve yapılmakta olan entelektüel tartışmalar irdelenecektir.

Bu bağlamda, güçlü merkezi bürokratik yapılar, askeri yönetimler ve dogmatik ideolojilerin herhangi bir ülkede sivil toplumun ve hatta sivil toplum elementlerinin başlıca düşmanı oldukları söylenebilir. Bunların aynı zamanda temel insan hakları ihlallerinin de ana kaynakları olduklarını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Şayet bazı batılı düşünürlerce iddia edildiği gibi sivil toplum, demokrasinin olmazsa olmaz şartı ise; sivil toplumun henüz tekâmül etmediği yerlerde demokrasinin ne derecede sağlıklı olduğu sorusu haklı olarak sorulacak ve dolayısıyla bunun da cevabı tabiatıyla müspet olmayacaktır.

Analitik bir yaklaşım tarzıyla bakıldığında yukarıda ki önermeler haklı gibi görünse de mesele derinlemesine incelendiğinde durumun sanıldığı kadar da net olmadığı görülecektir. Zira sivil toplumun nevi neşet ettiği memleketlerin dışında, sivil toplumun bilinen ya da batıda kabul gören anlamlarda var olduğunu iddia etmek pek doğru olmayacaktır. Burada, “Sivil Toplum, demokrasinin ön koşuludur” önermesinden hareket edenler açısından ister istemez bir ikilem ortaya çıkmaktadır ki, önermeyi mutlak doğru olarak kabul edenler genelde batılı olanların dışındaki demokrasileri, ya eksik ya da demokrasi olarak kabul etmemişlerdir. Oysa batılı olmayan ve batılı toplumların yaşadıkları ekonomik, siyasi, sosyal ve tarihi tecrübeleri yaşamayan ve dolayısıyla batılı toplumlardan farklı ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi tecrübelerin sonucunda transformasyon geçiren ve halende geçirmekte olan toplumlarda sivil toplumun demokrasinin önkoşulu olduğu savını ileri sürmek ne kadar doğru olacaktır. Sağlıklı bir sivil toplumun teşekkülünün demokrasinin tesisinde elzem olduğu muhakkak olmakla beraber sivil toplumun dominant olmadığı toplumlarda sivil toplum-devlet ilişkileri incelendiğinde eksik ya da zayıf demokrasinin nedenleri ile olagelen insan hakkı ihlallerinin sebepleri de daha iyi anlaşılacaktır. Her halükarda demokrasi, insan hakları ve devlet- fert, devlet-sivil toplum ilişkilerinin değişik toplumlarda değişik algılamaları ve uygulamaları olduğu görülecektir. Aslı itibarıyla anti demokratik uygulamalar ile temel insan hakkı ihlallerinin temelinde de, bu değişik algılamalar ve değişik uygulamalar yatmaktadır. Bu sebeple bazı istisnalar hariç birilerinin anti demokratik kabul ettiğini diğerleri bal gibi demokratik kabul etmektedirler.

BATI KONSEPTİNDE SİVİL TOPLUM

Devlet ve sivil toplum üzerine yapılan incelemeler yeni olmamakla beraber son yıllarda özellikle siyaset biliminde popüler hale gelmiştir. (Jones. 1994: 17-72-86) Benim de bir dönem hocalığımyı yapan John Keane, bunu “*Bir dönemin son bulmasıyla*” tarif etmeye çalışır. John Keane burada kendince despotik sistemlerin dağıldığı son bulduğu ve özgürlüklerin galebe çaldığı döneme işaret eder. Aynı mantıkla diktatörlüklerin reddinin ve özgürlüklere duyulan özlemin bu tip çalışmaları tetiklediğini savunur. (Keane, 1996:10)

Batılı bir kavramın, batılı olmayan toplumlarda tezahürü ya da uygulaması farklı olmakla beraber esas mesele, onun doğru anlaşılması ve değerlendirilmesidir. Zira batılı olmayan toplumlarda sivil toplum algılaması batıdakinden farklı olduğundan, uygulaması da farklı olmaktadır. Sivil toplum alanına giren birçok şeyin bizatihi devlet aygıtları tarafından yapılıyor olması da, bu iddiamızı desteklemektedir. Sivil toplum kavramının “*şehir hayatı ve kültüre ait*” olduğu, şehir hayatının bir başka deyişle medenileşmekle beraber gelişen “*haklar ve sorumlulukları*” kapsadığı söylenebilir. (Keane, 1996:10) Sivil toplumun batı da son derece gelişmiş olduğunu söylememiz, arzu edilen mükemmel bir demokrasinin batıda olduğuna delalet etmemelidir. Belki batılı demokrasilerle diğerleri arasında ki farklılıkları, ileri ve gerilikleri ortaya koyması bakımından kayda değer kabul edilebilir.

Sivil toplum kavramı genelde devletten bağımsız, devlet ve hükümet aygıtlarının hâkimiyet ve tahakküm alanı dışında ve bazen de, devlete rağmen (*en azından teoride*) belli alanlarda hürriyet ve serbestliği ifade eder. Serbest toplumlarda bu serbestlik ya da devlet aygıtlarının baskılarından arî olma hali süreklilik arz ederken bu süreklilik kanun ve yasalarla zapt-u kayd altına alınmıştır. Öyle ki; bazen devlet aygıtlarının varlığına ciddi tehdit oluşturan görüşlere devlete rağmen, ama sivil toplumun bir gereği olarak serbestlik tanınmıştır. (Wood, 1990: 63)

Yukarıdaki ifadelerin günümüz gelişmiş batı toplumlarında karşılığının bulunduğu iddia edilebilir. Ancak, gelişmiş oldukları kabul edilen batı toplumları dışında yukarıda ki ifadelerin karşılığını bulmak son derece zordur. Öyleyse yukarıda izahını bulan sivil toplumun pratik ve teoride evrenselliğini iddia etmek doğru olmayacaktır. Zaten birçok batılı düşünür gibi Gellner de sivil toplumun varlığını hürriyet ve serbestliğin teşri-i ve muhafazası için elzem görürken, batılı toplumları kendine referans olarak almıştır.

21. asrın popüler kavramı/hareketi, katılımcı demokrasinin olmasa olmazı kabul edilen sivil toplum kavramının, bugünkü algılama şeklinden farklı da olsa, kökleri zannedildiğinin aksine çok eskilere dayanmaktadır. Cicero'nun "*sivil toplum*" (societies civilis) fikirlerinden, klasik dönem felsefecilerinden Aristo'ya kadar uzanan bir çizgide, sivil toplum kavramını en azından fikri platformlarda bulmak mümkündür. Ancak, bu eski Avrupa geleneğinde varlığına rastlanan sivil toplum kavramı, bir tanım olarak devletle beraber üyelerini, hukukun tesiri altında barış ve harmoni içerisinde iyi yönetilmek için istisnai bir politik birliktelik olarak varlığını sürdürmüştür. (Keane,1988a: 35) Daha sonraları 1750-1850 aydınlanma çağı süresince yeniden intisar edip gelişecek olan sivil toplum kavramı, zamanla daha da olgunlaşarak günümüze ulaştığında ilk zamanlarındakinden, hem teoride hem de pratikte çok farklı bir hal alacaktır.

Bu makalenin konusu olan -bugünün ifadesiyle- sivil toplumun politik ve sosyal bir kavram olarak tarih sahnesine çıkması altmışlı yıllarda Japonya'da olmuştur. Oradan Avrupa ve Amerika'ya hızla yayılmış ve 20. asrın sonlarında İslam Dünyasını da ihata eden global bir fenomen olarak tezahür etmiştir. (Keane 1996: 10) Sivil toplum siyasal ve sosyal bir kavram ve pratikte karşılığı bulunan bir olgu olarak yeniden doğup geliştiği 18. ve 19. yüzyıllardan da fazla bir yoğunlukla evrenin hemen her yerinde kullanılmakta ve pratikte de uygulanmaktadır.

Sivil toplum ifadesine bugün yüklenen modern anlamlar her hal ve şartta klasik çağlardaki tanımlamalardan çok farklıdır. (Bendix,1990: 143 – 152) Eski çağlarda sivil toplum barış ve iyi yönetim için devlet aygıtlarıyla harmoni öngörürken, bugün sivil toplum devlet ve hükümet aygıtlarından ayrı ve bağımsız, toplum ve fert, insan ve insani ilişkileri tanzim eden bir alan olarak kabul edilmektedir. (Wood, 1990: 61) Hatta denilebilir ki bu alan bazen devletten bağımsız olduğu gibi devlete rağmen de oluşabilmektedir. Bu bağlamda az gelişmiş demokrasilerde sivil toplum yapılanmalarının genel hatlarıyla eski çağlarda ki algılamalarla paralellik gösterdiği görülmektedir. Bu tip toplumlarda gelişmiş demokrasilerin aksine sivil toplum yapılanmalarının hakim dominant iktidar aygıtları ve ideolojileriyle harmoni içerisinde olması arzulanmış gibi buna zemin hazırlayacak siyasi, sosyal ve hatta hukuki düzenlemeler bizatihi devlet aygıtlarınca gerçekleştirilir.

Sivil toplumun zaman süzgecinde devletten ayrı ve bağımsız bir konuma gelmesi şüphesiz birinci derecede yeni hakların, özgürlük ve eşitlik düşüncelerinin (Mardin, 1990: 10-12) de intizam etmesine imkân sağlayan şehirleşme ile yakın alakası vardır. Bazı batılı düşünürlerin, sivil toplum kavramını kapitalizm ile özdeşleştirmeleri de aslında bundandır. Mesela Wood, sivil toplum kavramına günümüzde yüklenen anlamlarını, doğrudan kapitalizmin gelişmesine bağlamaktadır. (Wood, 1990: 60)

Ernest Gellner, modern zamanlarda devlet-sivil toplum ve ikisi arasındaki ilişkinin asli temelleri ve toplumsal açıdan önemini temellendirmek arzusuyla kayda değer bir çalışma ortaya koymuştur. Gellner'e göre "*Birbirlerinden farklı, ayrı çıkar gruplarını temsil eden hükümet dışı (non-governmental) kuruluşlar ki bu kuruluşlar devlete karşı bir denge oluştururken devleti de toplumsal barış, içtimai gruplar ve cemiyet içerisindeki genel çıkar grupları arasında hakemlik görevlerini yapmaktan alıkoymamalı ve aynı zamanda da, sade vatandaşları ya da toplumu devletin ceberutluğundan koruyabilme kabiliyetine sahip olmalıdırlar*" (Gellner, 1994:) diye tarif eder. Gellner'in yukarıdaki tanımlaması kanaatimce; sivil toplumun ne olduğundan çok, ne olması gerektiği noktasında bugüne kadar yapılan en anlamlı tanımlamalardan bir tanesidir. Zira bu tarife uyan bir sivil toplumu en gelişmiş demokrasilerde dahi bulmak mümkün değildir. Dolayısıyla Gellner in ifadeleri var olandan çok olması gereken sivil toplumu tarif etmiştir.

Gellner'e göre; sivil toplum hareketleri (*ideal/doğru halleriyle*) nerede temayüz ederlerse etsinler, kompleks bir olgu olarak dinamizm tercihi içerdiğinden, politik despotizmin düşmanıdır. Gellner'in özellikle vurguladığı bir başka şey de; sivil toplum ve politik despotizm arasında mücadele/karşı olmadır ki bu, özellikle eski despotik Sovyet rejimlerinde bariz bir şekilde mevcuttu. Bunlara Gellner "*Caesaro-Papism – Mammonism, ki bu rejimlerin ana karakteristik özelliği*" politik despotizm ile beraber ideolojik ve ekonomik

hiyerarşiyi (*ekonomide devlet tekeli*) de içermesidir.

Benim de hocam olan John Keane ise, Avrupa düşüncesinde kesin çizgilerle belli olmayan devlet-sivil toplum ilişkisi fikrinin, Anglo-Amerikan geleneğinde şekillendiğini savunur. (Keane, 1996: 11) Liberal düşünürlerin buna teorik olarak, bu düşünceye zemin hazırladıklarını savunur. (Keane 1988a: 36-38) Ancak bu satırların müellifi hocasıyla aynı kanaatleri paylaşmamaktadır.

John Keane, Burke'nin "*Fransız Devriminin Yansımaları*" (Reflection on the Revolution in France) adlı esere Paine'in verdiği cevabı, liberal literatürde ilk örnek olarak gördüğünü vurgulamaktadır. Paine'nin devlet algılaması/anlayışı, sosyal sınıfsal kuvvetlerin toplumun ortak menfaati için delegeler halinde bir araya getirilmesinden başka bir şey değildir. Paine'e göre devletin gücü, sivil toplum lehine sınırlandırılmalıdır. Sivil toplum ne kadar güçlü olursa (*ya da gücü kadar*) o oranda kendi meselelerine çözüm üretir ki böyle olduğunda hükümete o oranda daha az ihtiyaç kalır. Aslında devletin toplumsal hayata müdahalesi azaldığı oranda oranda sivil toplumun gelişeceği ve güçlenmek suretiyle devlet aygıtlarından gelebilecek ceberrutlukları frenliyeceği bir gerçektir. Ancak Paine'in devlet hakkında bir başka ve daha önemli vurgusu da, 'devlet prensiplerinin doğal haklardan ve yönetilenlerin rızasından kaynaklanıyor olmasıdır'. (Keane 1988a :.44-46) Bu varsayımdan hareketle medeni hükümetler (*yada medeni devletlerin hükümetleri*) doğal olarak hür ve eşit, bilinçli ve aktif, ayrı ayrı fertlerin rızası ile yetkin kılınmış anayasal hükümetler olmalıdırlar. Bir başka ifadeyle ne kadar çok hür, bağımsız, eşit fertler ve onların hür iradelerinin tecellisi var ise, o kadar iyi hükümet olacak demektir. Daha da önemlisi bunun aynı zamanda muhtemel seçilmiş diktatörlere, despotizme veya kötü yönetimlere karşı bir balans vazifesi görmesi söz konusudur. Bunun açılımı ne kadar bilinçli seçmen o kadar demokrasi demektir.

Paine'in den farklı olarak, Hegel sivil toplumu özgürlükleri, tabi-i gelişimin şartı olarak görmez, aksine doğal hayat ile öngörülen evrensel devletin arasında konuşlanmış ahlaki hayatın tarihsel bir doğal gelişimi olarak görür. Hegel'in öngördüğü sivil toplum; serbest ekonomiyi, sosyal sınıfları, kartelleri (corporations) ve sosyal devlet, devlet kurumları ile sivil hukuku da içeren bir yapıdır. (Keane 1988a :.44-46)

Hegel'in öngördüğü sivil toplum bir mozaiktir ki; fertleri, sınıfları, grupları ve işlemleri, medeni hukuk normları tarafından düzenlenen ve varlıkları direkt olarak siyasal iktidara bağlı olmayan kurumları içerir. (Keane 1988a :.44-46) Marx ise, Hegel'in evrensel devlet anlayışını reddetmek suretiyle Hegel'in kuramını transformasyona uğratarak yeni bir açılım getirir. Hegel'in evrensel devlet kuramını reddeden Marx, devletin sivil toplum ve sınıf ilişkilerini kapsadığını savunur. (Wood, 1990: 30-38) Marks'a göre toplum, tarihsel bir olgu olarak karakterize edilmiş üretim ve sosyal ilişkilerin değişik bir tezahüründen ibarettir. O, toplumu doğal bir sürecin sonucu olarak zuhur eden bir olgu olarak kabul etmez. (Bobbio, 1988: 73-99)

Gellner haklı olarak, sivil toplumun hürriyetlerin zorunlu bir şartı olduğunu savunur. Gellner'e göre sivil toplum, sadece gelenek ve göreneklerden ve onların ritüelleri ile onların kimlik oluşturan öğelerinden oluşmamaktadır. Sivil toplum, politikaların ekonomi ve sosyal hayat ile güç merkezlerinin baskıları sonucunda oluşmayan ve ondan ayrı bir olgudur. Sivil toplumun bu şartsız bağımsızlığı ve aykırılığı, kendisi ile hâkim politik oyuncular arasına mesafe koyması (*yani onlara bağlı olmaması*), onlara güven verip onların kendi kendilerini yenilemesine imkân hazırlamaktadır. (Keane 1996: 13)

Sivil toplumu özgürlüklerin temeline yerleştiren Gellner in pozitif tanımlaması, sivil toplumun demokrasinin de bir şartı olduğunun altını çizmektedir. Sivil toplumun olmadığı yerde hukuki çerçeve içerisinde hak ve sorumluluklarıyla beraber, kimliklerini tercih edebilecek vatandaşların varlığı söz konusu olamaz.

Bütün bunlar bir tarafa, sivil toplum devletin dışında bazen de devlet aygıtlarına rağmen husule gelse de, devlet üzerinde dominant bir etki yapar. Zaten sivil toplum devlet ile ilişkilerinde, devlet üzerinde önemli oranda etkili olmasa yaşayamaz. Sivil toplum devleti, ideolojik ve kültürel manada enstitüler ve dernekler, ekonomik alanda sendikalar ve odalar ile dini ve entelektüel alanlarda etki altına alır. Ancak bu etkileme karşılıklı bir açık çatışma sonucunda gerçekleşmez, aksine devlet ve sivil toplum arasında karşılıklı sürekli bir iletişim (*inter-active*) ve danışma (*consultative*) süreciyle gerçekleşir.

Son yıllarda yapılan özellikle yeni sol kesimdeki (*Avrupa'da*) bazı araştırmalar sivil toplum ve devletin hızlı/radikal bir şekilde demokratikleşmesi üzerine yoğunlaşmıştır ki, devlet ve sivil toplum arasında kalın çizgilerle belirlenecek bir ayrılığı da içermektedir. Mesela Yeni Sol, devletin sinirlendirilmesini önerirken,

sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri, toplumun yeniden tanzim edilmesini önermektedir. Bu yolla, sosyal adaletin ve özgürlüklerin garantiye alınıp devlet organlarının yeniden demokratikleştirilmelerini savunmaktadır. (Hindess, 1991:173-195) Her halükarda sivil toplum varlığının, özgürlüklerin ve demokrasinin temeli kabul edilmesinin altının çizilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Yukarıda izah edilmeye çalışıldığı gibi, sivil toplumun olmadığı yerde kendi kimliklerini ve özgürlüklerini içselleştirebilen fertlerden bahsedilemez ki buda demokratik bir düzende fertlerin hak ve sorumluluklarını özgürce politik ve hukuki zeminde seçemeyecekleri demektir. Bu tip toplumlarda seçmenin manipule edilmesi kaçınılmaz bir vakıa olduğundan usulen seçimler yapılırsa da seçimler sonucunda husule gelen seçmen iradesi her zaman demokratik bir sonuç doğurmayabilir. Tek partili yönetimler ile despotik rejimlerde veya despotik eğilimler gösteren/içeren seçilmiş iktidarlarda bu durumu muşahade etmek kolayca mümkündür. Bu durumun uç noktası, devletin kutsal ve dogma kabul edildiği ve yöneticilerin belli bir ideolojiye bağlı olmaları veya öyle kabul edilmeleridir. Zira bu durum ister istemez devlet organlarının demokratik olmayan uygulamaları ve insan hakları ihlallerine yol açar. Buda kaçınılmaz olarak, idare edenler ile edilenler arasında çatışma ortamının çıkmasına sebebiyet verir. Bu tip hallerde kullanılan literatür toplumdaki farklılıkların topluma farklılık gösterse de aslı itibarıyla orada devlet vatandaş ilişkilerinden ziyade devlet teba ilişkilerinden bahsedilebilir. Netice itibarıyla devlete izafe edilen kutsiyet vatandaşların bilinçlerine vurulmuş bir parangaya dönüşür.

KAYNAKÇA

1. BENDİX, Reinhard, 'State, Legimation, and civil Society', *Telos*, No:86, London, 1990.
2. BOBBIO, Noberto, 'Gramsci and the Concept of Civil Society', in *Civil Society and the State*, Keane, J, (ed.), London and New York, Verso, 1988
3. EVIN, A., and DENTON, G., (eds.) Mardin, S., (1990), 'European Culture and Development of Modern Turkey' in *Turkey and the European Community*, Orient Institute, Opladen, 1990.
4. GELLNER, E., *Condition of Liberty: Civil society and its Rivals*, London, 1994,
5. HINDESS, B. 'Imaginary Presuppositions of Democracy', *Economy and Society*, Vol. 20/2, 1991
6. JONES, P., *Rights: issues in Political Theory*, Macmillian, London, 1994.
7. KEANE, J., (a) *Despotism and Democracy: The Origins and Development of the Distinction Between Civil Society and the State 1750-1850*, London, 1988.
8. KEANE, J., (b) *Democracy and Civil society*, London and New York, Verso, 1988
9. KEANE, J., *Reflection on Violence*, London, Verso, 1996.
10. MARDIN, Şerif, (1990) 'European Culture and Development of Modern Turkey' in *Turkey and the European Community*, Evin, A., and Denton, G., (eds.) Orient Institute, Opladen, 1990,
11. WOOD, E., M., 'The Uses and Abuses of Civil Society', *Socialist Register*, London, 1990.

**İSLÂM SORUMLULUK HUKUKUNA GÖRE SÜRÜCÜDEN KAYNAKLI ZARARLARIN
TESPİTİNE İLİŞKİN GENEL HÜKÜMLER³⁹²
GENERAL PROVISIONS ON THE DETERMINATION OF DAMAGES ARISING FROM DRIVER
ACCORDING TO ISLAMIC LIABILITY LAW**

ÖZ

İslâm, bidayetinden itibaren yol hakkı, adabı ve usulüne ilişkin yaşanan ve yaşanması muhtemel pek çok problemin hem önlenmesine hem de çözümüne ışık tutacak kaideler ortaya koymuştur. Zarar vermemek ve zarara sebep olmamak İslâm'ın esasları arasında olduğundan trafikte başkasının malına, canına zarar verilmesi, kendisinin veya diğerlerinin tehlikeye atılması yasaklanmıştır. Bundan dolayıdır ki toplumun maslahatı ve def-i mefsedet için konulmuş olan trafik kuralları, birey açısından uyulması vucûbiyet kesbeden yükümlülüklerden görülmüştür. Trafik kazaları, neticeleri itibarı ile dinî, hukuki ve ahlaki sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. İslâm hukukunda zararın tazmini esas olduğundan canda veya malda meydana gelen zararlardan doğan sorumluluk, cezaî ve hukuki olmak üzere iki açıdan ele alınmıştır.

İslâm sorumluluk hukuku açısından trafik kazalarından kaynaklı ölümler, yaralanmalar, sakatlanmalar, maddi ve manevi zararlar tazmin açısından diyet, erş ve kefarete altında ele alınmıştır. Sorumluların haksız fiil türlerine göre başta diyet olmak üzere tazminatla yükümlü olmaları, diğer taraftan kefarete ile sorumlu tutulmaları ve suç unsuru içeren haksız fiilin niteliğine göre öngörülen cezalara muhatap olmaları meşru görülmüştür. Şahsa yönelik haksız fiillerin ele alındığı İslâm sorumluluk hukukunda "itlaf", modern hukukta "haksız fiil" kapsamında değerlendirilmekte, "teaddî" ve "i'tida" kavramları ise modern ceza hukukunda "hukuka aykırılık" ilkesi olarak ele alınmaktadır. Trafik kazalarının %90'ında sürücünden kaynaklı faktörlerin etkin olduğu rapor edilmiştir. İslâm sorumluluk hukuku açısından trafik kazalarında sürücülerin sorumluluklarına ilişkin bazı temel kriterler vardır. Araçtan sürücü sorumludur. Özellikle sürücünün ihmali, kusuru, tedbirsizliği veya hatalarından dolayı meydana gelen, bineğe ait parçaların, aletlerin veya taşıdığı şeylerin sebep olduğu, istemeyerek de olsa meydana gelen, aracın standart kullanımını dışında kullanımından dolayı meydana gelen kazadan sürücü sorumlu olup tazminle yükümlüdür. Ehil olmayan, çocuk veya sürmesi sakıncalı durumda olan sürücünün veya sorunlu olduğunu bildiği halde verilen aracın kaza yapması halinde sorumlu aracı süren değil aracı verendir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Sorumluluk Hukuku, Trafik Kazaları, Sürücü, Sorumluluk, Tazmin yükümlülüğü.

ABSTRACT

Islam has set forth rules since its beginning that will shed light on both the prevention and solution of many problems that have been or may be experienced regarding the rights, morals and procedure of way. It is forbidden to harm someone else's property and life, or to endanger oneself or others, as it is among the principles of Islam not to harm and cause harm. For this reason, the traffic rules, which have been set for the benefit of the society and to avoid harm, have been seen as one of the obligations to be followed by the individual. Traffic accidents have brought along religious, legal and moral responsibilities due to their consequences. Since compensation for damage is essential in Islamic law, liability arising from damage to life or property has been discussed in criminal and legal aspects.

In terms of Islamic liability law, deaths, injuries, mutilations, pecuniary loss and intangible damages caused by traffic accidents are handled under diets, legal and religious atonement in terms of compensation. It was legitimate for those responsible individuals to be subject to the perceived penalties according to the types of torts, they are liable for compensation, especially the diet; on the other hand, they are held responsible with atonement and according to the type of the tort containing the criminal element. In Islamic liability law, which deals with personal torts, "destruction (itlaf)" is considered within the scope of "tortious act" in modern law, while he concepts of "teaddî" and "i'tida" are considered as the principle of "unlawfulness" in modern criminal law. It has been reported that 90% of traffic accidents are caused by factors of the driver. In terms of Islamic liability law, there are some basic criteria regarding the responsibility of drivers in traffic accidents. The driver is responsible for the vehicle. In particular, the driver is responsible and obliged to compensate for an accident that occurs due to the negligence, fault or mistakes of the driver; caused by parts of the mount, tools or things of vehicles; even if unintentionally due to the use of the vehicle outside the standard use. In case of an accident if the driver who is incapable, child or is inconvenient to drive, or if the vehicle given to him/her is known to be problematic, the responsible is not the driver, but the one who delivers the vehicle.

Keywords: Islamic Liability Law, Traffic Accidents, Driver, Liability, Compensation Liability.

³⁹¹ DİB, Emekli Müftü. dr.hyakut@gmail.com; İstanbul/TÜRKİYE.

³⁹² Bu çalışma, Prof. Dr. Recep CİCİ danışmanlığında yürütülen Hasan YAKUT'un "İslâm Sorumluluk Hukuku Açısından Trafik Kazalarının Sonuçları" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Ulaşım güzergâhları insanların ortak kullanım alanları olup güvenli ve sağlıklı seyahat etme temel insani haklardan biri olarak görülmüştür. Hz. Peygamber (a.s.) de yaşadığı dönemin şartlarını göze alarak güzergâhlar ve seyahat edenler ile ilgili birçok değerlendirmede bulunmuştur. Sözelimi Ebû Said el-Hudri'den (r.a.) (ö.74/693) naklen bir hadiste Allah Resulü (a.s.), yollarda seyir halinde olanların engellenmesine sebep olacak davranıştan kaçınılmasını ve yol üzerinde oturulmamasını, seyir halinde olanların rahatsız edilmemesini, yolda seyri engelleyen eziyet verici şeylerin kaldırılmasını³⁹³ istemiştir.³⁹⁴ Yine Hz. Peygamber (a.s.) sahabelerine, yola çıktıklarında bineklere haklarını vermelerini, eziyet etmemelerini, yolda başkalarının hatta hayvanatın dahi haklarını gözetmelerini emretmiştir.³⁹⁵ Dolayısı ile yolların kullanım amaçları dışında işgal edilememesi, yollarda diğerlerine rahatsızlık verilmemesi, yolların temiz ve düzenli tutulması, can ve mal güvenliğinin tehlikeye atılmaması ve diğerlerinin haklarına riayet edilmesi istemiştir.

Bireyin mal varlığında, canında ve vücut bütünlüğünde meydana gelen zararlar, tehditler ve bunların tazmini; klasik fıkıh kaynaklarında genel olarak gasp, itlâf, tazminat ve cinayet bölümlerinde yer almaktadır. Bineklerden kaynaklanan zararlara yönelik verilen hükümler daha çok hayvanlar ve hayvanların sebep olduğu zararlar dikkate alınarak daha özel başlık altında ele alınmıştır. Sözelimi klasik İslâm hukukunda bir hayvanın neden olduğu zarar, itlaf ve cinayetlere “cinâyetü'l-behîme” denilmiş ve benzer başlık altında ele alınması uygun görülmüştür.³⁹⁶

İslâm sorumluluk hukuku açısından kazalardan kaynaklı ölümler, yaralanmalar, sakatlanmalar, maddi ve manevi zararlar tazmin açısından diyet, erş ve kefareet başlıkları altında ele alınmış, günümüze gelindiğinde ise İslâm hukukçuları haksız fiili olarak görülen başta trafik kazalarından kaynaklı zararlar ve tazminini modern hukukla paralel tarzda ele almayı tercih etmişlerdir.

Trafik ihlalleri ve trafik kazaları neticeleri itibarı ile ölümlerin, sakat kalmaların, yaralanmaların, maddi ve manevi kayıpların meydana gelmesine sebep olmaktadır. Trafik kazalarında asıl müsebbib ve sorumlunun tespiti insan, yol, araç ve çevre faktörlerinden hangilerinin ne kadar etkin olduğuna bağlı olup neticede dini ve hukuki cezai müeyyidelerin belirlenmesinin de zeminini oluşturmaktadır. Sorumluların haksız fiil türlerine göre başta diyet olmak üzere tazminatla yükümlü olmaları, diğer taraftan kefareet ile sorumlu tutulmaları ve suç unsuru içeren haksız fiilin niteliğine göre öngörülen cezalara muhatap olmaları meşru görülmüştür.

Makalede trafik kazalarının birinci müsebbibi olan sürücünden kaynaklı kazaların neden olduğu maddi ve manevi zararların İslâm sorumluluk hukuku açısından tespitine yönelik genel kurallar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Klasik İslâm hukuku kaynaklarında ulaşım veya taşıma merkezli olarak kullanılan hayvanların sebep olduğu itlaf ve cinayetlere ilişkin verilen hükümler değişen şartlar dikkate alınarak İslâm sorumluluk hukuku açısından gelişen ve değişen durumlar dikkate alınarak yeniden değerlendirilmeyi ve çözüme kavuşturulmayı gerektirmektedir. Ulaşım araçlarının çeşitliliği, alternatif yol ve güzergahların inşası, gelişen teknoloji, çevresel etmenler, trafik kuralları ve sürücü faktörü gibi pek çok değişkenin etkileşimi ile meydana gelen trafik kazaları, sorumluların tespit edilmesinde yeni kriterlerin geliştirilerek ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda günümüz şartları dikkate alındığında sürücünün kastı, ihmali ve tedbirsizliği olsun veya olmasın araçların mala ve cana verdiği zararların İslâm hukuku açısından değerlendirilmesi, yapılacak olan kıyas ile

³⁹³ Benzer olarak bir hadiste Hz. Peygamber (a.s.): “Yolda insanlara eziyet veren bir ağacı kesip yolu açan kişinin cennete gönderildiğini gördüm.” Demıştır. Bedrettin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 1. bs. (Beirut: Dârü'l Kütübu'l-İlmiyye, 2001), I, 200.

³⁹⁴ Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn Tercemesi*, Çev., Kıvamuddin Burslan ve Hasan Hüsnü Erdem (Ankara: DİB Yayınları, 1993), III, 193; Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 3. bs. thk. Muhammed b. Züheyr (Beirut: Dârü Tavkî'n-Necât, 2001), I, 293.

³⁹⁵ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi; Kütübi-Sitte Muhtasarı-Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), VIII, 23.

³⁹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve İstılahatı FıkhiyyeKamusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1968) III. 126; islamilimleri.com, 24/10/2021.

mümkün görülmektedir. Meşruiyeti Kur'an³⁹⁷ ve Sünnet³⁹⁸ ile sabit olan kıyas, sahabe ve ondan sonraki dönemlerde birçok meselenin çözümüne ışık tutmuştur. Kıyas üzerinde Müslümanlar arasında icma oluşmuş³⁹⁹, ittifakla şer'î delil olarak kabul edilmiştir. Ehl-i sünnet de Kitap, Sünnet ve icmadan sonra kıyası delil olarak kabul etmiştir.⁴⁰⁰

Kıyas kavramı terim olarak; Kur'an, Sünnet ve icmadan bir delilin bulunmadığı durumlarda bunların birisine illet ve hikmetin ortak olma hasebiyle nassın hükmünü fer'e uyarlamak olarak tanımlanmıştır.⁴⁰¹ Kıyâs; 'asl'⁴⁰², 'fer'⁴⁰³, 'illet'⁴⁰⁴ ve 'hüküm'⁴⁰⁵ olmak üzere dört rükünden müteşekkildir. Şâfîlilere göre kıyas; "malum bir şeyi malum bir şeye aralarındaki ortak bir illet veya bir sıfat bulunduğundan müspet veya menfi bir hüküm ispat etmektir. Şer'i bir hüküm ile (nass) sabit olmayan bir meseleyi, nass ile sabit olan şer'i bir meseleye o hükmün illetine ortak olduğundan dolayı ilhak etmektir.⁴⁰⁶ Hanefîlere göre kıyas; fer'de var olan illeti icthad yolu ile fer'in illetini asıl olan illetin ortak oluşlarından dolayı kıyas ederek, aslın hükmünü ibraz etmek olarak tanımlanmıştır.⁴⁰⁷ Mansus olmayan cezaların ta'zir kısmında hem suç hem de cezası açısından kıyasın işletileceği şeklinde ittifak vardır.⁴⁰⁸ Allah'ın takdir ettiği hadlerdeki kıyas konusunda İmam Şâfi; eğer

³⁹⁷ Ayette; "Ehl-i Kitaptan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkararak O'dur. Siz ise onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Yine onlar kalelerinin kendilerini koruyacağını sanmıştı. Ama Allah'ın azabı onlara beklenmedik yerden geldi ve yüreklerine korku saldı. Öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle harap ediyorlardı. Ey akıl sahipleri, ibret alın!" (Haşr : 59/2) ayetinde Beni Nadir Yahudilerine gelen belanın sebebini bildirmekte ve herkesi ibrete davet etmektedir. Beni Nadir Yahudilerinin yaptığını siz de yaparsanız, aynı belaya çarptırılırsınız demektedir, diğer ifadeyle sonuçların sebeplere tâbi olduğunu söylemektedir (Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, *el-İhkâm fi-Usûli'l-Ahkâm*, (Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedide, 1983), II, 384)

³⁹⁸ Hz. Peygamber, Muâz'ı elçi, zekât memuru ve kadı sıfatıyla Yemen'e gönderdiğinde ona nasıl hüküm vereceği ile ilgili sorular sormuştur. Resûlullah'ın sorularına cevap veren Muâz, önce Allah'ın kitabına göre hükmedeceğini, aradığı delili Kur'an'da bulamazsa Resûl-i Ekrem'in sünnetini dikkate alacağını, orada da bulamazsa kendi kanaatine göre hüküm vereceğini söyleyince Hz. Peygamber memnun olarak Muâz'ı tasdik etmiştir (Ebû Dâvûd, "Akziye", 11; Tirmizî, "Ahkâm", 3 Tirmizî, "Ahkâm", 3).

³⁹⁹ Kıyas sözlükte; takdir etmek, bir şeyi başka bir şeye benzetmek, ölçmek şeklinde tanımlanmıştır.³⁹⁹ Söz gelimi, "toprağı metreyle kıyas ettim", "bu kitabı şu kitapla ölçüleri ve muhteviyatı açısından eşit olup olmadığını kıyas ettim" örneklerinde kıyas, ölçmek ve bir şeyi başka bir şeye benzetmek anlamlarında kullanılmıştır (Abdulkerim Zeydan, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, 1. bs. (Beyrut: Müessesetür-Risale en-Naşirün, 2012), 154).

⁴⁰⁰ Şâfîlilere göre kıyas. "Malum bir şeyi malum bir şeye aralarındaki ortak bir illet veya bir sıfat bulunduğundan müspet veya menfi bir hüküm ispat etmektir. Şer-i bir hüküm ile nass ile sabit olmayan bir meseleyi, nass ile sabit olan şer-i bir meseleye o hükmün illetine ortak olduğundan dolayı ilhak etmektir (Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, Muhakkik: Şaban b. Muhammed b. İsmail, *Ravdatu'n-Nâzir ve Cennetü'l-Menâzir*, (Beyrut: Müessesetür'Reyyan 1998), 63). Hanefîlere göre kıyas; Fer'de var olan illeti icthad yolu ile fer'in illetini asıl olan illetin ortak oluşlarından dolayı, kıyas ederek aslın hükmünü ibraz etmektir (Zeydan, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, 153); Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Mizânu'l-Usul fi Netâici'l-Ukul*, (Beyrut: Metâbiu'd-Devhe, 1984), 554).

⁴⁰¹ Zeydan, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, 154.

⁴⁰² Asl (Makisûn aleyh): Hükmü Kur'an veya Hadis (nassla) ile belirlenmiş meseledir. Kıyasa asıl olarak takdir edilen bir hükmün, Kitap, sünnet veya icma gibi herkesin ittifakla kabul ettiği sabit bir delil olması, kıyas yoluyla uygulanacak hükmün akıl tarafından idrak edilebilecek bir yanı olması, hükmün konuya özel olmaması gerekmektedir (İbrahim Kafî Dönmez, *İllet, DİA*, (İstanbul: T. D. V. Yayınları 2014), XXII, 118).

⁴⁰³ Fer': Hükmü nassla belirlenmemiş meseledir. Mansus ahkâma bunları kıyas ederken yanılmayı önleyecek, hükmün illeti bakımından asl olana eşit olması, fer hakkında oluşacak hükme naslardan gelen bir engel bulunmaması gereklidir (Dönmez, *İllet*, XXII, 118).

⁴⁰⁴ İllet: Nasslardaki hükmün konmasına sebep olan açık ve munzabıt özelliğidir. Oruç tutmamayı mübah gösteren yolculuk hali illettir. İlletin varlığına hükmedebilmek için; illetin açıkça bilinmesi, illetin şahıstan şahsa ve durumdan duruma değişkenlik arz etmeyen bir vasıf içermesi, illetin hüküm için münasip bir vasfa sahip olması ve asla ait şer'î hükmün bir başka konuya uyarlanabilir niteliğe sahip bulunması gerekmektedir (İsmail Köksal, *Fıkh Usûlü Azb'ü Fırât*, (İzmir: Işık Akademi Yay, 2008), 114; Dönmez, *İllet*, XXII, 118).

⁴⁰⁵ Aslın Hükmü: İkiye ayrılmaktadır. Aslın hükmü, Kur'an ve Sünnet ile sabit olan hükümdür. Fer'in hükmü, fer' ile sabit olan hükümdür (Zeydan, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, 154)

Cezalarda kıyas, cezaların bir kısmının miktarı mansus, diğer bir kısmının miktarı ise gayr-i mansustur. Bunlardan mansus olmayan ta'zir kısmında hem suç hem de cezası açısından kıyasın işletileceğinde ittifak vardır.

⁴⁰⁶ Ibn Kudâme, *Ravdetu'n-Nâzir*, 63

⁴⁰⁷ Zeydan, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, 153; Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Mizânu'l-Usul fi Netâici'l-Ukul*, (Beyrut: Metâbiu'd-Devhe, 1984), 554.

⁴⁰⁸ Köksal, *Fıkh Usûlü Azb'ü Fırât*, 119.

kıyas şer'î bir delilse, kefaretlar dahil her alanda kullanabilir demektir. Sözelimi, livâta yapan şahsın zina yapana kıyasla aynı cezaya çarptırılabilceğini⁴⁰⁹ ifade etmiştir. Hadlerde kıyasın makul olması halinde yapılması, aksi halde kıyasın şartları oluşmayacağından yapılmaması yönünde ortak görüş olmakla beraber hadlerin belirlendiği göz önüne alındığında, hadlerde bulunan illetin açıkça kavranamayacağını gösterdiğinden kıyas edilerek ceza vermenin doğru olmadığı görülmüştür.⁴¹⁰

Kıyas ile ilgili örnek vermek gerekirse; Kur'an'da hamr (şarap), haram olarak nitelenmiştir. Ayette; “Ey iman edenler! Hamr, kumar, putlar ve fal okları şeytan işi pisliklerdir. Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla arınıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister.”⁴¹¹ buyurulmaktadır. Ayette o günün şartlarında daha çok bilinen şekli ile şarabın (hamr) haram olduğu gösterilmekte ve aynı zamanda bu haramlık hükmünün hangi gerekçe ile konulduğu açıklanmaktadır. Hamr (şarap-içki) içmenin ortaya çıkardığı dini ve dünyevi kötü sonuçlara vurgu yapılarak illete işaret edilmiştir. Ayette, üzümünden mamul hamr olarak ifade edilen içkinin haram olduğu beyan edilmiş bunun dışında hurma ve arpa suyundan yapılmış nebiz, bira veya viski, likör, sentetik ve uyuşturucu maddelerin haramlığına dair ayrıca bir ifade ile vurgulanmamıştır. İnsanlar arasında düşmanlığa, kine ve nefrete sebep olma gibi menfi sonuçları itibarı ile aklın sağlıklı düşünmesini ve karar vermesini engelleyen müskiratlar ile ilgili kıyas yapabilmek durumu ortaya çıkmaktadır. Buna göre; ayet ve mevcut durum dikkate alındığında “hamr”; kendisine kıyas olunan “asıl”dır. Ayette hamrın haram olarak ifadesi “asılın hükmü”dür. Viski, likör, esrar, kokain, bonzai gibi türevler ise “fer” dir. Ayette açıkça hamrın şeytan işi pislik olduğu, sarhoşluk hali ile aklını ve idrakini sağlıklı kullanamayan insanın şeytanın güdümüne girerek düşmanlık, kin ve nefrete yönlenebileceği açıkça ifade edilerek “sarhoşluk hali” illet olmaktadır. Ayette isimleri zikredilmemiş olsa da viski, votka, esrar, kokain, bonzai gibi türevler ile insan, şeytanın güdümüne girerek sarhoşluk halinden dolayı düşmanlık ve nefret gibi duygularla hareket edebilecektir. Ayette geçen hamrın dışındaki içki ve uyuşturucuların sarhoş etme durumları illet olarak değerlendirileceğinden ayetteki husus ve yeni durumda “sarhoşluk hali” ortak illet olmaktadır. Hamr dışındaki sarhoş edici şeylerin de haram olarak kıyas edilmesi “fer’in hükmü” olmuş olmaktadır.

2. SÜRÜCÜDEN KAYNAKLI TRAFİK KAZALARI

Trafik kazaları genel olarak insan, araç, yol ve çevre faktörleri altında gruplandırılmaktadır. Trafik kazaları, insan, yol ve araç öğelerinden bir veya bir kaçındaki tekil kusur sonucunda meydana gelebildiği gibi, bu faktörlerin birlikteliği ile de meydana gelebilen karmaşık yapıya sahiptirler.⁴¹² Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) verilerine göre, trafik kazalarında bir yılda 1 milyon 200 bin insan yaşamını yitirmekte, 20-50 milyon kişi ise yaralanmaktadır. Yıllık zarar ise ortalama 518 milyar dolar civarındadır. Trafik kazaları sebebiyle yaşanan ölümler, toplam ölüm nedenleri arasında 8. sırada olup, bir yılda yaşanan tüm ölümlerin de %2, 1'si trafik kazalarından kaynaklanmaktadır.⁴¹³

Trafik kazalarına sebep olan unsurların başında insan faktörü gelmekle beraber sürücüler, kazaların müsebbibi olarak en büyük kesimi temsil etmektedirler.⁴¹⁴ Sürücü kaynaklı kazaların en önemlileri olarak, araç hızının yol, hava ve trafik şartlarına uydurulmaması, kavşaklarda geçiş önceliğine uyulmaması, manevra kurallarının ihlal edilmesi, arkadan çarpma, dönüş kurallarının ihlal edilmesi, trafik işaret ve işaretçilerine

⁴⁰⁹ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzali, *El-Mustesfâ min İlmî'l-Usûl* (Medine: Şirketü'l Medinetil-Münevver, 2008), 334.

⁴¹⁰ Vehbe Zuhayli, *Usûlü'l-Fikhi'l-İslâmî*, (Dimaşk: Dâru-Risale, 1986), I, 707; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-Fühûl ilâ Tahkiki'l- Hakkı min İlmî'l-Usûl*, (Riyad: Mektebetü Nezzar, 1997), III, 755.

⁴¹¹ Maide: 5/90-91

⁴¹² Faik İyınam ve Murat Ergün, “Kent Yollarının Planlamasında Yaya Güvenliği Faktörü”. 2. Ulusal Kentsel Altyapı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 18-21 Kasım 1999 (Adana: Çukurova Üniversitesi, 1999): 145-152.

⁴¹³ EGM, “Trafik Kazalarının Önlenmesine İlişkin Dünya Raporu”, <http://www.trafik.gov.tr/Sayfalar/DunyaTrafikGuv.aspx> [3.3.2019].

⁴¹⁴ TÜİK, “Karayolu Trafik Kaza İstatistikleri 2017”. <http://www.tuik.gov.tr/PreaberBultenleri.do?id=27668> [12.02.2019].

uyulmaması, alkollü araç kullanılması, şeride tecavüz edilmesi ve aşırı hızla araç kullanılması gibi nedenlerin olduğu gelmektedir.⁴¹⁵

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Trafik kazası; bir veya daha çok aracın karıştığı, aracın veya araçların kara yolunda olduğu, araç veya araçlardan en azından birinin hareket hâlinde olduğu, kazada herhangi bir kastın olmadığı, kaza sonucu kişide veya malda zararın meydana geldiği, kaza ile ölüm, yaralanma veya maddi hasar arasında nedensellik ilişkisinin bulunduğu durumlardır.⁴¹⁶

İster kasıtlı, ister kasıtsız olsun trafik kuralları ihlali taksir olarak görülmüş, meydana gelen trafik kazalarında benzer müeyyideler kusur sahipleri içinde uygulanır olmuştur. Trafik kazalarında sorumluluğa hangi kusurun neden olduğu ve kusurun sahibinin kim olduğu, sağlıklı karar verilebilmesi için zorunlu görülmektedir. Ancak, kusur kavramının İslâm hukukundaki anlam ve kullanım biçiminin Türk pozitif hukukunda kullanılan anlam ve biçimden farklı olduğu görülmekle beraber pozitif hukukta kusurun çeşitlerinden olan ‘kasıt’ kavramı yerine İslâm hukukunda amd ve teammüd⁴¹⁷ kavramlarının kullanıldığı görülmektedir.⁴¹⁸ Yapılan bazı tanımlarda kusur; zarara sebep olan hareket tarzı şeklinde görülerek failini hukuki açıdan sorumlu tutmuştur.⁴¹⁹ Daha geniş açıdan yapılan tanıma göre ise; birinin kendi haksız fiili sebebi ile diğerinin şahsiyet haklarına bilerek zarar vermesi, davranışlarında gerekli titizliği göstermemesi, önleyici tedbirleri almaması ve vazifesini ihmal etmesi şeklinde tanımlanmıştır.⁴²⁰

Kusura dayanmayan sorumluluğun unsurları zarar ve illiyet bağı olarak görülmüştür. Bu çeşit sorumlulukta kusurlu ve hukuka aykırı bir insan fiilinin bulunması şart değildir. Vaki olan herhangi bir kazada zararın giderilmesi için sorumluluk, kusur ve sebep ilkesi olmak üzere iki ilke üzerine bina edilmiştir.⁴²¹

Türk pozitif hukukunda ve modern hukuk sistemlerinde kusur ilkesi esas kabul etmekle birlikte, belirli olan bazı hallerde sebep ilkesine dayanan sorumluluklar da mevcuttur.⁴²² Bundan dolayı trafik kazaları sonucunda gerçekleşen ölüm veya yaralanmalar için diyet hükümlerinin uygulanabilirliği farklı bir şekilde değerlendirilmiştir. Mübaşeretten meydana gelen zararlarda kusur olmasa da hukuka aykırılık varsa fâil işlediği fiilden mütevellit zarardan sorumlu olmaktadır. Örneğin biri, kendisinin zannederek başkasının malına zarar vermesi halinde, o zarardan dolayı dâmin olur.⁴²³ “Bir kimse kendi malı zannıyla diğerinin malını itlâf etse dâmin olur.” diğer taraftan mümeyyiz olmayan çocukların ve akıl hastaların sebep oldukları zararlardan velilerinin sorumlu olması fiilde kusur ile teaddî/hukuka aykırılık farklı değerlendirilmiş olduğunun bir göstergesidir.⁴²⁴ Teaddî (hukuka aykırılık); dinen ve örfen yapılmaması gerektiği halde haddi aşarak yapmak, bir akitte varılan şartları ihlal etmek ya da başka bir ifade ile hakka tecavüz etmektir. Teaddî, hukuka aykırı olarak bir kimsenin şahsına veya mal varlığına, canına veya vücut bütünlüğüne zarar veren fiildir. Bilindiği üzere trafik kazaları her toplumda sosyal bir sorun olmanın yanında, hem can hem de mala çeşitli zararlar veren vakalardır. Bütün bunları haksız fiil kapsamında değerlendirmek mümkündür.⁴²⁵

⁴¹⁵ TÜİK, Karayolu Trafik Kaza İstatistikleri 2017, [12.02.2019].

⁴¹⁶ Bedrettin Murat, “Hukuki ve Cezaî Sorumluluk Açısından Trafik Kazaları ve Trafik Kazalarının Tespitinde Yeni Bir Model Önerisi” (Doktora Tezi. Gazi Üni. Fen Bilimleri Enstitüsü, 2010), 12.

⁴¹⁷ Teammüd; bir fiilin işlenmesi için bilinçli olarak karar vermek anlamında “kasıt” kavramı ile izah edilmiştir. Teaddînin karşılığı olarak modern hukukta” hukuka aykırılık” terimi kullanılmaktadır. Genel olarak hukuk düzeninin insanlardan istediği hak ve sorumluluklara aykırılık etme durumu ve haksız fiil sorumluluğunun bir unsuru olarak ele alınmıştır. Muhammed Emin Kızılay, “Tazminat Sonrası Osmanlı Uygulamasında Haksız Fiil Sorumluluğu” (Yayımlanmış Doktora Tezi. İstanbul Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 75.

⁴¹⁸ Kemal Yıldız, *İslâm Sorumluluk Hukuku Akit Dışı Sorumluluk*. (İstanbul: İfay Yayınları, 2013), 56.

⁴¹⁹ Mustafa Kemal Oğuzman & M. Turgut Öz, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2019), II, 41.

⁴²⁰ Mustafa Reşit Belgesay, *Kur'an Hükümleri ve Modern Hukuk*, (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1963), 275.

⁴²¹ Yıldız, *İslâm Sorumluluk Hukuku*, 151. Hadi Sağlam, “İslâm Hukuk Tarihinde Faili Meçhul Cinayetler Meselesi”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.3, S.2 (2010): 485-532.

⁴²² Haluk Tandoğan, *Türk Mesuliyet Hukuku*, (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2010), 8.

⁴²³ Mecelle, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye. (Ankara: Mahmutbey Matbaası, 1959), md. 914.

⁴²⁴ Aydın, “İtlâf”, *DİA*, C, XXIII, 466-469.

⁴²⁵ Mehmet Köroğlu, “İslâm Hukukunda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.43, Erzurum, (2015): 287-289.

Bir filin sebep olduğu zararı tazmine konu olabilmesi için hukuka aykırılık, kusur, zarar ve illiyet bağı olmak üzere dört unsurun bulunması gerekmektedir.⁴²⁶ Sözelimi, birinin uyku sersemliği ile başkasının malını telef etmesi ile o kişinin zarardan dolayı sorumlu olması, onun teaddi/hukuka aykırı bir kusurlu fiilin işlenmesinden dolayı değil kusuru bulunmamasına rağmen sebebiyet sorumluluğundan tazmin yükümlüğünün doğmasına örnek olarak gösterilebilir.⁴²⁷ Egzozdan çıkan yoğun duman sebebiyle arkadaki aracın sürücüsü yolu görmeyerek bir kaza yapsa ve can kaybı yaşansa, bu durumda sürücü fiili bir kusuru olmamasına rağmen can ve mal itlafına sebebiyet sorumluluğundan dolayı olanlardan sorumlu olacaktır. Sözelimi, düzenli bakımı yapılan araçlarda sürücünün kasti olmaksızın herhangi bir nedenle egzozdan çıkan yoğun gaz, her ne kadar araç sahibi veya sürücüsünün kusuru (kasti, ihmali veya tedbirsizliği) olmasa da bir zarara sebebiyet vermişse fıkhi açıdan bu, taksirli bir fiildir. Taksir, olmaması gereken bir sonucun ortaya çıkmasıdır. Taksir, fiile teaddi unsuru kazandırmıştır. Bu sebeple sürücü tessebbüben sorumludur.⁴²⁸ Hakeza Kâsânî'nin⁴²⁹, Tatarhâniyye'nin⁴³⁰ ve Bilmen'in⁴³¹ işaret ettikleri gibi toynaktan çıkan küçük taşlar, toz ve çamur sıçraması ile ilgili hüküm araçların lastiklerinden veya motorlu araçların egzozlarından çıkan gazlar ile kıyas edilebilir⁴³² görülmektedir.

4. İSLÂM SORUMLULUK HUKUKUNA GÖRE SÜRÜCÜDEN KAYNAKLI ZARARLARIN TESPİTİNE İLİŞKİN ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

İslâm'da meşru bir gerekçe olmaksızın başkasının canına, bedenine veya malına zarar vermek haramdır.⁴³³ Zararları, maddi ve manevi olarak ikiye ayran İslâm hukukçuları zararların tazmininin de bu

⁴²⁶ Ali el-Hafif, *ed-Damân fi'l-fikhi'l-İslâmi*, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî), I, 40-41.

⁴²⁷ Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, "İslâm Ceza Hukukunda Trafik Kazalarındaki Karşılıklı Kusur Oranının Diyete Tesiri", *Diyanet İlmî Dergisi*, C.30, S.3 (1994): 98.

⁴²⁸ Bkz. Benzer bir örnek için, Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 1675.

⁴²⁹ Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), VII, 272; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilâzîz el-Hüseyinî İbn Âbidîn, *Hâşiyetü İbn Âbidîn Reddû'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1998), V, 427.

⁴³⁰ Âlim b. el-Alâ el-Ensârî ed-Dihlevî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* (Beyrut: Mektebü'l-Hanefiyye, 2005), XVI, 316.

⁴³¹ Bilmen, *Istilahatü Fıkhiyye Kamusu*, VII, 391.

⁴³² Asıl olan binek (hayvan) ile fer' olan binek (motorlu-motorsuz araç) arasında yapılan kıyasa şöyle örnek verilebilir.

Asıl; Kendisine kıyas olunan. Hayvan (binek). Âyette, at, eşek, deve türü hayvanların binmek, başka yere ulaşmak ve nakliye için yaratıldığı ifade edilmiştir. Nahl suresinde şöyle geçmektedir:

Eti yenen büyük ve küçükbaş hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz. Bu hayvanlar ancak kendinizi fazlasıyla yorarak ulaşabileceğiniz bir beldeye yüklerinizi taşıyır. Kuşkusuz rabbiniz çok şefkatli, çok merhametlidir. Hem binesiniz diye hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı. Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır (Nahl: 16/5. 6. 7. 8.)

Aslın Hükümü: İtlaf ve tazminattır. Hadiste; "Hayvanın yaralaması hederdir" (Yahya b. Şeref en-Nevevî. *Şerhün-Nevevî 'alâ Sahîhi Müslim*. 2. bs. (Beyrut: Dâru İhyâi 't-Turâsi'l-Arabî 1982), XI, 364), Hayvana binen kimse, hayvanın bastığı (çiğnediği) şeyi, hayvanın ön ayağı ile çiğneyip çarptığı şeyi veya arka ayakları ile vurduğunu veya ısırarak veya ön ayağı ile vurmaya veya kafa ile vurmaya ve tokuşmaya meydana gelen zararları tazmin eder (İbrahim b. Muhammed b. İbrâhim el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, thk. Vehbi Süleyman Gâveci el-Bâni, 2. bs. (Dımaşk: Dâru'l-Beyrûti, 2005), IV, 321; Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr el-Ferganî el-Merginânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, t. y.), IV, 205).

Fer': Motorlu-motorsuz araçlar (binek).

İllet: Binme, ulaşma ve nakliye.

Fer'in hükümü; İlletin hükümü olan itlaf ve tazminatta izhar olan kıyas ile fer'e teşmil edilir. Asılda olan hüküm fer'de de illet birliğinden Kıyas yolu ile fer'de de aynı hüküm uygulanır.

Herhangi bir yere gitmek için bir vasıtaya binmek tabiidir. Eskiden deve, at gibi bineklere binildiği gibi gemiye de binilmiştir.

Çağımızda ise bunlarla birlikte hava, kara ve demiryolları gibi vasıtaların kullanıldığı görülmektedir.

Yük taşıyan hayvanların binek olması: Âyette;

Hem binesiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı. Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır. (Nahl: 16/5. 6. 7. 8.)

Görüldüğü gibi yük taşıyan hayvanlar genel olarak at, katır ve merkepleri ise ismen zikredilmiştir.

⁴³³ Bakara: 2/188; Nisâ: 4/10, 29; Mü'min: 40/40. Kur'ân-ı Kerim'de, hatâen olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olmadığı, hatâen bir müminin ölümünde, öldüren kimseye mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi emredilmiştir. Bkz., Nisâ: 4/92.

tasnifi temel almışlardır. Maddi zararlar neticelenen haksız fiilleri işleyenlere ceza tatbiki veya tazminatla telafisi hususunda İslâm hukukçuları ittifak hâlinindedir. İslâm, insan canına ya da uzvuna karşı işlenen cinayetlerde kısas ya da diyeti meşru kılmıştır. Kasıtlı veya hatâen öldürme, sakat bırakma ve yaralama gibi insan canına yönelik işlenen suçlara karşı mağduriyetin önlenmesi ve giderilmesi ile suçlunun hak ettiği cezayı alabilmesi için hem mağdur hem toplum hem de suçlu adına adil çözüm arayışları İslâm hukukçuları Sünnet ve Kur'an ışığında yapmış neticede pek çok çözüm önerisi ve farklı yorumlar getirilmiştir.⁴³⁴

İslâm hukuku açısından haksız fiiller, şahsa ve mala yönelik haksız fiiller olarak ikiye ayrılmıştır. İslâm ceza hukukunda şartlar olgunlaştığında şahsa yönelik öngörülen ceza kısastır. Taraflar sulh ettiklerinde veya şartlar oluşmadığında ise hukuki bir sorumluluk olarak diyet gerekmektedir. Cinayet, kasıtlı (amden), hatâen veya kasta benzer (şibhi amd) işlenen müessir bir fiille gerçekleştiğinden genel olarak mübâşeretle verilen zararlar kapsamında değerlendirilmiştir.⁴³⁵ Bir fiilin mübâşeretle olması o fiilin doğrudan bir fail tarafından gerçekleştirildiği anlamına geldiğinden fail birinci derecede sorumlu olmaktadır. Failin doğan zarardan kastı olsa da olmasa da sorumluluğu aynı olup, zararın tazmini bizzat failin kendisine aittir. Doğrudan veya dolaylı olarak cana, bedene ve mala karşı yapılan haksız fiillerin neden olduğu her türlü maddi ve manevi her zarar; “zarar izale olunur” ve “zarar bi kaderil imkân def olunur” şeklinde ifadesini bulan genel kural gereği tazmin edilmesi gerektiği Kitap, Sünnet ve icmâ ile sabittir.⁴³⁶ Trafik kazalarında sürücü aracın yegâne yöneticisi olduğundan sürücünün aracı ile yaptığı herhangi bir zarardan sorumlu tutulması kaçınılmazdır.⁴³⁷ Günümüzde her gün başta trafik kazalarından bir çok insanın öldüğü, katledildiği, yaralandığı, sakatlandığı veya maddi manevi kayıpların yaşandığı göz önüne alındığında İslâm sorumluluk hukukunda kısas, diyet, erş ve kefâret hükümlerinin meşru kılınmasının ne denli bir öneme sahip olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.⁴³⁸

• Binek sahibinin veya sürücüsünün ihmali, kusuru, tedbirsizliği veya hatalarından dolayı meydana gelen kazadan veya zarardan (fiilde hukuka aykırılık vasfı meydana gelmiş olduğundan) binek sahipleri tazminle mükelleftirler.

Bu kapsamda verilen bazı hüküm örnekleri şu şekildedir:

Sahiplerinin ihmali, kusuru, tedbirsizliği veya hatalarından dolayı hayvanlarının verdikleri zararlar sahiplerinin fiiline hukuka aykırılık vasfı kazandıracığından hayvan sahipleri tazminle mükelleftirler. Sahibi, koruyucusu veya emanetçisinin hatası, kusuru veya ihmalden dolayı hayvanların verdikleri zararlardan tazmin ile sorumludurlar.⁴³⁹ Bir çoban hayvanlarının tarlaya yaklaşmalarına göz yumup o hayvanların mahsulü yemelerine sebep olsa, hayvanların verdiği zarardan dolayı tazminle yükümlü olur. Sahibinin kastı, ihmali ve tedbirsizliğinden kaynaklı olarak bineğin fitratından kaynaklı olarak mala ve cana verilen zarardan o hayvanlardan sorumlu olan dâmin olur.⁴⁴⁰ Hayvan ile sahibi, kiralayanı, emanet alanı ya da gasp edeni gibi

⁴³⁴ Ercan Eser, “İslâm Hukukunda Haksız Fiil ve Haksız Fiilden Doğan Sorumluluk” (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 131-133.

⁴³⁵ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, X, 233.

⁴³⁶ Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, XIII, 275-276.

⁴³⁷ Atalay, “İslâm Borçlar ve Ceza Hukuku Açısından Trafik Kazalarından Doğan Sorumluluk”, 48.

⁴³⁸ Kur'an ve hadis ile meşruiyeti sabit olan “diyet” klasik İslâm hukuku kaynaklarında müstakil bölüm olarak kasıtlı öldürme ile yaralama suçları ile ilgili olarak ele alınmıştır. İnsanların uzuvlarına karşı gerçekleştirilen cinayet, tecavüz ve yaralanmalar ile ilgili ceza “erş” kavramı ile ifade edilmiştir. Hükümet-i-adl de, İslâm sorumluluk hukukunda ölümle sonuçlanmayan müessir fiillerde mağdura ödenen tazminat olarak tanımlanmıştır. Bkz.; Ali Bardakoğlu, “Diyet”, *DİA*, IX, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 473-479.

⁴³⁹ *Mecelle*, md. 926; Hayrettin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014), III, 206-208; Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VII, 394-396; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 391-393; Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi* (İstanbul: Risale Yayınları, 1994), VIII, 139.

⁴⁴⁰ Bkz. “Hayvanın koruyucusunun (sahibi, binicisi, bakıcısı veya bunların dışında kalan ister rehin ister ariyet ister icâre isterse de gasp niteliği ile elinde bulunduran herkesin) eğer bineğin kusurundan zararın meydana gelmesine sebep olmuşsa hayvanın telef edeceği her şeyin tazminatı ödeyeceği üzerinde ittifak edilmiştir”. (Bilmen, *Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VII, 394-396; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 391); Dihlevî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, XVI, 327; Bir kimse hayvanını umumun kullandığı yolda başıboş bırakırsa veya yola bağlarsa o hayvanın sebep olduğu zarar sahibini tazminatla yükümlü kılar (*Mecelle*, md. 888; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, V, 422)

kimseler hayvanın yaptığı itlaftan dolayı tazminata yükümlü olurlar.⁴⁴¹ Umumun kullandığı yolda bineği önden çeken, süren ve güden binen gibidir. Bir kimse odun yüklü hayvanını götürürken, hayvan dükkânın önüne konulmuş kaba çarparak kırsa o kimse kabın kıymetini tazminle yükümlü olur.⁴⁴²

Sürücünün ihmali, kusuru, tedbirsizliği veya hatalarından kaynaklanan zararlar sürücüyü tazminata yükümlü kılar. Bir sürücü sarhoşluk, hastalık, ilaç kullanımı veya yorgunluk gibi araç sürmesini engelleyecek bir halde aracı ile başka bir araca vursa o araçta başka araçlara zarar verse hem vurduğu aracın zararını hem de vurduğu aracın sebep olduğu diğer zararı kazaya sebep olan sürücü tazmin eder. Araç, bakımı yapılmadığı veya tamir gerektiği hâlde bozuk olarak kullanılmasından dolayı meydana gelen kazalardan sürücüsü mükelleftir. Çünkü bunlar sürücünün fiilinde teaddî unsurunun oluşmasına sebep olmaktadır.⁴⁴³

• Bineğin üzerinde buluna aletleri, yuları, gemi, eyeri veya taşıdığı şeylerin sebep olduğu zararlardan binicisi sorumludur.

Bu kapsamda verilen hüküm örneği aşağıda verilmiştir:

Hayvanın gemi, yuları ve taşıdığı şeyler de eyer gibidirler. Çünkü bu araçları iyice bağlamadığı için kusur işlemiş sayılır. Kusuru ise fiiline hukuka aykırılık vasfı kazandırır. Bu alet ve edevatın sebep olduğu zararlar binici tarafından tazmin edilir.⁴⁴⁴

Seyir hâlinde olan bir aracın asli parçaları veya taşıdığı şeylerden dolayı meydana gelen zararlar sürücüsünü dâmin kılar.

• Bineğin seyir hâlinde sebep olduğu zararlar sahibince tazmin edilir.

Bu kapsamda verilen hüküm örneği aşağıda verilmiştir:

Binici, bineğin kusurundan kaynaklı zararın meydana gelmesine sebep olmuşsa hayvanın sebep olduğu zararı tazmin etmede yükümlüdür. Bir at, binicisini veya çekenini dinlemeyip zarara sebep olsa bundan binici sorumlu olur.⁴⁴⁵

Şâfiîler'e göre; hayvanın ön-arka ayağı ile sebep olduğunun, başıyla vurduğunun, ısırığının, ön ayağı veya göğsüyle çarptığının veya vurduğunun tazminatını hayvana binen, onu çeken ya da arkasından süren öder.⁴⁴⁶ Mâlikîler; "Hayvanın yaraladığı hederdir"⁴⁴⁷ hadisi kapsamında binicinin tazminat ödemesi sorumluluğunda kasıt olma durumuna bakarlar.⁴⁴⁸ Kasıt olmadığı sürece herhangi bir bineğin sebep olduğu yaralanma ve cinayetlerin tazmin sebebi olmadığını iddia ederler.⁴⁴⁹ Hanbelîler, Hayvanın ön ayaklarıyla işlediği cinayeti ile arka ayakları ile işlediği cinayetleri arasında fark gözetirler. Hz. Peygamber'in; "Arka ayağın yaptığı hederdir"⁴⁵⁰ hadisi ile amel ederler. Hayvanın ön ayakları ile sebep olduğu zarar ve cinayette sürücü dâmin olurken, hayvanın arka ayakları ile sebep olduğu zarar ve cinayetlerde sürücü dâmin olmaz.⁴⁵¹

Dolayısı ile normal seyir hâlinde bir aracın sebep olduğu kazalardan dolayı sürücü dâmin olur. Aracın bakım ve onarımı yapılmış olsa bile aracın egzozundan yoğun gaz sebebiyle veya başka bir mekanik

⁴⁴¹ *Mecelle*, md. 926; Hayrettin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014), III, 206-208; Bilmen, *İstilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, VII, 394.-396; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, III, 391-393.

⁴⁴² Dihlevî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, XVI, 328.

⁴⁴³ Aydın, "İtlâf", *DİA*, C, XXIII, 466-469; Gökmenoğlu, "İslâm Ceza Hukukunda Trafik Kazalarındaki Karşılıklı Kusur Oranının Diyete Tesiri", 98; İbrahim Atalay, "İslâm Borçlar ve Ceza Hukuku Açısından Trafik Kazalarından Doğan Sorumluluk" (Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 33; Gökmenoğlu, "İslâm Ceza Hukukunda Trafik Kazalarındaki Karşılıklı Kusur Oranının Diyete Tesiri", 98.

⁴⁴⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*. V, 207.

⁴⁴⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, V, 320; Bilmen, *Istilahatı Fıkhiyye Kamusu*, III, 128.

⁴⁴⁶ Şemsuddîn Ahmed b. Kûder Kadızâde Efendi İbnü'l-Hümâm, *Netâicu'l-Efkâr fi Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr (Tekmiletü Şerhi Fethi'l-Kadir)*, 1. bs. (Beirut: Dârü's-Sadr, 1970), VII, 350; el-Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi'*, VII, 274.

⁴⁴⁷ İmâm Mâlik, "Kitâbu'l-Ukul", 1560; Müslim, "Hudûd", 73. İbn Mâce, "Diyât", 196.

⁴⁴⁸ Dihlevî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, XVI, 326-328.

⁴⁴⁹ Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Sünen*, thk. Şuayb Arnaut (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 2004), "Kitâbu Ahkâm", 187.

⁴⁵⁰ İmâm Mâlik, "Kitâbu'l-Ukul", 1560; Müslim, "Hudûd", 73. İbn Mâce, "Diyât", 196.

⁴⁵¹ Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî ve Evlâduhu, 1958)*, IV, 204; Dihlevî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, XVI, 326-328; Sözelimi, umumun kullandığı yolda hayvan binicisi, hayvanın bastığı şeyi, hayvanın ön ayağı ile çiğneyip çarptığı şeyi, arka ayakları ile vurduğunu, ısırma, kafa ile vurma veya tokuşmak gibi durumlarda meydana gelen zararları tazmin eder. Bkz. Mergînânî, *el-Hidâye*. IV, 202-204.

hatasından oluşan zararlardan sebebiyet sorumluluğu ile sürücü yükümlü sayılır.⁴⁵² Araç sürüş, sürücü ve başkalarının güvenliğini tehlikeye atabilecek arızası veya eksikliğinden dolayı meydana gelen kazalardan kasıt olsun olmasın sürücü dâmin olur. Bu kapsamda; umumi yolda aracını süren bir sürücü, trafik kurallarına uyararak seyir halinde iken müşterek olan umumi yolda kasıtlı olsun olmasın verdiği zarardan dolayı sorumludur. Sürücünün kontrolünde olan durumlarda araçların sebep olduğu zararlardan ve kazalardan sürücü dâmin olur. Şayet sürücünün kontrolünün dışında araca başka bir aracın çarpması, yolda sürücünün fark edemeyeceği herhangi bir şey kazaya sebep olmuş ise sürücü bundan dolayı dâmin olmaz.⁴⁵³

• Binici bineği ile olması gerektiği şekilde seyir halinde iken istemeyerek birine zarar verse veya çarparsa binici bundan dolayı sorumlu olur.

Bu kapsamda verilen hüküm örneği aşağıda verilmiştir:

Binici hayvanını olması gerektiği şekilde sürerken, istemeyerek birine zarar verirse veya çarparsa binici bundan dolayı sorumlu olur.⁴⁵⁴ Mâlikîler açısından kasıt olmadığı sürece herhangi bir bineğin sebep olduğu yaralanma ve cinayet tazmin sebebi değildir.⁴⁵⁵

Umumi yolda aracını süren bir sürücü, trafik kurallarına uyararak seyir halinde iken müşterek olan umumi yolda kasıtlı olsun olmasın verdiği zarardan dolayı sorumluudur. Sürücünün kontrolünde olan durumlarda araçların sebep olduğu zararlardan ve kazalardan sürücü dâmin olur. Şayet sürücünün kontrolünün dışında araca başka bir aracın çarpması, yolda sürücünün fark edemeyeceği herhangi bir şey kazaya sebep olmuş ise sürücü bundan dolayı dâmin olmaz.⁴⁵⁶ Bir sürücü trafikte normal şekilde seyir hâlinde iken istemeyerek birine zarar verirse veya çarparsa verdiği zararı sebep ilkesi gereği sorumlu olup zararın tazmini ile yükümlüdür. Sebep ilkesi gereği bir kimsenin kusuru olmaksızın sadece kendi fiilinin ve ilgili olduğu bazı olayların zarara sebebiyet vermiş olması, o kimsenin sorumluluk altına girmesini gerektirir.⁴⁵⁷

• Bineğin binicisi, onu çeken ya da arkasından süren bineğin verdiği zararları tazmin ile mükelleftir.

Bu kapsamda verilen hüküm örneği aşağıda verilmiştir:

Hayvanı arkasından süren veya önünden çeken mütesebbibtir. Bir kişi bir binek sürüsünü önden çekecek olsa ve kendi bineği de birine zarar verse verilen zararı önden çeken kimse insanları, hayvanların neden olabileceği zararlara karşı uyurabileceğinden, gerekli önlemi alabileceğinden ve hayvanı cinayete doğru yaklaştırdığından dolayı tazmin eder.⁴⁵⁸

Aracı kullanırken sürücü, sürücüyü yönlendiren veya başkasının yönlendirmesi ile meydana gelen kazadan hem sürücü hem de yönlendirici sorumlu olur.

• Binek sahibi veya emanetçisi tarafından ehil olmayan, çocuk veya sürmesi sakıncalı durumda olan birine bineğin verilmesi ile meydana gelen kazadan aracı veren veya sürdüren sorumludur.

Bu doğrultuda verilen hüküm örneği aşağıda verilmiştir:

Hayvan sahibi veya koruyucusu ehil olmayan, çocuk veya binmesi sakıncalı birini hayvanlara bindirdiği için meydana gelen kazadan bindiren sorumlu olur.⁴⁵⁹

Ehil olmayan (çocuk, zihinsel hasta vb.), sürme ehliyeti olmayan veya sürmesi sakıncalı olan (sarhoş, uykusuz vb.) kişilere verilen araçla yapılan kazalardan aracı veren kaza yapmış gibi tazminle yükümlüdür. İslâm hukukçularına göre bedene yönelik haksız fiiller tazminat sebebi olarak kabul edilmiştir. Sebep oldukları zararın ağırlıklarına göre diyet, erş ve hükümet'i-adl gibi tazminatların ödenmesini gerektirir.⁴⁶⁰ Bir

⁴⁵² Aydın, "İtlâf", *DİA*, C, XXIII, 466-469; Atalay, "İslâm borçlar ve Ceza Hukuku Açısından Trafik Kazalarından Doğan Sorumluluk", 33; Gökmenoğlu, "İslâm Ceza Hukukunda Trafik Kazalarındaki Karşılıklı Kusur Oranının Diyete Tesiri", 98.

⁴⁵³ Bkz., Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni 'alâ Metni 'l-Mukni'* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984), IX, 494.

⁴⁵⁴ Halil Güneç, *Büyük Şafî İlmihali*, (İstanbul: Umut Matbaacılık 1998), 502.

⁴⁵⁵ Dârekutnî, *Sünen*, "Kitâbu Ahkâm", 187.

⁴⁵⁶ Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni'*, IX, 494.

⁴⁵⁷ Tandoğan, *Mesuliyet Hukuku*, 8.

⁴⁵⁸ İbn Âbidîn, *Redd'ü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, V, 422-424.

⁴⁵⁹ Zühayli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, VIII, 139; Güneç, *Büyük Şafî İlmihali*, 501.

⁴⁶⁰ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 6. bs. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), II, 483

şirket, kurum ya da şahıs, ehliyeti olmayan veya sürmesine mâni olacak derecede hasta ya da sarhoş olan birine aracı vermek sureti ile meydana gelen kazadan ve zarardan bu şahıslara aracı veren şirket, kurum veya şahıs sorumludur.⁴⁶¹

• Binicinin tercihi veya kastı olmaksızın başkası bineğin kaza yapmasına sebep olduğunda meydana gelen kazadan binici değil sebep olan sorumlu olur.

Bu kapsamda verilen hüküm örnekleri aşağıda verilmiştir:

Binicinin ihtiyarı veya kastı olmaksızın başkası hayvanı dürttüğü için meydana gelen kazadan binici değil dürtten sorumlu olur. Zarar, sanki dürtenin eliyle işlenmiş bir fiil gibi görülür. Üzerinde binicisi olduğu hâlde başka biri hayvana vursa veya hayvanı dürtse hayvan zarar verse o zararı binici değil hayvanı dürtten tazmin eder.⁴⁶² Hayvana vurması veya dürtmesi ile hayvanın üzerindeki binici zarar görse hatta ölse hayvana vuran veya dürtten dâmin olur.⁴⁶³ Bir adam birini korkutsa adamda korkudan kaza yapsa korkutan tazminata yükümlü olur. Âlimlerden Mücahit, birinin aklını giderenin tam diyet ile tazmin yükümlülüğü olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁴

Üzerinde binicisi olduğu halde başka biri hayvana vursa veya hayvanı dürtse hayvan da sürücünün veya başkalarının zararına sebebiyet verse zararı binici değil hayvana vuran veya hayvanı dürtten tazmin eder.⁴⁶⁵ Hayvan başka birinin yola diktiği herhangi ağaç dalından dolayı dürtülmüş olsa ve başkasına zarar verse, tazminat o şeyi yola diken kimsenin üzerindedir.⁴⁶⁶

Hayvan kendisine vuran veya dürtten kimseye çifte atsa adam da ölse kanı heder olur.⁴⁶⁷ Binici birinden bindiği hayvanı dürtmesini istemiş ve hayvan da başkasına zarar vermiş ise sorumluluk binici ile dürtten arasında paylaşılır.⁴⁶⁸

Normal seyir hâlinde olan bir aracın kaza yapmasına başka bir araç sebep olduğunda sorumluluk sebep olan araca ait olur. Dışarıdan müdahale ederek kazaya sebep olan teaddî fiili işlemiştir. Normal seyir halinde olan bir araca başka bir araç kaza yapmasına sebebiyet verirse ya da aracın önüne ansızın geçerse ya da birileri sürücüyü herhangi bir şeyle korkutup laza yapmasına sebep olsa ya da arkadan bir araç arkadan dokunarak önündeki aracın başka bir arabaya çarpmasına veya bir cinayete sebebiyet verirse ve buna benzer durumlarda kazaya sebebiyet veren kimse dâmin olur. Başka bir aracın kaza yapmasına sebep olan ve meydana gelen kazada ölen o kişinin kanı heder olur.⁴⁶⁹ Yoldan geçen bir aracın aşırı motor sesinden veya beklenilmeyen bir yerde yapılan uygunsuz davranıştan dolayı başka araç sürücüsü korksa, şoka girse veya akli başından giderek kaza yapsa kazaya sebep olan dâmin olur ve tam diyet ödemek zorundadır. Süleyman b. Hayyân, Hz. Ömer'in bir uygulamasını delil olarak sunmuştur. Birisi attığı taş ile başkasının sağır olmasına, konuşamamasına ve akıl sağlığını yitirmesine sebep olmuş, Hz. Ömer de mağdura diyet vermeye hükmetmiştir.⁴⁷⁰

Binici birinden aracını itmesini veya araç için istediği bir şeyden dolayı meydana gelen kazadan sorumluluk binici ile iten arasında paylaşılır.⁴⁷¹ Araç umum yolda seyir halinde iken başkasının hukuksuz açtığı kuyudan veya başkası tarafından bırakılan herhangi bir şeyden dolayı kaza yapsa meydana gelen zarardan sürücü değil o kuyuyu açan veya aracı kaza yapmasına sebep olan dâmin olur.⁴⁷²

⁴⁶¹ Güneç, *Büyük Şafî İlmihali*, 502.

⁴⁶² Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, IV, 324.

⁴⁶³ Halebî, *Mültekâ'l-Ebhur*, IV, 324. Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 202.

⁴⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIV, 161.

⁴⁶⁵ Halebî, *Mültekâ'l-Ebhur*, IV, 324.

⁴⁶⁶ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, IV, 324; Ancak İmam Ebû Yusuf, sorumluluğun dürtten ile binicinin ikisine lazım geldiğini, yaralama veya ölüme binicinin ağırlığının da etki ettiğini, hayvanın çığnemesinin ise dürtenden kaynaklandığı için sorumluluk ikisine aittir (Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 202).

⁴⁶⁷ Halebî, *Mültekâ'l-Ebhur*, IV, 324.

⁴⁶⁸ Halebî, *Mültekâ'l-Ebhur*, IV, 324.

⁴⁶⁹ Halebî, *Mültekâ'l-Ebhur*, IV, 324.

⁴⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIV, 158.

⁴⁷¹ Halebî, *Mültekâ'l-Ebhur*, IV, 324.

⁴⁷² Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, IV, 324; Ancak İmam Ebû Yusuf, sorumluluğun dürtten ile binicinin ikisine lazım geldiğini, yaralama veya ölüme binicinin ağırlığının da etki ettiğini, hayvanın çığnemesinin ise dürtenden kaynaklandığı için sorumluluk ikisine aittir (Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 202).

• Binici, aracından sorumlu olduğundan aracın elektrik, motor, fren, süspansiyon, mekanik gibi sistemsel arızalar veya aracın standart kullanımı dışında kullanımından dolayı meydana gelen kazadan binicisi zararları tazminle de yükümlüdür.

Bu kapsamda verilen hüküm örnekleri aşağıda verilmiştir:

Binici, bineğin kusurundan kaynaklı zararın meydana gelmesine sebep olmuşsa hayvanın sebep olduğu zararı tazmin etmekle yükümlüdür.⁴⁷³ Ancak binicinin sorumlu olmasının şartı, bineğin başkalarına zarar vermesini engelleyebileceği durumlara özgüdür. Söz gelimi hayvan kendiliğinden arka ayağı ile tekme atarak zarara neden olsa sırtındaki binici buna engel olamayacağı için sorumlu olmayacaktır.⁴⁷⁴

Buna göre; aracın bakımını yapmayan, standart sürüşüne, yol tutuşuna ve azami ağırlığına dikkat etmeyerek trafiğe çıkan sürücünün aracı düzgün bir şekilde sürmesine engel olacak, uyması gereken kurallara uymayan, seyir veya park hâlinde trafik yasalarını ihlal eden ister gece ister gündüz, iradesi dışında harici bir sebeple vaki olmayan kazadan dolayı sorumlu olur. Çünkü müteaddîdir.

• Kasti olmaması şartıyla iki binici, iki yaya veya biri yaya biri binici karşılıklı çarpıştıklarında zararın tazmininde müşterek sorumludurlar.⁴⁷⁵

Bu kapsamda verilen hüküm örnekleri aşağıda verilmiştir:

Hanefî ve Hanbelîlere göre: Çarpışmanın hatâen olması ve kasten yapılmaması hâlinde her birisinin ötekine eksiksiz olarak tazminat yükümlülüğü vardır. Fakat ölüm hâlinde her birinin âkilesi, ötekine diyet ödemeyi üzerine alır. İtlaf hâlinde ise, her birisinin ötekinin zararını ödemesi icap eder. Çünkü onların her birisinin zararı hem kendisinin hem de karşı tarafın fiili ile meydana gelmiştir.⁴⁷⁶ Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanefîlerden İmam Zufer (ö.158/775)'e göre; iki binici kusurları sebebiyle, birbiriyle çarpıştırlarsa bunların her birisi ötekine meydana gelen zararın kıymetinin yarısını ödemesi gerekir. Hanefîlere göre; çarpışmada binicilerin iradesi dahilinde vuku bulursa, tazminatının kıymetinin yarısının yani diyetin yahut da mali bedelin yarısını ödenmesi gerekir.⁴⁷⁷ Şâfiîlere göre; binicinin iradesi dahilinde her birisinin âkilesi üzerine ötekinin mirasçıları lehine ağırlaştırılmış diyetin yarısını ödemeleri gerekir. Çünkü burada öldürme, kasta benzer bir öldürme olup katıksız kasıt bunda tahakkuk etmez.⁴⁷⁸

Binici hatasından dolayı çarpışma sonucu cinayet söz konusu olduğunda katlin diyetini mübâşir olma niteliğiyle binici ödeyecektir.⁴⁷⁹ Normal seyrinde iki binici karşılıklı çarpışsa, bu çarpışmadan dolayı sürücülerin ölmeleri hâlinde her birisinin kan bedelinin yarısı sakıt olur. Her bir araç sürücüsü diğerinin kıymeti üzerine yarım diyet öder.⁴⁸⁰

Dolayısı ile; normal trafik seyrinde iki araç karşılıklı çarpışsa, bu çarpışmadan dolayı meydana gelen zarar sürücüler arasında müştereken paylaşılır. Karşılıklı meydana gelen çarpışmada sürücülerin ölmeleri hâlinde her diğerinin kıymeti üzerine yarım diyet öder.⁴⁸¹ Araç sürücülerini teaddîleri sebebiyle birbiriyle çarpıştırlarsa sürücüler telef edilen şeyin kıymetinin yarısını müştereken tazminle yükümlüdürler. İki sürücü kasti olarak kazaya sebebiyet vererek çarpıştıklarında, fiilleri hukuk aykırı hâle gelir ve diyet yahut da mali bedel sürücülerin her birisinin âkilesi üzerine ötekinin mirasçıları lehine ağırlaştırılmış diyetin yarısını ödemek şeklinde olur. İki sürücünün çarpışmalarında herhangi bir teaddî söz konusu olmayıp kaza, rüzgâr ve fırtına gibi çevrenin etkisinden dolayı meydana gelmiş ise herhangi bir tarafın tazminat ödemesi söz konusu değildir. Eğer çarpışanlardan birisi hata ve kusurundan dolayı çarpışmaya sebebiyet vermiş ise fakihlerin ittifakı ile

⁴⁷³ Merginâni, *el-Hidâye*, IV, 204; Bilmen, *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, III, 128.

⁴⁷⁴ Bilmen, *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, IV, 320.

⁴⁷⁵ Güneç, *Büyük Şâfiî İlmihâli*, 501.

⁴⁷⁶ Merginâni, *el-Hidâye*, IV, 205; Bilmen, *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, III, 128.

⁴⁷⁷ Dihlevî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, XVI, 316

⁴⁷⁸ Zuhaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, VIII, 146.

⁴⁷⁹ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, IV, 204.

⁴⁷⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 1998, V, 439.

⁴⁸⁰ Güneç, *Büyük Şâfiî İlmihâli*, 501.

⁴⁸¹ Zuhaylî, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, VIII, 146.

hata ve kusuru olanın tazminat ödemesi gerekir.⁴⁸² Aracı kullanan sürücünün hatasından dolayı çarpışma sonucu cinayet söz konusu olduğunda katlin diyetini mübâşir olma niteliğiyle hatalı sürücü ödeyecektir.

Süleyman b. Heyyân, Hz. Ömer'in bir gün kafasına taş atılan birinin sağır olması, konuşmaması hatta aklını yitirmesi üzerine mağdura diyet vermeye hükmettiğini rivayet etmiştir.⁴⁸³ Sürücüyü korkutarak kaza yapmasına sebep olan tazmin ile mükelleftir. Aşırı gürültü çıkaran bir aracın veya beklenilmeyen bir yerde korna çalıp birilerin korkmasına, aklı başında gitmesine veya kaza yapmasına sebep olunması durumunda bu sürücü tazminatla yükümlüdür.

• Sahibi sorunlu olduğunu bildiği halde bineğini birine vererek kaza yapmasına sebep olsa bineğin sahibi zararın tazminine yükümlü olur.

Sahibi saldırgan olduğu bildiği halde bineğini birine verse meydana gelen zarardan bineğin sahibi dâmin olur. Saldırganlığı adet haline getirmiş hayvanların telef ettikleri mal yahut canın tazminatı sahipleri tarafından kayıtsız şartsız olarak ödenir. Çünkü bu konuda sahiplerinin bir kusuru vardır.⁴⁸⁴

Araçta sürüş güvenliğini veya başka araçları tehlikeye atacak bir eksikliği olduğu bilindiği halde yola çıkmasına izin verildiği takdirde meydana gelen kazadan dolayı zarardan aracı veren dâmin olur.⁴⁸⁵

• Serbest dolaşan hayvanın zararı heder olduğundan tazminatı ödenmez.

Bu kapsamda verilen bazı hüküm örnekleri şu şekildedir:

Şayet başıboş bir hayvan ister gece ister gündüz kendiliğinden bir malı veya bir insanı telef etse koruyucusunun herhangi bir tazminat ödemesi gerekmez. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.); “Hayvanın yaralaması hederdir”⁴⁸⁶ Buyurduğundan serbest dolaşan hayvanın zararı da heder olduğundan tazminat gerekmez.⁴⁸⁷

Günümüzde bazı fetva kurulları mezkûr hadise kıyas ederek sürücünün kastı, ihmali ve kusuru olmaksızın trafik kurallarına uyduğu ve aracının bakımını yaptığı hâlde seyir hâlinde iken iradesi dışında aracından vaki olan bir kazadan dolayı sorumlu olmadığını söylemişlerdir. Ancak, bu ve buna benzer hadiselerde vaki olan sorumluluk ve tazminat için sürücünün fiili kusurundan ziyade oluşan zarar ile fiilin arasındaki illiyet bağında ve nedenselliğine yani teaddînin olup olmadığına bakılır. Zira bir kimsenin kusuru olmaksızın sadece kendi fiilinin veya ilgili olduğu bazı olayların zarara sebebiyet vermiş olması, o kimsenin sorumluluk altına girmesi gerektirir. Kişinin sorumluluk altına girmesi için kusurlu olma şartı aranmadığından bu sorumluluğa “kusursuz sorumluluk” denilmiştir.⁴⁸⁸

• Bineklerin beklemeleri için tahsis edilen yerler dışında meydana gelen zararlardan dolayı sahipleri sorumlu olurlar.

Sahibi tarafından beklenmesi uygun olmayan bir yerde (kamuya ait yol, çarşı, cami önü gibi) hayvanını durdurduğu için o hayvanın verdiği zarar sahibini sorumlu kılar.⁴⁸⁹

Yetkili organlarca aracın süreli veya süresiz park etmesi veya mola vermesi uygun görülmeyen yerlerde park edilmesinden dolayı meydana gelen zararlardan sürücü sorumlu olur. Çünkü hukuka aykırı davranıp teaddide bulunmuştur. Aynı zamanda aracın veya hayvanın beklemesi uygun görülmesi örf ve teamülün kendisidir.

• Sürücü ve bineğin hatası olmayıp dış faktörlere bağlı olarak meydana gelen kazalardan sürücü değil dış faktörlerin hazırlayıcıları müsebbip olduklarından zararlardan dolayı dâmin olurlar.

Bu bağlamda verilen hüküm örneği aşağıda verilmiştir:

⁴⁸² Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, VIII, 146.

⁴⁸³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIV, 158.

⁴⁸⁴ Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, VIII, 140.

⁴⁸⁵ Günenç, *Büyük Şafî İlmihali*, 502.

⁴⁸⁶ Müslim, “Hudûd”, 364.

⁴⁸⁷ *Mecelle*, md. 888; Dihlevî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*, XVI, 328-340.

⁴⁸⁸ Zahit İmre, *Doktrinde ve Türk Hukukunda Kusursuz Mesuliyet Halleri*, (İstanbul: 1949), 49.

⁴⁸⁹ Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, VIII, 142; *Mecelle*, md. 926; Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, III, 206. Hükümün diğer boyutu ilgili bkz. “Kendi mülkünde duran bineğin sebep olduğu zarar ve kazadan dolayı bineğin sahibine tazminat yoktur. Kendi mülkünde bineği ile binicinin sebep olduğu zarar ve kazadan dolayı binici dâmin olur. Kendi evi içerisinde başkasına haksızlık eden bir kimse ise tazminat öder” (Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, VIII, 140; Osman Kaşıkçı, *İslâm ve Osmanlı Hakkında Mecelle* (İstanbul: Cihan Matbaası, 1997), 249.

Umum yola çıkması veya seyri uygun görülmeyen hayvan sürüsü kazaya neden olması halinde zararı sürü sahibi tazmin eder. Sözelimi gece hayvanların verdikleri zararlar veya sebep oldukları zararlar sahiplerince tazmin edilir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre; Hayvanların gece verdikleri zararların tazminatı hayvanlara bakmakla yükümlü olanlara aittir. Çünkü hayvanlar gece olduğunda sahiplerinin sorumluluğundadır.⁴⁹⁰ Rivayet edildiğine göre; Berâ b. Azîb'in devesi bir bahçeye girerek zarar verdiğinde Hz. Peygamber (a.s.), gündüz bahçelerin sahipleri tarafından korunmaları gerektiğine, gece ise davarların sahipleri tarafından korunması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁹¹

Umumi yollarda sürücünün kastı ve ihmali olmaksızın gece hayvan sürülerinden kaynaklı meydana gelen kazalarda sürücü değil, sürü sahibi tazminle mükelleftir. Çünkü kural gereği araçlara tahsis edilen karayolları hayvanlar için yasaktır. Bu sebeple sürüye çarparak zarara sebep olan sürücünün sorumluluğu yoktur. Ancak bazı kırsal kesimlerdeki karayollarında ehli hayvan çıkabilir levhaları (T-14a) bulunmakta ve sürücüler uyarılmaktadır. Özellikle köylerin içinden geçen karayollarında hayvanların dolaşması mutad bir durumdur. Bu tür bir yolda, uyarı levhasının olduğu yerde hayvana çarparak zarar veren sürücünün fiili teaddî unsurunu barındıracaktır.

SONUÇ

İslâm, koruma altına aldığı insanın maddi ve manevi varlığına yapılabilecek veya yapılmış zararları, ihlalleri önlemek ve gidermek için olduğu kadar, bireysel ve toplumsal hayatın ıslahına dönük bir kısım özendirici veya caydırıcı tedbirler ve müeyyideler ihdas etmiştir. İslâm hukuku açısından kısmen veya tamamen canda, bedende veya malda meydana gelen tahrip, yıkım veya eksiklikten (itlaf) dolayı tazmin sorumluluğu doğmaktadır. Trafik kazaları, neden olduğu can, mal kayıpları, yaralanmalar ve mağduriyetler ile günümüzün en önemli sorunlarından biri olarak görülmektedir. Bu bağlamda trafik kazaları sonucunda meydana gelen zararlar, konunun İslâm sorumluluk hukuku açısından değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Hayvanların neden olduğu kazaların meydana gelmesine neden kusur, haksız fiil, ihmali, hata ve suçlar ile bunlardan kaynaklı oluşan maddi-manevi zararlar, yaralanmalar ve ölümlerin tazmini klasik İslâm hukukunda daha çok “cinâyetalü'l-behâim” veya “diyet” gibi konu başlıkları altında ele alınmıştır. Günümüzde trafik kazaları da başta bu konu başlıklarını muhtevi klasik fıkıh eserleri, mezhep imamlarının görüşlerini yansıtan kaynaklar ve Mecelle’de geçen hükümler dikkate alarak değerlendirilebilecektir. Sahâbe ve daha sonraki dönemlerde kullanılan kıyas metodu ile birçok mesele çözüme kavuşturulmuştur. Dolayısıyla birçok değişkeni olan trafik kazalarında sorumluyu tespit edebilmek ve sağlıklı hüküm verebilmek için kıyas, kaçınılmaz bir metot olarak görülmektedir.

Şahsa yönelik haksız fiillerin ele alındığı İslâm sorumluluk hukukunda “itlaf”, modern hukukta “haksız fiil” kapsamında değerlendirilmekte, “teaddî” ve “i'tida” kavramları ise modern ceza hukukunda “hukuka aykırılık” ilkesi olarak ele alınmaktadır. Kazaya doğrudan veya dolaylı olarak sebep olan faile ilişkin hususların tespit edilerek gerçek sorumlunun ortaya konulması ile mağdurun hakkının korunabilecek ve zararlar telafi edilerek tazmin edilmesi mümkün olabilecektir.

Trafik kazalarının meydana gelmesinde en önemli faktör sürücülere aiten bunu sırasıyla yaya, yolcu, araç ve yol takip etmektedir. EGM verilerine göre 2019'da Türkiye’de 1.168.000’den fazla trafik kazasının meydana geldiği, 5473 kişinin hayatını kaybettiği, 283.234 kişinin yaralandığı, bu kazaların %89’unun sürücüdenden kaynaklandığı rapor edilmiştir.⁴⁹²

Trafik kazalarında sürücülerin sorumluluklarına ilişkin bazı temel kriterler İslâm sorumluluk hukuku açısından şu şekilde özetlenebilir.

- Sürücünün ihmali, kusuru, tedbirsizliği veya hatalarından dolayı meydana gelen kazadan ve zarardan fiile hukuka aykırılık vasfı kazandırıldığından sürücü tazminle mükelleftir.

⁴⁹⁰ Mecelle, md. 94.

⁴⁹¹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 391.

⁴⁹² TÜİK, “Trafik Kaza İstatistikleri” <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Road-Traffic-Accident-Statistics-2020-37436> (Erişim tarihi: 10.09.2021).

- Bineğe ait parçaların, aletlerin veya taşıdığı şeylerin sebep olduğu zararlardan binicisi sorumludur.
- Bineğin seyir hâlinde sebep olduğu zararlar sürücüsü tarafından tazmin edilir.
- Sürücü seyir halinde iken istemeyerek de olsa kazaya sebep olsa binici bundan dolayı sorumlu olur.
- Sürücünün talebi veya görevi icabı başkasının yaptığı yönlendirme ile sürücü kaza yaptığında meydana gelen kazadan hem sürücü hem de yönlendirici sorumlu olur.
- Binek sahibi veya emanetçisi tarafından ehil olmayan, çocuk veya sürmesi sakıncalı durumda olan birine aracın verilmesi ile meydana gelen kazadan aracı veren veya sürdüren sorumludur.
- Binicinin ihtiyarı veya kastı olmaksızın başkası bineğin kaza yapmasına sebep olduğunda meydana gelen kazadan binici değil sebep olan sorumlu olur.
- Binici, aracından sorumlu olduğundan aracın elektrik, motor, fren, süspansiyon, mekanik gibi sistemsel arızalar veya aracın standart kullanımı dışında kullanımından dolayı meydana gelen kazadan binicisi zararları tazminle de yükümlüdür.
- Kasti olmaması şartıyla iki binici, iki yaya veya biri yaya biri binici karşılıklı çarpıştıklarında zararın tazmininde müşterek sorumludurlar.
- Sahibi sorunlu olduğunu bildiği halde bineğini birine vererek kaza yapmasına sebep olsa bineğin sahibi zararın tazminine yükümlü olur.
- Sürücü ve bineğin hatası olmayıp dış faktörlere bağlı olarak meydana gelen kazalardan sürücü değil dış faktörlerin hazırlayıcıları müsebbip olduklarından zararlardan dolayı dâmin olurlar.

KAYNAKÇA

1. Atalay, İ. (2011). “İslâm Borçlar ve Ceza Hukuku Açısından Trafik Kazalarından Doğan Sorumluluk” Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
2. Aydın, M. A. “İtlâf” (2002). Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA), (XXII): 466-469, İstanbul
3. Aynî, B. E. M. (2001). Umdetu’l-Kârî fi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî, Dârü’l Kütübu’l-İlmiyye, Beyrut.
4. Bardakoğlu, Ali. “Diyet”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/ 473-479.
5. Belgesay, M. R. (1963). Kur’an Hükümleri ve Modern Hukuk, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
6. Bilmen, Ö. N. (1968). Hukuku İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul.
7. Buhârî, E. A. M. (2001). el-Câmiu’s-Sahîh, (Thk. Muhammed b. Züheyr), Dârü Tavkı’n-Necât, Beyrut.
8. Canan, İ. (1990). Hadis Ansiklopedisi; Kütübi-Sitte Muhtasarı-Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yayınları, Ankara.
9. Dârekutnî, E. H. A.b.Ö. (2004). Sünen, (Thk. Şuayb Arnaut), Müessetü’r-Risale, Beyrut.
10. Dihlevî, Â.b.el-A. (2005). el-Fetâva’t-Tatarhâniyye, Mektebü’l-Hanefiyye, Beyrut.
11. Dönmez, İ. K. (2014). “İllet”, Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA), (XXII): 118, İstanbul.
12. Ebû Dâvûd, S.b.E. (1983). Sünen-i Ebî Dâvûd ve Tercemesi, (Çev. İbrahim Koçaşlı), Milli Gazete, İstanbul.
13. Ebû Şeybe, E. A.b.M. (2006). “Musannef”, Dârü’l Kible, Beyrut.
14. EGM, Emniyet Genel Müdürlüğü, “Trafik Kazalarının Önlenmesine ilişkin Dünya Raporu”, <http://www.trafik.gov.tr/Sayfalar/DunyaTrafikGuv.aspx> [3.3.2019].
15. Eser, Ercan. “İslâm Hukukunda Haksız Fiil ve Haksız Fiilden Doğan Sorumluluk” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
16. Gazzali, E. H. M. (2008). El-Mustesfa Minİlmil-Usul, Şirketü’l Medinetil-Münevver, Medine.
17. Gökmenoğlu, H.T. (1994). “İslâm Ceza Hukukunda Trafik Kazalarındaki Karşılıklı Kusur Oranının Diyete Tesiri”, Diyanet İlmî Dergisi, 30 (3): 98-124.

18. Günenç, H. (1998). Büyük Şafii İlmihali, Umut Matbaacılık, İstanbul.
19. Hafff, A. (2000). ed-Damân fi'l-Fikhî'l-İslâmî. Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire.
20. Halebî, İ. b.M.b.İ. (2005). Mülteka'l-Ebhur, thk. Vehbi Süleyman Gâveci el-Bâni. Dârü'l-Beyrûti, Dımaşk.
21. İbn Âbidîn, M. E. b. Ö. (1998). Hâşiyetü İbn Âbidîn Reddû'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut.
22. İbn Hazm, E. M. A. (1983). el-İhkâm fi-Usûli'l-Ahkâm, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut.
23. İbn Kudâme, M.E.M.A. (1984). el-Muğnî 'alâ Metni'l-Mukni', Dârü'l-Fikr, Beyrut.
24. (1998). Ravdatu'n-Nâzır ve Cennetü'l-Menâzır, thk. Şaban b. Muhammed b. İsmail, 1. bs. Müessesetü'r-Reyyan, Beyrut.
25. İbn Mâce, E. A. M. b. Y. (1992). Sünen-i İbn Mâce. Çağrı Yayınları, İstanbul.
26. İbnü'l-Hümâm, Ş.A.b. K. (1970). Netâicu'l-Efkâr fi Keşfi'r-Rumûz ve'l-Esrâr Tekmiletü Şerhi Fethi'l-Kadîr, Dârü's-Sadr, Beyrut.
27. İmam Mâlik, E.A.M.b.E. (1985). el-Muvatta' li'l-İmâm Mâlik, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Mustafa el-Bâni el-Halebî, Kahire.
28. İmre, Z. (1949). Doktrinde ve Türk Hukukunda Kusursuz Mesuliyet Halleri, İstanbul.
29. İyınam, F. ve Ergün, M. (1999). "Kent Yollarının Planlamasında Yaya Güvenliği Faktörü". 2. Ulusal Kentsel Altyapı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 18-21 Kasım 1999, Çukurova Üni. Adana.
30. Karaman, H. (2012). Mukayeseli İslâm Hukuku, İz Yayıncılık, İstanbul.
31. (2014). Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku, Ensar Neşriyat, İstanbul.
32. Kâsânî, A. E. B.b.M. (1996). Bedâiü's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi', Dârü'l-Fikr, Beyrut.
33. Kaşıkçı, O. (1997). İslâm ve Osmanlı Hakkında Mecelle Cihan Matbaası, İstanbul.
34. Kızılay, M. E. (2021). "Tazminat Sonrası Osmanlı Uygulamasında Haksız Fiil Sorumluluğu", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
35. Köksal, İ. (2008). Fıkıh Usûlü Azb'ü Fürât, Işık Akademi Yay., İzmir.
36. Köroğlu, M. (2015). "İslâm Hukukunda Ölüm Cezasını Gerektiren Suçlar", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 43: 287-289.
37. Mecelle, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye. (1959). Mahmutbey Matbaası, Ankara.
38. Mergînânî, B.E.H.A. (t.y). el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi. Dârü'l-Erkam, Beyrut.
39. Nevevî, M. E. Z. (1993). Riyâzü's-Sâlihîn Tercemesi, (Çev. Kıvamuddin Burslan ve Hasan Hüsnü Erdem), DİB Yayınları, Ankara.
40. Nevevî, M. E.Z. (1991). Şerhü'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
41. Oğuzman, M. K. & Öz, M. T. (2019). Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Vedat Kitapçılık, İstanbul.
42. Sağlam, H. (2010). "İslâm Hukuk Tarihinde Faili Meçhul Cinayetler Meselesi", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3 (2): 485-532.
43. Semerkandî, M. b. A. A. (1984). Mizânü'l-Usul fi Netâici'l-Ukûl, Metâbiud'Devhe, Beyrut.
44. Şevkânî, M. b. A.b. M. (1997). İrşâdü'l-Fühûl ilâ Tahkîki'l-Hakkı min İlmi'l-Usûl, Mektebetü Nezzar, Riyad.
45. (2014). Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr, Dârü'l-Vefa, Mısır.
46. Şirbînî, Ş. M.b. A. (1958). Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc, Matbaatu Mustafa el-Bâbî ve Evlâduhu, Mısır.
47. Tandoğan, H. (2010). Türk Mesuliyet Hukuku, Vedat Kitapçılık, İstanbul.
48. Tirmizî, E. İ. M.b.İ. (1989). el-Câmiü's-Sahîh, thk. Subhî es-Sâmîrâi. Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut.
49. TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, "Karayolu Trafik Kaza İstatistikleri 2017". <http://www.tuik.gov.tr/PreaberBultenleri.do?id=27668> [12.02.2019].

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

50. Yıldız, K. (2013). İslâm Sorumluluk Hukuku Akit Dışı Sorumluluk. İfav Yayınları, İstanbul.
51. Zeydan, A. (2012). el-Veciz fi Usûlil-Fıkh, Müessetü'r-Risâle en-Nâşirün, Beyrut.
52. Zuhaylî, V. (1986). Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî, Dâru-Risâle, Dımaşk.
53. (1994). İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, Risale Yayınları, İstanbul.

(31)

Dr. Sinan ARI⁴⁹³; Doç. Dr. Murat ÇALIŞOĞLU⁴⁹⁴

21. YÜZYIL BECERİLERİ ve 4. SINIF SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI 21st CENTURY SKILLS and GRADE 4th CLASS SOCIAL STUDIES CURRICULUM

ÖZ

Yaşamın her alanına etki eden yeniliklerle birlikte bireylerin sahip olması gereken bilgi ve beceriler de değişmektedir. Güncel şartlar göz önünde bulundurularak birçok kurum ve kuruluş tarafından beceri tasnifi yapılmış ve ortaya 21. yüzyıl becerileri konmuştur. Bu değişen koşullara daha kolay uyum sağlanması ve sağlıklı bireyler yetiştirilmesinde ise eğitim öğretim sürecinin en önemli parçalarından olan öğretim programları kılavuz görevi görmektedir. Buradan hareketle bu çalışma temelinde ilkökul 4. sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının 21. yüzyıl becerileri kapsamında incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma nitel araştırma kapsamında durum çalışmasına göre planlanmış, veriler doküman incelemesi ile toplanmış ve elde edilen veriler belirlenen temalardan hareketle betimsel analize tabi tutulmuştur. Çalışma sonunda programın genel ve özel amaçlarının 21. yüzyıl becerilerini kapsadığı, programın perspektif ve yetkinlikler çerçevesinde 21. yüzyıl becerilerini içerdiği görülmüştür. Ancak kazanım ve açıklamalarının doğrudan hangi beceri ile ilişkilendirildiğinin net olmadığı, bununla birlikte programın uygulanması hususunda uygulayıcılara bazı önerilerin bulunduğu görülmüştür. Bu noktada kazanım beceri ilişkisinin daha açık ve anlaşılır olmasının uygulamada kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: 21. yüzyıl becerileri, Sosyal Bilgiler, program.

ABSTRACT

Along with the innovations that affect all areas of life, the knowledge and skills that individuals should have are also changing. Considering current conditions, skill classification has been made by many institutions and organizations and 21st century skills have been put forward. Curriculum, which is one of the most important parts of the education and training process, acts as a guide in adapting to these changing conditions more easily and raising healthy individuals. From this point of view, on the basis of this study, it is aimed to examine the primary school 4th grade Social Studies course curriculum within the scope of 21st century skills. The study was planned according to the case study within the scope of qualitative research, the data were collected by document analysis and the obtained data were subjected to descriptive analysis based on the determined themes. At the end of the study, it was seen that the general and specific aims of the program include 21st century skills, and the program includes 21st century skills within the framework of perspective and competencies. However, it has been observed that it is not clear which skill is directly associated with the acquisitions and explanations, and there are some suggestions to the practitioners regarding the implementation of the program. At this point, it is thought that making the acquisition-skill relationship more clear and understandable will provide convenience in practice.

Keywords: 21st century skills, Social Studies, curriculum.

⁴⁹³ MEB, dr.sinanari@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0769-7317

⁴⁹⁴ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mcalisoglu@gmail.com; ORCID: 0000 0003 1765 9074

GİRİŞ

Geçmişten bugüne dünyada birçok alanda değişim ve dönüşüm gerçekleşmiştir. İçinde bulunduğumuz 21. yüzyıl Beers'a (2011) göre teknolojideki hızlı büyüme ile birlikte dijital dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu dönüşümle birlikte insanların günün koşullarına uyum sağlamaları için gerekli olan bilgi ve becerileri de değişmektedir. Değişen bu koşullara daha kolay uyum sağlama nitelikli bir eğitim öğretim yapısı ile mümkündür. Ülkeler eğitimin dinamik yapısı sayesinde öğrencilerini değişen koşullara hazırlamaktadır. Bunun için öğretim programları ihtiyaçlar doğrultusunda güncellenmekte ve yenilenmektedir. Bu noktada Belet Boyacı ve Güner Özer (2019, s.708) öğretim programlarının eğitim öğretim sürecinde öğrencilere kazandırılmak istenen bilgi, beceri ve davranışlar için birincil kılavuzlar olduklarını belirtmektedir. Buradan hareketle bu çalışma temelinde ilkökul 4. sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının 21. yüzyıl becerileri kapsamında incelenmesi amaçlanmıştır. 21. yüzyıl becerileri genel anlamda bilgi çağında yaşayan insanların nitelikli ve etkin olabilmeleri için taşınmaları ve geliştirmeleri gereken becerilerdir (Hamarat, 2019, s. 8). Dede (2010) 21. yüzyıl becerilerini yalnızca beceri ya da yalnızca bilgi kapsamında bir kavram olarak değil, içeriğinde anlama ve performansın da bulunduğu bilgi ile becerinin harmanlandığı bir kavram olarak ifade etmektedir. Konu birçok kurum ve kuruluş tarafından ele alınmış çeşitli tasnifler yapılmıştır. Alan yazında en çok P21, ISTE, AB ve OECD'nin tasnifleri ile karşılaşılmaktadır. Bu çalışmada Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı, en çok bilinen P21 kapsamındaki sınıflandırmaya göre incelenmiştir. P21-Partnership for 21st Century Learning (21. Yüzyıl becerileri için ortaklık) 2002'de Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim liderleri, politika yapımcıları ve iş dünyasını bu yüzyılın bireylerini hazırlamak amacıyla bir araya getirmiş bir oluşumdur (Hamarat, 2019, s.8). Bu bağlamda P21 kapsamındaki beceri tasnifi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. P 21 21. Yüzyıl Becerileri

Öğrenme ve Yenilenme Becerileri	Bilgi-Medya ve Teknoloji Becerileri	Yaşam ve Meslek Becerileri
-Yaratıcılık ve yenilenme	-Bilgi okur-yazarlığı	-Esneklik ve uyum
-Eleştirel düşünme	-Medya okur-yazarlığı	-Girişimcilik
-Problem çözme	-Bilgi ve iletişim teknolojileri okur-yazarlığı	-Öz yönetim
-İletişim		-Sosyal beceriler
-İşbirliği		-Kültürlerarası beceriler
		-Üretkenlik ve sorumluluk
		-Liderlik ve sorumluluk

Yukarıdaki tabloda verilen P21 kapsamındaki çerçeve insanların iş ve yaşamlarında başarılı olmaları için sahip olmaları gereken bilgi, beceri ve yeterlikleri içermektedir. Bu becerilerin kazandırılmasında ise öğretim programları kılavuz görevi görmektedir. Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları ile Türk Mili Eğitiminin Temel ilkeleri doğrultusunda hazırlanan Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında beceriler Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi ile de uyumlu olarak hazırlanmıştır (MEB, 2018). Sosyal Bilgiler dersi bireye çevresini, geçmişi, bugünü ve geleceği ile tanıma imkânı sağlarken aynı zamanda çocuğa tüm hayatı boyunca ihtiyacı olan bilgi, beceri, tutum ve değerleri kazandırarak kişiliğinin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlayan bir derstir (Öztürk, Keskin ve Keskin, 2004). 2018 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında eğitim sisteminin temel amacı değerler ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirilmesi olarak ifade edilmiştir (MEB, 2018). Bu hedefler doğrultusunda kişilik gelişiminin temellerinin atıldığı ilkökul dönemi ayrıca önem arz etmektedir. Araştırma bu temelde dördüncü sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programının incelenmesine dayalı olarak yapılandırılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

İlkokul 4. sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının 21. yüzyıl becerileri bağlamında incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması ile yapılandırılmıştır.

Patton'a göre (2014) durumlar; bireyler, kurumlar, gruplar, programlar, kültürler vs. olabilir. Bu çalışma için 4. Sınıf 2018 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı durum olarak kabul edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada veriler doküman incelemesi ile toplanmıştır. Araştırılması hedeflenen olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile de birlikte kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s.187). Verilerin toplanması sürecinde ilgili dokümanlara ulaşılmış, orijinaliği kontrol edilmiş, dokümanlar incelenmiş ve ulaşılan sonuçlar kategorilere ayrılarak raporlaştırılmıştır. Araştırma kapsamında MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı web sitesinden güncel 2018 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programına ulaşılmıştır. Ayrıca P21 kapsamındaki becerilere ulaşılmış, bu beceriler kapsamında program her iki araştırmacı tarafından detaylı incelenmiştir. Veriler ilkökul 4. sınıf temelinde değerlendirilmiş, betimsel analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. Bu analizde veriler daha önce belirlenen temalara göre düzenlenerek yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s.224). Verilerin geçerlik ve güvenilirliği için Lincoln ve Guba (1985) tarafından tavsiye edilen aktarılabirlik, tutarlılık, inandırıcılık ve teyit edilebilirlik ölçütleri esas alınmıştır.

BULGULAR

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular; öğretim programlarının amaçları ve Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının özel amaçları kapsamında 21. yüzyıl becerileri, Sosyal Bilgiler programının perspektifi ve yetkinlikler çerçevesinde 21. yüzyıl becerileri, programın öğrenme alanı ve kazanımlarında 21. yüzyıl becerileri olmak üzere temalaştırılmıştır. Son olarak ise sosyal bilgiler dersi öğretim programının uygulanmasında dikkat edilmesi gerekenler çerçevesinde 21. yüzyıl becerileri değerlendirilmiştir.

Öğretim Programlarının Amaçları ve Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Özel Amaçları Bakımından 21. Yüzyıl Becerileri

Öğretim programlarının amaçları ekseninde öğretim programları okul öncesi eğitimden lisans eğitimine kadar sarmal bir yapı ile oluşturulmuş ve 21. yüzyıl becerilerini kapsar nitelikte olduğu görülmüştür. İlkokul temelinde şu ifade bu durumu ortaya koyar niteliktedir:

“İlkokulu tamamlayan öğrencilerin gelişim düzeyine ve kendi bireyselliğine uygun olarak ahlaki bütünlük ve öz farkındalık çerçevesinde, öz güven ve öz disipline sahip, gündelik hayatta ihtiyaç duyacağı temel düzeyde sözel, sayısal ve bilimsel akıl yürütme ile sosyal becerileri ve estetik duyarlılığı kazanmış, bunları etkin bir şekilde kullanarak sağlıklı hayat yönelimli bireyler olmalarını sağlamak.” (MEB, 2018, s.3)

Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı özel amaçları incelendiğinde aşağıda verilen tabloda örnek ifade beceri eşleştirmesi program amaçlarının 21. yüzyıl becerilerini içerdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Sosyal Bilgiler Dersi Programı Özel Amaçlarda Yer Alan 21. Yüzyıl Beceri Örnekleri

Örnek İfade	Beceri
Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler olarak eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları	Öğrenme ve yenilenme Becerileri - Eleştirel düşünme
Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları	Bilgi, medya ve teknoloji becerileri
Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekânı algılama becerilerini geliştirmeleri	Yaşam ve mesleki becerileri- Kültürlerarası beceriler

Yukarıdaki tabloda yalnızca her bir ana beceri temelinde örnekler verilmiş olup buradaki örnekleri artırmak mümkündür.

Sosyal Bilgiler Programının Perspektifi ve Yetkinlikler Çerçevesinde 21. Yüzyıl Becerileri

Hayat boyu öğrenmenin sürdürülebilir hale gelmesi için 21. yüzyıl becerilerine sahip bireyler yetiştirmek en önemli etkidir. Eğitimciler ve uzmanlar çocukların bu becerileri kazanmaları gerektiğini vurgulamakta, bu beceriler olmadan eğitimde iş gücü piyasasında başarısızlığın olabileceği belirtilmektedir (Çiftçi, Sağlam ve Yayla, 2021, s.718). Buradan hareketle 21. yüzyıl becerileri ile ilişkili olarak program perspektifinde; güncellik içinde öğretim sürecinde kazandırılmaya çalışılan bilgi, beceri ve davranışların günün şartları içinde güncellenip yenilediği belirtilmiştir. Yetkinlikler çerçevesinde ise Türkiye Yeterlikler Çerçevesi (TYÇ) kapsamında öğrencilerin ulusal ve uluslar arası düzeyde kişisel, sosyal, akademik ve iş hayatlarında ihtiyaç duyacakları beceriler anlamında sekiz anahtar yetkinlik belirlenmiştir (MEB, 2018). Bu yetkinliklerin 21. yüzyıl becerileri ile bağlantısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Yetkinlik ve 21. Yüzyıl Becerileri İlişkisi

Yetkinlik	Beceri
Anadilde iletişim	Öğrenme ve yenilenme becerileri-İletişim
Yabancı dillerde iletişim	Yaşam ve meslek becerileri-Kültürlerarası beceriler
Matematiksel yetkinlik ve bilim/teknolojide temel yetkinlikler	Öğrenme ve yenilenme becerileri-Problem çözme
Dijital yetkinlik	Bilgi medya ve teknoloji becerileri-Bilgi ve iletişim teknolojileri (ICT) okur-yazarlığı
Öğrenmeyi öğrenme	Öğrenme ve yenilenme becerileri-Yaratıcılık ve yenilenme
Sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler	Yaşam ve meslek becerileri-Sosyal beceriler
İnisiyatif alma ve girişimcilik	Yaşam ve meslek becerileri-Girişimcilik
Kültürel farkındalık ve ifade	Yaşam ve meslek becerileri-Kültürlerarası beceriler

Tablo 3'te verilen yetkinlikleri 21. yüzyıl becerileri bağlamında yetkinliğin karşısında verilen becerilerin dışında diğer beceriler ile de ilişkilendirmek mümkündür. Ancak bu ilişkilendirme programda açıkça ifade edilmemiş, bu iş uygulayıcıya kalmıştır. Burada programda yer alan yetkinliklerin 21. yüzyıl becerilerini içerdiğini göstermek adına yalnızca birer örnekle ilişkilendirilmiştir.

4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Öğrenme Alanı Ve Kazanımlarında 21. Yüzyıl Becerileri

4. sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında yedi öğrenme alanında toplam 33 kazanım bulunmaktadır. Bu öğrenme alanlarının ve kazanımlarının dağılımı aşağıda verilmiştir.

Tablo 4. İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Yer Alan Öğrenme Alanları, Kazanımlar ve Ders Saatleri

Öğrenme Alanı	Kazanım Sayısı	Ders Saati
Birey ve Toplum	5	12
Kültür ve Miras	4	14
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	6	20
Bilim, Teknoloji ve Toplum	5	16

Üretim, Dağıtım ve Tüketim	5	18
Etkin Vatandaşlık	4	14
Küresel Bağlantılar	4	14
TOPLAM	33	108

4. sınıf Sosyal bilgiler dersi öğretim programında öğrenme alanları incelendiğinde öğrenme alanı açıklamalarında becerilere değinildiği, kazanım ve açıklamalarında ise doğrudan 21. yüzyıl becerilerinin verilmediği görülmektedir. Örneğin üçüncü öğrenme alanı olan “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanındaki açıklama şöyledir:

“İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanı sayesinde Sosyal Bilgiler dersinin okutulduğu bütün sınıf düzeylerinde öğrencilere araştırma, çevre okuryazarlığı, değişim ve sürekliliği algılama, gözlem, harita okuryazarlığı ve mekân algılama becerilerinin kazandırılması hedeflenmiştir” (MEB, 2018, s.11). Burada becerilerin öğrencilere nasıl kazandırılacağına ise değinilmemiştir. Kazanımlar çerçevesinde bakıldığında kazanım ve açıklamalarında hangi beceri ile ilişkilendirileceği belirtilmemiş, bu çıkarım uygulayıcıya bırakılmıştır. Yalnız bir kazanımın açıklamasında üzerinde durulması gereken beceriler belirtilmiş olup kazanım ve açıklaması şöyledir:

Kazanım: S.B.4.3.4. “Çevresinde meydana gelen hava olaylarını gözlemleyerek bulgularını resimli grafiklere aktarır.”

Kazanım açıklaması: “Gözlem yapma süresi, farklı hava olaylarının gözlemlenmesine imkân verecek şekilde belirlenir. Ayrıca hava olaylarını aktarırken grafik okuma ve oluşturma becerileri üzerinde durulur” MEB (2018, s.15). Bu noktada kazanım ve açıklamasından yola çıkarak bu kazanımı 21. yüzyıl becerileri kapsamında bilgi, medya ve teknoloji becerilerinden bilgi okur-yazarlığı ile ilişkilendirmek mümkündür. Ancak genel anlamda kazanım ve açıklamalarda hangi becerilerin nasıl verilebileceğinin belirtilmesi daha anlaşılır olacaktır.

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Uygulanmasında Dikkat Edilmesi Gerekenler Çerçevesinde 21. Yüzyıl Becerileri

Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar noktasında kazanımların gerçekleştirilmesinde; güncellik, yansıtıcı sorgulama, geçmiş-bugün-gelecek ilişkisi, değişim, esneklik gibi Sosyal Bilgiler öğretiminin temel ilkelerine dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Buradan Sosyal Bilgiler öğretiminin ilkelerinin 21. yüzyıl becerilerini içerdiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda dikkat edilecek hususlarda beceriler üzerine geçen ifadeler şöyledir:

“Program’da değer ve beceriler kazanımlarla bire bir ilişkilendirilmiştir. Ancak değer ve beceri öğretiminin hayat boyu öğrenme çerçevesinde ele alınması için söz konusu değer veya beceriler uygun görülen farklı kazanım ve öğrenme alanlarıyla da ilişkilendirilmelidir.”

“Kazanımlarla ilgili güncel ve tartışmalı konular, farklı tartışma teknikleri kullanılarak problem çözme, eleştirel düşünme, kanıt kullanma, karar verme ve araştırma becerileriyle ilişkilendirilerek sınıfa taşınabilir.”

“Son yıllarda dijital teknolojideki gelişmelere bağlı olarak vatandaşlık hak ve sorumluluklarıyla ilgili yeni durumlar (dijital vatandaşlık, e-Devlet, sanal ticaret, sosyal medya vb.) ve birtakım sorunlar (dijital bölünmüşlük, kimlik hırsızlığı, kişisel bilginin gizliliği, siber dolandırıcılık, siber zorbalık vb.) ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin dijital vatandaşlık yeterliliklerini geliştirmek amacıyla konuyla ilgili ders içi ve ders dışı etkinliklere yer verilmelidir.”

Yukarıda belirtilenlerin dışında programda TYÇ kapsamında öğrencilere bu ders kapsamında kazandırılması amaçlanan beceriler ayrıca bir başlık altında verilmiştir. Bu beceriler: Araştırma, çevre okuryazarlığı, değişim ve sürekliliği algılama, dijital okuryazarlık, eleştirel düşünme, empati, finansal okuryazarlık, girişimcilik, gözlem, harita okuryazarlığı, hukuk okuryazarlığı, iletişim, iş birliği, kalıp yargıları ve ön yargıyı fark etme, kanıt kullanma, karar verme, konum analizi, medya okuryazarlığı, mekân algılama, öz denetim, politik okur yazarlık, problem çözme, sosyal katılım, tablo grafik diyagram çizme ve yorumlama,

Türkçeyi doğru güzel ve etkili kullanma, yenilikçi düşünme ve zaman ve kronolojiyi algılamadır. Programda kazandırılması hedeflenen bu yirmi yedi beceri 21. yüzyıl becerilerini içermesine rağmen bu becerilerin kazanımlar ile ilişkisi, hangi becerinin nasıl verilebileceğinin programda açık ve net bir şekilde belirtilmemiş olması program açısından bir eksiklik olarak görülebilir. Ancak programın genel olarak 21. yüzyıl becerilerini içerdiği görülmüştür.

TARTIŞMA SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışma kapsamında ilk olarak öğretim programlarının amaçları ve Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının özel amaçları bakımından program incelenmiştir. Her iki incelemede de amaçların 21. yüzyıl becerilerini kapsadığı görülmüştür. Belet Boyacı ve Güner Özer'in (2019) Türkçe dersi öğretim programına yönelik, Akça'nın (2020) Coğrafya öğretim programına yönelik yapmış olduğu çalışmalarda olduğu gibi literatürde farklı alanlardaki öğretim programlarına yönelik yapılmış çalışmalarda benzer sonuçlarla karşılaşmaktadır. Çalışmada ikinci olarak, programın perspektifi ve yetkinlikler çerçevesinde 21. yüzyıl becerileri ele alınmıştır. 21. yüzyıl becerileri ile ilişkili olarak program perspektifinde; güncellik içinde öğretim sürecinde kazandırılmaya çalışılan bilgi, beceri ve davranışların günün şartları içinde güncellenip yenilediği belirtilmiştir. TYÇ kapsamında belirlenen yetkinliklerin 21. yüzyıl becerilerini içerdiği görülmüştür. Ancak bu yetkinlik-beceri ilişkisi programda açıkça belirtilmemiş bu ilişkilendirme uygulayıcıya kalmıştır. Bu durum Öztürk ve Kafadar'ın (2020) 2018 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programını değerlendirdiği çalışmada da benzer şekilde vurgulanmıştır.

Çalışmanın üçüncü kısmında ilkökul dördüncü sınıf temelinde Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının öğrenme alanları ve kazanımları çerçevesinde 21. yüzyıl becerileri incelenmiştir. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı yedi farklı öğrenme alanı ve otuz üç kazanımdan oluşmaktadır. Öğrenme alanı açıklamalarında becerilere değinilmiş ancak kazanım ve açıklamalarında doğrudan becerilerin yer almadığı, çıkarımda bulunulması gerektiği görülmüştür. Kalaycı ve Baysal'ın (2020) Sosyal Bilgiler öğretim programlarını karşılaştıkları çalışmada 2018 programında öğretmene yol gösterici etkinlik örneklerinin olmamasının bir eksiklik olduğu belirtilmiştir. Aynı çalışmada 2005 programında her bir kazanımla etkinlik örneklerine yer verilirken 2018 programında yer verilmediği ifade edilmiştir. Ayrıca diğer alanlarda yapılan çalışmalara bakıldığında kazanımların becerileri içerdiği ancak oranlarının farklı olduğu, bazı becerilerin daha ön planda olduğu ve bazılarının da daha gölgede kaldığı sonuçlarına varılmıştır (Kalemkuş, 2020; Belet Boyacı ve Güner Özer 2019; Bektaş, Sellum ve Polat, 2019; Bal, 2018;). Bunun yanı sıra Çelikkaya (2021), 2018 programında becerilerin hangi öğrenme alanında öğretileneğinin belirlenmiş olmasına rağmen bu becerilerin hangi kazanıma ait olduğunun beceri içeriği ve nasıl aktarılması gerektiği hakkında bilgi olmadığını belirtmektedir. Benzer şekilde Öztürk ve Kafadar (2020) da programda her öğrenme alanında kazandırılması gereken becerilerin belirtildiğini fakat hangi becerinin hangi kazanımla ilişkilendirileceğinin açıklanmadığını vurgulamışlardır. Çalışmanın son kısmında ise Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının uygulanmasında dikkat edilmesi gerekenler çerçevesinde 21. yüzyıl becerileri incelenmiştir. Burada kazanımların gerçekleştirilmesinde; güncellik, yansıtıcı sorgulama, geçmiş-bugün-gelecek ilişkisi, değişim, esneklik gibi Sosyal Bilgiler öğretiminin temel ilkelerine dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Temel eğitimden itibaren kazanılan bilgi ve beceriler günün koşullarına uyum sağlamada kolaylık sağlamakla birlikte hayatın içerisinde yaşanan gelişmelere de hazırlamaktadır. Bu bağlamda Mutluer (2013), yaşamın gittikçe karmaşık hale gelmesi ile farklı alanlarda beceri yönü gelişmiş insanlara olan ihtiyacın arttığını ifade etmektedir. Rotherham ve Willingham (2009), bilgi tabanlı ekonomilerde gün geçtikçe önemli hale gelen becerilere programlarda yer verilmemesinin 21. yüzyıl yaşamında başarının elde edilmesini zorlaştıracağını belirtmektedir. 2023 eğitim vizyon belgesi incelendiğinde beceri odaklı bir eğitim anlayışına yönelme olduğu görülmektedir. Bu kapsamda çocukların yaşam becerilerini kazanmalarına yönelik tasarım beceri atölyelerinin kurulması, ilkökul kademesinin amaçlarından yola çıkarak çocukların değerlendirilmesinde not yerine beceri temelli etkinlikler doğrultusunda yapılandırılması, okul bahçelerinin tasarım beceri atölyeleri ile bağlantılı olarak yeniden düzenlenip yaşam alanına dönüştürülmesi gibi hedefler yer almaktadır. Tüm bunlardan hareketle çalışma kapsamında öğretim programının güncel şartlara göre yenilenerek kazanım beceri ilişkilerinin açık ve net bir şekilde verilebileceği, programda becerilerin

kazandırılmasına yönelik etkinlik örneklerine yer verilebileceği önerilebilir. Ayrıca programın uygulayıcısı olan sınıf öğretmenlerine hizmet içi eğitimler yolu ile becerilerin kazandırılması konusunda eğitimler verilebilir.

KAYNAKÇA

1. Akça, D. (2020). Coğrafya öğretim programında 21. yüzyıl becerilerinin kullanımı ve geliştirilmesi. *Kapadokya Coğrafya Dergisi*, 1(1), 1-24.
2. Bal, M. (2018). Türkçe dersinin 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Turkish Studies*, 13 (4), 49-64. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12922>
3. Beers, S. Z. (2011). 21st Century skills: Preparing students for their future. https://www.mheonline.com/mhmymath/pdf/21st_century_skills.pdf
4. Bektaş, M., Sellum, F. S. ve Polat, D. (2019). An examination of 2018 life study lesson curriculum in terms of 21st century learning and innovation skills. *Sakarya University Journal of Education*, 9(1), 129-147.
5. Belet Boyacı, Ş.D. ve Güner Özer, M. (2019). Öğrenmenin geleceği: 21. yüzyıl becerileri perspektifiyle Türkçe dersi öğretim programları. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(2), 708-738. doi: 10.18039/ajesi.578170
6. Çelikkaya, T. (2021). Sosyal Bilgiler öğretimi I. T. Çelikkaya, Ç. Öztürk Demirbaş, T. Yıldırım, ve H. Yakar (Ed.), *21. yüzyıl becerileri ve Sosyal Bilgiler öğretimi* (ss.121-155). doi: 10.14527/9786052418369.04
7. Çiftçi, S., Sağlam, A. ve Yayla, A. (2021). 21. yüzyıl becerileri bağlamında öğrenci, öğretmen ve eğitim ortamları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 718-734. doi: 10.29000/rumelide.995863
8. Dede, C. (2010). Comparing frameworks for 21st century skills. *21st century skills: rethinking how students learn*, 20, 51-76.
9. Hamarat, E. (2019). *21. yüzyıl Becerileri Odağında Türkiye'nin Eğitim Politikaları*. İstanbul: Seta Analiz.
10. Kalaycı, N. ve Baysal, S. B. (2019). Sosyal bilgiler öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi (2005-2017-2018). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 106-129.
11. Kalemkuş, J. (2021). Fen bilimleri dersi öğretim programı kazanımlarının 21.yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 11(1), 63-87. doi: 10.18039/ajesi.800552
12. Lincoln Y. S. ve Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills. Sage Publications.
13. MEB (2018). *Sosyal bilgiler öğretim programı*. <http://ttkb.meb.gov.tr>
14. Mutluer, C. (2013). Sosyal Bilgiler programlarında yer alan beceriler hakkında sosyal bilgiler öğretmen görüşleri (İzmir Menemen örneği). *Turkish Studies*, 8(7), 355-362.
15. Öztürk, C. and Kafadar, T. (2020). Evaluation of the 2018 social studies curriculum. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10(1), 112-126. Doi: 10.24315/tred.550508
16. Öztürk, C., Keskin, S. ve Keskin Y. (2004). İlköğretim okulu 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler derslerinde materyal/teknoloji kullanım durumu. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19, 107-120.
17. Patton, M. Q. (2014). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri. (Çev. M. Bütün ve S. B. Demir). Pegem A Akademi.
18. Rotherham, A. J. ve Willingham, D. (2009). Twenty-first-century skills: The challenges ahead. *Educational Leadership*, 67(1), 16-21.
19. Yıldırım A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

(32)

Arş. Gör. Dr. Muhammed Kürşad DURSUN⁴⁹⁵; Dr. Öğr. Üyesi Özgür DOĞAN⁴⁹⁶
**ÜNİVERSİTELERDE ETİK İLKELERE YÖNETİCİLERİN UYUM DÜZEYİ KONUSUNDA
AKADEMİK ÇALIŞANLARIN ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ARTVİN ÇORUH
ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ⁴⁹⁷**
**A RESEARCH ON THE PERCEPTION OF ACADEMIC STAFF ABOUT THE COMPLIANCE
LEVEL OF ETHICAL PRINCIPLES ADMINISTRATORS AT UNIVERSITIES: ARTVIN CORUH
UNIVERSITY EXAMPLE**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı etik ilkelerinin üniversiteler açısından önemini vurgulamak, bu boyutun yöneticilerin uyum düzeyi konusunda akademik çalışanların algısı üzerindeki etkisini incelemek ve bu ilişkiyi istatistiki olarak değerlendirmektir. Araştırmanın kapsamını üniversitelerde çalışan akademisyenler oluşturmaktadır. Çalışmada etik ilkelerinin Artvin Çoruh Üniversitesi içerisindeki uygulamaları araştırılmıştır. Artvin Çoruh Üniversitesi'ndeki etik ilkelerin uygulanması ile yöneticilerin uyum düzeyi konusunda akademik çalışanların algısı arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Yapılan bu çalışma sonucunda etik ilkelerin uygulanması ile yöneticilerin uyum düzeyi konusunda akademik çalışanların algısı arasında güçlü, pozitif ve etkin bir ilişki olduğu ortaya konmaktadır. Bu ilişkinin etkin ve verimli olarak kullanılması Artvin Çoruh Üniversitesi'nin sürekliliği açısından ciddi bir öneme sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik İlkeler, Artvin Çoruh Üniversitesi, Akademik Çalışanlar.

JEL Kodları: M10, M19.

ABSTRACT

The aim of this study is to emphasize the importance of ethical principles for universities, to examine the effect of this dimension on the perception of academic staff on the level of adaptation of managers and to evaluate this relationship statistically. The scope of the research consists of academicians working in universities. In this study, the application of ethical principles within Artvin Coruh University was investigated. The relationship between the application of ethical principles at Artvin Coruh University and the perception of academic staff about the level of compliance of managers was examined. As a result of this study, it is revealed that there is a strong, positive and effective relationship between the application of ethical principles and the perception of academic employees about the level of compliance of managers. It is concluded that Artvin Coruh University is of great importance for the continuity of this relationship.

Keywords: Ethical Principles, Artvin Coruh University, Academic Workers.

JEL Codes: M10, M19.

⁴⁹⁵ Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, kursadursun@artvin.edu.tr (ORCID: 0000-0001-6169-5158)

⁴⁹⁶ Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, ozgurdogan@artvin.edu.tr (ORCID: 0000-0003-1573-4042)

Bu makale Dr. Öğr. Üyesi Özgür Doğan'ın AÇÜ BAP destekli "Üniversitelerde Etik İlkeler Yöneticilerin Uyum Düzeyi Konusunda Akademik Çalışanların Algısı Üzerine Bir Araştırma: Artvin Çoruh Üniversitesi Örneği" adlı araştırma projesinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Bir disiplin olarak, 'Etik', 'iyi' veya 'kötü' olanlarla ilgilenir ve ayrıca ahlaki görev ve yükümlülüklerle de ilgilidir. Nesiller boyunca, dünyadaki her kültür ve toplum, üyelerine uyulması ve uygulanması gereken bir etik kod oluşturmuştur. Her kültürel çevre, toplumun (insanların) değerlerini, inançlarını ve davranışlarını etkileyen ve şekillendiren belirli kurum ve güçlerden oluşur (Kotler ve Keller, 2010). İnançlar, gerçek bilgi, görüş veya inanç temelinde inşa edilen, bireyler tarafından doğru olduğu kabul edilen varsayımlar ve inançlar olabilir (Kotler ve Keller, 2010). Rokeach, değerleri merkezi olarak tutulan ve insanların belirli durumlar ve eylemlerin nihai varoluş durumlarına yönelik acil hedeflerin ötesinde yönlendirmek için kullandığı inanç veya standartlar olarak tanımlamıştır (Rokeach, 1968). Bireysel davranış, ulusal kültüre bağlı olanın neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair ahlaki bir yargılaması ile yönlendirilecektir. Bu nedenle, ulusal kültür, belirli bir toplumda etik standartların oluşturulmasında ve herkes tarafından uygulanmasında çok önemli bir rol oynamaktadır (Alas, 2006). Bu nedenle, iş yapan her kuruluş ahlak hakkında bilgi sahibidir, ancak soru, bu kurumların işyerinde aslında bir etik kültürü ne ölçüde korudukları ve aynı zamanda bir davranış kuralları çerçevesine sahip olmaları mıdır? Bilgi çağında, birçok “sanal” gerçeklik kapsamında yaşıyoruz. Dahası, mevcut ekonomik ve sosyal iklim etik olmayan uygulamalara ve davranışlara da yol açabilir (Mann, 2012). Böyle bir durumdan kaçınmak için, üniversitelerde akademik çalışanlar açısından etiğin uygulanması veya akademisyenlerin etik algısının yüksek olması genç nesle daha yüksek kalitede eğitim vermesi açısından önemlidir ve üniversite yönetimi akademik çalışanlara yaşamın her kesiminde etiği uygulamanın önemini vurgulayacak bir değer sistemi uygulamalıdır.

Akademik çalışanların eğitim-öğretim sırasında yüksek akademik dürüstlüklerini sürdürmeleri ve ayrıca akademik çalışma ve diğer hizmetleri yaparken yüksek ahlaki ve etik standartlara sahip olmaları gerekir. Ancak, son zamanlarda etik araştırmalarının yüksek öğretimde önemine ilişkin çok fazla araştırma yapılmamaktadır (Sami ve vd., 2012). Bu projenin en önemli değeri de etik ilkelerinin üniversiteler açısından önemini vurgulamak, etiğin üniversiteler ve uygulama alanı olan Artvin Çoruh Üniversitesi'ndeki yöneticilerin uyum düzeyi konusunda akademik çalışanların algısı üzerindeki etkisini ortaya çıkarabilmektir.

1. Kurumsallaşma

Kurumsallaşma herhangi bir kurum içinde bir sistem kurulmasını; bu sistemin tüm parçalarının belirlemesini ve buna uygun davranış kalıplarının geliştirilmesini ifade etmektedir (Vural ve Sohodol, 2004: 332). Kurumsallaşma, bir sistemin yerleşik, tutarlı, değişen koşullarla uyumlu, değişkenlik gösterecek şekilde esnek ve herkesçe bilinen ilkelere göre işlemesi olarak da tanımlanmaktadır. Kurumsallaşmada ifade edilen bu ilkelerden birisi de tüm paydaşlara hesap verme yükümlülüğü bulunmasıdır (Yazgan, 2008: 14). Hesap verebilirliği oluşturan iki boyut; hesap verecek olanlar ve hesap verilecek olanlar şeklinde ifade edilebilir. Kimin hesap vereceği noktasında örgütsel hesap verebilirlik (örgütün bir bütün olarak, yani tüzel kişilik olarak hesap vermesi), hiyerarşik hesap verebilirlik (her bir astın, kendisinden yukarıda yer alanlara hesap vermesi) ve bireysel hesap verebilirlikten (örgüt içinde yer alan her bir aktörün, kendi yerine getirdiği faaliyetlerden dolayı hesap vermesi) bahsedilebilir (Eryılmaz ve Biricikoğlu, 2011: 25).

Kime hesap verileceği noktasında ise kurumsal yönetim anlayışı bağlamında örgütlerin tüm paydaşlarına hesap verme yükümlülüğü olduğu üzerinde durulabilir. Hesap verebilirlik sadece bir eylem gerçekleşikten sonra cevap vermek olarak algılanmamalıdır. Hesap verebilirliğin önemli bir yönü de herhangi bir eylem gerçekleşmeden önce, amaçların, niyetlerin ve gerekçelerinin açıklanmasına dayanmaktadır. Böyle bir açıklama niyet ve faaliyetlerdeki doğruluk ve tarafsızlık ihtimalini arttırırken örgütleri gerçeklerin açıklandığı şeffaf bir yönetim tarzına yöneltecektir. (Demirkıran ve diğ., 2011: 3). Bu noktada hesap verebilirliğin odaklandığı gerçekleri doğruluk içerisinde gizlemeden ve çarpıtmadan açıklama gücü etik olgusunu karşımıza çıkarmaktadır.

Etik, neyin iyi veya kötü, doğru veya yanlış, adil veya adaletsiz olduğu ile ilgilidir (McCabe ve Rabil, 2002: 18). Etik, verilen bir durum karşısında yapılması gereken her şeyin düşünülüp düşünülmediği sorusunu cevaplama girişiminde bulunmaktır (Spielman, 2000: 224). Bir örgütün etik duruşu, örgütün değerlerinin ve etik yöneliminin çalışanlara iletildiği anlamına gelmektedir (Hood, 2003: 265). Etik ilkeler kültürdeki değerleri yansıtır (Akbaba ve Altun, 2003: 9). Bir örgütün etik değerleri örgütün değer sistemi içinde

yönlendirilmektedir ve bir eylem eğer o örgütün değer sistemini onaylıyor ise etik olarak yargılanabilir (Grojean ve diğ., 2004: 226). Üst yönetim örgüt içinde etik değerleri vurguladığı zaman daha fazla iş tatminine yönelme olacaktır. Böylece güçlü etik değerler sergileyen bir örgüt, örgüte daha bağlı çalışanlara sahip olmaktan da daha fazla yarar sağlayabilir (Vitell ve Hidalgo, 2006: 34). Etik değerler davranışı şekillendirmekte ve bireyi belirli biçimde davranmaya zorlamaktadır. Ayrıca etik değerler bireysel çıkarların kontrol altında tutulmasını sağlamaktadır (Spinello, 2001: 145). Etik ilkeler temel dayanakları son derece sıradan ve genel kabul gören ahlaki kanılardır (Arda ve diğ., 2004: 29). Etik kuralların uygulandığı kurumsal amaçları ve politikaları kabul eden bireyler genellikle yüksek standartta bir etik davranış sergileyecektir (Patterson, 2001: 127). Etik davranabilmek için fırsatçılığın karar almaya baskı yapmasına izin verilmemelidir (Spinello, 2001: 147).

2. Etik

Gerek bireylerin gerekse toplumun yaşamlarına yön veren sosyal ve manevi değerlere ek olarak onların bu süreçteki uygulamalarına önemli ölçüde etki eden bir diğer değer de etikdir. Değerler teorisine göre hangi tarafta olduğu açıkça anlaşılması mümkün olamayacak kadar hem felsefi hem de bilimsel yönü olan ve bu nedenle ikili bir statüye sahip olan (Maxima, 2014: 553) etik insana ne yapması ya da ne yapmamasını öneren değerler bütünü (Savara, 200: 10) ya da davranışlarımıza yol gösteren ve ahlaki bir seçimde bize yardımcı olan standartlar topluluğudur (Gökçe, 2011: 49). “Bir kişinin belli bir durumda ifade etmek istediği değerlerle ilgili olan (Kırel, 2000: 2) ve Yunancadaki “ethos” sözcüğünden gelen etik iki farklı şekilde kullanılmaktadır. İlk kullanımı “alışkanlık, “töre, gelenek” anlamlarına gelirken; dar anlamda eylemlerin, kurallar üzerinde düşünerek alışkanlık şeklinde gerçekleştirilmesidir (Nurmakhmatuly, 2010: 71).

Aristoteles’in, “karakter ilmi” (Poyraz, 2011: 117) olarak tanımladığı etiğin tarihçesi ilk çağ filozoflarına kadar uzanmaktadır. İş etiği ile ilgili çalışmaların geçmişi ise 1800’lü yılların ortasına kadar uzanmaktadır (Mele, 2008: 13). Bu tarihsel süreçte etik kavramı bazen benzer kavramlarla bazen de kendisi ile ilişkili kavramlarla karıştırılmıştır. Bu nitelikteki kavramların başında “ahlak” gelmektedir. İlgili literatürde etik “ahlak bilimi” olarak tanımlansa da iş ahlakı ve iş etiğinin birbirinin yerine veya alternatif olarak kullanımının söz konusu olduğu görülmektedir (Eğri ve Sunar, 2010: 48). Etik, ahlaki standartların hayata uygulanışının ve mantıklı olup olmadıklarının sorgulanmasıdır; yani bir bakıma muhakeme ve akıl yürütme sürecidir (Tevrüz, 2007: 3). Ahlak ise, toplumların gereksinim ve çıkarları doğrultusunda, alışkanlıklar, gelenekler, töreler ve kamuoyunun gücünden destek alan, kendiliğinden biçimlenmiş, genel kabul görmüş bir kurallar sistemidir (Türkeri, 2005: 135). Diğer bir ifadeyle ahlâk yaşanan olgudur; etik ise bu olguyu sorgulayan felsefe dalıdır ve felsefenin en eski temel disiplinlerinden birisidir.

Etik ve ahlak kavramları arasındaki bir takım benzerlik ve farklılıklara vurgu yapılırken Silvana Ianinska, Jean-Claude Garcia-Zamor’a göre etik ile dürüstlük arasında da bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Dürüstlük herkesin onun hakkında konuştuğu ancak onunla ilgili hiçbir tanım yapmadığı bir kavramdır. Özellikle klasik filozoflar tarafından bu kavramlara ilişkin olarak yapılan yorumlar etik kavramının daha fazla dikkat çekmesine ve önem kazanmasına neden olmuştur (Silvana ve diğ., 2006: 5).

3. Metot ve Bulgular

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı etik ilkelerinin üniversiteler açısından önemini vurgulamak, etiğin Artvin Çoruh Üniversitesi’ndeki yöneticilerin uyum düzeyi konusunda akademik çalışanların algısı üzerindeki etkisini incelemek ve bu ilişkiyi istatistiki olarak değerlendirmektir. Araştırmada bu temel amaç doğrultusunda akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algılarının demografik özellikleri açısından farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi ve akademik çalışanların etik algısı üzerinde durularak literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın kapsamını Artvin Çoruh Üniversitesi’ndeki akademisyenler oluşturacaktır. Çalışmada etik ilkelerinin Artvin Çoruh Üniversitesi içerisindeki uygulamaları araştırılacaktır. Araştırmanın yürütülmesi

sürecinde evreni oluşturan 124 akademik çalışan çalışma kapsamına alınmıştır. Veri toplama süreci tamamlanıp araştırmaya geri dönüşler incelendiğinde, 112 katılımcıdan uygun geri dönüş yapıldığı tespit edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Problemi ve Hipotezleri

Araştırmada “akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algılarının demografik özellikleri açısından farklılık gösterip göstermediği?” temel sorusuna cevap aranmaktadır. Araştırma sorunsalına bağlı olarak geliştirilen araştırma hipotezleri ve alternatif hipotezler aşağıda sıralandığı şekildedir;

(1) **H₀**: Akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algıları, cinsiyetlerine göre farklılık göstermemektedir

H₁: Akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algıları, cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

(2) **H₀**: Akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algıları, medeni durumlarına göre farklılık göstermemektedir.

H₁: Akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algıları, medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.

(3) **H₀**: Akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algıları, üniversitede çalışma sürelerine göre farklılık göstermemektedir.

H₁: Akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algıları, üniversitede çalışma sürelerine göre farklılık göstermektedir.

(4) **H₀**: Akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algıları, yaşlarına göre farklılık göstermemektedir.

H₁: Akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algıları, yaşlarına göre farklılık göstermektedir.

(5) **H₀**: Akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algıları, görev yaptığı birimlere göre farklılık göstermemektedir.

H₁: Akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algıları, görev yaptığı birimlere göre farklılık göstermektedir.

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anketin birinci bölümünde, araştırmaya katılan akademik çalışanların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise akademik çalışanların, “yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algılarını” tespit etmeye yönelik sorular yer almaktadır. Ölçeğin geçerliliğinin incelenmesinde faktör analizinden güvenilirliğinin incelenmesinde ise Cronbach Alfa Katsayısından yararlanılmış olup, elde edilen bulgular aşağıdaki Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçek	İfade Sayısı	Faktör Aralığı	Yükleri	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach's Alpha
Etik Barometre	14	,475 - ,796		73,422	,945

Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği değeri: ,907

Barlett küresellik testi: ki-kare=1084,674; p=,000

Açıklanan Toplam Varyans: %73,422

Etik Barometre Ölçeği'nin faktör yükleri “,475 - ,796” aralığında değişen tek boyutlu bir yapı sergilediği ve bu tek boyutun toplam varyansın %73,422'sini açıklayıcı nitelikte olduğu görülmektedir. Ölçeğe ilişkin Cronbach Alfa Katsayısı ise %94,5 çıkmıştır. Dolayısıyla ölçeğin istatistiki açıdan bir hayli yüksek düzeyde anlamlı güvenilirliğe sahip olduğu söylenebilir.

3.5. Bulgular

Tablo 2'de yer alan bulgular incelendiğinde, “Yöneticimiz çalışanlar arasında cinsiyet, hemşerilik gibi hususlar açısından ayırım yapmamaya önem verir.” İfadesi en düşük orana sahip olduğu görülmektedir. “Yöneticimiz, bizlerden hediye almamaya önem vermektedir.” ifadesi ise en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2'de yer alan bulgular incelendiğinde, katılımcıların yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algılarının “kararsızım” ekseninde yoğunlaşarak çok yüksek bir eğilim göstermediği ve araştırmanın ortalama bir oranda kurumsallaşma yolunda bir üniversitede yürütülmesinin bu eğilimi doğurduğu ifade edilebilir.

Tablo 2. Akademik Çalışanların Yöneticilerin Etik İlkelere Uyum Düzeyine İlişkin Algıları

DEĞİŞKENLER	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		\bar{X}	Ss
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%		
Yöneticimiz, önerilerimizi dikkate alır.	11	9,8	12	10,7	35	31,3	31	27,7	23	20,5	3,38	,707
Yöneticimiz, etik standartlara uymayan çalışanların etik standartlara uyması yönünde çaba gösterir.	9	8,0	15	13,4	40	35,7	29	25,9	19	17,0	3,30	,717
Yöneticimiz, kendi kişisel yaşamını etik bir çizgide sürdürür.	8	7,1	16	14,3	25	22,3	38	34,0	25	22,3	3,50	,784
Yöneticimiz, çalışanlara “en fazla yarar sağlama” konusunu göz önünde bulundurur.	13	11,6	15	13,4	37	33,0	26	23,2	21	18,8	3,06	,781
Yöneticimiz, adil ve dengeli kararlar verir.	20	17,9	24	21,4	36	32,1	25	22,3	7	6,3	2,78	,727
Yöneticimiz, güvenilir bir kişidir.	16	14,3	18	16,1	24	21,4	40	35,7	14	12,5	3,14	,683
Yöneticimiz, iş etiğini ve iş değerlerini çalışanlarla müzakere eder.	8	7,1	19	17,0	22	19,6	34	30,4	29	25,9	3,51	,786
Yöneticimiz, işlerin etik açıdan nasıl doğru biçimde yapılacağı konusunda benim için iyi bir örnektir.	9	8,0	17	15,2	25	22,3	34	30,4	27	24,1	3,47	,637
Yöneticimiz, başarıyı sadece elde edilen sonuçlarla değil, aynı zamanda o sonucu elde etmek için hangi yolları (etik ya da değil) kullandığımla da ölçer.	12	10,7	16	14,3	41	36,6	33	29,5	10	8,9	3,12	,788
Yöneticimiz karar verirken “yapılması gereken doğru şey nedir?” diye kendisine sorar.	14	12,5	17	15,2	42	37,5	32	28,5	7	6,3	3,01	,692
Yöneticimiz çalışanlar arasında cinsiyet, hemşerilik gibi hususlar açısından ayırım yapmamaya önem verir.	33	29,5	32	28,6	25	22,3	12	10,7	10	8,9	2,41	,736
Yöneticimiz, bizleri her türlü hak ve yükümlülüklerimizle ilgili açıkça bilgilendirir.	24	21,4	28	25,0	34	30,4	14	12,5	12	10,7	2,66	,725
Yöneticimiz, bizlerle ilgili özel bilgi ve belgeleri ilgisiz kişilere göstermemeye önem gösterir.	17	15,2	16	14,3	41	36,6	21	18,7	17	15,2	3,04	,725
Yöneticimiz, bizlerden hediye almamaya önem vermektedir.	12	10,7	11	9,8	15	13,4	48	42,9	26	23,2	3,58	,825

“Yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine” ilişkin algılarının katılımcıların cinsiyetine ve medeni duruma göre farklı olup olmadığını incelemek için *t*-testi; görev yaptığı birim, yaş ve üniversitede çalışma süresine göre farklı olup olmadığını incelemek için de Varyans analizi ile Levene’s ve Tukey testleri uygulanmıştır. *t*-testine ilişkin bulgular tablo 3 ve 4’te; Varyans analizi ile Levene’s ve Tukey testlerine ilişkin bulgular ise tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 3. Yöneticilerin Etik İlkelere Uyum Düzeyi Değerlerinin Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Farklılaşmasına Yönelik *t*-Testi Bulguları

Cinsiyet	N	X	S	t	p	Levene’s
Kadın	41	2,8292	,52269	1,739	,085	,336
Erkek	71	3,5633	,39883			

Tablo 4. Yöneticilerin Etik İlkelere Uyum Düzeyi Değerlerinin Katılımcıların Medeni Durumlarına Göre Farklılaşmasına Yönelik *t*-Testi Bulguları

Medeni Durum	N	X	S	t	p	Levene’s
Bekâr	68	2,9412	,54389	1,739	,076	,284
Evlî	44	3,6363	,37674			

Tablo 5. Yöneticilerin Etik İlkelere Uyum Düzeyi Değerlerinin Katılımcıların Görev Yaptığı Birim, Yaş ve Üniversitede Çalışma Süresine Göre Farklılaşmasına Yönelik Varyans Analizi Bulguları

Görev Yaptığımız Birim	N	X	S	F	p	Tukey
1. Fakülte	59	3,7797	,57069	2,840	,093	---
2. Meslek Y. Okulu	53	2,7925	,54255			Levene’s
3. Yüksekokul	-	-	-			,156
4. Enstitü	-	-	-			---
Yaş	N	X	S	F	p	Tukey
1. 20-25	-	-	-	2,720	,070	---
2. 26-30	27	2,5926	,56714			---
3. 31-35	35	3,4857	,46524			---
2. 36-40	31	3,5806	,48586			Levene’s
3. 41-45	19	3,6842	,53378			,448
4. 46-50	-	-	-			---
5. 51-55	-	-	-			---
6. 56 ve üzeri	-	-	-	---		
Üniversitede Çalışma Süresi	N	X	S	F	p	Tukey
1. 0-5	57	3,1229	,49694	1,100	,336	---
2. 6-10	55	3,4364	,54896			---
3. 11-15	-	-	-			---
2. 16-20	-	-	-			Levene’s
3. 21-25	-	-	-			,364
4. 26-30	-	-	-			---
5. 31-35	-	-	-	---		

Tablo 3 ve 4’te yer alan bulgulara göre akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyi ile ilgili olarak akademik çalışanların algısının cinsiyete ve medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği hususundaki H_0 hipotezi reddedilememiştir. Tablo 5’te yer alan bulgulara göre de, akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyi ile ilgili olarak akademik çalışan algısının görev yaptığı birim, yaş ve işyerinde çalışma süresine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği hususundaki H_0 hipotezleri reddedilememiştir.

SONUÇ

Araştırma kurumsallaşma olgusu bağlamında etik ilkelere yöneticilerin uyum düzeyi konusunda akademik çalışanın algısını ve bu algının demografik özellikler açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla yürütülmüştür. Araştırmanın bulguları akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin algılarının “kararsızım” ekseninde yoğunlaştığını ve bu algının demografik özellikler açısından farklılaşmadığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla araştırmada ileri sürülen tüm hipotezler reddedilmiştir. Araştırmanın küçük bir üniversitede yürütülmüş olması ve üniversitelerin kurumsallaşma sorunlarının gerek akademik anlamda gerek uygulayıcılar tarafından birçok platformda tartışılıyor olması araştırmanın gerçekleştirildiği üniversitede akademik çalışanların etik algısının orta düzeyde olmasının nedeni olarak düşünülebilir. Diğer yandan araştırma hipotezlerinin test edilmesiyle ortaya çıkan bulgular akademik çalışanların, etik ilkelere yöneticilerin uyum düzeyi konusundaki algılarının demografik özellikleri doğrultusunda şekillenmediğini göstermektedir. Sonuç olarak cinsiyetlerine, medeni durumlarına, işyerinde çalışma sürelerine, görev yaptıkları birimlere ve yaşlarına göre farklılaşmadan akademik çalışanların, yöneticilerin etik ilkelere uyum düzeyine ilişkin belirli bir algıya sahip olduğu ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

1. Acar, A. Gökhan (2000), Etik Değerlerin Kurumsallaştırılması Üzerine Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
2. Akarsu, B., (1965), Ahlak Öğretileri: Mutluluk Ahlakı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 1144, İstanbul.
3. Akbaba, A. S. (2003), Eğitim Yönetimi ve Değerler, Değerler Eğitimi Dergisi, 1(1), 7-18.
4. Apaydın, F. (2009), Kurumsal Teori ve İşletmelerin Kurumsallaşması, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 10(1), 11.
5. Arda, B., Kahya, E. ve Başağaç Gül, T. (2004), Bilim Etiği ve Bilim Tarihi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
6. Arslan, A., (1996), Felsefeye Giriş, Vadi Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
7. Arslan, Mahmut ve Berkman, Ümit, Dünya’da ve Türkiye’de İş Etiği ve Etik Yönetimi, Tüsiad/T-2009-06-492, 2009.
8. Aydınlik Ülgen, A. ve Dönmez, D. (2007), Türkiye’de Faaliyet Gösteren En Büyük 500 İşletme’de Etik Kodları Araştırması, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 28.
9. Brickley, J. A., Smith JR, C. W. and Zimmerman, J. L. (2002), Business Ethics and Organizational Architecture, Journal of Banking & Finance, 26, 1821-1835.
10. Brien, A., (1998), Professional Ethics and The Culture of Trust, Journal of Business Ethics, 17, 392-395
11. Bushman, R.M. ve Smith, A.J. (2001). Financial Accounting Information and Corporate Governance. Journal of Accounting and Economics, Vol: 32, 237– 333
12. Cansızlar, Doğan (2005), “Kurumsal Yönetim Derneği Tarafından Düzenlenen “Kurumsal Yönetim Konferansı” Açılış Konuşması, Koç Üniversitesi, İstanbul, 7 Kasım 2003.
13. Cengiz, E., (1998), Törebilimde Değer ve Ölçüt Sorunu, Etik, 4, 28.

14. Churchill, G. A. ve Peter, J. P., (1995), Marketing Crating Value for Customers, Austen Press, Vurr Ridge.
15. Çalışır, A., (1993), Ansiklopedik Kültür Sözlüğü, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
16. Çelik, E. (2007), Kurumsal Yönetim Modeli Olarak Paydaş Yaklaşımı: Kamu ve Özel Hastane Karşılaştırması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
17. Demirkıran, Ö., Eser, H. B. ve Keklik, B. (2011), Demokrasinin Tabana Yayılması, Yönetimde Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Bağlamında Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 3(2), 169-192.
18. Dinçer, Ö. ve Fidan, Y., (1997), İşletme Yönetimine Giriş, Beta Basım Yay. Dağ., 3. Baskı, İstanbul.
19. Dinçer, Ö., (1998), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Basım Yay. Dağ., 5. Baskı, İstanbul.
20. Doğan, M. (2007), Kurumsal Yönetim, Siyasal Kitabevi, Ankara.
21. Dönmezer, S., (1984), Sosyoloji, Savaş Yayınları, 9. Baskı, Ankara.
22. Eğri, T. ve Sunar, L. (2010), Türkiye’de İş Ahlakı Çalışmaları: Mevcut Durum ve Yönelimler, Turkish Journal Of Business Ethics, 3(5), 48.
23. Erdem, A. R. (2013), Üniversite Özerkliği: Mali, Akademik ve Yönetimsel Açından Yaklaşım, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 3(2), 97-107.
24. Eren, E., (1998), Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, Beta Basım Yay. Dağ., 5. Baskı, İstanbul.
25. Ertekin, Y., (1978), Örgüt İklimi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Yayınları, No:174, Ankara.
26. Eryılmaz, B. ve Biricikoğlu, H. (2011), Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik, Turkish Journal of Business Ethics, 4(7), 19-45.
27. Gökçe, O. ve Özseli, E. (2011), Kamu Yönetiminde Etik ve Etik Dışı Davranış Algısı, Turkish Journal Of Business Ethics, 1(7), 49.
28. Gözener, Evrim (2008), Etik ve İşletme Etiği Üzerine, Eğitim Dergisi, 19.
29. Grojean, M. W., Resick, C. J., Dickson, M. W. ve Smith, D. B. (2004), Leaders, Values, and Organizational Climate: Examining Leadership Strategies for Establishing an Organizational Climate Regarding Ethics, Journal of Business Ethics, 55, 223-241.
30. Gül, H. ve Gökçe, H., (2008), Örgütsel Etik ve Bileşenleri, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(1).
31. Hageman, G., (1997), Motivasyon El Kitabı, Rota Yayınları, İstanbul.
32. Hood, J. S. (2003), The Relationship of Leadership Style and CEO Values to Ethical Practices in Organizations, Journal of Business Ethics, 43, 263-273.
33. İnal, K., (1996), Sosyalist Etik, Gelecek, Y:1, S:1-3, Eylül-Ekim, 43.
34. Kalkan, A. ve Alparıslan, A. M. (2009), Şeffaflık, İletişim ve Hesap Verebilirliğin Yerel Yönetim Başarılarına Etkileri. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 1(1), 25-40.
35. Kınran, Ş. Burcu (2006), İş ahlakı ve Etik Değerlerin Türk İşletmeciliğindeki Yeri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
36. Kirel, Ç. (2000), Örgütlerde Etik Davranışlar, Yönetimi ve Bir Uygulama Çalışması, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
37. Knell, Alex (2006), Corporate Governance – How to Add Value to Your Company: A Practical Implementation Guide, İngiltere: CIMA Publishing.
38. Kotler, P. and Keller, K.I. (2010) Marketing Management. 12th Edition, Dorling Kindersley Pvt. Ltd., New Delhi.
39. Maxima, S. T. (2014), Ethics: Philosophy or Science?, Procedia Social and Behavioral Sciences, 149, 553.

40. McCabe, D. M. ve Rabil, J. M. (2002), Ethics and Values in Nonunion Employment Arbitration: A Historical Study of Organizational Due Process in the Private Sector, *Journal of Business Ethics*, 41, 13-25.
41. McKenna, E., (1994), *Business Psychology and Organizational Behaviour*, Çev.İnayet Pehlivan, Lavrance Earl Barlbaum Associates Ltd, London.
42. Mele, D. (2008), *Business Ethics: Europe Versus America*, Ed: FLYNN, Gabriel, Leadership and Business Ethics, Mollie Painter-Morland, De Paul University, U.S.A.
43. Nelson, W. A. (2005), An Organizational Ethics Decision-Making Process, *Healthcare Executive*, 20(4), 9-14.
44. Northcraft, G. B. ve Neale, M., (1990), *Organizational Behaviour: A Management Challenge*, The Dryden Press, Florida.
45. Nurmakhmatuly, A. (2010), Kazak ve Türk Yöneticilerin İş Etiğine İlişkin Tutum ve Davranışları, *Turkish Journal Of Business Ethics*, 3(5), 71.
46. Nuttal, J., (1997), *Ahlak Üzerine Tartışmalar: Etiğe Giriş*, Çev.Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
47. Ongun, H. S. (2006), İşletmelerde İş Etiği Açısından Örgütsel Değişim Süreci ve Türk İş Gücünün İş Etiğine Yaklaşımı İncelenerek Türkiye'deki Değişimin Değerlendirilmesi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
48. Özdemirci, F. ve Cengiz, A.(2007). Kurumsal Bilgi Kaynakları ve Bilgi Yönetimi, *Türk Kütüphaneciliği*, 21(2),164-185.
49. Özlem, D., (1997), *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, İnkılap Kitapevi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
50. Özler, H., Özler, D. E. ve Gümüştekin, G. E. (2007), Aile İşletmelerinde Nepotizmin Gelişim Evreleri ve Kurumsallaşma, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 437-450.
51. Patterson, D. M. (2001), Causal Effects of Regulatory, Organizational and Personal Factors on Ethical Sensitivity, *Journal of Business Ethics*, 30, 123-159.
52. Pazarcık, O. (2004), *Aile İşletmelerinin Tanımı Kurumsallaşması ve Yönetişimi*. 1. Aile İşletmeleri Kongresi Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
53. Pehlivan, İ., (1998), *Yönetimsel Mesleki Ve Örgütsel Etik*, Pegem Yayınları, Ankara.
54. Pesqueux, Y. (2005). *Corporate Governance and Accounting Systems: A Critical Perspective*, *Critical Perspectives on Accounting*, 16, 797–823.
55. Poyraz, H. (2011), *Medyada Ahlakı Aramak*, *Turkish Journal of Business Ethics*, 4(8), 117.
56. Rokeach, M. (2010), *Beliefs, Attitudes, and Values : A Theory of Organization and Change*, Jossey-Bass, U.S.A.
57. Rosner, S., (1987), *Consistency in Response to Group Pressures*, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 55, 145-150.
58. Sayiner, M. A. (2005), *Yönetimsel Etik Kavramının Örgütlerde Uygulanması*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
59. Silvana, I., Zamor, G. ve Claude, J. (2006), *Morals, Ethics and Integrity: How Codes of Conduct Contribute to Ethical Adult Education Practice*, *Public Organiz Rev.*, 6, 5.
60. Spielman, B. (2000), *Organizational Ethics Programs and the Law*, *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 9, 218-229.
61. Spinello, R. A. (2001), *Code and Moral Values in Cyberspace*, *Ethics and Information Technology*, 3, 137-150.
62. Svava, J. H. (2007), *The Ethics Primer for Public Administrators in Government and Nonprofit Organization*, Jones and Bartlett Publishers, Arizona.
63. Tevrüz, S. (2007), *Etik Yaklaşımlar ve İş Ahlakı*, Editör: Suna Tevrüz, *İş Hayatında Etik*, Beta Basım Yayım ve Dağıtım, İstanbul.

64. Tkyd ve Deloitte (2007), Aile Şirketleri İçin Adım Adım Kurumsal Yönetim, TKYD ve Deloitte Ortak Yayını, İstanbul.
65. Toms, S. ve Wright, M. (2002), Corporate Governance, Strategy and Structure in British Business History, 1950-2000, Business History, 44(3), 91-124.
66. Türkeri, M. (2005), Etik Tarihindeki Temel “Doğal Yasa” Anlayışları ve Bu Anlayışlardaki Dini Unsurlar, D.E.Ü, İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXII, 135.
67. Ülgen, A. (2003), Global Etik ve Global İşletmelerde Uygulanan Etik Yaklaşımlar Üzerine Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
68. Vitell, S. J., Hidalgo, E. R. (2006), The Impact of Corporate Ethical Values and Enforcement of Ethical Codes on the Perceived Importance of Ethics in Business: A Comparison of U.S. and Spanish Managers, Journal of Business Ethics, 64, 31-43.
69. Vural, B. A. ve Sohodol, Ç. (2004), Aile Şirketlerinde Kurumsal Kültür: Avantajlar-Dezavantajlar ve Öneriler Üzerine Bir Çalışma, 1. Aile İşletmeleri Kongresi Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
70. Yazgan, Y. (2008), Kurumsallaşma Kavramına Psikolojik Bir Bakış: Aile Kalmak, Şirket Olmak, TKYD Yayınları, İstanbul.
71. Yazıcıoğlu, İ. ve Koç, H. (2009), Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21, 497-507.
72. Zingales, Luigi (2000), Corporate Governance: The New Palgrave Dictionary of Economics, 2nd Edition.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(33)

Dr. Vidadi ORUJOV⁴⁹⁸

**SOME PROBLEMS OF HUMANITARIAN EDUCATION IN AZERBAIJAN
AZERBAYCAN'DA İNSANİ EĞİTİMİN BAZI SORUNLARI**

ABSTRACT

Article deals with problems of humanitarian education. Issues of humanistic policy regarding globalization influencing to “Modern project” is enlightened. Besides, purposes of education leaning humanistic philosophy in growing independent, humanistic individuals, role of individual education are explained. Methods of mastering integrated skills and knowledge basing on humanistic principles are shown, as well as, some purposes regarding methods of settlement of problems on realization of integrated training is given.

Keywords: education, humanitarian policy, globalization, a system of integrated knowledge and skills.

ÖZ

Makale insani eğitimin sorunlarıyla ilgilidir. “Modern proje”yi etkileyen küreselleşme ile ilgili hümanist politika konuları aydınlanır. Ayrıca bağımsız, hümanist bireyler yetiştirmede hümanist felsefeyi temel alan eğitimin amaçları, bireysel eğitimin rolü açıklanmıştır. İnsancıl ilkelere dayalı bütünleşik beceri ve bilgilere hakim olma yöntemleri gösterilmekle birlikte, bütünleşik eğitimin gerçekleştirilmesine ilişkin sorunların çözüm yöntemlerine ilişkin bazı amaçlar da verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: eğitim, insani politika, küreselleşme, entegre bir bilgi ve beceri sistemi.

⁴⁹⁸ Ph.D of Pedagogical Sciences; e-mail: vidadi_orucov@mail.ru; UOT: 53 (072)

**"The 21st century will be, or will not be, the age of humanities."
Levi Strioss.**

INTRODUCTION

The article explores the problems of humanitarian education. Issues affecting the "Modern Project" of humanistic policy on globalization are disclosed. The objectives of education based on humanist philosophy are stated. The goals of self-education in the cultivation of independent humanistic individuals are revealed. It offers ways to gain access to an integrated system of knowledge and skills based on humanistic principles.

At the end of the last century, chaos and chaos in the Soviet Union led to its collapse. Together with this collapsed state, powerful, socio-economic, and law enforcement structures, which have been formed over the years, have also collapsed. The independent states that emerged after the collapse had to regain their independence, no matter how disrespectful they were to the rest of the Soviet Union. Over time, they have either tried to improve or rebuild these issues in line with national goals. In addition to the socio-economic problems in the creation of national states, the poverty in the humanitarian sphere has been more pronounced. The occupation of ancient Azerbaijani lands by our notorious neighbors, Ossetia in Georgia, and countless examples. In this case, the hatred of the citizens of the conflict countries rose to the level of state policy. The biased position of the Armenian state against all Turkic states, as a main line in its domestic and foreign policy, has created a way of thinking for its citizens. These include the interfaith struggle that people of all religions enjoy, and that relations between one another openly and secretly elevate them to the level of state or international politics.

One of the main difficulties here is the differences in the outlook of the people of different political systems. This is not only because of the different types of educational programs that these countries mainly pursue, but also in the interpersonal relationship between the stereotypes inherited from the Cold War and the "native" and "alien" relations of national, cultural, religious and racial affiliation. self-expression in step. The most miserable among them is the fact that these people, who are most dangerous to mankind, have a higher education, profession, and position. The humanitarian paradigm becomes a key factor for all sciences.

The modifications in the political landscape of the Republic after gaining state independence, transition of our economy to market relations, integration with leading countries in the world, etc. State interests such as these required radical reforms. The founder of the state of Azerbaijan, national leader of our people H.Aliyev said at a meeting with educators of Baku on August 31, 1994: "Now Azerbaijan is an independent state. Our republic as an independent state should create and develop its own national ideology concept and, of course, education should be based on national goals and interests".

It was impossible to ensure the development of an independent state building without diverting education, especially the humanities, to the traditions of national statehood. "During the Soviet era, the development of education in Azerbaijan was generally centralized in accordance with the spirit and requirements of the Soviet Union's educational strategy. Going out of a defined strategy, developing a conception of education that meets national peculiarities, of course, was impossible in a society led by administrative-command methods."

Although the formation of a humanitarian policy that promotes the development of national statehood, education that meets national and human characteristics, as well as the redesign of the concept of humanitarian sciences, our Republic has made significant progress during the short period of independence.

The rapid growth of our economy, the integration of our education into Europe and the world, the creation of new types of modern school networks, and the introduction of new educational models into the learning process. The basis of these models is the idea of world experience, dynamic development of education and the idea of transition from one-time education to the principle of continuous education. Traditional forms of education are being integrated into new educational models and open wide opportunities for the creation of a single educational space, globalization, and the creation of an information society. [6].

"There is a parallel between education and globalization. As globalization encourages the modernization of the world educational system, development in the education system also directs and accelerates the process of globalization. In addition, when one considers that future forms of society will be shaped by the type of humanity that the education

system produces, one can better understand why each country strives to adapt its education system to the globalization process and its desire to provide education in accordance with the universal values of the globalized world.[8].

Humanity policy, in its own right, has a very complex configuration and system as it embraces all sections of society, and it also has leading - core and weight-bearing areas within this system. identify or change the course of the processes occurring. In the 'modern project', the formation of a humanitarian policy of any state that has pursued a comprehensive development path in the globalized world is centered on a number of issues related to globalization:

- ✓ Creation of a universal picture of the world and the formation of sufficient knowledge, bringing the existing realities to a unified scientific mind.
- ✓ Ensure that these skills are applied to the happiness of people.
- ✓ Increasing confidence in the progress of humanity, the modernity of the past, and the future of modernity.

The modern education system, without the creation of new technologies, the formation of intellectual potential based on humanitarian policy and multicultural culture, no state can build a future-oriented, informative society based on international standards. Taking this into account, President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev said: "Human capital is a factor that determines the current state of developed countries. These countries are developing not because of their natural resources, but because of their intellectual potential, the development and application of new technologies. We must choose this way. The main purpose of Azerbaijani government's policy is to turn oil - "black gold" into human capital - [4].

Today, the Azerbaijani education system, confidently stepping up towards the creation of an information society, is making successful steps towards "creating a quality, humane education" capable of leading the nation of Azerbaijan into the future, following H.Aliyev's call to education.

Howard Gardnes, a prominent US theorist of education, writes: "In terms of increasing the level of understanding of each other, education must be approved. The main object of all science should be human. "

In the modern era, the education system should not only form a range of values that are more important to people, but also to create a sense of responsibility for maintaining those values. "As long as a person is able to benefit from the knowledge he has acquired on the basis of his analysis of the lessons of life of the nation, of humanity, and will always stay away from revenge, he will enhance his ability to contribute to the enrichment of humanity." According to the French philosopher and ethnographer Levi Striossa, "the 21st century will be, or will not, a century of humanities."

Despite the recent progress made in the field of natural sciences, the demand for the humanities is even more pronounced. In the modern world, humanism is not only a question of the personal qualities of an individual, but is also the key to their adaptation to the rapidly changing social environment and to some success. Humanistic education also shapes the development prospects of each specialist - the individual's creativity potential. People behave more comfortably, culturally, according to instructions by any technique, not just with each other. Humanities education, in addition to being more complex than technical education, also requires mutual understanding and probability. People need to be able to regulate relationships with a wider spectrum of communication during single communication.

This is in addition to the main purpose of humanistic education, in addition to being individualistic and attentive, to assist students in real-life training, career choices, and in developing and developing their creative abilities.

The philosophy of education is a philosophical way of analyzing ideas related to education in a narrow context and trying to systematize education in accordance with these definitions. It is a field of science that defines the dimensions of probability and, as a consequence, offers a humanist education concept according to this form.

The way the human mind is focused on the human being, that is, the history of human thinking about the person and himself, is based on a very ancient time when the historical roots are unknown. In ancient times, the appeal of man to himself as a value can be seen in sophists, especially in the well-known philosophy of Greek philosopher Socrates. The purpose of Socrates' philosophy is to rediscover man. The greatest value to man is placed in the center of the universe. This transformation to the human being has continued in the schools of philosophy, and the philosophy of "self-awareness" has evolved and improved to this day.

The basis of the philosophy of education is the characteristics that distinguish humans from animals. These are the individual biopsies and biosocial states that constitute a complete human structure. More precisely, the qualities that make a person human; In addition to physical, mental, and social self-esteem, one of the main features that distinguishes it from animals is its ability to engage in creative activity.

As a result, the philosophy of education is a field of study that examines the individual characteristics, cultural and physical environments and relationships between them, which we consider above, and which formulates a particular educational thinking-concept in accordance with the results of these studies.

In our modern world, the chaotic flow of social processes, rapid technical progress, cataclysms in society and nature, globalization, material and spiritual needs, and a number of difficulties have a negative impact on a person and his or her world. As a result, it becomes unmanageable, allowing for unpleasant events.

In recent times, the political, social and economic landscape of the world has become an increasingly important object of research on the humanist problem. Humanist philosophy is a doctrine that examines the interests, values, and needs of a human being, based on the love, superiority and maturity of humanity. According to humanist philosophy, people do not behave like strangers, they are "the fairest of the earth." Disrupting humanistic philosophy, education has a number of goals:

1. Teach learning, orientation and independence on an individual basis;
2. Give students the responsibility to choose what they learn;
3. Assisting in the discovery and development of creative abilities;
4. Formulate a different way of thinking.
5. Assist in profession (specialty) choice.

The fact that education has a leading function in the formulation of a fully developed socially oriented person based on humanist principles in our republic has once again been identified. In the formation of personality, not only knowledge, skills, skills, functional training related to a particular activity, but also its personal qualities: social activity, creativity, ability and so on. Growing up as a "human being" with qualities has become one of the basic requirements.

In the State Strategy for the Development of Education in the Republic of Azerbaijan, approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated October 24, 2013, "The first strategic direction is to create competence-based education content..." [2]. the purpose of education is to develop a fully independent humanistic individual;

- It is regarded as an individual, not as an educator. It should not be commanded, forced, oppressed, valued or respected.
- In the process of personalized learning, students are encouraged, encouraged to be active, and encouraged to make their own choices, and learn at the highest level what they want and need.
- Multiculturalism and diversity in thinking are rewarded.

- Knowing how to learn is more valuable than learning a large amount of information. The rules, sources and areas for application should be established by the learners themselves.

- Teachers follow this principle by Carl Rocherin, "From the moment I started to trust my students, I became a facilitator in gaining knowledge from teachers and experts." [10].

It should be educated in the center of humanist theory and law of education. In addition to focusing on meeting the interests, abilities and needs of the learner, the development of social learning as a social person must be based on self-esteem, the concept of test and exam-based education. In many developed countries, the concept of humanistic education combines three key features:

1. In terms of curriculum content: Curriculum content includes topics that directly relate to the real life of learners.

2. From the point of view of working out of the curriculum: The individuality of each student in the sense, the sense, the individuality of the educational process.

3. From the point of view of organization of the educational process and group structure: humanistic education in the educational institution, provision of a business environment that supports individuals and groups.

There is no competition in the concept of humanistic education, there is no interaction, there is no curriculum, education is personal, there is no time constraint.

One of the disadvantages of humanitarian education is that reforms in the education system are excessive and at the same time unrelated to each other. Azerbaijani education is also undergoing continuous reforms after independence. Reforms not only have a negative impact on the content and structure of vocational training, but also on the nature of humanitarian education. The reforms and their implications must be analyzed, and should be taken into account in the preparation of education programs that reflect more long-lasting, modern, comprehensive, and humanistic principles. Specialist training programs should not be included in the content of individual disciplines but generally.

There is a change in the paradigms of education worldwide. The main contradictions of the modern education system are the amount of knowledge that is rapidly increasing from one hand, and the limited access of the learner to this knowledge. Due to the large number of compulsory subjects taught in secondary schools, the students are overloaded with a heavy teaching load. The vast majority of disciplines are unreliable. And the vast majority of irrelevant knowledge does not translate into useful knowledge and skills that are essential to life, which can help a school graduate's activities and lifestyle. At present, there are only 100 fields of science in physics, more than 50 in chemistry, biology and economics. In the Russian Federation, 3223 higher education programs are prepared for 29 academic areas, and 379 directions are taught in Economics Management at the Russian University of Earth Sciences. [11].

The globalized world requires the acquisition of an integrated system of knowledge and skills based on the principles of humanism that can serve human development and improve the standard of living.

1. The inclusion of the most important subjects that are relevant to the profession and reflecting the latest achievements in science.

2. In addition to integrating the subject matter, both reducing and humanitarianizing the load.

3. Being personality orientation of training methods.

“In modern times, the main task of education is to identify the means and ways of the formation of a person living in civil society, to cultivate his high moral ideals and values, to understand and understand the meaning of human life, and to strive for success in his personal life”.

There are cases of integration of pedagogical sciences into a large group. At the same time, a number of problems related to the implementation of humanistic integration training are also expected to be solved:

- Carrying out scientific and pedagogical research activities that serve to integrate the various sciences, as well as to integrate these sciences around a common humanistic purpose (in the form of the worldview), and to develop a unified scientific thinking;

-Eliminating the lack of knowledge, scientific and methodological literature on integrated learning and the timely publication of the results of research in this area to professionals working in the field;

-Studying and dissemination of best practices in the field of proper use of information technologies, which plays an indispensable role in ensuring the quality assimilation of integrated learning.

Humanitarian education should focus on creative, independent, non-standard thinking, reflecting the realities of the day, and not just in the content of individual disciplines, but in different disciplines.

REFERENCES

- 1.Decree of the President of the Azerbaijan Republic “On approval of the “Reform Program in Education field of the Azerbaijan Republic” N 168 dated June 15, 1999, Baku city.
- 2.Order of the President of the Azerbaijan Republic dated October 24, 2013
- 3.Aliyev H.A. “Education is future of the nation”, Baku, Education, 2002, 580 p
- 4.Aliyev H.A. Education is one of the most important aspects of sustainable development strategy of Azerbaijan, “Khalg” newspaper, Baku, 2006, September 16, N210
- 5.Garalov Z.I. Ideology and Spirituality. Baku: Legal literature, 484 p.
- 6.Mahmudov M.C. Education systems in the world. Baku: Mutabarjim, 2014, 480 p.
- 7.Mehrabov AO Conceptual problems of modern education. Baku: Mutarjim, 2010, 516 page.
- 8.Introduction to education. Pegem Academy. 2012, 350 pp.
- 9.Neymanov JM View on the 21st century trends and forecasts. M.: Algorithm, 2002, 485 p.
10. Get rid of modern illustrators. Fire on the beach. M .: Search. Dom Vysshei School of Economics, 2012, 488 p.
11. <http://www.xn-80adcqployo.xn--p1ai/asp-üzrə4.phtml>
12. https://moeobrazovanie.ru/reiting_otraslei_nauki

(34)

Öğr. Gör. Emre YÜCELAND⁴⁹⁹

MÜZİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ EĞİTİM FELSEFESİ EĞİLİMLERİNİN İNCELENMESİ (MALATYA – VAN – AĞRI İLLERİ ÖRNEĞİ)

EXAMINATION OF EDUCATIONAL PHILOSOPHY TENDENCIES OF MUSIC TEACHER CANDIDATES (MALATYA - VAN - AGRI PROVINCE EXAMPLE)

ÖZ

Ülkemizde müzik eğitimi veren kurumlarımız için hazırlanan eğitim – öğretim programlarının oluşturulmasında ve uygulanmasında öncelikli basamaklar olan hedefler, hedef davranışlar, öğretme durumları, sınav – ölçme ve değerlendirme işlemlerinin, eğitim felsefesine paralel olarak değişiklik göstermektedir. Müziğin eğitimdeki yerini ve işlevini felsefi açıdan sorgulamayan müzik öğretmeni adaylarının, her ne kadar tutarlı – etkin ve verimli bir şekilde hazırlanarak uygulanan ve bu şekilde öğrenim gördükleri eğitim – öğretim programlarında da başarılı olamayacakları düşünülmektedir. Bu araştırma, müzik öğretmeni adaylarının eğitim felsefelerine bakış açılarını belirlemek ve buna bağlı olarak, eğitim felsefeleri arasında bazı değişkenler açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma, betimsel bir araştırmadır. Araştırma Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dalı son sınıfta okuyan 90 öğretmen adayından oluşmaktadır. Araştırmanın verileri, Semerci, Semerci ve Çerçi, (2002) tarafından hazırlanmış likert tipi bir ölçek (Eğitim Felsefesi Ölçeği) uygulanarak elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Öğretmen Adayı, Eğitim Felsefesi.

ABSTRACT

The objectives, target behaviors, teaching situations, testing - measurement and evaluation processes, which are the primary steps in the creation and implementation of the education and training programs prepared for our institutions providing music education in our country, vary in parallel with the philosophy of education. It is thought that music teacher candidates who do not question the place and function of music in education from a philosophical point of view will not be successful in the education and training programs which are prepared and applied in a consistent - efficient and efficient way. This study was carried out to determine the perspectives of music teacher candidates on educational philosophies and to determine whether there is a significant difference between educational philosophies in terms of some variables. Research is a descriptive research. The Department of Music Education consists of 90 pre-service teachers. The data of the study was obtained by applying a Likert scale (Educational Philosophy Scale) prepared by Semerci, Semerci and Çerçi, (2002).

Keywords: Education, Candidate Teacher, Philosophy of Education.

⁴⁹⁹ Öğr. Gör. Emre YÜCELAND, Ağrı İbrahim ÇEÇEN Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, e – posta: yucelandemre@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5759-7069

GİRİŞ

1. Eğitim ve Felsefe İlişkisi

Eğitimin zaman ve mekân yönünden kapsamlı ve çok boyutlu oluşu, eğitimin farklı şekillerde tanımlanması sonucunu doğurmuştur. (Çalık, 2010:15) Eğitim dinamik bir yapıya sahip olduğundan, yapısında değişim olan bir kavramın değişmez bir tanımının yapılması pek mümkün değildir. Buradan hareketle çeşitli eğitim tanımları aşağıda sıralanmıştır:

1. Eğitim topluma yeni katılanların, yetişkin kuşaklar tarafından toplumsal yaşantıya hazırlanmasıdır. (Çalık, 2010:16)

2. Eğitim, kişinin yaşadığı toplum içinde değeri olan, yetenek, tutum ve diğer davranış biçimlerini geliştirdiği süreçlerin tümüdür. (Demirel, Kaya, 2010:5)

3. Eğitim, seçilmiş ve kontrollü bir çevrenin, özellikle de okulun etkisi altında sosyal yeterlik ve en iyi şekilde bireysel gelişmeyi sağlayan sosyal bir süreçtir. (Fidan, 1996)

4. Eğitim, önceden saptanmış ilkelere göre insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkinlikler dizgesidir. (Oğuzkan, 1993)

5. Eğitim, insanın toplum yaşamına uyum gösterebilmesi için, insanda meydana gelen duyuş, düşünüş ve davranış değişikliğini ifade etmektedir. (Oktay, 2009:3)

6. Eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik değişme oluşturma sürecidir. (Ertürk, 1973)

Son tanım karşımıza en çok çıkan eğitim tanımıdır. Burada kasıt sözcüğüyle, eğitimin planlı değişmeler içerdiğini ve rastlantılara bakılmadığını; istendik sözcüğüyle ise, her türlü değişimin değil, toplumun istek ve idealleriyle, beklentilerine uygun düşen davranış değişikliği; bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ifadesinde ise, öğrencinin yaparak yaşayarak öğrenmesi kastedilmektedir. (Gürsel, 2003)

Eğitim tanımlardan da anlaşılacağı üzere bir süreç ve toplumsallık içermektedir. Eğitimde, insanları toplumsal belli bir amaçlara göre yetiştirme amacı vardır. Eğitim kavramının dayandığı felsefe akımları ise onun kazanımında, hedefinde, yöntem ve tekniklerinde değişime yol açacaktır.

Felsefe kelimesi Arapça olup Yunanca Philosophia sözcüğünden gelmektedir. Philosophia, bilgiyi veya bilgeliği sevmek, araştırmak, peşinden koşmak anlamına gelir. Felsefe, gerçeği ve doğruluğu araştırma ve bilme etkinliğidir. Eğitim gibi felsefenin de nasıl tanımlanacağı konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. (Çüçen, 2012:16)

1. Felsefe düşünmeyi öğreten sanattır.

2. Felsefi sorgulama fikirler dünyasına bir çağrıdır.

3. Felsefe ruh güzelliğini ve mutluluğu amaçlar; kısaca felsefe yaşama sanatını öğretir.

4. Felsefe; evren, dünya, insan ve toplum hakkında soru sorup, varlığı ve yaşamı anlamlandırma çabasıdır. (Çüçen, 2012:17)

İnsan düşünen bir varlıktır. Yaşadığı her dönemde kendisi ve içinde yaşadığı evren hakkında sorular sormuş ve bu sorulara cevap aramıştır. Bu merak da felsefenin temelini oluşturmuştur. Felsefede sorular sorulara kesin bir yanıt aranmadığından felsefenin mutlak tanımının yapılmasını güçleştirmektedir. Bu sebeple felsefenin ne olduğundan çok neyle uğraştığını, hangi soruları ortaya koyduğunu anlamaya çalışmak daha doğru olacaktır. (Yayla, 2009:21)

1.1 Eğitim Felsefesi

Eğitim tarih boyunca genel felsefe içerisinde yerini almıştır. Tüm felsefi öğretilerde çocuğun yetiştirilmesi, onun bedensel ve zihinsel gelişimi, sanatsal ve ahlaksal davranışının mükemmelleştirilmesi üzerinde durulmuştur. Eğitim felsefesi eğitimcilere bakış açısı sağlayan bir disiplin veya düşünme yöntemidir. (Ercan,2014:53) Eğitimi tüm boyutlarıyla ele alan eğitim felsefesi, eğitimin bütününe bir anlam vermeye çalışır, eleştirir ve eğitim uygulamalarının dayandığı kuramsal temelleri oluşturur. Birey ve içinde yaşadığı toplumla ilgili bilgi edinme, bilgi ve eğitimin işlevleri, amaçları gibi çeşitli konularda kuramlar geliştirir. (Ural, Ramazan, 2009:29)

Eğitim felsefesinin, eğitim ve felsefedeki yeri nedir? Bu soruya çok farklı cevaplar verilebilmektedir. Eğitim, felsefeden ayrıldığında yanında köpeği olmadığı zaman yolunu kaybedecek körün durumuna düşmektedir. Bu anlamda felsefe ve eğitim birlikte yürümek durumundadır. Her ikisi de karşılıklı olarak birbirini oluşturmakta, eylem ve düşünce sürecinde birbirleriyle alışverişte bulunmaktadır. Birbirlerinin aracı ve amacıdır, hem süreç hem de üründürler. (Büyükdüvenci, 1987)

Bir ülkenin eğitim amaçları genel olarak “Niçin insan yetiştireceğiz?” soru alanına verilen yanıtlardan ya da yanıtlar bütünlüğünden oluşmuştur. Bu nedenle bu soru belirli bir eğitim etkinliği süreci içinde genel amaçlar adını alır ve bu genel amaçlar doğrudan eğitim felsefesinin konu alanı içerisine girer. Bu nedenle her eğitim felsefesi, eğitimle ilgili düşüncelerin sistemli bütünlüğü anlamına gelen “izm”lerden oluşmaktadır. (Topses, 2010:77)

1.2 Başlıca Eğitim Felsefeleri

Felsefi akımlardan faydalanılarak eğitimciler tarafından geliştirilen, günümüzde en çok karşılaştığımız eğitim felsefelerinden dört tanesi; *daimicilik*, *esasicilik*, *ilerlemecilik* ve yeniden *kurmacılıktır*.

a.Daimicilik

Daimicilik, eğitim felsefesi akımı klasik idealizm ve realizmi temele alır. Eğitimde mutlak değişmez, evrensel ilkelere ve geleneğe önem veren daimicilik, eğitim felsefesi akımları içinde en radikal olandır. İnsan doğası dâhil ahlaki ilkeler ve değerler her yerde ve her zaman aynıdır. Dolayısıyla insanların bu değişmez gerçeklere göre eğitilmesi şarttır. Eğitimin ana hedeflerinin başında sağlam ve doğru karakterli insan yetiştirmek gelir.

- Dayandığı felsefe akımları: Realizm ve idealizm.
- Eğitimin amacı: Rasyonel kişiler eğitmek, üstün zekalı kişiler yetiştirmek ve akıllı insanlar seçmek.
- Öğretmenin rolü: Öğretmen öğrencilerin düşünmelerine yardımcı olur, bu amaçla da Sokratik Tartışma Yöntemini kullanır.
- Eğitim programlarındaki odak nokta: Klasik konular, edebi çözümler ve sabit program. (Yayla, 2009:35)

b.Esasicilik

Esasicilik dünyada en çok kabul görmüş ve uzun yıllar uygulanma imkânı bulan bir eğitim felsefesi akımıdır. Çeşitli felsefi görüşlere uyum göstermekle birlikte en güçlü referans kaynağı realist felsefedir. Esasiciler, daimiciler kadar olmasa da muhafazakâr bir özellik taşımaktadır. Daimicilerin savunduğu ideal dünya yerine, gerçek dünyayı referans almaktadırlar. Bununla birlikte, mutlak, değişmez gerçeklik fikri esasicilerde de ağır basmakta, bu yüzden pragmatizm ve varoluşçu eğitim felsefesiyle birçok noktada karşıtlıklar oluşturmaktadır. (Ercan, 2014:68)

- Dayandığı felsefe akımı: Realizm ve idealizm.
- Eğitimin amacı: Kişilerin zihinsel gelişimlerine yardımcı olmak, yetenekli kişiler eğitmek.
- Öğretmenin rolü: Öğretmen alanında uzman bir kişidir, geleneksel değerlerin yaygın bir şekilde öğretilmesini sağlar.
- Eğitim programlarındaki odak nokta: Temel beceriler okuma, yazma ve sayma; temel konular ana dil, tarih ve fen bilimleri. (Yayla, 2009:37)

c.İlerlemecilik

İlerlemecilik, daimiciliğe tepki olarak Amerika’da, pragmatist akımın eğitime bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Bu felsefeye göre eğitimin özünü, deneyimlerin sürekli olarak yeniden yapılandırılması oluşturmaktadır. Çünkü geçmişteki yaşantılar gelecekteki davranışları yönlendirmeye yardım etmektedir. Eğitim bireyi yaşama hazırlama değil, yaşamın kendisidir. Bu açıdan okulda öğretilecek bilgiler, bireylerin kullanabileceği türden olmalıdır. (Ergün, 2010:85)

- Dayandığı felsefi akım: Pragmatizm.
- Eğitimin amacı: Demokratik ve sosyal yaşamı geliştirmek.
- Öğretmenin rolü: Problem çözüme ve bilimsel araştırmalarda yol göstermek.
- Eğitim programlarındaki odak noktası: İlgili programlar, hümanistik eğitim ve radikal eğitim reformu. (Yayla, 2009:38)

d.Yeniden Kurmacılık

İlerici eğitim görüşünün yeniden canlandırılıp, geliştirilmesini amaçlayan bu eğitim felsefesi, çağa özgü sorunları gidermek, toplumsal gelişmeyi gerçekleştirmek için, toplumu yeniden düzenlemeyi temel bir yaklaşım biçimi olarak seçmiştir. Temel amacı da, toplumsal gelişme ve kalkınma sürecinde, eğitim etkinliklerine verdiği önemdir. Eğitim toplumu yeniden düzenleyebilmeli, okul bu süreç içinde liderlik etmelidir. (Topses, 2010:89)

- Dayandığı felsefi akım: Pragmatizm ve varoluşçuluk.
- Eğitimin amacı: Toplumu yeniden yapılandırmak ve geliştirmek; değişim ve sosyal reform için eğitim vermek.
- Öğretmenin rolü: Değişim ve reformun temsilcisi olmak. Araştırma ve proje yöneticisi olmak. Öğrencilerin problemlerin farkına varmalarına yardımcı olmak. (Yayla, 2009:40)

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı müzik öğretmeni adaylarının eğitimdeki felsefi görüşlerini belirlemek ve incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Müzik öğretmeni adaylarının eğitim felsefesi görüşleri mezun oldukları ortaöğretim kurumuna göre farklılık göstermekte midir?

2. Müzik öğretmeni adaylarının eğitim felsefesi görüşleri cinsiyetlerine göre farklılık göstermekte midir?

3. Müzik öğretmeni adaylarının ağırlıklı olarak eğitim felsefesi görüşleri nelerdir?

Yöntem

Müzik öğretmeni adaylarının eğitim felsefesi eğilimlerini incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim öğretim yılında Malatya İnönü Üniversitesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültelerinde müzik öğretmenliği bölümünü okuyan öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemine ise bu bölümlerin lisans son sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada verileri toplamak amacıyla “Eğitim-Öğretim Felsefelerini Belirleme Ölçeği” kullanılmıştır. Bu ölçek (Semerci, Semerci ve Çerçi, 2002) tarafından hazırlanmış likert tipi bir ölçektir. Araştırmada ölçeğin derecelendirilmesi; olumlu maddeler için kesinlikle reddediyorum (1), kısmen katılıyorum (2), kararsızım (3), çoğunlukla katılıyorum (4), tamamen katılıyorum (5) şeklinde 1’den 5’e kadar puanlandırılmıştır.

Verilerin Analizi

Müzik öğretmeni adaylarının eğitim felsefesi eğilimlerini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada ölçek adaylara uygulanmış, bunun sonucunda elde edilen veriler SPSS programına yüklenmiştir.

Tablo 1. “Ağrı İli Müzik Öğretmeni Adaylarının Cinsiyet Değişkenine Göre Eğitim Felsefesi Görüşlerinin İncelenmesi”

Cinsiyet	N	x	S.s	t	p
Erkek	8	3.672	.495	.448	.657
Kadın	22	3.556	.670		

Ağrı ilinde müzik öğretmeni adaylarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir (t=.448, P ≥.05).

Tablo 2. “Ağrı İli Müzik Öğretmeni Adaylarının Mezun Olduğu Lise Türü Değişkenine Göre Eğitim Felsefesi Görüşlerinin İncelenmesi”

Lise Türü	n	X	S.s	sd	F	P	Anlamlı Fark
Genel Lise	19	3.4	.683	3/27	2.004	.138	Yoktur
Meslek Lisesi	2	4.8	.556	3/27			
Güzel Sanatlar	6	3.7	.275	3/27			
Diğer liseler	3	4.09	.128	3/27			

Ağrı ilinde müzik öğretmeni adaylarının mezun oldukları lise türüne göre anlamlı farklılaşım farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü anova sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir ($F=2.004$, $P \geq .05$). Buna göre; bölüm değişkeninin mezun olunan lise türü üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir.

Tablo 3. “Malatya İli Müzik Öğretmeni Adaylarının Cinsiyet Değişkenine Göre Eğitim Felsefesi Görüşlerinin İncelenmesi”

Cinsiyet	n	x	S.s	t	p
Erkek	9	3.418	.471	-.681	.501
Kadın	21	3.547	.474		

Malatya ilinde müzik öğretmeni adaylarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşım farklılaşmadığını belirlemek için yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir ($t=-.681$, $P \geq .05$).

Tablo 4. “Malatya İli Müzik Öğretmeni Adaylarının Mezun Oldukları Lise Türü Değişkenine Göre Eğitim Felsefesi Görüşlerinin İncelenmesi”

Lise Türü	n	X	S.s	sd	F	P	Anlamlı Fark
Genel Lise	3	3.390	.633	3/27	.179	.910	Yoktur
Meslek Lisesi	2	3.468	.300	3/27			
Güzel Sanatlar	24	3.537	.483	3/27			
Diğer liseler	1	3.255	0	3/27			

Malatya ilinde müzik öğretmeni adaylarının mezun oldukları lise türüne göre anlamlı farklılaşım farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü anova sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir ($F=2.004$, $P \geq .05$). Buna göre; bölüm değişkeninin mezun olunan lise türü üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir.

Tablo 5. “Van İli Müzik Öğretmeni Adaylarının Cinsiyet Değişkenine Göre Eğitim Felsefesi Görüşlerinin İncelenmesi”

Cinsiyet	n	x	S.s	t	p
Erkek	16	3.331	.541	-.599	.554
Kadın	16	3.428	.357		

Van ilinde müzik öğretmeni adaylarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir ($t = -.599$, $P \geq .05$)

Tablo 6. “Van İli Müzik Öğretmeni Adaylarının Mezun Oldukları Lise Türü Değişkenine Göre Eğitim Felsefesi Görüşlerinin İncelenmesi”

Lise Türü	n	X	S.s	sd	F	P	Anlamlı Fark
Genel Lise	7	3.425	.295	3/29	.553	.651	Yoktur
Meslek Lisesi	4	3.547	.145	3/29			
Güzel Sanatlar	18	3.294	.554	3/29			
Diğer liseler	3	3.560	.327	3/29			

Van ilinde müzik öğretmeni adaylarının mezun oldukları lise türüne göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü anova sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir ($F = .553$, $P \geq .05$). Buna göre; bölüm değişkeninin mezun olunan lise türü üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir.

Tablo 7. “Genel Olarak Müzik Öğretmeni Adaylarının Cinsiyet Değişkenine Göre Eğitim Felsefesi Görüşlerinin İncelenmesi”

Cinsiyet	n	x	S.s	t	p
Erkek	33	3.437	.516	-.708	.481
Kadın	59	3.518	.525		

Genel olarak müzik öğretmeni adaylarının Cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan bağımsız örneklem t testi sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir ($t = -.708$, $P \geq .05$).

Tablo 8. “Genel Olarak Müzik Öğretmeni Adaylarının Mezun Oldukları Lise Türü Değişkenine Göre İncelenmesi”

Lise Türü	n	X	S.s	sd	F	P	Anlamlı Fark
Genel Lise	29	3.498	.592	3/89	1.309	.277	Yoktur
Meslek Lisesi	8	3.686	.400	3/89			
Güzel Sanatlar	48	3.413	.499	3/89			
Diğer liseler	7	3.747	.401	3/89			

Genel olarak müzik öğretmeni adaylarının mezun oldukları lise türüne göre anlamlı farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü anova sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı

görülmektedir ($F=1.309$, $P \geq .05$). Buna göre; bölüm değişkeninin müzik öğretmeni adaylarının mezun oldukları lise türü üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir.

SONUÇ

Müzik öğretmeni adaylarının felsefe akımlarına ilişkin görüşleri, cinsiyet değişkeni açısından karşılaştırıldığında, toplam puanları açısından akımların hiçbirisinde ($t=-.708$, $P \geq .05$) $0,05$ düzeyinde anlamlı farklılık bulunmamıştır. Ancak ayrıntılı karşılaştırmada, *ilerlemecilik* akımına ilişkin soru tiplerinde $0,05$ düzeyinde anlamlı farklılık bulunmuştur. Müzik öğretmeni adaylarının felsefe akımlarına ilişkin görüşleri, cinsiyet değişkeni açısından karşılaştırıldığında, toplam puanları açısından akımların hiçbirisinde ($F=1.309$, $P \geq .05$) $0,05$ düzeyinde anlamlı farklılık bulunmamıştır. Bununla birlikte ayrıntılı karşılaştırma yapıldığında *ilerlemecilik* akımına ilişkin soru tiplerinde $0,05$ düzeyinde anlamlı farklılık bulunmuştur.

Yukarıdaki yorum ve tartışmalardan yola çıkarak, hem erkek hem de kadın öğretmen müzik öğretmeni adaylarının problem çözme ve bilimsel araştırmalarda yol gösteren bir rol üstlendikleri, buna bağlı olarak eğitim felsefesi eğilim ve görüşlerinin ise çoğunlukla *ilerlemeci* görüş yönünde olduğu tespit edilmiştir. İlerlemecilik günümüz eğitim – öğretim felsefesinin odak noktasını oluşturmaktadır. Adayların bu zamana kadar aldıkları eğitim ve öğretim, bu odak noktayı destekleyici bir biçimde gelişmiştir. Müzik öğretmeni adaylarının; eğitimin amaç ve hedefleri, öğretmenin rolü ve öğretim yöntemleriyle ilgili hususlarda, demokratik ve sosyal yaşamı geliştirme merkezli oldukları ve deneyimlerin sürekli olarak yeniden yapılandırılması anlayışını benimsedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Büyükdüvenci, S. (1987). *Eğitim felsefesi-yazılar*. Ankara: Yargıçoğlu matbaası.
2. Cevizci, A. (2007). *Felsefe*. Bursa: Sentez yayıncılık.
3. Çalık, T. (2010). Eğitim Bilimiyle İlgili Bazı Temel Kavramlar. L. Küçükahmet (Ed.), *Eğitim bilimine giriş* (15-22). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
4. Çüçen, A. (2012). *Bilgi felsefesi*. Bursa: Sentez yayıncılık.
5. Demirel, Ö. ve Kaya, Z. (Ed.). (2010). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Pegem yayıncılık.
6. Ercan, R. (2014). Eğitimin Felsefi Temelleri. N. Saylan (Ed.), *Eğitim bilimine giriş* (39-77). Ankara: Anı yayıncılık.
7. Ergün, M. (2010). Eğitimin Felsefi Temelleri. Ö, Demirel ve Z. Kaya (Ed.), *Eğitim bilimine giriş* (69-94). Ankara: Pegem yayıncılık.
8. Ertürk, S. (1973). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Yelkentepe yayınları.
9. Fidan, N. (1996). *Eğitim psikolojisi: okulda öğrenme ve öğretme*. Ankara: Alkım yayınevi.
10. Gutek, G. L. (1997). *Eğitime felsefi ve ideolojik yaklaşımlar*. (N. Kale, Çev.) Ankara: Pegem yayıncılık.
11. Gürsel, M. (2003). *Okul yönetimi*. Konya: Eğitim kitapevi.
12. Oğuzkan, A.F. (1993). *Eğitim terimleri*. Ankara: Gül yayınevi.
13. Oktay, A. (Ed.). (2009). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Pegem yayıncılık.
14. Özkan, B. (1998). Eğitimin Felsefi Temelleri. M. Erden (Ed.), *Öğretmenlik mesleğine giriş*. İstanbul: Alkım yayıncılık.
15. Ramazan, O. ve Ural, O. (2009). Eğitimin Temelleri. A. Oktay (Ed.), *Eğitim bilimine giriş* (25-33). Ankara: Pegem yayıncılık.
16. Sönmez, V. (2002). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Anı yayıncılık.
17. Topses, G. (2010). Eğitimin Diğer Bilimlerle İlişkisi ve İşlevleri. L. Küçükahmet (Ed.), *Eğitim bilimine giriş* (76-96). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
18. Yayla, A. (2009). Eğitimin Felsefi Temelleri. H. B. Memduhoğlu. ve K. Yılmaz (Ed.), *Eğitim bilimine giriş* (19-43). Ankara: Pegem yayıncılık.

(35)

Öğr. Gör. Dr. Seçkin ÖZCAN⁵⁰⁰

AYDINLATMADA FLORESAN LAMBA ve LED TÜP LAMBALARIN KARŞILAŞTIRILMASI ve MALİYET ANALİZİ

COMPARISON and COST ANALYSIS OF FLUORESCENT and LED TUBE LIGHTS IN LIGHTING

ÖZ

Elektrik enerjisini ışık enerjisine dönüştüren ve lamba olarak adlandırılan cihaz Edison tarafından icat edildikten sonra tarih içinde teknolojiye ayak uydurarak hızla değişmiş ve gelişmiştir. Gelişen teknoloji sayesinde benzer teknik, elektriksel ve ışıksal özelliklere sahip, ancak daha uzun ömürlü ve daha az enerji sarf eden lambalar üretilebilmektedir. Bu teknolojilerin son örneği ise LED tüp lambalardır. Bu çalışmada LED tüp lambalar ile floresan lambalar genel özellikleri, elektriksel özellikleri, optik özellikleri ve ömürleri açısından incelenmiştir. Özellikle lambaların uzun süreli açık kaldığı otogar, havaalanı, konferans salonu, sergi salonu, ofis, lobi, koridor ve merdiven gibi iç mekânlarda LED tüp lambalar ile floresan lambalar, satın alma ve enerji tüketim maliyetleri açısından karşılaştırılmıştır. Gerçek veriler kullanılarak gerçekleştirilen bu maliyet analizi sonucunda LED tüp lambaların, pek çok mekânda hala yaygın olarak kullanılan floresan lambalara göre ciddi bir avantaj sağladığı sonucuna varılmıştır. Teknolojideki gelişmelerle bu dengenin LED tüp lambalar lehine artarak devam edeceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: LED Tüp Lamba, Floresan Lamba, Lamba Etkinliği, Enerji Maliyeti.

ABSTRACT

The device which converts electrical energy into light energy and is called lamp, was invented by Edison firstly, and after it has changed and developed with the technology in history. Thanks to the developing technology, lamps with similar technical, electrical and optical properties, but longer life and less energy consumption can be produced. The last example of these technologies is LED tube lamps. In this study, LED tube lamps and fluorescent lamps were examined in terms of their general properties, electrical properties, optical properties and lifes. LED tube lamps and fluorescent lamps are compared in terms of purchasing and energy consumption costs in interior such as especially the bus station, airport, conference hall, exhibition hall, office, lobby, corridor and staircase, where the lamps are on for a long time. In the result of this cost analysis using real data, it was concluded that LED tube lamps provide a serious advantage over fluorescent lamps that are still widely used in many places. It is thought that this balance will increasingly continue in favor of LED tube lamps with the developments in technology.

Keywords: LED Tube Lamp, Fluorescent Lamp, Lamp Efficiency, Energy Cost.

⁵⁰⁰ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Elektrik ve Enerji Bölümü, Çanakkale, Türkiye; e-posta: seckinozcan@comu.edu.tr

GİRİŞ

Kısıtlı enerji kaynaklarının en fazla verim ile kullanılabilme isteği, daha da az enerji tüketen lambaların üretimini zorunlu kılmıştır. Enerji verimliliğinin artırılması için sürdürülen çalışmalar ve gelişen teknoloji sayesinde az enerji tüketen ve uzun ömürlü lambalar üretilerek bizlerin kullanımına sunulmaya devam etmektedir.

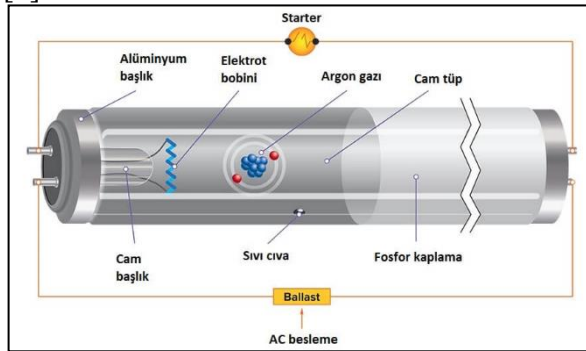
Yine bu düşüncenin bir ürünü olan klasik floresan lambaların enerji verimliliği yeterli gelmemiş ve gelişen LED teknolojisi ile floresan lambalara alternatif ürün üretme şansı doğmuştur. Özellikle konut dışı alanlarda yaygın olarak kullanılan floresan lambalar yerine hiçbir değişiklik ve ilave gerektirmeden direkt kullanılabilen LED tüp lambaların farklı güç ve renk seçeneklerine sahip tipleri piyasaya çıkmıştır. Standartta uygun teknik özellikler içeren floresan lambalar ortalama 10.000 ile 25.000 saat ömre sahiptirler. Ömürleri en az 50.000 saat ve üzeri olan LED tüp lambalar aydınlatma tercihi için ilk bakışta cazip görünmektedir. Ayrıca etkinlik faktörü floresan lambalar için ortalama 60 lümen/watt civarında iken, LED tüp lambalarda ise ortalama 120 lümen/watt civarındadır.

İçerik

Floresan ve Led Tüp Lamba Hakkında Genel Bilgi

Floresan lamba, görünür ışık vermek için flüoresan kullanan düşük ağırlıklı bir cıvalı buhar lambasıdır. Gazdaki elektrik akımı, deşarj işlemi ile ultraviyole radyasyon veren cıva buharına enerji verir ve ultraviyole radyasyon, lambanın iç duvarındaki fosfor kaplamasının görünür ışığı yaymasına neden olur.

Floresan aydınlatmanın ışık oluşturması cam tüpün içindeki kimyasal reaksiyona bağlıdır. Bu kimyasal reaksiyon, görünmez bir ultraviyole ışığı üreten gazlar ve cıva buharı etkileşimini içerir. Bu görünmez UV ışığı, beyaz “floresan” ışık yayan cam tüpün iç kısmını kaplayan fosfor tozunu aydınlatır. Elektrik ilk önce ışık fiktürüne bir balasttan girer. Gerilimi, akımı vb. düzenleyen balast, elektriği her iki uçtaki floresan ampulün pimlerine gönderir. Enerji, pimlerden girdikten sonra, düşük basınç altında tutulan kapalı cam tüpün içindeki elektrotlara akar. Elektronlar bir katottan diğerine tüp boyunca ilerlemeye başlar. Cam tüpün içinde, elektrik akımı tarafından hareketlendirilen inert gazlar ve cıva vardır. Elektrik akarken cıva buharlaşır ve gazlar aslında çıplak gözümüzle göremediğimiz bir UV ışığı üretmek için birbirleriyle reaksiyona girmeye başlar. [1]

Şekil.1 Floresan Lambanın iç yapısı [1]

Genelde 10 Watt ile 65 Watt arasında değişik güçlerde üretilen floresan lambalar renk sıcaklığı açısından incelendiğinde ise 2700 °K ile 6500 °K arasında farklı renk sıcaklığı değerine sahip modeller bulunmaktadır.

LED, Light Emitting Diode yani “ışık yayan diyot” kavramının kısaltmasıdır. İlk olarak 1907 yılında icat edilmiş ve kullanılmıştır. 1962 yılında ise elektronik ürünlerde kullanılmaya başlanmıştır. 1980-90’lı yıllar ise led tarihinde bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu tarihlerde led lambalar yeşil, mavi, beyaz ve sarı olarak çeşitli renklerde üretilmeye başlamıştır ve verimlilikleri artırılmıştır [2].

Led yapısında bulunan yarı iletken maddelerden dolayı aslında bir diyotun davranışını sergiler. Işık, bir yarı iletken, P tipi madde içine enjekte edilen bir elektronun oyukla birleşmesi ya da N tipi madde içine

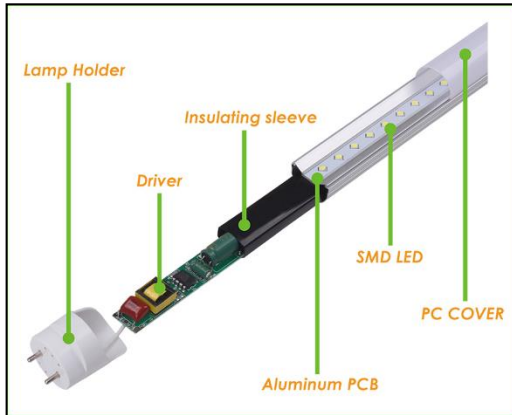

enjekte edilen bir oyuğun elektronla birleşmesi sonucunda oluşur. Bu olaydaki temel esas, elektronların enerji kaybının, ışığa olarak ortaya çıkmasıdır.

Çalışma prensipleri LED yongası üzerinden akım aktığında doğrudan foton (ışık) üreten bir yarı-iletken teknolojisine dayanır. Led'in içerdiği aktif katman maddesinin çeşidine göre yaydığı ışığın rengi de değişir. Bu maddeler GaAs, GaP, GaN, AlInGaP ve InGaN dur. Beyaz ışık elde etmenin ise birçok farklı yolu vardır. Kırmızı, yeşil ve mavi renklerin birleşiminden elde edileceği gibi, mavi renk led'in ürettiği ışığın beyaz fosfor tabakasını uyarmasıyla da elde edilir. Bir diğer yöntem, morötesi LED'in flüoresan bir bileşen ile bu ışığı görünür beyaz ışığa dönüştürmesi prensibine dayanır. Organik LED'lerde ise beyaz ışık, organik ögeleri barındıran bir katmandan akım geçirilmesi ile elde edilir [3].

LED tüp lambalar floresan lambaların aksine tam ışığa çok daha kısa sürede ulaşırlar. Ayrıca ateşleme için normal floresanlar gibi yardımcı elemanlara (balast ve starter) ihtiyaç duyulmaz. İlk kurulum maliyeti LED tüp lambalar için daha yüksektir. Fakat ortalama güç tüketiminin daha düşük olması, ömürlerinin normal floresan lamba ömürlerinin yaklaşık 6 – 10 katı olması ve yardımcı elemanlara (balast ve starter) harcanan maliyetin olmaması, kısa sürede kurulum maliyetini amorti ettiği gibi büyük oranlarda enerji tasarrufu sağlamaktadır. [4]

LED tüp lambalar için yeni bir devreye ya da mekanik değişikliğe ihtiyaç yoktur. Sadece balastlar armatürlerde devre dışı bırakılmalıdır. Isınmanın önüne geçebilmek için de bu lambalar soğutuculu olarak tasarlanmaktadır. Ayrıca sürücü devresine ihtiyaç duyulan LED tüp lambaların sürücü devreleri içindedir. [4]

Şekil.2 LED Floresan Lambanın yapısı [5]

Tablo.1 Floresan Lamba ve LED Tüp Lambalara ilişkin temel özellikler. [6, 7, 8, 9, 10]

Floresan Lambalar				LED Tüp Lambalar			
Güç (W)	Ömür (saat)	Işık Akısı (lümen)	Lamba Etkinliği (lümen/watt)	Güç (W)	Ömür (saat)	Işık Akısı (lümen)	Lamba Etkinliği (lümen/watt)
13,9	24.000	1.350	≈ 97,12	7,3	50.000	1.100	≈ 150,68
14,0	24.000	1.250	≈ 89,29	7,5	50.000	1.100	≈ 146,67
18,0	13.000	1.050	≈ 58,33	8,0	50.000	1.000	≈ 125,00
22,7	30.000	1.575	≈ 69,38	8,0	60.000	1.000	≈ 125,00
22,7	30.000	1.700	≈ 74,89	8,0	60.000	1.000	≈ 125,00
24,0	24.000	2.000	≈ 83,33	8,0	50.000	1.050	≈ 131,25

Ömür-Maliyet İlişkisi

Tablo.1'e bakılırsa farklı güç, ışık akısı ve ömür değerlerine sahip pek çok Floresan Lamba ve LED Tüp Lamba temin etmek mümkündür.

Aydınlatmada kullanılacak lambalarda satın alma maliyeti önemli bir etkidir. Ancak lambanın sarf edeceği enerji ve ömür gibi kriterler de toplam maliyet açısından önemli bir yere sahiptir. Tablo.2'deki lamba

fiyatlarına bakılacak olursa Floresan lambaların, LED tüp lambalardan çok daha ucuza temin edilebildiği gözle çarpılmaktadır.

Tablo.2 Lamba tipleri ve fiyatları [11, 12]

Floresan Lambalar			LED Tüp Lamba		
Gücü (W)	Ömür(h)	Fiyat (Euro)	Gücü (W)	Ömür (h)	Fiyat (Euro)
13,9	24.000	1,285	7,3	50.000	12,99
14,0	24.000	1,289	7,5	50.000	12,95
18,0	13.000	0,475	8,0	50.000	10,99
22,7	30.000	1,785	8,0	60.000	11,95
22,7	30.000	1,805	8,0	60.000	11,99
24,0	24.000	1,975	8,0	50.000	10,96

Fakat Tablo.2'deki lamba ömürlerine bakılacak olursa LED tüp lambaların Floresan lambalara göre çok daha uzun ömürlü oldukları görülmektedir. Dolayısıyla lambaların uzun süre kullanıldığı mekânlarda Floresan lamba kullanılması durumunda sık lamba değiştirme zorunluluğu ortaya çıkacaktır. LED tüp lambaların Floresan lambalara göre çok daha uzun ömürlü olması sebebiyle uzun süreli kullanım durumunda LED tüp lambaların Floresan lambalara göre maliyet araştırması (1) nolu denklem [13] yardımıyla yapılmış ve sonuçlar grafik olarak verilmiştir. Formüldeki ilk terim kullanılacak yıla göre lamba sayısına bağlı olarak satın alınması gereken lambaların maliyetini oluşturmaktadır. İlave olarak gelen ikinci terim ise lamba gücüne ve lambanın günlük kullanım süresine göre lambanın kullanılacağı yıla bağlı olarak enerji maliyetini oluşturmaktadır.

$$F=a.(1+Tamsayı(tg.365.n/TL))+PL.tg.n.365/1000).b \quad (1)$$

Burada,

F=Toplam Maliyet(TL),

a=Lambanın satın alma fiyatı(TL),

tg=Lambanın günlük kullanım süresi(saatt),

n=Kullanım yılı(yıl),

TL=Lamba ömrü(saatt),

PL=Lamba gücü(watt),

b=Enerji birim fiyatıdır. (0,0834 Euro/KWh (for 2021 First quarter) [14] olarak alınmıştır.)

Yukarıda verilen denklem yardımıyla 2 farklı tip lambanın günlük 4, 6, 8, 12 ve 24 saat kullanılması durumunda toplam maliyet hesabı yapılmış ve elde edilen veriler yardımıyla kullanım yılına bağlı olarak toplam maliyetler grafik olarak verilmiştir.

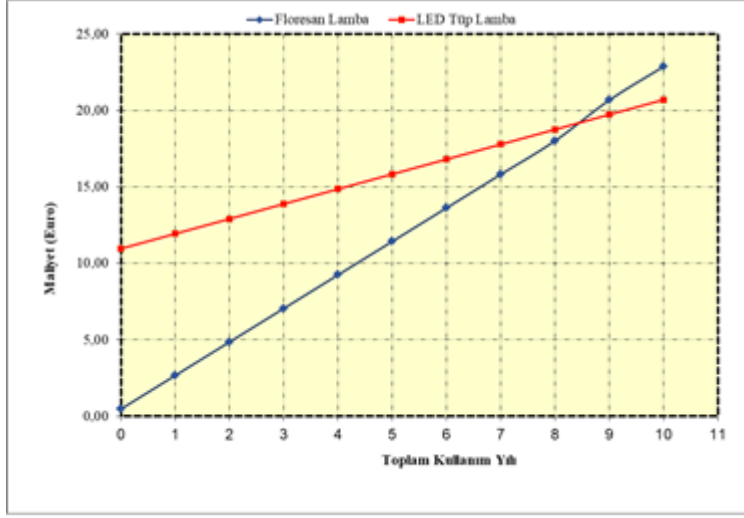
Floresan lamba olarak 13.000 saat ömürlü 18 watt gücünde ve 1.050 lümen ışık akısına sahip, piyasa fiyatı 5,32 TL=0,475 Euro (1 Euro=11,20 TL) olan lamba seçilmiştir. [11] Seçilen Floresan lambanın lamba etkinliği $1.050/18=58,33$ 'tür. Bu ürünün seçilmesinin nedeni çok satan ömür olmasındandır. [11]

LED tüp lamba olarak ise 50.000 saat ömürlü 8 watt gücünde ve yine 1.050 lümen ışık akısına sahip, piyasa fiyatı 10,96 Euro olan lamba seçilmiştir. [12] Seçimde kullanılan LED tüp lambanın lamba etkinliği ise $1.050/8=131,25$ 'tir.

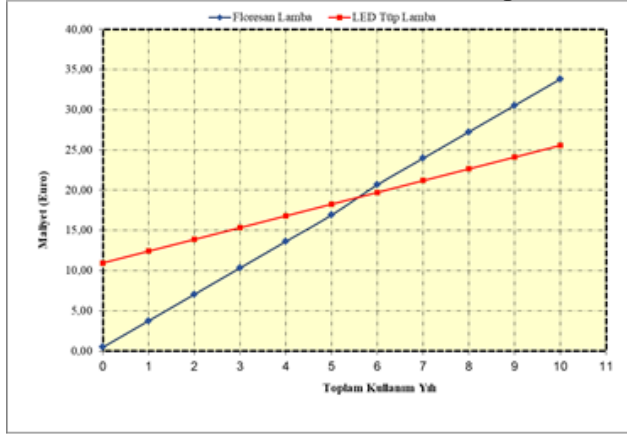
Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta seçilen ürünlerin ışık akılarının eşit olmasıdır. Seçim yapılırken bu durum göz önüne alınmıştır.

Bulgular

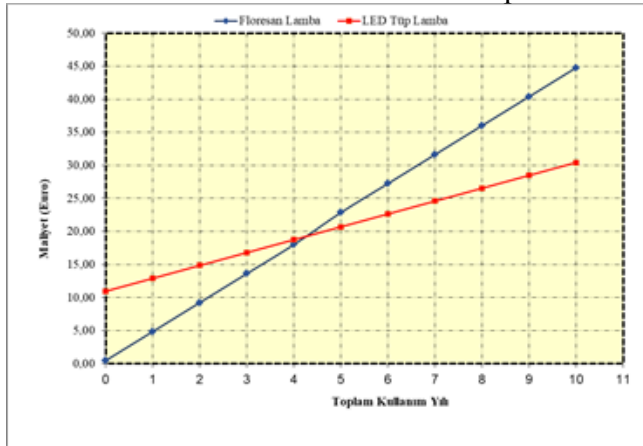
Grafik.1 Günlük 4 saat kullanımda Toplam Kullanım Yılı-Toplam Maliyet değişimi.

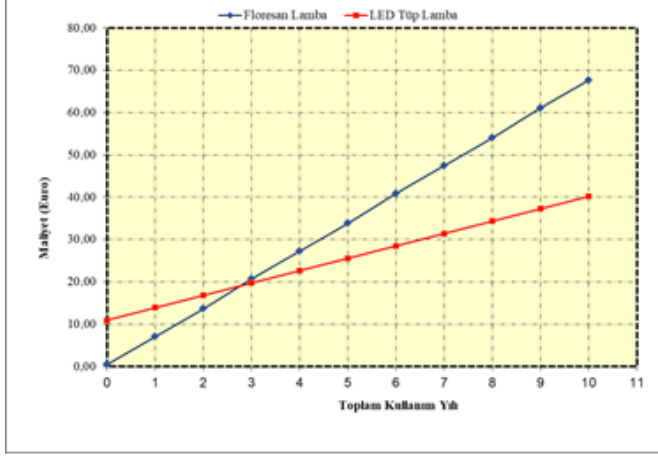
Grafik.2 Günlük 6 saat kullanımda Toplam Kullanım Yılı-Toplam Maliyet değişimi.

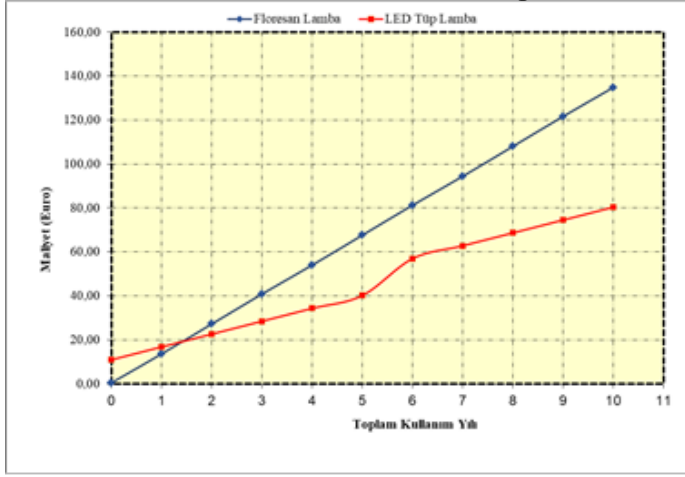
Grafik.3 Günlük 8 saat kullanımda Toplam Kullanım Yılı-Toplam Maliyet değişimi.

Grafik.4 Günlük 12 saat kullanımda Toplam Kullanım Yılı-Toplam Maliyet değişimi.

Grafik.5 Günlük 24 saat kullanımda Toplam Kullanım Yılı-Toplam Maliyet değişimi.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Grafikler incelendiğinde, günlük 4 saatlik kullanımda Floresan Lamba ilk 8,5 yıl daha az maliyet yaratmaktadır. Yani kısaca LED Tüp lambaya ilk satın almada verilen fazla ücret ancak 8,5 yıl sonra kendini amorti edip kara geçecektir.

Günlük kullanım süresi 6 saat olduğunda yaklaşık 5,5 yıllık bir sürede LED Tüp lamba ilk satın alma maliyetini karşılayabilmektedir. Bu süre sırasıyla 8 ve 12 saate çıktığında, LED tüp lambalar floresan lambalara göre sırasıyla yaklaşık 4,2 ve 2,8 yıllık sürelerde satın alma ve kullanım maliyetlerini karşılayıp, kalan ömürlerinde ekonomik anlamda karlı olabilmektedirler.

Son olarak günlük 24 saatlik kullanımda ise LED Tüp lambalar yaklaşık 1,4 yıl gibi bir süreden sonra kara geçmektedir.

Bu sonuçlara göre lambaların günlük 6 saatten daha az kullanıldığı ortamların aydınlatılmasında, LED tüp lambaya göre daha ucuz satın alma maliyetine sahip Floresan lambaların kullanılmasının avantajlı olduğu söylenebilir. Fakat lambaların günlük 8 saatten daha uzun süre açık kaldığı havalimanı, otogar, otel lobisi, merdiven ve benzeri ortamların aydınlatılması için LED Tüp lambaların kullanımı daha avantajlı olacaktır. Bu aşağıdaki 2 sebebe bağlanabilir:

- 1-Floresan lambaların kısa ömürlü olması lambaların sık değiştirilmesini gerektirir.
- 2-Floresan lambalar LED Tüp lambalara göre daha fazla enerji tüketmektedirler.

Yapılan inceleme günlük kullanım süresinin 8 saatin üzerine çıktığı, 5 yıl ve üzeri kullanımlarda LED Tüp lambaların Floresan lambalara göre daha ekonomik bir seçim olduğunu ortaya koymaktadır.

LED tüp lamba teknolojisindeki gelişmeler ile daha iyi elektriksel ve optik özelliklere sahip LED tüp lambalar üretilebilecektir. Üretim miktarındaki artış ve üretim maliyetlerindeki düşüş ile LED tüp lamba

fiyatlarının Floresan Tüp lambaların seviyesine düşmesi her türlü iç ve dış aydınlatma da LED tüp lambaların daha çok tercih edilmesine neden olacaktır.

KAYNAKÇA

1. <https://elektrikinfo.com/floresan-lambalar/> (Erişim tarihi: 20.10.2021)
2. <https://www.bilgiustam.com/led-lambalarin-icadi-ve-kullanim-alanlari/> (Erişim tarihi:08.11.2021)
3. http://www.normenerji.com.tr/menu_detay.asp?id=6679 (Erişim tarihi: 08.11.2021)
4. Ertik, A., Demiryolu Sistemlerinin Enerji Verimliliğine Göre Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2012, İstanbul, Türkiye.
5. <https://www.manufacturer.lighting/info/41/> (Erişim tarihi: 20.10.2021)
6. https://www.lighting.philips.com.tr/api/assets/v1/file/PhilipsLighting/content/comf2524-pss-tr_tr/LP_CF_TL5HO8_EU.tr_TR.PROF.CF.pdf
7. <https://www.lighting.philips.com/main/prof/conventional-lamps-and-tubes/fluorescent-lamps-and-starters/tl5/t5-standard#page=1&layout=>
8. <https://www.lighting.philips.com.tr/prof/led-lambalari-ve-tuepleri/led-tubes/master-ledtube-em-mains#page=&layout=>
9. <https://www.sylvania-lighting.com/product/en-gb/products/0002760/>
10. <https://www.sylvania-lighting.com/product/en-int/products/0029273/>
11. <https://www.elektrix.com/tl-d-18w-snow-white-tr-1sl25-928048045019>
12. https://www.lumitronix.com/en_gb/philips-master-ledtube-600mm-ho-8w-865-t8-75059.html
13. Onaygil S., Erkin E., Güler Ö., Kompakt Floresan Lambalarda (KFL) Ömür Maliyet İlişkisi, Eleco'2004 Elektrik-Elektronik ve Bilgisayar Mühendisliği Sempozyumu, Bursa, 8-12 Aralık, 2004.
14. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Electricity_price_statistics#Electricity_prices_for_household_consumers

(36)

Öğr. Gör. Yusuf YİĞİT¹; Öğr. Gör. Emine AY YİĞİT²
TÜRK MUTFAĞINDA SOĞAN
ONION IN THE TURKISH KITCHEN

ÖZ

Türk mutfağında ana yemeklerde temel malzeme olarak kullanılan soğanın kökeni M.Ö 3000 yıllarına dayanmaktadır. Dünyanın hemen hemen her bölgesinde yaygın olarak soğan yetişmektedir. Türk mutfağında soğan; salatalar ,et yemekleri, dolmalar,hamur işleri yanında veya tek başına da tüketilmektedir. Ayrıca dünya mutfaklarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Mutfak dışında kalp hastalığı ve kansere karşı koruyucudur. Kan şekerini dengeler, Kemikleri güçlendirir. Sindirim sistemini destekler. İnsan psikolojisi üzerine olumlu etkileri vardır. Ayrıca yaygın kullanım sebebiyle ekonomik değeri yüksek olan soğanın ihracatta yeri ayrı bir öneme sahiptir. Bu çalışmada soğanın Türk mutfağında kullanımını incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Soğan, mutfak, Türk mutfağı.

ABSTRACT

The origin, which is used as a basic ingredient in main dishes in Turkish cuisine, goes back to 3000 BC. Onions are widely grown in almost every region of the world. Onion in Turkish cuisine; It is also consumed with salads, meat dishes, stuffed meats, pastries or alone It is also widely used in world cuisines. .Out of the kitchen, .It is protective against heart disease and cancer outside the kitchen It has positive effects on human psychology. In addition, onion, which has a high economic value due to its widespread use, has a special importance in exports. In this study, the use of onion in Turkish cuisine was examined.

Keywords: .Onion, cuisine, Turkish cuisine.

GİRİŞ

Mutfak kültürü kavramı, beslenirken ihtiyaç duyulan yiyecek içeceklerin hazırlanması, pişirilmesi, saklanması ve , tüketiminde kullanılan mekan, araç gereç ve yeme içme geleneği o toplumun sosyokültürel, ekonomik durum, tarihsel kimlik, yeme içme alışkanlıklarına, tarım üretiminin etkileri içeren kültürel bir yapıdır. (Uzel, 2018: 37). Türk beslenme kültürünü içeren geleneksel yiyecek ve içeceklerin beslenme alışkanlıklarına etkisi günümüz şartlarına göre değişmesiyle mutfak içindeki yerini zaman zaman kaybetse de, günümüzde yöresel ve geleneksel gıdalara olan ilgi tekrar artmaya başlamıştır. Türk mutfağı dünyada sayılı zengin mutfaklardan bir tanesidir. Bazı görüşlere göre, Çin ve Fransız mutfakları ile birlikte dünyanın en zengin üç mutfağından bir tanesi kabul edilmektedir. Türk mutfağının zenginlik sebepleri arasında yiyecek ve içecek maddelerinin bol ve çeşitli olması bunun yanında, Türklerin eski bir tarih ve kültürel ve sosyolojik sebepler, Türkler, komşuluk ilişkileri, beraber yaşamış oldukları farklı toplumlarla etnolojik anlamda hem etnik alıcılık ve vericilik yapmalarıdır. Bu alış-veriş, hiç kuşkusuz yiyecek ve içecek kültürü için de söz konusu olmuştur. (Talas, 2005: 275-276). Soğan geleneksel Türk mutfağı ve dünya mutfağında yemeklerin büyük çoğunluğunun yapımında kullanılan en temel malzemedir. Soğan, zambakgiller ailesine mensup keskin kokuya sahip , yumru olarak ve yaprakları kullanılabilen otsu bitkiye verilen addır. Dünya üzerinde kişi başı gelire bakılmaksızın zengin-yoksul ailelerin mutfağında olan ana sebzelerdendir. İnsanın beslenmesi açısından önemli vitamin ve mineral maddesi içermesinin yanında insanlık tarihinin başlangıcından bu zamana kadar kullanıldığı ortaya çıkartılan tıbbi bitki olarak ta kullanılmaktadır. (Anonim, 2001a). Soğan, dünya üzerindeki ülkelerin büyük çoğunluğunda yetişebilen bir sebzedir. Birleşmiş Milletlerin (BM) verilerine göre; 175 ülkede soğan yetiştirilmektedir; bu sayı buğday ile kıyaslandığında; buğday yetişen ülkelerin iki katından fazla olduğunu biliniyor. Buğday, besinler içinde dünyanın en çok miktarda yetiştirilen besin maddesi olarak ağırlığını korumaktadır. Soğan belli yemeklerin yanında,yemek geleneklerinin temel maddesi kabul edilmektedir. Gıda tarihçisi Laura Kelley'in çalışmaları incelendiğinde; soğan Orta Asya'dan gelmiştir. Mezopotamyalılar, soğanı mutfaklarında kullanmaya başlamadan yıllar önce mutfaklarında kullanmaktaydılar. Soğan. Avrupa'ya da Tunç Devri'nde kullanılmıştır. Soğanın Milattan Önce 2000 yılında İpek Yolu'yla nakledildiği bilinmektedir. Soğan üretimini başı çeken iki ülke Hindistan ve Çin dünyada üretilen soğanın % 45 'ini oluşturmaktadır. Dünyada soğanı tüketen ülke Libya BM verilerine göre 33,6 kişi başına tüketilmektedir. Afrika ülkeleri 21,7 kg ile Libya'yı takip etmektedir. Avrupa ülkelerinden İngiltere'de kişi başı tüketim 9,3 Fransa'da 5,6 kg dir. Soğanın daha çok üretilen ülkelerde tüketilmesinden dolayı ticareti yaygın değildir(https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/01/150105_soganin_faydalari).

SOĞANIN KULLANIM ŞEKİLLERİ

Soğan ; kuru soğan, taze yeşil yaprakları kullanılan taze soğan olmak üzere iki şekilde tüketilebilir. Soğan, ülkemizde yaşayan insanların beslenmesinde büyük önemi olan bir sebzedir. Türk mutfak kültüründe yapılan yemeklerin çoğunu lezzetlendiren yemek çeşitlerinde ve salata olarak tüketilen tüketim şekli bulunan ekonomik değere sahip ailelerin gelir durumlarına bakılmaksızın her hanede kullanılan sebzesidir. (Bayraktar,1981: 479). Yeşil soğan , Asya ve Amerika mutfağında da kullanıldığı gibi ülkemizde de oldukça popüler bir sebzedir. Başta salatalar olmak üzere, garnitür ve iştah açıcı olması sebebiyle popüler görülmektedir. Yeşil soğanın taze yaprakları A ve C vitaminlerince zenginliğinin yanı sıra antimikrobiyal etkili biyoaktif, allyl köklü sülfidli bileşikler içermektedir. Yeşil soğanın hasat sonrası ömrünün kısa olmasından dolayı ve hasattan sonra hızla kalitesini kaybetmektedir.Hasat sonrası ömrünün 7-10 gün arasında değişebilmektedir. (Kim ve ark., 2005: 179)

Tablo 1. Soğanın Besin Değeri 100 gr için:

Vitamin A: 50 İ.Ü.
Vitamin C: 9 mg .
Kalsiyum: 32 mg .
Fosfor : 44 mg .
Potasyum : 300 mg .
Karbonhidratlar : 10,3 gr .

Protein: 1,4 mg .

Kalori: 45

Kaynak : (<http://www.taylankumeli.com/besin-bilgileri/kuru-soğan/l>)

SOĞANIN SAĞLIĞA ETKİLERİ

Soğan yapısında 2 temel kimyasal bileşik grubunu içerir. Bu iki ana grup; flavonoidler ve alkenil sistein sülfoksitlerdir. Flavonoidlerin bünyesinde bulunan antosiyaninler, bazı soğan türlerinin kırmızı ve mor renginden görevliken, kersetin ve onun türevleri gibi flavanoller ise soğanların sarı ve kahverengi renklerinden sorumludur. Alkenil sistein sülfoksitler, allinaz enzimi ile parçalandığı zaman soğanın karakteristik kokusunu ve tadını üreten, lezzet öncüleridir. Alt ürünler ise, tiyosülfonatlar, mono-, di- ve tri-sülfidler içeren kompleks bir bileşik karışımıdır (Griffiths ve ark., 2002). Flavonoidler çok güçlü antitümör etkileri olan bileşikler olup, antiproliferatif ve antioksidan fonksiyonlarından dolayı apoptozisi indüklemeye, hücre döngüsü ve hücre farklılaşmasını modüle edebilmektedirler. Bu bileşiklerin teröpatik etkileri vardır ve kimyasal önleyiciler olarak isimlendirilirler. Bilimsel çalışmalarda, flavonoidlerin biyolojik aktiviteleri belirlenmiş ve bu bileşiklerin antiviral, antimikrobiyal, antiinflamatuvar, antiproliferatif, antialerjik, antitrombotik, antioksidan, antineoplazik, sitoprotektif ve proapoptotik etkilerinin olduğu saptanmıştır. Epidemiyolojik çalışmalar, yüksek flavonoid tüketiminin, çeşitli kanser türlerinin riskini azaltma ile ilişkili olabileceğini göstermiştir. Oksidasyon sisteminde görev alan (siklooksijenaz, monooksijenaz, 5-lipoksijenaz, ksantin oksidaz) enzimlerin birçoğunu inhibe ettiği ve lipid peroksidasyonunu önleyerek aterosklerotik plakların büyümesini önlediği bildirilmektedir. Ayrıca, antitrombotik etkisi sebebiyle de aterosklerozisten koruduğu bildirilmiştir (Michaud, Bousquet & Béliveau, 2012; Yalçın, 2016). Soğan, antibiyotik, antiseptik, antimikrobiyal, antibakteriyel özellikleri ile hastalık ve enfeksiyonlardan uzak durmanıza yardımcı olur. Yüksek ateş, grip, öksürük ve alerjilere içermesinden dolayı bağışıklık sisteminde olumlu etki sağlar. C vitamini daha etkin kullanılmasını sağlar. İçerisinde aktif maddelerden krom diyabeti düzenler. Vücuttaki enfeksiyonlara karşı koruyan vitamin ve mineraller barındırdığından vücutta oluşabilecek iltihaplanma önlenir. Soğan, vücuda alındığında iyi kolesterol artışını sağlar. Dolaylı olarak kalp ve damar sağlığını iyileştirerek kalbe bağlı rahatsızlıkların engellemeye yardımcıdır. Soğanda kersetin ve bol miktarda flavanoid bulunur. Bu madde bozuk DNA ile savaşarak ve tümör oluşumunu önler. Yapılan çalışmalar bağırsak ve yumurtalık kanserine yakalanma şansının daha düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca böcek ısırması kaynaklı yanma ve ağrıları geçirir. Arı sokması ile ilgili yapılan çalışmada etkili olduğu kanıtlanmıştır. İçerisinde bulunan kalsiyum sayesinde kemiklerin korunmasına yardımcı olur. lif oranı yüksek olduğundan sindirimi kolaylaştırır(<https://indigodergisi.com/2017/10/soganin-faydaları/>).

SOĞANIN EKONOMİK DEĞERİ

Dünya çapında yaklaşık 55 milyon tonluk üretimi yapılan en önemli bitkisel ürünlerden biri olan soğan (*Allium cepa* L.) Alliaceae familyasına ait iki yıllık bu bitkinin, Bu familyaya ait türler Kuzey Amerika, Afrika, Asya ve Avrupa gibi dünyanın çeşitli bölgelerinde geniş bir yayılıma sahiptir. *Allium* cinsi, soğan, sarımsak, pırasa gibi çok bilinen türleri içerir ve sahip olduğu 1250 kadar tür ile dünyanın en büyük bitki cinslerinden biridir. Bu cinse ait bitkiler son 20 yıl içerisinde, üzerinde en çok bilimsel çalışma yapılan sebzeler arasında yer alıp, gıda endüstrisi için ilgi çekicidir (Benkeblia & Lanzotti, 2007; Göç, 2009: 173).

SOĞAN ÇEŞİTLERİ

Taze soğan: Yeşil soğan olarak soğan, salata çeşitlerinde, çoğunlukla ege bölgesinde yapılan yumurtalı yemeklerde veya tek başına kullanılmaktadır.

Arpacık soğan: Etili , etsiz ve zeytinyağlı yemeklerde, Soğan yahnisi yapımında başta çeşitli yemek çeşitlerinde kullanılır.

Kırmızı Soğan: Kabuğu mor renkli görünüşe sahip soğan, çiğ olarak tüketilir. Salata ve piyazların yapımında kullanılır. Kırmızı soğanın en büyük avantajı, sert ve lezzete sahip olmasıdır. avantajı ise, kolay erimemesi ve haşlandıktan bir süre sonra hemen bozulmasıdır. Kırmızı soğanı özellikle hamburgerlerde, soğuk sandviçlerde ve balık yemeklerinde kullanmanız gerekir.

Yazlık Soğan: Kabuğu beyaz renge sahip bu soğan ,içerisinde bol su içerir ve tatlıdır. Genelde çok sofralık olarak kullanılan beyaz soğan, salata ve bazı yemeklerde kullanılır. Bütün yemeklerde kullanılamaz. Bunun nedeni bol sulu olmasından kaynaklanır. Mevsimlik soğan türüdür, kışlık değildir.

Kışlık Soğan: Yazlık türü soğanın su içeriği azdır, daha çok kışın tüketimi yapılan soğanın iç kabukları serttir. Bütün yemek türlerinin yapılmasında kullanımı sağlanır. Pazar ve marketlerde en çok gördüğümüz soğan çeşididir. Ülkemizde de en fazla bu soğan yetiştirilmektedir ve tüketilir. Kış mevsiminde bu soğan tercih edilir. Sarı soğan avantajı her mevsim bulunmasıdır. Hemen hemen her yemekte kullanılır.

Beyaz Soğan

Genellikle tadı acıdır. Yemeklere farklı bir aroma verir. Meksika yemeklerinde sık kullanılır. Pizzaların üzerine konulduğu bilinmektedir. Kuru fasülye ,nohut.mercimek ve benzeri yemeklerin yapımında kullanılır.

Taze soğan

Tadı genellikle tatlı olan yeşil soğan ve çiğ olarak tüketilebilir. Oldukça hassas olan bu ürün uygun saklama koşulları olmadığında çabuk bozulur. Ülkemizde de sadece salatalarda kullanılan soğan türü , Asya mutfağında kullanımı oldukça yaygındır.

Arpacık Soğanı

Arpacık soğanı bütün yemeklerde kullanılabilen bir soğan türüdür. Çiğ olarak da tüketilen bu tür domates ve patates ile yapılan yemeklere uyum sağlar (<https://www.haber7.com/alisveris/haber/2305049-yemekte-kirmizi-sogan-kullanmayin>).

Türk Mutfağında Soğan Yemek Örnekleri

Soğan Dolması

Malzemeler

5 adet kuru soğan

İç Harcı İçin;

2 su bardağı pilavlık bulgur

1 adet kuru soğan

Yarım çay bardağı sıvı yağ

Pul biber

Su (soğanları haşlamak için)

1 su bardağı pirinç

Yarım demet maydanoz

1 yemek kaşığı karışık salça

1 tatlı kaşığı nar ekşisi ve tuz

Hazırlanışı

1.Tencereye yarısını geçecek şekilde su doldurulur. Soğanların kabukları soyulup uç kısımları kesilir. Ortasından yarısına kadar bıçakla kesilir. Kaynayan suda 8 -10 dakika haşlayıp süzdürülür.

2.İç malzemesi hazırlığı için derince bir kaba bulgur ile pirinci birlikte yıkayıp, süzdürülür. Üzerine kuru soğan,maydanoz ,salça ,tuz ve baharatlar ilave edilip karıştırılır.

3.Soğanlar haşlandıktan sonra, ortasından başlayarak birbirinden ayrılır.

4.İç malzemesinden birer tatlı kaşığı alınarak soğanların içine yerleştirilip, sarılır Tencerenin tamamı bu şekilde doldurulur.

5.Üzerine salçalı su hazırlanarak hafif üzerini geçecek şekilde dökülür.

6.Baskı için porselen tabak veya baskı taşı yerleştirilir. Tencerenin ağzını kapatılır. Kısık ateşte kaynayınca kadar pişirilir.(Soğan Dolması - Soğan Dolması Tarifi - Nefis Yemek Tarifleri - YouTube).

Soğanlama

Malzemeler

1 su bardağı yeşil mercimek	1 yemek kaşığı domates salçası
4 yemek kaşığı sıvı yağ	4 adet kuru soğan, 4 adet yumurta
1 su bardağı sıcak su	1 çay kaşığı tuz
Karabiber	Pul biber ,kuru nane2-3 dilim bayat ekmek

Hazırlanışı

Önceden ıslatılan mercimekler yumuşayana kadar haşlanır. Soğanları yemeklik doğranıp sıvı yağda10-12 dakika kavurulur. 10-12 dakika kadar kavurduğunuz soğanlara salçayı ilave edilir Baharatlar; tuzu, karabiberi ve naneyi eklenir1 su bardağı da su ilave ederek suyunu çekene kadar önce harlı sonra kısık ateşte pişirilir. bayat ekmekleri küp küp doğrayıp tabağa dizilir. Mercimeklerin suyu çekilince üzerine yumurtaları eklenip karıştırılır. Yumurtalar pişinceye kadar pişirilir. Ekmek parçalarının üzerine yayılıp sıcak servis edilir (Osmanlı usulü soğanlama tarifi nasıl yapılır? Muhteşem soğanlama tarifi - Yemek Haberleri (yasemin.com)).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Osmanlı mutfağında soğanın yaygın kullanıldığı padişahlardan bazılarının soğanlı yumurtayı menülerinden eksik etmediği bilinmektedir. Soğan ekonomik durum göz önüne alınmaksızın her evde bulunabilen bir gıdadır. Soğan tüketimi fazla olan ülkelerde kanser hastalığının daha az görüldüğü o ülkede yaşayan insanların daha uzun yaşadığı görülmüştür. Aynı zamanda vücudu zehirlenmelerden koruduğu için zehirlenmelerin çok görüldüğü riskli gıdalar balık ve tavuk yemekleri ile fazlaca tüketilmesi önerilebilir. Her soğan türünün farklı kullanım alanı olduğundan yemeklerde uygun soğan türü tercih edilmelidir. Soğanın saymakla bitmez faydaları bulunduğu menülerde ve beslenmede kullanımını arttırılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Anonim, (2001a). Bitiksel Üretim (Sebzeçilik) Özel İhtisas Komisyon Raporu Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Yayın No: DPT: 2647, ÖİK-655 Ankara.
2. Bayraktar, K., (1981). Sebze yetiştirme. Cilt:2, ders kitabı. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:169, 479 s., İzmir.
3. Benkeblia, N. ve Lanzotti, V. (2007). Allium thiosulfonates: Chemistry, biological properties and their potential utilization in food preservation. Food, 1, 193-201.
4. Griffiths, G., Trueman, L., Crowther, T., Thomas, B. ve Smith B. (2002). Onions-A Global Benefit to Health. Phytoter. Res. 16, 603-615.
5. Kim, H.Y., Feng, H., Toshkov, S.A. and Fan, X.,(2005). Effect of sequential treatment of warm water dip and low-dose gamma irradiation on the quality of freshcut green onions. Journal of Food Science 70 (3) : 179-1
6. Talas, Mustafa(2005). "Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü Ve Mehmet Eröz'e Göre Türk Yemekleri" Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 18(1): 275-276.
7. Üstün, Ç. (2009). "Eski Bir Türk İçeceği: Kımız (Koumiss)". TÜBAR-XXVI-/2009-Güz Dergisi, :247-25
8. Uzel, A. R. (2018). "Geleneksel Mutfak Kültürü ve Tarımsal Ürün Çeşitliliğinin, Üniversite Öğrencileri Beslenme Durumu Üzerine Etkisi". Ege Univ. Ziraat Fak. Dergisi, 55 (1): 37-44.
9. Yalçın, S. (2016). Kronik Myeloid Lösemi Hücrelerinde (K562) Apoptotik Süreç ve Reaktif Oksijen Türleri Arasındaki İlişkinin Araştırılması (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.<http://katalog.marmara.edu.tr/veriler/y>

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

ordambt/cokluortam/F25E3899-3EA8-024B8AB8-215F4E89E4AD/0B903F4D-C469-7F44-B9B8-5D2187B893C6.pdf

10. (<https://indigodergisi.com/2017/10/soganin-faydalari/>).
11. (<http://www.taylankumeli.com/besin-bilgileri/kuru-sogan/1>)
12. (Osmanlı usulü soğanlama tarifi nasıl yapılır? Muhteşem soğanlama tarifi - Yemek Haberleri (yasemin.com)
13. (https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/01/150105_soganin_faydalari).
14. (<https://www.haber7.com/alisveris/haber/2305049-yemekte-kirmizi-sogan-kullanmayin>).
15. Soğan Dolması - Soğan Dolması Tarifi - Nefis Yemek Tarifleri - YouTube.).

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(37)

Alim MAMMADOV (*)⁵⁰¹

NEO-REALİST KURAM PERSPEKTİFİNDE AZERBAIJAN DIŞ POLİTİKASINDA DENGE ANLAYIŞI
BALANCED APPROACH IN AZERBAIJAN'S FOREIGN POLICY IN THE PERSPECTIVE OF NEO-REALIST THEORY

ÖZ

Azerbaycan Dış Politikasında dönemsel olarak farklı düşünceler ön planda olmuştur. Bu alışmada Azerbaycan dış politikasında etkili olan Denge kavramı Neo-realist kuram perspektifinde incelenmiştir. Denge anlayışı Azerbaycan dış politikasında jeopolitik unsurları dikkate alınarak zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Uluslararası sistemin anarşik yapısının Kafkasya bölgesinde de hakim olması bu çalışmanın ortaya çıkmasında ve araştırılmasında önemli olmuştur. Kk devletlerin dış politikada rasyonel davranması açısından bu alışmanın teorik çerçevede incelenmesi açısından nemlidir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Dış Politikası, Neo Realizm, Denge Politikası.

ABSTRACT

Different ideas have been at the forefront in Azerbaijan's foreign policy periodically. In this study, the concept of balance, which is effective in Azerbaijan's foreign policy is examined in the perspective of Neo-realist theory. The understanding of balance has emerged as a necessity in Azerbaijan's foreign policy, taking into account the geopolitical elements. The dominance of the anarchic structure of the international system in the Caucasus region has been important in the emergence and research of this study. It is important in terms of examining this study in a theoretical framework in terms of the rational behavior of small states in foreign policy.

Keywords: Azerbaijan Foreign Policy, Neo Realism, Balance Policy.

⁵⁰¹ Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora ğrencisi, alim.mammadov2@ogr.sakarya.edu.tr

GİRİŞ

Sovyet sonrası dönemde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başında Mutallibov'un durmasına rağmen ülkenin dış politikası esas olarak iki ayrı döneme ayrılabilir: Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey (1992–1993); ve Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev (1993–2003) ve bu politikanın devamı niteliğinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev (2003–) dönemi.

Azerbaycan, parlamentosunun devlet bağımsızlığına ilişkin anayasal düzenlemeyi kabul etmesiyle 18 Ekim 1991'de bağımsız oldu. O zamandan bu yana yurt içi ve yurt dışı alanlarda amaç ve önceliklerini belirlemeyi başarmıştır. Bu yıllar arayış, şüphe ve uluslararası siyasetin dinamikleri çerçevesinde yaşanan önemli sorunlara rağmen, hükümetin stratejik hedefi ülkenin bağımsızlığını ve ulusal güvenliğini güçlendirmek olmuştur. Bağımsızlığın pekiştirilmesi açısından baktığımızda Azerbaycan bu yolda gözle görülür bir başarı elde etmiştir (Bağırov, 2000; 179-180). Mutallibov dönemi dış politikada bağımlılık süreci esasında dış politika anlayışı hakim olmuştur. Azerbaycan egemenliğini geliştirememiş, uluslararası arenaya entegrasyon sürecinde ciddi adımlar atılmamakla beraber Hocalı katliamından sonra istifa etmiştir (Mammadov, 2017; 42).

Elçibey döneminde ideolojik düşünceler maddi faktörlerin yerine geçti ve bu nedenle genç devletin dış politika stratejisinin oluşturulmasında ve ittifakların belirlenmesinde uzun vadeli kısıtlamalar öncelikle göz ardı edildi (Brenda, 2010; 52-53).

Neo-Realist Kuram

Neorealistler ve realistler için güç dengesi kavramı da farklılık arz etmektedir. Neorealistler dengenin doğal olarak anarşik sistem içinde olduğunu söylerken, realistler için denge, tehditlerin algılanmasıyla ilişkilendirilmektedir. Neorealizm de realizm gibi işbirliğinin devletlerarasında rasyonel olmadığını söyler; fakat eğer işbirliği varsa da burada dominant bir ülkenin varlığından söz edebileceğinden bahsetmektedir. Bu bağlamda neorealizme göre bir devletin liderliği, işbirliğinin de garantisidir (Rosenau, 1995; 21-22). Azerbaycan dış politikasında bu etkenlerden önemli şekilde etkilenerek dış politika üretmeye çalışmıştır.

Klasik gerçekçilerin ekonomiye ilgisiz bakış açılarını eleştiren ve ekonomiyi de paradigmaya dahil eden Setphen Krasner'in çalışmaları ile realizm yeni bir ivme kazanarak, uluslararası ilişkiler literatürünü de derinden etkilemiştir (Griffiths ve diğerleri, 2020; 25). Bu anlamda Azerbaycan dış politikasında politik olarak tehdit olarak algıladığı devletlerle de ekonomik anlamda işbirliği sürecini teşvik etmiştir. Rusya ve İran ile ikili ilişkilerin incelemesinde bu husus kendini net biçimde hissettirmektedir.

Denge Dış Politikası

Bağımsızlığın son on yılına bakıldığında, Azerbaycan'ın dengeli bir dış politika yürütme zorunluluğu hissettiği söylenebilir. Azerbaycan liderliği, Azerbaycan'ın içinde bulunduğu zor ve karmaşık jeopolitik ve coğrafi durumu dikkate alarak dış politika şekillendirmeye çalışmıştır. Rusya'ya, ABD'ye veya İslam dünyasına eğilmek dış politika karar alma sürecinde önemli bir rol aşama olduğunu ifade etmek mümkündür. Pratikte farklı tecrübelerin olması da süreci zorlaştırmakla beraber, çok sınırlı seçenekleri de ortaya koymakta idi (Ismailzade, 2004; 6).

Gürcistan'ın yaptığı gibi Batı'ya ve NATO'ya entegre olarak, dış politikada bir dönüş yapmak Rusyan'ın sert tutumu ile karşılaşma durumu oluşturacağı ve Rusya'da ikamet eden çalışan 2 milyona yakın Azerbaycan vatandaşının sınır dışı edilmesiyle sonuçlanabilirdi. Diğer komşu Ermenistan'ın yaptığı gibi Rusya'ya bağımlı hale dönüş, bağımsızlık hareketinin büyük insani fedakarlıklarının boşuna olduğu ve Azerbaycan'ın Rusya'nın kontrolünde olmaya ve Avrupa entegrasyonundan uzak durmaya mahkum olduğu anlamına gelecektir. İslam dünyası ile uyum, Azerbaycan'daki yatırımların arkasındaki birincil güç olan Amerikalıları ve Avrupalıları tedirgin edebilme ihtimalinden dolayı karar vermede oldukça hassas davranıldığı düşüncesi söz konusu olmuştur (Aliyev, 2013; 4).

Böylece eski Azerbaycan cumhurbaşkanı Haydar Aliyev de Azerbaycan'ın içinde bulunduğu bölgenin karmaşıklığını anlamış ve bu nedenle sözde “dengeli dış politika” izlemiştir. Bu, Azerbaycan'ın Rusya ve Batı ile eşit derecede işbirliği yaptığı ve herhangi bir tarafla negatif yönlü dış politika izlememeye çalıştığı anlamına geliyordu. Aynı zamanda Azerbaycan, Rusya'nın karşı çıktığı BTC boru hattının inşası veya

Bakü'nün yoğun baskı altında olduğu Rus askeri üsleri meselesi gibi ulusal öneme sahip konularda ısrar ediyordu. Avrupa-Atlantik yapıları ile entegrasyon, Azerbaycan dış politikasının bir diğer önceliği olmaya devam ediyor ve Avrupa Konseyi, AB ile işbirliğini sürdürüyordu (Aliyev, 2013; 4, Ismailzade, 2004; 8).

İlham Aliyev Dönemi

2003 yılında İlham Aliyev cumhurbaşkanı olduğunda Azerbaycan'ın dış politika seyrinde pek bir şey değişmedi; ancak ülkenin ilerlemesinde önemli kaldıraçlar elde etti. İki boru hattı (BTC ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı) 2006 ve 2007'de birbiri ardına devreye alındı; dünya pazarına büyük miktarda Azerbaycan enerji kaynağı taşınması ile beraber, ülkenin kasasına büyük miktarda para getirmiş oldu. Böylece benzeri görülmemiş bir ekonomik büyümeyi hızlandıran enerji merkezli dış politika ciddi şekilde kendisini rakamlarda hissettirmeye başladı. Enerji geçişinin kilit merkezi olarak Azerbaycan, Hazar'ın enerji kaynaklarına alternatif erişim sundu. Bununla da ülkenin dünya siyasetindeki nüfuzu da buna bağlı olarak arttı (Eyvazov, 2016; 70).

Cumhurbaşkanları Haydar ve İlham Aliyev'in görev süreleri boyunca Azerbaycan'ın dış politikası altı ana özelliği içermektedir:

- münhasır bir ittifakın üyesi olmak yerine büyük bölgesel ve küresel güçlerle ilişkileri dengelemek;
- devletin ittifaklarını veya ana işbirliği vektörlerini belirlemede dini ve etnik kimlik faktörlerinin olmaması;
- tam bağımsızlığın korunması ve herhangi bir bölgesel gücün fiili vasal devleti olarak hizmet etmeme;
- büyük Azerbaycan etnik topluluğuna değil, Azerbaycan devletinin vatandaşlarına hizmet eden politikalar;
- ulaşım ve ulaşım altyapı anlaşmaları bir dış politika aracıdır ve devletin dış politika gündeminin bir parçasıdır;
- Ermenistan ile Dağlık Karabağ anlaşmazlığının çözümü yoluyla devletin güvenli ve tanınmış kalıcı sınırlara sahip olmasını sağlamaya yönelik aktif girişimler. Haydar ve İlham Aliyev'in cumhurbaşkanlıkları döneminde dış politika yaklaşımını benimseyen en önemli belge, 23 Mayıs 2007'de kabul edilen Azerbaycan Milli Güvenlik Anlayışı'dır (Brenda, 2010; 52-53).

Bu çalışmanın sonucu olarak bölgede yaşanan tüm gelişmeleri de dikkate alarak Azerbaycan'ın dış politika önceliklerini şu genellemeler yapmakla durumu özetleyebiliriz.

Birinci öncelik, askeri ittifaklara katılmaktan kaçınmak ve bölgede fiili tarafsızlığı korumaktır. Azerbaycan, Rusya liderliğindeki Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne (Collective Security Treaty Organization- CSTO) katılmadı ve kendisini Rus askeri birliklerinden ve üslerinden kurtaran ilk eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinden biriydi. Benzer şekilde Azerbaycan, bölgesel ortakları Gürcistan ve Ukrayna'nın aksine NATO üyesi olma konusunda önemli girişimlere sahip değildir. Bunun yerine, Barış için Ortaklık programı kapsamında NATO ve üyeleri ile pratik ve pragmatik işbirliğine odaklanmaktadır (Ismailzade, 2020).

SONUÇ

Azerbaycan dış politikasında neo-realist kuram perspektif çerçevesinde kabul ederken bu yaklaşımı literatürün kapsamlı çalışmaları açısından birçok sorunları kapsayacak şekilde incelemek mümkünken, bu çalışmada bir teorinin küçük devletin dış politikada zorunlu olarak algıladığı aynı zamanda coğrafi etkenlerden dolayı rasyonel biçimde yürütülmeye çalışılan denge politikası incelenmiştir. Devletlerarası ilişkileri belirlenmesinde uluslararası ve bölgesel sistemin önemini anlayarak Azerbaycan bu yönde dış politikasını şekillendirmiştir. Bu öncelikler anarşik yapının hakim olduğu Kafkasya bölgesinde Azerbaycanın komşu devletlerin yanısıra dünya devletleri ile ilişkilerin yürütülmesinde etkili olmuştur. Çalışma farklı dönemlerde ön planda olmasının ana etkeni olarak egemenliğin korunması ve dış tehditlerin algılanması açısından önemini ortaya koymuştur.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

KAYNAKÇA

1. ALIYEV Kamal Makili (2013), *Azerbaijan's Foreign Policy: Between East and West*, Istituto Affari Internazionali, January
2. BAGIROV Sabit, (2000), *Azerbaijan's strategic choice in the Caspian region*, Caspian News Agency
3. BRENDA Shaffer, (2010), "*Foreign Policies of the States of the Caucasus: Evolution in the Post-Soviet Period*", Uluslararası İlişkiler, Volume 7, No 2, p. 51-65
4. EYVAZOV Jannatkhon (2016), edited by Piotr Bajor, *Ukrainian Crisis of 2014 and Changing Regional Conditions for National Security of Azerbaijan*, Contemporary Azerbaijan in Social and Political Dimension, Kraków
5. GRIFFITHS Martin (2007), *International Relations Theory for the Twenty-First Century*, Routledge, London and New York
6. ISMAILZADE Fariz (2004), *Azerbaijan's Tough Foreign Policy Choices*, Unisci Discussion Papers, October
7. ISMAILZADE Fariz (2020), *Azerbaijan's foreign policy priorities and the role of the Middle East*, 12 May
8. MAMMADOV Agil (2017), *Karşılıklı Bağımlılık Kuramı Perspektifinde Azerbaycan Dış Politikasının Analizi*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
9. ROSENAU N. James, DURFEE Mary (1995), *Thinking Theory Thoroughly: Coherent Approaches to An Incoherent World* Boulder, Westwide

(38)

Basiru CAMARA⁵⁰²

IMPACT OF REMITTANCES ON THE ECONOMY OF THE GAMBIA HAVALELERİN GAMBİYA EKONOMİSİNE ETKİSİ

ABSTRACT

The most tangible links between migration and economic development are remittances. They represent one of the most important foreign financial resources—external financing, which was the driving force behind Foreign Direct Investment (FDI) and Overseas Development Assistance (ODA) in most of Sub-Saharan Africa. Migrant remittances have surpassed FDI in significance as a private financial resource for households and an external financial resource for developing countries' economies, particularly in Sub-Saharan Africa. In this study, a time series data set from 2004 to 2019 is used to investigate the impact of remittances on the Gambia's economy. The findings suggest that remittances have a positive impact on the economy of the Gambia, but that this effect is statistically insignificant.

Keywords: Remittances, economic growth, sub-Saharan Africa, Gambia.

ÖZ

Göç ve ekonomik kalkınma arasındaki en somut bağlantı işçi dövizleridir. Bunlar, Sahra Altı Afrika'nın çoğunda Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI) ve Denizaşırı Kalkınma Yardımı'nın (ODA) arkasındaki itici güç olan dış finansman - en önemli yabancı mali kaynaklardan birini temsil ediyor. Göçmen havaleleri, haneler için özel bir finansal kaynak ve özellikle Sahra Altı Afrika'da gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri için bir dış finansal kaynak olarak önem bakımından DYY'yi geride bırakmıştır. Bu çalışmada, havalelerin Gambiya ekonomisi üzerindeki etkisini araştırmak için 2004'ten 2019'a kadar olan bir zaman serisi verisi kullanılmıştır. Bulgular, havalelerin Gambiya ekonomisi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu, ancak bu etkinin istatistiksel olarak önemsiz olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İşçi dövizleri, ekonomik büyüme, Sahra altı Afrika, Gambiya.

⁵⁰² Graduate student at Ankara Yıldırım Beyazıt University, Institute of Social Sciences, Department of Economics.

INTRODUCTION

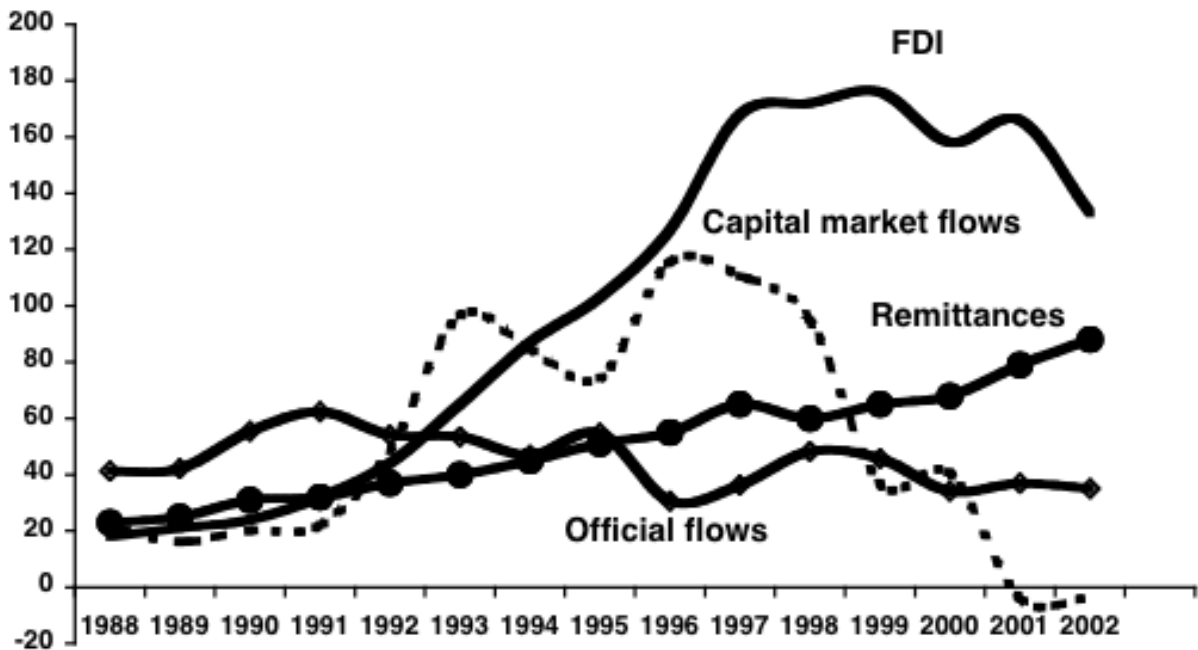
Workers' or migrant remittances is when migrants send a portion of their earnings home in the form of cash or goods to support their families. Remittances have grown rapidly in recent years, and they now account for most of the foreign revenue in many developing economies. In 2018, remittances to Sub-Saharan Africa increased by over 10% to \$46 billion, owing to improved economic conditions in high-income countries. Comoros has the highest share of remittances as a percentage of GDP, followed by Gambia, Lesotho, Cabo Verde, Liberia, Zimbabwe, Senegal, Togo, Ghana, and Nigeria⁵⁰³.

The impact of remittances on economic growth have been the subject of numerous theoretical and empirical investigations. Remittances can boost investment by easing financial constraints in developing countries, therefore contributing to promote economic growth. It has been hypothesized that remittances through this channel would have a stronger impact on countries with a less established financial system.

Remittances can help human capital investment in terms of finance, smooth consumption, and also create multiplier effects by increasing household spending (Gupta et al., 2009). Also remittances have the ability to boost investment by lowering consumption volatility, resulting in a more stable macroeconomic climate conducive to investment (Singh et al., 2010).

However, remittance fees charged by money transfers agents is one of the reasons promoting remittances through unofficial channels, it drains the hard earned remittances and also affect the poor. Reducing remittance fees by five percentage points could increase annual remittance flows to developing countries by \$4 to \$5 billion (Ratha, 2004).

Graph 1. Resources flows to developing countries(in billions of dollars)

Source: Migration Information Source, Dilip Ratha, 2004

(<https://www.migrationpolicyinstitute-europe.com/article/understanding-importance-remittances>)

Remittance flows are more stable than capital flows, and they are countercyclical, rising during economic downturns or after natural disasters while private capital flows are decreasing.

⁵⁰³ <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2019/04/08/record-high-remittances-sent-globally-in-2018>

GAMBIA'S HISTORICAL PERSPECTIVE OF INTERNATIONAL MIGRATION

Gambia has a lengthy history of internal and international migration, owing to its West African location. In 1965, the country declared independence from the United Kingdom, and the economic crisis that followed saw a major surge in migration. The crisis wreaked havoc on Gambia's agriculture industry, which is a crucial pillar of the country's economy; in addition, land shortages has had a significant impact on rural communities. As a result, many people in rural areas were left jobless between 1993 and 2010, and many of them went to urban areas to find work (Kebbe, 2013).

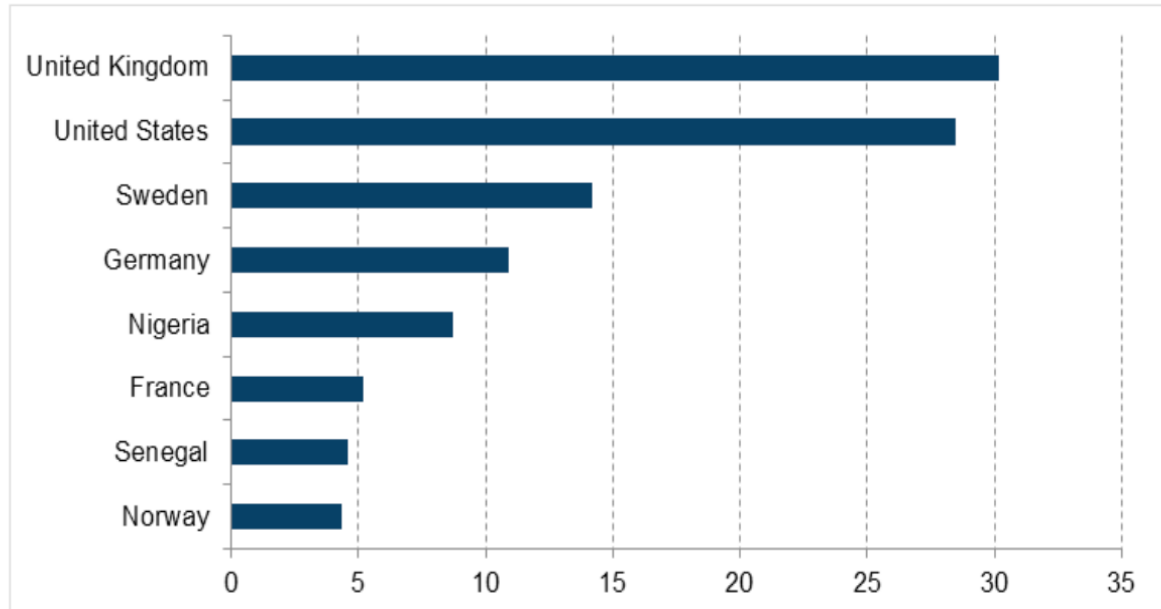
The Gambia's net migration in 2013 was the eighth largest in Africa

The economy of Gambia is heavily reliant on remittances. Migrant remittance inflows in 2015 totalled USD181 million, accounting for 19.5 percent of GDP, according to World Bank estimates based on the number of overseas migrants and their income.

TRENDS IN MIGRATION AND REMITTANCES IN THE GAMBIA

The most common reasons for most Gambians to migrate internationally are rising income inequality, poverty, unemployment, and a low standard of living. The reasons that cause migration to increase also include both push and pull factors. The push and pull theories provide light on the many dynamics at action. Push factors compel migrants to leave their home nations, whereas pull factors entice migrants to migrate to destination countries. The Gambia, with a population of approximately 2 million people, is one of Africa's smallest countries (IOM, 2018). Despite its small size, migration is important in Gambian society. Over 90,000 Gambians live overseas, and their remittances account for more than 20% of the country's GDP.

Figure 1. Remittances sent to The Gambia, (in million US dollars)

Source: The Gambia Migration Profile, IOM, 2017.

The United Kingdom and the United States, followed by Sweden, are the countries sending the highest remittances to Gambia, according to the World Bank.

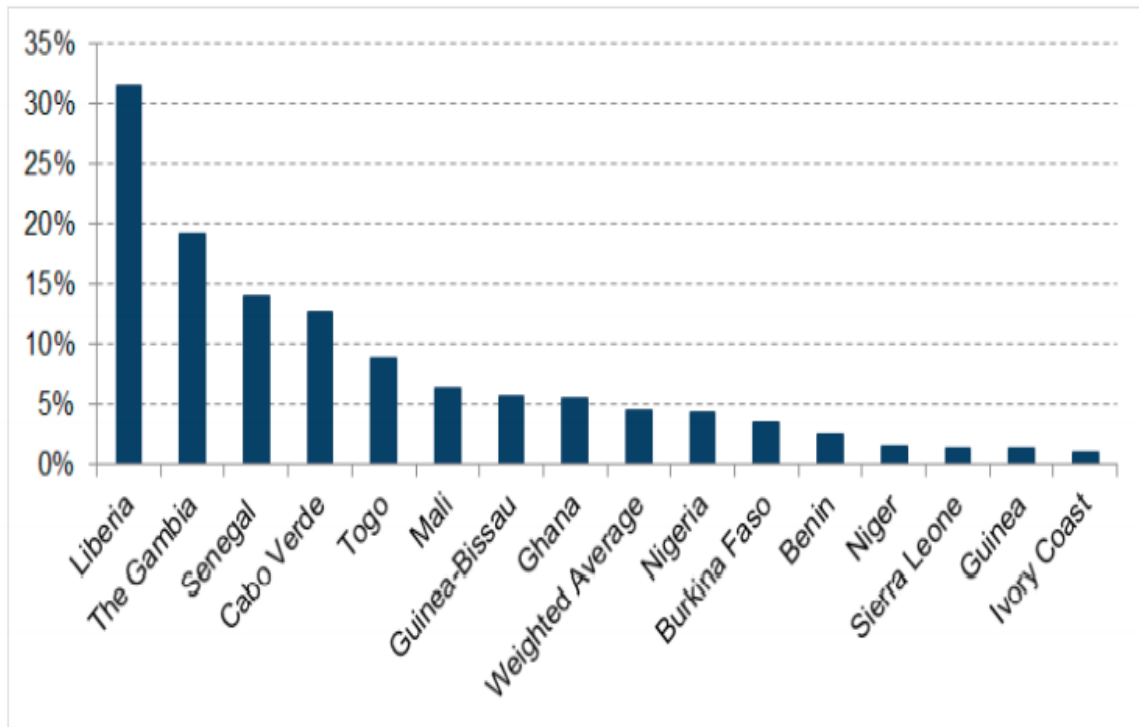
REMITTANCES AND INVESTMENTS FROM THE DIASPORA

The Gambia's economy is highly dependent on remittances. According to World Bank estimates based on the number of international migrants and their income, the migrant remittance inflows in 2015 amounted to USD181 million, which represented 19.5 per cent of the GDP.92 Among ECOWAS countries, only Liberia

was more dependent on remittances, as can be shown on the graph below, and the region’s weighted average was only 4.6 per cent of GDP. Remittance’s inflows were USD48 million in 2012 (last available data) according to the same estimates.

Figure 2. Remittances as a percentage of GDP in ECOWAS countries

Source: **The Gambia Migration Profile, IOM, 2017**

Still according to the World Bank estimates, the countries sending the most remittances to the Gambia are the United Kingdom and the United States, followed by Sweden:

The OCDE provides slightly different estimates, estimating 2015 remittances at USD193 million.

Despite their importance for the Gambia’s economy, very few studies exist on the topic of remittances. The 2009 urbanization survey dedicated a section to remittances, showing that male Gambians were more prone to send remittance than women (67 per cent versus 33 per cent) and that monetary remittances accounted for most of the flows. However, the data does not reflect the recent sociological or technological evolutions that may have affected the remittances flows since 2009.

Until now, there seems to be limited interest from the government to address the lack of data on remittances. Directing this funding towards productive investments is a significant area of interest in other countries with large Diasporas. In the Gambia, the government is yet to recognize the contributions of its diaspora and only recently started to reach out to its citizens abroad.

If remittances are sometimes presented as a great asset for development, literature on the topic notes they have several limitations. First, previous studies suggest that remittances are most often used for daily household expenditures, making some researchers doubt that they can generate significant economic growth. They nevertheless provide many Gambian households with the means to afford food, clothes, and education, all which are necessary to build human capital, which is a precondition to economic growth.

Furthermore, remittances tend to reflect the migrants’ regions of origin and that could reinforce spatial inequalities. Moreover, the literature suggests that since the poorest people are not the ones who choose to emigrate, it is not necessarily the families the most in need who receive the most remittances.

However, even if the poorest families receive less remittances, they may still benefit from job creations if remittances support the creation of small businesses locally.

Beyond remittances strictly speaking, migrants abroad can also stimulate economic growth at home by investing and creating transnational trade. They are usually well positioned to start a business, because they know about investment and trade opportunities at home and possess a network both in the Gambia and in their country of residence.

In any case, remittances and investments will probably only have a direct impact on economic development in the Gambia if they are structured and directed by an enabling legal framework that incentivize them and direct them towards the sectors most likely to generate economic growth.

LITERATURE

Most available studies on the impact of migration on household members left behind have found that it has a favourable influence in both the short and long term. The categorization migrants' remittances are used by the household members who are left behind (Rapoport & Docquier, 2006).

Remittances are used to repay loans for migration or education, as well as for insurance and strategic reasons. It also directly contributes to household income, allowing households to buy more assets, increase business investment, and purchase more products, such as education and health care inputs. Remittances can stimulate entrepreneurial activity at the home level (Yang, 2004) and (Woodruff & Zenteno, 2001). There is a transfer of knowledge and a change in views among the migrants' remaining family members. They found that as household members emigrated from Mexico to the United States, their understanding of contraceptives grew (Hildebrandt & McKenzie, 2005).

Studies examining the relationship between remittances and GDP growth show mixed results. (Faini, 2003) finds a positive relationship between growth and remittances using cross-country data. Similarly, a positive relationship between them is also supported by several studies for Mexican economy. It has been found that “every dollar Mexican migrants send back home or bring back with them increases Mexico’s GNP from anywhere between \$2.69 and \$3.17, depending on which household income group received the remittances (Adelman & Taylor, 1990)”. They suggest that for every \$2 billion in remittances that entered Mexico, production in the economy increased by over \$6.5 billion (Durand et al 1996). (Ekanayake et al., 2008) examine the impact of foreign remittances and foreign direct investment on the economic growth of developing countries. The study uses annual data of a large group of developing countries covering Asia, Africa, and Latin America and the Caribbean for the period 1980–2006. They find that both remittances and foreign direct investment significantly promote growth in developing countries. However, this positive relationship is challenged in several studies, it finds that there is no direct link between real per capita output growth and remittances (Spatafora, 2005). The panel data is used for 113 developing countries and it is found that remittances have a negative effect on economic growth (Chami et al., 2005).

Many research have looked into the link between remittances and investments in the home countries. Remittances are high relative to other cash flows for developing nations (Barajas et al., 2009). They discover that, over the last decade, remittance flows to developing countries have surpassed foreign direct investment (FDI) flows, accounting for roughly one-third of export earnings, more than twice private capital flows, nearly ten times official capital flows, and more than 12 times official transfers. As a result, poor countries should seize this massive influx of remittances and spend it to foster development and inclusive growth. The inflow of remittances from migrant workers and professionals from developing countries helps to increase investment activity in the recipient country, according to empirical research. Almost 30 percent of remittances are utilised in Ghana for investment and house development Asiedu (2003). The profits from migration are more easily shifted to savings and investment if the principal income producer stays at home and maintains the household (Drinkwater et al., 2003). (McCormick & Wahba, 2001) use a 1988 poll of 1,526 Egyptian migrants to try to determine the likelihood of a migrant becoming an entrepreneur/employer/self-employed individual or a company owner upon his or her return from working overseas. Even though the results differed for literate and illiterate migrants, the general conclusion reached was those two factors – time spent working abroad and

total amount of money saved abroad – have a positive and significant impact on the likelihood of migrants becoming entrepreneurs when they return home.

Regardless of the receiving country's economic situation, the flow of remittances stays consistent. Remittances are supposed to alleviate poverty because they are often received directly by the impoverished person. Both the micro and macro perspectives can be used to understand the impact of remittances on poverty reduction. However, there is no institutional mechanism in place to measure its impact (Chimhowu et al., 2005). It is obvious and acceptable to infer that the amount of money transferred by migrants to family members back home has some overall impact on poverty reduction. It is found that most international migrants (69.7%) contribute money to cover "the essential requirements of the family" in a survey of long-term legal immigrants (Uruci & Gedeshi, 2003). Only a few research have investigated the relationship between remittances and poverty. It is examined the influence of international migration on poverty using household surveys from 71 developing countries.

They discover that foreign remittances had a large statistically significant negative influence on poverty, even after controlling for income level, income disparity, and geographic region. A 10% rise in remittances as a percentage of GDP results in a reduction of 1.6 percent of the population living in poverty. Remittances contributed to a 4.2 percent reduction in national poverty in El Salvador in 2000, as well as a reduction in the Gini coefficient from 0.55 to 0.53 (Campos & Palomo, 2002).

When foreign remittances were included as part of total household income, the squared poverty gap in Guatemala decreased by 19.8 percent (Adams, 2004). Remittances have a statistically significant impact on poverty reduction at the local level in Mexico (López-Cordova, 2005). It is examined that the impact of remittances on poverty and welfare in rural and urban Lesotho using data from 7,680 families from a 1986–1987 survey. remittances account for 35% of household income (Gustafsson & Makonnen, 1993). It demonstrates that if remittances were eliminated, average per-capita household spending would decrease by 32% and the poverty head count index would rise by 26%. Furthermore, stopping remittances would result in a 52 percent increase in the poverty gap index. Data from 1782 households from a rural Mexico survey conducted in 2003 is analysed and address the influence of overseas remittances on poverty (Taylor et al., 2005). With a 10% rise in overseas remittances, the study predicts that poverty headcount and poverty gap indices will fall by 0.77 and 0.53, respectively.

EMPIRICAL ANALYSIS

Model, data, variables, and methodology

In this study we used yearly times series data of The Gambia from 2004 to 2019. We have used Nominal variables for the empirical analysis, and they are expressed in USD. All variables are converted to their natural logarithms, and any figures that cannot be converted logarithmically are removed. The World Bank and Penn World Table databases were used to gather all the data.

The model to be estimated is:

$$GDP_t = \beta_0 + \beta_1 REM_t + \beta_2 GCF_t + \beta_3 OPP_t + \beta_4 FDI_t + \varepsilon_t$$

Were:

GDP_t : The natural logarithm of the gross domestic product per capita growth.

REM_t : The natural logarithm of personal remittances sent by migrant workers.

GCF_t : The natural logarithm of the Gross fixed capital formation which is often used as a proxy for the physical capital investment.

FDI_t : The natural logarithm of foreign direct investment in percentage of GDP.

OPP_t : The natural logarithm that captures the effect of trade, or openness of the economy on economic development, the terms of trade for each country under consideration are determined

Methodology

We're working with time series data; therefore, we'll check to see if the data is stationary to avoid a spurious regression. Even though the statistical test of such regression may be biased and inconsistent. To study the stationarity of time series, we used unit root tests like the augmented Dickey-Fuller (ADF) test.

Empirical Results

The variables were not stationary after running unit root tests in their level form. All the variables were stationary after the first difference was taken.

Table 1. Shows the results of the ADF unit-root test.

Variables	Level			First difference	
	lag	Intercept	Intercept +trend	Intercept	Intercept +trend
gdppc	0	-0.349	-3.441	-5.667*	-5.089*
	1	-0.476	-3.552	-4.876**	-2.960*
	2	-0.154	-2.663	-3.468*	-3.176*
rem	0	-2.436	-2.344	-6.017***	-6.199*
	1	-2.492	-2.159	-4.267*	-5.103*
	2	-2.517	-2.318	-4.482**	-5.113*
gcf	0	-0.681	-4.231	-7.506**	-7.597*
	1	-0.245	-2.682	-6.585*	-6.591*
	2	-0.356	-3.486	-4.468*	-4.519**
fdi	0	-0.375	-1.674	-9.306*	-9.359*
	1	-1.292	-2.385	-5.347*	-5.416*
	2	-0.491	-2.276	-4.898*	-4.941*
opp	0	-1.053	-2.614	-5.616**	-5.589*
	1	-1.872	-3.015	-4.077*	-3.248*
	2	-1.751	-2.156	-3.528	-3.411*

Where (*),(**), and (***) represents at %1, %5, and %10 significance respectively.

TABLE 2. shows the results of Johansen cointegration test

This table illustrates if the variables under investigation are co-moving over time. These results indicate that the variables have at least one long-term significant relationship. As a result, a regression equation may be created between economic growth and explanatory variables in levels.

VARIABLES	HYPOTHESE		TEST STATISTICS	
	H ₀	H ₁	Eigenvalue ratio	likelihood
REM	r=	0	0.6466	23,0203*
GCF	r>0	r≤	0.9944	10,9392
	r>2	1		
FDI	r ≤	2	0.7734	5,892
	r>3	2		
OPP	r ≤	3	0.7747	2,9392
	r>4	3		

Where (*) represents rejection of the null hypothesis at 1% significant level.

Table 3. Shows the results of the OLS parameter estimation

Dependent Variable: gdpcc

Variables	Coefficient
rem	0.935 (0.730)
gcf	-13.83 (7.779)
fdi	-2.497 (12.62)
opp	-8.791** (3.322)
Constant	1,285*** (144.5)
Observations	15
R-squared	0.625

Standard errors in parentheses

***** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1**

D-W 1.74893

We estimated the relationship between GDP per capita, remittances, and the other variables in the study using the ordinary least squares (OLS) results. The explanatory variables explain 63 % in per capita GDP growth, according to the R-square value of 0.625. In Gambia, a 1% increase in remittances results in a 0.935 % boost in GDP per capita growth, however this is statistically insignificant.

Foreign Direct Investment, openness of the economy, and gross capital formation to GDP ratios, on the other hand, have a negative impact on per capita income and are insignificant except for the openness of the economy.

CONCLUSION

In many developing economies, remittances have expanded quickly in recent years, and they now account for most of the foreign money. Numerous theoretical and empirical studies have been conducted on the impact of remittances on economic growth.

The impact of remittances on the Gambia's economy was investigated, and that it was found that remittances have a positive impact on the country's per capita income.

Remittances help people get out of poverty, but they rarely turn their recipients into entrepreneurs. The intriguing possibility that remittances can be channelled in some way to achieve both of these objectives remains, but this will require a better understanding of the role that remittances play in the lives of their recipients, as well as institutions that can assist remittance recipients in making the most of the financing they receive (Chami et al., 2009).

REFERENCES

1. Azam, M. (2015). The role of migrant workers remittances in fostering economic growth: The four Asian developing countries' experiences. *International Journal of Social Economics*, 42(8), 690–705. <https://doi.org/10.1108/IJSE-11-2013-0255>
2. Banga, R., & Sahu, P. K. (2014). *Impact of Remittances on Poverty in Developing Countries*. 27.
3. Chami, R., Fullenkamp, C., & Jahjah, S. (2005). Are Immigrant Remittance Flows a Source of Capital for Development? *IMF Staff Papers*, 52(1), 55–81. <https://doi.org/10.2307/30035948>
4. Comes, C.-A., Bunduchi, E., Vasile, V., & Stefan, D. (2018). The Impact of Foreign Direct Investments and Remittances on Economic Growth: A Case Study in Central and Eastern Europe. *Sustainability*, 10(1), 238. <https://doi.org/10.3390/su10010238>
5. Fayissa, B., & Nsiah, C. (2010). The Impact of Remittances on Economic Growth and Development in Africa. *The American Economist*, 55(2), 92–103. <https://doi.org/10.1177/056943451005500210>
6. Ferdaous, D. J. (2016). *Impact of Remittances and FDI on Economic Growth: A Panel Data Analysis*. 21.
7. Hamouri. (2020). The Effect of Remittances on the Real Estate Market in Jordan. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8(5), 426–435. <https://doi.org/10.35940/ijrte.E5676.018520>
8. Jawaid, S. T., & Raza, S. A. (2016). Effects of Workers' Remittances and its Volatility on Economic Growth in South Asia. *International Migration*, 54(2), 50–68. <https://doi.org/10.1111/imig.12151>
9. Karagöz, K. (2009). WORKERS' REMITTANCES AND ECONOMIC GROWTH: EVIDENCE FROM TURKEY. *Journal of Yasar University*, 18.
10. Manuel Orozco. (2008, February 15). *Toward the Mainstream: Currents and Dynamics of Remittances to Latin America and the Caribbean* | Publications. <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Toward-the-Mainstream%20Currents-and-Dynamics-of-Remittances-to-Latin-America-and-the-Caribbean.pdf>
11. Martinez, J. de L.-. (2005). *Workers' Remittances to Developing Countries: A Survey with Central Banks on Selected Public Policy Issues* (SSRN Scholarly Paper ID 757265). Social Science Research Network. <https://doi.org/10.2139/ssrn.757265>
12. Meyer, D., & Shera, A. (2017). The impact of remittances on economic growth: An econometric model. *Economia*, 18(2), 147–155. <https://doi.org/10.1016/j.econ.2016.06.001>
13. OECD. (2006). *International migration outlook: Annual report 2006*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
14. Oshota, S., & Badejo, A. (2014). The Impact of Remittances on Economic Growth in Nigeria: An Error Correction Modeling Approach. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 17(2), 21–43.
15. Pradhan. (2016). *Does remittance drive economic growth in emerging economies: Evidence from FMOLS and Panel VECM*. 57–74.
16. Pradhan, G., Upadhyay, M., & Upadhyaya, K. (2008). Remittances and economic growth in developing countries. *The European Journal of Development Research*, 20(3), 497–506. <https://doi.org/10.1080/09578810802246285>
17. Ramirez, M. D. (2013). Do Financial and Institutional Variables Enhance the Impact of Remittances on Economic Growth in Latin America and the Caribbean? A Panel Cointegration Analysis. *International Advances in Economic Research*, 19(3), 273–288. <https://doi.org/10.1007/s11294-013-9407-2>

Appendix

The variables and Data sources

Variables	Description	Source
GDP_t	The growth of nominal GDP per capita. It is measured as the growth of nominal per capita GDP in current (2010) U.S. dollars.	The World Bank development indicator database
REM_t	Log of personal remittances received in current U.S. dollars.	The World Bank development indicator database
GCF_t	The log of gross fixed capital formation as a percentage of GDP, used as proxy for investment in physical capital.	The World Bank development indicator database
FDI_t	Log of net foreign direct investment inflows as percentage of GDP.	The World Bank development indicator database
OPP_t	The log of trade/openness of the economy (The terms of trade for each country under consideration are determined by the ration of export to import price indices)	The World Bank development indicator database

SEDD-İ ZERÂİ'NİN İBADETLERDEKİ ETKİSİ: NAMAZIN DIŞINDAKİ FARZLARA ETKİSİ THE EFFECT OF SEDD-İ ZERÂİ ON WORSHIP: EFFECT ON FARZS OUTSIDE OF NAMAZ

ÖZ

İslâm dini hiçbir şekilde din, dil ve ırk gibi konularda ayırım yapmaksızın herkesin hakkının korunması gerektiğini belirtmiş ve insan haklarına son derece önem vermiştir. Sadece vuku bulan olaylara çözüm getirmemiş, aynı zamanda meydana gelebilecek olaylar içinde bir çözüm yolu bulmaya çalışmıştır. İslâm dini, yapılan fiil sonucunda meydana gelmesi muhtemel olan olumsuz sonuçların önünü sedd-i zerâi gibi bir takım ilke veya prensipler ile engellemeye çalışmıştır. Ortaya çıkacak sonucun olumlu olması muhtemel durumda da onu feth-i zerâi ilkesi veya prensibi ile desteklemiştir.

Bu çalışmada, sedd-i zerâi ilke veya prensibinin namazın dışındaki farzlarda hüküm verilirken hangi uygulamalarda karşımıza çıktığı konusu üzerinde durulmuştur. Giriş kısmında sedd-i zerâi'nin, İslâm Hukuku'ndaki diğer deliller ile arasındaki konumu hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Daha sonra, sedd-i zerâi kavramı ve kısımları hakkında bilgi verilmiş olup namazın dışındaki farzlar tek tek incelenerek sedd-i zerâi'nin buralardaki uygulamaları üzerinde durulmuştur. Sonuç kısmında ise sedd-i zerâinin diğer deliller arasındaki önemi ve ibadetler üzerindeki etkisine kısaca değinilerek çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Sedd-i zerâi, İbadet, Namaz, Farz.

ABSTRACT

The religion of Islam has stated that everyone's rights should be protected without any discrimination in matters such as religion, language and race, and has given utmost importance to human rights. Not only did he find a solution to the events that took place, but he also tried to find a solution for the events that might occur. The religion of Islam has tried to prevent the possible negative consequences that may occur as a result of the action, with a set of principles or principles such as sedd-i zerâi. In the event that the result is likely to be positive, he supported it with the principle or principle of conquest. In this study, it has been emphasized in which applications we come across the sedd-i zerâi principle or principle when ruling in fards other than prayer.

This study consists of an introduction and two parts. In the introduction part, it is tried to give information about the position of sedd-i zerâi with other evidences in Islamic Law. In the first chapter, the concept of sedd-i zerâi is emphasized and information about its parts is given. In the second part, the obligatory prayers other than the prayers were examined one by one and focused on the practices of sedd-i zerai in these places.

Keywords: Islam law, Sedd-i zerâi, Worship, Prayer, Religious duty.

⁵⁰⁴ AĞRI İbrahim Çeçen Üniversitesi; İslami İlimler Fakültesi; Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, bilaldursun1991@gmail.com; ORCID ID:0000-0254-547X

GİRİŞ

Allah Teâlâ'nın dünya ve ahirette kullarının menfaatine olan şeyleri gözettiği aşikârdır. Bu sebeple kullarının iki dünyada azaba uğramalarına neden olacak şeyleri yasakladığı gibi, onlara götürecektir vesileleri de yasaklamıştır. Aynı şekilde kullarını iyi ve güzel olan şeye götürecektir vesilelerin önünü açmıştır. Konumuz gereği inanmış kimseleri yasak olana götürme ihtimali olan şeyleri engelleyen delil, yöntem veya prensiplerden biri de hiç şüphesiz sedd-i zerâi ilkesidir. İnsanlara menfaati olan şeyler her devirde yenilendiği için sedd-i zerâi'nin de içtihadler ile sürekli uygulanabileceğini söyleyebiliriz. İslâm hukuk ekolleri içerisinde bazı mezhepler sedd-i zerâi'yi her ne kadar pratikte kabul etmediklerini söyleseler de, uygulamalarda neredeyse hepsinin başka kavramlar altında sedd-i zerâi'yi kullandıklarını söylemek mümkündür.

Bu çalışmamızda sedd-i zerâinin ibadetlerdeki yansımalarını namaz örneği üzerinde göstermeye çalışacağız. Namaz konusunun geniş olması nedeniyle sedd-i zerâinin sadece namazın dışındaki farzlarına olan etkisi üzerinde durulacaktır. Ayrıca Allah Teâlâ'nın emrettiği namaz gibi önemli bir ibadettin geçersiz olmasına neden olabilecek mefseadetlerin önüne nasıl sedd çektiğini de ortaya koymaya çalışacağız.

1. İSLAM HUKUKUNDA ZERÂİ ve ÇEŞİTLERİ

İslâm hukukunda zerâi özel ve genel anlam olarak iki kısma ayrılmaktadır. Özel anlamda “zerâi” kavramı “aslı itibarıyla mubah olan bir davranışın, yapılması halinde harama götürmesi kuvvetle muhtemel olan şeyleri” ifade etmektedir. Zerâi kavramının başında sedd lafzı olsun ya da olmasın, özel anlamda/mutlak sedd-i zerâi anlamını ifade etmektedir. Genel anlamda ise zerâi, bir şeye ulaşmak için vesile edinilen her şeyi kapsamaktadır. Bu anlamıyla zerâi/vesile yoluyla elde edilmesi hedeflenen şeyin, yasak bir fiil olup olmaması dikkate alınmamıştır. Bu yönüyle zerâi, seddedilen (kapatılan/engellenen) ve fethedilen (önü açılan/teşvik edilen) davranışları ifade etmekte kullanılan vesileler anlamındadır.⁵⁰⁵ Biz öncelikle sedd-i zerâi kavramını, daha sonra da feth-i zerâi kavramını açıklamaya çalışacağız.

“Sedd” (سد) kelimesinin çoğulu “südûd/esdâd” (سدود/اسداد) olup sözlükte “bir şeyin önünü kapamak, tıkmak, engel koymak, çatlağı onarmak” gibi manalara gelmektedir.⁵⁰⁶ Zerâi (الذرائع) ise, zerâa (الذريعة) kelimesinin çoğulu olup sözlükte “vesile, sebep, derîe (siper)” gibi manalara gelmektedir.⁵⁰⁷

Sedd-i zerâi, İslam hukuk düşüncesinde kendisine yer edinmiş önemli ilkelere biridir. Bu kavramı neredeyse bütün mezhep imamlarının hüküm ya da uygulamalarında görmekteyiz. Ancak aynı şeyi mezheplerin hukuk metodolojisinde görmek pek mümkün değildir. Bu fark belli ölçüde sedd-i zerâi kavramının terim anlamına da yansımıştır. Ancak biz burada bütün tanımlamalara yer vermekten ziyade genel kabul görmüş tanımını vereceğiz. Sedd-i zerâi kavramı “Mefsedete götüren vâsıtaların yasaklanması anlamına gelir. Mefsedet de, haram veya mekruh çerçevesinde kalan şer'an yasaklanmış durumları ifade eder”⁵⁰⁸ şeklinde tanımlanmıştır.

Sözlükte “sedd/kapatma” kavramının zıddı olan “feth” (الفتح) kavramı ise “F-t-h” (فتح) kökünden mastar olup, “açma”⁵⁰⁹ anlamına geldiği gibi, “yardım etme”⁵¹⁰, “hüküm verme”⁵¹¹ gibi manalara da gelmektedir. Zerâi kelimesine muzâf olarak bittiğinde “Feth-i zerâi” kavramı; “Maslahata ulaştırın sebeplerin elde edilmesi, ona ulaştırın yolların açılması” anlamına gelmektedir.⁵¹²

⁵⁰⁵ Muhammed Hişâm Burhânî, “Seddü'z-Zerâi' fi Ş-Şerîati'l-İslâmiyye”, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1995), 54-59.

⁵⁰⁶ Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali El-Ensâri İbn Manzûr, “Lisânü'l-Arab”, (Beyrut: Dâru's-Sâdir, 1994), 3/207; Muhammed b. Ya'kup Firûzâbâdî, “el-Kâmusu'l-Muhît”, thk. Muhammed Naîm Araksusi, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2005), 1/287.

⁵⁰⁷ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, 8/96.

⁵⁰⁸ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-cevziyye, “İ'lâmü'l-Muvakkîn” IV, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 4/553; Zekiyuddîn Şa'bân, İslam Hukuk İlminin Esasları, Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 202.

⁵⁰⁹ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, 2/202.

⁵¹⁰ Ebü Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî, “Muhtârü's-Sihah I”, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 1/233.

⁵¹¹ Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esrûddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, “en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser”, (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 3/407.

⁵¹² Burhânî, Seddü'z-Zerâi' fi Ş-Şerîati'l-İslâmiyye, 57.

Feth-i zerâi kapsamında değerlendirilen şeyler, dinin emrettiği maslahatlara yol açan mübah davranışlardır. Mesela, farz-ı kifaye şartını yerine getirecek kadar toplumda ilim sahibi kimseler varsa, bu durumda diğer kişilerden bu farziyet düşer. Bununla beraber, başka kimselerin de bu türden ilme yönlendirilmesinde toplum için bir fayda olacaksa, diğer kişilerin bu yola teşvik edilmesi feth-i zerâi olur.⁵¹³

2. SEDD-İ ZERÂİ'NİN KISIMLARI

Fakihlerin tasnifinden hareketle sedd-i zerâi'nin kısımları, yol açtıkları mefsedet açısından genel olarak şu şekilde tasnif edilir.⁵¹⁴

-Meşru Olmayan ve Mefsedete Yol Açan Sedd-i Zerâi

Dinen yasak olan bir fiilin başka bir yasak fiile vasıta kılınması durumunda, meşru olmayan bir fiil yoluyla yasak olan bir başka fiil elde edilmiş olur. Örneğin, müşriklerin ilahlarına sövmek, onlarında Allah Teâlâ'ya sövmelerine vesile olabileceğinden bu fiil yasaklanmıştır.⁵¹⁵ Bu tür fiillerin hem kendisi hem de vasıtası haram olduğundan dolayı, mefsedetın oluşması açık, vesilenin bir başka mefsedete ulaştırması ise kaçınılmazdır.⁵¹⁶ İçki içmek suretiyle sarhoş olma, zina fiilini işlemek suretiyle nesillerin bozulmasına vesile olma, iftira suçunu işlemek suretiyle fitne ve fesada vesile olma gibi hususların hepsi bu kısma girmektedir. Buradaki fiillerin bizatihi kendileri haram olduğu gibi vasıta olmaları da haramdır. Çünkü buradaki vesilelerin mefsedete götüreceği aşikârdır.

-Meşru Olup ve Maslahata Yol Açan Sedd-i Zerâi

Meşru olan ve maslahata yol açan fiiller İslam'ın temel hedeflerini gerçekleştirmede yardımcı unsurlar konumunda olduğundan, bu grubu feth-i zerâi olarak nitelendirebilecek fiiller oluşturur.⁵¹⁷ Bu kısma dâhil olan zerâilerin maslahata yol açması büyük ihtimal, mefsedete yol açması ise nadirdir. Bu gruptaki fiillerin yasaklanması bir yana, bu fiiller, mefsedetleri ortadan kaldırma ve insanlara faydalı olma adına teşvik edilirler. Örneğin, meyve yetiştiriciliğinde insanların maslahatı vardır. Nadiren de olsa yetiştirilen meyvelerden içki vs. imal edilmesi mümkünse de, böyle bir ihtimale binaen bu meyvelerin yetiştirilmesi yasaklanamaz.

-Meşru Olmayıp Maslahata Yol Açan Sedd-i Zerâi

Kendisi dinen meşru olmadığı halde, meşru bir maslahata yol açan vasıtalar “zarûretler memnu olan şeyleri mübah kılar”⁵¹⁸ külli kaidesi gereğince caiz hale gelirler. Böyle durumlarda haram kılınan bir şeyin vesilesi, meşru bir maslahata yol açacağından dolayı tercih edilir. Örneğin, faydalanmaları amacıyla düşmana mal bağışında bulunmak haram olmakla birlikte, şayet onların elinde Müslüman kimselerden esir olanlar varsa, bu esirlerin hürriyetlerine kavuşturmak gayesiyle kendilerine mal vermek caiz hale gelir. Zira burada ileride oluşabilecek daha kötü bir durumun engellenmesi söz konusudur.⁵¹⁹ Kişinin lehine olan maslahatların korunması problemlili hale gelmişse, bu durumda görünürde mefsedet gibi olan fakat hakikatte bir maslahatı temin etmeye matuf olan bazı tedbirler alınır. Ancak bu gibi tedbirlerin devreye konulması, kişinin hakkını iptal edici ya da canını tehlikeye atıcı bir duruma sebebiyet vermemelidir. Bu şartlara riâyet etmek koşuluyla şahsın maslahatına olan durum, korunması gerekli nesnenin kısmen veya tamamen değişikliğe uğratılmasını zaruri kılıyorsa, bu durumda o tasarruflar caiz olur. Kişinin hayatını kurtarmak için kangren olan herhangi bir uzvunun kesilmesi veya Hızır (a.s) kıssasında da anlatıldığı üzere⁵²⁰ zayıfların, kimsesizlerin, yetimlerin,

⁵¹³ Osman Şâhin, “İslam Hukuk Metodolojisinde Zerâyi ve Uygulaması”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 7 (Nisan 2006), 211.

⁵¹⁴ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkûn*, 3/122; Burhânî, *Seddü'z-Zerâi' fi'ş-Şer'iati'l- İslâmiyye*, 195-198.

⁵¹⁵ el-En'am 6/108.

⁵¹⁶ Şevket Topal, “İslam Hukuk Düşüncesinde Sedd-i Zerâi”, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 105.

⁵¹⁷ Şâhin, “İslam Hukuk Metodolojisinde Zerâyi ve Uygulaması”, 214.

⁵¹⁸ Hoca Emin Efendizâde Ali Haydar, “md.21”, “*Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*”, (İstanbul: DİB Yayınları, 2020), 1/80.

⁵¹⁹ Şihâbüddîn Ahmed b. İdris el-karâfi, “*Şerhu Tenkihu'l-Fusul*”, (Kahire: Şirketü't-Tabâati'l- Fenniyyeti'l-Mütehadded, 1973), 449.

⁵²⁰ “Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu kusurlu kılmak istedim. (Çünkü) onların arkasında her (sağlam) gemiyi gasp etmekte olan bir kral vardı.” (el-Kehf, 18/79.), “ Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir hazine vardı; babaları ise iyi bir kimse idi. Rabbim istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.” (el-

düşkünlerin mallarının gaspa uğrayacağından korkulursa, bu durumda onların haklarını korumak amacıyla mallarının kısmen ayıplı hale getirilmesi buna örnek verilebilir. Esasında burada zahiren mefsedet varmış gibi algılansa da hakikatte bir hakkın zayı olmasının önlenmesine yönelik tedbir vardır.⁵²¹

Bu kapsamda değerlendirilebilecek pek çok örnek söz konusudur. Nişanlanacak ya da evlenecek çiftlerin, önceden birbirlerini görmeleri, namahrem olanların birbirlerine bakmaları⁵²² he ne kadar mefsedet olarak gözüksede, bir maslahatı temin etmek amacıyla caiz görülmüştür.⁵²³ Benzer şekilde evliliklerin sürdürülmesi maslahat, boşanma ise mefsedettir. Ancak bazen aile içerisinde değişik nedenlerden kaynaklanan zorunluluklar nedeniyle evlilik yürüyemez hale gelmişse, bu durumda mefsedet gibi gözüken yola başvurmak gerekir. Böyle bir zerâi, dinen arzu edilmemekle birlikte, maslahata yol açan bir mefsedet olduğu aşikârdır.

-Meşru Olup Mefsedete Yol Açan Sedd-i Zerâi

Bu grupta bulunan zerâi'nin vasıtaları dinen meşru olmakla birlikte, meşru olan bu vasıtaların kendisi maslahatı temin etmekten uzaktır. Bunun karşılığında ise mefsedeti doğurması kuvvetle muhtemeldir. Burada zerâi'nin kendisi esas itibarı ile dinen yasak bir fiil olmamakla birlikte, kişinin bu yola başvurması halinde genellikle mefsedet doğacağı aşikâr olduğundan, kendileri, ihtiyaten yasaklanır.⁵²⁴ Örneğin, şarap imal eden kimseye üzüm satılacağı, savaş esnasında düşman tarafa veya isyancılara silah satılacağı yönünde zann-ı gâlip hâsıl olursa, bu satışlar da sedd-i zerâi ilkesine göre yasaklanır. Bu gibi durumlarda zann-ı gâlip kesin bilgi konumundadır.⁵²⁵ Burada üzüm veya silah satmak asıl itibarıyla yasak değildir. Ancak şarap veya silah imalatçısına bunları satmak açıkça mefsedete götüreceğinden bu ilke gereği yasaklanmıştır.

3. SEDD-İ ZERÂİ'NİN NAMAZIN FARZLARINDAKİ ROLÜ

Farsça bir kelime olan “*namaz*” sözlükte “*tazim için eğilmek, kulluk, ibadet*” gibi anlamlara gelmektedir. Arapçada ise namazın karşılığı salât (çoğulu salavât) kelimesidir. “*Salât*” kelimesi sözlükte “*dua etmek, ibadet etmek, başışlanma dilemek, yalvarmak*” gibi manaları ifade eder.⁵²⁶ Terim anlam olarak salât (namaz), “*tekbirle başlayıp selamla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedeni ibadet*”⁵²⁷ demektir. Kur'an-ı Kerim'deki ayetlere bakıldığında ilahi dinlerin bütününde namaz ibadetinin var olduğu görülmektedir.⁵²⁸ Beş vakit olarak bugün kılınan namaz hicretten bir buçuk yıl önce Miraç gecesinde farz kılınmıştır.⁵²⁹

Kelime-i şehâdetten sonra İslâm'ın en önemli ruknü olan namaz, bir takım fiillerle Allah'a ibadet etmenin ifadesi, yaratıcıya yakarmak, O'nunla konuşmak ve O'na yaklaşmaktır. Namaz kişinin bedeni, dili ve kalbiyle Allah'a (c.c) yönelmesidir. Efendimiz (s.a.v) “*Namaz dinin direğidir*”⁵³⁰ buyurmuş ve namazın

Kehf, 18/82.) Ayette geçen ifadeler dikkatle incelendiğinde görülecektir ki, Hızır a.s yapmış olduğu tasarruflarını belli karinelere dayandırmıştır. Her halükarda, mefsedete götüren yolların engellenmesi, keyfi arzularla değil, belli karinelere gerçekleştirilmiştir. Bu husus oldukça önemlidir.

⁵²¹ Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm, “*Kavaidü'l-Ahkâm fi Mesalihi'l-Enam*”, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 2/79.

⁵²² “(Rasulüm!) Mü'min erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır.” (el-Nur 24/31.) “Mü'min kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler...” (el-Nur 24/31)

⁵²³ İbnü'l-Kayyım, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, 3/136.

⁵²⁴ Topal, *İslam Hukuk Düşüncesinde Sedd-i Zerâi*, 108-109.

⁵²⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el Gırnâtî, *el-Muvâfakat fi Usûliş Şerîa*, Çev. Mehmet Erdoğan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 1/359-360.

⁵²⁶ Mehmet Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/350; Ömer Nasûhi Bilmen, “*Büyük İslâm İlmihali*”, (İstanbul: Semerkand yayınları, 2012), 133.

⁵²⁷ Ferhat Koca, “*İslâm İbadet Esasları*”, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 124.

⁵²⁸ el-Meryem 19/5; el-Âli İmrân 3/39; el-Enbiya 1/73; el-Lokman 31/17.

⁵²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el- Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru İbnu Kesîr, 2002), “Bed'ü'l-halk”, 6; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, thk. Nazar b. Muhammed el-Faryabî Ebü Kutaybe, (Beyrut: Dâru't-Tâibah, 2006), “İman”, 259; Ebü İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-sünen*, thk. Beşer Avad, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), “Salât”, 213.

⁵³⁰ Tirmizî, “İman”, 8.

rükünlerinden olan secdeyi kulun Allah'a (c.c) en akın olduğu hal olarak ifade etmiştir.⁵³¹ Ayrıca ayette⁵³² kurtuluşa eren müminlerin özellikleri içerisinde namazda huşu duyma vasfı da ifade edilmiştir. Bu da namazın son derece önemli bir ibadet olduğunu bizlere göstermektedir. Bu nedenle kılınan namazların geçerli olması için bir takım bilgilere sahip olunması gerektiği açıktır. Fıkıh âlimlerimiz kişiye lazım olacak bu bilgileri birçok kaynakta toplamış ve namaz ile ilgili olan hükümleri çıkarırken de aslî ve fer'î kaynaklardan yararlanmışlardır. Biz burada İslâm'ın beş şartından biri olan namaz ibadetinin farzlarında verilen bir takım hükümlerde sedd-i zerâi'nin rolünün ne olduğuna dair bir çalışma yapacağız.

3.1. Namazın Dışındaki Farzlar

Farz, vâcib veya nâfile türünden herhangi bir namazın geçerli sayılması için aranan şartlara sıhhat şartları denir. Bunlar namazın mahiyetinden bir cüz olmadıkları ve namaza hazırlık özelliği taşıdıkları için şart olarak isimlendirilir.⁵³³ Namazın şartları konusunda mezhepler arasında farklı görüşler olduğu bilinmektedir.⁵³⁴ Biz burada daha çok Hanefî mezhebinin tasnifinden hareketle herkesçe genel olarak bilinen şartlarından bahsedeceğiz. Şimdi namazın dışındaki bu şartlara dair verilen hükümler sırasıyla sedd-i zerâi bağlamında değerlendirilecektir.

3.1.1. Hadesten Taharet

Namaz için abdesti olmayan birinin abdest almasına veya manevi kirlilik sayılan cünüplük, hayız ve nifas gibi gusül alınması gereken durumlarda kişinin gusül etmesine yani boy abdesti almasına hadesten taharet denmiştir.⁵³⁵ Namaz abdesti veya gusül abdesti almak için yeterli miktarda suyun olmaması halinde teyemmüm alınması gerektiği ayette belirtilmiştir.⁵³⁶ Ancak teyemmümün caiz olması için bir takım şartlar ileri sürülmüştür. Mesela, kişinin başkasında olan suyu normal fiyatıyla satın alma imkânı varken teyemmüm etmesinin caiz olmadığı buna örnek olarak gösterilebilir. Aksine böyle bir durumdan yararlanan kişiler suyu aşırı fiyatla satacak olursalar bu durumda suyu alma imkânı olsa bile teyemmüm alınabileceği yönünde görüş vardır.⁵³⁷ Burada fırsatçılığın önüne sedd çekmek için böyle bir hükmün verildiğini söyleyebiliriz. Kişi pahalıda olsa parasını vererek suyu alabilme gücüne sahip olsa da daha sonraları toplumda böyle durumların artmasıyla birçok kimse haksız kazanç elde etmiş olacaktır. Böyle bir mefsetetin önüne sedd-i zerâi ile geçildiğini söylemek mümkündür.

3.1.2. Necasetten Taharet

Namaz kılacak kişinin bedeninde, elbisesinde veya namaz kılacağı yerde namaza mani olacak miktarda var olan maddi pisliklerden temizlenmeye necasetten taharet denmiştir.⁵³⁸ Necasetten temizlenme yollarından biride istibradır. İstibra, kişinin abdest bozduktan sonra dışkı veya idrarın tamamen kesildiğini anlamak için

⁵³¹ Müslim, "Salât", 215.

⁵³² Mü'minûn 23/1-2.

⁵³³ Ebû'l-Fazl Mevdûdî Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, "el-İhtiyâr li Ta'li-li'l-Muhtâr", (Beyrut: Dâru'l-Mârifet, 2015), 1/61; Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 135; Yaşaroğlu, "Namaz", 32/353; Koca, *İslâm İbadet Esasları*, 128.

⁵³⁴ Abdurrahman b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, Çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990), 1/237-240; Takrîyüddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdilmü'min el-Hüseynî el-Hisnî, *Kifâyetü'l-Ehyâr fî halli Gâyeti'l-İhtisâr*, thk. Ali Abdulhamîd bilatîm-Muhammed Vehbî Süleyman, (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1991), 90-94; Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesîd*, thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 1/229; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/88-95.

⁵³⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/33-34; Hisnî, *Kifâyetü'l-Ehyâr*, 90-94; Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı*, 1/7-8; Salim Ögüt, "Tahâret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/382.

⁵³⁶ el-Mâide 5/6.

⁵³⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâu'ulûmi'd-Dîn*, Çev. Ahmet Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989), 1/367-368; Hisnî, *Kifâyetü'l-Ehyâr*, 171; Mehmet Boynukalın, "Teyemmüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/51.

⁵³⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/205; Koca, *İslâm İbadet Esasları*, 129; Ögüt, "Tahâret", 39/382.

bir müddet beklemeyi ve bu amaçla bir takım davranışlarda bulunmayı ifade eder.⁵³⁹ Bazı hadislerden⁵⁴⁰ hareketle Hanefî ve Mâlikî fakihleri istibrayı vacip, Şâfiî ve Hanbelîler ise müstehap kabul etmişlerdir. Vacip kabul eden fakihler bu hükmü abdest aldıktan sonra gelebilecek herhangi bir akıntının abdesti dolayısıyla namazı geçersiz kılmasıyla ilişkilendirmişler. Müstehap kabul edenler ise temizlik yaptıktan sonra vücudun ve elbisenin tekrardan necis olma ihtimaline binaen bu hükmü vermişlerdir. Ancak abdestten sonra çıkabilecek herhangi bir akıntının abdesti bozduğunda herhangi bir ihtilaf yoktur.⁵⁴¹ Ayrıca İbn Âbidîn, abdestin bozulmayacağından emin olunması durumunda istibranın vacip değil mendup olduğunu söylemiştir.⁵⁴²

Sonuç olarak istibrayı vacip veya müstehap olarak görenler bu hükümleri verirken ortaya çıkabilecek sonuç üzerinden hareket etmişlerdir. İstibra yapmak bir zorunluluk olmadığı halde yapılmadığı takdirde vücut ve elbisenin kirlenmesine veya abdesti bozarak namazın geçersiz sayılması ihtimaline yol açmaktadır. Bu da sonuç itibariyle mefsedet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mefsedetin önüne sedd-i zerâi mantığı ile geçilmeye çalışıldığı görülmektedir.

3.1.3. Setr-i Avret

Sözlükte “setr” kelimesi, “örtmek, kapatmak”, “avret” kelimesi ise “eksik, gedik, açık, örtünmesi gereken yer” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak setr-i avret, namaz ve namaz dışında vücudun bir takım yerlerinin örtülmesi anlamına gelmektedir.⁵⁴³ Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlerin oluşturduğu çoğunluğa göre erkeklerde avret yerleri göbekleri altından dizleri altına kadar olan yerdir. Hanefîler diz kapaklarını da avret yerlerinden saymışlardır. Kadınların avret yerleri ise Hanefî ve Mâlikîlere göre ellerin ve yüzün dışındaki bütün bedendir. Yüzleri ve elleri namazın dışında fitne korkusu olmadıkça avret değildir. Ayaklarda ihtilaf olmakla beraber kabul edilen görüşe göre avret değildir. Şâfiî ve Hanbelîler ise elleri ve yüzü de avret yerlerinden saymışlardır.⁵⁴⁴

Burada dikkatimizi çeken nokta fitne korkusu olması durumunda yüz ve ellerinde avret yeri olarak sayılmasıdır. Hanefî ve Mâlikî mezhebindeki fakihler bazı ayet⁵⁴⁵ ve hadisleri⁵⁴⁶ delil göstererek fitne korkusu olmadığı müddetçe yüz ve elleri avretten saymamışlardır. Şâfiî ve Hanbelî mezhebi ise kadınlarda yüz ve ellerin avret yerlerinden sayıldığını savunmuşlardır. Yüz ve elleri avret yerinden sayanlara göre zinet tabîi ve sun’i/sonradan meydana gelme olarak iki kısımır. Yüz yaratılıştan olan tabîi zinetten sayılmıştır. “Onlar kendiliğinden açılan müstesna zinetlerini göstermesinler”⁵⁴⁷ ayeti kadının zinetini göstermesini mutlak olarak yasaklamıştır. “Kendiliğinden açılan müstesna” ifadesi bilerek ve tasarlama olmadan açılan yerler demektir. Rüzgârın boynunu, bacaklarını v.s açması gibi.⁵⁴⁸ Yine “onlardan bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin”⁵⁴⁹ ayeti de yüzün avret olduğuna dair delil olarak kullanılmıştır. Ayet her ne kadar Efendimizin (s.a.v) eşleri için inmişse de kıyas yoluyla diğer kadınlara da hitap etmektedir. İlet, kadının her yerinin avret oluşudur.⁵⁵⁰ Bunların dışında kadına bakmanın fitne korkusu yüzünden caiz olmadığı şeklinde bir takım aklî delillerde ileri sürülmüştür. Yüz fitne açısından ayaktan, saçtan ve bacadan daha ileridir. Bu kısımlara bakmak ittifakla haram olduğuna göre yüze bakmanın öncelikli haram olması gerekir. Sadece evlilik gibi konularda

⁵³⁹ Öğüt, “İstibrâ ve İstincâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/320; Koca, *İslâm İbadet Esasları*, 104.

⁵⁴⁰ Buhârî, “Vudû”, 55; İbn Mâce, “Tahâret”, 26.

⁵⁴¹ Öğüt, “İstibrâ ve İstincâ”, 23/321.

⁵⁴² Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, “*Radd’l-Muhtâr ale’d-Dürri’l-Muhtâr*”, thk. Ahmed Abdulmüveccer-Ali Muhammed Muavviz, (Riyad: Dâru Âlimi’l-Kutub, 2003), 1/344.

⁵⁴³ Fatih Okumuş, “Setr-i Avret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/576; Mehmet Erdoğan, “*Fıkıh ve Hukuk Terimleri*”, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 505.

⁵⁴⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/81-84; Hısnî, *Kifâyetü’l-Ehyâr*, 93; Faruk Beşer, “*Fıkıh Açısından Avret ve Örtünme*”, (İstanbul: İlmî neşriyat, 1991), 104; Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 136; Koca, *İslâm İbadet Esasları*, 130.

⁵⁴⁵ el-Nur 24/31.

⁵⁴⁶ Ebû Dâvud, “Libâs”, 34.

⁵⁴⁷ el-Nur 24/31.

⁵⁴⁸ Beşer, *Fıkıh Açısından Avret ve Örtünme*, 104-105.

⁵⁴⁹ el-Ahzâb 33/53.

⁵⁵⁰ Beşer, *Fıkıh Açısından Avret ve Örtünme*, 105.

zaruretten dolayı yüze bakılabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca yüzün ve ellerin avretten sayılmadığını söyleyenler de buraların açılması gerektiğini ve kapatılmasının bidat olduğunu söylememişlerdir. Bunun anlamı fitneden emin olmak şartıyla ve herhangi bir zaruret buldukça açılmalarında mahzurun olmayacağı anlamındadır.⁵⁵¹

Sonuç olarak elleri ve yüzü avret yeri olarak kabul edenler bu hükmü verirken her ne kadar naslardan bir takım deliller getirirler de arka planda fitneye sebep olma endişesinin olduğu gözükmektedir. Aynı şekilde elleri ve yüzü avret yeri olarak kabul etmeyenlerde fitne korkusu olduğu durumlarda buraların avretten sayılmasını ifade etmişlerdir. Başka bir deyişle fitne korkusu yoksa ve evlilik talebi gibi bir takım zaruretlere bulunuyorsa buraların açılmasında beis olmadığı söylenmiştir. Eller ve yüzü avret yeri olarak kabul edenlerin ve etmeyenlerin ortak noktası vesilenin bir mefsedeti doğurma ihtimalinin önüne sedd çekmektir. İki görüşü savunanlarda hüküm verirken sedd-i zerâi mantığıyla hareket ederek kötülüğe götürebilecek yolları henüz başındayken kapatmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.

3.1.4. İstikbâl-i Kible

İstikbâl kelimesi sözlükte “yönelmek” anlamına gelmektedir. Kible ise, namaz kılarken Müslümanların yönelmeleri gereken Kâbe’yi ifade eder. Bu durumda İstikbâl-i kible, namaz kılarken Mekke’de bulunan Kâbe’ye doğru yönelmek demektir.⁵⁵² İslâm dinine göre Allah (c.c) mekândan münezzeh olmakla beraber, birtakım bedeni hareketle yapılan ibadetlerin belli bir yöne dönerek yapılması hem ibadet disiplini açısından hem de kişinin manevi bir merkezle bütünleşmesi açısından gerekli görülmüştür. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de her ümmetin yöneldiği bir kiblesinin bulunduğu belirtilmesi⁵⁵³ maddi ve manevi alanda ortak şura sahip bir toplumun kurulmasında kiblenin oynadığı rolü göstermektedir.⁵⁵⁴

İlmihallerde İstikbâl-i kible ile ilgili birçok hüküm yer almakla birlikte düşman ve yırtıcı hayvan korkusu gibi kibleye yönelmenin zor olduğu bazı durumlarda kişinin istediği tarafa dönebileceği ve gerekirse ima ile namazını kılabileceği belirtilmiştir.⁵⁵⁵ Ayrıca “*Her nereye yönelerseniz, Allah’ın zatı oradadır...*”⁵⁵⁶ ayetinin korku anında veya binek üzerinde namaz kılarken Mekke yönünün haricinde bir yöne doğru namaz kılan kişilere kolaylık sağladığı belirtilmiştir.⁵⁵⁷ Burada dikkatimizi çeken nokta kibleye dönüldüğü takdirde kişiye zarar verecek bir durumun ortaya çıkma ihtimalidir. Buna karşı olarak kibleye yönelen kişinin böyle bir duruma maruz kalmama olasılığı da muhtemeldir. Bu ihtimali de göz önüne alırsak kişinin böyle durumlarda kibleye yönelerek namaz kılmasında herhangi bir sakıncanın olmadığını söylemek mümkündür. Ancak korkulan durumun gerçekleşmesi halinde kişinin canına zarar gelmesi kaçınılmazdır. Böyle bir durum İslâm dininde var olan canın korunması prensibine ters düşmektedir.⁵⁵⁸ Ayrıca “*Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez*” ayeti⁵⁵⁹ de kişiye bu hususta ruhsat tanımaktadır. İslâm dininin hem canın korunmasını emretmesi hem de bu tür kolaylıklar sağlaması söz konusuysa kişinin kendini tehlikeye atması düşünülemez. Bu nedenle kişinin zarar görmesine neden olabilecek bu tür davranışların önüne sedd-i zerâi mantığı ile geçilmeye çalışılmıştır.

⁵⁵¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, “*Ravâiu’l-Beyân Tefsîru Âyeti’l-Kelâmi Mine’l-Ku’rân*”, (Beyrut: Mektebetü’l-Gazâlî, 1980), 2/156-158.

⁵⁵² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, 1/ 274; Hısnî, *Kifâyetü’l-Ehyâr*, 94; Ahmet Güç, “Kible”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/364-365; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 266.

⁵⁵³ el-Bakara 2/148.

⁵⁵⁴ Koca, *İslâm İbadet Esasları*, 131.

⁵⁵⁵ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkıhı*, 1/275; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 1/64-65; Hısnî, *Kifâyetü’l-Ehyâr*, 94-95; Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 138; Koca, *İslâm İbadet Esasları*, 133.

⁵⁵⁶ el-Bakara 2/115.

⁵⁵⁷ Güç, “*İlâhî Dinlerde Kible Anlayışı ve Müslümanların Kible İle İlgili Uygulamaları*”, *Diyanet İlmî Dergisi* 39/2 (Haziran 2003), 99.

⁵⁵⁸ el-Bakara 2/195.

⁵⁵⁹ el-Bakara 2/185.

3.1.5. Vakit

Namaz, günün belli zaman dilimlerinde yerine getirilmesi gereken bir ibadettir. Bu nedenle farz namazlar ile bunlara bağlı sünnet namazlar, vitir, teravih ve bayram namazları için vakit şarttır.⁵⁶⁰ Namazın, vakitleri belirlenmiş bir farz olduğu Kur'an'da ifade edilmiş⁵⁶¹ olup bu vakitlere açık şekilde veya işaret yoluyla değinilmiştir.⁵⁶² Bununla beraber namaz vakitleri daha çok Hz. Peygamberin (s.a.v) söz ve fiilleriyle açıklık kazanmıştır.⁵⁶³ Namaz vakitleri hakkında birçok hüküm olmakla beraber burada sadece konumuzla ilgili kısımlara değinilecektir.

Sabah, öğlen ve akşam namazlarının vakit girdikten bir süre sonra eda edilmesinin nedeni namaz vaktinin tam olarak oluşmasına yönelik olup vaktinden önce namaz kılmanın önüne sedd çekmektir. Aksi halde kılınan namaz geçerli olmayacaktır. Ayrıca bu namazların çok fazla geciktirilmesi halinde bir takım dünyalık işlerden dolayı cemaatin az olacağı da açıktır. Bunun önüne geçmek için bu namazların gereğinden fazla geciktirilmemesinin daha uygun olduğu söylenmiştir. İkinci namazının geciktirilmesi halinde ise kerahet vaktinin girme ihtimali vardır. Yatsı namazının geç saatlerde kılınmasında dinen bir sakınca olmamakla beraber o saatte insanların bir takım sebeplerden dolayı evlerinden çıkmak istemeyecekleri ve cemaatin az olabileceği endişesiyle bu namazın geç saatleri ertelenmesi hoş karşılanmamıştır. Vitir namazını geciktirmek evla olmakla birlikte, kişi geç saatte namazı kılamayacağından endişe ederse o zaman bu namazı vaktinde kılar.⁵⁶⁴ Görüldüğü üzere bir takım menfaatleri çekmek için yapılacak uygulamalar daha büyük mefsedetlere yol açabilmektedir. Vaktinden önce kılınan namazın geçersiz olacağı ya da evla olduğu için geç saatlere vitir namazını bırakmanın hiç kılınmaması gibi daha büyük mefsedetlere yol açabileceği aşikârdır. Mecellenin “*Def-i mefâsid*, yani, fesâdları def ve izale etmek ekseriyâ *celb-i menâfi'den evlâdır*”⁵⁶⁵ kaidesi konumuz bağlamında değerlendirildiğinde doğabilecek mefsedetlerin sedd-i zerâi ile engellenmeye çalışıldığını söyleyebileceğimiz gibi ihtiyât kavramıyla bu mefsedetlerin önüne geçildiğini söylemekte mümkündür.

3.1.6. Niyet

Niyet kelimesi sözlükte, “azmetmek, karar vermek, istemek, kastetmek” gibi manalara gelmektedir. Terim olarak niyet, kalbin bir şeye karar vermesi, kişinin hangi işi ne için yaptığını açıklıkla bilmesi demektir. Namaz konusunda niyet, Allah için ihlâs ve samimiyetle namaz kılmayı istemek ve hangi namazı kılacağını bilmektir.⁵⁶⁶ Namazın sahih olması için niyetin gerekli olduğunda fakihler ittifak etmişlerdir. Ancak çoğunluk niyeti namazın sıhhat şartlarından sayarken, Şâfiîler ve bazı Mâlikîler niyeti namazın rükünlerinden saymışlardır.⁵⁶⁷

Ebû Hanîfe'ye göre, cemaatin tekbirleri imamın tekbirine yakın olmalıdır. Çünkü bunda ibadete acele etme fazileti vardır. O halde cemaatin tekbirinin imamın tekbirine yakın olması için niyetin tekbirden önce alınması gerekir. Ancak İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre cemaatin imama uyma niyeti, imam “Allahu Ekber” deyip namaza başlamasından sonra olmalıdır. Böylece bir namaz kılana uyulmuş olsun ve imamdan önce tekbir alma ihtimali kalmamasın.⁵⁶⁸ Niyetin imamın tekbirinden önce olmasında Ebû Hanîfe'ye göre herhangi bir sıkıntı olmadığı aksine ibadete acele etme fazilet olduğu açıktır. Ancak iki imamın görüşüne bakıldığında imamın tekbirinden önce alınan tekbirlerde bir takım namazı bozan davranışların ortaya çıkma

⁵⁶⁰ Yaşaroğlu, “Vakit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/488-489.

⁵⁶¹ el-Nisâ 4/103.

⁵⁶² el-Bakara 2/238; el-Hûd 11/114.

⁵⁶³ Tirmizî, “Salât”, 1; Ebû Dâvud, “Salât”, 2.

⁵⁶⁴ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, “*el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*”, thk. Naim Eşref Nur Muhammed (Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyyeti 1996), 1/253-265; Ebû Muhammed Muvaffaküddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğni*, thk. Absullâh b. Abdulmuhsin et-turkî-Abdulfettâh Muhammed el-Halû, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1997), 2/12-45; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/234-241.

⁵⁶⁵ Hoca Emin Efendizâde, “md.21.”, 1/80.

⁵⁶⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, “Niyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/169-170; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimler*, 458.

⁵⁶⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/295; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/136; Hısnî, *Kifâyetü'l-Ehyâr*, 101; Koca, *İslâm İbadet Esasları*, 137-138.

⁵⁶⁸ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 147.

ihtimali söz konusudur. İmamın tekbir almadan namaza başlamış olmayacağı ve böyle bir durumda da henüz kendisine uyulacak birinin olmayışını örnek gösterebiliriz. Kendisine uyulacak birinin olmadığı durumda cemaatin niyeti geçersiz olacaktır. Aynı şekilde kıldığı namazda geçersiz olacaktır. Yine niyetin imamın tekbirinden önce yapılması halinde cemaatin imamdan önce tekbir alması ve böylece namazın geçersiz olması da söz konusudur. Sonuç olarak namazın geçersiz olma ihtimalinin önüne sedd çekmek için Ebû Yusuf ile İmam Muhammed niyetin imamın tekbirinden sonra alınmasına hükmetmişlerdir.

4. SONUÇ

İslam hukuk usulü kaynaklarında genel olarak deliller, aslî ve fer'î olarak tasnif edilmişlerdir. Kur'ân, Sünnet, İcma ve Kıyas aslî delillerden, bunun dışındaki deliller ise fer'î delillerden sayılmıştır. İşte, kötülüğe giden yolların kapatılması anlamına gelen sedd-i zerâî bu fer'î delillerdendir.

Hükümlerin konuluş amacı kendisinden beklenen faydaları elde etmek, istenmeyen durumları ise önlemektir. Bu, aynı zamanda İslam hukukunun gerçekleştirilmek istediği ana gayelerdendir. Bu amacın gerçekleşmesi için çaba gösteren İslam hukukçularının tamamı, hükmün lafzı ile ruhunu bir arada düşünmüş; hilelere ya da yanlış uygulamalara yol açacak kapıları kapatacak önlemleri almışlardır. Bununla birlikte onlar, kanunun yanlış anlaşılmasına veya uygulanmasına dönük alınması gereken tedbirlerin kaynağı ve metodu üzerinde farklı düşünmüşlerdir.

Bu çalışmada Kitab, Sünnet, gibi uygulamalarından verilen birçok örnekle, sedd-i zerâî'nin bir delil/yöntem olarak kullanılabilmesi, özellikle namazın dışındaki farzlarda karşımıza çıkan sedd-i zerâî uygulamaları üzerinde durulmuştur. Netice olarak sedd-i zerâî, nassların bulunmadığı konularda bir prensip olarak yararlanabilecek İslam hukukuna ait aklî, fer'î ve bağımsız deliller arasında yer aldığı ve kendisi ile ibadetler alanında namaz özelinde birçok çözüm üretildiği görülmektedir.

5. KAYNAKÇA

1. Hoca Emin Efendizâde, Ali Haydar “md.21.”, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. 1/80. İstanbul: DİB Yayınları, 2020.
2. Beşer, Faruk, *Fıkıh Açısından Avret ve Örtünme*. İstanbul: İlmi neşriyat, 1991.
3. Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Semerkand yayınları, 2012.
4. Boynukalın, Mehmet, "Teyemmüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/51. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
5. Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahihu'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru İbnu Kesîr, 2002.
6. Burhânî, Muhammed Hişâm, *Seddü'z-Zerâî' fi's-Şer'iati'l-İslâmiyye*, Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1995.
7. Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz, (1882-1941), *Dört Mezhebe Göre İslam Fikhi*. Çev. Mehmet Keskin. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.
8. Dönmez, İbrahim Kâfi, “Niyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33/169. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
9. İbn Abdisselâm, İzzüddîn Ebû Muhammed Abdülazîz b. Abdisselâm, *Kavaidu'l-Ahkâm fi Mesalihi'l-Enam*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
10. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
11. Firûzâbâdi, Muhammed b. Ya'kup, *el-Kâmusu'l-Muhît*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2005.
12. Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *İhyâu'ulûmi'd-Dîn*. Çev. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989.
13. Güç, Ahmet, “Kible”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/364-365. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
14. ----- “İlâhî Dinlerde Kible Anlayışı ve Müslümanların Kible İle İlgili Uygulamaları”. Diyanet İlmi Dergisi 39/2 (Haziran 2003), 99.

15. Hısnî, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdilmü'min el-Hüseynî, *Kifâyetü'l-Ehyâr fi halli Gâyeti'l-İhtisâr*. thk. Ali Abdulhamîd bilatîm-Muhammed Vehbî Süleyman. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1991.
16. İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Radd'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. thk. Âdil Ahmed Abdulmüveccer-Ali Muhammed Muavviz. 14 Cilt. Riyad: Dâru Âlimi'l-Kutub, 2003.
17. İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûn*. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
18. İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğni*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsîn et-türkî-Abdulfettâh Muhammed el-Halû. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1997.
19. İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*. thk. Muhammed Naîm Araksusi. 15 Cilt. Beyrut: Dârus-Sâdır, 1994.
20. İbn Rüşd, Muahmmmed b. Ahmed el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesîd*. thk. Muhammed Subhî Hasan Hallak. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
21. İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
22. Karâfî, Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-karâfî, *Şerhu Tenkihu'l-Fusul*, Kahire: Şirketü't-Tabâati'l-Fenniyyeti'l-Mütehaddeh, 1973.
23. Koca, Ferhat, *İslâm İbadet Esasları*, Ankara: TDV Yayınları, 2013.
24. Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*. thk. Naim Eşref Nur Muhammed. 8 Cilt. Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyyeti, 1996.
25. Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Ta'li-li'l-Muhtâr*, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 2015.
26. Müslim, İbnu'l-Haccac Ebu'l-Huseyn en-Nesaburî, *es-Sahih*. thk. Nazar b. Muhammed el-Faryabî Ebu Kutaybe, Beyrut: Dâru't-Tâibah, 2006.
27. Okumuş, Fatih, "Setr-i Avret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/576. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
28. Ögüt, Salim, "Tahâret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/382. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
29. -----, "İstibrâ ve İstincâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/321. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
30. Râzî, Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ, *Muhtâru's-Sihah*, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1999.
31. Sâbûnî, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-Beyân Tefsîru Âyeti'l-Kelâmi Mine'l-Ku'rân*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Gazâlî, 1980.
32. Şa'bân, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*. Çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
33. Şâhin, Osman, "İslam Hukuk Metodolojisinde Zerâyi ve Uygulaması". İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 7 (Nisan 2006), 211-214.
34. Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el Gırnâtî, *el-Muvâfakat fi Usûliş'Şerîa*. Çev. Mehmet Erdoğan. 4 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
35. Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *es-sünen*. thk. Beşer Avad, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
36. Topal, Şevket, *İslam Hukuk Düşüncesinde Sedd-i Zerâi*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
37. Yaşaroğlu, Mehmet Kamil, "Namaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/350. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
38. ----- "Vakit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(40)

Hatice Kübra ALGIN⁵⁶⁹

**TÜRKLERİN YABANCI DİL OLARAK ARAPÇA ÖĞRENİRKEN SES VE YAZI İLE İLGİLİ
KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**
**THE PROBLEMS ENCOUNTERED BY TURKS WITH SOUND AND TEXT WHILE LEARNING
ARABIC AS A FOREIGN LANGUAGE AND SOLUTION SUGGESTIONS**

ÖZ

Arapça Hami-Sami Dil ailesine, Türkçe Ural-Altay dil ailesine mensuptur. Farklı dil ailelerine mensup olan bu iki dilin alfabesi, yapısı ve dil bilgisi kuralları birbirinden tamamen farklıdır. İki dilin birbirinden farklı yapılara sahip olması Türklerin Arapçayı öğrenirken ses, yazı, sarf, nahiv ve delâlî gibi alanlarda birtakım dilsel sıkıntılar yaşamasına neden olmaktadır. Biz bu araştırmada Türklerin Arapça öğrenirken ses ve yazı ile ilgili en çok karşılaştıkları sorunlara ve çözüm önerilerine değineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Türklere Arapça öğretilimi, ses sorunları, yazı sorunları, Türkçe.

ABSTRACT

Arabic belongs to the Hami-Semitic language family and Turkish belongs to the Ural-Altai language family. The alphabet structure and grammar rules of these two languages, which belong to different language families are completely different from each other. The fact that the two languages have different structures from each other causes the Turks to experience some linguistic problems in areas such as sound, writing, morphology, syntax and delali while learning Arabic. In this research we will touch on the problems that Turks encounter most about sound and writing while learning Arabic and their solutions.

Keywords: Teaching Arabic to Turks, sound problems, writing problems, Turkish.

⁵⁶⁹ İstanbul Aydın Üniversitesi; Arap Dili Eğitimi Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, zerenkubra@hotmail.com; 0000-0002-8109-2730

GİRİŞ

Yer yüzünde dört yüz milyonu aşkın insanın ana dili ve bir buçuk milyar Müslümanın ibadet dili olan Arapça⁵⁷⁰ günümüzde 22 ülkenin resmî dilidir.⁵⁷¹ Arapça, sadece Arap ülkelerinde kullanılan bir dil değildir. Türkiye, İran, Malezya, Endonezya, Pakistan gibi ülkelerde de öğrenilen ve kullanılan bir dildir. Arapçanın bu ülkelerde öğrenilmesinin ve kullanılmasının en büyük nedeni; Arapçanın Müslümanların Kitâbı olan Kur'an-ı Kerim'in dili olmasıdır. Müslümanlar, okudukları Kur'an'ın dili olan Arapçaya her zaman özel bir ilgi göstermiş ve öğrenmeye çalışmıştır.

Türkiye'de 60 yılı aşkın bir süredir örgün ve yaygın eğitim kurumlarında Arapça öğretimi verilmeye devam etmektedir.⁵⁷² Yaklaşık 10 yıl öncesine kadar Türkiye'de Arapça öğrenen birisine “Neden Arapça öğrenmek istiyorsun?” diye sorulduğunda cevap genel olarak “Kur'an-ı Kerim'i anlamak için öğreniyorum” olurdu. Bu cevap günümüzde de hala geçerliliğini korumaktadır. Ancak günümüzde Arapça öğrenmenin bir başka önemli sebebi daha bulunmaktadır. Bilindiği üzere 2010 yılından itibaren Arap Dünyasında yaşanan iç savaşlar nedeniyle milyonlarca insan Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Türkiye'de çarşıda, pazarda, hastanede, okulda, işte vb. birçok alanda bir arada yaşamaya başlayan Türkler ve Araplar iletişim kurabilmek için birbirlerinin dillerini öğrenmeye ihtiyaç duymuşlardır. Türkiye'de uzun yıllardır imam hatip okullarında, ilahiyat fakültelerinde ve kurslarda daha çok Kur'an-ı Kerim'i anlamak amacıyla geleneksel yöntemle dil bilgisi ağırlıklı olarak öğretilen Arapça, günümüzde Araplarla iletişim kurabilmek için modern yöntemle pratik ağırlıklı öğretilmeye başlanmıştır. Arapça ve Türkçenin birbirinden tamamen farklı özelliklere sahip olması, Türklerin Arapçayı, Arapların da Türkçeyi öğrenirken birtakım dilsel sıkıntılar yaşamasına neden olmaktadır. Ancak bu sıkıntılar doğru yöntem ve teknikler kullanılarak zaman içerisinde rahatlıkla aşılabilecek sıkıntılardır.

Biz bu çalışmamızda, Türklerin Arapçayı öğrenirken ses ve yazı ile ilgili en çok karşılaştıkları sorunları, bu sorunların nedenlerini tespit edip çözüm önerileri sunmayı hedefledik. Hedefimize ulaşabilmek için de Türkçe ve Arapçanın genel özelliklerini, iki dil arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları inceledik.

1. Arapça

Dünyanın en köklü dillerinden biri olan Arapça, yer yüzünde dört yüz milyonu aşkın insanın ana dili ve bir buçuk milyar Müslümanın ibadet dilidir.⁵⁷³ Günümüzde Arap Devletleri başta olmak üzere Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde konuşulan Arapça 22 ülkenin resmî dili olmakla beraber Birleşmiş Milletler'de kabul edilen 6 resmi dilden birisidir.⁵⁷⁴ Arapça; İbranice, Aramice, Akadca, Kenanca ve Habeşçenin de içinde bulunduğu Sami dilleri ailesine mensup bir dildir.⁵⁷⁵ Sami dilleri isimlendirmesi klasik Arapça ve İbranice kaynaklarda Nuh'un oğlu Sam'a nispet edilmektedir.⁵⁷⁶ Tarihi kaynaklarda, Samilerin Hazreti Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan geldikleri, daha sonra çeşitli kabile ve milletlere ayrılarak çeşitli bölgelere dağıldıkları ifade edilmektedir. Bu kabile ve milletlerin konuştukları diller Sami dilleri ya da Doğu dilleri olarak isimlendirilmektedir. Samilerin ilk ana yurdunun Arap yarımadası olarak bilinmesi, Arapçanın Sami dilleri arasındaki ana dile en yakın olan ve o dilin birçok özelliğini koruyan dil olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Nitekim diğer Sami dillerinde olmayan ancak Sami dil özelliklerinden kabul edilen (ظ – غ – ذ) gibi harfler sadece Arapçada bulunmaktadır. Bazı Yahudi din alimleri ve araştırmacılar, ilk ana dile İbranice'nin daha yakın olduğunu ifade etseler de bununla ilgili somut bir delil ortaya koyamamışlardır.⁵⁷⁷ Genellikle “Kur'an dili” (لغة القرآن) olarak nitelendirilen Arapça zaman zaman “Lugatu't-Dâd” (لغة الضاد) yani “Dâd

⁵⁷⁰ Altun, Ahmet, “Türlere Arapça Kelime ve Gramer Öğretim Yöntem ve Teknikleri Sorunlar ve Çözüm Önerileri” Doktora Tezi, 2016, s.88

⁵⁷¹ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Arap%C3%A7a> (27.10.2021)

⁵⁷² Altun, Ahmet, “a.g.e.” s.167

⁵⁷³ Altun, Ahmet, “a.g.e.”, s.88

⁵⁷⁴ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Arap%C3%A7a> (27.10.2021)

⁵⁷⁵ Hijazî, Mahmud Fahmy, “el-Lugatu'l-Arabiyye Abra'l-Kurûn”, Kahire, Dâru's-Sekâfe, 1978, s.15

⁵⁷⁶ Bozgöz, Faruk, “Dil Toplum İlişkisi Ari-Sami Polemiğinde Dil ve Sami Dilleri”, Ekev Akademi Dergisi, sayı.20, 2004, s.282

⁵⁷⁷ Tur, Salih, “Sami Dilleri Üzerine Bir İnceleme”, Şarkiyat Mecmuası, 2011, s.130-133

harfinin dili” olarak da nitelendirilmektedir. Bunun nedeni ise "ض" (Dâd) harfinin Arapça dışında başka bir dilde bulunmamasıdır.

Sami dillerinin en zengini ve en gelişmiş olan Arapçanın⁵⁷⁸ ilk olarak ne zaman ve kim tarafından kullanılmaya başladığı ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Birinci görüş; Arapçanın Araplardan da önce, Hazreti Adem’den itibaren var olduğunu, ikinci görüş; Hazreti Nuh’un oğlu Sam’ın soyundan gelen Ya’rub bin Kahtân’ın Arapçayı konuşan ilk kişi olduğunu, üçüncü görüş; Hazreti İsmail’in Arapçayı ilk konuşan kişi olduğunu belirtmektedir. Ancak bu görüşlerin doğruluğunu net bir şekilde kanıtlayacak delillere ulaşamamıştır.⁵⁷⁹

Arapça İslamiyet’ten önce kuzeyde Adnanî, güneyde Kahtanî olarak bilinen iki ana kola ayrılmıştır. Adnanî Arapçası; Tihame, Necid, Hicaz ve Mekke’de konuşulan Emmar, Mudar, Kureyş lehçelerine, Kahtanî Arapçası; Himyeri, Gassani ve Kinde lehçelerine ayrılmıştır.⁵⁸⁰ İslamiyet’ten yaklaşık 150 yıl önce gelişim dönemini tamamlayan Arapça, kazandığı olağan üstü özellikleriyle edebiyatta en yüksek zirveye çıkmıştır. Arapça, fesahat ve belâgatta zirvede iken Kur’an-ı Kerim nazil olmuştur.⁵⁸¹ Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyurmaktadır:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ. (يوسف:2)

“Hiç şüphesiz biz o Kitâbı, düşünüp anlamanız için Arapça bir Kur’an olarak indirdik.” (Yusuf Suresi: 2. Ayet)

Fasih Arapça (Klasik Arapça) ile nâzil olan Kur’an-ı Kerim, fasih ve edebî Arapçanın en güzel örneği olmuş, dil ve edebiyata dair çalışmaların da hareket noktası olmuştur.⁵⁸² Kur’an-ı Kerim’in nâzil olmasıyla birlikte fasih Arapça koruma altına alınmış, hadis ve İslami ilimler de fasih Arapçanın korunmasında oldukça etkili olmuştur. Fasih Arapçanın en güzel örneği olan Kur’an-ı Kerim’in korunmasıyla ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

إِنَّا نَحْنُ نَرِزُّنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ. (حجر:9)

“Kesin olarak bilirsiniz ki bu zikri (Kitâbı) kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.” (Hicr Suresi: 9. Ayet)

Taberî, bu ayeti “Biz muhakkak ki Kur’an-ı koruyup içine onun aslında bulunmayan bir ifadenin, bir yanlışın karışmasını veya hükümlerinde, hadlerinde, farzlarında bir eksiklik meydana getirilmesini engelleyeceğiz” şeklinde açıklamıştır.⁵⁸³ Ayetteki korumayı, özellikle gelecekte olması muhtemel bir müdahaleye karşı koruma şeklinde anlayan bu yorum, müfessirlerin ve diğer âlimlerin büyük çoğunluğunca da benimsenmiştir. Buna göre daha önceki kutsal kitapların maruz kaldığı ve genellikle tahrif terimiyle ifade edilen eksilme, değişme, bozulma, kaybolma gibi haller Kur’an’ın başına gelmeyecektir. Kur’an, Peygambere geldiği şekliyle kıyamete kadar varlığını ve orijinalitesini koruyacaktır. Çünkü Kur’an-ı Resulüne indiren Allah, onu koruyacağını vaat etmiştir ve O’nun vaadi haktır, kesindir.⁵⁸⁴

Fasih dilin tüm özelliklerini bir arada bulduran Kur’an-ı Kerim, Hazreti Muhammed (sav) ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde yazılan mektup, anlaşma ve cahiliye şiirleri fasih Arapçanın en temel kaynakları arasındadır.⁵⁸⁵ Fasih Arapça; İslami ilimler, edebi metinler, akademik çalışmalar, basın yayın vb. alanlarda da kullanılmaktadır. Ancak Arap halkı günlük yaşantısında iletişim kurarken genellikle fasih Arapçayı değil,

⁵⁷⁸ Yıldız, Hakkı Dursun, "Arap" maddesi, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arap#1-tarih> (28.10.2021)

⁵⁷⁹ <https://www.almrsal.com/post/218638> (27.10.2021)

⁵⁸⁰ Doğan, Candemir, "Arapça Öğrenim ve Öğretim Kılavuzu", Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s.29-30 Aktaran: Altun, Ahmet, "a.g.e.", s.88

⁵⁸¹ Altun, Ahmet, "a.g.e." s.89

⁵⁸² Çetin, Nihad M. "Arap" maddesi, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arap#2> (28.10.2021)

⁵⁸³ Karaman, Hayreddin & Çağrı, Mustafa & Dönmez, İbrahim Kâfi & Gümüş, Sadrettin, "Kur'an Yolu Tefsiri", Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016, cilt: 3 s.335-337

⁵⁸⁴ <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1811/9-ayet-tefsiri>, (28.10.2021)

⁵⁸⁵ Kaddur, Ahmed Muhammed, "Arap Dili ve Dil Fikri", Çev. Selahattin Bayram, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2010, 3/10, s.370

kendi bölgelerine ait yerel lehçeleri kullanmaktadır. Arap lehçeleri; coğrafi, iktisadi, siyasi ve toplumsal sebeplerden ötürü bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir.⁵⁸⁶ Zikredilen bu farklılıklar nedeniyle Körfez lehçesi, Mısır lehçesi, Cezayir lehçesi, Suriye lehçesi gibi çeşitli lehçeler ortaya çıkmıştır. Bu lehçe farklılıkları nedeniyle Arap halkı zaman zaman kendi aralarında anlaşmakta güçlük çekmektedir. Mesela Suriyeli bir Arap ile Cezayirli bir Arap konuşurken kendi yerel lehçelerini kullandıkları zaman birbirlerini anlamakta zorlanmaktadırlar. Ancak en büyük zorluğu anadili Arapça olmayan ve Arapçayı yabancı dil olarak okullarda ya da kurslarda öğrenenler yaşamaktadır. Çünkü okullarda, kurslarda fasih Arapçayı öğrenen bir kişi Araplarla konuşmak istediğinde ya da bir Arap ülkesini ziyaret etmek istediğinde ne yazık ki fasih Arapçayla değil, yerel lehçeyle karşılaşmaktadır. Yerel lehçeyi anlayamayan bir kişi, belki de uzun yıllar emek vererek öğrenmeye çalıştığı Arapçayı bilmediği hissine kapılarak büyük bir hayal kırıklığı yaşamaktadır.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere 22 ülkenin resmî dili ve yaklaşık dört yüz milyon insanın ana dili olan Arapça, Arap olmayan ülkelerde de kullanılmaktadır. İslamiyet'ten sonra yapılan fetihler, Arapların tarih boyunca farklı dilleri konuşan halkla iletişim halinde olması ve onlarla ticaret yapması Arapçanın diğer ülkelerde de yayılmasında etkili olmuştur. Arapçanın Afrika, Türkiye, İran, Malezya, Endonezya, Pakistan gibi ülkelerde kullanılmasındaki en büyük etken ise onun Kur'an-ı Kerim'in dili olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁸⁷

2. Türkçe ve Arapçanın Genel Özellikleri

Yabancı dil öğretiminin verimli ve sağlıklı olabilmesi için öncelikli olarak yabancı dil öğretmenin hem kaynak dili hem de hedef dili çok iyi bilmesi gerekmektedir. Dersi anlatırken gerektiği yerlerde hedef dille kaynak dil arasındaki benzerlikleri benzeştirme, farklılıkları da sebepleriyle birlikte karşısalsal çözümleyerek açıklayabilmelidir. Öğrenci bu şekilde kaynak dille hedef dil arasındaki benzerlik ve farklılıkları rahatça öğrenir, dilsel ve kültürel çatışmadan uzak kalmış olur.⁵⁸⁸ Biz de bu bölümde Arapçayı yabancı dil olarak öğrenen ya da öğrenmek isteyen Türklere fayda sağlaması açısından Türkçe ve Arapça arasındaki temel benzerlik ve farklılıkları aşağıda **Tablo 1**'de belirtmeye çalıştık:

Tablo:1

TÜRKÇE	ARAPÇA
1- Altay dil ailesindedir.	1- Sami dil ailesindedir.
2- Sondan eklemeli (bitişken) bir dildir.	2- Çekimli (bükümlü) bir dildir.
3- Alfabeti 29 harflidir. Harflerin 21'i sessiz, 8'i seslidir.	3- Alfabeti 28 harflidir. Harfler esas itibariyle sessizdir. Bu harfleri seslendirmek için üstün, esre, ötre adı verilen hareketler kullanılır. ⁵⁸⁹
4- Harfler başta, ortada ve sonda aynı şekilde yazılır.	4- Harfler başta, ortada ve sonda farklı şekillerde yazılır.
5- Büyük harf, küçük harf ayrımı vardır.	5- Büyük harf, küçük harf ayrımı yoktur.
6- Harfler birbiri ile bitişmeden yazılır.	6- Harfler birbiri ile bitişik yazılır.
7- Yazısı soldan sağa doğru yazılır ve okunur.	7- Yazısı sağdan sola doğru yazılır ve okunur.

⁵⁸⁶ Medkur, İbrahim, "Lehcecu'l-Arabiyye", el-Mektebe es-Sekâfiyye, 1973, s.7

⁵⁸⁷ Versteegh, Kees, "el-Lugatu'l-Arabiyye Tarikhuha ve Mustevyatuhu ve Tesîruha", Çev. Muhammed El-Sharkavi, el-Meclisi'l-A'lâ Lissekafeh, Kahire, 2003, s.263

⁵⁸⁸ Doğan, Candemir, "Sistemik Yabancı Dil Öğretim Yaklaşımı ve Yöntemleri", Ensar Yayınları, İstanbul, 2012, s.32

⁵⁸⁹ Karakılıç, Celâleddin, "Tevîd İlmi Kur'ânî Kerîm Okuma Kâideleri", İslâm Neşriyatı, Ankara, 2012, s.16

8- Söz sırası ÖNY (özne-nesne-yüklem) şeklindedir.

9- Sözcüklerde erillik, dişillik yoktur.

10- İsimlerin başında “elif-lam, the” gibi belirtme edatı bulunmaz.

11- Varlıklar sayı bakımından tekil ve çoğul olmak üzere ikiye ayrılır.

12- İsim tamlamasında önce tamlayan, sonra tamlanan gelir.

13- Sıfat tamlamasında önce sıfat sonra isim gelir.⁵⁹⁰

8- Söz sırası ÖYN (özne-yüklem-nesne) ve YÖN (yüklem-özne-nesne) şeklindedir.

9- Sözcüklerde erillik, dişillik vardır.

10- İsimlerin başında “lâm-u ta’rif” (belirleme lâm-ı) adı verilen ve ismi belirli hale getiren “elif-lâm” (ل) takısı bulunabilir.

11- Varlıklar sayı bakımından tekil, ikil ve çoğul olmak üzere üçe ayrılır.

12- İsim tamlamasında önce tamlanan (muzaf), sonra tamlayan (muzaf’un ileyh) gelir.

13- Sıfat tamlamasında önce isim (mevsuf) sonra sıfat gelir.⁵⁹¹

3. Türkiye’de Türklerin Arapça Öğrenimi

Hayata önemli bir değer katan, Türkler için dinî, tarihi ve kültürel bir önem ifade eden Arapça 60 yılı aşkın süredir Türkiye’de örgün ve yaygın eğitim kurumlarında öğretilmektedir.⁵⁹² Bundan 10 yıl öncesine kadar Türkiye’de Arapça öğrenen birisine “Neden Arapça öğrenmek istiyorsun?” diye sorulduğunda cevap genel olarak “Kur’an-ı Kerim’i anlamak için öğreniyorum” olurdu. Bu cevap günümüzde de hala geçerliliğini korumaktadır. Ancak günümüzde Arapça öğrenmenin bir başka önemli sebebi daha bulunmaktadır. Bilindiği üzere 2010 yılından itibaren Arap Dünyasında yaşanan iç savaşlar nedeniyle milyonlarca insan ülkesini terk etmek zorunda kalmış ve başka ülkelere göç etmiştir. Göç edilen ülkelerin en başında da Türkiye gelmektedir. Şu anda Türkiye’de okullarda, sokaklarda, iş yerlerinde, hastanelerde, camilerde, kısacası yaşamın olduğu her alanda Türkler ve Araplar bir arada yaşamaktadır. Bu durum, Türklerin Arapçayı, Arapların da Türkçeyi öğrenmesini ciddi bir ihtiyaç haline getirmiştir. Türkiye de uzun yıllardır imam hatip okullarında, ilahiyat fakültelerinde ve kurslarda daha çok Kur’an-ı Kerim’i anlamak amacıyla geleneksel yöntemle dil bilgisi ağırlıklı olarak öğretilen Arapça, günümüzde Araplarla iletişim kurabilmek için modern yöntemle pratik ağırlıklı öğretilmeye başlanmıştır.

4. Türkiye’de Türklerin Arapça Öğrenirken Karşılaştıkları Dilsel Sorunlar

Bilindiği üzere kaynak dil ve hedef dilin yapısal özelliklerinin birbirinden farklı olması yabancı dil eğitim sürecinde bazı zorluklara neden olmaktadır. Bu her dil için geçerli bir durumdur. Arapça ve Türkçenin de yapısal olarak birbirinden oldukça farklı özelliklere sahip olması, Türklerin Arapçayı öğrenirken birtakım dilsel sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Bu dilsel sorunları;

- Sesle ilgili yaşanan sorunlar,
- Yazıyla ilgili yaşanan sorunlar,
- Sarfla (kelime bilgisi) ilgili yaşanan sorunlar,
- Nahivle (cümle bilgisi) ilgili yaşanan sorunlar,
- Delalî (anlam bilimi) ile ilgili yaşanan sorunlar olarak sınıflandırabiliriz. Biz bu çalışmamızda Türklerin Arapça öğrenirken ses ve yazıyla ilgili karşılaştıkları sorunlara ve çözüm önerilerine değineceğiz.

4.1. Ses ile İlgili Sorunlar

Cümlelerin anlamlı en küçük birimlerine ya da tek başına anlamı olmadığı hâlde cümle içinde anlam kazanan anlatım birimlerine sözcük (kelime) denir. Sözcük, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan dilin anlamlı

⁵⁹⁰ Akalın, Şükrü Halük & Eker, Süer & Türk, Vahit & Demir, Aslan & Cavkaytar, Serap, “Türk Dili-1”, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2018, s.14-126

⁵⁹¹ el-Farakh, Muhammed Zerkan, “el-Vadîh fi’l-Kavâid ve’l-İ’rab”, Dimeşk, cilt:1-2

⁵⁹² Altun, Ahmet, “a.g.e.” s.167

en küçük parçasıdır.⁵⁹³ Sözcükleri meydana getiren ise belli bir harf kalıbına girmiş olan seslerdir.⁵⁹⁴ Seslerin her birini gösteren işaretlere de harf denir.⁵⁹⁵

İnsanlar ana dilini bebekliğinden itibaren o dile maruz kalarak ve çevresiyle iletişim kurarak öğrenir. Bu durum anne karnındayken çevreden gelen konuşma seslerinin duyulmasıyla başlar. Anne karnından itibaren ana dilinin sözcüklerini oluşturan seslere aşinalık kazanan birey, konuşmaya başladığında ana dilinin seslerini rahatlıkla telaffuz edebilir. Ancak birey yabancı bir dil öğrenmek istediğinde hedef dilin seslerini telaffuz etmekte sıkıntılar yaşar. Bunun nedeni ise hedef dildeki bazı harflerin kendi ana dilinde bulunmaması ya da ana dilinde farklı telaffuz ediliyor olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁹⁶

Son 10 yıldır Arapların ülkemize göç etmesiyle birlikte Türklerin de Arapça öğrenmeye ilgisi oldukça artmıştır. Arapçayı yabancı bir dil olarak öğrenmeye başlayan Türkler, Arapça harflerin telaffuzunda birtakım sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sıkıntıların sebeplerini;

- 1- Arapçada bulunan ama Türkçede bulunmayan bazı Arap harflerinin (boğaz harfleri, dil ucu harfleri vb.) mahreçlerine Türklerin alışık olmaması,
- 2- Arapçada sesli harflerin fetha-damme-kesra adı verilen hareketlerle verilmesi,
- 3- Türkçede Arapçada olduğu gibi uzun sesli harflerin bulunmaması,
- 4- Her iki dilde de bulunan ancak her iki dilde de farklı telaffuz edilen harflerin olması şeklinde ifade edebiliriz.

Arapçada her harfin kendine ait mahreci ve sıfatları vardır. Mahreç; sözlükte çıkış yeri anlamındadır. Harflerin çıktığı yere mahreç denir.⁵⁹⁷ Mahreç, harfin hangi bölgeden çıktığını belirler. İlk dönem Arap dilcilerinden Halil b. Ahmed el-Ferahîdî, Arap harflerini ilk defa deneysel bir yöntemle ele almış⁵⁹⁸ ve harflerin mahreçlerini şu şekilde belirlemiştir:⁵⁹⁹

Tablo:2

➤ Boğaz Harfleri (الحروف الحلقية)	ع - ح - ه - غ - خ
➤ Küçük Dil Harfleri (الحروف اللهوية)	ق - ك
➤ Şecrî Harfler (الحروف الشجرية)	ج - ش - ض
➤ Dil Ucu Harfleri (الحروف الأسلية)	ص - س - ز
➤ Damak Harfleri (الحروف النطعية)	ط - ت - د
➤ Diş Eti Harfleri (الحروف اللثوية)	ظ - ث - ذ
➤ Dil Ucu Harfleri (الحروف الذلقية)	ر - ل - ن
➤ Dudak Harfleri (الحروف الشفوية)	ف - ب - م

⁵⁹³ <https://www.turkedebiyati.org/Dersnotlari/kelimebilgisi.html> (02.11.2021)

⁵⁹⁴ <https://www.dilbilgisi.net/ses-bilgisi-konu-anlatimi/> (02.11.2021)

⁵⁹⁵ Yıldırım, Alper, "Yeni Türkçe Sözlük", Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.253

⁵⁹⁶ Sukker, Shadi Mujali, "Kadaya Esasiyyeh fi Ta'lîmil-Lugat'il-Arabiyye Linnatikîne Biğayriha", Delil el-Arabiyye, 2017, s.10-11

⁵⁹⁷ Çetin, Abdurrahman, Kur'an Okuma Esasları, Emin Yayınları, Bursa, 2008, s.97

⁵⁹⁸ Yüksel, Ahmet, "İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 24-25, 2007, s.138

⁵⁹⁹ el-Ferahîdî, Halil b. Ahmed, "Kitabu'l-Ayn Muratteben Alâ Huruf'il-Mu'cem" Dâr'ul-Kutub'ul-İlmiyye, Beyrut, 2003, 1. Cilt, s.3,30

Mahreçten çıkışı esnasında harfin kazandığı özelliklere sıfat denir. Arapçada her harfin kendine ait sıfatları vardır. Mahreçleri aynı olan harfleri birbirinden ayırmak, kuvvetli ve zayıf olan harfleri tanımak ve mahreçleri farklı olan harfleri doğru seslendirmek için harflerin sıfatlarını bilmek gerekir. Harflerin sıfatları; isti'lâ, istifâl, ıtbak, kalkale, beyniyye, infitâh, tefhim, tekrar, terkîk, istitâle, cebr, hems, şiddet, rihvet, safir, tefeşî, gunne, lîn, olarak isimlendirilmektedir.⁶⁰⁰

Arapçada her harfin farklı mahreç ve sıfatlarının olması, Türklerin bazı harflerin telaffuzunda zorlanmasına neden olmaktadır. Türkler genellikle Arapçayı yeni öğrenmeye başladığında, kalın okunması gereken Sâd (ص) harfini ince okuyarak Sîn (س) harfine, ince okunması gereken Dâl (د) harfini kalın okuyarak Dât (ض) harfine, peltek okunması gereken Se (ث) harfini peltek okumayarak Sîn (س) harfine dönüştürmektedirler.⁶⁰¹ Bu sıkıntının sebebi; Arap alfabesinde bulunan bu harflerin Türk alfabesinde bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Türklerin en çok zorlandığı Arap harflerini belirlemek amacıyla aşağıda **Tablo 3**'de Türk ve Arap alfabesinde ortak bulunan ve bulunmayan harfleri sınıflandırdık:

Tablo:3

Hem Türkçede Hem Arapçada Bulunan Harfler	Hem Türkçede Hem Arapçada Bulunmayan Harfler	Hem Türkçede Hem Arapçada Bulunmayan Harfler
e	ا	ث
b	ب	ح
t	ت	خ
c	ج	ذ
d	د	ص
r	ر	ض
z	ز	ط
s	س	ظ
ş	ش	ع
f	ف	غ
k	ك	ق
l	ل	
m	م	
n	ن	
v	و	
h	ه	
y	ي	

Tabloda da görüldüğü üzere Arapçada bulunan ama Türkçede bulunmayan bazı harfler vardır. Türkler Arapça öğrenirken en fazla bu harflerde zorlanmaktadır. Bunun sebebi de bu harflerin Türk alfabesinde bulunmaması nedeniyle mahreçlerinin Türklere zor gelmesinden kaynaklanmaktadır. Türkler genellikle ث-ص harfleri yerine S, ح-خ harfleri yerine H, ذ-ظ harfleri yerine Z, ط harfi yerine T, ع harfi yerine U-Ü-O-Ö-I-İ, غ harfi yerine G, و harfi yerine de V sesini çıkarmaktadırlar. Arapçada harfler, mahreç ve sıfatlarına uygun şekilde telaffuz edilmediği zaman kelime manası tamamen değişmektedir. Mesela; "خَلَقَ" kelimesi Arapçada "yaratmak" anlamına gelmektedir. Kelimenin başında bulunan, kalın ve hırıltılı okunması gereken

⁶⁰⁰ Çetin, Abdurrahman, "a.g.e.", s.113-122

⁶⁰¹ al-Dyab, Ahmed, "el-Meşakil elletî Tuvacuhu el-Etrâk fi Ta'limi'l-Lugati'l-Arabiyye ve'l-Mukterahât" Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s.19

“noktalı ha” (ح) harfini Türkçedeki H sesi ile okuduğumuzda, kelimenin sonunda bulunan ve yine kalın okunması gereken “Kaf” harfini (ك) Türkçedeki K sesi ile okuduğumuzda kelimenin manası tamamen değişmekte olup Arapçada “yok olmak/helak olmak” manasına gelen “هالك” kelimesine dönüşmektedir.

Türkçe ve Arapçadaki sesli harflerin sistemi birbirinden tamamen farklıdır. Türkçede sesli harfler “a-e-i-o-ö-u-ü” olmak üzere 8 tanedir. Arapçada ise durum farklıdır. Arapçada sesli harfler hareke adı verilen işaretlerle ifade edilir. Hareke, harfin bir doğrultuda seslendirilmesi demektir.⁶⁰² Arapçada sesliler; kısa sesliler ve uzun sesliler olmak üzere ikiye ayrılır. Arapçada “fetha-damme-kesra” hareketleri kısa seslileri karşılar.

Fetha (َ): Türkçedeki “a-e” sesini,

Damme (ُ): Türkçedeki “u” sesini,

Kesra (ِ): Türkçedeki “i” sesini karşılar.⁶⁰³

Arapçada “ا - و - ي” harfleri de uzun seslileri karşılar.⁶⁰⁴ Bunlara “med/uzatma harfleri” denir.

“ا” : Â sesini,

“و” : Ū sesini,

“ي” : Î sesini karşılar.⁶⁰⁵

Uzun seslilerin Türkçede karşılığı yoktur. Ancak Arapçanın Türkçeye olan etkisinden dolayı Türkçede de kullanılmaktadır.

Türkçede harflerin harekesinin olmaması, Türklerin Arapça öğrenirken hareke konusunda zorlanmasına sebep olmaktadır. Türkler hareketleri öğrenmeye başladığı ilk zamanlarda kısa sesli hareketleri uzun sesli hareketlere ya da uzun sesli hareketleri kısa sesli hareketlere çevirerek telaffuz edebilmektedir. Bu durumda ise kelimenin manası tamamen değişmektedir. Örnek vermemiz gerekirse; Arapçada “مطر” kelimesi “yağmur” anlamına gelmekte olup “matar” şeklinde uzatılmadan okunmalıdır. Bu kelime “مطار” “matâr” şeklinde uzatılarak okunduğunda ise “havalimanı” manasına gelmektedir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere Arapçada harflerin harekesi doğru telaffuz edilmediği takdirde kelimenin anlamı tamamen değişebilmektedir.

4.2. Ses ile İlgili Sorunlara Çözüm Önerileri

Verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere Arapçada harflerin mahreç, sıfat ve hareketlerine uygun şekilde telaffuz edilmesi çok önemlidir. Yanlış telaffuz edilen harfler, sözcük içerisinde anlamın tamamen değişmesine neden olmaktadır. Bu sebeple Arapça öğretmenin mahreç, sıfat ve hareke konusuna çok iyi vâkıf olması ve ilk dersten itibaren bu konuya önem vermesi gerekmektedir. Biz de sesle ilgili yaşanan sorunlara çözüm olabileceğini düşündüğümüz önerileri maddeler halinde şu şekilde sıraladık:

1- Alfabenin “Hem Türkçede Hem Arapçada Bulunan Harfler”, “Sadece Arapçada Bulunan Harfler” ve “Sadece Türkçede Bulunan Harfler” şeklinde tablo hazırlanarak tanıtılması,

2- Arapça harflerin öğretimine “Hem Türkçede Hem Arapçada Bulunan Ortak Harflerin” öğretilmesi ile başlanması. Bu şekilde ortak harflerin öğretilmesi öğrenciyi psikolojik olarak rahatlatıcak ve Arapçanın öğrenilebilir bir dil olduğunu düşündürecektir. Ortak harfler tanıtıldıktan sonra bu harflerin içinde bulunduğu basit ve günlük hayatta kullanılabilir kelimelerle bolca alıştırmalar yapılması, bu kelimelerin öğrenci tarafından kullanılmasına olanak sağlanması,

3- İki dilde de ortak olan harfler öğretildikten sonra “Sadece Arapçada Bulunan Harflerin” öğretilmesi. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bu harfler Türkçede olmadığı için Türkler bu sesleri telaffuz ederken zorlanmaktadır. Her zaman olduğu gibi burada da öğrencinin psikolojisi göz önünde bulundurulmalı ve harfler

⁶⁰² Çetin, Abdurrahman, “a.g.e.”, s.155

⁶⁰³ al-Dyab, Ahmed, “a.g.e.” s.24

⁶⁰⁴ Sukker, Shadi Mujali, “a.g.e.” s.11

⁶⁰⁵ Aydın, Tahirhan, “Arapça ve Türkçe’de Sesler-Karşıtsal Çözümleme”, Ekev Akademi Dergisi, 2010, sayı.44, s.330

kolaydan zora doğru sıralanarak öğretilmelidir. Ardından bu harflerin içinde geçtiği basit ve günlük hayatta kullanılabilir kelimelerle bolca alıştırmaya yapılması, bu kelimelerin öğrenci tarafından kullanılmasına imkân verilmesi,

4- Arapçada kısa seslileri karşılayan hareketler (fetha-damme-kesra) ile uzun seslileri karşılayan med harflerinin (ي – و – ا) örneklerle karşılaştırma yapılarak öğretilmesi, "مَطَر" (yağmur) ve "مَطَار" (havalimanı) örneklerinde olduğu gibi.

5- Harflerin mahreç ve sıfatlarına uygun telaffuz edilmesi için öğrencinin seviyesine uygun bol bol dinleme ve okuma çalışmalarının yapılması,

6- Öğrencinin yaptığı okuma çalışmalarının ses kaydına alınması ve öğrenciye dinletilmesi. Bu şekilde öğrenci hem doğru telaffuz ettiği hem de yanlış telaffuz ettiği harfleri daha rahat fark edecektir.

7- Öğrencinin en çok zorlandığı ve hatalı telaffuz ettiği harflerin öğretmen tarafından tespit edilmesi, ardından bu harflerin içinde bulunduğu metin okuma ve dinleme çalışmalarına ağırlık verilmesi,

8- Harfler arasındaki telaffuz farklılıklarının daha iyi kavranabilmesi için karşılaştırma yönteminin kullanılması. Mesela Türklerin telaffuzunda birbirine karıştırdığı "hemze" (ة) ve "ayn" (ع) harfleri öğretilirken "سَأَل" (istemek, sormak) ve "سَعَلَ" (öksürmek) kelimelerinin örnek verilmesi,

9- Kelime öğrenirken online sözlük programlarından istifade edilmesi. Bazı online sözlük programlarında kelimenin manasının yanında sesli okunuşu da verilmektedir. Böylece öğrenci yeni öğrendiği kelimenin hem manasını hem de telaffuzunu doğru bir şekilde öğrenebilmektedir.

4.3. Yazı ile İlgili Sorunlar

Yazı; belirli işaretler kullanılarak kişiler arasında görsel tabanlı iletişim kurulmasını sağlayan bir araçtır. Genellikle bir dildeki sözleri temsil eden semboller sistemi olarak da tarif edilmektedir.⁶⁰⁶ Birçok antropoloğa göre insanlığın gerçek tarihi yazının bulunmasıyla başlamıştır. Çünkü insanların yaşadıkları olaylar yazının bulunmasıyla birlikte kayda alınmış ve günümüze kadar korunmuştur. Konuşma kadar önemli bir iletişim aracı olan yazı, duygu ve düşüncelerin aktarılmasına yardımcı olur. Duygu ve düşünceleri hem ana dilde hem de sonradan öğrendiğimiz yabancı dilde doğru aktarmak çok önemlidir.⁶⁰⁷ Bilindiği üzere yabancı dil öğretimi okuma-yazma-konuşma ve dinleme olmak üzere 4 temel beceri üzerine yapılandırılmıştır. Yabancı dil öğretiminde yazma; öğrenme sürecini kontrol etmeye, öğrencilerin seviyelerini belirlemeye, öğretilen yapıların veya kelimelerin pekiştirilmesine, dil yanlışlarının görülmesine, öğrencilerin yaratıcı düşüncelerine, öğrenilen konuların kısa dönem bellekten uzun dönemli belleğe aktarılmasına yardımcı olmaktadır.⁶⁰⁸ Yabancı dil eğitiminde yazıyı öğrenmek öğrencilerin genellikle zorlandığı bir durumdur. Bu durumun sebebi; kaynak dil ile hedef dilin alfabesinin ve yazı sisteminin birbirinden farklı olmasıdır.

Türklerin de Arapça öğrenirken en çok zorlandığı konulardan birisi yazma konusudur. Çünkü Arapça ve Türkçenin yazılışı birbirinden tamamen farklıdır. Türklerin Arapça öğrenirken yazma konusunda zorlanmasının sebeplerini şu şekilde ifade edebiliriz:

1- Türk alfabesi ile Arap alfabesinin şekillerinin birbirinden tamamen farklı olması,

2-Türkçede yazının soldan sağa doğru, Arapçada ise sağdan sola doğru yazılması. Bu farklılık sebebiyle Arapçayı yeni öğrenmeye başlayan Türkler, ilk zamanlarda Arapça yazıları parmaklarıyla takip ederek okumaya çalışmaktadırlar. Bu durumun alışkanlık haline gelmemesine dikkat edilmelidir.

3- Türkçede harfler başta-sonda-ortada aynı şekilde yazılırken, Arapçada harflerin başta-ortada-sonda farklı şekillerde yazılması. Mesela "he" (ه) harfinden örnek verecek olursak, bu harfin başta yazılışı (هدية) şeklinde, ortada yazılışı (هـ) şeklinde, sonda yazılışı (هـ) şeklindedir. Bu durumda Arapçadaki her bir harfin üç yazılış şeklini de öğrenmek gerekmektedir.

4- Türkçede harfler birbirinden ayrı yazılırken, Arapçada harflerin birbiriyle bitişik yazılması,

⁶⁰⁶ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yaz%C4%B1> (12.11.2021)

⁶⁰⁷ en-Nâkah, Mahmud Kâmil, "Silsiletu Dirâset Fî Ta'lim'il-Arabiyye Liğayri'n-Nâtıkine Biha (9) Ta'lim'ul-Luğati'l-Arabiyye Linnâtıkine Biluğât'in Ukhra Ususehu-Medakhiluhu-Turuk Tadrîsihi", Umm Al-Qura University, Mekke, 1985, s.229-267

⁶⁰⁸ Çakır, İsmail, "Yazma Becerisinin Kazanılması Yabancı Dil Öğretiminde Neden Zordur?", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:28, 2010, s.167-168

5- Arapçada "ا - د - ذ - ر - ز - و" harflerinin kendisinden sonra gelen harfle birleşmemesi,

6- Arapçada "ج-ح-خ", "ر-ز", "د-ذ" gibi bazı harflerin şekillerinin tamamen aynı olması ve bu harflerin sadece altına-ortasına-üstüne gelen noktalarla birbirinden ayırt edilmesi.

7- Arapçada bazı kelimelerde yazılan ancak okunmayan harflerin olması. Mesela şemsî harflerin başına belirtme lâm-ı olan "el takısı" (ال) geldiğinde okunmaması. Bunu bir örnekle açıklamamız gerekirse, başına "ال" takısı geldiğinde "السَّبُّورَةُ" şeklinde yazılan bu kelime okunurken "el-sebburah" olarak değil "es-sebburah" şeklinde okunur. Bunun nedeni ise, "ال" takısının hemen ardından gelen "س" (sîn) harfinin şemsî harf olmasıdır.

8- Arapçada bazı harflerin kelime içinde yazılmaması ancak okunurken telaffuz edilmesi. Mesela; "هذا" kelimesinde "ه" (he) harfinden sonra "ا" (elif) med harfinin yazılmaması ancak okunurken sanki "ا" harfi varmış gibi "ه" harfinin uzatılarak okunması,

9- Hemzenin (ء) kelime başında, ortasında ve sonunda farklı şekillerde yazılması. Hemzenin bazı durumlarda "elif" (ا) harfinin üstüne, bazı durumlarda "vav" (و) harfinin üstüne, bazı durumlarda "ye" (ي) harfinin üstüne, bazı durumlarda da satır üstüne yazılması,

10- "Elif-i maksûra" (ي) ile "ye" (ي) harfinin birbirine karıştırılması,

11- Kelime sonunda yazılan "kapalı te" (ت) ile "açık te" (ت) harflerinin birbirine karıştırılması,

12- Kelime sonunda yazılan "kapalı te" (ة) ile "he" (ه) harflerinin birbirine karıştırılması,

13- Tenvîn, cezim, şedde, med ve hareketlerin (fetha, damme, kesra) Türkçede olmaması nedeniyle öğrencinin zorlanması. Mesela; isimlerin sonunda kullanılan "tenvîn" (َ - ِ - ُ) öğrenci tarafından genellikle yanlış yazılması. Örnek vermemiz gerekirse; "كِتَابًا" şeklinde yazılması gereken kelimenin "كِتَابِن" şeklinde yazılması,

14- Arap alfabesinde sesleri "ح - ه" / "ص - س" / "ذ - ز" gibi birbirine benzeyen harflerin olması. Mesela; "peltek ze" (ذ) harfi yerine, "keskin ze" (ز) harfinin yazılması. Örnek: "ذهب" yerine "زهب" yazılması.

4.4. Yazı ile İlgili Sorunlara Çözüm Önerileri

Türkçe ve Arapça yazımının birbirinden tamamen farklı olması, Türk öğrencileri Arapça yazma konusunda ilk başta zorlamaktadır. Ancak istikrarlı bir şekilde öğrencinin seviyesine uygun olarak verilen yazı çalışmaları, öğrencinin kısa sürede Arap alfabesine ve Arapça yazı sistemine alışmasını sağlayacaktır. Yazı çalışmalarını daha verimli hale getireceğini düşündüğümüz önerileri aşağıda maddeler halinde belirtmeye çalıştık:

1- Arap harflerinin önce tek başına yazılışının tanıtılması, daha sonra başta-ortada-sonda yazılışlarının öğretilmesi,

2- Çalışmalara kolay yazılan harflerle başlanması, ardından daha zor yazılan harflerle devam edilmesi,

3- Şekil itibarıyla birbirine benzeyen harflerle ilgili çalışmaların üzerinde daha fazla durulması,

4- Öğrenciye daha önceden öğretilen kelimelerin harflerinin karışık bir şekilde verilmesi ve öğrenciden bu harfleri birleştirmesinin istenmesi,

5- Kelime, cümle, hikâye gibi metinlerin ses kayıtlarının dinletilmesi ve bu ses kayıtlarının öğrenci tarafından yazılarak deşifre edilmesinin istenmesi,

6- Öğrenciye günlük ya da haftalık yazı yazma, hikâye yazma vb. ödevlerin verilmesi ve bu ödevlerin öğrenciye okutulması,

7- Öğrencinin seviyesine uygun yazılı soruların hazırlanması ve bu soruların öğrenci tarafından yazıyla cevaplandırılmasının istenmesi,

8- Öğrenciye ilgisini çekecek resimler verilmesi ve bu resimlere uygun cümle, hikâye vb. yazılar yazmasının istenmesi,

9- Verilen çalışmalarda öğrencinin en çok yanlış yazdığı harflerin tespit edilmesi ve bu harflerle ilgili yeni çalışmaların yapılması,

10- Öğrenciye sözlük kullanımının öğretilerek sözlük kullanımına teşvik edilmesi.

SONUÇ

Arapça, Türkçeden yapısal olarak oldukça farklı bir dildir. Ancak bu durum Türklerin Arapçayı öğrenmesine engel teşkil eden bir durum değildir. Türklerle Arapça öğreten bir öğretmenin öncelikli hedefi; öğrencinin Arapçayı öğrenebileceğine inanmasını sağlamaktır. Bunun için de özellikle ilk derslerde Türkçe ile Arapça arasındaki benzerlikleri ön plana çıkarmalı, Arapça konuları kolaydan zora doğru sıralamalı, kısa sürede çok fazla bilgi yüklemesi yapmamalı, öğrenciye Arapça konuşabileceği ortamı oluşturmalı, konuşurken hata yapmaktan çekinmemesi gerektiğini aşılmalı ve her derste bir önceki dersi tekrar edecek kısa çalışmalara yer vermelidir. Şunu unutmamak gerekir ki; sabır, istikrar, emek ve sevgi ile öğretilen her ders öğrencinin zihninde muhakkak yerini alır.

KAYNAKÇA

1. Akalın, Ş. H. & Eker, S. & Türk, V. & Demir, A. & Cavkaytar, S. (2018) “Türk Dili-1”, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir
2. al-Dyab, A. (2012). “el-Meşakil elletî Tuvacuhu el-Etrâk fî Ta’limi’l-Lugati’l-Arabiyye ve’l-Mukterahât” Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
3. Altun, A. (2016). “Türklerle Arapça Kelime ve Gramer Öğretim Yöntem ve Teknikleri Sorunlar ve Çözüm Önerileri” Doktora Tezi
4. Aydın, T. (2010). “Arapça ve Türkçe’de Sesler-Karşıtsal Çözümleme”, Ekev Akademi Dergisi, sayı.44, s.321-334
5. Bozğöz, F. (2004). “Dil Toplum İlişkisi Ari-Sami Polemiğinde Dil ve Sami Dilleri”, Ekev Akademi Dergisi, sayı.20
6. Çakır, İ. (2010). “Yazma Becerisinin Kazanılması Yabancı Dil Öğretiminde Neden Zordur?”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:28, s.165-176
7. Çetin, A. (2008). Kur’an Okuma Esasları, Emin Yayınları, Bursa, 6. Baskı
8. Doğan, C. (2021). “Sistematik Yabancı Dil Öğretim Yaklaşımı ve Yöntemleri”, Ensar Yayınları, İstanbul, 1. Baskı
9. el-Farakh, M. Z. “el-Vadih fî’l-Kavâid ve’l-İ’rab”, Dimeşk, 1. Cilt, 3. Baskı
10. el-Ferahîdî, Halîl b. Ahmed, “Kitabu’l-Ayn Muratteben Alâ Huruf’il-Mu’cem” Dâr’ul-Kutub’ul-İlmiyye, Beyrut, 2003, 1. Cilt, 1. Baskı
11. en-Nâkah, M. K. (1985). “Silsiletu Dirâset Fî Ta’lim’il-Arabiyye Liğayri’n-Nâtıkine Biha (9) Ta’lim’ul-Luğati’l-Arabiyye Linnâtıkine Biluğât’in Ukhra Ususehu-Medakhiluhu-Turuk Tedrîsihi”, Umm Al-Qura University, Mekke
12. Hıjazî, M. F. (1978). “el-Lugatu’l-Arabiyye Abra’l-Kuruun”, Kahire, Dâru’s-Sekafe
13. Kaddur, A. M. (2010). “Arap Dili ve Dil Fikri”, Çev. Selahattin Bayram, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3/10
14. Karakılıç, C. (2012). “Tevvîd İlmi Kur’ânî Kerîm Okuma Kâideleri”, İslâm Neşriyatı, Ankara, 7. Baskı
15. Karaman, H. & Çağrıncı, M. & Dönmez, İ. K. & Gümüş, S. (2016). “Kur’an Yolu Tefsiri”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt: 3
16. Medkur, İ. (1973). “Lehceetu’l-Arabiyye, el-Mektebe es-Sekafiyye”.
17. Sukker, S. M. (2017). “Kadaya Esasiyyeh fî Ta’limil-Lugat’il-Arabiyye Linnatıkine Biğayriha”, Delil el-Arabiyye
18. Tur, S. (2011). “Sami Dilleri Üzerine Bir İnceleme”, Şarkiyat Mecmuası
19. Versteegh, K. (2003). “el-Lugatu’l-Arabiyye Tarikhuha ve Mustevyatuhu ve Tesiruha”, Çev. Muhammed El-Sharkavi, el-Meclesi’l-A’lâ Lissekafeh, Kahire
20. Yıldırım, A. “Yeni Türkçe Sözlük”, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, 14. Baskı
21. Yüksel, A. (2007). “İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 24-25
22. Elektronik Kaynaklar

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

23. Çetin, N. M. "Arap" maddesi, TDV İslâm Ansiklopedisi,
24. <https://islamansiklopedisi.org.tr/arap#2> (28.10.2021)
25. <https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1811/9-ayet-tefsiri> (28.10.2021)
26. <https://sozluk.gov.tr/> (12.11.2021)
27. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Arap%C3%A7a> (27.10.2021)
28. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Yaz%C4%B1> (12.11.2021)
29. <https://www.almrsal.com/post/218638> (27.10.2021)
30. <https://www.dilbilgisi.net/ses-bilgisi-konu-anlatimi/> (02.11.2021)
31. <https://www.turkedebiyati.org/Dersnotlari/kelimebilgisi.html> (02.11.2021)
32. Yıldız, H. D. "Arap" maddesi, TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/arap#1-tarih> (28.10.2021)

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(41)

Öğr. Gör. Dr. Seçkin ÖZCAN⁶⁰⁹, Öğr. Gör. Dr. Ulaş ÇINAR⁶¹⁰
İŞ GÜVENLİĞİ UZMANI OLMA YOLUNDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ LİSANS
BÖLÜMLERİNİN DURUMU

THE STATUS OF OCCUPATIONAL HEALTH and SAFETY UNDERGRADUATE DEPARTMENTS
FOR OCCUPATIONAL SAFETY SPECIALIZATION

ÖZ

20.06.2012'de 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile yasal olarak da hayatımıza girmiş olan İş Sağlığı ve Güvenliği kavramı İş Güvenliği Uzmanı, İşyeri Hekimi ve Diğer Sağlık Personeli adı altında ile yeni ya da evrilmiş meslekler ortaya çıkarmıştır. Bunlardan İş Güvenliği Uzmanı belki de en popüler olanıdır. Bu nedenle son yıllarda pek çok kişi bu mesleği kariyer fırsatı, ek meslek veya alternatif meslek olarak görmektedir. Bu bağlamda sektöre bu mesleğin lisans düzeyinde eğitim almış bireyler yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan 4 yıllık lisans İş Sağlığı ve Güvenliği bölümlerinin durumu detaylıca irdelenmiş ve bu çalışmada sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İş Güvenliği Uzmanı, İş Sağlığı ve Güvenliği Lisans Bölümü.

ABSTRACT

With the concept of "Occupational Health and Safety", which entered into our lives legally with the enactment of the Occupational Health and Safety Law No. 6331 on 20.06.2012; new professions such as "Occupational Safety Specialist", "Occupational Physician" and "Other Health Personnel" have emerged. "Occupational Safety Specialist" is the most popular of these. For this reason, in recent years, many people see this profession as a career opportunity, an additional profession or an alternative profession. In this context, the situation of the 4-year Occupational Health and Safety undergraduate departments, which were established to train individuals who received undergraduate education in this profession, were examined in detail and presented in this study.

Keywords: Occupational safety specialist, Bachelor degree of Occupational Safety and Health.

⁶⁰⁹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Elektrik ve Enerji Bölümü, Çanakkale, Türkiye; e-posta: seckinozcan@comu.edu.tr

⁶¹⁰ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi, Çanakkale; e-posta: ulas.cinar@comu.edu.tr

1. GİRİŞ

Türkiye’de yükseköğretim ön lisans, lisans, lisansüstü (yüksek lisans, doktora, tıpta uzmanlık ve sanatta yeterlilik) olmak üzere 3 kademeye ayrılmış durumdadır.

Ön lisans, ortaöğretime dayalı dört yarıyılı kapsayan ve ara insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan yani lisans öğretiminin ilk kademesini oluşturan bir yükseköğretimdir [1]. Lisans, ortaöğretime dayalı en az sekiz yarıyılık (dört yıl) programı kapsayan bir yükseköğretimdir [1]. Yüksek Lisans (bilim uzmanlığı, master, yüksek mühendislik, yüksek mimarlık), bir lisans öğretimine dayalı en az iki yarı yıl süren 12 kredilik eğitim-öğretim ve alanla ilgili araştırmanın sonuçlarını ortaya koyacak bir tez gerektiren yükseköğretimdir [1]. Doktora ise lisansa dayalı en az altı veya yüksek lisansa dayalı en az dört yarı yıllık programı kapsayan ve orijinal bir araştırmanın sonuçlarını ortaya koymayı amaçlayan bir yükseköğretimdir [1].

2. İçerik

Bir üniversitenin dört yıllık bölümlerinden biri tamamlandığında, “lisans eğitimi” (“undergraduate studies”) kısmı tamamlanmış olur. Lisans eğitimi tamamlandığında ise "mezun" ("bachelor") diploması alınmaktadır. Yani "Bilim Mezunu" ("Bachelor of Science", kısaca B.S.) diploması alınmaktadır. Bu, o diplomaya sahip bir kişinin o mesleği icra etmeye lisansı olduğu anlamına gelmektedir [2].

Tablo.1 Türkiye’deki Lisans düzeyindeki İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümünün Fakülte bazında dağılımı

Bölümün bulunduğu fakülte/yüksekokul	Bölüm sayısı
Sağlık Bilimleri Fakültelerinde	9 adet (7 devlet + 2 vakıf üniversitesi)
Sağlık Yüksekokulunda	1 adet (Devlet)
Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu	1 adet (Devlet)
Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi	1 adet (Devlet)
Toplam	12 adet

Bu kapsamda İş Güvenliği Uzmanı yetiştirmek için kurulmuş olan 4 yıllık lisans düzeyindeki “İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ” bölümü Tablo.1’den de görüleceği üzere toplamda 12 üniversitede mevcuttur [3]. Buna karşın ön lisans düzeyinde “İş Sağlığı ve Güvenliği” bölümü ise Tablo.2’den de görüleceği üzere 87 üniversitede mevcuttur [4].

Tablo.2 Türkiye’deki Lisans düzeyindeki İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümünün Fakülte bazında dağılımı

Bölümün bulunduğu fakülte/meslek yüksekokulu	Bölüm sayısı
Meslek Yüksekokulu	84 adet (63 devlet + 21 vakıf üniversitesi)
Açık Öğretim Fakültesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi	3 adet (Devlet)
Toplam	87 adet

Daha önce söylediğimiz gibi lisans diploması sahibi bir kişinin o mesleği icra etmeye lisanslı olduğu tezinden yola çıkarsak, Tablo.1 ile Tablo.2 çelişmektedir. Bu mesleği icra edecek asıl bireyleri lisans düzeyinden yetiştirmemiz gerekirken, görüldüğü üzere lisans düzeyindeki bölüm sayısı, ön lisans düzeyindeki bölüm sayısına göre oldukça düşüktür.

Benzer şekilde 2021 yılı itibarı ile öğrenci kontenjanları incelendiğinde 2 yıllık eğitim veren İş Sağlığı ve Güvenliği programlarının toplam kontenjanı 13.955 kişi iken, 4 yıllık eğitim veren İş Sağlığı ve Güvenliği bölümlerinin toplam kontenjanı sadece 637 kişidir [5, 6]. Lisans eğitimini almış İş Güvenliği Uzmanı

yetiştirerek mesleğin profesyonelleşmesine katkı sağlamak isteniyorsa bu dengenin Lisans bölümlerine lehine ters dönmesi gerekmektedir.

Tablo.3 Türkiye’deki Lisans ve ön lisans İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümlerinin 2021 yılı kontenjanları

Bölüm/Program	Kontenjan
4 yıllık İSG Bölümü	637 kişi
2 yıllık İSG Programı	13.955 kişi
Toplam	14.592 kişi

İş Güvenliği Uzmanı olma şartları ile ilgili olan Tablo.5 incelendiğinde 2 yıllık önlisans mezunlarının da 4 yıllık ön lisans mezunları ile hemen hemen aynı hakka sahip olduğu görülmektedir [7]. Yani kısaca her iki mezun da C Sınıfı İş Güvenliği Uzmanı olma şansı yakalamaktadır.

Tablo.4 İş Güvenliği Uzmanlığı Kursu

Teorik eğitim	180 saat (90 saati uzaktan, 90 saati yüz yüze)
Uygulamalı eğitim (Staj)	40 saat
Toplam Süre	220 saat

4 yıllık Lisans okumanın tek avantajı İş Güvenliği Uzmanlığı kursuna katılmadan C Sınıfı İş Güvenliği Uzmanlığı sınavına girme hakkı elde etmesidir. Ancak bunun için 2 yıl fazla eğitim aldığı da unutulmamalıdır. Bunun yerine ön lisans eğitimi alan bir birey ön lisans mezuniyeti sonrasında sadece 220 saatlik (yaklaşık 27,5 iş günü) İş Güvenliği Uzmanlığı kursunu (bkz. Tablo.4) [7] tamamlayarak C Sınıfı İş Güvenliği Uzmanlığı sınavına girme hakkı elde etmektedir. Bir tarafta 4 yıl eğitim alan Lisans mezunları, diğer tarafta 2 yıl eğitim alıp 27,5 gün kursa giden ön lisans mezunları aynı kefeye konulmaktadır.

Tablo.5 İş Güvenliği Uzmanı (İGU) olma hakkına sahip alanlar

Teknik Eleman	İş Sağlığı ve Güvenliği Ön lisans Programı Mezunları	İGU kursunu tamamlayarak sınavda başarılı olma şartıyla C sınıfı İGU hakkı
	İş Sağlığı Güvenliği Lisans Bölümü Mezunları	Direkt sınavda başarılı olma şartıyla C sınıfı İGU hakkı
	Fen Edebiyat Fakültesi Fizik Bölümü Mezunları	İGU kursunu tamamlayarak sınavda başarılı olma şartıyla C sınıfı İGU hakkı
	Fen Edebiyat Fakültesi Kimya Bölümü Mezunları	İGU kursunu tamamlayarak sınavda başarılı olma şartıyla C sınıfı İGU hakkı
	Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü Mezunları	İGU kursunu tamamlayarak sınavda başarılı olma şartıyla C sınıfı İGU hakkı
	TEF mezunu Teknik Öğretmenler	İGU kursunu tamamlayarak sınavda başarılı olma şartıyla C sınıfı İGU hakkı

Mühendislik Bölümü Mezunları	İGU kursunu tamamlayarak sınavda başarılı olma şartıyla C sınıfı İGU hakkı
Mimarlık Bölümü Mezunları	İGU kursunu tamamlayarak sınavda başarılı olma şartıyla C sınıfı İGU hakkı
İş Sağlığı ve Güvenliği Alanındaki Yüksek Lisans Mezunları	Mimar, Mühendis veya Teknik Eleman olmak ve sınavda başarılı olmak şartıyla B sınıfı İGU hakkı
İş Sağlığı ve Güvenliği Alanındaki Doktora Mezunları	Mimar, Mühendis veya Teknik Eleman olmak kaydıyla direkt A sınıfı İGU hakkı

Tablo.6'da İş Sağlığı ve Güvenliği ön lisans mezunu bir bireyin bölümde aldığı toplam eğitimin stajlar dahil 1640 saat olduğu görülmektedir [8].

Tablo.6 Önlisans düzeyinde İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi

Mezuniyet için tamamlanan AKTS kredisi	30 AKTS/dönem X 4 dönem = 120 AKTS
Mezuniyet için alınan derslerin toplam saati	25 saat/hafta X 14 hafta X 4 dönem = 1400 saat
4 dönem sonunda yapılan toplam staj	30 iş günü X 8 saat = 240 saat
Toplam Süre	1640 saat

Benzer şekilde Tablo.7'de de İş Sağlığı ve Güvenliği lisans mezunu bir bireyin bölümde aldığı toplam eğitimin stajlar dahil 3280 saat olduğu görülmektedir [9]. Lisans mezunu bir birey ön lisans mezunu bir bireyden 1640 saat fazla eğitim almakta ve ön lisans mezunu bireyin 220 saatlik kursa katılımı ile eşit düzeye geldiği görülmektedir. Bunun lisans İş Sağlığı ve Güvenliği bölümü öğrencileri için oldukça büyük bir haksızlık olduğu söylenebilir.

Tablo.7 Lisans düzeyinde İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi

Mezuniyet için tamamlanan AKTS kredisi	30 AKTS/dönem X 8 dönem = 240 AKTS
Mezuniyet için alınan derslerin toplam saati	25 saat/hafta X 14 hafta X 8 dönem = 2800 saat
8 dönem sonunda yapılan toplam staj	30 iş günü X 8 saat X 2 kez = 480 saat
Toplam süre	3280 saat

Bu haksızlık öğrenciler tarafından da fark edilmiş olacak ki, Tablo.8'den görüldüğü gibi; oldukça yüksek bir kontenjana sahip olmasına rağmen 2 yıllık ön lisans İSG programlarının doluluk oranları, çok daha az kontenjanı olan 4 yıllık lisans İSG bölümlerinin doluluk oranlarında daha yüksektir [5, 6].

Tablo.8 İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümlerinin Doluluk Oranları

Ön lisans İSG (Ö.Ö./İ.Ö.)	%93
Ön lisans İSG (Açık öğretim)	%100

Lisans (Fakülte/YO)	%90,4
Lisans (Açık öğretim)	%100

Bu noktada 2 yıllık ve 4 yıllık açık öğretim İSG bölümlerinin doluluğunun bir nedeni de disiplinler arası olarak İSG yüksek lisans ve/veya doktora programlarına kaydolmuş ve İş Güvenliği Uzmanı olmaya haiz olmayan bölüm mezunlarının bir şekilde 2 yıllık ve 4 yıllık İSG bölümünü tamamlayarak önce C Sınıfı İş Güvenliği Uzmanı olarak, daha sonra yüksek lisans veya doktora ünvanlarını kullanıp sonrasında hızlıca B Sınıfı veya A Sınıfı İş Güvenliği Uzmanı olma yolunu açmak olduğu değerlendirilmektedir. Çünkü C Sınıfı İş Güvenliği Uzmanı olduktan sonra B sınıfı olmak için 3 yıl aktif olarak İş Güvenliği Uzmanlığı yapmak ve belgelemek gerekmektedir. Benzer şekilde A Sınıfı İş Güvenliği Uzmanı olmak için de aktif olarak 4 yıl B Sınıfı İş Güvenliği Uzmanı olarak çalışmak ve belgelemek gerekmektedir. Burada anlatılan bir çeşit eğitim hüllesi gibi de değerlendirilebilir.

Tablo.9 İş Güvenliği Uzmanlarının (İGU) Sertifika Terfi Gereklilikleri

C→B	3 yıl İGU olarak çalışmak ve İGU kursunu tamamlayarak sınavda başarılı olmak
B→A	4 yıl İGU olarak çalışmak ve İGU kursunu tamamlayarak sınavda başarılı olmak

3. Tartışma ve Sonuç

İş sağlığı ve güvenliği tüm sektörler için her çalışma koşulunda geçerli temel unsurdur [11]. Disiplinler arası olarak değerlendirilen “İş Sağlığı ve Güvenliği” artık en azından “İş Güvenliği” açısından tek bir disiplin gibi inşa edilmelidir. Bu açıdan da öncelikle İSG Yüksek lisans ve doktora derecesine sahip bireylerin yetiştirilmesi ve/veya o derecelere sahip bireylerin Lisans İSG bölümlerine akademisyen olarak atanması sağlanmalıdır. Böylelikle çekirdekten yetişen Lisans İSG bölümü öğrencilerinin yine kendi alanlarında yüksek lisans ve doktora derecesi almaları sağlanarak her türlü İSG bölümü için çekirdekten akademisyen yetiştirilmesi akademi için son derece faydalı olacaktır.

İlave olarak ön lisans düzeyi İSG programlarına karşın Lisans İSG bölümlerinin sahip olduğu dezavantajlı durumlar düzeltilerek, daha çok Lisans bölümü açılması önerilmektedir. Bununla birlikte henüz tanımlanmamış olan İSG doçentlik alanının tanımlanması gerekmektedir. Bu aynı zamanda İş Güvenliğini disiplinler arası bir bilim dalı olmaktan çıkarıp bir bilim dalına dönüştürecektir.

KAYNAKÇA

1. <https://www.osym.gov.tr/TR,1371/tanimlar.html>
(Erişim tarihi:27.09.2021)
2. <https://evrimagaci.org/universite-ogrencilerinin-yuksek-lisans-master-ve-doktora-ile-ilgili-bilmesi-gerekenler-6978>
(Erişim tarihi:27.09.2021)
3. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=19029>
(Erişim tarihi: 29.09.2021)
4. <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=30008>
(Erişim tarihi: 29.09.2021)
5. <https://yokatlas.yok.gov.tr/meslek-onlisans.php?b=30008>
(Erişim tarihi:02.10.2021)
6. <https://yokatlas.yok.gov.tr/meslek-lisans.php?b=19029>
(Erişim tarihi:02.10.2021)
7. İş Güvenliği Uzmanlarının Görev, Yetki, Sorumluluk Ve Eğitimleri Hakkında Yönetmelik, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

8. <https://ubys.comu.edu.tr/AIS/OutcomeBasedLearning/Home/Index?id=7551&culture=tr-TR>
(Erişim tarihi:02.10.2021)
9. <https://ubys.comu.edu.tr/AIS/OutcomeBasedLearning/Home/Index?id=6838&culture=tr-TR>
(Erişim tarihi:02.10.2021)
10. Ceylan, H. 2012. "Türkiye'deki İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi Sorunlar ve Çözüm Önerileri," Ejoboc (Electronic Journal of Vocational Colleges), vol. 2(2), pp. 94-104.
11. Kanbur, S. 2020. "Investigation of the effect of COVID-19 pandemic on employees' psychological symptoms and nutritional habits," Progress In Nutrition, vol. 23(1), pp. e2021107.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(42)

İbrahim Etem KÖSE⁶¹¹
PERSLER ve SATRAPLIK SİSTEMİ
PERSIANS and SATRAPY SYSTEM

ÖZ

Tarihin bilinen ilk büyük imparatorluğu olan Pers İmparatorluğu Hindistan'dan Doğu Avrupa'ya kadar uzanmış yaklaşık iki yüzyıl geniş bir coğrafyaya hakim olmuştur. Birçok etnik unsuru içinde barındıran Persler özellikle Yunan halkları ile ortak bir tarihi dokuya sahip olmuşlardır. Bu geniş coğrafyada birçok farklı etnik unsuru içinde barındırmak için Persler idarede günümüz eyalet sistemini o zamanki adı ile satraplık sistemini geliştirmişlerdir. Satraplıkları idare edenlere satrap ismini vermişlerdir. Satrap büyük kral tarafından atanır ve büyük krala karşı sorumluluklarını yerine getirirdi. Bu sorumluluklar vergi verme, asker temin etme ve buldukları yerin iç ve dış güvenliği sağlamak olarak söylenebilir. Zaman zaman isyan eden satraplıklar olsa da bunlar Pers İmparatorluğunu yıkacak düzeyde değildi.

Anahtar Kelimeler: Pers İmparatorluğu, Satrap, Satraplık.

ABSTRACT

The Persian Empire, the first known great empire in history, has dominated a wide geography for about two centuries, extending from India to Eastern Europe. There were many ethnicities in the Persian Empire. Especially, Persians and Greeks had got common history. In order to accommodate many different ethnic elements in this vast geography, the Persians developed the current state system in the administration, as it was called at that time, the satrapy system. It was ruled by satrap. Satrap appointed by the great king. Satrap would fulfill his responsibilities to the great king. These responsibilities can be defined as taxing, recruiting soldiers and ensuring internal and external security of their location. Although there were satraps that rebelled from time to time, they were not at a level that would destroy the Persian Empire.

Keywords : Persian Empire, Satrap, Satrapy System.

⁶¹¹ Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi-Kahramanmaraş;
Orcid :0000-0003-3851-7382; evestnt@hotmail.com

GİRİŞ

Persler Anadolu coğrafyasından Orta Doğu topraklarını da içine katarak Hindistan'a kadar çok geniş bir coğrafyada büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Persler önce birlikte yaşadıkları Medler'e üstünlük sağlamış daha sonra ise Lidya, Babil ve Mısır topraklarını ele geçirmiş Ön Asya'nın en büyük gücü haline gelmiştir.(Tekin, 2008:90)

Persler yönetim olarak Mezopotamya geleneklerinden özellikle Asurların yönetim biçiminden etkilense de daha önce hiçbir devlet bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmamıştı. Bu geniş coğrafyada çok sayıda farklı etnik unsurları idare edebilmek için yönetsel olarak Mezopotamya geleneklerinden daha fazlası gerekti. Bunun için Roma İmparatorluğu'ndan, Osmanlı İmparatorluğu'na kadar hatta günümüz ABD'de kullanılan eyalet sistemini geliştirdiler. Satraplık adı verdikleri eyaletleri merkezden atadıkları satrap adı verilen valiler ile idare ettiler. Ülkede ticari faaliyetlerin gelişmesi ve satraplıkların kontrol altında tutulması için geniş ulaşım ağı oluşturdular.(Sarıkaya, 2016:75)

Perslerin oluşturduğu yönetsel sistemin başarılı olduğu söylenebilir. Nitekim bu geniş coğrafya da çıkan birçok isyana karşın Pers İmparatorluğu bu isyanlardan etkilenmemiş, Helen toplulukları gibi özgürlüğüne düşkün topluluklar üzerinde bile yaklaşık iki yüzyıl hâkimiyet kurmayı başarmışlardır. Perslerin doğudan batıyı fethetmesi gibi Büyük İskender'in de Makedonya'dan başlayarak batıdan doğuyu fethettiği sürece değin satraplıklar işlevsel olarak görevlerini yapmışlardır. Öyle ki Büyük İskender de fethettiği yerlerde satraplık sistemine dokunmamıştır.(Duran, 2012: 74)

Persler ve satraplıkların tarihi kaynakları hakkında ise en önemli iki kaynak Herodot ve Ksenophon'dur. Bununla birlikte arkeolojik çalışmalarla birlikte ortaya çıkan tarihi yazıt ve kitabeler de Persler ve satraplıkların tarihi hakkında bizlere bilgi sunmaktadır. Ülkemizde ise Pers tarihi ilgi çekmekle birlikte son dönemde de araştırma çalışmalarının arttığı gözlemlenmektedir.

Persler ve satraplık sistemi adlı bu çalışmamızda da Persler ve satraplık sistemi, satraplıkların oluşumu, terminolojik olarak satrap ve satraplık, satraplık sistemi ve sorumlulukları ile satraplıkların isyanı konusu ele alınmıştır.

Persler

M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren tarih sahnesinde görünmeye başlayan Persler aynı kökene bağlı oldukları Medler ile birlikte bugünkü Ön Asya topraklarında yani günümüz İran coğrafyasında birlikte yaşadılar. İlk krallıkları ve yönetimi hakkında elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır.(Tekin, 2008:90) Ancak Perslerin M.Ö. 6 yüzyıldan sonra imparatorluk olma sürecinde bilinen ilk hanedanları Ahameni hanedanlığıdır. Hanedanlık ismini kurucusu "Ahemenes"ten alır. Ahameni hanedanlığı yaklaşık iki yüzyıl Ahameni İmparatorluğu'nu yönetmiş ve Persler devrin bilinen dünyasının en büyük gücü haline geldiler.(Khurt, 1995:353)

Diğer kavimler tarafından Parsa, Parşua, Pers veya Fars gibi isimler alan Persler (Parsualar) Med devletine son vermeleri ile tarih sahnesine çıktılar.(Arslan, 2010:5) Med devletine son veren Pers kralı ise Anşanlı Kyros olarak anılmaktadır. Anşanlı Kyros Medlerin krallarını esir alıp hazinelerini yağmaladı ve Med askeri birliklerini dağıttı. Aynı etnik kökene bağlı oldukları Medlerinde yönetimini ele geçiren Persler böylece Ön Asya'nın en büyük gücü haline geldiler.(Wieshöfer, 2002:19-20)

Perslerden önce ticarete yön veren Asurların yok olması, Perslerin Akdeniz ve Ege'de ki ticareti kontrol altına almayı hedeflemesine neden oldu.(Tekin, 2008: 90) Ayrıca Perslerin Medleri yıkması sonucu yayılcı bir politika izleyerek Kyros'tan itibaren tüm dünyayı içine alacak şekilde sınırlarını genişletmeyi amaç edindi.(Duran, 2012: 25) Bu yayılcı politika sonucunda Kyros Assyria, Batı Mezopotamya, Kilikia, Kappodakia'yı topraklarına kattı. Böylece sınırları Halys Irmağına (Kızılırmak) dayayan Persler, Lidyalılar ile komşu oldu.(Öncü, 2012: 37)

Kyros'un sınırlarını geliştirme politikası yanında Akdeniz ve Egede ki ticareti kontrol altına alma düşüncesi de mevcuttu. Bunun için önündeki engel Lidyalılar idi.(Tekin, 2008: 90) Lidyalılar durumun farkında olarak Persleri sınır boylarında durdurmaya çalıştı. Lidyalılar Pers egemenliğindeki Kapodokya'ya saldırdı ancak başarılı olamayıp geri çekilmek zorunda kaldılar. Pers Kralı Büyük Kyros ise daha sonra Lidya'nın başkenti Sardes'i kuşattı. Pers Krallığının gücüne gören Lidyalılar Spartalılara, Babillere ve diğer müttefiklerine yardım için elçiler gönderdi. Ancak yardım gelmeden Sardes Persler tarafından ele

geçirildi.(M.Ö. 546). (Herodotos, *Tarih*, 65-73) Kyros Lidya kralı Kroisos'u esir alarak Medya'ya gönderdi. Kyros Lidya Krallığı'nı yıktıktan sonra komutanları Harpagos ve Mazares'i görevlendirerek Batı Anadolu'yu ele geçirdi.(Mansel, 1999:253) Böylece Anadolu yaklaşık olarak iki yüzyıllık Pers hâkimiyeti altına girdi.

Kyros'un önce Medleri yıkmasının ardından Babiller ile müttefiklik ilişkisi bulunan Lidya'lıları yıkması Babillere de zarar verdi. Bu durum Babiller ile Persler arasındaki ilişkileri savaş boyutuna taşıdı. 539 yılında yapılan savaşta Persler Babil kralı Nabonidus'u esir olarak aldı. Babil halkı da savaş sonrası Kyros'un yeni kral olarak şehre girmesine müdase etti. Kyros ise oğlu Kambyses'i Babil'e müşterek kral ilan etti.(Khurt, 1995:373)Böylece büyük bir imparatorluk kuran Kyros 529 yılında son düzenlediği İskit seferinde öldü. Kyros'un yerine ise daha önce Babil kralı ilan ettiği oğlu Kambyses geçti.(Mansel, 1999:235-266)

Kambyses ise kısa süren taht süresince kendi imparatorluklarına rakip olarak gördüğü ve babasının zamanında ele geçirilmeyen Mısırı büyük bir donanma kurarak 525 yılında ele geçirdi.(Khurt, 1995: 374-377) Kambyses ise 522 yılında öldü. (Mansel, 1999:255)

Kambyses'ten sonra tahta I.Dareious geçti ve ülkede birçok isyan patlak verdi. Susa ve Babil'de ki isyanları bastıran I.Dareious on yedi savaş kazanarak ülkesini tekrar huzurlu bir hale getirdi.(Taşkın, 1992:57)I.Dareious kendisine verilen devletin sınırlarını korumakla kalmayıp çıkan isyanları bastırarak sınırları genişletmeyi de başardı. Pers krallığını onun zamanın da dünyanın en büyük devleti haline getirmiştir.(Mansel, 1999:255)

I. Dareious'tan itibaren Pers İmparatorluğu Pers-Yunan savaşlarına şahit olmuştur. Yaklaşık 200 yıl Anadolu idaresine hakim olan Persler Yunanlılar ile Marathon Savaşı, Artemision ve Thermopylai gibi savaşlar yapmıştır. Persler bazı savaşlarda üstün gelmesine karşın bazı savaşlarda ise Yunanlılara karşı yenilmişlerdir. Ancak Persler siyasi olarak Atina-Sparta mücadelesinden istifade ederek, Yunanlılara karşı üstünlük sağlamışlardır. Büyük İskender'in Helen birliğini sağlayıp doğu seferi düzenlemesine değin siyasi olarak Yunanlılara üstünlük kurmuş olan Persler, Büyük İskender ile yapılan savaşlarda art arda alınan yenilgiler sonucunda M.Ö 331 tarihinde yıkılmışlardır.(Tekin, 2008: 90-132)

Satraplıkların Oluşumu

Persler Büyük Kyros'tan I.Dareious'a değin uzanan yaklaşık yetmiş yılda o zamanın bilinen dünyasının en büyük gücü haline geldiler ve tarihin en büyük imparatorluklarından birini kurdular. Anadolu'dan Ön Asya'ya, Mezopotamya'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir coğrafyaya sahip olan Persler, çok sayıda farklı etnik unsuru da bir arada barındırmayı başardılar. Birçok ırkı, kültürü, lisanı içinde barındıran Persler, diğer etnik unsurların isyan etmemesi ve imparatorluğun ayakta kalması için yönetim olarak iyi bir idare mekanizması oluşturma yoluna gittiler. İdari yönetim olarak Mezopotamya Asur kültüründen etkilenseler de bu büyük imparatorluğu ayakta tutabilmek için daha orijinal uygulamaların koyulması gerektiğinin farkındaydılar.(Kaya, 2018:159-160)

Persler bu yüzden Anadolu topraklarını da ele geçirdikten sonra kendinden sonra gelen birçok devlete de örnek olacak satraplık denilen eyalet sistemini geliştirdiler. (Sarıkaya, 2016:75) Ulaşılabilirliği sağlamak, askeri malzemeleri nakledebilmek, ticareti geliştirmek, vergileri toplayabilmek, haberleşme ağı sağlamak adına da Sardes'ten Susa şehrine kadar "Kral yolu" yolu olarak adlandırılan yolu inşa ettiler.(Wieshöfer, 2002:123) Bu ulaşım ağı sayesinde Satraplıklar kontrol altında tutuldu.

Satraplıkların hangi Pers hükümdarı zamanında ve ne zaman oluşturulduğu müphem bir konu olsa da II. Kyros tarafından Ksenophon'un anlatılarına göre Babil'in fethinden sonra M.Ö. 539 yılında oluşturulduğu düşünülmektedir. (Kaya, 2018:161) Satraplık sistemi I. Dareious döneminde ise yeniden organize edildi ve imparatorluk daha güçlü bir hale geldi.(Tekin, 2008:90)

Satrap ve Satraplık

Satrap terimi Antik kaynaklarda eski Pers yazıtlarında xšaçapāvān, Yunanca'da satrapes ve Latince'de praefectus terimleriyle karşılanmaktadır. Satrap sözcüğü Persçe de imparatorluğun veya egemenliğin koruyucusu anlamını taşımaktadır. Herodot satraplık sözcüğü yerine hyparkhos sözcüğünü kullanmıştır.(Duran, 2012:14)Satraplık dünyanın bilinen ilk dünya imparatorluğunun eyalet sistemi olup, satrap ise bu eyaletlerin valilerine yöneticilerine verilen isimdi. Satraplar buldukları bölgenin kralları gibi

olmasına karşın Pers İmparatorluğuna bağlıydı. Bu yüzden Pers krallarına genellikle büyük kral deniliyordu.(Tekin, 2008:90-92)

Satraplıklar çok geniş alanlara yayılır ve satraplıklara atanan satraplar genellikle Persli soylu bir aileden olurdu. Satraplık başkenti kraliyet merkezlerinin küçük bir modeli olup(Khurt, 1995: 414) satrapların altında idari bir düzen mevcut idi. Satrapların altında eyalet düzeninde frataraka(muhtar), ordu komutanı ve hukuk görevlileri (segan) mevcut idi.(Wieshöfer, 2002:102)

Büyük Dareios Herodot'un anlatımına göre ülkeyi yirmi dört satraplığa bölmüştür.(Herodotos, *Tarih*,255) Satraplıklar genellikle fethedilen krallıkların başkentleri idi. Mısır'da Memfis, Lydia'da Sardes, Media'da Ektabana, Babil'de Babil satraplık merkeziydi. (Khurt, 1995:414) Büyük Kyros Lidya'yı fethettiğinde Sardes ve Daskyleion adında iki satraplık kurdu.(Sarıkaya, 2016:75) Anadolu'da kurulan diğer sataplıklar ise Kappadokia, Trakya ve Armenia'dır. (Kaya, 2018:165)Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya değin uzanan Pers İmparatorluğu'nda böylece birçok satraplık oluşturulmuştur.

Satraplar genellikle yedi Pers soyundan veya veliaht Pers prenslerinden seçilmekteydi. Yedilerin atandığı temel satraplıkların başında Armeniave Kappadokia gelmektedir. Veliaht prensler ise genellikle Anadolu'da Sardes'e atanmaktaydı. Kralların ayrıca üstün yetenekli buldukları, başarılı ve sadakatli kişileri atadığı "Dynasteslik" ataması olarak adlandırdığı satraplık ataması mevcuttu. Dynasteslik atamasının ilk uygulandığı satraplık ise Daskyleion'dur. Bazı durumlarda ise Karia ve Kilikia gibi satraplıklar ise Perslerin değil yerel yöneticilerin idaresinde olurdu.(Sarıkaya, 2016:78-79) Ancak bu satraplıkların gerçek bir satraplık olmadığı, diğer atanan satraplıklara bağlı olduğu da söylenebilir. İyonya'nın Sardes'e bağlı olduğu gibi, Paphlagonia, Kilikia, Karia idareleri yerel yöneticiler ile idare edilirdi ancak kralın atadığı diğer satraplıklara bağlıydılar. (Kaya, 2018:164)

Satraplıklar Pers krallığına bağlı olmakla birlikte iç işlerinde özerk bir yapıya sahiptiler. Satraplıklar kendi aralarında da siyasi ilişkiler kurabilmekteydi. Lidyalılar eski geleneklerini, yerel yönetimlerini ve yaşantılarını Pers hâkimiyeti altında sürdürdüler. Diğer etnik unsurlara sahip satraplıklar da özerk yapılarını korudular. (Kaya, 2018:164)Pers krallığı için II. Kyros ve Dareious dönemlerine bakıldığında önemli olanın bu farklı etnik unsurların biat edip Pers krallığını tanımaları, vergilerini ödemeleri ve gerektiğinde askeri destek vermek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Pers kralları satraplıkları sürekli denetim altında tutmaya çalıştılar. Çünkü satraplıklar bağımsızlıklarını ilan edebileceği pek çok imkâna sahipti. Pers kralları satraplıklarını denetim altında tutmak için kralın gözü ve kralın kulağı dedikleri memurları satraplıklara tayin edip satrapları denetim altında tuttular. Ayrıca kervan yolları yapıp ve oluşturmuş oldukları haberleşme zinciri ile de satraplıklar kontrol altına alındı.(Duran, 2012: 55-61)

Satraplıkların Sorumlulukları

Doğrudan kral tarafından atanan satraplıklara askeri ve sivil olmak üzere iki tür sorumluluk alanı verilmiştir. Sivil yönetim yükümlülüğü olarak satraplar satraplık bölgesinde yaşayan halkları ve emri altında haraç toplayan kişileri korumakla yükümlüdür. Askeri olarak görevleri ise ordu ve garnizon komutanları ile birlikte askeri işleyişi sağlamaktır.Satraplıkların yükümlülüklerini askeri, ekonomik ve diğer yükümlülükler (politik, emniyet vb.) olarak sınıflandırılabilir. Ekonomik olarak satraplıklar buldukları bölgede ki vergileri kralın topraklarına göndermekle ve halkın ileride vereceği vergiler için gerekli üretim koşullarını hazırlamakla mükellefti. Vergiler altın, gümüş gibi nakdi olduğu gibi aynı vergilerde alınmaktaydı. Satraplıkların vergi ödemesi ödeme türü üzerinden farklılık gösterebilmekteydi. Persia Satraplığı yani kralın topraklarındaki Persler vergiden muaf tutulmuştur. Askeri yükümlülük olarak ise satraplıklar büyük krallık ve satraplık için gerekli olan askeri birlikleri hazır ve temin etmek durumundaydı. Krallık topraklarının korunması (isyanlara ve dış müdahalelere karşı), vergileri düzenli bir şekilde toplanması ve kralın topraklarına sevk edilmesi için düzenli hazır askeri birliklerin olması gerekmektedir. Satraplıklar bu askeri birlikleri hazır etmek durumundaydı. Satraplıklar ayrıca buldukları bölgede kralı temsil etmelerine karşın iç işlerinde genellikle özerk bir yapıya sahiptiler. Bu nedenle politik kararlar alabilmekteydi. Diğer satraplıklar ile anlaşmalar yapabilmekteydi. Ancak önemli meselelerde krala mutlaka danışılmalıydı. Satraplık bölgesinde üretimi yapılan ürünlerinde korunması ve saklanması da satrapların görevleri arasındaydı. Ayrıca idari olarak dilekçe, evrak kayıt işlerini de tutmak satraplıkların görevleri arasındaydı. (Duran, 2012: 34-53)

Satraplıkların İsyanı

Tarihin bilinen ilk büyük imparatorluğu olan Pers İmparatorluğu'nun uzun yıllar ayakta kalabilmesinde satraplıkların olumlu etkisi olmuştur. Ancak merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde birçok etnik unsuru içinde barındıran Pers İmparatorluğunda bazı isyanlar da kaçınılmaz bir hal aldı. Bunun yanı sıra buldukları siyasi nüfuzu artırmak için isyan eden Pers satraplıkları da mevcuttu. Pers İmparatorluğunu oldukça uğraştıran bu isyanlar merkezi otoriteyi zayıflatsa da Pers İmparatorluklarını yıkacak düzeyde değildi. Genç Kyros'un batıdan asker toplayıp Persia üzerine yürümesi dışında, isyanlar genelde bölgesel çıkmakla birlikte Pers İmparatorluğu'nun merkezini hedef alacak durumda değildi ve birçok isyan askeri güçle, suikast girişimleri bastırıldı. Ancak Pers İmparatorluğu'nu da oldukça zayıflattığı dış tehlikelere karşı açık hale getirdiği de düşünülebilir.(Duran, 2012: 66-68)

I. Dareious döneminde imparatorluk içinde birçok isyan baş gösterse de Pers tarihinin ilk büyük satrap isyanı M.Ö. 404 yılında II. Dareious'un ölümü sonrası tahta çıkan II. Artakserkses döneminde çıktı. İmparatorluğun varislerinde Genç Kyros tahtın kendi hakkı olduğunu iddia ederek Sardeis'ten topladığı ordular ile isyan etti. Genç Kyros kardeşi tarafından yenilgiye uğratılarak öldürüldü.(Salman, 2019:39-45) II. Artakserkses daha sonra II. Dareious'un son zamanlarında isyan edip bağımsızlığını ilan eden Mısır üzerine seferler düzenlese de başarılı olamadı. Kıbrıs'ta Salamis kralı olan Euagoras'ın isyanı ise karşılıklı anlaşma ile bastırıldı. M.Ö. 366-359 yılında çıkan büyük satrap isyanları ise diğer önemli isyanlardır. Mısırdaki isyanı bastırmak için görevlendirilen Kappadokia satrapı Datames başarısızlığın ardından sebebi açıkça belli olmayan nedenler ötürü isyan etti. Daskyleion satrapı Ariobarzanes ile de ittifak kurdu. Anadolu'da Sardeis satrapı Autophradates ile Karia dynastesi Mausolos merkezi krallığın destekçisi oldular. Sardeis satrapı Autophradates Pers kralının desteği ile yapılan savaşta büyük bir mağlubiyet aldı. Pers krallığı Datames'i savaşla alt edemeyeceğinin anlayınca düzenlenen suikast ile Datames'i ortadan kaldırdı. Datames ile ittifak kurup daha sonra isyan eden Daskyleion satrapı Ariobarzanes da yine kesin olmamakla birlikte oğulları tarafından düzenlenen suikast ile ortadan kaldırıldı. Yine büyük satrap isyanlarından Limyralı Perikle isyanı askeri güçle Orontes isyanı anlaşma yolu ile bastırıldı. Büyük satrap isyanlarının sonuncusu olan Daskyleion satrapı II. Artabazos ise başlattığı isyanda kaybettiği siyasi nüfuzun azalması nedeniyle Makadonya'ya kaçmıştır.(Salman, 2019:39-96)

SONUÇ

Pers imparatorluğu tarihin bilinen ilk imparatorluğu olması ve yönetsel olarak kendinden sonra gelen devletleri etkilemesi, M.Ö. 6.yy da çok geniş coğrafyada çok sayıda farklı ırkları yönetebilme gücü nedeniyle, daha çok araştırmayı hak eden bir tarihi hazine olarak değerlendirilebilir.

Satraplık sistemi, kral yolu, geliştirmiş oldukları ticaret ağı, vergi toplama konusundaki üstün yönetim gücü, merkezi otoritenin satraplıklar üzerinde gücünü hissettirmesi, farklı etnik unsurları barındırabilmesi, güçlü ordularının olması yanında siyasi olarak ta Helenlere ve diğer ırklara üstünlük kurması Pers İmparatorluğunun bir başarısıdır. Siyasi, askeri, idari başarısının olumlu sonuçları nedeniyle kendinden sonra gelen büyük imparatorlukları da etkilediği düşünülebilir. Nitekim İskender'in satraplık sistemini devam ettirmesi, Roma ve Osmanlı İmparatorluğunun da eyalet düzeniyle geniş coğrafyalara hakim olması Pers idare kültürünün bir yansıması olarak görülebilir.

Pers İmparatorluğunun eski çağ devletlerinden sonra kurulan büyük devletler içinde yönetsel olarak bir geçiş devleti olduğu da söylenebilir. Asur'un yönetsel tarzını değiştirerek kendi orijininde farklı sistemler geliştirmesi ve kendinden sonra gelen devletlere aktarması bu geçişi göstermektedir. Ayrıca kadim Mezopotamya kültürünün Anadolu, Mısır, Yunan, Hint kültürleri ile Persler döneminde buluşması Büyük İskender'in batının kültürünü doğuda yaşatmasından önceki ilk kültür sentezi olarak da yorumlanabilir. Ancak İskender'in Helen kültürünü doğuda yaşatma isteği gibi, Perslerin ele geçirdikleri yerlerde Pers kültürünü yaşatma isteği eş değer değildir. Persler Lidya örneği üzerinde durursak ele geçirdiği yerlerin özerk yapısına dokunmamıştır.

KAYNAKÇA

1. ARSLAN, Y. (2010). “Perslerin Yönetim Politikası”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.
2. DURAN, M. (2012). “Anadolu’daki Pers Satraplık Organizasyonu”, Süleyman Demirel Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
3. HERODOTOS, (1993). *Tarih*, (M. Ökmen, Çev.), Remzi Kitapevi, İstanbul.
4. KAYA, M. A. (2018). “Anadolu’da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim Ve Etnik Yapı”, Cedrus, 6, ss. 159-179.
5. KUHORT, A. (1995). *Eski Çağ'da Yakındoğu II*, (D. Şendil, Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
6. MANSEL, A. M. (1999). *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
7. ÖNCÜ, F. (2012). “M.Ö. 6. Yüzyıl ile M.Ö. 4. Yüzyıl Arasında Batı Anadolu’da Pers Satraplık Merkezleri Arasında Politik İlişkiler”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
8. SALMAN, E. (2019). “Datames ve Büyük Satrap İsyanları: Anadolu Akdenizi’nde Akhaimenid Hâkimiyetinin Dejenerasyonu”, Akdeniz Üniversitesi
9. Akdeniz Uygurlukları Araştırma Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
10. SARIKAYA, S. (2016) “Anadolu’da Pers Satraplık Sistemi”, Cedrus, 4, ss. 75-90.
11. TAŞKIN E. (1992) “Eski Anadolu Tarihinde Persler”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.
12. TEKİN, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
13. WIESEHÖFER, J. (2002). *Antik Pers Tarihi*, (M. A. İnci, Çev.), Telos Yayıncılık, İstanbul.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(43)

Dr. Mehmet CAN⁶¹²

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN ENERJİ KAYNAKLARI ÜZERİNDE KÜRESEL GÜÇ ÇATIŞMALARI

THE PLANS OF GLOBAL POWERS ON THE ENERGY RESOURCES OF THE TURKISH REPUBLICS OF CENTRAL ASIA

ÖZ

Orta Asya'nın merkezinde yer alan; Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan 1991'de Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Zengin enerji kaynaklarına sahip olan bu devletler, dün olduğu gibi bugün de küresel güçlerin dikkatini üzerlerine çekmektedir. Analistlere göre, Orta Asya'da bulunan Petrol ve doğal gaz, anlaşmazlığa düşecek bir konu olma yolundadır. Her ne kadar bu gelişmeler güvenlik stratejisinin önemini gündeme getirse de, Türkiye ile Orta Asya Türkleri iş birliği ve dayanışma içerisinde olmak zorundadırlar. Zira bu coğrafyadaki istikrarsızlık yıllar sürecek bir kaos ortamının oluşmasının önünü açacaktır. O itibarla, Türk Cumhuriyetleri; teknoloji, sanayi, alt yapı ve savunmada güçlü olmak zorundadırlar.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Enerji, Petrol, Gaz.

ABSTRACT

Located in the center of Central Asia; Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan and Turkmenistan left the Soviet Union in 1991 and declared their independence. These states, which have rich energy resources, attract the attention of global powers today, as they did yesterday. According to analysts, Oil and natural gas in Central Asia is on the verge of being a dispute. Although if you get the importance of these developments raised security strategy, with the Central Asian Turks in Turkey must be cooperation and solidarity. Because the instability in this geography will pave the way for a chaos environment that will last for years. In that respect, the Turkic Republics; they have to be strong in technology, industry, infrastructure and defense.

Keywords: Central Asia, Energy, Oil, Gas.

⁶¹² Kurum: İstanbul Sabahattin Zaim Ün. Tarih Bölümü; ORCID: 0000-0002-3486-9244

GİRİŞ

Eski Sovyet Cumhuriyetleri enerji bakımından benzer özelliğe sahiptirler. Ancak bunlardan Özbekistan, Kazakistan'dan sonra, iç istikrarı sağlama ve akılcı siyaset ile bölgesel bir aktör olma yolundadır. Orta Asya sınırları, Sovyetler Birliği tarafından şekillendirildi. Bu cumhuriyetlerden bir kısmı Rusya ile sınır paylaşıyorken, bir kısmı da Çin ile komşudur. Çin ve Rusya'nın, Orta Asya'ya ya ilgisi öteden beri devam etmektedir. Zira devlet idaresinin kırılma bir yapıya sahip olması bu cumhuriyetlerin kolay idare edilmesini sağlamıştır. Bundan dolayı, Türk cumhuriyetleri iktisadi ve ekonomik yönden gelişme gösterememiş, potansiyel tehditlerle bugüne kadar gelmişlerdir. Ne var ki, bölgesel gelişmede arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır. Küresel güçler Türk cumhuriyetlerini yutma peşinde olmuşlar, zengin enerji kaynaklarını yıllardır sömürmüşlerdir. Özellikle bu cumhuriyetler istikrarsızlık ve ırkçı çatışmalarla körüklenmiş, halk sefaletle mahkûm edilmiştir.

Bugün Orta Asya Türk devletleri, sosyal ve siyasi bakımdan gelişmeye, güçlenmeye başlamıştır. Yıllardır, enerji kaynakları üzerinde oturmalarına rağmen, dışa bağımlı kalmışlar, sanayi ve teknoloji başta olmak üzere, kalkınmada ilerleme sağlayamamışlardır. Ancak günümüzde demokrasi ve insan odaklı bir yaklaşım ile ekonomik ve politik dayatmalardan soyutlanmaya çalışmaktadırlar. Akılcı bir siyaset ile potansiyel bir gücün parçası olma yolunda, büyük atılımlar gerçekleştirmektedirler. Şayet akılcı ve yapıcı yürütülen bu siyaset, sürdürülebilirse, Orta Asya parlayan bir yıldız olma yolundadır. Zira:

“Orta Asya'nın kanıtlanmış petrol rezervlerini British Petroleum Corporation'ın 2019 Dünya Enerji İstatistikleri yılına göre yaklaşık 4,1 milyar ton, yani dünyanın toplam petrol rezervlerinin yaklaşık % 1,8'ini içermektedir. 21,7 trilyon metreküp ispatlanmış doğal gaz rezervleri ise, yaklaşık % 11'ini temsil etmektedir. Bunların dışında, hidrokarbon rezervleri esas olarak üç ülkede bulunmaktadır. Bunlar: Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan. Kazakistan, Orta Asya'daki en büyük petrol depolama ve geliştirme kapasitesine sahiptir. Bu ülkenin petrol rezervi 3,93 milyar tondur.” (Zhou Qiang vd., 2020: 1872.

1. RUSYA'NIN ORTA ASYADAKİ ENERJİ SİYASETİ

Çarlık Rusya döneminde işgal edilmeye başlanan Orta Asya, Sovyetler tarafından sürdürülen işgal siyaseti ile, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne dönüştürülmüştür. Rejim zengin petrol kaynaklarının bulunduğu Orta Asya'yı ele geçirmek için halka büyük baskılar yaparak, sürgüne zorlamış, katliamlarla bu coğrafyaya hakim olmuştur.

Jeopolitik açıdan bakıldığında Orta Asya her zaman mühim bir bölge olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında, bölge Sovyet Rusya'nın hâkimiyeti altındayken, petrol yataklarının bulunduğu alanlardan sadece Azerbaycan dünyadaki petrol ihtiyaçlarının neredeyse yarısını karşılıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı esnada, Hitler, Rusya'ya karşı, Azerbaycan petrol yataklarını ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak, Sovyetler bu bölgelerdeki rezervlerin kontrolünü elinde tutarak, sömürme yoluna gitmiştir. Nitekim, Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfez Elçibey “Ruslar petrolün (petrol) ışığını götürdü. Pisliğini de bize bıraktı.” demiştir.

“Sovyetler Birliği'nin dağılmasını izleyen jeopolitik ayaklanma, Hazar Denizi havzasının ve genel olarak Orta Asya'nın statüsünde önemli değişiklikler meydana getirdi. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden önce, Hazar Denizi küçük bir Rus gölüydü. Güney kesimi ise İran'ın sınırları içine düşüyor. “Bağımsız ve son derece milliyetçi Azerbaycan Batılı petrol yatırımcılarının akınına uğradı. Benzer şekilde bağımsız Kazakistan ve Türkmenistan da, Hazar Denizi havzasının zenginliklerine sahipti. Artık Rusya güvenle petrol sahalarına sahip olacağını varsayamazdı. Zira bağımsız Orta Asya devletlerinin ortaya çıkışı şu anlama geliyordu: Yeni eyaletler artık bağlı olan büyük mineral ve enerji yataklarını kontrol ediyordu. Enerji kaynakları üzerindeki bu kontrol, Rusya için bir rekabet başlattı. Hazar Denizi'nin yasal statüsüne göre, Rusya, Hazar'ın bir iç göl olduğunu iddia ediyor, bu da Deniz Hukukuna tabi olmadığı anlamına geliyordu.” Arvanitopoulos, 2002: 9

“Tarihsel olarak, Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'daki enerji kaynakları üzerindeki etkisinin sürekliliği, petrol ve gazın Kuzeyden Rusya'ya oradan da Batı Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerine gitmektedir. Sovyetler Birliğinin çöküşü ile zor durumda kalan Rusya, üzerindeki geleneksel etkiyi yeniden canlandırmaktadır. Nitekim Rusya, petrol ihraç yollarının çoğunu kontrolü altında tutmaktadır. 1997 yılına kadar, enerji taşımacılığı kapsamında Orta Asya ve Hazar çevresinde Sovyetlerden miras kalan alt yapı, Rus boru hatları için tek yol sağladı. Karayla çevrili Orta Asya ihracatının dış pazarlara ulaşımı Gazporm'un tekeli

kontrolü altında oldu. Mesela Kazakistan Rusya ile, enerji sektöründe, son yirmi yılda önemli bir değişiklik olmadan, istikrarlı ithalat-ihracat ilişkisini sürdürmüştür. Petrol ihracatının %85'i (80 milyon ton) boru hatları ile Avrupa'ya gitmektedir. Rusya topraklarından (Aminjonov, 2017). 2018 yılı boyunca Gazprom Grup Orta Asya'dan 19,3 milyar metreküp gaz satın aldı. (Bkz tablo: 1)

Table 1 Gas purchases in Central Asia by Gazprom Group (billion cubic meters)

Countries	2014	2015	2016	2017	2018
For supplies to Europe					
Turkmenistan	11.0	3.1	–	–	–
Uzbekistan	3.6	3.5	4.3	5.5	3.8
Kazakhstan	10.9	12.6	12.7	13.8	12.3
For supplies to southern Kazakhstan					
Uzbekistan	3.7	2.9	1.9	1.7	2.9
For supplies to Kyrgyzstan					
Uzbekistan	0.04	0.0*	0.0*	0.0*	0.0*
Kazakhstan	0.06	0.2	0.2	0.3	0.3

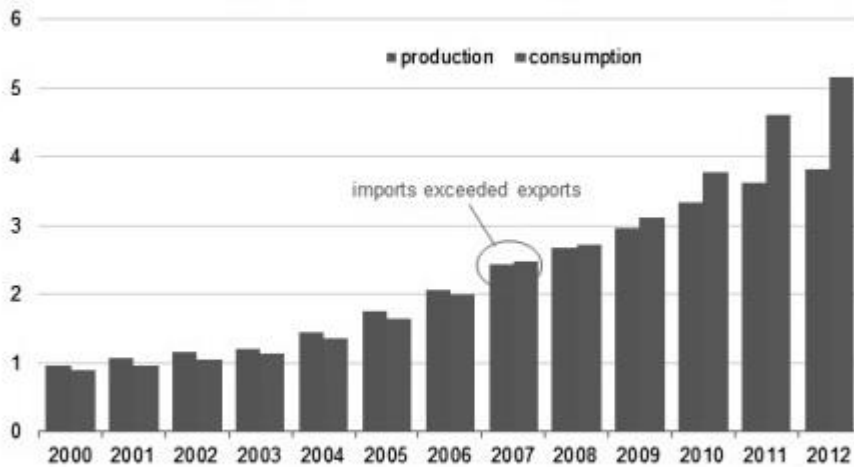
Source: Gazprom website, <https://www.gazprom.com/about/marketing/cis-baltia/>, Note: *= Less than 0.05

Rusya Politikası, stratejik olarak Orta Asya enerji topluluğuna ve entegrasyonuna iş birliği ve stratejik çıkarı için kurumsal bir platform inşa etmeye ve bu rolünü güçlendirmeye odaklanmıştır. Rusya önderliğinde Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) resmi olarak 2015'de kuruldu. Politikaları değerlendirmek için, ulusal enerjiden oluşan Petrol ve Gaz Danışma Komitesi oluşturuldu. YANG Yu, 2020: 1875-1876.

ÇİN'İN ORTA ASYA PLANI

Son yıllarda Çin, dünya ekonomileri arasında önemli bir yer edinmektedir. Buna bağlı olarak yatırımcıları ülkesine çekmeyi başarmıştır. Bu şu anlama geliyor, Çin'in enerjiye olan ihtiyacını her geçen gün arttırmaktadır. Zira ekonomideki bu yükselişini koruya bilmesi için, enerji kaynaklarının ellerinde tutması gerektiğinin farkında. Sanayide kullanılan birçok madde enerjiye olan ihtiyacı zorunlu kılmaktadır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, enerjiye olan ihtiyaç artarak devam etmiştir.

Fig. 4: China's natural-gas production and consumption, 2000–2012 (in tcf)

“Çin, 1990'larda petrol arzındaki kesintilere karşı artan kırılğanlıklarını yeniden değerlendirmiştir. Enerji eksikliğini gidermek için yeni petrol kaynaklarına yönelmişlerdir. Bir Brookings Enstitüsü çalışmasının uyardığı gibi, “uluslararası petroldeki büyüyen talep, küresel petrol bulunabilirliği üzerinde artan bir baskı uygulayacaktır. Ve Asya ekonomilerinin ve nüfuslarının büyüme hızı - özellikle Çin bu artan talebe "en büyük katkı sağlayanlar olacaktır.”

Asya ülkelerindeki petrol önümüzdeki 20 yıl yani 2020 yılına kadar, petrolün yaklaşık %60, doğal gazın %30'unu Çin'in ithal etmesi tahmin edilmektedir. Çin gelecekteki enerjisini karşılamak için, ülke dışına yönelmiştir. Benzer endişeler, başka devletler içinde görülmektedir. Özellikle uluslararası petrol için sondaj yapmak üzere politikalar geliştirilmektedir. Çin ve diğer Asya ülkeleri, enerji kaynaklarını kullanma ve yarış içerisinde. Asya ülkelerinin önemli petrol üreticileri olduğu doğrusu da, uluslararası pazardan petrol almaktan memnundurlardır. Enerji kaynaklarını keşfedip, bulmak için gerekli sermeye ve yatırımı yapamamışlardır. Ancak bugün, Asya ülkeleri finansal ve ekonomik imkânlarla sahiptirler. Çin, Avrasya ülkelerinde petrol kaynaklarının kullanılması söz konusu olduğunda, enerji tedarik ağlarının kontrolünü elinde tutmak istemektedir. Jaewoo Choo, 2018: 109-110.

Xuecheng Liu'ya göre,

“Çin'in petrol talebi günde 1.7'den 3.4 milyon varil'e ikiye katlandı. 1985 ile 1995 arasında. Tekrar iki katına çıktı ve 2005 yılında 6,8 milyon varil / güne ulaştı. 2005 yılında Çin'in günlük 2,46 milyon varil ithal ettiğini - veya petrol ihtiyacının yaklaşık yüzde 40'ını. " Yue Zhang, ilk kez ham petrol ithalat hacminin yerli üretimi geçtiğini iddia ediyor. Son olarak, 12. Beş Yıllık Plan (2011-2015) müzakere edilecek ve 17. ÇKP Merkez Komitesi Toplantısının Beşinci Genel Oturumu 2010.18 Petrol ve doğal gaz endüstrileriyle ilgili olarak, plan aşağıdaki noktalara odaklanmaktadır:

1. Petrol ve gazın hızını artırmak için kaynak stratejileri uygulamaya devam edecek Uluslararası petrol ve gaz işbirliğini genişletmek için keşif ve geliştirme;
2. Düşük karbon ekonomisinin gelişmesi için uygun fırsatları yakalayacaktır;
3. Aşağı akışlı iş yapısının ve hızın optimum şekilde ayarlanmasını hızlandıracaktır. iş entegrasyonu ve üretim üssü inşası yukarı;
4. Stratejik petrol ve gaz kanallarının, pazarlama ağlarının ve depolama tesisleri;
5. Teknolojik ilerlemenin hızını artıracak ve kaynakların darboğazını kıracaktır. gelişme ve temiz geliştirme;
6. Karşılıklı yarar sağlayan uluslararası işbirliğini kuvvetli bir şekilde yürütecektir.” İrina Ionela Pop,

2010: 200-201.

“Çin'de doğal gaz kullanımı da son yıllarda hızla artmıştır. Çin geleneksel olarak ihracatçı, 2007 yılında ilk kez net gaz ithalatçısı oldu. 2000 ve 2012 yılları arasında doğal gaz üretimini üç kattan fazla 107,6 milyar metreküp (3,8 tcf) olarak 2012-2015 yılı sonunda ülkenin üretime geçeceği tahmin edilmektedir. Çin hükümeti tarafından yapılan planlara göre 155,7 milyar metreküp (5,5 tcf) Bu ülkenin diğer hidrokarbonların yerine daha fazla doğal gaz kullanma arzusuyla uyumludur. Çin hükümeti, doğal gazın ülkenin toplam enerji tüketimindeki payını yaklaşık 8'e çıkarmıştır. ÇHC ayrıca boru hattı ve likit yoluyla ilave doğal gaz ithalatını aramıştır. Doğal gaz (LNG). 2012 yılında doğalgaz ithalatı% 29'unu oluşturmuştur. İç talep, bunun yaklaşık yarısıdır. Çin 2012 yılında dünyanın en büyük üçüncü LNG ithalatçısıdır. LNG şu anda ülkeye yapım aşamasında olan dokuz büyük terminal inşa etmektedir.” Ralph M. Wrobel, 2014: 29

“Çin, özellikle kömür kullanarak büyük miktarda yerli enerji üretmesine rağmen, hala yurtdışında ek petrol ve gaz kaynakları arıyor. Ülke, dünyanın en büyük beşinci ham petrol üreticisidir, ancak 1993'ten beri yerli üretimi ülkenin talebini karşılayamamaktadır. Örneğin 1965 ve 2008, Çin'in petrol üretimi 17 kat artarken, petrol tüketimi de 37 kat artmıştır. 2008'de Çin, ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci petrol tüketicisi ve üçüncü en büyük net petrol ithalatçısı oldu. Ancak, şu anda Çin, sahip olduğu petrolün yüzde 50'sinden fazlası için dış ithalata bağımlı olarak tüketmektedir. Bu nedenle, Çin enerji arzı sorunlarıyla karşı karşıyadır.” Ralph M. Wrobel, 2014:28.

“27 Ekim 2005'te devlete ait Çin Ulusal Petrol Şirketi'nin (CNPC) Kumkol sahasının sahibi Kanada merkezli Petro Kazakhstan Inc.'ı satın almasıyla Orta Asya petrol endüstrisine ilk büyük atılımını gerçekleştirdi. Çin'de özel mülkiyetteki Rus devi Lukoil'e karşı büyük bir zafer olarak gördü. Çin, piyasa değerinin çok üzerinde ödeme yaptığı ve anlaşmanın bir parçası olarak Kazak devlet petrol şirketi Kaz Munai Gaz'daki hisselerinin üçte birini hükümete geri satmaya zorlandığı için, satış bazı uzmanları biraz şaşırttı. Görünüşte tek taraflı olan bu anlaşmadaki sürpriz, Çin ekonomisinin nispeten kanıtlanmış yerel rezervlerle Çin ekonomisinin bir sonucu olan petrole olan ihtiyacı hafifletti. Çin halihazırda en büyük ikinci petrol ithalatçısı ve 2030 yılına kadar ithalatta mevcut lider ABD'yi geçeceği tahmin ediliyor.” Christopher Pala, 2006: 4

SONUÇ

ABD'nin eski başkan yardımcısı A.Gore “Küresel Denge” adlı kitabında şöyle demektedir:

“Son zamanlarda demokrasi ve Pazar ekonomisi yolunda yürüyen milletlerin potansiyelleri, yarım asır boyunca direndi ve komünizmin askeri, siyasi veya ekonomik tarzda gerçekleşmesine engel oldu. İlginç tarafı; bu ittifak, Rus devriminden beri süregelen hürriyet yolundaki felsefi mücadelede zafer kazandı” (Nazarbayev:2012: 17.

Orta Asya bugün, Basra Körfezinden sonra stratejik olarak çok önemli bir bölgedir. Zengin enerji kaynaklarının yanında, İpek Yolu'nunda bu coğrafyadan geçmesi kıymetini arttırmıştır. Bugün Türkiye, Rusya ve Çin Orta Asya'da oyun kurucu güç konumundadırlar. Sovyet Rusya zamanında, Orta Asya'daki enerji kaynakları Rusların kontrolündeydi. Bugün, rekabet ortamında küresel güçler, gelecekteki enerji ihtiyaçlarını gidermek için, Orta Asya ile yakından ilgilenmekte, geri planda güç çatışmaları yaşamaktadır. Bu demek oluyor ki, güvenlik stratejisi yeniden gündeme gelmektedir. Türkler Orta Asya'da jandarma görevi üstlenmesi ve dayanışma içerisinde olmak zorundadırlar. Bunun için, ekonomi başta olmak üzere, teknoloji ve savunma sanayisinde güçlü olmak zorundadırlar. Zira bugünkü gelişmelerden, yakın bir gelecekte rekabet ortamının kızışacağı anlaşılmaktadır. Dünyada, ekonomik ve politik güçler arasında enerji bakımından kıyasıya bir mücadele vardır. Orta Asya stratejileri yapılmaktadır. Şayet bu durma ayak uydurulmak ve göğüs germek isteniyorsa, Türk Cumhuriyetleri, dış politika ve tutarlı ve akılcı politikalar üretmek zorundadırlar.

KAYNAKÇA

1. Constantine Arvanitopoulos, *The Geopolitics of Oil in Central Asia, Institute of International Relations* (I.I.R.), Athens, March 2002
2. Jaewoo Choo, *The geopolitics of Central Asian energy*, James Sperling, Sean Kay and S. Victor Papacosma – 9781526137470
3. Zhou Qiang vd. *Energy geopolitics in Central Asia: China's involvement and responses*, J. Geogr. Sci. 2020, 30(11): 1871-1895 DOI: <https://doi.org/10.1007/s11442-020-1816-6>
4. YANG Yu, . *Energy geopolitics in Central Asia: China's involvement and responses*, J. Geogr. Sci. 2020, 30(11): 1871-1895 DOI: <https://doi.org/10.1007/s11442-020-1816-6>
5. Christopher Pala, <https://geohistory.today/geopolitics-pipelines-central-asia/> [erişim tarihi: 21.03.2020]
6. . Ralph M. Wrobel, *China's New Energy Geopolitics: The Shanghai Cooperation Organization and Central Asia*, ASIEN 133 (Oktober 2014), S. 24–51-28
7. Irina Ionela Pop, *China's Energy Strategy in Central Asia: Interactions with Russia, India and Russia*, UNISCI Discussion Papers, No 24 (October / Octubre 2010)
8. Nazerbayev, Nursultan, *Yüzyıllar Kavşağında*, Ankara: Kazakistan Büyükelçiliği Yayınları,
9. Constantine Arvanitopoulos, *The Geopolitics of Oil in Central Asia*, Institute of International Relations (I.I.R.), Athens, March 2002.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(44)

Serhat BİLEK⁶¹³

ULUSLARARASI ENERJİ AJANSI VERİLERİ KAPSAMINDA ÇİN'İN ORTA ASYA ENERJİ POLİTİKASINI ANLAMAK

UNDERSTANDING CHINA'S CENTRAL ASIAN ENERGY POLICY WITHIN THE DATA OF THE INTERNATIONAL ENERGY AGENCY

ÖZ

Çin, son yıllarda ekonomik alanda büyük bir yükselişe geçerek uluslararası sistemde adını sıkça duyurmaya ve dikkatleri üzerinde toplamaya başlamıştır. Bu çalışmanın amacı, Çin'in yükselen ekonomisinde ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlama noktasında, Orta Asya'nın sahip olduğu enerji rezervleriyle taşıdığı önemi incelemektir. Çalışma, "Enerjide kendi kendine yetemeyen ve dışa bağımlı olan Çin için enerji tedarik bölgeleri arasında Orta Asya'nın sahip olduğu önem nedir?" araştırma sorusuna, Uluslararası Enerji Ajansı'nın istatistikleri ve bu ajansın bir alt dalı olan World Energy Council'in yıllık olarak yayımladığı World Energy Outlook (Dünya Enerji Görünümü) raporları analiz edilerek cevap verilmiştir. Sonuç olarak, teoriler çerçevesinde Orta Asya'nın, Çin için enerji tedariki bağlamında diğer tedarik bölgelerinden daha büyük bir öneme sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yükselen Güç Çin, Çin'in Enerji Bağımlılığı, Orta Asya'nın Jeoekonomik Önemi

ABSTRACT

China, has started to get famous and draw attention often by starting to a big rise in international system in recent years. The aim of this study is to examine the importance of Central Asia with its energy reserves in providing the energy needed by China's rising economy.. The study, has answered to research question which is, " What is the importance of Central Asia among the procurement areas for China which do not become self-sufficient and become foreign dependent for energy?" by using the International Energy Agency 's statistics and datas called World Energy Outlook which are annual and are published by the one of the its subsidiary called World Energy Council as a method. As a result, within the framework of theories, it has been reached that Central Asia has a greater importance for China in terms of energy supply than other supply regions.

Keywords: *The Rising Power China, The Energy Dependence of China, Geoeconomic Importance of Central Asia.*

⁶¹³ Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, serhat.bilek1@ogr.sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4392-9296>

GİRİŞ

2000’li yılların başlarından itibaren Çin’in siyasi ve ekonomik hayatta giderek güçleneceği, yakın gelecekte de bu alanlarda başat bir güce dönüşeceği üzerine çıkarımlar yapılmaktadır. Bu çıkarımların sonucu olarak da Çin, zaman zaman uluslararası sistemi etkilemeye muktedir güçler arasında konumlandırılmıştır. 2000’li yılların başlarından Covid-19 pandemisinin patlak verdiği 2020 yılı başlarına ve daha sonraki zaman dilimine bakıldığında, Çin’e atfedilen beklentilerin mevcut durumda ayakları yere basan birer gerçekliğe dönüştüğü görülebilir. Çin için öne sürülen iddiaların tam olarak neye tekabül ettiğini anlamak, geçmiş dönemi ve geleceği ile ilgili argümanların altını doldurmak için Çin’in ulusal ve uluslararası sistemdeki durumuna bakmak kaçınılmaz olmaktadır.

Geleceğin süper gücü olarak değerlendirilmesi, ABD’ye şimdiden alternatif olması, Çin ve ABD arasında bir ticaret savaşının başlamasına sebebiyet vermiştir. Çin’in yüksek oranda ABD kontrolünde bulunan Ortadoğu’dan sağladığı enerji, Çin’i dezavantajlı duruma düşürdüğünden, Çin için enerji tedarik edebileceği yeni alanlara yönelmek kaçınılmaz olmuştur. Bu noktada devreye, sahip olduğu enerji rezervleri, konumu, ABD etkisinden uzak olması gibi etkenler ile öne çıkan, ayrıca Sovyet sonrası dönemde pazar arayışında olan ve kendi kendine yetip, ayakta kalmaya gayret eden Orta Asya ülkeleri girmektedir. Bir başka deyişle bölge, Çin’in mevcut durumuna ve küresel yükselişinin sürdürülebilirliğine tanıdığı geniş imkanlar ile önemli jeopolitik ve jeoekonomik potansiyele sahiptir. Enerjinin sürekli ve güvenli bir şekilde elde edilmesinde ise Orta Asya’nın incelenmesi zaruri olmaktadır.

ÇİN’İN ORTA ASYA ENERJİ POLİTİKASI

Çin’in Orta Asya’da aradığı şeyi, onun için değerli kılan sebepleri anlamak için daha önce de belirtildiği üzere, Çin’in ulusal yapısına ve uluslararası sistemin bugününe bakmak gerekir. Çin, sahip olduğu devasa nüfus ile dünyanın en kalabalık ülkesi olma özelliğini elinde tutmaktadır ve bu da beraberinde olumlu ve olumsuz durumlar ortaya çıkarmaktadır. Demografi ve altyapıya yönelik harcamalar olumsuz yönlerinden biri iken, fazlaca insan sayısına sahip olmak askeri personelden üretimde ucuz iş gücüne kadar birçok önemli alanda avantajlar sağlamaktadır. Uluslararası sisteme bakıldığında, küresel ekonomide ABD, Rusya, Japonya, Hindistan, Brezilya, AB ve Asya Kaplanları ülkelerinin ciddi bir düzeye erişmiş olduğu görülür. Aralarında ekonomik bağlamda bir eşitlik söz konusu değildir ve devletler arasındaki rekabet giderek artmaktadır. Jeopolitik konum, siyasi anlayış (yönetim biçimi olarak), doğal kaynaklar gibi yumuşak, sert ve akıllı gücün kapsamına giren unsurlarla rakipler dizginlenmeye çalışılmaktadır. Örneğin, Donald Trump’ın başkanlık yarışında ipi göğüslemesiyle gündemine aldığı en önemli konulardan birisi ABD’yi bir enerji süper gücü yapmak olmuştur (ABD-Çin Ticaret Savaşında Enerji Çıkmazı, 2018). ABD’nin bu politikasından Çin için çıkarılacak anlam şudur: Enerji tedariki bağlamında, ABD’nin kontrolü altında olmayan veya etkisinin az olduğu alanlara yönelmek.

Enerji noktasında kendi kendine yetemeyen Çin’in, genel olarak enerjiyi tedarik ettiği bölgelere bakacak olursak, bu bölgelerin içerisinde Ortadoğu, 2000’li yılların ilk dönemlerine kadar Çin’in yakın kısırcındaydı. Ancak Ortadoğu’nun kendi siyasi durumu Çin’i enerji ilişkileri noktasında düşündürmeye başlamıştır. Çünkü bu dönemde Ortadoğu’daki siyasi durum, belirsizlik, kaos ve çatışma koşullarından ibaretti. ‘Arap Baharı’ ile coğrafyada istikrarsızlık daha da artarak içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bölgenin ayrıca Çin’e olan uzaklığı, enerji temini için gerekli olan altyapı maliyetlerini oldukça arttırmaktadır. Tüm bu olumsuzluklara enerjinin güzergahı olan, Hindistan ve Pakistan arasındaki sorunlu bölge Keşmir’i de eklemek gerekir. Diğer yandan ABD’nin bölge petrolü üzerindeki hakim rolü, Çin’i bu bakımdan ABD’ye itmekte ve bu durum da Çin için bir dezavantaj oluşturmaktadır. Bu durum da doğal olarak savunmacı ve saldırgan yaklaşımları beraberinde getirmekte ve politikalar realist çerçevede ele alınmaktadır. Bu tür durumlarda da ‘radikal’ realistler, güç ve **kişisel çıkar** (self-interest) dışında hemen her şeyi (uluslararası) siyasetten çıkarır (Donnelly, 2014: 54). Çin, Ortadoğu dışında başka bölgelerden de enerji ithal etmektedir. Örneğin %30 gibi bir rakam da Afrika’dan sağlanmaktadır (Ortadoğu’da bu oran %50’dir) (Aydın, 2015: 8). Ancak genel olarak bakıldığında, Orta Asya’nın, Çin’in ihtiyaç duyduğu kaynaklara sahip olması, jeopolitik konumu ve ABD’nin bölgede etkin olmaması gibi özellikleri, Çin için enerji tedariki noktasında bölgeyi oldukça önemli bir alternatif haline getirmektedir. Hazar’a kıyıdaş olan ve olmayan bölge ülkelerinin sahip olduğu enerji varlığı,

Çin'in Orta Asya'ya yönelimini destekler niteliktedir. Bu varlıklar bir tablo yardımıyla şu şekilde ortaya konulabilir:

Tablo 1. Orta Asya Ülkelerinin Petrol ve Doğalgaz Varlıkları

ÜLKELER	PETROL (Milyar Varil)	DOĞALGAZ	
		(Trilyon feet-tcf)	Kübik
Kazakistan	10-17		52-83
Türkmenistan	1.7		98-155
Tacikistan	0.012		0.2
Kırgızistan	0.04		0.02
Özbekistan	0.6		40-48
Dünya	1.033.2		5.142

Kaynak: Orta Asya'daki Beş Ülkenin Tespit Edilmiş Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri (Ekrem, 2011:28)

Büyük bir ekonomiye ve yoğun nüfusa sahip Çin için bölge ülkelerinden temin edilecek enerji, Orta Asya'yı alternatif olmaktan çıkarıp birincil sıraya yükseltmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti, günde 11.968 varil ile ABD'den sonra dünyanın tüm tüketilen petrolünün %12.9'unu; 197.3 milyar metreküp doğal gaz ile dünyanın tüketiminin %5.7'sini ve 19.20 milyon ton petrol eşdeğerli kömür tüketimi ile dünyada tüketilen kömürlerin %50'sini tüketmektedir; bu bilgiler ışığında, Çin'de enerji tüketiminin giderek arttığı gözlemlenmektedir (Duran & Pureysuren, 2016: 286). Bu durum Orta Asya'yı daha da cazibeli bir konuma getirmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki, Çin'i Orta Asya'ya iten veya Orta Asya'yı alternatif/ikame bir pozisyonundan çıkarıp ana tedarik bölgesi haline getiren sebep, salt enerji varlığı değildir. Çin enerji alanındaki yatırımlarıyla bir yandan kendi enerji güvenliğini sağlarken diğer yandan bölgedeki yatırımları vasıtasıyla hâkimiyet kurup AB, ABD gibi bölgede çıkarları olan ülkelerin karşısına 'yükselen küresel bir güç' olarak çıkmaktadır (Azer, 2012: 234). Burada üzerinde düşünülmesi gereken nokta şudur: Sadece veya çoğunlukla Ortadoğu petrolü ile işlerini yürüten bir Çin, ABD'ye karşı böylesi riskli bir politikayı göze alabilir mi? Peki Orta Asya'nın bu durumda önemi nedir? Basit bir mantıkla, durum en açık şu şekilde ifade edilebilir; Orta Asya'nın, enerjinin 'silah' olarak kullanıldığı durumlarda sınırlanacak bir liman olması. Çin, bu limanda hinterlandını genişletme fırsatlarını da kaçırmamaktadır. Bu açıdan Çin, Orta Asya'yı bir fırsatlar bölgesi olarak değerlendirme ve coğrafi yakınlığının da verdiği avantajı kullanmak istemektedir (Çolakoğlu, 2010: 408). Enerji güvenliği; enerjinin sürekli olarak güvenilir, temiz ve çeşitli kaynaklardan uygun miktarlarda ve uygun fiyatlarla sağlanması ve yüksek verimlilikle tüketilmesi (Sevim, 2012: 4386) tanımıyla değerlendirildiğinde Orta Asya Çin açısından diğer enerji tedarik bölgelerine nazaran çok daha değerli hale gelmektedir.

UEA İSTATİSTİKLERİ VE DÜNYA ENERJİ GÖRÜNÜMÜ RAPORLARINDA ÇİN

Uluslararası Enerji Ajansı, bünyesinde üye olarak bulunan ülkelerin kömür, elektrik, doğalgaz, petrol ve yenilenebilir kaynaklara ilişkin üretim, tüketim, ihracat ve ithalat gibi birçok unsurunun kaydını tutmaktadır. Dünya Enerji Görünümü Raporları ise (World Energy Outlook), ülke bazında veriler sunarak enerji kullanımına dair küresel çapta bir tablo çizmekte ve 2014-2018 yıllarını kapsamaktadır. Bu çalışmada petrol ve doğalgaz istatistiklerine yer verilecektir. Ajansın sunduğu veriler Çin'in 1990-2016 yılları arasındaki kayıtlardan oluşmaktadır, yani çalışmada 26 yıllık bir dönem incelenmektedir. Burada amaç, Çin'in yükselen ekonomi olmasında enerji varlığının etkisini istatistikler aracılığıyla göstermektir.

Doğalgaz

YEARS	PRODUCTION	IMPORTS	EXPORTS
1990	595.644	0	0
1991	625.621	0	0
1992	614.720	0	0
1993	652.717	0	0
1994	683.589	0	0
1995	698.695	0	-1008
1996	783.058	0	-63.927
1997	883.850	0	-99.817
1998	906.275	0	-93.643
1999	980.983	0	-103.261
2000	1.058.923	0	-93.348
2001	1.180.738	0	-94.210
2002	1.271.525	0	-124.696
2003	1.363.169	0	-72.918
2004	1.614.079	0	-94.992
2005	1.920.077	0	-115.586
2006	2.279.527	36.984	-112.822
2007	2.695.582	156.503	-101.221
2008	3.126.159	179.238	-126.331
2009	3.319.607	297.199	-124.930
2010	3.729.239	585.702	-156.892
2011	4.100.875	1.140.118	-124.112
2012	4.306.080	1.550.000	-112.511
2013	4.705.201	1.938.411	-106.866
2014	5.067.142	2.183.986	-101.571
2015	5.240.502	2.263.361	-126.331
2016	5.328.291.	2.747.757	-131.548

Kaynak:<https://www.iea.org/statistics/?country=CHINA&year=1990&category=Key%20indicators&indicator=TPESbySource&mode=chart&categoryBrowse=false&dataTable=GAS&showDataTable=true>

Bu verilerin ihtiva ettiği önem açık bir şekilde anlaşılabilir ve ekonomik yükselişe geçişte **kıpırdamanın** olduğu dönem aşağı yukarı kestirilebilir. İstatistiklere bakıldığı zaman, Çin'in 1990 ve 2016 yılları süresince doğalgaz üretimini aşamalı olarak arttırdığı gözlenmektedir. 1990-2005 yıllarında doğalgaz ithalatı yapılmamıştır. 1995-2010 yıllarında ise ihracat söz konusudur. Çin'in başlarda bir doğalgaz ihracatçısı olduğu anlaşılmaktadır. Üretim miktarına göre -özellikle ithalatta- ithalat ve ihracat oranları arasındaki bağıntı dikkati çekmektedir. 2006 yılı itibariyle ithalat oranlarının katlanarak artması, ihracatın ise azalma yönlü bir grafik çizmesi, Çin'in tedarikçi olma durumundan temin edici olmaya dönüştüğünün sinyallerinin verildiği anlamına gelmektedir. Bunu başka bir veri ile ortaya koyacak olursak, ithalatın son 5 yılda üretimin yarısına yakın bir orana yükselmesi, Çin'in doğalgaz kullanım ihtiyacının arttığının açık bir göstergesidir. Dolayısıyla 2006 yılı, Çin'deki ekonomik 'kıpırdamanın' başladığı yıl olarak görülebilir. İthalat ve ihracat oranları arasında devasa farkın görülmesi bu yıla denk gelmektedir. İthalattaki oranların yüksek bir şekilde artarak devam etmesi, Çin'in yakın gelecekte de bu durumu sürdürmeye mecbur olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca enerji bağlamında değerlendirildiğinde doğalgaz ithalatındaki artış grafiği, nüfus ve endüstri için bir ihtiyaç olma gerçeğiyle de karşımıza çıkmaktadır.

PETROL

YEARS	PRODUCTION	IMPORTS	EXPORTS
1990	138.336	2.923	-23.990
1991	140.992	5.973	-22.598
1992	142.097	11.360	-21.510
1993	145.174	15.671	-19.435
1994	146.082	12.346	-18.491
1995	150.044	17.090	-18.227
1996	157.334	22.617	-20.403
1997	160.741	35.470	-19.823
1998	161.000	27.320	-15.600
1999	160.000	36.614	-7.167
2000	163.000	70.625	-10.306
2001	163.959	60.260	-7.550
2002	167.000	69.406	-7.665
2003	169.600	91.020	-8.133
2004	175.873	122.720	-5.492
2005	181.353	126.817	-8.067
2006	184.766	145.175	-6.337
2007	186.318	163.160	-3,884
2008	190.440	178.885	-4.238
2009	189.490	203.653	-5.073
2010	203.014	237.682	-3,030
2011	202.876	253.779	-2.514
2012	207.478	271.027	-2.432
2013	209.919	281.742	-1.617
2014	211.49	308.374	-600
2015	214.556	335.483	-2.866
2016	199.865	381.007	-2.941

Kaynak: <https://www.iea.org/statistics/?country=CHINA&year=2016&category=Key%20indicators&indicator=TPESbySource&mode=chart&categoryBrowse=false&dataTable=OIL&showDataTable=true>

Petrol verilerinin kayıtlarına bakıldığında, üretimin düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir. Ancak bu artış birbirine yakın değerlerde olup, büyük bir orana ulaşmamıştır. İthalat verileri göz önüne alındığında, onda da düzenli bir artış olduğu ve 2004 yılından sonra bu oranın yaklaşık olarak iki katına ulaşarak arttığı gözlenmektedir. İhracatta ise, düzenli ve keskin bir azalış söz konusudur. İthalat oranının bir önceki yıla göre arttığı dönemlerde, ihracatta tam tersine bir düşüş gözlenmiştir. Çin'in petrol ihracatçısı bir ülke olduğunu söylemek, ihracatçı kavramının içini tam olarak doldurmasa belli dönem aralığı için kısmen öyledir. En azından bunun, incelenen yıllar açısından böyle olduğu söylenebilir. Tabloda dikkati çeken çok önemli bir nokta da şudur; 2004 yılı itibariyle petrol ithalat oranları, üretim oranlarına yaklaşmış, 2009 yılına gelindiğinde ise ithalat oranları üretim oranlarını açık bir şekilde geçmeye başlamıştır. Bu durum sonraki yıllarda da bu şekilde devam etmiştir. Bunun anlamı, Çin'in petrol konusunda açık bir şekilde dışa bağımlı olmasıdır. Doğalgazın aksine, petrolde radikal bir açık söz konusudur. Uluslararası Enerji Ajansının tahminlerinde, Çin'in 2030 yılında ABD'yi aşarak dünyanın en büyük petrol tüketen ülkesi olacağı belirtilmektedir (Duran & Pureysuren, 2016: 286). Petrol ve doğalgaz verilerinden yola çıkarak, Çin'in gelecekte de bu iki kaynağa ihtiyaç duyacağı sonucuna ulaşılabilir.

2014 Dünya Enerji Görünümü Raporu; rapora göre Çin, 2030'ların başında en fazla **petrol tüketen** ülke konumunu ABD'nin elinden almaktadır. Doğalgazın toplam talebinin %50'nin üzerine çıkacağı ve bu talebi yukarı çeken bölgelerin Çin ve Ortadoğu olduğu belirtilmektedir. Bu da LNG'yi (sıvılaştırılmış gaz) şimdiden önemli hale getirmiştir. (World Energy Outlook 2014, 2014).

2015 Dünya Enerji Görünümü Raporu; raporda Çin'in enerji dünyasında büyük bir ağırlığa ve bu yönüyle ekonomide yönlendirici etkiye sahip olduğunu dile getirilmektedir. Çin'in 2040 yılındaki toplam enerji talebinin Birleşik devletlerin iki katına çıkacağı ifade edilmektedir. Çin tarafından doğalgaz talebinin artış hızı bir önceki yıl olduğu gibi bu yılda da devam etmektedir (World Energy Outlook 2015, 2015).

2016 Dünya Enerji Görünümü Raporu; rapor enerji talebinin OECD ülkelerinde bir azalış yolunda olduğu ancak Çin, Güney Asya, Hindistan gibi yerlerde endüstrileşme, şehirleşmeye dönüştüğü ortaya koymaktadır'' (World Energy Outlook 2016, 2016).

2017 Dünya Enerji Görünümü Raporu; rapor, LNG'nin ve elektriğin gelecekteki rolüne ve büyük ekonomiler için sahip olduğu öneme değinmekle birlikte, doğalgazın halen yapacak çok işinin olduğunu'' (World Enerhy Outlook, 2017) belirtmektedir. Bu da Çin ekonomisinde enerji ihtiyacının önemini koruyacağını göstermektedir.

2018 Dünya Enerji Görünümü Raporu; raporda, Konseyin yaptığı Sürdürülebilir Kalkınma Senaryosu'nda da doğalgaz ve petrolün 2040 yılında küresel enerji talebinin önemli bir bölümünü karşılamaya devam edeceğine işaret edilmektedir. Önümüzdeki yirmi yıl boyunca, Çin açısından ulusal ve uluslararası boyutta şimdiki konumunu sürdürme noktasında, bu kaynağın önemini aynen korumaya devam edeceği ifadesi üzerinde durulmaktadır. (World Energy Outlook 2018, 2018)

2019 Dünya Enerji Görünümü Raporu; raporda, 'petrolün yakın gelecekte dünya açısından enerji bağlamında önemini koruyacağı belirtilmekle ve Ortadoğu'nun böylece Hürmüz Boğazı'nın petrol ithalatı noktasında, Çin, Hindistan, Japonya ve Kore gibi Asya ülkelerinin ağırlık kazanacağı'' (World Energy Outlook 2019, 2019) ifade edilmektedir. Aslında bu rapor, Orta Asya ve Çin'in enerji tedarik-temin ilişkisinde Orta Asya'nın önemini belirgin şekilde ortaya çıkarmaktadır. Orta Doğu petroleri üzerinde, gelecekte de paydaş ülkelerin olması ve bu ülkelerin aynı bölgede yer alıyor olması, Asya içinde enerji güvenliği konusunu daha ciddi bir düzeye taşımaktadır.

SONUÇ

Çin'in sahip olduğu nüfus, kendisine bir yandan ucuz iş gücü sağlarken bir yandan da enerji ihtiyacı olan devasa bir toplum ortaya çıkarmaktadır. Çin uygulamakta olduğu politikalar ve ucuz iş gücü sayesinde uluslararası sistemde siyasi ve ekonomik düzlemde yükselişe geçmiştir. Bugün bakıldığında dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiştir. Bu konumu elde edebilmek için birçok farklı enerji türünden faydalanan Çin, benzer şekilde petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının tüketiminde de dünyada ikinci sıraya yükselmiştir. Kelimenin tam anlamıyla büyük bir üretici ve büyük bir tüketici konumundadır. Çin'in, küresel ekonomide yakaladığı bu konumunu muhafaza edebilmesi için endüstrisinin ve nüfusunun ihtiyaç duyduğu enerjiyi, güvenli, daha az maliyetli, çeşitli ve kesintisiz bir şekilde kendisine aktarması gerekmektedir. Bu, enerji güvenliği denilen şeyin ta kendisidir. Enerjide kendi kendine yetemeyen ve dışa bağımlı olan Çin, gereksinim duyduğu enerjiye, güvenli ve kesintisiz bir şekilde ulaşabilmek için enerji elde edebileceği bölgelere yönelik politikalarında doğal değişimlere gitmektedir. Yani arz çeşitliği yaratması zorunluluğunun farkındadır.

Uluslararası Enerjisi Ajansının 1990-2016 yılları arasında tuttuğu petrol ve doğalgaza ilişkin üretim, ithalat ve ihracat göstergeleri, Çin'in petrol ve doğalgaz tüketiminin ciddi şekilde arttığını ortaya koymuştur. Her iki kaynakta da üretimin, öz-tüketimi karşılamadığı veriler aracılığıyla görülmüştür. Bu durum, Çin'i enerji bağımlısı bir ülke olarak değerlendirmeye yeterlidir. Benzer şekilde ajansın tuttuğu enerji raporları da hem bugün hem de yakın gelecekte petrol ve doğalgaz gibi yeraltı kaynaklarının, dünya çapında endüstriyel ve hane halkları açısından önemlerini koruyacağını ortaya koymuştur. Ayrıca bu raporlarda, güncel verilerde ve gelecek senaryolarında Çin'in petrol ve doğalgaz tüketiminin üst sıralarında olduğu ve olacağı belirtilmektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak, Çin için söz konusu kaynaklar bugün ve yakın gelecekte önemli bir ihtiyaç unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin'in enerji ihtiyacını karşılayabileceği bölgeler (Orta Doğu,

Orta Asya gibi) enerji güvenliği kuramı çerçevesinde karşılaştırıldığında ortaya çıkan sonuçlar, Çin'in Orta Asya Enerji Politikası başlığında verildiği üzere, Orta Asya'nın jeopolitik konumu, Orta Doğu'ya nazaran daha güvenli bir bölge olması ve ABD kontrolünden uzak olması gibi özellikleriyle Çin için önemli bir enerji havzası alanı olma niteliği taşıdığı şeklindedir. Bu durum UEA istatistikleri ile de örtüşmektedir.

KAYNAKÇA

1. AYDIN, A. (2015). Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), ss.8.
2. AZER, Ö. A. (2012). Çin'in Enerji Güvenliği Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası. *International Conference on Eurasian Economies*. İstanbul: Kadir Has University. ss.234
3. ÇOLAKOĞLU, S. (2010). Çin'in Orta Asya ve Kafkasya Politikası. (Der. T. Arı) , *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*. Bursa: MKM Yayıncılık
4. DONNELLY, J. Realizm (2014), Der. A. Linklater, S. Burchill) , *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul: Küre Yayınları
5. DURAN , H., & Pureysuren, N. (2016). Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(Özel Sayı), 286.
6. EKREM, D. E. (2011). Çin'in Orta Asya Politikaları. 28. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
7. SEVİM, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. *Journal of Yasar University*, 26(7), ss.4385.

İNTERNET KAYNAKLARI

8. *World Energy Outlook 2014*. (2014, Kasım 12). International Energy Agency: <https://webstore.iea.org/world-energy-outlook-2014> (Erişim Tarihi: 30.08.2021)
9. *World Energy Outlook 2015*. (2015, Kasım 10). International Energy Agency: <https://webstore.iea.org/world-energy-outlook-2015> (Erişim Tarihi: 09.03.2021)
10. *World Energy Outlook 2016*. (2016, Kasım 16). International Energy Agency: <https://webstore.iea.org/world-energy-outlook-2016> (Erişim Tarihi: 09.04.2021)
11. *World Enerhy Outlook*. (2017, Kasım 17). International Energy Agency: <https://webstore.iea.org/world-energy-outlook-2017> (Erişim Tarihi: 09.05.2021)
12. *World Energy Outlook 2018*. (2018, Kasım 16). International Energ Outllok:
13. <https://webstore.iea.org/download/summary/190?fileName=English-WEO-2018-ES.pdf> (Erişim Tarihi: 06.09.2021)
14. *World Energy Outlook 2019*. (2019, Kasım 16). 09 06, 2021 tarihinde International Energy Agency: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/98909c1b-aabc-4797-9926-35307b418cdb/WEO2019-free.pdf> (Erişim Tarihi: 06.09.2021)
15. *ABD-Çin Ticaret Savaşında Enerji Çıkmazı*. (2018, Ekim 6). Gazete Duvar: <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/10/06/abd-cin-ticaret-savasinda-enerji-cikmazi/> (Erişim Tarihi: 08.30.2021)

SUOMİ'DEKİ/FİNLANDİYA URAL-ALTAY ÇALIŞMALARINDA BİLİM ETİĞİ
SCIENTIFIC ETHICS IN URAL-ALTAI STUDIES IN SUOMI/FINLAND

ÖZ

Dünya dilleri arasında Ural-Altay dilleri en çok tartışmaya neden olan bir dil ailesidir. Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna giren Türk dilleri ise yüzyıllar boyu Avrupa kıtasında çeşitli siyasi birimlerde kullanılmıştır. 19. yüzyılda dünya dilleri arasındaki benzerlik bilim adamlarını ilgilendirmiştir. Rusya'da bu dillerin incelenmesi Çar 1. Petro'nun 1724'te kurduğu Petersburg Bilimler Akademisi'nde olmuştur. İsveç'te de bu dönemde üç üniversite açılmıştır. Bunlar: Uppsala, Turku ve Tartu üniversitesidir. Suomi Çar yönetimine geçerken bu bilim merkezleri 19. yüzyılda Peterburg Bilimler Akademisi'ne bağlanmıştı. Çar veliahtı 1. Nikola Turku Üniversitesi'ne ilk rektör olarak atanmıştı. 19. yüzyılda Suomi'de Türkoloji çalışmaları Fin-Ugor dillerinin araştırılması Bilimler Akademisi'nin himayesinde başlamıştı. Sozu edilecek çalışmalara Fin-Ugor Türk-Tatar halkları dillerinin araştırılmasına önem verilir ve alan araştırmaları için genişçe ödenek ayrılıyordu. Burada Orhun-Yenisey Abideleri de araştırılmıştır. 19. yüzyılda Ural-Altay dillerini araştıranlardan Matias A. Castrén, Elias Lönnrot, Mirza Kazım Bey, Herman Kellgren gibi bilim adamları bilinmektedir. Çalışmalarda öncelikli amaç bilim adına olmuştur ve elde edilen veriler sonradan değişik amaçlarla kullanılsa da yapılan araştırmalar Türkolojiye önemli katkılar sağlamıştır. 20. yüzyılın başlarından *Altay Dil Teorisi* (Türk, Moğol, Tunguz Mançu dillerinin benzeri kökenli olduğunu savunan teoremin ispatı için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaları sürdüren Fin türkologlarından Gustav John Ramstedt ve A. Martti Räsänen olmuştur. Adları anılan bu dört bilim insanı (H. Kelgren, M. A. Castrén, G. J. Ramstedt, A. M. Räsänen) hakkında bilgiler çalışmanın ana konusudur.

Anahtar Kelimeler: Ural-Altay Dilleri, Türkoloji, Bilimler Akademisi, Çarlık Dönemi, Etnografi.

ABSTRACT

Among the languages of the world, the Ural-Altai languages are the most controversial language family. Turkic languages, which fall under the Altaic branch of the Ural-Altai language family, have been used in various political units in the European continent for centuries. In the 19th century, the structural similarity of the languages of the world interested scientists. The study of these languages in Russia took place in the Petersburg Academy of Sciences, founded by Tsar Peter I in 1724. Sweden, which shows itself in the field of culture, opened three universities in this period. These are: Uppsala, Turku, Tartu. However, when Suomi was under the rule of the Tsar, these science centers were connected to the Peterburg Academy of Sciences in the 19th century. Tsar's Crown Prince Nicholas I was appointed as the first rector of Turku University. In the 19th century, Turkological studies in Suomi began the study of Finno-Ugric languages under the auspices of the Academy of Sciences. The studies to be mentioned were given importance to the study of the languages of the Finno-Ugric Turkic-Tatar peoples, and a large amount of money was allocated for field research. Orkhon-Yenisey Monuments were also explored here. Scientists such as Mathias A. Castrén, Elias Lönnrot, Mirza Kazım Bey and Herman Kellgren are known to research Ural-Altai languages in the 19th century. The primary purpose in the studies was in the name of science and although the data obtained were used for different purposes later on, the researches made significant contributions to Turkology. From the beginning of the 20th century, studies were carried out to prove the theory that the Altaic Language Theory (Turkish, Mongolian, Tungusic-Manchul languages have similar origins. Gustav John Ramstedt and A. Martti Räsänen, who continued these studies. These four scientists whose names are mentioned (H. Kelgren), MA Castrén, GJ Ramstedt, AM Räsänen) is the main subject of the study.

Keywords: Ural-Altai Languages, Turkology, Academy of Sciences, Tsarist Period, Ethnography.

⁶¹⁴Uluslararası Vizyon Üniversitesi Kuzey Makedonya; ORCID: 0000 0002 2613 9073; E-posta: irevanlisevil@gmail.com

GİRİŞ

M. Castrén, H. Kelgren, G. Ramstedt ve M. Räsänen esas konumuz, olan bilim ve çalışma etiği. Ondokuzuncu yüzyılda Fin-Ogur dilleri sahasında, ciddi incelemelerin yapılması, ister istemez Altay dilleri araştırmalarını da yeni bir yola götürmeye yardım etmiştir. Artık bir Fin –Ogur dil ailesinin mevcudiyeti, kesin olarak anlaşılmıştır. Bununla beraber iki dil ailesi arasındaki yakınlık da bugüne kadar kesin bir sonuca varılmamıştır. Bununla birlikte Fin-Ogur dillerindeki bazı iç yapı özellikleri Altay grubundaki dil ve gramer hususiyetlerine kesin olarak benzemektedir. Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna giren Türk dilleri ise yüzyıllar boyu Avrupa kıtasında çeşitli siyasi birimlerde kullanılmıştır. Halklar ve etniklikler ile dil toplulukları ayrı ayrı birbirleri ile çoğu zaman örtüşmeyen, bazen kısmen örtüşen ünitelerdir.

Ural-Altay dillerini dilcilik açısından sistematik olarak inceleyen ilk bilim adamı İsveçli Philipp Von Strahlenberg olmuştur. Strahlenberg ilk kez Ural-Altay dil ailesine dahil olan dillerin benzerliklerini ortaya koymuş ancak, yaptığı bütün çalışmalar dile ve dilin ayrı ayrı bölümlerine dayanmadığı için hatalı bir sınıflandırma sayılmıştır. Poltava Savaşı'nda (1709) esir düşmüş bir İsveç subayı olan Strahlenberg, Sibiry'a da uzun yıllar sürgün hayatı yaşamıştır. Sürgünde olduğu zaman yapmış olduğu Sibiry'a'nın haritası Rus Çarı Büyük Petro'nun dikkatini çekmiş ve Sibiry'a da belli bir bölgeye bağlı kalmaksızın serbest gezmek hakkı kazanmıştır. Strahlenberg Sibiry'a da Türklerin, Fin-Ogurların dilleri ile ilgili, derlemiş olduğu dil malzemelerini ve etnografik ürünleri vatanına döndükten sonra 1730'da bir kitap halinde yayımlamıştır.

Strahlenberg, Türk halklarının Sibiry'a dan Kafkasya'ya kadar olan kısmını küçük ve büyük Tataristan olmak üzere iki kısımda değerlendirir. Ural bölgesinde yaşayan Türklere ve Fin-Ogur halklarına Tatar ismini verir. Araştırmalarını *Tatar Dilleri Teorisi* olarak adlandırır da bilim adamları kapsadığı dillere göre onun bu teorisine *Ural-Altay Dil Teorisi* adını vermişlerdir.⁶¹⁵ Starhlenberg'in Tatar dilleri diye adlandırdığı ve otuz iki lehçeden oluşan dilleri de altı gruba ayırmıştır. Bunlar: (*Fin-Ogur dilleri, Moğol Mançu dilleri, Türk-Tatar dilleri, Samoyed dili, Tunguz dili, Karadeniz ile Hazar denizi arasında kalan Türklerin dili, diye sınıflandırılır*).⁶¹⁶

Strahlenberg, ilk kez Ural-Altay dil ailesine dahil olan dillerin benzerliklerini ortaya koyar. Ancak, yaptığı çalışmalar dile ve dilin ayrı ayrı bölümlerine dayanmadığı için hatalı bir sınıflandırmayı. Strahlenberg'in derlediği sınırlı sayıda kelimeleri ses benzerliği açısından kıyaslamış ve yukarıda gösterilen altı gruba ayırdığı dillerin akraba olduğunu söylemiştir. Strahlenberg, eserinde Sibiry'a da yerli kabilelerin sosyal hayat ve inançlarına da değinmiş ve adeta Ural-Altay mektebinin kurucusu gibi tanınmıştır. Türk dilinin kaynağı konusunda Strahlenberg'in eseri bir tarihçe mahiyetindedir. Özellikle eserin içerisinde, eski Orhun-Yenisey yazıtlarına ait olan çok değerli belgeler mevcuttur. Kitap yayımlandıktan sonra ilim adamlarının dikkatini çekmiş ve Orhun yazıtlarından iki yüzyıl öncesine ait Yenisey kitabeleri bulunmaya başlamıştır. Böylece Strahlenberg'in bu çalışmasıyla, ilmi çalışmaların bu bölgede yoğunlaşmasına ve Orhun yazıtlarının bulunmasına vesile olmuştur.

Strahlenberg'in ortaya attığı *Ural-Altay Dilleri Teorisi* ve bu teorinin yapısı kadim olmakla birlikte 19. yy'ın başlangıcına kadar muteber sayılmıştır. Bunun başlıca sebebi o devirde dilcilerin, filozof Leibnitz'in 1713 yılında dil değişimi gelişmesi hakkındaki tezine bağlı kalmaları olmuştur. Bu nedenle Strahlenberg'in Türk-Tatar ve Fin-Ogur dilleri arasındaki yakınlığa dair teorisi açıklanınca, bilim adamları yeni kurulan mukayeseli dil araştırma prensiplerine uymuş ve dillerin hepsini incelemeye koyulmuşlardır.

Strahlenberg'den yaklaşık yüz sene sonra Danimarkalı bilgin R. Rask *İskit Dil Teorisini* ortaya atar. Strahlenberg'in teorisini daha da genişleten Rask *İskit* dilleri ailesine, Tibet, Tunguz, Moğol, Tatar, Samoyed dilleri dışında Gröland, Kuzey Afrika Avrupa, Kafkas dilleri de dahil eder. Ras'ka göre bütün bu dillerin kaynağı İskitçe'dir. O kelimelerin yapı benzerliğini, dillerin akrabalığını ispatlayacak başlıca mesele gibi ele almıştır. Gürüldüğü gibi Rask'ın teorisi gerçeklikten uzak olup yalnız birkaç kelimenin benzerliğine dayanmaktadır. Türkiye ve bazı Avrupa ülkelerinde *İskitlerin* Türk olduğunu iddia eden bilim adamlarına karşı olarak Rask *İskitleri* Türk olarak da kabul etmez.

⁶¹⁵ Zeynalov, F. *Türkologiyanın Esasları*, Bakü, 1981.

⁶¹⁶ Caferoğlu, Ahmet. *Türk Dili Tarihi*. İstanbul, 1994.

Ural-Altay dil teorisini genişleten başka bir dil uzmanı da Max Müller'dir. Onun Türk dilleri konusunda *Turani Diller* adlı teorisi vardır. Müller, *Turani* diller grubuna Türk-Moğol, Tunguz, Mançu dilleri dışında, Malaya Apşipeli, Siyam, Güney Hint, Tibet dillerini de dahil etmiştir. Karakter, yapı veya morfolojik açıdan birbirine tamamıyla zıt dilleri veya dil gruplarını içeren bu teori yanlış bir terimle *Turani Diller* adı altında verilmiştir.

Turanlıların birbirine çok yakın olan dil ilişkilerini ilk olarak Fin etnolog, Matias Castrén ele almıştır. Castrén, Turan ailesinin beş temel dil kolu olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar; Fince, Samoyetçe, Tunguzca, Moğolca ve Türkçedir. Diğer kol Fin-Macar koludur. Ancak, Castrén yerleşik, detaylı bir araştırmacının gerekli olduğu vurgusunu ileri sürse de kendisi bu önem arz eden çalışmaya girmemiştir.

Müller'in hatası siyasi terim olan *Turani* kelimesini dilcilik teorisi olarak kullanması olmuştur. Ancak *Turani* diller grubu adı altında birleştirilen dillerin geniş bir coğrafi sahaya yayılmaları dolayısıyla aralarındaki akrabalık meselesi kesin şekilde belirlenmemiştir. Müller'in bu teorisi, zamanında taraftar bulmuşsa da sonradan aşırı eleştirilere maruz kalmıştır.

Altay dilleri arasındaki akrabalık teorisini en ileriye götüren ve zamanımıza kadar bu fikri getiren bilim adamlarından biri de H. Winkler olmuştur. Bu bilgin ilk araştırmalarında eski Ural-Altay dilleri grubunun çerçevesini daha fazla genişletmiş Sümer ve Akad dillerini de bu teoriye katmıştır. Bu bilim adamının Japonca ile ilgili görüşleri Ural-Altay dilleri grubunun uzun yıllar uğraştığı teorilerden biri olmuştur. Birçok bilim adamları Boller, Pröhler, Granzel gibi bilginler tarafından bu görüş savunulmuş, çağdaş dönemde de Altaycılar, Japon dili sorununa bir kez daha dönmüşlerdir. 20. yüzyılda Gustav Ramstedt bile Japonca ile eski Türkçe arasındaki benzerliği desteklemiştir. Strahlenberg'den sonra Ural-Altay dil teorisini geliştirenler aslında bu dillerin gerçek uzmanları sayılamazlardı.

SUOMİ'DE/FİNLANDIYA YAPILAN URAL-ALTAY TETKİKLERİ

Bugün Türk incelemeleri, gösterildiği üzere, Helsinki Üniversitesi ve *Fin Doğubilim Derneği* çerçevesinde yürütülmekle birlikte, *Fin-Ogur Derneği*'nin ondokuzuncu yüzyıldan beri yaptığı çalışmalarla da Ural-Altay dilleri ailesi ve dolayısıyla Orta Asya (Turan) Türkleri işlemişlerdir. Varsinais Suomi'de (Bağımsız Finlandiya) Türkoloji alanında, Helsinki Üniversitesi'nde ilk doktorayı 1917'de prof. Gustav Ramstedt yapmış, daha sonra 1926'da onu izleyen Martti Räsänen ve 1962 yılında (Kazan Tatar)Ymar Daher izlemiştir.

Suomi/Finlandiya 1809 yılına dek İsveç'in sömürsü altında olmuş daha sonra çarlık yönetiminde de çalışmalar hem İsveç hem de Rus yönetiminde sürdürülmüş. Buna karşın, Fin dilinin, Ural-Altay dillerinin bir dalı sayılan Fin-Ugor grubundan olması nedeniyle, öteki dalı oluşturan Türk-Moğol-Tunguz grubuna ve özellikle bunun en geniş önemli parçası Türkçeye, dolayısıyla Türkolojiye, Türk halklarının etnolojisine, tarihine ve kültürüne ilgileri geniş bir şekilde olmuştur.⁶¹⁷ Daha ondokuzuncu yüzyılın ortalarında Fince ve Türkçeyi karşılaştıran incelemeler yapılmış, ondokuzuncu yüzyılın sonlarında Suomi'deki "*Fin-Ogur Derneği*" Orhon Yazıtları üzerinde araştırma yapmak üzere, Sibiry'a bir bilim heyeti göndermişti. Bu yazıtların 1893'te Danimarkalı Wilhelm Thomsen tarafından çözümlenmesinden sonra incelemeler daha da yoğunlaşmıştır. Petersburg Bilimler Akademisi'nin finanse ettiği ve Sibiry'a gönderdiği bu heyette ilk olarak Matias Castrén'in adı bilinir. Çok yönlü bir araştırmacı olan Castrén'in esas araştırma alanı Sibiry'a olmuştur ve bu gezisi sırasında Sibiry'a Türklerinin destanlarını derlemiştir, hem etnograf hem dilci olarak çalışmıştır.

MATIAS ALEKSANTERİ CASTREN'İN URAL-ALTAY ÇALIŞMASI (1813-1852)

Bütün yukarıda adlarını zikrettiğimiz bilim adamlarından farklı olarak Matias. A. Castrén'le Ural-Altay dil teorisi yeni bir döneme girmiş oldu. Suomi'de bu işin esasını başlangıçta Ural-Altay kurucusu olan M. Castrén koymuştur. O dönemde Castrén bu çok esaslı çalışmayı Bilimler Akademisi'nin finanse ettiği alan araştırmaları ile başlamıştı. Castrén, yıllarca süren ilmi araştırma gezilerinde Ural-Altay dilleri ailesine

⁶¹⁷ Finlandiya'da Türk incelemelerinin tarihçesi için bkz: Pentti Aalto *oriental Studies in Finland, Helsinki 1971.*

giren dilleri yerinde öğrenmiştir. Castrén bu dillerden birinin anadili konusunu idi. Aynı zamanda karşılaştırmalı dilbilimi eğitimi almıştır. Onun sezgisine göre bu diller arasındaki akrabalık bağları, Hint-Avrupa dilleri arasındaki kadar göze çarpacak mahiyette olmamıştır. Castrén Fin, Samoyed ve Türk dilleri arasında bir benzerliğin görülebildiğini belirtmiş, Ural-Altay dilleri grubuna sadece Altay adını vermiş, ayrıca Altay dağları çevresini bu dilleri konuşan halkların kadim yurdu olarak görmüştür.

Castrén kendisi Fin asıllı olduğundan Samoyed ve Fin-Ogur dillerini de iyi bilmekteydi. Castrén'in yaptığı çalışma Fin lehçesinin öğrenilmesini sağlamıştır. Fin dilinin fonetik yapısını inceleyen Castrén eserleri ile şimdiye kadar bu alanın ileri gelenlerinden sayılmaktadır. Castrén sadece doktora tez çalışmasını Ural-Altay dil teorisi üzerine tamamlamıştır. Diğer araştırmalarını ise Fin-Ogur dili üzerinde yapmıştır. Fin-Ogur lehçelerinden çoğunu pratik olarak bildiği için Castrén ilk kez Ural-Altay dil ailesine giren dillerin akrabalık derecesini dil verileri açısından ortaya koymağa çalışmıştı. Ancak çalışmaları ilerledikçe bu teorinin somut dil verilerine dayanmadığını gördü. Castrén'in diğer dilbilimcilerden farkı, onun Ural-Altay dil akrabalığına bir o kadar da inanmamasıydı. Bu yüzden yaptığı çalışma diğer bilim adamlarının yaptığı çalışmalardan daha da gerçekçidir. Castrén, Fin dili uzmanı olmasına rağmen gezileri sırasında Koybol ve Kargas lehçelerini inceleyerek Türkolojiye büyük katkıda bulunmuştur. Castrén'in oluşturduğu dil teorisinin eksik yönleri diller üzerinde uygulama yapmaması idi. Castrén'egore Ural-Altay akraba dilleri şunlardır: 1-*Fin-Ogur (Komiler, İskandinavlar, Ogurlar, Macarlar, Suomi (Finler))*. 2-*Samoyed*, 3-*Türk-Tatar*, 4-*Moğol*, 5-*Tunguz*. Castrén'in tezi morfoloji yönünden benzeri diller grubu arasındaki yakınlığı sadece geçici olarak aydınlatacak bir değer taşımaktadır. Castrén Ural – Altay dil teorisini küçültmüş ve onu sağlam temeller üzerine inşa etmiştir. Castrén'in bu teorisinden sonra dillerin hakiki mukayesesi başlamıştır.

On dokuzuncu yüzyılda Türkolojinin gelişmesinde Çar'ın 1804'te vermiş olduğu bir fermanla Rusya üniversitelerinde doğu dillerinin eğitimi ve geliştirilmesi için öneride bulunuldu. Doğu dillerinden Arap, Fars, Çin bunun yanı sıra Türk-Tatar dillerinin eğitimi veren en önemli üniversite Kazan Üniversitesi idi. 1828'de Türk-Tatar dili bölümünün başkanlığına doğu dillerinin uzmanı aslen Azerbaycan Türkü olan Mirza Kazım Bey, (1802-1870) tayin edilmişti. Mirza Kazım Bey Türk-Tatar dilleri derslerini vermekle beraber, Uygur dilinin gramerini de yazmıştır. 1845'te Kazım Bey Arap-Fars Filolojisi Bölüm Başkanlığı görevini de üstlendi. M. Castrén o tarihlerde Kazan Üniversitesi'nde Azerbaycanlı Türkolog Mirza Kazım Bey'in asistanı idi.

Castrén 1845 yılında Kazan'da iken Kazan Üniversitesi hakkında şunları yazmaktadır: “Dünya üniversiteleri arasında Doğu dillerinin geniş bir şekilde araştırılması Kazan üniversitesinde olmuştur. Burada Arapça, Ermenice, Farsça, Sanskritçe, Moğolca, Türkçe, Çince, Mançuca gibi dillerin kürsüleri vardır. Buradan burslu öğrenciler çeşitli ülkelere örneğin; Çin'e, Çince, Moğolca ve Mançuca araştırma yapmak için gönderilmektedir. Kazım Bey o devirde Rusya Eğitim Bakanı olan Dmitri Tolstoy, yazar, Lev Nikolayeviç Tolstoy, İ. Nekrasov, İ. G. Çernışevski, A. Humblot, P. İ. Melikov, Andrey Peçersky, Aleksandr S. Puşkin, M. D. Topçubaşı, Şeyh Şamil gibi ünlü insanlarla görüşmüştü. *Türk Dilinin Gramatikası* adlı ilk ilmi eserin yazarı da Mirza Kazım Bey'dir. 1849'da Kazım Bey St. Petersburg'da davetli olarak Doğu Dilleri Fakültesi'nde bölüm başkanlığı yaptı. Kazan Üniversitesi'nde onun yerine öğrencisi Berezin getirildi. 1850 yılından sonra bu bölümde Türk dili derslerini Kazım Bey'in kardeşi Mirza Abdulsettar Bey yürüttü. Kazan Üniversitesi'nin yanında Kazan İlahiyat Okulu da açıldı. Okulda Türk dili mecburi dersler arasına alındı. Castrén'den başka Kelgren de Kazan Üniversitesi'nde Mirza Kazım Bey'in asistanı olmuştur.

CASTREN'İN GEZİLERİ SİBİRYA NOTLARI

Castrén'in araştırma derleme gezileri 1838'de Laponya'ya, 1840'ta Karelya'ya, 1841 ile 1844 arasında Samoyetler arasına Arhangelsk'e, Obdorsk'a, 1845-1849 arası ise Sayan ve Altay dağlarına kadar uzanmıştır. Castrén Sibiryaya gezisi (1845-1849) sırasında Suomi'ye gönderdiği mektuplardan ve tuttuğu notlardan bazı kesintileri görelim. Castrén bu mektupların çoğunu aynı yaşta olduğu Elias Lönnrot ve Vilhelm Snellman'a göndermişti.

1845'te Surgut'tan yazdığı mektup: “Fin boyu son zamanlara kadar tarihi olmayan, insan soyunun gereksiz, unutulmaya terk edilmiş kolu olarak görülmüştür. Son zamanlarda bu kol Ural dağları eteklerine bağlanmış, bu boya toptan Urallı adı verilmiş ve ona dünya tarihinde yer verilmiştir. Ural kayalıklarına

yerleşmiş bir halk, varlığı birleşik olsa da insan soyundan ayrı düşmüştür. Tarihte Finlerden başka Urallardan çıkmış olan bir halk bilinmiyor. Dünyanın geriye kalan küçük büyük bir parçasıyla ilişkileri tespit edilene kadar araştırmalar durdurulamaz. Böyle bağlantıların var olduğundan kesinlikle eminim ve şimdiye kadar düşünülmüş olanlardan çok daha önemli olduğunu ıspatlayabilirim. Kesindir ki, Fin ve Samoyed halkları akraba olduklarına göre Altay halkları ile ilişkide olmuş, çünkü Samoyedlerin Altaylardan çıktıklarından kuşku yoktur, bu boyun kolları oralarda bulunmuş olup halen de bu dağların eteklerinde bulunmaktadır. Bunların akrabaları olan Fin halkının da kökenleri, çıkışları ortak olmalıdır. Dahası Finlerin Altay çıkışlı olduklarının kanıtı Tatarlarla ve Türklerle inkar edilemez olan akrabalıkları olmaktadır” der.

1845'te Çebakova'dan yazdığı mektup ve notlar: “Bazı teorilerimi iyice güçlendirmiş olduğumun farkındayım. Sözelimi Finlerin Altaylardan çıkmış oldukları bence gün gibi aşıkardır. Bu sonuca yukarı Ob Yenisey boyunda bulduğum, şimdiye kadar bilinmeyen bazı küçük Samoyed boyları araştırmalarım esasında varmışımdır. Samoyedlerin Arhangel'den Baykal'a kadar hemen hemen kesintisiz bir zincirini tespit etmişimdir. Bu yaz Tatarca'yı incelediğimde Fince ve Tatarcanın yalnız gramerce yakın ilişkide olduğundan değil, fakat söz varlığında da çok önemli ortaklıklarının bulunduğundan bu iki dilin akrabalığından kuşku duymanın mümkün olmadığını görmüşümdür. Bilindiği gibi Tatarlar kadim bir Altay halkıdır. Moğollar da öyle, son zamanlarda onlar Türklerin bir dalı olarak görülmeye başlanmıştır. Böylece bu yol dahi Finlerin kadim yurdu Altaylara çıkar.”

1846'da Tomsk'tan yazdığı mektup: J. V. Snelmana yazdığı mektupta birçok ilmi ve hususi konulardan bahsedip, “Geleceğim hakkında herhangi bir karar vermiş değilim”. Tunguz dil grubunu araştırdım, tahminimce bilim akademisi bunu da destekler, çünkü şimdiki gezilerimin sonuçları Finlerin Samoyedlerle akraba bir boy olduklarını yeterince kanıtlayacak. Finlerin Türk ve Tatarlarla akraba oldukları görüldüğünden dilciliğin öncelikli amacı Samoyedçenin aracılığıyla Finlerden Tunguzlara olan bağlantıyı araştırmak olmalıdır. Tunguzlardan Mançulara yol açıktır ve bütün yollar Moğollara çıkar. Bizim yavaş yavaş aşağı görülen Moğollarla akraba olduğumuz fikrine alışmamız gerekmektedir. Biz Finlerin kaçınılmaz vazifesi yakın ve uzak akraba dilleri araştırmaktır. Bu dilleri araştırmanın önemi bütün dünyada bir tek Suomi/Finlandiya istisna olmak üzere tanınmıştır. Birçok medeni ülkede çalışkan bilginler bu dilleri, Türkçe, Moğolca, Mançuca araştırmağa başlamış, hatta Fin boyu ve dilleri tarihi hakkında Almanya'da son zamanlarda eserler çıkmıştır. Petersburg Bilimler Akademisi'nde akademik kadro da açılmıştır. Suomi'de kendi dil grubumuza hiç ilgi duyulmaması çok cansıkıcıdır” demektedir. V. Snellman'a bütün mektuplarında ayrıca iletmek istediği konu Lönnrot'un Helsinki'de kurulacak yeni Fin dili profesörlüğüne tayin edilmesiydi.

1847'de Krasnoyarsk'dan doğrudan Elias Lönnrot'a yazıyordu: “Bildiğini sandığım son altı ayı Yenisey Guberniyası'nın Minusinsk kazasında geçirmişimdir. Başlıca meşgalem İstanbul lehçesinden kuşkusuz çok daha temiz olan bir Türk-Tatar lehçesi Koybalca araştırmak olmuştur. Bu araştırma beni çok ilgilendirir. Her adımbaşısı Fince, Türkçe, Samoyedçe arasında şaşırtıcı benzerlikler görüyorum.” Castréen bu mektubunda Lönnrot'a Helsinki'de doğrudan kurulacak olan profesörlükte ancak onun tek aday olabileceğini vurguluyordu. Petersburg Bilimler Akademisi ile daha hesapları görmediğinden nihayet gelecekteki ümidini yine Bilimler Akademisi'ne bağladığını yazıyordu.

1848'de Nijni Udenski'den yazdığı mektupta: “Bir Türk lehçesi olan Karagas ve bir Moğol lehçesi olan Buryat dillerini araştırdığını söyleyip Fin ve Moğol soylu diller arasında bir çeşit, ancak uzak bir akrabalık olduğunu, Moğolca ve Türkçe arası akrabalığın daha görülür olduğunu, Buryatça ile Samoyedçe arasında birçok bağlantının bulunduğunu söylüyor. Bu dillerin araştırılmasının nereye gideceği söylenemezse de görüşünce, oldukça muhtemel ki Türk, Fin ve Samoyed halkları Moğol ve Kafkas ırkı arasında bir zincir halkası olur. Farazi bir kutup ırkı tarih ve dil verilerine göre kabul edilemez. Fin ve Samoyed boyları Kuzey buzullarından değil, her ikisi Orta Asya bozkırlarından gelmişler. Dahası Türkler hiçbir şekilde kutup ırkından sayılamaz ki onlar dilcilik kanıtları sayıldığı takdirde hem Finlere hem Samoyed'lere yakın akrabadırlar.

1847’de Minusinsk’den yazdığı mektupta: “Kaldığım evin sahibi Perm’li bir pravoslav, gün boyu evde mum yakıp sabah akşam dini ayinler okur. Şansıma başka bir arkadaşım da var. Bir Türk yani Tatar, her gün türkü okur. Çoğu şair gibi o da aşk hayatında talihsiz olmuş. Türk arkadaşımın acı sitemi o ki sevgilisi bilinmeyenlere yitmiştir. Benden, bir çarlık elçisi gibi, onu tekrar geri getirmemi istiyor. Görünürde olur diyorum, yoksa türkü okumasını da keser. Sözlerini henüz anlamasam da dilin melodisinin yumuşak inceliği yüreğimin derinliklerine işleyip ev sahibinin bütün mızıltılarının toplamından daha etkili oluyor.”

1847’de Şuşa köyünde yazdığı mektupta: “Son yazdığı mektuptan bu yana bozkırlarda bura Türkleri ile uyumlu bir halde dolaşmışım. Doğrusu bana bir Türk Paşa gibi saygı gösteriyorlar. Minusinskli Tatarlardan bazılarının yilkılarında beş-altı bin at olduğu sayılmaktadır. Evdeki hallerini düşününce buradan bir Türk hanımla evlenmek oldukça çekici geliyor” demektedir.

Castren’den alıntılar 1967’de çıkmış gezi notları ve mektuplarının toplanmış olduğu kitaptan alınmıştır. Bu kitap yüz yıl gecikme ile, üstelik Castren’in Fince çıkmış tek kitabıdır. Castren yaşadığı zaman kendisi de çalışmalarının kendi yurdunda göreceği ilgisizliği sezmiştir. Rus hakimiyetinden önce Suomi/Finlandiya uzun zaman İsveç sömürgesi olmuştur. 20. yüzyılın başlangıcında Ural-Altay dillerini konuşanlar, o dönem daha yaygın ifadeyle Finler ve diğer Turanlılar aşağı Moğol ırkındandır gibi görüşler İsveç’te resmi söylem halini almıştı. İsveç hükümeti 1920’li yıllarda bir ırk biyolojisi enstitüsünü bile kurdu muştur. Soğuk savaş döneminden sonra bile buna bağlı bastırılmış korku ve aşağılık kompleksi Suomi’de o kadar güçlü idi ki bir tür ”kuzeyli kimliği” yaratılmıştır. Böyle bir ortamda her hangi bir Ural-Altay söylemi için ortam çok kısıtlı olmuştur. Castren’in ilmi eserleri Petersburg İlimler Akademisi’nde ölümünden sonra profesör Anton Antonoviç Schiefner (1817-1879) tarafından redakte edilip (Bd. I-XII, St.-Pb. 1853-1862) yayımlanmıştır. Castren’in eserlerinin bu redaktesi çok eksik ve yanlıştır. Bu çalışmaların yeniden işlenip neşredilmesi türkolojinin en önemli vazifelerinden olmalıdır.

Castrén Sibiry’a da alan araştırmaları ile geçirdiği yıllarda Kellgren Avrupa üniversitelerinde karşılaştırmalı dilcilik eğitimi alıyordu. Castrén ile Kellgren arkadaşlıktan da öte bacanak idiler. Castrén’in doktora tezi Altay dillerinde iyelik zamirleri, Kellgren’inki ise Arap, Fars ve Türk dillerinin iyelik zamirlerine ait olmuştur. Nihayet, Fin ve Türk dillerinin akrabalığı kanaatine geldikleri için çalışmalarını öz milli ilimleri olarak görüyorlardı. Kellgren’in çalışmaları Castrén’in çalışmaları kadar geniş olmasa da değerlendirilmelidir.

HERMAN AUGUST KELLGREN (1822-1856)

Herman Kellgren 1822’de doğmuş, gençlik ve öğrencilik yıllarında özellikle yeni Fin dilli edebiyatla ilgileniyordu; H. Kelgren ayrıca *Fin Edebiyat Derneği* (1845-46) matbaasının kurucularındandır. Dernekte diğer faaliyetleri arasında Fin-Macar kültür ilişkilerine zemin hazırlamak, Fin dilinde roman yaratmak için yabancı dilden çevirilerin yapılmasını teşvik etmek için çalışıyordu. *Dil ile milliyet arasında nasıl bir ilişki var ve Fin dili ideal dilin şartlarını ne derece yerine yetirir?* başlıklı iki makalesi o dönemde çıkmıştı.

H. Kellgren’in daha sonraki çalışmaları ise karşılaştırmalı filoloji başlıca çalışma alanı oldu. 1838’de Helsinki Üniversitesi’nde görev almış, 1843 ve 1846—1848 yıllarında Fransa, İngiltere ve Almanya’da bulundu, Berlin ve Leipzig üniversitelerine devam etti. Berlin’deyken Ural-Altay dilleri ailesine istinaden *Fin dilinin umumi anahatları* (Berlin, 1847) başlıklı önemli araştırması çıktı. Kellgren bu kitabın çıktığına dair Alman Şark Derneği bülteninin altıncı sayısında 1852’de ilk haberin çıktığını ve aynı yerde Fransızca çevirisinin çıkacağını söylediğini belirtir. Ancak 1854 yılının başlarında Petersburg’da başlanan çevirinin çıkmadığı bilinir. Bu dönem Kırım savaşının yaşandığı dönemdir. Kısaca atıfta bulunduğu ambargonun savaş şartlarından dolayı olduğu anlaşılmaktadır. Böylece kendisinin hazırladığı Almancasının kitabın ilk çevirisi olduğunu söylüyor. Kellgren’in çok esaslı çalışmasının bugün için ayrı bir önem taşıdığını söyleyebiliriz.

Almanya’da çıkmış *Ural-Altay diller ailesine istinaden Fin dilinin umumi anahatları* ile sonraki *Kavaid-i Osmaniyye* çevirisi birbirini izleyen ve tamamlayan çalışmalardır. Birincisi karşılaştırmalı çalışmalarda kullanılmak üzere Altay dilleri ailesine ait diller arasında kendisine göre diğerlerinden daha saf kalmış Fincenin ele alındığı bir etüdüdür. Kellgren, bu çalışmasında, Fince yabancı etkilerden nispeten korunduğuna göre, kendi ifadesi ile *derin ormanların karanlığında ve gölgelerin sessizliğinde ruhunu koruyabilmiş* olduğundan örnek bir Altay dili olarak gösterilebilir, kendisi için de çocukluğunun *ikinci anadili* olmasından dolayı onunla çalışmaya başladığını söyler. Diğer Altay dilleri hakkında; “Macarlar, yabancı

milletlerden etkilenmiş, değişik milletlerin kavgaları arasında kalmıştır ve dilleri yabancı unsurlardan azat gelişmemiştir. Türkler ise yabancı kültürün ezici baskısı altında kalmışlar, dillerinin gelişme gücü daha filizlenme safhasında felç olmuştur” demektedir. Türkçe’nin bu haline böyle üzülen Kellgren, *Kavaid-i Osmaniyye*’nin çıkmasına çok sevinmişti. Bu çalışma ondokuzuncu yüzyılın Türkçesinin ses yapısının durumunu aydınlatmak için çok önemli bir kaynaktır. 19. yüzyılın ortalarına kadar Türkçe herhangi bir gramer yazılmamıştı. Ancak Türkçeyi ilgilenenlere öğretmek gibi pratik amaçlarla hazırlanmış dil kılavuzları yazılmıştır. Batı Türkçesine dair gramer yazıcılığı Azerbaycanlı Mirza Kazım Bey’in 1839’da Rusça yazdığı *Türk-Tatar Dilinin Grameri* olmuştur.⁶¹⁸ Ondokuzuncu yüzyıl Türkçe gramerinin birincisi Ahmet Cevdet Paşa ile Keçeçizade Mehmet Fuat Paşa’nın (1815-1869) 1851’de yayımladıkları *Kavaid-i Osmaniyye*’dir. Mirza Kazım Bey’in grameri 1848’de Almancaya çevrilir. Kazım Bey’in asistanı olan Herman Kelgren *Kavaid-i Osmaniyye*’nin Almanca çevirisini, Türk dilinin fonolojisini ele aldığı girişle beraber *Grammatik der osmanischen sprache von Fuad-Efendi und Gâvdât-Efendi* 1855’de yayımlamıştır.

Kavaid-i Osmaniyye, Ahmet Cevdet Efendi’nin anlayışı üzerine Türkçe’den başka Arap ve Fars dilinin kurallarını içine alıyordu. Kellgren çalışmasında Arap alfabesinin Türkçe’ye uygun olmayışından söz edip, Arapça ve farsça unsurları transkripsiyonunun ayrı bir konu olduğunu, ayrı bir zorluk yarattığını söylüyordu. Bu konudaki çalışmalara Türkolojide ancak yakın tarihte başlanmıştır. Kelgren Petersburg’daki Şarkiyat Enstitüsün’de profesör olan Osmanlı Türkü Vehbi Efendi ile fonoloji bölümünde çalıştığını da söylüyor. Kellgren kitaba yazdığı uzun girişte çok özlü bir biçimde bilim-siyaset ilişkisinden söz açmıştır; Kellgren baştaki sözünü, bilimin siyasetten bağımsız ve üstün olduğunu kendi çalışmasına uygunlaştırmakta idi. H. Kellgren, 1849 yılında Helsinki Üniversitesi’nde Sanskrit ve karşılaştırmalı filoloji doçenti, 1854’te Helsinki’de şark edebiyatları profesörü ve ilk Fin dilli dergi olan *Suometar* dergisinin (1851-52) baş editörü olmuştu. Kellgren Helsinki’de 26.09.1856’da henüz 34 yaşındayken öldü.

GUSTAV JOHN RAMSTEDT’İN ALTAY DİL TEORİSİ (1873-1950)

Fin Türkolog, Altayist Gustaf John Ramstedt Helsinki Üniversitesi’nde 1906’da doçent, 1917’de profesör oldu. Orta Asya dilleri üzerinde çalıştı. 1919’da Suomi’nin temsilcisi olarak Japonya’ya gönderildi ve bir süre dil çalışmalarından uzak kaldı. 1930’da yeniden üniversiteye döndüğünde çalışmalarına yeniden başladı. Verdiği dersler arasında Altay halklarının tarihi ve dilleri, karşılaştırmalı Moğolca-Türkçe tarihsel fonolojisi, Kırgızca, Moğolca, Kalmukça, Mançuca, Tunguzca vardı. Ramstedt’le çürütülen *Ural-Altay Dil Teorisi* kendisinden sonra ortaya çıkan araştırmaların gayretleli sonucunda realitesini bütünüyle yitirdi. Ural dilleri: 1. Fin (lapça, Fince)-Ogur (Macarca Ogurca) 2. Samoyed dili;

G. Ramstedt, uzun süre Moğolca’yı araştırmış Moğol dil uzmanıydı ve *Altay Dil Teorisi*’ni bu dilden yola çıkarak ortaya koymuştur. Ramstedt, Türkçe’deki z/ş seslerinin üzerinde durarak bu seslerin Çuvaş ve Moğolca’daki r/l seslerinden türediğini ortaya koymuştur. Onun bu fikri sonradan Poppe tarafından da benimsenilmiştir. Ramstedt’in Türkçe’deki z ve ş sesleri mükabili Moğolca ve Çuvaşça’daki r ve l seslerinin karşılık olması fikri sonradan rotasizm yani r-leşme ve lambadizm yani (l-leşme) incelemelerine sebep oldu. Ramstedt z/s-r/l denklemini ortaya koymuş ve bu nedenle Moğolca ile Çuvaşça’nın daha eski bir dil oldukları kanaatine ulaşmıştı.⁶¹⁹

Ramstedt, *Ural-Altay Dil Teorisi*’ne olumlu bakmadığından kendi araştırmalarını Altay dilleri üzerine yoğunlaştırmıştır. *Ural-Altay Dil Teorisi* adı altında meydana gelen bu teori, Ramstedt’ten sonra *Altay Dil Teorisi* ile sınırlandırıldı. Ramstedt’ten önceki dilciler kelime benzerliklerine, kelimedeki süregelen ahenk kanununa ve kelimelerin eklerden oluştuğuna dayanarak Ural-Altay dillerine giren çeşitli lehçeleri bir araya getirerek akrabalık teorisini ortaya attılar. Ramstedt Ural dillerine karşı çıkmıştırsa, Macar Türkolog Gy. Nemeth ise Türk-Moğol dillerinin akrabalığına da karşı çıktı. G. Nemeth’e göre Türk, Moğol, Tunguz, Fin, Macar ve diğer dillerde rast geldiğimiz kelime benzerlikleri bu dillerin akrabalıklarını ispatlayamaz. Sonradan Nemeth Altay dillerinin akraba olabileceği fikrini ileri sürmüştü. Nitekim 1930 yılından sonra yaptığı araştırmalarında Türk, Moğol dillerinin (M.Ö.) akraba olabileceği fikrini savunmaya başladı.

⁶¹⁸ Kazem Bek, A. K., *Obşaya Grammatika Turetsko-Tatarskogo Yazıka. Kazan. 1846.*

⁶¹⁹ Ramstedt, G., *Vvedenie v Altayskoe Yazıkoznanie, Moskova, 1957.*

Altay dilleri: Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Japonca, Korece. 28 dil ailesi içerisinde Altay dilleri ailesi, Hint-Avrupa ve Çin-Tibet dilleri ailesinden sonra üçüncü gelir. *Ural-Altay Dil Teorisi*'nin çürütülmesine sebep olanlardan birincisi Lap, Züryen, Votyak ve Ostyak dillerinin hiç bir ahenk kanununa tabi olmamasıdır. Ramstedt'in Altay dilleri üzerine yönelmesi aslında Finno-Ugric Society'nin kurucusu Otto Donner sayesinde olmuştur. Üniversitede Sanskritçe ve karşılaştırmalı dilbilim profesörü olan Otto Donner, Ramstedt'i üniversite eğitimine devam etmeye ikna etti ve onu Altay dillerini incelemeye teşvik etti. Donner, 1883'te kurulan Finno-Ugric Society'nin kurucu üyelerinden biriydi. Dilsel yeteneğe ek olarak, Profesör Donner Ramstedt'te bilimsel bir yönelim keşfetti ve bunu Asya'ya dilbilimsel bir keşif gezisine göndermeyi önerdi. Ramstedt, 1895'te felsefe alanında lisans ve 1898'de yüksek lisans derecesi aldı.

1898 ve 1912 yılları arasında Ramstedt, Türkistan, Moğolistan ve Sibiryaya yedi sefer yaptı ve bu bölgenin dillerini derince inceledi. Araştırmalarının bir sonucu olarak, Ramstedt karşılaştırmalı Altay dil araştırmalarının öncüsü, modern Moğolizmin kurucusu ve uluslararası düzeyde önemli bir Orta Asya dilleri bilgini oldu.

1898'de Ramstedt ilk seferine başladı ve 1883'te kurulan Finno-Ugric Society tarafından finanse edildi. Gezinin hedefi, ilk önce Ramstedt'in orada yaşayan Fin halklarının dillerini öğrendiği Volga'nın orta rotasıydı. Yolculuk Ekim 1898 yılında devam genelinde Sibiryaya güneye kadar Baykal Gölü ve merkezi Moğolistan oldu. Ramstedt 1901 baharında Suomi'ye döndü. Suomi'ye gönderdiği koleksiyonlar tren yolculuğu sırasında ortadan kayboldu ve kısmen hayatta kalan notlarına ve kendi iyi hafızasına dayanarak geziye dayalı bir tez yazmak zorunda kaldı. Ramstedt, 1902'de lisans derecesi ile mezun oldu ve aynı yıl felsefe alanında doktorasını savundu. Ramstedt, Mart 1903'te ikinci seferine çıktı Kafkasya ve kuzey Hazar Denizi'ndeki bir çift mezara kısa bir yolculuk yapıldı. 1903 sonbaharında Ramstedt, Kafkaslar ve Hazar Denizi üzerinden, şimdiki Türkmenistan ve Tacikistan'a üçüncü yolculuğuna çıktı. Ancak orada, Kasım ayında sıtmayla ciddi şekilde hastalandı ve tedavi için Suomi'ye geri dönmek zorunda kaldı.⁶²⁰

Dördüncü yolculuk Nisan 1904'te başladı ve hedefler artık Volga ve Don bölgelerinin höyükleriydi; gezi yıl sonuna kadar sürdü. Mayıs 1905'te başlayan Beşinci Sefer, Ramstedt'i Batı Sibiryaya üzerinden ve İrtiş Vadisi boyunca Doğu Moğol dillerini öğrenmeyi planladığı Çin'deki Doğu Türkistan'a (şimdi Sincan) götürdü. Ramstedt, Rus-Japon savaşı sırasındaki geziden Suomi'ye erken dönmek zorunda kaldı ve 1905 Rus Devrimi'ndeki huzursuzluk nedeniyle üç yıl boyunca Ramstedt yine Lahti'de öğretmen olarak çalıştı ve aynı zamanda seyahatleri sırasında topladığı materyallere dayanarak Kalmık, Moğol ve Tatar dilleri üzerine dilbilimsel araştırmalar yayınladı.

Mayıs 1909'da Ramstedt, Sakari Päls ile altıncı bir geziye çıktı, bu sefer arkeolojik kazılar yaptıkları Orta Moğolistan'a başarılı yolculuk aynı yılın sonunda sona erdi. Ramstedt'in son seferleri yine Mayıs 1912'de öğrencisi Arvo Sotavalla ile ayrıldığı Moğolistan'a gitti. Beş aylık gezi, dilbilimsel, arkeolojik ve coğrafi araştırmaları içeriyordu.

Geziler arasında Ramstedt, gezilerden toplanan materyale dayalı dilbilimsel araştırmalar yayınladı. 1903'te Emperyal Aleksander Üniversitesi'nde Moğol dilinin dilbilimi üzerine doktora tezini savundu. Araştırma burslarına ek olarak, Ramstedt öğretmen olarak ve 1906'dan itibaren Aleksander Üniversitesi'nde doktorasını yaptı. 1917'de, Ramstedt, Helsinki Üniversitesi'nde Altay dilbilimi profesörü olarak atandı. Gezilerde topladığı verilere dayanarak araştırmalarına devam etti.

Varsinaiis Suomi'nin bağımsızlığından sonra, Ramstedt'in diplomatik karyeri Asya'daki bilgi ve dil becerilerine dayanarak 1919'da Tokyo'da Suomi'nin Japonya, Çin ve Siam Maslahatgüzarı atanmasıyla başladı. Ramstedt, Tokyo'da 1929 yılına kadar bu sıfatla görev yaptı. Diplomatik görevlerine ek olarak, Ramstedt araştırma çalışmalarına devam etti, Japonca okudu ve Korece öğrenmeye başladı. Ramstedt, 1939'da İngilizce olarak yayınlanan dünyanın ilk temel Korece gramerini yazdı. Eser, özellikle 1950'lerdeki Kore Savaşı sırasında en çok satanlar arasına girdi.

Ramstedt 1930'da Japonya'dan Suomi'ye döndü ve 1935-1940 yılları arasında fonetik alanında Sanskritçe ve karşılaştırmalı Hint-Avrupa dilbilimi çalışmalarından sorumluydu. Ramstedt 1941'e kadar

⁶²⁰Tuna, O. N., *Altay Dilleri Teorisi*, İstanbul, 1979.

profesör olarak devam etti ve 1941'den 1950'ye kadar Finno-Ugric Society'nin başkanıydı. Ramstedt, 1935'te Fin-Japon Derneği'ni kurmuştu ve ölümüne kadar derneğin başkanı olarak kaldı.

MARTTI OKTAVIANUS RÄSÄNEN (1893-1976)

Ramstedt'den sonra Fin Türkolog Arvo Martti Oktavianus Räsänen, desteklenen Ural-Altay dillerinin ilk akrabalık hipotezini araştırırdı. Räsänen, bilimsel araştırmalarına henüz öğrenciyken başlamıştı. 25 Haziran 1893'te Suomi'nin kuzeyindeki Simo'da doğdu. Oulu'daki orta öğreniminden sonra Helsinki Üniversitesi'nde Fin-Ogur ve Altay dilbilimini okudu. Burada G. J. Ramstedt ve H. Paasonen'in, daha sonra W. Bang Kaup'ın öğrencisi oldu. *Fin-Ogur Derneği*'nden aldığı bursla 1915'te Rusya'ya giderek 1917'ye kadar Kazan Üniversitesi'nde Fin-Ogur ve Altay dilleri üzerine çalıştı.

1920'de doktorasını tamamladı. 1922-1932 yılları arasında yine *Fin-Ogur Derneği*'nin finansmanı ile araştırma gezileri yaptı; bu süre içinde iki defa Türkiye'ye geldi (1925, 1931-1932). Ayrıca Leipzig, Budapeşte'e, Berlin ve Paris üniversitelerinde bulundu. 1926'da Helsinki Üniversitesi'nde Türk filolojisi doçenti, olarak modern Türkçe öğretmeye başladı. Räsänen'in Yeni Atatürk Türkiye'sini tanıtan bir kitabı da 1937'de çıkmıştır. 1944'te Suomi'nin ilk Türk dili profesörü oldu ve bu görevini emekliye ayrıldığı 1961 yılına kadar sürdürdü. Räsänen, 1944-1961 yılları arasında Türk Filolojisi üzere misafir profesör olarak Orta Avrupa ve Türkiye'ye araştırma ve inceleme gezilerine gitti. Araştırma ilgi alanları arasında kelime tarihi, Türkçe ve Finno-Ugric dilleri arasındaki ilişki ve dil akrabalığı ile ilgili diğer konular yer almaktadır. Räsänen, doktora tezinde ve devamlı niteliğindeki çalışmasında Fin-Ogur dillerinden Çeremişçe ile Türkçe (Çuvaşça ve Tatarca) arasındaki ilişkileri incelemesinin ardından ilgisini daha çok Türkoloji'ye yönelterek Anadolu ağzlarından yaptığı derlemelerle bu alandaki ilk eserlerini verdi.

Bağımsızlaşan Varsinais Suomi'nin tek türkologu olup Türk dillerinin fonolojisi ve morfolojisi hakkındaki Almanca yazılmış önemli çalışmaların ikincisi Rusça'ya çevrilmiştir. Kuzeydoğu Anadolu'da folklor malzemesi toplayıp yayımlamıştır. Hazırladığı Türk dillerinin etimolojik sözlük denemesi 1969'da çıkmıştır.⁶²¹ Hasan Eren 1999'da yayımlanan *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğünün* giriş yazısında anlattığına göre, Räsänen birçok çalışma arkadaşından – bu arada Hasan Eren'den de – sözlüğün provalarını okuma ve düzeltme sözü almıştı. Eren ise sonradan katkıda bulunmaktan vazgeçmiş, düzeltmeleri kendi çalışmasına aktarmıştır. Gerek Räsänen, gerekse Eren'in sözlüklerinde ortak olan yan, sistematik olmayıp yazarlarının uzun yıllar boyu yaptıkları etimolojilerin alfabe sırasına konulmuş olmasıdır

2. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk lehçelerinin karşılaştırmalı fonetiği ve morfolojisi üzerinde yoğunlaştı. Türkoloji'nin hemen her alanında önemli çalışmalar yapan ve eserlerini genelde Almanca, bazılarını da Fince ve Fransızca yazmıştır. Bir kitabı, birçoğu kitap hacminde çok sayıda makalesi, gezi notları ve raporları, çeşitli kitap tanıtım-tenkit yazıları bulunmaktadır. Fin Bilimler Akademisi, Danimarka Kraliyet Bilimler Akademisi ve Uluslararası Sürekli Altayistler Kongresi gibi kurumların üyeliklerinde bulunmuş ve 1958 yılında Türk Dil Kurumu tarafından şeref üyeliğine, 1973 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarafından şeref diplomasına layık görülmüştür. Räsänen, 7 Eylül 1976'da Helsinki'de öldü.

SONUÇ

Burada dört bilim adamının M. Castrén, H. Kelgren, G. Ramstedt ve M. Räsänen olan çalışmalarının tanıtımı ile birlikte anılan üç kişiden söz edeceğiz bu üç kişi çok yönlüdür. Bunlar J. V. Snellman, Elias Lönnrot, Gustav Mannerheim bilim adamı olmanın yanında toplum yaşamını geniş ölçüde etkileyen görevlerde bulunmuşlardır. **J. V. Snellman** Çar döneminde Senatör idi. Şartlardan dolayı devlet adamı ve ekonomist oldu. *Ak Zambaklar Ülkesi* kitabını okuyan her kes Snellmanı bilir. **Elias Lönnrot** (1802-1884) ise tıp okumuştur, eğitimini mükemmel bir şekilde etnografik araştırma gezileri ile birleştiriyordu. E. Lönnrot mesleği olan hekimliği yanında folklorcu ve dilci olup uzun yıllar süren taşra gezilerinde *Kalevala* destanını topluyordu. Kalevala'nın anlamı çok büyük, bu dönem milletler inşası dönemi idi. *Kalevala* ile bir anda yazılı milli Fin edebiyatı yaratılmış oldu. Dahası 'milli roman' da yaratılmış oldu. Elias Lönnrot, *Kalevala* destanını (1835) daha çok Doğu Suomi/Finlandiya ve Olenet'lerdeki Karyalalılar arasından toplamıştır. İsveçliler tarafından

⁶²¹ Eren, Hasan. *Türklük Bilimi Sözlüğü I: Yabancı Türkologlar*, Ankara, 1998.

yetersiz tanınan Fin dili birçok tartışmalara konu oldu. Ancak o devirde Fin diline önem veren aydınlar arasında bu tartışmalara son koymak için çok çaba gösterilirdi. Bu tarihte yukarıda adı çekilen ve Elias Lönnrot'un köyleri dolaşarak Fin köylülerinin ağzından derleyip yayınladığı *Kalevala* destanı, Fin dilinin yetersiz olmadığını ispat etti. **Carl Gustaf Emil Mannerheim** (1867-1941) 1889'da süvari teğmeni olarak Rus ordusuna girmişti. Rus-Japon Savaşı (1904-1905) ve 1. Dünya savaşı'nda Rus ordusunda korgeneralliğe ve kolordu komutanlığına yükseldi. 1917'de Rusya'da Ekim Devrimi'nin başlaması üzerine, o sırada Karpatlar'da bulunan Mannerheim Rusya'dan bağımsızlığını ilan etmiş olan Suomi'ye/Finlandiya döndü. Mannerheim *Fin İç Savaşı* sırasında Bolşevik karşıtı beyaz kuvvetlerin komutanlığını üstlendi ve dört ay süren kanlı bir savaşın sonucunda Suomi'deki Bolşevikleri yenilgiye uğratıp Sovyet kuvvetlerini ülkeden çıkardı. Aralık 1918'de Suomi ülkesinin devlet başkanı, sonra da resmi olarak cumhurbaşkanı oldu. Bilime katkıları çok değişik bir yönde olmuştur. Bu amaçla 1906 yılında Taşkentten Kaşgar'a Temmuzdan sonra Fransız araştırmacılarının şirketine gitti. Harbiye Bakanlarının razılığı ile Pelliot'un araştırma gezilerine "sivil şahıs" gibi bir Rus subayı da katılacaktı. O Rus subayı da görünüşte bir etnograf gibi katılacaktı. Ancak Mannerheim Pelliot'la maliye konusunda hiç anlaşamadı kendi heyetini kurduktan sonra Mannerheim 1907'de dağları ile meşhur olan İpek yoluna devam etti. Çin hükümetince tamamen önceki idari şeklin korunduğunu söylemektedir. Her bölge beyler tarafından idare edilir. Beyler kendi dillerinde görüşür, resmi yazıları bile Türk dilinde yazarlar. Sadece giydikleri resmi uniforma ve Çince bilme mecburiyeti. 1908 yazında Mannerheim, Tibet halkının dini lideri Dalay-Lama ile görüşür ve ona bir tabanca hediye etti. Mannerheim seferi sırasında Çinde'ki milletlerin hayatına dair tahminen 1.300 fotoğraf çekti ki bunların arasında sekiz halkın antropoloji fotoğrafları vardı. Petersburga dönüşünde 2. Nikola'ya keşfiyat gezisi sonuçlarını sözlü olarak rapor etti. Esas plan Sinkiang ve Kansu'yu ele geçirerek Çin'i ikiye ayırmaktı. Yazılı olarak rapor 1909'da Rus ordusunun resmi istifadesi için basılıp ordu mensuplarına dağıtıldı. Mannerheim keşfiyat seferinin ilmi neticelerini Suomi'ye getirdi. Sarı Uygurlar hakkında tuttuğu kayıtlar 1911'de makale olarak yayımlandı. Onun topladığı 1.200 kadar Sart, Kırgız, Sarı Uygur, Tibet ve Çin halklarına ait objeler, Fin Milli Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Fin-Ogur Cemiyeti 'nde Mannerheim'in elyazmalarının kopyaları ve tuttuğu günlükler korunmaktadır. Çin'e seferi Doğu Türkistan gezisi, türkolojiye büyük katkılar sağlamıştı. Ancak G. Mannerheim başından sonuna kadar asker olmuş ve devlet görevinde bulunmuştu.

KAYNAKÇA

1. Caferoğlu, Ahmet. Türk Dili Tarihi. İstanbul, 1994.
2. Eren, Hasan. Türklük Bilimi Sözlüğü I: Yabancı Türkologlar, Ankara, 1998.
3. Eser, Alâaddin. "Finlandiyalı Bir Türkolog: Martti Räsänen, Helsinki'den Orta Anadolu'ya", Müteferrika, sy. 3, İstanbul, 1994.
4. Mihin, Eren. İsmail Soysal. Türk İncelemeleri Yapan Kuruluşlar. TTK. Ankara, 1977.
5. Kazem Bek. A. K., Obşaya Grammatika Turetsko-Tatarskogo Yazıka. Kazan. 1846.
6. Koşay, H. Hamit Zübeyr, "Martti Räsänen 25.6.1893 - 7.9.1976", TTK Belleten, XLI/164 (1977).
7. Poppe, N. Martti Räsänen, CAJ, XXI (1977).
8. Räsänen, M. Puolikuun nousu: Havaintoja uudesta Turkista ja sen kansasta. Suomen itämaisen seuran kansantajuisia julkaisuja n:o 8. Gummerus, 1937.
9. Räsänen, M. Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen. Studia Orientalia 15. Societas Orientalis Fennica, Helsinki, 1949.
10. Räsänen, M. Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen. Studia Orientalia 21. Societas Orientalis Fennica, Helsinki, 1955.
11. Räsänen, M. Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17, 1. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1969.
12. Räsänen, M. Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen 2 : Wortregister. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17, 2. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1971.
13. Ramstedt, G. Vvedenie v Altayskoe Yazıkoznanie, Moskova, 1957.
14. Tuna, O. N., Altay Dilleri Teorisi, İstanbul, 1979.
15. Zeynalov, F. Türkologiyanın Esasları, Bakü, 1981.

(46)

Ass. Prof. Dr. Sherkhan AFGHAN⁶²²

**THE ROLE OF PRESS FREEDOM and MEDIA IN AFGHANISTAN'S DEMOCRATIZATION:
FROM 9/11 TO THE FALL OF KABUL IN 2021**

**AFGANİSTAN'IN DEMOKRATİZASYONUNDA BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ ve MEDYANIN ROLÜ: 11
EYLÜL'DEN 2021'DE KABİL'İN DÜŞÜŞÜNE**

ÖZ

Demokrasi bir toplumda barışı ve istikrarı sağlaması için gereklidir. Ancak demokratik bir toplumun kurulması ifade özgürlüğü bağlamında basın özgürlüğü ile mümkündür. Özgür Basın demokrasinin olmazsa olmaz koşullarından biridir. Kamuoyunu bilgilendirmek, kamuoyu oluşturmak ve hükümeti vatandaşlar adına izlemek gibi önemli işlevleri nedeniyle, medyanın özgür olmadığı bir toplumda demokrasiden söz etmek mümkün olmayacaktır. Afganistan bağlamında basın özgürlüğünü ele alan bu çalışma Afganistan'daki basın özgürlüğünü incelemeyi ve ülkede toplumsal barış ve istikrarın sağlanması için gerekli olan demokrasinin yaratılmasındaki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Afganistan'da demokrasinin inşasında basının özgür olduğu ve önemli bir rol oynadığı varsayımına dayanan bu çalışmada. Demokrasinin kavramsal çerçevesi ve basın özgürlüğü tartışılır, ardından Afganistan'da basın özgürlüğünün tarihsel ve hukuki gelişimi incelenmektedir. Son olarak basın özgürlüğündeki gelişmeler, gerek yasal çerçevede gerekse uygulamada, ABD'deki 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra kurulan yeni Cumhuriyet Yönetimi dönemindeki mevcut ilerlemeler ve eksiklikler ayrıntılı olarak incelenmektedir. Bu çalışma esasen nitel bir çalışma olup zaman zaman sayısal verilerle hipotezler desteklenmeye çalışılmıştır. Araştırmada literatür taraması yöntemini kullanmıştır, kitaplar ve makaleler incelendi ve analiz edildi.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Demokrasi, İfade Özgürlüğü, Basın ve Medya.

ABSTRACT

Democracy is need to ensure peace and stability in a society. However the establishment of a democratic society is possible with the freedom of the press in the context of freedom of expression. A free press is one of the necessary condition of democracy. Due to its important functions such as informing the public forming public opinion and monitoring the government on behalf of the citizens. In a society where the media is not free, it will not be possible to talk about democracy. This study which deals with the freedom of press in the context of Afghanistan aims to examine the freedom of press in Afghanistan and to reveal its role in the Creation of democracy, which is necessary for ensuring social peace and stability in the country. In this research which is based on the assumption that the press is free and plays an important role in the Building of democracy in Afghanistan. The conceptual framework of democracy and freedom of the press is discussed, and then the historical and legal development of freedom of the press in Afghanistan is examined. Finally the developments in the freedom of the press, both in the legal framework and in practice, the existing deficiencies in the new Administration period established after the 2001 September 11 attacks in the USA are examined in detail. This study is essentially a qualitative study and hypotheses have been tried to be supported with numerical data from time to time. We used the literature review method in the research, books and articles were studied and analyzed.

Keywords: Afghanistan, Democracy, Freedom of Expression, Press and Media.

⁶²² Kandahar University, Faculty of Journalism and Public Relations, Kandahar, Afghanistan. afghansh70@gmail.com.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8792-8930>

INTRODUCTION

Democracy which has various definitions but is most commonly defined as the sovereignty of the people, functions as an insurance for ensuring peace, tranquility, equality, justice, freedom, security and stability in a society. Where there is no democracy social peace is undermined, development and peace come to an end. Because when the rule of law, which is the important principle of democracy cannot be ensured, everyone tries to provide their own justice with their own means. Illegal structures are strengthened and violent incidents increase. In an environment where there is no tolerance, even the smallest disagreement can turn into violence. For these reasons democracy is need in order to ensure social peace and stability in a country (Tulin Turkmen,2011,p. 61). The construction of a truly democratic society is possible with the contribution of social and political forces. A healthy democratic order can be established by the constant supervision of those holding the state administration by political and social forces. The tool that has the greatest role in both the formation and disclosure of a free public opinion, which is vital for democracy, is the free press. In this sense, the free press is both effective in the formation of public opinion and provides a serious protection for freedoms by constantly monitoring and criticizing those who hold the state administration (Yashar Salihpashoalu,2007,p.215).The phenomenon of democracy has a different meaning for Afghanistan, because democracy is perhaps the most needed thing among the things that are most needed in order to end the ongoing tragic problems in Afghanistan and to ensure social peace and stability. Freedom of the press is essential for the establishment of democracy in Afghanistan, as it is in the rest of the world. Therefore, this study aims to reveal the state of democracy, which is of great importance for Afghanistan, by examining the state of freedom of the press in Afghanistan. The starting point of our study is that if the press is free in Afghanistan, there is a positive progress in democratization in the country, otherwise there are problems in democratization.

In his study, the situation of press freedom in Afghanistan was examined. Press Freedom and Situation in Afghanistan before the 2001 September 11 Attacks in the USA. And the situation of press freedom in Afghanistan in the post September 11 period is discussed. In this context, first of all, the US occupation of Afghanistan after the September 11 incident and then the establishment of the new democratic government were examined. Within the scope of freedom of the press in Afghanistan, firstly, the legal dimension of freedom of expression and press has been discussed in detail. Then, within the framework of the application, the developments in the Afghanistan press and the existing deficiencies were examined. Finally, the conclusion obtained from the findings and the list of literature used in the research are included.

Methodology:

This research is based on the assumption that the press is free in Afghanistan and plays a role in the building a democratic Afghanistan. Accordingly in the research finds this questions. What is the relationship between democracy and freedom of the press?. What is the role of the media in democratization of Afghanistan?

In this study literature review on the subject was made and important scientific books, articles, master's and doctoral theses, newspaper and international human rights conventions were used. Along with these, Afghanistan's constitutions and non-constitutional legislation have also been widely used. In addition, the field researches of national and international organizations and web-based resources were also used, together with the information we obtained personally through observation by living in the region. This research is a qualitative study, and we used the literature review method in the research as well as Pashto, Persian, English, various Books, Articles were studied and analyzed.

Discussion:

1. DEMOCRACY AND FREEDOM OF THE PRESS A CONCEPTUAL FRAMEWORK

a. The Concept Of Democracy And The Press:

The concept of democracy is a concept that we use a lot, but that we have difficulty in defining from time to time. The most important reason for this difficulty is the development of the concept of democracy for a millennium and its nourishment from various sources. The concept is getting richer and

deeper day by day (Robert A. Dahl,1996. p. 2).The word democracy comes from the combination of the Greek words “Demos” meaning “people” and “Kratos” meaning “power, government, sovereignty” (Metin Işık 2005,p.114).

Abraham Lincoln's famous definition of democracy is as follows: "The government of the people, by the people, for the people" (Esat am, 2002, p.351). In other words, democracy can be defined as a system of political government in which the entire population of a society takes decisions and is authorized to take decisions on matters related to general policy (Barry Holden, 2007,p.6).

The big differences between the classical meaning and scope of the press and the current meaning and scope draw attention. The press is a concept that gains new meanings and expands in scope with the development of technology. Before the advent of advanced means of communication, the concept of the press was used only for printed media.Today, in addition to the printed media, visual and audio media have also been added to this scope (Salihpashaoalu, 2007, p.22-23). In addition to these, the internet and social media have recently started to take place within the scope of the concept of press. In this context, when defining the concept of press, books, newspapers, magazines, radio, television, internet etc. are included. It is also possible to evaluate mass media within the scope of the press.

b. The Concept Of Freedom Of The Press.

Freedom of the press is accepted as an extension of freedom of expression, as well as freedom of religion and conscience, freedom of science and art, freedom of communication and many other rights and freedoms (Yavuz, 2015, p.34). Freedom of expression, in its most common definition, means the peaceful expression of any thought, opinion, belief, emotion and behavior without resorting to violence (Mustafa Erdoghan,2001.p.35) In other words, freedom of expression is the freedom to express thoughts that are abstract, belonging to the inner world of the person and that will not be learned by others unless they want to, allowing others to learn (Mehmet Emin Akgul,2012,p.3).

2. The Relationship Between Democracy And Freedom Of The Press

There is a close relationship between freedom of the press and democracy. These two concepts are complementary to each other and it is difficult to talk about the existence of one without the other. The free press has important functions in democratic systems such as informing the public, forming public opinion, and following and criticizing the government on behalf of the citizens. According to Knut Lundby and Helge Ronning, the press is an indispensable element of the democratic process as it provides the necessary information for citizens to exercise their democratic rights. Therefore, citizens participate in the interpretation and discussion of social and political processes that are important for society through the press, and they take actions by adopting attitudes that affect political choices (Knut Lundby, 2014, p.22). The existence of a free press in democracies functions as a means of repression, reminding those who hold political authority of their responsibilities towards society (Yakashir,2009,p. 28).

4.Press Freedom And Situation In Afghanistan Before The September 11 Attacks

When Sibghatullah Mujaddidi, one of the eight jihadist parties that fought against the Soviet Union and came to Government after Najibullah, as a radical Islamist, restrictions on media, press and freedom of expression were imposed on the previously existing freedom. Female speakers were forced to wear headscarves on television. Women's songs were banned on television and radio. He presided for two months at the behest of Jihad Council chairman Sibghatullah Mujaddidi and other leaders. After Mujaddidi, the leader of the Mujahideen Leadership Council “Burhanuddin Rabbani” came to Government for four months and then extended his mandate for another four years (Stanekzai, 2015)

However, jihadist leaders who were already trying to gain independence for their countries were thirsty for each other's blood due to foreign interventions. As a result, "civil war" broke out between the parties in Afghanistan, cities were destroyed, and many people were killed. Freedom of expression was also undermined by the independence of the state(2015. 81).

The civil war in Afghanistan had not stopped in 1995 when a new group called the Taliban emerged and announced its existence (Azadiradio, 2020). The people of Afghanistan, who had begun to be disturbed by this situation, wanted peace and security in the country at any cost. The Taliban organization, which emerged at this time, was supported by large masses to ensure peace and security in the country. This organization first appeared in the city of Kandahar in the south of the country in 1994, and in a short time it managed to seize the dominance of many regions. The Taliban organization captured Kabul in 1996 and declared the "Emaret-i Islami" (Islamic Emirate) administration in Afghanistan under the leadership of Mullah Mohammed Omar" (Shahed, 2020.p.110)

In a decree issued in early 1997, all public and private media outlets were suspended. Only the state-run radio station "Shariat Ghag" and the same magazine were considered publishable. People were listening to some international radios in different areas. Many people were beaten for listening to music in their cars. Because during the Taliban Era, listening to music, watching videos or TV was considered a crime. According to the 4th article of the edict numbered 788 issued by the Taliban administration, "Those who keep music records or video tapes in their homes are sentenced to prison for 1-20 days, while those who keep them in workplaces such as shops, cafes, hotels are subject to 1-20 days, depending on the situation, and the workplace would be closed for 5 days. With another edict, the Taliban administration banned the sale of all musical instruments and other mass media, including television" (2020,111).

A dark and authoritarian regime dominated the country, which did not allow freedom of expression and press. This situation caused the print media to migrate and continue to operate in neighboring countries with many problems. Since the Taliban did not believe in freedom of expression and the media, they did not even consider it necessary to revise and change the past laws, and the Mujahideen Press Law was abandoned (Rahmani, 2019.p.19).

During the Taliban era, the media was severely censored and severely banned. Like the Mujahideen, the Taliban banned private media outlets and some media outlets were shut down. During this time, state media was very limited; there was the "Ghairat newspaper", together with which daily news and reports limited to religious topics, published twice a week by the Islamic Emirate throughout Afghanistan. There were also other newspapers published in some provinces of Afghanistan such as "Mazar-e-Sharif" and "Pason Newspaper". For example, in Kunar, "Garbat newspaper", in Kandahar, "Tolo Afghan Newspaper" continued. All media activities were restricted during the Taliban's Islamic Emirate period. There was no freedom of expression during this period. No one had the right to express their views, neither in the media nor at a conference.

In the same way, if we look at the Taliban, all activities that associate a country's culture and human relations with other countries and other cultures were strictly prohibited at that time (Shahed,2020.P.112). The same Taliban pressure and authority that led to the attacks of the "Al Qaeda" network against the United States on September 11, 2001 continued. The USA called the Taliban and asked for al-Qaeda leader Osama bin Laden, but the Taliban could not accept it. Accordingly, the USA, which took action to eliminate terrorism in Afghanistan in 2001 under the leadership of NATO (North Atlantic Treaty Organization) forces, came to Afghanistan in the same year and established a new republic by overthrowing the Islamic Emarit Taliban in Afghanistan. We will discuss the timeframe of these events up to now in the next pages (I,d,e, 2020:113).

5. Freedom Of The Press In Afghanistan After The September 11, Attacks.

After fall of the Taliban regime following the September 11 attacks, the new government established under the presidency of Hamid Karzai started to talk about freedom of expression and press from the first day of its activities. Article 4 of the new government policy which consists of 13 articles, which Hamid Karzai announced in his first speech, is about freedom of expression and in the said article it is stated that "freedom of expression and belief is the right of every Afghan citizen within the framework of the law, the current government is obliged to protect these rights and freedoms" (Wali Arian, 2019).

On the other hand, Karzai, with the "Edict With The Force Of Law" published on 20 February 2002, envisaged that the last paragraph of Article 16 of the 1964 democracy period press law would be put into

effect until the new press law was enacted. The last paragraph of Article 16 of the aforementioned press law stipulated that the right to establish Television, Radio and News agencies belonged only to the state (Bakhtari, 2016, p.374). Therefore, with the abolition of the mentioned paragraph for the first time visual and audio media organs were excluded from the state monopoly besides the written media.

Shortly after the new government came to power Afghanistan's new constitution was adopted, guaranteeing the freedom of expression and the press, and then a comprehensive and modern press law regulating the media activities and many other laws supporting the freedom of the press were enacted. With the guarantee of freedom of expression and press, there has been a revolution in the field of press. On the other hand hundreds of press organs for different purposes were established by individuals, political parties and commercial organizations in the country and started broadcasting (Shaidullah Shahed,2020. p.212). The Extraordinary Grand National Assembly convened on 14 December 2003, but a decision could not be reached due to the lack of consensus among the members of the assembly regarding the adoption of some articles of the constitution in question. After the discussions that lasted for 22 days, the new constitution of Afghanistan, consisting of 12 sections and 162 articles, with the amendments made in many articles, was adopted by the said assembly on January 4, 2004. (Qasem Rahmani 2019, p.20).

The adoption of the new constitution was one of the most important decisions envisaged in the Bonn Treaty for the country's transition to stability and democracy. With the adoption of the new constitution, a modern and democratic political system was established in the country paving the way for presidential and parliamentary elections, a legitimate and strong government based on the will of the people was established. The 2004 constitution guaranteed people's right to freedom with its 24th article. In the first paragraph of the said article, it is stated that freedom is the most natural right of people and this right is unlimited except for the rights of others determined by law and the benefit of society. In the following paragraphs of the same article, it is stated that people's freedom and dignity are protected against attacks and that the state is responsible for respecting and protecting people's rights to dignity and freedom (Ministry of Justice, 2020).

Freedom of expression which is the source of many freedoms and at the same time forms the basis of democracy, and freedom of the press, which is its most effective tool, are discussed in Article 34 of Afghanistan's new constitution. In the last paragraph of the same article, it is mentioned that the provisions regarding printing houses, radio, television, print media and other mass media will be regulated by law (AFG,Constitution, 2004, A,34). On the other hand, in the fourth paragraph of Article 16 of the constitution, there are provisions stating that it is free to carry out press activities in all local languages as well as the official languages of Afghanistan. (AFG,Constitution, 2004, A,16). Allowing press activities in more than 30 local languages spoken in Afghanistan apart from Pashto and Persian can be considered as a very important development in terms of spreading freedom of expression and press.

Although Article 34 of the new Afghanistan constitution is based on the provisions of the 1964 constitution, it contains very liberal provisions that guarantee freedom of expression and press. Freedom of expression and press freedom in Afghanistan is said to be unique among its neighboring countries in terms of constitutional guarantees (Seyed Ali Motahari, 2018). It can be easily said that the provisions of the 34th article of Afghanistan's new constitution, which compensate for freedom of expression and the press, have no missing parts from the provisions of the European Convention on Human Rights, Article 10, the Universal Declaration of Human Rights and the 19th Article of the Covenant on Civil and Political Rights, and other international law instruments. (Shaidullah, 2020. P.123).

6. Freedom Of The Press Within The Framework Of The Afghanistan Media Law

The 2002 press law was full of shortcomings and contradictions, as it was based on the 1964 law and was hastily enacted during the first years of the new government. For this reason, in April 2004, although some amendments were made in some articles of the said law, the press law was changed as the mass communication law for the first time. The mass media law was amended a year later in January 2006 and rearranged in 42 articles. The 2006 mass media law soon came under some criticism. Undoubtedly, the innovations in the field of technology and the rapid development of Afghanistan's press activities necessitated the amendment of some articles of the said law and the addition of some new articles. (Seyed Ali Motahari,

2018). Based on this requirement, the mass media law was regulated in 52 articles and submitted to parliament for approval.

Despite some deficiencies, the mass media law in force today can be said to be a very modern and comprehensive law. Consisting of 11 sections and 54 articles the Afghanistan mass media law covers a wide range of topics such as the definition of media types, its structure, rights and responsibilities, limitations and control mechanisms. In its first article, it is stated that it was issued in line with the 34th article of the Constitution, taking into account the provisions of the religion of Islam and the 19th article of the Universal Declaration of Human Rights, with the aim of ensuring freedom of thought and expression and regulating mass media activities in Afghanistan (AFG,Media Law, 2008, A,1)

This law, which brought very modern regulations on freedom of the press in the post-Taliban era, also legally guaranteed the conditions under which freedom could be restricted. As in every democracy, there are some restrictions on the exercise of freedom of the press in Afghanistan (Baykan, 2011,p.58). A balance between freedom of the press and other freedoms is possible with reasonable restrictions. For this reason, freedom of the press is subject to certain restrictions in the mass media law, as in many international law documents, with the provision of Article 24 of the Afghanistan constitution. One of the basic elements of freedom of the press is the right to freely learn and collect news, information, and ideas. This right appears as a two-dimensional right. While this right includes the right to reach and collect news and ideas in terms of press organizations and members of the press in terms of its first dimension, it includes the right to receive news or information for the public in terms of its second dimension (Yavuz, 2015, p.68).

7. In Terms Of Press Freedom Activities

Under the Taliban rule, very old techniques were used in the Afghan press. The print media was being printed in old-fashioned printing houses with the old methods. The digital layout and typesetting techniques were not yet developed. Computer programs that did these things did not yet exist. Extremely old techniques were also used in visual and radio broadcasts. In the new era, the print media started to print on high quality papers in digital environment by taking advantage of the developing modern technology (Shaidullah,2020.P.139).

In addition, printing houses with the ability to print in the digital environment have started to show themselves. By expanding the capacity of radios with more modern transmitters, it has increased its ability to appeal to a wider audience. On the other hand, TV channels broadcast via satellite, but they have reached the ability to broadcast in wider areas with the transmitters mounted on the antennas of the telecom companies. In addition, in this period, all media organs had the opportunity to broadcast on their internet pages. (2020.P.140).

In the first year of operation of the new administration 2002, 50 news bulletins, 32 magazines and 64 news agencies started broadcasting in Kabul, together with two radios established by private enterprises, while a radio and 27 print media started broadcasting in different provinces (Bakhtari, 2016.p,381-382). In 2003, a total of 287 media organs, including one TV, 16 radios and 261 printed media, were established in Kabul and in different provinces. It has been observed that this number has increased to over 500 until 2005. (2016,p.383-385).

In general, it is known that more than 5000 state and non-state written, visual and audio media organs received operating permission from the Ministry of Culture and Communication between 2001-2014 (Bakhtari,2016.p,387). However, very few of them have been able to continue their regular publication life until today. According to the 2019 report of the Afghanistan Statistical Institute, with the help from the state, political parties, some non-governmental organizations, traders, and some private enterprises, as well as some NGOs or international military and civil organizations that operate locally and nationally in Afghanistan, there are a total of 1358 printed media organs in the country. 882 of them are in Kabul and 476 of them are in other provinces. In addition to these, according to 2019 data of Afghanistan Telecommunication Services Regulatory Authority, there are 113 TV channels and 310 radio stations established by state and private enterprises and broadcasting at local and national level in Afghanistan (AFJC, 2019). Today, however, not all

these media organs broadcast regularly. Most of them broadcast when they receive financial support from any local or international organization, while they temporarily stop their activities when they cannot.

8. In Terms Of Media Activity In Afghanistan

During the period of administration established with the intense support of the international community after the September 11 attacks, Afghanistan witnessed important developments in the freedom of the press, in practice as well as in the legal framework. While the mass media, which were destroyed during the war, especially during the Taliban period, were restructured, hundreds of new press organs were established by the state and private initiatives. In addition, mass media such as radio, TV, and news agency, which developed under the state monopoly throughout history, were released from the state monopoly for the first time, and private enterprises were allowed to establish and operate such mass media. Along with these, in addition to traditional media organs, the internet and social media tools known as new media have also emerged. (Shaidullah,2020.P.142). In this context, it is possible to examine the media broadcasting activities in Afghanistan in terms of practice in the post-Taliban period by dividing them into different classes as written publications, visual broadcasts, audio broadcasts, internet and social media broadcasts and news agencies. (Darivoa,2019).

8.1. Press Media Activities:

Media activity has reached more than 1038 editions so far, according to the official report. It is possible to examine the print media activities in Afghanistan in two separate categories as state and private enterprise publishing activities. The newspapers which are completely subordinate to the state, are published by the Ministry of Culture and Communication of Afghanistan and are distributed in some big cities such as Herat, Mazar-i Sharif, Kandahar, and Jalalabad, especially in Kabul. These newspapers, which are published daily, consist of two colors (black and white) and are printed on large size papers (Anis Kudak,2019).

While Eslah newspaper publishes in Persian and Pashto, the two official languages of Afghanistan. Anis newspaper is predominantly in Persian, Hewad newspaper is entirely in Pashto and Kabul Taims is in English (Er.2020). In addition to these, many newspapers continue to be published in different provinces of the state today. Bedar newspaper is one of the most important local newspapers of the state, published in Mezari-i Sharif, adding to İttifak-i Islam in Herat, Tolo-yi Afghan in Kandahar and Ningarhar newspaper in Jalalabad (Shaidullah,2020.P.143). The media had a wide range of publications for the democratization of Afghanistan, such as human rights, women's rights, education, music, elections, culture.

8.2. Visual Media Broadcasting Activities:

As we mentioned before, Afghanistan National Television channel RTA (Radio Television of Afghanistan), which has been operating for a long time and was shut down during the Taliban period, was restructured in the first years of the post-Taliban era (2002) and started broadcasting in a more professional way. RTA broadcasts, which were initially limited to Kabul, soon began to be broadcast across the country via satellite.

150 public and private TV channels during this period. As of 2008, it is followed in European and North American countries as well as Middle Eastern countries. Headquartered in Kabul, RTA has representations in all provinces and broadcasts at the local level. RTA broadcasts 24/7 today. (RTA, 2020). Although RTA is a national channel, it serves the propaganda of the country's administration rather than the public service (Hashemi, 2012). RTA, which mainly broadcasts classical music and some local and Indian films as well as state news, has not had a large audience of present viewers(Payam,2019). Another one of the most watched TV channels today is the Tolo News channel. Today, Tolo News has a special place in the hearts of the Afghan people with its News and discussion programs. Tolo News is a subsidiary of Moby Group and started operations in 2010 (Tolo News, 2019). All the TV stations in Afghanistan had programs that worked to strengthen democracy and the voice of the people reached the government very well, and sometimes even the President and other government officials were harshly criticized. Behind it all is the Afghan media.

8.3. Radio Broadcasts:

Since the literacy rate in Afghanistan is low, most of the people do not have the opportunity to read newspapers and magazines, and they do not have the opportunity to watch TV due to the lack of electricity. Under these conditions, it would not be wrong to say that the radio is the most suitable mass communication tool for the conditions of Afghanistan. However, in the post-Taliban period, radio broadcasting could not reach the expected point (Naderi,2006, p. 61).

250 Radio stations and 10 news agencies are officially licensed. There are only two radio stations broadcasting throughout the country. One of them is the National radio named Radio Afghanistan affiliated to RTA and the other is Aryana FM radio affiliated to ATN established by a private enterprise. Radio Afghanistan's broadcasts cover the whole of Afghanistan as well as the Asian continent. While the radio broadcasts from the Afghanistan capital Kabul at the national level, there is a radio station connected to this radio in each province and broadcasts at the local level. However, at the beginning of the private radios, broadcasting in the capital Kabul were Arman FM, (Target) Klid (Lock), Beyan (expression), Selam Vatandar (Salam Citizen), Cevanan (Young people), Nida, Arakoziya, Spogmai (Moon), Sitare (Yıldız) and Seda-yi Zani Afghan (Afghan Women's Voice) radios (Pajwok Afghan News, 2019).

9. Freedom Of The Press In Afghanistan In Terms Of International Assessments

Within the scope of examining the press freedom situation in Afghanistan in terms of international evaluations, we will try to reveal the extraterritorial view of the freedom of the press by considering the evaluations of some international think tanks that carry out important studies on freedom of the press around the world. One of the international organizations that carry out important studies on freedom of the press is Freedom House. This organization was established in the USA in 1941 to promote democracy and support freedom of thought. It is a non-profit, non-governmental think tank headquartered in Washington with branches in several countries. (Shaidullah,2020.P.174).

The organization in question publishes annual reports assessing other freedoms, particularly the freedom of the press, around the world. It scores countries on a scale of 0 to 100, with 0 being the best score and 100 being the lowest. Freedom House divides the countries of the world into "free", "partly free" and "not free" countries in terms of press freedom (Freedom House,2020).

The Afghan press freedom situation has been included in Freedom House's reports since 2003. In 2017, it ranked 130th among 199 countries and regions with 60 points, and for the first time managed to enter the category of countries where the press is partially free. In Freedom House's 2017 report, Afghanistan announced that it has taken serious steps to facilitate information gathering and to protect the life safety of journalists, while establishing a new mechanism for resolving media complaints without resorting to judicial authorities, and stated that for this reason, the status of press freedom has been partially changed to free. (Freedom House, 2017). Afghanistan was the most dangerous country in the world for journalists in 2018, according to Reporters Without Borders. At least 16 media workers died in the country last year. Only 9 of them were killed in the double attacks in Kabul about a year ago. Afghanistan is ranked 121st in the organization's final ranking, down three places (DW Made for minds,2020).

CONCLUSIONS

Democracy means that the majority in the society has a right in the government, but the rights of the minorities are also protected, everyone is equal before the law, the administrations are changed with free and fair elections, the powers of the executive are limited by the constitution, basic human rights are guaranteed, pluralism is in question, and the requirements of being a state of law are in question. It is a system in which is placed in every field. It is possible for citizens in a society to live in peace and tranquility in a healthy, happy, free and honorable way only through democracy.

However, it is not possible for the people to directly participate in the decision-making processes in the most applied representative democracies today. Therefore, the press and media as a public watchdog, follows all decision-making processes and informs the public. Freedom of the press is of great importance in democratic systems in terms of protecting many rights and freedoms. Freedom of thought and expression,

which forms the basis of democracy, cannot be fully realized in a society where the press is not free. When we examine the freedom of the press, which is the building block of democracy, in the context of Afghanistan, it is seen that the freedom of the press in this country has followed a course full of ups and downs throughout history. In Afghanistan, the press emerged for the first time in an authoritarian environment and continued its activities completely under the monopoly of the state, devoid of any legal guarantee. With the adoption of the 1922 Constitution, press activities were out of the state's monopoly for the first time, and the activities of some private enterprise press organs were also allowed.

Although some private enterprise press organs emerged during the period of the Mujahideen, the press could not have any legal basis in this period. With the coming to power of the Taliban, almost all freedoms, especially the freedom of the press, were completely banned in the country. Freedom of expression and press are protected in accordance with international law standards in Article 34 of the new constitution, which was prepared in accordance with democratic principles in Afghanistan following the events of September 11th. In addition, a modern and comprehensive mass media law and many other laws indirectly related to freedom of the press have been enacted in order to guarantee freedom of thought and expression and to develop mass media with the guarantee of freedom. Press and freedom of expression by law, hundreds of newspapers, magazines, television, radio, internet news sites and many news agencies have been established and serious developments have been experienced in this field. However, the developments in question are quantitative, we cannot say that the same developments were experienced in the Afghan press in terms of quality. There are some serious obstacles to be overcome on the front of Afghanistan's freedom of expression and press. At the forefront of these obstacles are religious and conservative groups that have an influential position in Afghanistan's society and politics. They claim that democratic values such as freedom of expression and press are a great threat to Islamic and national values.

In conclusion, considering that the freedom of the press was guaranteed by law in Afghanistan in the post-September 11 period, befitting a democratic society, and that, with some exceptions, restrictions on the press were made by taking into account all democratic criteria in a way that would not harm the spirit of freedom of the press, we can say that the Afghanistan press is free in theory. However, the same cannot be said in practice. Because it has been determined that there are many serious problems in front of freedom of expression and press. These problems hinder the mission of the media organs in a democratic system to a large extent. This reveals the fact that the Afghan press is not completely free in practice. In general, when we consider, on the one hand, the legal security status of the Afghan press, the developments experienced, and its position in the world press freedom ranking, on the other hand, the current problems it faces, the conclusion that the Afghan press was partially free in the period after the September 11 event emerges. This means that the press contributes, albeit to a small extent, to the construction of democratic Afghanistan.

The Afghan press has played a very positive role in democratizing Afghanistan. The Afghan media also covered various activities of the government and parliament of Afghanistan and shared the views of the people with the government so that the people could critique or assert their rights in a democratic atmosphere. That was all the media gave to the people. But finally in 15 August 2021 Kabul fell and the Taliban came to power for the second time. The shape of the Afghan press and media has changed. Whether the Taliban will allow freedom of expression and the press will be discussed in the future.

REFERENCES

1. Akgul, Mehmet Emin. (2012). "The Historical Process of Freedom of Expression and Restriction of Freedom of Expression on the Ground of National Security". Ankara University, Journal of the Faculty of Law, V: 61, No:1 p.1-42.
2. AFJC.(2019). "Journalists Annual Report". <https://afjc.af/home>.
3. Ashegh, Metin.(2005). Media and Democracy Paradox: The Threat of Democracy Through Media
To be done, Selcuk Communication Journal, V:3, No: 4, P.114-121.
4. Academic Journal of Information Technology,(AJIT), 2001,P. 1-13.

5. Bakhtari Manizheh.(2016)." Media and law, a look at the ups and downs of the Afghan media",Sayed Publications and Parnian Publications, Kabul Afghanistan.
 6. Cham,Esat.(2002)." Introduction to Political Science". Der Publications, İstanbul.
 7. Danish, Servar.(2010)." Afghanistan's constitutional rights". İbn Sina Higher Education Institute Publications, first edition, Kabul Afghanistan.
 8. DAHL, Robert A. (1996)."Democracy and Its Criticisms".(chev Levent Koker).Yetkin Publications Ankara Turkiye.
 9. DW Made for minds.(2020). <https://www.dw.com/en/deutsche-welle-made-for-minds/a-6291740>.
 10. Erdohan, Mustafa(2001).Freedom of Expression in a Democratic Society; Libertarian One Perspective. Journal of the Liberal Thought Society. V: 6, No: 24,P.8-13.
 11. Freedom House.(2020). https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Fiw_2020_Report_Booklet_Final.Pdf.
 12. Holden, Barry.(2007). Understanding Liberal Democracy, (Chev. Huseyin Bal), Liberal Publications,Ankara.
 13. Naderi,(2006). Media Partnership in Afghanistan. Afghanistan Civil Society Complex Kabul.
 14. Stanekzai,Safiullah. (2015). "Barriers to Freedom of Expression and Solutions". Academic Publishing Society First Edition, Paktia Afghanistan.
 15. Salshpashaohlu,Yasher.(2007). "Freedom of the Press in Afganistan". Featured Publications,Kabul, Afganistan.
 16. Tulin Turkmen(2011)"The Role of the Media in the Formation of a Democratic Society". University of Atatürk Institute of Social Sciences,Unpublished Master's Thesis. Erzurum.
 17. Rahmani, Mohammad Qasem.(2019). "Public Press Law". Hamed Resalat Publications, Shafaf Printing House. 6th edition kabul Afghanistan.
 18. Wali Arian. (2019). <https://www.radiozamaneh.com/443626> (Er: 30 Eylül 2019).
 19. Yakishir, Yeshim.(2009). Media Democracy Relationship; Reconstructing the Democratic Roles of the Media Think. Kojaeli university, Social Sciences Institute,"Unpublished Master Thesis", Kojaeli Turkiye.
 20. Yashar Salihpashaoalu(2007)."Press Freedom in Turkey".Sechkin Publications. Ankara Turkiye.
 21. 2004 Afghanistan Constitution
 22. 2008 Afghanistan Mass Media Law,
 23. 2018 Afghanistan Right to Information Act.
- https://www.bbc.com/persian/afghanistan/story/2008/06/080608_s-tolo-tvsattelite.shtml
<https://tolonews.com/fa> <https://tolo.tv/fa> <https://www.lemar.tv/ps/shows>
<https://da.azadiradio.com/a/29916541.html> <https://www.darivoa.com/a/3993244.html>
https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2011/10/110927_k02-mm-centuryafghanpress

(47)

Şəbnəm MƏMMƏDOVA⁶²³

**FİKRƏT ƏMİROVUN “VAQİF” TAMAŞASINA YAZDIĞI MUSİQİ
MUSIC WRITTEN BY FIKRAT AMIROV TO THE PERFORMANCE "VAGIF"**

ÖZ

Azərbaycan musiqisində öz yaradıcılıq yolu ilə silinməz izlər qoyan simalardan biri də görkəmli bəstəkarımız Fikrət Əmirov olmuşdur. F.Əmirov dünya musiqi tarixində simfonik muğam janrının yaradıcısıdır. Bəstəkarın geniş janr diapazonlu yaradıcılıq yolu vardır. F.Əmirov musiqinin demək olar ki, bütün janrlarına müraciət etmiş və monumental əsərlər yaratmışdır. Onların sırasına “Sevil” operası (Cəfər Cabbarlı), “Nizami” simfoniyası, “Şur”, “Kürd Ovşarı”, “Gülüstani Bayatı Şiraz” simfonik muğamları, “Min bir gecə” baleti, eləcə də çoxsaylı vokal və instrumental əsərlər daxildir. Bəstəkar F.Əmirov həmçinin bir çox teatr tamaşalarına da musiqi bəstələmişdir ki, onların siyahısına daxildir: İlyas Əfənduyev “İşıqlı yollar”, “Sən həmişə mənimləsən”, C.Cabbarlı “1905-ci ildə”, Hüseyn Cavid “Şeyx Sənan”, Mirzə İbrahimov “Közəran ocaqlar”, Mehdi Hüseyn “Cavanşir”, Səməd Vurğun “Xanlar”, “Vaqif” və s.

Mövcud məqalədə müəllif bəstəkar F.Əmirovun şair S.Vurğunun “Vaqif” pyesinin teatr tamaşası üçün yazılmış musiqi nömrələrini təhlil etmişdir. Azərbaycanın xalq şairi Səməd Vurğun 1937-ci ildə özünün şah əsərlərindən olan “Vaqif” pyesini yaradır. Pyes yaranandan qısa zaman sonra tamaşa şəklində teatr səhnələrində göstərilməyə başladı. Tamaşaya öncə Səid Rüstəmov, sonra isə Fikrət Əmirov musiqi bəstələyirlər. Lakin ilk nümunə təssüf ki, günümüzədək qorunub-saxlanıla bilməmişdir.

Açar Sözlər:Fikrət Əmirov, Səməd Vurğun,Vaqif, pyes, tamaşa, teatr.

ABSTRACT

Fikrat Amirov was one of the outstanding composer who left indelible traces in Azerbaijani music. F.Amirov is the creator of the symphonic mugam genre in the history of world music. The composer has a wide range of genres. F.Amirov appealed to almost all genres of music and created monumental works. These include opera “Sevil” (Jafar Jabbarlı), symphony “Nizami”, “Shur”, “Kurd Ovshari”, symphonic mugam “Gulustani Bayati Sheeraz”, ballet “Min bir geca (Thousands and one nights)”, as well as, vocal and instrumental works. Composer F.Amirov also composed some musicals to the many theatre spectacles: Including İlyas Afandiyev “İşıqlı yollar” (Illuminated roads), “San hamisha manimlasan” (You are always with me) , J.Jabbarlı “1905-ci ildə” (In 1905), Huseyn Javid “Sheykh Sanan”, Mirza İbrahimov “Közəran ocaqlar” (Burning hearths)”, Mehdi Huseyn “Javanshir”, Samad Vurgun “Khanlar”, “Vaqif”, etc.

In the article the author had analyzed musical works of composer Fikrat Amirov dedicated to the poet Samad Vurgun’s play “Vagif”. National poet Samad Vurgun created one of his masterpieces, the play "Vagif. After the play was created, it began to be performed in theaters. First Said Rustamov, then Fikrat Amirov compose music for the performance. Unfortunately, the first example, has not been preserved to this day.

Keywords: Fikrat Amirov, Samad Vurgun, Vagif, play, spectacle, theatre.

Məqalə

Görkəmli bəstəkar F.Əmirovun həm S.Vurğun, həm də M.P.Vaqif poeziyasını böyük məhəbbətlə sevməsi bu tamaşaya musiqi yazmasına səbəb olur. Beləliklə 9 şəkilli “Vaqif” tamaşasına bəstəkar 14 musiqi nömrəsi bəstələyir. Nömrələr bunlardır: “Uvertüra”, “Aşıqsayağı”, “İkinci şəkilə giriş”, “Xanın gəlişi”, “Əlibəyin rəqsi”, “Təlxəyin rəqsi”, “Kürd Musa”, “Qacarların döyüşü”, “Yürüş”, “Rəqs və mahnı”, “Xuramanın mahnısı”, “Vaqifin edamı”, “Final” və “Vağzalı-Mirzəbəyi”. Tamaşaya yazılan musiqi nömrələri içerisində leytmotiv, rəqslər, təsviredici və fon musiqiləri yer almışdır.

Tamaşadakı leytmotiv xarakterli musiqi nümunəsi iki obraza şamil olunmuşdur. Bunlar əsərin hökmüdar qəhrəmanları olan İbrahim xan və Ağa Məməmməd şah Qacardır. “Xanın çıxışı” adlı nömrə adından da görüldüyü kimi hökmüdarların səhnəyə çıxışlarını müşayiət edir. O, birinci dəfə tamaşanın əvvəlində – toy səhnəsində (İbrahim xanı müşayiət edir), ikinci dəfə isə sonda – edam səhnəsində (şah Qacarı müşayiət edir) eşidilir. “Çahargah” muğamının intonasiyalarının çox aydın şəkildə hiss olunduğu bu musiqidə sərtlik və qəddarlıq vardır ki, xalqa münasibətdə bu cəhətlər hər iki hökmüdarı birləşdirir. Nömrə genişlənmiş period formasında yazılmışdır.

Nümunə 1

Tamaşada qeyd etdiyimiz kimi rəqs nömrələri də vardır ki, onlardan biri toy səhnəsində səbəbkar Əlibəyin rəqsidir. Toy mərasiminin şən ab-havasını özündə əks etdirən bu nömrə period formasında yazılmışdır və periodun hər cümləsi iki dəfə təkrar ifa olunur. 6/8 ölçüdə, səkkizlik notla on altılıq pauza və notun, eləcə də nöqtəli səkkizlik pauza və on altılıq notların qruplaşması nömrə üçün spesifik xüsusiyyətdir. Fikrimizcə tipik xalq rəqsini özündə əks etdirən nömrə ilə bəstəkar Əlibəy obrazını xalqla əlaqəli şəkildə göstərmişdir.

“Vaqif” tamaşasında bəstəkar F.Əmirov partitürada “Vağzalı-Mirzəbəyi” adlandırdığı növbəti rəqs nömrəsindən istifadə etmişdir. Adından da gördüyümüz kimi bəstəkar xalq rəqslərimizə müraciət edərək onun müşayiəti altında xalqın yadelli işğalçı üzərində qələbəsini təsvir etmişdir.

Tamaşaya yazılan musiqi nömrələrinin içerisində “Uvertüra” və “Final” nömrələri vardır ki, onların hər ikisi eyni musiqi mövzusu üzərində qurulmuşdur. Tamaşa “Uvertüra” nömrəsi ilə başlayır (Nümunə2). “Uvertüra”nın musiqi özülünü “Çahargah” muğamının “Bərdaşt” şöbəsi təşkil edir. Ümumiyyətlə “Çahargah” muğamının “Bərdaşt” şöbəsi coşğun xarakterli, iti tempili, eyni zamanda özündə improvizasiya xüsusiyyətini əks etdirən bir şöbədir. Bəstəkar F.Əmirov şöbənin bu xüsusiyyətini dəyişilməz olaraq “Uvertüra” nömrəsinə tətbiq etmişdir. İki rəqəminə kimi davam edən musiqi üç rəqəminə kimi olan fasilənin ardından yenidən səslənməyə başlayır. “Uvertüra” nömrəsi səhnənin süjet xəttinə tabe olaraq öz inkişaf xəttini müəyyənləşdirir.

Nümunə2

Qeyd etdiyimiz kimi tamaşanın “Final” nömrəsində “Uvertüra”dakı musiqi mövzusu – “Çahargah” muğamının “Bərdaşt” şöbəsi təkrarlanır. Bu isə dramaturgiyada dairəvi döngə rolunu oynayaraq tamaşanın optimist əhval-ruhiyyəsini tamamlayır. Belə ki, “Final” nömrəsinin musiqisi başlanğıcda (“Uvertüra”da) tamaşaçıya S.Vurğun əsərinin qəhrəmanlıq, mübarizlik əzmindən xəbər verir, sonda isə bir növ bu cəhətlərin təsdiqini nümayiş etdirir.

F.Əmirovun tamaşa üçün bəstələdiyi musiqi nömrələri arasında teatr musiqisinin aparıcı funksiyasını özündə əks etdirən təsviredici nömrələr geniş yer tutur. İkinci şəkil Əlibəyin toy məclisi ilə başlayır və bəstəkar toy məclisinin xarakterinə uyğun olaraq “İkinci şəklə giriş” (Nümunə3) adlı təsviredici musiqi nömrəsi bəstələmişdir. Bu nömrə iki hissəli formada yazılmışdır və hissələr bir-birindən xarakter etibarını ilə fərqlənirlər. Birinci hissədəki şən xarakter Əlibəyin toy məclisindən xəbər verir. “Segah” muğamının intonasiyaları üzərində qurulmuş ikinci hissə bir qədər qəmginidir ki, məqam bu xüsusiyyətinə görə süjeti davam etdirən, təzyiqlərə, haqsızlıqlara və işğala məruz qalan zəhmətkeş xalq obrazı ilə səsleşir.

Nümunə 3

Tamaşanın başqa bir təsviredici musiqisi isə VII şəkildə yer alan “Qacarların döyüşü” nömrəsidir. Dominant sekundakkordun statik şəkildə səkkizliklərlə ifa olunmasının ardından döyüş səhnəsini əks etdirən başqa təsviredici musiqi – “Yürüş” nömrəsi səslənir. Qacarin ordusunun Qarabağ xanlığını tamamilən işğal etdiklərini əks etdirən nömrə period formasında yazılmışdır. Marş xarakterindəki nömrədə səkkizlik pauzalarla səkkizlik üçşəsləklərin növbələşməsi yaxınlaşmaqda olan ordunun addım səslərinə bənzəyir. Əsas melodiya daha qətiyyətli xarakter alır ki, bu da onların işğalçı məqsədlərinə çatmaqlarına işarədir.

“Vaqif” tamaşası üçün yazılmış təsviredici musiqi nömrələrindən biri VII şəkildə Qacarların Qarabağda qurduqları keyf məclisini əks etdirən “Rəqs və mahnı” adlı nömrədir. Saray mühitinin abu-havasını tamaşaçıya ötürən təsviredici musiqi nömrələrindən komik obraz – Təlxək üçün yazılan şən, zarafatlı xarakterdəki “Təlxəyin rəqsi” nömrəsini də qeyd edə bilərik.

“Vaqif” tamaşasının bir də fon musiqiləri vardır ki, onlar əsasən obrazların nitqini müşayiət edir və obraz-emosionallığı tamamlayır. Tamaşadakı ikinci musiqi nömrəsi – “Aşıqsayağı” (Nümunə 4) bu qəbildəndir. Nömrə birinci şəkildə Vaqif və Vidadinin əllərində saz, aşıq havası ifa edərək “Durnalar” şeirini deyişmə şəklinə söylədikləri zaman səslənir. Musiqi period formasında yazılmışdır və iki cümlədən ibarətdir. Səkkiz xanelik birinci cümlədə bəstəkar kvarta-kvinta intervalı və ritmik quruluş vasitəsi ilə saz alətinin intonasiya xüsusiyyətlərini təsvir etməyə çalışmışdır. Nisbətən daha sadə quruluşlu ikinci period iki dəfə təkrar səslənməklə şairlərin deyişmələrində fon xüsusiyyəti yaradır.

Nümunə4

Bildiyimiz kimi S.Vurğun öz əsərində İran şahı Ağa Məhəmməd şah Qacarın işğalçılıq siyasətini təsvir etmişdir. Onun bu siyasətinin qurbanları Azərbaycan xalqı ilə yanaşı eyni zamanda gürcü xalqıdır. “Vaqif” tamaşasının V şəkildə gürcülərin Qacarın işğalçı zülmündən dolayı yaşadıkları məhbus həyatı təsvir olunmuşdur. Bəstəkar F.Əmirov onların həyəcan və qorxu dolu nitqlərini pulsasiyalı ritmli, eyni tonda səslənən səkkizlik, iki on altılıq və bir səkkizlik notların qruplaşması üzərində qurulan xanənin dəfələrlə təkrarı ilə yaranan fon musiqisi ilə xarakterizə etmişdir.

Vaqif” pyesində bir də Kürd Musa obrazı vardır ki, S.Vurğun onu xalq qəhrəmanı Eldarın yaxın silahdaşı kimi qələmə vermişdir. Tamaşanın III pərd VI şəkildə biz onun bayatı söyləməsini eşidirik:

Qərənfiləm qələmsiz,
Qərarım yoxdur sənsiz.
Yorğanına od düşsün,
Necə yatırsan mənsiz?
Ceyranam, düzə gəlləm,
Otlaram düzə gəlləm.
Yüz il qazamat çəksəm,
Qurtarsam sizə gəlləm.

Bayatının emosional gücünü artırmaq məqsədi ilə bəstəkar buraya orqan punktlu fon musiqisi əlavə etmişdir. Minor ladında, 2/4 ölçüdə olan nömrədəki statik ton bayatının sonuna kimi səsləndirilir.

Tamaşanın VIII şəkildə zindənda Vaqif ilə Xuramanın görüş səhnəsi əks olunmuşdur. Səhvlərini anlayıb Vaqifdən bağlılanmasını istəyən Xuramanı müşayiət edən musiqi kodalı üçhissəli formada yazılmışdır və o da tamaşada fon musiqisi rolunu oynayır. Hissələr arasında təzad yoxdur. Nömrə özündə hər nə qədər məyusluq və qəmginlik xüsusiyyətlərini daşısa da, bəstəkar onu “Çahargah” dəstgahının dayaq nöqtəsi hesab olunan “Maye” şöbəsinin intonasiyaları üzərində qurmuşdur. Nömrənin sonunda melodiyanın tremololarla aşağıya doğru hərəkəti obrazın sona çatan ömür yoluna işarədir.

Nümunə 5

Tamaşanın “Vaqifin edamı” nömrəsi sonuncu şəkildə təsadüf edir (Nümunə 6). Əsərin ən təsirli məqamlarından olan Vaqifin və oğlu Əlibəyin edam səhnəsi üçün F.Əmirovun yazdığı fon musiqisi onun emosional gücünü daha da artırır. Obrazların nitqinin ümumi əhvalına tabe olan musiqidə daima enən melodik xətti müşayiət edən sadə quruluşlu akkordlarının növbələşməsi nömrənin sonuna kimi davam edir. Müşayiətin bu xüsusiyyəti dinləyicidə sanki ömrün sayılan son dəqiqələrinin təcəssümü kimi təəssürat yaradır. Bütünlükdə nömrə dinləyiciyə matən marşını xatırladır.

Nümunə 6

S.Vurğunun “Vaqif” pyesinin premyerası 5 oktyabr 1938-ci ildə olmuşdur. Tamaşanın quruluşçu rejissoru xalq artisti A.İsgəndərov, rəssamları Azərbaycan xalq artisti Nüsrət Fətullayev və İsmayıl Axundov, bəstəkarı S.Rüstəmov olmuşlar. Aktyor heyətindən danışarkən isə Vaqif rolunda – Ələkbər Ələkbərov, Qacar rolunda – Sıdqi Ruhulla, Xuraman rolunda – Fatma Qədri, Eldar rolunda – Mövsüm Sənani və başqalarının adlarını çəkməliyik [1].

Ümumiyyətlə S.Vurğunun “Vaqif” pyesinin teatr tamaşasının sayı min rəqəmini keçmişdir. Ölkəmizdəki müxtəlif regionların teatr səhnələri ilə yanaşı yaxın qonşu ölkələrin də teatr səhnələrində pyes tamaşaya qoyulmuşdur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1.Sadıqova, M.Ə.Əzbər bildiyimiz tamaşa // Ədəbiyyat və incəsənət. —1988,14 oktyabr. — s.5.
- 2.Məmmədova, Ş. Azərbaycan bəstəkarlarının musiqisində Səməd Vurğun poeziyası / IV ULUSLARARASI MÜZİK VE DANS KONGRESİ, Bodrum, Müzik Eğitimi Yayınları , 19-21 oktyabr 2018 , 417-420
3. Əmirov, F.C.Musiqi düşüncələri / F.Əmirov. — Bakı:Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, —1971. — 146 s.
- 4.. Əmirov, F.C.Musiqi düşüncələri / F.Əmirov. — Bakı:Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, —1971. — 146 s.

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(48)

Vasee SWARAY

ON NONGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS (NGOS) THE CASE OF LEADERSHIP DECISION MAKING

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI (STK) ÜZERİNE LİDERLİK KARAR VERME ÖRNEĞİ

ABSTRACT

For about six months I have worked nonstop and in an assiduous manner on this master thesis in the quest to explore the aspect of leadership styles and decision-making approaches in nongovernmental organizations (NGOs). The study dealt with the definition and a brief history of NGOs, different types, what they are and do and how they are funded. The second focus area is contemporary leadership styles in NGOs and finally decision-making procedures. The research was conducted through books, journals, peer thesis sample, internet search, survey and oher literature review respectively. Not forgetting the constant advice and input from my mentor and advisor. Through his genuine and realistic pieces of advice, which served as a modelling effect in seeing this thesis stems into fruition.

Keywords: NGO, organization, leadership, decision making, and aid.

ÖZ

Yaklaşık altı ay boyunca, sivil toplum kuruluşlarında (STK'lar) liderlik tarzları ve karar verme yaklaşımlarını araştırmak amacıyla bu yüksek lisans tezi üzerinde durmaksızın ve gayretle çalıştım. Çalışmada STK'ların tanımı ve kısa bir tarihçesi, farklı türleri, ne oldukları, yaptıkları ve nasıl finanse edildikleri ele alınmıştır. İkinci odak alanı, STK'lardaki çağdaş liderlik tarzları ve son olarak karar verme prosedürleridir. Araştırma sırasıyla kitap, dergi, akran tez örneği, internet taraması, anket ve diğer literatür taraması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Mentorum ve danışmanımdan gelen sürekli tavsiye ve girdileri unutmamak. Bu tezin meyvelerini verdiğini görmede bir modelleme etkisi olarak hizmet eden gerçek ve gerçekçi tavsiyeleri sayesinde.

Anahtar Kelimeler: STK, organizasyon, liderlik, karar verme ve yardım.

Research statement

What leadership styles and decision-making approaches are appropriate for efficient NGOs management.

INTRODUCTION

My decision to engulf myself in writing about non-governmental organizations focusing on both leadership and decision making, was triggered by myself been a refugee and a beneficiary of humanitarian aid and a volunteer for few NGOs at some point in my life. Needless to say, NGOs do not only play a vital role in every society both local and international; but also play a very instrumental role in alleviating poverty, campaigning for change and reinstating hope (Werker, 2008). Therefore, I see myself as a vanguard in interpreting the day-to-day activities that NGOs embark on with a focus on leadership styles and decision-making processes. This study indulges itself on uncovering the day-to-day activities in an organization, especially a non-profit and particularly a non-governmental organization (NGO). Another aspect that my thesis takes into vitality is how leaders actually make decisions and the influence of decision-making styles on leadership effectiveness and success in an NGO, such as soliciting funds and expending it and embarking on developmental projects, advocacy campaign and rendering humanitarian aid.

The emergence of nongovernmental organizations in the international arena as an important actor and force to be reckon with is a significant development especially in the last two decades. Their proliferation in relation to several fields is something to ponder on deeply. This exponential growth to this high degree depends on the developing consciousness of the civil society and the expansion of population coupled with economic hardship and poverty in general (Gündem, 2004).

Purpose and Objectives of the Study

My aim in this research is to demonstrate a possible correlation between sound decision making and contemporary leadership styles and approaches such as transformational and transactional leaderships; and what effects do these approaches have in relation to non-governmental organizations, and all in the context of management and organization by and large.

Another purpose in this research is to expose the criteria or styles of leadership involve and needed to be used in order to both manage the employees and convince donors to fund and render resources to NGOs. Leadership is a combination of many characteristics including traits, skills, integrity, charisma and ethics; which are paramount to the success and effectiveness of leaders. It must serve as a reflection of the decisions that leaders made, they are making, will be making or not making. Decisions particularly are made in NGOs to find the best and amicable ways in rendering humanitarian aid, relief and other services to beneficiaries on daily basis within a non-governmental organization (Mcgregor, 1985).

Decision making does not always go as planned and desired, because decision could be made by intuition as Malcom Gladwell pointed out in his acclaimed book (Blink, the Power of Thinking without Thinking), that decision making can be successful or worst depending on the type or the person who is making the decision, good decision could be made in a split second and worst decision could also be made after long pondering with all necessary data at hand “more is not better” (Gladwell, 2005). All in all, Whatever the outcome maybe, the reality is that decision-making process is directly leader-bound and related to the smooth operation and success of the organization.

The Hypothesis

“When the research problem has been identified, the problem is generally analyzed by formulating a hypothesis. A hypothesis may be regarded as a statement of empirical relationship between a set of variables”. (Rayan et al, 1992). In view of that, leadership and decision making by and large are greatly related and influence each other in organization for profit or none profit. It is also clear that for every decision made or to be made, goes with a particular leadership approach so leadership style has a high influence in decision making and this influence can be directly realized in every organization regardless of the purpose and mission.

Thus the research desires to test the following statement of hypothesis:

H1: There is a correlation between decision making and leadership in NGOs.

- **H1-a:** Good decision-making process leads to organizational success.
- **H1-b:** Correct leadership style and approach causes success in an organization.
- **H1-c:** Both decision making processes and correct leadership approaches and styles can create a corridor of resounding results for the success of any NGO.

H2, The bulk of NGO work is for nonprofit and gears towards influencing government policies, campaigning for human rights and providing humanitarian services.

- **H2-a:** To be able to do humanitarian and social Works, NGOs are funded and supported through various means, most notably government, small donations and membership dues.
- **H2-b:** With donations, NGOs are able to sustain themselves operationally and further reach out and render aid and assistance to the needy.
- **H2-c:** with aid distribution to beneficiaries, rights protection of the affected and reducing down bad government policies some societal ills are curtailed and the downtrodden in the society are cared for.

Methodology

The present study was predominantly descriptive and less graphic in nature as its primary aim was to describe and study what NGOs are, what they do and what effect they have on society by and large. Then we looked at leadership and its different approaches and scales and describe them with somewhat approved leadership scales. The last section was on decision making processes most especially the manner in which decisions are taken and made in nongovernmental organizations respectively. To be able to measure some of the crucial areas in organization, leadership and organizational decision, we formulated a questionnaire that respondents answered and finally got to some ideas and reached some findings.

Findings

As per my research statement (how leadership and decision-making affect NGOs), I strive hard to expose that effect and remained on that course until the final word of my study. The effect was according to literature review exhibits that organizational success and fruition especially in NGOs, which is tied to good leadership and that good leadership must be charged with effective decision making.

I was able to measure some of these assumptions by survey that I wrote on Word document then transported it to Google Form and some respondent fill the questionnaire online, whereas some by paper base. The aim of the survey was to get an idea on some of my literature review reading and learning. I first wrote a total of 20 questions then reduced them to 13 measurable questions on NGO, leadership and decision making. I targeted in my survey mostly university students and some colleagues from Türkkızılay whom I had previously worked with as a volunteer.

The total respondents were 42 people mostly foreigners living in Turkey, namely Iraqis, Syrians, Somalis and some English-spoken Turkish people. Due to the fact that the questionnaire was in English and I did not want to do translation. Measuring NGOs' help and benefits on society half of respondents strongly agree, half strongly disagree and some choose the middle number "3" meaning that they have no idea if nongovernmental organizations are helpful or not. When it comes to leadership in organization most of the respondents about 95% agreed that leadership is an important element in NGOs. Measuring decision making, all of the respondents 100% agreed that decision making is a vital tool for both leadership and in NGOs.

For an analysis of these findings, it appears that some people don't believe in non-governmental organizations' help or benefits on society at all for strongly disagreeing. They might have had some bad experiences in their endeavor to obtain assistance from an NGO. I can relate to that, due to my personal experience; which I prefer not to mention here. When the needed assistance is above NGO's financial and resource capability, they decline to render assistance. They are operating on an allocated budget anyway. The half that strongly believe in NGO's assistance, they were on the right course, for the fact that NGOs are

established for this purpose, to render help to the needy. There is no doubt here that both leadership and decision making are important in carrying on NGOs activities.

I

Nongovernmental Organizations – NGOs

The significance, profile and reputation of non-governmental organizations have undergone a fundamental transformation in the past two decades. NGOs are recently recognized as key third sector on the landscapes of development, human rights, humanitarian action, and environment (Lewis, 2009). Also in science, politics and public sphere; NGOs are seen to have some competitive advantage over other organizations and agencies due to their political independence, social and humanitarian works. NGOs being civil society actors have lent them a good reputation and earn them a high level of respect in the public eye, regardless of some other few opinions other people might have had about NGOs. Undoubtedly, nongovernmental organizations have been quite instrumental not only in the traditional areas of response; poverty alleviation, disaster relief and project developments, also they have embarked on new fields of cooperation such as promotion of democracy, ecological and agricultural sustainability (WANGO, 20/5/2021)

Brief History

The term non-governmental organization or NGO was not a general known terminology before the United Nations was formed. It was officially referred to by the League of Nations as “liason with private organization. Interestingly, many of these bodies called themselves international institutes, international unions or simply international organizations. (Willets, 2006) In the final analysis the term non-governmental organization with the acronym NGO first appeared in the United Nations Charter in 1945 after World War II, it reads as “*The Economic and Social Council may make suitable arrangements for consultation with non-governmental organizations which are concerned with matters within its competence.*” From that the initiation of using the term NGO uprooted, erupted and spread all over the world (UN Charter, 26/5/2021).

Nevertheless, these types of organizations with the same aims and operations existed in some forms even before UN Charter for so many years, as they continue to advocate for causes similar to the same causes today such as end of slavery, women right, child labor, the rights for equal opportunity in education and the list just goes on. Although, today there are hundreds if not thousands of NGOs around the World with the same aim to make our planet a better place to live. Some NGOs were deeply localized, some are National and international bound, they worked within specific communities to address mostly poverty and other communal pressing issues. Many were initiated by either religious or charitable groups with the aim to help vulnerable people and the needy.

One of the triggered reasons of NGOs is war, especially civil strives that focused on providing medical care, caring for children and stepping in for emergency reliefs during natural disasters such as earthquake, tsunami and volcano eruption; and getting supplies to affected areas. One of the most notable and first international NGOs is the Anti-Slavery Society that was formed in 1839. It demonstrated how people around the World could come together and unite for a common cause that affects them all and independent of government or any of its agencies (Lewis, 2005).

http://www.wangohandbook.org//index.php?title=Main_Page

What is an NGO?

Generally speaking, there is no complete and internationally recognize definition, but it is accepted generally that it is an organization that operates independently from any government, although it might receive funding from a government but operates without oversight or representation from that government – a third sector organization. Most scholars and writers define NGOs in their own ways of understanding. This is the best definition I would hold onto following some specialists in the area of organization and management like (Weis, 1996 and Willets, 2006) : “Non-governmental organizations (NGOs) are private nonprofit organizations with the following features: They result from a voluntary association of people, are not subject to government directives, are designed to operate for a certain period of time, and have a formal character

based on statutes. International NGOs (INGOs) pursue transnational goals and are characterized by their transnational operations and relations.

The umbrella-term “NGO” refers to a broad and various grouping of organizations that are different from each other in size, resources, mission, form and orientation, but the goal is the same; humanitarianism and to make our World a better place. Therefore, A non-governmental organization (NGO) is generally considered to be any *none-state, nonprofit, charitable* and *voluntary* organization. NGOs are generally *non-state* entities, they are independent of government influence and intergovernmental agencies control. For that reason an NGO is not established by a government, or intergovernmental agreement, or if established by one, is now independent of such influence. As a *nonprofit entity* NGO is not primarily for business purpose, although it may embark on some small-scale trade and business operations in order to advance its mission and cause. NGO is Charitable because it based on distributing any surplus that is generated is to be used to help the organization fulfill its mission and objectives. As a *voluntary* organization, an NGO is not required to exist by law, but is formed by private initiative, resulting from voluntary actions of individuals. In summary, NGOs are organizations that are not part of the government sector nor part of the business sector. Their sole purpose is to **humanitarianism**. For such reasons, they are sometimes referred to being part of the "**third sector**" in society. That is not a negative connotation, it is undoubtedly a positive one. They are there to make the world a better for all regardless of your background, race and creed (wangohandbook, 16/6/2021)

What do NGOs do?

NGOs can work towards a wide range and variety of humanitarian, advocacy and developmental Works depending on their types. There are basically two types of NGOs: operational NGOs and advocacy/campaigning NGOs. Operational NGOs focus on developments projects and general humanitarian activities like agricultural and housing projects, while advocacy NGOs focus on promoting certain legal causes such as human rights, campaigning for change and matters related to political correctness and voting rights. Although, sometimes large and international NGOs may encompass both operational and advocacy at once. The areas of work for NGOs include mostly emergency and disaster relief, child labor, women’s rights, educational empowerment and economic development (Eric and Ahmed, 2008). NGOs perform many duties some as follows:

- “Community health promotion and education (such as hygiene and waste disposal).
- Education and public safety.
- Managing emerging health crises (HIV/AIDS, Hepatitis B).
- Community social problems (juvenile crimes, run-aways, street children, prostitution).
- Environmental (sustainable water and energy resources).
- Economic (micro loans, skills training, financial education and consulting).
- Development (school and infrastructure construction).
- Disaster relief.
- Women’s issues (women’s and children’s rights, counseling, literacy issues)” (WANGO,

2015).

III

LEADERSHIP

Leadership Defined

Leadership in general term is a process of social influence that maximizes the efforts of others towards the achievements of a goal and usually devoid of authority and power as a stand point of good leadership. From management point of few, leadership is the act of influencing others to work towards a common goal. Leaders exist at all levels of an organization with varied responsibilities and tasks. There are ultimately two main types of leaders in an organization: **Formal leader** who generally hold position of authority and could

use the power vested in them from their position as well as their personal power to influence others. The second type of leader is **informal leader** who doesn't actually have formal position of authority within an organization, but demonstrates leadership by influencing followers and other subordinates under his/her authority and supervision through personal forms of power like charisma, integrity, ethics and intelligence (Carpenter, 2012).

Leadership Styles

In this study, I prefer to focus on contemporary leadership approaches that are somewhat measurable in terms of validity and reliability. The subject of leadership in itself has been largely studied, but scholars still are baffled on what exactly and fully describe what a leader should do or behave. There are myriad of different types of research that look at leadership from different perspectives. The contingency theory shares the assumption that the leader is a person who is acceptable to influence followers toward a common goal. Leadership is made of complex patterns of behaviors and it yields to different styles, approaches and theories.

Leadership styles refer to how a leader behave and interact with their collaborators and in turns they adopt a behavior that has relevant impact on the performance achieved by the team or group and by the entire organization. By that the organizational climate is directly affected. The way leaders act, behave, and guide; delegate tasks and manage subordinates has direct effect on the sense of responsibility and commitment of employees; it also makes the organization as a whole more effective and efficient in performing its various tasks respectively. All in all, leadership has direct impact on the success of any organization as it might also be the reason of failure and stagnation (Bruni et al, 2018).

GLOBE Research Project on Leadership Worldwide

Embarking on leadership, it is appropriate to start with a world recognize leadership dimension lead by Professor Robert J. House of Wharton School of the University of Pennsylvania. GLOBE is the acronym for Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness. They defined leadership as “The ability of an individual to influence, motivate, and enable others to contribute the effectiveness and success of the organizations of which they are members.” That definition is in line with leadership in NGOs though. By influencing followers and motivating them, a leader creates leadership trust and harmony. When others contribute to the organization like outstanding organization members and outside donors, that make the organization realizes its goals and objectives. When mission accomplished, leadership effectiveness materialized (Grove, 2004).

The Project directly involved 170 countries, based on 62 of the World's cultures and 14-member research associates. This international team collected data from 17,300 middle managers in 951 organizations. The research was developed through qualitative methods. All instruments were developed in consultation with each target culture, and instruments translation was done with utmost care. Specific attention was also paid to the effect of “response-bias” during data gathering and analysis respectively. Relevant previous literature on leadership was exhaustively reviewed and appropriately applied. Finally, 27 research hypothesis were tested.

The research team of GLOBE was concerned about to what extend managerial practices and values associated with leadership are universal. To probe this leadership attribute, the team then conducted worldwide survey from a large pool of 17,300 respondents and from that they were able to collect and identify 21 leadership attributes that they named “Primary Leadership Dimensions” or “First Order Factors” that are viewed in all societal cultures as contributing factors to sound leadership effectiveness or lack of leadership effectiveness.

The Primary leadership dimensions (also called the First Order Factors)

Administrative Competent	Decisive	Non-participative
Autocratic	Diplomatic	Performance oriented
Autonomous	Face saver	Procedural

Charismatic / Visionary	Human orientation	Self-centered
Charismatic / inspirational	Integrity	Status consciousness
Charismatic / self-sacrificial	Malevolent	Team collaborator
Conflict inducer	Modesty	Team integrator

Another major result reached and endorsed by this huge research were the six universally shared concepts of leadership, known as “Culturally endorsed leadership theory dimensions”

The Six Global Leadership Dimensions

Charismatic Valued – Based Charismatic / Visionary Charismatic inspirational Charismatic / Self-sacrificing Integrity Decisive Performance oriented	Team Oriented Team collaborative Team integrative Diplomatic Malevolent Admin competent	Self-protective Self-centered Status – conscious Conflict inducer Face saver Procedural
Participative Autocratic Non-participative	Humane Oriented Modesty Humne oriented	Autonomous Autonomous

All in all, if a research that has a total of 17,370 middle class managers respondents – to be exact – from 950 organizations in 170 countries from 62 of World cultures mainly from three different industries completed the leadership questionnaire of GLOBE survey, this is a living proof that BLOBE research charged with strong leadership authenticity and proof plus sound scientific correctness.

Situational Leadership

One of the well-known model of leadership today is **situational leadership** introduced by Paul Hersey and Kenneth Blanchard, which argue that leaders must use different leadership style depending on their followers’ development level. According to this leadership model, employee readiness is the key factor in determining the proper leadership style. This approach has been very popular among many managers around the globe and it is thought in many leadership training academies as well.

For further detail, situational leadership is based on relationship between leaders and subordinates and it provides a framework to analyze each situation on the performance readiness level that an employee exhibits in performing a specific task, function or objective. Then based on leader’s evaluation and diagnosis, the necessary amounts of relationship behavior and task behavior are applied and communicated to the employee in order to support their needs and advance development. Four different types of situational leadership have been blended and identified: *Supporting, delegating, coaching and directing* (Carpenter et al, 2012).

Table 1. Situational leadership theory helps leaders match their style to follower readiness levels.

Follower Readiness level	Competenc e	Competenc e	Competenc e	Competenc e
--------------------------	-------------	-------------	-------------	-------------

	(Low)	(Low)	(Moderate to high)	(High)
	Commitment (High)	Commitment (Low)	Commitment (Variable)	Commitment (High)
Recommended Leader Style	Directing Behavior	Couching Behavior	Supporting Behavior	Delegating Behavior

When followers or employees per se have commitment to the company and competence in the leader or the management leading them, they will be quite easy to deal with them behaviour wise. They already have leadership readiness level. Thereby the culture of work ethics improves due to leadership obediency.

1V DECISION MAKING

Decision making is defined as the study of identifying and choosing from alternatives, the best option that suits a purpose. Having said that, decision making is a daily activity for every human being. Deciding what to buy, what to eat, what university to go to, and what to be in the future. There is no exception about that. However, when it comes to leadership and management of people in organization most especially an NGO, decision making is not only a necessity but a habit and process leading to an organizational success as well. “decision making is one of the major attributes of a leader. It is a core skill employers look for in job description. Decision making is basically a major role of managers or leaders.” (Ahmed et al, 2012)

Effective and successful decisions bring profit to the company and in a non-governmental organization a success to carry out its enshrined mission and objectives, while unsuccessful decision could cause losses and derail the process of a cause. In view of that, leadership approach and decision-making process is one the most crucial and critical process in any organization. In decision making process, the leadership choose one course of action at the time from a few feasible alternatives to have it implemented successfully (Talley and Jerry, 2011).

Notwithstanding, during the process of decision making; we may use several procedures, strategies, techniques and perceptions in order to implement the chosen decision. Though, not forgetting the possibility of self-motivated, but wise and assertive private decision making, when collective decision didn’t work. All in all, decision making is a hurdling process with its ups and downs, most especially an organizational one due to dissatisfaction even conflict amongst concerned employees, beneficiaries and even donors. In recent years, the arena of NGO action has expanded from local and national setting to the international level due to decision-making engagement in social and humanitarian activities. The institutional transformation of NGOs that are occurring rapidly in the context of globalization has been fairly based on sound decision and the ability to tackle problems related to humanitarianism and social correction in general.

The Effect of Decision Making in Non-governmental Organization

In NGOs, decision making is one of the bedrocks of None Governmental Organizations, be it small or big and also the hallmark of allocating tasks for relief, operation and helping to stand with the voiceless, when government agencies are no where to found . It also focuses on hiring workers and volunteers. The core of this study is about what influence or impact decision making has on NGOs' day-to-day operations and getting aids to people who needed them the most. NGOs have emerged as an important force to reckon with on the World stage, working to democratize decision-making process, promote human rights, and provide essential

services to the most needy. It plays a vital role on global governance, fight hard to mitigate injustice and systemic prejudice.

Decision Making Process

Eleanor Roosevelt once said that “Somewhere along the line of development we discover that we really are and then we make our real decision, for which we are responsible. Make that decision primarily for yourself, because you can never really live anyone else’s life” Decision making is not a well-defined field though. There are a varieties of processes that intermingled with each other between thought and action. Decision making expresses our ideas and thoughts into active consequences in the management or non-management world. One of the reasons decision making is so ill-defined is that we look at decision making in so many different arenas namely; career choice, public policy, politics, Science and technology and above all business. The scope of decision ranges from choices where to eat lunch, what food to order today to what app to install on your smart phone to decision that impacts our lifetime like deciding to be a doctor or singer respectively (Broner et al, 2001).

In view of the above, a common process of decision making will include one of the followings:

Decision-Making Process - 1	Decision-Making Process – 2
<ul style="list-style-type: none"> ▪ See the need for a choice. ▪ Collect relevant data. ▪ Clarify criteria for the choice. ▪ Develop option. ▪ Get buy-in with stake holders. ▪ Make final choice. ▪ Implement the decision. ▪ Adjust as necessary. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Identification of the purpose of the decision ▪ Information gathering ▪ Principles of judging the alternatives ▪ Brainstorm and analyze the different choices. ▪ Evaluation of alternatives. ▪ Select the best alternatives. ▪ Execute the decision. ▪ Evaluate the results

This is just a simple circle how to carry on in a decision making in an organization, but the main thing is it looks quite rational almost instinctive. Decision doesn't work well and all the time in practice, but in theory it misses its most critical steps leading to finalization of a high-quality serious decision. It also when well discussed as a group decision can bring more fruition than doing it as a one-man army thing. So fruitful discussion is more important into reaching a final decision.

How decisions are made in non-governmental organization

Decision makers have rules in which they select single alternative of action on the basis of its consequences for the preferences (March, 2002). Decision making in an NGO is one of the main focuses in this research. It also follow steps of procedures, which are two fold: first and foremost as an organization that is not bound by government subsidies and regulations, there are decisions how to influence government policies that NGOs don’t see as a good solutions to people’s problems. Advocacy NGOs mostly involve in that. The second decision making is about the operation of the organization programs and that include: Decisions how to raise fund and generate resources in order to be sustainable as a viable organization. Decisions to whom resources should be given to or who has the right to receive them. Decisions how to distribute them amicably. All of these decisions are important in the face of agenda, implementation and results and general well being of the people.

Agenda Setting

This is the first step of decision-making process in an NGO(Christian, 2016). There are two types of agendas. Agenda to influence government policies agreed upon by the parliament through campaigns and

lobbying for issues, needs and general concerns. The second agenda is the program that the organization is taking towards its own humanitarian Works and advocacy issues that might include programs of human rights protection, relief distribution and fund-raising activities.

Drafting

Here NGOs are often involved in identifying problems of the needy and downtrodden, then proposing amicable solutions and providing evidence for their preferred proposal through interview, research and even direct ground work. Then presenting these proposals to the government if need be and to other stakeholders such as donors, members, users and key citizen's groups about the drafting process.

Decision

When the decision to be taken is about a government policy, directive by a ministry, or legislation, NGOs work on influencing decision makers before a vote or release of public decision. Create awareness about the decision, provide detailed analysis of the decision and act of as a watch dog by following the decision the decision making process, making sure it is democratic in nature, transparent, and optimally effective (Ahmed et al, 2012). When the decision is within the domain of the of NGO operations, decision tools and other techniques are used:

Decision Tree

Decision tree is an excellent tools to make decisions, because it is for human eye to observe and evaluate each node of the decion. Each node of decision represents an alternative to be able to choose from.

Consultation

this one is one of the most common evaluation techniques. While cosulting, it is important to consult the right people and ask the right question.

Experience

Over time, experience is known to be the best teacher. Evaluation is sometimes based on past event and experience. This may work at some point, but when certain changes take place in the dynamic of events, it may Show totally different result.

Cost-Benefit Analysis

This is a systematic way of calculating benefit and cost of a Project. It estimates the equivalent monetary value of a Project. The drawback of this technique is placing so much value on Money than other risk or benefit that might be attached to the Project.

Simulation

The purpose of simulation goes beyond decision making as it is used for performance optimization, safety engineering, testing and education. It is a scientific tool used to represent a real world process. Simulation becomes very important in the absence of past experience or knowledge of the project. The drawback of this technique is it requires experts and people tend to rely so much on the result as it looks real.

Linear Programming

Linear programing can be used in different fields of study. It is usually applied to business and economics, but can also be used for some engineering problems. It is a mathematical methodd to determine the maximum profit or lowest cost. It has already made success in some well-known industries like transportation, energy, telecommunication and manufacturing respectively.

Implementation

This is the step where NGOs are most active in-service delivery, relief distribution and other projects execution. Most of the work done by NGOs in the previous steps is the attempt to influence the implementation stage. This phase is especially important to ensure that the intended outcomes will be fulfilled. Bad policies are influenced, people rights are protected and humanitarian aid are delivered.

Monitoring

At this step the role of NGOs is to monitor and assess the outcomes of the implementation of the program or policy. It is important to have in place an effective and transparent monitoring system that ensures the policy or program achieves its intended purpose.

Reformulation

The knowledge gained from assessing the policy implementation, coupled with evolving needs in society, often require a reformulation of policy or program. This must be based on access to information and opportunities for dialogue to identify needs and initiatives. This reformulation allows for the initiation of a new cycle of decision making.

Conclusion

Decision and leadership and the effect of these on an NGO by making its operations and other undertakings appropriate for smooth management are the major study concerns. In section one, NGOs as the major organization hallmark was defined, brief history and different types were discussed. Funding and paramount role and effect in society were also dealt with. Moving on from NGOs to leadership in section two, various approaches and scales of leadership were explained. The study was concluded in section three with decision making in an organization and particularly in NGOs. Decision making is the first and foremost skill needed by a leader in an organization and this skill can be improved by the time, events, experience and other leadership skills. A leader armed with effective decision-making processes can lead any organization most notably an NGO one into fruition. A leader with improved decision-making skill will reap a benefit as a leader and that benefit sparks onto the organization at large. Leadership has different approaches and styles, but in our domain, we only chose the contemporary ones (transactional, charismatic....). In the final analysis no organization survives without a leader and likewise no leader succeeds without been keen on effective decision making in their organization.

References

- Willetts, Peter. "What is a Non-Governmental Organization?". *UNESCO Encyclopaedia of Life Support Systems*. City University London. Retrieved 18 July 2012.
- The study finds, (2021, June 25), *Human Rights Careers*, <https://www.humanrightscareers.com/issues/types-of-ngos/>.
- Hodley and Kilkelly, 2018. *International Human Rights of Children*. University of Auckland, Auckland, New Zealand.
- James, Kanan, (2017). *Cause taken Up by an NGO or Nonprofit Organization*. WANCO.
- Lewis, David; 2009. *Nongovernmental Organization, Definition and History*. London School of Economics and Political Science.
- Neuman, W.L, (2.14), *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative approaches*. Pearson Education limited. England.
- The study finds, [https://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/\(httpPublications\)](https://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/(httpPublications))
- Carpenter, Mason, 2012. *Management principles*. Creative Commons by-nc-sa 3.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/>)
- Spare, Deborah L.; Lane T. La Mure; "The Power of Activism: Assessing the Impact of NGOs on Global Business" (2003), *California Management Review*, L.A. California, USA. <https://www.wango.org/join.aspx>.
- Crew, El-Roy et al, 2019. *Transformational and transactional Leadership Effects on Communication Styles*. *Journal of Psychology in Africa*. Vol. 29, No. 5, 421–428, <https://doi.org/10.1080/14330237.2019.1675996>.
- Bruni, Elena, 2018. *Leadership Style Scale: Conceptualization and initial validation*. Department of Management. Ca' Foscari University. Italy.
- Li, Yaokui, 2016. *Analyzing the Relationship between leadership and management based on the organization management*. School of Management, Taishan University. China.
- Daniel A. Wren, *The Evolution of Management Thought* (Translators: Zhu-Liu Li, Rui Zhao) (Publishing House of Social Science of China, Beijing, 1997), 494
- Grove, C. N., *Introduction to the GLOBE Research Project on leadership Worldwide*. Grovewell, LLC.

- Talley, Jerry L., "Decision Making in Organization", (2011), www.JLTalley.com, Jerry@JLTalley.com, JL Talley & Associates, bloomingdale's, UK.
- Betsill, Michelle M.; Corell., Elisabeth "NGOs influence in international Negotiations A Framework for Analysis" (2014); Colorado State University, Colorado, USA.
- March, James, 2002. *Organizational Decision Making*. Cambridge University Press CB2 2RU, UK.
- Broner, Rolf; "Pathologies of decision Making: Causes, Forma and Handling", (2001), University of Mainz, Germany.
- Spare, Deborah L.; Lane T. La Mure; "The Power of Activism: Assessing the Impact of NGOs on Global Business" (2003), *California Management Review*, L.A. California, USA.

(49)

КАРТОВА З.К.*

**ЖАЛОВАННЫЕ ЯРЛЫКИ КАЗАХСКИХ ХАНОВ ТАВАКУЛА и ТУРСУН МУХАММАДА:
ПЕРСПЕКТИВЫ ИЗУЧЕНИЯ**

**KAZAK HANS TAVAKUL ve TURSUN MUHAMMAD'IN ARANAN ETİKETLERİ:
ÇALIŞMA PERSPEKTİFLERİ**

**LETTERS PATENT OF KAZAKH KHANS TAVAKUL and TURSUN MUHAMMAD: STUDY
PERSPECTIVES**

АННОТАЦИЯ

В статье проведена систематизация жалованных грамот, выданных присырдарьинским городам Сыгнаку, Сайраму и Туркестану. К данному кругу источников относится четыре жалованных грамот, именуемые в научной среде «Грамоты из Сыгнака», вакуфная грамота Амира Тимура и пять грамот казахских ханов Тавакула и Турсун Мухаммеда, выданных в период 1598 -1625 гг. Эти жалованные грамоты (ярлыки) впервые комплексно изучаются в рамках одной коллекции письменных источников. На начальном этапе проведено изучение формуляров грамот казахских ханов Тавакула и Турсун Мухаммеда, выданных в период XVI-XVII веков. Данные жалованные грамоты ханов впервые переведены на казахский язык и опубликованы. Значимость статьи состоит в исторической интерпретации источников и выявлении этих уникальных источников.

Ключевые слова: жалованные грамоты, письменные средневековые источники, нишан, формуляр, присырдарьинские города

ÖZ

Makale, Sıgnak, Sayram ve Türkistan'ın Sırderya kasabalarına verilen fermanların sistemleştirilmesiyle ilgilidir. Bu kaynak yelpazesi, bilim camiasında "Sıgnak Belgeleri" olarak anılan dört fermanın, Emir Timur'un bir Vakıf senedini ve Kazak hanları Tevekkül ve Tursun Muhammed'in 1598-1625 döneminde yayınlanan beş fermanını içerir. İlk kez, bu ödüller (fermanlar) tek bir yazılı kaynak koleksiyonu çerçevesinde kapsamlı bir şekilde inceleniyor. İlk aşamada, XVI-XVII yüzyıllarda yayınlanan Kazak hanları Tevekkül ve Tursun Muhammed'in yarlıklarının harf biçimlerinin incelenmesi yapıldı. Kazak hanlarından gelen bu fermanlar ilk defa Kazakçaya tercüme edilerek yayımlanmıştır. Makalenin önemi, kaynakların tarihsel yorumunda ve bu eşsiz kaynakların tespitinde yatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Takdirnameler, yazılı ortaçağ kaynakları, nişan, şekil, Sırderya kasabaları.

ABSTRACT

The article deals with the systematization of letters of gratitude issued to the Syrdarya towns, in particular Sygnak, Sairam and Turkestan, was conducted. This range of sources includes four letters of gratitude, referred to in the scientific community as "Diplomas from Sygnak", the Vakuf letter of Amir Timur and five letters of honor of the Kazakh khans Tavakul and Tursun Muhammad, issued in the period 1598-1625. For the first time, these letters of honor (labels) are being comprehensively studied within the framework of one collection of written sources. At the initial stage, the study of the forms of letters of letters of the Kazakh khans Tavakul and Tursun Muhammad, issued in the period of the XVI-XVII centuries, was performed. For the first time these letters patent of the Kazakh khans were translated into the Kazakh language and published. The significance of the article lies in the historical interpretation of the sources and the identification of these unique sources.

Keywords: letters patent, written medieval sources, nishan, form, Syrdarya towns

*ORCID: 0000-0001-5702-8838, Т.И.К. Зауре Кенесовна Картова, Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева. г. Петропавловск, Казахстан. Email:kartov_m@mail.ru

(Статья публикуется в рамках грантового проекта «Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан» на тему: «Выявление (эвристика) и классификация ханских ярлыков и жалованных грамот золотоордынских и послезолотоордынских государств». (ИРН гранта APO8956286)

(Makale, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı Bilim Komitesi'nin «Altın Orda ve Altın Orda sonrası devletler Han etiketlerinin ve şükran mektuplarının tanımlanması (sezgisel) ve sınıflandırılması» konulu hibe projesi çerçevesinde yayımlanmıştır» (IRN hibesi ARO8956286).

(The article is being as part of grant project of the Committee of science of Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan on the topic of Identification (heuristics) and classification of Khan`s letter patent and charters of Golden Horde and post Golden Horde States (grant № APO8956286)

Результатом многолетних поисков в архивах Санкт-Петербурга и Ташкента, рукописохранилищах, частных коллекциях, фондах государственного историко-культурного заповедник-музея «Азрет Султан» стало выявление коллекции актовых источников, связанных с историей Казахского ханства и государств Средней Азии. Эту коллекцию источников на данном этапе следует разделить на две группы. К первой группе относятся ярлыки (жалованные грамоты), выданные присырдарьинским городам Сыгнак, Сайрам и Туркестан, именуемые в научной литературе «Грамоты из Сыгнака» (Материалы по истории казахских ханств XV–XVIII вв., 1969:308). Из пяти ярлыков, выданных южным городам Казахстана, два являются служило-тарханскими, один – сойюргальным, два – вакуфными. В сущности, эти документы содержат в конкретном формуляре смешанные элементы собственно тарханских ярлыков с сойюргальными и вакуфными. Но сочетание отдельных клаузул, статей и оборотов в формуляре позволяет установить их принадлежность конкретным видам ярлыков.

Ко второй группе следует отнести вновь выявленные ярлыки (жалованные грамоты), выданные казахскими ханами. Большой частью ярлыки, выданные городам являются документами правового характера, дающие льготы либо на землепользование, либо на назначение должностей. Ярлыки, выданные казахскими ханами Есенгелди, Турсун ханом и Тавакул ханами являются служило-тарханскими и сойюргальными. В Казахском ханстве, также как и во всех послезолотоордынских государствах были сохранены делопроизводственные традиции Золотой Орды. Формуляры всех ярлыков имели устойчивую форму, изменение структурных составных частей формуляров ярлыков были незначительны. Данный комплекс документов следует отделять от дипломатических писем, битиков, шертных грамот.

В Фондах центрального Государственного архива республики Узбекистан (ЦГА РУ) не удавалось обнаружить подлинники вышеупомянутых ярлыков. Таким образом, ни в период советской источниковедческой дипломатике, ни в современной дипломатике Казахстана не было издано факсимиле или критического анализа ярлыков казахских ханов XVI-XVII веков. Более того в ряде работ советского периода их значимость была значительно снижена, например, известный источниковед О.Д. Чехович подвергает сомнению аутентичность двух грамот Амира Тимура, выданных Туркестанской мечети Ходжа Ахмета Ясави (Исмоилов, 2020). Не подвергались изучению грамоты, выданные на тарханства представителям казахской знати. Многие данные документы и письменные свидетельства лежат без изучения в частных коллекциях.

Проведя научный анализ актовых письменных источников (жалованных грамот и ярлыков) можно выделить ярлыки, которые принадлежат казахским правителям. В изданиях встречаются отрывистые сведения об этих источниках. Опубликовано факсимиле одного ярлыка, вероятно правителя Сыгнака Есенкелди 1587 года от имени верховного правителя. Два ярлыка, опубликованные В.В. Бартольдом, позднее изученные Юдиным В.П., также могут быть изданы казахскими ханами. Это ярлык о назначении казия Сыгнака, выданный в 1543-1544 годах (Кумеков, 1977: 201).

В.П. Юдин предполагал, что четвертый ярлык из «Сыгнакских грамот», изданный в 1634 году от имени Убайдаллах-хана, возможно, тоже относится к местному казахскому правителю (Материалы по истории казахских ханств XV–XVIII вв., 1969: 307).

Оригиналы ярлыков, выданных казахскими ханами встречаются редко, так как ни в советской, ни в казахстанской дипломатике не были осуществлены комплексные исследования, издания факсимиле или критических текстов каких-либо казахских ханов периода XVI-XVII веков. В 1872 году местные чиновники царской администрации в Туркестане опубликовали копии источников из архива А.Л. Куна, которые были сняты с их подлинников. В настоящее время эти копии хранятся в составе личной коллекции в архиве востоковеда А.Л. Куна среди копий остальных грамот, пожалованных со стороны или от имени правителей из династии Шибанидов, Джанидов, Мангытов и Мингов. Общее количество копий этих документов составляет 10 единиц (Султонов, 2016: 90).

Можно провести предварительный анализ ярлыков казахских ханов на примере данных исторических копий. Для нашего исследования интерес представляют ярлыки Тавакул хана (время правления 1583-1598 гг.) и Турсун Мухаммад хана (время правления 1616-1628 гг.) О достоверности

этих копий Султонов У.А. указывает, что в фондах Сыр-Дарьинской области имеется опись о том, что данные ярлыки находятся в личной коллекции на руках у потомка Ахмета Яссави Насраллаха хаджи. Им было представлено колониальным властям 18 жалованных грамот о назначении его предков на пост шайх ал-ислама г. Туркестана. Среди них были грамоты Тавакул хана от 1006/1597-1598 гг. и 1014/1605-1606 гг. и Турсун-Мухаммад-хана от 1033/1623-1624 гг. Возможно, владельцы документов, т.е. представители кланов хаджа азизлар, шайх ал-ислам, накиб сумели сохранить эти оригиналы в своих руках в жесткие годы колониальных реформ в области вакуфных отношений, предъявляя властям только их рукописные копии. Видимо по этой же причине до сих пор оригиналы грамот, выданных казахскими ханами, как и остальные документы, не обнаружены в фондах ЦГА РУз. (Султонов, 2016: 91).

Первичные исследование ярлыков, выданных Тавакулом (XVI век) и Турсун-Мухаммадом (XVII век) были проведены при изучении комплекса исторических документов мавзолея Ходжи Ахмеда Ясави А.К. Муминовым, Б.Е. Кумековым, У.А. Султоновым. В труде были опубликованы копии ярлыков и нишанов двух казахских правителей, которые были сняты с подлинников в 1872 году чиновниками царской администрации Туркестана (Муминов, 2017).

Тавакул и Турсун Мухаммад фигурируют в списке казахских ханов, правивших на территории южного Казахстана в период XVI-XVII веков. В исторических источниках Тавакул хан значится как Таваккул, Тевеккел, Тевкел, Тауке, Тукай. Годы жизни не известны. Начал править в 1583 или 1585 году. В родословной значится, что он был внуком Жадик хана девятого сына Жанибек хана. Он был третьим сыном Шыгай хана, его матерью является Яхшым бегим. 1582 году после смерти отца он становится правителем. Но приход к власти был осложнен распрями и многолетними войнами. С 1583 года в отношении Тавакул хана применяется термин «султан» (Қазақ хандары, 2015:224).

В результате сложных политических условий, сохраняя политическое равновесие между казахским ханством и Моголистаном, он начинает борьбу за власть. Понимая значимость присырдарьинских городов для Казахского ханства, в 1586 году начинает борьбу за них. Этот военный поход оканчивается неудачей. Согласно историческим источникам, борьба за власть была очень продолжительной и длилась в период 1586 по 1594 годы. В период правления Тавакул хана Казахское ханство переживало противостояние с запада и северо-запада от башкир, калмаков и ногайцев, с востока от джунгар, с юга от Хивы, Бухары и Кокандского ханств. Этот период также знаменуется усилением набегов со стороны джунгар на Центральный Казахстан и Жетысу. Также активизируется поиск новых союзников для противостояния внешним набегам. В качестве союзников рассматривается Русское государство и в 1594 году Тавакул хан отправляет первую дипломатическую миссию, возглавляемую Кулмухаметом (Қазақ хандары, 2015: 420).

Значительный интерес для нашего исследования предоставляют взаимоотношения между Абдоллах ханом и Тавакулом. В первую очередь, конфликт усиливается нежеланием Абдоллах хана вернуть Туркестан в состав Казахского ханства, а также усиления авторитета Тавакул хана. Абдоллах хан использовал влияние Тавакул хана для подчинения под власть Шайбанидов Мавереннахра. Но дальнейшее усиление династии Джучидов не входило в его планы и могло привести подчинению под властью Тавакул хана всей Средней Азии. Борьба за присырдарьинские города усиливается в 1586 году, но поход на Ташкент завершается неудачей.

1597 году воспользовавшись междоусобными распрями, возникшими в династии Шайбанидов, Тавакул разбивает войско Абдоллах хана. Собрав 100 тысячное войско Тавакул подчиняет Ташкент, Туркестан, Андижан, Самарканд. В сражении за Бухару он был тяжело ранен и умирает, вернувшись в Ташкент. Власть переходит к Есим хану. В результате продолжительной борьбы Туркестан, Ташкент и Фергана временно переходят в состав Казахского ханства. А период правления Тавакул хана становится периодом укрепления военно-политических, торговых и культурных связей с соседними государствами (Қазақ хандығы, 2015: 423).

Таким образом, в период правления Тавакул хана выданы следующие ярлыки:

1. Ярлык Абулгази Мухаммед Тавакул бахадур-хана о назначении некоего лица (не указано) на должность шейха и мутавалли мазара Ахмета Йасави. Выдан курбан 1006/ в июле-августе 1598 года в Ташкенте.

2. Величайший нишан Абул Музаффар Гази Мухаммед Тавакул бахадур-хана о пожаловании суточной воды Шейху Ахмаду шейх ал-исламу в Йасы. Дата выдачи 1014/1605 г. Место выдачи: г. Йасы.

3. Ярлык Абул Фатх Мухаммад Тавакул бахадур хана о назначении на должность кази и шейх ал-ислама Туркестанского вилайета. Дата и место не указаны (Муминов, 2017: 216).

Еще два ярлыка принадлежат казахскому правителю Турсун Мухаммад хану. Происхождение Турсун хана до сих пор до конца не освещено в современной исторической науке. В русских источниках он называется братом Есим хана. В источнике «Бахр ал асар» его называют третьим сыном Жалим султана, двое сыновей которого в 1580 году погибли от рук Баба султана (Қазақ хандары, 2015: 48).

Турсун хан получил благословение на правление от Имамкули хана. В источнике «Бахр ал асар» описывается, что Турсун хан отправил в Бухару посланника с просьбой. Прибывший в Ташкент бухарский правитель Имамкули назначает его правителем Ташкента и близлежащих уялятов. 1616-1620 годах он становится правителем казахских ханов. По сообщению автора «Имамкули-хан – наме» Сухайла, «казахский хан Турсун-Мухаммед в начале XVII века чеканил в Ташкенте собственную монету и собирал с населения бадж и харадж, т.е. он являлся суверенным верховным правителем» (Пищулина, 1969:38).

В период правления Турсун хана сфера влияния казахского ханства распространялась на присырдарьинские города Туркестан, Сыганак, Созак, Сауран и среднеазиатские города Ташкент, Шахрух, Андижан. Население городов вело выгодную торговлю с казанскими и сибирскими купцами. Турсун Мухаммад был влиятельным правителем, в случае военной угрозы он мог собрать 100 тысячное войско и достойно противостоять врагам. Согласно источникам, он удачно использовал противоречия между среднеазиатскими правителями, был умен и изворотлив (Қазақ хандары, 2015: 205).

К периоду его правления относятся два актовых источника:

1. Нишан Абул Гази Султан Турсун Мухаммад бахадур-хана о пожаловании Тулак шейху соуйургал половину селения (кента) Сури в качестве дарубаста, а также попечительства (мутаваллиата) к арыку Уртақ. Дата выдачи 1034/1624-1625 гг.

2. Нишан Абул Гази Султан Турсун Мухаммад бахадур –хана о назначении Камал ад-дина Асад-шейха и Мумин-шейха на должности шейх ал-ислама и попечителя мазара Ахмеда Йасави. Дата выдачи месяц сафар 1033\ ноябрь-декабрь 1623 г. Место выдачи г. Йасы (Муминов, 2017: 216).

Можно утверждать о схожести и даже идентичности традициях оформления законодательных актов при Шейбанидах и в Казахском ханстве в период XVI-XVII вв. Характерной чертой было широкое употребление тюркского языка при составлении законодательных актов. В результате установления владычества Джанидов, в местной администрации Ташкента, как и в Бухаре, в делопроизводстве снова свое прежнее место занимает персидский язык. Однако при дворе казахских ханов и местной администрации присырдарьинских городов продолжали издавать ярлыки на тюркском языке. Некоторые общие традиции делопроизводства заметны не только во внутренней структуре ярлыков, но и в системе делопроизводства центральных и местных администраций.

Законодательные акты казахских ханов в данный период обозначались терминами ярлык, нишан, парванча. Нишан как популярное название такого рода документов разделялся на два вида «величайший нишан» (нишан–и али) и простой нишан. Нишан как законодательный акт широко был распространен также в Золотой Орде, Шибанидском и Крымском ханствах. Например, в канцеляриях золотоордынских и послезолотоордынских государств были введены разные степени нишанов, алтун нишан (золотой нишан), ал нишан (красный, алый нишан), кок нишан (синий нишан), который использовался в грамотах в качестве вензеля. При дворе Шибанидов и казахских ханов мы видим использования цветных, в основном красного и синего цвета вензелей и тамги. Иногда в ярлыках

встречалась тугра, выполненная черной тушью. Так как грамоты, выданные казахскими ханами Тавакулом и Турсун Мухаммедом являются копиями, что то определенное по поводу печатей, тугры и тамг сказать сложно (Султонов, 2016: 93).

Парванча в качестве названия документа встречается только в текстах ярлыков. Например, в ярлыке Турсун Мухаммад хана нишан и парванча употребляются вместе «...*yīlda yangi nishān waparwāncha talab qīlmāsūnlār*» (Султонов, 2016: 93). По мнению Л. Фекете, названия мусульманских законодательных актов по лингвистическим признакам подразделяются на три группы – арабские (хукм, амр), персидские (фирман, нишан, парвана/парванча) и тюркские (сöz, йарлык). Термины парвана или парванча в центральноазиатской дипломатике встречается очень редко. Однако они были одними из популярных форм законодательных актов в Иране и Индии постмонгольского периода.

Жалованные грамоты после инвокации и интитуляции начинаются с обращением к сыновьям, братьям и родственникам хана – «...*‘azīz kām̄kār īnilār bīlān qarīndāshlār̄ga*»; «...*arjūmand nuṣratsh‘ār īnilārbīlān jawānbakht barkhūrdār farzandlār̄ga*» и т.п. Такая формулировка начальной части в ханских грамотах существовала у Шибанидов (во дворе клана Суйунч-хваджа-хана) и казахских ханов XVI–XVII вв. (Султонов, 2016: 93).

После этого начинается обращение к чиновникам по субординации. Например, представители центральной и местной администрации – вазир, вакил, даруга, калантар, арбаб, кадхуда и аксакал; духовные чины – садр, мухтасиб, кази, муфти; военные чины – йузбеги, онбеги. Приведенные в этой части ярлыков термины дают возможность изучить состав центральной, а особенно, местной администрации ханства. Кроме того, данные ярлыков позволяют обогатить материалы и факты по хозяйственной терминологии, а также, налоговой системе присырдарьинских городов. Например, термин «хваджа шарик ра‘ийатлари» изучен только на основании сыгнакских грамот. Этот термин служит для обозначения двух категорий земледельцев – хваджа (земледелец-собственник из слоя хваджа) и шарик (земледелец издольщик).

Термин «хваджа шарик ра‘ийатлари» встречается также в грамотах Шибанидских и Казахских ханов не только Сыгнака, Туркестана, но и Ташкентского оазиса и Ферганской долины. А также, ярлыки являются важным источником в области налоговой системы Казахского ханства для указанного периода (суйургал, тархан, дарубаст, се-йек, амалат, алигат, ихраджат и др.) (Рыскелдиев, 2006:8).

В качестве вывода из рассмотренного можно сказать, что система делопроизводства при дворе казахских ханов XVI–XVII вв. была очень близка к канцелярии двора Шибанидов. Несомненно, это связано с близкими традициями в управлении и социально-экономических отношениях в период правления этих династий. Султонов У.А. утверждает, что «из-за малочисленности фактов, из каких либо письменных источников нам не известно о состоянии придворной канцелярии первых казахских ханов, например, Керей хана, Бурундук хана и др. Если же говорить о конце XVI-XVII вв., то можно сказать, что, по всей вероятности, имеются очень похожие и даже почти одинаковые традиции оформления законодательных актов между Шайбанидами (именно двора Ташкентского удела) и Казахским ханством. Характерной чертой традиции данного региона, в отличии от бухарских или других удельных канцелярий Шайбанидов было широкое употребление тюркского языка при составлении законодательных актов (Султонов, 2016: 95).

Таким образом к жалованным грамотам (ярлыкам), выданным казахскими ханами в период XIV-XVII века относятся:

1. Ярлык Абу-л-Гази Мухаммад Таваккул бахадур-хана о назначении некоего человека (имя пропущено) на должность шайха и попечителя (мутавалли) мазара Ахмада Йасави.

Проставлена дата: месяц курбан 1006/июль-август 1598 г. Место издания документа: г. Ташкент. Место хранения: Коллекция А.Л. Куна, Фонд 33, оп. 1, д. 175, л. 92. Копия, написана на тюркско-чагатайском языке.

2. Величайший нишан Абу-л-Музаффара Гази Мухаммад-Таваккул бахадур-хана о пожаловании суточной воды Шайху Ахмаду, шайх ал-исламу Йасы.

Проставлена дата: 1014/1605-1606г. Место издания документа: г. Туркестан (Йасы). Копия документа Место хранения: Коллекция А.Л. Куна, фонд 33, оп.1, д. 175, л. 48. Копия, написана на тюрко-чагатайском языке.

3. Ярлык Абу-л-Фатха Мухаммад-Таваккул бахадур-хана о назначении Кази-Шайха на должности кази и шайх ал-ислама Туркестанского вилайата.

Дата и место издания документа не указаны. Место хранения: Коллекция А.Л. Куна, фонд 33, оп. 1, д. 175, л.85. Копия документа. Написана на тюрко-чагатайском языке.

4. Нишан Абу-л-Гази Султан Турсун-Мухаммад бахадур-хана о назначении Камал ад-дина Асад-Шайха и Му'мин-Шайха на должности шайх ал-ислама и попечителя (мутавалли) мазара Ахмада Йасави. Проставлена дата: месяц сафар 1033/ноябрь-декабрь 1623 г.

Место издания документа: г. Йасы. Место хранения: Коллекция А.Л. Куна, фонд 33, оп. 1, д. 175, л. 87, об-88. Копия документа. Написана на тюрко-чагатайском языке.

5. Нишан Абу-л-Гази Султан Турсун-Мухаммад бахадур-хана о пожаловании Тулаку-Шайху в суйургал половину селения (кент) Сури в качества дарубаст, а также попечительства (мутаваллийат) над (территорией вокруг) арыка Уртак. Проставлена дата: 1034/1624-1625г. Место издания документа не указано. Место хранения: Коллекция А.Л. Куна, фонд 33, оп.1, д.175, л.86. Копия документа. Написана на тюрко-чагатайском языке.

6. Ярлык, вероятно, правителя Сыгнака – Есенкелди 1587 г. от имени верховного правителя. Опубликовано факсимиле (История Казахской ССР, 1979: 327).

Оригиналы и копии жалованных грамот южного Казахстана, выданные городам Сыгнак, Сайрам и Туркестан, хранятся в частных и государственных собраниях четырех городов – Ташкента, Туркестана, Казани и Санкт-Петербурга. В связи с тем, что данные документы неизвестны исторической науке, работы по выявлению, фиксации, каталогизации, охране и музеефикации письменных источников особо актуальны. Найденные документы будут включены в известные мировые каталоги и справочники рукописей и документов. Установление аутентичности и автохтонности приобретает основную значимость и для сохранения мирового культурного наследия.

Обзор научной литературы позволяет выявить следующие проблемные вопросы:

1. практически нет комплексных источниковедческих исследований по тарханым, сойюргальным, льготным и другим видам ханских ярлыков;

2. недостаточно работ, использующих ярлыки в целях исторической реконструкции социальных и экономических институтов кочевого социума;

3. предметом изучения были ярлыки Джучиева Улуса, главным образом связанные с историей Казанского и Крымского ханств и отдельные ярлыки Золотой Орды;

4. большей частью ярлыки выступали в качестве объектов письменной культуры и исследовались в плане текстологии и палеографии, в их изучении преобладали лингвистические штудии;

5. ярлыки, связанные с историей Средней Азии и Казахстана, практически не привлекались к историческим исследованиям и не изучались в полной мере для освещения проблем, отражающих различные аспекты истории золотоордынских и послезолотоордынских государств;

6. не ставился вопрос о классификации ярлыков, выделении в огромном корпусе источников типов, видов, разновидностей.

В предшествующих исследованиях была проведена классификация ярлыков в региональном разрезе, теперь необходимо выявить новые коллекции ярлыков и доказать их схожесть с аналогичными ярлыками, выявить особенности связанные с кочевой цивилизацией.

Основной целью научных исследований является поиск, выявление (эвристика), первичное описание и дипломатический анализ с целью создания коллекции актовых источников: ярлыков и жалованных грамот южного Казахстана (присырдарьинских городов). В исторической науке уже активно разрабатываются крымская, казанская коллекции ярлыков, хорошо изучены ярлыки, выданные русским митрополитам. Изучение жалованных грамот казахских ханов находится на начальном стадии и поэтому новые ярлыки, которые будут выявлены в будущем послужат важными

источниками в изучении социально-экономической истории и системы административного управления.

Выявление новой источниковой базы и коллекции ярлыков может как раскрыть особенности и характер делопроизводства в эпоху средневековья, так и дополнить историческую картину отношений городов и правителей средневекового периода. Разрозненно данные документы начали вводиться в научный оборот (эвристика), но их систематизация на методологическом уровне с изучением составных частей формуляра не была проведена. В дальнейшем планируется системная работа по выявлению и пополнению коллекции актовых источников Казахстана и Средней Азии, аналогичных ханским ярлыкам Золотой Орды.

Заключение

На современном этапе в отечественном источниковедении актуализируется изучение жалованных грамот и ярлыков, выданных в период XIV–XVII веков. В делопроизводственной практике послезолотоордынских государств Средней Азии и Казахстана издавались повествовательные и актовые источники, имеющие преемственность с документацией Золотой Орды. Это были вакуфные и тарханные ярлыки, дипломатические письма, жалованные грамоты. Источниковедческая и историографическая их разработка является важной научной задачей на современном этапе и одним из важнейших направлений развития исторической науки.

Изучение ярлыков и дипломатических посланий ханов Золотой Орды и последующих средневековых ханств XIV–XVI веков является важной научной проблемой. Вакуфные ярлыки, жалованные грамоты помогут осветить многие явления, характерные для средневекового общества, исследовать эволюцию различных феодальных институтов, они также содержат богатый материал по изучению социально-экономических процессов на нынешней территории Казахстана и Средней Азии.

Отдельные публикации по теме, появившиеся ранее, страдали избирательным подходом, при котором произвольно выбирались нужные сведения в соответствии с официальными установками или личным видением проблемы исследователем. Отказываясь от подобного «исследовательского» метода автором осуществляется анализ ярлыков и других документов с учетом всей информации, содержащейся в них. Тем самым выполняется важное условие для обеспечения объективности исследования.

Говоря об актуальности темы исследования особо хотелось отметить важный аспект исследования, позволяющий более глубоко выявить специфические черты и закономерности расцвета и упадка номадной цивилизации. Автором проанализировано многообразие сложных по составу документов XIV–XVI вв., написанных на разных языках. Научно-критическому изучению подвергаются тарханные ярлыки, служилые, охранные, сойюргальные и вакуфные ярлыки, устанавливается источниковедческое значение ярлыков южных городов Казахстана. Источниковую базу исследования представляют актовые источники - ярлыки Золотой Орды, Казанского и Крымского ханств, ханств Средней Азии и Казахстана, сборники документов и материалов, архивные материалы, относящиеся к исследуемому периоду, археологические источники. Уровень исследования во многом определяют его источниковая база, полнота привлекаемого информационного материала. В этом отношении автором монографии проделана большая работа.

В статье систематизированы жалованные грамоты, выданные присырдарьинским городам Сыгнаку, Сайраму и Туркестану. В настоящее время к данному кругу источников относится четыре жалованных грамот, именуемые в научной среде «Грамоты из Сыгнака», вакуфная грамота эмира Тимура и пять грамот казахских ханов Тавакула и Турсун Мухаммеда, выданных в период 1598 -1625 гг. Эти жалованные грамоты (ярлыки) впервые комплексно изучаются в рамках одной коллекции письменных средневековых источников.

На начальном этапе проведено выявление общего и особенного в строении формуляров «Грамот из Сыгнака», проведен анализ формуляра вакуфной грамоты Амира Тимура Туркестанской мечети Азрета Ясави, выданной в конце XIV- начале XV вв. Жалованные грамоты казахских ханов

Тавакула и Турсун Мухаммеда впервые переведены на казахский язык и опубликованы. Значимость настоящего издания состоит в сборе и выявлении, раскрытии эволюции этих уникальных источников на основе изменения частей формуляра и их первоначальный дипломатический анализ.

Основной целью научного издания является поиск, выявление (эвристика), первичное описание и дипломатический анализ с целью создания новой коллекции актовых источников: ярлыков и жалованных грамот присырдарьинских городов Казахстана. В исторической науке уже активно разрабатываются крымская, казанская коллекции ярлыков, хорошо изучены ярлыки, выданные русским митрополитам.

В дальнейшем планируется системная работа по выявлению и пополнению коллекции актовых источников Казахстана и Средней Азии, аналогичных ханским ярлыкам Золотой Орды. Разрозненно данные документы начали вводиться в научный оборот, но их систематизация на методологическом уровне с изучением составных частей формуляра в отечественной историографии не была проведена.

Основную актуальность статьи связана с широким кругом вопросов о выявлении, интерпретации источников по истории Золотой Орды, учтены современные тенденции развития исторической науки в изучении золотоордынской и послезолотоордынских эпохи. Значимость данного исследования очень важна с учетом роли в средневековой истории присырдарьинских городов как центров торгового и культурного развития тюркского мира. Статья станет бекграундом для дальнейших междисциплинарных исследований и расширит имеющиеся сведения о взаимоотношениях между кочевой и оседлой культурами, актуализирует необходимость в топонимических и антропонимических исследованиях, изучении иерархии и статуса аппарата чиновников в средневековых государствах. Выявленные артефакты будут включены в реестры нематериального культурного наследия, что является одной из приоритетных общемировых задач.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. История Казахской ССР, т. 2. (1979). Алматы: Ғылым.
2. Исмоилов М. М.(2020) *Из истории изучения документов Центральной Азии. // Изучение письменного наследия народов Центральной Азии.*, <http://elar.urfu.ru/bitstream>.
3. Кумеков Б. Е.,Настич В.Н., Шуховцев В.К. (1977). *Письменные документы из Южного Казахстана.* Вестник АН КазССР, № 8., Алматы, сс. 70-73.
4. *Қазақ хандары. Энциклопедиялық анықтамалық жинақ.* (2015) Жауапты редакторы Қожа М., Тұрсын Х. М., Алматы: Қазығұрт.
5. *Қазақ хандығы.*(2015). Қожа Ахмет Яссау атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Алматы: Қазығұрт.
6. Материалы по истории казахских ханств XV–XVIII вв.(извлечения из персидских и тюркских сочинений) (1969). Алматы.
- 7.Муминов А. К., Кумеков Б.Е., Султонов У.А., Шуховцев В.К., Кенжетаяев Д.Т., Кабылова А. С., Утепбергенова У. А., Айбасов А. А. (2017) *Исторические документы мавзолея Ходжа Ахмада Йасауи.* Астана
8. Рыскелдиев Т. (2006). *Ахмед Ясауидің Түркістандағы құтхана мешітіне вакуф.* Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ: Түркістан.
9. Пищулина К. А. (1969). *Присырдарьинские города и их значение в истории казахских ханств в XV–XVII вв.,* Казахстан в XV–XVIII веках (вопросы социально-политической истории), Алматы, сс. 38-51
10. Султонов У. А. (2016). *К вопросу о жалованных грамотах казахских ханов, выданных мазару Ахмада Йасауи (конец XVI-XVII вв.).* Материалы международной научной конференции, посвященной празднованию Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева «Исламская духовность, рациональность и этнокультурные традиции как факторы противодействия религиозному экстремизму», Астана, - сс. 90-97.

Күжат № 1 [21]

(1) *Һууә әл-ғанийу*

(1) Ол (Алла) – бай.

(2) *Абу Әл-ғәзйі Мұххаммад Тәуекел Баһадүр хан сөзүміз { Мұххаммад Тәуекел Баһадүр хан }*

[22]

(2) Абулғазы Мұххаммед Тәуекел Баһадүр хан сөзіміз { Мұххаммед Тәуекел Баһадүр хан } [22]

(3) *'азйз қамқор інілар билан уа қариндашларка*

(3) құрметті қамқор інілер мен қарындастарға

(4) *мәснәднешин беклар тақи әсәф қарйн уәзірларка уа хайр*

(4) жоғары лауазымды бектер тақуа сұңғыла кеңесші жақын уәзірлерге, жақсы

(5) *әндиши тублар билан жәләлат пише акаларка уа мәлік месәл баркәһ нұуаблари билан*

һумәйюн хәсәл

(5) пікірлі топтар мен ұлық өнерлі ағаларға, хан сарайының патша іспетті орынбасарлары мен бақытқа бөленген

(6) *дәркәһнинк хуждәжәбларика бәссе Түркістан уәләйаты сәйиду әс-сәдәт машәйих уа қудәту мәуәлі уа әһәлі уа а'ийән уа ашрәф*

(6) сарайдың сақшыларына, әсіресе Түркістан уәлаятының сейіт қожалары, машайықтар, әділ қазы мырзалар, ақсүйектер,

(7) *йүз бекі, он бекі, мүсәфир уа муджәуир ұлұғ кічік түрік уа тәжік әрбәб уа кәлантлари биле ходжа*

(7) және жүз бегі он бегі, жолаушылар, әулиенің мазарының жанында тұратындар, үлкен-кіші түрік, тәжік қожайындары мен ру басылары,

(8) *шәрік ра'ийат уа мутәуәттанларига! 'ақйдат уа ыхләсымыз хадрат һидәйат пәнәһ құтбу әл-әулийә бурһәнну әл-әтқийә*

(8) қожаның диқаншылары мен шеттен көшіп келгендерге! Сеніміміз бен ықыласымыз әзірет тура жолға бастаушы әулиелердің темірқазығы, уәлайат тақуалығының айғағы

9) *уәләйат мәртәбәт кәрәмат мәнзиләт хақайық дәсткәһ ифтихәру әс-сәдәти әл-'алауи низәму әл-миллат уа әд-дин*

9) ... жоғары жоғары мәртебелі әзірет Әліден тарайтын сейіт қожалардың мақтанышы, міллет пен дінге және дүниеге тәртіп орнатуда

10) *уа әд-дуниака а'лә дәража уа мәртәба уәқи' болған үчүн һәмвәре тәваджджуһ хәтир кәмиа тәсиримиз фәйд әсәр мазәрининк*

10) жоғары дәреже мен мәртебеге ие болғаны үшін әрқашан біздің көңіліміз, ойымыз мазардың жұмыстарының

11) *рауәдж уа раунақиға мутәуәджджих уа мәсрүф тұрұр. Олжеһатдин 'инәйат қылыб йарлық қылдұқ ким ол мутәбәрреке мазәр {Сұлтан Хожә Ахмад қаддаса сирраһу} [23]*

11) жүруіне, гүлденуіне бұрылады. Сол себепті ғинаят, қамқорлық қылып Сұлтан Хожа Ахмет қаддаса сираһудың (Алла оның қәбірін жарық қылсын)

12) *нинк шайхлығы биле мутәуәлли уа сәджджәде нешин әділлікіні джәнәб фәдәйлмәәбынынк шайхқа мүсәлләм біліб*

12) шайхлығымен мутәуәлли (әулиенің қәбірінің қараушысы, шырақшысы) мен шайхлық кілемге отыру әділдігін даусыз бұл шайхқа лайық деп біліп

13) *һәр нәмәрсе фәйд әсәр мазәрыда хәсил болса нәзр уа му'әмила уа йер су барчаны барабар хәссе қылыб әлиһиқа*

13) не нәрсе мазардың жұмыстарын жүргізу үшін нәзірден, саудадан қолға түссе жер, су баршасын парапарлап (теңестіріп) бөліп оның отбасына

14) *берсунларким өз мәдәд мә'әшиға сарф қылыб ду'ә қылғай уа һәр иш куч болса мууәфиқат қылыб*

14) берсін. Өз күн көрісіне жұмсап дұға қылсын. Және бір қандай да жұмыстар жиналып қалған болса келісіп

15) *Һәмрәһ қылсұнлар андин бейүкүф қылмасұнлар уа ймәм уа чырақчы уа джәрубкеш уа муаззин насб*

15) бірге жасассын. Одан (жұмыстардан) хабарсыз болып қалмасын. Имам, шырақшы, тазалықшы және азаншы етіп тағайындау мен

16) *'азл мушәр иләһининк ихтийәрида билсунлар, самт айтиб сәркешлик қылмасұнлар. Бұ бабда*

16) босату жоғарыда айтылған шайхтың ықтиярында екенін білсін. Қарсылық білдіріп бағынбастық қылмасын. Бұл бапта

17) *әусал айтмасұнлар хәләф хукм уәқи' болмасұн деб құрбән айында Ташкенде мүһрлі нышән бітілді сәне 1006*

17) сылтау айтпасын. Үкімге қарсы шығушылық болмасын деп құрбан айында Ташкентте мөрмен белгі қойылды. 1006жыл.

18) *Үшбу хат мұқәбила қылдұқ растлыққа мүһрімізні бастұқ мүһр:*

1) *Молла ШерМұхаммад мынк башы бин Молла бай Мұхаммад, 1288*

2) *Құл Ахмад Хөжа а'лам ибн Хал Мұхаммад шайх 'азізлар 1282*

18) Үшбу хатты мақұлдап, растап мөрімізді бастық.

1) Молла ШерМұхаммед мың басы бин Моллабай Мұхаммед, 1288

2) Құл Ахмет Қожа ағлам ибн ХалМұхаммед шайх азиздер, 1282

Ярлық Абу-л-Гази Мухаммад Таваккул бахадур-хана о назначении некоего человека (имя пропущено) на должность шайха и попечителя (мутавалли) мазара Ахмада Йасави.

Проставлена дата: месяц курбан 1006/июль-август 1598 г. Место издания документа: г. Ташкент. Место хранения: Коллекция А.Л. Куна, Фонд 33, оп. 1, д. 175, л. 92. Копия, написана на тюркско-чагатайском языке.

Величайший нишан Абу-л-Музаффар Гази Мухаммад-Таваккул бахадур-хана о пожаловании суточной воды Шайху Ахмаду, шайх ал-исламу Йасы.

Проставлена дата: 1014/1605-1606г. Место издания документа: г. Туркестан (Йасы).Копия документа Место хранения: Коллекция А.Л. Куна, фонд 33,оп.1, д. 175, л. 48. Копия, написана на тюрко-чагатайском языке.

Құжат N2

1) *Һууә әл-Ҳайиу*

1) Ол (Алла) - тірі

2) *Әбу әл-Музаффар ғәзйі Тәуаккал Мұхаммад Баһадүр хан сөзүміз*

2) Әбулмұзаффар ғазйі Тәуекел Мұхаммед Баһадүр хан сөзіміз:

3) *хукм 'әли сәдир болдыким бұ үджүрде Түркістан уәләйатының*

3) Мына түрде жоғары үкім шығарылды Түркістан уәлаятының

4) *Ақабир уа ашрәф әһәлі уа мәуәли уа жәмй' ра'ийатларига*

4) үлкен, ақсүйек тұрғындары мен билеушілері және барлық олардың құзырындағы диқандар мен шаруаларға!

5) *андағ уәдиҳ уа ләйх болсұнким әнче 'анийат (?) [мына сөз қолжазбадан дұрыс оқылмаған 'инәйат болуы мүмкін] шәһй уа әлтәф хосровәнемізні нәтйжату әл-мәшәйх*

5) сондай түсінікті және айқын болсын! Шаһтарға тән қамқорлығымыз және патшаға лайық рахымшылығымызбен машайықтардың нәтижесі,

6) *әл-'аззәму шайх Ахмад шайху әл-исләмның ша'нінде әрзәни тұтұб Йассы мәуди'иден*

6) шайхтың аса құрметтісі, шайхул-ислам Ахметтің киесі, қасиеті үшін Йассы аймағынан
7) бір түн күн су мархамат қылдұқ керек ким бұ нишайн 'әлі куркаж жәмй' мутәуаттәне

7) бір күн-түн су беруге мархамат қылдық. Бұл нышан (үкім) барлық уәлаятқа шеттен көшіп келгендерге жеңіл саналмау керек.

8) уәлайат мәзкүр түн күн суну мәзкүр болған Хожанынк мусаллам біліб һич уажһ

8) Айтылған бір күн-түн берілетін суды Хожаға тиіс деп біліп, ешқандай жағдайда

9) дин мунәқаша уа мужәдала қылмасұнлар һәр кім хәләф хукм кәрәміні қылыб қорқұб

9) айкай-шу, дау-жанжал қылмасын. Әркім үкімге қарсы шығудан иманы болса қорықсын.

10) иманнұр диб джумәду әл-әууал айында тәрйіх мынк он төртда Йассы

10) Джумәдул-әууал айында мың он төртінші жылы Йассы

11) мәуди'ида мүһрлұқ нышан 'әлишан бітілді.

11) аймағында оның жоғары мәртебелі мөрі қойылды.

12) Бұл йанка хатны ескі хатға мұқабилә қылдұқ. Барабар келді. Растлығына мен а'лам мүһрім бастым.

12) Бұл жаңа хатты ескі хатпен салыстырып қиыстырдық. Парапар, бір-біріне дәл келді. Растығына мен білуші мөрімді бастым.

13) Шайх Ахмад ибнаһу Мұхаммад қали мүһр:

1) Молла ШерМұхаммад мынк башы бин Молла бай Мұхаммад, 1288

2) Құл Ахмад Хожә а'лам ибн Хал Мұхаммад шайх 'азйзлар 1282

1) Молла ШерМұхаммед мың басы бин Моллабай Мұхаммед, 1288

2) Құл Ахмет Қожа ағлам ибн ХалМұхаммед шайх азиздер, 1282

Ярлык Абул Фатх Мұхаммад Тавакул бахадур хана о назначении на должность кази и шейх ал-ислама Туркестанского вилайета. Дата и место не указаны (

1) Һууә әл-'азйз

1) Ол (Алла) – Азиз (бәрінен үстем).

2) Әбу әл-фатх Тәуәккал Мұхаммад Баһадүр сұлтан сөзүміз {Тәуәккал Мұхаммад Баһадүр сұлтан}

Әбулфатх Тәуекел Мұхаммед Баһадүр сұлтан сөзіміз:

3) Фәләк раф'ат камкар інілар билан рафйқ мәнзәләт намдәрнинк әсәф мәртәбәт

4) Жоғары шенді қамқор інілер мен атақты мәртебелі жолдастың ішінде ақылды кеңесші дәрежесіндегі

4) амәнат ши'әр уәзірларға бе-тәхсис Түркістан уәлайатының йуз

4) байрақ аманатқа берілген уәзірлерге, әсіресе Түркістан уәлайатының жүз

5) бекі уа әрбәблары уа Хожә шәрйк ра'ийат уа жәмй' кәдхұдайлары билан бе-тәмәм тәуәби'ат йузбекі уа ра'ийат

5) бегі мен мырзалары, қожаның қол астындағы диқаншылар, барлық ауыл басылары мен жүзбегінің төңірегіндегілер және шаруаларға!

6) ларыға андағ уәдиҳ уа ләйх болсұнким зубдату әл-әмәсил уа әл-әкрән қадй шайхныңк бәрысында пәдешәһане 'инәйат

6) Сондай түсінікті және айқын болсын, әйгілі, негізгі көрнекті замандастарымыз қазы шайхтың кесенесінде салтанатты түрде бізді

7) уа ілтифәт хосроване бізні әрзәни тұтұб қабил уа мунәсиб көрүб мәзкүр болған уәлайатныңк шайху әл-исләм

7) қабыл уа лайық көріп, айтылған уәлаяттың шайхул-ислам (деген мәртебесін)

8) *уа қадйлығыны шафақат қылдұқ йарлығ куркаж мушәр иләйһини уәләйәт кәдхұдайлары өзларыға шайху әл-исләм*

8) және қазылығын ұсынғандықтан қабыл еттік. Жоғарыда айтылған жарлық (бойынша) уәләяттың басшылары өздеріне шайхул-ислам

9) *уа қадй біліб та'зім уа әкрәмни бежәй келтүрүб джәру әл-бәууәб әл-джәрига*

9) және қазы біліп, лайықты құрмет қылып, көрші-көршінің меншігіне

10) *тәджәуз қылмасұнлар деб мүһрлұқ нишән бітілді.*

10) қол сұқпасын деп мөрлік нышан қойылды.

11) *Үшбу хатны муқабила қылдұқ растлыққа мүһрімізні бастұқ.*

Мүһр:

1) *Молла ШерМұхаммад мыңк баишы бин Молла бай Мухаммад, 1288*

2) *Құл Ахмад Хожә а'лам ибн Хал Мұхаммад шайх 'азйзлар 1282*

11) Үшбу хатты мақұлдап, растап мөрімізді бастық.

Мөр:

1) Молла ШерМұхаммед мың басы бин Моллабай Мұхаммед, 1288

2) Құл Ахмет Қожа ағлам ибн ХалМұхаммед шайх азиздер, 1282

Нишан Абул Гази Султан Турсун Мухаммад баһадур–хана о пожаловании Тулак шейху соуйургал половину селения (кента) Сури в качестве дарубаста, а также попечительства (мутаваллиата) к арыку Уртақ. Дата выдачи 1034/1624-1625 гг.

Құжат N4

1) *Һууә әл-ғанийу*

1) Ол (Алла) – бай.

2) *Әбу әл-ғәзй Тұрсұн Мұхаммад баһадур хан сөзүміз: {Тұрсұн Мухаммад Баһадүр хан}*

2) Әбулғазы Тұрсын Мұхаммед Баһадүр хан сөзіміз: {Тұрсын Мұхаммед Баһадүр хан}

3) *Арджумәнд нусрат ши'әр інілар билан жәвәйнбахт сә'әдат десәр фәрзәндларға*

3) Құрметті жеңіс туын көтерген інілер мен ақ сауытты бақытты перзенттерге,

4) *вә пәидәр мәмәлик мәдәр биле кәфй ра'и кәфәйәт тәдбйр уәзйрларға*

4) мемлекеттің мызғымас, берік өзегі мен жетік, терең ойлы парасатты уәзірлерге,

5) *бәссе Түркістан уәләйәтының сәдәту 'аззәм уа қадәту әл-исләм уа мәшәйх кәрәм уа 'уләмә'у әнәм әһәлі уа мәуәлі*

5) әсіресе Түркістан уәлаятының мәртебелі мырзалары мен исламның қазылары, құрметті машайықтары, тұрғындар арасындағы ғалымдар мен билеушілер

6) *усұл уа әшрәф уа а'иән уа әрбәб йүз бекі уа он бекі лары билан барча ұлұғ кичик ра'ийәт мутәуәттин*

6) усул мен мырзалар, ақсүйектер, қожайындар, жүз бегі, он бегілер мен барша үлкен-кіші диқандар мен шеттен көшіп келгендерге!

7) ларга һәмшиешә әнур хәтириһәмиз қадһими ду'аһкуй уа иртанки дәүләтхәһ оларһныңк ра'айат уа тәрбиһатыға мутәуаджджих

7) Әрқашан биздің ойыһыз бұрыннан дұғағәһ, ертеңгі тилекші оларға құрмет қылуға және тәрбиешә

8) уа мәсрүф түрүр улджумледән нәтижә әл-мәшәйх әл-'аззәм суләлә әл-әулийә әл-кәрәм Туләк шәйх ата атасыдин

8) мойһнсүнуға бағытталған. Сол себепті ұлы, құрметті машәйхтардың нәтижәси, қасиетті әулиелердің тұқыһы Тәлек шәйх ата атасынан

9) бұ дудмән рафү' әл-ша'н ду'аһкуй болұб әзи тақи дәүләтхәһ лықлар зүһүрға йеткуруб

9) бұл мәртебелі, текті әулет дұғағәһ болып, әзи тақи тилек-дұғалары қабыл болып,

10) чубин табтуркан учун биз тақи 'инәйат уа илтифәт мақәһыда көрүб Сүйри кентінің

10) чубин (1. ағаш; 2. тырна) таптырғаны үшін биз тақи инаят және илтипат дәрежесінде көріп, Сүйри кентінің

11) һисфыһы уәләйәт пәнәһ Асаду шәйх уа мархүму әл-мәрүр Му'мин шәйх дәстурида дәрубаст суйурғал

11) жартыһын уәләяттың панасы Асад шәйх пен марқұм дүниедән өткен Момын шәйхтың һисқауы бойыһша «дәрубаст» ретінде сыйға

12) қылыб ортақ арығыһыһыңк мутәуаллилық хәсильһың истиқләл йузидән шафақат қылдук. Бұ һишәһ куркаж

12) тартып, тәуелсиз тұрғыда Ортақ арығына қамқоршылық етуһн мақұлдадық. Бұл һышан (етілген жарлық)

13) куркаж [27] мәзкүр болған кентһи мушәр иләһһика һисфы дәрубаст билиб шәриқларидән узка

13) жоғарыда айтылған кентті жоғарыда айтылған Тәлек шәйхқа жартыһын «дәрубаст» етилгенһн билип, соһың серіктеріһен, диханшыларыһан өзге

14) шәйхлар даһл қылмасұһлар уа музәһһим болмасұһлар уа ол кентһиңк барча ра'ийәт уа музәри'лары

14) шәйхтар кirisпесин, араласып қиһндық тудырмасыһн, кедергі келтирмесин. Ол кенттің барша егіншілері мен диханшылары

15) һисфы мал муқаррары уа ихрәжәтлары куллу әл-ғаләт уа 'амалат ларыһы уәқи' йузидән әһка

15) белгілі бір бекитілген малдарыһың жартыһыһың кiris-шығысы, барлық мақсат, амал-әрекеттері не болып не қойып жатқаны жөнһнде оған

16) джауәб берсунлар пушиде уа пенһән қылмасұһлар уа Ортақ арығыһында бұрұңқы зирә'ат қылатұркан

16) жауап берсін. Бүгіп, жасырып қалмасын. Ортақ арығыһында бұрын диханшылық қылған

17) шәйхлар хәлә тақи зирә'ат қылыб мутәуаллика тә'аллуқ хәсильһың мүмй иләһһика мусәлләм билсунлар

17) шәйхтар қәзир де егіншілік қылып жүрген болса, түскен өһимдері турасыһында жоғарыда айтылған шәйқа баяндап отыруды міндет деп билсін.

18) хәләфхүкм [28] итмасұһлар йылда йәһка һишәһ уа муджаддад пәрванче тиләмасұһлар деб мүһүрлү һишәһ битилди.

18) Үкімге қарсы келмесин. Жылда жаңа һышан, жаңадан бұйрық, жарлық талап етпесин деп мөр қойылды.

19) тәхриран фй шаһри джумәду әс-сәһһи сәһе 1033

19) 1033 жылы Жумаду әс-сәһһи айыһында жазылды.

20) Үшбу хәтһни муқәбила қылдұқ растлықға. Мүһриһизни бастұқ.

{Әбу әл-ғәзй Түрсүн Мұхаммад Баһадүр хан} {әбдуһу Мұхаммад замән-е мәрк (?)} [29]

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2021; Ay: Aralık; Cilt: 13/SONBAHAR, Sayı: 52

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2021; Month: December; Volume: 13/AUTUMN, Issue: 52

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

20) Үшбу хатты растау үшін салыстырдық. Мәрімізді бастық. {Әбулғазы Түрсүн Мұхаммед Баһадүр хан} {Оның (Алланың) құлы Мұхаммед. Қайтыс болған жылы (?) [29]

Мүһр:

1) *Молла ШирМұхаммад мыңк башы бин Молла бай Мухаммад, 1288*

2) *Құл Ахмад Хожя а'лам ибн Хал Мұхаммад шайх 'азізлар 1282*

Мөр:

1) *Молла ШерМұхаммед мың басы бин Моллабай Мұхаммед, 1288*

2) *Құл Ахмет Қожа ағлам ибн ХалМұхаммед шайх азиздер, 1282*

AZERBAJYCAN'DAKİ İLK NEOFOLKLORİZM ÖRNEKLERİ A CAPELLA KORO MÜZİĞİ
THE FIRST PIECES OF NEOFOLKLORISM IN AZERBAIJAN A CAPELLA CHORUS MUSIC

ÖZ

Bu makale, yirminci yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan sanatı ve kompozisyonu alanında neo-folklor akımının yanı sıra bu dalgada ortaya çıkan a capella koro müziğini tartışmaktadır. Daha doğrusu, müzik tarihimizin değerli isimlerinden biri olan ünlü Azerbaycanlı bestecinin capella korosu Ağşin Alizadeh'in "Ancient Lay-lay" adlı eserinin kompozisyon yapısı, ses parçaları arasındaki bağlantı, ulusal aidiyet, uyum noktaları ayrıntılı olarak incelenmiştir. muğam tonlamaları ile armonik dilin yanı sıra melodik özellikleri de incelenmiştir. Bu özellikler, çalışmadan kısa notlarla gösterilmiştir. Ayrıca makale, Azerbaycan sanatında neo-folklorun somutlaşmasını inceleyen müzikologlarımızın çalışmaları hakkında bilgi vermektedir. Bu akımın bir başka ürünü de Ağşin Alizadeh'in "Bayatılar" a capella korosu, burada yer alan eserlerin adları, kısa açıklamaları ve gelişim ilkeleridir.

Anahtar Kelimeler: mugam, koro, neofolklorizm, Ağşin Alizade, a capella, bayatılar.

ABSTRACT

This article discusses the trend of neo-folklore in the second half of the twentieth century in the field of Azerbaijani art and composition, as well as the a cappella choral music that emerged in that period. To be more precise, the capella choir of the famous Azerbaijani composer, one of the valuable figures of our musical history Agshin Alizadeh's "Ancient Lullaby" was thoroughly analyzed, its compositional structure, connection between sound parts, national affiliation, points of harmony with mugam intonations, harmonic language, as well as melodic features investigated. These features are illustrated by short examples from the work. In addition, the article provides information about the work of our musicologists who have studied the embodiment of neo-folklore in Azerbaijani art. as one of the examples of this trend, Aqshin Alizadeh's capella chorus, "Bayatilar" is also mentioned here. Thus, names, brief description as well as principles of development are highlighted in the article.

Keywords: mugham, choir, neofolklorism, Aqshin Alizade, a capella, bayatilar

⁶²⁴ Azərbycan Milli Konservatoriyasının doktorantı; Bakı, AZƏRBAYCAN; E-posta: mouradzadeah@gmail.com

GİRİŞ

XX əsrin 60-cı illərində Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətində baş verən canlanma, milli düşüncənin oyanması, xalqın öz tarixi köklərinə qayıtması prosesi musiqi həyatımıza da təsir etmişdi. Milli musiqi ənənələrimizə yeni nəfəs gətirən gənc bəstəkarlar nəsli yetişməkdə idi. Bu nəslin parlaq simalarından biri də görkəmli bəstəkarımız Azərbaycanın xalq artisti professor Cövdət Hacıyevin (1917-2000) yetirməsi Aqşin Əlizadə (1937-2014) olmuşdur. O, daim axtarışda olan, yaradıcılıq üfqlərini genişləndirən, sənətkarlığını kamilləşdirməyə can atan bəstəkar idi. Onun musiqi üslubu zaman keçdikcə cilalanır, yeni təmayüllərin və həyat təcrübəsinin təsiri ilə yenilənir, lirik-pastoral boyalar yerini miqyaslı kompozisiyalara, dramatik-faciəvi ovqatlara verirdi. Lakin Aqşin Əlizadənin ən müxtəlif dövrlərdə yazılmış əsərlərinin hamısını bir ümumi cəhət birləşdirir: səmimilik, təbiilik, həyata inam və xalqına məhəbbət [3]. A.Əlizadə Azərbaycan xor miniatür janrına da əhəmiyyətli töhfələr vermiş bəstəkarlarımızdandır. A capella xorları üçün "Bayatılar" (1969) silsiləsi və "Qədim Lay-lay" əsəri (1984) xor incəsənətimizin parlaq nümunələrindəndir.

Tanınmış Azərbaycan musiqişünası F.Əliyeva məqalələrinin birində qeyd edir ki, "A.Əlizadə bayatını təkcə şeir forması kimi yox, özündə musiqi ahəngini, əlaqədar olduğu musiqi janrlarının da əlamətlərini, ənənəvi təcəssüm formalarını gəzdirən çoxmənalı forma kimi təfsir edərək onların müəllif təxəyyülündəki musiqisini "eşitmək", el bayatılarını müasir kökdə və üslubda səsləndirmək istiqamətində uğurlu addım atmışdır. "Bayatılar" kimi "folklor" əsərinin yaranmasının məhz 60-cı illərə təsadüf etməsi də qanunauyğun idi. Müasir musiqi dilinin əlifbasına yiyələnib yeni səpkidə xəlqilik ruhu yaratmaqla - "Bayatılar" bu bədii məqsədi yüksək səviyyədə həll etdi" [1]. Təsadüfi deyil ki, əsər dünya musiqi mədəniyyətində özünə yer almış *neofolklorizm* dalğasında ərsəyə gəlmiş milli bəstəkarlıq sənətinin bariz nümunələrindən biri oldu. Azərbaycan bəstəkarlarının musiqi yaradıcılığında neofolklorizm cərəyanı bir sıra əsərlərdə özünün bariz ifadəsini tapmışdır. Milli musiqinin bu istiqaməti 1960-cı illərdən etibarən yaranıb inkişaf etməyə başlamışdır. Bu barədə F.Əliyevanın "Azərbaycan musiqisində üslub axtarışları" adlı elmi monoqrafiyasında ilk dəfə olaraq ətraflı məlumat verilir [2]. Bundan başqa, hazırda Amerika Birləşmiş Ştatlarında yaşayan tanınmış Azərbaycan musiqişünası Aida N.Hüseynova ingilis dilində yazdığı "Azerbaijan Music: From Mugham to Opera" [5] adlı kitabında milli bəstəkarlıq məktəbinin geniş və rəngarəng mənzərəsini əhatə etmiş, onun daxilində neofolklorizm cərəyanına da xüsusi bir bölmə ayırmışdır. Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, elmi monoqrafiyanın adında rast gəldiyimiz muğam anlayışı heç də təsadüfi deyildir və bu möhtəşəm musiqi janrının bəstəkar yaradıcılığına göstərdiyi mühüm təsirini bir daha vurğulayır. Müəllif Azərbaycan bəstəkarlıq sənətində neofolklorizm anlayışını milli mədəniyyətimizin janr tərkibinə uyğun olaraq geniş təfsir etmişdir. Yəni, bəstəkar əsərlərinə təsir göstərən, onların məqam əsasını təşkil edən şifahi ənənəli həm folklor, həm də peşəkar musiqi sənətinin istifadəsi geniş mənada anlaşılan neofolklorizm istiqamətinə aid edilmişdir. Bu kimi əsərlər arasında a capella xorları üçün nəzərdə tutulmuş musiqi nümunələrinə də təsadüf olunur. Xor yaradıcılığında həmin yanaşma istedadlı bəstəkar Azərbaycanın xalq artisti Aqşin Əlizadənin sənətində də müşahidə olunur. Bu da sənətkarın yaradıcılığına xas olan üslub xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Aqşin Əlizadə folklorun bayatı, lay-lay, oxşama, halay, mərasim nəğmələri kimi qədim və sadə nümunələrinə müraciət etsə də, onları müasir bəstəkarlıq texnikasının vasitələri ilə cilalamış və dəyərli sənət əsərləri meydana gətirmişdir.

A.Əlizadənin yaradıcılığında neofolklorizm dalğasının meydana gəlməsi təsadüfi olmamışdır. O, bir tərəfdən musiqi sənətinin tarixi və nəzəriyyəsi məsələləri, klassik bəstəkarların zəngin yaradıcılıq irsini dərinləndirən öyrənmiş, digər tərəfdən isə daim xalq yaradıcılığının tükənməz çeşməsindən bəhrələnmişdir. Onun valideynləri musiqiçi olmasalar da, xalq musiqisini dinləməyi sevmiş və onu ifa etməyi bacarmışlar. Bəstəkar özü də piano alətində muğam və xalq musiqisini çalmağı xoşlamış, zaman-zaman improvizə qabiliyyətini biruzə vermişdir. Bu zəngin musiqi mənbəyi demək olar ki, bəstəkarın müxtəlif forma və janrlarda bəstələdiyi əsərlərdə özünü göstərir.

A.Əlizadənin neofolklorizm istiqamətinə aid olan əsərlərinin sırasında a capella xor əsərləri də özünə layiqli yer tutur. Məsələn, "Bayatılar" məcmuəsi, "Qədim lay-lay" və s. Bəstəkar folklor yaradıcılığına müraciət etsə də, onun istifadə etdiyi el havaları müəyyən məqam məzmunu ilə diqqəti cəlb edir və əslində müəllifin muğam təfəkkürünə dərinləndirən nüfuz etdiyini göstərir. Bu səbəbdən sözü gedən a capella xor əsərlərinin bədii məzmun və forma cəhətlərini şərh edərkən, onların məqam-intonasiya xüsusiyyətləri və onların inkişaf prinsipləri də nəzərə alınacaqdır.

İndi də bəstəkarın ayrı-ayrı əsərlərinə tədqiqatın əsas məsələsi kontekstində xüsusi diqqət yetirək. Konsert repertuarında və tədris programında özünə müəyyən yer tutan “Qədim lay-lay” (Əlavə №12) əsəri mütəxəssislərin diqqətini özünə cəlb etmişdir.

Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin özünəməxsus üslublu nümayəndəsi A.Əlizadə 1984-cü ildə a capella xoru üçün xalq sözlərinə maraqlı nümunə “Qədim lay-lay” əsərini yaradır. Bu əsərdə bəstəkar yenə də xalq musiqisinin qədim qatlarına müraciət edərək, özünün bədii qayəsinə sadıq qalmış, neofolklorizm üslubunda orijinal bir əsər yaratmaqla, milli bəstəkarlıq sənətinin yeni istiqamətinə daha bir dəyərli töhfə vermişdir. Bu mənada “Qədim lay-lay” on beş il əvvəl meydana gəlmiş “Bayatılar” a capella xor silsiləsinin ənələrinə bir daha üz tutur.

Burada müəllif böyükərlərin uşaqlar üçün oxuduqları iki janr – “beşik mahnısı” və “oxşama”nın tipik xüsusiyyətləri üzvi şəkildə birləşdirməyə nail olmuşdur. Bu cəhətlə əlaqədar olaraq Azərbaycan musiqi elminin görkəmli nümayəndəsi, Aqşın Əlizadə haqqında dəyərli bir kitabça yazmış professor Aida Tağızadə sözü gedən janrların özünəməxsus cəhətlərini dəqiq şəkildə səciyyələndirərək qeyd edir: Xalq-məişət təcrübəsində geniş yayılmış “Beşik mahnıları”nın klassik nümunələri öz axıcılığı, melodiya gözəlliyi, nisbətən böyük olmayan diapazonu və əsas mövzunun ölçülü təkrarlılığı ilə seçilir. “Oxşamalar” isə canlı temp, aydın rəqsvari ritmik bir şəkildə olur” [7, s.88-89]

İki tərs mütənasib – lirik, mahnıvari laylay melodiyası ilə şux və oynaq xarakterə malik olan oxşamaları bir araya gətirir, sanki xalqın həyatından etnoqrafik bir janr lövhəsini təcəssüm etdirir. Yeri gəlmişkən, ikinci janr nümunəsini yaslarda oxunan oxşamalardan ayırd etmək üçün folklor praktikasında *nazlama* sözündən də istifadə olunur. Onu da qeyd etməliyik ki, “Bayatılar”la müqayisədə fərqli janr sferasına (*laylay* və *oxşama*) müraciət etmiş bəstəkar yenə də neofolklorizm məcrasında qalır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan bəstəkarlıq sənətində, o cümlədən Aqşın Əlizadənin yaradıcılığında öz təcəssümünü tapmış bu cərəyan digər milli mədəniyyətlərlə oxşar cəhətlərə malik olmaqla bərabər, müəyyən özünəməxsusluğu ilə də diqqəti cəlb edir. Bu məsələ istedadlı musiqişünas-alim, Azərbaycan musiqisini dünya miqyasında təbliğ edən Aida Hüseynova sözü gedən cərəyanın milli özəlliklərini aşkar etmişdir. Bu skertsovari, oynaq mövzuların qarşı-qarşıya qoyulmasından A.Əlizadə a capella xorunun iki hissəli formasını qurmuş olur. Bəstəkarın öz sözlərinə görə lay-layın əsas mövzusu xalq mənşəlidir, daha dəqiq desək, talış xalq mahnısından götürülüb. “Qədim lay-lay” əsərində hüzurlü əhval-ruhiyyə, lirik təfəkkür hökmranlıq edir. Burada səs toxumasının vokal və instrumental xətlərə parçalanan, eyni zamanda, səslərin çoxsəsli vəhdətində birləşən xor fakturası xarakterikdir.

Azərbaycan Dövlət Xor Kapellasının xormeysteri, sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Yulizana Kuxmazova bu barədə yazır: “Qədim lay-laya ifadənin müstəsna aydınlığı və mülayimliyi, işıqlı diatonika, avaz oxumaları, ahəstə dinamik boyalar xasdır. Akkord harmonik quruluşu ilə açılan müqəddimədə bas, alto və sopranolar ağız yumulu halda oxuyurlar. Başlanğıc prelüdiyanın səslənməsi xorala bənzəyir. Bu fraqmentin harmonik əsasını sol majorun tonika subdominanta qrupuna məxsus akkord ardıcılığı təşkil edir və basdakı orqan punktunun tonikası üzərinə qoyulur” [6, s.54].

İki hissədən ibarət olan qədim lay-lay ağır tempdə gedən kiçik koda ilə çox effektiv şəkildə tamamlanır. Son xanələrdə verilən tonika akkordu *portamento* üsulu sayəsində *pppp* nüansına çatdırılır və həmin fonun müşayiətində əsərin tematik elementi üç dəfə səslənir, formaya tamlıq və bitkinlik gətirir.

“Qədim lay-lay” temp müxtəlifliyi ilə qeyd edilən iki hissədən ibarətdir. Bunlardan birincisi sırf lay-lay janrını təqdim edirsə (rəqəm 1), Moderato tempi ilə başlayan ikinci hissə uşaqlar üçün oxunan oxşama və ya nazlamanın janr xüsusiyyətlərini özündə daşıyır. Tempə əlaqədar olaraq hissələrin ritmik xarakterində də müəyyən özünəməxsusluq hiss olunur. Əgər birinci hissədə uzun (yarımnot vahidləri) heca notu qısa olan çərək notu əvəz edirsə, belə bir ritmik münasibət hərəkətin ağırlaşmasına səbəb olur. Moderato bölümündə isə punktir ritm daha oynaq, yüngül xarakteri yaradır və özündə oxşama janrını təcəssüm etdirir. Bu fərqli baxmayaraq, hissələr eyni məqam (sol mayəli Rast) və xanə ölçüsü (4/3) sayəsində bütöv bir məişət səhnəsini təsvir edir.

Hər iki melodiyanın ritmik müxtəlifliyinə baxmayaraq, onlar müvafiq harmonik akkordlar və dəm səsləri ilə müşayiət olunur. Bəstəkar xor partiyasının müxtəlif boyalarından da məharətlə istifadə etmişdir. Belə ki, birinci hissədə (yəni lay-layda) əsas melodiya tenor partiyasında başlayırsa, ikinci bölmənin

(moderato) mövzusu alto partiyasına həvalə edilmişdir. Bu bölümün fakturasında mayənin tonikasında həm də dəm səsləri qeyd olunur. Digər tərəfdən bu bölümdə soprano və tenor səslərində üçsəslilərin paralel hərəkəti xüsusi səs boyaları yaradır.

Qeyd edilən hissələrdə melodiya eyni bir məqama, sol mayəli Rast məqamına əsaslanırsa da, onların melodik hərəkəti bir-birindən fərqlənir. Belə ki, laylanın melodiyası mayənin kvintasının üst aparıcı tonundan (mi) başlayaraq aşağı, sonra isə yuxarı istiqamətdə hərəkət edirsə, ikinci hissədə melodiya əvvəldən mayə pərdəsindən başlayır. Təsvir etdiyimiz faktura şəkilləri melodiya, akkord və dəm səslərdən əmələ gəlmiş üçün bu xüsusiyyətləri xorun ifa imkanları sayəsində incə nüanslarla aşkar etmək lazımdır. Onu da qeyd etməliyik ki, “Qədim lay-lay” əsərinin hər iki bölümündə janr məzmununa uyğun olaraq burada pp və hətta ppp kimi dinamik nüanslardan istifadə edilmiş, nəticədə xorun ifası olduqca həzin və təsirli səslənir.

Bu gözəl sənət əsərini musiqinin son dərəcə şəffaf, aydın, işıqlı və mahnıvari əhvalı, eləcə də tutqun dinamik rəng çalarları hərtərəfli şəkildə səciyyələndirir. “Qədim lay-lay” akkordlu-harmonik quruluşlu girişlə başlayır. Burada bass, alto və soprano partiyaları yumulu ağızla eşidilir. Giriş prelüdünün səslənməsi janr və üslub etibarilə xoralı xatırladır. Verilmiş fraqmentin harmonik əsasını “G-dur”-da növbələşən, tonikanın bass üzərində tədricən qatlar əmələ gətirən orqan punktunun tonika-subdominanta funksiyasına aid akkordlar ardıcılığı təşkil edir. Giriş prelüdü dəfələrlə birinci hissə çərçivəsində lay-lay melodiyası ilə növbələşərək qayıdır. Laylanın əsas, mahnıvari mövzusu digər xor qruplarının akkordlu pedalı fonunda tenor partiyasının solosu ilə keçir (Əlavə №17). Bu mövzunun lad istiqaməti “si” mayəli lirik Segah üzərindədir. Motivin əsasən “Şikəsteyi-Fars” şöbəsinin istinad pərdəsi üzərində dayandığını görürük. Dalğavari intonasiya xətti məqam üçün səciyyəvi olan iki dayaq nöqtəsi- əsas ton “sol” və onun kvintası “re”(şikəsteyi-fars) arasında tarazlaşır:

Nümunə №17

*) "A" kimi də səsləndirmək olar

Xalq-mahnı mənəbləri yuvarlaqlaşmış intonasiyalarda, melodik sıçrayış və enişlərin sabitliyində və oxumaların çoxvariantlığında asanlıqla aşkara çıxarılır. Bu oxumaların davamlılığı böyük təsir gücünə malik olan bəlli bir bədii məna və əhəmiyyətə malikdir: monoton şəkildə təkrarlanan, ta qədimdən bəri tanış olan bu oxuma tədricən peyda olan xatirələr zənciri üçün özünəməxsus fon təşkil edir.

Birinci yumşaq lirik mövzudan sonra ikinci temp cəhətdən daha hərəkətlidir və xalq oyun havalarını xatırladan melodiya malikdir. İkinci mövzu birinci ilə tək-cə obraz cəhətdən deyil, həm də musiqi baxımından təzad yaradır. Onun məqam əsası “sol” mayəli Rastdır. Burada musiqi materialının inkişaf dinamikası və tembr çalarlarını daha dolğun xor “aranjimanı” təcəssüm etdirir. Alto partiyasında dəqiq ritmik şəkllə malik basların müşayiətində incə bir melodiya səslənir ki, bu da soprano və tenorların sekondalı tonika pedalı ilə verilmişdir.

Nümunə №18

Moderato

Soprano
Alto
Tenor
Bass

A.
pp
lya.
pp
A. lya lya
pp
lya
pp

sim.
sim.

Rəqsvari mövzunun intonasiya kökü Rast məqamının tipik gəzişmələrinə dayanır. Bu şəffaf intonasiyalar öz növbəsində simmetrik dalğavari hərəkət, həmçinin spesifik dəyişkənliyə malik tersiya ahəngi ilə səsləndirilir. Sol majorun diatonik əsası üzərində meydana gələn harmoniyalar, əsərin birinci hissəsində olduğu kimi xor səslənməsi tonunun təmizliyi və bərraqlığı ilə dərin təəssürat doğurur. Birinci hissədən fərqli olaraq, bəstəkar burada xor tembrlərini daha da rəngarəng şəkildə təfsir edir. Məsələn, soprano və tenorlar tək-cə akkord pedalı saxlamır, həm də hər ibarənin sonunda ifadəli səsaltilarla altların melodiyasını dəstəkləyirlər. Musiqi fikrinin inkişafı “lay-layda” bir növ qohumluq, ayrı-ayrı intonasiyalar, ritmik və faktura detallarının biri-birinə qovuşması ilə həyata keçir. Bu formanın hər yeni bəndi sanki özündən əvvəlkinin hər hansı bir hissəciyini saxlayır. Bu detallar bütün musiqi toxumasını sıvıyaraq möhkəm bir kompozisiya bütövlüyü, güvənli birlik yaradır. Bununla da rəqsvari mövzunun mərkəzində alto və sopranoların xor səsaltiları inkişafın yeni bir mərhələsinə təkan verir. Burada gözlənilməz ritmik oyunlar müşahidə olunur (7/4; 3/4) – rəqəm 6-7. Genişlənmiş dominantada predikti artan paralel üçsəsliliklərin ardıcılığı və sabit “re” kvintalı oxumalar üzərində qurulmuş, oynaq motivli tenor partiyasının ifası ilə zənginləşmişdir.

Beləliklə, “Qədim lay-lay” a capella xoru Largo tempində səslənən kiçik koda ilə yekunlaşır. Demək olar ki, on xanə müddətində “sol major” tonika akkordu uzanaraq tədricən dörd pianoya (pppp) kimi *glissando* edir. Bu fonda tenor səsləri öz oxumalarını üç dəfə təkrar edir, bununla da “lay-lay” tematizminin əks-sədalmasını özünə hopdurmuş olur.

A.Əlizadənin daha bir məşhur əsəri olan “Bayatılar”a (1969) gəldikdə isə, bildiyimiz kimi, on a capella miniatüründən ibarət olan bu məcmuə ölkəmizdə zaman-zaman fəaliyyət göstərən müxtəlif xor kollektivləri tərəfindən ifa olunmuşdur və bu gün də ifa olunmaqdadır. 1. “Dağlarda”, 2. “Mən aşıq”, 3. “Dilə gəldi”, 4. “El-obanı”, 5. “Bir don aldım”, 6. “Ağ alma”, 7. “Ağac ağaca yovuş”, 8. “Köynəyi yaşıl oğlan”, 9. “Al çuxa” və 10. “Dağlarda” adlı xorlardan ibarət bu silsilə əsasən aşıq və folklor musiqi intonasiyaları üzərində qurulmuşdur. Xor silsləsinin eyni bir nümunə ilə (“Dağlarda”) çərçivəyə alınması ona bütövlük və tamlıq keyfiyyətləri gətirir.

Musiqişünas-alim F.Xalıqzadə bu barədə yazır: “Silsilə nömrələrinin ibtidai və bəsit lad qurumları həmçinin klassik muğam sənətindən də dərhal seçilir” [4, s.39]. Buna görə də, əsərin hissələrində muğamlarla səsləşən bəzi lad çalarlarını göstərməklə kifayətlənirik.

“Bayatılar”da rast, şur, segah məqamlarının intonasiyaları sezilir. Rast – “Ağ alma” (№6), “Al çuxa” (№9), Şur – “Dağlarda” (№1), “Ağac-ağaca yovuq” (№7), Segah – “Mən aşiqəm” (№2). Sözsüz ki, A.Əlizadənin “Bayatıları” milli xor sənətinin tarixində xalq musiqisinə əsaslanmış, onun arxaik laylarını özünəməxsus şəkildə aşkar etmiş əsərlərdən hesab olunmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Əliyeva F.Ş. Aqşin Əlizadə. http://www.musigi-dunya.az/new/read_magazine.asp?id=230&page=2
2. Əliyeva, F.Ş. Azərbaycan musiqisində üslub axtarışları / Əliyeva F. – Bakı: Elm və Həyat, – 1996. – 118 s.
3. Məmmədli C.A. – Üzeyir məktəbinin layiqli davamçısı Aqşin Əlizadə – <http://milliarxiv.gov.az/en/uzeyir-mektebinin-layiqli-davamcisi-aqsin-elizade>
4. Xalıqzadə, F.X. Aqşin Əlizadənin musiqisində ritmin ifadəliliyi və milli kökləri (“Bayatılar” xor silsiləsi əsasında) // Aqşin Əlizadə. Publisistik irs. Məqalələr. Müsahibələr. (tərtibçi–redaktor L.Ş.Hüseynova) / F.Xalıqzadə. – Bakı: Avrasiya–Press, – 2012. – 398–419 s.
5. Hüseynova, A. Azerbaijan Music. From Mugham to Opera / A.Hüseynova. –Indiana: Universiti Press, – 2016. – p.322
6. Кухмазова, Ю.Ш. Становление и исполнительские особенности хоровых миниатюр Азербайджанских композиторов; учебное пособие / Ю.Кухмазова. – Баку: АГПУ, – 2018. – 108 с.
7. Тагизаде, А. Акшин Ализаде / А.Тагизаде. – Баку: Ишыг, – 1986. – 136 с.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF LEXICO-SEMANTIC CHARACTERISTICS OF MEDICAL TERMS
RELATED TO PHARMACY IN AZERBAIJANI and ARABIC**

**İLAC BİLİMİ İLE İLGİLİ TIBBİ TERİMLERİN AZERBAYCAN ve ARAP DİLLERİNDE
SÖZCÜKSEL VE SEMANTİK ÖZELLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

ABSTRACT

The study of the history of the development of medical and pharmaceutical science, which includes the principles of health care and disease prevention, and the study of terms belonging to these fields, which have undergone a great evolution to modern times, are crucial and topical for modern time. It is clear from research that the East has a great role in the development of modern medicine and pharmacology. Mutual study of medical terms used in medicine and pharmacology by Azerbaijanis and Arabs might help to study this area.

The article deals with the history of medicine in Azerbaijan and the Arabia. Furthermore, in addition to giving examples of medical terms related to pharmacology in both languages, the lexical and semantic meanings of some of these terms were explained. The author concludes that the mutual study of medical terms used in both languages might make useful contributions to the science of pharmacology.

Keywords: pharmacology, medical terminology, medicine, prescription, dosage, Azerbaijani, Arabic.

ÖZ

Sağlığı önemseme ve hastalıkları önleme ilkelerini içeren tıp ve ilaç biliminin gelişim tarihinin öğrenilmesi ve bu bilim alanlarına ait, modern zamana kadar büyük bir evrim geçirmiş olan terimlerin öğrenilip araştırılması şimdiki devir için çok önemli ve güncel konulardandır. Modern tıp ve ilaç biliminin gelişmesinde Doğu'nun büyük bir rolü olduğu araştırmalardan açıkça görülmektedir. Doğu halklarından olan Azerbaycan'ın ve Arapların tababet ve ilaç biliminde kullanılan tıbbi terimlerinin karşılıklı olarak öğrenilmesi bu alanın araştırılmasına yardımcı olabilir.

Makalede Azerbaycan'ın ve Arapların ilaç bilimi tarihi anlatılıyor. Sonra her iki dilde ilaç bilimi ile ilgili tıbbi terimlere örnekler verilmesinin yanı sıra bu terimlerin bazılarının sözcüksel ve semantik açıdan anlamları açıklanmıştır. Yazar, her iki dilde kullanılan tıbbi terimlerin karşılıklı olarak incelenmesinin ilaç bilimine faydalı katkılar sağlayabileceği sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ilaç bilimi, tıbbi terminoloji, ilaç, reçete, doz, Azerbaycan dili, Arap dili.

⁶²⁵ PhD student; E-mail: kubra.valiyeva@yahoo.com; Manuscripts Fund of the Nakhchivan Branch of the Azerbaijan National Academy of Sciences,

1. The science of pharmacology and its importance

Pharmacology is the science of pharmacy and its history, organization, chemistry, toxicology, etc. Historically, pharmacology has been a branch of medical science, and developed as an independent field in the late eighteenth and early nineteenth centuries. In modern time, due to scientific development, new departments have been established, such as pharmacodynamics, pharmacokinetics, clinical pharmacology, pharmacotherapy, neuropharmacology, psychopharmacology, immunopharmacology, endocrine pharmacology, etc.

In Greek and Roman medicine, for many centuries the term “materia medica” was used instead of the term pharmacology. The role and valuable ideas of Hippocrates and Claudius Galen should be noted in the field of pharmacology. In modern times, the drugs developed by Galen are used under this name.

The word pharmacology is an international term and has ancient historical roots. The Egyptian term “Farmaki” in the Coptic language means “I heal, I bring security. Later, the Greek version of the term “Pharmacon”– the word “medicine” entered the world languages.

When approaching the term “pharmacology” in this way, it can be said that the word “pharmacology” is derived from the ancient Greek word “ $\varphi\alpha\rho\mu\alpha\kappa\omicron\nu$ ” and “pharmakon”–a prepared poison or drug, “logos”– training. That means training about medicine. The term was first used by the ancient philosopher Plato. He is said to have named the poison like that which was used to kill his teacher Socrates.

The purpose of pharmacology is to study and clarify the effects of drugs on healthy and sick organisms and to introduce new drugs for various diseases while pharmaceuticals is concerned with the chemical structure of drugs, the technology of their preparation, storage, and so on. Both fields of science are closely linked.

The age of medicine on the Earth is the same as that of man. Thus, human being has gained experience in this field by using minerals and medicinal plants in nature to prevent diseases. These practices have developed over the centuries and shaped folk medicine. Later, this valuable and rich folk knowledge was written down by scientists and put into book form, and most of them reached the modern period in the form of manuscripts. The Azerbaijani and Arab peoples, who are nations with ancient culture and history, have a rich knowledge of medicine. Azerbaijani and Arab scientists-physicians, pharmacists, attars have created fundamental works on medicine and pharmacology.

2. Development history of pharmacology in Azerbaijan

The history of development of medicine in Azerbaijan goes back to ancient times. The history of the formation of pharmacology as a science in Azerbaijan dates back to BC. ninth century, especially the eighth and seventh centuries of Median medicine. The people of Azerbaijan used medicinal substances of plant, animal and mineral origin to treat various diseases.

The “Avesta”, a religious book of Azerbaijani fire-worshippers founded in the first millennium BC, contains advice on medicine, among other sciences. There are rules such as drugs and methods of treatment, as well as the determination of doses of drugs in this book.

Turkish shamanism was also widespread in Azerbaijani medicine. Thus, connoisseurs of this field, recognizing medicinal herbs, healed patients through them. Folk medicine in Azerbaijan has also been one of the main means of treatment in the field of medicine.

In the VIII century, with the uniting of Azerbaijan to the Arab caliphate, there was a renaissance in the development of medical science. Since the language of science and culture of the Caliphate was Arabic, it became legal for all the peoples of the empire to write in Arabic. Knowledge of the Arabic language was considered an indicator of science and culture. Books on medicine and pharmacology were also written in Arabic. A number of famous Azerbaijani doctors also wrote their medical records in Arabic.

On the mentioned date, a collection of valuable knowledge, such as “Tibbun-Nabawi” (“Medicine belonging to the Prophet”) belonging to the Prophet Muhammad, “Tibbus-Sadigi” (“Medical of the Sadig”) belonging to the sixth Imam Jafar Sadiq, as well as medical discoveries of famous Arab-Islamic scholars, medical experiments and their works in this field had a great impact on the development of Azerbaijani scientists and doctors and their creativity in Azerbaijani medicine.

In the VIII century, the preparation of medicines in Azerbaijan was carried out by specially trained physicians using books called "Garabadin". Zakariya Ar-Razi, Ali bin Abbas Majusi, Ibn Nafis, Ibn Baytar, Ibn Abi Usayba, Ibn Rushd, Abul Qasim Zahravi, Haris bin Kalada, Ibn Sina, Ismail Jurjani and other such Arab-Islamic medical figures had a great influence on the development of Azerbaijani doctors.

In the development of Azerbaijani medicine in the X-XVIII centuries the works of Abu Mansur Muwaffaq al-Haravi, Tabib Ahmad bin Hussein al-Shafai, Muhammad Hussein Nur Bakhshi, Kafiyaddin Omar ibn Osman, Abu Abdullah Muhammad bin Namwar Tabrizi, Mahmud ibn Ilyas, Yusif ibn Ismail Khoyi, Muhammad Bargushadi, Abul Hasan Maragayi, Muhammad Mehdi ibn Ali Naqi, Haji Suleiman Qajar Irvani and other prominent pharmacists are a great contribution to today's pharmacological science.

In the Muslim East, physicians who practiced medicine were called attar. Medicines were spread among people through attars. In addition, there were attar shops- oriental pharmacies in Azerbaijan.

The renaissance of Azerbaijani medicine and pharmacology dates back to the Middle Ages. In the 10th century, the first pharmacologist of Azerbaijan, Abu Mansur Muwaffaq al-Haravi, published an encyclopedia called "Pharmacology". Furthermore, his "Scientific work on the basics of pharmacology" is rich in pharmacological knowledge.

The first pharmacy in Azerbaijan was established in the beginning of 1850s. The Institute of Pharmacy was opened in Azerbaijan in 1937. The Institute did great work in the development of pharmaceutical science in Azerbaijan, as well as in the study of drug resources in the country.

3. Development history of pharmacology in Arabic world

The Arabs are one of the oldest nations in the world. The development of medicine has developed in several stages in Arabic world. It can be seen in proverbs and poems about pre-Islamic Arab medicine. As in other ancient nations, herbal remedies were the mainstay of treatment therein.

The science of pharmacology has been developed in a very strong way compared to other nations. Especially during the strong period of the Abbasids, great conditions were created at the initiative of the Baghdad Academy. The first pharmacy was established in Baghdad in 754 by the Abbasid caliph Abu Jafar Mansur. Later, using a number of experiments of the Arabs, pharmacy was organized in the West. They have done great work in the field of pharmacy. The Arab people introduced to the world the collection of knowledge about medicines, methods of preparation of medicines and ways of treatment with them under the name "Garabadin". The Arabs, the first owners of pharmacology, published "Garabadins", in the form of books.

The development of medicine and medical science among the Arabs, along with other sciences, took place especially after Islam. The terms alchemy (stone of wisdom), alcohol, syrup and camphor used in modern medical terminology are of Arabic origin.

Along with the development of medicine and medical sciences on the basis of Indian, Greek, Iranian medicine and pharmacology, the Arabs also made great achievements in world medicine.

Haris bin Galadah, Hunayn bin Ishaq, Ishaq bin Hunayn, Abu Bakr bin Zakariya ar-Razi, Ali ibn Abbas Majusi, Ibn Nafis, Ibn Baytar, Ibn Abi Usayba, Abulqasim Zahravi and others made great inventions and achievements in world and Muslim medicine since Islam. Their medical discoveries are still used in medicine today.

After the formation of Islam in the 7th century, medicine and pharmacology were at the forefront of the developing sciences. The useful advice of the Prophet Muhammad (pbuh) on medicine was recorded by physicians and published in book form under the title "Tibbi Nabavi" ("Prophet's Medicine"). In addition, the sixth imam Jafar Sadiq's book on medicine and health "Tibbu Sadiqi" ("Sadiq's medical") can be shown as an example. The book contains his valuable insights into medicine and medicine.

Pharmacology had main place among the scientific works of the great Eastern scientist Zakaria ar-Razi. He was deeply interested in the science of toxicology and for the first time experimented with the effects of poisons on monkeys. As a result of research conducted by Razi and his followers in the field of pharmacology and chemistry, distillation, filtration and other terms brought to chemistry and medicine science. Most of his nearly 200 works are in the fields of medicine and pharmacology. Razi is also owners of the ideas on how to use cotton in medicine and alcohol against germs.

“In the Middle Ages, the great botanist and pharmacist Ibn Baytar's book describing about 1,400 plants and medicines had been a source of knowledge until the 16th century” (Valiyeva, Bandaliyeva, 2013: 345).

The development of pharmacology was achieved in the twentieth century after the Middle Ages. Pharmacology was an independent field.

Both Azerbaijan and Arab culture have historical roots and have achieved success in various fields of science. The scientists of both nations can be noted in the field of medicine. The works of these scientists have an exceptional role in the development of medical science.

4. Medical terms on pharmacology in Azerbaijani and Arabic.

In the Azerbaijani: pharmacology, pharmacodynamics, phenology, pharmacopoeia, pharmacotherapy, pharmacological synergy, pharmacy, pharmacist, prescription, receiver, temperament, therapy, therapist, medicine, intravenous, diabetes, dose, tablet, capsule, pill, injection, syrup, serum, cream, ointment, poison, vaccine, vitamin, antiseptic, antibiotic, anesthetic, sedative, hypnotic, camphor, elixir, liquid, enzyme, glycogen, carbon, gelatin, plant, herb, life, mint, fruit, chamomile, sunflower, chicory, rose water, mushrooms, routine, moisture (humidity), odor (smell), taste, action, solid, soap, glass, solution, drops, mixture, brewing, cooking, absorption, distillation, steam, powder, spray, glycerol, erythromycin, penicillin, volume of distribution, bioavailability (when needed for activation after taking a drug), first transition effect, stage I reactions, x-ray, side effects, elimination, withdrawal symptoms and so on.

In Arabic: عِلْمُ الْأَدْوِيَةِ (عِلْمُ الْعَقَاقِيرِ، الْفَرْمَاكُولُوجِيَا)، الدِّينَامِيكَا الدَّوَائِيَّةُ، الْفَيْنُولُوجِيَا، دُسْتُورُ الْأَدْوِيَةِ (أَقْرَبَاذِينِ)، عِلْمُ الْمُعَالَجَةِ الدَّوَائِيَّةِ الصِّدِّيَّةِ، فَاْرْمَاكُولُوجِي (دَوَائِيَّ)، تَأْرُرُ دَوَائِيَّ، الصِّدِّيَّةُ، الصِّدِّيَّاتِ، صِدِّيُّ (صِدِّيَّاتِي)، وَصْفَةُ طَبِيَّةٍ، الْمُسْتَقْبَلُ، مَرَّاجُ، مُدَاوَةٌ، مُدَاوِ، دَوَاءُ (عَقَّارُ)، وَعَالِيُّ، سَكْرِيُّ، جُرْعَةٌ، فُرْصٌ، كَبْسُولُ (مَحْفَظَةٌ)، حَبَّةٌ، حَقْنُ (مَحَقَنَةٌ)، شَرَابٌ، مَصْلٌ، كَرِيمٌ، مَرْهَمٌ، سَمٌّ، لِقَاحٌ، فَيْتَامِينِ، مُطَهَّرٌ، مُضَادُّ حَيَوِيٍّ، مُخَدَّرٌ (مُيَبِّجٌ)، مُسَكِّنٌ، مَنُومٌ، كَافُورٌ، إِكْسِيرٌ، سَائِلٌ، إِزِيمٌ، غَلِيكُوجِينِ، كَرْبُونٌ، هَلَامٌ (جِيلَاتِينِ)، نَبَاتٌ، عُشْبٌ، الْحَيَاةُ، مَثُولٌ، فَكْهَةٌ، الْبَابُونُجُ، دَوَارُ الشَّمْسِ، نَارِيَيْنَ مَخْرَنِي، مَاءُ الْوَرْدِ، فُطْرٌ، رُوتِينِ، مَبْلَلٌ (رَطْبٌ)، رَائِحَةٌ، دُوقٌ، فَعَالِيَّةٌ، صَلْبٌ، صَابُونٌ، رُجَاجٌ، مَحْلُولٌ، قَطْرَةٌ، خَلِيْبٌ (مَزِيْجٌ)، نَفِيْعٌ (نَفْعٌ، تَسْرِيْبٌ)، طَبْخٌ، اِمْتِصَاصٌ، تَقْطِيْرٌ، بَخَارٌ، عُبَارٌ، الرَّسَائِيَّةُ، غَيْسِرُولٌ، اِرِيْثْرُومِيْسِينِ، فَيْنِيْثِيْسِيْلِينِ، حَجْمُ النَّوْرُجِ، الْاِتَاحَةُ الْحَيَوِيَّةُ، تَأْتِيْرُ الْعُبُورِ الْاَوَّلِ، تَقَاعِلَاتِ الطَّوْرِ، اَشِعَّةُ اِكْسِ، تَأْتِيْرُ جَانِبِيَّ، النَّصْفِيَّةُ، اَعْرَاضُ الْاِمْتِنَاعِ وَ غَيْرِهِمْ.

5. Analysis of lexical-semantic features of medical terms on pharmacology in Azerbaijani and Arabic.

Methods of historical origin of pharmacological terms existing in the dictionary of modern Azerbaijani and Arabic, derivation and loaning of many from other languages, and other features are of great interest because of their lexical-semantic features. Because the pharmacological terms used in both languages have undergone a great change and development before reaching the modern age. Pharmacological terms used in the lexicon of the Azerbaijani language are of Greek, Latin, Persian and Arabic origin rather than national words, while the majority is their own national words in Arabic.

Studying the lexical and semantic meanings of medical terms is one of the main and important issues in linguistics. The vocabulary of both languages is rich in medical terms. Let's compare the lexical-semantic features of some of these terms:

Recipe (lat. *Receptum*). “A prescription is a written request of a doctor or paramedic to a pharmacy to prepare and review any dosage form in the indicated doses” (Agayev, Rahimov, 2014: 21).

The term “recipie” is derived from the Latin verb “Recipio”, which means “to take, accept, receive”. “Receptum” means “taken, accepted”.

A prescription is not only an important medical document, but also a legal document. Because the drug is prepared on the basis of a prescription, the form of reception is released with an explanation. Along with the doctor, the pharmacist is also responsible for the prescription. The prescription should not be changed and all columns should be filled out. Prescriptions are simple and complex due to the number of ingredients.

Prescription is one of the oldest and most important branches of pharmacology. In ancient times, prescriptions were written with special symbols that only a doctor and a pharmacist could understand. Due to

scientific development, the prescription field was also developed and became one of the main departments of pharmacology.

The transliteration form of the Greek term “Receptum” “resept” is used in modern Azerbaijani. The word “resept” is explained in the explanatory dictionary as follows (Explanatory dictionary of the Azerbaijani language, volume I, 2006: 643):

“Resept” (lat. Receptum–received) A doctor's written instruction to a pharmacy to prepare a drug, including how to take it; copies. *After writing the prescription, the professor said goodbye to Seriyya and promised to come and see the patient again tomorrow.* (M. Hussein) // In a figurative sense, it means “the rule or method of preparing something” . // Advice on how to act in this or that accident”. // A collection of information about preparing something.”

The term “copy” of Arabic origin was also used in the ancient and medieval Azerbaijani language. *“Doctors, doctors, beware of you! Your medicine is the same, your copy is the same.* (B.Vahabzade). “A copycat is a person who prescribes medicine by looking at ancient medicine books, a pharmacist, or a book about those medicines and their preparation”. *Haji Nurmammad also studied medicine in our own city by reading copycat books and experience.* (J. Mammadguluzadeh)” (Explanatory dictionary of the Azerbaijani language, volume III, 2006: 508).

In modern Arabic the equivalent of the term is "وَصْفَةٌ طَبِّيةٌ" and "وَصْفَةٌ دَوَاءٍ", while it was "وَصْفٌ/وَصْفَةٌ" in classic Arabic. "الْوَصْفَةُ: علاج يعينه الطبيب للمريض ليتداوى به." –“prescription: the treatment prescribed by doctor to the patient ”(al-Mujamul-Maasiratu, 2008: 2447, al-Mujamul-Wasit, 2004: 1036, al-Mujamur-Raid, 1992: 865). In some cases the word عقاقير was also used in addition to the term mentioned.

The word وَصَفَ الدَّوَاءَ –prescription فُنُّ الوَصْفِ –“to describe”. وَصَفَ –“to describe”. وَصَفَ الدَّوَاءَ –“to write a recipe. The word "طَبُّ" is the infinitive form of the verb طَبَّبَ –“to heal”, “to improve”. Literally translated, it means “treatment description”, “medical description”.

Dose (gr. *Dósi*). Dose is the amount of substance injected into the body. The concept of dose was first introduced into medicine by the famous Swedish scientist Phillip Theophrastus Bombast Gauguin (Parasels), (1493-1541). In his opinion, it is a dose that makes any substance medicine or poison. Any substance that can be medicine in small doses can be poison in large doses. The concept of "quantity, dose" has been expressed by the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi in his poem “Leyli and Majnun” from the very beginning (Mikayilov, Rustamova, Bakirova, 1985: 185):

Even if there is a pearl purity in the water
It harms when you drink too much.

In the “Avesta”, it is stated that “the weight must be so precise that the number of hair ends must not be mistaken” (Valiyeva, Bandaliyeva, 2013: 308).

In the Azerbaijani language, the transliteration form of the Greek term “Dósi” “Doza” is used. “Quantity of medications prescribed for one time or one day, etc. *Reduce the dose. Dosage*–to divide into doses, to determine the dose. *dose adjustment*–to be divided into doses, to determine the dose” (Explanatory dictionary of the Azerbaijani language, volume I, 2006: 679).

The translation of the term in Arabic is the word "الجُرْعَةُ"/"الجُرْعَةُ" –“sip, drink, dose”. The morpheme is derived from the verb جَرَعَ–which means drink.

The same term ["cürət"] of Arabic origin is also used in the lexical structure of the Azerbaijani language in a different sense–in the sense of “bravery, courage, fearlessness”.

"جُرْعٌ [مفرد] مصدر جَرَعَ. جُرْعَةٌ [مفرد]: ج جَرَعَاتٍ وجرعات وجرعات وجرع. ١ اسم مرة من جرَعَ "شرب الماء جرعة واحدة". مقدار ما يملأ الفم من الماء ونحوه "جرعة ماء-جرعة دواء: كمية تؤخذ مرة بقدر ملء الملعقة-كان شفاؤه في جرعات من العسل. ٢ مقدار من الدواء يُعطى للمريض "تناول من هذا الدواء جرعة واحدة يومياً".

“the singular form of the word has 2 variant جُرْعَةٌ and جَرْعَةٌ, and plural forms are جَرَعَاتٍ and جُرْعَاتٍ. Infinitive form is from the verb جَرَعَ – swallow, drink. 1. In the sense of drinking once: “drinking a sip of water”. The amount of water in the mouth: “a sip of water”. 2. The amount of the drug, in

the sense of the dose: the amount taken at a time in the amount of a full spoon: “he healed with a spoonful of honey”, “take one of these drugs a day”.

"ما من جُرْعَةٍ أَكْبَرُ أَجْرًا عِنْدَ اللَّهِ مِنْ جُرْعَةٍ غِيْظٍ تَكْظِمُهَا [حديث]"

“The greatest reward in the sight of Allah is to control one's anger when one is furious” (Hadith al-Sharif).

"قال الله عزَّ وجلَّ: يَنْجَرُّهُ وَ لَا يَكَاذُ يُسِيغُهُ" (سورة إبراهيم/17)

“Allah (swt) says: He will try to swallow it, but he will not be able to swallow it” (Surah Ibrahim, 17). (al-Mujamul-Maasiratu, 2008: 364, al-Muajamul-Vasit, 2004: 118, al-Mucamur-Raid, 1992: 273).

Medication. (*lat. Medicamentum; gr. Pharmakon*). The expression medication is a term with a wide meaning. In the simplest sense, medications are “substances of natural (plant, animal, mineral, etc.), synthetic and biotechnological origin that can change the state and physiological functions of the human body and have biological activity used in the manufacture of medicines” (Agayev, Rahimov, 2014: 10).

The medicinal substances are classified according to the chemical structure of medications, places of effect, targets of effect, conditions of use, reasons for use, etc. Information about the study of the effects of medications was first found in the works of Hippocrates.

Medicinal substances are classified like *solid* (tablets, powders, capsules, etc.), *soft* (ointments, liniments, pastes, plasters, suppositories, balls and sticks, etc.), *liquid* (solutions, solutions for injection, drops, emulsions, infusions, ores and juices, mixtures, extracts, etc.) and *gas-like* (aerosols, etc.) according to their physical forms. There are three types of medicines according to their use: internal, external and injection.

Medicines go through a number of processes before being used in pharmacy. After the last stage, it is called “medicine”.

“The word “medicine” is a medical term of Persian origin, meaning “strength and health” (Ayyuboglu, 1988: 81).

The explanatory dictionary of the term is interpreted as follows (Explanatory dictionary of the Azerbaijani language, volume I, 2006: 597):

1. Treatment prescribed by a doctor; remedy. - [Mirza's] eldest son, the doctor, sat next to him and often put wet ointment on his father's chest and gave him medicine as needed. (A. Hagverdiyev)”. 2. Chemicals commonly used in medicine, pest control, etc. *sedative. astringent, etc.* – Thieves crows are fired; Medicine is added to the aged soil. (S. Vurgun). I was given a sedative. (M. Ibrahimov). The word “medicine” figuratively means a cure, a remedy, a measure. The boy grieved; The remedy remained in the girl (Bayati).

The translation of the term in modern Arabic is "دَوَاء". Furthermore, the words "دَوَاء" are synonyms with the terms "علاج" (علاج، معالجة و علاجاً), "عَقَّار" (عَقَّرَ يعقُر، عقار) and "شِفَاء" (شَفَى يَشْفِي، شفاء). The simple structured noun is analyzed in Arabic sources as follows (al-Mujamul-Maasiratu, 2008: 792, al-Mujamul-Wasit, 2004: 306, al-Mujamur-Raid, 1992: 367):

دَوَاء [مفرد]: ج أدوية.

The singular form of the word is دَوَاء and plural form is أدوية، و المفعول مُدَاوَى، أدوية –to treat (the patient, illness), to cure (verb); –The doctor treated the patient: he treated him and prescribed him medication, –تداوى يتداوى، تداوى، تداوى، فهو مُتَدَاوٍ، فهو مُتَدَاوٍ –to be treated (verb). –تداوى المريضُ: تناول العقاقير طلباً للشفاء –The patient is being treated: taking medication to recover.

As an example of proverbs and saying related to the term medication:

“If the pain is similar, –إذا تشابه الداء تشابه الدواء”؛ “There is a cure for every ailment” –“منه المثل لكل داءٍ دواءً” “the medicine is similar”؛ “إن الطبيب بطبه ودوائه... لا يستطيع دفاع مكره أتي” –“With a doctor's treatment and medication ... an incoming trick can't be repelled”؛ “الكل داءٍ دواء يستطبُّ به... إلا الحماقة أعييت من يداويها”؛ “There is a cure for every pain, it can be treated, ... except for the treatment of a fool”.

”إن الله أنزل الداء والدواء و جعل لكل داءٍ دواءً فندأوا ولا تتدأوا بحرام [حديث]”.

“Indeed, Allah (swt) has sent down a cure for pain, so seek medical treatment and do not seek treatment for what is haraam” . (Hadith-i-Sharif)

6. Conclusion

The history of medicine and pharmacology of the Azerbaijanis and the Arabs is very ancient and rich. The contributions of Azerbaijani and Arab doctors and nurses to medical science are still relevant today. After Azerbaijan became a part of the Arab caliphate, many scientists and medical figures wrote their works in Arabic, as well as took their names and surnames in Arabic (Abu Mansur Muwaffaq al-Harawi, Ahmad bin Hussein al-Shafa'i, Isa al-Rahi, Kafiyaddin Omar ibn Uthman and others.). The "Tibnamas" and "Garabazins" written by these scholars in Arabic contain valuable information about the medicine and pharmacology of that time.

These valuable works, which still retain their value today, have not yet been fully explored. Important results can be obtained in this work by studying comparatively the lexical-semantic features of medical terms related to pharmacology used in the dictionary of both languages.

REFERENCES

1. Explanatory dictionary of the Azerbaijani language. (2006). In four volumes, Volume I. Baku: East-West Publishing House.
2. Explanatory dictionary of the Azerbaijani language. (2006). In four volumes, Volume III. Baku: East-West Publishing House.
3. Agayev E., Rahimov E. (2014). Pharmacology (with prescription). Baku: Science and Education Publishing House.
4. Al-Mujamul-lugatil-arabiyyatil-maasirati. (2008). T.1, Cairo: Alamul-kutub Publishing House.
5. Al-Mujamul Wasit. (2004). Cairo: Mektabatul-Shurugil-Duvaliyati Publishing House.
6. Al-Mujamur-raid. (1992). Beirut: Darul-ilmi lil angel publishing house.
7. Eyyuboglu I.Z. (1988). Etymological dictionary of the Turkish language. Istanbul: Social Publishing House.
8. Mikayilov Sh.A., Rustamova SA, Bakirova AM (1985). Nizami Gancavi. Poems (Abbreviated). Baku: Maarif Publishing House.
9. Valiyeva M., Bandaliyeva A. (2013). History of pharmacy (textbook). Baku: Science and education.